

LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJA

SUVAŽIAVIMO DARBAI

XVI

VILNIUS 1996

LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJA

LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJOS

SUVAŽIAVIMO DARBAI XVI

Šešioliktasis LKMA Suvažiavimas
1994 m. birželio 5–12 d.

Dovanojo *Lietuvių katalikų mokslo
akademijai*

KATALIKŲ

AKADEMIJA

A. Jakšto 9

Vilnius

1996

Redaktorių kolegija:
Dr. kun. Jonas BORUTA SJ,
dr. Antanė KUČINSKAITĖ (atsak. redaktorė),
prof. Giedrius UŽDAVINYS,
Ignacas UŽDAVINYS

D 146667

P R A T A R M Ė

Pagal Lietuvos katalikų mokslo akademijos veiklos tradicijas mokslininkų Suvažiavimai organizuojami kas treji metai. Pirmieji trys Suvažiavimai vyko Kaune, tolesni vienuolika (po 18-os metų pertraukos) būdavo šaukiami išėivijoje – įvairiuose užsienio miestuose. Iš eilės penkioliktasis Suvažiavimas buvo sušauktas jau atgimstančioje Lietuvoje – jos sostinėje Vilniuje.

Prisimenant Lietuvos katalikų mokslo akademijos užuomazgą Kaune ir artimus ryšius su Vytauto Didžiojo universitetu, kilo mintis šešiolikąjį Suvažiavimą 1994 m. birželio 12 d. suorganizuoti Kauno Vytauto Didžiojo universiteto patalpose.

Šešioliktojo Suvažiavimo organizatoriai, jų pirmininkas dr. Mindaugas Bloznelis, turėjo tikslą paskatinti ypač jaunesnius mokslininkus (ir ne tik LKMA narius) rengti pranešimus, aktyviai dalyvauti pasirinktų specialybių posėdžiuose, diskusijose. Taigi šis Suvažiavimas išjudino jaunimą, sudarė progą pabendrauti su senosios kartos mokslininkais, pasidalyti jų patirtimi.

Suprantama, skaitytų pranešimų mokslinis lygis nevienodas. Vis dėlto pirmieji jaunuolių mokslininkų žingsniai tebūnie geranoriškai priimti.

Lietuvoje leidybinis darbas susijęs su daugeliu sunkumų. Dėkosome skaitytojams už nurodytas klaidas, spaudos trūkumus.

Nuoširdžių padėką reiškiamo rūpestingoms redaktorėms Jadvygai Kardelytei ir Liudai Sidarienei.

REDAKTORIŲ KOLEGIJA

TURINYS

PRATARMĖ	3
LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJOS XVI SUVAŽIAVIMO KAUNE 1994 M. BIRŽELIO 5–12 D. PROGRAMA	11
IŠKILMINGAS JUNG TINIS PRADE DAMASIS POSĖDIS VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETO DIDŽIOJOJE SALĖJE (Birželio 5 d.)	19
POPIEŽIAUS JONO PAULIAUS II sveikinimo telegrama	21
Lietuvos Vyskupų Konferencijos pirmininko Vilniaus arkivyskupo dr. AUDRIO BAČKIO sveikinimas	22
Lietuvių katalikų mokslo akademijos Centro valdybos pirmininko akad.prof. GIEDRIAUS UŽDAVINIO kalba	24
Suvažiavimo Organizacinio komiteto pirmininko dr. MINDAUGO BLOZNELIO žodis	29

TEOLOGIJOS IR FILOSOFIJOS SEKCIJOS

Dr. kun. JEAN BAPTISTE BEYER SJ Kryžiaus žygiai prieš pagonis	33
Dr. kun. JONAS BORUTA SJ Teologinės problemos ir tikslųjų mokslų pažanga	44
Theological Problems and the Progress of Exact Sciences (<i>Summary</i>)	56
Prof. ANDRIUS VALEVIČIUS Vertybių krizė Vakarų pasaulyje	57
Dr. ZENONAS NORKUS Istorinių idėjų doktrina ir jos transformacijos.....	62
The Theory of Historical Ideas and Its Transformations (<i>Summary</i>)	79
Habil. dr. JUOZAS ALGIMANTAS KRIKŠTOPAITIS Etninės savignos laikysena: istorinės ir antropologinės refleksijos	81
Self-Defence Attitude of the Ethnical Population: Historical and Anthropological Aspects (<i>Summary</i>)	86
VYLIUS LEONAVIČIUS Totalitarinis valdymas ir asmens dorovinis aklumas	88
The Totalitarian Society and the Blindness of Moral Subject (<i>Summary</i>)	94
LINA ŠULCIENĖ Žako Mariteno moralės filosofijos ontologiniai pagrindai	95
Ontological Foundation of J.Maritain's Moral Philosophy (<i>Summary</i>)	106
Dr. RIMANTAS KALINAUSKAS Filosofija – gyvybės reiškinių atspindys sąmonėje	107
Philosophy–The Reflection of Life Phenomenon in Conscious- ness (<i>Summary</i>)	112
Dr. ALBINAS PLEŠNYS Socialinės vertybės ir jų nykimo prielaidos Vakarų Europos kultūroje	113
The Social Values and Factors of Its Decreasing in Western Europe Culture (<i>Summary</i>)	117

LIETUVIŲ KALBOS SEKCIJA

Akad. prof. ZIGMAS ZINKEVIČIUS

Mažvydo raštų polonizmai 121

Polonisierungen in Mažvydas' Schriften (*Zusammenfassung*) 124

Habil. dr. ADELE VALECKIENĖ

Dėl veiksmažodinių būdvardžių darybos 125

On The Analysis of Deverbal Adjectives (*Summary*) 131

Dr. ALOYZAS VIDUGIRIS

Lietuvių kalbos pietrytinio pakraščio šnektos 132

South-Eastern Marginal Dialects of Lithuanian Language (*Summary*) 140

Dr. VYTAUTAS PRANCIŠKUS BŪDA

Krikščionių Bažnyčios ir valstybinė kalbos kultūros politika
bolševikmečiu 141Christian Church and the State Language Policy During the Years
of Soviet Occupation (*Summary*) 147

VYTAUTAS ZINKEVIČIUS

Lietuvių kalbos morfologijos reiškinių kompiuterizavimo lingvistiniai
aspektai 148Linguistic Aspects of the Lithuanian Morphology Phenomena
Computerization (*Summary*) 154

VYTAUTAS ZINKEVIČIUS

Lietuvių kalbos morfologijos reiškinių kompiuterizavimas 155

Computerization of Lithuanian Morphology Phenomena (*Summary*) 161

VYTAUTAS BUTKUS

Užsienio geografinio vardyno vartojimo problemos 163

Gebrauchs Fragen der Ausländischen Ortsnamen (*Zusammenfassung*) 167

LITERATŪROS SEKCIJA

Prof. BIRUTĖ CIPLIAUSKAITĖ

Taškai ir posūkiai XX a. meilės lyrikoje 171

PAULIUS SUBAČIUS

Aleksandras Burba tautinio išsivadavimo kultūros kontekste 182

Aleksandras Burba in the Context of the Culture of National Libera-
tion (*Summary*) 194

ISTORIJOS SEKCIJA

Dr. ALDONA VASILIAUSKIENĖ

Mečislovas Reinys – Lietuvos Katalikų universiteto kūrėjas 199

Prof. EDUARDAS BUDREIKA

Vilniaus Katedros ir Lietuvos Valdovų rūmų dokumentacijos paieškos
Vatikano fonduose (1990–1994) 225Research for Documentations of the Vilnius Cathedral and the Lithua-
nian Royal Palace in the Vatican's Archives (1900–1994) (*Summary*) 236

Dr. MILDĄ DANYTĖ

Naujas žvilgsnis į lietuvių išeivijos parapijų istoriją pagal Vatikano archyvo
dokumentus 237Vatican Archival Records: A New Look at the Early History of Lithua-
nian Immigrant Parishes in North America (*Summary*) 245

ETNOLOGIJOS SEKCIJA

VENANTAS MAČIEKUS

Lietuvių paprotinė teisinė tradicija	249
Traditions of the Lithuanian Customary Law (<i>Summary</i>)	254

ANTANAS STRAVINSKAS

Krikščioniškoji lietuviškų kryžių simbolika	255
Christian Symbolism of Lithuanian Crosses (<i>Summary</i>)	264

AUKSUOLĖ ČEPAITIENĖ

Sakraliniai motyvai liaudies dirbinių puošyboje	265
Religious Motifs in the Ornamentation of Folk Craft Wares (<i>Summary</i>)	275

Habil. dr. VACYS MILIUS

Kryžių naikinimas Lietuvoje	277
Prohibitions to Erect Crosses in Lithuania (<i>Summary</i>)	263

Dr. ALĖ POČIULPAITĖ

Dabartinės ir klasikinės liaudies mažosios architektūros sąveika	284
Interaction of the Present and the Classical Small Folk Architecture	294

Archit. MARIJA PURVINIENĖ, dr. MARTYNAS PURVINAS

Gintauto Gavėnavičiaus sakralinės skulptūros: semantika, poetika, architektūra	295
Sacral Sculpture of G. Gavėnavičius: Semantics, Poetics, Architectonics (<i>Summary</i>)	299

SKAIDRĖ KRIKŠTOPAITYTĖ

Lietuvos nacionalinio muziejaus liaudies religinės skulptūros rinkinys	300
Collection of Folk Religious Sculpture of the National Museum of Lithuania (<i>Summary</i>)	306

Dr. ALFONSAS MOTUZAS

Lietuvos Katalikų Bažnyčia ir tautiniai muzikos instrumentai	308
Lithuanian Catholic Church and National Music Instruments (<i>Summary</i>)	325

Prof. ANGELĖ VYŠNIAUSKAITĖ

Sužadėtuvių: apeigų prasmė ir raida	329
Engagement: the Meaning and Development of the Rituals (<i>Summary</i>)	335

RASA RAČIŪNAITĖ

Kai kurie XX a. žemaičių šeimos gyvenimo aspektai	336
Some Aspects of Samogitia Family Life in the 20-th Century (<i>Summary</i>)	341

Habil. dr. LAURA PIŠKINAITĖ-KAZLAUSKIENĖ

Ikikrikščioniškosios ir krikščioniškosios pasaulėžiūros paralelės bitininkystės ritualuose	342
Parallels of Pre-Christian and Christian World Outlook in the Rituals of Beekeeping (<i>Summary</i>)	354

Dr. PETRAS KALNIUS

Dabartinės etninių procesų tendencijos pietryčių Lietuvoje	355
Modern Tendencies of Ethnical Processes in the South-East Lithuania (<i>Summary</i>)	362

BENDROSIOS PEDAGOGIKOS SEKCIJA

Prof. MAGDALENA KARČIAUSKIENĖ

Antanas Maceina apie ugdymo esmę ir jo naujas kryptis	367
---	-----

A. Maccina on the Essence of Education and Its New Trends (<i>Summary</i>)	373
Prof. VANDA ARAMAVIČIŪTĖ	
Vyresniųjų moksleivių dorinė pozicija ir jos ugdymas	374
Moral Position of Senior Pupils and Its Developing	380
POVILAS MARTINAITIS	
Nuoseklos dorinio ugdymo sistemos kūrimas mokykloje	382
Creation of Unified Moral Education System at School (<i>Summary</i>)	386
Dr. STASĖ DZENUŠKAITĖ, dr. ALMA STASIULEVIČIŪTĖ	
Katalikų tikybos mokymo pedagoginiai ir psichologiniai pagrindai	387
General Syllabus For Catholic Religious Education at School (<i>Summary</i>)	393
Dr. STASĖ DZENUŠKAITĖ	
Mergaitės ugdymas krikščioniškajai šeimai	394
Girl's Upbringing in a Christian Family (<i>Summary</i>)	406
Dr. ELVYDA MARTIŠAUSKIENĖ	
Kaip paauglius mokyti vertinti elgesį	407
Teaching Teenagers of Behavior Assessment (<i>Summary</i>)	412
AUDRONĖ JUODAITYTĖ	
Jaunuolių dvasingumo ugdymas Marijampolės marijonų gimnazijoje (1921–1939)	413
Spiritual Upbringing of the Youths in Marijampolė Marions' Secondary School (1921–1939) (<i>Summary</i>)	422
Dr. VALDAS PRUSKUS	
Lietuviškų mokymo įstaigų užsienyje kūrimo ir palaikymo principai	423
The Principles of Establishing and Supporting Lithuanian Educational Institutions Abroad (<i>Summary</i>)	443

SPECIALIOSIOS PEDAGOGIKOS IR PSICHOLOGIJOS SEKCIJOS

Prof. habil. dr. VYTAUTAS KARVELIS	
Neįgalių vaikų, paauglių ir suaugusiųjų specialusis ugdymas Lietuvoje	447
'Special Education in Lithuania' (<i>Summary</i>)	457
Prof. JONAS AMBRUKAITIS	
Specialiųjų poreikių vaikų integruoto ugdymo prielaidos	460
Pre-Conditions of Integrated Education of Children with Special Educational Needs (<i>Summary</i>)	467
Prof. JUSTINAS PIKŪNAS	
Orientacinės mintys ir hipnozė	468

ARCHITEKTŪROS SEKCIJA

LIUDAS JOVAIŠA	
Baroko pradžia Lietuvoje	475
On the Rise of Baroque in Lithuania (<i>Summary</i>)	486
MINDAUGAS PAKNYS	
Pažaislio architektūrinis ansamblis – brandžiojo baroko pavyzdys	488
The Pažaislis Ensemble, a Fine Sample of the Mature Baroque (<i>Summary</i>)	491
Dr. MARTYNAS PURVINAS, archit. MARIJA PURVINIENĖ	
Stalinizmo urbanistika Lietuvoje	493

The Stalinist Urban Art in Lithuania (<i>Summary</i>)	497
SOCIALINIŲ MOKSLŲ SEKCIJA	

Dr. VALDAS PRUSKUS	
Socializmo vertinimas lietuvių katalikų sociologų darbuose (XIX a. pab.– XX a. pr.)	501
Evaluation of Socialism in Works of Lithuanian Catholic Sociologists (The End of XIX Century – Beginning of XX Century) (<i>Summary</i>)	526
Prof. IRENA K. LUKOŠEVIČIENĖ	
Socialinės problemos ir socialinė pagalba Lietuvoje	527
Dr. MINDAUGAS BLOZNELIS	
Nacionalinio saugumo prioritetai	531
The Priorities of National Security (<i>Summary</i>)	535
Dr. ANELĖ VOSYLIŪTĖ	
Pilgrimai Lietuvoje: praeitis ir dabartis	536
The Features of the Pilgrimage in Lithuania: the History and the Present (<i>Summary</i>)	544
Dr. INESA PONIŠKAITIENĖ	
Mirštamų ligonio slauga	545
The Nursing of the Dying Patient (<i>Summary</i>)	551

POLITOLOGIJOS, TEISĖS IR EKONOMIKOS SEKCIJOS

Dr. EDUARDAS MONKEVIČIUS	
Krikščioniškoji nuosavybės teisės samprata.	555
Dr. EGIDIJUS VAREIKIS	
Krikščioniškoji demokratija Lietuvos politiniame spektre.	561
Christian Democracy in the Political Life of Lithuania (<i>Summary</i>)	567
Dr. PETRAS PURAKEVIČIUS	
Geopolitika ir jos įtaka Lietuvos ekonominės sistemos krypčiai (Bendrieji bruožai)	568
Geopolitics and Its Influence on the Trend of Lithuanian Economic System (<i>Summary</i>)	572
Habil. dr. KAZYS ERINGIS	
Moralė – politika – ekologija	573
Morality–Policy–Ecology (<i>Summary</i>)	579

EKOLOGIJOS IR BOTANIKOS SEKCIJOS

Prof. JONAS GENYS	
Taikomoji dendrogenetika	583
Applied Dendrogenetics (<i>Summary</i>)	585
Dr. IEVA ŠVARCAITĖ	
Lietuvos agrolandsafto ekologija ir apsauga	587
Ecology and Protection of Lithuanian Agrolandscape (<i>Summary</i>)	590
Dr. DANGUOLĖ PANCEKAUSKIENĖ	
Antimigracinis higromezofilinio žolyno vaidmuo kintant užliejimo trukmei ir gruntinio vandens lygiui	591

Antimigratory Role of Hygromezophilic Sword Due to Changes of Overflowing Time and Ground Water Level (<i>Summary</i>)	594
Prof. ALGIMANTAS BUJAUSKAS	
Nikolajus Vavilovas apie kultūrinių augalų kilmę bei raidą	595
Nikolai Vavilov über die Abstammung und Entwicklung der Kulturpflanzen (<i>Zusammenfassung</i>)	605
Dr. MILDA VASINAUSKIENĖ	
Augalų bakteriozių tyrimų Lietuvoje apžvalga	606
Rewiew of the Investigations on Plant Bacteriosis in Lithuania (<i>Summary</i>)	609
Dr. VILIJA SNIEŠKIENĖ	
Alstromerijų bakteriozė – nauja gėlių liga Lietuvoje	611
Bacteriosis of Alstromeriums Is a New Flower Disease in Lithuania (<i>Summary</i>)	613
Dr. DALIA RADAITIENĖ	
Lietuvoje auginamų retesnių vaiskrūmių žalingiausi mikromicetai	615
The Most Injurious Micromycetes of Rare Berry Shrubs Grown in Lithuania (<i>Summary</i>)	623
SIGUTĖ GRICIŪTĖ	
Naujos <i>Cercospora Fresen.</i> genties grybų rūšys ir augalai maitintojai, rasti Lietuvoje 1993 m.	625
New Species of Fungi of <i>Cercospora Fresen.</i> Genus and Host Plants Found in Lithuania in 1993 (<i>Summary</i>)	627
Dr. VIRGILIJA STEPANAČIENĖ	
Lietuvos ežerų raidos floristiniai rodikliai	629
Floristic Indexes of Development of Lithuanian Lakes (<i>Summary</i>)	631
Dr. GRAŽINA JUKNEVIČIENĖ, ONA RAGAŽINSKIENĖ	
Vaistinių augalų introdukcija Vytauto Didžiojo universiteto Botanikos sode	633
Medicinal Plants Introduction at Botanical Garden of University Vytautas Magnus (<i>Summary</i>)	639

ŽEMĖS ŪKIO MOKSLŲ SEKCIJA

Dr. EDVARDAS RAUGALAS	
Agrarinė reforma valstybingumo atkūrimo kontekste	643
Agrarian Reform in the Context of the Self-Dependence Restoration (<i>Summary</i>)	648
Habil. dr. VANDA ŽEKONIENĖ	
Optimalus varpinių javų kiekis velėniniame jauriniame dirvožemyje	649
Grain-Crop Optimum Quantity on Soddy Podzolic Sandy Loam Soils (<i>Summary</i>)	662
Dr. ALGIRDAS LUKOŠEVIČIUS	
Sodo augalų tyrimas ir selekcija Lietuvoje	664
Investigation And Breeding of Horticultural Plants in Lithuania (<i>Summary</i>)	669
Dr. VIDMANTAS JURONIS	
Amarai Lietuvos želdiniuose	670
Aphides In Green Plantations of the Lithuania (<i>Summary</i>)	674
Habil. dr. REGIMANTAS ŠLEINYS	
Rūgščių kritulių poveikis dirvožemių fizikinėms-cheminėms savybėms	675

The Influence of Acidity Precipitation for the Soil Physical-Chemical Properties (<i>Summary</i>)	678
---	-----

MATEMATIKOS IR INFORMATIKOS SEKCIJOS

Dr. ARIMANTAS RAŠKINIS, GAILIUS RAŠKINIS	
Stabilių loginių skiriančių funkcijų vertės nustatymas ir optimizacija	680
Prof. VALENTINAS KIAULEIKIS	
Naujos informacinės technologijos Lietuvoje	685
New Information Technologies in Lithuanian Enterprises (<i>Summary</i>)	690
RAIMUNDAS VAITKEVIČIUS	
SMALLTALKO programavimo kalbos perspektyvos Lietuvoje	691
SMALLTALK Programming Language in Lithuania (<i>Summary</i>)	695

MEDICINOS MOKSLŲ SEKCIJA

Prof. habil. dr. LEONAS MAČIŪNAS	
Opaligė – gravitacinė liga	699
The Peptic Ulcer Is a Gravitational Disease (<i>Summary</i>)	727
Prof. DALIA TAMULEVIČIŪTĖ, SAULĖ BRAŠIŠKIENĖ	
Laktozės malabsorbcijos diagnostika ir korekcija	731
Malabsorption of Lactose: Diagnostics and Correction (<i>Summary</i>)	735
Prof. VYTAUTAS T. BRASIŪNAS, VYTAUTAS BRASIŪNAS	
Naujų antinavikinių junginių sintezės perspektyvos	738
The Perspective of Synthesis of the New Cancer Chemotherapeutic Agents (<i>Summary</i>)	741
Prof. JUOZAS BLUŽAS, dr. INA BLUŽAITĖ, dr. JULIJA BRAŽDŽIONYTĖ, AUDRONĖ STATKEVIČIENĖ, AUDRONĖ MICKEVIČIENĖ, habil. dr. KAMILĖ L. BLOZNELIENĖ	
Bonekoro antiaritminis efektyvumas gydant skilvelių ekstrasistoliją	743
The Effects of Antiarrhythmic Drug Bonnecor on the Ventricular Arrhythmias (<i>Summary</i>)	745
Dr. I. VAŠKELIENĖ, habil. dr. A. PAUNKSNIS, L. TAMOŠEVIČIENĖ, dr. J. JANKAUSKIENĖ, S. KALPOKAITĖ	
Tinklainės geltonosios dėmės ir lęšiuko ankstyvų amžinių pakitimų dažnis profilaktinių tyrimų metu	746
Early Changes in Aging Macula and Lens Found During Prophylactic Investigations (<i>Summary</i>)	748
Dr. DANĖ ŠLAPKAUSKAITĖ	
Sveikatos sąvoka ir programa	750
Health Conception and Program (<i>Summary</i>)	753
Dr. LAIMA BLOZNEIYTĖ-PLĖŠNIENĖ, LINA PAKALNIŠKIENĖ	
Fotodinaminis ir gamadinaminis melanomos gydymas	754
Photodynamic and Gammadynamic Treatment of Melanoma (<i>Summary</i>)	764
Suvažiavimo organizacinio komiteto pirmininko dr. MINDAUGO BLOZNEIIO baigiamasis žodis	765
LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJOS XVI SUVAŽIAVIMO REZOLIUCIJOS	767
ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ	770

LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJOS
XVI SUVAŽIAVIMO KAUNE
1994 m. birželio 5–12 d.

P R O G R A M A

Birželio 5 d.

- 9.00–15.00 val. Dalyvių registracija VDU Didžiojoje salėje, Daukanto g.28
11.00 val. Iškilmingos šv. Mišios Kauno Arkikatedroje Bazilikoje
Šv. Mišias aukoja J.E.vyskupas Sigitas Tamkevičius
Komp. P. Beinoriaus kūrinius gieda Kauno konservatorijos mišrusis choras. Vadovas D. Jokūbonis
Iškilmingas jungtinis pradedamasis posėdis VDU Didžiojoje salėje
Lietuvių katalikų mokslo akademijos Centro valdybos pirmininko akad. prof. habil. dr. Giedriaus Uždavinio kalba
Sveikinimai
Lietuvos Vyskupų Konferencijos Pirmininko Vilniaus arkivyskupo dr. Audrio Bačkio sveikinimas
XVI Suvažiavimo Garbės pirmininko vysk. Sigitas Tamkevičius kreipimasis
LKMA XVI Suvažiavimo Organizacinio komiteto pirmininko dr. Mindaugo Bloznelio žodis

Birželio 6 d.

TEOLOGIJOS IR FILOSOFIJOS SEKCIJOS

Vadovauja dr. prel. Ladas Tulaba, prof. Andrius Valevičius

Dr. kun. Jonas Boruta SJ. Teologinės problemos ir tikslųjų mokslų pažanga.

Dr. kun. Jean Baptiste Beyer SJ. Kryžiaus žygiai prieš pagonis.

Prof. Andrius Valevičius. Vertybių krizė Vakarų pasaulyje.

D i s k u s i j o s

Dr. Albinas Plėšnys. Socialinės vertybės ir jų nykimo prieclaidos Vakarų Europos kultūroje.

Dr. Zenonas Norkus. Istorinių idėjų doktrina ir jos transformacijos.

Habil. dr. Juozas Algimantas Krikštopaitis. Etninės savigynos laikysena: istorinės ir antropologinės refleksijos.

Vilius Leonavičius. Totalitarinis valdymas ir asmens dorovinis aklumas.

Lina Šulcienė. Žako Mariteno moralės filosofijos ontologiniai pagrindai.

Dr. Rimantas Kalinauskas. Filosofija – gyvybės reiškinių atspindys sąmonėje.

Diskusijos

Birželio 7 d.

LIETUVIŲ KALBOS, LITERATŪROS IR ETNOLOGIJOS SEKCIJOS

Vadovauja akad. prof. Zigmas Zinkevičius, habil. dr. Vacys Milius

Dr. Vytautas Pranciškus Būda. Krikščionių Bažnyčios ir valstybinė kalbos kultūros politika bolševikmečiu.

Dr. Aloyzas Vidugiris. Lietuvių kalbos pietrytinio pakraščio šnetos.

Prof. Birutė Ciplijauskaitė. Taškai ir posūkiai XX a. meilės lyrikoje.

Paulius Subačius. Aleksandras Burba tautinio išsivadavimo kultūros kontekste.

Habil. dr. Vacys Milius. Kryžių naikinimas Lietuvoje.

Petras Kalnius. Dabartinės etninių procesų tendencijos pietryčių Lietuvoje.

Akad. prof. Zigmas Zinkevičius. Mažvydo raštų polonizmai.

Habil. dr. Adelė Valeckienė. Dėl veiksmazodinių būdvardžių darybos.

Vytautas Butkus. Užsienio geografinio vardyno vartojimo problemos.

Vytautas Zinkevičius. Lietuvių kalbos morfologijos reiškinių kompiuterizavimo lingvistiniai aspektai.

Vytautas Zinkevičius. Lietuvių kalbos morfologijos reiškinių kompiuterizavimas.

Diskusijos

ETNOLOGIJOS SEKCIJA

Vadovauja habil. dr. Vacys Milius

Venantas Mačiekus. Lietuvių paprotinė teisinė tradicija.

Habil. dr. Laura Piškinaitė-Kazlauskienė. Ikikrikščioniškosios ir krikščioniškosios pasaulėžiūros paralelės bitininkystės ritualuose.

Prof. Angelė Vyšniauskaitė. Sužadėtuvių. Apeigų prasmė ir raida.

Rasa Račiūnaitė. Kai kurie XX a. žemaičių šeimos gyvenimo aspektai.

Auksuolė Čepaitienė. Sakraliniai motyvai liaudies dirbinių puošyboje.
Dr. Alė Počiulpaitė. Dabartinės ir klasikinės liaudies mažosios architektūros sąveika.

Antanas Stravinskas. Krikščioniškoji lietuviškų kryžių simbolika.

Dr. Alfonsas Motuzas. Lietuvos Katalikų Bažnyčia ir tautiniai muzikos instrumentai.

D i s k u s i j o s

Birželio 8 d.

BENDROSIOS PEDAGOGIKOS SEKCIJA

Didžioji salė

Vadovauja prof. Vanda Aramavičiūtė

Prof. Vanda Aramavičiūtė. Vyresniųjų moksleivių dorinė pozicija ir jos ugdymas.

Prof. Magdalena Karčiauskienė. Antanas Maccina apie ugdymo esmę ir jo naujas krūptis.

Dr. Stasė Dzenuškaitė. Mergaitės ugdymas krikščioniškajai šeimai.

Prof. Justinas Pikūnas. Orientacinės mintys ir hipnozė.

Dr. Elvyda Martišauskienė. Kaip paauglius mokyti vertinti elgesį.

Audronė Juodaitytė. Jaunuolių dvasingumo ugdymas Marijampolės marijonų gimnazijoje (1921–1939).

Povilas Martinaitis. Nuoseklos dorinio ugdymo sistemos kūrimas mokykloje.

Dr. Stasė Dzenuškaitė, dr. Alma Stasiulevičiūtė. Katalikų tikybos mokymo pedagoginiai ir psichologiniai pagrindai.

Dr. Valdas Pruskus. Lietuviškų mokymo įstaigų užsienyje kūrimo ir palaikymo principai.

D i s k u s i j o s

SPECIALIOSIOS PEDAGOGIKOS SEKCIJA

Vadovauja prof. habil. dr. Vytautas Karvelis

Prof. habil. dr. Vytautas Karvelis. Neįgalių vaikų, paauglių ir suaugusių specialusis ugdymas Lietuvoje.

Prof. Jonas Ambrukaitis. Specialiųjų poreikių vaikų integruoto ugdymo prielaidos.

D i s k u s i j o s

SOCIALINIŲ MOKSLŲ SEKCIJA

Vadovauja prof. Antanas Musteikis

Dr. Valdas Pruskus. Socializmo vertinimas lietuvių katalikų sociologų darbuose (XIX a. pab.–XX a. pr.).

Dr. Inesa Poniškaitienė. Mirštamo ligoonio slauga.

Prof. Irena K. Lukoševičienė. Socialinės problemos ir socialinė pagalba Lietuvoje.

Dr. Mindaugas Bloznelis. Nacionalinio saugumo prioritetai.

Dr. Anelė Vosyliūtė. Piligrimai Lietuvoje: praeitis ir dabartis.

Diskusijos

EKOLOGIJOS IR BOTANIKOS SEKCIJOS

Vadovauja prof. Jonas Genys,
prof. Algimantas Bujauskas

Prof. Jonas Genys. Taikomoji dendrogenetika.

Ieva Švarcaitė. Lietuvos agrolandsafto ekologija ir apsauga.

Diskusijos

BOTANIKOS SEKCIJA

Vadovauja prof. habil. dr. Algimantas Bujauskas

Prof. Algimantas Bujauskas. Nikolajus Vavilovas apie kultūrinių augalų kilmę bei raidą.

Dr. Milda Vasinauskienė. Augalų bakteriozių tyrimų Lietuvoje apžvalga.

Dr. Vilija Snieškienė. Alotromerijų bakteriozė – nauja gėlių liga Lietuvoje.

Dr. Dalia Radaitienė. Lietuvoje auginamų retesnių vaiskrūmių žalingiausi mikromicetai.

Sigutė Gričiūtė. Naujos *Cercospora Fresen.* genties grybų rūšys ir augalai maitintojai, rasti Lietuvoje 1993 m..

Dr. Danguolė Pancekauskienė. Antimigracinis higromezofilinio žolyno vaidmuo kintant užliejimo trukmei ir gruntinio vandens lygiui.

Dr. Virgilija Stepanavičienė. Lietuvos ežerų raidos floristiniai rodikliai.

Dr. Gražina Juknevičienė, Ona Ragažinskienė. Vaistinių augalų introdukcija Vytauto Didžiojo universiteto Botanikos sode.

Diskusijos

MATEMATIKOS IR INFORMATIKOS SEKCIJOS

Vadovauja dr. Arimantas Raškinis,
prof. Valentinas Kiauleikis

Raimundas Vaitkevičius. SMALLTALKO programavimo kalbos perspektyvos Lietuvoje.

Dr. Arimantas Raškinis, Gailius Raškinis. Stabilių loginių skiriančiųjų funkcijų vertės nustatymas ir optimizacija.

Prof. Valentinas Kiauleikis. Naujos informacinės technologijos Lietuvoje.

Diskusijos

ŽEMĖS ŪKIO MOKSLŲ SEKCIJA

Vadovauja habil. dr. Vanda Žekonienė.

Habil. dr. Vanda Žekonienė. Optimalus varpinių javų kiekis velėniniame jauniniame dirvožemyje.

Dr. Algirdas Lukoševičius. Sodo augalų tyrimas ir selekcija Lietuvoje.

Dr. Edvardas Raugas. Agrarinė reforma valstybingumo atkūrimo kontekste.

Dr. Vidmantas Juronis. Amarai Lietuvos želdiniuose.

Habil. dr. Regimantas Šleinyš. Rūgščių kritulių poveikis dirvožemių fizikinėms - cheminėms savybėms.

Diskusijos

Birželio 10 d.

EKONOMIKOS, TEISĖS IR POLITOLOGIJOS SEKCIJOS

Vadovauja prof. Vytautas Dambrava,
prof. Vytautas Samonis

Dr. Eduardas Monkevičius. Krikščioniškoji nuosavybės teisės samprata.

Dr. Egidijus Vareikis. Krikščioniškoji demokratija Lietuvos politiniame spektre.

Dr. Petras Purakevičius. Geopolitika ir jos įtaka Lietuvos ekonominės sistemos kryptims (Bendrieji bruožai).

Prof. Vytautas Dambrava. Teisingumo principai.

Habil. dr. Kazys Eringis. Moralė - politika - ekologija.

Diskusijos

MEDICINOS MOKSLŲ SEKCIJA

Vadovauja prof. Leonas Mačiūnas

Dr. Danė Šlapkauskaitė. Sveikatos sąvoka ir programa.

Prof. Leonas Mačiūnas. Opaligė – gravitacinė liga.

Prof. Dalia Tamulevičiūtė, Saulė Brašiškienė. Laktozės malabsorbcijos diagnostika ir korekcija.

Prof. Vytautas T. Brasiūnas, Vytautas Brasiūnas. Naujų antinavikinių junginių sintezės perspektyvos.

Dr. Laima Bloznelytė-Plėšnienė, Lina Pakalniškienė. Fotodinaminis ir gamadinaminis melanomos gydymas.

Dr. I. Vaškelienė, habil. dr. A. Paunksnis ir kt. Tinklainės geltonosios dėmės ir lęšiuko ankstyvų amžinių pakitimų dažnis profilaktinių tyrimų metu.

Prof. J. Blužas, dr. I. Blužaitė, dr. J. Braždžionytė ir kt. Bonekoro antiaritminis efektyvumas gydant skilvelių ekstrasistoliją.

D i s k u s i j o s

ARCHITEKTŪROS SEKCIJA

Vadovauja dr. Napalys Kitkauskas

Dr. Martynas Purvinas, archit. Marija Purvinienė. Stalinizmo urbanistika Lietuvoje.

Liudas Jovaiša. Baroko pradžia Lietuvoje

Mindaugas Paknys. Pažaislio architektūros ansamblis – brandžiojo baroko pavyzdys.

ISTORIJOS SEKCIJA

Vadovauja dr. Aldona Vasiliauskienė

Dr. Aldona Vasiliauskienė. Mečislovas Reinys – Lietuvos katalikų universiteto kūrėjas.

Dr. Milda Danytė. Naujas žvilgsnis į lietuvių išeivijos parapijų istoriją pagal Vatikano archyvo dokumentus.

Prof. Eduardas Budreika. Vilniaus Katedros ir Lietuvos Valdovų rūmų dokumentacijos paieškos Vatikano fonduose (1990–1994).

D i s k u s i j o s

ETNOLOGIJOS SEKCIJA

Skaidrė Krikštopaitytė. Lietuvos nacionalinio muziejaus liaudies religinės skulptūros rinkinys.

Archit. Marija Purvinienė, dr. Martynas Purvinas. Gintauto Gavėnavičiaus sakralinės skulptūros: semantika, poetika, architektonika.

Diskusijos

Birželio 12 d.

10.30 val. Koncelebracinės šv. Mišios Kauno Jėzuitų bažnyčioje

12.00–13.30 val. Bendroji diskusija apie lietuvių dvasinio atgimimo problemas ir būdus

BAIGIAMASIS PILNATIES POSĖDIS

VDU Didžiojoje salėje

15.00 val. Dr. Alfonsas Motuzas. Žemaičių Kalvarijos Kalnų giesmės ir instrumentalijos – Lietuvos Katalikų Bažnyčios kultūros fenomenas

Dalyvauja religinio folkloro ansamblis

19.00 val. ATISISVEIKINIMO VAKARAS KAUNO KUNIGŲ SEMINARIJOJE

**IŠKILMINGAS JUNGTTINIS PRADEDAMASIS
POSĖDIS VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETO
DIDŽIOJOJE SALĖJE (Birželio 5 d.)**

POPIEŽIAUS JONO PAULIAUS II SVEIKINIMO TELEGRAMA

**LIETUVOS VYSKUPŲ KONFERENCIJOS PIRMININKO
VILNIAUS ARKIVYSKUPO
DR. AUDRIO BAČKIO SVEIKINIMAS**

**LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJOS
CENTRO VALDYBOS PIRMININKO AKAD. PROF.
GIEDRIAUS UŽDAVINIO KALBA**

**SUVAŽIAVIMO ORGANIZACINIO KOMITETO PIRMININKO
DR. MINDAUGO BLOZNELIO ŽODIS**

POPIEŽIAUS JONO PAULIAUS II
SVEIKINIMO TELEGRAMA

EMMO SIGNOR CARDINALE
VINCENTAS SLADKEVIČIUS ARCIVESCOVO
VALANČIAUS 6 3000 KAUNAS

SOMMO PONTEFICE RIVOLGE TRAMITE VOSTRA EMINENZA CORDIALE SALUTO AT MEMBRI ACCADEMIA CATTOLICA SCIENZE COSTI CONVENUTI MENTRE GRATO PER MESSAGGIO INVIATOGLI IMAPRTE DI CUORE BENEDIZIONE APOSTOLICA CARDINALE ANGELO SODANO SEGRETARIO DI STATO

Šventasis Tėvas per Jus, Eminencija, sveikina Lietuvių katalikų mokslo akademiją, susirinkusią Suvažiavime, dėkodamas už atsiųstą sūniškos meilės pareiškimą ir teikia savo Apaštalinį palaiminimą.

(Pasirašė) Kard. Angelo Sodano, Vatikano Valstybės sekretorius

LIETUVOS VYSKUPŲ KONFERENCIJOS PIRMININKO VILNIAUS ARKIVYSKUPO DR. AUDRIO BAČKIO SVEIKINIMAS

Sveikinu Lietuvių katalikų mokslo akademijos XVI Suvažiavimo dalyvius, susirinkusius iš visos Lietuvos ir iš kitų kraštų. Norėčiau pasveikinti ypač tuos, kurie sunkiais mūsų Tėvynei metais išliko kaip šviesūs mūsų tautos kultūros šviesuliai ir nepaisydami persekiojimų bei draudimų sugėbėjo šią šviesą perduoti naujoms kartoms.

Esu tvirtai įsitikinęs, kad LKMA privalo išlikti intelektualis švyturys skirtingoms generacijoms einant į Lietuvos dorinį ir religinį atgimimą. Neliks tautos, jei nebus šviečiančių žiburių ir žemės druskos. Tik nenykstantys dvasiniai lobiai amžiams išlaiko gyvas tautas ir jas prikelia iš sunkiausių vargų. Mūsų tautos istorija tai ne kartą įrodė ir mes esame liudytojai, kaip Dievo Dvasia veikia per Jam ištikimus žmones.

Prisiminkime kun. Stasio Ylos paskutinio pamokslo pranašiškas mintis: „Laikykis, tauta, nedejuok ir nesiskųšk, o tvirtink savo dvasines jėgas savo prisikėlimui. Juo arčiau Golgotos – juo arčiau Prisikėlimo šventės“.

Iš Dievo rankų gavome brangią dovaną – mūsų Tėvynės laisvę. Dabar ypatinga misija tenka mūsų tautos katalikams inteligentams. Visais tautai sunkiais laikais atsirasdavo dvasios vyrų ir moterų, kurių pasiaukojimas ir atsakomybės Dievui ir Tėvynei suvokimas pakeldavo Lietuvos dvasinį atgimimą iki paties aukščiausio laipsnio ir tai tapdavo mūsų tikrosios gyvybės ir kultūros pagrindu.

Brangieji Suvažiavimo dalyviai, atgautoji Tėvynės laisvė įpareigoja mus jausti moralinę atsakomybę už šiandieną, taip pat ir už ateities kartas.

Ilgametis Akademijos prezidentas Tėvas A. Liuima yra pasakęs: „Didelė yra mūsų atsakomybė artimui, būsimoms kartoms, savo tautai, pačiam Kūrėjui“.

Visų pirma reikia patiems ieškoti ir pažinti Kristaus mokslą, gyventi Evangelijos dvasia, gyvu tikėjimu, tvirta viltimi ir veiklia meile. Šiandien pasaulis netiki žodžiais. Jų reikšmė išblėso. Tik gyvas pavyzdys ir mūsų liudijimas atiras kelią į ieškančių žmonių širdis. Mūsų atsakomybė artimui verčia būti mus

atvirus ir pagarbius, „visuomet pasiruošusius atsakyti kiekvienam klausiančiajam apie jumyse gyvenančią viltį“ (1 Pt 3,9).

Atsakomybė būsimoms kartoms verčia mus gerai pažinti, perduoti ir padėti įgyvendinti sveiką, neiškraipytą Bažnyčios mokslą, ypač jos socialinį mokslą. LKMA turi rengti ir burti intelektualinį tautos elitą, stiprinti krikščioniškąją orientaciją visuomenės gyvenime ir sustiprinti intelektualinį, krikščioniškąjį savo tautos pajėgumą.

Gera suvokdami sunkią mūsų dabarties situaciją, visomis jėgomis padėkime stiprėti katalikiškoms šeimoms. Šeima yra gražiausia vertybių ir tautinių tradicijų mokykla. Ateities kartos bręsta ir auga šeimose. Padėkime joms suvokti jų atsakomybę mūsų visų ateičiai auklėti dorus žmones, taurius piliečius, pasirengusius skirti savo protus ir širdis Bažnyčios ir Tėvynės labui.

Atsakomybė tautai verčia mus ugdyti kultūrines ir religines vertybes, neleisti joms išblėsti ar jas pakeisti menkavertėmis svetimomis idėjomis. Mūsų tautos kultūra stipriai suaugusi su krikščionybe. Tautos kultūrinės vertybės, kupinos Evangelijos dvasios, tegul turtina lietuvių kultūros lobyną.

Atsakomybė Kūrėjui verčia mus nepalūžti nuo gyvenimo audrų ir sunkumų, skatina išlikti tvirtais švyturiais, rodančiais kelią mūsų broliams ir sesėms neramiame šiandienos gyvenime. Dabartinėje mūsų visuomenėje apstu juodų debesų. Nepastovi gamtos kaita, taip pat ir gyvenime nuolat pinasi šviesa su tamsa. Šventasis Tėvas, kalbėdamas Lietuvos inteligentijai, pabrėžė, jog „gyvename epochinę pasaulio istorijos lūžio akimirką. Šiuo sunkiu keliu į ateitį, kurios niekas šiandien negali nuspėti, nubrėžti jos ribų, tikrai lemiama reikšmę turi intelektualų vaidmuo. Jį reikia dar kartą pabrėžti, ypač nūnai, kai žlugusios ideologijos sugriovė pasitikėjimą, o filosofinė mintis, ko gero, yra pakrypusi į skepticizmą ir pavojingą pragmatizmą“.

Tokiomis nelengvomis sąlygomis krikščionio optimizmas, tvirtas pasitikėjimas Dievu ir karšta krikščioniška meilė padės sugrąžinti žmonėms viltį, kurią jie baigia prarasti.

Mano nuoširdžiausias linkėjimas Jums: būkite ateities žmonėmis. Išsaugoję protėvių palikimą, mokėkime gyventi ir dirbti dabartyje, kad mūsų tikėjimas, viltis ir meilė praturtintų krikščionybę ir paskatintų ją kūrybiškai atsinaujinti mūsų laikų kultūroje.

LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJOS CENTRO VALDYBOS PIRMININKO AKAD. PROF. GIEDRIAUS UŽDAVINIO KALBA

Garbingasis Suvažiavime!
Aukštieji Bažnyčios atstovai ir svečiai!
Ponios ir ponai!

Leiskite Jus pasveikinti Kaune po 55-erių metų pertraukos nuo to laiko, kai 1939-aisiais čia įvyko trečiasis Lietuvių katalikų mokslo akademijos Suvažiavimas. Akademiją ir jos veiklą Lietuvoje šiurkščiai nutraukė sovietinė okupacija, bet okupacija nesunaikino nei tradicijos, nei vilties kada nors susirinkti vėl Kaune. Lietuvos mokslo ir kultūros žmonės vieni labiau, kiti mažiau priešinosi okupacijai. Ir štai po keleto dešimtmečių mieste, kuris sovietmečiu lietuvių sąmonėje išliko ne tik kaip laikinosios sostinės įvaizdis, bet ir kaip tautinio identiškumo bei laisvės simbolis, vėl susirinko dvi katalikų mokslininkų kartos. Jos skiriasi ne tik amžiaus, bet ir geografinė prasme. Šiandien joms čia atstovauja tie, kurie ugdėsi ir klojo savo pasaulėžiūros pamatus dar nepriklausomoje Lietuvoje, o į Kauną suskrido iš viso margo pasaulio. Dalis tos kartos atstovų po karo liko Lietuvoje, bet per antrąjį bolševikmetį buvo kankinti, tremti į Sibirą, ten žuvo, o kurie sugrįžo į Tėvynę, tyliai dirbo, kiek įstengė, mokslinį kūrybinį darbą. Žuvusiųosius dėl Lietuvos laisvės Sibire, mirusius tolimojo pasaulio įvairiuose kampuose pagerbkime tylos minute.

Antroji karta – tai jau pokario išeivijoje arba pokario Lietuvoje formavęsi mokslininkai, kurie labai skiriasi tarpusavy savo mąstymu (vieni jį ugdė laisvėje, kiti vergovėje), yra nevienodo profesinio pasirengimo, bet panašūs meile Lietuvai, krikščioniška pasaulėjauta ir pasaulėžiūra bei noru dirbti atgimusios tautos ir valstybės labui.

Šiandien visų mūsų tikslas turi būti vienas – kurti mokslą ir skatinti pažangą, grindžiamą krikščioniškosiomis, katalikiškosiomis vertybėmis. Mus vienijantis ženklas turi būti katalikybė – ne ta formalioji, dogmatizmo apribota, kuri, nors ir maitinama tradicijos, skursta, neturėdama gyvybinių vidinių syvų, nualinta pastangų kaip nors išsilaikyti sovietmečio buldozerinio ateizmo

sąlygomis. Mus vienyti ir sieti turi katalikybė, atskleidžianti pačią tikėjimo gelmę, verčianti ieškoti šiuolaikiškų atsinaujinimo būdų ir nuolat atsinaujinanti. Apie tokią katalikybę galvojo, jai pamatus klojo prieškario intelektualų katalikų karta, pirmiausia S.Šalkauskis, A.Maceina, J.Grinius, P.Dielinin-kaitis, J.Brazaitis ir kiti.

Lietuvių katalikų mokslo akademijos Lietuvoje veikla per laikotarpį tarp penkioliktojo Suvažiavimo, kuris 1991 m. buvo surengtas Vilniuje, ir šiandieniniame Kaune gerokai išaugo ir sustiprėjo. Iš viso Akademijoje dabar yra 752 nariai (523 Lietuvoje ir 229 užsienyje), tarp jų 531 mokslininkas ir 221 mokslo rėmėjas.

Vilniuje, Kaune ir Klaipėdoje LKMA skyriai įsteigti 1991 metais; Panevėžyje, Šiauliuose ir Anykščiuose – 1992 m.; Alytuje ir Utenoje – 1994 metais. Klaipėdos skyriaus, turinčio kelias sekcijas, veikla pasižymi specifiniu rūpesčiu dėl Vakarų Lietuvos katalikiškos kultūros. Ypač aktyvi Klaipėdos muzikologų sekcija. Panevėžio skyrius sutelkęs dėmesį į religinio švietimo problemas.

Vilniaus skyriuje, kuris yra gausiausias, veikia teologų, sociologų, pedagogų ir psichologų, istorikų, lituanistų, politologų, medikų, ekologų, matematikų ir ekonomistų bei žemės ūkio sekcijos. Kaip savarankiška ir savanoriška organizacija, atnaujinusi prieš karą buvusios Lietuvos darbo federacijos veiklą, 1991 m. atkurta Darbo federacija; jos tikslas – vienyti krikščioniškąsias organizacijas ir pavienius asmenis, ginti jų ekonomines bei socialines teises.

Vilniaus skyrius nuo 1991 m. rudens kiekvieną šeštadienį Šv. Kazimiero bažnyčios salėje rengia seminarus, kuriuose nagrinėjamos įvairių sekcijų narių pasiūlytos temos, minimi istoriniai įvykiai, pavyzdžiui, Kražių skerdynių šimtmetis, žymių katalikų veikėjų jubiliejai, savo išpūdžius pasakoja tarptautinėse konferencijose ar kituose užsienio renginiuose buvę mokslininkai. Kaune panašūs seminarai vyksta kas dvi savaites marijonų vienuolyno prie Šv. Gertrūdės bažnytelės patalpose.

Stambaus masto kompleksiniai LKMA renginiai vyksta ne tik Vilniuje ar Kaune, bet ir tose vietovėse, kurios mena kurį nors istorinį įvykį ar istorinę asmenybę. Antai Kaune 1990–1991 m. buvo surengtas žymaus Lietuvos Bažnyčios ir kultūros veikėjo, LKMA įkūrėjo ir antrojo jos prezidento Adomo Jakšto-Dambrausko gimimo 130-ųjų metinių minėjimas, o Kuronių kaime, jo gimtosios sodybos vietoje, pašventintas ažuolinis paminklas.

Iš anksto buvo ruošiamasi Kražių skerdynių 100-mečio minėjimui: suorganizuota kompleksinė ekspedicija į Kražius, išleista monografija, surengta mokslinė konferencija Vilniuje ir jubiliejinė konferencija Kražiuose.

Per 1992-uosius – 1994-uosius metus surengti prof. Pr.Dovydaičio, Šatrijos Raganos, arkivyskupo P.Bučio, vyskupo A.Baranausko, prelatų J.Pruns-kio ir V.Balčiūno, istoriko J.Totoraičio, vyskupo J.Skvirecko minėjimai, 1994 m. – konferencijos, skirtos vyskupams kankiniams Vincentui Borisevičiui ir Mečislovui Reiniui. Pavyzdžiui, birželio 4-ąją konferencija, skirta vyskupui

M.Reiniui, vyko Druskininkuose, prieš tai tokios konferencijos surengtos Utenoje, Marijampolėje, Alytuje, rudenį numatomos Panevėžyje, Šiauliuose, o baigiamasis minėjimas lapkričio mėnesį vyks Vilniuje.

1992 m. vasario 16 d., prieš tai suorganizavus korespondencinius rinkimus, Romoje paskelbta nauja LKMA Centro valdyba ir revizijos komisija, o kovo 7 d. jungtiniame LKMA seminare Vilniuje ilgametis LKMA pirmininkas prof. kun. A.Liūma SJ pranešė apie Lietuvos katalikų mokslo akademijos grįžimą į Lietuvą.

Baigiamajame jungtiniame XV Suvažiavimo posėdyje paskelbti keturi nauji akademikai: prof. B.Grigelionis, habil. dr. A.Tyla, prof. G.Uždavinys ir prof. Z.Zinkevičius. Šiuo metu LKMA yra 16 akademikų.

Šiomet akademikas Z.Zinkevičius tapo Herderio premijos laureatu, o pernai dr. A.Šlepetytė-Janačienė (JAV) apdovanota kryžiumi medaliu „Pro Ecclesia et Pontifice“.

Tokia iš pirmo žvilgsnio veikli, aktyvi ir gausi narių LKMA, atrodo, turėtų būti stipri jėga, galinti daryti didelę įtaką ne tik Lietuvos mokslui, bet ir bendrajai jos kultūrai, apskritai mūsų krašto gyvenimui. Ar taip yra iš tikrųjų?

Tie, kurie atidžiai įsiklausė į Šventojo Tėvo žodžius, jo pasakytus per apsilankymą Lietuvoje, o ypač į kalbą Šv.Jono bažnyčioje, skirtą Lietuvos intelektualams – mokslo ir meno darbuotojams, turėjo pajusti tam tikrą nerimą ir didžiulę jiems tenkančią atsakomybę. Popiežiaus žodžiai turėjo padaryti perversmą kiekvieno kataliko mokslininko sieloje.

Visų pirma kiekvienas iš mūsų turėjome savęs paklausti: ar jau galutinai atsikratėme kompleksų, kuriuos mums pagimdė prievartinė totalitarinė sistema, paverčianti žmogų vergu. O vergas, kaip žinome, yra dvasinė būseną. Ar kovingojo ateizmo ir materializmo reliktai nedrumsčia mūsų vidinio gyvenimo ir mūsų sielos pasaulio? Jeigu ir nebeliko tų kompleksų, tai ar neatsirado kitų, kuriuos gali suplakti neskaidrūs Vakarų demokratijos vandenys, sumaišę laisvės ir atsakomybės, gėrio ir blogio sąvokas. Laisvė be atsakomybės tampa anarchija ir chaosu, o blogis gali iškilti tokiais pavidalais, kad jų neatsikirsi nuo gėrio. Tokio maišinio pavojus yra labai didelis, nes Vakarų pasaulį krečia visuotinė dvasinė krizė – vertybių susimaišymas dėl sparčiai vykstančios mokslo ir technikos pažangos. Moderniosios technologijos padėjo žmogui prieiti iki persisotinimo daiktais ir visiškos dvasinės tuštumos.

Jonas Paulius II priminė mums, kad dar jo pirmtakas Leonas XIII enciklikoje „*Rerum novarum*“ pasmerkė ne tik socializmą, bet ir ekonominį liberalizmą. Per visą mūsų modernųjį amžių, kuris buvo paženklintas totalitarizmu ir demokratijos išsigimimu, o santvarkos keitė viena kitą, pasaulį užtvindė, anot popiežiaus, imanentiškoji kultūra, kuri po Europą išbarstė Dievo nepripažįstančius, Jo planų žmogaus atžvilgiu nepaisančius projektus.

Mokslo ir technikos laimėjimai vis dėlto nemoka ir negali atsakyti į didžiuosius klausimus, kurie yra amžini, bet keliame vis iš naujo ir karštai svars-

tomi. Kas yra žmogus? Kokia kančios, blogio ir mirties prasmė, jei, nepaisant visos pažangos, šie reiškiniai dar tebeegzistuoja? Kam reikalingi tokia brangia kaina pasiekti laimėjimai? Ką žmogus gali duoti visuomenei? Ko ji gali iš jo tikėtis? Ir t.t.

Šiuos klausimus svarstė ir Vatikano II Susirinkimas. Jie turi rūpėti visiems kultūros ir mokslo žmonėms, nes būtent šie žmonės yra atsakingi, kad protas nenuvestų į klystkelius, iš kurių žmogus nematytų kelio ir išeities. Tie klausimai pirmiausia turi rūpėti mokslininkams katalikams, kad jie, kiekvienas savo srityje, ieškotų atsakymų, kaip įprasminti žmogaus gyvenimą šioje žemėje ir kaip prasmingiau žmogų vesti Dievo link.

„Mąstydamas žmogus pajunta savo ribotumą, suvokia, kad jis pats nėra tiesa. Priešingai, – jos turi lyg apgraibomis ieškoti. Tuo pačiu metu pastebi, kad ieškodamas tiesos negali ir nepajėgia pasitenkinti nei jos dalimi, nei mažais trupiniais, – jis vis intensyviau yra traukiamas aukšty, į begalybę“, – kalbėjo Šventasis Tėvas mums per susitikimą su intelektualais. Šiuose žodžiuose sukoncentruota mokslo ir tikėjimo santykio problema. Žmogus egzistuoja tarp savo riboto suvokimo ir Absoliuto troškimo. Ir čia paaiškėja, kad mokslo ir tikėjimo ginčas dar nėra išspręstas kurio nors vieno naudai, kaip buvo iki šiol manyta. Mokslas ir tikėjimas yra dvi skirtingos pažinimo plotmės, ir konflikto tarp jų nebus, jei mokslininkas jų nesupainios. Tai, kas yra tikrovės pilnatvė, žmogus negali apimti vien mokslu, nes mokslas, intelektas jau ne vieną kartą apgavo skelbdamas kaip galutinę tiesą tai, kas buvo tik panašu į tiesą.

Todėl ir mąstymas negali būti vien absoliutizuota smegenų veikla, jis turi būti artimai susijęs su visu žmogaus gyvenimu – jo pasaulėžiūra, poelgiais, darbais. Tai reiškia, kad žmogus negali pasikliauti vien loginiu tikslumu, jis turi, anot Jono Pauliaus II, proto veiklai sukurti dvasinį klimatą, pasižymintį nuolankumu, nuoširdumu, drąsa, garbingumu, pasitikėjimu, atidumu kitiems. „Mokslas siekia apžvelgti faktų kalbą, o tikėjimas – apžvelgti, kaip Meilė apšviečia protą“, – sako S. Weil'as, aptardamas mokslo ir tikėjimo kompetencijos ribas.

Mokslas ir tikėjimas vienas kitam netrukdo ten, kur nėra prievartos, neapykantos, baimės ir pykčio. Bet juk mes keliasdešimt metų buvome penimi šitais blogio nuodais, jie, komunistinei sistemai artėjant į savo saulėlydį, atrodė, lyg ir nejučia lašėdavo į mūsų smegenis. Ar jau išsivadavom iš tų nuodų poveikio? Man rodos, kad toli gražu ne visi. Tikėjimas ir mokslas netrukdo vienas kitam ir ten, kur demokratija nenukrypo į skepticizmą, pragmatizmą ir liberalizmą, nepripažįstantį jokių varžymų. Tokios demokratijos simptomų atklysta jau ir pas mus iš tų laisvės kraštų, apie kuriuos svajojom būdami už geležinės uždangos. Arčiau juos pažindami, matom, kad Vakarai dar nėra tas rojus, kuris galėtų mums suteikti dvasios ir viso gyvenimo pilnatvę.

„Pinasi šviesa ir tamsa. Lauktoji Bažnyčios ir kultūros santarvė turės išsklaidyti tamsą ir atverti duris šviesai“, – paprastai ir aiškiai nusakė Šventasis

Tėvas mūsų uždavinius.

Bet kad juos pajėgtume atlikti, pirmiausia turime pasikeisti. Pasikeisti ne taip, kaip pakeičiamas senas drabužis nauju, o pasikeisti dvasia, kaip įvyko trimis apaštalams ant Taboro kalno užlipus su Kristumi. Pasikeitimui reikia daug pastangų – fizinių ir dvasinių. Visų pirma, reikia nuolankumo ir atgailos, nes tik atgaila įprasmina kančią, kuri lydi žmogų per visą gyvenimą. Antra, pasikeitimui reikia garbės ir sąžinės, kad žmogus pasaulio nedarkytų ir nenaikintų, o kurtų ir ugdytų, trokšdamas atnaujinti visuomenę ir sužalotą Žemės veidą. Trečia, reikia proto ir išminties, nes tik jų santarvė gali atkurti pusiausvyrą visuomenėje ir gamtoje.

Ar pajėgsime pasikeisti? – Štai pagrindinis klausimas pirmiausia mums, LKMA nariams, gyvenantiems čia, savo Tėvynėje, kurią kamuoja ne tik specifinės, pokomunistinio chaoso sukeltos, bet ir viso pasaulio bėdos. Tik pasikeitę pajėgsime kurti naudingus darbus ir būti švyturiais visiems, kurie dar skendi įtarumo, baimės, pavydo atmosferoje (tai būdinga pokomunistinėms visuomenėms), taip pat sekuliarizuotiems, materializmą ir pragmatizmą garbinantiems Vakarams.

Suvažiavime su savo pranešimais dalyvauja daugiau kaip pusantro šimto mokslininkų. Dėl laiko stokos dar trečdalis pageidavimai skaityti pranešimus sekcijų posėdžiuose liko nepatenkinti. Bet jų darbai nepražus – publikacijų pavidalu pasieks visuomenę išleistame „Suvažiavimo darbų“ tome. Tik reikia pasistengti, kad šis veikalas nevėluotų.

Linkiu, kad jūsų žvilgsnis į savo kolegų nuveiktus darbus ir įvairias mokslo bei gyvenimo sritis būtų krikščioniškai išmintingas ir tolerantiškas, kad Suvažiavimo darbą lydėtų susikaupimas, ramybė ir geranoriškumas.

SUVAŽIAVIMO ORGANIZACINIO KOMITETO PIRMININKO DR. MINDAUGO BLOZNELIO ŽODIS

Gerbiamieji XVI Suvažiavimo dalyviai!

XVI Suvažiavimas vėl vyksta Kaune, kur susikūrė ir sėkmingai dirbo Lietuvių katalikų mokslo akademija Nepriklausomos Lietuvos laikotarpiu. Kuriantis Akademijai, Lietuvoje stigo katalikų mokslininkų, todėl Akademijos veikloje ypač daug dėmesio buvo skiriama mokslininkų rengimui, krikščioniškojo Lietuvos kultūros kelio tiesimui. Buvo išaugintas veržlus naujai mąstančių jaunų mokslininkų būrys, aktyviai reiškęsis Lietuvos intelektualiniame ir kultūriniame gyvenime paskutiniaisiais pirmojo gyvavimo laikotarpio metais.

Dr. Stasio Baččio ir kitų už Lietuvos ribų atsidūrusių lietuvių iniciatyva Lietuvių katalikų mokslo akademija buvo atkurta Romoje, įtraukti įvairių politinių nuostatų lietuviai bendromis pastangomis ugdyti lietuvišką krikščionišką kultūrą ir mokslą okupacijos metais. Prof. A. Liubos energijos dėka ir jo pastangomis Nepriklausomybės metais ugdytas potencialas buvo įkūnytas 50 tomų LKMA leidinių.

Atsikūrus Lietuvai, LKMA grįžo į savo ištakas. Pradedamas trečiasis jos veiklos etapas.

Lietuvoje yra nemažai mokslininkų, tačiau esame dvasiškai nuskurdę. Tad šiandien svarbiausias uždavinys – patiems atsinaujinti, atkurti krikščioniškąsias vertybes. Tam reikia dėti daug pastangų visose srityse. Manome, kad Lietuvių katalikų mokslo akademija, kaip didelį intelektualinį potencialą telkianti institucija, privalo numatyti dvasinio atsinaujinimo strategiją, kurti jos programą ir laikyti šios programos realizavimą svarbiausiu savo uždaviniu. Organizacinio komiteto vardu kviečiu visų sekcijų narius tai pasvarstyti. Linkiu sėkmingo darbo Dievo garbei ir Lietuvos naudai.

TEOLOGIJOS IR FILOSOFIJOS SEKCIJOS

VADOVAUJA DR. PREL. LADAS TULABA,
PROF. ANDRIUS VALEVIČIUS

DR. KUN. JEAN BAPTISTE BEYER SJ
KRYŽIAUS ŽYGIAI PRIEŠ PAGONIS

DR. KUN. JONAS BORUTA SJ
TEOLOGINĖS PROBLEMOS IR TIKSLIŲJŲ MOKSLŲ PAŽANGA

PROF. ANDRIUS VALEVIČIUS
VERTYBIŲ KRIZĖ VAKARŲ PASAULYJE

DR. ZENONAS NORKUS
ISTORINIŲ IDĖJŲ DOKTRINA IR JOS TRANSFORMACIJOS

HABIL. DR. JUOZAS ALGIMANTAS KRIKŠTOPAITIS
ETNINĖS SAVIGYNOS LAIKYSENA: ISTORINĖS IR
ANTROPOLOGINĖS REFLEKSIJOS

VYLIUS LEONAVIČIUS
TOTALITARINIS VALDYMAS IR ASMENS DOROVINIS
AKLUMAS

LINA ŠULCIENĖ
ŽAKO MARITENO MORALĖS FILOSOFIJOS
ONTOLOGINIAI PAGRINDAI

DR. RIMANTAS KALINAUSKAS
FILOSOFIJA – GYVYBĖS REIŠKINIŲ ATSPINDYS SĄMONĖJE

DR. ALBINAS PLĖŠNYS
SOCIALINĖS VERTYBĖS IR JŲ NYKIMO PRIELAIIDOS
VAKARŲ EUROPOS KULTŪROJE

DR. KUN. JEAN BAPTISTE BEYER SJ, Roma

KRYŽIAUS ŽYGLIAI PRIEŠ PAGONIS*

POPIEŽIŲ BULIŲ JURIDINIAI-MORALINIAI APMĄSTYMAI

IVADAS

Šio pranešimo tema ne tik istorinė. Ji aktuali mūsų dienomis. Ji rūpi Romos popiežiui Jonui Pauliui II, ir savo postoraciniu rūpesčiu jis norėtų pasidalyti su visa Bažnyčia. Visa Bažnyčia turėtų pripažinti kai kurias bažnytinių dokumentų, popiežių bulių pastoracines klaidas, kurių poveikį dar ir šiandien galima justi ne tik pasaulio ir Bažnyčios istorijoje, bet ir teologinėse studijose bei apmąstymuose.

Necilinėje konsistorijoje, numatytoje sušaukti Romoje 1994 metų gegužės viduryje, Jonas Paulius II greta kitų ketino svarstyti ir šį svarbų klausimą. Jis tikrai svarbus ne tik ekumeniniams santykiams su kitomis religijomis, bet ir pozicijos pasirinkimui šiuolaikinio pasaulio pilietiniame gyvenime prasidėsiančio trečiojo tūkstantmečio perspektyvoje.

Atsižvelgiant į tuometinę popiežiaus sveikatos būklę, konsistorija buvo atidėta; ji tikriausiai įvyks vėliau. Šiaip ar taip, diskusijų tema buvo numatyta.

Taip pat ketinama ant Sinajaus kalno surengti susirinkimą, kuriame didžiosios krikščionių, judėjų ir islamo religijos malda ir vienintelio bei amžinojo Dievo adoracija patvirtintų vienijimosi supratimo, santarvės bei brolybės pastangas.

*Straipsnis išspausdintas žurnale „Naujasis Židinys“, 1995, Nr. 2. Iš prancūzų k. vertė Skaidra Kulakauskienė (Kalba šiek tiek taisyta).

JEAN BAPTISTE BEYER (g.1914) – belgų kunigas jėzuitas, teologas. 1932 m. įstojo į Jėzaus draugiją, 1944 m. įšventintas kunigu. Šv.Grigaliaus universiteto kanonų teisės profesorius, Vatikano kongregacijų (Vyskupų, Dvasininkų, Vienuolių ir pasauliečių institutų) ir popiežiškųjų komisijų (Migrantų reikalų ir kanonų teisės kodekso interpretacijos) konsultorius.

KLAIDOS, KURIAS REIKIA PRIPAŽINTI

Visai neseniai Jonas Paulius II, siekdamas tiesos ir santarvės, apsvarstė Galilėjaus atvejį. Tai, kaip popiežius išsprendė šią problemą, rodo, kaip svarbu apmąstyti tiek santykius tarp mokslo ir krikščioniškojo tikėjimo, bažnytinio ir viešojo gyvenimo, tiek rūpestį dėl vienybės artimo meilėje.

POPIEŽIŲ BULĖS IR KRYŽIAUS ŽYGLIAI

Popiežių bulės, apie kurias norėtume čia kalbėti, įkūnija, kaip sakoma, Evangelijos platinimą kardu. Galbūt tai kiek suprastinta formuluotė. Vienos bulės susijusios su Kryžiaus žygliais, kurių tikslas buvo išvaduoti šventąsias vietas Jeruzalėje ir Šventojoje Žemėje, kitose skatinamas kai kurių šalių užkariavimas, siekiant prievarta įdiegti Evangelijos tiesas bei krikščionišką gyvenimą. Kaip matysime, taip buvo ir Lietuvoje bei kitose Baltijos šalyse.

Šie užkariavimai ir Kryžiaus žygliai prieštarauja Evangelijos dvasiai. Kristus liepė savo apaštalams eiti per visą žemę ir mokyti, skelbti gerąją išganymo naujieną, kad visų tautų žmonės taptų jo mokiniais (*Mt 28, 18–20*). Evangelijos nuostata – nusižeminimas ir švelnumas: *Mitis et humilis corde* (*Mt 11, 25–30*). Petruį Jėzus lieps kišti kalaviją atgal į vietą (*Mt 26, 52*).

KARINIAI ORDINAI

Šių istorinių faktų bei jų doktrininės ir politinės svarbos akivaizdoje privalu paklausti, kaip keitėsi krikščionių laikysena, jų evangelinis mentalitetas. Reikia atiduoti pagarbą bažnytinėms institucijoms, norėjusioms atsidėti iš pirmo žvilgsnio evangeliniams ir artimo meilės veiksams. Taip buvo įsteigti ir užkariavimus pradėjo kai kurie kariniai ordinaai, kurių daugelis kilo iš slaugos institucijų ir tapo kariniais bei riterių ordiniais. Dauguma jų sunyko, Tamplierių ordinas panaikintas, o veikla pasmerkta.

Keletas gerai žinomų ordinų tebeegzistuoja: Šventojo Kapo riterių ordinas, Vokiečių riterių ordinas, pagaliau Suverenasis Maltos ordinas.

Lietuvių tauta priešinosi užkariavimui. Tačiau tai nesutrukdė jai transformotis ir glaudžiai sutapti su katalikų tikėjimu, kuris lieka esminis tautos viešojo ir religinio gyvenimo bruožas.

KRYŽIAUS ŽYGLIAI

Kryžiaus žygliai mums pažįstami kaip šventųjų vietų atkariavimas, kaip tikėjimo platinimas prievarta užkariautuose regionuose, kaip tolimų žemynų, Naujojo Pasaulio šalių evangelizacija.

Iš čia kyla esminiai skirtumai: prarasto turto atsiėmimas, tautos užkariavimas jėga, krikščioniškų tautų atliekama evangelizacija. Pasirinkimo įvairo-

vė reikšminga, kaip matysime iš padarinių, vertinant faktus, tikslinant galutinius rezultatus ir pasveriant susiklosčiusią padėtį.

KRYŽIAUS ŽYGLIAI Į ŠVENTĄJĄ ŽEMĘ

Kryžiaus žygliai, kuriais buvo siekiama išvaduoti Šventąją Žemę, turėjo šventųjų vietų kulto ir gerbimo pobūdį. Nekrikščionių užimtas šventąsias vietas buvo norima atkovoti, kad būtų galima garantuoti jų religinę, krikščionišką ir katalikišką prasmę.

Kryžiaus žygliai – tai pirmiausia XI–XIII a. krikščioniškosios Europos karinės ekspedicijos, siekiant atsiimti Šventąjį Kapą iš musulmonų. Iki XI a. šventąsias vietas pasiekti buvo gana nesunku, o užvaldžius jas turkams, tai tapo pavojinga. Maldininkai ėmė organizuoti ginkluotus būrius. Popiežiai ir pirmiausia Urbonas II 1095 m. sumanė surengti galingą maldininkų kelionę Jeruzalei išvaduoti. Tiesą sakant, intencija buvo religinė: krikščionys gerbė šventąsias vietas ir turėjo teisę keliauti ten melstis. Šias intencijas motyvavo tiesa ir pamaldumas. Tai būtina pabrėžti, norint atskirti tiesą nuo netiesos, gėrį nuo blogio.

Buvo surengti aštuoni Kryžiaus žygliai. Jais nepavyko pasiekti iškeltų tikslų. Šventąsias vietas nuo to laiko galutinai užvaldė turkai.

Pirmasis Kryžiaus žygis įvyko 1096–1099 m. Jame dalyvavo tūkstančiai žmonių. Savo emblema jie pasirinko medžiaginį kryžių, užsiūtą ant drabužių. Iš čia kilo jų vardas *kryžiuočiai* ir akcijos pavadinimas *Kryžiaus žygis*. Pirmai ekspedicijai vadovavo Petras Atsiskyrėlis ir Vilhelmas Beturtis. Išretėjusios gretos pasiekė Mažąją Aziją ir buvo turkų išžudytos. Antroji ekspedicija buvo truputį sėkmingesnė. Joje dalyvavo keturios feodalų armijos: lotaringų ir vokiečių, vadovaujama Balduino Enotiečio ir Gotfrydo Buloniečio; šiaurės prancūzų, vadovaujama Vermandua grafo ir Normandijos kunigaikščio; provansiečių, vadovaujama Tulūzos grafo ir Ademaro Montejiečio; Italijos normandų, vadovaujama Bohemundo Tarentiečio ir Tankredo. Per antrąją ekspediciją kryžiuočiai užėmė Edesą, Nikėją, Tarsų, Antiochiją ir pagaliau Jeruzalę (1099). Gotfrydas Bulonietis buvo paskelbtas karaliumi. Be Jeruzalės karalystės, įkurta Antiochijos kunigaikštystė ir Edesos bei Tripolio grafystės.

Antrasis Kryžiaus žygis 1147–1191 m. Jį paskelbė šv. Bernardas prieš turkams užimant Edesą. Damasko apgultis nebuvo sėkminga. Kryžiuočiai turėjo grįžti į Europą.

Trečiąjį Kryžiaus žygį paskelbė Tyro arkivyskupas, Saladinui užėmus Jeruzalę (1187). Žygis vyko 1189–1190 m. Jam vadovavo Frydrichas Barbarosa, iš vienos pusės, ir Pilypas Augustas bei Ričardas Liūtaširdis, iš kitos. Buvo

atsiimtas Ikonijus ir Akra. Ričardas Liūtaširdis su Saladinu sudarė taiką. Užkariavus Kiprą, 1197 m. sala tapo katalikiška karalyste.

Ketvirtąjį Kryžiaus žygį paskelbė Fulkas iš Neji (Neuilly), organizavo Bonifacas II Monferatietis ir Balduinas Flandrietis. Jį nukreipė nuo tikslo veneciečiai. Pakviesti į Konstantinopolį, kryžiuočiai grąžino į sostą imperatorių; po sukilimo jo vieton išrinktas Balduinas Flandrietis 1204–1261 m. viešpatavo Lotynų imperijoje.

Penktojo Kryžiaus žygio (1218–1221) metu įsiveržta į Egiptą, tačiau puolimas prieš saracėnus neatnešė jokių rezultatų.

Šeštąjį Kryžiaus žygiui 1228–1229 m. vadovavo Jeruzalės imperatorius, kuriam pavyko taikiai susitarti su Egipto sultonu ir dešimtmečiui atgauti šventąjį miestą. Krikščionims pralaimėjus prie Gazos, jie galutinai prarado šventąsias vietas.

Septintąjį Kryžiaus žygį 1270 m. organizavo ir jam vadovavo įžadą davęs Prancūzijos karalius Liudvikas IX. Tačiau žygis nepasiekė šventųjų vietų.

Aštuntąjį Kryžiaus žygiui 1270 m. vadovavo Liudvikas IX, bet jis mirė netoli Tuniso, o Palestinos miestai vienas po kito pateko turkų valdžion. Ptolemaidės žlugimu 1291 m. Kryžiaus žygiai baigėsi.

Šiais Kryžiaus žygiais norėta išvaduoti šventąsias vietas; įsižiūrėjus, kokie imperatoriai ir karaliai vadovavo, juos skelbė ir globojo, negalima sakyti, kad tai buvo nepateisinami antpuoliai. Pamaldumo vedami krikščionys troško laisvai keliauti į Šventąją Žemę. Tai daryti jiems trukdė tie, kurie buvo užvaldę Palestiną. Tuo metu Šventoji Žemė, išskyrus taikos sutarties ir dešimties metų paliaubų laikotarpį, liko užkariautojų rankose.

KRYŽIAUS ŽYGLAI PRIEŠ PAGONIS

Kryžiaus žyglai buvo nekrikščioniškų šalių užkariavimas. Jų intencija buvo ne vien maldininkus traukiančių šalių ar šventųjų vietų išvadavimas. Tiesą sakant, buvo siekiama užkariauti nekrikščioniškus kraštus ir primesti jiems krikščionių tikėjimą.

Taip buvo Lietuvos atveju. Romos imperatorius Liudvikas IV Bavarietis 1337 m. Vokiečių ordinui padovanojo visą Lietuvą. Siekdamas išplėsti savo valdas, jis norėjo primesti pagonims krikščionių tikėjimą. Jo pusbrolis didysis kunigaikštis Henrikas dalyvo šiuose žygiuose ir statė įtvirtinimus Nemuno pakrantėse.

Bažnyčioje pamažu įsivyrąja ginkluoto užkariavimo siekis. Kai kurie antpuoliai buvo tikri genocido aktai, kaip, sakysim, buvo Prūsijoje. Kaip prieita

prie tokio elgesio, kuris mums ne be pagrindo atrodo priešingas Evangelijai? Pažymėtina, kad tais laikais vyskupai perimdavo pagonių titulus. Jie buvo supasaulietėję. Supasaulietėjimas ir jėgos bei politikos žavesys naikina Evangelijos dvasią.

Du šimtmečius Lietuva priešinosi puldinėjimams. Be kita ko, Vokiečių ordinas smarkiai pralaimėjo prie Tanenbergo 1410 m. Lietuva, kaip ir Lenkija, pasipriešinusi invazijai, priėmė krikščionybę ir visada liko katalikiška.

Gera žinoma šių antpuolių žiaurumai. 6000 ginkluotų žmonių apgulė lietuvių pilį Pilėnuose, kur buvo pasislėpę kariai, taip pat paprasti žmonės, apylinkių gyventojai. Kai pilis buvo apsupta, vadas Margiris įsakė sukurti didžiulį laužą. Jame buvo sunaikintas visas gyventojų turtas, vėliau į ugnį įmestos moterys ir vaikai. Šiame žygyje dalyvavo įvairių krikščioniškų šalių riteriai: Vokietijos, Prancūzijos, Austrijos, Belgijos, tarp kitų ir Brandenburgo markizas, Hanenbergo bei Mamuro grafai ir dar daug kitų.

Galiausiai Vokiečių ordinas buvo sutriuškintas kruvinaame mūšyje prie Tanenbergo 1410 m.; čia jis buvo beveik sunaikintas. Mūšis truko aštuonias devynias valandas. Pasak kai kurių kronikininkų, jame žuvo 60 000, pasak kitų – žymiai daugiau. Be to, šiame mūšyje žuvo Vokiečių ordino didysis magistras Ulrichas fon Jungenas.

Po karinio pralaimėjimo ordinas patyrė ir kitą pralaimėjimą. Jis buvo pasmerktas Konstanco Susirinkime (1414–1418). Susirinkimas paskelbė, kad jis neturėjo teisės užimti nekrikščionių žemės ir atimti iš jų turtą.

Lenkijos karaliaus advokatas Krokuvos universiteto rektorius Povilas Wlodkovičius 1415 m. Susirinkimo Tėvams pateikė studiją, pavadintą *De Potestate Papae et Imperatoris respectu infidelium* („Apie popiežiaus ir imperatoriaus valdžią nekrikščionims“). Kitais metais jis paskelbė dar vieną studiją *Causa inter Reges Poloniae et Cruciferos* („Nesutarimai tarp Lenkijos karalių ir kryžiuočių“). Dar vėliau jis skelbia daugiau rašinių, kurių vienas vadinosi *Scriptum magistri Pauli* (Wlodkowicz) *ad impugnandum privilegia Cruciferorum* (1416) („Magistro Pauliaus svarstymai prieš kryžiuočių privilegijas“).

Pacituosime keletą tikslų ir aiškių šio lenkų teisininko tekstų: „Nei popiežius, nei imperatorius negalėjo leisti vogti kito žmogaus gero... tai prieštarauja prigimtinėi ir dieviškai teisei“; „Nekrikščionių domenai, posesijos ir jurisdikcijos gali būti teisėtos, leistinos ir nenuodėmingos“; „Šie turtai sukurti ne vien krikščionims, bet ir visoms protingoms būtybėms“; ir dar: „Nekrikščionys gali turėti tikrų turtų ir teisėtai negalima iš jų to atimti“; dar aiškiau: „Šie broliai [Vokiečių ordinas] niekada nekariavo teisingo karo“.

Sinodas visiškai uždraudė kryžiuočiams organizuoti antpuolius prieš Lietuvos dalį – Žemaitiją.

Popiežius Jonas XXIII Konstanco Susirinkime 1413 m. sausio 17 d. galutinai atšaukė visus Lietuvos žemių dovanojimo aktus Vokiečių ordinui, kuriuos jam buvo davę popiežiai ar imperatoriai.

Lietuvą atvertė ir pakrikštijo Jogaila 1387 m., Žemaitiją – Vytautas 1414 m. Lietuva laisvai priėmė Evangelijos naujieną. Ji liko ištikima katalikybei iki mūsų dienų savo liudijimu ir tylios maldos pastovumu. Prie to dar grįšime.

Vokiečių ordinas, evangelizacijos pretekstu norėjęs įsiviešpatauti Lietuvoje, perėjo į protestantizmą. Paskutinis Ordino didysis magistras Albrechtas (1490–1568), pralaimėjęs Lenkijai karą, priėmė liuteronų tikėjimą, įtikinęs kitus riterius pasielgti taip pat. Tie, kurie jam priešinosi, buvo įmesti į kalėjimą, paskui priversti bėgti. Taip jis sekuliarizavo Vokiečių ordiną ir tapo Prūsijos kunigaikščiu, Lenkijos vasalu. Taip Vokiečių ordinas, evangelizacijos pretekstu norėjęs įsiviešpatauti Lietuvoje, baigė savo dienas, pereidamas į protestantizmą, tuo tarpu Lietuva, pasipriešinimu jėgai gynusi savo kraštą, taikiai priėmė katalikų tikėjimą.

Lietuva priėmė tikėjimą laisvai, su įsitikinimu. Tikėjimas giliai įsišakniavo tautoje. Ji liko rami ir pusiausvira. Lietuvoje nebuvo nei šv. Baltramiejaus nakties, nei Jano Huso laužo, nei jokio religinio karo.

Tauta gynė katalikų tikėjimą ir bažnyčias nuo ortodoksų, kurie norėjo dominuoti, kaip liudija Kęstaičių ar dar labiau žinomas Kražių atvejis 1893 m., kurio šimtmečio sukaktis buvo pažymėta 1993 m. lapkričio 18 d. Žmonės, neišeidami iš bažnyčios, meldėsi daugelį dienų. Policija negalėjo uždaryti bažnyčios: įsikišus caro kazokams, 9 žmonės mirė nuo žaizdų, 10 pašauti, 44 sunkiai sužeisti, 150 įkalinta. Garsas apie tai pasklido per visą Europą ir pasiekė net JAV. Garsiausi Rusijos advokatai pasisiūlė ginti kaltinamuosius. Daugelis jų nuteisti kalėti, iš jų keturi – 10 m. katorgai.

Panašus pasyvus pasipriešinimas įvyko 1991 m. sausio 13 dieną: dešimtys tūkstančių tikinčiųjų, suvienyti maldos ir kalbėdami rožančių, gynė televizijos bokštą ir Lietuvos parlamentą nuo tankų ir Gorbačiovo automatininkų. Žuvo trylika žmonių, daug sužeista.

MISIONIERIŠKI KRYŽIAUS ŽYGLIAI

Kaip minėta, iš Kryžiaus žygių reikėtų išskirti tuos, kuriuos galima laikyti misionieriškais.

Pakanka paminėti konkistadorus, kurie užkariavimus jungė su evangelizacija.

Taip susijungė užkariautojai ir apaštalaujantys vienuoliai. Kai kurie jų buvo gana garsūs, pvz., Franciskas Pizaras (Pizzaro, gimęs 1475 Truilje[Trujillo]) su savo broliais Gonzalu (1502–1548) bei Hernandu (miręs 1567) užkariavęs Peru. 1545 m. Limoje jis buvo nužudytas varžovo Almagro šalininkų.

Kitas garsus konkistodoras buvo Hernanas Kortesas (do Cortés), (gimęs 1485 Medeljine [Medellin, Estremadura]). 1519 m. jis išvyko užkariauti Meksikos, sugriovė actekų imperiją (1521) ir pertvarkė visą šalį. Grįžęs į Ispaniją, 1547 m. mirė apleistas ir vienišas.

Mechike, atsiradusiame po 32 metų, šiuos užkariavimus mena miesto aikštė, pavadinta *Trijų civilizacijų aikšte*.

Ne be pagrindo pažymima, kad tokia užkariavimų ir evangelizacijos dvasia gyvavo ilgai. Šv. Ignoto Lojolos „Dvasinėse pratybose“ randame jos atgarsių. Karalystės apmąstymuose kontrasto principu daroma aliuzija: *Regem divinitus electum... ille alloquitur equites: In animo mihi est regiones universas infidelium ditoni mihi subicere. Eques qui noluerit participare apud homines universos vituperis dignus est et perversus haberetur eques* (E.S., n. 92–95). Pasak šio teksto, žemiškojo karaliaus kreipimasis turi padėti kontempliuoti amžinojo karaliaus gyvenimą (E.S., n. 91). Kitur šv. Ignotas patikslina šią nuostatą: „Jeigu reikia skirti dėmesį tokiam kreipimuisi, kurį paskelbė savo tarnams žemiškasis karalius, tai juo daugiau dėmesio verta matyti Kristų, mūsų Viešpatį, amžinąjį Karalių, ir visą pasaulį priešais jį, į kurį, taip pat ir į kiekvieną mūsų jis kreipiasi sakydamas: Mano valia yra nukariauti visą pasaulį ir visus priešus ir šitaip įžengti mano Tėvo šlovėn. Todėl tas, kas norėtų įžengti su manimi, turi ir vargti su manimi, kad, sekdamas mane kančioje, sektų mane šlovėje“ (E.S., n. 95). Šv. Ignoto perspektyva – tai Dievo meilės dėl žmonių išganymo perspektyva. Žinoma, pirmajame apmąstyme yra tam tikrų sąsajų su ano meto mentalitetu. Tačiau negalime sakyti, kad šv. Ignotas jį priima. Jis liudija jį, bet negyvena juo.

RITERIŲ ORDINAI

Kadangi mums reikėjo apžvelgti Vokiečių ordiną ir jo teritorinę ekspansiją siekiant skelbti Evangeliją, būtų naudinga nužymėti ir kadaise karinių, o dabar vienuolių ordinų evoliuciją.

Kaip minėjome, riterių ordinai pirmiausia buvo slaugytojų (hospitaljerų) ordinai. Kai kurie jų tęsia šią veiklą. Tokia, beje, yra viena iš Suvereniojo Maltos ordino veiklos krypčių.

Panašių ordinų buvo daug, tačiau kai kurie jų egzistavo trumpai. Taip nutiko Tamplieriams, įsteigtiems 1119 m. ir 1312 m. panaikintiems Klemenso V, Šv. Lozorius ordinui, atsidėjusiam raupsuotųjų globai, XIII a. pradžioje tapusiam kariniu ordinu ir Šventojo Sosto panaikintam 1803 m., 1218 m. įsteigtam Mersedarų ordinui, užsiiminėjusiam krikščionių išpirkimu iš musulmonų nelaisvės ir ištisą amžių buvusiam kariniam ordinui, o 1317 m. tapusiam dvasininkų ordinu (riteriai prijungti prie Montesos ordino) ir 1321 m. popiežiaus Jono XXII valia prijungtam prie Cistersų ordino, ne vėliau kaip 1228 m. įsteigtam Livonijos Kristaus kovotojų prieš prūsus brolių ordinui, užgesusiam 1240 m. Iš karinių ordinų dar reikėtų išskirti tarptautinius ir regioninius ordinus, kurių ypač daug buvo Ispanijoje. Neįmanoma čia nušviesti visos karinių ordinų istorijos. Tačiau atsižvelgiant į mūsų apžvalgos kontekstą reikėtų atkreipti dėmesį į Vokiečių ordiną dėl jo įtakos Lietuvai.

VOKIEČIŲ ORDINAS

Tikrasis Vokiečių ordino pavadinimas – *Ordo Fratres Domus Hospitalis Sanctae Mariae Theutonicorum Jerosolimitanae*. Šiandien jis žinomas kaip dvasininkų vienuolių institucija ir oficialiai vadinasi Jeruzalės Švenčiausiosios Marijos vokiečių ordinas, 1969–1970 m. neeilinėje generalinėje kapituloje prisiderinęs prie Vatikano II Susirinkimo normų. Jo regula buvo pertvarkyta, pirmą kartą dvasią pritaikant mūsų laikams.

Siekiant atgaivinti pirminį vardą, buvo pakeistas jo pavadinimas. 1978 m. ordinas turėjo Vokietijos, Austrijos, Šiaurės Italijos, Slovėnijos ir Čekijos provincijas, 44 namuose gyveno 75 nariai, 65 iš jų kunigai. Pagrindiniai ordino namai veikia Vienoje. „Annuario pontificio“ (1994) duomenimis, ordinas turi 73 narius, tarp jų 49 kunigus, veikiančius 37 namuose.

Šiam ordinui priklauso ir nariai pasauliečiai, vadinamieji „šeimynykščiai“, kurių šiandien yra 613. Jie dalyvauja Ordino veikloje, rūpindamiesi ligoniais, padėdami vargšams ir atstumtiesiems.

VOKIEČIŲ ORDINO SESERYS

Seserys šiandien sudaro popiežiaus jurisdikcijos vienuolių kongregaciją, atsidėjusią jaunimo auklėjimui, ligonių slaugymui ir artimo meilės darbams. Ši kongregacija pavaldi Ordino didžiajam magistrui. Tokia padėtis, nors ir prieštaraujanti 1917 m. Kanonų teisės kodeksui ir kitiems kanoniniams potvarkiams, išliko iki šiandien. Statutas liko galioti net po Vatikano II Susirinkimo ir 1983 m. Kanonų teisės kodekso paskelbimo. Per Antrąjį pasaulinį karą ir po jo ordinas tapo tarptautinis.

Kaip ir Vokiečių ordinas, per neeilinę 1969–1970 m. kapitulą seserys atgavo senąjį pavadinimą: Jeruzalės Švč. Marijos vokiečių ligoninės namų seserys (*Sonores Domus Hospitalis Sanctae Mariae Theutonicorum in Jerusalem*). Šiandien 36 namuose 5 Europos šalyse veikia 295 vienuolės.

POPIEŽIŲ BULĖS

Specialiai atkreipėme dėmesį į Vokiečių ordiną dėl jo santykių su Lietuva. Popiežių bulėse buvo užtariama ir giriama šio riterių ordino veikla: jo nariai yra kryžiuočiai, jie nešioja kryžių ant savo apsiausto, jie nori įskiepyti Kristaus kryžių jiems patikėtose teritorijose.

Kalbėsime apie šias bules: vieną Grigaliaus IX, vieną Inocento IV, penkias Aleksandro IV, vieną Urbono IV, keturias Klemenso IV, pagaliau vieną Bonifaco VIII. Visos jos adresuotos „Jeruzalės Švenčiausiosios Marijos vokiečių ligoninės brolių namų ordinui“ arba jį liečia. Be to, kai kuriose kalbama apie pagalbą, kurią jam kaip pamokslininkui teikia Broliai pamokslininkai ir Mažesnieji broliai.

1240 m. sausio 18 d. bulėje Grigalius IX (1227–1241) ragina Vokiečių ordino brolius globoti tikinčiuosius iš Lenkijos kunigaikščio gautoje teritorijoje, kur jiems nuolat gresia mirties pavojus. Maža to, jis įpareigoja savo tarnybą – t.y. ginklą – plėsti krikščionių skaičių ir taip didinti savo nuopelnus Bažnyčiai. Matyti, kaip tarpusavyje susiję tos „ginklų tarnybos“ aspektai: kraštą Ordinui davė Lenkijos kunigaikštis, ir ši teritorija tampa atspirties tašku jėga platinant krikščionių tikėjimą ir šitaip didinant Romos Katalikų Bažnyčiai priklausančių tikinčiųjų skaičių.

Tačiau šiame rašte aiškiai išreikštas prieštaravimas: Viešpats, sako popiežius, galėtų įtikinti šiuos barbarus vien žodžiu, bet, atsižvelgiant į neapykantą ir panieką, kurią jam rodo ši barbarų tauta, persekiojanti krikščionis, jis prašo Vokiečių ordino brolių pagalbos ir pasiaukojimo užkariaujant jų žemes. Karinė paslauga vertinama kaip „Bažnyčios tarnyba“.

Inocentas IV (1243–1254) 1243 m. rugsėjo 23 d. bulėje, siųsčioje iš Anagni (Anagni), prašo Brolių pamokslininkų (dominikonų) padėti Vokiečių ordinui atvesti į atsivertimą jo užkariautą ir okupuotą žemių gyventojus. Visa tai daroma nukryžiuotojo Kristaus garbei, kuriam atsidavę tarnauja kryžiuočiai.

Aleksandras IV (1254–1261) siuntė penkias bules. Jos vertos specialaus dėmesio. Dvi datuotos 1257 metais, trys – 1260 metais. Pirmoji, datuota rugpjūčio 2 d., labai griežta: „Kiekvienas brolis, dvasininkas ar pasaulietis, davęs įžadus Vokiečių ordine ir iš jo pasitraukęs, yra ekskomunikuojamas; ekskomunika gali būti panaikinta, jeigu jis grįžtų į savo ordiną ir vėl apsiliktų abita“. 1257 m. rugpjūčio 6 d. bulėje konstatuojami sunkumai, su kuriais susiduria Brolių ordinas, svarba misijos, sujungiančios juos su nukryžiuotuju Kristumi, kurio kryžių jie nešioja ir kuriam tarnauja *in obsequium crucifixi*. Kitose trijose bulėse – tų pačių 1260 m. sausio 25 d., vasario 20 d. ir kovo 19 d. – kalbama apie žemes, kurios atimtos iš pagonių, idant jie „paklustų Kristui“. Sausio 25 d. bulėje kalbama apie teritorijų padalijimą: du trečdaliai žemių perleidžiama Vokiečių ordinui, trečdalis – vyskupui pagal priimtus ir popiežiaus patvirtintus susitarimus. Toks padalijimas reiškia dvigubą jurisdikciją – didžiojo magistro ir vietos vyskupo, – kuri labiau rėmėsi žemės nuosavybe negu specifine bažnytine misija.

1260 m. vasario 2 d. bulėje konstatuojamas skaičius tikinčiųjų, prisijungusių prie Vokiečių ordino brolių skelbti nukryžiuotąjį Kristų, padedant Broliams pamokslininkams ir Mažesniesiems broliams. Šie „maldininkai“ galėjo būti priimti į Vokiečių ordiną, kaip numatyta 1260 m. balandžio 19 d. bulėje, gauti iš jo kryžiaus insigniją ir, jeigu nori, prie šios misijos prisijungti „kryžiuočio įžadais“ – *vota crucisignatorum*, – kuriuos priimtų Ordino dvasininkai pagal Šventojo Sosto nustatytas normas. Šie tekstai praplėtė Ordino misiją, įtraukdami tikinčiuosius, norinčius atsidėti nukryžiuotojo Kristaus karalystės plėtimui, ir vienuolius – dominikonus bei pranciškonus, norinčius prisidėti kaip pamokslininkus.

Popiežiaus Urbono IV (1261–1264) 1264 m. birželio 6 d. bulė adresuota Čekijos karaliui. Joje kalbama apie agresiją ir antpuolius, kuriuos patiria Lenkija. Šiais antpuoliais norima sugriauti tai, ką sukūrė Vokiečių ordino broliai „ne be baisaus kraujo praliejimo“. Kai kurie iš dalyvaujančių tuose antpuoliuose buvo pakrikštyti, tačiau atsimetė; kiti „negarbina Dievo ir piktžodžiauja jo vardui“.

Klemensas IV (1265–1268), visiškai ištikimas savo pirmtakų duotiems patvirtinimams ir padaršinimams, 1267 m. patvirtina Vokiečių ordino evangelizacijos misiją ir paragina Olomouco (*Olmütz*) vyskupą ir Čekijos (*Bohemia*) karalių tęsti veiksmus prieš tikėjimui priešiškas barbarų tautas: *crucis assumpto signaculo* dėl „katalikų tikėjimo plėtimo“, pabrėžiant Vokiečių ordino įgytas teises į užkariautas žemes.

Toliau eina dar trys bulės: 1268 m. sausio 20, 25 ir 26 d. Šiuose tekstuose, paskelbtuose per kelias dienas, pabrėžiamas popiežiaus susirūpinimas ir paliudijama svarba, kurią jis teikė šiai Dievo karalystės plėtimo veiklai.

Kreipdamasis į Čekijos karalių sausio 20 d., Klemensas IV kartoja pagyrimus už nuveiktą darbą. Apaštalių Sosto autoritetu jis patvirtina karaliaus ir Vokiečių ordino įgytų žemių užvaldymą ir paveda Čekijos karaliui valdas, kurias buvo įgijęs karalius Mindotas, pakrikštytas ir Šventojo Sosto karūnuotas, vėliau nužudytas nekrikščionių.

1268 m. sausio 25 d. popiežius rašo Olomouco vyskupui, kad, priskyręs ir pripažinęs karaliui jo įgytas teritorijas, jis galės atlikti vyskupo tarnybą ten gyvenančių krikščionių ar atsivertusiųjų į katalikų tikėjimą atžvilgiu.

Kitą dieną, 1268 m. sausio 26 d., kreipdamasis į tą patį Čekijos karalių, „labai krikščionišką valdovą“, jis patvirtina jo teisę turėti iš nekrikščionių atkariautas žemes, drauge pripažįstamos Vokiečių ordino broliams teisės į jų išvaduotas ir visiškai teisėtai užimtas teritorijas. Šie patikslinimai turėjo būti duoti vienas po kito ir per keletą dienų, norint geriau apibrėžti teises ir pareigas asmenų, kurie išvadavo nekrikščionių vėl pavergtus krikščionis ir grąžino jiems jų žemes, atsižvelgiant į kitų krikščioniškų institucijų, kurioms iš tikrųjų jos priklausė, nors tuo metu ir užimtos nekrikščionių, teises. Atrodo, negalima neigti, kad popiežius rūpinosi kuo geriau apibrėžti šitaip krikščionių tikėjimui ir Bažnyčiai tarnaujančių asmenų atsakomybę.

Galiausiai reikėtų pažymėti popiežiaus Bonifacio VIII 1296 m. vasario 9 d. bulę Vokiečių ordino broliams. Popiežius primena didžiulius sunkumus ir nuostolius, kuriuos jie neseniai patyrė. Jie papildą jų patirtus išmėginimus. Norėdamas jiems padėti, jis atleidžia juos nuo mokesčių ir kontribucijų mokėjimo, norėdamas pataisyti gerokai pablogėjusią jų ekonominę būklę. Taip pabrėžiamas jų naudingumas ir ištikimybė Bažnyčiai bei popiežiui.

IŠVADOS

Apmąščius įvairius popiežių dokumentus, susijusius su Vokiečių ordinu, jo užkariavimais bei turtais ir jų ryšį su Baltijos šalimis, konkrečiai – su Lietuva, reikia pasakyti, kad ši šalis atsidavė Kristui taikiu būdu, kuris anaipsoi nebuvo antpuolių ir karinių veiksmų rezultatas.

Tačiau skaitant šiuos tekstus, būtina niuansuoti vertinimus, galinčius visiškai pasmerkti įvairius veikimo būdus ir situacijas.

Žinoma, negalima pritarti nekrikščionių žemių karinei okupacijai. Tačiau negalima ir smerkti visų be išimties kryžininkų veiksmų. Vienas dalykas – atkovoti šventąsias vietas, kurios priklauso Bažnyčiai ir iš kurių ji yra kilusi, kitas dalykas – neteisingai pulti pagonių kraštus, siekiant jėga primesti krikščionių tikėjimą.

Kristaus švelnumas ir nuolankumas nebuvo vienintelės jo elgesio formos; galima priminti jo veiksmus prieš prekijus šventykloje, neįmanoma pamiršti kai kurių jo pasmerkimų.

Jei šiandien Bažnyčia nebeturi tokio svorio ir įtakos pasaulietiniam gyvenimui, kurią turėjo anksčiau, reikėtų apsvarstyti, ar tas silpnumas yra autentiškumo ir ištikimybės Evangelijai ženklas.

Užbaigti galima nebent linkėjimu kuo tiksliau vertinti faktus, mentalitetą ir bažnytinės vadovybės sprendimus. Tačiau atsižvelgiant į kai kurių situacijų painiavą, galima tik skatinti kuo didesnę objektyvumą – jei tik jis įmanomas – istorinių faktų atžvilgiu bei kuo geresnę supratimą motyvų, sąlygojusių tam tikrą elgesį ir sukėlusių net popiežių sprendimus.

Apibendrinant faktus ir jų reikšmę, galima tik sumažinti jų realią vertę ir tikrąją svarbą.

DR. KUN. JONAS BORUTA SJ, Vilnius

TEOLOGINĖS PROBLEMOS IR TIKSLIŲJŲ MOKSLŲ PAŽANGA

Žengiant į postmoderniuosius laikus tinka susimąstyti, kodėl nepasitvirtino modernių laikų viltys. Pastarųjų dviejų šimtmečių pozityvistinio nusi-
teikimo tyrinėtojai vylėsi, kad gamtos bei tikslųjų mokslų pažanga galutinai
išmuš pagrindą religijai. Racionalistinės pakraipos teologai irgi tikėjosi, jog
mokslų, ypač tikslųjų, pažanga pateiks nepaneigiamų įrodymų, kad teologi-
jos prieitos išvados yra teisingos. Tačiau nei vienu, nei kitu viltys neišsipildė.

Panagrinėkime šių dienų mokslo ir tikėjimo santykio problemą, remda-
miesi sociologinių apklausų rezultatais JAV, nes ten konfliktas tarp mokslo ir
religijos nebuvo taip eskaluotas, kaip sekuliarizuotoje liberalinėje Vakarų Eu-
ropoje. Čia naudojames Roberto Wuthnow'o pateikiamais duomenimis¹.

I. SOCIOLOGINIŲ APKLAUSŲ REZULTATAI

1. Mes vis dar esame veikiami stereotipų, kurie susiformavo materialisti-
nėje pozityvistinėje epochoje, kai buvo pabrėžiamas tikėjimo ir mokslo „ne-
suderinamumas“ ir mėginama spręsti šią problemą prievartos metodais. Ši
problema laikyta socialiniu reiškiniu ir sociologinių apklausų rezultatais mė-
ginta galutinai nustatyti, kieno – religijos ar „mokslinio ateizmo“ – pusėje
galutinė tiesa. Tokiu būdu nustatomi faktai rodė sukrečiantį visų visuomenės
sluoksnių, ypač intelektualinio elito, t.y. mokslininkų, religingumo apmirimą.
Abi ginčo šalys, nors ir nelygiomis sąlygomis, ieškojo savo tiesos įrodymų,
manipuliuodamos įvairių apklausų rezultatais. Taigi pagrindinis mokslo ir re-
ligijos santykio problemos sprendimo metodas buvo socialinės apklausos ir

¹ W u t h n o w R. The Struggle for America's Soul: Evangelicals, Liberals & Secularism.
William B. Erdmans: Grand Rapids, Mich., 1989.

ižymių mokslininkų religinių ar ateistinių kalbų citavimas. Tai iš dalies plito ir Vakarų literatūroje.

Jau daugiau negu šimtmetį tarp Amerikos krikščionių vyksta gyva diskusija mokslo ir tikėjimo sankirtos klausimais. Fundamentalistai, kurie remiasi Šventuoju Raštu, dažnai su nepasitikėjimu reaguoja į naujus mokslo atradimus bei hipotezes, tuo tarpu religiniai liberalai tai entuziastingai priima. Pastaruoju laiku šios dvi Amerikos krikščionių grupės vėl nesutinka tokiais klausimais kaip visatos kūrimas ir evoliucija, genetiniai bandymai ir gyvybės aptarimas.

Šią diskusiją veikia tam tikros Amerikos kultūros pasaulietinio pobūdžio sąlygos. Teigiama, kad modernaus mokslo raida ir mokslo žinių skleidimas visuomenei silpnina jos tradicinį religinį tikėjimą. Pateikiama argumentų, kad religinis tikėjimas silpnėja dėl tariamo konflikto tarp proto ir tikėjimo, tarp šiuolaikės astronomijos atradimų ir viduramžių religinio pasaulėvaizdžio, tarp evoliucijos teorijos ir biblinio požiūrio į pasaulio atsiradimą, tarp mokslo nustatyto priežastinio determinizmo ir religijos palaikomos nuostatos, kad žmogus turi laisvą valią pasirinkti, kad jis atsako už savo veiksmus, taigi konkrečiau – tarp mokslo pažintinio bei pozityvistinio pobūdžio ir šiuolaikės teologijos dėmesio subjektyviajai ar hermeneutinei metodologijai. Reiškiami nuomonė, kad sekularizacija yra tiesioginio konflikto tarp religijos, kuri siūlo tik vieną iš galimų tikrovės interpretacijos modelių, ir mokslo, kuris siūlo įvairias, net skirtingas to paties fenomeno interpretacijas, padarinys.

Per paskutinius penkiasdešimt metų sociologiniais tyrimais nustatytas konfliktas tarp religijos ir mokslo. Ryškiausiai tai rodo aukštąjį mokslą baigusių žmonių religinių pažiūrų duomenys. Tokius tyrimus dar 1916 m. pradėjo James Leuba. Jis nustatė, kad mokslininkai daug mažiau nei kitų profesijų žmonės yra linkę tikėti į Dievą ar nemirtingumą² ir kad aukštąjį mokslą baigę žmonės rečiau tiki negu tokio mokslo neturintys³.

Tai patvirtina ir naujausių sociologinių tyrimų duomenys. Kiti tyrimai rodo, kad akademinės karjeros siekiantys žmonės išsižada religinio tikėjimo praktikos. Carnegie 1960 m. atliktų tyrimų duomenys parodė neigiamą ryšį tarp religingumo ir akademinio išsilavinimo kokybės. Intelektualesni, bet ne tokie religingi asmenys dažniau rinkosi mokslo tyrimus nei kitokio pobūdžio darbus, daugiau rašė ir spausdino mokslo darbų. Taigi mokslo tyrimų srityje telkėsi mažiau religingi žmonės⁴.

Vėliau, 1980 m., Konektikuto instituto darbuotojų atlikti sociologiniai tyrimai (Pranešimas apie Amerikos vertybes) parodė, kad, palyginti su visa

² Leuba J. *Belief in God and Immortality*. Boston, 1916.

³ Leuba J. *Religious Beliefs of American Scientists* // *Harper's Magazine*. 169. 1934. August. P. 291–300.

⁴ Steinberg S. *The Academic Melting Pot* // *Catholics and Jews in American Higher Education*. New York, 1974.

visuomene, mokslininkai yra mažiau religingi. Tik 31% mokslininkų pasisakė jaučią, kad Dievas juos myli. Tuo tarpu visos visuomenės tokio atsakymo rodiklis buvo 73%. Tik 8% mokslininkų sakėsi turėję religinių išgyvenimų (25% – visos visuomenės). 64% mokslininkų buvo skaitę Šventąjį Raštą, o visos visuomenės šis rodiklis – 75%. Tik 28% mokslininkų sakėsi dažnai lanką bažnyčią (visos visuomenės – 44%). 27% mokslininkų sakėsi, kad dažnai meldžiasi (visos visuomenės – 57%). 18% mokslininkų prisipažino asmeniškai bendraują su Kristumi maldoje (visos visuomenės šis rodiklis – 47%). 50% mokslininkų save laikė religingais, o iš visos visuomenės narių teigiamai į šį klausimą atsakė net 74%⁵.

Beveik visos studijos – tiek plačiųjų visuomenės sluoksnių ar universitetų studentų, tiek bažnyčios bendruomenės narių ar dvasininkų – nurodo atvirkščiai proporcingą santykį tarp aukštojo mokslo ir esminių religijos tiesų pripažinimo, sakysim, tokių kaip Dievo buvimas, Kristaus dieviškumas, Šventojo Rašto įkvėpimas, pomirtinis gyvenimas, religinio atsivertimo ir tikėjimo Kristumi reikalingumas išganymui. Jokie tyrimai nėra tikrai įrodę, kad susipažinimas su mokslu yra pagrindas atmesti religijos siūlomą šių klausimų sprendimo variantą. Vis dėlto dažniausiai manoma būtent taip.

Kita šių tyrimų išvada: išsimokslinę žmonės yra labiau už kitus linkę eksperimentuoti socialinėje srityje – t.y. dažnai keisti savo gyvenimo būdą.

Tyrimai atskleidė, jog 89% JAV aplaustų žmonių mano, kad mokslo tyrimai yra tikrasis Amerikos galios pagrindas; tik 57% mano, kad prie to prisideda ir tvirtas religinis tikėjimas. 46% apklaustųjų nuomone, technologinis pranašumas yra Amerikos reikšmės pasaulyje pagrindas; tik 15% mano, kad pasauliui Amerika svarbi dėl savo religinio paveldo. Paskutinių dešimtmečių studijų išvados patvirtina, kad atsakymo į įvairius gyvenimo klausimus vis dažniau ieškoma moksle, o ne religijoje. Ne religinės pažiūros, o mokslo teorijos ir laimėjimai laikomi ir teisingo profesinio elgesio kriterijais⁶.

Tačiau pasitaiko ir netikėtumų. Ne visi tyrimų duomenys remia pateiktąsias išvadas. Daug garsių JAV mokslininkų buvo pamaldūs krikščionys. Pagrindinės religinės bendruomenės rėmė mokslo institucijas. Sociologiniai tyrimai rodo, kad tikslųjų mokslų atstovai yra religingesni negu kitų, sakysim, visuomeninių ar humanitarinių mokslų atstovai. Carnegie komisijos atlikti tyrimai tarp akademikų parodė, kad 49% sociologų buvo religijai prieiški ar abejingi. Tarp humanitarinių mokslų atstovų tokių buvo 46%, biologų – 41%, o tikslųjų mokslų srityje dirbančių – tik 37%⁷. Kitos studijos rezultatai buvo panašūs: į Dievą netikėjo 41% visuomeninių mokslų, 36% humanitarinių ir

⁵ Connecticut Mutual Life Report on American Values in the '80s: Research and Forecast, Inc., New York, 1981.

⁶ Miller J., Prewitt K., Pearson R. The Attitudes of the U.S. Public Toward Science and Technology: Chicago, 1980. P. 251–253.

⁷ Steinberg S. The Academic Melting Pot: Catholics and Jews in American Higher Education. New York, 1974.

20% tikslųjų mokslų atstovų. Bažnyčios niekad nelankė iš šių grupių atitinkamai 48%, 45% ir 34%. Jei mokslas tikrai prieštarautų religijai, tada tikėtina, kad tikslųjų mokslų atstovai būtų ne tokie religingi, o humanitarai ir visuomenės mokslininkai religingesni, bet yra kaip tik priešingai⁸.

Daugelis studijų parodė, kad nereliginieji mokslininkai iš pat pradžių aktyviau siekia akademinės karjeros. Nėra duomenų, kad jie vėliau, jau įsigiję profesiją, taptų nereliginiai. Kalifornijos universiteto atlikta apklausa parodė, kad neprisirišimas prie religinių ar apskritai tradicijų skatina mokslininkus aktyviau reikštis akademinėje srityje. Bet didesnis akademinis aktyvumas neveda į tikėjimo praradimą. Konfliktas tarp tikėjimo ir mokslo prasižada anksčiau, nei mokslininkas pradeda dirbti mokslo tiriamąjį darbą.

Kalifornijos universitete atlikti tyrimai parodė, kad visuomeninių mokslų atstovai dažniausiai buvo augę nereliginiose šeimose; mokslininkai humanitarai dažniau atitolo nuo tikėjimo užaugę, o tikslųjų mokslų studentai labiau laikėsi savo tikėjimo. Tiksluosius mokslus studentai renka paprastai ne dėl religingumo poveikio, ir priešingai – visuomeninius bei humanitarinius mokslus studentai renka paveikti religingumo. Taigi tikslųjų mokslų srityje dirbantys mokslininkai yra religingesni už kitus; be to, religija nėra kliūtis jų moksliniam darbui.

Kai kas nesutinka su šių tyrimų išvadomis. Teigimas, kad tikslųjų mokslų atstovai nejaučią didesnio konflikto su religija, atremiamas aiškinimu, kad jų tyrimų sritis esanti labiau nutolusi nuo religijos negu kitų mokslų, t.y. humanitarams pati religija esanti jų tyrimo objektas, o fizikams – ne. Argumentas, kad žmonės jungia mokslą su religija, atremiamas teiginiu, kad mokslas perima religijos vaidmenį. Daug kas įžiūri čia stiprėjančios sekuliarizacijos apraiškas.

Kai kurie sociologai ir religiotyros specialistai bandė atskirti religiją nuo mokslo ir tuo būdu išvengti konflikto. R.N. Bellah'as teigia, kad religija per simbolius teikia gyvenimo pilnatvės jausmą⁹. C.Gertz'as sako, kad religija yra pasaulėžiūros ir etikos junginys¹⁰; W.C. Smith'o nuomone, religija yra labiau tikėjimas negu įsitikinimas¹¹. Tačiau šie autoriai teigia tai, kas galėtų būti, negu kas yra.

Dalis sociologų teigia, kad mokslas, kaip ir kitos pažinimo ar tikėjimo sritys, yra taip pat visuomenės sukonstruotas fenomenas. Todėl daugiau dėmesio kreipiami į tai, kaip mokslininkai dirba ir kaip jų mokslo išvados atskleidžia socialinę bei visuomeninę aplinką. Škotų sociologai teigia, kad net

⁸ Thalhimer F. Religiosity and Secularization in the Academic Professions // Sociology of Education. 1973. N. 46 P. 183–202.

⁹ Bellah R. N. Beyond Belief. New York, 1970.

¹⁰ Gertz C. The Interpretation of Cultures. New York, 1973.

¹¹ Smith W.C. Faith and Belief. Princeton, 1979.

mokslo nustatyti faktai atspindi visuomeninę ir socialinę patirtį; štai teiginys $2+2=4$ remiasi socialine patirtimi¹².

Mokslas laikomas ne nekintamų faktų sritimi, o kintančia tikrove, kurią vis iš naujo reikia pergalvoti, persvarstyti.

Mokslas konstruoja savąją tikrovę. Kad mokslas nėra nekintęs, o kaip ir kitos sritys yra žmonijos nuolat kuriamas fenomenas, nurodo A. Schutz'as¹³. Mokslo teorijas jis atskiria nuo kasdienio gyvenimo tikrovės. Schutz'as teigia, kad mokslo teorijos yra nepraktiškos, abstrakčios, aiškinančios praeities ar ateities faktus, jas nuolat reikia keisti, nes visada iškyla naujų hipotezių, kurias reikia apsvastyti, kritiškai, skeptiškai įvertinti. O kasdienė tikrovė, priešingai, yra pragmatiška, esanti dabar ir čia, ji įtraukia individą, angažuoja laike, yra neatšaukiama. Tarp mokslo ir kasdienio gyvenimo normų yra didelis prieštaravimas.

Mokslininkas turi gyventi abiejuose pasauliuose; vienos srities tikrovė dingsta, kai jis panyra į kitą tikrovę. Jei mokslininkas nenori atitrūkti nuo kasdienės tikrovės, jis turi ką nors daryti, kas jį sietų su ta tikrove. Bet jo kuriamo mokslo darbo kokybė priklauso nuo sąlyčio su kasdiene tikrove.

Vienas iš būdų būti mokslo tikrovėje yra bendravimas. Mokslininkai bendrauja tarpusavy; šie ryšiai padeda jų darbui. Labiau tikrovę pajunta tie, kurių darbe yra daugiau kodifikacijos, t. y. tikslųjų mokslų mokslininkai. Kad mokslininko darbas būtų efektyvus, reikia tam tikro nuotolio tarp mokslininkų ir kasdienybės. Griežtųjų mokslų kodifikacija tą nuotolį išlaiko labiau, negu tik simbolika grindžiami humanitariniai mokslai. Pavyzdžiui, politikoje mokslininkai yra liberalesni negu kiti visuomenės atstovai. Jie stengiasi labiau atsiskirti nuo neišsilavinusios visuomenės daugumos, gyvena kitaip, yra ne tokie religingi. Tačiau sociologai dar labiau negu tikslųjų mokslų atstovai stengiasi išsiskirti iš visuomenės. Atrodo, kad gyvenimo skirtingumas, padedantis atitolti nuo tikrovės, humanitarams reikalingesnis negu tikslųjų mokslų atstovams. Nereligingumas irgi yra viena iš priemonių ribai tarp kompetentingų specialistų ir nekompetentingos minios, arba liaudies, nustatyti.

Tai patvirtina ir sociologiniai tyrimai. Nereligingumu mokslininkai stengiasi atsiskirti nuo kasdienės visuomenės, ypač labiau paisančios religinių normų. Nereligingumu mokslininkas tarsi nori pats save atpažinti kaip specialistą, labiau jungtis prie mokslo ir su juo susitapatinti.

Toks atsiribojimas padeda siekti akademinės karjeros. Nereligingumu atsiriboję nuo kasdienės visuomenės mokslininkai daugiau pasiekia.

Nereligingiausi mokslininkai yra mažiausio kodifikacijos laipsnio mokslo šakų, o ne tikslųjų mokslų specialistai. Kadangi humanitariniai mokslai

¹² Barnes B. Scientific Knowledge and Sociological Theory. London, 1974.

¹³ Schutz A. On Multiple Realities // Collected Papers. Vol 1. The Hague: Nijhoff 1962, p. 209–259.

yra maža kodifikacijos laipsnio, mokslininkai humanitarai tuo būdu save atskiria nuo pilkos nekompetentingos kasdienės visuomenės.

Atrodo, kad teologai ir religinių mokslų profesoriai turėtų būti mažiausiai religingi iš visų; mokslininkai politologai – mažiausiai politiškai pasirengę; sociologai – labiausiai svetimi šeimai... Taip yra todėl, kad atsiskyrę nuo savo srities tikrovės jie lengviau save identifikuoja; pavyzdžiui, nereligingumas teologą išskiria iš specialaus teologinio išsilavinimo neturinčios tikinčiųjų minios.

Religingi žmonės savo mokslų – humanitarinių ar visuomeninių – srityse mėgina labiau negu nereligingi specialistai atsiskirti nuo visuomenės nekvailifikuotos daugumos. Thalheimer'io tyrimai¹⁴ rodo, kad religingi žmonės humanitarinių ir socialinių mokslų srityje labiau atskiria tikėjamą nuo savo darbo negu kiti. Tikslųjų mokslų atstovai sako, kad jie nejaučia poreikio atsiskirti šias sritis. Tai parodė apklausų duomenys: humanitarams reikėjo atsiskirti nuo religinių įsitikinimų; tikslųjų mokslų specialistai to poreikio neturėjo.

Platieji visuomenės sluoksniai, kuriems nereikia savęs sutapatinti su nereligingumu, laisviau sieja religijos ir mokslo dalykus.

Atlikti tyrimai atskleidė, kad mokslininkai save laiko religingesniais, negu rodo jų religinė praktika, ypač bažnyčios lankymas. Vadinas, jie linkę savo religingumą išreikšti kitokiais, netradiciniais būdais. Dėl kultūrinės aukštesnio mokslo įtakos religija tampa labiau privačiu, individualiu ir asmeniniu dalyku.

Mokslo ir religijos ryšio nagrinėjimas rodo, kad religija išliks ir postmodernistinėje epochoje. Nustatyta, kad mokslininkai yra ne tokie religingi kaip platieji visuomenės sluoksniai; iš kitų mokslininkų išsiskiria tikslųjų mokslų atstovai – jie religingesni už kitus. Manoma, kad humanitarams ir kitiems ne tikslųjų mokslų atstovams nereligingumas padeda kodifikuoti jų padėtį, identitetą. To jiems reikia, kad atsiskirtų nuo kasdienybės, nuo kitų ir galėtų dirbti savo darbą.

Jei visa tai teisinga, tariamasis konfliktas tarp religijos ir mokslo gali būti labiau susijęs su mokslininko socialiniu statusu, nesaugumu, o ne su religija. Negalima teigti, kad religija traukiasi nuo mokslo; tik mokslininkai stengiasi susikurti savo darbui visuomeninę socialinę erdvę ir religinius dalykus traktuoti kitaip negu kiti visuomenės nariai; šiaip ar taip, šiandien visuomenę sudaro daugiausia religingi asmenys.

Taigi mokslininkų religingumo ar nereligingumo problema yra ne tiek mokslo ir tikėjimo, kiek mokslininko ir socialinės aplinkos santykio problema. Čia tinka gana taiklus S.Gedos pastebėjimas: „Dievas ir tikėjimas suteikia pasauliui papildomus matmenis. Kas netiki, tam tų matmenų ir nėra...

¹⁴Thalheimer F. Min. str.

Religija suteikia atsakymą į daugelį klausimų. Kas šių klausimų nekelia, tam religija nereikalinga¹⁵.

II. ISTORIJOS EVOLIUCIJOS APŽVALGA

Taigi mokslo ir tikėjimo santykio problema, kaip galutinės tiesos problema, negali būti išspręsta remiantis per sociologines apklausas gautais statistiniais duomenimis ar siaurais istoriniais žymių praeities mokslo žmonių biografijos įvykių ar samprotavimų faktais. Čia reikia nuodugniau apmąstyti visus tuos procesus, kurie vyksta evoliucinėje įvykių grandinėje, nusidriekiančioje per kelis mūsų krikščioniškosios civilizacijos šimtmečius.

G. V. Coyne SJ¹⁶ atkreipia dėmesį į keturis, pasak jo, istorinius faktus arba, mūsų žodžiais tariant, – keturis mokslo ir tikėjimo, gamtos mokslų ir teologijos santykių evoliucijos etapus. Būtent:

1) naujųjų laikų šiuolaikio ateizmo susiformavimas XVII–XVIII a. sandūroje – pagundos situacija;

2) XIX a. Europos pozityvistinis antiklerikalizmas – konflikto situacija;

3) Bažnyčios susidomėjimas moderniojo mokslo laimėjimais XX a. pirmaisiais šešiais dešimtmečiais – atvirumo mokslui situacija;

4) mūsų dienų Bažnyčios apsisprendimas vesti lygiateisį dialogą su šiuolaikio mokslo atstovais – lygiateisio dialogo situacija.

G. V. Coyne šiuos keturis istorinius faktus taikliai apibūdina, kaip religijoje įprasta, keturiais palyginimais iš kasdienio gyvenimo: gundytojo, priešininko, mokytojo ir dialogo partnerio.

Pažvelkime, koks kiekviename iš tų keturių etapų buvo Bažnyčios santykis su mokslu.

Pirmąjį etapą – pagundos situaciją padėtų suprasti Laiškas Romiečiams¹⁷: Dievą – visagalybę ir išmintį žmogaus protas gali matyti iš Jo kūrinių. Tai Bažnyčios dogmatizuotas teiginys. Nors čia nekalbama apie mokslinį, gamtosauginį, natūrfilosofinį to „matymo“ pobūdį, tačiau nuo pat XII ir XIII a. tuo vis iš naujo visomis jėgomis mėginama remtis.

XVII ir XVIII a. tikėjimas susilpnėja. Prie to kaip tik prisidėjo nuolatinės pastangos suteikti tikėjimui racionalų pagrindą, remiantis filosofijos ir gamtos mokslų argumentais¹⁸. Religija pasidavė pagundai savo egzistenciją remti gamtos mokslams būdingomis loginėmis prielaidomis. Kai kurie filosofai¹⁹ netgi tvirtino, jog Dievo buvimą galima taip akivaizdžiai įrodyti filo-

¹⁵ G e d a S. Iš gyvenimo ir literatūros // Lietuvos aidas. 1995. Kovo 18. Nr. 54. P. 5.

¹⁶ C o y n e G. V. SJ. Religione e scienza: tradizione e attualità // La Civiltà Cattolica. 1991. 12. 21. Nr. 3396. P. 585–592.

¹⁷ „Jo neregimosios ypatybės – jo amžinoji galybė ir dievytė – nuo pat pasaulio sukūrimo aiškiai suvokiamos protu iš jo kūrinių“ (Rom 1, 20).

¹⁸ W e n z l A. Wissenschaft und Wltanschauung. Leipzig, 1936.

¹⁹ P v z., Leonardo Lessio, Marin Mersenne.

sofiniais argumentais, jog tikėjimo argumentai liks antraeiliai ar net nereikalingi.

Ši racionalistinė tendencija savo viršūnę pasiekė, kai imta manyti, kad modernusis mokslas gali pagrįsti religiją. Tokį požiūrį skleidė I.Niutonas, R.Dekartas. Nors moderniojo mokslo šaknys siekia XII–XIII a., prie jo raišos prisidėjo G.Galilėjus, bet tikrą pradžią jam davė Niutonas. „Galilėjaus byla“, kaip kad įprasta vadinti Galilėjaus privertimą išsižadėti savo pažiūrų ir M.Koperniko teorijos, yra puikus mokslo ir religijos konfrontacijos pavyzdys, tačiau gilesnės šios konfrontacijos šaknys – tai klaidingos pastangos modernųjį mokslą panaudoti religinėms tiesoms pagrįsti²⁰. Dėl šių pastangų tarp mokslo ir religijos atsirado skirtumas, kuris ilgainiui suformavo modernųjį ateizmą. Tuo būdu mokslas suvedžiojo religiją. Tikrumas, kurį garantavo mokslinis metodas, sukurstė norą turėti tokį pat užtikrintumą religinių tiesų srityje. Kaip tik šis iš esmės klaidingas troškimas sukėlė nepaliaujamus nesusipratimus tarp mokslo ir religijos²¹.

Antrasis etapas – konflikto situacija. Religijos ir mokslo nesantaika padėjo atsirasti XIX a. antiklerikalizmui. Jo apraiškas ir įtaką mokslo bei religijos santykiams rodo Vatikano astronomijos observatorijos istorija²². Leonas XIII 1891 m. įsteigė observatoriją kaip tik kovai su antiklerikalizmu. Jos steigiamojo dokumento pirmieji žodžiai rodo, kad Bažnyčia dvejoja mokslo sąžiningumu: „Norėdami užtraukti panieką ir neapykantą mistinei Kristaus Sužadėtinei, kuri yra tikroji šviesa, tamsos sūnūs, iškreipdami sąvokų bei dalykų esmę ir reikšmę, nuolat primeta, kad ji apgaudinėjanti bemokslus, vadinan ją obskurantizmo bičiule, ignorancijos tvirtove, mokslo ir pažangos priešu“²³.

Popiežius ryžtingai atmeta kaltinimus Bažnyčiai. Dokumento pabaigoje rašoma: „Pradėdami šį darbą (observatorijos steigimą) ne tik rūpinamės šio kilniausio mokslo, kuris labiau nei bet kuri kita disciplina skatina kontempliuoti dangiškuosius dalykus, pažanga, bet ir pabrėžiame tai, ką nuo mūsų pontifikato pradžios stengiamės žodžiais, raštais ir darbais visomis progomis patvirtinti, būtent, kad visiems būtų aišku, jog Bažnyčia ir jos ganytojai nesi-priešina tikram ir doram mokslui – nesvarbu, kokius dalykus – žmogiškus ar dieviškus – jis nagrinėtų, – bet jį priima, ragina juo domėtis ir remia savo domėjimusi“. Nors istorinės sąlygos nebuvo palankios mokslo ir religijos dialogui, tačiau observatorijos įsteigimas rodė, jog ji gali būti veiksmingas dialogo įrankis.

Trečiasis etapas – atvirumas mokslui. Pamažu Bažnyčia vis palankiau žvelgė į mokslo pažangą. Ši Bažnyčios atvirumą ypač charakterizuoja popiežiaus

²⁰ Wallace W. OP. Einstein, Galileo and Aquinas. Washington, 1963.

²¹ Mačernis J. Ar mokslas priešingas religijai? // Laiškai lietuviams. 1954. Nr. 11. P. 332–335.

²² Maffeo S. Nove Missioni. Cento anni dello Specolo Vaticana // Libreria Editrice Vaticana. Cit* del Vaticano. 1991. P. 13–15, 47–50.

²³ Ten pat. Motu proprio. Ut Mysticam. P. 221.

Pijaus XII asmenybė. Šis didžios kultūros žmogus jaunystėje buvo gerai susipažinęs su astronomija. Apie astronomijos atradimus jis dažnai kalbėdavosi su Vatikano observatorijos direktoriumi tėvu Danieliumi O'Connell'u. Pijaus XII kalbas apie astronomiją ir kosmologiją surinko P.J. McLaughlin'as²⁴. Iš jų paaikškėja popiežiaus požiūris į mokslinių studijų apie Visatos pradžią išvadas. Tose išvadose jis išvėlgė Šventajame Rašte išdėstytos pasaulio sukūrimo tiesos racionalų pagrindimą. Pirmą kartą ši tendencija reiškia 1951 11 22 Popiežiškojoje mokslų akademijoje pasakytoje kalboje „Un'ora“²⁵. Popiežius čia kalba apie mokslo tyrimų rezultatus, kurie, jo nuomone, gali duoti argumentų, patvirtinančių Dievo Kūrėjo buvimą. Ši kalba jau tada sukėlė neigiamų atgarsių²⁶.

Prasidėjo didelių sunkumų laikotarpis. Iš tikrųjų tik subtilių, tačiau tvirtų Popiežiškosios mokslų akademijos pirmininko kun. G. Lemaître, pirmąkart atomo teorijos, kuri padėjo suformuluoti Didžiojo sprogimo teoriją, kūrėjo, taip pat jėzuito D. O'Connell'o pastangų dėka pavyko sulaikyti popiežių nuo tolesnių panašaus pobūdžio pasisakymų, kurie galėjo labai pakenkti Bažnyčios ir mokslininkų santykiams.

Mat popiežius linko sutapatinti pirmąkart materijos būklę, apie kurią kalba Didžiojo sprogimo teorija, su dieviškuoju Kūrimo aktu. Medžiaga tuo metu, t.y. maždaug prieš 10 mlrd. metų, turėjusi būti be galo suspausta, tanki ir aukštos temperatūros. Popiežius kalbėjo: „Iš tikrųjų atrodo, jog šiuolaikiam mokslui, žvelgiančiam į laikus prieš milijonus metų, pavyko tapti liudytoju pirminio „Fiat lux“, kai kartu su materija iš nebūties ištryško šviesos ir spindesio jūra (...) Mokslas taip pat (...) panašiai nustatė tų įvykių seką, išryškino jų pradžią ir situaciją, buvusią maždaug prieš 5 milijardus metų, ir konkrečiais fiziniais eksperimentais patvirtino Visatos sukūrimo pradžią, kad maždaug tuo metu kosmosas išėjo iš Kūrėjo rankų“.

Dėl tokio popiežiaus tvirtinimo Lemaître atsidūrė keblioje padėtyje. Nors jis buvo žinomas kosmologas, tačiau taip pat katalikų kunigas. Kadangi tuo metu jo pirmąkart atomo teorija dar neturėjo solidaus mokslinio pagrindimo, popiežiaus samprotavimai sukėlė kritiką, kad savo teoriją jis sukūręs norėdamas suderinti mokslo teiginius su religine pasaulio sukūrimo koncepcija. Iš tikrųjų tik 1965 m., atradus kosminį reliktinį spinduliavimą, galutinai eksperimentu buvo patvirtintos Didžiojo sprogimo teorijos išvados. Lemaître laikėsi nuomonės, kad pirmąkart atomo ar Didžiojo sprogimo hipotezė turi vertę tik fizikos mokslui, o ne teologinio pobūdžio svarstymams.

²⁴ McLaughlin P.J. The Church and Modern Science // Philosophical Library, New York, 1957. P. 183–206.

²⁵ Acta Apostolicae Sedis. 1952. Nr. 44. P. 31–43.

²⁶ Gamov G. The Role of Turbulence in the Evolution of the Universe // The Physical Review. 1952 04 15.

Dviejų skirtingų požiūrių konfliktas ypač išryškėjo rengiant popiežiaus kalbą Tarptautinės astronomų sąjungos VIII Bendrajai asamblėjai (1952 m. rugsėjo mėn.). Lemaître pasiekė, kad šioje kalboje popiežius, nors ir išvardijęs daug konkrečių astrofizikos laimėjimų per paskutinius penkiasdešimt metų, neužsiminė nei apie kosmologinių tyrimų rezultatus, nei apie Didįjį sprogi-mą. Ir vėliau popiežius Pijus XII vengė Didžiojo sprogo teorijos filosofinių ar religinių implikacijų.

Šį tikėjimo ir mokslo santykio iki šio amžiaus vidurio aptarimą galime reziumuoti trimis teiginiais.

Pirma, šiuolaikio ateizmo pradžia XVII–XVIII a. Bažnyčios viduje sukėlė tendenciją mokslo tyrimus siesti su ateizmu. Dar visai neseniai visas formalus Bažnyčios bendravimas su mokslo pasauliu buvo pavestas Popiežiškajam netikinčiųjų reikalų sekretariatui (*Secretariatus pro non credentibus*). Šiandien tuo rūpinasi Popiežiškoji kultūros komisija (*Pontificium Consilium pro Cultura*), įkurta 1982 m.

Antra, Vatikano observatorijos įsteigimo metu Bažnyčios mąstysena buvo perdėtai triumfalinė: ji laikėsi apgultos tvirtovės pozicijų. Šis mentalitetas, kurį būtų galima pavadinti apologetiniu, ko gero, dar nėra visai išnykęs.

Trečia, Bažnyčia, susipažinusi su mūsų amžiaus pirmųjų šešių dešimtmečių mokslo tyrimų rezultatais, paskubomis ėmė naudoti juos savo tikslams. Paskutiniu metu Apaštalo Sosto laikysena yra kitokia ir visiškai skirtinga nuo prieš tai buvusių²⁷.

Ketvirtasis etapas – dialogas. Tarp daugelio dokumentų, atspindinčių naują Apaštalo Sosto laikyseną mokslo ir religijos santykio atžvilgiu, ypač svarbūs yra trys. Tai popiežiaus Jono Pauliaus II kalba, pasakyta 1979 11 10 Popiežiškojoje mokslų akademijoje Alberto Einšteino gimimo šimtųjų metų proga²⁸; kalba, pasakyta 1986 10 28 per penkiasdešimtąsias Popiežiškosios mokslų akademijos metines²⁹ ir laiškas Vatikano observatorijos direktoriui, išspausdintas 1988 m., kaip Vatikano observatorijos surengto kongreso dokumentų rinkinio įžanga. Kongresas įvyko 1987 m., Niutono „Matematinė gamtos filosofijos pagrindų“ išleidimo 300-ųjų metų proga.

Kongreso diskusijose buvo atkreiptas dėmesys tiek į pirmąją, kiek į antrąją kalbą, ypač į teiginius apie XVII a. Ptolemėjo bei Koperniko kontroversiją ir Galilėjaus vaidmenį joje. Tai aiškiai liudija naujo Bažnyčios atvirumo mokslui pradžią. Popiežius pripažino Bažnyčios atstovų klaidą Galilėjaus byloje ir dėl jos atsiprašė. Be to, paragino iš naujo ramiai ir nuodugniai ištirti to laiko įvykius. Štai pagrindiniai uždaviniai: „Tikiuosi, jog teologai, mokslininkai ir istorikai, gaivinami nuoširdaus bendradarbiavimo dvasios, nuodugniai

²⁷ Blackwell R. J. Science and Religion: The Papal Call for an Open Dialogue, in: John Paul II on Science and Religion. Reflections on the new view From Rome // Vatican Observatory Publication. 1990. P. 1–5.

²⁸ Acta Apostolicae Sedis. 1979. Nr. 51. P. 1461–1468.

²⁹ Acta Apostolicae Sedis. 1987. Nr. 79. P. 871–881.

ištirs Galilėjaus istoriją ir, garbingai pripažinę skriaudas, nepriklausomai nuo to, kas jas padarė, įveiks nepasitikėjimą dėl šios bylos, vis dar glūdinčią daugelio žmonių mintyse ir keliantį abejonių dėl vaisingo mokslo ir tikėjimo, Bažnyčios ir pasaulio bendradarbiavimo galimybes. Visiškai remiu šį darbą, kuris respektuos tiek mokslo, tiek tikėjimo tiesas ir atvers duris būsimam bendradarbiavimui³⁰. Po šio kvietimo 1981 m. buvo įkurta Popiežiškoji Galilėjaus bylos komisija, kuri ėmėsi popiežiaus pageidavimo realizavimo³¹.

Dėl komisijos steigimo buvo labai skirtingų nuomonių. Vieni kalbėjo, kad tai būsiąs naujas Galilėjaus procesas, kiti tikėjosi netgi jo kanonizacijos. Nė viena kraštutinė nuomonė nepasitvirtino. Komisijos darbo pabaiga galima laikyti popiežiaus kalbą, pasakytą 1992 10 31 per Popiežiškosios mokslų akademijos sesijos uždarymą. Komisijos išvados pripažįstama Bažnyčios žmonių padaryta klaida Galilėjaus atžvilgiu. Tačiau vargu ar galima laikyti šią bylą visiškai baigtą. Rengiami nauji tomai, nagrinėjantys šią bylą, o ir išleistuose ne visų autorių nuomonė sutampa, lieka nemažai diskutuotinų klausimų. Nors Galilėjaus bylos klaidos išaiškintos, tačiau pagrindinė šios bylos problema yra susijusi pačia mokslo ir religijos santykio esme, todėl tebėra aktuali iki šiol.

Aprašytą senąją Apaštalų Sosto požiūrį į mokslo ir religijos santykį galima taip glaustai nusakyti: mokslas iš esmės yra ateistinis ir yra pagunda religijai; jie abu kovoja tarpusavyje; Bažnyčia pripažįsta mokslo reikšmę, tačiau jos laikyseną mokslo atžvilgiu sąlygoja tam tikras racionalizmas. Jonas Paulius II užėmė visiškai kitokią poziciją, negu buvo iki šiol. Tai tvirtina visi minėtieji dokumentai, o ypač trečiasis, tai yra laiškas Niutono veikalo 300–ųjų metinių proga.

Jonas Paulius II jame sako, jog mokslas negali būti nei tiesiogiai, supras-tintai taikomas kaip racionalus tikėjimo pagrindas, nei būti laikomas iš esmės ateistiniu ar prieštaraujančiu tikėjimui į Dievą: „Krikščionybė turi pakankamą pagrindą ir nesiekia kurti vien tiktai mokslu pagrįstos apologetikos. Mokslas turi liudyti pats save. Religija ir mokslas gali ir turi vienas kitam padėti kaip tos pačios žmonių kultūros dalys, tačiau nė viena iš jų neturi kėsintis tapti būtina prielaida kitai. Šiandien egzistuoja beprecedentė galimybė susiklostyti tokiems abiejų santykiams, kada kiekviena disciplina išlaikytų savo integralumą būdama visiškai atvira kitos atradimams ir intuicijai“. Toliau popiežius patvirtino: „Mokslas geriausiai plėtojamas tada, kai jo idėjos ir išvados įtraukiamos į plačiai suvokiamą žmonių kultūrą ir jos siekimą surasti galutinę tikrovės prasmę ir vertę (...) Mokslininkai patys gali pastebėti, kad jų atradimai niekada nepakeis galutinių tiesų pažinimo; religija gali nuvalyti nuo mokslo stambeldystės ir kitus klaidingus absoliutus. Vienas kitam gali

³⁰ Acta Apostolicae Sedis. 1979. Nr. 71. P. 1462.

³¹ Westfall R. Essays on the trial of Galileo // Vatican Observatory Publications. Special series: Studi Galileiani. 1989.

padėti nuoširdžiai pažinti pasaulį, pasaulį, kuriame gali plėtotis ir mokslas, ir religija“.

Popiežius Leonas XIII, kalbėdamas apie XVII–XVIII a. mokslo raidos antiklerikalinius padarinius, dar naudojosi polemniais teiginiais, o Jono Pauliaus II žodžiai toli nuo polemikos: „Ragindami siekti atvirumo tarp Bažnyčios ir mokslo pasaulio, neskatiname kitokios teologijos ir mokslo turinio vienovės kaip ta, kuri egzistuoja konkrečioje mokslo srityje ar tikrojoje teologijoje. Plečiantis dialogui ir bendroms paieškoms bus siekiama geresnio tarpusavio supratimo ir laipsniškai formuosis abipusę naudą teikiantis atvirumas. Tai savo ruožtu taps tyrimų ir diskusijų pagrindas“. Visiškai naujas dalykas yra tai, kad popiežius nėra tikras, kur nuves dialogas tarp mokslo ir religijos. Skirtingai nuo popiežiaus Pijaus XII meto tendencijų, Jonas Paulius II labai atsargiai apibūdina Bažnyčios vaidmenį tame dialoge: „Ateitis parodys, kokią formą įgis dialogas“. Tai visiškai naujas ir kitoks negu buvęs anksčiau Bažnyčios požiūris į mokslą.

Šias mintis apibendrinti gali popiežiaus klausimas: „Ar mokslas taip pat gauna naudos iš šio susitikimo?“ Straipsnio autoriaus (G.V.Coyne) nuomone, jau pats tokio klausimo iškėlimas rodo drąsą ir proto atvirumą. Neatrodo, jog būtų galima į jį vienprasmiskai atsakyti. Iš tikrųjų sunku pasakyti, ką gali laimėti mokslas iš to, kas sudaro mokslo pažinimo specifiką. Popiežiaus dokumentuose reiškiamas įsitikinimas, jog dialogas padės mokslininkams suprasti, kad mokslo atradimai negali pakeisti galutinių tiesų pažinimo. Tačiau tai, koku būdu mokslo atradimai kartu su filosofija ir teologija prisideda prie galutinių tiesų pažinimo, lieka svarbus klausimas, į kurį neatsakyta. Apaštaly Sostas ryžtingai ragina kartu ieškoti sprendimų.

Taigi galima pasakyti, kad gamtos mokslas gali pateikti naujų naudingų analogijų, bet negali duoti „matematinų“ tikėjimo tiesų įrodymų. Tikėjimas liks tikėjimu, žinojimas – žinojimu, mokslas – mokslu... Ir pats mokslas, nors nuolat tobulėja, niekad nebus tobulas žinojimas, o tik dalinis nuolat tobulėjantis pažinimas.

Bet mokslas ir tikėjimas gali vaisingai bendradarbiauti, mokslas gali pateikti teologijai reikalingų analogijų, iliustracijų Dievo realybei aptarti, t.y. gali pavedėti, bet ne nuvesti link Dievo.

Visada ateityje, plėtojantis mokslui ir religiniam mąstymui, labiau gilnantis į žmonijos istorinę patirtį, vis naujame lygmenyje vyks mokslo ir tikėjimo dialogas. Sudėti galutinius taškus ir akcentus visada bus per anksti ir su tuo turime susitaikyti³².

³² Žr. J o n a s P a u l i u s I I. Neatidėliotina Bažnyčios ir kultūros naujoji bičiulystė. Kalba, pasakyta Vilniaus universiteto Šv. Jono bažnyčioje 1993 m. rugsėjo 5 d. // Lietuvių katalikų mokslo akademijos Metraštis. Vilnius, 1995. T. 9. P. 9–13; K o l v e n b a c h a s P. H. SJ. Mokslo ir tikėjimo santykio problema. Kalba, pasakyta 1993 m. gruodžio 11 d. bendrame Vilniaus universiteto ir LKMA mokslininkų susitikime // Lietuvių katalikų mokslo akademijos Metraštis. Vilnius, 1995. T. 9. P. 15–21.

Gamtos ir tikslųjų mokslų pažanga nedavė naujų nepaneigiamų Dievo ar transcendentinio pasaulio egzistavimo įrodymų, bet to ir nepaneigė. Modernioji fizika ir biologija pateikia daugybę analogijų, padedančių suvokti, kokių įvairių savybių ir ypatybių yra dieviškoji transcendentinė Būtis, – ji netelpa žmogaus sukurtuose, net ir moksliniuose, įvaizdžiuose. Antai reliatyvistinė fizika pateikia puikių analogijų, kaip spręsti eschatologines problemas. Turėtume nuolankiai sutikti su tuo, kad čia, žemėje, Dievo ir dieviškosios tikrovės pažinimas visada liks analoginio pobūdžio.

THEOLOGICAL PROBLEMS AND THE PROGRESS OF EXACT SCIENCES

Summary

Researchers with positivistic attitudes of modern times had hoped that the progress of natural and exact sciences would once and for all knock out the grounds for religion. They had attempted to reinforce the atheistic myth in the consciousness of mankind that the scientists in the field of natural sciences were the most opposed to religious faith. On their part, theologians of rationalistic tendency had hoped that particularly the progress of natural and exact sciences would supply undeniable proofs for the established theological truths-dogmas. However, the hopes of neither part came to fulfillment.

In the present article this thesis is illustrated by data of sociological opinion poll conducted in USA and summarized in the work of R. Wuthnow. The poll aimed at investigating the relation of scientists in various fields to religious faith and practice.

These data of sociological research are collated with the description, supplied by George W. Coyne, how the relation between natural sciences and faith historically developed.

Such a collation helps us to perceive that the progress of natural and exact sciences did not give in the past, and most certainly will not give in the future, direct „mathematical“ proofs of the existence of God or of transcendent world. Faith on this earth will always remain faith. Neither did that progress deny the existence of God or of supernatural world. To boot, modern physics and biology supply a variety of analogies which help us to perceive how rich in its properties is the divine transcendent Being—so rich that it cannot be enclosed in man-made images supplied even by science. We have to humbly admit the fact that here on earth the cognition of God and divine reality will always remain of analogical character and that natural sciences will never become substitutes for religion.

PROF. ANDRIUS VALEVIČIUS, Šerbrukas (Kanada)

VERTYBIŲ KRIZĖ VAKARŲ PASAULYJE

Šiandieninė vertybių krizė Vakarų pasaulyje reiškiasi pirmiausia tuo, kad mažai kam ta krizė yra svarbi. Vietoj filosofinių svarstymų, kaip vienos vertybės keičia kitas, dažniausiai tvyro visiškas abejingumas. Jau kuris laikas rašoma, kad dvasinės vertybės yra pakeitusios materialistinės vertybės, bet tai iš tikrųjų nėra dabartinė krizė. Dabartinė krizė yra tai, kad toks materijos iškėlimas viršum dvasios reikalų išsimokslinusiems žmonėms yra aiškiai suprantamas ir net jų pripažįstamas reiškiny, ir niekas dėl to nesijaudina. Jau dvi kartos yra išaugusios girdėdamos šį skundą ir jis niekam jokių apokaliptinių sentimentų nebekelia. Žmonės pasinėrę į savo veiklą, ir už tos jų veiklos horizonto jiems sunku ką kita regėti. Jų laikas šiandieniniame gyvenime yra nepaprastai ribotas, nors ir nemaža sukurta laiką taupančių technologinių priemonių. Visi skundžiasi, kad laiko stinga, ir skirti to laiko kokiai gyvenimo krizei apsvarstyti mažai kas sau leidžia. Galiausiai išgirdęs dėl to priekaištų žmogus reaguoja taip: tegul tas pasaulis eina velniop: svarbu, kad niekas man netrukdytų.

Šitoks dvasinis nusistatymas čia pristatomas kaip pirmoji dabartinės vertybių krizės išraiška. Tačiau ši nuomonė jau girdėta. Dar 1864 m. F.Dostojevskis apie tai savo „Užrašuose iš pogrindžio“ rašė: „Tegul griūna visas pasaulis, kad tik niekas man netrukdytų gerti arbatos“.

Pagaliau šį indiferentiškumą galima pastebėti ne tik asmeninėje sferoje, bet ir pasaulinėje politikoje. Įvairūs dabar vykstantys karai, pavyzdžiui, Bosnijoje, Vakarų ilgai buvo stebimi ir nieko nedaroma. Tik kai Vakarams iškilo grėsmė, kad sutriks naftos tiekimas, t.y. kai ėmė grėsti pavojus, kad bus sutrukdyta „išsivirti arbatos“, suirs įprastas gyvenimo ritmas, tik tada atsirado būtinybė reaguoti.

Vertybių krizė, kurią šiandien išgyvename, yra tikra, bet kaip iš jos išbristi, kai nėra jokių idealų, kai joks bendras tikslas nebejungia visuomenės ir, kaip minėjau, – kai niekam tai nesvarbu? Į šį klausimą mėginsime atsakyti, tik truputį vėliau.

Kitas reiškiny, sunkinantis spręsti šią problemą, yra bendras ir intelektualinis išsekimas. Stinga idėjų, naujovių. Prieš keletą metų pasirodė amerikiečio Francio Fukuyamos knyga „Istorijos pabaiga arba paskutinis žmogus“. Čia teigiama, jog daug kam atrodo, kad esame pasiekę istorijos pabaigą, nes turime demokratiją. Beveik visi civilizuoti mąstytojai civilizuotuose kraštuose sutinka, kad demokratija, nors ir turi trūkumų, vis tiek yra pati geriausia sistema, kuri galėtų būti. Demokratija yra nugalėjusi visas kitas valdymo sistemas savo vidiniu patrauklumu. Oligarchija, monarchija, feodalizmas, fašizmas, komunizmas – ne tos sistemos, į kurias civilizuoto pasaulio žmonės norėtų iškeisti demokratiją. Tad dėl paties savo logiškumo demokratija ir atrodo esanti visų teisingiausia sistema.

Jeigu iš tikrųjų taip yra, jei nėra nieko aukštesnio už demokratiją, tai ta mintis yra gąsdinanti. Jei žmonija brendo keletą tūkstančių metų (nuo civilizacijos pradžios), kol priėjo prie dabartinės išvados, aukštinančios demokratiją, tai kas bus toliau? Ar tikrai gali būti, kad esame pasiekę istorijos pabaigą, nors idėjinėje plotmėje? Jeigu taip, tai kaip galėtume atsakyti į visus dabar kylančius klausimus mūsų kasdieniniame gyvenime? Kitaip sakant, jei demokratija, kurią žmogaus protas šlovina kaip aukščiausią tvarką, negali mūsų išgelbėti, – tai ką daryti? Kas belieka?

Pirmiausia demokratija kaip gryna sąvoka nėra patvari. Demokratija reikalauja įsitikinimo, tikėjimo ir pasiaukojimo. Demokratija remiasi žmonių sąžiningumu, pagarba vienių kitiems, vertybėmis, kurios yra artimos religijoms. Šiandien Vakaruose religija išgyvena krizę. Trūksta tikro tikėjimo. Kai žmogus aktyviai nebetiki į Dievą ir nepraktikuoja kokios nors religijos, išnyksta ir kasdieninis mąstymas apie gyvenimą. Žmogus vis mažiau mąsto apie gyvenimą arba pasaulio problemas, nes nebėra to įprasminančio dieviškojo pagrindo, kuriuo religingas žmogus yra pratęs grįsti egzistenciją.

Vakarų pasaulis kenčia ir nuo istoricizmo – įsitikinimo, kad mintys, sąvokos, idėjos yra būtini savo laikotarpio produktai ir negali to laikotarpio peržengti. Kitaip sakant, praeities mintys yra praeities produktai ir šiandien nebeturi reikšmės. Giliausios dviejų tūkstančių metų Krikščionių Bažnyčios Tėvų ir viduramžių scholastikų mintys yra interpretuojamos ne kaip tiesos išraiška arba patirtis, iš kurios galėtume pasimokyti ir dar pritaikyti mūsų gyvenimui šiandien, postkrikščioniškoje visuomenėje, bet kaip archaiška pasaulėžiūra, kuri esą praradusi savo reikšmę. Žodis „post“, kaip rašo Alan Bloom knygoje „The Closing of the American Mind“, „išreiškia bendrą nuomonę, kad praeitis negali būti naudojama šiandienos problemoms“ spręsti.

Gyventi pagal kokią nors vertybių sistemą nėra lengva. Dažnai tai reikalauja iš žmogaus daug pastangų ir daug neramių sąžinės tyrimo naktų. Bet Vakarų visuomenė yra komforto ir patogumų ieškojimo visuomenė. Vyrauja bendras polinkis vengti sunkumų, ieškoti lengvumų ne vien fizinėje, bet ir emocijų sferoje. Žmogus nenori savęs apsunkinti jausmais arba sielvartais,

todėl jam labiau patinka kvailiojimas, paikiojimas negu drama arba, neduok Dieve, – tragedija. Gyvenimo tragedijos, sentimentai priklauso XIX a. romantikams, o šiandieninis žmogus nori linksmintis ir užpildo savo laisvalaikį įvairiais groteskais, juokdamasis iš kažin ko neaiškaus. Visur ir visuomet esą reikia linksmintis, būti linksmam, nuolat šypsotis.

Tradiciškai visuomet visuomenėje būdavo karnavalų laikotarpis, kai žmogus pasinerdavo į leistinus, visuomenės įrėmintus kvailiojimus bei išdykavimus, pavyzdžiui, prieš Gavėnią. Bet šiandien Vakarų pasaulyje karnavalas tapo nesibaigiantis. Barai ir naktiniai klubai pilni 40-mečių, kurie, užuot būvę namie ir auginę savo paauglius, patys elgiasi kaip paaugliai – laksto miestų gatvėmis naktimis, ieškodami pramogų ir kompanijų.

Šios mintys ir pagrindžia išvadą, kad šeimą ištiko krizė. Kai lytinis santykiavimas dažnai prasideda jau vaikystėje, kai viskas iš pat pradžių yra leidžiama ir nieko nebelieka santuokiniam gyvenimui, ar bereikia stebėtis, kad maždaug pusė santuokų suyra. Panelės draugas praleidžia naktį kartu su savo drauge tėvų namuose, ir tai laikoma maždaug normaliu dalyku, niekas dėl to nesistebi, nes, pasak pačių jaunuolių, „čia nėra nieko rimto“. O kai nėra jokios aistros, jokios liepsnos, tai ar galima kalbėti apie kokią meilę – amžiną ir negęstančią?

Taigi turbūt reikšmingiausia visoje Vakarų pasaulio vertybių skalėje krizė yra skyrybos. Be jokios abejonės, skyrybos destabilizuoja visuomenę, bet ypač traumuoja vaikus, jų psichiką. Vaikai užauga dažnai stokodami vidinės ramybės, pasitikėjimo jausmais, ir kai ateina laikas sudaryti stabilius santykius su savo partneriu, jiems būna per sunku, jie bijo išgyventi tai, ką patys išgyveno dėl tėvų skyrybų, todėl, užuot tuokęsi, „gyvena kartu“, kol vieną dieną, kilus pirmiesiems nesusipratimams, paduoda vienas kitam ranką – ramiai ir šaltai išsiskiria. Kitaip sakant, šeimą krečia krizė. O kas visuomenėje, ir ne tik visuomenėje, bet paties žmogaus gyvenime gali būti svarbesnio negu šeima? Ir kai pusė šeimų išyra, tai ko galima laukti iš visuomenės?

Panašiai kaip į šeimų skyrybas, šiandien lengvapėdiškai žiūrima ir į kaltės jausmą. Vyras ir žmona nesijaučia kalti vienas kitam – lieka draugai, jie nesijaučia kalti savo vaikams, nes dabar, dalydamiesi vaikais, galėsią siūlyti jiems „kokybišką laiką“ vietoj buvusio praecityje „kiekybiško laiko“.

Nihilizmas – tai dar viena yda, dėl kurios itin stipriai negaluoja Vakarų pasaulis. Kaip minėjau, čia gyvenama amžiname karnavale, kur viskas išjuokiamą. Panašiai ilgai buvo išjuokiamos vertybės. Šešiasdešimtmetis, kuris dar laikėsi kai kurių dvasinių įstatymų, buvo laikomas atsilikėliu. Mergaitė, kuri laikytusi savo mergystės iki santuokos, tapo tiesiog juokinga, kažkokia relikvija iš praėjusių laikų. Jauni žmonės, kurie linę į filosofiją arba teologiją, ieškantys tiesos ir grožio, buvo išjuokiami kaip naivūs ir puskvailiai. Tatai esu pats ne kartą patyręs universitete – kaip studentas ir kaip profesorius. Antai vieną sykį per filosofų suvažiavimą Monrealyje viena filosofijos dėstytoja pra-

rūkytu ir pragertu balsu pasakė: „Žinote, dar yra tokių studentų, kurie pradeda filosofijos mokslus ieškodami gyvenimo prasmės“, – palydėdama šiuos savo žodžius garsiu juoku.

Taigi jei jau mokslo institucijose – net ir mokyklose – taip niekinamos vertybės, kurgi nebus visuotinės tų vertybių krizės! Vadinasi, nėra nieko rimto, nieko svarbaus, nieko verto visiško pasiaukojimo – nei mylimojo, nei šeimos, nei idealų, o rytoj – gal net nei laisvės.

Iš tokio nihilistinio nusistatymo yra išplaukęs ir šiandieninis Vakarų pasaulyje vyraujantis reliatyvizmas. Tiesiog neįtikėtina, kad reliatyvizmas yra tapęs absoliučia norma, dėl kurios niekas net neabejoja. Kasmet vis paklausiu savo studentų, kokia yra tiesa – ar ji viena, reiškiamą pliuralistiniais savo pradais, ar gali būti, kad yra įvairių tiesų? Visuomet ir didelė dauguma jų atsako, kad tiesų gali būti daug. Tiesa priklauso nuo to, kaip aš reaguju į vieną arba kitą situaciją. Mano regėjimas ir nuomonė gali būti vienokia, tavo kitokia – mes abudu esame teisūs. Ši pažiūra jau yra siūloma jaunimui nuo pat vaikystės mokyklose pusiau iškeptų mokytojų, atseit filosofų, kurie gal yra išklausę kokį kursą apie egzistencializmą arba gavę šiek tiek dekonstruktyvizmo žinių vienoje literatūros paskaitoje antrame universiteto kurse. Mano atsakymas visuomet būna toks: štai genocidas – vieni jį praktikoja, o kiti tam prieštarauja – kieno tiesa? Ar gali būti, kad kai kuriais atvejais genocidas gali būti leistinas, taigi yra tiesos išraiška, o kitais atvejais – ne? Tada studentai susimąsto apie tai, ką yra visą savo gyvenimą girdėję, pradeda galvoti.

Šiandieninis reliatyvizmas gal yra reakcija prieš buvusį dogmatizmą. Bet, kaip rašo Alan Bloom, – tiesiog neįtikėtina, kaip greitai reliatyvizmas pats tapo dogma.

Kita vertybių krizės priežastis yra viešosios nuomonės sustiprėjimas. Manoma, kad jei dauguma pritaria, – tai teisinga, o jei dauguma prieštarauja, – tai neteisinga. Nebėra jokio pagrindo, jokios tradicijos, kurios pagrindu būtų sprendžiamos problemos. Laikraščiuose yra spausdinamos apklausos – koks procentas gyventojų pritaria, koks procentas prieštarauja, – ir viešoji nuomonė yra nusveriamą į vieną arba kitą pusę. Ypač apklausos tiriamos politikoje. Kai vienai partijai viešoji nuomonė pradeda teikti pirmenybę, nuo to momento kitai partijai beveik neįmanoma jos pasivyti. Pasirinkimą vienos arba kitos partijos lemia ne tiek tos partijos programos turinys, kiek partijos gebėjimas nusipirkti televizijos reklamas.

Panašiai, kaip aiškina Alan Bloom savo knygoje apie mokslą Amerikoje: „Universitetai labiau linkę ne į vertybių ieškojimą, o į laiko dvasią (*Zeitgeist*). Universitetuose nebeliko nieko, ką jie laikytų tiesa ar būtinybe“.

Narcisistinės šiandienybės kultas toliau naikina mokslą. Morale reikalauja kuklumo ir savęs pamiršimo, o visa šiandieninė madų kultūra kaip tik skatina savęs išimylėjimą, savęs demonstravimą, norą traukti visų dėmesį į save. Morale nyksta, tampa sensacijų auka.

Paskutinis punktas, kurį norėčiau iškelti, yra susijęs su pažinimu. Pažinimo sureikšminimas smogia paskutinį smūgį vertybėms. Viduramžių vienuoliai anksčiau stengėsi būti kuo tobulesni, o mūsų šiandieniniai „kunigai“ – tai mūsų specialistai ir technokratai. Jie siekia ne skaistybės, bet vis didesnio ir tobulesnio pažinimo. Ir viduramžiais mokslo pažinimas buvo svarbus, bet jis nebuvo toks visagalis kaip šiandien, nes gamtos pažinimą dar galėjo atsverti antgamtinis arba dangiškasis pažinimas. O kelias į tą dangiškąjį pažinimą ėjo per krikščioniškas vertybes ir askezę. Vienintelis pažinimas, kuris yra visuotinai vertinamas šiandien, – tai gamtos pažinimas; vertybės, ypač krikščioniškosios, yra nereikalingos. Todėl Vakarams ir gresia toks fenomenas, kuris jau yra įvykęs Rytų Europos – buvusių komunistinių kraštų – visuomenėje. Čia turime galvoje gausybę išsimokslinusių chamų, nes, kaip gerai žinome, – aukštasis mokslas nebūtinai reiškia inteligentiškumą. Į inteligentiškumą įeina ir mandagumas, altruizmas, užuojauta, sąžiningumas, ypatybės, kurias ugdo ne vien mokslas, bet daugiau – vertybių tradicija.

Baigdamas norėčiau pasiūlyti būdą, kaip Vakarų pasaulio žmogui išeiti iš savo vertybių krizės. Pirmiausia žmogus turi atrasti savo savigarbą, pasitikėjimą savimi – suvokti savo esminį gerumą, tik tada galės taisyti. Tai miniu ne turėdamas galvoje kokią paviršutinišką *Gestalt* terapijos teoriją, nes nenoriu teigti, kad žmogus turi įveikti savo kaltės jausmą. Žmogus turi save pripažinti nusidėjėliu Dievui, o sykį suvokęs, kad vis dėlto Dievas egzistuoja, – pamatys ir savo gerumą, nes pats yra Dievo kūrinys. Todėl šiandieninė vertybių arba šeimos krizė turėtų vesti ne į desperaciją. Ši krizė turėtų paskatinti vėl ieškoti gėrio ir grožio, tikėti jais, kaip senieji ieškojo ir tikėjo. Gyvenimas vėl turi tapti svarbus, aistringas, paslaptingas. Dar neatėjo istorijos galas ir idealų laikotarpis nėra galutinai praėjęs. Žmogus turi tiesiog išmokti naujai gyventi, džiaugtis, veikti, o visų svarbiausia – vienas kitam aukotis.

LITERATŪRA

- Bloom A. The Closing of the American Mind. 1987.
 Fuhuyama F. The End of History or the Last Man. 1991.
 Lipovetsky G. L'Ère du vide. 1984.
 Lyotard T. F. Postmodernus būvis. Vilnius, 1993.

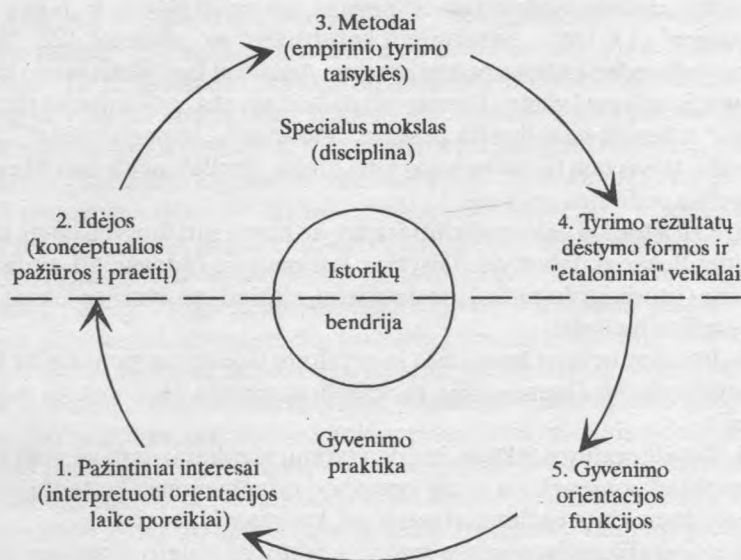
DR. ZENONAS NORKUS, Vilnius

ISTORINIŲ IDĖJŲ DOKTRINA IR JOS TRANSFORMACIJOS

Viena populiariausių šiuolaikės mokslo filosofijos sąvokų yra T.Kuno (T.Kuhn) išpopuliarinta „paradigmos“ sąvoka. Ji yra per daug gerai žinoma, kad ją reikėtų pristatyti (12, 174–210; Postscript). Tačiau kyla problemų siekiant pagal šią sąvoką analizuoti humanitarinių ir socialinių mokslų istoriją. Kaip žinoma, kiekvienos mokslinės disciplinos istorijoje T.Kunas skiria „normalius“ ir „revoliucinius“ laikotarpius. Normali mokslo būseną yra tada, kai jam būdinga viena visuotinai pripažinta paradigma, o jos suvienyti specialistai sprendžia „galvosūkius“ – nagrinėja siauras, specialias problemas pagal tam tikrą paradigmos apibrėžtą tyrimų programą. „Revoliuciniais“ laikotarpiais specialistų bendrija suskyla – vienu metu egzistuoja dvi ar daugiau konkuruojančių paradigmų; vienai iš jų nugalėjus, mokslas „normalizuojasi“. Paradigmos konkurencijos būseną būdinga ir ikimokslinei kiekvienos disciplinos stadijai: buvo laikai, kai fizikoje konkuravo Niutono ir Dekarto paradigmos, biologijoje – Darvino ir Lamarko ir t.t. Tokios būsenos mokslas – tai protomokslas; protomokslas virsta mokslu, kai susidaro specialistų bendrija, vienijama vienos vienintelės paradigmos. Taikant šį „mokslo“ ir „protomokslo“ skirtumo kriterijų istoriografijai (kaip, beje, ir kitoms socialinės bei humanitarinės žinijos šakoms), reikėtų konstatuoti, kad istoriografija geriausiu atveju tėra „protomokslas“, nes joje nėra vienos vienintelės paradigmos.

Kadangi retas šiuolaikis istorikas sutiks atsisakyti garbingo „mokslininko“ vardo ir būti pakrikštytas „protomokslininku“, norėdami pagal T.Kuno sąvokas nusakyti istoriografijos moksliskumą, turime sukurti naują „paradigmos“ sąvokos apibrėžimą. Tokią istoriografijos istorijos analizei taikomą paradigmos sąvoką siūlo šiuolaikis vokiečių istorikas, istoriografijos teoretikas J.Riūzenas (J.Ruesen) (21, 20–32). Skirtingai nuo T.Kuno, J.Riūzenas į paradigmą įtraukia ne tik „vidinius“, imanentiškus mokslinei disciplinai, bet ir „išorinius“ jos atžvilgiu veiksnius, priklausančius mokslo socialiniam kon-

tekstui. Istoriografijos disciplininės matricos struktūrą galima pavaizduoti tokią schema (21, 29). J. Riūzeno schema čia pateikiama kiek modifikuotu pavidalu.

Istoriografijos disciplininė matrica sujungia istorikus į vieną bendriją ir įgalina juos atpažinti kits kitą kaip istorikus, atskirti „tikruosius“ istorikus nuo „netikrųjų“ (apsišaukėlių, pašalinių, „autsaiderių“). Šią matricą sudaro 5 faktoriai. Du iš jų yra išoriniai (1 ir 5), kiti – vidiniai.

1. Poreikis susiorientuoti laike yra sociologinė ir antropologinė bendroji sąvoka, tačiau šis poreikis nebūtinai įgyja pažintinio intereso, kuris tenkinamas tiriant praeities liekanas dabartyje, pavidalą. Poreikį susiorientuoti laike, atsakyti į klausimą – „iš kur atėjome, iš kur kilome“ turi visos visuomenės, bet interesą pažinti praeitį tiriant praeities liekanas dabartyje – ne. Mitologija tenkina poreikį susiorientuoti laike, bet ne praeities pažinimo interesą. Poreikio susiorientuoti laike vartimą pažintiniu interesu galima pavadinti to poreikio racionalizavimu. Priklausomai nuo visuomenės ir laiko, kuriame gyvena istorikas, priklausomai nuo to, kokia socialinė grupė ekonomiškai, politiškai, kultūriškai dominuoja toje visuomenėje, praeities pažinimo interesas įgyja konkretų istorinį pavidalą, išskirdamas vienus ar kitus praeities fragmentus kaip „įdomius“, „vertus pažinti“ ir pan. Šias pažinimo intereso, krei-piamo į praeitį, permainas diktuoja permainos visuomenėje, kurioje gyvena istorikas, tos visuomenės gyvenimo praktikos aktualijos.

2. Praeitis įgyja istorijos pavidalą, kai praeities faktai vienokiu ar kitokiu būdu susistemunami, sutelkiami į tarpusavyje susijusias, darnias visumas ir vienokiu ar kitokiu būdu jie aiškinami. Faktai aiškinami pagal idėjas, conceptualias teorijas. Aiškinant istorikų teorijas, žodį „teorija“ reikia suprasti ne griežta „deduktyvinės sistemos“ prasme, bet turėti galvoje ir „laisvą“ „šviesios idėjos“ (13, 146), „pasakojimo konstrukto“ ar „skeleto“ (22, 78) arba tiesiog apibendrinančios sąvokos prasmę. Antai kai tam tikrus meno istorijos faktus sujungiamo į vieną „Renesanso dailės“ sąvoką, naudojames teorija šia „laisva“ ir beveik neapibrėžta prasme. „Pažanga“, „imperializmas“, „feodalizmas“ – tai vis tam tikros teorijos arba idėjos, išreiškiančios tam tikrus conceptualius požiūrius į praeitį.

3. Kad istorikai galėtų aiškinti faktus, jie pirma turi juos nustatyti, tirdami praeities liekanas dabartyje. Taisyklės, kuriomis jie vadovaujasi, tirdami šias liekanas (istorinius šaltinius), nustatydami, aiškindami istorijos faktus, yra istoriografijos metodai.

4. Istorijos tyrimas baigiamas jo rezultatų išdėstymu vienokia ar kitokia literatūrine forma (monografija, moksliniu straipsniu, mokomuoju vadovu ir pan.).

5. Tapę literatūros faktais, istorikų tyrimų rezultatai daro vienokį ar kitokį poveikį visuomenei, jos narių gyvenimo orientacijoms; kintant gyvenimo orientacijoms kinta pažintiniai interesai, kreipiami į praeitį.

Istoriografijos disciplininės matricos faktoriai sudaro dinaminę sistemą, kurios dėmenis sieja atrankinės giminystės ryšiai: tam tikro tipo pažintinius interesus gali patenkinti tik atitinkamo tipo conceptualūs požiūriai į praeitį; šie požiūriai diktuoja tam tikrus faktų nustatymo bei aiškinimo metodus ir t.t. Vieno matricos faktoriaus pakitimai tiesiogiai arba netiesiogiai sukelia ir kitų pakitimus. Dinamiškiausias iš šių faktorių yra pažintiniai interesai. Vadinas, istoriografijos raidoje, skirtingai nuo gamtos mokslų, lemiamą reikšmę turi ne vidiniai, bet išoriniai veiksniai. Ne keblumai, problemos, kurios iškyla specialistams sprendžiant savo galvosūkius, bet istoriografijos socialinio konteksto, visuomenės pakitimai, lemiantys ir istorikų pažintinių interesų kaitą, sukelia „revoliucijas“ istoriografijoje.

Pagal šią paradigmą sąvoką analizuodami istoriografijos istoriją nustatome, kad istoriografija tampa specialiu mokslu, kai a) susiformuoja istorikų – profesionalų ir specialistų – bendrija, kurią b) jungia tam tikri bendri pažintiniai interesai (sutarimas, ką verta tirti, o ką – ne; tyrimų programa); tam tikri bendri conceptualūs požiūriai į praeitį, bendra nuomonė apie tyrimo darbo metodiką (metodiniai standartai), bendras nusistatymas, kurios dėstyto formos taikytinos mokslinės istoriografijos veikals, sutarimas, kurie istorikai bei veikalai yra pavyzdiniai, iš kurių dera mokytis, kaip istorikas turi tirti ir rašyti. Tokius pavyzdinius veikalus bei pavyzdinius istorikus, „istoriografijos klasikų“ galėtume vadinti paradigmomis siaurąja prasme.

Viena iš pirmųjų, o gal ir pati pirmoji, istoriografijos paradigma buvo

vadinamasis vokiečių istorizmas, pradėjęs formuotis XIX a. pradžioje. Šios naujos istoriografijos paradigmos kristalizacijos centras, jos pavyzdžiai, paradigmos siaurąją prasmę buvo B.Nyburo (Niebuhr) „Romos istorija“ (Römische Geschichte, 3 t., 1811–1832) ir L.Rankės veikalai: „Romanų ir germanų tautų istorijos nuo 1494 iki 1514 m.“ (Geschichte der romanischen und germanischen Völker von 1494 bis 1514“, 1824), „Vokietijos istorija Reformacijos laikais“ (Deutsche Geschichte im Zeitalter der Reformation, 6 t., 1839–1847) ir kt. Ilgainiui L.Rankės mokiniai (G.Waitz, F.W.Giesebrecht, H.Sybel ir kt.) užėmė beveik visas Vokietijos universitetų istorijos katedras.

Šios paradigmos pažintinių interesų apimtis palyginti nedidelė, o ši istoriografijos paradigma kartais dar vadinama politine-diplomatine istoriografija. Ji daugiausia dėmesio skiria valstybių tarpusavio santykiams, karams, sutartims, sąjungoms, monarchų, karvedžių, diplomatų veiksmams. Visi kiti dalykai (kultūra, ekonomika) traktuojami tik kaip fonas, karinių ir diplomatinė kovų „scena“. Tokia nedidelė pažintinių interesų apimtis gali būti paaiškinama, pirmiausia, konceptualių požiūrių į praeitį kaita. Interpretuodami istorijos faktus, istoristai vadovaujasi užsienio politikos pirmenybės principu. Pasak jų, svarbiausias dalykas istorijoje – didžiųjų valstybių kova dėl galios ir įtakos. Ekonominės, politinės ir kitokios permainos valstybių viduje aiškintinos kaip pastangų didinti galios potencialą kovoje su kitomis valstybėmis padariniai: kas laiku nepersitvarko, tas žūva. Antra, pažintinių interesų apimtis gali sumažėti ir dėl to, kad keliama griežtesni reikalavimai pagrįsti istoriko teiginius. Teiginiai apie politiką, diplomatų, karvedžių veiksmus turi būti griežtai įrodomi pagal archyvų medžiagą, ypač slaptą diplomatinę susirašinėjamą, kuriam L.Rankė teikė labai didelę reikšmę kaip istorijos pažinimo šaltiniui. Tuo tarpu civilizacijos, kultūros istorija aiškos šaltinių bazės, kuria būtų galima bent kiek griežčiau kontroliuoti istoriko teiginius, neturi. Tokio tipo istorijos yra nerimtos, jų rašymas – diletantų literatūra, rašančių publikai, o ne tikrųjų istorikų darbas.

Metodinio griežtumo sumetimais skatino istoristus diskvalifikuoti ir nūdienos istoriją (*Zeitgeschichte*), kuri kitados (senovės graikams) buvo kone „istorijos“ sinonimas. Svarbiausi dabartinės politikos dalykai yra įslaptinti, vyksta kabinetų tyloje, tad tikrą, mokslinę tų dalykų istoriją bus galima parašyti tik tada, kai bus išslaptinti tuos dalykus liečiantys dokumentai.

Užsienio politikos pirmenybės principas, kai jis istorizme taikomas naujųjų laikų istorijai aiškinti, yra vadinamosios „Europos pusiausvyros“ koncepcijos dalis. Kai vienai didžiųjų valstybių pavyksta įgyti jėgų persvarą, kitos susivienija prieš ją ir nugali; tarp nugalėtojų iškyla naujas kandidatas į hegemonus. Tada silpnesnieji sąjungininkai sudaro koaliciją su nugalėtoju buvusiu hegemonistu, kad atsispirtų prieš naująjį, ir t.t.* Ši kova palaiko tam tikrą

*Europos pusiausvyros principo aukos buvo (iš eilės): Karlas V, Pilypas II, Iudvikas XIV, jacobinai ir Napoleonas I.

jėgų pusiausvyrą ir interesų harmoniją. Kiekviena valstybė, tauta ugdo savo individualybę, o visos Europos mastu reiškiasi tam tikros „tendencijos“, „istorinės jėgos“, „idėjos“, „dorovinės galios“. Trys sąvokos – individualybė, raida, idėja – sudaro bendrųjų, abstraktesnio lygmens istorizmo conceptualių pažiūrų ir praeitį branduolį. Bėda ta, kad šios conceptualios pažiūros, ypač abstraktesnės, su retomis išimtimis (J.Droizenas) nebuvo aiškiai formuluojamos ir apibrėžiamos, todėl istoriografijos istorikui tenka juos savo rizika rekonstruoti*. Be to, įvairūs istorizmo atstovai, mokyklos, kryptys tas sąvokas skirtingai aiškino**. Dažnas autorius, užuot aiškinęs, kas yra ta „idėja“, tik pacituoja porą eilučių iš J. Gėtės „Orfinių prožodžių“:

Und keine Zeit und keine Macht zerstueckelt
Gepraegte Form, die lebend sich enwickelt.
(Ir jokios galios per ilgiausią laiką
Judrių gyvybės formų neįveikia.

Vert. A.Bernotas)

Individualybės, raidos ir idėjų doktrinos (*Ideenlehre*) triada – tai istoristinė švietėjiškos pažangos koncepcijos alternatyva. Švietėjų įsitikinimu, visų žmonių protas vienodas ir toks pat: tiesa viena visiems, tik žmonių paklydimai ir prietarai labai įvairūs, skirtingi, egzotiški. Siūlas susigaudyti istorijos chaose – proto blyksniai, žingsneliai, preliudijos, įnašai į būsimą galutinį proto triumfą (kas, kiek, ko, kada nusipelnė?). Pažanga – tai laipsniškas žmonės supriešinančių, pasmerkiančių beprasmiškoms kovoms (pvz., religiniai kariai) prietarų ir kartu skirtumų įveikimo procesas. L. Rankė teigia, jog toks požiūris yra neteisingas – neteisybės darymo prasme, nes nuvertina visas istorijos epochas, išskyrus paskutinę, „proto triumfo“ epochą. „Dievo neatitiktų idėja, kad dalykų pilnatvė (*Fuelle der Dinge*) reikia nukelti į laikų pabaigą (Ką Dievui reiškia laikas?), – rašo L. Rankė. – Mintis, kad kiekvieną visą ankstesniąją kartą pranoksta vėlesnės, kad pirmenybė teikiama paskutinei, o visos ankstesnės tėra tik pamatas, beveik reikštų, kad Dievas yra neteisingas. Kartos šį tą reikštų tik tiek, kiek jos yra pakopos vėlesnei; jos būtų, sakytume, mediatizuotos***. Mano nuomonė tokia: kiekviena iš jų yra vienodai arti Dievo: jų vertė – kad jos pačios egzistuoja“ (20, 260).

Istoristų požiūriu, istorija yra daugybės individualybių – atskirų žmonių,

*Plačiausio pripažinimo sulaukė F.Meineckės pateikta conceptualių pažiūrų interpretacija (14, 2–5).

**Kadangi prie J.Droizeno „idėjų“ sampratos dar grįšime nagrinėdami jo „istorikos“ sąvoką, čia orientuojamės į ne taip reflektuotas, bet įtakingesnes L.Rankės conceptualias pažiūras.

*** „Mediatizavimu“ Šventosios Romos imperijoje buvo vadinamas tam tikro krašto valdytojo tiesioginio pavaldumo imperatoriui panaikinimas ir jo pavertimas kunigaikščio (feodalinėje hierarchijoje tai tarpinė tarp imperatoriaus ir mediatizuojamo valdytojo) vasalu. Taigi L.Rankė nori pasakyti, kad istorijos kaip pažangos variklio samprata reiškia, jog istorinės individualybės netenka tiesioginio pavaldumo Dievui ir yra paverčiamos ateities vasalais.

tautų, valstybių – raidos procesas. Kuo kiekviena tokia individualybė „individualesnė“, „originalesnė“, „kokybiškesnė“, tuo ji įdomesnė kaip istoriografijos objektas. Jos uždavinys yra vaizduoti tokias individualybes. Individualybę daro individualybe idėja, „dvasia“, siela, kurią ji išreiškia, realizuoja; ta idėja kartu yra ir jėga, kuri teikia individualybei galios santykiuose su kitomis individualybėmis.

Istoristų veikaluose, kaip minėjome, veltui ieškotume idėjos apibrėžimo. Jų darbuose šis terminas dažniausiai vartojamas dvejomis.

Vieną „idėjos“ sampratą galėtume pavadinti polimorfine, t.y. kai pabrėžiama, kad idėja yra tai, kas bendra ir būtina daugeliui individualybių, kas įsikūnija daugelyje skirtingų formų. Skirtingos individualybės yra tos pačios idėjos variantai, emanacijos ir pan. Istorija – Grožio, Gėrio, Valstybės, Doroingos Asmenybės idėjų išsiliejimo procesas, kai realizuojami visi galimi tų idėjų individualizacijos variantai. Tokią idėjos sampratą išreiškia, pavyzdžiui, ši citata iš V. fon Humbolto (Humboldt) veikalo: „Istorijos tikslas tegali būti idėjos, kurią turi išreikšti žmonija, realizavimas visomis kryptimis ir visomis formomis, kurių baigtinė forma gali sietis su idėja“ (9, 605).

Tokią pat „idėjos“ sampratą patvirtina ir šitoks L. Rankės istorinis-teologinis teiginys: „Mes turbūt galime pasakyti, kad laikai eina vieni po kitų būtent tam, kad juose visuose įvyktų viskas, kas negali įvykti viename atskirame laikotarpyje, kad amžių eigoje pasireikštų visa dvasinio gyvenimo pilnatvė, kurią žmonių giminei įkvėpė Dievas“ (17, 3). Šią „idėjos“ sampratą galėtume sieti su Platono, Aristotelio filosofija bei neoplatonizmu. Ji nėra dominuojanti.

Tokia yra monomorfinė „idėjos“ samprata. Jos filosofinis prototipas yra G. Leibnico monadologija, kai pabrėžiama, jog idėja yra individuali, jog ji yra istorinės individualybės „siela“ – kiekviena individualybė išreiškia tam tikrą nepakartojamą idėją, kuri yra ir jos „siela“, ir „jėga“, ir „galia“. Šiuo atveju, kai sakoma, kad idėja yra viršindividualus, visuotinis pradai, turima galvoje, kad ji užvaldo, pajungia sau, paverčia savo įrankiu individą, arba sutelkia gausybę individų ir padaro juos nauju, kolektyviniu individu – individualybe: nacija, valstybė. Idėjos nėra žmonių kūrinys, jos – iš Dievo; valstybės, pasak L. Rankės, – tai „Dievo mintys“. Individualybė yra idėjos užvaldytas, pajungtas individas. Individai be idėjų nėra individualybės. „Kiekviena žmogiškoji individualybė, – sako V. Humboltas, – yra reiškinyje įsišaknijusi idėja“ (9, 603).

Tų idėjų yra daug ir įvairių; savo idėjas turi tautos – tai vadinamosios „tautų dvasios“ (*Volksgeist*); idėjos būdingos ir įvairioms istorinėms epochoms – tai tų epochų istorinės tendencijos. „Dominuojančios idėjos, – sako L. Rankė, – man atrodo, yra ne kas kita, kaip vyraujančios kiekvieno amžiaus tendencijos (...) Dieviškosios idėjos požiūriu, aš galiu mąstyti apie šį dalyką (žmonijos istoriją. – Z.N.) tik taip: žmonijai būdinga begalinė raidų įvairovė, ir tos raidos pamažu reiškiasi pagal dėsnius, kurie mums nežinomi, bet yra paslaptingesni ir didingesni, negu mes manome“ (19, 18).

Istorikas, vaizduodamas individualybę, turi pagauti, suvokti jos idėją ir papasakoti apie individualybę taip, kad įteigtų tą pagavą skaitytojui. Svarbu pabrėžti, kad ta idėjos pagava negali būti išreikšta teiginiu, apibrėžimu: istoristų idėja yra individuali, o individualybė yra nenusakoma, pasak J. Droizeno, „neišsemiama predikatais“. Toliau L. Rankė rašo: „Pasaulio istorijoje regime jėgas, būtent dvasines, kuriančias gyvenimą, kūrybiškas jėgas, patį gyvenimą, moralines energijas. Jų neišmanoma apibrėžti, pagauti abstrakcijomis; bet jas galima regėti, suvokti; savyje galima nujauti jų egzistavimą“ (18, 41). Idėjos pagava – tai visuminis išpūdis, kuris lieka perskaičius istoriko veiklą, o ne, sakysime, toks apibrėžimas: „lietuvių tautos kaip istorinės individualybės idėja yra a, b, c, d“.

Tokios daugiaprasmės aliuzijos į šias paslaptingas „idėjas“, „istorines jėgas“* apgaubia istoristinių istorikų veiklą puslapius romantiniu mistiniu ūku ir kartu suteikia jiems savotiško žavesio, daro filosofinės gelmės išpūdį, gelbsti nuo vartimo sausa faktografija.

„Monomorfine“ istorinės idėjos sampratą ryškiausiai formuluoja vokiečių istorikas J.G. Droizenas (Droysen; 1808–1884) savo garsiojoje „Istorikoje“ (6). Teorinis J.G. Droizeno istorikos pagrindas yra Aristotelio mokslo filosofija; jos branduolys yra garsioji keturių priežasčių teorija. Pagal šią teorijos sampratą pažinti tam tikrą esinį reiškia išsiaiškinti šito esinio veikiančiąsias, materialiąsias, formaliąsias ir tikslo priežastis. Pavyzdžiui, skulptūros materialioji priežastis yra varis (tai, iš ko ji padaryta), formalioji – erdvinė forma, veikiančioji – skulptorius, tikslo – tos skulptūros planas, sumanymas skulptoriaus galvoje bei paskirtis. Pasak Aristotelio, formaliosios, materialiosios, veikiančiosios bei tikslo priežastys yra skirtingos tik dirbtiniuose esiniuose, artefaktuose (stalai, kėdės, kelnės ir kiti žmogaus gaminiai), kuriuos reikia skirti nuo substancijų, natūralių esinių. Šiuose esiniuose formalioji, tikslo bei veikiančioji priežastis sutampa. Antai esinių, kuriuos vadiname gyvūnais, veikiančioji, tikslo bei formalioji priežastis ta pati – tai to esinio siela. Substancijos formos nevalia tapatinti su jos dabartiniu erdviu pavidalu ar struktūra, nes tai tėra tik momentinis visos to esinio formos pjūvis. Substancijų skiriamasis bruožas yra augimas, raida – gilė virsta ažuolu, kirminas – peteliške. Gilė ir ažuolas – tai tos pačios formos apraiškos: visa ažuolo forma pasireiškia, aktualizuojasi per visą jo amžių. Kai aktualizuojama visa esinio forma, jis pasiekia entelehiją, būties pilnatvę, jis išsipildo. Raida, augimas ir yra judėjimas entelehijos link, esinio aktualizavimasis, savo galimybių pavertimas tikrove.

Aristotelio keturių priežasčių teoriją J.G. Droizenas vartoja analizuodamas istoriografijos objekto – „dorovinio kosmoso“ sandarą ir to kosmoso kitimo priežastis. Dorovinis kosmosas – tai socialinė-istorinė, negamtinė ar-

* Kai istoristai prabyla apie „idėjas“ ir „istorines jėgas“, jų tekstai darosi kaip poezija, – neišverčiami.

ba teisingiau – antgamtinė tikrovė: tai, kas istoriškai auga, rutuliojasi. Jį sudaro žmonių „dorovinės bendrijos“ (*sittliche Gemeinsamkeiten*), kurias J. Droizenas dar vadina „dorovinėmis sferomis“ bei „dorovinėmis galiomis“ (*sittliche Mächte*). Jis pateikia išsamią tų dorovinių galių sistematiką, suskirsto jas į prigimtinės (šeima, kaimynystė, giminė ir gentis, tauta), idealiąsias (kalba*, menas, mokslas, religija) ir sintezuojančias šias dvi minėtąsias galias – praktines (pilietinė visuomenė, ūkis, teisė, valstybė). J. Droizenas praktines istorinio darbo formas traktuoja kaip gamtiškumo (substancialumo) ir idealumo sintezę: pasak jo, tose formose „glūdi“, yra sutaikomas ir per tą sutaikymą atsinaujina prieštaravimas, kad būtų vėl išspręstas“ (6, 243). Iš to atpažįstame, greta aristoteliškojo, ir hėgelišką motyvą. Būtent garsiąją tezės–antitezės–sintezės dialektikos schemą.

Kitas jos pritaikymo pavyzdys gali būti droizeniškoji nacijos (*Nationalität*) kaip tautos ir valstybės idėjų sintezės samprata: nacija yra natūralizuota valstybė (6, 242–243). „Dorovinio kosmoso“ istorija yra jo judėjimas link entelechijos, „priaugimas iš savęs“ (sen. gr. *epidosis eis auto*). Kokia šio proceso prigimtis? Dorovinis kosmosas bei jo segmentai („dorovinės galios“) ypatingi tuo, kad jie turi tiek artefaktų, tiek substancijų bruožų. Arba, teisingiau, į juos galima žiūrėti arba kaip į artefaktus, arba kaip į substancijas: „kiekvieną dorovinę sferą galima įsisąmoninti arba iš subjektyvios veiklos pusės (...), arba kaip objektyvų čia įgyjančios pavidalą idėjos organizmą“ (6, 247). Pirmuoju atveju istorija, socialinė-istorinė tikrovė įsisąmoninama kaip tai, ką reikia daryti, pertvarkyti, keisti, – kaip veiksmo objektas priešais mus. Antruju atveju – kaip tam tikras mus aprėpiantis ir nešantis pasroviui objektyvus procesas. Šiuos du socialinės-istorinės tikrovės įsisąmoninimo būdus galima pavadinti „veiksmo logikos perspektyva“ ir „raidos logikos“ perspektyva. Žvelgdami iš raidos logikos perspektyvos J. Droizeno žvilgsniu, materialiomis dorovinio proceso priežastimis turėsime laikyti tiesiog jo faktinę būseną: tai, kas jame faktiškai egzistuoja, jo esamybę. Tai a) gamta („pirmoji materija“); b) „žmonės kaip kūriniai“ (*kreatuerliche Mensch*) – su jų polinkiais bei silpnybėmis; c) faktinės tų žmonių dorovinių bendrijų būsenos; d) žmonių tikslai. Formaliosios, o kartu ir veikiančiosios bei tikslo priežastys yra transcenduojančios tas faktines būsenas idėjos. Jos transcenduoja tas būsenas todėl, kad jose nėra iki galo aktualizuotos, išsipildžiusios. Žvelgiant iš raidos logikos perspektyvos matyti, kad žmonės su savo tikslais ir siekiais yra idėjų medžiaga, įrankiai: idėjos minčių, neigiančių esamybę, pavidalu užvaldo žmones, kurie tą esamybę keičia ir joje aktualizuoja idėjas. Pagal žinomą Aristotelio ir scholastinės ontologijos principą, akto priežastis gali būti tik kitas aktas: kad idėjos galėtų būti priežastys, jos turi būti jau aktualios, jau egzistuoti. Kaip jos gali būti aktualios, dar nebūdamos aktualizuotos doroviniame kosmose, istorijoje? Belieka spėti, kad jos yra aktualios Dieve, kurio egzistavimą

* Kalba yra tautos dvasia (6, 222).

teigti J.Droizeną verčia jo „sistematikos“ vidinė logika. Ir tikrai, J.Droizenas aiškina, kad istorija yra **teofanija** (6, 358): joje vis labiau ir labiau, bręstant ir augant „dorovinėms galioms“, „prasišviečia“ Dievas, matyti „dieviškoji šviesa“. Empiriniai pavidalai, kuriais idėjos reiškiasi dorovinėse galiose, yra 1) mintys, kuriose esamybė neigiama kaip nedorovinga, 2) sąžinė, per kurią idėjos beldžiasi į žmonių širdis. Kiekviena dorovinė galia yra viduje susidvejinusi į esamybę ir ją doroviškai neigiantį, kritikuojančią idealų atvaizdą (*Gegenbild*) (7, 37), privalomybę, idealųjį pradą. Šių dviejų būdingų kiekvienai dorovinei galiai pradų „lyginamasis svoris“ labai įvairuoja skirtingų tipų dorovinėse galiose. Pačios rambiausios, inertiškiausios, substancialiausios yra prigimtinės (*natuerliche*) dorovinės galios; idealusis, mintinis, kritinis, dinamiškasis, antikonformistinis pradai vyrauja idealiosiose dorovinėse galiose, kurios yra pagrindinės „ramybės drumstėjos“, inovacijų šaltinis; praktinėms dorovinėms galioms būdinga tam tikra pusiausvyra: tai ta vieta, kur surandamas tam tikras kompromisas tarp to, ko reikalauja sąžinė, idealai, ir brutaliųjų gyvenimo faktų.

Taigi, žvelgiant į istoriją (J.Droizeno žvilgsniu) iš raidos logikos perspektyvos, priešasčių įvairovė redukuojasi į esamybę kaip medžiagą ir idėjas, kurios minčių pavidalu tą esamybę sudvasina (kaip istorijos formaliosios priežastys), traukia entelechijos link (kaip jos veikiančiosios priežastys), kartu būdamos ir jos tikslo priežastis: istorija baigtųsi, jei esamybė sutaptų su privalomybe. Jei visuomeninė-istorinė tikrovė įsisąmoninama veiksmo logikos perspektyvoje, veikiančiųjų priežasčių statusą turi patys žmonės, materialiuųjų priežasčių – šių žmonių veiklos sąlygos bei priemonės, tikslo priežasčių – žmonių veiksmas; formalijų priežasčių statusą turi dorovinės galios, su kuriomis veikiantys žmonės susiduria normų bei vertybių pavidalu. Tos normos bei vertybės, viena vertus, veikia žmonių tikslus, kita vertus, apibrėžia, kurios priemonės tiems tikslams pasiekti yra leistinos, o kurios – ne (nedorovingos).

J.Droizenas reikalauja skirti „gešeftus“ (*Geschaefte*) ir istoriją (*Geschichte*)*. Gešeftai – tai žmonių veiksmas, kuriuos jie įsisąmonina veikdami, t.y. veiksmo logikos perspektyvoje. Žmonės veikia ne tam, kad darytų istoriją, bet siekdami savo privačių, dažniausiai egoistinių tikslų, neretai sulaukdami visai priešingų, negu siekia, rezultatų. Šia prasme žmonės veikdami nežino, ką jie daro, nes jiems dar nežinomi faktiniai būsimi jų veiksmų padariniai. Gešeftai virsta istorija istoriko sąmonėje, kai jie įsisąmoninami retrospektyviai, atsižvelgiant į padarinius, raidos logikos perspektyvą, nustatant tų padarinių tam tikrą tendenciją, tam tikros dorovinės galios raidą.

Vadovaudamasis dorovinių galių doktrina, J.Droizenas sprendžia ir garsumą objektyvumo bei partiškumo santykio istoriografijoje klausimą, kurį gali-

* To, kas (...) kasdien įvyksta, niekas nedaro ir nenori kaip istorijos. Tik tam tikras būdas retrospektyviai įsisąmoninti įvykius „paverčia veikimą istorija (macht aus Geschaeften Geschichte)“ (6, 345. Taip pat: 6, 28–29).

ma pavadinti tikru istorikų kryžiumi. Mokslas, taip pat ir istoriografija, yra viena iš dorovinio kosmoso dorovinių galių; pats istorikas yra dorovinio kosmoso mikrokosmosas – jo sieloje reiškiasi tos pačios idėjos, kurios aktualizuojasi doroviniame kosmose. Jos reiškiasi per istoriko sąžinę. Taigi, jei istorikas, ką nors vertindamas, vadovaujasi savo sąžinės balsu, tai jo vertinimus ratifikuoja idėjos, Dievas. Kartu, būdamas subjektyvus (vertindamas), jis bus objektyvus. Priešingai, vengdamas vertinimų, stengdamasis būti „aukščiau partijų“, istorikas prievartaus savo sąžinę, taigi bus subjektyvus, nusikals Dievui ir istorijai.

Istorizmo kaip istoriografijos paradigmos istorikai skiria kelias raidos fazes: ankstyvąją, brandųją (maždaug iki 1870–1880 m.) ir vėlyvąją (3, 192). Analizuojant šiuolaikę istoriografijos būseną, kartais dar pridėdama neoistorizmo fazę.

Istorizmo vėlyvasis raidos etapas prasideda tada, kai atsisakoma istorinių idėjų doktrinos kaip conceptualių pažiūrų į praeitį branduolio. Pagrindinė šio lūžio priežastis – laiko dvasios, intelektualinės atmosferos pasikeitimas antrojoje XIX a. pusėje. Dominuojanti intelektualinė mada tampa pozityvizmas ir materializmas. Vienas iš pagrindinių ankstyvojo pozityvizmo programos punktų buvo naujo mokslo – sociologijos – susikūrimas. Evoliucionistinės sociologijos pradininkai [O.Kontas (A.Comte; 1798–1857), Dž.S.Milis (J.St.Mill; 1806–1873) ir H.Spenseris (Spencer; 1820–1903)] labai kritiškai žiūrėjo į istoristinę istoriografiją. Tai, ką pateikia istorikai, O.Konto požiūriu, „tėra beformė faktų krūva, nevykusiai vadinama istorija“ (1, 204). Tikroji istorija, t.y. evoliucionistinė sociologija, atskleidžianti žmonijos raidos dėsnius, turinti būti „istorija be žmonių vardų, netgi be tautų pavadinimų“ (1, 203). Griežčiausiai puolamas istorizmo istoriografijoje elementas buvo idėjų doktrina; čia pozityvistai išvelgė nederančios mokslui metafizikos recidyvą.

Į klausimą, ką belieka daryti istorikams, pozityvistai vienaprasmiškai neatsakė. Vieni, kurie save laikė sociologais, manė, kad pakankamai gera yra ir ta istoriografija, kuri faktiškai egzistuoja, – jei iš jos bus išvalytos metafizikos liekanos idėjų doktrinos pavidalu. Užtat ji galinti pretenduoti tik į pagalbinio sociologijos mokslo statusą. Istoriografija renka faktus, o sociologija juos klasifikuoja, induktyviai apibendrina ir suformuluoja istorijos dėsnius. Sociologijos ir istoriografijos santykis esąs analogiškas zoologijos ir botanikos santykiui su Č.Darvino teorija: istorikų dalia yra surinkti „faktų Monblaną“, kad į jį vieną gražią dieną galėtų įkopti sociologinis Čarlzas Darvinas, kuriuo kiekvienas pozityvistas, aišku, laikė save patį: kokie būtent istorijos dėsniai, induktyviai apibendrinami iš istorijos faktų, kiekvienas pozityvistinis novatorius įsivaizdavo kiek kitaip. Tokią galimybę numatė Dž.S.Milis, kurio mokslo filosofija, palyginti su tiesmukišku O.Konto induktyvizmu, buvo nepalyginamai labiau rafinuota: tam tikras induktyvus istorijos faktų apibendrinimas

gali būti pavadintas istorijos dėsniu tik tada, kai jį po to dar pavyksta suformuluoti atsižvelgiant į universaliuosius žmogaus prigimties dėsnius, kuriuos Dž.S.Milis tapatino su psichologijos dėsniais, bei etologijos (mokslo apie žmogaus charakterio formavimosi dėsnius, kurį dar reikia sukurti) dėsnius. Šitokią dedukcijos kontroliuojamą iš psichologijos ir etologijos dėsnių induktyvų istorijos faktų apibendrinimą Dž.S.Milis vadino **moksliniu** istoriniu metodu (kitas pavadinimas: „atvirkštinis dedukcinis metodas“, 15, 508–545). Tad Dž.S.Milis istorijos dėsnių pažinimo nenukėlė į ateitį ir jo sąlyga laikė būsimus psichologijos mokslo pasiekimus. Kiti pozityvistai buvo ne tokie apdairūs ir kiekvienas jau dabar siūlė savąjį istorijos formulės variantą*.

Beveik visi profesionalūs istorikai pozityvistinę socialinės-istorinės žinių jos pavertimo mokslu programą atmetė. Jų akyse sociologai, kurie manė, kad prisigraibius istorikų parašytuose veikaluose faktų ir įsprendus juos į apriorinę schemą, galima pažinti istorijos dėsnius, buvo tiesiog šarlatanai ir avantiūristai, nenusipelnę rimtų mokslininkų vardo. Pirmieji sociologijos gyvavimo dešimtmečiai pažymėti istorikų ir sociologų tarpusavio antagonizmu (8; 23, 17–47). Prancūzijoje E.Diurkheimo (Dürkheim; 1858–1917), kuriam dar XIX a. pabaigoje pavyko akademiškai įtvirtinti sociologiją, priešai buvo „istorikų cecho“ lyderiai S.Langlue ir S.Senjobosas (4, 277–278). O Vokietijoje dėl karšto istorikų pasipriešinimo pirmosios sociologijos katedros universitetuose įsikūrė tik po Pirmojo pasaulinio karo.

Vis dėlto pozityvistinė istoristinės istoriografijos kritika nepraėjo be pėdsakų. Tipiška, būdinga daugumai cecho narių reakcija į šią išorinę kritiką buvo išdidi panieka ir minėtasis demonstratyvus pasišlykštėjimas bet kokiomis teorijomis. Istorikai stengėsi apsiriboti siauromis, griežtai apibrėžtomis problemomis, vengdami platesnių ar drąsesnių apibendrinimų bei interpretacijų. Populiariausias tarp profesionalių istorikų žanras darėsi monografija, kur nagrinėjama labai siaura speciali tema, siekiant panaudoti visus tą temą liečiančius šaltinius. Veikiami laiko dvasios, priešiškos bet kokiai „metafizikai“, vėlyvojo istorizmo atstovai vengia aliuzijų į idėjas ir kitokius transcenduojančius empiriją idealius veiksmus. „Istoristinė idėjų doktrina (...), kad pasaulio istorijos varomosios jėgos yra dvasinės galios, prie kurių istorikas turi prisijungti pažinimu, kad jo istoriografija galėtų pretenduoti į objektyvumą ir tiesą, nepatyrė idealizmo kracho“ (11, 147). Praeityje istoriografijos teoretikai, negalėdami atsikratyti nuodėmingo potraukio teorijoms, matė jau nebe „bręstančias“ ir „augančias“ dorovines galias, bet visokius faktorius (geografinius, demografinius), kovą už būvį, natūralią atranką ir t.t.

Šios tendencijos ypač būdingos Prancūzijai, Anglijai ir JAV, kur pozityvizmo įtaka buvo ypač stipri. Čia L.Rankės metodai buvo importuojami be metafizinio idėjų doktrinos apdaro. Todėl ilgainiui šitas istoriografinis istoriz-

* XIX a. pab.–XX a. pr. pozityvistinių istorijos teorijų apžvalgą žr. 2.

mas be idėjų, apsiribojantis vien naujų istorijos faktų kaupimu, fetišizuojantis šaltinius ir vengiantis, kiek galima, aiškinimų bei teorijų, čia buvo pradėtas vadinti pozityvizmu arba tiesiog pozityvistine istoriografija. Pagrindiniai šios būdingos ir šiuolaikai istoriografijos istoriografijai terminologinės painiavos kaltininkai yra vadinamosios Analų mokyklos įkūrėjai – prancūzų istorikai M.Blokas (Bloch; 1886–1944) ir L.Fevras (Febvre; 1878–1956), kurie pabrėžė geografinių, demografinių, ekonominių faktorių svarbą, reikalavo plačiau taikyti istoriografijoje matematinius-statistinius metodus, ekonomines bei sociologines teorijas ir t.t. Jie apšaukė savo priešininkus, S.Langlia ir V.Senjoboso sekėjus, „pozityvistais“, kuriuos mes pavadintume vėlyvojo istorizmo (istorizmo be „idėjų doktrinos“) atstovais. M.Bloko ir L.Fevro pastangomis sąvokos „pozityvistinė istoriografija“, „įvykių istoriografija“, „pasakojamoji (naracinė) istoriografija“, „karinė-politinė-diplomatinė istoriografija“, „istorizuojanti istoriografija“ tapo beveik sinonimais. Taip išsiskyrė vokiškoji pozityvistinės istoriografijos (istoristinės istoriografijos antipodas) ir prancūziškoji pozityvistinės istoriografijos (istoristinės istoriografijos sinonimas) sampratos*. Šio terminologinio keblumo galima išvengti, susitarus skirti „išorinių“ istoriografijos atžvilgiu pozityvizmą filosofijoje ir sociologijoje nuo „vidinio“ pozityvizmo, kurį galime sutapatinti su vėlyvuuoju istorizmu**, t. y. istorizmu be idėjų doktrinos.

* Sąvokos „pozityvistinė istoriografija“ tiek prancūziškoji, tiek amerikinė samprata labai artima: ne veltui L.Rankė JAV buvo pakrikštytas „pozityvistu“, o tolesnės istoriografijos raidos perspektyvos susietos su „pozityvistinės istoriografijos“ įveikimu (10, 17–90).

** Čia pravartu pažymėti, kad ne mažesnė (o gal ir didesnė) terminologinė painiava būdinga ir žodžio „istorizmas“ vartosenai. Pirmą, šiame straipsnyje žodis „istorizmas“ (jeigu nenurodyta kitaip) vartojamas kaip tam tikros istoriografijos paradigmos pavadinimas. Tačiau, antra, kur kas dažniau literatūroje jis vartojamas kaip tam tikros pasaulėžiūros, paprastai tapatinamos su „istoriniu reliatyvizmu“, pavadinimas. „Istoristu“ šia prasme galima būti ir nebūnant istoriku. Kita vertus istorikas istoristas visai nebūtinai yra „istorinis reliatyvistas“. Ankstyvojo ir brandaus, „klasikinio“ istorizmo atstovai savo pasaulėžiūra buvo „senamadiški teistai“, giliai ir nuširdžiai tikintys krikščionys, nevengiantys savo tikėjimą reikšti ir savo veikaluose. Vėlyvojo istorizmo atstovai tiesiog vengdavo savo darbuose užsiminti apie pamatinius pasaulėžiūros klausimus (tai dar vienas pagrindas vadinti juos „pozityvistais“). Kitas dalykas, kad auganti istorikų pastangomis istorinė kultūra, istorinis švietimas plėtojo istorinio reliatyvizmo nuotaikas. Tai pabrėžė ir F.Nyčė savo garsiajame antrajame „Nesavalaikiškame apmąstyme: apie istorijos naudą ir žalą“. Trečia. Žodis „istorizmas“ dažnai vartojamas kaip „istorinio jausmo“ sinonimas, kaip metodologinė direktyva neužmiršti tiriamų praeities faktų istorijos konteksto ir vengti anachronizmų. Ši direktyva tikrai būdinga istorizmo metodologijai, bet ji neimplikuoja istorinio reliatyvizmo. Pagaliau istorizmo, kaip istoriografijos paradigmos, nevalia tapatinti su „istoricizmu“ K.Poperio nusakyta reikšme (žr.: Poperis K. Istorizmo skurdas. Vilnius, 1992). „Istoricizmu“ K.Poperis vadina įsitikinimą, kad socialinių mokslų uždavinys yra atrasti „istorijos dėsnius“, įgalinančius numatyti žmonijos ateitį. Ankstyvojo ir klasikinio istorizmo bendrosioms konceptualioms pažiūroms į praeitį („idėjų doktrinai“) būdingi kai kurie bruožai to reiškinio, kurį K.Poperis vadina „antinatūralistiniu historicizmu“. Tačiau apskritai „istoricizmą“ K.Poperis laiko visų pirma būdingu istoriosofinių teorijų bei pirmojo pozityvizmo inspiruotų evoliucionistinės sociologijos teorijų bruožu. K.Poperio darbas reprezentuoja tai, ką galėtume pavadinti „pozityvizmo savikritika“: pirmasis pozityvizmas kritikuojamas remiantis trečiojo pozityvizmo nuostatomis.

Stiprėjant istorikų antipatijai teorijoms, krizinėje būklėje atsidūrusios istoristinės paradigmos teorinio pagrindimo funkciją perėmė filosofija, kuri XIX a. pabaigoje irgi turėjo sunkių problemų: ieškojo savo vietos tarp mokslų. Žlugus G.Hėgelio doktrinai, nebegalėdama pretenduoti į „mokslų karalienės“ titulą, filosofija ieškojo bent „mokslo tarnaitės“ vietos. Tokia mokslo tarnaitė savo filosofiją laikė pozityvizmo atstovai. Kritinei istorijos filosofijai (KIF) priklausė tie filosofai, kurie filosofijai skyrė istoriografijos ir kitų humanitarinių disciplinų „tarnaitės“ vaidmenį. Pagrindinės kryptys, kuriomis buvo puolama istoristinė istoriografija, apibrėžė ir pagrindines KIF problemas. Tai buvo, pirma, metodologinės istoriografijos ir kitų humanitarinių disciplinų autonomijos, jų episteminio visavertiškumo pagrindimas ir, antra, istorinio pažinimo objektyvumo problemos epistemologinė analizė. Sprendžiant pirmą problemą, netrukus išryškėjo dvi strategijos, kurias sąlygiškai galima pavadinti „prokantiškąja“ ir „prohėgeliškąja“. Pirmosios atstovai (W.Dilthey, W.Windelband, H.Rickert) pripažino istoriografiją, kokia ji faktiškai egzistuoja (t.y. istoristinę istoriografiją), mokslu ir teigė, kad jai nėra jokio reikalo metodologiškai mėgdžioti gamtos mokslus, nes egzistuoja du skirtingi mokslo tipai, turintys savo specifinius metodus ar logines formas. Antrosios atstovai (B.Croce) pripažino, kad tik gamtos mokslai turi teisę vadintis mokslais; neigė, kad mokslas yra tikrovės pažinimo forma: mokslo rezultatai turį tik praktinę (utilitarinę-instrumentinę), bet ne pažintinę vertę. Tikrovės pažinimo formos vardas rezervuojamas istoriografijai ir filosofijai. Trečiąja KIF problema galima laikyti idėjų doktrinos, įgijusios metafizikos reliкто reputaciją, alternatyvų bei pakaitalų paieškas.

Vilhelmas Diltėjus idėjų doktrinos pakaitalui siūlė savo „gyvenimo objektyvacijų“ tipologiją, išdėstyta jo „Įvade į dvasios mokslus“ (5). Gyvenimas kaip išgyvenimų srautas objektyvuojasi per savo išraiškas – tekstus, nienuo kūrinį ir pan. Jos ir yra dvasios mokslų, tarp jų ir istoriografijos, objektas. Gyvenimo objektyvacijas V.Diltėjus vadina „objektyviaja dvasia“ (*objektiver Geist*), pasiskolindamas šį terminą (bet ne sąvoką) iš G.Hėgelio. V.Diltėjus skiria tris „dvasios mokslų“ grupes, priklausomai nuo to, kokią „dvasios objektyvacijų“ grupę jos tiria. Pirmajai priklauso psichologija, antropologija ir etnologija. Psichologija, kurią V.Diltėjus laikė visų kitų dvasios mokslų pagrindu, tiria patį objektyvacijų šaltinį – sielos gyvenimą. Antropologija tiria žmogų kaip psichofizinę būtybę. Etnologiją V.Diltėjus apibrėžia kaip lyginamąją antropologiją, mokslą apie etninius žmonių tipus. Etniniai žmonių tipai atsiranda dėl bendro istorinio likimo, išstinkančio bendros kilmės žmonių grupės. Tokios žmonių grupės, vienijamos bendros kilmės ir bendro istorinio likimo, yra tautos, kaip palyginti savarankiški kultūros centrai bei istorinio vyksmo subjektai.

Antrajai dvasios mokslų grupei priklauso mokslai apie socialines sistemas. Socialinėmis sistemomis (kitais išorinėmis visuomenės organizacijos formomis) V.Diltėjus vadina žmonių ir žmonių grupių bendravimo sistemas. Tai

šeimos, įmonės, partijos ir t.t. Pati svarbiausia iš jų – valstybė. Į socialines sistemas žmones jungia interesai arba prievarta, o dažniausiai – ir viena, ir kita, tik prievartos ir intereso reikšmė labai įvairuoja. Be to, individus, priklausančius tam pačiam junginiui, paprastai sieja ryškesnis ar silpnesnis bendrumo (solidarumo) jausmas. Socialinėms sistemoms būdinga tam tikra jas sudarančių individų valių subordinacija, pavaldumo santykiai.

Kultūros sistemos – tai individų, dalyvaujančių socialinėse sistemose, bendravimo turinių, objektų sistemos. Kitaip sakant, kultūros sistemos ir socialinės sistemos santykinai kaip turinys ir forma: kultūros sistemos – tai žmonių tarpusavio bendravimo turiniai, o socialinės sistemos – to bendravimo formos. Kultūros sistemomis V.Diltėjus vadina ekonomiką, dorovę, religiją, meną, kalbą, mokslą.

Tarpinę padėtį tarp kultūros sistemų ir socialinių sistemų užima teisė. Žmonijos istorijos eigoje vyksta tiek kultūros sistemų, tiek socialinių sistemų diferenciacija. Genetiškai pirminė yra socialinė sistema, iš kurios išsirutuliojo kitos išorinės visuomenės organizacijos formos – pirmiausia šeima.

V.Diltėjaus etninių žmonių bendrijų, socialinių sistemų ir kultūros sistemų triadoje atpažįstame J.Droizeno „dorovinių galių“ sistematikos kontūrus: etninių bendrijų prototipas – tai J.Droizeno prigimtinės dorovinės galios, išorinės visuomenės organizacijos formų – praktinės, kultūros sistemų – idealiosios dorovinės galios. Ši dorovinių galių transformacija į vertybiškai neutralias sistemas iliustruoja skirtumą tarp klasikinio ir vėlyvojo istorizmo bendrųjų conceptualiųjų požiūrių į praeitį: ten, kur klasikiniai istoristai matė Dievo Apvaizdos paveiktą žmonijos dorovinių galių aktualėjimo procesą, V.Diltėjaus regi tik begalinę gyvenimo objektyvizacijų įvairovę ir tų objektyvacijų faktinį ryšį (*Wirkungszusammenhang*). V.Diltėjus kultūros bei socialinės sistemos – tai „atkerėtos“, desakralizuotos, netekusios transcendentinio matmens klasikinio istorizmo idėjos.

H.Rickerto ir W.Windelbando istorinio proto kritikoje istorinių idėjų doktrinos vaidmuo atitenka aksiologijai – vertybių teorijai. Istorinės idėjos tampa transcendentinėmis vertėmis. H.Rickerto įsitikinimu, tikrovė, faktai – tai dar ne visas pasaulis. Jis susideda iš dviejų dalių – tikrovės ir verčių (vėliau H.Rickertas atrado dar vieną dalį – prasmes). Tikrovė – tai visa tai, kas yra (*ist*), o vertės – tai, kas galioja (*gilt*). Vertės – tai Tiesa, Grožis, Dora, Laimė, Šventumas. Jų nėra, bet jos galioja, ir mes, žmonės, privalome jas realizuoti, įgyvendinti tikrovėje. Visi tie tikrovės fragmentai, kuriuose realizuotos, įkūnytos vertės, yra kultūros gėrybės. Tai mokslo teiginiai bei teorijos (Tiesos vertės realizacija), meno kūriniai (įkūnytas Grožis), valstybė, kiti politiniai ir teisiniai junginiai, dorovingos ir pilietiškos asmenybės (visos šios gėrybės realizuoja, tik labai skirtingu laipsniu ir visada netobulai, Doros vertę), šeima, kitos žmonių meile ir simpatija pagrįstos žmonių bendrijos bei patys mylintieji (realizuota Laimė; būti laimingam reiškia mylėti ir būti mylimam). Isto-

riografiją H. Rickertas ir apibrėžia kaip kultūros mokslą, tiriantį transcendentinių verčių realizacijos imanentiškose kultūros gėrybėse eigą. Daugiausia dėmesio istoriografija skiria vadinamiesiems „istoriniams individams“ – kultūros fragmentams, išsiskiriantiems savo reikšme transcendentinių verčių realizacijos procese.

H. Rickerto „vertės“ – tai vertybiniai J. Droizeno „dorovinių galių“ atitikmenys. Jau minėjome, kad pagrindinė brandžiojo istorizmo teorinė sąvoka – istorinė idėja. Ji gali būti interpretuojama dvejopai: monomorfiškai ir polimorfiškai. H. Rickerto vertės – tai polimorfiškos istorinės idėjos sampratos vertybinis atitikmuo, o jo istoriniai individai – tai monomorfiškai suprantamos istorinės idėjos atitikmuo. Būdingi idėjų doktrinos neaiškumai – idėja čia suprantama tai transistorine visuotinybės ir būtinybės, tai intraistorine individualios formos prasme – atspindi H. Rickerto aksiologijoje neaiškumų santykiuose tarp istorinių individų ir verčių pavidalų.

Idėjų doktrinos vedinių bei pakaitalų galima aptikti ir kitoje – neohėgelinėje kritinės istorijos filosofijos atšakoje. Vienas labiausiai modernizuotų jos pavidalų yra anglų filosofo R. Dž. Kolingvudo „mąstymo absoliučijų prielaidų“ teorija, dėstoma jo garsiajame veikale „Istorijos idėja“. R. Kolingvudas kritikavo realistinę tiesos kaip teiginio atitikimo nepriklausomai nuo mąstymo egzistuojančios tikrovės sampratą, aiškindamas, kad pati teiginio sąvoka yra neteisėta abstrakcija. Elementari mąstymo ląstelė yra ne teiginys, bet kompleksas, kurį sudaro klausimas ir atsakymas į klausimą. Realistų teiginiai yra atsakymai, abstrahuoti nuo klausimų, kitaip sakant, išplėsti iš jų istorinio konteksto ir paskelbti mažyčiais „veidrodėliais“, atspindinčiais vieną ar kitą tikrovės briauną (faktą). Tuo tarpu mes negalime net pasakyti, kokią mintį išreiškia vienas ar kitas sakinyš, kol nežinome, į kokį klausimą juo buvo atsakoma. Ir apskritai pačios „tiesos“ bei „klaidos“, kaip tokių savybių, kurių mintys turėtų nepriklausomai nuo klausimų, sąvokos, yra ydingos: mintys gali būti tik korektiški ar nekorektiški atsakymai į klausimus. Atsakymas yra korektiškas, jei gali tapti naujų prasmingų klausimų prielaida. Atsakymas nekorektiškas, jei po jo nauji prasmingi klausimai nebegalimi. Realistinė teiginio, kaip minties, apibrėžtos nepriklausomai nuo klausimo, iliuzija, kyla todėl, kad bet kuris autorius savo tekstu kreipiasi į amžininkus, pašnekovus, kuriems ir taip (iš konteksto) aišku, į kokius klausimus stengiasi atsakyti autorius. Todėl tekstuose paprastai aiškiai formuluojami tik atsakymai, o klausimai lieka potekstėje. Todėl jie ir lieka nepastebimi akiai, kuri nejautri istorinei bet kokios minties gelmei, t.y. jos istoriniam kontekstui.

Tas kontekstas neapsiriboja klausimu, į kurį mintis atsako ir kuris padeda suvokti elementarų apibrėžtumą. Kiekvienas klausimas turi prielaidų, kurios jam ir suteikia prasmę. Antai jei Jonas klausia Petrą: „Petrai, ar tu jau lioveisi mušti savo žmoną?“ – Jono klausimas suponuoja, pirma, kad Petras turi žmoną, antra, kad jis ją ligi šiol mušdavo. Jei bent viena šių prielaidų yra klaidinga, Petro klausimas yra beprasmiškas. Tiesa, anglų mąstytojo požiū-

riu, nevalia kalbėti apie klausimo prielaidų teisingumą arba klaidingumą – tai tolygu sugrįžimui prie realistinės teiginio kaip mąstymo ir žinojimo lastelės sampratos. Pasak R.Kolingvudo, klausimo prielaidos būna: nekorektiškos, korektiškos arba nei korektiškos, nei nekorektiškos. Jei bent viena klausimo prielaidų nekorektiška, tai, kaip pasakyta, tas klausimas beprasmiškas: klausinėjimo–atsakinėjimo procesas, kitaip sakant, tyrimo procesas patenka į aklavietę*. Kiekviena nekorektiška klausimo prielaida yra nekorektiškas atsakymas į kitą, logiškai esmingesnę klausimą. Kiekviena korektiška klausimo prielaida yra korektiškas atsakymas į ankstesnę klausimą. Tačiau ne kiekviena klausimo prielaida pati yra atsakymas į klausimą: klausimų–atsakymų grandinėlė nesidriekia atgal į begalybę. Tas klausimų prielaidas, kurios pačios nėra atsakymai į klausimus, R.Kolingvudas vadina absoliučiomis prielaidomis. Kadangi tokios mintys nėra atsakymai į klausimus, o būti korektiška arba nekorektiška mintis gali būti tik kaip atsakymas į klausimą, tai absoliučios prielaidos nėra nei korektiškos, nei nekorektiškos. Realizmo terminais: nei klaidingos, nei teisingos – „anapus“ tiesos ir paklydimo priešingybės. Kitaip tariant, korektiškumas ir nekorektiškumas yra minčių apibrėžtys tik tam tikrų klausimų–atsakymų kompleksų sudėtyje, o pamatinės tų kompleksų mintys nėra nei korektiškos, nei nekorektiškos. Išvertus į labiau įprastą skaitytojui „realizmo“ kalbą: tam tikri teiginiai yra teisingi arba klaidingi tik kaip tam tikros konceptualios sistemos dalys. Pamatiniai tokios sistemos teiginiai nėra nei teisingi, nei klaidingi. Nevalia klausti, sakysim, ar teiginys, išreiškiamas sakiniu „kiekvienas kūnas siekia užimti savo natūralią vietą gamtoje“ yra teisingas, ar klaidingas. Reikia pirma išsiaiškinti, kuriai konceptualiai sistemai priklauso mintis, išreiškiama šiuo sakiniu. Jei suponuojamos Aristotelio fizikos absoliučios prielaidos, tai jis išreiškia vieną – teisingą – teiginį. Jei suponuojamos G.Galilėjaus ir I.Niutono fizikos prielaidos, tai jis išreiškia kitą – klaidingą teiginį. Tardami, kad teiginys, išreiškiamas sakiniu „kiekvienas kūnas siekia užimti savo natūralią vietą gamtoje“ yra absoliučiai klaidingas, išsimušame iš liežuvio, nes aristotelininkui žodžiai „kūnas“, „gamta“ ir t.t. reiškia ne tą patį, ką jie reiškia fizikams po G.Galilėjaus ir I.Niutono. Kūnai, gamta, judėjimas ir kitos fizikinio mąstymo temos, su kuriomis turi reikalą šie ir anie, – tai ne tie patys kūnai, gamta, judėjimai ir t. t. Klausimai dėl teisingumo ir klaidingumo prasmingi tik kaip „vidiniai“ klausimai konceptualių sistemų fragmentų (teiginių) atžvilgiu; tie klausimai nėra prasmingi konceptualių sistemų kaip visumų atžvilgiu, nes jų pamatiniai teiginiai yra „anapus“ tiesos ir klaidingumo.

* Čia R.Kolingvudas sutapatina dvi skirtingas (realizmo požiūriu) situacijas: 1) atsakymas į klausimą yra klaidingas (realizmo prasme); 2) atsakymas į klausimą yra teisingas ir galutinis: nepaliekantis vietos jokiems tolesniems klausimams. R.Dž.Kolingvudo nuomone, tarp šių dviejų situacijų jokio skirtumo nėra: kiekvienas klaidingas atsakymas į klausimą yra galutinis atsakymas ir kiekvienas galutinis atsakymas yra klaidingas atsakymas

Jei mėgintume išversti R.Kolingvudo teoriją į kantininkų ir neokantininkų terminiją, „absoliučias prielaidas“ galėtume pavadinti aprioriniais mąstymo aspektais. Tačiau tie aspektai yra ne absoliučiai, bet tik santykiškai, istoriškai aprioriški. Mąstymo absoliučios prielaidos kinta, tad jos yra absoliučios tik vidiniu (žvelgiant į jas iš tam tikros konceptualios sistemos, t.y. klausimų–atsakymų komplekso vidaus), bet ne išoriniu, filosofinių požiūriu. Tokia pastanga pažvelgti į tam tikrą klausimų–atsakymų kompleksą „iš išorės“, norint išsiaiškinti jo absoliučias prielaidas, ir būdinga filosofijai kaip istoriografijos atmainai. Tokia pastanga visada yra kartu ir istorinio mąstymo aktas, nes absoliučios prielaidos tampa pastebimos tik lyginant vieną konceptualią sistemą su kitomis. Taigi R.Kolingvudui filosofija yra absoliučiuųjų mąstymo prielaidų istoriografija. Ši koncepcija gali būti vertinama kaip filosofijos redukcija, sutapatinimas su intelektine istoriografija, tiksliau, su „gilumine“, „archeologine“ intelektine istoriografija. R.Kolingvudo požiūriu, filosofija niekada ir nebuvo niekas kita, kaip absoliučiuųjų prielaidų istoriografija. Tiksliau, ji buvo nesuprantanti savęs istoriografija: tas savęs nesupratimas, t.y. klaidinga savęs kaip „pirmųjų būties priežasčių“ ar „galutinių pažinimo pagrindų“ mokslo identifikacija pasireiškė tuo, kad tam tikros konkrečios mąstymo formos absoliučios prielaidos buvo hipostazuojamos ir skelbiamos universaliomis bet kokio mąstymo absoliučiomis prielaidomis. Antai antikos filosofijoje analizuojamos, o drauge hipostazuojamos matematinio mąstymo absoliučios prielaidos, viduramžių – religijos absoliučios prielaidos, Naujųjų laikų – matematinės gamtotyros. Visoms šioms istorinėms filosofijos formoms būdingas perdėtas žemesniųjų patirties ir mąstymo formų sureikšminimas. R.Kolingvudas siekė filosofinės problematikos centru paversti istoriografinį mąstymą, išanalizuoti jo absoliučiąsias prielaidas.

Absoliučios prielaidos sudaro „konsteliacijas“. Absoliučios prielaidos konsteliacijų sudėtyje geriau ar blogiau dera tarpusavyje. Pastaruoju atveju tarp absoliučių prielaidų atsiranda įtampa (*strain*), kuri ir yra absoliučių prielaidų konsteliacijų pakitimų priežastis. Vienu metu egzistuoja keletas absoliučių prielaidų konsteliacijų: mokslinis, istoriografinis, ekonominis, politinis ir pan. mąstymas turi savo atskiras ypatingas absoliučias prielaidas. Kiekviena iš šių konsteliacijų gali kisti nepriklausomai nuo kitų konsteliacijų. Tačiau būdamos skirtingos absoliučių prielaidų konsteliacijos gali būti giminiškos, panašios. Tas tam tikru laikotarpiu būdingų teorinio bei praktinio mąstymo absoliučiuųjų prielaidų konsteliacijų panašumas ir suteikia to laikotarpio kultūrai tam tikrą bendrą išraišką, kurią istoriosofai bei kultūros istorikai vadina laiko dvasios (*Zeitgeist*) vardu. Aiškindami šį panašumą istoriosofai (pvz., O.Špengleris) dažnai mano, kad visa kurio nors laikotarpio kultūra yra tam tikro principo emanacija, apraiška, ir skelbia, kad to principo identifikacija yra istoriosofų uždavinys. Antai O.Špengleris europinės kultūros principu skel-

bė vadinamąją „faustiškąją sielą“, arabiškosios – „maginę sielą“ ir pan. R.Kolingvudo įsitikinimu, bendrų, vienodų visoms kultūros sferoms absoliučių prielaidų tiesiog nėra. Mokslo, istoriografijos, veiksmingo ekonominio mąstymo absoliučios prielaidos nėra vienodos; jas reikia analizuoti atskirai. Mokslo (gamtotyros) „intelektinei archeologijai“, t. y. mokslinio mąstymo absoliučių prielaidų istorinės kaitos analizei skirta R.Kolingvudo „Gamtos idėja“; istoriografinio mąstymo absoliučių prielaidų raidą jis nagrinėja „Istorijos idėjoje“. R.Kolingvudui pavyksta aptikti tam tikrą vidurį tarp abiejų galimų – monomorfistinės ir polimorfistinės – istorinės idėjos sampratos interpretacijų. Kiekviena veiksmingo mąstymo atmaina – mokslinis, istorinis, ekonominis ir t. t. mąstymas yra tam tikros idėjos – „gamtos“, „istorijos“ ir pan. realizavimas. Tai idėjos polimorfistinė prasme. Tačiau kiekvieną iš šių idėjų konkretizuoja tam tikra absoliučių prielaidų konsteliacijų aibė. Kiekviena tokia konsteliacija yra kolingvudiškasis istorinės idėjos monomorfistinė prasme variantas.

„Absoliučių prielaidų konsteliacijos“ sąvoka yra ne kas kita, kaip per T.Kuno „Mokslo revoliucijos struktūrą“ visuotinį populiarumą įgijusios „paradigmos“ sąvokos pirmtakas. Tiesa, R.Kolingvudo „absoliučių prielaidų konsteliacijos“ sąvokos taikymo laukas yra kur kas platesnis už „paradigmos“ sąvokos taikymo sritį: anglų mąstytojo teigimu, absoliučių prielaidų konsteliacijos būdingos ne tik moksliniam, bet ir praktiniam mąstymui. Šiaip ar taip, būtent T.Kuno „paradigma“ yra paskutinyasis tų „istorinių idėjų“, apie kurias prabilo XIX a. pradžioje vokiečių istorikai, idėjos palikuonis.

THE THEORY OF HISTORICAL IDEAS AND ITS TRANSFORMATIONS

S u m m a r y

Theory of historical ideas was the core of the theory of history in German historicism as the first paradigm (in the J.Ruesen's sense) of the scientific historiography. There are distinguished two conceptions of „historical idea“ – the monomorphistic one (L.Ranke) and the polymorphistic one (J.Droysen). This theory was repudiated by the late historicistic („positivistic“) historiography. But many philosophical theorists of the historical cognition retained the remnants of this theory (W.Dilthey) or attempted to modernise it. Such modernised versions of the theory of historical ideas are H.Rickert's axiological theory of history and R.G.Collingwood's theory of the absolute presuppositions of thinking. Collingwood's theory synthesises the monomorphistic and polymorphistic conceptions of historical idea and is the forerunner of the „paradigm“ concept which founds the modern intellectual historiography.

LITERATŪRA

1. Andreski E d. S. The Essential Comte. New York, 1974.
2. Barth P. Die Philosophie der Geschichte als Soziologie. Th. 1. Grundlegung und kritische Uebersicht. Leipzig, 1922. 3. und 4. Aufl.
3. Blanke H. W. Historiographiegeschichte als Historik. Stuttgart-Bad Cannstadt, 1991.
4. Breisach E. Historiography. Ancient, Medieval and Modern, Chicago and London, 1983.
5. Dilthey W. Einleitung in die Geisteswissenschaften // Gesammelte Schriften. Leipzig und Berlin, 1934. Bd. 1.(Pirmasis leidimas išėjo 1883 m.).
6. Droysen J. G. Historik. Vorlesungen ueber Enzyklopaedie und Methodologie der Geschichte / Hrsg. R. Huebner. Muenchen-Wien, 1937.
7. Droysen J. G. Texte zur Geschichtstheorie / Hrsg. G.Birtsch und J.Ruesen. Goettingen, 1972.
8. Fischer D. Die deutsche Geschichtswissenschaft von J.G. Droysen bis O. Hintze in ihrem Verhaeltnis zur Soziologie. Koeln, 1966.
9. Humboldt W. von. Ueber die Aufgabe des Geschichtsschreibers // Gesammelte Werke in 5 Baenden. Darmstadt, 1969. Bd. 1.
10. Iggers G. G. The Image of Ranke in American and German Thought // History and Theory. 1962. Vol.2. No 1.
11. Jaeger F, Ruesen J. Geschichte des Historismus. Eine Einfuehrung. Muenchen, 1992.
12. Kuhn T.S. The Structure of Scientific Revolutions. Chicago and London, 1970.
13. Marwich A. The Nature of History. London, 1970.
14. Meinecke F. Die Entstehung der Historismus // Werke. Muenchen, 1965, Bd. 3.
15. Mill J. St. System of Logic. Rationative and Inductive. 8 th. ed. London, 1872. Vol. 2.
16. Popperis K. Istoricismo skurdas. Vilnius, 1992.
17. Ranke L. Deutsche Geschichte im Zeitalter der Reformation // Saemtliche Werke. Leipzig, 1894. Bd. 4.
18. Ranke L. Die Grossen Maechte. Politisches Gespraech. Goetingen, 1963.
19. Ranke L. Ueber die Epochen der neueren Geschichte. Muenchen und Leipzig, 1921.
20. Ranke L. Vorlesungseinleitungen / Hrsg. V.Dotterweich, W.P.Fuchs // Aus Work und Nachlass. Muenchen-Wien, 1975. Bd. 4.
21. Ruesen J. Historische Vernunft. Grundzuege einer Historik I: Die Grundlagen der Geschichtswissenschaft. Goettingen, 1983.
22. Ruesen J. Rekonstruktion der Vergangenheit. Grundzuege einer Historik II: Die Prinzipen der historischen Forschung. Goettingen, 1986.
23. Schulze W. Sziologie und Geschichtswissenschaft. Einfuehrung in die Probleme der Kooperation beider Wissenschaften. Muenchen, 1974.

HABIL. DR. JUOZAS ALGIMANTAS KRIKŠTOPAITIS, Vilnius

ETNINĖS SAVIGYNOS LAIKYSENA: ISTORINĖS IR ANTROPOLOGINĖS REFLEKSIJOS*

Kasdieninis mūsų patyrimas gali paliudyti, kad įvairios šventės bei apeigos suburia gausius žmonių būrius, žadindamos emocijas ir teikdamos jiems skatinančių impulsų. Sužadinta būseną tam tikromis palankiomis sąlygomis gali pasireikšti kaip sutartinis žmonių grupės koherentiškas elgesys, mobilizuojantis visuomenę savigynai arba kreipiantis į pasirinktą tikslą. Prieš keletą metų (1989–1991) ritualizuoti sambūriai Baltijos valstybėse, išsiveržę galiniais srautais, pademonstravo nenumaldomą išsivadavimo siekį. Tuomet darnus minios elgesys lėmė konkrečius pozityvius poslinkius. Tačiau per ilgai užtrukusi euforija ėmė trikdyti socialinį gyvenimą, atitraukti dėmesį nuo valstybei reikšmingų reikalų, racionalaus veikimo plano. Tai, kas anksčiau stiprino savigyną, dabar pradėjo ją silpninti.

Toliau aptarsime šiuolaikės etnologijos vartojamą ritualo sąvoką antropologiniu požiūriu. Laisvai interpretuojant šį požiūrį galima teigti, kad ritualas yra tam tikros etnos grupės kolektyvinis veiksmas, kai suburiant jos narius siekiama atstatyti pašlijusią tvarką (C. Levi-Strauss, M. Eliade, V. Toporov ir kt.). Įtraukdamas dalyvius į visuotinį pasaulio ciklą, ritualas kyla, auga, kol pasiekia savo išraiškos kulminaciją, *crescendo*, ir įvyksta sakralinis aktas, imituojantis pirmą pradi Pasaulio kūrimą, paslaptinę kūrimo aktą. Žmogaus egzistencija aktualizuoja, įgyja semantizuotoje šventovės erdvėje reikšmingumo bruožų, kurie savo ruožtu reguliuoja bendruomenės narių elgesį, teikia jiems nuolatinių veiklos stimulų.

Ritualas nesutampa su tikrove. Jis atspindi idealizuotą pasaulio įvaizdį, kurį yra sukūrusi bendruomenės pasaulėjauta. Ritualas, apčiuopdamas natūralaus pasaulio ritmą, tiesia tiltus tarp minties ir realybės. Ritualą galima vertinti (šalia kitų jo apibūdinimų) kaip tam tikros rūšies homeostazę, mobi-

* Straipsnis parengtas pagal Lietuvių katalikų mokslo akademijos XVI suvažiavime skaitytą pranešimą „Ritualas–etnosas–tikrovė“.

lizuojančią žmones priešintis destruktiviems poveikiams, bręstantiems socialinėje sferoje. Taigi ritualas tarsi padeda spręsti bendruomenės išlikimo klausimą. Ritualas, jungdamas pavienes bendruomenės narių pastangas, sukelia jaukumo bei kitų teigiamų emocijų bangą. Tai stabdo baimę, liūdesį. Labai dažnai bendra emocijų sąveika teikia kūrybinių impulsų. Būtent čia ir glūdi ritualo pragmatiškumas, jo galimybė socializuoti kolektyvą. Kita vertus, rituale slypi tam tikras pavojus: galimybė manipuliuoti sinchronizuotą grupę. To darbo imasi aktyvieji sociumo nariai – lyderiai, gebantys tariamai susitapatinti su sakralizuota sfera ir įteigti šį tapatumą bendruomenei (3).

Žemdirbystės kultūra remiasi ritminga, su gamtos cikliškumu susijusia gyvensena. Artojui beriant sėjamų grūdų saują prasideda tas gamtos ciklas, ta natūraliai ritualizuota žemdirbio egzistencija, kurią nusako itin imlios lietuvių kalbos sąvokos: Duona Kasdieninė ir Lino Mūka*. Šie žodžių deriniai apibendrina grandinę nuoseklių veiksmų nuo dirvos paruošimo priimti sėklą iki duonos kepalėlio ir audeklo rietimo atsiradimo. Nenutrūkstanti grandinė darbų, susijusių su nuolatinio aukojimu (pasiaukojimu), kančia, sudvasina žemdirbio kasdienybę. Jo būtis įsiprasmina apeigų ir švenčių kaitoje. Šioje darbų (sėjos, pjūties ir kt.) ir tradicijos įprasmintų akcentų (švenčių) grandinėje gyvenimas skleidžiasi kaip daugiareikšmis dramaturginis tekstas, formuojantis semiotinę erdvę. Žemdirbio nuolatinis ryšys su žeme ir jos ritmu sukuria pastovios vietos, šeimos židinio įvaizdžius, iš kurių išsirutulioja tėvynės samprata, neatsiejamai susijusi su fizinės egzistencijos svarbiausia substancija – Duona Kasdienine. Tai sakralinė substancija, malšinanti alkį, teikianti išlikimo viltį. Duona tapo kančios, aukos ir atpirkimo simboliu, persmelkiančiu visų be išimties tautų kultūras.

Židinio ugniavietėje vyksta stebuklinga substancijos transformacija: iš vandens ir miltų mišinio gimsta Duona Kasdieninė. O šalia ugniavietės, šeimos židinio erdvėje vyksta kiti ne mažiau paslaptingi virsmai – naujo žmogaus atėjimas, vėliau – jo pasitraukimas. Taigi židinys yra tas universalusis pasaulio centras, kuriame gimsta reikšmingų daiktų ir reiškinių įvairovė. Židinys, aukuras, šventovė visuomet išlieka sakralinė vieta, psichologinės traukos centras, kuriame susieina žemiškieji ir nežemiškieji kūrybos pradai. Čia kuriama ir saugoma bendruomenės išmintis, tęsiamos tradicijos, telkiamos pastangos bendriems siekiams.

Nepriklausomybės metais (1918–1940) Lietuvos visuomenė vis dar gyveno žemdirbystės kultūros terpėje. Miestų gyventojų daugumą sudarė pirmoji karta „pasitraukusiųjų nuo žagrės“. Tad suprantama, kad sovietų okupacija, panaikinusi žemės nuosavybę ir pradėjusi represijas, kirto per žemdirbių kultūros šaknis. Visuomenė patyrė fizinį ir dvasinį sukrėtimą. Etninė visuomenė prarado natūralų ryšį su žeme, neteko ritmų harmonijos, kuri buvo reikšmin-

* Atkreipiame dėmesį į šiuos sąvokų derinius: žodžių sąskambiai tarsi „sutirština“ jų turinį, semantizuotą jų fonetiką bei jų vizualinę išraišką.

gas socialinio stabilumo šaltinis. Imperinės industrijos statiniai, telkiamos sovietinės gyvenvietės sujaukė natūralią baltų semantizuotą erdvę ir joje žmonės pasijuto izoliuoti, sekami ir persekiojami. Sumaišties ir teroro sukuryje išliko du atsparos taškai, du sunkiai įveikiamos erdvės sandai: Bažnyčia ir kultūra, išaugusi etninės tradicijos dirvoje.

Šiandien įprasta pabrėžti katalikybės uždaramą, konservatiškumą, liturgijos teatrališkumą. Tačiau jei pažvelgsime į kitų dviejų Baltijos valstybių reformatorišką tradiciją, turėsime pripažinti, kad būtent stabilus katalikybės konservatizmas, ritualizuota minties forma, suteikianti koherentišką maldos ir aukojimo išgyvenimą, buvo itin reikšmingi sovietmečiu lietuvių dvasinei rezistencijai. Į suprastintas, racionalizuotas reformatų (protestantų, liuteronų ir kt.) Bažnyčias, turinčias liberalesnį ir pasaulietiškesnį pobūdį, lengviau skverbėsi konformizmas. Tuo tarpu centralizuota Katalikų Bažnyčios hierarchija, atsidūrusi totalitarinės sistemos akistatoje, išliko garbinga ir stipri. Šioje akistatoje reformatai palinko, o ortodoksai (stačiatikiai) buvo galutinai parklupdyti ir pajungti Sovietų imperijos tikslams.

Formaliai atskyrus Bažnyčią nuo visuomenės, sužlugdžius tiesioginį artojų etnoso ryšį su žeme, žmogaus būtis prarado fizinį ir dvasinį pagrindą, būtiną jo vertybių sampratai, pasaulėjautai. Šalia autonomiškos Bažnyčios išliko kita saviraiškos sritis – kultūra. Būtent čia, kuriant kultūros vertybes taip pat buvo galima išlaikyti savąjį tapatumą, išsaugoti tradicijų tęstinumą. Šis atsparos taškas (kultūra) turi ypatingą autentikos elementą – gimtąją kalbą. Apie tai norėčiau pareikšti kelias mintis, tiesiogiai išplaukiančias iš pasirinktos temos ir antropologinės įžvalgos.

Lietuva turi dviejų šimtų metų kovos su rusifikacija ir kartu dėl savo išlikimo patirtį. Jei prisiminsime du praėjusio amžiaus sukilimus, Kražių skerdynes, knygnešystės reiškinių, tai suprasime, kad Bažnyčia ir Kalba čia atliko esminį vaidmenį.

Nelegalus lietuviškos spaudos skleidimas, slaptosios vargo mokyklos bei savišvietos būreliai buvo išsiraizgę po visą mūsų kraštą. Šios veiklos rezultatas visiems žinomas – pirmasis tautos Atgimimas ir valstybės atkūrimas. Minima nelegalioji veikla turi taip pat imanentinę savo prasmę. Spaudos ir lietuviškų mokyklų uždraudimas privertė Lietuvos visuomenę sutelkti bendras pastangas prieš nuožmią agresiją. Emocionaliai išgyvenant visų bendrą siekį, vieningai dalyvaujant tautinėje savigynoje gimė nauja kultūrinio pasipriešinimo forma – knygnešystė. Čia katalikybė ir gimtoji kalba buvo patikimas skydas nuo totalinės rusifikacijos, kuri buvo vykdoma kartu su stačiatikybės ekspansija, nešančia rusiškąją bizantinės kultūros variantą, svetimą Baltijos tautoms.

Turime nepamiršti, kad knygnešystės laikais pradėjusi formuotis literatūrinė kalba bei įvairių sričių terminija nepriklausomybės metais buvo sunorminta ir išstbulinta. Tai sukūrė tvirtą pagrindą verbalinei kultūros raiškai išlikti priverstinės sovietizacijos laikais. Matyt, dėl šios priežasties Lietuva bu-

vo vienintelė sovietų imperijos dalis, kurioje gimtoji kalba aktyviai funkcionavo kaip pagrindinė komunikacijos priemonė mokyklose, universitetuose ir marionetinės vyriausybės struktūrose*.

Gimtoji kalba, jungdama kalbančiuosius, nepaisant jų skirtingumo – politinio, socialinio ar ideologinio, – formuoja specifinę bendruomenės visumą. Ši visuma, išsiskirianti etniniu savitumu, tam tikru laipsniu lemia narių elgesį, sinchronizuodama juos su bendru etnos egzistencijos ritmu. Kalba yra ne tik visuomenės gyvenimo ypatybių atspindys, bet ir ją veikiantis faktorius. Kalba, vartojama konkrečioje kultūroje, tampa tos kultūros atstovų mentaliteto išraiška. Tai ir yra viena iš priežasčių, kodėl taip sunku (ar neįmanoma) versti poeziją, patarles, nuspėti svetimos kalbos niuansus, susijusius su kitos kultūros patyrimu. Tuos niuansus lemia įvairios sąlygos, iš kurių minėtina krašto istorija bei arealo ypatybės.

Gimtąją kalbą supa neverbalinės kalbos rūšys, kurios nuolatos mus veikia ir kurias mes kuriame. Apie vieną iš jų – ritualą – jau kalbėta, o kitą, kuriančią kasdieninę mūsų tikrovę, glaustai aptarsime. Mūsų pačių sukonstruota erdvė, jos elementai ir jų architektonika byloja apie mūsų istorijos vingius, nes šios erdvės semantikoje užfiksuota visa visuomenės patirtis, tradicijos sukurtų reiškinių sistema. Miestelio dominantė – bažnyčios bokštas, garsusis Kryžių kalnas (naikinamas ir nuolat prisikeliantis), Arkikatedra Bazilika, sauganti tautos relikvijas – tai sakralinės vietos, kurių ženklų tekstai atveria neišsenkamų reiškinių gelmes. Į jas žvelgdami, kiekvienas iš mūsų mėgįname apčiuopti ne tik universaliasias, bet ir savas, individualias prasmes, priklausomai nuo to, kiek mes esame to verti ir intelektualiai pasirengę. Štai kodėl kiekviena pastanga pažeisti mus supančią semiotinę erdvę griaua mūsų sąmonę, kėsina į mūsų tautinės kultūros savitumą.

Odiozinė sovietų valstybė, būdama iš esmės žmonių totalinio įkalinimo sistema, padalyta į skirtingo režimo zonas, siekė homogenizuoti lengvai manipuluojamą visuomenę, prarandančią žmogaus orumo bruožus. Buvo siekiama sukurti sureguliuotą valstybės mechanizmą, pajungiantį savo totalitariniams tikslams visas sritis, struktūras ir asmeninį žmogaus gyvenimą, kuriame neliktų vietos tikėjimui, tautiniams požymiams, mintims apie savarankišką apsisprendimą ir asmens teises. Atkakliai buvo manipuluojamas sovietinis identitetas įdiegiant rusų kalbą, rusifikuojant vardus, pavadinimus, klasuojant istorijos faktus. Tikslas – globalinis viešpatavimas – net nebuvo ypatingai slepiamas.

Nors dėta daug homogenizavimo pastangų, bet regioninis ir lokalinis nacionalizmas, ypač Baltijos šalyse ir islamiškose teritorijose, sovietams buvo sunkiai įveikiamas. Nuolatinis etninių bendruomenių bei grupių siekis save išskirti iš rusakalbių, iš chaotinės ir dehumanizuotos sovietų kultūros stabdė homogenizavimą ir saugojo tautinį savitumą. Todėl sovietų valstybėje išliko

* Beje, estams ir latviams buvo sunkiau šioje srityje.

ne vien tik kultūrų ir kalbų įvairovė, bet ir regioninio valdymo ypatumų, kurie reiškėsi kaip ekonominė sričių mozaika. Griūvant sovietų sistemai, nutrūkus ryšiams su jos įtakos zonomis, vidinė nacionalinė įtampa, tarsi staiga atpalaiduota suspausta spyruoklė, sukėlė čia etninius susidūrimus, o kai kur kruvinas tarpusavio kautynės.

Remiantis anksčiau atlikta antropologine analize (2), galima pasiūlyti du teiginius: 1) Lietuvos visuomenė, sovietmečiu slėpdama tautinę savimonę, paremtą tradicine žemdirbių kultūros aksiologija, stengėsi išlaikyti nepažeistą savo kultūrą, istorinę patirtį; 2) šis siekis suformavo *dvilypio* gyvenimo būdą.

Dvilypumas reiškėsi tuo, kad šalia oficialios laikysenos, pagal primestą sovietinę verčių sistemą, egzistavo nelegalus gyvenimas*. Dvilypumas išugdė du autonomiškus lygmenis: bendravimą tarp „savųjų“ ir oficialų kalbos būdą su „svetimaisiais“. Atitinkamai formavosi dvejopas žodynas (leksika). Jo semantika skleidėsi skirtingose semiotinėse erdvėse, suformuotose dviejų kultūrų (tautinės ir sovietinės), kurių koegzistencija buvo prievartinė. Viena stengėsi pavergti, kita gynėsi sėmdamasi jėgų iš dvasinės sferos. Tokia skirtingo elgesio ir komunikacijų koegzistencija išugdė patirtį, kurią galima apibūdinti terminu „kompetencija“ – etninės visuomenės įgytas gebėjimas (galėjimas) veikti okupaciniame režime**.

Deja, reikia pripažinti, kad ši sovietmečio kompetencija, nulėmusi elgesio stereotipą, taip giliai įsišaknijo, kad tebeveikia ir šiandien. Viena iš Baltijos valstybių bėdų yra ta, kad kol dar neatkurta turėta nepriklausomo gyvenimo kompetencija, sovietmečio dvilypumo kompetencija reiškiasi dabar kaip savarankiško politinio ir socialinio gyvenimo kliūtis.

Rusifikacija ir su ja einanti sovietizacija susidūrė su Baltijos tautų kultūros pasipriešinimu, pasireiškiančiu ne tik verbaline, bet ir neverbalinėmis kalbomis, istoriškai giliai įsišaknijusiomis Baltijos areale. Čia plėtėsi ir intensyvėjo tautinis teatro gyvenimas, kinematografas, dailė, po sovietiniais lozungais slepiantys tautinės kultūros vertybes. Pavyko pristabdyti gyvenamosios ir funkcinės erdvės deformacijas, netgi taikyti Vakarų architektūros ir urbanistikos principus. Šios pastatų, monumentų, scenos, judesio bei spalvų neverbalinės kalbos formavo specifinę semiotinę erdvę, kurios elementai-ženklai turėjo užkoduotas (dvilypes) reikšmes, orientuotas į du skirtingus lygmenis: tautinę savimonę ir oficialiąsias režimo struktūras***. Vykstanti semiozė (ženklų, objektų ir žmogaus sąveikos), gindama tautinę visuomenę, ne tik slopino

* Pavyzdžiui, tautinės ir religinės šventės buvo švenčiamos slapta, o sovietinės – formaliai dalyvaujant režimo prievartos būdu organizuotuose renginiuose.

** Šios semiotikų sureikšmintos sąvokos turinį atskleidžia modalumų teorija (1, 285).

*** Šį teiginį pagrindžia Pirčiupių Motina (1960, Gediminas Jokūbonis), Pirmosios kregždės (1964, Juozas Mikėnas), Abdingos monumentas (1972), K. Donelaičio memorialas Tolminkiemyje, Just. Marcinkevičiaus istorinių dramų pastatymas, Dainų ir šokių šventės ir šimtai kitų pavyzdžių.

režimo poveikį, bet ir lėtai jį ardė skverbdamasi į jos silpnąsias vietas. Gebėjimas veikti sovietų sistemoje sėmėsi jėgų ir elgesio motyvacijos iš mitologinių įvaizdžių bei ritualų sferos. Sakralizuoti simboliai, egzaltuotas istorinių faktų išgyvenimas buvo priešpriešinamas sovietų ideologinei pseudomitologijai.

Atkūrus nepriklausomybę ši semiotinė erdvė lėtai keičia savo poveikio kryptis ir ypatybes. Šalinant sovietinius simbolius ir stabus jų vietą užima vesternizacijos banga, atnešanti savo telekomunikuotą mitologiją. Postsovietinės visuomenės didelis noras sugrįžti į Europos valstybių šeimą, kurti demokratines struktūras ir ugdyti atvirą visuomenę iškreipia realybės suvokimą. Vyksta ženklų perkodavimas (resemantizavimas), naujų simbolių sureikšminimas. Postsovietinė visuomenė, idealizuodama Atviros visuomenės koncepciją, pamiršta, kad visuomenė, atvira inovacijoms, visoms kultūroms, turi būti ne tik pasirengusi šiai idėjai, bet ir subrendusi demokratiniam gyvenimui. Be to, reikia būti pasirengus neprievartinei visuomenės ir jos dalių koegzistencijai ir subtiliai tolerancijai. Kol kas postsovietinis žmogus, daug dešimtmečių idealizavęs Vakarų civilizaciją bei žmogaus teisių ir laisvės idėjas, neturi kompetencijos gintis nuo įvairiarūšio agresyvaus vakarietiško kičo invazijos. Juolab kad jo demokratijos samprata yra gerokai iškreipta: laisvės ir atsakomybės sąvokos yra supančiotos praeities kolektyvinio gyvenimo įvaizdžiais.

Kultūros istorijos ir antropologijos tyrimai rodo, kad kultūra sėkmingai skleidžiasi tuomet, kai vyksta įvairių kultūrų polilogas, kai remiantis savosios kultūros vertybėmis atsiveriama visam pasauliui. Ryškus identitetas plėtojasi kitų identitetų tolerancijos ir kultūros subjektų abipusių vertybių mainų tėkmėje. Vertingas polilogas susidaro tuomet, kai įvairių semiotinių erdvių sandai, plėtodami visas kalbų rūšis ir šalindami semantikos dvilypumą, dalyvauja nenutrūkstamoje semiozėje. Pastarasis teiginys apibendrina istorinės patirties analizės rezultatus. Tos patirties, kuri susijusi su tautinės kultūros plėtote ir jos gynyba nuo agresyvios kitų kultūrų invazijos.

SELF-DEFENCE ATTITUDE OF THE ETHNICAL POPULATION: HISTORICAL AND ANTHROPOLOGICAL ASPECTS

Summary

The essay is an attempt to show the ritual as a method of creating a universal resistance within the framework of the ethnical society when a nation seeks to maintain equilibrium of its mode of life under the conditions of continued aggressions. The implication of the ritual during the two national revivals in Lithuania is also discussed.

A new tactics of self-defence and of intellectual resistance crystallized in the Baltic States during the Russian and Soviet occupations (in 19th and 20th centuries). This specific tactics manifested itself as a result of historical experience. The Roman Catholic Church played an important part in the resistance movement. Catholicism was a reliable shield against total russification and the influence of Soviet ideology.

The Baltic ethnical populations while hiding their national consciousness during the occupations and relying on traditional axioms of agricultural-based cultures, sought to retain their unspoiled historical experience (especially at the Soviet times). The continuous condition of resistance formulated a dual lifestyle. This duality took expression in a way that maintained an illegal lifestyle and behaviour besides the official Soviet-imposed value system. Unfortunately, one must admit that this dual lifestyle which determined the everyday behaviour stereotype has taken such deep roots that it is still operating today.

LITERATŪRA

1. Greimas J. A. Semiotika: Darbų rinktinė. Vilnius, 1989.
2. Krikštopaitis J. A. Istorinio teksto antropologinės įžvalgos (Lietuvos aneksija – iššūkis pilietinei sąmonei) // Filosofija, sociologija. 1994. Nr. 2 (14).
3. Krikštopaitis J. A. Ritualizuota elgsena: mitologinių ir sociologinių elementų derinys // Filosofija, sociologija. 1993. Nr. 2(11).

VYLIUS LEONAVIČIUS, Kaunas

TOTALITARINIS VALDYMAS IR ASMENS DOROVINIS AKLUMAS

Tiesa yra tai, ką partija laiko tiesa. Realybę įmanoma pamatyti tik žiūrint partijos akimis... Tą faktą jums privalu įsikalti į galvą, Vinstonai. Tam reikalingas visiškas savęs atsisąžadinimas....

Dž. Orvelas. 1984

Šio straipsnio tikslas – tipologiškai aptarti dorovės subjekto totalitarinio režimo sąlygomis. Tokia tipologizacija yra tarsi teorinis pagrindimas, siekiant konkrečiai apibūdinti asmens ar asmenų grupės dorinio elgesio pobūdį totalitarinėje ir posttotalitarinėje visuomenėje.

Pirmausia glaustai aptarsime dorovės subjekto sąvoką. Dorovės subjektas – tai abstrakcija, kuria apibūdiname dorovinį asmens elgesį. Kitaip tariant, dorovinis subjektas – tai idealus asmens dorovinio elgesio tipas, kuris nusako dorovinį asmens elgesį, jo nukrypimus skirtingomis socialinėmis ir politinėmis sąlygomis. Mūsų aptariami trys dorovės subjekto tipai jokių būdu nereiškia konkrečios veiklos subjektų. Konkretūs individai labai nevienodai doroviškai elgiasi ir skirtingomis, ir net tomis pačiomis sąlygomis, todėl konkretus individas gali atstovauti skirtingiems dorovės subjekto tipams.

Dorovinis elgesys tiesiogiai susijęs su laisve, todėl priklausomai nuo to, kiek yra ribojama asmens laisvė, taip pat ir atsakomybė, galime kalbėti apie vieną ar kitą dorovės subjekto tipą. Kadangi asmens laisvę galima tirti įvairiais požiūriais, pirmiausiai išskirsime du laisvės analizės aspektus, kuriuos santykiškai pavadinsime sociologiniu ir istoriniu. Pirmuoju atveju, remdamiesi socialinių santykių ypatumais, identifikuosime visuomenės epochas (ikiistorinė bendrija, arba pirmykštė bendruomenė, feodalinė, kapitalistinė vi-

suomenė), kuriose asmens laisvė ir jos visuotinumas bendruomenėje nėra vienodai išplėtoti, nes bendruomenės veikia skirtingomis socialinėmis, ekonominėmis bei politinėmis sąlygomis. Antrą požiūrį santykiškai pavadiname istoriniu, turėdami galvoje tai, kad konkreti socialinių ir politinių santykių sistema, egzistuojanti kurio nors tipo visuomenėje, savo ruožtu sudaro skirtingas asmens laisvės realizavimo sąlygas. Antai viena ar kita feodalinė ar kapitalistinė visuomenė gali gyventi daugiau ar mažiau suvaržytomis ar laisvesnėmis politinėmis, religinėmis ir kitokiomis sąlygomis. Konkrečią socialinę sistemą galima nustatyti konkrečia istorine analize. Kaip tik čia ir pamėginsime asmens laisvės būseną, tiesiogiai lemiančią dorovės subjekto tipą, atskleisti sociologiškai ir istoriškai analizuodami socialinių ir politinių santykių sistemą. Kitaip tariant, dorovinio subjekto tipą pagrįsime sociologiškai ir istoriškai apibūdinamu asmens tipu. Kartu nurodysime keletą psichologinio pobūdžio ypatumų, būdingų totalitarinio valdymo visuomenės individams.

Asmens laisvės suvaržymas, informacijos apribojimas ir jos iškreipimas negali nepaveikti dorovinio elgesio, dorovinės savimonės, pobūdžio bei dorovės turinio, nes čia asmuo yra verčiamas atsisakyti savojo aš, todėl individas yra nuasmeninamas. Kadangi dorovė remiasi asmens galėjimu laisvai pasirinkti, nes tik taip galima asmens dorovinė atsakomybė ir atgaila, tai totalitarinėje valstybėje asmens laisvė pasirinkti ir būti asmeniškai atsakingam yra labai apribojama. Būtent todėl čia dorovinis subjektas įgyja tam tikrų ypatumų, kurių neturi demokratiškesnių visuomenių atstovai. Asmens pasirinkimo laisvės ir savarankiškumo atžvilgiu būtų galima išskirti tris asmens tipus.

1. *Autonomiškas asmens tipas*, tai toks asmuo, kurio vertybinis tapatumas, arba identitetas, nedera su totalitarinio režimo diegiama vertybių ir nuostatų sistema. Tokiu atveju neišvengiamai kyla prieštaravimas tarp asmens vertybinių nuostatų ir oficialiosios vertybių sistemos. Jei asmuo elgiasi pagal savo įsitikinimus ir kartu geba atsilaikyti prieš išorinį režimo ir nuasmenintos bendruomenės spaudimą, tai išvengia prieštaravimo tarp savo įsitikinimų ir realių savo poelgių, todėl, psichologiškai tariant, nepatiria kognityvinio disonanso ir išlieka daugiau ar mažiau vientisa asmenybė. Totalitarinėje valstybėje išlaikyti savarankišką vertybių sistemą, ją priešpriešinti režimui ir elgtis pagal savo įsitikinimus yra gana keblu. Todėl asmenų, turinčių autonomišką vertybių sistemą, tokioje valstybėje yra nedaug.

2. *Dvilypis asmens tipas (socialinės šizofrenijos atvejis)* yra toks asmuo, kuris elgiasi pagal režimo diktuojamas taisykles, vadovaujasi oficialiomis režimo vertybėmis, tačiau pats jas laiko nevertingomis. Tokio dvilypio elgesio priežastys yra labai įvairios: tai ir naudos ar malonumo poreikiai, kurių asmuo negalėtų patenkinti, jei liktų ištikimas savo įsitikinimams, tai ir baimė,

nusivylimas ar net pavydas ir kerštas. Kitaip tariant, jei totalitarinė visuomenės valdymo forma neleidžia, nekonfrontuojant su oficialiomis režimo taisyklėmis, visuomenės nariams tenkinti jų natūralių naudos, malonumo ar įvairių asmeninių idealų ir jų realizavimo poreikių, tai asmenims, kurie dėl įvairių priežasčių negali maištauti prieš režimą, belieka veidmainiškai prisitaikyti. Tokia situacija suponuoja vieną svarbiausių asmens egzistencijos klausimų. Negalėdamas viešai išsakyti savo nuomonės, keisti išorinių sąlygų, o kartu priverstas apsispręsti, asmuo keičia savo vidinį nusistatymą išorinių taisyklių atžvilgiu arba nuvertina aplinką. Asmeniui toks pasirinkimas, kuris priklauso nuo intelekto, asmeninių savybių, išsiauklėjimo, yra labai sunkus ir skausmingas procesas.

Priverstinai, bet kartu tarsi ir savo valia atsisakydamas nuomonės, asmuo praranda galimybę įgyti orumo, kilnumo ir pagarbos jausmą. Maža to. Asmuo ima nebesuvokti ir kito asmens kaip oraus, kilnaus ir pagarbos verto subjekto. Kitaip tariant, priverstinai atsisakydamas savo asmens laisvės, asmuo ir kito individo negali traktuoti kaip laisvo asmens, o kartu ir kaip dorovinio subjekto. Asmuo, kuris susitaiko su tuo, kad jį traktuoja kaip daiktą, pats kitus ima laikyti daiktais. Nors žmogus, skirtingai nuo gamtos, savo elgesį pagrindžia įvairiais idealais ir dėl jų neretai aukoja net savo gyvastį, tačiau, kita vertus, žmogui, kaip ir visai gamtai, būdinga adaptacija, tad jis kartais linkęs prisitaikyti prie įvairiausių išorinių sąlygų, užuot aukojęs šiems idealams savo gerovę ar egzistenciją. Auka yra herojiškų asmenybių ypatumas, todėl tik socialinių pakilimų metu vidutinis minios atstovas gali tapti didvyriu. Kasdieninėje rutinoje didvyriškų asmenybių nedaug, todėl totalitarinio valdymo bendruomenėje daugiausia yra dvilypių individų.

3. *Neautonomiškas asmens tipas*, tai toks asmuo, kuris save tapatina su režimo vertybėmis, taisyklėmis ir mano, kad jos teisingos. Toks individas yra ištikimas režimo tvarkai, taip pat ir sau, todėl čia nėra prieštaravimo tarp asmens minčių ir veiksmų. Tačiau tokį individą galėtume pavadinti iškreiptu doroviniu subjektu, nes „dorovingu“ jis tampa tik tuomet, kai atsisako savojo „aš“. Nenorėdamas patirti asmenybės prieštaravimo, kuris kyla tarp režimo jam įpirštos pažiūrų sistemos ir neišvengiamai kintančios socialinės bei politinės konjunktūros, asmuo nuolat keičiasi, taikydamasis prie vis kintančių sąlygų. Jo pastovumas yra neturėti pastovios vertybių sistemos. Tai režimo dorovinės aukos. Dorovė negalima be autonomiško asmens, todėl čia nėra dorovės subjekto. Asmuo savanoriškai atsisako būti dorovės subjektu. Šia prasme jis yra panašus į antrojo tipo asmenį, tik nuo jo skiriasi savo besąlygiška ištikimybe režimui, nes toks nuasmenintas individo tipas, išskyrus režimo tvarką, daugiau nieko neturi. Asmens egzistencija jam pačiam prasminga tiek, kiek skirta garbinti režimą. Neretai teigiama, kad tokie asmenys, kurie lieka ištikimi režimui net jam žlugus, yra verti pagarbos, nes jie, girdi, neveidmainiauja. Tačiau tai tik nesusipratimas, kuris yra dorovinio subjekto mechaniz-

mo nesupratimo padarinys. Režimui ištikimi individai net nesuvokia, kas tai yra asmens pagarba, orumas ir kilnumas. Šie dorovinio subjekto bruožai remiasi asmens laisve ir asmens nelygstamos vertės unikalumo pripažinimu. Tikroji asmens pagarba, kilnumas, orumas šiems žmonėms net neegzistuoja. Nenorint ar nesugebant kritiškai ir savarankiškai mąstyti, stokoiant informacijos, tokio tipo asmenų totalitarinio valdymo visuomenėje gali susidaryti nemažas būrys. Šių individų nuomonė apie save, kad jie yra dorovingi, nėra pakankamas jų dorovingumo kriterijus. Paklusnumas nėra tapatus dorovingumui. Dorovės pamatas yra laisvas asmuo.

Taigi, kas totalitarinio režimo sąlygomis gali būti dorovės subjektas? Idealiai jis gali būti tik toks asmens tipas, kuris savęs netapatina su režimo taisyklėmis, normomis ir vertybėmis, plaukiančiomis iš politinių tikslų ir interesų, o lieka ištikimas savajam aš, grindžiamam autonomiškai vertybių sistema ir atvira priešprieša režimui. Tačiau, kad tokia priešprieša nevirstų tik negatyvizmu, skepticizmu ar ironija, kurie sužlugdo asmenį kaip dorovės subjektą, priešprieša turi remtis religine, tautine ar kokia kita pozityvia žmogiškumo samprata, padedančia realizuoti asmens laisvę, negriaunant socialinio asmens egzistavimo pagrindo. Aišku, tokios sampratos negali naudoti totalitarinis režimas. Priešingu atveju ja paprasčiausiai bus pateisinamas asmens laisvės apribojimas; todėl sąvoka „religinė ar tautinė žmogiškumo samprata“ savaime dar nelemia jos pozityvumo. Tam tikros religinės, tautinės žmogaus sampratos pozityvumas yra konkrečios istorinės situacijos funkcija ir priklauso nuo to, kiek ji padeda realizuoti asmens laisvę. Tačiau, kaip minėjome, tokie nepriklausomi asmenys sudaro visuomenės mažumą. Ir jeigu nėra palankių socialinių ir politinių sąlygų, kuriomis galėtų plėtotis autonomiškas dorovės subjektas, tai ne šie asmens tipai lems dorovinį bendruomenės klimatą.

Ar asmens tipas, kuris susitaiko su režimu vardan naudos, malonumo arba iš baimės dėl savo ir artimųjų likimo, gali būti dorovės subjektas? Arba, švelniau tariant, kiek toks asmuo gali būti dorovės subjektas? Totalitarinio tipo visuomenėje dvilypio, vadinasi, taip prisitaikiusio asmens tipo atstovų bus daugiausia ir jie lems visuomenės dorovinį klimatą ir porežiminio būvio sąlygomis.

Psichologine prasme dvilypiai asmenys ima nepasitikėti savimi ir mėginami išsigelbėti iš nemalonios psichologinės būsenos siekia, kaip minėjome, nuvertinti režimo taisykles ir jo „moralę“ arba atsisakyti savo dorovinio vertinimo. Tačiau išoriškai paklusdamas šioms taisyklėms asmuo pakliūva į spąstus. Mat savo paklusnumą asmuo vienaip ar kitaip motyvuoja. Paklusnumo neišvengiama priežastimi paprastai laikoma išorinė prievarta, gyvybiniai poreikiai ir būtinybė juos patenkinti arba kitos svarbios ir ne visai svarbios priežastys. Taip elgdamasis dalį savo elgesio asmuo išskiria iš dorovinio reguliavimo sferos ir savo elgesiui dorovinio vertinimo netaiko. Sakytume, įvyksta anterinis asmens susidvejinimas. Jis ne tik viena galvoja, o kita daro, bet ir kartais savo ir kitų elgesiui taiko dorovinį vertinimą, o kartais – ne. Tai – kompromi-

sas su sąžine, todėl toks prisitaikymas negali neveikti dorovinio elgesio. Kitaip tariant, dvilypis asmuo neišvengia dorovinės erozijos. Dorovė tampa selektyvi. Tam, kam paklūsta kaip išoriniam spaudimui, asmuo netaiko dorovingumo kriterijaus ir nesieja su savo asmens tapatumu. Tai natūrali, dar nepraradusio savojo „aš“ asmens reakcija į nepalankias jo egzistencijai sąlygas. Tačiau išorinio spaudimo supratimas subjektyviai gali būti labai įvairiai interpretuojamas ir taikomas daugeliui asmens poelgių pateisinti. Asmuo tarsi savanoriškai atsisako dorovinio reguliavimo. Aišku, savanoriškumas čia santykiškas, nes rinktis gali tekti tarp gyvybės ir paklusnumo. Ir vis dėlto nors ir kaip žvelgtume – tai savanoriškas nusiasmeninimas. Tuo tarpu dorovės masu matuojamas tik toks elgesys, kuris pasirenkamas laisvai. Totalitarinėje valstybėje asmens elgesys yra maksimaliai ribojamas. Net pačios asmeniškiausios sritys gali būti tiesiogiai ir netiesiogiai reglamentuojamos.

Pavyzdžiui, A. Solženycino aprašytas seksualinis bendravimas lageriuose tik patvirtina tai, kokios menkos laisvėje gyvenančių asmenų dorovinės normos, palyginti su instinktais ar galinga Eroso galia, jeigu tik individai yra nusasmeninami.

Todėl dorinis vertinimas ima galioti tik nedidelei veiklos sričiai. Negana to, individas, gerai suvokdamas, kad jis pats yra nepatikimas, ima galvoti, kad aplinkiniai asmenys taip pat yra dvilypiai ir veidmainiauja, todėl prasideda totalinis nepasitikėjimas visų visais. Totalitarinėje valstybėje nepasitikima aplinkiniais, todėl bijoma atvirai sakyti savo mintis. Atvirumas yra pavojingas. Tačiau čia kalbame apie tokį nepasitikėjimą, kuris susijęs su asmens nuvertėjimu arba nuasmeninimu. Nepasitikima aplinkiniais, nes nejaučiama jų atsakomybės. Natūralu, kad totalitarinio valdymo visuomenėje plačiai išplitęs kognityvinis disonansas, reikalaujantis vienokio ar kitokio asmens apsisprendimo bei jo pateisinimo, pasidarą masinės socialinės psichologijos ir pasaulėžiūros dalykas. Dvilypumas tampa ne atskiro individo psichikos sutrikimu, o socialiniu veiklos modeliu. Šia prasme galima kalbėti apie socialinę asmenybės suskilimą ir socialinę šizofreniją.

Savo knygoje „Kultūros modeliai“ (1934) R. Benedict, naudodamasi psichologijos ir psichiatrijos terminais, taikomais asmenybės aprašymui, mėgino išreikšti visos kultūros modelį. Aišku, toks asmens modelio, apibūdinamo psichologijos ar psichiatrijos kategorija, sutapatinimas su kultūros modeliu suprastina bendruomenės kultūrą, tačiau, be abejo, tam tikri elgesio modeliai, nors ir atrodo patologiški, gali tapti daugelio kurios nors bendruomenės atstovų elgesio modeliais. Tokiu atveju kalbėti apie patologiją nėra paprasta. Modeliai tampa daugumos individų savastimi, veikia jų motyvaciją, todėl nelaikomi blogais.

Pavyzdžiui, dauguma individų, stodami į komunistų (bolševikų) partiją, net nesvarstė dorovinės problemos. Susidūrę su kompromisų nepripažįstančiu režimu ir norėdami geriau gyventi, nesužlugdyti savo gebėjimų ar karjeros, šie žmonės tokį savo poelgį traktavo kaip neišvengiamą būtinybę, kuriai

pagrįsti sukurdamo sau įvairių pasiteisinimų.

Arba kitas pavyzdys. Vogti mėsą iš mėsos kombinato, kaip ir bet kurią kitą produkciją iš gamyklos, vos ne visuotinai nebuvo ir dažnai dabar nėra matuojama dorovės matu. Net žodis „vogti“ pakeičiamas kitais terminais – „nešti“, „pasisavinti“ ir pan.

Tam tikras žmogaus veiklos sritis paprasčiausiai vengiama doroviškai vertinti. Svarbiausia, kad vengimas doroviškai vertinti tampa tarsi savaime suprantamas ir nereikalingas specialaus aiškinimo. Karta, kuri išaugo dorovinio vakuomo aplinkoje, jau yra „laisva“ nuo dorovinio vertinimo ir egzistencinio apsisprendimo.

Dingsta pagarbos vertas objektas, lieka tik pataikavimas. Nebelieka orumo, nes sau meluojantis asmuo negali būti orus. Orumas tiesiogiai seka iš laisvės pojūčio ir įsisąmonintos atsakomybės už savo poelgius. Meluojantis ar veidmainiaujantis asmuo nusižengia savo įsitikinimams, taigi atsisako savojo „aš“ ir praranda galimybę orumu ginti savojo asmens vertę, nes orumas yra asmens vertės apsauga. Prarasdamas orumą, bet išlaikydamas savojo asmens reikšmingumo pripažinimo poreikį, individas tampa arogantiškas. Galiausiai nebelieka kilnumo. Kilnus žmogus pripažįsta kito žmogaus vertę. Tačiau kito asmens nelygstama vertė yra suvokiama tik tuo atveju, jei pats suvokiantysis turi šią asmens vertę. Būtent todėl kilnus žmogus yra pasirengęs atleisti kitiems jų padarytus nusižengimus, nes juos traktuoja kaip laisvus ir kartu atsakingus už savo poelgius asmenis, galinčius nuoširdžiai atgailauti. Praradęs kilnumą asmuo tampa negailestingas ir žiaurus, priklausomas nuo savo psichologinių ir fiziologinių būsenų.

Nepaprastai sunki dorovinio subjekto dalia tenka tiems asmenims, kurie ryžtasi paklusti režimui vedami kilnių tikslų, t.y. tiems, kurie išoriškai paklusdami režimui viduje neatsisako savo įsitikinimų. Vėlgį norėtųsi priminti, kad mes aptariame ne konkrečios veiklos subjektą, o idealų dorovės subjektą, aukojantį savo dorovę, t.y. save vardan kokių nors kilnių tikslų. Būtent tokie žmonės, suvokiantys tikrąją savo aukos vertę ir jos padarinius, nusipelno didžiausios pagarbos ir užuojautos. Šie žmonės iš principo negali išbraukti iš dorovinio reguliavimo sferos tų savo poelgių, kurie jiems padeda „prisitaikyti“ prie režimo. Tačiau kiekvieną kartą paklusdami režimui jie neišvengiamai jaučia vidinį pasipriešinimą, kuris pamažu griaua psichologinį vientisos asmenybės pagrindą ir reikalauja nepaprastų dvasinių jėgų, kad sulėtintų asmenybės griovimą. Svarbiausia, kad šie asmenys negali suvokti, jog žlugdo save kaip dorovės subjektą. Nors žlugus režimui ir susiklosčius palankioms socialinėms bei politinėms sąlygoms toks asmuo nuoširdžiai atgailaudamas visada gali atgimti, kaip ir bet kuris kitas asmuo, tačiau paaukojęs save režimui ir būdamas nuoseklus jis turi suvokti, kad prarado dorovinio poveikio galią. Tikros atgailos gylis lieka žmogaus asmeninis dalykas, tik niekas negali priversti aplinkinių patikėti nusidėjėlio atgaila.

Pasitikėjimas ar nepasitikėjimas – tai aplinkinių kilnumo, vadinasi, jų dorovingumo matas (čia nekalbame apie žioplumą). Todėl prisimindami Šventąjį Raštą galėtume pasakyti, kad retas žmogus turi etinę teisę kaltinti, o juo labiau pasmerkti taip nusidėjusį asmenį arba paversti jį kokios nors politinės manipuliacijos objektu.

Masinės vertybinės nuostatos sudaro konkrečios visuomenės bendras motyvacinės elgesio sistemas, kurias kultūros antropologai pavadino kultūros modeliais. Totalitarinio valdymo visuomenės įvairiose veiklos srityse neišvenigiamai formuojasi dorovinis aklumas. Nuasmenintas individas negali būti dorovės subjektas, nes asmuo arba nesuvokia, kad jo poelgis turi būti vertinamas doroviškai, arba toks vertinimas jam pasidaro nereikšmingas. Čia vėl išryškėja du galimi dorovinio subjekto tipai („aklasis“ ir cinikas), tačiau dėl ribotos straipsnio apimties jų plačiau neaptarsime. Maža to. Dorovinio vakuomo subjekto, arba „aklasis“, nebesugeba ir kitų individų traktuoti kaip laisvų ir atsakingų asmenų, galinčių suvokti savo ir aplinkinių elgesio dorovinę vertę. Jei bendruomenėje tokio tipo individų yra daug, tai kai kuriose veiklos srityse dorovinis aklumas pasidaro ženklus. Kadangi jo vaidmuo tampa reikšmingas asmenų motyvacijai, tai dorovinis aklumas pasidaro bendro kultūros modelio dalis ir jis gali būti aprašytas sociologiškai ar kultūrologiškai.

THE TOTALITARIAN SOCIETY AND THE BLINDNESS OF MORAL SUBJECT

S u m m a r y

The paper discussed the relation between the totalitarian society and the moral subject. We different three types of personality, which can be in any society: 1) Autonomic, 2) Doublefaced, 3) Nonautonomic. These types influence the three types of moral subjects witch differ in capacity to be moral.

LINA ŠULCIENĖ, Kaunas

ŽAKO MARITENO MORALĖS FILOSOFIJOS ONTOLOGINIAI PAGRINDAI

1. ESMĖ IR EGZISTENCIJA

Būtį galima aptarti dviem aspektais. Pirma, ji yra lyg subjekto turinys, kuris atitinka tai, kas tomistinėje metafizikoje vadinama esme, daikto prigimtimi (*essentia, quidditas*). Antra, būtis yra subjekto buvimas, t.y. reiškimas tikrovėje, tolygus esmės aktui, egzistencijai (*esse*). „Esmė pasako, kas yra daiktas, o subjektas pasako, kas turi esmę, egzistuoja, veikia. Iš čia išsireiškimas – *actiones sunt suppositorum*... Būtis yra tas daiktas, kuris reiškiasi tikrovėje. Esmė pasireiškia egzistencija, o egzistencija apsireiškia esme“¹.

Egzistencija siejasi su esme, bet ji neišplaukia iš esmės. Dievas yra viintelė būtis, kurios esmė sutampa su egzistencija. Visos kitos būtybės gauna egzistenciją iš Dievo. Esmė ir egzistencija yra du skirtingi principai, priklausantys vienas nuo kito.

Tomas Akvinietis skiria keturis daikto dalykus: medžiagą ir formą, jų abiejų sąjungą – esmę ir esmės aktą, arba egzistenciją. Būties struktūroje esmė ir egzistencija atlieka potencijos ir akto vaidmenį. Bet medžiaga ir forma sutinka taip pat, kaip potencija ir aktas. „Medžiagos ir formos junginys bei esmės ir egzistencijos junginys nėra tos pačios rūšies, nors abu yra iš potencijos ir akto“². Šie du junginiai skiriasi vienas nuo kito tuo, kad medžiagos ir formos junginys realizuojasi būties substancijos lygmenyje, o esmės ir egzistencijos junginys – egzistencijos plotmėje. Susiduriame su dviem aktais – formos aktu ir egzistencijos aktu. Egzistencija yra lyg formos akto aktas. Substancijos plotmėje forma yra galutinis aktas, o egzistencijos plotmėje ji yra potencija egzistencijai³.

Toliau egzistencija yra *actus primus*, o aktyvumas, arba veikimas, yra *ac-*

¹ Jucevičius F. Mintis dialektiniame žaisme. 1977. P. 85.

² Thomas Aquinas. Summa contra gentiles I. II. C. 59.

³ Plg. Jucevičius F. Min. veik. P. 87–88.

tus secundus. Actus primus, arba *actus essentiae*, pavyzdžiui, gyviems daiktams yra *vivere*. Gyvųjų daiktų sielos aktas – esmės aktas, *esse – vivere*. Šis aktas yra realios substancijos lygmenyje, tai realios būties aktas – *esse in re*. Gyvųjų daiktų aktyvumas, arba veikimas, yra *actus secundus*.

2. SUBSISTENCIJOS SĄVOKA

Žako Mariteno nuomone, tomistinės metafizikos pagrindas – subsistencijos sąvoka. „Filosofijoje ši sąvoka nusako didžiausią įtampą suformuluotos minties, mėginančios „pagauti“ kažką išslystančio iš sąvokinio ir proto idėjų pasaulio, – tipinę subjekto realybę“⁴. Ji gali geriausiai išreikšti tas subjekto, kaip *suppositum*, savybes, dėl kurių subjektas yra subjektas, o ne objektas, ir dėl kurių jis viršija savo gelmę visą objektų universumą.

Pirmiausia Maritenas atskiria egzistenciją kaip duotybę ir egzistenciją kaip tai, kas realizuojama. Egzistencija ne tik duota, ji ir realizuojama.

Esmė, papildyta subsistavimu, tampa pagrindu, realizuojančiu egzistenciją. Esmė subsistencija yra perkeliama į subjekto, arba pagrindo, būseną, subjekto, galinčio realizuoti egzistenciją, nes egzistencijos realizavimui būtinas pagrindas.

Per subsistenciją individuali prigimtis įgyja galią perkelti į egzistencinį lygmenį, į egzistencijos sritį net nekomunikabilumą, kuris charakterizavo ją esmės lygmenyje. Tomizmui nekomunikabilumas yra būtybės, kuri yra ontologinė vienybė ir turi savitą egzistenciją, individualumo žymė. Tokia žymė paženklinta būtybė scholastų ir yra įvardijama *suppositum*. Tai reiškia, kad būtybė yra ne tik dalis, savo susietume su kitomis būtybėmis sudaranti visumą, bet ir tai, kad ji pati yra esanti visuma, būties vienybė. Nekomunikabilumas yra tik negatyvi išraiška totalumo, kurį akcentuoja skotistų mokykla⁵. *Suppositum* – tai vienis, nukreiptas į dalyvavimą būties tvarkoje. Taigi galimybė realizuoti egzistenciją subsistencija daro esmę (tapusią pagrindu), galinčią egzistuoti savarankiškai (*per se separatim*).

Subsistencija sudaro naują metafizinį matmenį, pozityvų pagerinimą, bet kaip būvį ar išbaigimo būdą. Šis būvis yra aktyvios realizacijos būvis, per kurį esmė išeina iš esmių lygmens ribų ir kuriuo ji įvedama į egzistencijos lygmenį. Šiuo būviu išbaigta esmė ne tik atgręžiama į egzistenciją kaip į duotybę, ji atgręžiama į egzistenciją jai realizuoti. Dabar esmė – egzistencinis ir tikras aktyvumo centras, subjektas, arba pagrindas, kuris realizuoja tuo pačiu metu jam savitą substancinę būtį.

Taigi subsistencija yra būtybės suppositalumas. Subjektas, kuris formuoja savo veiksmus pats, turi turėti savyje galimybę egzistuoti, kitaip, kaip jis

⁴ Маритен Ж. Краткий очерк о существовании и существующем // Проблема человека в западной философии. Москва, 1988. С. 230.

⁵ Plg. R a e y m a e k e r L. The Philosophy of Being. London. 1966. P. 240.

galėtų būti aktyvus? Tas, kuris veikia, yra tas, kuris yra: *actiones sunt suppositorum*⁶.

„Dievas nesukuria esmių, nesuteikia joms galutinio būties pavidalo, kad po to priverstų jas egzistuoti. Dievas kuria egzistuojančius subjektus, arba pagrindus, subsistuojančius savo individualioje prigimtyje, kuri juos sudaro, ir gaunančius iš kuriančiojo šaltinio savo tikrovę, taip pat savą subsistenciją, egzistenciją ir aktyvumą“⁷.

Kylant būties pakopomis link aukštesniųjų jos laiptelių, susiduriame su egzistencijos subjektais, su pagrindais, vis turiningesnės vidinės sąrangos. Jų veikimas rodo vis tobulesnį savaimingumą: nuo paprasto tranzityvaus negyvųjų kūnų aktyvumo prie paslėpto imanentinio augalinio gyvenimo aktyvumo, galų gale prie aiškiai imanentinio juslinio gyvenimo ir visiškai imanentinio intelekto gyvenimo. Paskutinėje pakopoje peržengiamas pasirinkimo laisvės slenkstis, nepriklausomybės (su visu jos netobulumu) ir asmens slenkstis: su žmogumi savaimingumo laisvė tampa autonomijos laisvė, *suppositum* tampa *persona* – visuma, kuri subsistuoja ir egzistuoja per dvasinę egzistenciją, kuri pati formuoja sau tikslus, yra savarankiškas universumas, mikrokosmas, kuris, nepaisant nuolatinės grėsmės sava egzistencijai materialiajame universume, turi didesnę ontologinę tvirtumą nei visas šis universumas.

Kada subjektas, arba pagrindas, yra asmuo, subsistencija suteikia patį didžiausią pozityvų tobulumą. Tada ji yra aktyvaus ir autonomiško realizavimosi būvis, būdingas sau pakankamai visumai, esančiai pačiai savyje ir valdančiai save. Tokia visuma priskiria sau egzistenciją ir joje vykdomus veiksmus. Tie veiksmas egzistuoja ne tik joje, bet ir jai – nes jie yra būdingo asmeniui savęs valdymo sudėtinė dalis.

Visi šie nurodytieji dalykai priklauso ontologiniam lygmeniui. Jie susiję su ontologinėmis subjektyvumo gelmėmis. „Tai yra ontologiniai asmens savitumo moralės sferoje pagrindai, autonomijos, teisių, kurias jis turi, – tai gėrybės, kurias jis turi gauti kaip priklausančias mūsų minėtai savęs įvaldymo, savęs sutramdymo arba savideterminacijos sričiai, siekimo pagrindai“⁸.

3. ASMENS GALUTINIS TIKSLAS

Enciklikoje „*Veritatis splendor*“ popiežius Jonas Paulius II pateikia tekstą iš Evangelijos pagal Matą: *Štai vienas jaunuolis prisiartino prie Jėzaus ir paklausė: „Mokytojaui, ką gera turiu daryti, kad įgyčiau amžinąjį gyvenimą?“ Jis atsakė: „Kam manęs klausi apie gera? Vienas tėra Gerasis!.. (Mt 19, 16–17).*

Toliau enciklikoje aiškinama, kad „klausti apie gerį iš tikrųjų galiausiai

⁶ Plg. Ibid. P. 240–241.

⁷ М а р и т е н Ж. P. 231.

⁸ Ibid. P. 533. *

reiškia pasukti į Dievą, į gėrio pilnatvę. Jėzus parodo, kad jaunuolio klausimas yra iš tiesų religinis klausimas ir kad gėrio, kuris traukia ir tuo pat metu įpareigoja žmogų, šaltinis yra Dieve, yra pats Dievas... Jis yra žmogaus laimės šaltinis. Jėzus gražina klausimą apie moraliai gerą veikimą į jo religinį pagrindą, į pripažinimą Dievo, kuris vienas gėris, gyvenimo pilnatvė, galutinis žmogaus veiklos tikslas ir galutinė laimė⁹.

Taigi krikščioniškame mąstyme moralinio gėrio sąvoka nurodo asmens paskirties vykdymą, jo galutinio tikslo siekimą. Galutinio tikslo sąvoka, Mariteno nuomone, moralės filosofijai yra svarbiausia¹⁰.

Ontologinės tikslingumo prielaidos. Visų pirma priežastis yra veiksmingas principas, sukuriantis pasekmę – naują realybę. Pasekmė nėra priežasties dalis, pasekmė yra savarankiška realybė, atsirandanti dėl priežasties veikimo. Bet pasekmė dalyvauja priežasties tobulume. Priežastingumas yra suprantamas dalyvavimo prasme.

Turi būti panašumas tarp priežasties ir pasekmės: *Agens agit sibi simile*. Pasekmės tobulumas turi anksčiau egzistuoti priežasties tobulume, bet ne absoliučiai, nes tapsmas yra kita nei priežastis.

Antra, būtybės tikrovė, jos veikimas ir to veikimo padarinys yra susieti vienas su kitu. Būtybė determinuota savo prigimtimi, jos determinacija pasireiškia veikime, o šį veikimą atitinka tam tikras to veikimo determinuojamas tikslas. Kiekvienos būtybės prigimtinis dėsni – veikti pagal prigimtį. Taigi būtybės determinacija perkeliama į jos veikimo determinaciją, veikimo, pasibaigiančio pasekmės determinacija.

Vadinasi, veikimo determinacija yra būtybės vidinis tikslingumas, tikslo, kaip orientacijos, polinkio dalyvavimas. Šis tikslingumas yra kiekvienos būtybės būtinybė. *Quidquid agit, agit propter finem*.

Trečia, būties tvarką kuriančioji priežastis yra drauge ir tos tvarkos vyksmo tikslas.

Tikslo sąvoka. Tikslas yra tai, dėl ko veiksmas yra atliekamas. Jis yra galutinė veiksmo priežastis. Tikslas, siekiamas dėl jo paties, yra galutinis tikslas. Tikslas, siekiamas kaip priemonė, pakopa tolimesniems tikslams, yra tarpinis tikslas.

Taip pat skiriamas absoliučiai ir reliatyviai galutinis tikslas. Galutinis tam tikroje tikslų eilėje vadinamas reliatyviai galutiniu, o karūnuojantis visą žmogaus aktyvumą – absoliučiai galutiniu tikslu¹¹.

Žmogus, būdamas dvasinė ir subsistencinė būtybė, pažįsta savo paties gėrį ir siekia jo. Jis linksta į tikslą, kuris jam yra asmeninis. Taip pat jis yra

⁹ John Paul II. Encyclical „Veritatis Splendor“ // *Origins*, 1993. N. 18. P. 301.

¹⁰ Maritain J. *An Introduction to Philosophy*. New York, 1947. P. 267.

¹¹ Plg. C o p p e n s Ch. *Moral Philosophy*. New York. 1924. P. 10; plg. G l e n n P.J. *An Introduction to Philosophy*. London, 1966. P. 371.

kūrybiška būtybė, universumo dalis, savo dvasiniu aktyvumu panaudojanti savo kūnišką prigimtį bei pasaulio daiktus kaip priemones, siekiančias to tikslo, įjungianti juos į savo paties asmeninę tikslingumo tvarką. Prie vidinio žmogaus aplinkos supančių daiktų ir jo paties kūniškos prigimties tikslingumo yra pridodamas išorinis tikslingumas, pagrįstas pirmuoju, kadangi jis išnaudoja pirmąjį.

Žmogus neišvengiamai linksta į absoliutą. Ši jo aktyvumo orientacija nėra asmeninio ir laisvo pasirinkimo vaisius, tai yra prigimtinis polinkis. Tai polinkis, priskirtinas fundamentaliai žmogaus tikrovės esmei. Jo formalusis objektas yra visa būtis ir gėris. Šis objektas yra transcendentinis. Todėl šis polinkis yra žmogaus begalybės poreikio priežastis. Tik begalinis gėris gali atitikti šią žmogaus prigimties troškimo galią.

Visi žmogaus tikslai siekia visus jo troškimus išpildančio absoliučiai galutinio tikslo, arba gėrio (gėris ir tikslas – sinonimai). Šis vidinis žmogaus tikslingumas yra būtinas. Tomizmui tas tikslas yra Dievas – priežastis arba veiksmingas principas, davęs žmogui prigimtį su tokiu vidiniu polinkiu. „Tik Dievas gali atsakyti į klausimą apie gėrį, nes Jis yra gėris. Bet Dievas jau davė atsakymą į šį klausimą: Jis padarė tai sukurdamas žmogų ir nukreipdamas jį išmintimi ir meile siekti jo galutinio tikslo įstatymu, kuris yra įrašytas jo širdyje“¹².

Taigi neotomizmui moralės filosofija tiesiogiai nurodo teologiją, nes žmogaus moralinis gyvenimas jam „glūdi žmogaus veiksmų nukreiptume į Dievą, aukščiausią žmogaus gėrį ir galutinį jo tikslą (*telos*)“¹³.

Absoliučiai galutinis objektyvusis ir absoliučiai galutinis subjektyvusis tikslas. Skiriamas objektyvusis ir subjektyvusis tikslas. Tikslas, kaip trokšamas ir siekiamas dalykas, yra objektyvusis, o troškimo patenkinimas, kuris yra gaunamas pasiekus objektyvųjį tikslą, yra subjektyvusis tikslas.

Dievas yra absoliučiai galutinis objektyvusis žmogiškosios veiklos tikslas. Žmogus siekia neriboto gėrio kaip to, kuris neribotai patenkins jo troškimus; jis ieško pilnutinės palaimos arba laimės, kurią gali duoti tik Dievo turėjimas. Toji palaima yra absoliučiai galutinis subjektyvus žmogiškosios veiklos tikslas.

Žakas Maritenas, perfrazuodamas šv. Tomą, rašo, kad palaimingame Dievo regėjime, kuris ir yra absoliučiai galutinis subjektyvus asmens tikslas, „palaimintoji siela, pažindama Dievą tokį, koks Jis yra, ir save tokią, kokia ji yra pažįstama Jo, regi Dieviškąją Esmę betarpiškiausiam suvokimo akte. Šiame akte pati Dieviškoji Esmė prisiima „įspaustosios“ žmogiškajame intelekto specijos vaidmenį. „Didybės šviesa“ įgalina intelektą pažinti tiesiogine intuicija, netarpininkaujant jokiam kūrinui, net idėjai, pačią Būtį, kurios suvokimas grynajame akte yra *per se* proporcingas tik Intelektui grynajame akte. Dieviš-

¹² John Paul II. Min. veik. P. 302.

¹³ Ibid. P. 319.

koji palaima amžinai teikia šių nesukurtųjų gelmių pažinimą. Todėl palaimingas regėjimas yra aukščiausias asmeninis aktas, kuriuo siela, absoliučiai peržengdama bet koki sukurtąjį bendrąjį gėrį, įeina į pačią Dievo palaimą ir semiasi gyvybės iš nesukurtojo Gėrio, pačios dieviškosios esmės, nesukurtojo bendro trijų Dieviškųjų Asmenų Gėrio¹⁴.

Čia reikia padaryti kelias pastabas, kurias nurodo ir Maritenas veikale „Moral Philosophy“¹⁵.

1) Krikščioniškojo tikėjimo žmogus yra kviečiamas į absoliučiai pasotinančią laimę, kuri yra paties Dievo turėjimas arba palaimingas regėjimas. Ši laimė yra tiesioginė ir pakeičianti žmogų vienybė su absoliučiu galutiniu tikslu, gėriu savyje, kuris yra subjektyvus žmogaus galutinis tikslas.

2) Tačiau ši palaima yra antgamtinio pobūdžio; ji yra *par excellence* malonės dovana. Jei žmogus nebūtų pakeltas į malonės būseną, jei Dievas paliktų jį tik prigimties būsenoje, jam nekiltų net klausimas nei dėl malonės gavimo, nei dėl betarpiško Dievo regėjimo kaip tobulos laimės. Laimė, į kurią linktų žmogus, būtų subjektyvus galutinis žmogaus tikslas, bet tai nebūtų Dievas. Tarp absoliučiai galutinio objektyvaus tikslo, transcendentinio gėrio, ir subjektyvaus absoliučiai galutinio asmens tikslo, arba žmogiškosios būtybės laimės, būtų begalinis atstumas, begalinė praraja.

Čia ir yra tas skirtumas tarp Gėrio ir Laimės, kurio, Mariteno nuomone, nepastebėjo Aristotelis. Krikščioniui šio nesutarimo nėra. Subjektyvusis galutinis tikslas, arba žmogiškoji palaima, glūdi tiesioginėje vienybėje su objektviuoju galutiniu tikslu.

3) Bet šioje vienybėje skirtumas tarp jų abiejų išlieka. Tai skirtumas tarp antgamtinės gausybės, kuria žmogus yra pasotinamas, ir Dieviškosios Esmės. Aukščiausiasis Gėris mylinčiojo jį yra mylimas labiau nei jis pats. Gėris yra kita nei laimė. O moralumo pirmasis reikalavimas – mylėti Gėrį labiau nei Laimę.

Palaima, gaunama regint Dievą, yra mylima, bet Dievas yra mylimas labiau. Palaima kaip tik dėl to ir yra mylima, kad ji yra žmogaus vienybė su aukščiausiuoju Gėriu, ji mylima to Gėrio meilėje ir dėl jo. Meilė, kurią žmogiškoji būtybė jaučia sau pačiai, nėra panaikinama. Bet ji praranda savo pirmumą. Aukščiausioji meilė atitraukiama nuo savęs paties ir nukreipiama į dieviškąjį Asmenį, su kuriuo žmogiškąjį asmenį sieja tiesioginis ryšys, artimesnis nei jo ryšys su daiktais. Aukščiausioji žmogaus meilė dabar yra Tam, Kurio gėrio jis nori labiau nei savo paties gėrio.

Mariteno nuomone, Aristotelio eudemonizmas pasiliko egocentrizmo lygyje. Krikščionybė perkeičia eudemonizmą. „Ne dėl meilės sau aš noriu, kad Dievas būtų mano; aš to noriu dėl Dievo ir dėl meilės Jam, nes aš myliu Dievą labiau nei save patį ir labiau nei savo paties laimę“¹⁶.

¹⁴ Maritain J. The Person and the Common Good. London, 1948. P. 16.

¹⁵ Maritain J. Moral Philosophy. New York. 1964. P. 76–79.

¹⁶ Ibid. P. 79.

Todėl Maritenas priekaištauja Kantui sakydamas, kad šis, „sekdamas daugybę kitų, galėjo manyti, kad tradicinė krikščioniškoji moralė buvo sutaurintų egocentrinės laimės ir asmeninio intereso moralė, kurioje dėl savęs ir dėl savo amžinojo malonumo, kuriam visa kita yra pajungta, mylinti siela myli viso gėrio Autorių ir stengiasi vykdyti jo įsakymus“¹⁷.

4. VALIOS LAISVĖ

Asmens laisvės esmė plaukia iš jo, kaip subsistencinės būtybės, sampratos. Asmuo valdo savo veikseną, o jo autonomiškų sprendimų pagrindas neglūdi jokiame kitame asmenyje ar daikte. Jo nepriklausomybė šiuo atžvilgiu pilnutinė. Tačiau baigtinis asmuo yra tai, kas drauge su viskuo, kas yra, dalyvauja būtyje, todėl yra dieviško kūrimo pasekmė. Taigi laisvas asmens veikimas nėra ontologiškai nepriklausomas nuo Dievo.

Baigtinės būtybės laisvas priežastingumas yra subordinuotas Dievui kaip absoliučiai priežasčiai. Bet ši subordinacija nėra instrumentinė subordinacija. Pagrindinė priežastis valdo instrumentą, įspausdama jam išankstinį judesį, instrumentinę galią, pridedamą instrumentui būdingam veiksmingumui. Čia pagrindinė priežastis ir antrinė instrumento priežastis yra dalinės priežastys, koordinuotos subordinacijos lygmenyje. Kiekviena daro tai, ko nepadaro kita, bet viena dominuoja kitai ir veda ją.

Dievas yra absoliuti Priežastis, nepripažįstanti jokios koordinacijos su dalinėmis priežatimis, nes Jis dominuoja joms visoms visiškai. Šis visiškos nepriklausomybės ryšys nemalšina dalinių priežasčių aktyvumo, o palaiko jį, nes tai yra dalyvavimo ryšys.

Tai, kad laisvasis asmuo visiškai priklausomas nuo savo Kūrėjo, nemalšina jo laisvės niekaip, o leidžia jai būti. Laisvas veikimas yra dalyvavimas.

Begalinis ir baigtinis negali sudaryti dviejų gretimų domenų nei laike, nei erdvėje, nei pažinime, nei priežastingume. Begalinis nėra „šalia“ baigtinio. Dievo begalybė uždeda ribas kūriniais, kurie dalyvauja Jo tobulume, negalėdami Jam prilygti. Tuo tarpu kūriniai niekaip negali riboti dieviškojo tobulumo. Kūrėjas ir kūrinys neturi bendrų sienų, kur jie būtų tam tikru būdu tame pačiame lygmenyje. Begalinio aukščiausiojo valdžia baigtiniam yra be ribų. Ir tai yra tas pagrindas, kuris įgalina asmenį būti subsistencine būtybe, suvokiančia pačią save, organizuojančia savo pačios egzistenciją, vedančia save į savo tikslą. Ši radikali subordinacija yra subsistencijos, aktyvumo ir autonomijos garantija¹⁸.

Šis teiginys paradoksaliai skamba dėl savo nepajėgumo išimti iš begalinio ir baigtinio ryšio gelmių jo tiesą ir perkelti į sąvokinių išraiškų pavidalą. Anot Mariteno, žmogiškojo asmens laisvas veikimas, tiek, kiek jis yra tikrai

¹⁷ Ibid.

¹⁸ Plg. Raeymaecker L. Min. veik. P. 323–324.

laisvas, yra ne iš šio pasaulio. „Dėl savo laisvės žmogiškasis asmuo peržengia žvaigždes ir visą gamtos pasaulį“¹⁹. Laisvas veiksmas priklauso ypatingam pasauliui, kuris vadinasi laisvės pasauliu. Laisvės esmė glūdi kaip tik sugebėjime valdyti savo veikimą arba neveikimą savo paties sprendimu, nepatiriant kokio nors priežastinio būtinumo.

5. MORALINIO GĖRIO IR MORALINIO BLOGIO SĄVOKOS

Žmogaus sielos aukštesniųjų galių – intelekto ir valios – formalūs objektai yra atitinkamai tiesa ir gėris. Valios objektas yra gėris kaip būties pilnatvė. Žmogus negali veikti kitaip, kaip atsigręžęs į savo aukštesniųjų galių formaliuosius objektus. Jis trokšta gėrio. Todėl kiekvieno žmogaus veiksmas yra būtinai geras bent kuriuo nors atžvilgiu. Bet tai yra būties lygmuo, kuriame apie blogį tikrąja prasme negalime kalbėti. Tam, kad blogis galėtų būti, yra būtina, kad tarp prigimties ir jos veikimo rezultato būtų įterpta laisva valia, kuri kreiptų šios būtybės veiksmų eigą.

Laisvės pasaulio lygmenyje, moraliniame lygmenyje, žmogaus veiksmas charakterizuojamas kokybe, jo moralumu, ir jis ta kokybe keičia būtį. Šis veiksmas determinuoja paties veikėjo, arba veiksmo subjekto, dvasinį veidą. Minėtoje enciklikoje cituojami šv. Grigaliaus Nysiečio žodžiai: „Visi daiktai yra kitimo ir tarpsmo subjektai, niekada neliekantys nekintami ir nuolat pereinantys iš vienos būsenos į kitą, geresnę ar blogesnę... Žmogaus gyvenimas yra visuomet kitimo subjektas: jis reikalauja būti gimdomas vis iš naujo... Bet čia gimdymas nevyksta kieno nors svetimo tarpininkavimu – kaip kūniškų būtybių atveju...; tai laisvo pasirinkimo rezultatas. Taip mes esame tam tikru atžvilgiu savo paties tėvai, kurdami save taip, kaip mes norime, savo sprendimais“²⁰.

Žmogaus veiksmų moralumą determinuoja žmogaus laisvės ryšys su gėriu kaip būties pilnatve, su tikruoju žmogaus gėriu, kuris yra jo absoliučiai galutinis tikslas. Anksčiau pateiktame tekste iš Evangelijos pagal Matą ir popiežiaus Jono Pauliaus II komentare²¹ moralinio gėrio sąvoka apibrėžta kaip nurodanti žmogaus galutinį tikslą. Taigi gėrio ir blogio sąvokos turi būti aptariamam galutinio žmogaus tikslo atžvilgiu.

Žmogaus veiksmų moralumas priklauso visų pirma nuo sąmoningai pasirinkto jų objekto – artimiausio sąmoningo tikslo, o intencija ar aplinkybės esmingai šiam moralumui įtakos nedaro. Veiksmo objektas, tiek, kiek jis atitinka dalykų tvarką, yra noro gerumo pagrindas; jis tuomet yra orientuotas į žmogaus galutinį tikslą siekti tobulojo gėrio. Objektai, tarnaujantys žmogaus galutiniam tikslui, sudaro tam tikrą „asmeninių gėrių“ kompleksą, tarnaujančią asmens gėriui. Tačiau yra tam tikri žmogaus veiksmo objektai, kurie

¹⁹ Maritain J. The Person and the Common Good. P. 16.

²⁰ Gregorius Nyssenus. De vita Moysis, II, 2–3; PG 44, 327–328.

²¹ Supra. P. 2–3.

negali būti nukreipti į asmens gėrį – patį asmenį ir jo tobulumą, nes jie jam radikaliai prieštarauja. Tai yra veiksmai, krikščioniškosios moralės filosofijos tradicijoje vadinami blogiu iš vidaus – *intrinsece malum*. Jie yra tokie visuomet ir *per se*²².

Čia buvo pateikta enciklikoje „Veritatis splendor“ išdėstyta moralinio gėrio ir moralinio blogio sąvokų interpretacija, moralinės teologijos interpretacija. Maritenas jas aptaria per moralinės pareigos problemos sklaidą²³. Jo nuomone, žmogus negali norėti būti blogas. Moralinė pareiga yra prievarta, intelekto vykdoma valia²⁴. Mes išvelgiame, pavyzdžiui, kad žudyti – blogis. Nužudymo, kaip blogio, vaizdinys mane varžo. Maritenas sako, aš „suvarytas sąžinės“. Tai moralinė pareiga abstrakčios moralinių esmių, išvalgos lygmenyje. Yra ir kitas lygmuo. Čia žmogus gali daryti pasirinkimą, priešingą savo sąžinei ir moralinei pareigai²⁵.

Moralinis blogis yra trūkumas, arba stoka, atitikimo tarp žmogaus veiksmo ir taisyklės, koks tas veiksmas turėtų būti. Moralinis blogis yra nuodėmė.

Mariteno nuomone, egzistencinio pasirinkimo lygmenyje moralinė pareiga priklauso ne nuo mūsų atsigręžimo į galutinį tikslą. Žmogus čia įpareigotas vengti blogio ne todėl, kad blogio kelias nepasieks savo galutinio tikslo. „Aš moraliai įpareigotas vengti blogio todėl, kad vykdydamas blogį aš tapsiu blogas, ir todėl, kad aš negaliu norėti būti blogas“²⁶. Mes negalime norėti būti blogi, mes negalime norėti daryti blogi, nes tai yra blogis.

6. MORALINIO BLOGIO ATSIRADIMAS VALIOJE²⁷

Moralinio blogio atsiradimą valioje Maritenas aptaria knygoje „Nuo Bergsono prie Tomo Akviniečio“. Čia jis, sekdamas šv. Tomu, išskiria veiksmo blogį ir būties blogį. Veiksmo blogis atsiranda visuomet dėl tam tikros būtyje esančios ydos, t.y. būties blogio. Šis principas puikiai tinka gamtos universume, kur gedimo, irimo sukeltas defektas kurioje nors būtybėje – savaimingas ir natūralus universumo dalių veiklos rezultatas – yra priežastis jos netinkamo elgesio, kai jis neatitinka būtybės substancinės formos. Laisvės pasaulyje

²² Plg. John Paul II. Min. veik. P. 321.

²³ Маритен Ж. Ответственность художника // Самопознание европейской культуры XX века. Москва, 1991. С. 177.

²⁴ Daiktas tuomet pasiekia savo būties pilnatvę, kada jis sudarytas atitinkamai formai, reikalaujamai jo prigimties. Kadangi žmogus yra būtybė, apdovanota protu, forma, esmingai reikalaujama jo prigimties tam, kad jo veiksmai įgytų būties pilnatvę, yra proto forma. Žmogiškasis veikimas yra moraliai geras (taigi ir esmingai geras), kai jis vykdomas sutinkamai su protu.

²⁵ Plg. Маритен Ж. Ответственность художника. С. 177.

²⁶ Ibid.

²⁷ Skirsnis parašytas pagal: Maritenas Ž. Šventas Tomas Akviniėtis ir blogio problema // Gėrio kontūrai. Vilnius, 1989. (Ištrauka iš Mariteno veikalo „Nuo Bergsono prie Tomo Akviniečio“.)

šio būties defekto, būties blogio, arba ydos, savitumas yra tas, kad ši būties yda, kuri yra veiksmo blogio šaknis, yra savanoriška, laisva yda. Šios ydos priežastis – asmens laisva valia, o ne jo prigimtis.

Taigi kokia yra ši būties yda, kuri, pati nebūdama blogis, yra veiksmo blogio metafizinės šaknys?

Trūkumas, arba pirminė yda, veikiant yra tai, kad valia imasi veikti nesinaudodama proto ir dieviškojo įstatymo taisykle. Ši yda yra prieš pasirinkimą, o tik šis yra ar gali būti moralinis blogis. Blogio priežasties reikia ieškoti ne atsisakyme naudotis taisykle, o pačios valios laisvėje. Pirminė blogio priežastis yra pati laisvė, kuri gali paisyti ir nepaisyti taisyklės. Yda gimsta iki (turimas galvoje ne laikas, bet ontologinė seka) pasirinkimo veiksmo. Tai ir yra pats pamatas – laisvai pasirinkta yda, kurios laisvas rinkimasis yra negatyvi ir defektyvi pirmoji blogio priežastis.

Ši yda pati savaime nėra blogis. Šis trūkumas, kai nepaisoma taisyklės, dar nėra kaltė, nes siela nesugebėtų visuomet atsižvelgti į taisyklę. „Iš sielos reikalaujama ne nuolatos laikytis taisyklės, o atlikti veiksmą, atsižvelgiant į taisyklę. Bet mūsų čia tyrinėjamu metafiziniu momentu veiksmas dar nėra atliktas, trūksta tik taisyklės paisymo, ir tik veiksmo, kuris bus atliktas esant šiam trūkumui, egzistuos blogis. Čia glūdi nepaprastai subtilus, esmingai svarbus doktrinos punktas. Iki moralinio veiksmo, iki *bonum debitum* (privalomo gėrio), iki gėrio ir teismo, kuriuos šis veiksmas privalo turėti ir kurių neturėjimas yra trūkumas bei blogis, yra moralinio veiksmo metafizinė sąlyga, kuri pati savaime nėra privalomas gėris, taigi kurios nebuvimas nebus nei praradimas, nei blogis, o grynas ir paprastas neigimas (nebuvimas gėrio, kuris nebūtinai); ši metafizinė sąlyga yra laisvės sąlyga“²⁸.

Moralinis blogis atsiranda todėl, kad valia, nepaisydama taisyklės, – neturėdama požiūrio, kurį jai suteikia tik laisvė, imasi rinktis veiksmą, kuriam nuo šiol trūksta teisingumo, kurį jis privalėtų turėti.

Taigi sekdamas šv. Tomu Maritenas valios judėjimą prie blogio pasirinkimo akto suskaido į du ne chronologinius, bet ontologinius momentus. Pirmuoju momentu yra taisyklės nepaisymas. Jis atsiranda dėl valios iniciatyvos, ne valios veiksmo pagrindu, o dėl iniciatyvos. Pats savaime šis momentas dar nėra klaida, nes šiuo metu turime paprastą gėrio nebuvimą, o ne būtino gėrio nebuvimą. Antruoju momentu yra veiksmas, kuris privalėtų būti reguliuojamas, bet nėra reguliuojamas. Pirmuoju momentu valia pradėjo taisyklės nepaisyti, o antruoju – jos atliekamas veiksmas išplaukia iš to nepaisymo.

7. AUKŠTESNIOSIOS MORALĖS SAMPRATA

Sekdamas Bergsonu, Maritenas veikale „Moralės filosofija“²⁹ išskiria moralę ir aukštesniąją moralę. Šiuose dviejuose lygmenyse laisvės ir įstatymo,

²⁸ Ibid. P. 356.

²⁹ Maritain J. Moral Philosophy. P. 435–442.

arba taisyklės, sampratos turi tam tikrų savitumų.

Būti laisvam – reiškia būti savo paties veiksmų priežastimi. Tačiau veiksmą galima atlikti noriai ir nenoriai. Dėl pačios savo prigimties valia yra įpareigota ar priversta norėti to, kas yra moraliai gera, ir nenorėti to, kas yra moraliai bloga, tol, kol intelekto žvilgsnis yra nukreiptas į žmogiškojo buvimą vertę savyje. Ypatinga intelekto prievarta valiai sudaro moralinį įpareigojimą. Valia yra įpareigota drausti tam tikrų troškimų ar aistrų, kad ir kiek jie būtų intensyvūs, laisvą išsiveržimą. Ir šį apribojimą suponuoja, pirma, pačios valios prigimtis, joje glūdinti sąžinė, o antra – prievarta tikrąja to žodžio prasme, pažabojanti ir sukaustanti instinktus, prigimtinių užsidegimų, prieštaraujančių protui. Ir šią prievartą pačiam sau mes vykdomė nenoriai, mes darome tai kaip vergai, ne kaip laisvi asmenys.

Popiežius Jonas Paulius II, kalbėdamas apie įsakymų laikymąsi kaip apie prasidedančios, netobulos laisvės rūšį³⁰, cituoja šv. Augustiną: „Kodėl, kas nors paklaus, dar nėra tobula (laisvė. – L.Š.)? Todėl, kad 'Aš matau savo nariuose kitą įstatymą, priešingą mano proto įstatymui'. Dalinėje laisvėje, dalinėje vergovėje: dar ne visiškoje laisvėje, dar ne grynoje, nes mes dar nesame amžinybėje. Iš dalies mes išlaikome savo silpnumą ir iš dalies mes pasiekėme laisvę. Visos mūsų nuodėmės buvo panaikintos per krikštą, bet ar iš to seka, kad silpnumas, likęs po neteisumo, yra panaikintas? Jei būtų panaikintas, gyventume be nuodėmės šiame gyvenime... Todėl, kadangi tam tikras silpnumas pasiliko mummyse, aš drįstu sakyti, kad tiek, kiek mes tarnaujame Dievui, mes esame laisvi, o tiek, kiek mes sekame nuodėmės įstatymą, mes dar esame vergai“³¹.

Enciklikoje pažymima, kad visi įsakymai yra būtinas pirmas žingsnis į laisvę. Ir vėl cituojamas šv. Augustinas: „Laisvės pradžioje reikia tapti laisvam nuo nusikaltimų..., tokių kaip žudyti, svetimoteriauti, paleistuvauti, vogti, apgaulinėti ir t.t. Kada mes esame be šių nusikaltimų (kiekvienas krikščionis turėtų būti be jų), pradedame kilti į laisvę. Bet tai yra tik laisvės pradžia, ne tobula laisvė“³².

Šv. Tomas veikalo „Summa contra gentiles“ IV dalyje kalba apie Dievo vaikus, kurie yra vedami Dievo Dvasios ne kaip vergai, bet kaip laisvieji. Apaštalas Paulius II-ame laiške Korintiečiams rašo: „Viešpats yra Dvasia. O kur Viešpaties Dvasia, ten ir laisvė“ (2 Kor 3, 17). Čia kalbama apie žmones, kuriuos Bergsonas, anot Mariteno, vadino trokštančiais, o pats Maritenas siūlo vadinti Dvasios įkvėptaisiais žmonėmis. Tokie žmonės yra malonės, dieviškųjų dovanų būsenoje, veikia pagal aukštesnes nei žmogiškojo proto normas, jų veiklai vadovaujant Dievo Dvasiai. Tokioje būsenoje žmogus tampa

³⁰ John Paul II. Min. veik. P. 304.

³¹ Aurelius Augustinus. In Iohannis Evangelium Tractatus, 41, 10: Corpus Christianorum, Series latina 36, 363.

³² Ibid.

iš tiesų laisvas, nes nebėra valdomas įstatymo, įstatymas netramdo jo valios. Jis daro tai, ką nurodo įstatymas, ir nepalyginamai geriau, nei tie, kurie gyvena moralės lygmenyje. Jis peržengė moralės ribas, neišeidamas anapus gėrio skyrimosi nuo blogio ribos, bet darydamas gėrį savaimingai, nežabodamas savo valios įstatymu.

Ta valios nuostata, kuri tampa prielaida žmogui pereiti į aukštesniosios moralės lygmenį, yra meilė. Ji vienija žmogiškąjį asmenį ir Dievą, nesunaikina žmogiškojo individualumo. Ji įveda į aukštesniosios moralės lygmenį, kuriame, mylėdamas Dievą, moralinio įstatymo kūrėją, žmogus taip pat myli ir tą įstatymą.

Moralės lygmenyje žmogiškoji siela susijusi su Dievu per įstatymą. Aukštesniosios moralės lygmenyje ji yra tiesiogiai susijusi su Dievu, su Dievu – kaip Draugu, ir jai nebegalioja įstatymas tą pačia prasme. Moralė nėra panaikinama, ji perkeliama į kitą, kilnesnį lygmenį, ji reiškiasi laisvės būdu. Moralinis įstatymas nebėra jungas, jis yra žinia, kuri informuoja protą, kaip patikti Tam, Kurį žmogus myli. Protas praranda savo karališkąją funkciją žmogiškojo buvimo valdymo atžvilgiu. „Jis dar valdo vairą, bet jis daro tai, būdamas judinamas Kito, geresnio Kito“³³. Maritenas čia primena Aristotelį, kuriam proto principas visada geresnis už protą.

Aukštesnioji moralė iš tiesų sudaro tokį gyvenimo būdą, kurį teologija apibūdina kaip susijusį su mistika ir nuolatine Dvasios dovanų įtaka. Todėl, Mariteno nuomone, įstatymas atlieka tam tikrą pedagoginę funkciją, laipsniškai mokydamas pereiti į tokį lygmenį, kur įstatymas tampa įgimtas. O lemiamą įtaką čia yra teikiama Dievo malonei, duodamai kiekvienam. Šaukimas į tobulėjimą duodamas per malonę, o realizuojamas meile. Vienos tik prigimties galiomis aukštesniosios moralės lygmuo nėra pasiekiamas. Tačiau jis pasiekiamas, Mariteno nuomone, daug lengviau nei Aristotelio eudemonija. Krikščionybė reikalauja širdies.

ONTOLOGICAL FOUNDATION OF J. MARITAIN'S MORAL PHILOSOPHY

Summary

There are three ontological elements on discussion in my report: concept of subsisting, absolutely last end of a person and moral evil's appearing in a will. These ontological moments are being spread in tomisital ontological context.

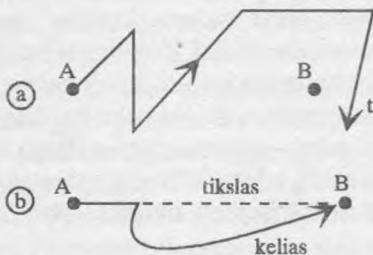
³³ Maritain J. Moral Philosophy. P. 442.

DR. RIMANTAS KALINAUSKAS, Vilnius

FILOSOFIJA – GYVYBĖS REIŠKINIŲ ATSPINDYS SĄMONĖJE

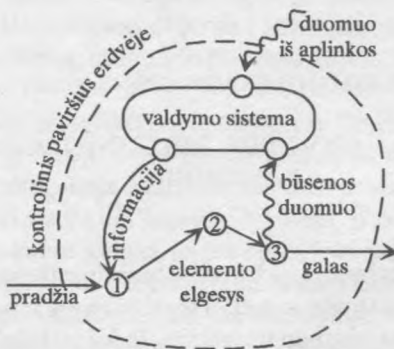
Jau daug tūkstančių metų visi žmonės, tarp jų ir filosofai, stebėjo tą patį pasaulį, kurį šiandien matome ir mes. Tik dabar apie savo aplinkos dėsnius žinome kur kas daugiau negu anais laikais. Todėl pažiūrėkime, kaip tie patys dalykai atrodo dabar. Tuo labiau kad iš esmės ir mūsų protėviai, ir mes darome tą patį – esame ir veikiamo. Kadangi žmogaus gyvenimas yra viena iš gyvybės formų, o gyvybė, kaip dabar paaiškėjo, yra kryptingas energijos judėjimas, kurį veikia informacija, tai senųjų filosofų pažinimas, žiūrint iš šių dienų žmogaus patyrimo, susiformavo tiesiogiai stebint gyvybę. Kodėl galima daryti tokią išvadą? Daugelis filosofijos kategorijų atspindi dabar žinomus kryptingo energijos judėjimo dėsnius. Todėl filosofiją reikia vertinti ne kaip abstrakčių kategorijų rinkinį, kurio lyg ir nėra kam priskirti, o kaip begalinių gyvybės reiškinių atspindį žmogaus sąmonėje. Aptarsime tokias filosofines kategorijas, kaip tikslas, prasmė, laimė, dvasia, dora.

Šiandien pažįstame daug medžiagos ir energijos judėjimo pavidalų, bet aptarsime tik du: chaotišką šiluminį Brauno judėjimą ir gyvybės struktūrose vykstantį kryptingą energijos ir medžiagos judėjimą (1 pav.).

1 pav. Medžiagos ir energijos judėjimo būdai: a – šiluminis, b – gyvybės struktūrose

Kas yra kryptingas judėjimas? Tai judėjimas, kuris turi tikslą. Jeigu nėra tikslo, tai negalima kalbėti apie kryptį. Tikslas, kaip judėjimo trajektorija, yra idealus dalykas, nes jis tiesiogiai nematomas. Mes galime matyti kūno padėtį, o jo elgesio trajektorija yra minties darbo padarinys – abstrakcija. Kaip gyvybė pasiekia kryptingą energijos judėjimą? Tam yra gamtos sukurta priemonė – informaciškai uždaros struktūros.

2 pav. Struktūros sandara. Elementai, nuo aplinkos atskirti valdymo sistemos, juda veikiami informacijos

Reikėtų paaiškinti, kas yra struktūra, kokios jos savybės ir kaip ji atsiranda. Apskritai gyvąją struktūrą sudaro nuo pasaulio (450 mln. km^2) erdvės kontroliniu paviršiumi atskirta unikaliųjų savybių elementų grupė. *Kontrolinio paviršiaus riba turi taip eiti, kad energijos judėjimo kryptis tarp elementų priklausytų ne nuo aplinkos įtakos, o tik nuo tų elementų sąveikos struktūroje.* Tik tada struktūros informacija yra savarankiška aplinkos atžvilgiu. Kodėl taip atsitinka? Ogi dėl to, kad izoliuota erdvė įgyja skirtingų nuo aplinkos savybių, nes joje veikia atitinkamas dėsnis: bet kurioje uždarojoje struktūroje entropija (energijos pasiskirstymo tolygumas erdvėje) turi būtinai didėti arba kartais gali būti stabili. Tai, pasak Adamo Smito, „nematoma ranka“, kuri judina pasaulį. Kitaip tariant, tai yra visuotinio Dievo buvimo pasireiškimas. Kontrolinio paviršiaus erdvę sudaro „krantus“, tarp kurių yra kryptingų energijos judėjimu susieti elementai. Kryptingas judėjimas erdvėje vyksta tam tikra trajektorija ir visada yra jos pradžia ir galas (2 pav.). „Krantai“ rodo kelią nuo trajektorijos pradžios iki jos galo. Pradžia – energijos ir medžiagų įėjimas į struktūrą, galas – panaudotų medžiagų ir energijos likučių išėjimas. Kadangi yra „krantai“, tai struktūros elementai, išsidėstę tarp jų ir nešantys energiją nuo įėjimo link išėjimo, būtinai sudaro hierarchinę sandarą.

Dabar belieka išsiaiškinti, kaip elementai „žino“, kur yra „krantai“, kur įėjimas, kokia hierarchinė priklausomybė? Toks žinojimas, kuris vadinamas

informacija, atsiranda tik veikiančioje struktūros valdymo sistemoje. Buityje žodis informacija reiškia pranešimą, bet čia vartojame platesnę šios sąvokos reikšmę. *Iš esmės informacija atsiranda tik struktūros valdymo grandyje ir yra neatlyginamas darbas, kuriuo judėjimo metu nepaleidžiamas iš akių tikslas, t.y. darbas siekiant užkirsti kelią elgesio degradacijai.* Informacija nesilanko tvermės dėsnių, kaip energija ar medžiagos. Ji yra tik struktūroje ir negrįžtamai išnyksta kartu su ja. Informacijos esmė, pasak Briliueno, yra tai, kas priešinasi energijos degradacijai, arba, kitaip tariant, priešinasi struktūros irimui. Mūsų atveju – elgesio išsigimimui.

Paprasčiausia valdymo grandinės sandara – uždaroji elektros grandinė. Uždaroji grandinė turi tą savybę, kad elektrinio lauko energija gali virsti kitos rūšies energija. Taigi entropijos (energijos tvermės) didėjimas valdymo grandyje (aukštesnėje hierarchinėje pakopoje) teikia informaciją, kuri mažina struktūros elementų elgesio (žemesnės hierarchinės pakopos) entropiją ir juos izoliuoja nuo aplinkos. Todėl valdymo grandyje susikuria informacija, o patenka į ją – duomenys. Vadinasi, kryptį duoda tik hierarchija.

Duomenys gali būti skirtingos prasmės: duomuo – pranešimas apie struktūros būseną ir duomuo apie struktūros aplinkos padėtį. Valdymo grandžiai siunčiamas struktūros elemento būsenos duomuo padeda kurti informaciją. Iš aplinkos į valdymo grandį patenkantys poveikiai gali pakeisti pačią valdymo grandį ir taip pakeisti informacijos pobūdį.

Taigi struktūra yra gamtos dalis, kurioje pasireiškia materialaus ir idealaus prado vienovė, o jos valdymo grandis yra idealus struktūros elementas. Struktūra visada pradeda kurti valdymo grandies kūrimu ir tik struktūroje pasireiškia medžiagos – energijos ir informacijos – vienovė.

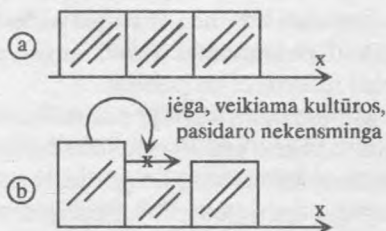
Valdymas, kaip vienovės kūrėjas, – tai dievybės pasireiškimas gyvybėje, religijoje vadinamas Šventąja Dvasia. Pačiame elemente nėra ir negali būti jokio poreikio, kad struktūroje būtų vienovė. Vienovės šaltinis yra už elemento ribų esančioje struktūros valdymo grandyje. Kas yra objektyvu ir subjektyvu struktūroje? Objektyvūs yra elementai, kurių savybės nepriklauso nuo struktūros kūrėjo norų. Subjektyvi struktūroje tėra jos valdymo sistema, kurios savybės priklauso nuo kūrėjo gebėjimų. Savaime valdymo sistema neatsiranda, jai reikia „tėvystės“, kurios šaltinis, kaip sako termodinamika, yra aplinkoje.

Kokie yra valdymo sistemos padariniai struktūroje esančiam elementui? Elemento veikla įgyja prasmę. *Už struktūros ribų kalbėti apie prasmę negalima.* Prasmę teikia tik tikslas (kryptingo elgesio trajektorija): kuo jis ilgesnis laike ir apima didesnę erdvę, tuo didesnė jame slypi prasmė, nes ilgiau būna struktūra. Pasak Arkadijaus Migdalo, tai ir yra stebuklas, nes to negalima suskaldyti į gabalus (elementus) – suskaldžius dingsta stebuklas. Toks stebuklas ir yra struktūros valdymo grandyje atsirandantis tikslas ir jo siekiant atsirandanti elemento veiklos prasmė.

Pasmė atspindi visumos poreikius. Pats elementas neturi ir negali turėti kokio supratimo apie savo veiklos prasmę.

Iš struktūros savybių kyla ir saiko sąvoka. Saikas – tai struktūros elemento gebėjimas būti tiek uždaram, kad gebėtų atlikti funkciją joje, tiek atviram, kad neprarastų ryšio su struktūra.

Iš to, kas pasakyta, galima padaryti išvadą, kad struktūros elementas negali judėti bet kaip, chaotiškai, nes suirs struktūra. Pats elementas jokio chaoso nepatiria. Chaosas – sąvoka, atspindinti elemento elgesį struktūros viduje. Už valdymo sistemos ribų jokio chaoso nėra, viskas paklūsta Dievo valiai – energijos degradacijai. Taip visų mėgstama laisvė yra ne blaškymasis atsitiktinėmis trajektorijomis, o gebėjimas atlikti funkciją struktūroje. Dar galima pridėti, kad laiką vertina tik struktūra, nes jis siejamas su joje vykstančiu kryptingu energijos judėjimu. O kas būtų protas? Protas, kaip ir mąstymas, atsiranda tik struktūros valdymo sistemoje ir apibūdina mąstymo kokybę. Todėl asmeninė nuosavybė, kaip individų struktūrizavimosi priežastis, yra kiekvienos produktyvios veiklos pagrindas. Tai, ką mes vadiname protu, atsiranda tik veikiant valdymo sistemai. Sveikas protas – tai protas, turintis amžinybei tinkantį tikslą. Taip klostosi viena atskira struktūra.

3 pav. Atviroje erdvėje esančių struktūrų sąveika: a – gamtoje, b – visuomenėje

Žmonių visuomenėje esančias struktūras palaiko valdymo sistemos, dėl aplinkos įtakos atsirandančios žmogaus sąmonėje. Kaip rodo stebėjimai ir žmonių patyrimas, struktūros poveikiai sąmonėje sudaro sielos pagrindą. Sielą galime vertinti pagal individo elgesį tiek struktūroje, tiek aplinkoje. Žmonių visuomenei būdinga daug struktūrų. Todėl kyla struktūrų tarpusavio sąveikos problema. Čia galime pasakyti, kad gamybinės arba veiklos struktūros yra agresyvios aplinkai ir kartu kitoms struktūroms, nes iš aplinkos ima energiją. Gamtoje pusiausvyrą tarp jų nusistovi dėl energetinės sąveikos ir išlaiko vienodą elgesio trajektorijų energiją erdvėje (3 pav., a). Tai tiesinės sąveikos, proporcingos energijos skirtumui, padarinys. Žmonių visuomenėje „stumdomasis“ nepalikytų laiko darbui. Todėl amžių eigoje atsirado teisė, kaip beasmenė jėga, išlaikanti darnią nesutaikomų skirtingo pajėgumo subjektų veiklą atviroje rinkoje ir ginanti asmeninę nuosavybę. Teisė sukuria netiesinę sąveiką tarp individų, paversdama ją informacija. Tik

stipri teisė teikia veiklos laisvę, nes taupo individo darbą asmeninės nuosavybės apsaugai. Kadangi už viską reikia mokėti, jis turi už tai mokėti mokėsi.

O kaip egzistuoja žmonės? Žmonės egzistuoja šeimose. Šeimos tarpusavyje nesusijusios jokiais valdymo sistemomis, tad jų entropija atviroje erdvėje aplinkos atžvilgiu gali būti įvairi: mažėti, gan ilgai būti pastovi arba didėti koku nors greičiu. Bendravimas tarp šeimų nusistovi pagal papročius, kurių pagrindinis bruožas – pagarba svetimoms riboms, t.y. tokie santykiai, kurie nekenkia šeimos uždaramui. Toks santykių principas galėjo susikurti tik per ilgą laiką ir tik dėl to, kad kiekviena šeima egzistuoja savo neatlyginamomis asmeninėmis pastangomis: pasamdyti kitą egzistuoti už save, kaip samdoma darbui, negalima. Būtent tik neatlyginamos asmeninės pastangos ir jų sukliamas noras kuo taupiau vartoti savo energijos atsargas teikia darnaus egzistavimo prielaidas kitų šeimų aplinkoje. Čia visi lygūs prieš Dievą. Darnus egzistavimas pasiektas per ilgus amžius auklėjant žmonių papročius dvasia. Kodėl taip? Kadangi egzistuojanti struktūra tik sklaido energijos atsargas, tai kitų egzistuojančių struktūrų atžvilgiu ji nėra agresyvi. Bet komfortas susidaro tada, kai egzistavimui reikia suvartoti kuo mažiau energijos. Tai reiškia, kad unikalumui išsaugoti reikia mažiau dirbti. Tokios sąlygos būdingos aplinkai, kurioje nėra agresyvaus elgesio. Agresyvus („triukšmingas“) elgesys reikalauja daugiau energijos savarankiškumui išlaikyti. Jis kuria miglotą informacijos aplinką, kurią individas jaučia kaip pavojingą sau. Nuolat laukiant pavojaus sekinamos individo vidinės sielos energijos atsargos. Todėl ilgai nei papročiai ir suformavo tokį elgesio būdą aplinkoje, kurioje būti reikia mažiausiai energijos.

Tad ką sukūrė mūsų protėviai? Jie sukūrė papročius, kurie bendravimą tautoje tarp individų perkelia į informacijos plotmę ir santykiai tarp jų tampa netiesiniai, t.y. neproporcingi energetiniams kriterijams (3 pav., b). Taip netiesinėje sistemoje atsiranda nauja buvimo kokybė, kurią mes vadiname kultūra. Kultūra sako, kas yra gėris ir kas yra blogis. Gėris – tai tokia aplinkos įtaka, kuri palaiko šeimų uždaramą. Tai prasmingos, aukšto energetinio lygmens elgesio trajektorijos. Blogis yra tai, kas kenkia šeimų uždaramui, nes iš šeimos reikalauja daugiau energijos jam išlaikyti. Tai beprasmės žemo energetinio lygmens elgesio trajektorijos.

Kultūra susijusi su egzistavimu. Todėl kultūros išlaikymas yra nuolatinis neatlyginamas kiekvieno darbas išlaikyti atviroje erdvėje egzistuojančių individų santykius informacinėje plotmėje, slopinant energetines sąveikas. Tai tinka ir šeimos santykiams. Jei toks darbas neatliekamas, tai santykiai tuoj pat „slenka“ į energetinę plotmę; tatau rodo ir šiandieninis mūsų gyvenimas. Apskritai *kultūra yra neatlyginamas asmeninis darbas siekiant arba sustiprinti struktūros uždaramą, arba išlaikyti ją pastovų, arba sulėtinti jo irimą*. Gyvenimas aplinkoje, kai „pagarba svetimoms riboms“ vyksta informacinėje plotmėje, teikia sielai laimę. Taigi laimė yra žmonių visuomenėje dėl kul-

tūros įtakos atsirandanti sielos būseną, kaip gamtos atpildas už neatlyginamą darbą amžinybės labui. Taip nauja kokybė aplinkoje sukelia naują kokybę ir sąmonėje. Dora – tai gausybės statistiškai lygiateisių individų bendravimo ir kultūros perdavimo būdas. Vieno individo doros kriterijų nėra, kaip nėra vienos molekulės temperatūros. Dora – tai aukšta elgesio trajektorijų „temperatūra“ (energija) tautoje. Dora, kaip ir aukšta temperatūra, neatsiranda savaime – reikia nuolat siekti asmeniniu darbu ją išlaikyti. O čia slypi neišvengiama išsigimimo galimybė – nedora. Ją įveikti gali dorų žmonių darbas. Kuo mažiau nedoros, tuo didesnis egzistavimo komfortas visiems.

Galima sakyti, kad kultūra yra atsiradusi individui prisitaikant prie jam nepavaldžios aplinkos, bet nenukrypstant nuo gyvybės reiškinių dėsningumų. Tai, kas yra aplinkoje, objektų formos ir jų judėjimo trajektorijos sudaro amžiną ir begalinę Dvasią. Kiek žmogus geba prie jos prisitaikyti, tiek laimės ir turi.

Trumpa gyvybės procesų apžvalga rodo, kad filosofinės tiesos susiformuoja ne abstrakčioje vietoje, o veikiamos tų pačių visada esančių nenutrūkstamo gyvybės egzistavimo dėsningumų. Filosofijos sąsajos su gyvybės reiškiniais gali padėti stiprinti kultūrą ir geriau suprasti pačią filosofiją, kaip žmogus Būties teigimo būdą.

PHILOSOPHY-THE REFLECTION OF LIFE PHENOMENON IN CONSCIOUSNESS

Summary

High antiquity philosophers looked the same life of world which phenomenon's not belongs to opinion of people and therefore is possible to compare the same phenomenon's of today scientific discoveries' view. The comparing shows that many philosophy definitions reflect the life essence.

LITERATŪRA

1. Kalinauskas R. Culture-low reflection // Žmogus ir pasaulis. Kaunas, 1993.

DR. ALBINAS PLĖŠNYS, Vilnius

SOCIALINĖS VERTYBĖS IR JŲ NYKIMO PRIELAIDOS VAKARŲ EUROPOS KULTŪROJE

Samprotavimai apie vertybes kiekvienam, kad ir menkai susipažinusiam su šių laikų filosofija, pirmiausiai siejasi su fenomenologinės filosofijos tradicijos kūrėjų Maxo Shelerio, Nicolai Hartmano, Dietricho von Hildebrando darbais. Anot vadovėlinių tiesų, fenomenologinės filosofijos sekėjai pripažįsta gryną, neistorišką ir absoliučią savaiminių vertybių tvarką, aprioriškai struktūruotą vertybių pasaulį, kuris atsiveria mūsų vertybiniam jutimui. Vertybių problema iškyla tyrinėjant laisvai veikiančio, laisvai keliančio tikslus ir gebančio juos įkūnyti asmens egzistenciją. Atsiskleisdamos kaip užloginis iracionalus vertybių jutimas tam tikru būdu apsisprendusiai sąmonei nėra nei istoriškai sąlygotos, nei racionaliai pagrindžiamos.

Čia vertybės bus analizuojamos ir apibūdinamos kitaip, negu tai daro neokantininkai ar fenomenologijos šalininkai, t.y. jos bus aiškinamos atsiremiant į tradicinę moralinio gėrio sampratą. Aristotelio ir šv. Tomo filosofinėje tradicijoje gėris suprantamas dviem požiūriais. Pirma, ontologijoje laikoma, kad gėris yra natūralus būties siekimo objektas. Štai intelektui gėris yra tiesa, gyvūnui gėris yra maistas ir t.t. Šitaip suprantamas gėris yra gėris dėl kito, dėl to, ko siekiama. Būtis gėrio siekia sąmoningai arba nesąmoningai. Antra vertus, būties gerumas yra jos sutikimas su savo tikslu. Pavyzdžiui, laikrodis yra geras, kai rodo tikslų laiką. Logiškai atrodytų, kad siekis yra pirmesnis už tikslą, tačiau ontologiškai tikslas yra svarbesnis. Juk daiktas yra geras ne dėl to, kad jo norime, o jo norime dėl to, kad jis geras. Todėl gėris pirmiausia yra susijęs su daikto tikslu, jo esme.

Moralinis gėris yra specifinis ontologinio gėrio analogas. Moralinio gėrio sąvoka taikoma tik laisvai veikiančiam asmeniui. Moralinis gėris yra ir vertybė, ir vertybinė norma, išreiškianti savaime gerą laisvo žmogiško veikimo kokybę, o antra, moralinis gėris yra tai, prie ko linksta, ko siekia žmogus kaip laisvas veiksnys. Moralinis gėris ugdo, tobulina žmogiškąją asmenybę. Gėris yra valios siekimo objektas. Tačiau, pasak šv. Tomo, turi būti pažinta

tai, ką valia galėtų turėti savo siekimo objektu. Valia, anot jo, nėra pažįstanti galia. Šv. Tomas praktinį ir teorinį protą laiko ta pačia galia, tik teorinis protas pažįsta tiesą, o praktinis protas stengiasi nustatyti, kokiomis priemonėmis galima tą ar kitą gyvenimo tikslą realizuoti.

Pasak šv. Tomo, egzistuoja Amžinasis įstatymas, kuris yra aukščiausias ir galutinis moralinio gėrio standartas. Žmogus žemėje jo tiesiai nežino, nežino, koks jis yra Dievo prote. Iš dalies Amžinąjį įstatymą mes pažįstame per Dievo apreiškimą Šventajame Rašte, iš dalies per prigimtinių įstatymą. Natūralus dorovės dėsniis yra protu pagrindžiama Amžinojo įstatymo dalis, kuri paremta patirtimi ir žmogaus prigimties supratimu. Kiekvienas žmogus turi pakankamai žinių apie tai, kas yra gera ir bloga. Pagrindinis įstatymas liepia mums daryti gera ir vengti blogio. Moraliai gera veikla tobulina žmogaus buvimą ir prisideda prie visuomenės gerovės. Krikščioniškoji filosofija pripažįsta natūralų doros dėsni, kuris reiškiasi žmogaus prigimtyje (yra prigimtinis įstatymas).

Vertybių supratimas neatsiejamas nuo moralinio gėrio sąvokos. Vertybės visų pirma yra žmogiškojo veikimo charakteristikos, kurių dėka veikimas tampa gėriu. Galima sakyti, kad vertybės yra potencialus tikslas. Be to, vertybės funkcionuoja ir kaip elgesio vertinimo kriterijai, normos, principai. Pavyzdžiui, artimo meilė yra vertybė, nes mylėdami savo artimą mes siekiame žmogaus prigimčiai būdingo gėrio, pildome Kūrėjo valią, tobulėjame dvasiškai, tobuliau įkūnijame savo žmogiškumą, t.y. daromės geresni, kaip labiau atitinkantys Kūrėjo duotą prigimtinių tikslą. Šia prasme vertybės yra moralinio gėrio įsikūnijimo sąlygos ir drauge žmogaus prigimtinių tikslų, jo esmės įkūnijimo sąlygos. Tai labai svarbus vertybių bruožas.

Iki šiol kalbėjome apie etines vertybes, vertybes, sietinas su atskiru asmeniu, žinoma, atsižvelgiant į jo santykį su kitais asmenimis. Liberalams, taip pat ir protestantų mąstytojams, kuriems būdingas individualistinis žmogiškojo asmens įvaizdis, kitaip suprasti vertybes vargu ar įmanoma. Tačiau katalikiškoji sociologinio gyvenimo samprata ir katalikiškosios pasaulėžiūros ribose susiformavusi socialinė filosofija teikia prielaidas aptikti ir aptarti ne tik etines, bet ir socialines vertybes. Kadangi socialinių vertybių tiek pagrindimui, tiek aptarimui, tiek jų dinamikai socialinėje filosofijoje beveik neskiriama dėmesio, manome, kad neįkylus bus bent paviršutiniškas jų aptarimas.

Katalikiškoji pasaulėžiūra, priešingai švietėjiškam liberalistiniam požiūriui, žmogiškąjį asmenį supranta ne tik kaip individualų, bet ir kaip labai bendruomenišką. Bendruomeniškumas reiškia, kad žmonės nėra aritmetinė atskirųjų suma. Jau žmogaus kūniškumas rodo, kad jis egzistuoja iš kito. Ir ne tik ta prasme, kad vaikas gimsta iš tėvų, bet ir ta, kad juo rūpinasi ir be tėvų jis neišgyventų nė kelių dienų. Gryna dvasia galbūt galėtų manyti egzistuojanti autonomiškai, tačiau čia jau kitokių samprotavimų tema. Šeima yra ta mažiausia bendruomenė, kurioje mes ryškiausiai suvokiame, kad gyvename iš kito ir kad kiti gyvena iš mūsų.

Žmogus, aišku, yra ne tik kūniškas. Kaip dvasinis, žmogus priklauso nuo kalbinės aplinkos, tautos, papročių. Žmogus yra perėjęs istorinę tautos patirtį, jos kultūrą, religiją, kurių tiesiogiai nėra patyręs, ir iš tos patirties, kaip iš istorinės praeities, jis kelia tikslus ateičiai. Žmogus yra istorinis. Jis nekuria savęs, pradėdamas nuliniu laisvės tašku. Savo savitumą ir naujumą individas gali susikurti tik susisiedamas su kitais žmonėmis, tik būdamas bendruomenėje, kuri jį sąlygoja ir formuoja. Bendraudamas su kitais žmonėmis, asmuo įgyja tokią patirtį, kokios kitu būdu niekaip neįgytų. Žmogus būna lyg bendruomeniniame tinkle, kuris yra pirmiau už kiekvieną egzistenciją, kaip jos dvasinis apmatas. Tiek gėrį, tiek blogį mes gauname kaip bendrą paveldėjimą.

Visa tai yra asmens bendruomeniškumo požymiai. Krikščioniškuoju supratimu žmogiškasis asmuo yra ne tik bendruomeniškasis. Jis neišvedamas nei iš gamtos, nei iš visuomenės. Žmogus yra iš Dievo, sukurtas pagal Jo paveikslą. Tą prasme žmogiškasis asmuo yra labai individualus. Be to, jis yra didžiausia vertybė. Ir ne tik todėl, kad sukurtas panašus į Dievą. Kristus – tikrasis Dievas ir tikras žmogus. Jis sulaužo aplinkos diktatą, pakeičia istoriją. Vienas žmogus tampa pasaulio gelbėtoju. Tą prasme vienas žmogus yra tiek pat vertingas, kaip ir visi kiti kartu paimti, ir kiekvienas žmogus lygiai vertingas. Kristaus išganomoji veikla tampa ir žmogaus didžiausio bei nepalyginamo vertingumo prielaida.

Mes ne tik gyvename iš kitų, bet ir kiti gyvena iš mūsų. Sudarydami aplinką, kurioje kiti gali gyventi iš mūsų ir gaudami erdvę savajai laisvei įkūnyti iš kitų, mes ugdome savo asmenybes taip, kaip negalėtume ugdyti gyvendami vienų vieni. Asmuo krikščionybėje laikomas didžiausia vertybe, tačiau protu pateisinti, pagrįsti tokią nuostatą nuosekliai įmanoma tik atsižvelgiant į bendruomenišką matmenį – mūsų gyvenimą iš kitų ir kitiems.

Pripažindami žmogiškojo asmens bendruomeniškumą ir tardami, kad tik į tai atsižvelgus gali būti suprastas asmens prigimtinis tikslas, mes tariame egzistuojant socialines vertybes, kaip žmogaus paskirties įkūnijimo žemėje sąlygas, kaip prielaidas žmonėms ir jų bendruomenėms siekti gėrio. Žmogaus bendruomeniškumą apibūdinanti socialinė vertybė, kuri funkcionuoja kaip bendruomeniško būvio tikslas, yra bendruomeninis gėris (*bonum communitas*). Bendruomeninio gėrio turinys gali atsiskleisti tik per asmens gerovę, per galimybių asmenims tobulėti sudarymą. Žmogiškasis asmuo yra didžiausia ir nepalyginama vertybė. Todėl bendruomeninis gėris ir didžiausias asmens vertingumas yra pagrindinės socialinės vertybės. Jas įkūnyti reikalauja socialinis teisingumas. Tai pirmoji socialinių vertybių grupė.

Įkūnydamas savąjį žmogiškumą, asmuo natūraliai sudaro tam tikras bendruomenines struktūras, kurios yra būtinos jo tobulumui siekti. Tokios bendruomenės yra šeima, tauta ir valstybė, taip pat bažnytinė bendruomenė ir darbo sąjungos. Tai antroji grupė.

Trečiąją grupę sudaro su laisvo asmens veikimu socialinėse struktūrose ir su tų struktūrų funkcionavimu susijusios socialinės vertybės. Tokios yra individo laisvė, darbas, nuosavybė ir laisvosios verslininkystės sistema. Šias socialines vertybes, kitaip negu priklausančias antrajai grupei, pripažįsta vertybėmis ir grynojo individualizmo šalininkai liberalai, tačiau jie teikia šioms vertybėms kitokį turinį negu krikščionys.

Pagaliau paskutinę, ketvirtąją, socialinių vertybių grupę sudaro moralė, teisė, kultūra ir religija. Jos yra labai svarbios tiek įkūnijant atskirų asmenų prigimtinių tikslą, tiek vertinant visuomenės istorinę raidą.

Susiklosčius tinkamoms sąlygoms, bendruomeniškumo ir individualizmo darna, būdinga katalikiškai kultūrai, pažeidžiama, ir nuo Renesanso laikų, nykstant bendruomeniškam asmens dėmesiui, formuojasi požiūris, kad visuomenę sudaro atskirų monadiškų individų suma. Komunistinei doktrinai (su kuria, tikimės, daugiau nebesusidursime Vakarų Europos kultūroje ir kurią nagrinėsime tik kaip Azijai būdingą socialinį fenomeną) būdingas kraštutinis – individualumas ištirpinamas bendruomeniškume. Liberalizmas, neigdamas asmens bendruomeniškumą, nepripažįsta socialine vertybe bendruomeninio gėrio ir visų antrajai grupei priskirtų socialinių vertybių. Abiejų kraštutinių pozicijų įsigalėjimas visuomenėje susijęs su socialinių vertybių, taip pat su asmenybės vertingumo nunykimu.

Individualizmas nesutinka su tuo, kad kiekvienas asmuo gyvena iš kito asmens ir, kita vertus, pats teikia kitam buvimą. Individualizme asmens buvimo prasmė siejama ne su jo pašaukimu gyventi kitiems, o su turėjimo ir vartojimo intensyvumu. Individualistinė koncepcija yra save griauianti, nes jos atsiradimo esminė prielaida buvo asmens didžiausias vertingumas ir asmeninis atsakomumas, o būtent juos įmanoma pagrįsti tik remiantis bendruomeniškumu. Neigdamas bendruomeninį asmenybės buvimo aspektą, individualizmas arba visai atsisako objektyvaus vertybių grindimo, arba negali objektyviai pagrįsti jų raiškos, suteikdamas žmogiškajai veiklai asmenybės individualios savipildos prasmę.

Individualistinė turėjimo ir vartojimo kaip buvimo kokybės smprata nesuderinama su asmens vertingumo suvokimu. Asmens vertingumas naikinamas nuvertinant žmogaus gyvybę – abortai; nuvertinant paties gyvenimo prasmingumą – cutanazija; nuvertinant ir ardant šeimą – iškreipiant šeimos prasmę bei esmę (homoseksualų „šeimos“, lytiniai santykiai ne šeimoje, laikinos „šeimos“ ir t.t.). O turėjimo ir vartojimo kaip buvimo kokybės samprata remiasi tuo, kad asmuo laisvai šiais atvejais gali apsispręsti.

Individualistinė pažiūra susiaurina valstybės kaip socialinės vertybės reikšmę, palikdama jai sargo (įstatymų saugotojo) vaidmenį ir atsižvelgdama į bendruomeninio gėrio reikalavimą.

Tiek individualizmas, tiek kolektyvizmas iškreipia darbo esmę, pabrėždami ne subektyviąją, bet objektyviąją jo vertę. Iš tikrųjų pirmasis darbo vertingumo pagrindas yra žmogus, o ne produktas, kaip mano liberalai arba

komunistai. Asmens nuvertinimo išraiška yra ir tai, kad darbininkas laikomas darbo jėgos pardavėju, o darbo jėga – preke.

Aptariamoms socialinėms vertybėms – asmuo, šeima, tauta, valstybė – trukdo įsivyrauti radikaliai individualizmui bei kolektyvizmui, todėl yra šių doktrinų adeptų griauamos. Krikščioniškoji socialinė doktrina siekia socialines vertybes išsaugoti, tuo kliudydama nuvertėti žmogiškajai asmenybei ir palaikydama asmens pastangą neprarasti ryšio su Kūrėju. Už mūsų svarstymo ribų lieka dar daug svarbių socialinių vertybių, kurių aptartis labai išplėstų šio darbo apimtį.

THE SOCIAL VALUES AND FACTORS OF ITS DECREASING IN WESTERN EUROPE CULTURE

S u m m a r y

The characteristic feature of liberal social doctrine is outlook that the human personality is strict individual. This viewpoint determine the specification of social values such as liberty, individual proprietary rights and the free market economy. The christian social doctrine with it's respect not only to individual but also to community nature of human being determine the more widely spectrum of social values. It announced the vallibility of natural social structures such as family, state, nation, the confessional and the labor unity. This social values strictly independing on the community aspect of person is demolishing in liberal society.

L I T E R A T Ū R A

1. Anzenbacher A. Filosofijos įvadas. Vilnius, 1992.
2. Anzenbacher A. Etikos įvadas. Vilnius, 1995.
3. Jonas Paulius II. Enciklika „Sollicitudo rei socialis“ // Logos. 1990. Nr. 1. P. 43–79.
4. Maceina A. Raštai. 1992. T. 2.

LIETUVIŲ KALBOS SEKCIJA

VADOVAUJA AKAD. PROF. ZIGMAS ZINKEVIČIUS

AKAD. PROF. ZIGMAS ZINKEVIČIUS
MAŽVYDO RAŠTŲ POLONIZMAI

HABIL. DR. ADELĖ VALECKIENĖ
DĖL VEIKSMAŽODINIŲ BŪDVARDŽIŲ DARYBOS

DR. ALOYZAS VIDUGIRIS
LIETUVIŲ KALBOS PIETRYTINIO PAKRAŠČIO ŠNEKTOS

DR. VYTAUTAS PRANCIŠKUS BŪDA
KRIKŠČIONIŲ BAŽNYČIOS IR VALSTYBINĖ KALBOS
KULTŪROS POLITIKA BOLŠEVIKMEČIU

VYTAUTAS ZINKEVIČIUS
LIETUVIŲ KALBOS MORFOLOGIJOS REIŠKINIŲ
KOMPIUTERIZAVIMO LINGVISTINIAI ASPEKTAI

VYTAUTAS ZINKEVIČIUS
LIETUVIŲ KALBOS MORFOLOGIJOS REIŠKINIŲ
KOMPIUTERIZAVIMAS

VYTAUTAS BUTKUS
UŽSIENIO GEOGRAFINIO VARDYNO
VARTOJIMO PROBLEMOS

AKAD. PROF. ZIGMAS ZINKEVIČIUS, Vilnius

MAŽVYDO RAŠTŲ POLONIZMAI

Nagrinėjant pirmosios lietuviškos knygos autoriaus Martyno Mažvydo raštų nelietuviškos kilmės leksiką kyla du svarbūs klausimai: 1) kodėl juose tiek daug polonizmų ir 2) kodėl tie polonizmai tokie neįprasti?

Į pirmąjį klausimą atsakymą gauname detaliau susipažinę su Mažvydo gyvenimu ir aplinka, iš kurios jis kilo. Pirmosios knygos autorius buvo susijęs su Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės privilegijuotu luomu, tada jau pradėjusiu sparčiai lenkėti. Todėl Mažvydas buvo persmelktas lenkiškumo. Tai matyti iš jo raštų kalbos. Savo bendradarbius jis vadina sulenkintomis, o ne suvokietintomis, kaip turėtume laukti Prūsijoje, vardų formomis, pvz., rašė gen. sg. *Jamonta* vietoj *Jomanto*. Pats save įrašė *Mosvid*, *Mossuids* su lenkų *o* vietoj lietuvių *a*. Tik pagyvenęs Prūsijoje knygelės „Forma chriks-tima“ akrostiche pasivadino jau lietuviškai – *Mažvydas*. Jis vartojo rašybą, nusižiūrėtą į lenkų, o ne vokiečių, pamėgdžiojo lenkiškas jos manieras. Ir vertė daugiausia iš lenkų kalbos. Kaip labai Mažvydą veikė lenkiškas originalas, rodo toks pavyzdys. Prie žodžio *dvasia* jis pavartojo vyriškosios giminės daiktavardį *linksmintojas* (rašė: *l i g s m i n t a i u m e s w a d i n a m* 47₂), kadangi lenkų atitikmuo *duch* yra vyriškosios giminės (originale parašyta: *c i e s z y c i e l e m c i ę z o w i e m y*), nors lietuvių kalbos žodis *dvasia* yra moteriškosios giminės. Lietuviškiau Mažvydo pasakoma tik ten, kur nereikėjo versti, pvz., lietuviškoje eiliuotoje pratarmėje.

Daug terminų ir šiaip pasakymų Mažvydas pamorfemiui išvertė iš lenkų kalbos. Plg.: *išguldymas* „išdėstymas“ ir lenk. *wyłożenie*, *išpildyti* „įvykdyti“ ir lenk. *wypełnić*, *išrišti* „atleisti, dovanoti“ ir lenk. *rozwiązać*, *liežuvis* „kalba“ ir lenk. *język*, *mylaširdingai* „gailestingai“ ir lenk. *miłosiernie*, *užgulėti* „priklausyti“ ir lenk. *zaleźć* ir t.t. Mes negalime tvirtinti, kad visais šiais ir panašiais atvejais pats Mažvydas taip vergiškai išvertė. Vienur kitur galėjo tai padaryti ir kiti asmenys, kurių tekstais Mažvydas naudojos. Kai kurie vertalai galėjo būti kunigų vartojami dar prieš Mažvydą, iš seniau. Turėjo jų atsirasti tuoj po krikšto, verčiant į lietuvių kalbą poterius ir kitus religinius tekstus. Vienus nuo kitų dabar atskirti neįmanoma.

Taigi į pirmąjį klausimą (kodėl Mažvydo raštuose tiek daug polonizmų?) atsakyti nesunku: polonizmų gausumą lėmė toji aplinka, iš kurios jis buvo kilęs.

Keblesnis antrasis klausimas: kodėl daug Mažvydo polonizmų mums šiandien tokie neįprasti? Norint atsakyti į šį antrąjį klausimą, reikia atlikti visų nelietuviškos kilmės žodžių Mažvydo raštuose istorinę-lingvistinę analizę, kitaip sakant, sulygininti juos su vėlesnių autorių – XVI, XVII, XVIII ir net XIX amžių, taip pat su dabar lietuvių kalboje ir jos tarmėse vartojamais polonizmais ir nustatyti, kokį anuomet, Mažvydo laikais, vaidmenį lietuvių kalboje atliko tie polonizmai. Tai ir buvo padaryta. Šiame straipsnyje glaustai pateikiami tos analizės svarbesni rezultatai, pagrindinės jos išvados.

Pradėsime nuo apskritai nelietuviškų žodžių Mažvydo raštuose aptarimo. Mažvydo katekizme – pirmojoje lietuviškoje knygoje – nelietuvių kilmės žodžiai kartu su jų vadiniais sudaro apie 20% visos leksikos. Maždaug toks jų procentas ir kituose Mažvydo raštuose. Didžioji skolinių dalis – slavizmai, visai nedaug germanizmų ir knyginių lotynizmų. Klasifikuojant Mažvydo slavizmus nustatyta, kad seniausias jų sluoksnis, tokie kaip *asilas*, *bažnyčia*, *donis* „duoklė“, *karalius*, *liudyti*, *multas*, *nedėlia*, *rėdyti* „valdyti; puošti“, *sūdas* „teismas“, *vynas*, Mažvydo raštuose sudaro maždaug 30% visos nelietuviškos leksikos. Absoliuti jų dauguma gauta iš rytinių slavų, ne iš lenkų kalbos. Polonizmų iš jų galėjo būti tik vienas kitas, bet ir tai daugeliu atvejų abejotina, nes ir tokie gali būti rytų slavybės. Nėra abejonės, kad visi šie žodžiai Mažvydo laikais jau buvo tvirtai įję į lietuvių kalbą, vartoti ar bent buvo suprantami visų gyventojų sluoksnių. Daugumas jų lietuvių kalboje atsirado dar prieš Lietuvos krikštą.

Visi kiti Mažvydo raštų slavizmai, taigi apie 70%, yra žodžiai, kurie anuomet greičiausiai buvo tik šiek tiek paplitę tarp aukštesniojo visuomenės sluoksnio žmonių ir, suprantama, tarp kunigų. Tai daugiausia ilgainiui knyginiais virtę žodžiai, įsigalėję religiniuose raštuose, o iš jų vėliau plūdę ir į šnekamąją kalbą. Bemaž visų jų Mažvydo raštuose randame ir lietuviškus atitikmenis, taigi jie tada dar buvo vartojami fakultatyviškai. Liaudis daugelio tų žodžių tikriausiai nežinojo. Gal kiek plačiau, bent aukštuomenės kalboje, galėjo būti paplitę tie iš šių slavizmų, kuriuos randame ir kituose ankstyvuosiuose lietuvių raštuose. Bet ir tokie daugiausia buvo gauti iš rytinių slavų, o ne iš lenkų kalbos, pvz.: *blūdas* „klaidinga nuomonė, netikras tikėjimas“, *čėsas* „laikas“, *mūka* „kančia“ ir kt. (slavų kalbų atitikmenys nenurodomi, tai padaryta E. Fraenkel'io 1957–1962 m. ir P. Skardžiaus 1931 m. žodynuose). Kai kurie iš tokių žodžių formaliai galėtų būti laikomi ir polonizmais, bet Lietuvos valstybės situacija iki suartėjimo su Lenkija rodo, kad greičiausiai jie į lietuvių kalbą pateko iš rytų. Tai tokie žodžiai kaip *ale* „bet“, *čystas* „švarus, doras“, *dastainas* „vertingas, tinkamas“, *gadnas* „vertas, tinkamas“, *grabas* „karstas“, *griekas* „nuodėmė“, *liekorius* „gydytojas“, *pakajus* „ramybė, taika“, *ploščius* „apsiaustas“, *syla* „jėga“, *slūžyti* „tarnauti“, *sto-*

nas „luomas“, *trezvas* „blaivus“, *ūmas* „protas“, *večerė* „Švenčiausiasis Sakramentas“, *viernas* „ištikimas“, *zbradnius* „piktadarys“, *zokonas* „įstatymas“, *žydas*, *žyvatas* „gyvenimas; iščios“ ir dar vienas kitas žodis.

Mažvydo slavizmų analizė verčia daryti išvadą, kad neabejotinai pirmosios lietuviškos knygos polonizmais, kurie jau tada turėjo būti plačiau žmonių vartojami ir kurie įsigalėjo lietuvių kalboje, išliko iki šių dienų tarmėse, laikytini šie žodžiai: *alba* „arba“, *aniolas* „angelas“, *daboti* „žiūrėti, paisyti“, *gatavas* „paruoštas, pasiruošęs“, *iškada* „nuostolis, žala“, *loska* „malonė“, *majestotas* „didenybė“, *pakarniai* „nuolankiai, su nusizėminimu“, *paslušnus* „klusnus“, *pekla* „pragaras“, *priprovyti* „prirengti“, *psalmas* „psalmė“, *razgriešymas* „nuodėmių atleidimas“ (pačių lietuvių, gal ir Mažvydo pasidarytas iš skolinto veiksmažodžio *razgriešyti*), *smertelnas* „mirtingas“, *sumnenė* „sąžinė“, *testamentas*, *zdroda* „klausa, išdavystė“.

Didžioji dauguma Mažvydo vartotų polonizmų tada dar buvo vos pradėję skverbtis į lietuvių kalbą. Dalis jų ir vėliau neišgalėjo, iš lietuvių kalbos ilgainiui išnyko ir dabar visai nebevartojami arba labai retai kur tarmėse pasitaiko. Prie tokių priskirtini: *bursimas* „bendravimas“ (kaip ir Mažvydo vartotas *bursaujimas* „bendrininkavimas, sąmokslavimas“ pasidarytas iš skolinio *bursa* „bendrystė, sąmokslas, gauja“), *kaplonas* „kunigas“, *kotas* „būdelis“, *kozonis* „pamokslas“, *lokamstva* „godulys, gobšumas“, *žėkas* „bažnytinės mokyklos mokinys, paauglys giedotojas“ ir lietuvių pasidarytas deminutivas *žėkelis*.

Kai kurių šios rūšies polonizmų dabar įprasta kitokia forma negu vartoją Mažvydas. Tai – *kylikas* (dab. *kielikas*) „taurė“, *mačnas* (dab. *macnas*) „stiprus“, *traičė* (dab. *traicė*) „trejybė“. Vadinasi, dabartiniai žodžiai nėra Mažvydo vartotų polonizmų tiesioginė tąsa.

Mažvydas vartojo nemažą tokių polonizmų (vienas kitas gali būti ir rytinių slavų skolinys), kurių kiti XVI a. autoriai neturi, kurie lietuvių raštijoje paplito vėliau, nuo XVII amžiaus. Matyt, Mažvydo laikais jie buvo dar labai reti, mažai kam težinomi. Ne visi tokie užfiksuoti dabartinėse tarmėse. Tai – *dachadas* „pajamos“, *ziskas* „pelnas“ ir kt. Galėjo vieną kitą iš jų Mažvydas ir pirmasis pavartoti. Beje, tokių žodžių galėjo atsirasti ir visai atsitiktinai, tiesiog Mažvydas tekste įrašė lenkišką žodį vietoj lietuviško. Tokiais laikytini lenkiškai (su lenkų rašybos ypatybėmis) parašyti žodžiai, pvz.: *abawem* 32^{5,8,15} „nes“, *pawinnas* 17⁸ „užtikrintas“ (su dviem *n* raidėmis). Tokių ir panašių Mažvydo okazionalizmų yra tiek katekizme, tiek ir vėlesniuose raštuose. Antai 1570 m. giesmyne skaitome: gen. sg. *Hanbos* 592₂ „nešlovės, suniekinimo“, *newdziencznas* 396₁₄ „nedėkingas“, *passilepschiti* 562₁₄₋₁₅ „pasitaisyti, geresniems pasidaryti“, acc. sg. *pewną* 526₂ „užtikrintą“, gen. pl. *wirschu* 544₉ „eiluoto teksto eilučių“.

Iš to, kas pasakyta, aiškėja, kodėl nemažą dalis Mažvydo polonizmų mums šiandien tokie neįprasti, skirtingi nuo dabar vartojamų.

Atkreiptinas dėmesys dar į vieną dalyką. Mažvydas buvo išsilavinęs žmo-

gus. Jis greičiausiai mokėjo ne tik lenkų, bet ir anuomet Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės raštinėje plačiai vartotą slaviską kanceliarinę kalbą, taip pat, be abejo, lotynų kalbą. Lietuviškame tekste jis rašė (ir, žinoma, mokėjo tarti) liaudžiai svetimus garsus žyminčias raides *f*, *ch*, *h*, pvz.: gen. sg. *afferar* 67¹³ „aukos“, instr. sg. *Duchu* 66²³ „dvasia“, *Hertzikistes* 93⁴ „hercogystės“ (ne *apiera*, *dūkas*, *ercikystė!*). Mokėjo šias raides tarti ir kiti ano meto kunigai, baigę Karaliaučiaus universitetą. Juk jiems, o ne beraštei liaudžiai Mažvydas rašė lietuviškas knygas. Prie jų kalbos, kurioje tada sparčiai gausėjo polonizmų, jis ir taikėsi.

Taigi Mažvydo raštuose esamų polonizmų kilmę bei pobūdį daugiausia lėmė žargoniška to meto kunigų kalba, taip pat vergiškas lenkiško teksto vertimas į lietuvių kalbą. Iš viso to aiškėja, kad savo polonizmais Mažvydas, kaip ir kiti XVI–XVII a. autoriai, negali atspindėti gyvosios ano meto lietuvių kalbos, kurioje daugelio svetimybų (gal net iki 70%) tada dar tikrai nebuvo, bent liaudies vartojamoje kalboje. Tai – knyginiai žodžiai, kurių paprasti žmonės nesuprato. Tokią išvadą patvirtina faktas, jog praėjus daugiau negu pusantro šimto metų nuo Mažvydo laikų Gumbinės (dab. Gusevas) parapijos kunigas Mykolas Mörlinas 1706 m. reikalavo pašalinti iš bažnytinių knygų daugelį svetimybų, nes žmonės jų nesuprantą, net nemoką ištarti. Kaip pavyzdį Mörlinas nurodė labai populiarių religinių raštų žodį *večerė* (dažnai vartotą Mažvydo) ir tvirtino, jog iš šimto žmonių jo tikrąją reikšmę vargu ar žino bent du ar trys. Esą kankinami lietuviai ir su žodžiu *zokanas* (taip pat vartojamas Mažvydo). Gal ir atsirastų bent du žmonės, kurie šį žodį pažįsta, o šimtas ar tūkstantis nežino, ką tasai žodis reiškia. Vertindami skolinių vaidmenį Mažvydo raštuose, visa tai privalome turėti omenyje.

POLONISIERUNGEN IN MAŽVYDAS' SCHRIFTEN

Zusammenfassung

Martynas Mažvydas stammte aus dem Großfürstentum Litauen, deshalb gebrauchte er polonisierte Formen von Eigennamen, hielt sich an die Regeln der polonischen Orthographie, über setzte größtenteils aus dem Polnischen, häufig wörtlich, so z.B., läßt er das weibliche Substantiv *dvasia* mit dem männlichen *linksmintojas* (nicht *linksmintoja!*) dem Genus nach kongruieren, die polnische Entsprechung *duch* ist aber männlichen Geschlechts. Die litauischen Termini übersetzt er den Morphemen nach wie z.B., *išguldymas* „Darstellung“, das dem Polnischen *wyłożenie* nachgebildet ist, u. ä. In Mažvydas' Lexik bildet die Gesamtzahl der Wörter nichtlitauischer Herkunft 20%. Größtenteils sind es Slawismen, vorwiegend ostslawischer Herkunft, von denen nur cca 1/3 bereits in jener Zeit fest in den Bestand der litauischen Sprache eingegangen sind. Alle übrigen von Mažvydas gebrauchten Slawismen (cca 70%) begannen damals erst in der litauischen Sprache sich zu verbreiten, wurden aber nicht von allen Einwohnerschichten gebraucht – und auch dann fakultativ, weil gewöhnlich noch litauische Entsprechungen vorhanden waren. Unter ihnen befinden sich nicht allein Entlehnungen aus dem Ostslawischen, sondern auch viele aus dem Polnischen. Im Beitrag werden die Polonismen und ihr Status im Litauischen jener Periode untersucht.

DĖL VEIKSMAŽODINIŲ BŪDVARDŽIŲ DARYBOS

1. Lietuvių kalboje yra nemažas būrys būdvardžių, sudarytų iš veiksmažodžių su derivacinėmis galūnėmis: *-us, -i; -as, -a*; rečiau *-ias, -ia*, pvz.: *skalius, -i* (: *skėlti*), *pajėgūs, -i* (: *pajėgti*), *pādrik-as, -a* (: *padrīkti* „pasidriekti, išsidraikyti“), *šlāp-ias, -iā* (: *šlāpti*). Prieš šias galūnes neretai dar eina priebalsinių formantų, vadinamų pirminėmis priesagomis, pvz.: *dus-lūs, -i* (: *dūsti*), *puoš-nūs, -i* (: *puošti*), *āuk-štas, -ā* (: *āugti*). Tokiems būdvardžiams būdinga balsių kaita, pvz.: *e:a: kvap-nūs, -i* (: *kvepėti*), *o:a: atlas-ūs, -i* (: *atlōšti*), *u(ū):au: srau-nūs, -i* (: *srūti*).

2. Šios rūšies būdvardžius – su derivacinėmis galūnėmis ir priebalsiniais formantais, kaip ir grynus galūnių vedinius be priebalsinių formatų, – pagal jų darybines reikšmes galima skirti prie 2 darybinių kategorijų: 1) vidinės ypatybės turėjimo bei jos gausumo ir 2) rezultatinės ypatybės kategorijos.

2.1. Vidinės ypatybės turėjimo bei jos gausumo kategorijoje dominuojantys yra priesagos *-ingas* būdvardžiai. Mūsų nagrinėjamieji galūnių vediniai – su priebalsiniais formantais ir be jų – nėra tokie darūs. Tačiau priesagos *-ingas* būdvardžiai dažniausiai daromi iš daiktavardžių: *laimingas, -a* (: *lāimē*), *balsingas, -a* (: *bal̃sas*). Iš veiksmažodžių jie išvedami retai, pvz.: *suprātingas, -a* (: *suprāsti, suprāto*), *atsakingas, -a* (: *atsak̃yti*). O minimieji galūnių vediniai kaip tik paprastai daromi iš veiksmažodžių: *išlaidūs, -i* (: *išlēisti, išlēido*), *bėglūs, -i* (: *bėgti*). Iš daiktavardžių jie išvedami retai, pvz.: *balsūs, -i* (: *bal̃sas*) „didelio balso, balsingas“, *kalvūs, -i* (: *kalvā*): *kalṽi vieta* „su daug kalvų, kalvota“. Tuo būdu šie vediniai vieni papildo kitus ir išplečia minimosios kategorijos reikšminę apimtį.

Būdvardžiai, sudaryti iš daiktavardžių su priesaga *-ingas*, žymi: a) ypatybės, susijusios su pamatinio žodžio reiškiamu daiktu, gausumą, didumą, gerumą, palinkimą į tą daiktą, pamėgimą ko arba b) tiesiai pamatiniu žodžiu reiškiamo daikto vidinės ypatybės turėjimą, sąsają su tuo daiktu, nereikšdami ypatybės gausumo, pvz.: a) *ankštingi žirniai* „su daug anksčių“, *liemeningos pušys* „storais liemenimis, išlakios“, *protingas vaikas, kerštingas žmogus* „linkęs į kerštą“; b) *nuodingi grybai, paršinga kiaulė, žalingas įprotis*.

Būdvardžių su minimomis galūnėmis ir priebalsiniais formantais arba be jų kategorinė reikšmė ta pati – ypatybės gausumas arba vidinės ypatybės turėjimas. Tačiau būdami sudaryti iš veiksmazodžių pastarieji būdvardžiai rodo: a) ypatybės, susijusios su pamatinio žodžio veiksmu, gausumą, didumą, palinkimą į tą veiksmą arba b) vidinės ypatybės, susijusios su pamatinio žodžio reiškiamu veiksmu, turėjimą. Tokių būdvardžių dažniausiai sudaro ma su galūne *-us*, *-i*, retai su galūne *-as*, *-a* (ir priebalsiniais formantais arba be jų). Pvz.:

a) su galūne *-us*, *-i*: *aĩžūs žirniai* „kurie lengvai aižosi“, *apdairūs žmogus* „linkęs apsidairyti, numatantis į priekį, atsargus“, *atgavūs vėjas* (: *atgauti* „atgaivinti“) „gaivus, gaivingas“, *atmenūs senis* „kuris gerai atsimena“, *barstūs šienas* „kuris labai barstosi, smulkus“, *maži vaikai išaūgūs* „greit išauga drabužius“, *išlaidūs vyras* „kuris greit išleidžia pinigų“; *nuolaidūs žmogus* „linkęs nusileisti“, *paslankūs vaikas* „linkęs paslinkti, patarnauti, vikrus“, *patvarūs žmogus* „kuris daug patveria, ištveria, ištvermingas“, *priekabūs senis* „linkęs prikibti, ieškantis kliaučių“, *prierangūs žmogus* „greit prisirengiantis“, *santūrūs žmogus* „linkęs susitūrėti, neišsišokti“;

su galūne *-us*, *-i* ir priebalsiniais formantais:

-lus, *-i*: *aidlūs puodas* „gerai aidintis, neįdužęs“, *auglūs vaikas* „kuris gerai auga“, *bėglūs arklys* „gerai įbėgantis“, *taiklī ranka* „kuri gerai pataiko“;

-mus, *-i*: *tūžmūs*, *-i* „greit įtūžtantis“;

-nus, *-i*: *apžiūrñūs žmogus* „viską apžiūrintis, rūpestingas“, *birñūs šienas* „labai byrantis, smulkus“, *lipñūs sniegas* „kuris gerai limpa“;

-rus, *-i*: *jaurñūs vaikas* „kuris labai jaučia, greit reaguoja į ką“, *kaitrī ugnis* „smarkiai kaitinanti“, *plėšrñūs paukštis* „plėšrūnas“;

-slus, *-i*; *-šlus*, *-i*: *dėsli višta* „gerai dedanti kiaušinius“, *bėgšlūs arklys* „kuris gerai bėga“;

-snus, *-i*; *-šnus*, *-i*: *kvapsnūs žiedas* „labai kvepiantis“, *lipšñūs molis* „gerai limpantis“ (prk. *lipšñūs vaikas* „malonus“);

-sus, *-i*; *-šus*, *-i*: *gobšūs žmogus* „daug gobiantis turto“;

-stus, *-i*; *-štus*, *-i*: *laipstūs katinas* „kuris visur lipa“, *darbštūs žmogus* „linkęs dirbti, daug dirbantis“;

b) su galūne *-us*, *-i*: *atgandūs darbas* „kuris atgando, įkyrus“, *įdomūs darbas* (: *į(si)domėti* „susidomėti“) „keliantis susidomėjimą“, *išsamūs pranešimas* (: *išsėmti*), *panašūs sūnus į tėvą* (: *pa(si)nėšti*) „priartėti, būti panašiam“, *pralaidi medžiaga* (: *pralėisti*), *prilaidūs žmogus* (: *pri(si)lėisti*) „nepuikūs“;

su galūne *-us*, *-i* ir priebalsiniais formantais:

-lus, *-i*: *patrauklūs žmogus* „kuris patraukia savo savybėmis“;

-mus, *-i*: *įsakmūs balsas* „įsakantis“;

-nus, *-i*: *paklusnūs vaikas* „kuris paklauso“;

su galūne *-as*, *-a* ir priebalsiniais formantais:

-nas, *-a*: *liūdñas*, *-à* (: *liūdėti*) „kuris liūdi“;

-tas, *-a*: *piktas*, *-à* (: *pỹkti*) „kuris pyksta“;

su galūne *-ias*, *-ia*: *bergždžià karvė* (: *beŕgžti*, *beŕgždžia*).

Prie šios darybinės kategorijos taip pat priklauso dalis priesagų *-(i)uo-*tas, *-a*, *-(i)otas*, *-a*, *-ėtas*, *-a*, *-ytas*, *-a*, *-(i)uitas*, *-a* būdvardžių, žyminčių ypatybės gausumą, pvz.: *ankščiūoti žirniai* „su daug ankščių, ankštingi“, *ligotas vaikas* „linkęs sirgti, daug sergantis, turintis daug ligų, silpnas“, *šaknėti, šaknyti burokai* „gerai išišakniję“, *metūitas piemuo* „kuriam daug metų kaip piemeniui“. Šie būdvardžiai dažniau turi išorinės ypatybės reikšmę ir priklauso kitai kategorijai.

2.2. Rezultatinės ypatybės kategoriją sudaro vieni minimieji būdvardžiai, išvesti su galūnėmis *-us*, *-i*, *-as*, *-a*, *-ias*, *-ia* ir priebalsiniais formantais arba be jų. Skirtingai nuo ypatybės gausumo bei vidinės ypatybės turėjimo būdvardžių, kurie paprastai sudaromi tik su galūne *-us*, *-i* (retai su galūne *-as*, *-a*), rezultatinės ypatybės būdvardžiai dažnai sudaromi ne tik su galūne *-us*, *-i*, bet ir su *-as*, *-a* (rečiau *-ias*, *-ia*), – tiek su priebalsiniais formantais prieš galūnę, tiek be jų. Dėl to galima manyti, kad rezultatinė šių būdvardžių reikšmė yra senesnė; tokie vediniai pradėti darytis, kai *a* kamieno būdvardžių vartimo *u* kamieniais procesas dar nebuvo labai išsigalčjęs, o jų ypatybės gausumo reikšmė vėlesnė, pradėjusi formuotis šiam kamienų vartimo procesui jau išvirtinus. Antra vertus, neretai vartojami tos pat rezultatinės reikšmės būdvardžiai ir su galūne *-us*, *-i*, ir su galūne *-as*, *-a*. Kai kurie *-us*, *-i* galūnės būdvardžiai gali būti ne tiesiogiai išvesti iš veiksmažodžių, o perdurti iš atitinkamų *-as*, *-a* galūnės būdvardžių.

Rezultatinė minimųjų būdvardžių reikšmė gana gausi. Šios reikšmės būdvardžių daromasi iš nepriešdėlinių ir palyginti dažnai iš priešdėlinių veiksmažodžių. Jiems labiau būdinga šaknies balsių kaita negu ypatybės gausumo reikšmės būdvardžiams. Didesnę dalį rezultatinės reikšmės vedinių sudaro būdvardžiai su minėtomis galūnėmis be priebalsinių formantų, bet nemaža atitinkamų vedinių yra ir su priebalsiniais formantais. Pvz.:

su galūne *-us*, *-i* be priebalsinių formantų: *atlašūs dalgis* (: *atlōšti* „atlenkti aukštyn“), *išlakūs medis* (: *išlēkti* „iškilti aukštyn“) „aukštas tiesus“, *išnašūs vyras* (: *iš(si)nēšti* „smarkiai išaugti“) „aukštas, lieknas“, *nuolaidūs stogas* (*nu(si)lēisti* „nukabti“), *svārios varpos* (: *sveŕti*) „sunkios, nusvirusios“, *tamsūs*, *-i* (: *tēmti*), *tiesūs kelias* (: *tiēsti*);

su galūne *-us*, *-i* ir priebalsiniais formantais:

-klus, *-i*: *pinklūs darbas* „susipynęs, neaiškus“;

-lus, *-i*: *pūtlūs siūlai* „pasipūtę, minkšti“ (: *pūsti* „pūstis“), *seklūs ežeras* „išsekęs“;

-nus, *-i*: *gluōdnūs plaukai* „prigludę, lygiai sušukuoti“ (: *glūsti*, *glūdo*), *pažulnūs kalnas* (: *pažūlti*), *puōšnūs rūbai* (: *puōšti*);

-rus, *-i*: *mišrī sėkla* „sumišusi“;

-slus, *-i*: *tikslūs prietaisas* (: *tikti* „atitikti“);

-tus, *-i*; *-štus*, *-i*: *glītūs grybai* „gleivėti“ (: *gliēti*), *rūgštūs pienas*;

su galūne *-as*, *-a* be priebalsinių formantų (dažniausiai iš priešdėlinių veiksmažodžių):

atkili vartai „atkelti“, *atskiras kambarys* „atskirtas“, *įskilas puodas* „įskilęs“, *įsukas medis* (: *įsukti*) „susuktas, įvijęs“, *išdubas medis* (: *išdubti*) „pasidaryti drevei“ „išdubęs, drevėtas“, *iškrikas kaimas* „iškrikęs, netvarkingai išstatytomis trobomis“, *įvijus medis* „susišukęs“ (: *įvyti* „susukti“), *pādriks šienas* (: *padrikti*) „pasidrikti, išsidraikyti“, *palāidas arklys* „paleistas, nesupančiotas“, *plīkas žmogus* „nuplikęs“, *raūdas arklys* (: *raūsti* „rusti“) „rusvas, šviesiai bėras“, *sēnas žmogus*, *šlūbas arklys*;

su galūne *-as*, *-a* ir priebalsiniais formantais:

-las, *-a*: *āklas ežeras* „užakęs“;

-nas, *-a*: *pīlnas kibiras* (: *pīlti*), *plōnas popierius* (: *plōti*), *siļpnas vaikas* (: *siļpti*);

-snas, *-a*; *-šnas*, *-a*: *krēsnaš žmogus* (: *krēsti*), *vilgšnā skarelė* (: *vilgyti*) „kiek suvilgyta, drėgna“;

-štas, *-a*: *āukštas žmogus* (: *āugti*);

-tas, *-a*: *baltā drobė* (: *bālti*), *glaustā kalba*, *šiļtas oras*;

su galūne *-ias*, *-ia* be priebalsinių formantų:

kuŗčias, *-iā* (: *kuŗsti*), *šlāpias*, *-iā* (: *šlāpti*);

su galūne *-ias*, *-ia* ir priebalsiniais formantais:

-čias, *-ia*: *išvirkščias*, *-iā* (: *išveŗsti*, su įspraustiniu *k*), *stāčias*, *-iā* (: *stōti*);

-sčias, *-ia*; *-ščias*, *-ia*: *guļščias*, *-iā* (: *guļti*), *kniūbsčias*, *-iā* (: *kniūbti*), *plokščia lenta* (: *plōti* : *Kalvis geležį plōja* DŽ).

3. Kai kurie autoriai mūsų nagrinėjamų būdvardžių nelaiko vediniais. Pavyzdžiui, neseniai apgintoje R. Petrokienės daktarinėje disertacijoje būdvardžiai su vadinamosiomis pirminėmis priesagomis (*āukštas*, *-ā*, *liūdnas*, *-ā*, *piktas*, *-ā*, *plōnas*, *-ā*, *siļpnas*, *-ā*, *rūgštūs*, *-i*) bei su darybinėmis galūnėmis be priebalsinių formantų (*kartūs*, *-i*, *plīkas*, *-ā*, *rūdas*, *-ā*, *sēnas*, *-ā*, *platūs*, *-i*) laikomi neišvestiniais žodžiais, esą jie „dabartinės kalbos požiūriu nebesuvokiami kaip dariniai ir jų ryšys su vadinamaisiais pirminiais bendrašakiniais veiksmažodžiais suvokiamas kaip etimologinis, o ne darybinis“¹. S. Temčinai, kalbėdamas apie šiuos būdvardžius, vartoja „kvaziderivacijos“ (tariamųjų vedinių) terminą².

Čia reikia pabrėžti vieną dalyką. Būdvardžiai reiškia ypatybę, kuri yra daugiau ar mažiau abstrahuota, ypač šios darybos būdvardžių. Todėl gali būti būdvardžio darybinė reikšmė, palyginti su pamatiniu žodžiu, kartais ir labiau nutolusi, perkeltinė (metaforinė), bet tai nereiškia, kad tarp jų yra nutrūkęs darybinis ryšys, jeigu šių žodžių santykį galima atsekti sinchroniniame plane remiantis lietuvių kalbos duomenimis be ypatingų etimologinių aiškinimų. Kaip rodo pateiktieji pavyzdžiai, abiejų kategorijų – ypaty-

¹ Petrokienė R. Dabartinės lietuvių kalbos pirminių būdvardžių semantika. Vilnius, 1994. P. 1.

² Темчин С. Ю. Литовские отглагольные образования на *-ingas* как один из рефлексов **u-* основных прилагательных // Tarptautinis baltistų kongresas (Težės). Vilnius, 1991. P. 130.

bės gausumo bei vidinės ypatybės turėjimo ir rezultatinės ypatybės – būdvardžiai vieni turi aiškią tiesioginę, o kiti daugiau abstrahuotą, perkeltinę darybinę reikšmę, tačiau jų darybinis ryšys su veiksmažodžiu paprastai tebėra akivaizdus, atsekamas be jokios etimologizacijos.

Pvz.: abstrahuota, perkeltinė ypatybės gausumo bei vidinės ypatybės turėjimo reikšmė: *apsukrūs vyras* „kuris apsisuka, vikrus, greitas, sumanus“, *kantrūs žmogus* „kuris sugeba daug iškęsti, pakęsti“ (tiesioginė reikšmė būtų „kuris daug kenčia“), *gausūs derlius* „kurio daug gauna (ne „kuris daug gauna“), didelis, gausingas“;

abstrahuota, perkeltinė rezultatinės ypatybės reikšmė: *āpskritas*, -à (: *apskrieti*) „apskrietas, apskritimo formos“, *kilnū giminė* „aukštai iškilusi, aukštos kilmės, garbinga“ (tiesiogine reikšme yra tarminis: *kilnūs linai* „iškilę, gerai išaugę“), *saldūs pyragas* „turintis savyje saldumo“ (tiesiogine reikšme būtų „apsalęs“), *šveitrus kalavijas* „iššveistas, išgalastas, aštrus“.

Būdvardžių absrahavimo laipsnis paprastai nėra toks didelis, kad negalima būtų jų susieti su pamatiniu veiksmažodžiu. Būdvardžiai su kitokiais daiktavardžiais vis įgyja naujų reikšminių atspalvių. Plg. tiesioginės darybinės reikšmės vedinius: a) ypatybės gausumo: *birmūs*, *birūs šienas* „kuris labai byra, smulkus“, *gobšūs*, *gobštūs žmogus* „daug gobiantis turto“, b) rezultatinės ypatybės: *dusnūs oras* „uždusęs, tvankus“, *seklūs ežeras* „išsekęs, negilus“. Abstrahuotos, perkeltinės reikšmės vediniai paprastai nelabai kiek skiriasi nuo tiesioginės reikšmės vedinių. Pasitaiko tik vienas kitas būdvardis su labai atitraukta perkeltine darybine reikšme. Tai paprastai tokie vediniai, kurie sudaryti iš neproduktyvių, mažai paplitusių pamatinio žodžio reikšmių arba kurių perkeltinės, abstrahuotos reikšmės dėl žodžio semantinės raidos smarkiai nutolusios nuo tiesioginės žodžio darybinės reikšmės. Pvz.: *stiprūs*, -i „tvirtas, fiziškai ištvermingas“ sietinas su *stipti* reikšme „stingti, stirti, kietėti, pasidaryti nejudriam“: *S t i m p u*, *kietu tampu* SD 46; *Sprandas s t i m p a* Kv; *Šaltiena s t i m p a* (kietėja) NdŽ; *jog akys p a s t i p t ū kaip akmenys* BB 2 Moz 15, 16; *S u s t i p ė s kaip iš vieno kaulo būtų esąs* LTR(YI). Tokie būdvardžiai dabartinės kalbos požiūriu galėtų būti laikomi ir ne vediniais – kaip išimtys iš visos grupės nagrinėjamųjų būdvardžių. Jų nėra daug. Dauguma minimųjų būdvardžių yra tikrieji, o ne tariamieji vediniai, nes, kaip anksčiau buvo nurodyta, jie turi darybinės reikšmės, priklauso tam tikrai darybinei kategorijai, o daugiau nutolę nuo pamatinio žodžio turi perkeltinę (metaforinę) darybinę reikšmę. Reikšmės perkėlimas dar neatitolina žodžio nuo darybos tipo, jeigu išlieka aiškus darybinis ryšys su pamatiniu žodžiu.

Prof. V.Urbutis savo teoriniame darbe apie darybą minimojo tipo būdvardžius šiaip jau laiko vediniais (*apsukrūs*, -i, *prantnūs*, -i, *raizgūs*, -i, *užgaulūs*, -i, *vilgšnūs*, -i, *kietas*, -à, *uždaras*, -à, *gulščias*, -ià), tik labai atitolusius nuo pamatinio žodžio išskiria iš vedinių tarpo (*įvairūs*, -i, *stiprūs*, -i)³. Gali

³ Urbutis V. Žodžių darybos teorija. Vilnius, 1978. P. 197, 198, 98, 90, 216, 89, 230, 33, 69

būti traktavimo skirtumų tik dėl atskirų būdvardžių. Pvz., V.Urbutis nelaiko vediniu *gudrūs*, -i⁴. Pagal mūsų anksčiau nurodytus pavyzdžius *gudrūs*, -i „igudęs, sumanus“ yra perkeltinės rezultatinės reikšmės vedinys iš (i)gūsti kaip *āpskritas*, -à iš *āpskrīeti*, *darbštūs*, -i iš *dīrbti* ir kt. Beje, minimųjų būdvardžių darybos tendencijos rodo, kad rezultatinės reikšmės vedinių kryptis tikriausiai bus: *kimūs*, -i iš *kimti*, *báltas* iš *bálti*, o ne atvirkščiai⁵.

4. Tradiciškai minimųjų būdvardžių galūnės su priebalsiniais formantais laikomos vadinamosiomis pirminėmis priesagomis: -lus, -i, -mus, -i, -nus, -i, -vas, -a, -čias, -ia ir kt. Antra vertus, norint daugiau redukuoti, susisteminti darybines priemones, šias galūnes su priebalsiniais formantais galima laikyti tų pačių derivacinių galūnių be priebalsinių formantų variantais dėl šių aplinkybių.

1) Minimųjų būdvardžių formalioji išraiška iš dalies sutampa: jų darybinės galūnės tos pačios, tik vieni prieš tas galūnes dar turi priebalsinių formantų, o kiti neturi.

2) Kaip rodo anksčiau duoti pavyzdžiai, šių būdvardžių darybinės reikšmės visiškai tapačios, plg. ypatybės gausumo reikšme: *aid-lūs puodas* „gerai aidintis“ ir *aĩž-ūs žirniai* „kurie gerai aižosi“; rezultatinės ypatybės reikšme: *glauš-tà kalba* ir *ātdar-as kambarys*. Daresni yra vediniai su grynėmis galūnėmis be priebalsinių formantų, o su priebalsiniais formantais nėra labai gausūs.

3) Daugumas formantų, atrodo, vartojami prieš galūnes grynai fonetiniais sumetimais. Be šių formantų neįmanomi tie, kurių šaknys baigiasi balsiais arba be priebalsio būtų sunku ištarti, arba sutaptų su kito žodžio šaknimi ir jų reikšmė būtų neaiški, pvz.: *āk-las*, -à (*ak-as* be priebalsio būtų neaiškus), *apgau-lūs*, -i (*apgau-us* be *l* neįmanomas), *pló-nas*, -à (*plo-as* taip pat negalimas fonetiškai), *ger-snūs*, -i „kuris gerai geria“ (*ger-us* sutaptų su šaknimi *ger-as* ir būtų neaiškus), *taik-lūs*, -i „gerai pataikantis“ (*taik-ūs* sutaptų su *taikà* ir reikštų „taikingas“), *šil-tas*, -à (be *t* sutaptų su *šilas* „pušų miškas“) ir daugelis kitų.

Priebalsiniai formantai kartais pasitarnauja reikšmės poliarizacijai. Pvz.: *svar-būs darbas* „didelės reikšmės“ ir *svar-ūs žodis* „daug sveriantis, lemiantis“ sudaryti iš to paties veiksmazodžio *sveĩti*. Beje, *svarbūs*, -i tarmėse yra „svarus“ reikšme: *Svarbus vaikas kaip akmuo* (sunkus) VŠR; *Svarbios rugių varpos* (sunkios) Vlkv.

Kai kurie būdvardžiai su priebalsiniais formantais ir be jų turi skirtingas darybines reikšmes, pvz.: *pin-klūs*, -i „supintas, neaiškus“ – rezultatinė reikšmė ir *pin-ūs*, -i „kuris gerai pinasi“ – ypatybės gausumo reikšmė.

Kartais be priebalsinių formantų ir su šiais formantais sudarytų būdvardžių reikšmės rutuliojasi nevienodai. Pvz., iš to paties veiksmazodžio *ĩvyĩti*, *ĩvĩjo* „susukti, iškreipti“ yra sudaryti du rezultatinės reikšmės būdvardžiai:

⁴ Ten pat. P. 236.

⁵ Plg. Urbutis V. ten pat. P. 104, 203.

įvij-as medis „susuktu, iškreiptu kamieniu“ ir *įvai-rūs medis* „t.p.“ (tarm.). Pastarasis įsigalėjo bendrinėje kalboje perkeltine (metaforine) reikšme „visoks, nevienodas, skirtingas“, o *įvijas*, *-à* liko tiesiogine reikšme.

Taigi yra lyg koks distribucinis vedinių pasiskirstymas (dažniausiai fonetiniu, rečiau semantiniu pagrindu). Neatsitiktinai tokiais darybos formantais dažniausiai eina sonoriniai priebalsiai, kurie palengvina ištara: *l, m, n, r, v*, taip pat *t* (susijęs su neveikiamųjų dalyvių būtojo laiko formantu), *st, s, b*. Žinoma, yra ir analoginių vedinių.

4) Atskiri priebalsiniai formantai kokio nors naujo reikšminio atspalvio vediniui paprastai nesuteikia. Visą šių vedinių priebalsinių formantų įvairovę atstoja viena nevarijuojanti darybinė morfema, būtent galūnė *-us, -i, -as, -a, -ias, -ia* be priebalsinio formanto.

Taigi išpildomi visi variantų reikalavimai: 1) artima formalioji išraiška, 2) ta pati darybinė reikšmė, 3) pasiskirstymas pagal papildomą distribuciją, 4) visas varijuojančias morfemas atstoja viena nevarijuojanti morfema.

Iš viso to, kas čia pasakyta, galima padaryti tokias išvadas: 1) synchroniniu požiūriu minimieji būdvardžiai yra vediniai, t.y. čia yra derivacija, o ne „kvaziderivacija“; 2) darybinės galūnės *-us, -i, -(i)as, -(i)a* su priebalsiniais formantais galėtų būti traktuojamos kaip tų pačių galūnių be priebalsinių formantų variantai.

ON THE ANALYSIS OF DEVERBAL ADJECTIVES

Summary

The article presents an analysis of the deverbal adjectives with the derivational affixes *-us, -i, -(i)as, -(i)a* (*skal-ūs, -i: skėlti, pādrikas, -à: padīkti*) and the adjectives containing consonantal formants before the same affixes (*puoš-nūs, -i: puošti, āuk-štas, -à: āugti*). Some authors don't consider them to be derivative words from the synchronic point of view. An analysis of concrete examples shows that these adjectives have two categorial values („plenty of the quality or an internal quality“ and „a resultative quality“), therefore must be considered as the deverbal derivatives. Their derivational affixes with the consonantal formants could be considered as the variants of the same affixes without such formants (f.e. the affixes *-mus, -i, -nus, -i, -rus, -i* a. o. are the variants of the affix *-us, -i* with the same value).

DR. ALOYZAS VIDUGIRIS, Vilnius

LIETUVIŲ KALBOS PIETRYTINIO PAKRAŠČIO ŠNEKTOS

Pietrytinės lietuvių kalbos šnektos yra svarbios daugeliu požiūrių ne tik lietuvių etnokultūrai, bet ir vis labiau šiame plote įsitvirtinančiai slavų kultūrai ir apskritai indoeuropeistikai. Jau eina antrasis šimtmetis, kai daugelio kultūros žmonių, ypač kalbininkų baltistų, dėmesį tebetraukia ir kelia nuostabą pietrytinės lietuvių kalbos šnektos, jų gausa ir kontrastai, archaika ir trapumas. Visu pietrytiniu Lietuvos ir šiaurės vakarų Gudijos (Balta-rusijos) pakraščiu nuo Latvijos Latgalos iki Lenkijos Mozūrijos plyti didžiulė intensyvių baltų ir slavų etnokultūrinių kontaktų teritorija, arba zona, kur nuo seno gyvena ir kitų kalbų bei tautybių atstovų. Čia išlikusios šnektos yra glaudžiai susijusios ne tik su pagrindinėmis lietuvių kalbos tarmėmis, bet ir tarpusavyje sudaro nuoseklią pereinamųjų šnektų šnektelių sistemą. Tos šnektos dabar yra svarbiausi atraminiai lietuvių dialektologijos punktai ir gyvos etninės Lietuvos liudytojos.

Šią etninės Lietuvos teritoriją pagal lietuvių kalbos vartojimo ir įtakos laipsnį galima sąlygiškai padalyti į tris pereinamąsias zonas:

1. Lietuvių kalba ir kultūra išlaikė vyraujančią padėtį visoje dabartinėje pietų Lietuvoje (Varėnos, Lazdijų raj.) ir rytinėje dalyje (didesnėje Ignalinos ir Švenčionių raj. dalyje).

2. Mišriakalbė teritorija, kur lietuvių kalba nebesudaro nei kompaktiškų plotų (išskyrus lenkų užgrobtą Seinų kraštą), nei santykinės daugumos. Unikalioms lietuvių kalbos šnektos iš esmės čia buvo sunaikintos dėl vykdytos polonizacijos ir rusifikacijos daugiausia per lenkų ir sovietų okupacijų septyniasdešimtmetį. Tai Vilniaus ir Šalčininkų rajonai (Lietuvoje) ir nuo Lietuvos atrėžtuose, Gudijai priskirtuose Breslaujės, Pastovių, Mėdilo, Ąstravo, Smurgáinių, Ašmenės, Varenavo, Lydės, Gařdino ir kituose rajonuose. Iš kadaise buvusio ištisai lietuviško, o dabar baigiančio paskęsti slavų jūroje kontinento bekyšo tik pačios kalnagūbrių viršukalnės, kalbotyros pasaulyje

žinomos kaip Ąpso, Kamojū, Jūrāvo (Ažùdievio), Gervėčių, Dievėniškių, Lazūnų, Armėniškių, Benekáinių, Pelesōs, Ródūnios, Ašiužiōs, Pėrvalko, Zietelos ir kitos šnektos.

3. Baltų teritorija, kur lietuvių kalba išnykdama čia naujai įsitvirtinusiose slavų, daugiausia gudų ir periferinėje lenkų kalboje paliko įvairaus lygmens pėdsakų (daugybę vietovardžių, fonetikos, morfologijos, leksikos, semantikos, sintaksės ir prozodijos skolinių, įvairių baltiškų (lietuviškų) pa-pročių ir kt.).

Pietrytinių šnektų, kaip ir apskritai visų lietuvių kalbos tarmių, raida ir jų savitumas yra neatsiejami vienas nuo kito, kaip procesas ir jo rezultatas, priežastis ir pasekmė; o visa tai paprastai skatino daugelis tiek vidinių (intralingvistinių), tiek išorinių (ekstralingvistinių) veiksnių.

Lietuvių kalbos tarmių bei šnektų šnektelių gausumą ir savitumą, ypač pietryčių Lietuvoje, lėmė dar iš feodalinės santvarkos paveldėtas administracinis ir konfesinis gyventojų uždarumas, sėslus gyvenimo būdas ir dėl anksti suslavėjusios lietuvių bajorijos senokai prasidėjusi kultūrinė izoliacija.

Pirmiausia šnektų šnektelių gausu rytų aukštaičiuose, ypač vadinamojoje rytų aukštaičių vilniškių patarmėje. Čia žmonių kalba dažnai skiriasi vienokiomis ar kitokiomis ypatybėmis ne tik kas parapija, bet kartais ir kas kaimas. O ką jau kalbėti apie dabar atsijusias, izoliuotas nuo pagrindinių tarmių pakraštines rytų aukštaičių ir pietų aukštaičių šnektas, atsidūrusias už dabartinių Lietuvos sienų. Vien tarmių ir šnektų gausa jau rodo nepaprastą lietuvių kalbos senumą. Ypač izoliuotosios šnektos pasižymi archaika. Klausydamasis tų vietų senelių šnekos tarsi skaitai XVI–XVII a. lietuvių rašto paminklus.

Įdomių archaiškų ypatybių čia yra tiek daug, kad net ir svarbiausių neįmanoma visų suminėti, nebent tik vieną kitą būdingesnę. Mažvydo laikus primena neretai rytų aukštaičių šnektose pasitaikantys ilgieji *ā, ē* vietoj bendrinės kalbos *o, e*, pvz.: *brātīs ~ brólis, māčia ~ móčia, bū.vā ~ būvo, ējā/ājā ~ ėjo, nēr ~ nēr[a], tėvas ~ tévas* ir pan. Pietrytinių pakraščiu jie vartojami gana įvairaus labializacijos laipsnio: nuo *ā, ē* (Mielagėnai, Adūtiškis) ar *ā, ē* su nežymiu *o, e* atspalviu (Daugėliškis, Gaidė, Rimšė, Tverėčius), ar *ē, o* su *e, a* atspalviu (apie Strūnaitį, Švenčionis) iki bemaž visai labializuotų *ē, o* ir net tam tikrais atvejais susiaurėjusių, t.y. išvirtusių diftongoidais *ie, uo*. Pavyzdžiui, po priebalsių *t, d, k, g, n, s, š, ž* vietoj senojo *ē ~ e* turimas diftongoidas *ie/ē* apie Céikinius, Švenčionėlius, Švenčionis, Svirkas iki Vosiūnų kaimo Adūtiškio apyl. Rytų aukštaičių šnektose plačiau negu kitur yra įvairių žodžio pozicijų nelabializuoto *ā* liekanų, galbūt sietinų su sėlių substratu¹. Ne visai labializuotas *o*, t.y. *o* su didesniu ar mažesniu *a* atspalviu, neretai pasitaiko buvusių sūduvių, arba jotvingių, plote apie Drūskininkus, Seirijūs, Pūnską ir kitur. Tą aplinkybę, jog kadaise nelabializuotas *ā* turėtas

¹ Žr. Veikėjų korespondencija. Kaz.Būga į kun. J.Tumą // Mūsų senovė / Red.J.Tumas.. Kaunas, 1921. T. 1. Kn. 1. P. 120.

visame lietuvių kalbos plote, neturėtų paneigti konservuojančios substrato reikšmės. Ar ne iš senųjų lietuvių ir sūduvių genčių sandūros laikų yra atėjęs diftongoidų *ie*, *uo* siaurinimas, pasitaikantis apie Armėniškes, Benekáinis, Dievėniškes, Zietelą ir kt., pvz.: *dúok* / *dú^ok* / *dūk*, *niēko* / *nēko*, *nýko* ir kartais net *dūk*, *niko*. Senosios paveldėtos ypatybės pietrytiniais lietuvių kalbos ploto pakraščiais kartais pinasi su analogiškėmis naujesnėmis ypatybėmis. Tikriausiai dėl glaudžių kontaktų su slavų kalbomis čia balsiai *é*, *o* sporadiškai dvibalsinami iki *ie*, *uo*, vienbalsinami iki *ié*, *“o* ar *é, o*.

Svarbiausia rytų ir pietų aukštaičius jungiančiąja bendrybe paprastai laikoma sena inovacija, t.y. vadinamųjų nosinių *q*, *ę* virtimas *u*, *i* (*kąsnis* / *kųsnys* ~ *kąsnis*, *kįst(i)* ~ *kęsti*, *tįst(i)* ~ *tęsti*, *ųžuolų* ~ *ąžuolų*, *kařų* ~ *kařų*, *kárvį* ~ *kárvę*), o jas skiriančiąja ypatybe – mišriųjų dvigarsių *am*, *an*, *em*, *en* vertimas į *um*, *un*, *im*, *in* rytų aukštaičių tarmėje (*úntis* ~ *ántis*, *kuřpas* ~ *kařpas*, *pímpė* ~ *pėmpė*, *pinkì* ~ *penkì*, *runkà* ~ *rankà*).

Skirtingus refleksus davė priebalsių junginių *tj*, *dj* likimas (pagal juos aukštaičiai atsiskyrė nuo žemaičių). Aukštaičių tarmėse šie junginiai išvirto afrikatomis *č*, *dž* (pvz.: *čia*, *gaidžiaĩ*, *keñčia* / *kiñčia*, *mėdžias*, *svečiaĩ*, *svėčias*), o rytų aukštaičių vilniškių plote ir didelėje pietų aukštaičių ploto dalyje vietoj tų afrikatų tariama *c*, *dz* (dzūkuojama), pvz.: *cià*, *gaidziaĩ*, *keñcia* / *kiñcia*, *mėdziai*, *sveciaĩ*, *svėcias* (plg. žemaičių *gaidžė*, *kėnt*, *mėdžė*, *svetė*, *svėtīs*). Dėl analogijos pietų aukštaičiai ir rytų aukštaičių vilniškių pietinė dalis afrikatų išvengė ten, kur kiti aukštaičiai jas turi, pvz., moteriškosios giminės *ė* kamieno daiktavardžių dgs. kilm. *bičių* ~ *bičių*, *blākutių* ~ *blākučių* „*blakių*“, *mergāitių* ~ *mergāičių* (plg. *bitė*, *blākutė*, *mergāitė*); būtojo laiko *ė* kamieno veiksmazodžių 1 a. *gāudiau* ~ *gāudžiau*, *metiaũ* ~ *mečiaũ* (plg. *gāudė*, *mėtė*); tariamosios nuosakos vienaskaitos 1 ir 2 a. *būtau* / *būtáu*, *aitáu*, *gautáu*, *mestáu*, *būtai*, *aitái*, *mestái* (plg. *būtu*, *aitų* / *aitų*, *gaūtų* / *gaūtų*, *mestų*). Bemaž visos pastarosios beafrikatės formos turimos ir nedzūkuojančioje Zietelos šnektose. Apie XIV a. pietrytiniais ploto pakraščiais išplitęs dzūkavimas² izoliuotos Zietelos šnektos, matyt, jau nebesiekė.

Rytų ir pietų aukštaičius jungia priebalsio *l* ir kartais kitų priebalsių kietinimas. Vieni priebalsiai kietai tariami iš senovės (galimas dalykas – substratiniai), kiti – naujesni.

Ar ne su sūduvių (jotvingių) substratu reikia sieti dažnai pietų aukštaičių pakraščiais pasitaikančius priebalsių *t* : *k*, *d* : *g*, *s* : *š*, *z* : *ž* kaitaliojimus, pvz.: *testà pasėgēs* (pasėdės) *mokeriškė* (moteriškė) *piřkion*; *akidavė* (atidavė) *jos mergāikė* (mergaitė) *māno nāšulius*; *pasėre žirgeliiš* (pašėrė žirgelius) ir pan.

Neminint daugelio kitų įvairių smulkesnių ypatybių, galima būtų ir baigti paviršutinišką fonetinę šių šnektų charakteristiką.

² Plg. S a l y s A. Kelios pastabos tarmių istorijai // Archivum Philologicum. Kaunas, 1933. T. 6. P. 24.

Daug yra išlikę įdomių tiek senovinių, tiek naujesnių morfologijos bruožų, daugelis jų yra žinomi, pavyzdžiui, žodžių dariniai su jungiamuoju balsiu (*galadeltỹs* „sengalys (mėnulio fazė)“ Grv³, *miegakūlỹs* „miegalius“ Dv, *musiómiris* „musmiris“ Ad, Aps, *tarpūpėdis* „šalinė“ Dv, Lz, *višakelis* Grv, Dv, Drsk, Pls), daug senovinių linksnių galūnių. Pavyzdžiui, vien Gervėčių šnekte vartojama keliariopa vyriškosios giminės vns. naudininko galūnė: -ui (*arkliui, daržui, klūonui*), u (*bėržu, darbinỹku, kiškiu*), -uo (*árkliuo, gaidziuo, žmóguo*), kartais tik -o (*gaidėlio, kacinuko*), o su prielinksniais *lig, po, prieg* ir -ie ar -i (*lig rūdenie, lig vākarie, po dārbi, po liėti, prig dārbi*). Apie Armėniškes, Dievėniškes, Nėčią vartojama apibendrinta senoviška daugiskaitos naudininko galūnė -mu (*akimu, bróliamu, trīmu mergystėmu*). Daugiau pietų Lietuvoje paplitusi i ir priebalsinio kamieno dgs. naud. galūnė -mi, kaip ir dgs. įnagininko, skiriasi tik kirčiavimu: dgs. naud. -imi (*akimi, dukterimi, seserimi*), o dgs. įnag. -imì (*akimì, avimì, nakcimì, seserimì*). Apie Dievėniškes, Gervėčius, Lazūnus, Zietelą dar pavartojami keturi vietininko linksniai, t.y. be vidaus esamojo vietininko – inesyvo (pvz.: vns. *darži ~ daržė, šóni ~ šone*; dgs. pietų aukštaičių – *krūmuosa, pirkiosà* ir rytų aukštaičių vilniškių – *daiktuosù/-uì, mariosù/mariosuì* Lz), dar labai dažnas vidaus einamasis vietininkas – iliatyvas (vns. *kanà* „kur“, *duobėn, piškiona* Grv, dgs. *akýsna/akýsan, namúosna/namúosnan/namúosan* Lz, Zt, vilniškių *akýsun, namúosun*); retesnis pašalio esamasis vietininkas – adesyvas (*brólip/broliepi, bóbaip, maniñp/manip, mūsip* Dv, Lz, Zt, *brólik, manik, mūsuk, juòsuk* Grv) ir pašalio einamasis – aliatyvas (*arklióp, mergósp, bitiump, mūsuiñp* Dv, Lz, Zt, *gyviók* „pas galvijus“, „mūsuiñk Grv).

Nemaža atematinų veiksmažodžių (*eiti/eit* „eina“, *dėsti/dėst, giesti/giest, jėsti/jėst, miėgti* Lz, Zt) ar kontaminuotų jų formų (*aimù, aimì, aima, dėma, giema, jėma; liėkna, miėgma* Lz, Zt); vilniškių tariamosios nuosakos formos su postpozicijomis -be (*aičióbe, nėščiabe, rašýtumbe, suktūtbes* Aps, Brsl, Rmš, Lkm), -p(ė) (*aičiàp, aiñupė, suktupės* Zt), -k(ė) (*krutėciak, sakýtutk, suktciakės* Grv), taip pat tik vilniškiams būdingos liepiamosios nuosakos formos be formanto -k (*amė* „eime, eikime“, *duō/duōj* „duok“, *guliēs „gulkis“, iñ „imk“, klō „klok“, sėstė „sėskitės“, stojiēs „stokis“, stojiētēs „stokitės“*) ir kt.

Ne mažiau reikšminga yra ir leksika, tik kartais nepakankamai ji vertinama. Apskritai bet kurios tarmės leksiką inventorizuoti (rašyti žodyną) nėra lengva dėl to, kad ji (leksika) neribota, įvairioms įtakoms atvira ir nuolat kintanti sistema. Paprastai sparčiausiai kinta leksikos periferija, o branduolys pasižymi dideliu pastovumu; pagal tai kalbininkai apskaičiuoja net kalbų amžių. Taigi leksikos svarba nėra kiek ne menkesnė negu kitų kalbos lygmenų, o dažnai esti net reikšmingesnė ir iškalbingesnė. Be to, leksika – tai ne tik atskiri žodžiai, sugrupuoti ar sudėti pagal alfabetą, bet yra tarmės

³ Gyvenamųjų vietų pavadinimų santrumpos kaip ir „Lietuvių kalbos žodyno“. T. 1–15. 1968–1991.

ar šnektos sistemos esminė dalis su daugiasluoksne semantika ir nuo jos priklausoma sinonimika, tarmišku tarimu bei kirčiavimu, dėsningais ir nedėsningais garsų pakitimais, jų gramatinėmis formomis ir vartoseną.

Negalima atsigėrėti daugelio rytų ir pietų aukštaičių pakraščių žodžių savitumu, senove, daryba ir reikšmėmis, pvz., rytų aukštaičių vilniškių *ažvačią* „užpakalis; pasturgalis“ rytinėje pietų aukštaičių dalyje nuo Dievėniškių iki Šalčininkų, Benekáinių, Varenávo sakoma *ažacią* (plg. *susiríšė lopinėlį ažaciōn* Dv, *važuoja važuoja, atsigrįžta ažaciōn, páiso - rāgana važuoja* Vrnv), *kuokynė* „pasilinksminimas, šokiai“, *lōbas* „slėnis, loma“, *mýgti* „spausti“, *mintis* „imtis, ristas“, *mintynės* „imtyinės (Gervėčiuose *galėtyinės*), *pāšinas* „rakštis“, *žūti* „žvejoti“. Tik vilniškių pietinėje dalyje, buv. Ašmenos apskrityje apie Dievėniškes, Gervėčius, Lazūnus vartojamas žodis *gūvis* „banda, galvijai“. Šiaurinės dalies vilniškių žodžiai *īsas -à* „trumpas“, *sinkus -i* „smulkus“, *sinkliai* „šienuolės, pabiros“, galimas daiktas, yra sėlių kalbos reliktas. Kiti žodžiai tam tikromis reikšmėmis vartojami tik pačiame pietrytiniame kampe, pvz., žodis *mēdžias* „miškas, giria“ (vartojamas iki Dubičių, Varėnės, Trakų, Gervėčių)⁴, *rakštis* „karstas“ (Arm, Asv, Bn, Dv, Grv, Pls, Šlčn, Vrnv). Dar mažesniame plote žinomas žodis *šiltis* „šiluma, ugnis, žiburys“ (Arm, Dv, Lz, Pls, Zt), *dievaitis* „mėnulis, mėnuo“ (Arm, Asv, Nė, Pls, Rod).

Kai kurie žodžiai vartojami tik vienoje kurioje šnektose. Imkim vieną iš geriausiai lietuvių kalbą išlaikiusių Gervėčių šnektą. Kiek čia savitų žodžių, semantinių dialektizmų, pvz.: *abūšlaitė/abūšlėtė* „krosniadangtė“, *bičiakrėlis* „graižiažiedžių šeimos vaistinis augalas“, *bizdigōnas* „laumžirgis“, *bōlis* „bolavimas, baltavimas“ (pucinaĩ kap ažžýsta, tai cik bōlis, cik baltúojasi visi mēdzei), *bučýs* „karkvabalis“, *bugėlė* „vabalas“ (vienà gyvenū kap bugėlė), *čirklē* „griežlė“, *dýkaberžis* „ameliankis, medleva (toks medis)“, *glyvėti* „žibėti, švytėti“ (*mā[no] galvėlė kvietkuosna glyvėjo, mā kاكلis karōliuosa blizgē[jo]*, *gókštas/góštas* „avižytė (tokia gėlė)“, *grimzlys/grimžlys* „gružlys (tokia žuvis)“, *krimlys* „nuograuža“, *kukelaitė* „bandelė“, *lapėleizis/lapėležis* „voveraitė (toks grybas)“, *paustis* „gyvulio plaukai“ ir kt. Tai tik maža dalelytė šios unikalios šnektos turtų.

Taip pat ir kitose izoliuotose šnektose išlikę kitur niekur nevartojamų žodžių ar jų formų, pvz., apie Žietelą *pamárkas* (keiksmazodis, plg. *o kat tavė pamárkas*), *pēkus* „banda, galvijai“, *pėrdienė* „artimiausias laikas, ryt-diena“, apie Lazūnus *žmuōj* „žmogus“ ir kt.

Daugelis gražių plačiai žinomų lietuviškų žodžių dėl tam tikrų griežtų sisteminių santykių ir nominacinių derivacinių ar semantinių išteklų pietrytinėse šnektose dažnai įgyja specifinę, kartais net netikėtą reikšmę. Pavyzdžiui, šiose šnektose pagrindinė reikšmė „dirbti“ vartojami žodžiai: *dirbti*, *darbuiti*, *daryti*, *krutėti*, *veikti*. Šie žodžiai tik bendrinės kalbos požiūriu sudaro sinonimų eilę, kur leksema *dirbti* yra dominantė ir neutralus narys, o visi

⁴ Plg. Lietuvių kalbos atlasas. Leksika. Vilnius, 1977. T. 1. Žemėl. Nr. 113. P. 191–192.

kiti žodžiai pirmojo žodžio atžvilgiu yra žymėti (markiruoti), t.y. turi papildomąją, konotatyvinę reikšmę, pvz., *darbuoti* – dialektizmas, *krutėti* „judėti, palengva dirbti“, o kiti reiškia abstraktesnę veiksmą. Atskirų šnektų požiūriu šie nors ir vienos reikšmės žodžiai yra heteronimai, nes ne visi tie žodžiai visur čia vartojami ar žinomi. Keičiantis sinonimų eilei, pakinta ir kiekvieno nario funkcija. Kitaip tariant, kiekviena šnektą turi vis kitokią, savą sinonimų eilę; kiekvienas čia minėtas žodis šnektose yra tapęs pagrindiniu. Pavyzdžiui, Zietelos šnektos, kaip ir bendrinės kalbos, toks žodis dominantas yra *dirbti*, didelėje pietų aukštaičių ploto dalyje – *darbuoti*, -uja, -ujo, Dievėniškių ir iš dalies Lazūnų šnektose – *veikti*, -ia, -ė (plg. *veikia žemį, veikiama* „ariama, dirbama“ *žemė*), Gervėčiuose – *krutėti*, -a, -ėjo (*krūta žemį, krutamą žemė*). Pastarasis žodis analogiška reikšme vartojamas ir apie Ąpsą, Adūtiškį, Švenčionis, Linkmenis ir kitur, t.y. visoje šiaurinėje vilniškių dalyje ir kartais toliau. Čia su *krutėti* konkuruoja arba dažnai kai kur yra ir pagrindinis žodis *daryti* (*reikia darbas daryti* Rš; *kėiverius metus an trāktoriaus dārė* Aps, Brsl; *turėj[io]m valākų dāromos žēmės* Gd, Rš).

Panašiai atsitiko ir su žodžio *kalbėti* reikšmės ekvivalentais. Leksemai *kalbėti* įsitvirtinus tik viena reikšme „melstis, kalbėti poterius“, apie Armėniškes, Benekáinis, Dievėniškes, Lazūnus, Šalčininkus įsigalėjo žodis *dudėnti* (*kaip aš menū, tai vis lietuviškai dudėnom* Šlčn; *nepagirsi kitėp dudėnant* Bn; *berniukas juokiasi, kap mės dudėnam* Lz); Gervėčiuose ir kartais kitur – *klegėti*, -a, -ėjo (*mės sanybiškai klėgam*); apie Ąpsą, Brėslaują, Daugėliškį, Dūkštą, Rimšę ir kartais toliau – *niūkti*, -ia, -ė (plg. *sānas sviētas niūkia, kū vāsara bus lietūnga* Aps; *klaūso durnū būbū niūksmo* „kalbos“), apie Ąšiužią, Pėrvalką ir gana plačiai kitur – *šnekėti*, -a, -ėjo.

Reikšme „groti, griežti“ visoje šiaurės rytų vilniškių ploto dalyje vartojamas *dūdūoti*, -ūoja, -āvo (*óí gražiaĩ mokėjau un armōnikos dūdūot* Nmč; *kap dūdūoja, tep ir šoka* Aps, Švnc), Gervėčiuose – *ūžti*, -ia, -ė (*sėdōs ir un skripkos ūžia*), Lazūnuose ir Zieteloje – *žáisti* (*an argōnū òt gražiaĩ žáidė; nusīveža mūzikū* „muzikantą“ ir *jemi žáidžia*) ir kt.

Kiekvienas naujas į šnektą atėjęs žodis, ar jis lietuviškas, atėjęs iš bendrinės kalbos, ar skolinys, tik iš pradžių esti žymėtas kaip naujas, neįprastas, bet kai prie to žodžio priprantama, tada jis paprastai sujaukia nusistovėjusią žodžių vartoseną ar sinonimų eilę, t.y. tarsi gegužiukas ima išstumti ir pasmerkia užmarščiai kitus gražiausius lietuviškus žodžius. Pavyzdžiui, visu pietrytiniu pakraščiu tokiu agresyvumu pasižymi iš gudų kalbos atėję skoliniai *ūtaryti*, *ūtartyti* „kalbėti“ ar retesnis jų sinonimas *amānyti* „šnekučiuoti“. Panašių skolinių galima būtų pateikti labai daug. Šnektas skurdina ir per daug sureikšminama lietuvių bendrinė kalba.

Taigi tiriant lietuvių kalbos tarmes labai svarbu pirmiausia išsiaiškinti ir teisingai suvokti kiekvienos tarmės ar šnektos sistemą, paisyti tos sistemos traukos („spaudimo“) dėsnį ir skirti naujuosius jų elementus.

Kiekvienai pietrytinio lietuvių kalbos pakraščio šnektai tam tikro savi-
tumo teikia ir įvairaus lygmens skoliniai. Tai ne tik tiesioginis atskirų fone-
tikos, morfologijos (ypač darybos), leksikos ar sintaksės elementų skolini-
masis, bet ir analogijos reiškiniai, darybinių vienetų ar leksikos reiškinių
kalkiavimas bei adaptacija. Nykstančioms šnektoms ypač būdingas esti kai
kurių žodžių darybos, adaptuojamų skolinių giminės kamieno, skaičiaus ar
veiksmazodžio veikslų įvairavimas (variantiškumas), pvz., Lazūnų *bandà*,
bandē „kepalas“ arba *braukylai*, *braukylas*, *braukylė*, *brauktūvai*, *brauktūvas*.
Dėl tokių žodžių panašumo neretai painiojama net jų reikšmė. Labai svy-
ruoja skolinių adaptacija, pvz., Zietelos šnekte *pirtis* vadinama arba visai
neadaptuotu skoliniu *bānia* ar kiek adaptuotu *bānė*. Žodis *pirtis* jau išny-
kęs. O lazūniškiai, dar tebeturintys senąjį žodį *pirtis*, vartoja adaptuotą sko-
linį *bonià*. Gudų kalbos friktyvinis garsas *h* esti perteikiamas kaip *g*, *h* arba
v, pvz.: *bagótas*, *bahótas* ir *bavótas* „turtingas“, *bagostvà*, *bahostvà* ir *bavostvà*
„turtas“ ir pan.

Dažnai slavų kalbų pavyzdžiu iš įvykio veikslų veiksmazodžių su dažni-
nės ar tęsiamos (iteratyvinės ar duratyvinės) reikšmės priesagomis *-dinėti* ar
-dyti sudaromi eigos veikslų veiksmazodžiai, pvz.: *ateiti* – *ateidinėti* ar *atei-
dyti*, *pirkti* – *pirkdinėti*, *pirkdýti*, *suriñkti* – *surinkdinėti*, *surinkdýti*. Zietelos
šnektai būdingi vediniai yra su priesaga *-dinėti*, o Gervėčių – su *-dyti*, o kitur
vartojamos abi priesagos. Savi lietuviški žodžiai įgyja kitų, paprastai slaviš-
kų, reikšmių, pvz.: *lįsti* „lipti“, *lūpti*, „draskyti“, *riñkti* „imti“ ir kt.

Visi šie paminėti ir dar daugiau nepaminėtų faktų ir reiškinių toms šnek-
toms teikia nepaprasto spalvingumo, egzotiškumo. Žiūrint iš tų šnektų šnek-
telių sistemų vidaus, rodos, akivaizdžiai matyti jų „pastangos“ išsiskirti iš
pagrindinių kalbos tarmių, izoliuotis ir integruojant kitų kalbų reiškinius
tapti savarankiška kalbos sistema (tiksliau – posistemiū). Tokia tendencija
būdinga kalbų divergencijai, kai iš vienos prokalbės išrieda kelios kalbos.

Tačiau lietuvių kalbos pakraštinių šnektų požiūriu šie divergenciniai pro-
cesai tėra viena iš sudėtingos tų šnektų evoliucijos ir kontakto su kitomis
kalbomis pusių. Negalima nematyti priešingo spartaus ir neretai pražūtingo
įvairiais lygmenimis tų šnektų panašėjimo su jas supančiomis slavų kalbo-
mis, ypač gudų kalba ar jos dialektais. Apskritai dėl senų ir glaudžių kon-
taktų yra vykusį ne tik atskirų šnektų, bet ir lietuvių ir rytų slavų, dabartinių
gudų kalbų tarpusavio sąveiką, tam tikras tų kalbų ar tarmių artėjimas vie-
na prie kitos (konvergenciniai procesai). Ne veltui iš visų slavų kalbų lietu-
vių kalbai savo struktūra ir tipologija artimiausia yra gudų kalba, kuri, ma-
noma, ir susiformavo baltų kalbų dirvoje.

Paprastai kiekvienai šnektai, tarmei ar kalbai ir jų raidai yra būdinga
dviejų priešingomis kryptimis veikiančių, t.y. jas vienijančių (integracinių,
konvergencinių) ir skaidančių (diferencinių, divergencinių) jėgų pusiausvy-
ra. Rytų Lietuvoje ši pusiausvyra išliko maždaug iki XVIII a. Laipsniškai
silpnėjant Lietuvos valstybingumui ir vis labiau slavėjant lietuvių bajorijai,
ypač po jungtinės Lietuvos–Lenkijos valstybės padalijimų, lietuvių ir lietu-

vių kalbos interesų nebuvo kam ginti. Dvarai, iš Lenkijos valdoma Katalikų Bažnyčia ir mokyklos tapo svarbiausios lenkų kultūros ir kalbos platintojos. Ko gera, Bažnyčiai priklausė lemiamas vaidmuo. Jau 1737 m. iš paskutinės Vilniaus bažnyčios buvo išvaryta lietuvių kalba, o iš apylinkių pradėta guiti 1787 m. dekretu.

Dėl valstybinių mastu ištisus šimtmečius barbariškai vykdomos asimiliacijos (rusifikacijos, polonizacijos, o Lenkijoje ir Gudijoje ir dabar tebetęsiamos slavizacijos) šių be galo įdomių lietuvių kalbos tarmių plotai daug kartų sumažėjo ir iki šiol išlikusios jų liekanos – atskiros šnektos dabar visai baigiamos išnaikinti. Tokios gniuždančios asimiliacijos, kai visa, kas lietuviška, buvo uždrausta ir nuolat naikinama, negalėjo atlaikyti jokia kalba, juo labiau atskiros šnektos.

Apie pačią archaiškiausią, mįslingiausią ir atokiausią Zietelos šnektą 1906 m. K. Būga rašė, kad Zietelos lietuvių „salą“ dildyte dildo iš visų pusių supanti slavų kalbų jūra. Zieteliškių šnektą „bėdina“, nes išnyko daugelis pačių reikalingiausių lietuviškų žodžių, kuriuos pakeitė skoliniai. Todėl jie patys išmokti lietuvių bendrinės kalbos jau nebegali. Su jais, o kartais ir jiems patiems susišnekėti jau dažnai geriau gudiškai negu lietuviškai⁵.

Dabar gerų Zietelos tarmės atstovų jau nebeliko. Visai prie išnykimo ribos priartėjo ir kitos dar šio šimtmečio pradžioje buvusios lietuviškosios šių vietų šnektos: Ąpsas, Kamójys, Leñtupis, Lazūnai, tarp Benekáinių ir Armōniškių esantis kaimų būrys su centru Ramaškonyšė, didžiulė Ródūnios apylinkė, Asavà, Nočià, Varenāvas, Žirmūnai, Ašiužià, Pėrvalkas. Slavėjimo vėžys negailestingai ėda nuo Lietuvos atskirtus Gervėčius, Pelėšą, Seinų ir Pūnsko lietuvius, o Lietuvoje lenkiškų savivaldybių savivalei paliktas Dieveniškės ir daugelį kitų Šačininų, Švenčionių, Vilniaus ir kitų rajonų apylinkių, kur lietuviai besudaro tik mažumą.

Didelėje 1920 m. liepos 12 d. sutartimi su Rusija Lietuvai pripažintoje teritorijoje lietuvių kalba nesunkiai dar galėjo atsigauti, jeigu ne Lenkijos agresija. Lietuvių kalba buvo vartojama labai plačiai. Ypač senoji karta buvo dar nepamiršusi savo gimtosios kalbos. Lietuvai atgavus nepriklausomybę ir jaunimas su ūpu mokėsi lietuvių kalbos, stėjo į lietuvių savanorių būrius, lankė lietuviškas mokyklas. Deja, lenkų okupantai brutaliai pradėjo persekioti lietuvių kalbą ir kultūrą. Uždarė bemaž visas lietuviškas mokyklas ir skaityklas. Lietuviams skaudžiausias buvo lietuvių kunigų prievartinis iškeldinimas iš lietuviškų parapijų. Ir dabar žmonės negali pamiršti tos skriaudos. Su didžiule meile lazūniškių nuolat prisimenamas kunigas Karolis Gumbargis, iškeldintas apie 1925–1926 m., zieteliškių – Petronis, Petkevičius ir kiti.

Baigti norėčiau Jono Jablonskio žodžiais, parašytais 1906 m. apsilankius „tarp miršančiųjų“ (Lazūnų lietuvių): „Argi jaunoji Lietuva duos tai savo tautiečių saulei numirti, argi neišras ji tikro vaisto tai savo tautos

⁵ Būga K. Lietuvos rytų saloje // Lietuvos ūkininkas. 1906. Nr. 41.

liekanai sugydyti ir prikelti iš miego?⁶ Šią lietuviškai kalbančią Lazūnų „liekaną“ tuo metu sudarė dar apie 4–6 tūkstančius žmonių. Iš jų dabar beliko vos keli seneliai.

SOUTH-EASTERN MARGINAL DIALECTS OF LITHUANIAN LANGUAGE

Summary

The second century is already running, as the attention of many culture people, and especially that of linguists, is secured by Lithuanian southeastern marginal dialects, their abundance and divergence, ancient and fragility. All the local tongues surviving in the mentioned region (stretching away from Zarasai to Druskininkai and from Breslauja to Gardinas in northwestern Byelorussia) are closely related not only to the main dialects, but are interdependent forming a consequent system of transitional speeches. These speeches presently embody the very stepping stones for Lithuanian dialectology as well as are the living witnesses of ethnic Lithuania.

Unfortunately, nowadays above dialects, sharing the fate of all Lithuanian local tongues, are suffering astoundingly fast changes and are vanishing before one's very eyes. The archaic nature, individuality, deviation and rapid languishing of marginal dialects are determined so much more by external (extralinguistic) than internal (intralinguistic) factors.

Firstly, the singularity of those dialects may be traced back to feudalism and derived from the administrative and confessional reservation of then inhabitants and their settled way of life, as well as early cultural isolation to be attributed to Polonized Lithuanian aristocracy. Despite of intuitively apprehended integral ties with the main Lithuanian dialects and their intrinsic ethos, the differentiation of local tongues and speeches are ever increasing with time. In other words, in the process of language deteriorating into dialects and speeches, when every of the latter strives to distinguish itself, isolate and acquire autonomy (divergence), various levels of language (phonetics, grammar, vocabulary, prosody) are relevantly transforming in tact. The opposite convergence process taking place, those dialects at these various levels grow similar and closer to surrounding and influencing them Slavonic and especially Byelorussian languages. A speech dies when it is no longer in spoken use, i.e. there remains no a single human being talking in it. In many cases, abolition of Lithuanian church service and schools was the decisive reason causing the death of language in isolated dialects.

⁶ R [y g i š k i ū] J [o n a s] (J. Jablonskis). Tarp mirštančiųjų // Lietuvos ūkininkas. 1906. Nr. 28, 29, 34.

DR. VYTAUTAS PRANCIŠKUS BŪDA, Vilnius

KRIKŠČIONIŲ BAŽNYČIOS IR VALSTYBINĖ KALBOS KULTŪROS POLITIKA BOLŠEVIKMEČIU

Straipsnio tikslas – išsklaidyti bolševikmečių viešpatavusio buldozerinio ateizmo mitus apie neigiamą Katalikų Bažnyčios ir kitų krikščioniškųjų konfesijų įtaką lietuvių kalbos raidai. Vadinamojo „mokslinio“ ateizmo kaltinimą remiu palyginti dar nuosaikia citata: „Siauras, dažnai konfesinis, XVI–XVII a. lietuvių raštų turinys varžė, ribojė, spraudė į tam tikrus rėmus ir to meto literatūrinę kalbą“ (P a l i o n i s J. Lietuvių literatūrinės kalbos istorija. Vilnius, 1979. P. 15). Bolševikų antireliginės programos arsenale galima rasti ir kur kas įžeidesnių žodžių.

Juodžiausiu tos epochos laiko tarpu (1944–1953 m.) studijuodami lituanistiką ir kitus humanitarijos mokslus mes, studentai, iš marksistinės ideologijos „mokslų“ ir „susiideologizavusių“ kalbos istorijos disciplinų dėstytojų, ateizmo propaguotojų esame, turiu pabrėžti, prisiklausę pasakų, kaip nuostolinga Lietuvos kultūrai ir kalbai buvę, kad pirmieji mūsų raštai leisti religijos reikmėms (tarsi ne tokia kryptis vyravo visoje anų amžių Europoje!), kaip pakenkusi žymiausių mūsų XVI–XIX a. rašytojų kalbai religinė tematika. Net vyskupo Motiejaus Valančiaus bažnytinių raštų kalba, jų akimis, esanti todėl daug prastesnė nei jo pasaulietinio turinio kūrinių. Tokias nesąmones nesąžiningas dėstytojas galėjo skleisti nebaudžiamas ir net nebijodamas kaltinimo melagyste, nes anais laikais bažnytiniai Valančiaus raštai studentui buvo nepasiekiami. O į studijuojančius bažnytinę (net senąją ir XIX a.) raštiją žmones ateizmo propagandininkai ir „ideologijos tyrumo“ cerberiai ne tik Stalino, bet ir Chruščiovo atlydžio laikais žiūrėdavo kreiva akimi (tai yra patyręs ir šio straipsnio autorius). Tačiau skaitydamas pats tuos peikiamus Valančiaus raštus (ypač jo „Žyvatus šventųjų“) gali pajusti, kokia gyva žemaičių kalba didysis vyskupas piešia šventųjų portretus, pamatai, jog tai iš tiesų naujas lietuvių rašomosios, grožinės, literatūros kalbos istorijos puslapis ir savitas bažnytinės literatūros žanras. Jo sekėjų, mokančių taip vaizdingai pasakoti, gyvais žmonėmis padaryti Bažnyčios kaninius ir veikėjus, vėliau, deja, nesirado.

Ši melagingą, absurdišką aptariamąjį teiginį sugriauna visa mūsų rašomosios kalbos istorija. Pirmieji monumentalūs bažnytiniai raštai, atspindintys visas plataus žilos senovės ir autorių gyvenamojo meto reiškinius, – Jono Bretkūno Postilė ir Biblijos vertimas, Mikalojaus Daukšos Katekizmas ir Postilė, pirmasis originalus, ne verstinis (XVII a.) lietuvių kalbos paminklas, prozos kūrinys, – Konstantino Sirvydo „Punktai sakymų“, Mažosios Lietuvos rašto kūrėjų XVII–XVIII a. darbai yra nedylamas paminklas abiejų Krikščionių Bažnyčių pastangoms puoselėti ir tobulinti savo raštų kalbą.

Prie pasaulietinės lietuvių literatūros lopšio nuo Mažvydo laikų stovėjo Krikščionių Bažnyčių dvasininkai. Juk Mažvydo eiliuota katekizmo (1547 m.) prakalba *Knygelės pačios bylo lietuvninkump ir žemaičiump* yra mūsų pasaulietinės poezijos pradžia, o pats katekizmas – skaitymo ir rašymo, muzikos teorijos ir daugelio kitų dalykų pradžiamokslis. Tik prisiminkime istorijos faktus, kuriuos taip norėjo iš mūsų atminties ištrinti tarybinės literatūros ir kalbos mokslo istorikai, „mokslinis“ ateizmas. Taigi kas parašė pirmąjį Lietuvių kalbos žodyną? Ogi kunigas, pabrėžiu: *kunigas* Konstantinas Sirvydas. Kas parašė pirmąsias lietuvių kalbos gramatikas? – ir vėl kunigai Danielius Kleinas, Kristupas Sapūnas, Pilypas ir Povilas Ruigiai, Teofilis Šulcas. Na ir pagaliau kas parašė pirmąjį nemirtingą grožinės literatūros kūrinių, „Metų“ poemą? – vėl *kunigas* Kristijonas Donelaitis. O pagaliau ką reiškia mūsų kultūrai ir kalbai ištisios XIX–XX a. plejados kunigų (vyskupų M.Valančiaus ir A.Baranausko, kunigų Antano Strazdo, Maironio, J.Tumo-Vaižganto, Adomo Jakšto-Dambrausko ir daugybės kitų) vardai? Atsakymą žinome visi. Net ateistai bedieviai. Tačiau kunigo vardo šie bijojo ir tebebijo kaip velnias kryžiaus. Ne be pamato sklinda kalbos dar iš anų laikų, jog Maironio paminklui (Kaune) poeto poza sąmoningai primesta tokia (ranka parėmęs smakrą), kad tik būtų uždengtas aukštam katalikų dvasininkui būtinas krikščionybės žymuo.

Bažnytinę ir bažnytinių raštų kalbą XVIII a. buvo ištikęs visai lietuvių bendruomenės kalbos raidai skaudus nuosmukis. Tačiau jis atspindėjo Lietuvos polonizacijos antplūdį, kuris neaplenkė nė Lietuvos Katalikų Bažnyčios. Tarybinis kalbos istorijos mokslas nenori pripažinti, jog anuometinis dvasininkų luomo jaunimas (ką tik cituoti, taip pat ir kiti dvasininkai) XIX ir XX a. pradžioje buvo svarbi tos jėgos dalis, kuri ne tik atgaivino lietuvių kalbos teises bažnyčioje, nors dėl jų ir teko smarkiai susiremti su senosiomis lenkininkų ir carizmo jėgomis, bet ir suvaidino nepaprastai reikšmingą vaidmenį lietuviybės sąjūdyje XIX a. antrojoje – XX a. pirmojoje pusėje. Toji jų veikla, beje, buvo itin reikšminga Vilniaus krašte, polonizuojamame tiek XIX a., tiek lenkų okupuotame XX a. pirmojoje pusėje.

Norėdami išsklaidyti šį ateizmo mitą turime suvokti tradicijos vaidmenį bendrinės kalbos istorijoje. Tradicija „Tarptautinių žodžių žodyne“ (Vilnius, 1985. P. 495) apibrėžiama šitaip: „1. istoriškai susidaranti ir įsitvirtinanti kultūros formų (papročių, vaizdinių, simbolių) perdavimas iš kartos į kartą; pačios formos, laiduojančios kultūros išliekamumą ir vienovę“. Kalbos tra-

dicija, vadinasi, yra kurio nors jos reiškinių – žodžio, pasakymo, formos įsisteisinimas dėl ilgo vartojimo. Tačiau tradicija tradicijai nelygi. Ji esti stipri norminamoji priemonė, jei kyla iš kalbos vidaus ir išorės sandaros. Tada šis kalbos reiškinys pats tampa kalbos stabilizuojamuoju ramsčiu ir rodo jos raidos kryptį. O jei tradicija remiasi ne kalbos vidaus ir išorės dėsniais, bet svetimais veiksniais, paprastai kitų kalbų įtakos padariniais, tokia tradicija yra kalbos sistemos ardomoji priemonė. Tačiau mūsų valstybinės kalbos kultūros baruose to dviejų tradicijos rūšių skirtumo, deja, ne tik anksčiau, bet ir dabar dažnai nepaisoma. Bolševikmečiu aiškiais rusinamaisiais tikslais neigiamoji tradicija suabsoliutinta tiek, kad jai pamatuoti buvo net sugalvotas „teorinis“ teiginys – kalbos norma kylanti iš dažnai kartojamos klaidos vartosenos. Ir šis „teorijos“ principas, anais laikais paremtas administracinės prievartos, buvo atkakliai diegiamas. Mano kartos ir jaunesni žmonės, bent kiek susiję su kalbos dalykais, jos kultūra, gerai prisimename „kalbos ideologo“ Genriko Zimano pastangas įdiegti atvirai rusiškas konstrukcijas, dažnai pridengtas vos vos apčiuopiamomis ar net perdėm prasimanytomis lietuvių kalbos „potencijomis“ (t.y. išgalėmis). Atvirai buvo propaguojama tariamai teigiama „didžiosios“ rusų kalbos įtaka nacionalinėms kalboms. Pavyzdžių nors kartimi veržk. Tai ir priesagos *-išskasis* vedinio iš tautovardžio ir bendrinio asmenvardžio junginiai: *vokiškieji grobikai, lietuviškieji nacionalistai, amerikietiškieji imperialistai*. Tai ir mėginimas įteisinti rusišką skolinių kirčiavimą (prisimintina prieš porą dešimtmečių vykusį šiuo klausimu karštą diskusiją). Tai ir mėginimai sudarkyti minkšto ir kieto *l* tarimo priešpriešą arba įteisinti rusišką atvirkštinį *e* (э) kaip tarptautinį garsą. Ta 50 metų trukusi kampanija buvo tokia stipri, kad jos atgarsių tebejaučiama net šiandieniniame kalbos moksle ir praktikoje.

Negalime, deja, užmiršti ir žinomų mūsų kalbininkų „talkos“ Zimano pastangoms sutramdyti tuos (visų pirma prof. Juozą Balčikonį), kurie bent kiek mėgino priešintis šiam lietuvių kalbos prievartavimui, kurio padariniai ligi šiol gyvi daugelio lietuvių sąmonėje ir kalboje. Mes, buvę periodinio kalbos kultūros leidinio „Mūsų kalba“ redaktorių kolegijos nariai, gerai prisimename, kaip už „nežengimą į koją“ su tarybine kalbos kultūra šiam leidiniui visą laiką grėsė uždarymas, kaip galų gale šiurkščiai iš redaktorių kolegijos buvo pašalinta principingiausia ir tobulą kalbos jausmą (tą bolševikinių teoretikų niekinamą sąvoką) turinti dr. Antanė Kučinskaitė.

Tą „teigiamą“ rusų kalbos įtaką mums garsiausiai, deja, trimitavo oficialiosios kalbos mokslo institucijos. Tai anaipol ne vienintelis pavyzdys, kai mūsų kalbos darbininkai bolševikmečiu ir sąstingio laikais diegė svetimus, pagal rusų kalbos pavyzdžius sukurptus žodžius, išstisus jų darybos po grupius ar net žodžių junginius. Tos lietuvių kalbos mokslo institucijos ir žymiausi ano meto kalbininkai, kiek man žinoma, neišdrįso, deja, priešintis mūsų tėvavardžių rusinimui tarybinuose pasuose, nors jau buvo šio amžiaus aštuntasis dešimtmetis ir rizikuoti blogiausiu atveju būtų tekę tik patogesne kėde.

Bene siaubingiausias, dabar jau smarkiai žodžių darybos pamatus išklabinęs yra rusų kalbos darybos pavyzdžiais (plg. *antitelo, komsomol, profsojuz, rajkoopsojuz...*) tokios pat darybos įteisinimas ir lietuvių kalboje (*antikūnas, komjaunimas, profsajunga, rajkoopsojunga, subrangovas, žemūktiekimas...*). Oficialiai, be jokios diskusijos, be menkiausios pastabėlės, kad tokia daryba yra svetima ir neteiktina lietuvių kalbai, 1965 m. išleistoje akademinėje lietuvių kalbos gramatikoje (Vilnius, 1965. T. 1. P. 251) į vieną krūvą suverčiami visiškai skirtingo galo žodžiai (skoliniai ir hibridai: *agitpunktas, kompartija, profskomitetas* ir *komjaunimas, profsajunga, soclenktynės, specdrabužiai...*). Tėn pateiktieji ir kiti tokios darybos žodžiai griaua pamatinę išvestinių žodžių galūnės kaitos taisyklę. Šiandien kalbos darbininkų jau šnekama apie tai kaip apie „normalų“ darybos modelį (žr. Lietuvos aidas. 1994 06 23. Nr. 122. P. 13, A.Šiupienienės straipsnelį). Jau skelbiama tai esant tradiciją, kurios „pakeisti nebeįmanoma, nes tie žodžiai pateikti žodynuose, aprašyti akademinėje gramatikoje“.

Šiuos teigimus ir kalbas apie tradiciją ir jos padarinius pravartu sugretinti su tomis reformomis, kurios tuo metu, tik kur kas sunkesnėmis sąlygomis, buvo daromos bažnytinėje literatūroje, nors jos palietė žodžius ir konstrukcijas, turinčias ne kelerių metų, dešimčių, o šimtmečių vartosenos tradicijas. Štai ir priėjome prie to taško, kur susikerta dvi – kurių ne kurių pasaulietinės literatūros kalbos prižiūrėtojų ir bažnytinės literatūros kalbos puoselėtojų – pažiūros į tradiciją. Imkime seniausius lietuviškus ritualo tekstus, pavyzdžiui, svarbiausias krikščionių maldas nuo pat pirmojo rankraščio XVI a. pradžios teksto (žr. Bibliotekininkystės ir bibliografijos klausimai. 1964 T. 3. P. 100–135 – trijų svarbiausių maldų: „Tėve mūsų“, „Sveika, Marija“, „Tikiu“). Palyginkime juos su vėlesniais ir naujausių laikų tekstais (pvz., Liturginis maldynas, 1992), sugretinkime Šventojo Rašto vertimus nuo Jono Bretkūno ligi naujausių XX a. leidimų (sakysime, su 1989 m. Zalcburgo Naujojo Testamento leidimu). Aiškiai matoma pagarba tradicijai. Tačiau tai ne aklas tradicijos sekimas pačia blogiausia šio žodžio reikšme, o kaip sako „Naujojo židinio“ redaktoriaus pavaduotojas filosofas Vytautas Ališauskas, siekimas, kad Biblija, Šventasis Raštas „kiekvieną sykį mums prakalbėtų šios dienos kalba“ (Lietuvos televizija, 1994 04 03). Ir todėl ne stebėtis reikia, o tik su pagarba konstatuoti, kad nevengiama, jei būtina, iš bažnytinių raštų šalinti ne tik dešimtmečių, kuriais remiasi oficialieji kalbos normintojai, bet ir šimtmečių tradicijas turinčių žodžių, sakralinių konstrukcijų, nors tai kartais gali iš pradžių sukelti kalbos vartotojų mąstysenos painiavą ar net nesusikalbėjimą. Prisiminkime kone anekdotišką atsitikimą, koks nesusipratimas buvo kilęs, kai praėjusio šimtmečio pabaigoje ar šio amžiaus pradžioje barbarizmas *griekas* buvo pakeistas lietuvišku naujadaru *nuodėmė*.

Bažnytinės kalbos norminamasis ir tvarkomasis darbas nėra nutrūkęs per visą XX amžių, net bolševikmečio laikais. Ir skirtingai nei pasaulietiniai

kalbos tvarkovai, kurie dažnai pasiduodavo politiniam ir ideologiniam rusintojų spaudimui, darė viską, kad bažnytinės kalbos kultūra tvirtai žengtų į priekį. Paminėsiu tik vieną kitą pavyzdį – keturių šimtmečių tradiciją turintis maldos „Tėve mūsų“ junginys *kaip danguje, taip ir ant žemės* keičiamas šių dienų vartoseną atitinkančiu pasakymu *kaip danguje, taip ir žemėje*, nes prielinksnio *ant* konstrukcija aiškiai yra radusis dėl slaviško pasakymo įtakos. Dėl įdomumo, beje, galima pasakyti: seniausiam ligi šiol žinomame šios maldos tekste, paskelbtame minėtame bibliotekininkystės ir bibliografijos leidinyje, taip pat Mažvydo Katekizme yra taisyklingesnis variantas. Prielinksnio *ant* konstrukcija yra radusis, matyt, vėliau, sustiprėjus polonizacijai. O išsilaikė ji mažiausiai ligi šio šimtmečio šeštojo dešimtmečio pabaigos (žr. Katalikų maldaknygė. Kaunas, 1956. P.18).

Maldos „Sveika, Marija“ archaizmui *Tavo iščios vaisius* ten pat, p. 18) randamas pakaitas *Tavo Sūnus*. Iš bažnytinių raštų beveik visiškai yra išstumtos lenkiškų žodžių kalkės *sutverti* (=sukurti), *sutvėrėjas* (=kūrėjas). Ir keisčiausia, kad kurie ne kurie valdiškieji kalbos tvarkytojai piestu stoja už šias kalkes.

Kiek sunkiau sekasi keisti kasdienėje vartosenoje tebesilaikančius slavizmus *rožančius* ir *karunka* maldynuose įteisintais lietuviškais žodžiais *rōžinis* (1-os kirčiuotės) ir *vainikėlis* (2-os kirčiuotės). Čia kertasi kalbos raidos tendencijos su senais įgūdžiais ir įpročiais, o jiems nugalėti reikia tam tikro laiko.

Iššluotos iš bažnytinės kalbos ir šimtmečiais gyvavusios morfologijos formantų slavybės – lenkiškas žodžio galo forminimas. Vietoj polonizmų *Jėzusas* (mažyb. forma *Jėzusėlis*), *Kristusas*, vietoj dar prieškarinėje literatūroje vartotų *Ainošiaus* ir *Kaipošiaus*, kurie įaugę net mūsų smulkiosios tautosakos frazeologizmuose (*vaikščioti nuo Ainošiaus pas Kaipošių*) šiandien turime *Jėzus* (*Jėzulis*), *Kristus*, *Ainas*, *Kajafas*, vietoj *Maižiešiaus* – *Mozė* ir t.t. O juk pasaulietinių „tradicionalistų“ akimis, tos formos turėtų būti „šventos“ ir „neliečiamos“. Tokį teigimą remia bolševikmečiu aukščiausiosios kalbos norminamosios institucijos žengtas šiame bare žingsnis atgal – perbraukta tai, kas buvo jau nusistoję prieškarinėje šnekamojoje ir rašomojoje kalboje, ir vėl buvo grąžintas iš XVII–XIX a. slaviškasis skolinių galo lietuvinimas. Dėl suprantamų priežasčių (šimtams tūkstančių nesuvokiamos sudėtingos Valstybinės kalbos komisijos sukurtos taisyklės) vartoseną žengė antrą žingsnį atgal – šiandien slaviškai spauda jau formina ir tų kalbų (lotynų, graikų, net latvių) vardus, kurioms papildomos galūnės nerekomendavo segti net minėtoji Kalbos komisija.

Gretindamas dvi mūsų bendrinės kalbos šakų norminamojo darbo kryptis anaip tol nenoriu teigti, jog religinės literatūros, bažnytinė kalba nebeturinti jokių rūpesčių. Kol kalba gyva, ji nebūna sustingusi. Todėl ginčijamų, svarstytinų, tobulintinų dalykų visada esti. Nemaža tokių opių dalykų iškelta ir Antano Patacko straipsnyje „Mūsų maldos ir gimtoji kalba“ (Gimtasias

kraštas. 1994 07 7–13. Nr. 27. P. 10). Viena kitą tokią taisytiną religinės kalbos klaidą norėčiau iškelti. Tai neteiktini priesagos *-ietis* dariniai: *kazimierietė, zitietė* ir kt. Kaip žinome, priesagos *-ietis, -ietė* vediniai reiškia tik gyvenamąją arba kilmės vietą (*kaunietis*: 1. Kaune gyvenantis žmogus; 2. Žmogus, kilęs iš Kauno). Nieku būdu ši priesaga netinka priderėjimo kokiai nors organizacijai reikšme. Kaip nederėtų „Ateities“ draugijos nario vadinti *ateitiečiu* (= *ateitininkas* 2), „Varpo“ laikraščio, t.y. Kudirkos vienminčių, ar „Varpo“ choro dainininkų *varpiečiais* (= *vařpininkas* 1), plg. *aušrininkas* 2, *dainininkas* 2, *laikraštinių* 1, o ne *aušrietis, dainietis, laikraštietis*), taip ir vietoj *kazimierietės, zitietės...* reikėtų vartoti priesagos *-ininkas, -ė* vedinius: *kazimierininkė* 1, *zitininkė* 1... Bažnytinės kalbos puoselėtojai, ryžęsi sulaužyti netikusią tradiciją, padarytų didžiulę paslaugą visai bendrinei kalbai – padėtų užtvėnkinti tokių ydingų vedinių srautą į mūsų kasdienybę: *partietis* (= *partinis* 2), *švyturiečiai* (= *švęturininkai* 1), *pažangiečiai* (= *pažanginiškai* 2), *gabijiečiai* (= *gābininkai* 1), *šatrijiečiai* (= *šatrininkai* 2) ir t.t. (plačiau: V. B ū d a. O gal jau imtyniečiai? // Gimtoji kalba. 1993. Nr. 4–5. P. 4–6).

Keista, kodėl nelinksniuojame bažnytinės labdaros organizacijos *Carito* vardo, o sakome: *Remia Vilniaus Caritas* (= *Carito*; net neaišku ar *Caritas* remia, ar *Caritą* remia!) veiklą. Kalbos praktikai reikšmės neturi tai, kad galūnė *-as* lietuvių ir lotynų kalbose reiškia skirtingą giminę. Anai lotynų kalbos dgs. datyvas *omnibus* (: *visiems*) daugelyje kalbų reiškia vardininką, o anglai atkerta galūnę *-bus* ir paverčia ją daiktavardžiu *bus* (taria: *bas*). Tokių „keistybų“ įvairiose kalbose (taip pat ir lietuvių) yra ir daugiau (plg. B ū d a V. Skolinių lietuvinimo keistenybės. // Mūsų kalba. 1989. Nr. 6. P. 8–10).

Visiškai nepriimtinas, nes ardo lietuvių kalbos žodžių kaitymo sistemą, yra šiame suvažiavime nuskambėjęs teikimas svetimvardžių vardininką vartoti be lietuviškos galūnės (žr. B ū t k u s V. Užsienio geografinio vardo vartojimo problemos. // Lietuvių katalikų mokslo akademijos XVI suvažiavimo tezės. Kaunas, 1994. P. 20). Tačiau suvažiavimui tai per plati tema, verta atskiros, išsamios ir argumentuotos diskusijos.

Šiame straipsnyje sugretinau dviejų, pasaulietinės ir bažnytinės, kalbos kultūros barų tradicijos sampratas ne norėdamas ką kaltinti ar užgauti, juolab kad ne vienas oficialiosios kalbos kultūros politikos vykdytojas, širdyje, esu tikras, nepritardamas jai ir Genriko Zimano diktatui, yra talkinęs okupacijos metais bažnytinės raštų kalbos puoselėtojams ir tvarkytojams (plg. Naujasis Dienovidis. 1994 06 17. Nr. 24. P. 7). Tačiau nutylėti skaudžių kalbos kultūros istorijos faktų taip pat negalima, nes kalbos genocidas (kitaip šio reiškinių nepavadinsi!) nėra sustabdytas net šiandien, laisvoje Lietuvoje. Atvirkščiai – jį stiprina keliaklupsčiavimas dabar jau iš Vakarų plūstančioms purvinoms srovėms, nešančioms mirtį, pražūtį ir išsigimimą didžiausiai tautos savasčiai, jos sielai – lietuvių kalbai. O mes, kal-

bininkai, tarsi tie stručiai, įkišę galvas į smėlį, dedamės nieko, ničnieko nematantys ir net nesiryžtame ištaisyti savo pačių pridarytų klaidų.

Mano didžiausias troškimas – paskatinti pasaulietinės kalbos kultūros darbininkus atsisakyti stabmeldiškos pažiūros ne apskritai į tradiciją, bet į *vadinamąją* tradiciją, išaugusią iš bolševikmečio epochos ir tebegyvą net šiandieniniuose kalbos norminamuosiuose darbuose.

CHRISTIAN CHURCH AND THE STATE LANGUAGE POLICY DURING THE YEARS OF SOVIET OCCUPATION

Summary

The communication deals with the contribution of Catholic Church and other Christian confessions to the evolution of standard Lithuanian language since the appearance of the earliest Lithuanian writings in XVI century to nowadays. In the light of historical facts the efforts of rude Soviet atheism either to depreciate or to hide this contribution are exposed here. At the same time the Russification trend of the state language policy is confronted with the attempts of the Christian Church to purify and to improve the standard language of Church writings.

The comparative study of those two trends of standardising the Lithuanian language shows the two completely different views of that period towards the traditionalism as the mostly significant support of the stability of language standards (this contradiction has not disappeared in Sovereign Lithuania yet). In one case, an overestimation of the significance of the tradition both stimulated the efforts of introducing the Russian grammatical constructions into Lithuanian and hampered the development of Lithuanian in its natural way, thus paving the way for global Russification in Lithuania.

In other case, the standardisers of the Church written language were striving to preserve the Lithuanian language from the negative influence of foreign languages, especially Slavonic. Therefore the traditionalism was involved as much as it served for needs of purity, liveliness and regularity of Lithuanian. Therefore the sincere custodians of the heritage of the greatest Lithuanian linguists (such as bishop Motiejus Valančius, Antanas Baranauskas, Kazimieras Jaunius, Jonas Jablonskis, Juozas Balčikonis, Adomas Jakštas-Dambrauskas and other prewar Lithuanian philologists) were not the godless government influenced politicians of the Lithuanian language but the purifiers of Church language, working under the suppression of the government compulsion.

The communication deals with a few problems of nowadays church language, too.

VYTAUTAS ZINKEVIČIUS, Vilnius

LIETUVIŲ KALBOS MORFOLOGIJOS REIŠKINIŲ KOMPIUTERIZAVIMO LINGVISTINIAI ASPEKTAI

MORFOLOGINIŲ REIŠKINIŲ KOMPIUTERIZAVIMAS IR JO TIKSLAI

Šiuolaikius kompiuterius ir įvairią jų programinę įrangą galima plačiai naudoti humanitarinėse srityse, taip pat ir susijusiose su kalbos dalykais. Straipsnyje supažindinama su kai kuriais lietuvių kalbos morfologinių reiškinių kompiuterizavimo lingvistiniais aspektais. Morfologinių reiškinių kompiuterizavimu vadiname sukūrimą metodinės, matematinės, programinės ir kitokios įrangos, leidžiančios kompiuteriais gramatiškai analizuoti ir sintetinti lietuviškų žodžių formas.

Kam to reikia? "Išmokius" kompiuterį lietuviškų žodžių kaitybos ir dar-
rybos, galima jį naudoti tokiai veiklai: lietuvių kalbos gramatikos mokymui ar mokymuisi; rašybos klaidų automatiškam "gaudymui" ir taisymui kompiuteriais rengiamuose lietuviškuose raštuose; kai kurių lingvistinių tyrimų ir darbų (pvz., lingvostatistinių) automatizavimui; teksto vertimui iš lietuvių kalbos į kitas kalbas, ir atvirkščiai (tiesa, tam nepakanka lietuvių kalbos morfologinių reiškinių kompiuterizavimo, bet be jo čia apsieiti negalima).

Šio straipsnio autoriaus sukurtos priemonės (kompiuteriniai lietuvių kalbos morfologinių procesų duomenų variantai, kompiuteriniai žodžių šaknų žodynai, taip pat programinė įranga, manipuliuojanti šiais duomenimis) leidžia kompiuteriui atpažinti arba gramatiškai sintetinti visas formas žodžių, įtrauktų į "Dabartinės lietuvių kalbos žodyną" (1) ir "Tarptautinių žodžių žodyną" (2). Kuriant šias priemones, buvo suregistruoti įvairūs lietuvių kalbos morfologijos reiškiniai, tiriant juos specifiniais aspektais, kuriems tradicinėje kalbotyroje dažnai skiriama mažiau dėmesio arba morfologinių reiškinių formalus aprašymas šiais aspektais yra nepakankamai griežtas mūsų keliamam kompiuterizavimo tikslui. Trumpai nusakysime šiuos tyrimus ir jų rezultatus.

MORFOLOGINĖ ŽODŽIŲ KLASIFIKACIJA

Visų pirma, pateikiant kompiuteriui duomenis apie lietuviškų žodžių kaitybą ir darybą, būtina griežtai suklasifikuoti žodžius pagal jų morfologinius požymius. Šiame darbo etape buvo laikomasi principo, kad žodžiai priklauso tam pačiam morfologiniam tipui, jei: 1) visiškai sutampa jų kaitybinių ir darybinių formų skaičius ir šių formų gramatinės reikšmės, 2) visiškai sutampa šioms formoms padaryti vartojamos priemonės ir būdai (galūnės, priesagos, pokyčiai šaknyje ir pan.). Laikantis šios nuostatos, buvo sudarytas lietuviškų žodžių morfologinių tipų klasifikatorius, nusakantis apie 700 skirtingų morfologinių žodžių tipų. Šis klasifikatorius padeda bet kurį žodį priskirti vienam konkrečiam morfologiniam tipui.

Pateiksime skirtingoms kalbos dalims priklausančių žodžių morfologinius požymius, į kuriuos buvo atsižvelgiama, sudarant šį klasifikatorių, arba kitaip – klasifikavimo kriterijus:

1. Daiktavardžiams:

- giminė,
- skaičiaus įgijimo galimybės (turintys abiejų skaičių formas, vienaskaitiniai, daugiskaitiniai),
- linksniavimo ypatumai (linksniuotės, pokyčiai šaknigalyje $t \rightarrow \check{c}$, $d \rightarrow d\check{z}$, išimty),
- kamienas viensikiemenis ar ne (nuo to priklauso kai kurių deminutyvinių priesagų vartojimas: *rank-el-ė*, bet *program-ėl-ė*),
- tikrinis ar ne; vietovardis ar ne ir t.t.

2. Būdvardžiams:

- linksniavimo ypatumai (panašiai kaip daiktavardžiams),
- gramatinių reikšmių paradigmos pilnumas (ar laipsniuojamas; ar turi įvardžiuotines formas; ar galima bevardė gim. ir t.t.),
- ar galimos išvestinės formos su prefiksais *apy-*, *po-* (pvz., *jaunas* – *apyjaunis*, *pojaunis*).

3. Skaitvardžiams:

- gramatinių reikšmių paradigmos pilnumas (galimumas įgyti skirtingų skaitvardžių skyrių požymius, kaityti giminėmis ir t. t.),
- linksniavimo ypatumai.

4. Įvardžiams:

- gramatinių reikšmių paradigmos sudėtis (ar turi įvardžiuotines formas, dviskaitą, bevardę giminę),
- linksniavimo ypatumai.

5. Veiksmažodžiams:

- asmenavimo ypatumai (kuriai asmenuotei priklauso; pokyčiai šaknigalyje $t \rightarrow \check{c}$, $d \rightarrow d\check{z}$; išimty),
- šaknies kaita asmenuojant,
- tranzityvumas (nuo jo priklauso neveikiamosios rūšies paradigma),

- prefiksų galimumas,
- popriešdėlinio sangražiškumo galimumas,
- pogažūninio sangražiškumo galimumas,
- beasmenis ar ne,
- galimumas išvestinių formų su *-telti*, *-inėti*.

6. Prieveiksmiams:

- laipsniuojamas ar nelaipsniuojamas.

7. Ištiktukams:

- galimumas veiksmazodinių darinių su *-telėti* (pvz., *barkšt* – *barkštelėti*) ir kt.

Kiekvienam morfologiškai klasifikuojamam žodžiui turi būti nustatoma šaknis (ar kelios), jos pastovios ir kintamos dalies, jei tokia yra, riba, priskiriamas morfologinio tipo kodas. Suprantama, kad šitaip suklasifikuoti didelį kiekį žodžių „rankiniu būdu“ vargiai įmanoma, be to, dėl klasifikavimo požymių gausumo ir įvairovės išskyla didelė klaidingo klasifikavimo tikimybė. Todėl buvo sukurta speciali kompiuterinė programa, padedanti klasifikuoti pusiau automatiškai (kompiuteris ima iš sąrašo ir analizuoja antraštinę žodžio formą bei suformuluoja klausimus operatoriui, kai pagal formalius šios formos požymius neįmanoma žodžio priskirti vienam ar kitam morfologiniam tipui).

MORFOLOGINĖS INFORMACIJOS ELEMENTŲ GRUPAVIMO IR STRUKTŪRIZACIJOS PRINCIPAI

Kai žodį jau galima priskirti konkrečiam morfologiniam tipui, kitas morfologijos kompiuterizavimo uždavinys yra suregistruoti morfologinių duomenų elementus, nusakančius kiekvieną žodžių morfologinį tipą; sugalvoti, kaip šią informaciją „pateikti“ kompiuteriui.

Visą morfologinių duomenų sistemą sudarančią informaciją formaliai galima suskirstyti į dvi kategorijas: informacija apie „medžiagines“ priemones, vartojamas žodžių kaityboje ir daryboje (galūnės, priesagos, kintantys šaknigaliai ir t. t.; sąlygiškai šias priemones vadinsime afiksais), ir informacija apie priemones, vartojamas žodžių formoms apibūdinti gramatiškai (gramatinės kategorijos, jų reikšmės, kiti morfologiniai požymiai – sangražiškumas, įvardžiutinumai ir pan.; šias priemones vadinsime gramatinėmis reikšmėmis).

Nurodysime dvi lietuvių kalbos žodžių morfologijos ypatybes, į kurias negalima neatsižvelgti, formalizuojant ir pateikiant kompiuteriui morfologijos duomenis.

1) Tiek „afiksinių“ aspektu, tiek gramatinių reikšmių aspektu informacijos elementų kiekis, jų rinkinių sudėtis skirtingų morfologinių tipų žodžiams labai skiriasi. Pavyzdžiui, lygindami daiktavardžius su veiksmazodžiais matome, kad pastarieji turi kur kas daugiau formų, jų gramatinės

reikšmėms apibūdinti vartojamos kitokios gramatinės kategorijos; be to, ir patys veiksmazodžiai tarpusavyje gali gerokai skirtis savo morfologinėmis savybėmis – vieni gali būti sangražiniai, kiti ne, vieni beasmeniai, kiti ne, vienus asmenuojant gali keistis balsiai šaknyje, kitų šaknyje atsiranda intarpai ir pan.

2) Dažnai skirtingų tipų žodžių kaityboje atskiros informacijos elementų grupės, rinkiniai visiškai sutampa; tai pasakytina ir apie “afiksinę” informaciją, ir apie gramatines reikšmes. Pavyzdžiui, kiekinio skaitvardžio *vienas*, būdvardžio *geras*, įvardžio *savas*, veiksmazodžio *dirbti*, dalyvio *dirbamas* ir pan. kaitybai reikalingų galūnių rinkiniai visiškai sutampa; nors būdvardžių *sunkus* ir *didelis* kaityboje vartojami skirtingi galūnių rinkiniai, tačiau rinkiniai gramatinių reikšmių, kurias kaitybinėms formoms suteikia šios galūnės, visiškai sutampa.

Atsižvelgiant į šias lietuvių kalbos morfologinius reiškinius nusakančios informacijos struktūros ypatybes (t. y. į didelę informacinių elementų ir jų rinkinių įvairovę bei į dažną šių elementų grupių pasikartojimą skirtingų tipų žodžių morfologijoje), buvo pasirinkta tokia morfologinių duomenų elementų struktūrizavimo į duomenų rinkinius schema:

1) visa informacinė medžiaga skaidoma į tam tikrus hierarchinius lygmenis,

2) tiriant morfologinius reiškinius atskiru lygmeniu, informaciniai elementai “suinventorinami” – jie sunumeruojami,

3) “inventorinant” informacinius elementus atskiru lygmeniu, jie nuskaitomi (apibūdinami) žemesniųjų lygmenų elementų numeriais.

Pakomentuosime šią painią ir miglotą formuluotę. “Afiksinis” aspektu visą morfologinių duomenų sistemos informaciją galime išdėstyti tokiais hierarchiniais lygmenimis:

– apačioje išvardijame iš eilės lietuviškos abėcėlės raides;

– aukščiau – įvairius afiksus (atskirai galūnes, atskirai įvairius prefiksus, šaknigalius ir kt.; juos nusakome raidžių numeriais);

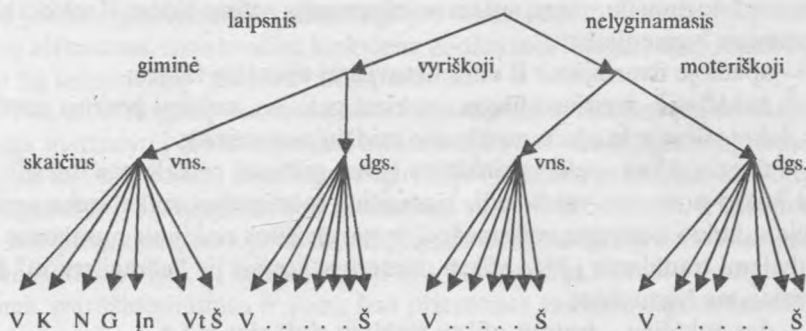
– dar aukščiau – afiksų rinkinius (pvz., galūnes, reikalingas linksniuojant kokio nors tipo vardažodį, kintančius šaknigalius, reikalingus asmenuojant kokio nors tipo veiksmazodį ir pan.); šiuos rinkinius nusakome išvardydami traukiamų į juos afiksų numerius, kuriais jie “užregistruoti” žemesniajame lygmenyje;

– dar aukščiau – įvairius afiksų rinkinių rinkinius ir t. t.

Tokia schema leidžia “afiksinę” informaciją “pateikti” kompiuteriui glaustai, be pertekliaus, kuris galėtų atsirasti vardijant dažnai pasikartojančias informacijos elementų grupes. Pavyzdžiui, tokio tipo būdvardžių kaip *geras* kaitybai vartojamų afiksų rinkinys (t. y. galūnės *-as*, *-o*, *-am*, ..., *-i*, ..., *-os*, ..., *-osios*) visiškai tinka veiksmazodžio, tokio, kaip *dirbti*, neveikiamosios rūšies dalyvio formoms padaryti. Atitinkamame informacijos “registravimo” lygmenyje tai galima užfiksuoti nurodant: būdvardžio atvejui – minė-

to galūnių rinkinio numerį, dalyvio atvejui – tą patį šio rinkinio numerį, tik pažymint, kad prieš visą šį rinkinį reikia pridėti dar vieną afiksą (esamojo laiko dalyviui nurodomas priesagos *-am-* numeris priesagų rinkinyje, būtojo laiko dalyviui – priesagos *-t-* numeris ir būsimojo laiko dalyviui – priesagos *-sim-* numeris).

Kaip galima “susluoksniuoti” į hierarchinius lygmenis gramatinių reikšmių informacijos elementus, pailiustruosime pavyzdžiu. Tokio tipo žodžio kaip *namas* kaitybinėms formoms apibūdinti vartojame septynias gramatinės kategorijos “linksnis” reikšmes – nuo “vardininko” iki “šauksmininko”. “Užregistruokime” šį “linksnio” gramatinės kategorijos septynių reikšmių rinkinį ir priskirkime jam numerį, nusakantį jo vietą tarp kitų “linksnio” reikšmių rinkinių. Tokios pačios septynios linksnio reikšmės apibūdina ir žodžio *namas* vienaskaitos formas, ir daugiskaitos; tai galime pažymėti aukštesniame lygmenyje “registruodami” šio rinkinio numerį su “skaičiaus” kategorijos reikšme “vienaskaita” ir tą patį numerį su reikšme “daugiskaita”. Dar aukštesniame lygmenyje “registruojame” šį žemesniojo lygmens keturiolikos reikšmių (7 reikšmės vienaskaitos plius 7 reikšmės daugiskaitos) rinkinio numerį su “giminės” kategorijos reikšme “vyriškoji”; gauname gramatinių reikšmių rinkinį, nusakantį visas žodžio *namas* gramatines reikšmes, o “registruodami” jį su reikšme “moteriškoji”, gauname gramatinių reikšmių rinkinį tokiam žodžių tipui kaip *kalba*. Dar aukštesniame lygmenyje “registruodami” šiuos rinkinius su “laipsnio” kategorijos reikšmėmis, galime nusakyti būdvardžių paradigmas apibūdinančių gramatinių reikšmių rinkinius. Gauname gramatinių reikšmių struktūrą, kurią galima pavaizduoti tokia hierarchine schema:

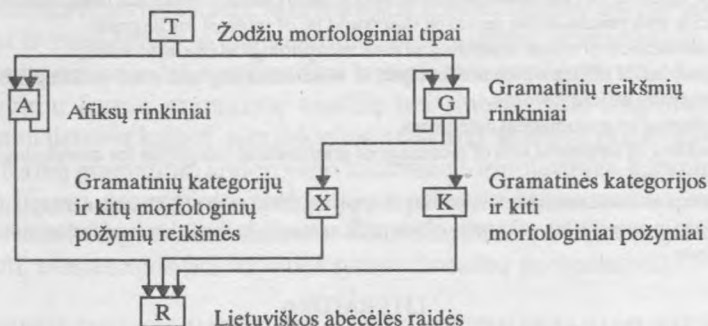
Iš šios schemos matyti, kad “aiškinant” kompiuteriui informaciją apie įvairių morfologinių tipų žodžių gramatinių reikšmių paradigmas naudinga pasirinkti gramatinių kategorijų ir požymių sąlyginį suskirstymą pagal “vyresniškumą” (mūsų schemoje skaičiaus kategorija “vyresnė” už linksnio, giminės kategorija – už skaičiaus kategoriją ir t.t.).

Sukurtuose matematiniuose morfologinių reiškių modeliuose grama-

tinės kategorijos ir požymiai pagal tokį "vyresniškumą" surikiuoti taip ("vyresniškumo" mažėjimo tvarka):

1. kalbos dalis,
2. veiksmažodžio formų veikslas,
3. "sangražiškumas",
4. dalyvių rūšis (veikiamoji, neveikiamoji, reikiamybės),
5. nuosaka,
6. laikas,
7. skyrius (skaitvardžių),
8. laipsnis,
9. "įvardžiutinumumas",
10. giminė,
11. skaičius,
12. linksnis,
13. asmuo.

Susumuodami visus išdėstytus samprotavimus, visą informaciją, kurią turime "pateikti" kompiuteriui, kad "mokėtų" įvairių morfologinių tipų žodžių gramatinę kaitybą bei darybą, galime pavaizduoti tokia schema:

Morfologinės informacijos duomenų hierarchinę struktūrą bei aptartąjį duomenų grupių pasikartojimą šioje schemoje atspindi rekurentinės nuorodos į afiksų ir gramatinių reikšmių rinkinius.

LINGVISTIKOS DARBŲ KOMPIUTERIZACIJA

Glaustai apibūdinsime, kaip lietuvių kalbos žodžių morfologinių reiškinių kompiuterizavimo rezultatai gali būti taikomi automatizuojant kai kuriuos lingvistikos darbus ir tyrinėjimus.

1. Lingvostatistinių darbų automatizavimas.

Kompiuteris gali apdoroti jam pateikiamus tekstus, automatiškai nustatydamas šių tekstų įvairiausių žodžių formų kanoninius ("antraštinius")

pavidalus ir skaičiuodamas žodžių paplitimo šiuose tekstuose statistinius rodiklius. Mokėdamas gramatinę žodžių formų analizę, kompiuteris gali skaičiuoti ne tik žodžių dažnumus, bet ir gramatinių reikšmių dažnumus.

2. Leksikografinių darbų automatizavimas.

Tyrinėjant įvairių raštų kalbą leksiniu požiūriu, sudaromos žodžių vartosenos juose rodyklės – kur, kuriuose skyriuose, kuriuose puslapiuose žodžiai pavartoti. Šiems ir kitiems leksikografinio pobūdžio darbams palengvinti galima panaudoti kompiuterius (3, 4).

LINGUISTIC ASPECTS OF THE LITHUANIAN MORPHOLOGY PHENOMENA COMPUTERIZATION

Summary

The results of Lithuanian language morphology computerization is shortly introduced in the report. The computerization of Lithuanian language morphology is necessary for creating computer-aided Lithuanian grammar learning systems, systems of automatic detection of spelling mistakes and their correction in Lithuanian texts, systems for computerized translation from Lithuanian to other languages and vice versa.

To create the means for computer aided grammatical processing of written Lithuanian word forms, the research of Lithuanian words morphological characteristics has been carried out. The report deals with results of the research that could be of interest for linguists:

- classification of words according to their morphological characteristics,
- grouping of affixes which are involved in word-inflecting and word-building processes of morphologically different words,
- grouping of grammatical categories,
- building of structural sets of meanings of grammatical categories for morphologically different word types.

The report also examines possibilities of applying the results of Lithuanian morphology computerization in automating processes of scientific research in the spheres of lexical statistics and lexicography.

LITERATŪRA

1. Dabartinės lietuvių kalbos žodynas. Vilnius, 1972. 974 p.
2. Tarptautinių žodžių žodynas. Vilnius, 1985. 528 p.
3. Рогожникова Р. П., Чернышева Л. В. Разработка автоматических словоуказателей и конкордансов для художественных текстов // Структурная и прикладная лингвистика. Ленинград, 1983. Вып. 2. С.187–190.
4. Рогожникова Р. П., Чернышева Л. В. Организация словарной картотеки на базе автоматизированной системы // Теория и практика современной лексикографии. Ленинград, 1984. С.38–56.

VYTAUTAS ZINKEVIČIUS, Vilnius

LIETUVIŲ KALBOS MORFOLOGIJOS REIŠKINIŲ KOMPIUTERIZAVIMAS

Vienas iš kompiuterinės technikos ir informatikos raidos rezultatų yra tai, kad kompiuterius imta plačiai naudoti įvairiose humanitarinėse srityse. Atsirado poreikių ir galimybių apdoroti kompiuteriais įvairius natūralių kalbų reiškinius. Šiame straipsnyje aptariami lietuvių kalbos morfologijos dalykų kompiuterizavimo rezultatai. Morfologijos kompiuterizavimu čia vadinama kūrimas ir panaudojimas matematinių, programinių, metodinių ir kitokių priemonių, padedančių automatiškai kompiuteriais atlikti žodžių kaitybinių ir darybinių formų gramatinę analizę bei sintezę. Čia nagrinėjami šie klausimai: lietuvių kalbos morfologijos reiškinių kompiuterizavimo tikslai, žodžių formų gramatinio apdorojimo uždavinių formulavimas, kompiuterinio žodžių formų gramatinio apdorojimo priemonės, autoriaus sukurtos taikomosios kompiuterinės sistemos lietuviškų žodžių formoms gramatiškai apdoroti, numatomos šios krypties tyrimų ir darbų perspektyvos.

MORFOLOGIJOS REIŠKINIŲ KOMPIUTERIZAVIMO TIKSLAI

Natūrali kalba gali būti apibūdinama įvairiais aspektais. Skirtingais aspektais kalbas aprašo ir tiria atskiri kalbotyros skyriai. Garsinę kalbos sistemą nusako fonetika, akcentologija, fonologija, žodžio sandarą – morfologija, sakinio sandarą – sintaksė, žodžių visumą – leksikologija. Atsiribodami nuo kitų kalbos aspektų, čia panagrinėsime, kaip praktiškai gali būti kompiuterizuojami lietuvių kalbos morfologijos elementai.

Galimą lietuvių kalbos morfologijos reiškinių kompiuterizavimo rezultatų praktinį pritaikymą (arba kitaip – morfologijos kompiuterizavimo tikslus) suskirstysime į dvi grupes: a) kuriems realizuoti nereikia kompiuterizuoti kokių nors kitų, be morfologinių, lietuvių kalbos reiškinių, b) kuriems realizuoti, be morfologijos, būtina kompiuterizuoti ir kitus lietuvių kalbos reiškinius.

Nusakysime funkcijas, kurias galėtų atlikti (a) grupės lietuvių kalbos morfologijos reiškinius apdorojančios sistemos.

1. Žodžių rašybos lietuviškuose raštuose kontrolė.

Kompiuteriais atliekama morfologinė žodžių formų analizė leistų automatiškai nustatyti, ar teksto vienetai – raidžių junginiai ortografiškai atitinka kurią nors iš sistamai pažįstamų lietuviškų žodžių gramatinių formų. Sudėtingesnė raštų gramatinių klaidų (žodžių tarpusavio derinimo, sakinių struktūros, stiliaus ir pan.) kontrolė kompiuteriais būtų įmanoma kompiuterizavus atitinkamus lietuvių kalbos reiškinius (t. y. turint sintaksinių, žodžių semantinių ryšių matematinius modelius ir pan.).

2. Žodžių formų morfologinis apdorojimas informacinėse ir paieškos sistemose.

Kompiuteriais atliekama morfologinė žodžių formų analizė gali būti naudojama tobulinti automatizuotai informacijos paieškai: tekstų indeksavimui, dokumentų deskriptorinių vaizdų sudarymui, paieškai pagal tuos vaizdus (4; 10; 5). Morfologinis žodžių formų apdorojimas taip pat naudojamas tekstų automatiško deskriptorinio ir tezaurinio klasifikavimo, referavimo, anotavimo procesuose (6; 12; 5).

3. Lietuvių kalbos žodžių kaitybės ir darybos dalykų mokymas ar mokymasis panaudojant kompiuterius.

Mokymo sistema, turinti žodžių formų kompiuterinio morfologinio apdorojimo įrangą, galėtų atlikti įvairias funkcijas.

Pirma. Kontroliuoti morfologijos žinias:

- žodžių kaitybą pagal galimas jų gramatines kategorijas ir požymius,
- žodžių darybą,
- žodžių formų apibūdinimą gramatiškai,
- žodžių formų normalizaciją (pavedimą į "žodyninį" pavidalą).

Antra. Iliustruoti morfologinius reiškinius:

- automatiškai pateikti naujas žodžio formas pagal besimokančiojo pageidavimus, formuluojamus gramatinių kategorijų ir požymių reikšmėmis,
- pateikti visas galimas žodžio formas (t. y. išsmenuoti, išlinksniuoti ir pan.),
- pateikti konkretaus žodžio darybines formas,
- automatiškai apibūdinti gramatiškai besimokančiojo pateiktą žodžio formą.

4. Mokslinių lituanistinių darbų kompiuterizacija.

Turint automatiškos žodžių formų gramatinės analizės ir normalizacijos (pamatinio, "žodyninio" žodžio pavidalo nustatymo) įrangą, įmanoma iš dalies automatizuoti lingvostatistinius (žodžių ir jų gramatinių reikšmių paplitimo statistinių rodiklių nustatymo) tyrimus (8). Tokia įranga reikalinga ir leksikografiniams (žodynų sudarymo) tyrimams bei darbams kompiuterizuoti (11; 15; 16).

Apibūdinsime (b) grupės sistemų, kompiuteriais apdorojančių lietuvių

kalbos morfologinius reiškinius, funkcijas. Norint įdiegti tokias sistemas, morfologinius reiškinius kompiuterizuoti būtina, tačiau vien to neužtenka, reikia kompiuterizuoti ir įvairius kitus kalbos reiškinius, taigi tokių sistemų sukūrimas yra tolimesnės ateities dalykas.

1. Tekstų vertimas kompiuteriais iš lietuvių kalbos į kitas kalbas, ir atvirkščiai.

Kompiuteriais verčiant tekstus iš vienos kalbą į kitas pastaraisiais metais pasiekta nemažai. Manoma, kad pagrindinių kalbų – anglų, prancūzų, vokiečių, rusų – abipusio pažodinio kompiuterinio vertimo problema jau išspręsta.

2. Dialoginis bendravimas su kompiuteriais artima natūraliai lietuvių kalba.

Kad kompiuteris galėtų “bendrauti” su žmogumi mažai formalizuota natūralia kalba, nepakanka kompiuterizuoti tik gramatikos elementus ir procesus, reikia formalizuoti ir modeliuoti taip pat kitus kalbos, mąstymo reiškinius bei procesus (14; 13).

3. Garsinės lietuvių kalbos gramatinė analizė ir sintezė.

Yra įvairių eksperimentinių kompiuterinių sistemų, kuriose informacija įvedama ir/ar išvedama garsine kalba (7; 19). Norint įgyvendinti kompiuterinę garsinės natūralios kalbos analizę (atpažinimą) ir sintezavimą, turi būti sukurtos kalbos automatinės morfologinės analizės ir sintezės priemonės (17).

ŽODŽIŲ FORMŲ GRAMATINIO APDOROJIMO UŽDAVINIŲ FORMULAVIMAS

Kalbos morfologija – tai žodžių gramatinės kaitybės duomenys. Norint “išmokyti” kompiuterį operuoti morfologijos duomenimis, reikia juos formalizuoti, t. y. užrašyti kokia nors formalia sistema. Pabandysime formaliai nusakyti sąvoką “mokėti gramatiškai kaityti”.

Gramatinės žodžių kaitybės reiškinį galim apibūdinti dviem aspektais: “kas vyksta”, kai žodžiai kaitomi, ir, antra, “kokie duomenys dalyvauja”, kai žodžiai kaitomi.

Pirmuoju aspektu sąvokoje “mokėti gramatiškai žodžius kaityti” išskirsime du tą mokėjimą sudarančius veiksmus – gramatinę analizę (kai “mokame gramatiškai kaityti žodžius”, pamatę užrašytą žodį *namuose*, suprantame, kad tai yra daiktavardžio daugiskaitos vietininkas) ir gramatinę sintezę (kai žodžiui *namas* norime suteikti vienskaitos naudininko linksnio gramatinę reikšmę, mokame pakeisti galūnę: *namui*).

Nagrinėdami “mokėjimą gramatiškai kaityti” antruoju aspektu, išskirsime duomenis, dalyvaujančius gramatinės analizės ir sintezės procesuose. Šiuos duomenis sugrupuosime šitaip:

1) duomenys, kurių reikia, norint žodžiui suteikti skirtingas formas (tai

gali būti galūnės, priešdėliai, priesagos; pateiktuose pavyzdžiuose tai galūnės *-uose, -as, -ui*); kalbotyroje tokie duomenys vadinami afiksais;

2) duomenys, kuriuos vartojame, norėdami apibūdinti žodžio formos reikšminį atspalvį gramatiškai (pateiktuose pavyzdžiuose tai terminai „daiktavardis“, „daugiskaita“, „vietininkas“, „vienaskaita“, „naudininkas“, „linksnis“); kalbotyros terminologija žodžių formų gramatinės reikšmės apibūdinamos vadinamųjų gramatinių kategorijų (mūsų atveju – tai „skaičius“, „linksnis“) reikšmėmis (pavyzdžiui, kategorijos „linksnis“ reikšmė „vietininkas“).

3) duomenys, kuriais naudojamės, žodžio formų gramatinės reikšmės siedami su atitinkamais afiksais, ir atvirkščiai; pvz., suteikdami daugiskaitos vietininko reikšmę žodžiams *namas* ir *kalba*, žodžiui *namas* parenkam galūnę *-uose*, o žodžiui *kalba* – *-ose*, bet ne atvirkščiai. Taip darome dėl to, kad žinome, jog *namas* yra pirmosios linksniuotės, o *kalba* – antrosios, be to, žinom, kas tos linksniuotės, kuo jos skiriasi viena nuo kitos ir t. t. Šiuos duomenis, lemiančius žodžio galimų gramatinių reikšmių aibę ir jų ryšį su kaitybiniais afiksais, šiame straipsnyje vadiname apibendrinančiu terminu „morfologiniai žodžių tipai“.

Apibendrinami tai, kas pasakyta, pabandykime formaliai užrašyti uždavinius, kuriuos mokame spręsti, kai „mokame gramatiškai kaityti žodžius“. Tokius uždavinius vadiname žodžių formų gramatinio apdorojimo uždaviniais.

Gramatinės analizės uždavinį užrašome kaip gramatinės analizės funkciją g_a , nustatančią žodžio formos gramatinę reikšmę r pagal žodžio formą suformavusių afiksų komplektą a ir žodžio morfologinį tipą t :

$$r = g_a(t, a).$$

Gramatinės sintezės uždavinį užrašome kaip gramatinės sintezės funkciją g_s , nustatančią žodžio gramatinei formai sudaryti reikalingų afiksų komplektą a pagal užduodamą sintezuojamai formai gramatinę reikšmę r ir žodžio morfologinį tipą t :

$$a = g_s(t, r).$$

Čia $a \in A$, $r \in R$, $t \in T$; A – aibė morfologijoje vartojamų afiksų komplektų, R – aibė visų gramatinių reikšmių, galimų kalbos morfologijoje, T – aibė kalbos žodžių morfologinių tipų.

Kaip ypatingą gramatinės sintezės uždavinio atvejį išskiriame normalizacijos uždavinį. Normalizacija vadiname „žodyninio“ pavidalo žodžio formai suteikimą, tai yra tokios formos, kokia žodžiai paprastai pateikiami žodynuose, pvz., vienaskaitos vardininko forma vardažodžiams, bendraties forma veiksmažodžiams. Sprendžiant normalizacijos uždavinius, sintezuojama viena pastovios gramatinės reikšmės žodžio forma; kokią gramatinę reikšmę turi turėti sintezuojama forma, priklauso tik nuo žodžio morfologinio tipo. Todėl gramatinės normalizacijos uždavinį užrašysime kaip gramatinės normalizacijos funkciją g_n , pagal žinomą žodžio morfologinį tipą

t nustatančią žodžio “žodyninės” formos suformavimui reikalingų afiksų komplektą a :

$$a = g_n(t).$$

Taigi suformulavome tris uždavinius, kuriuos kompiuteris turi “mokėti” automatiškai spręsti, kad būtų galima kurti anksčiau minėtas kompiuterines sistemas, morfologiškai apdorojančias lietuviškus žodžius.

PRIEMONĖS ŽODŽIŲ FORMOMS GRAMATIŠKAI APDOROTI KOMPIUTERIAIS

Gramatinio žodžių apdorojimo uždavinių g_a , g_s ir g_n sprendimą kompiuteriais realizuoja šios straipsnio autoriaus sukurtos priemonės:

1. Lietuvių kalbos morfologijos matematiniai modeliai ir jų kompiuteriniai variantai, kuriuos sudaro tam tikros skaitmeninės gramatinių duomenų A (informacija apie formų darybos ir kaitybos “medžiagines” priemones), R (informacija apie gramatines reikšmes), T (informacija, siejanti įvairių morfologinių tipų žodžių afiksų komplektus su gramatinėmis reikšmėmis) struktūros. Sukurti šie morfologijos modeliai:

– morfologijos modelis, nusakantis lietuvių bendrinės kalbos visas galimas žodžių kaitybines ir darybines gramatines formas. Modelio informacinę bazę sudaro apie 85 200 skaitmenų, kompiuterinio varianto apimtis 41K,

– morfologijos modelis, nusakantis visas galimas žodžių kaitybines ir darybines gramatines formas ir galimus žodžių kaitybinėse formose galūnių nutrumpėjimus, paplitusius šnekamojoje kalboje (pvz., bėkime–bėkim, pievoje–pievoj). Modelio informacinę bazę sudaro apie 85 700 skaitmenų, kompiuterinio varianto apimtis 46K,

– morfologijos modelis, nusakantis lietuvių bendrinės kalbos visas galimas žodžių kaitybines ir darybines gramatines formas ir jų gramatines reikšmes. Modelio informacinę bazę sudaro apie 73 700 skaitmenų, kompiuterinio varianto apimtis 55K.

2. Kompiuteriniai lietuviškų žodžių šaknų žodynai – specialios duomenų struktūros, kuriomis apibūrinama kompiuteriui gramatiškai pažįstamų žodžių aibė. Į šiuos žodynus įtraukti žodžiai iš leidinių:

– “Dabartinės lietuvių kalbos žodynas” (DLKŽ) (1),

– “Tarptautinių žodžių žodynas” (TŽŽ) (3).

DLKŽ kompiuteriniame žodyne yra informacija apie 45 904 šaknų morfologinius tipus, jo apimtis apie 298K.

TŽŽ yra informacija apie 23 808 šaknų morfologinius tipus.

3. Programinė įranga, manipuliuojanti kompiuterinių šaknų žodynų bei kompiuterinių morfologinių duomenų elementais.

Šios priemonės įgalina kompiuterį “mokėti” lietuviškų žodžių kaitybą ir darybą pagal taisykles, nusakytas gramatikoje (2). Be anksčiau apibrėžtų

žodžių ir jų kaitybinių formų, šios priemonės leidžia kompiuteriui gramatiškai apdoroti daugybę žodžių darybinių formų, kurių šiaip jau žodynuose nebūna, nors jos lietuviškai mokančiam žmogui savaime suprantamos. Tai įvairiausios mažybinės vardažodžių formos (pavyzdžiui, *stalelis*, *seneliukas*, *plokštumėlė*, *pilnutėlis*), dažninės veiksmazodžių formos (*pirkinėti*), išvestinės veiksmazodžių formos su priesaga *-elti* (*sriaubtelti* nuo *sriaubti*), įvairūs būdvardžių vediniai (*apypilnis*, *pilnut iš pilnas*) ir pan.

SUKURTOS TAIKOMOSIOS PROGRAMINĖS SISTEMOS LIETUVIŠKŲ ŽODŽIŲ FORMOMS APDOROTI, NUMATOMOS ŠIOS KRYPTIES DARBŲ PERSPEKTYVOS

1. Rašybos klaidų aptikimo lietuviškuose tekstuose kompiuterinė programa Raštas ("spelling-checker'is" lietuviškiems tekstams). Programa atpažįsta kelis milijardus teoriškai galimų lietuvių bendrinės kalbos ir tarptautinių žodžių kaitybinių ir darybinių formų, leidžia taisyti aptiktas rašybos klaidas ASCII tekstiniuose ir Word 5.0 *.doc failuose.

2. Eksperimentinė programa MorfDemo, gramatiškai analizuojanti, sintezuojanti ir normalizuojanti pateikiamas jai žodžių formas. Ji gali būti naudojama lietuvių kalbos žodžių gramatinės kaitybos ir darybos žinioms patikrinti.

Ateityje lietuvių kalbos morfologinių reiškinių kompiuterizavimo darbai galėtų būti tęsiami šiomis kryptimis.

1. Kompiuteriui gramatiškai pažįstamų lietuviškų žodžių aibės plėtimas. Naudojantis sukurta metodika ir priemonėmis, galima kurti naujus kompiuterinius žodynus – tikrinių vardų (geografinių pavadinimų, labiau paplitusių žmonių vardų), taip pat specialių sričių (ekonomikos, teisės ir pan. terminų).

Svarbus uždavins būtų turimų kompiuterinių žodynų informacinės bazės papildymas žodžių šaknų vartojimo dažninėmis charakteristikomis.

2. Sukurtų morfologijos reiškinių atspindinčių skaitmeninių modelių kompiuterinio modifikavimo priemonių kūrimas. Galimybė plėsti ar siaurinti skaitmeniniais modeliais atspindimų žodžių kaitybinių ir darybinių reiškinių parametrus leistų kurti įvairaus pajėgumo kompiuterines morfologijas, priklausomai nuo poreikių taikomųjų sistemų, kurioms jos skiriamos. Kalbant apie kalbos kompiuterinio mokymo sistemas, tai leistų, taupant kompiuterio išteklius, naudoti atskiras "kompiuterines morfologijas" atskiriems mokymo kurso seansams (sakysim, atskirą būdvardžių kaitybą aprašančią morfologiją, atskirą veiksmazodžių morfologiją).

3. Naujų morfologijos reiškinių modeliavimas ir naujų kompiuterinių morfologijos sistemų kūrimas. Galima kurti priemones, leidžiančias kompiuteriui operuoti duomenimis apie morfologiją sudurtinių žodžių, paprastai netraukiamų į žodynus, tokių kaip *geltonmarškinis*, taip pat

priemonės, leidžiančias automatiškai generuoti ortografiškai klaidingų žodžių formų hipotetines teisingas formas (tai labai reikalinga, pavyzdžiui, tekstų gramatinių klaidų taisymo kompiuterinėms sistemoms kurti).

COMPUTERIZATION OF LITHUANIAN MORPHOLOGY PHENOMENA

Summary

The report deals with means for computerized grammatical processing of Lithuanian word forms and using of these means in applied software.

To process a word form grammatically here means to analyze it grammatically (i.e. to characterize it by meanings of grammatical categories), to synthesize it grammatically (i.e. to give a new grammatical form to it according to given grammatical characteristics) and to normalize it (to give it "vocabulary" form, i.e. a form in which words are usually given in dictionaries).

A set of devices to enable computer-aided grammatical processing of Lithuanian word forms has been worked out. It consists of:

- mathematical models of Lithuanian word-building and word-inflecting processes expressed in numeric data structures (computerized morphologies),
- data bases containing information about roots of Lithuanian words (computerized word-root dictionaries),
- software for manipulating data elements of computerized word-root dictionaries and computerized morphologies.

This set of devices is necessary for creating such software systems as:

- computer-aided system for learning of Lithuanian grammar,
- spelling checkers for Lithuanian texts,
- machine translating from and to Lithuanian.

The set of devices has been used to create a spelling checker for Lithuanian texts "Raštas".

LITERATŪRA

1. Dabartinės lietuvių kalbos žodynas. Vilnius, 1972. 974p.
2. Lietuvių kalbos gramatika. Fonetika ir morfologija. Vilnius, 1965. T. 1, 1971. T. 2.
3. Tarptautinių žodžių žodynas. Vilnius, 1985. 528 p.
4. Аветисян Д. О. Проблемы информационного поиска. Москва, 1981. 208 с.
5. Горностеев Ю., Зиновьев С. и др. Диалоговая система лингвистических работ (ДИАЛИН) // Методические материалы и документация по пакетам прикладных программ / Москва, 1981. Вып. 14.
6. Грязухина Т. А., Критская В. И. Алгоритм автоматического выделения лексико-грамматических классов слов в тексте // Методы и опыт проектирования и построения автоматизированных информационных систем / Под ред. А. А. Стогния. Киев, 1981. С. 32-42.
7. Гюльнарзян Г. Г. и др. Использование систем автоматического речевого ввода. Москва, 1986. 26 с.
8. Зубов А. В. Обработка на ЕС ЭВМ текстов естественных языков. Минск, 1977. 174с.
9. Кейтер Дж. Компьютеры - синтезаторы речи. Москва, 1985. 237с. Vert. iš anglų k.
10. Лахути Д. Г., Федотов Е. Б. и др. Автоматическое индексирование текстов в документальных АИПС // Кибернетическая лингвистика. Москва, 1983. С. 84-95.

11. Л ю б и ч Д. В. и др. Получение словоуказателя на ЭВМ // Теория и практика современной лексикографии. Ленинград, 1984. С.38–56
12. П и о т р о в с к и й Р. Г. Прикладная лингвистика и теория языка. Ленинград, 1979. 112 с.
13. Поляков В. И. Интеллектуальные системы доступа к данным (Обзор)– // Управляющие системы и машины. 1983. NO 3. С.66–72.
14. П о п о в Э. В. Общение с ЭВМ на естественном языке. Москва, 1982. 360 с.
15. Р о г о ж н и к о в а Р. П., Ч е р н ы ш е в а Л. В. Разработка автоматических словоуказателей и конкордансов для художественных текстов // Структурная и прикладная лингвистика. Вып. 2. Ленинград, 1983. С.187–190.
16. Р о г о ж н и к о в а Р. П., Ч е р н ы ш е в а Л. В. Возможности использования автоматизированной системы в лексикографической работе // Информационно-вычислительные проблемы автоматизации научных исследований. Ленинград, 1983. С.134–138.
17. Ч и к о и д з е Г. Б. Организация морфологических данных в системе понимания речи // Языковые процессоры и распознавание речи (Тр. АН ГССР. И-тут сист. упр.). Тбилиси, 1980. NO 19:2. С.22–43.

VYTAUTAS BUTKUS, Vilnius

UŽSIENIO GEOGRAFINIO VARDYNO VARTOJIMO PROBLEMOS

Užsienio vietovardžių rašyba iki šiol gerokai įvairuoja. Ko gero, dažniausiai derėtų siekti normos, vienos objekto pavadinimo lyties. Kartais tam tikroje, pavyzdžiui, informacinėje literatūroje, be pagrindinės, būtų galima pateikti daugiau formų, ypač kai dar nepamirštas senesnis, istorinį aspektą turįs pavadinimas (Taïvanas – Formoza), arba kai geografinis objektas yra ne vienos tautos įtakos areale (Šiaurės Airija – Ulster). Bet, kaip sakė Jonas Klimavičius, aptardamas Joninių kirčiavimą, dvejbė dažniausiai nėra patogi kalbos praktikai.

Porą dešimtmečių stebėjęs vietovardžių ir apskritai tikrinių vardų vartojimą, vis labiau įsitikinu, kad ištisinis svetimų vardų lietuvinimas trukdo juos norminti. Visų svetimžodžių adaptavimas mūsų rašybai būtų priimtinas tuomet, jei tartume, kad jų vartojimo norma nereikalinga. Mat perraša negali būti tobula, tad ir įvairavimas joje neišvengiamas. Pavyzdžiui, keblu deramai perteikti kai kurių anglišų vietovardžių tarimą. Todėl daugelis europinės kultūros tautų svetimžodžių tarimą pateikia skliausteliuose, kaip kokį fakultatyvinį, ne pagrindinį dalyką, teikdamos **pirmenybę rašybos, grafinio vaizdo autentikai**. Ši reikalinga vardui indentifikuoti raštuose, papildomai negaištant.

Svetimų **asmenvardžių** autentiška rašyba pas mus jau toleruojama. Gaila, kad dėl jos nėra aiškesnių nuostatų. Vieni rašo **Bilas Klintonas**, kiti – **Bill Clinton**. Ne iš piršto laužtas yra vengimas gramatinti, t.y. pridėti lietuviškas galūnes. Ir be mūsų galūnių **vardininkas** daugiur nepagadintų teksto rišlumo. Kai prie originalo formos vardininke priduriame mūsų galūnes, su jomis svetimi tikriniai vardai darosi panašūs į hibridus, ne ką geresnius negu, pavyzdžiui, *vandravoti*. Kituose linksniuose, kur įmanoma ir būtina, galūnės, be abejo, rašytinos, kartais – po apostrofo. Šio kai kur reikia, kad būtų išvengta nesusipratimų. Pvz., „Kalba Vilnius“ rašo ...*matysite režisieriaus E.Kubricko filmą*... Geriau būtų rašyti su apostrofu – *E.Kubrick'o*, nes gali-

ma pamanyti, kad žmogus lietuvių kilmės, įprastai skaitant *Kubrickas*. Bet iš tikrųjų šio amerikiečių režisieriaus pavardė tariama [kabrik]. Dar pavyzdys. Jeigu iš teksto nematyti, galime nesupaisyti, kur italas arba ispanas *Alberto* (vardininkas), o kur, pavyzdžiui, vokiečio *Alberto* (kilmininkas).

Keista, kad pastaruoju metu toleruojant asmenvardžių originalo rašybą, vis dar perrašomi visi be išimties vietovardžiai. Gal manoma, kad pagarbą žmogui šitaip **būtina** reikšti, o to žmogaus vardu pavadintą objektą galima rašyti savaip? Išeina, kad JAV prezidentas George **Washington**, o jo vardu pavadintą sostinę jau rašysime **Vašingtonas**? Laikraštis – vėlgi „**The Washington Post**“... Pagarba žmogui – neabejotinas argumentas, bet ir vietovardžių rašybos autentikai apginti esama argumentų. Vartoti originalo rašybą mus verčia, pavyzdžiui, bendravimas paštu, kitomis ryšių priemonėmis su užsieniu. Juk nerašysime ant voko **Kvebekas**, **Sidnėjus** ir pan.

Apskritai bet kurį tikrinį vardą, nesvarbu – asmenvardį ar vietovardį, gali būti keblu susirasti kitų tautų informacinėje literatūroje, matant tik perrašytą mūsiškai. Beje, dar abejotina, ar mūsiškai? Juk turime tik tam tikro svetimų tikrinių vardų pluošto rašybos tradiciją. Daugelio kitų, rečiau vartojamų **perraša** klostėsi, veikiama daugiausia rusų kalbos. Vartojantiems kitokį raidyną rusams perraša iš lotynų raidyno neišvengiama. Bet ar taip būtina viską nelietuvišką perrašyti mums? Juk didelėje pasaulio dalyje vartojami raidynai lotyniškojo pagrindu leistų būti arčiau autentikos, nedirbti Sizifo darbo. Ne sykį norėdamas susirasti vakarietiškose enciklopedijose kokį prancūzišką tikrinį vardą, turėjau sukti galvą, matydamas tą pavardę ar vietovardį iškreiptą lietuviškame ar rusiškame tekste.

Ar kalbos praktikai, visuomenei nebūtų patogiau pasinaudoti racionali daugelio Europos (ir ne tik Europos) tautų patirtimi? Tai vertėtų padaryti lanksčiai, kūrybiškai. Netgi vartojančios lotynų raidyno pagrindą slavų tautos, kurių kalbose kinta linksnių galūnės, kiek įmanoma stengiasi laikytis autentikos. Bet nereikia nė svetimo pavyzdžio. Lanksčiai išsprendė tradicinės ir autentiškos svetimų tikrinių vardų rašybos santykį Boston'e išleistas Lietuvių enciklopedijos rengėjai.

1994 m. estų išleistame pasaulio šalių žinyne tradicine šiai tautai forma pateikti tik kai kurių miestų pavadinimai (turima omenyje lotynų raidyną vartojančių tautų miestai):

1. **Berliin** (vok. Berlin),
2. **Brüssel** (flam. Brussel, pranc. Bruxelles),
3. **Bukarest** (rum. București),
4. **Haag** (ol. 's-Gravenhage, Den Haag),
5. **Havanna** (isp. La Habana),
6. **Helsingi** (suom. Helsinki),
7. **Kaplinn** (afr. Kaapstad, angl. Cape Town),
8. **Kopenhaagen** (dan. København),
9. **Lissabon** (port. Lisboa),

10. **Pariis** (pranc. Paris),
11. **Riia** (latv. Rīga),
12. **Rooma** (it. Roma),
13. **Tirana** (alb. Tiranë),
14. **Varssavi** (lenk. Warszawa),
15. **Viin** (vok. Wien).

Iš pateiktų 15 miestų tik 5-as ir 7-as nėra Europoje. Estai suvokia beveik neturį **tikros** tradicijos Naujajame Pasaulyje... Lietuviai, vengdami atskirti tradicijos tikrumą nuo (pa)prastos perrašos, plečia savo netvarkingą adaptavimą be galo dideliame svetimų vietovardžių klodui.

Europinės kultūros tautų patirtis padėtų spręsti kai kurias kitas aptariamo dalyko problemas „neišradinėjant dviračio“. Daugelis klausia, kaip tarsime autentiškai parašytą vietovardį, pavardę, šaipomasi, kad **Johnas Majoras**... Pirmiausia palikime vardininko linksnį **John Major**. Antra, UNESCO generalinis sekretorius yra **Federico Mayor**, kurio pavardė, kaip besuktum, ir bus taip tariama [major]. Taigi pasijuokti galima ir sveika, bet ne visada to užtenka dalykui pagrįsti. Norėdami taisyklingai tarti, netolimi lietuvių kaimynai leidžia tam skirtus žodynėlius (vokiečių Heinrich'o Täubert'o „Geographische Namen – richtig ausgesprochen“ – *Taisyklingai tarkime geografinius pavadinimus*), spausdina trumpus fonetinio atitikimo sąrašus žemėlapiuose, atlasuose (lenkų „Mapa przeglądowa Europy“, vokiečių „Haack Weltatlas“). Užuoat viską ištisai lenkinę, vokietinę, jie daugumą svetimų tikrinių vardų rašo autentiškai, o greta (kur būtina) skliausteliuose, paprastai – laužtiniuose [], nurodo, kaip tarti.

Antra vertus, dauguma Europos tautų stengiasi **neprarasti nė vieno savito, tradicinio vietovardžio**, kuriuo vadintas objektas yra už tos tautos arealo arba valstybės ribų. Pavyzdžiui, vengrai **Vieną** vadina **Bécs**, vokiečiai **Veneciją** – **Venedig**, lenkai **Vokietiją** – **Niemcy**. Keista, kad mes taip pamėgome mums įpirštą **Baltarusiją** ir bijome vartoti, tuo labiau įteisinti **Gudiją**. Aiškinama tuo, kad tautovardis **gudas, gudai, Gudija** yra įžeidžiantis. Kodėl tad vokiečiams pavadinimas **Niemcy** neįžeidžiantis? Kodėl nesivaržome vartoti tautovardžio **žydas**? Esu kilęs iš atplėštų nuo Lietuvos Gervėčių. Mūsų apylinkėje **gudas** – visai normalus, neutralus tos tautos žmogaus pavadinimas. Šis tautovardis čia pavartotas tik kaip iliustracija, o ne diskusijai įžiebt. Derėtų pagalvoti, ar verta prarasti savitus vietovardžius. O taip ilgainiui atsitiks, jeigu jiems vartoti nebus suteiktos didesnės teisės.

Kai kur reikia ir aiškesnės savos, lietuviškos nuomonės. Ypač keičiant valstybių pavadinimus. Antai netgi vokiečiai kartais svyruoja. Labiau linkę į tradiciją katalikiškos pakraipos naujausios Brockhaus'o enciklopedijos rengėjai teikia **Elfenbeinküste** (**Dramblio Kaulo Krantas**), **Birma**, o Haack'o kartografijos leidyklos kūriniuose tos šalys atitinkamai – **Cte d'Ivoire**, **Myanmar**. Manding, pirmasis pavyzdys sektinesnis. Kur nėra būtino reikalo keisti tradicijos, išlaikykime ją. Bet netapatinkime tradicijos su įpratimu.

Nevadinkime tradicija to, kas būdavo ištisai be atodairos svetimų pavyzdžių perrašoma. Mat nespėjus kai kur susiformuoti savaie vartojimo nuostatai, mums buvo pristesti svetimi principai.

Todėl pabandykime įveikti nelabai vykusį ir nelabai savą įpratimą ir išdrįskime daugumą tikrinių vardų rašyti autentiškai. Tikriausiai norėtume matyti mūsų pavardes, miestų pavadinimus parašytus europiečių tekstuose lietuviškai. Rašyboje tokios kultūros tikimės ir iš kitų tautų mūsų atžvilgiu. Lygiai taip pat kultūringiau būtų ir mums linkti į svetimų tikrinių vardų rašybos autentišką.

Tikiuosi būti suprstas, kodėl siūlau daryti išimtį latvių tikriniam vardams. Paprastas pavyzdys. Juk negerai bus, jei Latvijos miesto pavadinimą linksniuosis **Cēsis**, **Cēsi** ir t.t. Kadangi jis yra daugiaskaitinis, todėl turi būti **Cēsysis**, **Cēsī**... Supaisyti giminings tautos žodžių taisyklingas formas būtų garbės reikalas ir tai nesukeltų didelių sunkumų (kalbininkams konsultuojant).

Kur nesunku, vienskaitos bei daugiskaitos, giminės vertėtų paisyti ir kitur. Juk dažnas nespaiso ir lietuviškų vietovardžių giminės: užuot vartojęs **Širvintos** rašo ir sako **Širvintai**. Sykį Geografų draugija paprašė prancūzų kalbos specialistų išversti į šią kalbą Europos geografinio centro, esančio Vilniaus rajone prie Purnuškių kaimo, sertifikatą. Vertėjas prancūziškame tekste parašė **Purnuškiai village**. Negalima pasakyti, kad jis suklydo, nes ne kiekvienam žinoma, jog Rytų Lietuvoje vyrauja moteriškoji tokios priesagos vietovardžių giminė: **Purnuškės**, **Skaidiškės** ir t.t. Bet vis dėlto iš anksto nusistatyti nepaisyti svetimų vietovardžių giminės, rašant, pavyzdžiui, **Kordiljerai**, **Tatrai**, **Bermudai**, **Bahamai**, būtų pernelyg atsainu. Nejaugi viską varysime į vyriškąją giminę, ant vieno kurpalio?.. Retkarčiais įvyksta priešingas neapsižiūrėjimas, pavyzdžiui, iš vyriškosios giminės rusiško vietovardžio **Suzdal** pasidarėme **Suzdalė**, nors lietuvinant turėjo būti **Suzdalis**.

Taigi norminimą siūlome atlikti tokiu būdu. Sudaryti itin įsigalėjusių mūsų vartosenoje verstinių (pvz., **Aukštutinis ežeras** – angl. Lake Superior) ir fonetiškai pakitusių (**Paryžius** – pranc. Paris) vietovardžių sąrašą. Jo pradžioje Valstybinei kalbos komisijai jau pateikti. Galiausiai tokį sąrašą aprobus ir išleidus, likusius lotynų raidyno pagrindą vartojančių kalbų vietovardžius rekomenduoti rašyti originalo forma, t.y. ne **Bordo**, bet **Bordeaux**, ne **Štutgartas**, bet **Stuttgart**. Trauktinas ar ne į verstinių ir kitaip adaptuojamų vietovardžių sąrašą vienas ar kitas vietovardis – susitarimo reikalas. Kalbininkams ir geografams susitariant svarbus tikslingumo principas.

Buvusių Sovietijos „respublikų“ vietovardžius vertėtų rašyti ne iš rusų, o iš tų tautų kalbų, pvz., ne **Černobylis**, bet **Čornobil**, ne **Kišiniov**, bet **Chişinău**.

Iš rusų kalbos įtakos kartais neišsiveržiame ir fonetikoje. Pavyzdžiui, kur rusai rašo (ne visada pagrįstai) **г** – ten mes **h**, kur jų **х** – ten būtinai mūsų **ch**. Ši raidžių samplaika pasidarė labai agresyvi. Antai memorialinėje

lentoje teko matyti **Štutchofas** užuot būtų buvus parašyta **Štuthofas**. **Ch** brukame kur tinka ir netinka. Dauguma europiečių nelinkę perdėtai logizuoti fonetinio **h** ir **ch** skirtumo, tad, kad ir kaip būtų tariama, nelotyniškas rašto sistemos vartojančių tautų vietovardžius stengiasi rašyti su **h**: **Harbin, Bahrein, Sahara, Teheran, Isfahan** ir t.t. Ar nevertėtų lietuviams svarstyti **h** ir **ch** santykio? Mat rašydami **h** daugiur vis tiek jį tariame kaip **ch**... Pastarąjį geriau būtų palikti tik ten, kur jis rašomas žodžiuose, kilusiuose iš lotynų raidyną vartojančių kalbų. Pavyzdžiui, **šachta**, nes iš vokiečių **Schacht**. Bet geriau **šahas**, nes netgi „Tarptautinių žodžių žodyne“ nurodyta etimologija iš persų **šah**.

Kebliausia būtų apsispręsti, kaip tikslinga rašyti nelotyniškus rašmenis vartojančių kraštų vietovardžius. Galima linkti į europiečių vartojamas perrašos sistemas. Tačiau vienos sistemos nesama arba bent jau nesilaikoma. Antai vokiečiai tą patį arabų pasaulio vietovardį vienur rašo vienaip, o kitur – kitaip. Todėl kol neapsispręsta kitur pasaulyje, tikslingiausia būtų tokių vietovardžių lietuviška fonetinė perraša.

Dar vos pradėtas lotyniškos rašto sistemos kraštų vietovardžių norminimas mūsų raštuose vakarietišku principu. Tad pirmiausia gerai būtų atlikti bent tai, nes dėl nuomonių skirtumų ir čia darbas gali užtrukti.

Tokie būtų siūlymai. Pabrėžiu, kad tai tėra siūlymai, nuomonė, problemos iškėlimas, bet ne primygtinis piršimas.

GEBRAUCHS FRAGEN DER AUSLÄNDISCHEN ORTSNAMEN

Zusammenfassung

In den Artikel ist ein Problem der Schreibung der Ortsnamen in litauischen Texten ange-regt. Der Autor unterstützt die europäische Praktik, wenn die Sprachen, die die lateinischen Buchstaben anwenden, schreiben ausländische Ortsnamen in der Originalform. Die Ausnahme bilden nur die Ortsnamen, die die alte Schreibungstradition in einer konkreten Sprache haben. Das gilt nicht nur für Personennamen, sondern auch für Ortsnamen.

LITERATŪROS SEKCIJA

VADOVAUJA PROF. BIRUTĖ CIPLIAUSKAITĖ

PROF. BIRUTĖ CIPLIAUSKAITĖ

TAŠKAI IR POSŪKIAI XX a. MEILĖS LYRIKOJE

PAULIUS SUBAČIUS

ALEKSANDRAS BURBA TAUTINIO IŠSIVADAVIMO
KULTŪROS KONTEKSTE

PROF. BIRUTĖ CIPLIAUSKAITĖ, Madison, Wi

TAŠKAI IR POSŪKIAI XX a. MEILĖS LYRIKOJE

Meilės poezija turbūt tokia sena, kaip ir pati poezija. Jau seniausiose kultūrose ji susijusi su pagrindinių gyvenimo momentų, pavyzdžiui, vedybų ritualais. Kiekvienoje kultūroje ji plėtojama įvairiomis kryptimis. Joms apžvelgti reikėtų storos knygos¹. Pradėkime nuo „moderniosios“ Europos, t.y. krikščionybės laikų. Naujai besiformuojančiose tautose ir valstybėse meilės lyrika iš pat pradžių susiskirsto į dvi dideles grupes. Pirmą: poezija, kurioje moters balsu išsakomas ilgesys, vienvėsis skausmas, laukiant bernelio ar iš karo sugrįžtančio vyro, susiejant jos dainas su gamta (*jarchas, Frauenlieder*). Antrą: formaliai labiau išplėtotą, platonizmo paveiktą trubadūrų poeziją, kurioje vyras moterį paverčia idealiu objektu ir jam užkariauti žada skirti visą savo gyvenimą, nes tai esąs jo paties išmėginimas. Pirmosios grupės dainų veikėja dažniausiai yra jauna mergelė, kuri skundžiasi motinai ar seseriai; antroje garbinama ištėkėjusi moteris; čia pabrėžiama, kad būtina išlaikyti paslaptį, taigi vartojama kodų kalba. Šios dvi pakraipos, susidariusios X–XI a., meilės lyrikoje vyrauja iki pat XX a. Šalia jų reikia paminėti ir satyrinę poeziją, kurioje kalbama ne apie idealią, sudvasintą meilę, o apie fizinę aistrą, ją pajuokiant.

Mergelės dūsavimai būdingi beveik visų kraštų liaudies dainoms. Jie lemia moters laikyseną: nusižeminusi, pasyvi, pasiaukojanti, turinti pati susidoroti su savo jausmais, slopinti geidulį. Pirmosios šio tipo dainos pasirodo Pietų Ispanijoje kaip ilgesnių klasikinių arabų poemų, kur moteris labiau prispausta, priedainiai. Tų dainų, nors bylojančios moters balsu, buvo rašomos vyrų, kuriems pageidautina tokia nuolanki, ilgesinga, ištikimybę liudijanti laikysena. Ji skatinama ir Bažnyčios². Karalių ar dvaro rūmų poezija

¹ Iš žinomiausių studijų minėtinos: F o w l i e W. Love in Literature. 1948; D e R o u g e - m o n t D. Love in the Western World; R e g a n M. S. Love Words. The Self and the Text in Medieval and Renaissance Poetry. Ithaca, 1982; P a z O. La llama doble. Barcelona, 1993.

² Šiandien moters ją kvestionuoja. Ž r. B a l M. Lethal Love. Feminist Literary Readings of Biblical Stories. Bloomington, 1987 ir J o n e s A. R. The Currency of Eros. Women's Love Lyric in Europe, 1540–1620. Bloomington, 1990.

giria moters grožį, jį sublimuojama. Tačiau jai atimamas asmenybiškumas; ji virsta įrankiu, kuriuo vyras išreiškia savo paties ekstazę, kartais moterį gretindamas net su Dievu. Pati meilė tampa svarbesnė negu mylimoji; trubadūrai svarbiausia parašyti tobulą eilėrašį. Sukuriamas toks meilės išraiškos kanonas, kurio reikia laikytis³. Tą tradiciją ypač išstobulina Dante autobiografiniame kūrinyje „Naujasis gyvenimas“ (*Vita Nuova*) ir Petrarca, kuriais seka dauguma poetų, ir, nepaisydami logikos ar tikrovės, ypač baroko laikotarpyje, vis labiau tobulindami išorinį pavidalą⁴. Ryšium su šia poezija galima paminėti ir mistikus, kurie Dievo meilei išreikšti skolinasi vaizdinių iš plačiau paplitusios pasaulietiškos lyrikos⁵. XVIII a. dėmesys kreipiamas į svarbesnius dalykus, tad meilės poezija nejuda į priekį, o romantizmas grąžina idealizavimą ir dvasingumą. Romantizmas poetui priskiria ypatingą, beveik pranašišką misiją, tad jam sunku apsiriboti tik moters meile. Tokią nuostatą galima atrasti ir Putino eilėse:

Pro tavo akių prasidengusią versmę
Paskęs jis ne žemės akių spinduliuos,
Kur amžino lūkesio tylūs žadėjimai
Ne tavo jį meile paguos.

Apsvaigęs nuo kvepiančio tavo jaunumo,
Pro šiltą sukilusio kraujo plakimą
Jis skendęs į mėlynų tolių aidėjimus
Ir amžino ritmo žaidimą.

Maži tavo prižadai, žemės gražuole,
Putojančioj meilės taurėj paskandinti:
Poeto gyvenimo liūdinčiam troškuliui
Sukelti, bet ne nuraminti⁶.

³ Šiame žanre palaipsniui įsigali beveik nekintamos formulės, kurios pakeičia tiesioginius, individualaus jausmo sukeliamus žodžius. Douglas Kelly (Medieval Imagination: Rhetoric and the Poetry of Courtly Love, Madison, 1978) nurodo, kad trubadūras = trouvère iš tiesų reiškia „tą, kuris randa ir moka pritaikyti“.

⁴ Idealaus grožio kanonu toje lyrikoje tampa šviesiaplaukė, skaisčiaveidė, smulkiais dantukais moteris. Jis įpilietinamas ir Ispanijoje, kur tokią moterį sunku būtų rasti.

⁵ Vienas iš geriausių pavyzdžių: Šv. Jonas iš Kryžiaus (San Juan de la Cruz), kuris savo geriausiai žinomai poemai „Dvasiškoji giesmė“ daug ką skolinasi iš „Giesmių giesmės“ ir Renesanso pastoralinės poezijos. Įdomu, kad šiandien moterys jo mistišką kalbą vėl mėgina „išversti“ į pasaulietišką.

⁶ Beveik visi lietuviški pavyzdžiai šio straipsnio teiginiams pagrįsti imami iš S. Žuko knygos „Lietuvių meilės lyrika“ (Vilnius, 1989). Čia yra ir trumpas įvadas apie šio tipo poezijos raidą Lietuvoje. Remiantis tik keletu vieno ar kito poeto eilėraščių ir neturint viso jų kūrybos vaizdo, galėjo atsirasti ir netikslumų. Cituojamas Putino eilėraštis (p. 115) „Poeto meilė“, parašytas 1922 metais. Po kiekvienos citatos skliausteliuose nurodomas puslapis yra iš S. Žuko antologijos.

Visoje Europoje tik XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje, ypač trečiajame dešimtmetyje – avangardo menų laikotarpyje, pasigirsta naujų balsų ir kitoks šios temos traktavimas. Tai lemia pakitusi visuomenės sąranga ir esminiai kultūrinio gyvenimo lūžiai. Daugelį amžių poeziją iš dalies normavo Bažnyčia, nustatydamą moralinių vertybių kodeksą. Staiga XIX a. Nietzsche pareiškia, kad Dievas miręs ir buržuazinės visuomenės sukurti moraliniai dėsniai neturi pamato. Dar anksčiau Prancūzijos revoliucija buvo įrodžiusi, kad nėra nieko amžino nei švento. Tad poezijoje pradeda kilti nauji balsai, nauji meilės aspektai. Pirmąjį lūžį atspindi Baudelaire lyrikos rinkinys „Piktybės gėlės“ (*Les Fleurs du mal*, 1857). Jis už „moralizmo stoka“ patraukiamas į teismą. Ne jo pavaizduotas turinys – dieviškumo nevertos moterys – paverčia jo poeziją modeliu visai po jo sekusiai kūrybai, o naujas turinio raiškos būdas. Simbolizmas – sugestionavimas vietoj tiesioginio išsakymo – užmaskuoja tiesioginę mintį – padeda paslėpti tikrąją prasmę. Simbolizmo sukeltos asociacijos leidžia laisvai aiškinti mintį ir kiekvieną eilėraštį daro turiningesnę, kaskart vis naują. Tad nenuostabu, kad šia technika pasinaudoja ir visuomenės eliminuoti poetai – homoseksualai, kurie ją labai išstobulina šiame amžiuje. Pasak Octavio Paz, poezija tampa išradingesnė, kai jai iškyla kliūčių ir ji turi rasti kelią transgresijai (p. 119–125).

XX a. pradžioje ipilietinama erotika. Tai vienas iš didžiųjų posūkių meilės poezijoje. Tai, kas daugelį amžių buvo draudžiama, staiga įeina į literatūrą kaip teisėtas elementas, tinkantis ne tik satyrinėms eilėms. Pasipila daug naujų temų: aeroplanai ir visas technikos pasaulis, urbanistikos peizažai, lytinis aktas. Tai rodo, kad viskas kinta. Reikia ir naujos kalbos, naujo išraiškos būdo. Atsisakoma tradicinių įvaizdžių, išdrįstama kalbėti apie kūną ir fizinį geidulį. Futūristai, dadaistai, kubistai skaldo žodį ir sintaksę, netikėtais įvaizdžiais užmaskuodami tematiką.

Pasak Octavio Paz, didžiausią ir paskutinę šio amžiaus revoliuciją sukelia siurrealizmas, sujungęs meilę su erotika, kūną su dvasingumu. Visų siurrealistų, o ypač André Breton, raštuose ši intencija itin akivaizdi. Tikra meilė suprantama kaip išsivadavimas iš visuomenės uždėtų varžtų. Paz betgi pabrėžia, kad jie skelbia ne tik laisvę, bet ir ištikimybę, kad jų meilės išgyvenimas skiriamas vienai partnerei, kad tai nėra, kaip dažnai šiandien, – tik prabėgantis žaidimas. Tereikia paskaityti Breton ar Paul Eluard – gal didžiausią šio amžiaus meilės poetą Prancūzijoje, ir tuo įsitikinsi.

Siurrealistų meilės eilėraščių išraiškos būdas iš tiesų nėra labai kontroversiškas. Jie rašomi ne provokuojančia intencija, kaip kiti jų kūriniai ar kaip tos linkmės didžiausią polemiką Lietuvoje sukėlė Šemerio eilėraščiai, kuriuose mėginama fizinę meilę pridengti humoru, stengiantis beveik pašalinti lyrinį efektą:

Ir kaip žuvis, ištroškusi kasdieninio vandens,
Aš, kąsnis kaulų ir mėsų tikrų,
Prašau tik tavo raumenų gaisrų,
Kurie gaivinamai mane apsems...

(„Himnas mergelei“ 1924, p. 100)

S.Žukas teisingai nurodo, kad lietuvių meilės lyrikoje labai stipriai įsivertinęs „santūrumo šydas“ (p. 18). Tad ir trečiajame–ketvirtajame dešimtmetyje, kai visoj Europoj kinta meilės lyrikos kalba, pas mus dar tebevyrauja tokie eilėraščiai, kaip Vaitkaus „Amžinoji Lilitė“ (1932), kurios tema nepaprastai išpopuliarėja tarp feminisčių 1970–1990 metais. Vaitkus Lilitę parodo kaip blogio įsikūnijimą, amžiną gundytoją. Feministės ją laiko pirmąją moters nepriklausomybės kregždę, panašiai kaip ir jų siūlomas naujas levos interpretavimas.

Modernizmo laikotarpio pradžia įdomi daugelio kraštų poezijoje. Prancūzijoje Paul Valéry seka Mallarm modeliu, t.y. turinį dangsto mitų pasaulio įvaizdžiais⁷. Anglų kalba rašantys įžymieji poetai – Yeats, Pound, Eliot – grįžta prie mitų, prieštaraudami per dideliu savo meto racionalizmui bei materializmui. Jie taip pat mėgsta metaforą (ne veltui jie vadinami *imagists*). Tačiau jų meilės eilėraščiai nepatraukė didesnio kritikų dėmesio.

Itin įdomus šis laikotarpis Ispanijoje. Čia susiformuoja grupė išskirtinių poetų, kurie taip pat nori atsikratyti tradicijos varžtų. Keistas sutapimas, kad bent pusė jų homoseksualai: Nobelio laureatas Aleixandre, Garcia Lorca, po pilietinio karo visų garbinamas Luis Cernuda. Jų meilės lyrika susiduria su panašiomis problemomis, kaip Verlaine-Rimbaud ir Walt Whitman XIX a. pabaigoje ar poetai XX a. pradžioje Paryžiuje, kur buvo susispietusios lesbietės. Norėdami kalbėti apie meilę, kuri nepriimtina to meto visuomenės moralei, turi susikurti naują kalbą. Eilėraščiuose laviruojama, kad nebūtų paminėta „mylimosios“ lytis, sukuriama beveik emblemiški daugiareikšmiai simboliai, iš siurrealistų skolinamasis pasąmonėje kylančių alogiškų asociacijų metodas, maskuojamasi rašant dviem plotmėmis⁸. Įdomiausia, kad ir „normalūs“ tos grupės poetai priversti slėpti tikrą savo temą ir meilei išreikšti ieškoti naujos kalbos. Antai vienas išskirtiniausių šio amžiaus meilės lyrikos autorių Pedro Salinas rašo apie meilę ne savo žmonai, o numylėtinei. Būdamas literatūros profesorius, jis ši uždavinį išsprendžia sumaniai – pasiskolina metodą iš Petrarca ir dvaro rūmų lyrikos: moteris suabstraktinama, pats poetas pavirsta, kaip trubadūrų poezijoje (iš tikrųjų tai yra perimta iš arabų poezijos), jos vergu, nuolankiu tarnu. Tik išraiškos būdas moderniškas: intymiai kalbamasi su mylimąja, atsisakoma trubadūrų retorikos. Kitas iškilius šio amžiaus poetas Jorge Guillén sutinka dar keistesnę kliūtį: rašydamas meilės lyriką, skirtą savo žmonai, taip pat turi dangstyti visas detales, nes jo didžiausi – ir tuo laiku labai novatoriški – šedevrai vaizduoja lytinę aktą. Jis griebiasi kondensacijos, elipsės, nuolatinio gretinimo su gamta; įvaizdžiai skaldomi iš kubistų pasisavinta technika, tokiu būdu eliminuojant galimas pornografinės užuominas⁹.

⁷ Tiek Mallarmé didžioji poema „Hérodias“, tiek Valéry „La Jeune Parque“ perkelia skaitytoją į mitų pasaulį.

⁸ Žr. mano „Transgresión, ruptura y el lenguaje del deseo en los poetas de la generación del 27“ // Dai modernismi alle avanguardie, M.C. Ruta, ed. Palermo, 1991. P. 29-40.

⁹ Picasso niekas neapkaltingo tapius „nešvankias“ moteris.

Apibendrinami trečiojo–ketvirtojo dešimtmečio laimėjimus, galime pasakyti, kad toks meilės lyrikos, apskritai poezijos, išradingumas gimsta iš reikalo: nutylima daugiau negu pasakoma ir didžiausias krūvis sutelkiamas į potekstę. Socialinės-moralinės normos dar stipriai veikia; tai rodo faktas, kad pirmajame modernizmo laikotarpyje moterų balsų iškyla labai nedaug, nes moterys dar nedrįsta, net ir prisidengusios, eksperimentuoti draudžiamomis temomis. Tai, ką surrealistai ar ispanų neosimbolistai tvirtina trečiajame – ketvirtajame dešimtmetyje – kad dvasingumo galima rasti ir kūne, moterys pradeda kartoti tik aštuntajame–devintajame dešimtmetyje, kai vėl imama skelbti, kad reikia nutraukti visas tradicijas. Apie tai kalbėsime vėliau.

Lietuvoje pirmasis išskirtinis moteriškas balsas – Salomėja Nėris. Tačiau pirmosios jos knygos dar labai artimos tradicijai tiek pobūdžiu, tiek išraiška: „Aš surinksiu lauko žiedus/ Lig vienam, – /Aš surinksiu lauko žiedus/ Tau vienam” („Tau jaunam”, 1926, p. 127). Tačiau jau 1927 m. ji išdrįsta prieštarauti visuomenės nustatytai tvarkai: „Be bažnyčios, be altorių,/ Be sumainymo žiedų”, nors ir su aliuzijomis į normas: „Jis įdėjo žmogui širdį/ Su troškimais neramiais,/ Vasaros vynu nugirdė, – / Jis ir nuodėmes atleis” („Be bažnyčios”, p. 128). Dažniausiai jos kalba dar labai literatūrinė; tai gali būti priedanga, leidžianti stilizuoti ir opesnius aspektus. Kartais pavartojamos ir provokuojančios temos, tačiau jos neplėtojamos, o užgniaužiamos apibendrinimu, kaip, sakysime, „Pabučiavime”:

Ne gyvatė įkando – karštos lūpos bučiavo!
Ligi kaulo nusmilko šiurpulinga šalna –
Negaliu aš pamiršti... Nes žinau, kad ir tavo
Visos mintys ir aistros – bendro laužo liepsna!
(1930, p. 130)

Tuo metu ir A. Miškinis parašo neužmirštamų lyriškų perliukų, kuriuose meilės tema išreiškiama dideliu sąlyčiu su gamta arba tradiciniu nostalginiu požiūriu:

Turbūt ir austi nebemoki;
Kasdien keistesnė vis darais.
Prašoksi dalią su berniokais
Giliais nedėlių vakarais...

Gal nematei, kaip žvaigždės byra.
Kaip linksta uosiai patvoriuos;
Mėnuo, sauluzės atsiskyręs,
Sidabrą žeria ežeruos.

(P. 134)

Daug vėliau – ir originaliau – panašus įspūdis susidaro skaitant J. Juškaičio eilėraščius; čia meilė ir gamta taip pat neatskiriamos, tačiau įvaizdžiai jau nebepagrįsti senais literatūriniais modeliais. Tiek vieno, tiek kito gamta grindžiami vaizdiniai tampa beveik svarbesni negu reiškiamas jausmas:

Vienas auga į kitą, supynę
Šakas, o vasara savo medų
Laisto ir šypsos žiedais visų žolynų,
Visų žiedų vainiką uždėjus ant metų.

arba:

Mylėk mane.

Dovanok nepiktais judesiais,
Ką gieda gaivalingas kraujas,
Mylėk, kaip iš geltonai žalių kviečių
Laimingas kūkalis, rausvas ir saldus,
Stovėdamas savo kupste,
Akimirksniui atsiduria vėjo rankoj
Ir smarkiai žydi dangaus ugnyse.

(1970, p. 210)

Tai itin lietuviškas bruožas, kuris stebina visų kraštų poetus: Lietuvoje dar labai jaučiama žemė, gamta, jausmai natūralūs, ir kalba apie meilę santūri.

Po Antrojo pasaulinio karo, kai kituose Europos kraštuose buvo daug eksperimentuojama, Lietuvoje rašomai poezijai didelę įtaką darė krašto likimas. Poetai buvo suskaldyti į dvi, gal net tris pagrindines grupes. Tų, kurie atsidūrė išeivijoje, pagrindinė tema tampa netektis („Praradimo simfonijos“, „Mėlynas sniegas“, didesnė dalis Bradūno poezijos). Beveik kaip romantizmo laikais, vien tik meilė atrodo neužtektinai esminė tema. Jei rašoma apie meilę, jos išgyvenimą nuspelvina praradimas (Liūnė Sutema ar Algimantas Mackus), negatyvios gaidos, negražinamai prarasta meilės idilija (Vladas Šlaitas). Pirmaisiais išeivijos dešimtmečiais akcentuojama ne aistra, o jausmas, viskas pajungiamą egzistenciniam išgyvenimui. Lietuvoje likusieji ar į Sibirą ištremtieji taip pat turi didesnių problemų. Kai pats gyvenimas tampa grėsmė, eksperimentuoti nėra linkęs joks autorius. Nuolat kintanti padėtis neleidžia sutelkti dėmesio tik į meilę ar meną. Tai labai akivaizdžiai parodo ir Lietuvos Atgimimo metai, kai istorijos tematika gerokai riboja formalią poezijos raidą.

Dar karo metais K. Korsakas bandė kiek toliau žengti savo „Erotiškam sonete“. Tačiau jis nesudarė naujumo įspūdžio, nes buvo įspraustas į labai tradicinį eiliavimą, toną, įvaizdžius. Nė vienas poetas tada nedrįso nukelti meilės nuo pjedestalo. Šiuo atžvilgiu daugiau žadantys buvo P. Širvio eilėraščiai, kuriuose eksperimentuojama nauja forma. Panaudodamas liaudies dainų eiliavimą, pakartojimus, tradicinius įvaizdžius, pasitelkdamas ironišką toną, rimtų /nerimtų posakių gretinimą, jis jau pradeda žaisti ir ieškoti naujų kelių:

Gaubė tylą sidabro drobulė.
 Uodas baidė palėpėj kregždes.
 Kibiruos tu nešei po mėnulį
 Ir po kojomis laistei žvaigždes.

Pirkioj tykiai varvėjo rožančius
 Su motulės maldų dusuliais,
 O mergystė netilpo užančiuos,
 Rodės, ims - ir visa prasiskleis.

(„Iš versmės man atnešk tą mėnulį“, p. 173)

Daug naujumo vaizduojant meilės santykius pateikia A. Žukauskas: visai naujas tonas, ironija, tik pagrindinis požiūris į moterį visai nepriimtinas, beveik tolygus „machizmui“: jos vaizduojamos kaip „kvailutės“, „vienuoliukės“, „kikenančios“.

Justino Marcinkevičiaus aštuntojo dešimtmečio eilėraščiuose dikotomija panaši: neatskiriama susipina tradicinė laikysena su nauja išraiška, ir išryškėja labai lyriški efektai. Įdomus eilėraštis „Diena su tavimi“. Čia matome šiandien feminisčių itin dažnai nagrinėjamą veidrodžio įvaizdį. Tik poetas jį dar pateikia tradiciškai: moteris tarnauja kaip veidrodis, kuris vyrui parodo jo geriausias ypatybes:

Sakau: bespalvis augalas tas laikas.
 Ir aš po jo linguojančia šaka
 imu iš tavo rankų savo veidą.
 Tik iš tavęs galiu save regėti,
 Tarytum žaltį, tysantį dienoj.

(P.200)

Moteris, pati būdama silpnutė ir dar gana panaši į tradicinę mūžą, jam turi suteikti stiprybės. Jos esmė pajungiama vyro reikalui. Tačiau eilėraščio forma, kai liaudies dainų anaforinis kreipimasis, pakartojimai supinami su neįprastais įvaizdžiais, sukuria savitą, naujai suskambantį lyrizmą:

Pašauk ramybę man: pavargo rankos,
 širdis pailso, apsiniaukė akys.
 Aš nematau ir negirdžiu tavęs.

Pašauk man tylų vandenį ir duoną,
 ir žiburį arba nedrąsą ugnį.
 Rankas į stalo vidurį pašauk.

...

Rasa ant tavo lūpų ir širdies –
 dangau, koksai švarumas! Prieš mane

gaudi tu stovi ir tiesi kaip žvakė.

(„Penktoji meilės elegija“, 1976, p. 201)

Trumpos ištraukos iš Kornelijaus Platelio „Vestuvių procesijos“, įtrauktos į antologiją, leidžia manyti, kad jis pateikia jau drąsesnių užuominų, nebekalba apie meilę pompastiškais barokiniais žodžiais, o griebiasi beveik magiško ritualo įvaizdžių. Jos primena trečiojo–ketvirtojo dešimtmečio poetų šios temos plėtojimo bandymus Prancūzijoje ir Ispanijoje.

Iš visų į Žuko antologiją sutelktų meilės poezijos pavyzdžių gal originaliausi yra Vytauto Bložės. Jis akiai neseka lietuviškais pradais, nekartoja anks-tesniais amžiais sukurtų vaizdinių ir požiūrio į meilės tematiką; jo posmai kvėpuoja žymiai modernesne dvasia, banguoja kosminio bangavimo ritmais, primena didžiuosius modernizmo poetus. Mintis eilėraščiuose gana paprasta, tačiau ji išreiškiama su nauja jėga kaip tik dėl to, kad atsisakoma retorikos ir sentimentalumo:

aš mėstau apie tave dieną naktį
norėdamas mintimis apginti
nuo viso to, kas
rūdija, pūva ir miršta
vilčių švytėjimu
papuosti tavo kapą, kai
tu miegi

bet jie renka mano mintis
ir verpia jas ant kalno raudotojos
į virvę, kad dievas turėtų kuop
plakti mane
išvartytą iš žodžio
kuris buvo pradžioj
...
už lango vaiduokliai
šmėklos
varnos ir sniegenos
o tu laikai mano galvą
mano paties atsineštą.

(P. 236 – 237)

Bložė iškelia moters pasiaukojimo temą ne kaip natūralų reiškinį, bet kaip auką. „Tu“ ir „aš“ gretinami panašioj plotmėj, tai pabrėžiant net formaliai, paralelizmu:

tu atsakydavai man „taip“, ir tavo lūpos pajuosdavo
dieve dieve
aš nieko tau negalėjau duoti, tavęs pačios

neatimdamas, kai verkdavo sodo pievoj žolė
 tu atsakydavai man „ne“, ir mano lūpos pajuosdavo
 ir stovėdavau vienas lyg dievas, kuriam
 nesimeldžia niekas, stovėdavau
 į juodą naktį
 įbedęs save lyg sparną
 į juodą naktį.

(P. 237)

Antras svarbus lūžis šio amžiaus meilės lyrikoje – tai moterų lygiateisiškumo reikštis poezijoje laimėjimas. Visuose Europos kraštuose nuo septintojo dešimtmečio moterys pradeda bruzdėti. Staiga poezijos rinkiniai, romanai pasipila kaip iš gausybės rago. Ne visi jie verti dėmesio, tačiau reikia neužmiršti, kad vyrai dominavo literatūroje daugelį amžių. Moterys dar ieško savo esmės ir savo balso. Jų poezija kinta įvairiais lygmenimis.

1. Jos nebenori būti objektu; siekia būti pripažintos lygiateisėmis mąstančiomis asmenybėmis. Todėl gan dažnai pasinaudoja psichoanalitikos metodais, parodydamos, kaip užslopintam balsui sunku prasiskverbti, ypač jei abejojama jo reikalingumu. Kai kurios to siekia labai subtiliai. Kaip pavyzdį gal būtų galima paminėti N. Miliauskaitę. Ji artinasi prie meilės temos, psichologiškai tir-dama save pačią, parodydama „dvilypį aš“ (šiandien itin aktualų) ir iškeldama užgniaužto žodžio motyvą:

nedraši mergytė
 tebesislapsto
 sielos užkaboriuos
 varnalėšose, veidrodžiuos, vėjy
 dagerotipuos

negaliu jos išvyti

kokios šaltos
 kokios sulyšę jos rankos
 tavo delnuos, mylimas
 bet ji nemoka nieko pasakyti.

(P. 301)¹⁰

2. Reikalauja, kad būtų pripažinta teisė rašyti visais aspektais, neski-riant, kas leidžiama vyrams, kas moterims (už tam tikros tematikos naudo-jimą moterys būdavo apkaltinamos nešvankumu, nemoralumu, o už tą patį

¹⁰ Žr. Viktorijos Daujotytės komentarą „Mergaitės moters portretas“ jos leidus pralaužian-čioje knygoje „Moters dalis ir dalia“ (Vilnius, 1992).

vyrai giriami). Čia paminėtina Birutė Pūkelevičiūtė – vienintelis tikrai originalus balsas tuo metu, kuri jau 1952 m. savo „Metūgėmis“ sukėlė beveik revoliuciją, pateikdama neįprastą moters balsui meilės traktavimą, nebijant erotikos.

3. Reikalauja, kad būtų pripažinta teisė pasirinkti tiek mylimąjį, tiek mylėjimo būdą, nesibaidant erotikos.

4. Pabrėžia savitą pasaulio ir ryšio su juo sąvoką: tęstinumas, nenu-trūkstanti saitai, „tekėjimas“ (motina–duktė, praeitis–dabartis), tuo akcentuodamos savo pranašumą: tik moteris yra gyvybės nešėja.

5. Taip, kaip kadaise homoseksualai, kuria naują kalbą, kuria galėtų tas naujas „laisves“ išreikšti. Čia galima atrasti daug aspektų: a) susijungimas su gamta ir įvairiopa savo būties ir buities raiška; b) tradicinių temų ir mitų subversija, pavyzdžiui, visai kitoks litanijų, Mišių dalių interpretavimas, prieškrikščioniškų, M.Gimbutienės tirtų mitų bei figūrų įvedimas (čia įeitų ir kitoks Ievos suvokimas, – tai matome jau šio amžiaus pradžioje vienos stipriausių XX a. vokiečių meilės poezių Else Lasker-Schüler kūryboje, taip pat 1947 m. ispanės Carmen Conde į daugelį kalbų išverstoje poemoje „Moteris be rojaus“)¹¹; c) vis gausėnis ironijos ir ypač autoironijos panaudojimas – aiškus postmodernizmo bruožas, būdingas ir O.Baliukonytei:

Žinau, kad krintančios nesigailėsi.
Ir nereikia.

Ir neprašau, mielasis. Nepažįstu. Neatsimenu.
Net jeigu veidu į purvyną - kaip vaikai į samanas...
Buvau už lapkritį nuogesnė be tavęs. Sausa kaip kietis.
O po tavęs nors kelios naujos raukšlės paakiuos.
Tai ko gailėtis? – –

(P. 272)

Moteris parodoma nebe kaip naivi, sentimentali mergaitė, o visiškai suvokianti padėtį ir už savo veiksmus bei laikyseną atsakinga asmenybė, kartais iš savo troškimų mokanti pasijuokti:

Nešuos kaip žiburį, išsergėtą vyzdžių tamsoj.
Neišrėktam riksmo slepiu. Neišsakytuos žodžiuos.
Viksva apsikabinčiau, varpučiu į delnus įsikirsčiau godžiai...
Padėk. Kaip vaikui sumeluok: vienintelė esu.

(P. 272 – 273);

¹¹ Šiai grupei gal skirtinos ir A.Puišytės pramotės bei J. Vaičiūnaitės mitiškos moterys, nors ir neturinčios aiškios maištingumo tendencijos.

d) pabrėžiama prancūzių iškelta *jouissance*: dvigubas – kūniškas ir kūrybinis – džiaugsmas. Dėl to dažnai meilės jausmas neatskiriamai susiejamas su būtinybe rašyti; e) kuriama nauja kalba, nauja simbolika. Amerikietė kritikė Alicia Suskin Ostriker nurodo, kaip tokie tradiciniai įvaizdžiai, kaip gėlė, vanduo, paukštė, šio amžiaus pabaigoje įgyja visai kitokią reikšmę moterų poezijoje¹².

Visa tai rodo, kad jei vyrai jau seniai pradėjo skųstis, jog visa išbandyta ir visa išsakyta¹³, moterys dar mato daug naujų galimybių. 1993 m. Prancūzijoje išleistos moterų erotiškų poezijos antologijos, į kurią įeina 241 autorė, įvade jos sudarytojo Pierre Béarn nuomonė apie vyrų rašomą poeziją kiek primena Mallarmé nusiskundimą: „La poésie masculine d'aujourd'hui – celle qui est la mode – est, la plupart du temps, dépourvue d'humanité. Les mass-média ne cessent, lorsqu'il s'agit de poésie, d'encenser des jongleurs de mots dans leurs exercices de masturbation cérébrale”¹⁴. Tas tvirtinimas iš dalies sutampa su Alicia Ostriker moterų rašomos poezijos apibūdinimu: jos suvokia intuicija ir jausmais, dėl to yra subjektyvesnės ir kartu originalesnės.

Apskritai visas paskutiniųjų dešimtmečių moteris poetes gal būtų galima suskirstyti į kelias dideles grupes: 1) feministės, rašančios proklamacines agresyvias eiles; dėl to nukenčia lyrika (jų itin daug Amerikoje), 2) poetės, kurios visiškai suvokia savo vertę, kurioms būdinga geriausių nuo amžių kartojamų „moteriškųjų vertybių” dėmė su visišku sąmoningumu. Joms svarbu sukurti tobulą eilėraštį ir jo grožiu paveikti skaitytoją. Keistas sutapimas: Ispanijoje įdomiausios iš jų – Maria Victoria Atencia ir Maria Sanz – yra labai religingos. Tuo pačiu laiku, kai feministės reikalauja visokeriopos laisvės, rašo erotiškų eilėraščių, norėdamos apstulbinti skaitytoją, moteriškosios¹⁵ poetės žengia oriai, kalba santūriai, nes jaučia, kad jau yra atradusios pusiausvyrą. Jų naujoviškumas pasireiškia tuo, kad neatmeta tradiciškai suprantamos moteriškos prigimtės; jai tik suteikia sąmoningumo ir naujų varų. Be abejo, jų vardas literatūros istorijoje išliks kaip tikrų menininkių. Joms reikia dėkoti ir už meilės poezijos išplėtimą bei atnaujinimą.

¹² Ostriker A.S. *Stealing the Language. The Emergence of Women's Poetry in America*. Boston, 1986. Žr. taip pat: Montefiore J. *Feminism and Poetry. Language, Experience, Identity in Women's Writing*. London, 1987.

¹³ Kaip gilus atodūsis skamba Mallarmé eilėraštyje „Brise marine” jo labai garsi eilutė „La chair est triste, hélas! et j'ai lu tous les livres”.

¹⁴ „Šiuolaikinei vyrų rašomai – tai, kuri dabar naudinga, – poezijai dažniausiai trūksta žmoniškumo. Kai reikia kalbėti apie poeziją, „mass media“ nenuilstamai garbina žodžių žonglierius ir jų smegeninę masturbaciją“. Žr. Béarn P. *L'Érotisme dans la poésie féminine. Des origines à nos jours*. Paris, 1993. P. 393.

¹⁵ Vartoju jau visų priimtas Elaine Showalter nustatytas kategorijas: „feminine” – tradicionali, nuolanki, savimi nepasitikinti moteris; „feminist” – kovojanti už lygias teises su vyrais; „female” – sąmoningai save suvokianti tokią, kokia yra sukurta, ir laikanti save jei ne pranašesne, tai bent lygia su vyrais.

PAULIUS SUBAČIUS, Vilnius

ALEKSANDRAS BURBA TAUTINIO IŠSIVADAVIMO KULTŪROS KONTEKSTE

Ryžtantis kalbėti apie įžymiu nelaikomą kultūros veikėją, rašytoją, atsisakant pretenzijų į kokios literatūrinės stambmenos – žanro, mokyklos, epochos – aptarimą, būtina paaiškinti, ar ši pastanga tėra vien kultūros istorijos faktelių rankiojimas ir tvarkingas, bet vargu pasigėrėjimą keliantis skelbimas. O gal tikimasi įrodyti, jog anksčiau petitu rinkta pavardė verta daugiau? Šiuo atveju tikriausiai nei viena, nei antra. Aleksandras Burba, XIX a. antrosios pusės poetas, švietėjas, tautiškos linkmės žmogus, išties per menkai pažįstamas mūsų visuomenei ar net mokslo pasauliui, atrodo, labai parankus iliustruoti tam tikras paskutiniųjų praėjusio amžiaus dešimtmečių idėjines tendencijas. Jų, o konkrečiau vieno idėjų istorijos etapo bruožų iškėlimas ir būtų tikrasis šio straipsnio objektas.

Kaip žinoma, idėjų istorijai itin svarbios ryškiausios asmenybės, pirmą sykį kokią nors idėją – socialinę, politinę, kultūrinę ar estetinę – išskleidusios. Šioje srityje rasime gan kuklų Burbos indėlį. Tuo tarpu idėjų paplitimo, įsitvirtinimo, jų socialinio rezonanso, taigi ne gylio, o pločio dalykams pažinti patogiausi vidutinio talento kūrėjų tekstai, ir Burbos kūryba neabejotinai gali pretenduoti į tokių svarstymų medžiagą.

Visų pirma derėtų nors keliais žodžiais paaiškinti, apie kokį ir kokiais argumentais remiantis išskirtą idėjų istorijos etapą čia bus kalbama. Plačiai žinomos pastarųjų, ir ne tik pastarųjų metų diskusijos dėl tautinio atgimimo sąvokos vartojimo, dėl XIX a. chronologinio bei tipologinio fragmentavimo ir kitų šiuolaikės, t.y. modernios Lietuvos kultūrinio bei socialinio poveikio susiformavimu susijusių dalykų. Šiame straipsnyje kultūros istorikui, suvokiančiam civilizacijos procesų dinamiką sociologiškai, yra siūloma pagal vyraujančių idėjinių nuostatų, ypač su tautos, valstybės sampratomis susijusių idėjinių nuostatų, kompleksus XIX a. vertinti dviejų kultūrinių koncepcijų – tautiškumo akumuliacijos kultūros ir tautinio išsivadavimo kultūros – požiūriu.

Idėjiniai bruožai, kurie lemtų tautiškumo akumuliacijos kultūros vaizdinį – tai pastangos įrodyti, kad tauta yra, kad ji tokia pat vertinga, kaip ir kitos tautos. Tautiškumo akumuliacijos kultūros reprezentantai – XIX a. pirmosios pusės žemaičiai, ypač Simonas Daukantas, kurių veiklos imanentinis tikslas, sakant labai apibendrintai, – kultūriškai ir socialiai konstatuoti bei legitimizuoti tautos egzistavimą, atkurti tam tikrą ankstesnę jos būseną. Šitokios nuostatos alternatyva – įsivaizduoti, kad tautą ir jos egzistavimo formą – valstybę – reikia sukurti (o ne atkurti), kad okupacijos ir laisvės priešprieša drauge su pavergimo ir išsivadavimo, gyvenimo pertvarkos patoso priešprieša yra lemiamos savo būčiai suvokti. Šią alternatyvą, savimovės dinamizmo paženklinant kultūrą, kurios esmė – modernios tautos ideologinių prielaidų artikuliacija bei skleidimas, prasminga įvardijant jos tikslą ir rezultatą pavadinti tautinio išsivadavimo kultūra.

Tad ir pažvelkime, kokių bruožų tautinio išsivadavimo kultūros savitumui paryškinti teikia Aleksandro Burbos, sakytume, šios kultūros eilinio, tekstai, kokiais argumentais galėtume pagrįsti jo, kaip tautos modernios ateities sampratos formuotojo, įvaizdį. Pradėkime nuo Burbos teikiamos istorijos sampratos, išsyk pabrėždami, kad tautinio išsivadavimo kultūrai teoriškai turėtų būti būdinga ryški trinarė (praeitis–dabartis–ateitis) laiko segmentacija su žymėtuojų trečiuoju – ateities – nariu.

Ilgame, 103 eilučių eilėraštyje „Lietuva“ Burba pateikia detaliausią savojo istorijos suvokimo schemą, iš principo identišką tai, kuri pirmą sykį suformuota Antano Baranausko „Dainu dainelėje“: priešistorinė palaima, kovos su priešais kunigaikščių laikais, Lietuvos galybė, tautos sunykimas, atgimimo nuojauta ir ateities klausimas. „Užteka aušra, bus giedri diena“*, – taip kondensuotai išsakytas perspektyvos momentas, kuris kaip kibirkštis iškyla iš esamojo laiko pabrėžimo. Nepaisant praeities garbės adoravimo, eilėraštyje palaipsniui daugėja dabarties ženklų, istorija tampa šiandienos emociškai išgyvenama esamybe, nėra vien žinoma, garbinama praeitis:

Girdėtis balsai ir matom vyrus,
Kurie su darbais jos dviasį žadin
Ir visus brolius į kuopą vadin.

Ir nykimo, ir klestėjimo vaizdai čia pat: „lenkus su vėju veja“, „rubežus plečia“, „išvyja svečią“, „menkst palengva“, „daug brolių kelias“, – jie praslenska pro akis, rodos, tam, kad šiandienos situacija ir rytojaus projektas skleistųsi gerai žinomame kontekste.

* Visi eilėraščiai ir poemėlės šiame straipsnyje cituojami iš leidinio: P a u k š t y s J., B u r b a A. Lietuviškos dainos iš visur surinktos. Plimutas, 1893. 496 p.; „Atsisveikinimas“ iš leidinio: B u r b a A. Atsisveikinimas. Ragainė, 1889. 4 p.; „Senkaus Jurgis“ iš leidinio: B u r b a A. Senkaus Jurgis. Ragainė, 1889. 41 p.; „Ponas Bartkus“ iš leidinio: B u r b a A. Ponas Bartkus. Plimutas, 1890. 21 p.

Eilėraštyje „Lietuvystė“ istorijos schema konspektyvesnė: priešinami du – tautos užmaršties ir jos atminties atgavimo, t.y. šiandienos, kaip pozityvios būsenos, etapai: „tu, lietuvyste, daug amžių miegojai“ ir „šiandien lietuvystė tarp mūsų gyvuoja“. Pastarasis sakiny – optimizmo ženklas, nes devintame praėjusio amžiaus dešimtmetyje tautinė situacija toli gražu nebuvo tokia džiuginanti.

Į dabarties, aišku, XIX a. II pusės požiūriu, momentą Burba peršoka nepaprastai lengvai – prielinksnis „čia“ polisindetoniškai jungiamose eilutėse signalizuoja apie momentinę ir drauge nuolatinę esamybę tiek laiko, tiek erdvės požiūriu. Ji pastovi, nes, kaip vaizdžiai ir netikėtai moderniai išsitaria poetas eilėraštyje „Lietuva, tėvynė mano“, čia „Atminties pilni laukai“. Taip praeities gyvenimas tampa šiandienos emociniu turtu. Būtojo laiko personažai įsitraukia į dabarties žengimo ateitin vyksmą. Poemėlėje „Lietuvio sapnas“ į kunigaikščio Vytauto lūpas įdėti ne vien praeities pagraudėnimai dėl unijos ar kvietimas atgimti – centre atsiduria dabarties įvertinimas ir ateities nusakymas:

[...] džiaugsmas šiandieną, kad juda lietuviai,
Tėlaimina Dievas, vėl busit, kaip buvę!

Greta esminiam laikui skiriamos prerogatyvos, beveik kiekviename Burbos tekste vienokia ar kitokia forma figūruoja ateities laiko kategorija – tiek formaliai, kaip veiksmazodžio forma, tiek prasmės požiūriu. Dažniausiai tai tam tikras perspektyvinis projektas, kuris grindžiamas racionalių jo potencialios realizacijos argumentu:

Trys milijonai šiandien gyvenam, –

teigia poetas, tautos masto nuoroda sustiprindamas tolesnius teiginius:

Tu [Tėvyne] tarpe mūsų jau nebemirsi, [...]
Jau tautos kalbą visur išgirsi.

„Lietuva“

Tokia retorika įgyja argumento pobūdį istorijos požiūriu vien jau todėl, kad Burbos tekste galima rasti ir labai tiesmuką laiko, kuriam šie šūksniai priskiriami, nuorodą: eilėraštyje „Lietuvystė“ yra eilutė, pabrėžianti, jog šiandienos tautiškumo idėja „ateitį savo laimingą rokuoja“. Taigi perspektyvos nuojauta, persmelkusi dažnus retorinius raginimus, kurie reiškiami liepiamosios nuosakos su „tegu!“ formomis, sukonkretinama „rokuojamos“, t.y. aptariamės, akivaizdžios, esančios prieš akis, įsivaizduojamai džiugios ateities semantika. „Veik ateis tas laikas“, – teigiama eilėraštyje „Svaigulys“.

Vargu ar iš deklaratyvios patriotinės poezijos galima tikėtis konkretes-

nio, detalesnio rytdienos vaizdinio nei „Tautiškos giesmės“ dvasiai artima-me eilėraštyje „Lietuva, tėvyne mano!“:

Lietuvos gi visi žmonės
Savo kraštą pamylės,
Nepritruks tarp mūsų guodonės,
Kad mūsų laisvę pražydės.

Cituotos eilutės trykšta optimizmu – ši nuotaika priešinga aukso amžiaus nostalgijai, taip dažnai lankiusiai XIX a. I pusės lietuvių kultūrininkus, ir ženklina dinamizmo, kūrybinio aktyvumo nuostatą, kuri liudija tautinio išsivadavimo, t.y. veiklios kultūros formaciją. Iš tiesų optimistinės net pačių liūdniausių Burbos kūrinii, kaip antai „Svaigulys“ ar „Ponas Bartkus“, pabaigos. Pastarojoje poemėlėje kolektyvinis jaunimo džiugesys atstumia išdaviką, mėginantį gelbėti seną, t.y. prolenkišką – luominę tvarką.

Tikėjimo, kad bus geriau, o drauge aktyvios veiklos prasingumo nuostata formuojasi iš gyvastingos gamtos motyvų: „ten miškai ir girios ūžia“, – artimų Baranausko „Dainu dainelės“ finalui: „Ūžia šileliai, kriokia upeliai ir kalnai staugia tarp vėjų“. Burba net didžiausio pavojaus ir prievartos aki-vaizdoje mato saulėtą ateitį pranašaujančius pragiedrilius:

Mum uždraudžia melstis iš knygų, ražančių,
Maskolius mums stovi už kulnų su kančiu [...]
Pradžiungu: va skraido Lietuvoj knygelės
Ir laikraščių daugel po visas šaleles.

Toje pačioje cituotoje nedidelėje poemėlėje „Lietuvio sapnas“ radome epizodą, kuriame caro valdininkai degina lenkams įskundus iš lietuvių atimtas knygas.

Jos degdamos juokias ir džiugin lietuvius,
Jog mūsų Lietuva negaišta tuom suvis, –

pasitikėjimą savimi ir išsivadavimo sėkme demonstruoja poetas, nesitenkindamas vien įprastine lenkų kritika ar smerkimu.

Patriotinės didaktikos retorika išlaiko pozityvo dozę net tuomet, kai pragaištis akivaizdoje lietuviai kviečiami bent savimonės sprendimu pasipriešinti totaliai jėgai: „taigi, broliai, apsiverk lietuviais numirkim“. Daugiskaitos pirmasis asmuo įrikiuoja retorinį subjektą į klausytojų gretą ir visus užkrečia ta optimistine ryžto nuotaika:

Mes, broliukai, nenusgąskim, valyvesniais likim,
Tegul muša, tegul smaugia, dvasėje nenykim,

Nors mums uždrausta skaityti, poteries kalbėkim,
 Bet maskoliais mes nebūkim, popų nemylėkim.
„Nu sustoję mes, broliukai, trumpai padainuokim“

Šie tautosakiniai „broliukai“ tautinio išsivadavimo kultūros teikiama-
 me linearaus laiko ir optimizmo objektyvacijos kontekste įgyja naujų bruo-
 žų, kurie leidžia juos pavadinti perspektyviniais tautos istorijos persona-
 žais, nes jie ir turi sukurti tokiom šviesiom spalvom tapomą Lietuvos ateitį.

Išmels *kas* Lietuvai bent knygas turėti,
 Parodys *kas* kelią, teisybę regėti?
 (Kursyvas mano. – P.S.).
„Lietuvio sapnas“

Burba savaip suformuoja vieno iš minėtų perspektyvinių personažų –
 tautos vadovo – problemą, žinomą nuo Baranausko frazės: „Koks keliave-
 dys ves kelią?“ Vadus poetas regi „litvomanais“ vadinamų susipratusių inte-
 ligitų pasauliečių ir kunigų asmenyje:

Nesgaili jie žmonėms tikro apšvietimo,
 Nors vargus sunkiausiai ant pečių sau ima.
 Tiktai kad lietuvius užtarti galėtų,
 Sveikatos ir naudos niekad negailėtų.
„Lietuvio sapnas“

Be abejo, vadas, Burbos supratimu, paprastai atlieka ne vien tautinės
 funkcijas, tad *savo* kunigo, t.y. lietuviškai mokačio, lietuvių problemas pa-
 siryžusio ginti kunigo represavimas apibūdinamas kaip globalinė nelaimė:

koks klykimas, koks verkimas žmonelėms be vado.
 [...]
 Gal toks mūsų yr likimas, idant mums išmirti,
 O nēr žino ir po smerties laimę ar patirsim.
„Ponas Bartkus“

Bendruomenės švietėjo, globėjo netektis perteikiama pesimistinių hi-
 perbolių retorika, atskleidžiančia vadui teikiamą reikšmę.

Ne kartą savo kūrinuose grįždamas prie tautinio bei dvasinio vadovo
 temos, Burba vis dėlto daugiau dėmesio skiria kitam perspektyvinio perso-
 nažo tipui – susipratusiam lietuviui ar lietuvei, kurie turi sudaryti triumfu-
 jančios modernios tautos bendruomenės branduolį. Bendriausi tokio per-
 sonažo bruožai – doras, prasilavinęs, tautiškai susipratęs – šmėkšteli net
 atstu nuo patriotinės temos esančiuose kūrinuose, pavyzdžiui, epiniame
 eilėraštyje „Prasipuldytojas“. O stambiausią ciliuotą Burbos tekstą – 1374

eilučių poemą „Senkaus Jurgis“ galime interpretuoti kaip specialiai skirtą iš valstiečių kilusių ir tautinės savimonės brandą pasiekusių personažų paveikslams sukurti. Joje Burba išvardijo tuos modernios tautos augintojo ir augintinio bruožus: folklorinės charakterio ir išvaizdos teigiamybės, meilė Tėvynei, gimtosios kalbos puoselėjimas, išsilavinimas, krikščioniškoji dora, socialinis veržlumas, jausmų įtampa, valingumas, – kuriuos, aišku, meniškiau perteiktus randame Maironio „Jaunojoje Lietuvoje“ ir vėlesnėje neoromantinėje atgimimo mitologijoje.

Burbos poemos Jurgis ir Barbora (Barbytė) – tai tokie gerokai idealizuoti, menamus tautos ateities lūkesčius realizuosiantys tipai. Jų formavimo pastanga – panašiai interpretuos ir Maironis – tai praktinė, didaktinė, labiau apibendrintai – ideologinė pastanga. Jai XX a. virtus estetinė problema, iš pradžių prozoje, vėlėliau ir poezijoje iškils tautinio charakterio bruožų suklostymo bandymai. „Senkaus Jurgio“ Barbytės paveiksle, ypač vieno iš jos atributų – gėlių darželio – vaizde ypač ryšku, kaip iš tautiškumo akumuliacijos kultūros, konkrečiai, tarkim, Dionizo Poškos, iš vienažindiškų folkloro aktualizacijų ir tiesiogiai iš tautosakos perimti fragmentai įpinami į modernaus personažo apibūdinimų seką. Istoriskiausias, labiausiai su tautinės savimonės raida susijęs šios sekos elementas – XIX a. II p. valstietės merginos ir kunigaikštytės Birutės palyginimas. Jis, kaip ir Jurgio ypatingų prigimtinių savybių – gabumo, veiklumo – požymiai, turi įtikinti lemties palankumu tautinėje dirvoje pradedantiems triūsti žmonėms. Tik į laimės kūdikių (Barbora išteka už turtingo bajoro lietuvio) ir pusiau šventųjų vietą pretenduojantys, anot Maironio, „Jaunosios Lietuvos“ herojai galėjo įkvėpti pasitikėjimo pačia giedros Lietuvos ateities idėja.

Burba poemos veikėjų beveik nepridengia individualizacijos skraiste. Greičiau priešingai, specialiai eksponuoja kurias ką tik apibūdinto personažo tipo sintetinį modelį ir deklaruoja:

Taigi aukit ir žydėkit dėl savosios tautos [...]

Ir auginkit Lietuvos vyrus, tautą kas suglaustų.

Perspektyviniai tautiniai personažai būtų atsidūrę utopijos sferoje, jei Burba nebūtų pateikęs gana nuoseklių socialinio konteksto nuorodų. Jo poemėlėse aptinkame ekonominių ir kultūrinių permainų XIX a. vidurio–II pusės Lietuvos kaime publicistinių vaizdų. Anot poeto, panaikinus baudžiavą valstiečiai, neprageriantys savo pelno karčemose, įstengia leisti savo vaikus į mokyklas, net gimnazijas ir universitetus; personažų pokalbiuose ir pasakotojo lūpomis vardijami mokslus baigę ir sėkmingai besidarbuojantys Tėvynės labui. Eilėraščiuose taip pat sumirga fragmentiškų visuomenės struktūros kitimo požymių. Dėstoma nuosekli atgimimo proceso objektyvizacija:

Pabaigę mokslus svetur gyvena,

Bet tėvų kalbą visuomet mena

Ir kiek kas gali, skatiką duoda,
Kad dėl tėvynės didint aruodą.
„Lietuva“

Pabrėžtina, kad Burba, siekdamas atkurti socialinę dinamiką, nestokojo pastabumo ar realybės jausmo – vargu ar rasime kurio kito ano meto poeto, net publicisto tekstuose taip ryškiai atskirtą paramą tautinėms akcijoms savo darbu, kūryba ir savo lėšomis.

Mūsų aptariamas autorius pamini ir kitas to meto naujoves – laikraščius, draugijas ir pan. Gražus „Pono Bartkaus“ epizodas, kuriame jaunosios kunigų kartos atstovai susibūrę po atlaidų dainuoja lietuvių liaudies dainas. Tačiau raiškiausiai, daugiausiai apie savimonės formacijos etapų dinamiką byloja trys epizodai, vaizduojantys valstiečių pasipriešinimą ponui, caro valdžiai ir bažnytinėms institucijoms. Poemoje „Ponas Bartkus“ samdiniai, neapsikentę pono užgauliojimų tautiniu pretekstu, jam atrėžia tautinį ir socialinį sąmoningumą sulydančiomis frazėmis:

Patsai, ponas, chamu esi, keikdamas Lietuvą,
Mes lietuviais buvę būsim, kaip mūs tėvai buvo.
Kieno, ponas, valgai duoną, jei ne mūs tėvynės?
Nepaversi mus į lenkus, tos nelauk gadynės.

Galimas daiktas, kad tokia „revoliucija“ devintame praėjusio amžiaus dešimtmetyje jau negalėjo sukrėsti skaitytojų. Tačiau dyliktoje to paties kūrinio dalyje su pasigėrėjimu perteiktas kolektyvinio maišto prieš žandarus paveikslas idėjine prasme naujas ir netikėtas, nes iki Kražių skerdynių, tiksliau jų refleksijos „Varpe“ bei Silvestro Gimžausko poemėlėje, jokie konkretizuoti valstiečių pasipriešinimo rusų administracijai dėl tautinių ar religinių dalykų epizodai, pavyzdžiui, Kęstaičių įvykiai, kultūrinėje apyvartoje nefigūravo. Juos, akivaizdžiai hiperbolizuodamas, Burba perkėlė iš autobiografinės patirties. Ne mažesnę naujumo, kategoriškumo, kovingumo įspūdį palieka ir epiniame eilėraštyje „Vilniaus tauta“ rodomas Tverečiaus klebono lenko boikotas, parapijos žmonių surengtas kaip reakcija į konsistorijos administratorių abejingumą. Stebina ne tiek pats epizodas, pagrįstas tikru, iš istorijos žinomu faktu, kiek palankus, kone piktdžiugiškas autoriaus kunigo santykis su pasakojamu įvykiu:

Kad netur lietuvio tėvo,
Savo namuos garbin Dievą,
Tverečėnai lenką gavę
Tarpo savęs nesrokavę,
Į bažnyčią mažai ėjo,
Aukos nei jokios nedėjo.

Nuskamba netgi kraštutinis retorinis teiginys:

Kol lietuvio [kunigo] neturėsme,
Tavęs, Dieve, nemylėsme.

Norint suprasti šitokio kategoriškumo šaknis, reikia detaliau panagrinėti, kaip Burba suvokia ir pateikia tautinės savimonės brandinimo specifiką bei svarbiausias, tariant jo paties žodžiais, naujos gadynės vyro, t.y. susipratusio lietuvio tipologines linkmes. Tautinės sąmonės virsmą į tautinę savimonę – savęs išskyrimą pagal tautai priskiriamus požymius, t.y. virsmą, kuris yra svarbiausias sąmoningumo raidos momentas tautinio išsivadavimo kultūrai rasti, Burba mėgina tiek racionaliai, tiek emocionaliai pagrįsti. Tartumėm, objektyviausias savimonės formavimosi komentaras – tai neretas priminimas, jog besirodanti patriotinės nuostatos itin aktyvina susitvenkusi priešiško atmosferą. Eilėraštyje „Atsisveikinimas“ autorius apibrėžia du akstinus, paskatinusius autobiografinio teksto subjekto kryptingą tautinės nuostatos.

Mane keiki ir darkini, vadini bepročiu,
Lietuvystę kad pamesčiau ir lenku pastočiau.
Mane keikdams, mano dvasią platini tolesnei,
O lietuviškąją dvasią sukeli daugesnei, –

kreipiasi poetas į Kozičinos poną, specialiai pabrėždamas du – „mano dvasios“, t.y. konkretaus asmens nusiteikimo, ir „lietuviškosios dvasios“ – šiuo atveju – masinės socialinės reakcijos – aspektus. Kita lietuviškumo kilimui kelią pastojusi jėga – brutalesnė; ji: „surišo mano rankas, prikirpo liežiuvį“, tačiau „apsiriko bjauris maskolius: pasdariau uolesniu“. Greta cituotų savipratos išraiškų – autentiškų asmenybės augimo paliudijimų – Burba retsykais, kaip antai poemoje „Ponas Bartkus“, su pasitenkinimu atskleidžia priešingus anti-lietuviškos akcijos rezultatus:

Kartais kits iš jų atsako: „reik nenusiminti,
Tikt lenkystę Lietuvoje turim kojom minti. [...]“
Jei vadovai už mus kenčia mylint lietuvystę,
Tegul ein su griausmo žaibais pragaran lenkystė!“
„Ponas Bartkus“

Išsivadavimo sampratai susiformuoti aktualios dvi socialinės savivokos ypatybės: visuomenės būseną turi būti reflektuojama kaip pavergimas, o radikalus šios būsenos pasikeitimas – išsivadavimas – suvokiamas kaip jau vykstančio istorinio proceso rezultatas. Taigi tautinio išsivadavimo kultūrai itin svarbi prieš, pavergėjo vaizdinio artikuliacija: apibrėžus pastangų tikslą vien imanentiškai (atgimimas = vidinė permaina), socialinės akcijos dinamika lieka neapčiuopiama. Tuo tarpu Burba greta poetinio lietuviškos

terpės permainų paveikslas ne vien idėjos, bet ir formos požiūriu raiškiai kuria priešą įvaizdį. Poemėlėje „Lietuvio sapnas“ aforistiškai apibendrinama okupacijos esmė:

Lietuvis tur šerti kankintojus savo,
Kurie dar jam sako: ši žemė ne tavo.

„Pono Bartkaus“ eilutėse keletą sykių pasirodo nesimpatiškas sprau-
ninko bei labiau apibendrintas maskolių, kaip sako poetas, „baisių Mask-
vos žvėrių“, paveikslas. Vėl prisiminus, kad tekstas parašytas iki Kražių įvy-
kių ir kad nelegali lietuviška spauda tuo metu laikėsi gana atsargios politi-
kos Rusijos valdžios atžvilgiu, „Varpas“ dar nebuvo išgarsinęs groteskinio
ruso įvaizdžio, tokie apibūdinimai – tam tikra idėjinė inovacija. Įtaigiausios
Burbos eilutės šia tema parašytos sekant Baranausku – „Kelionėje Petabur-
kan“ sukurtu „šiaurės“ semantikos kompleksu. „Idant susilpnėtų veik šiau-
rio šunybė“, – net šioki tokį aliteracinį efektą pasiekia Burba epiniame eilė-
raštyje „Sėnybinis Aukuras (Altorius)“. O „Atsiveikinime“ poetas griebia-
si prasminės inversijos ir kalba apie dienas, kai lietuviai „baisiausius savo
priešus Cibiron išvytų“.

Carinis okupantas Burbos teikiamu įsivaizdavimu yra pavojingas ne vien
tautiniu, bet ir religiniu atžvilgiu. Tačiau šie dalykai sunkiai atskiriami ne
tik dėl katalikų religijos kaip tautinės, opoziciškos rusiškai stačiatikybei,
interpretavimo, bet ir dėl to, kad tautiškumo sampratos dažnukart įgyja re-
ligijos bruožų: ant nuo tautos atsimetančio „klaidūno stebas rūstus dangus“.
Naujalenkio kaip klaidatikio, susipratęsio lietuvio kaip tikratikio ir kiti re-
liginiai epitetai perkeliama, kaip matome, ne vien į tikrojo religinio lietu-
vių–rusų, bet ir į grynai tautinio, religinio bendrumo dramatinamo lietuvių–
lenkų konflikto erdvę. Toks tikėjimo dimensijos suteikimas tėvynės sferai
labai būdingas ypač pradiniam tautinės savimonės reiškinių reflektavimo ir
modernios tautinės ideologijos formavimo etapui. Čia galime prisiminti kad
ir Vilniaus lietuvių, kūrusių *Apaštalų* kuopą.

„Dievas geriausias apšviečia mus ūmai“, – kaip apreiškimas eilėraštyje
„Lietuvystė“ nusakomas susipratimo kilimas. Poną Bartką – lietuvių judą,
kaip ir biblinį personažą, ima persekioti išduoto tautos kankinio – kunigo
Stankaus paveikslas. Net iš pirmo žvilgsnio gryną patriotinį patosą pertei-
kiančios frazės: „Apšviesta idant tarptų tarp mūsų“, „Idant mylėtų Tėvynę
savo“, „Kalboje savo žodį taryti“, – sintaksiškai- leksiškai yra lygiagretės su
senųjų, XIX a. vartotų Evangelijos vertimų konstrukcijomis, todėl įgauna
ne tik iškilmingumo, bet tam tikra prasme ir neginčijamo teisingumo pobū-
dį.

Dievo pagalbos nuoroda vienur kitur pateikiama kaip tautinės veiklos
legitimacijos argumentas. Ji yra prasminis saugiklis, siekiant išvengti lenkų
ideologų iškelto „katalikų vienybės griovėjų“ atributo.

Ieškodami savo, kito nenorėkim,
Pagelboje Dievo vien viltį turėkim, –

tokiomis eilutėmis baigdamas „Senybinį Aukurą (Altorių)“, Burba demonstruoja nuolankią, tačiau tautinių siekių teisėtumą Aukščiausiojo aki-vaizdoje patvirtinančią poziciją.

Radikaliausias religinis tautinio klausimo sprendimas – tai poemėlėje „Lietuvio sapnas“ piešiamas *tautų dangaus* vaizdas. Kaip žinoma, krikščioniškajame pasaulėvaizdyje, ypač folklorinėse, literatūrinėse jo interpretacijose, dangaus vartai – tai vieta, kur teisybės klausimas sprendžiamas labai asmeniškai. Šv. Petro ištarmė yra nebe abstrakti Aukščiausiosios instancijos valia, o konkretus arba–arba pobūdžio sprendimas. Pakanka prisiminti plačiau žinomą vėlesnę interpretaciją Vinco Krėvės „Raganiuje“ ir taps aišku, ką sugestijuoja Burba vaizduodamas, kaip lietuvių pasitikęs dangaus raktininkas, nepaisydamas velnio atributais paženklinto dvarponio lenko protestų, pakviečia:

[...] leiski šį žmogų,
Danguj nors gyventi tebūn jam patogų:
Yra jis kentėjęs – lai čionai raminas.

Lietuvis danguje atranda daug savo viengėnių bei patiria, kad skaisčių dangaus dvasių chore gali išgirsti ir lietuvišką balselį. Tai, atrodo, pirmasis mūsų literatūroje mėginimas šį iš religinių didaktinių tekstų bei folkloro atėjusį motyvą pasitelkti skirtingos vertybinės ir estetinės plotmės tautinėms idėjoms atskleisti. Jis tam tikra prasme atvėrė kelią kitoms, drąsesnėms motyvo variacijoms Krėvės, Jurgio Jankaus kūryboje.

Taigi Burbos kūryboje regimas iš tautiškumo akumuliacijos kultūros paveldėtas įsitikinimas, kad lietuviškumas yra tai, kas įmanoma ir prasminga; priešų, t.y. istorinio bei politinio konteksto ryžtingas apibūdinimas leidžia lokalizuoti tautinį fenomeną, aiškiau nubrėžti jo kontūrus; tuo tarpu Dievo autoriteto ramstis įteisina pastangų šį fenomeną puoselėti bei ginti teisėtumą. Tačiau norint esmingai apčiuopti tautiškumą, suvokti jį ne tik kaip aksiomų sferos savybę, bet ir kaip nuolatinio gyvo rūpesčio objektą, istorinės perspektyvos *spiritus movens*, būtina greta Lietuvos, tautos dvasios abstraktų, apie kuriuos dar užsiminsime, ypatingu savivokos judesiu atverti tautos kategorijos ir asmens kategorijos santykį. Kai Burba eilėraštyje „Lietuva“ deklaruoja:

[...] tarpo mūsų tauta atsgavo [...]
Tu tarpe mūsų jau nebemirsi, –

jis stovi ant suvokimo, kad tauta egzistuoja mumyse ir reiškiasi per mus, slenksčio. Cituotame kūrinyje personifikuota Lietuva ragina „broli kickvie-

na“, kitose eilutėse ji net „apšviečia save“. Ši sangraža yra punktyras, vedantis prie, Burbos žodžiais tariant, guvių tautos apgynėjų susivokimo momento: esame lietuviai, – taigi prie savimonės kaip modernios tautos argumento tiesioginio eksponavimo.

„Tegul augam ir subrendam dėl tavo liuosybės“ – augti ir subręsti tėvynės laisvei, – vargu ar ši eilutė iš 1889 m. publikuoto „Senkaus Jurgio“ trečiosios dainos sąmoningumo prasme yra ir iki šiol pranokta. Lygiai vargu ar pats Burba tuomet aiškiai suvokė, kaip radikaliai jis suformulavo *tautos žmogaus* definiciją. Tautos laisvė ir ateitis – žmogaus savimonės brandos ir jos lemiamų pastangų išvestinė. Tokia logika yra principinė tautinio išsivadavimo kultūros – absoliučią apsisprendusio žmogaus vertę istorijos perspektyvai iškeliančios kultūros žymė. Asmens savikūros akcento („tegul augam ir subrendam“) kontekste Burbos nuolat kartojama frazė „naują kelt gadynę“ suvoktina ne vien kaip retorinė klišė – tai veiklios, dinamiškos, pasyvokai atbudimo, praėjusių amžių šlovės gaivinimo semantikai priešingos ateities kūrimo idėjos reprezentacija. „Dvasė tautiška atsiranda“, – ne atgimsta, o atsiranda, t.y. susiformuoja, iškyla, – apibūdina Senkaus Jurgio sąmonės poslinkį autorius. „Tautos dvasios“ sąvoka, pirmapradiškai turėjusi „kolektyvinio subjekto“ ar net „viršsubjekto“ prasmę, redukuojama iki elementaraus tropo, tautiškumo, tautinio angažuotumo, kaip asmens savybės, koreliato.

Burbos tekstuose neįstengta nuosekliai laikytis ką tik aptartų modernių tautiškumo suvokties bruožų visumos, tačiau autoriaus žingsniai šia linkme nekelia abejonių – jis priskirtinas tautinio išsivadavimo ir Lietuvos ateities kūrimo kultūrinei generacijai. Poetas pats autobiografiškame eilėraštyje „Rauda po motinai“ paženklino šios mąstymo tendencijos kontūrus: svarbioji vaiko auklėjimo frazė – tai tėvyniškumo įkvėpimas, tam tikro aktyvaus santykio su savo tauta įteigimas. Kalbėdamas apie savo pašaukimo problemą (ne visi kunigai danguose), apie asmens silpnumą ir kontroversiškumą, šaukdamasis mirusios motinos ir angelų užtarimo, autorius atsiskleidžia ne tik kaip bekompromisio kovotojas, bet ir kaip abejonėse savo gyvenimo prasmės ieškąs žmogus:

Kitus mokinu, rodau jiems dangų,
Bet ką uždirbsiu dėl savęs brangų.

Šiose eilutėse glūdi raktas į visuotinesnę problemą: jautraus religingo žmogaus susimąstymas apie savo vietą pasaulyje, veiklos, be abejo, ir tautinės veiklos prasmę; šis susimąstymas rodo, kad ideologinių imperatyvų vienkryptiškumas ribojamas laisvės apsispręsti konteksto. Introspekcinis judesys buvo svarbiausia tautiškumo gilesnio suvokimo prielaida.

Tokia analizės seka būtų galima suabejoti – juk dažname Burbos kūrinyje apstu kolektyvo – kuopos, būrio, minios – susitelkimo įvaizdžių. Tuo

tarpu savimonės radimosi ir brendimo aktas – intymus, vykstantis asmens ląstelėje. Ypatingo prieštaravimo čia nėra, nes, prabildamas apie vienokį ar kitokį kolektyvą poetas įvardija objektyvų, empiriškai konstatuojamą ar bent realistiškai projektuojamą socialinį procesą. Antra vertus, kalbama apie ūgtelėjusios savimonės grupines pastangas, reikalingas organizuotai veiklai. „Eikim į kuopą, broliai meilingi“, – tai kvietimas darbui arba kovai – dviem aktyvioms tėvynės ateities kūrimo galimybėms. Darbas Burbos tekstuose yra tipologinis tėvynės laisvei bręstančio žmogaus atributas.

Tegul ji ragin visus prie darbo,
Kurį su protu, kurį su skarbu, –
(„Rankiaus užbaiga“)

apibūdina savo knygos tikslą poetas ir dažnukart grįžta prie šio leitmotyvo.

Ne viens jau lietuvis apleido lenkystę,
O turtais ir darbais žadin lietuvių,
Šiandien Lietuvos vyrai įniršo krutėti, –

veiksmo ekspresiją įstengia perteikti autorius eilėraštyje „Lietuvystė“, o „Senybinio Aukuro (Altoriaus)“ eilutės galėtų būti laikomos tiesioginėmis žymiosios Maironio frazės „į darbą, broliai“ pirtakėmis:

Ak, broliai lietuviai, paliaukime snausti [...]
Kas darbu, kas turtu prie jos prisidėkim,
Už savo liuosybę dirbti netingėkim.

„Amžius snaudę, šiandien dirbam!“, – tai nugludinta retorine kliše virtęs Burbos šūkis, sulydantis praeities pasyvumo ir dabarties veiklos priešpriešą.

Ryškesnė socialinio aktyvumo fazė yra kova, kurios pirmapradiškas vaizdinys, savotiška paslėptoji programa iškyla dar jaunystėje Burbos parašytoje spėtinai Antano Strazdo parafrazėje „Vieversėli, miels paukšteli“. Vangių dūšelių žadinimas prie darbo kiek netikėtai palyginamas su žalnierių drąsą didinančiais triūbų garsais. Tie žalnieriai:

Dar linksmesne juo širdžia nor galvą padėti,
Kad galėt tėvynės neprietelius pergalėti.

O poemoje „Ponas Bartkus“ kovos motyvas pasiekia maksimalią, nors drauge ir kiek ironišką formą:

Eikiam, vyrai! ir išmeskim tuos Lietuvos velnius!
Lai perkūnas į juos trenkia, lai sutruks jų kelnės.

Kovingas nusiteikimas (dažniausiai reiškiamas ekspresyviais veiksmažodžiais) įeina į Burbos teikiamą apibendrintą sąmoningo tautiečio apibūdinimą: jis „myli tėvynę, geidž priešus vaikioti“.

Nors jau mėginome nusakyti asmens ir tėvynės santykio koordinatas, Lietuvos sampratos Burbos eiliuotuose kūriniuose detalizacija būtina šiems svarstymams užbaigti. Svarbiausia figūra žmogaus ir tėvynės artimui nusakyti yra Lietuvos-motinos personifikacija. Taigi Burba laikosi Baranausko pasiūlyto motinos-vaikų (ar sūnų) poetinio principo, o Maironis jį pakeitė, „pajauninę“ tėvynę mylimosios kategorija. Lietuvos-motinėlės jungtį Burba tikriausiai perėmė iš Gimžausko, kaip ir ne vieną kitą literatūrinio mąstymo emblema. Lietuvos personifikavimo variacijų poeto tekstuose apstu, galima būtų net teigti, kad jokio kito XIX a. autoriaus santykis su tėvyne nebuvo toks „šeimiškas“. Kaip plačiai siekia šios sferos įvaizdžiai, gerai iliustruoja frazė iš eilėraščio „Atsisveikinimas“, kurioje Lietuvos, jos kalbos išsižadėjęs žmogus pavadinamas benkartu.

Personifikuota Lietuva drauge yra ir epiniame ar lyriniame vyksme nuolat dalyvaujantis personažas, ir apeliacinė instancija. „Lietuva save išvydo“, – šitokio tipo jau minėti sangražos žingsniai liudija metaforinį jos savarankiškumą. Tuo tarpu sapnuojama ir godojama Lietuva suvokiama kaip vertybinis zenitas.

Norint maksimaliai atskleisti Burbos poetinių ir epinių tekstų santykį su tautinio išsivadavimo kultūra, dar tekstų aptarti jo teikiamą tėvynės laisvės ir tautiečių vienybės sampratą. Apie Burbos originalumą ar epigoniškumą bylotų jo vartojamos retorinės alteracijos ir savito santykio su folkloru, Vilniaus krašto faktoriaus iškėlimo bei senosios lietuvių religijos ir krikščionybės semantinės sintezės analizė. Tačiau ir pasakytų dalykų pakanka pagrįsti teiginiui, kad Burbos kūryba atspindi tipologines tautinės sąmonės virsmo savimone, istorinės savimonės formavimosi tendencijas, kad ji yra įdomi tautinio išsivadavimo, tautos savikūros ir modernios ateities projektavimo kultūros reprezentacija.

ALEKSANDRAS BURBA IN THE CONTEXT OF THE CULTURE OF NATIONAL LIBERATION

Summary

The article discusses the poetical creative work of Aleksandras Burba (1854/10/30 - 1898/03/27), a Lithuanian enlightener, poet, man of the national reform movement, and a priest.

In the culture of the 19th century two typological streams can be distinguished that may be defined as the following categories: *The culture of accumulation of nationality and the culture of national liberation*. In Burba's poetry one can observe a linear arrangement of historical time, an

outline of the nation's future, an optimistical relationship with the historical perspective, and patriotic activity. These features allow us to consider Burba to be a representative of the culture of national liberation.

Burba's characters are generalized images of prospective people in the nation's history, namely the national-conscious Lithuanians, a woman and a man who is the leader of the liberation movement. The development of the characters is depicted in the context of modern social and cultural changes, the most important of which are the first more wide-spread and significant signs of mass resistance against the occupation administration and polonized church institutions. An essential condition for the culture of national liberation is the formation of modern national consciousness. One of the most modern concepts of the national liberation, from the point of view of the history of ideas, is stated in Burba's poem „Senkaus Jurgis“: „To grow and mature for the freedom of motherland“. The efforts to cherish the national phenomena are supported by the authority of God. In Burba's works the common to the Lithuanian culture motive of „solution at the heaven's gate“ is interpreted as the plane of the national ideology. Presenting his conception of Lithuania, Burba keeps to the tradition of Antanas Baranauskas' and Silvestras Gimžauskas' „Lithuanian-mother“ personification, and supplements this model by including some new images of his own. Burba's poetry is very valuable when interpreting the ideas of modern Lithuania and self-creation of a nation, and their genesis.

ISTORIJS SEKCIJA

VADOVAUJA DR. ALDONA VASILIAUSKIENĖ

**DR. ALDONA VASILIAUSKIENĖ
MEČISLOVAS REINYS – LIETUVOS KATALIKŲ
UNIVERSITETO KŪRĖJAS**

**PROF. EDUARDAS BUDREIKA
VILNIAUS KATEDROS IR LIETUVOS VALDOVŲ RŪMŲ
DOKUMENTACIJOS PAIEŠKOS VATIKANO FONDUOSE
(1990–1994)**

**DR. MILDA DANYTĖ
NAUJAS ŽVILGSNIS Į LIETUVIŲ IŠEIVIJOS PARAPIJŲ ISTORIJĄ
PAGAL VATIKANO ARCHYVO DOKUMENTUS**

DR. ALDONA VASILIAUSKIENĖ, Vilnius

MEČISLOVAS REINYS – LIETUVOS KATALIKŲ UNIVERSITETO KŪRĖJAS

Mūsų tautos egzistencija bus patikrinta tik kultūros aukštumu. Tai verčia katalikus susirūpinti ne tik grynojo mokslo, bet ir žmonių bei tautos egzistencijos klausimais. Katalikybė, kaip sintetinė pasaulėžiūra, čia nurodo pagrindines gaires.

M.Reinys

Arkivyskupo Mečislovo Reinio veikla yra labai plati. Jis ir aktyvus Krikščionių demokratų partijos veikėjas (1915–1926), parašęs naują šios partijos programą (išleista 1917 m.); jis ir vienas pirmųjų psichologijos mokslo kūrėjų (iš rusų kalbos išvertė, sulietuvino ir išleido pirmą lietuvių kalba „Psichologijos vadovėlį“, 1921 m.). M.Reinys – ir politikas – Lietuvos užsienio reikalų ministras (1925 09 25–1926 04 21); aktyvus LKMA kūrimo narys, pirmasis jos sekretorius, aktyviai talkinęs visoje tarpukario Lietuvių katalikų akademijos veikloje; jis ir pedagogas, jaunimo ir katalikiškų organizacijų globėjas, blaivybės ir lietuviybės skatintojas; jis pasiekė hierarchinių aukštumų: 1940 07 18 pakeltas arkivyskupu. Dar 1919 m. vasario–liepos mėnesiais bolševikų buvo paimtas įkaitu, o 1947 m. birželio 12 d. areštuotas, nuteistas 8 metams ir prieš Kalėdas išvežtas į Vladimiro kalėjimą; čia 1953 m. lapkričio 8 d. mirė.

Rengiant medžiagą arkivyskupo Mečislovo Reinio beatifikacijos bylai būtina pažvelgti dar į vieną šio tauraus žmogaus veiklos kryptį – Katalikų universiteto kūrimą Lietuvoje. M.Reinys šią mintį pradėjo brandinti vos grįžęs į Lietuvą po studijų Vakaruose. Po kelerių metų šią idėją pradeda jau skelbti. Tačiau susidariusios sąlygos dar ilgai neleidžia įkūnyti kilnaus tikslo. Pagaliau Lietuvos katalikų universitetas įkuriamas (tą patvirtina Šventasis Sostas). Vysk. M.Reinys paskiriamas šio universiteto rektoriumi. Deja, akademinį jo atidarymą sukliudė valdžia – atidėjo kuriam laikui. O tas atidėjimas truko iki bolševikmečio. Sovietmečiu, žinoma, apie tai jau nebegalėjo būti ir kalbos.

Sudėtinga Lietuvos katalikų universiteto istorija. Mažai ji ir tyrinėta, tačiau ryškia gija atsispindi arkivyskupo Mečislovo Reinio gyvenime.

SVARBIAUSI LIETUVOS KATALIKŲ UNIVERSITETO KŪRIMO LAIKOTARPIAI

Lietuvos katalikų universiteto istorijoje reikėtų išskirti keletą pagrindinių laikotarpių:

1. 1916 m. – Katalikų universiteto idėjos iškėlimas. Aukų būsimajam universitetui rinkimas užsienyje.

2. 1918 m. – kun. M.Reinio plėtojama universiteto būtinumo Lietuvoje idėja.

3. 1920–1921 m. – pradedamas svarstyti Katalikų universiteto įkūrimo klausimas. Vysk. P.Karevičius paveda prof. dr. P.Būčiui parengti Katalikų universiteto statutą. Parengtas Teologijos fakulteto statuto projektas, kuriam gautas Šventojo Sosto pritarimas.

4. 1922–1931 m. – įkūrus Teologijos-filosofijos fakultetą Lietuvos universitete, Katalikų universiteto kūrimas svarstomas spaudoje. Teologijos-filosofijos fakultete didėja mokslo svoris: 1926 m. įkuriamą Lietuvos bažnytinę provinciją, 1927 m. ji juridškai įteisinama pasirašytu konkordatu su Vatikanu, 1928 m. Teologijos-filosofijos fakultetui suteikiamos Kanonų institucija ir teisės.

5. 1931–1932 m. tautininkų valdžiai apkarpius Teologijos-filosofijos fakultetą, Lietuvos episkopatas nutaria steigti Lietuvos katalikų universitetą. Vyskupui M.Reiniui pavedama rūpintis šio universiteto organizavimu. Straipsniais spaudoje formuojama visuomenės nuomonė, renkamos aukos, dirbamas mokslinis darbas. Iki 1932 m. pavasario buvo parengtas Katalikų universiteto statutas ir mokymo planai, gautas Šventojo Sosto leidimas.

6. 1932–1940 m. atidėjus Katalikų universiteto įkūrimą, vysk. M.Reinys neatsisako šios idėjos. 1932 m. pabaigoje įkuriamą Draugiją Lietuvos katalikų universitetui remti. Ji organizuoja įvairius paskaitų ciklus – atlieka savotišką parengiamąjį mokslo darbą. Toliau renkamos aukos Katalikų universitetui remti, organizuojama biblioteka. Katalikų spaudoje teikiama nemaža žinių apie kitų šalių katalikiškuosius universitetus, jų nuopelnus mokslui ir kultūrai.

7. 1967 m. – Lietuvos katalikų universiteto reikalo priminimas LKMA VII Suvažiavime Vasario 16-osios gimnazijoje Vokietijoje.

Kunigas, vėliau vyskupas Mečislovas Reinys, dirbdamas įvairių sričių mokslinį darbą, rado laiko aptarti ir katalikų universiteto kūrimo problemas¹. M.Reinys rašė: „... grįsdamas krikščioniškąją kultūrą – geriausią mū-

¹ Reinys M. Aukštoji katalikų mokykla Lietuvoj // Židinys. 1934. T. 19. Nr. 5–6. P. 489–496.

sų tautos šviesios ateities laidą, yra pasiryžęs eiti ir Katalikų universitetas; todėl jo veikimą galima laikyti naudingu ir reikalingu mūsų tautai“².

IŠ KATALIKIŠKŲ UNIVERSITETŲ ISTORIJOS

Seniausieji Europos universitetai iš esmės buvo katalikiškos institucijos. Dauguma jų įsteigti ir atidaryti remiantis popiežių autoritetu, jiems buvo suteikiamos privilegijos ir dotacijos. Pilną universitetą sudarydavo keturi fakultetai: teologijos, filosofijos, teisės ir medicinos.

Paryžiaus universitete šitokio suskirstymo būta jau 1213 m., nors fakulteto vardas pirmą kartą pavartotas tik 1255 m. „Ketvertas žymiausių – ir protu išsivijamos, ir apreiškimu suteiktos – žinijos šakų, – t.y. teologijos – kaip Dievo mokslo, filosofijos – kaip pasaulinės išminties, teisių ir gydymo mokslo, – atstovaujamame pilname vidurinių amžių universitete būdavo lyginamos su ketvertu Rojaus upių, turinčių ne kurį kitą uždavinį, kaip tik skelbti po visas žemės šalis vaisingumo ir palaimos pilnybę visos žmonių giminės džiaugsmui ir Aukščiausiojo garbei“³.

Po pirmųjų Paryžiaus, Bolonijos ir Neapolio universitetų tokie universitetai sparčiai kūrėsi Vidurio Europoje – iki 1400 m. jų buvo jau 46.

Humanizmo ir Reformacijos laikotarpiu daugelis universitetų prarado katalikišką ir apskritai krikščionišką dvasią, todėl katalikai XIX a. buvo priversti kurti katalikų universitetus. Pirmasis katalikų universitetas buvo įsteigtas 1835 m. Belgijoje. Šis Liuveno katalikų universitetas tapo pavyzdžiu kitiems katalikų universitetams.

Katalikų universitetai buvo steigiami ne tik Europoje, bet ir Amerikoje, Azijoje. Beje, Amerikoje daugelis katalikų universitetų neturi teologijos fakultetų.

MINTIS ĮSTEIGTI KATALIKŲ UNIVERSITETĄ LIETUVOJE

Lietuvos katalikų universiteto steigimo mintis pirmiausia kilo išeivijoje, kur prieš Pirmąjį pasaulinį karą sustiprėjo katalikų kultūrinė veikla. Išeiviai, tikėdami Lietuvos nepriklausomybe, ėmė rinkti aukas, visokeriopai stiprino tautinį, kultūrinį ir religinį susipratimą, kūrė didžiulius planus atgimstantčiai Lietuvai. Vienas tokių veikėjų – kun. J. Vyšniauskas. 1916 m. Katalikų federacijos kongrese Bostone jis skaitė pranešimą apie katalikų universiteto steigimo Lietuvoje būtinumą. Jo minčiai pritarus, sudaryta komisija aukoms rinkti. Aukų surinkta nedaug, nes nepriklausomybės idėjų propagandai, karo kankinių pagalbai irgi reikėjo nedelsiant aukoti. Tačiau išeiv-

² Ten pat. P. 490.

³ Dovydaitis P. Katalikybė ir mokslas // Židinys. 1928. T. 8. Nr. 8–9. P. 146.

⁴ Pakštas K. Lietuvos katalikų universitetas // Židinys. 1931. T. 14. Nr. 11. P. 331, 332.

vijoje ši idėja nemirė, ji vėl buvo iškelta jau kiek vėliau. Katalikų universiteto idėja rado atgarsių, gal ir ne visai tiesioginių, ir Lietuvoje.

KATALIKŲ UNIVERSITETO IDĖJA KUN. M.REINIO DARBUOSE

1918 m. Lietuvai tapus nepriklausoma valstybe ir neturint nė vienos lietuviškos aukštosios mokyklos, pradėta ieškoti galimybių ir būdų įsteigti tokią mokyklą. 1918 m. pirmojoje „Lietuvos mokyklos“ knygoje M.Reinys, apžvelgęs pradžios mokyklas, gimnazijas, rašė apie aukštesniųjų mokyklų būtinumą Lietuvoje ir galimybes jas steigti.

„Nelemtoji rusų vedamoji lietuvių ištautinimo politika slopino visa lietuviška, nedavė lietuviams nei progos, nei galios pažinti savo tėvynės. Tada dabar, įgijus daugiau laisvės, lietuviams reikia stipriai padirbėti, save ir savo kraštą geriaus pažinti. Savęs pažinimas yra juk pamatiniu reikalavimu kultūros eigoje“⁵.

Pats M.Reinys, studijavęs ne viename užsienio universitete, vasaros atostogų metu lankęsis daugelyje valstybių, gerai žinojo, kad lietuviai, nepaisydami sunkumų išvažiuoti į užsienį (trukdė caro valdžia), veržėsi prie mokslo. „Man yra žinomi šie universitetai, – rašė M.Reinys, – kur buvo lietuvių studentų: Miuncheno, Leipcigo, Halles, Miunsterio, Strasbūro, Liuvėno, Liegė'o, Bruxelles, Paryžiaus, Ciūricho, Berno, Fribūro, Insbruko, Krokuvos, Romos“⁶.

Kalbėdamas apie universiteto steigimo galimybę, M.Reinys svarstė, kaip būtų galima gauti lėšų, aiškino, kokią naudą Lietuvai ateityje teiktų universitetas: „Palyginus Lietuvą su didelėmis kaimyninėmis valstijomis, išrodo, kad ir nedrąsu Lietuvai, begu ji galės prisidėti prie mokslo rūmų statymo: ji juk nedidelė. Tačiau pažvelkime plačiau į pasaulį. Belgija savo teritorija daug mažesnė už Lietuvą, gyventojų skaičiumi beveik trisysk didesnė, o turi keturis universitetus...“

Universitetas Lietuvoje duos galimybes ir progos lietuviams išmėginti savo jėgas ir pateikti Europos kultūrai, ką lietuviai pajėgs sutverti. Juk Lietuvos žemelė pagimdė ir išmaitino ne vieną, kurio vardas garsiai skamba plataus pasaulio istorijoje! Laisva Lietuva, be abejo, išjudins ir išplėtos lietuvių sielos gelmėse glūdinčias jėgas, pratryks iš ten šviesos spinduliai ir nušvies brangiąją mūsų tėvynę“⁷.

KATALIKŲ UNIVERSITETO KŪRIMO PROBLEMOS NEPRIKLAUSOMYBĖ ATKŪRUSIOJE LIETUVOJE

Lenkijai okupavus Vilnių ir Vilniaus kraštą, 1919 m. buvo atkurtas ca-

⁵ Reinys M. Lietuvos mokyklų kelias // Lietuvos mokykla. 1918. I-ji metai. Nr. 5–6. P. 103.

⁶ Ten pat. P. 104.

⁷ Ten pat. P. 106.

ro valdžios uždarytas Vilniaus universitetas. Atkurtasis universitetas, pavadintas Stepono Batoro vardu, vykdė Lenkijos valdančiųjų sluoksnių politiką. Buvo skelbiama, kad Vilniaus universitetas turi būti tik lenkų kultūros skleidėjas. Tad lietuviams reikėjo savos, lietuviškos aukštosios mokyklos.

1919 m. pabaigoje patvirtinti Aukštieji kursai Kaune, kurie 1920 m. sausio 27 d. buvo iškilmingai atidaryti kaip pirmoji aukštoji mokykla nepriklausomoje Lietuvoje, įsteigta ne valstybės, o visuomenės lėšomis.

1920 m. pradėtas svarstyti ir Katalikų universiteto klausimas. Tą mintį ypač rėmė Kazys Pakštas⁸.

1921 m. vasarą Lietuvos spaudoje pasirodė straipsnių, skatinančių steigti Katalikų universitetą, apie tai kalbėta susirinkimuose. Vieną tokių susirinkimų mini ir K. Pakštas: „Pas vysk. P. Karevičių susirinko apie 30 rinktinės katalikų inteligentijos ir ilgai svarstė katalikų universiteto projektą. Tuomet buvo kai kurių manyta, kad Lietuvai tiktų turėti ir du universitetu, kurie pradžioje gal būtų buvę ir nepilni ir būtų steigę skirtingus fakultetus. Tačiau keli įtakingi seimo nariai įrodinėjo, kad užtektų ir vieno universiteto ir kad tas vienas galėsiąs būti kompromisinio tipo: projektuota valstybiniame universitete katalikams įsteigti du fakultetu: filosofijos ir teologijos“⁹.

Šitoks siūlymas iš Katalikų universiteto šalininkų atėmė daug pritarėjų. Vis dėlto prof. dr. P. Būčys 1921 m. vysk. P. Karevičiaus pavedimu rengė Katalikų universiteto statutą (P. Būčys buvo paskirtas Teologijos fakulteto ir bažnytinio mokslo reikalų sekretoriumi).

1921 m. lapkričio 22–23 d. laikraščio „Lietuvių balsas“ Kauno kronikos skyriuje skelbiama, kad „Lietuvos katalikų universiteto reikalu į Ameriką atvažiavo kun. Bronius Rumša ir kun. Pranas Garmus („Draugas“ – „Elta“)“¹⁰. Taigi šiedu kunigai buvo pasiūsti į Ameriką rinkti aukų Lietuvos katalikų universitetui. Šį faktą vėliau paminėjo vienas iš Lietuvių istorijos draugijos Čikagoje įkūrėjų Vincentas Liulevičius: „Kai atėjo laikas kurti Lietuvos katalikų universitetą (kuris įkurtas 1932. VII.5 [aiški korektūros klaida – turėtų būti 1932. VIII.5. – A.V.]), tai kunigai Bumšas [taip pat korektūros klaida. – A.V.] ir P. Garmus per „kultūrinį vaju“ šiame krašte surinko \$ 64.100.52, iš kurių \$ 50.000.00 buvo paskirti Lietuvos Katalikų universitetui“¹¹.

Surinktos aukos (jas nustota rinkti 1922 m., kai paaiškėjo Seimo nusistatymas dėl kompromisinio universiteto steigimo) buvo perduotos 1922 m. rudenį įkurtai Lietuvių katalikų mokslo akademijai¹². Užbėgant įvykiams už akių, reikia pasakyti, kad vėliau Lietuvos katalikų universiteto (nors kaip reikia ir nepradėjusio darbo) iniciatyva siųstieji studijų į užsienį mokėsi su LKMA stipendija.

⁸ Vaišnora J. Katalikiškoji kultūra ir veikla // Lietuvių enciklopedija. Bostonas, 1968. T. 15 (Lietuva). P. 159.

⁹ Pakštas K. Lietuvos katalikų universitetas // Židinys. 1931. T. 14. Nr. 11. P. 332.

¹⁰ Lietuvių balsas. 1921. Lapkričio 22–23. Nr. 9. P. 3.

¹¹ Liulevičius V. Amerikos lietuvių kultūriniai laimėjimai // Aidai. 1963. Nr. 3. P. 102.

¹² Pakštas K. Lietuvos katalikų universitetas // Židinys. 1931. T. 14. Nr. 11. P. 332.

P.Būčys, parengęs fakulteto Statuto projektą su būsimų profesorių sąrašu, 1921 m. gruodžio mėn. išvyko į Romą ir gavo principinį Sosto pritarmą¹³. Jam sugrįžus, Seimas, remdamasis tuo projektu, skubiai ėmė rengti universiteto Statutą.

1922 m. sausio 3–5 d. Antrajame Lietuvos katalikų kongrese buvo kalbėta švietimo reikalais. Prof. P.Būčys skaitė pranešimą „Katalikai ir aukštasis mokslas Lietuvoje“, kurio pagrindinė mintis – savo universiteto įkūrimo būtinumas. Smerkdamas katalikų nesutarimus, A.Voldemaras kaip tolerancijos pavyzdį iškėlė P.Būčio paskaitą: „Kad viskas galėję būtų vykti kitaip, rodo kad ir prof. P.Būčio paskaita apie Lietuvos universitetą. Gražioj ir vaizdžioj prakalboj prelegentas mokėjo pastatyti klausimą ir rimtai, ir protingai. Diskusijos ėjo švelniai ir ramiai. Tas rodo, kad ir kitais klausimais galima buvo pasiekti to paties.

Kas juntasi katalikas ne dėl karjeros, turėtų dėti visas pastangas, kad apsaugojus katalikybę nuo tų, kurie besidangstydami ja siekia savo politinių tikslų“¹⁴. Ar nerasime ko panašaus dabar ir pas mus?

Antrajame Lietuvos katalikų kongrese buvo priimta nemaža rezoliucijų. Viena jų skirta universitetui. Pateikiame rezoliucijos tekstą:

„Antrasis Lietuvos katalikų kongresas pripažįsta Lietuvos katalikų priedermę pagaminti tėvynei ne ilgiau kaip per penkiolika metų tiek ir tokių profesorių, kad kiekvienas jų savo mokslingumu tikėtų rimtam universitetui ir visų užtektų jam aprūpinti. Tam tikslui kongresas skiria vieną asmenį, kad jis prirengimą žmonių profesūrai tiksliai organizuoti tartų su asmenimis ir organizacijomis ir būsiančiam kongresui išduotų apyskaitą (išrinktas prof. P.Būčys).

Antrasis Lietuvos katalikų kongreas reiškia pageidavimą, kad valdžia neatidėliojamai steigtų universitetą“¹⁵.

LIETUVOS KATALIKŲ UNIVERSITETO KŪRIMO REIKALAI 1922–1931 M.

Nepaisant įvairių pastangų įkurti Lietuvos katalikų universitetą, buvo įkurta valstybinė aukštoji mokykla, Lietuvos universitetas, 1930 m. pavadintas Vytauto Didžiojo vardu. Universiteto pagrindas buvo Aukštieji kursai, veikę 1920–1922 m. Iškilmingas universiteto atidarymas įvyko 1922 m. tautinės šventės – Vasario 16-osios dieną.

Lietuvos universitete veikė 6 fakultetai: Humanitarinių mokslų, Teisių, Matematikos-gamtos, Medicinos, Technikos, Teologijos-filosofijos. Teolo-

¹³ Vyskupo P.Būčio atsiminimai. Surašė prof. Z.Ivinskis. Redagavo J.Vaišnora MIC. Chicago, 1966. T. 2. (Darbo baruose). P. 36–37.

¹⁴ Voldemaras A. Katalikų kongresas // Tėvynės balsas. 1922. Sausio 12–13. Nr. 2. P. 2.

¹⁵ [Be aut.] Mokyklos ir antrasis Lietuvos katalikų kongresas // Lietuvos mokykla. 1922. V. 1. Nr. 2 ir 3 sąsiuviniai. P. 112, 113.

gijos fakulteto steigimą socialdemokratas prof. V.Čepinskis taip nusakė: „... kad palengvinus universiteto statuto priėmimą, opozicija, visų pirma kraštutinioji opozicija – socialdemokratai, bet drauge ir valstiečių ir socialistų liaudininkų blokas sutiko, kad universitete turi būti katalikiškas teologijos fakultetas, nors tas ir prieštarauja principiniam tos opozicijos nusistatymui. Sutiko dėl to, kad skaitosi su realybe, su tuo faktu, kad dauguma Lietuvos gyventojų yra katalikai“¹⁶. Nesipriešindama teologijos fakulteto steigimui, opozicija pradžioje prieštaravo, kad profesoriauti šiame fakultete bus galima tik gavus Lietuvos episkopato sutikimą. Tačiau dėl profesorių rinkimo universiteto Statute skelbiama: „Teologijos-filosofijos fakultetas renkasi profesorius, prisilaikydamas Kanonų teisės“¹⁷.

Lietuvos universitete įkūrus Teologijos-filosofijos fakultetą, kuriam laikui lyg ir atsisakyta minties kurti Katalikų universitetą, nes trūko mokslo pajėgų, pasitenkinta, kad universitete veiks Teologijos-filosofijos fakultetas. Taigi siekta išvengti dvilypumo ir mokslinių jėgų skaldymo.

Kadangi Teologijos-filosofijos fakultetas turėjo vykdyti savotiškas neįkurto Lietuvos katalikų universiteto funkcijas, todėl plačiau apžvelgsime šio fakulteto raidą.

TEOLOGIJOS-FILOSOFIJOS FAKULTETAS

Jame buvo keturi skyriai: Teologijos, Filosofijos, Teisių ir Istorijos su 22 katedromis. Šio fakulteto kancleris – vietos vyskupas, mokslo programa ir profesoriai tvirtinami Šventojo Sosto.

Šiuo dvilypiu fakultetu buvo siekiama patenkinti Lietuvos gyventojų katalikų interesus, nes greta Teologijos skyriaus, kuriame mokslus turėjo eiti pirmiausia būsimieji kunigai, sudaryta galimybė pasauliečiams Filosofijos skyriuje išeiti tokius pasaulietiškus mokslus, kurie labiausiai susiję su katalikų pasaulėžiūra. Studijomis šiame skyriuje buvo stengiamasi patenkinti tuos katalikų šviesuolius, kurie norėjo, kad būtų įsteigtas Katalikų universitetas¹⁸.

Filosofijos skyriuje buvo dėstoma: filosofija, psichologija, istorija, religijų istorija, literatūra ir menas.

1928 m. itin padidėjo Teologijos-filosofijos fakulteto mokslo svaris – fakultetui buvo suteikta Kanonų investitūra ir teisės. Tai buvo nuoseklus Bažnyčios pozicijų stiprinimo kelias. Pasekime šiuo keliu.

1923 m. vysk. J.Skvireckui buvo pavesta parengti savarankiškos bažnyti-

¹⁶ R u k š a A. Lietuvos Universitetų istorija // Lietuvos universitetas 1579–1803–1922. Chicago, 1972. P. 157.

¹⁷ Ten pat. P. 158.

¹⁸ G r i n i u s J. Teologijos-filosofijos fakultetas // Lietuvos universitetas 1579–1803–1922. Chicago, 1972. P. 349.

nės provincijos planą. Šį planą vyskupas rengė porą metų. Jį baigė iš Romos atsiųstas arkivysk. Jurgis Matulaitis ir 1926 m. pradžioje Lietuvos bažnytinės provincijos projektą įteikė popiežiui. 1926 m. balandžio 4 d. popiežius Pijus XI bulėje „Lithuanorum gente“ paskelbė iš nepriklausomoje Lietuvoje esančių bažnytinių struktūrų įkurias Lietuvos bažnytinę provinciją, vadovaujamą metropolito¹⁹. „Pijus XI įkūrė Lietuvoje bažnytinę provinciją, priklausančią tiesiog nuo Apaštalo Sosto, tuo būdu atpalaiduodamas buvusias Lietuvos vyskupijas nuo priklausomybės svetimų kraštų arkivyskupams ir pakeldamas buvusią Žemaičių Vyskupiją į Kauno Arkivyskupijos Metropolijos laipsnį“, – kalbėjo M. Reiny 1939 m. Lietuvių katalikų mokslo akademijos III Suvažiavime²⁰. Nepriklausomos Lietuvos bažnytinės provincijos aktas valstybiniu požiūriu buvo labai svarbus įvykis: Lietuvos Bažnyčia grįžo į tokią padėtį, kokiaje ji buvo dar Mindaugo laikais²¹.

Kita Teologijos-filosofijos fakulteto sustiprėjusių pozicijų pakopa – santykių su Vatikanu atnaujinimas ir Konkordato sudarymas. 1927 m. rugsėjo 27 d. sudaryta Lietuvos valstybės sutartis su Apaštalo Sostu nustatė Katalikų Bažnyčios padėtį Lietuvoje. Konkordato XIII straipsnyje minimas Teologijos-filosofijos fakultetas. Šventasis Sostas šiam fakultetui suteikė stabilumo teisę.

Remdamasis Konkordatu ir atsižvelgdamas į tai, kad Teologijos-filosofijos fakultetas atlieka ne tik mokomąją, bet ir mokslinę veiklą, Šventasis Sostas, kaip buvo minėta, 1928 m. rugsėjo 11 d. iškilmingai paskelbė suteikias Kanonų investitūrą ir teises Lietuvos universiteto Teologijos-filosofijos fakultetui²².

* * *

Įkūrus Teologijos-filosofijos fakultetą, Lietuvos katalikų universiteto steigimo reikalas liko diskusinis. Stiprėjant Teologijos-filosofijos fakulteto pozicijai, diskusijos apsilpo, o prasidėjus varžymams – vėl pasmarkėjo. Visa tai atspindėjo ir periodinė spauda. Dar 1922 m. rašyta: „Lietuvos katalikams būtų lyg ir negražu neturėti savo universiteto, kada kitų tautų katalikai taip uoliai steigia universitetus, – teigė P.K. inicialais pasirašęs asmuo. – Techninės ir materialinės kliūtys Lietuvos katalikų universitetui steigti nėra negalimos. Reikia tik sutelkti visas katalikų pajėgas. Juk negalimas pasaulyje daiktas, kad 2 milijonu lietuvių katalikų neturėtų savo universiteto, savo mokslo šventyklos, kur telktųsi dora, mokslas ir menas“²³.

Tačiau buvo ir kitokių nuomonių; jas katalikai nedelsdami komentavo.

¹⁹ [Be aut.] Arkivyskupas Mečislovas Reiny. Chicago, 1977. P. 55.

²⁰ Reiny M. A. A. Pijus Vienuoliktasis // I.KMA Suvažiavimo darbai. Roma, 1972. T. 3. P. 8.

²¹ [Be aut.] Arkivyskupas Mečislovas Reiny. Chicago, 1977. P. 57.

²² [Be aut.] Teol.-Filosofijos fakulteto apkarpymas // Žinynas. 1931. T. 14. Nr. 8–9. P. 186.

²³ P.K. Lietuvos katalikų universitetas // I.aisvė. 1922. Rugpjūčio 11.

Pavyzdžiui, „Lietuvos“ laikraštyje (1922 m. Nr. 149) pasirodžius straipsniui, kad Katalikų universitetas tik suskaldytų mokslo jėgas, todėl jo steigimas Lietuvai esąs nereikalingas, „Laisvėje“ buvo išspausdintas komentaras. Jame išvada tokia: „Reikia steigti katalikiškas universitetas. Juo ilgiau lauksime, tuo labiau įsigalės religijos priešininkai“²⁴.

Kai kuriuose straipsniuose pateikiama duomenų, kiek kunigai yra prisidėję prie mokslo ir žmonių švietimo pasaulyje. 1922 m. ypač daug straipsnių, įrodinėjančių Katalikų universiteto būtinumą Lietuvoje, išspausdinta „Laisvės“ laikraštyje. P.Bučys rašė: „Universitetą Lietuvoje mes galime turėti šiemet, bet lietuvišką universitetą turėsime po dešimties metų, jei mokėsime jį rengti“²⁵. Be abejo, nuošalyje neliko ir kita spauda. Diskusijų spaudoje santrauką pateikė P.Dovydaitis savo redaguojamoje „Lietuvos mokykloje“²⁶.

Katalikiškas mokslo problemas nuolat gvildeno mokytojai katalikai. 1923 m. spalio 18 d. Lietuvos katalikų mokytojų sąjungos Kėdainių skyriaus susirinkime mokytojai pageidavo, kad LKM sąjungos centras laipsnio neturintiems mokytojams katalikams įsteigtų nors seminariją²⁷. 1928 m. gruodžio 27–28 d. Kaune įvykusioje mokytojų katalikų konferencijoje kalbėta ir apie universitetą. „Katalikiško universiteto Lietuvoje neturime visai. Yra tiktai nekatalikiškas universitetas ir jame tarp septynių fakultetų yra vienas katalikiškas. Visame universitete yra apie 200 įvairaus laipsnio profesorių ir jų pagalbininkų, o katalikiškame fakultete jų yra 25, tai yra tik aštunta dalis viso skaičiaus. Valstybė savo lėšomis laiko centralinį knygyną, turintį skyrius įvairiuose miestuose, ir paveikslų galeriją. Šitos dvi įstaigos visai nepažino nei katalikybės dėsnių, nei katalikybės reikalų“²⁸. Konferencijoje buvo pasakyta, kiek lėšų švietimui davė katalikai ir priklausantieji kitoms konfesijoms, taip pat kokia šių lėšų dalimi naudojasi įvairių lygmenų mokyklos. Pasirodo, aukštesiose mokyklose katalikai naudojasi tik viena tų lėšų dalimi, o nekatalikai – šešiomis²⁹. „... nesistebėtina, kad ilgai taip besielgiant gali pasidaryti, kad katalikai Lietuvoje turės mažiau pinigų ir mokslo, o nekatalikai daugiau mokslo ir pinigų“, – kalbėjo S.Šalkauskis³⁰. Jis net siūlė, kaip tokią padėtį būtų galima pakeisti: surinktus pinigus turi panaudoti tie, kam jie buvo skirti, todėl aukotojai turėtų užrašyti, kieno švietimui jų pinigai skiriami – katalikų, nekatalikų ar kam kitam.

V.Raulinaitis, analizuodamas teisinę mokytojo padėtį, apžvelgė ir universiteto pedagogų reikalus. Mums šiuo atveju rūpi Teologijos-filosofijos

²⁴ Maliauskis A. Žodis dėl katalikiško universiteto Lietuvoje // Laisvė. 1922. Rugpjūtis. Nr. 24–25.

²⁵ Bučys P. Universiteto reikalais // Laisvė. 1922. Spalio 11.

²⁶ Dėl katalikų universiteto // Lietuvos mokykla. 1922. V-ji metai. P. 539–540.

²⁷ [Be aut.] Iš LKM S-gos gyvenimo // Lietuvos mokykla. 1924. VII-ji metai. P. 52.

²⁸ [Be aut.] Katalikų mokyklos klausimu // Lietuvos mokykla. 1927. X m. Nr. 1–3. P. 70.

²⁹ Ten pat.

³⁰ Ten pat. P. 71.

fakultetas, tad pateiksime keletą V.Raulinaičio minčių apie šio fakulteto darbuotojų juridinę padėtį. „Teologijos-filosofijos fakulteto profesoriai renkami prisilaikant kanonų teisės (V.Ž. 86 eil. 738 §, 5 pastaba), kuri reikalauja, kad fakulteto aprobavimas ir jo reguliavimo nustatymas būtų gautas ir užtvirtintas Apaštalo Sosto (Codex iuris canonici, kan. 1376). Mokslo laipsnius, kurie kanoniškąją svarbą Katalikų Bažnyčioje turėtų, gali suteikti tik šiam reikalui gavęs fakultetas specialų Apaštalo Sosto leidimą (C.I.C., kan. 1377). Tokį leidimą Teologijos-filosofijos fakultetas jau turi.

Teologijos-filosofijos fakulteto mokomojo personalo nariai privalo atlikti viešą tikėjimo išpažinimą (fidei profesionem) vietos vyskupui arba jo delegatui (C.I.C., kan. 1406, § 1., p. 8). Jei kas iš profesorių dvasiškių išeitų iš dvasiškijos luomo, tai tuom pat šiame fakultete nustoja teisės būti mokomojo personalo nariu (C.I.C., kan. 642, § 1, p. 2)³¹.

P.Dovydaitis, pažymėdamas, kad Teologijos-filosofijos fakultetas dvasiškai, taip pat ir mokslškai ypač sustiprėjo 1928 m., kai buvo gautas specialus Apaštalo Sosto leidimas, rašė, jog dvasinis atgimimas, prasidėjęs Lietuvoje dar prieš karą, „yra susikongcentravęs Lietuvos universiteto katalikiškame Teologijos-filosofijos fakultete. Šiame fakultete ir dėstytojai, ir klausytojai nuo pat pradžių dirbo su vieningu įsitikinimu, jog nulla unquam inter fidem et rationem vera dissensio esse potest. Šiandien toks jo narių įsitikinimas yra ir Bažnyčios Aukščiausios Vadovybės priimtas, patvirtintas ir urbi et orbi paskelbtas Šventosios Kongregacijos dekretu“³².

Džiaugdamasis šiuo dekretu, P.Dovydaitis pabrėžė, kad tik katalikiškos pasaulėžiūros Lietuvos jaunuoliai ir jaunuolės, įgiję aukštąjį mokslą „pajėgs būti toki naujo tipo mūsų tautos šviesuoliai, kurie bus tinkami sutvarkyti mūsų valstybės pagrindus ir įvesti ją į šviesių valstybių šeimyną. Nes gi juk pagaliau tik katalikiška pasaulėžiūra bei gyvenimožiūra tegali paraginti mokslo ir tautos bei valstybės kėlimo darbą dirbti tokiu atsidėjimu, nors tam ir prireiktų sudėti visokeriopų aukų, net gyvybę aukoti; tik katalikiška pasaulėžiūra įgali tą darbą iš viso įprasminti ir racionaliai pagrįsti bei pateisinti. Taip dėl to, kad mokslo darbas katalikui – tai Dievui tarnyba, o tautos ir valstybės gerovės kėlimo darbas – tai Dievo įsakytas artimo meilės darbas“³³.

Teologijos-filosofijos fakulteto nuopelnus Lietuvos kultūrai didžiai vertino šveicaras, 1922 m. priėmęs Lietuvos pilietybę ir visą gyvenimą tarnavęs Lietuvai, dr. Juozas Eretas. Jis rašė, kad Teologijos-filosofijos fakultetas „veikiai tapo kūrybingiausiu katalikų mokslo židiniu, ypatingai jo Filosofijos skyrius, kuriame pasireiškė eilė Vakaruose išsilavinusių žinovų: friburgiečiai Šalkauskis (36 metų), Bistras (32), Pakštas (32), Mykolaitis-Putinas (31), Sennas (23 metų) ir louvainiečiai – Maliauskis (45), Kuraitis (39) su

³¹ Raulinaitis V. Teisiškoji mokytojo būklė // Lietuvos mokykla. 1928. XI metai. Nr. 2. P. 61.

³² Dovydaitis P. Katalikybė ir mokslas // Židinys. 1928. T. 8. Nr. 8–9. P. 161.

³³ Ten pat.

Reiniu (38 metų). Vidutiniškas amžius šios profesūros siekė 33 metų, kuomet ji buvo pati jauniausia universitete.

Kadangi ji beveik ištisai buvo išsimokslinusi Vakarų Europoje arba Amerikoje, tai Vakarams mūsų jaunoje Aukštojoje mokykloje niekur taip stipriai nepasireiškė kaip šiame, daugiausia pasauliečių nuteiktame Filosofijos skyriuje. Dėl to labiausiai jame ir per jį įvyko epochinis posūkis, nes kaip tik čia studentija buvo išvesta iš ginamųjų pozicijų ir Vakarų pavyzdžiu įpratinta kūrybiškai užsimoti. Čia mūsų akademinis jaunimas išlipo iš apkasų, kuriuose jis ligi tol buvo gynęsis nuo Rytų. Čia buvo sutraukti tie rėžiniai, kurie ligi tol žymią dalį mokslus einančių buvo prirakinę prie rytietiško išmų, su kuriais Dovydaitis (22–25 metų) savo laiku rungsi Maskvoje ir dėl kurių Šalkauskis (22 metų), ne vien sveikatos dėlei, iš to paties universiteto buvo pasitraukęs³⁴.

KATALIKŲ UNIVERSITETO AKTUALUMAS, SUSIAURINUS TEOLOGIJOS-FILOSOFIJOS FAKULTETĄ

Kompromisinio tipo valstybinis universitetas kiek sumažino Katalikų universiteto aktualumą: Teologijos-filosofijos fakultete katalikai galėjo rengti mokytojus humanitarinės krypties gimnazijoms – tai buvo svarbiausias uždavinys. Tačiau tautininkų valdžia siekė, kad mokykloms nebūtų rengiami mokytojai katalikai, nebūtų ugdomi katalikų inteligentų kadrai.

Jau 1926 m. gruodžio 27–28 d. Kaune vykusioje Katalikų darbuotojų konferencijoje kritiškai kalbėta apie privatinį ir valstybės subsidijuojamų mokyklų padėtį. Šiame renginyje kalbėjo ir M.Reinys. Jo mintys, deja, netinkamai suprastos, buvo paskelbtos spaudoje 1927 m. vasario 28 d. M.Reinys rašo „Židinio“ redakcijai, išdėstydamas savo poziciją dėl privačių mokyklų: „Š.m. sausio mėn. žurnale „Židinyje“, aprašant katalikų darbuotojų Konferenciją, įvykusią Kaune p.m. (praėjusių metų.– A.V.) gruodžio mėn. 27–28 d., parašyta: „Prof. Šalkauskio yra siūloma eiti prie privatinės mokyklų sistemos proporcingai valstybės subsidijuojamoms sulig tautinėmis ir ideologinėmis grupėmis. Privatinių mokyklų sistemą gynė Doc. Dr. K.Pakštas, Prof. A.Maliauskis, Doc. Pr.Raulinaitis. Prieš pasisakė J.E. Vyskupas M.Reinys...“ Šis pasisakymas, kiek jisai liečia mane, neatitinka tikrybės: aš pasisakiau už privačių mokyklų sistemą, ją nurodydamas kaip idealą, prie kurio turime eiti, tik kartu nurodžiau ir reikalą pirmiau ištirti visas sąlygas, kuriomis sistemos pakeitimas būtų galima įgyvendinti. Taigi mano pasisakymas nereiškė nusistatymo prieš privačių mokyklų sistemą, siūlomą prof. St.Šalkauskio³⁵. Vysk. M.Reinys į mokyklų reformą žiūrėjo labai at-

³⁴ E r e t a s J. Dvi generacijos mūsų krikščioniškosios kultūros tarnyboje. Nuo „Tėvynės sargo“ įsteigimo (1896) iki „Naujosios Romuvos“ įkūrimo (1931) // LKMA Suvažiavimo darbai. Roma, 1972. T. 7. P. 33–34.

³⁵ R e i n y s M. Laiškas „Židinio“ Redakcijai // Židiny. 1927. T. 5. Nr. 2. P. 167.

sakingai – norėjo, kad jose vyrautų katalikiška dvasia. Juk mokiniai – tai būsimieji Lietuvos katalikų universiteto studentai.

Ginčas dėl privačių mokyklų labai pasmarkėjo 1929 m., kai kurios mokyklos buvo suvalstybtos. Ginčų objektu tapo katalikų opozicijos spauda, kuriai buvo prieštaraujama, kad ji partiniams tikslams monopolizuoja katalikybę; ginčų objektu tapo ir konkordatas bei jo aiškinimas. Nuošalyje negalėjo likti ir Teologijos-filosofijos fakulteto reikalai. Senatas pateikė Vyriausybės parengto universiteto Statuto projekto daug pataisymų. Tai buvo lyg savotiškas kontrprojektas, kuriame palaikoma universiteto autonomija, praplečiama Senato kompetencija fakultetų atžvilgiu, numatomas katedrų pertvarkymas, etatų bei atlyginimo peržiūrėjimas³⁶.

Nesutarimai 1931 m. dar labiau pasmarkėjo. Didėjo įtampa tarp bažnytinės hierarchijos ir Vyriausybės. Tų metų ginčai taip paaštrėjo, kad net Šventojo Tėvo nuncijus Bartolinis buvo priverstas išvažiuoti.

Kitas tų nesutarimų etapas – Teologijos-filosofijos fakulteto, kuriame nemažai katalikų studentų studijavo humanitarinius mokslus, susiaurinimas. Be to, buvo pradėtos kelti bylos kunigams – neva už kurstymą pamoksluose prieš valdžią ir valstybę. Skundėjų uolumą rodė tai, kad daugelis teisiamųjų Karo teismo buvo išteisinti dėl įkalčių stokos. Dėl įvairių nesutarimų nemaža skriaudos patyrė ir studentai ateitininkai³⁷.

Teologijos-filosofijos fakulteto Filosofijos skyriaus poveikis, kuris per pavasarininkus buvo jaučiamas net Lietuvos kaime, „buvo rakštis akyse daugiausiai iš Rytų įsiskverbusių srovių, taip pat liberalų ir nuo 1926 m. galo kraštą valdančiųjų tautininkų. Pastarieji, negalėdami kitaip sutrukdyti tą krikščionišką mokslo atnaujinimą tautos rėmuose, apkirpo šią mokslo įstaigą politikos žirkklėmis“³⁸.

Taigi prisidengdama „reforma“ tautininkų valdžia 1931 m. Teologijos-filosofijos fakultete panaikino 5 katedras, atleido 18 profesorių; sociologijos-pedagogikos personalą sumažino daugiau kaip per pusę – iš 38 paliko tik 18. Kurį laiką buvo atleisti vysk. M.Reinys, prof. P.Dovydaitis, prof. J.Eretas ir kt. A.Maceinai buvo suteikta tik bibliotekininko vieta³⁹.

Net ir tarybiniai istorikai šio fakto negalėjo nutylėti: „Tautininkai, nesutarę su krikščionimis demokratais, pagaliau ryžosi, nepaisydami Konkordato su Vatikanu suvaržymų, reformuoti ir Teologijos-filosofijos fakultetą. 1931 m. rugpjūčio 14 d. VDU Statuto pakeitimu Teologijos-filosofijos fakultete buvo palikta 17 katedrų, kartu per pusę sumažinant vyresniojo mokslo personalo etatus ir panaikinant filosofijos skyrių. Klerikaliniai sluoks-

³⁶ Em.P. 1929 metai Lietuvoje // Židinys. 1930. T. 11. Nr. 1. P. 56.

³⁷ M.G.R. Lietuva 1931 metais // Židinys. 1932. T. 15. Nr. 1. P. 52, 53.

³⁸ Eretas J. Dvi generacijos mūsų krikščioniškosios kultūros tarnyboje. Nuo „Tėvynės Sargo“ įsteigimo (1896) iki „Naujosios Romuvos“ įkūrimo (1931) // LKMA Suvažiavimo darbai. Roma, 1972. T. 7. P. 35.

³⁹ [Be aut.] Arkivyskupas Mečislovas Reinys. Chicago, 1977. P. 97.

niai į tai reagavo protestais ir projektais įkurti Lietuvos katalikų universitetą ar pedagoginį institutą. Tačiau vyriausybė tų projektų realizuoti neleido⁴⁰.

Oficialūs fakulteto „apkarpyimo“ motyvai visą laiką buvo tie patys: nereikalingas paralelizmas ir taupumas. Dėl šių motyvų buvo daug diskutuojama, rašoma spaudoje. Pateiksime vieną pavyzdį: „Nė vienas rimtas žmogus negali teigti, kad yra paralelizmas pav. tarp katalikų kunigo ir liuteronų pastoriaus pamokslų ir kad dėl to reikia vieno kurio pamokslus panaikinti. Taip paralelizmą suprasdami mes nuvažiuotumėm į tokias klaukimas, kur vieni absurdoi tesiveisia. Taip lygiai negali būti paralelizmo tarp katalikų fakulteto, kuriame ne vien teologija, bet taip pat filosofija, pedagogika, literatūra, menas ir kitos šakos dėstomos katalikų doktrinos dvasioje, ir tarp humanitarinių mokslų fakulteto, kuriame turi pilietybės teisių įvairios pasaulėžiūros ir įvairios doktrinos“⁴¹.

Tautininkų valdžia, sumažindama Teologijos-filosofijos fakultetą, pažeidė konkordatą su Šventuoju Sostu. Konkordato XIII straipsnyje minimas Teologijos-filosofijos fakultetas, koks jis buvo Konkordato sudarymo metu. Konkordatas yra bilateralinė sutartis. Viena šalis, nesusitarusi su kita šalimi, negali jo nuostatų keisti⁴². Ir anksčiau Šventasis Sostas per savo atstovus buvo ne vieną sykį pareiškęs tvirtą pažiūrą į Teologijos-filosofijos fakulteto neliečiamumą, todėl fakultetas ilgą laiką ir nebuvo liečiamas. Pažeidus ankstesnius susitarimus, Šventojo Sosto atstovas Lietuvos Vyriausybei pareiškė protestą dėl įvykdytos reformos.

LIETUVOS KATALIKŲ UNIVERSITETO KŪRIMAS

Po minėtos Teologijos-filosofijos fakulteto „reformos“ Katalikų veikimo centre (KVC) ir Episkopate atgijo mintis turėti savo universitetą. Šio universiteto kūrimui pritarė Lietuvių katalikų mokslo akademija. 1931 m. spalio 9 d. Lietuvos Episkopatas nutarė steigti Lietuvos katalikų universitetą. Tuo rūpintis pavesta vysk. M.Reiniui.

Vėliau vysk. M.Reinys rašys apie Katalikų universiteto svarbą, akcentuos, kad Katalikų Bažnyčia „kiek gali, rūpinasi ne tik teologija, bet ir kitais mokslais, turinčiais įtakos religijai, dorovei, auklėjimui privataus ar viešojo gyvenimo srityse. Iš čia eina pamatuotas Bažnyčios rūpestis katalikų universitetais, apie kuriuos yra net atitinkami Bažnyčios teisių nuostatai (Codex iur. can. 1375–1380). Juose pageidaujama net (can. 1379, § 2), kad krašte būtų įkurti katalikų universitetai, jei viešieji universitetai nėra persisunkę katalikišku mokslu ar mintimi. Be to, nežiūrint viso didelio kat. Bažnyčios patyrimo universitetų steigimo ir laikymo srityje, Šv. Sostas 1931 m. yra

⁴⁰ Vilniaus universiteto istorija 1803–1940. Vilnius, 1977. T. 3. P. 97.

⁴¹ [Be aut.] Visuomeninis gyvenimas // Židinys. 1931. T. 14. Nr. 8–9. P. 186.

⁴² [Be aut.] Katalikiško universiteto būtinumas // Židinys. 1931. T. 14. Nr. 11. P. 390.

išleidęs ir naujas mokslo pažangai pritaikytas normas universitetų ir fakultetų konstitucijos „Deus scientiarum Dominus“ ir regulamino pavidalais“⁴³.

Apie Katalikų universiteto būtinumą vėl pagausėja straipsnių spaudoje, pateikiamos kitų šalių žinomų asmenybių mintys: „Universitetas katalikams yra būtinybė būtent todėl, kad bažnyčia, atsisakydama nuo universitetų, nebegalėtų pakankamai atlikti savo misijos – visuotinai skelbti tikėjimo tiesas. Jos pasiuntinybė: „Eikite ir mokykite!“ nežino ribų. Bažnyčia turi sau reikalauti vietos tiek universitetuose, tiek pradžios mokyklose. Apaštalo pasakymas: „Mes negalime tylėti!“ turi reikšmės visais laikais“ (iš tėvo Kassiano Henzeno kalbos)⁴⁴.

Visuomenės požiūrį į Katalikų universiteto būtinumą aiškiai išreiškė prof. K. Pakštas:

„1921 m. sunkiau buvo įrodinėti nerangiems katalikams, kad toks universitetas reikalingas. 1931 m. jiems ir įrodinėti neberekėjo. Visuose susirinkimuose, suvažiavimuose, KVC konferencijoj jau nebebuvo nė ginčų dėl jo reikalingumo: visi kalbėjo tik apie tai, kaip tą didį sumanymą realizuoti, kaip pinigų surinkti, kur patalpas rasti ir kt.“⁴⁵

Vienas svarbiausių organizavimo rūpesčių – lėšos. Kadangi universitetą steigia katalikai, tai jie turi jį ir išlaikyti. Buvo apskaičiuota, kad jei tik vienas milijonas Lietuvos žmonių, branginančių katalikybę ir lietuvybę, kasmet paaukos po vieną litą, bus galima daug padaryti. Lietuvos vyskupai išrinko vyskupų komisiją Lietuvos katalikų universiteto reikalams. Ją sudarė Kauno arkivysk. metrop. J. Skvireckas, Kaišiadorių vysk. J. Kukta ir Vilkaiviškio vyskupo padėjėjas vysk. M. Reinys. 1931 m. gruodžio 1 d. komisija sudarė Centro komitetą aukoms rinkti ir pavedė jam atlikti Vyskupų Konferencijos nutartas rinkliavas. Vietos vyskupai savo vyskupijose taip pat sudarė po komitetą, kurie vadovavo parapijų organams.

Katalikiškos pakraipos laikraščiuose ir žurnaluose komitetas paskelbė atsišaukimą. Pateiksime šio atsišaukimo tekstą iš „Lietuvos mokyklos“⁴⁶:

ATSIŠAUKIMAS

Paremkime Katalikų Universitetą!

Katalikiška Lietuvos visuomenė šiandien sujudo. Susidomėjimas šių dienų opiausiais katalikų reikalais kaskart gyvėja. Katalikų akcijos idėjos pradeda vis labiau pasiekti kaimiečio protą ir širdį. Kaimas jau supranta Katalikų Universiteto reikšmę ir reikalingumą Bažnyčios ir tautos gyvenime. Tai liudija konkretūs faktai, pasireiškia gausiai plaukiančiomis pagal kaimiečių išgales aukomis, kurias renka parapijiniai L. Kat. U-tui aukoms rinkti komitetai. Ekonomi-

⁴³ Reinys M. Aukštoji katalikų mokykla Lietuvoj // Židinys. 1934. T. 19. Nr. 5–6. P. 493.

⁴⁴ [Be aut.] Katalikiško universiteto būtinumas // Židinys. 1931. T. 14. Nr. 11. P. 390.

⁴⁵ Pakštas K. Lietuvos Katalikų Universitetas // Židinys. 1931. T. 14. Nr. 11. P. 332.

⁴⁶ Lietuvos mokykla. 1932. XV m. Nr. 4. P. 96.

nio krizio varginamas ūkininkas, darbininkas, tarnas Kat. U-tui aukoja nors keletą litų, minimum 50 centų. Sukruto kat. organizacijos aukodamos Kat. Un-tui, jo naudai rengdamos pramogas, dalyvaujamos organizuotos Kat. Un-tui rinkliavos įgyvendinime. Sujudo užjūrio broliai – amerikiečiai. Tai džiugina reiškiniui!..

Šiuo raštu maloniai kreipiamės į katalikiškąją Lietuvos inteligentiją, prašydami J.J.EE Vyskupų steigiamą Katalikų Universitetą paremti savo aukomis: aukoti bažnytinėms rinkliavoms, ypač gi prisidėti pagal išgalę prie metinės laisvos duoklės. Tamstų aukos ne vien materialiai parems Kat. Universiteto reikalus, – jos švies gražiu pavyzdžiu, skatinančiu aukoti ir kitus.

Vasario pabaigoj ar kovo pradžioj įgalioti asmenys Kaune ir provincijos miestuose miesteliuose aplankys kiekvieną kat. šeimą Kat. Un-to reikalais. Jie aplankys ir Tamstą, Gerbiamas Katalike Inteligente. Tai iš anksto žinodami, pasirenkime pagal išgalę paaukoti Kat. Un-tui. Racionaliai apkarpę išlaidas, susivaržę taupumo idėja – atliekamo pertekliaus dalelę aukokime aukščiausiai Kat. Mokslo Šventovei!..

„Aušra naujos gadinės teka, užšvis ir saulės spinduliai...“

Katalikai inteligentai! padėkime jiems prasiskverbti pro tamsiuosius gyvenimo ūkus!.. Bendromis jėgomis sukurkime Katalikiškąjį Mokslo židinį, skleidiantį Bažnyčiai palaimą, Tėvynei – gerovę!..

L.K. Un-tui Aukoms Rinkti
Centralinis Komitetas

Kaip matyti iš atsišaukimo, mažiausia auka nurodyta 50 centų nuo asmens. Tačiau buvo aukojama daugiau. Dideles aukas būsimam universitetui skyrė vyskupai, kunigai, pasauliečiai bei įvairios organizacijos. Deja, vietinė valdžia tokias rinkliavas įvairiais būdais bandė trukdyti.

Lėšas, kaip minėta atsišaukime, rinko ir Amerikos lietuviai. Išgirdę, kad 1916 m. jų iškeltoji idėja vykdoma, patys pasiūlė pagalbą. Jiems buvo išleistas specialus atsišaukimas⁴⁷.

1932 m. pradžioje Romoje lankęsis Telšių vysk. J. Staugaitis sužinojo apie Vatikano rūpestį dėl naujo mokslo židinio steigimo. Seminarijų ir studijų reikalų kongregacijos vyriausiasis viršininkas kardinolas Bisletti drąsino lietuvius katalikus, žadėdamas paramą⁴⁸.

Renkant aukas kartu buvo galvojama ir apie mokslo personalą. Į užsienį buvo pasiūsta keletas stipendininkų patobulinti studijų ir rengtis akademiniam darbui.

Lietuvos periodinėje spaudoje pasirodė straipsnių, kur buvo aprašomas

⁴⁷ [Be aut.] Lietuvos Katalikų Universiteto reikalai // Židiny. 1932. T. 15. Nr. 3. P. 281.

⁴⁸ Ten pat. P. 280, 281.

katalikiškų universitetų kūrimas kitose šalyse. Lietuvos katalikiškoji visuomenė buvo pamažu rengiama sutikti ir nugalėti galimus kliudymus kuriant Lietuvos katalikų universitetą.

Vienas pirmųjų tokių straipsnių – prof. J.Ereto apie Fribūro universitetą⁴⁹. J.Eretas rašė, kad, „katalikų mokslingumui augant, liberalų įtaka turės sumažėti, kad, padidėjus apsišvietusių katalikų kadrai, daug sunkiau negu lig šiol bus hipnotizuoti katalikų mases ir iš užkulisių jas sau pageidaujama kryptimi diriguoti“⁵⁰. Todėl laisvamaniai ir liberalai visaip kliudė ši universitetą įkurti. Fribūro universitetas įsteigtas tik 1889 m. spalio mėnesį. Šio universiteto įsteigimas, pasak J.Ereto, buvo pavyzdys daugeliui šalių, juo pasekė ir Lietuvos katalikai⁵¹.

1932 m. spaudoje rašoma: „Iš didelio pritarimo katalikų universiteto steigimui matyti, kaip gyvai yra susirūpinusi visuomenė katalikiškomis mokyklomis. Nepasitenkindama katalikiško universiteto steigimu, ji kelia klausimą ir aukštesnių katalikiškų mokyklų. Dabartinių mokyklų moralinės įtakos bejėgiškumas ypač ryškus didesniuose miestuose, kur mokiniai dėl įvairių antimoralinių įtakų greit praranda kaimo išauklėjimą, gi naujai tinkamo religinio ir moralinio išauklėjimo mokyklos jiems neįstengia duoti“⁵².

Prof. K.Pakštui rūpėjo, koks – valstybinis ar privatus – turėtų būti Katalikų universitetas. Nurodęs vieno ir kito galimybes, teigė: „Būdamas privatinis, Lietuvos Katalikų Universitetas bus žymiai lankstesnis, lengviau darys reikalingus pakeitimus, greičiau prisitaikins moderniško gyvenimo reikavimams, glaudžiau suaugęs su visuomene ir klusniau atsilieps naujausiais mokslinės ir apskritai kultūrinės kūrybos klausimais“⁵³. Toks universitetas negalės būti konkurentas valstybiniam universitetui, tarp jų galimas tik bendradarbiavimas. Katalikiškas universitetas pradžioje bus mažas, nes nenumatyta vienu kartu atidaryti visų fakultetų, tačiau „naujasai universitetas yra užsimojęs plačiai išplėtoti visas tas mokslų šakas, kurios liečia Lietuvos kūrybą ir gamtą. Tad lietuviškumas žada būti jo specialybe“⁵⁴. Nors šiam universitetui reikės skirti daug sumanumo, lėšų ir energijos, tačiau katalikai suprato „ir tą milžinišką savojo universiteto reikšmę Lietuvos dvasiniam atgimimui, katalikų intelektualinei emancipacijai ir moraliniam tautos atsparumui“⁵⁵.

Vyskupų komisija (J.Skvireckas, J.Kukta ir M.Reinys) rūpinosi ne tik būsimo universiteto materialine padėtimi – organizavo aukų rinkimą, kad-

⁴⁹ E r e t a s J. Šveicarijos Katalikų universitetas // Židinys. 1931. T. 14. Nr. 12. P. 442–452.

⁵⁰ Ten pat. P. 443.

⁵¹ Ten pat. P. 452.

⁵² P a v i e n t i š k i s. Mums reikia katalikiškų mokyklų // Rytas. 1932. Vasario 5. Nr. 18.

⁵³ P a k š t a s K. Lietuvos Katalikų Universitetas // Židinys. 1931. T. 14. Nr. 11. P. 333.

⁵⁴ Ten pat. P. 334.

⁵⁵ Ten pat. P. 335.

rų telkimu – siuntė studijuoti į Vakarų universitetus. Vyskupų komisijos iniciatyva rašomi straipsniai periodinėje spaudoje – formuojama visuomenės nuomonė apie katalikų universiteto būtinybę Lietuvoje. Buvo atliktas ir didžiulis mokslinis tiriamasis darbas. Štai kaip apie tą sunkų universiteto kūrimo laikotarpį po kelerių metų, t.y. 1934 m., rašė vysk. M.Reinys:

„Išnagrinėjus civilines ir kanonų teises, prieita išvada, kad Lietuvos Bažnytinės Provincijos Episkopatas turi teisę steigti Katalikų universitetą, pranešdamas apie tai švietimo ministeriui. Tokia teisė yra lemiama atitinkamais Lietuvos Valstybės Konstitucijos paragrafais ir Konkordatu (I str.), kuris nustato net, kad „visos mokyklos, kurios yra tiesioginėje Vyskupo žinioje ir prisitaiko prie Švietimo ministerijos programos, diplomų įvertinimo atžvilgiu bus prilygintos valstybinėms mokykloms“.

Konstitucijoje (§ 80) numatyta mokyklų priežiūra yra, žinoma, Vyriausybės teisė. Tiesa, ji turėtų būti apibrėžiama įsakmiau atskiru įstatymu, kurio iki šiol dar neturime. Viena yra aišku, kad ir to įstatymo dvasia ir raidė galėtų plaukti iš atitinkamų Konstitucijos paragrafų. Tokio įstatymo nebuvimas, žinoma, neturėtų būti kliūtis vienai ar kitai mokyklai įsteigti ir veikti. Čia dar galima pastebėti, kad mūsų įstatymai, kuriuose numatyta pradžios ir aukštesniųjų mokyklų priežiūra, reikalauja tik pranešti švietimo arba kuriai kitai atitinkamai ministerijai apie „steigiamos mokyklos vietą ir jai skiriamus namus“, be to, „butas, mokymo personalas, priemonės ir sąlygos“ turi atitikti nustatytas taisykles ir reikalavimus. Pavyzdžiui čia gali būti pradžios mokyklų (45§), vidurinių ir aukštesniųjų (49§), žemės ūkio mokyklų (27§), aukštesniųjų specialinių žemės ūkio mokyklų (40§) įstatymai (Vyr. Žin. Nr. Nr. 200, 190, 97, 226). **Niekur čia nėra kalbama apie leidimus, o tik apie pranešimus švietimo vadovybei** (išskirta mano.– A.V.). Tokia ne valdžios išlaikomų mokyklų priežiūra ir jų steigimo dvasia atitiko ir konstitucijos dvasią.

Tiesa, Konstitucijoje, Kanonuose, Konkordate tėra pažymėti tik pagrindiniai principai, kuriems įgyvendinti galėtų būti reikalingi atskiri nuostatai. Bet viena yra aišku, kad ir tokie nuostatai negalėtų prieštarauti pagrindiniams įstatymams (Konstitucijai), o be to, ne visi jie yra reikalingi atskirų įstatymų, kad galėtų būti įgyvendinti. Apie Konkordatą galima būtų dar ir tai pasakyti, kad jame yra jau veikiantieji nuostatai, o ne atskirais įstatymais įvesdintini principai.

Lietuvos Bažnytinė Hierarchija taip pat steigia mokyklas be Respublikos administracijos organų leidimo (Vilkaviškio ir Telšių Kunigų Seminarijos yra įsteigtos atitinkamo vyskupo dekretu). Ir visa tai nekelia jokių abejonų juridiniu atžvilgiu.

Tiesa, steigiant Lietuvos aukštąsias mokyklas, jų statutai išleisti atskirais įstatymais, bet kad kuriant ne valdžios aukštąsias mokyklas reikėtų taip pat jų statusus skelbti atskiru įstatymu, niekur įstatymuose nėra minima.

Sudarant Katalikų Universiteto statutą, buvo turėta prieš akis, be kita

ko, ir Vytauto Didžiojo Universiteto statuto nuostatai profesūros, studentų ir mokslo atžvilgiu, todėl jo reikalaujamos kvalifikacijos iš profesorių ir studentų nėra mažesnės kaip VDU statute⁵⁶.

Vysk. M.Reinys buvo gerai susipažinęs su Katalikų universiteto kūrimo galimybėmis, todėl buvo paskirtas vadovauti Statuto rengimui. 1932 m. pavasarį vyskupų paskirtas komitetas jau buvo parengęs Lietuvos katalikų universiteto Statutą, mokymo planus ir kitus būtiniausius dalykus. „...paruošiamasis darbas atliktas taip sąžiningai, kad mokslas gali prasidėti bet kokių momentu“⁵⁷, – rašoma 1932 metų spaudoje.

Pagal parengtą projektą Lietuvos katalikų universitete atidaryti du fakultetai. Iš pradžių Aukštasis katalikų akcijos institutas, kuriame mokytųsi ne tik dvasininkai, bet ir pasauliečiai. Šio instituto branduolį turėjo sudaryti vysk. Mečislovas Reinys, prof. Antanas Maliauskis ir dr. Stasys Ūsoris. Institute buvo numatyta dėstyti Katalikų akcijos mokslą ir priemones.

Lietuvos katalikų universitete, be Aukštojo katalikų akcijos instituto, iš pat pradžių turėjo būti ir Komercijos-administracijos fakultetas. Šio fakulteto dekano pareigos turėjo būti patikėtos buvusiam finansų ministrui dr. P.Karveliui. Be jo, fakulteto branduolį būtų sudaręs dr. J.Urmanas, „Lietūkio“ direktorius, prof. dr. K.Pakštas ir doc. A.Tumėnas⁵⁸.

Vėliau Lietuvos katalikų universitetas pagal poreikius fakultetų skaičių būtų galėjęs plėsti.

* * *

Taigi parengtas Lietuvos katalikų universiteto Statutas, mokymo planai Episkopato atstovo buvo įteikti patvirtinti Bažnyčios vadovybei Romoje. 1932 m. birželio 18 d. gautas Šventojo Sosto leidimas⁵⁹. Lietuvos katalikų universiteto rektoriumi buvo patvirtintas Lietuvos vyskupų išrinktas, daug prisidėjęs prie šio universiteto kūrimo, vyskupas Mečislovas Reinys.

1932 m. rugpjūčio 5 d. aukštoji mokykla Lietuvos Episkopato buvo oficialiai įkurta, kancleriu-rektoriumi patvirtintas vysk. M.Reinys⁶⁰. Kitą dieną (t.y. rugpjūčio 6) Lietuvos arkivyskupas metropolitas J.Skvireckas pranešė švietimo ministrui Konstantinui Šakeniui apie Lietuvos katalikų universiteto įkūrimą⁶¹.

⁵⁶ Reinys M. Aukštoji katalikų mokykla Lietuvoj // Židiny. 1934. T. 19. Nr. 5–6. P. 494–495.

⁵⁷ [Be aut.] Lietuvos Katalikų universiteto įkūrimas // Židiny. 1932. T. 16. Nr. 8–9. P. 189.

⁵⁸ Ten pat.

⁵⁹ Bačkis S. LKM Akademijos 60 metų sukakties minėjimas // LKMA Suvažiavimo darbai. Roma, 1987. T. 12. P. 15.

⁶⁰ Ten pat.

⁶¹ [Be aut.] Lietuvos Katalikų universiteto įkūrimas // Židiny. 1932. T. 16. Nr. 8–9. P. 188.

Rugpjūčio 17 d. vysk. M.Reinys prisistatė švietimo ministrui ir įteikė kvietimą dalyvauti Lietuvos katalikų universiteto atidarymo iškilmėse. Ministras sveikino naują mokymo įstaigą, linkėdamas geriausios kloties⁶².

Buvo išsiuntinėti kvietimai svečiams. Katalikų universiteto atidarymo iškilmės buvo numatytos rugpjūčio 28 d. Jas turėjo sudaryti dvi dalys: bažnytinė dalis – šv. Mišios ir akademinė dalis.

Bažnytinė Katalikų universiteto atidarymo dalis įvyko pagal planą. Arkivyskupas metropolitas J.Skvireckas aukojo šv. Mišias Bazilikoje ir pasakė pamokslą. Pamaldose dalyvavo Šventojo Tėvo atstovas mons. A.Arata, Lietuvos vyskupai, išskyrus vizitinėje kelionėje esantį Panevėžio vyskupą K.Paltaroką ir susirgusį Katalikų universiteto rektorių vysk. M.Reinį. Dalyvavo buvęs prezidentas A.Stulginskis, gausus inteligentijos ir studentų būrys, mokslo įstaigų ir visuomeninių organizacijų atstovai. Gauta apie 500 sveikinimų iš užsienio ir įvairių Lietuvos vietų. Visa tai patvirtino Katalikų universiteto idėjos pritarimą, jo reikalingumą⁶³.

Antroji dalis – akademinė – turėjo vykti „Saulės“ rūmuose, kuriuos „Saulės“ švietimo draugija perleido Katalikų universitetui. Tačiau išvakarėse, t.y. rugpjūčio 27 d., Metropolijos kurijoje buvo gautas rugpjūčio 26 d. raštas, pasirašytas švietimo ministro, kuriame nurodomos universiteto atidarymo kliūtys.

Taigi iškilmingos akademinės iškilmės, numatytos po pietų, negalėjo įvykti – išvakarėse jas uždraudė tautininkų valdžia. Apie šį draudimą nespėjo sužinoti atvykę svečiai policijos buvo išsklaidyti⁶⁴.

„Nukreipti įkurtojo Universiteto gyvenimą iš pat pirmų dienų nuo bet kokių politinių aistrų ir nepainioti jo su dienos smulkmenomis“, – svarbiausias universiteto rektoriaus vysk. M.Reinio ir visos vadovybės tikslas⁶⁵. Todėl buvo išleistas pranešimas, kur paaiškinta, kodėl universiteto atidarymas atidėtas, akcentuota, kad nepaisant viso to „Universiteto organai ir fakultetų branduoliai tęs savo darbą nustatytu planu, stiprindami mokslo pajėgas, rūpindamiesi aukų rinkimu, kad tuo būdu būtų sudaryti dar tvirtesni šio katalikų mokslo ir kultūros židinio pagrindai“⁶⁶.

M.Reinio pastangų dėka „...1932 m. lapkričio mėn. 15 d. Švietimo Ministerio buvo žadėta duoti katalikų Universiteto Statutui reikalingą eigą“⁶⁷, bet pažadai taip ir liko pažadais. Lietuvos katalikų universiteto rektorius M.Reinys rašė:

⁶² [Be aut.] Arkivyskupas Mečislovas Reinys. Chicago, 1977. P. 99.

⁶³ [Be aut.] Lietuvos Katalikų universiteto įkūrimas // Židinys. 1932. T. 16. Nr. 8–9. P. 188.

⁶⁴ E r e t a s J. Dvi generacijos mūsų krikščioniškosios kultūros tarnyboje. Nuo „Tėvynės Sargo“ įsteigimo (1896) iki „Naujosios Romuvos“ įkūrimo (1931) // LKMA Suvažiavimo darbai. Roma, 1972. T. 7. P. 36.

⁶⁵ [Be aut.] Lietuvos Katalikų universiteto įkūrimas // Židinys. 1932. T. 16. Nr. 8–9. P. 188.

⁶⁶ Ten pat. P. 188–189.

⁶⁷ R e i n y s M. Aukštoji katalikų mokykla Lietuvoj // Židinys. 1934. T. 19. Nr. 5–6. P. 495.

„Katalikų universiteto steigėjų yra nuoširdus noras dirbti ramus mokslo, auklėjimo ir krikščioniškosios kultūros darbas. Tasai darbas reikalauja daug iniciatyvos ir didelio pasiryžimo. Bet laisva iniciatyva mūsų jaunos valstybės gyvenime yra daug gera padariusi ir ja nepasitikėti šiuo metu nebūtų pagrindo. Be to, privati iniciatyva palengvina ir valstybės biudžetą, kas ypač svarbu šiais laikais.

Žinoma, Katalikų universiteto steigėjai gerai supranta, kad tokia įstai-ga reikalauja daug jėgų ir pasiryžimo...“⁶⁸

LIETUVOS KATALIKŲ UNIVERSITETO PROBLEMOS ATIDĖJUS JO AKADEMINĮ ATIDARYMĄ (1932–1940)

Atidėjus Katalikų universiteto įsteigimo datą, šios idėjos nebuvo atsisakyta. 1932 m. gruodžio 27 d. buvo įregistruota Draugija Katalikų universitetui remti. Jos pirmininkas buvo dr. Jonas Grinius, reikalų vedėjais yra buvę dr. Pranas Mantvydas, po jo dr. Juozas Girnius⁶⁹. Katalikai ir toliau rinko aukas, organizavo biblioteką, o Draugija Katalikų universitetui remti organizavo įvairių paskaitų ciklus. Šiuos darbus visokeriopai rėmė ir skatino Lietuvos katalikų universiteto rektorius vysk. Mečislovas Reinys.

Toliau detaliau apžvelgsime čia paminėtus darbus.

Pirmiausia Lietuvos katalikų universiteto vadovybė 1932 m. pabaigoje kreipėsi į plačiuosius visuomenės sluoksnius, prašydama paremti Lietuvos katalikų universiteto biblioteką. Pateikiame visą kreipimosi tekstą.

LIETUVOS KATALIKŲ UNIVERSITETO BIBLIOTEKOS REIKALU

Kaip kiekvienas darbas, taip ir mokslinis, tegali būti dirbamas tam tikrų priemonių pagalba. Jo svarbiausia priemonė, be kurios joks mokslinis darbas neįmanomas, yra knyga. Tai gerai žinodamos įvairios mokslo įstaigos, kaip universitetai, akademijos, seminarijos ir t.p., pirmų pirmiausia, vienos su kitomis lenktyniuodamos, stengiasi steigti bibliotekas. Savo didelėmis ir vertingomis bibliotekomis ne mažiau giriąsi, kaip savo garsiais mokslo vyrais, amžiams nešančiais šviesą ir jų laboratorijose padarytais išganingais žmonijai išradimais. Ir visai pamatuotai, nes be šios – anot Schopenhauerio – „popierinės žmonijos atminties“, didžiųjų jos galvotojų minčių akumuliacijos, be jos veikėjų darbų registracijos mes būtume be galo bėdini.

Atgavus nepriklausomybę, ir mums, lietuviams, atėjo laikas smarkiau rūpintis šios rūšies mokslo priemonių gamyba. Gerą pradžią jau yra padarę

⁶⁸ Ten pat. P. 495–496.

⁶⁹ Bačkis S. LKM Akademijos 60 metų sukakties minėjimas // LKMA Suvažiavimo darbai. Roma, 1972. T. 7. P. 37.

V.D. Universitetas ir Centralinis Valstybės knygynas Kaune. Bet to dar maža. Ateity mes esame reikalingi dar visai kitokių knygynų, nes tik gerai knygomis aprūpintos tautos galės sėkmingai dalyvauti mokslinėje kūryboje ir bendrai kultūrinių vertybių gamyboje.

Tą savo mokslinę ir patriotinę pareigą Lietuvos katalikai yra jau seniai supratę kurdami prie paskirų kapitulų, seminarijų, vienuolynų, organizacijų ir t.t. savas bibliotekas.

O dabar, sukrutus Lietuvos katalikams uoliau rūpintis aukštojo mokslo reikalais ir įsikūrus Katalikų universitetui, nors dar jam ir nepradėjus normaliai veikti, ir pas mus atsirado gyvas reikalas įsteigti savo didžią biblioteką to paties universiteto tikslui ir darbui. Tai būtų centrinis mūsų šalies Katalikų knygynas. Nors jis pirmoje eilėje turės būti organizuojamas paties Lietuvos katalikų universiteto, jo biudžeto skiriamomis lėšomis, tačiau jis negalės apsieiti be paramos iš šalies, kuri užsieniuose gausiai tokioms mokslo įstaigoms teikiama. Tuo reikalu L.K.U. vadovybė ir turi garbės kreiptis į mūsų visuomenę prašydamą remti jos pastangas.

Pirmiausia ji prašo aukoti Lietuvos katalikų universitetui knygų. Dar daug yra knygų pas paskirus asmenis, kurie tik retkarčiais arba visai jomis nesinaudoja. Tos knygos, sudėtos į didelį knygyną, atneštų kur kas daugiau naudos. Pageidaujama visokių sričių, kalbų ir senumo knygų. Mielai priimami ir dublikatai, kaip ir kiek apgadintos knygos. Ypatingo dėmesio prašoma kreipti į daug kur pasitaikančias senas knygas, savininkų dažnai laikomas bevertėmis. Jų tarpe dažnai esti retai beužtinkamų egzempliorių. Nors ir rusai su vokiečiais karo metu daug jų iš Lietuvos yra išgabėję, vienok jų yra dar užsilikusių ir prašosi geresnio laikymo ir apsaugos.

Renkami ir laikraščiai bei žurnalai. Pageidaujami komplektai tiek seniauėjusių, tiek dabar einančių, be turinio, kalbos, formato ir t.t. skirtumo. Senesnių, dabar nebeeinančių, žurnalų bei laikraščių mielai priimami ir paskiri numeriai.

Labai pageidaujami ir visoki rankraščiai, kuriuos paliko mūsų rašytojai, publicistai, poetai, kunigai, veikėjai ir t.t. Tų rankraščių dar apščiai yra, bet dažnai jie laikomi be vertės ir užmetami. Juos surinkus į vieną ir aptvarkius, tie manuskriptai sudarytų vertingą kolekciją, būtų žymus mūsų kultūros istorijos paminklas.

Ieškant ir tvarkant aukščiau minėtą medžiagą ne vienam į rankas paklius ir daugiau dalykų, tinkančių L.K.U., kaip vietų ar asmenų fotografijos, paveiksai, graviūros, liaudies meno pavyzdžių, mineralijų, numizmatikos dalykų ir panašių eksponatinio pobūdžio dalykėlių. Tokių suradus labai prašytume apie tai pranešti, kad būtų galima tartis dėl jų tolimesnio likimo.

Žinodama ir kitų kraštų leidėjų ir autorių pavyzdį mažiausia po vieną egzempliorių kiekvieno savo leidinio aukoti mokslo įstaigoms, L.K.U. vadovybė drįsta ir mūsų gerb. leidėjus ir autorius paprašyti neatsisakyti dar ir tokiu būdu prisidėti prie bibliotekos augimo. Ji yra tikra, kad ypač gerb. mūsų leidėjai katalikai laikys savo pareigą visokiais būdais remti šią L.K.U. įstaigą.

L.K.U. vadovybė, kreipdamasi į plačią visuomenę, pilnai jaučia savo pareigas jos atžvilgiu, užtikrindama, jog pradėtas organizuoti šis knygynas ir jai suteiks galimybės šiuo ar tuo prisidėti prie mokslinio darbo. Ji dar ir dėl to drįsta kreiptis, kadangi jau gautais, be jokių raginimų iš jos pusės, pasižadėjimais ir gausiomis knygų aukomis iš anksto patyrė gyvo šio svarbaus reikalo atjautimo ir yra sužinojusi, jog dar daugelis norinčių prisidėti prie šio kilnaus darbo tik laukia tikslesnių nurodymų.

L.K.U. vadovybė, šiuo kviesdama visuomenę prie kuklios didingo darbo pradžios, iš anksto dėkoja visiems geraširdžiams aukotojams ir gyvai tikisi uolios paramos taip svarbiam Bažnyčiai ir brangiausiai mūsų Tėvynei darbe, kaip kad yra L.K.U. organizavimas bei jo bibliotekos kūrimas.

Lietuvos katalikų universiteto vadovybė.

P a s t a b a . Visas dovanas, aukas ir t.t. L.K.U. bibliotekai siųsti šiuo adresu: Kaunas, Laisvės Alėja Nr. 61, Šv. Gertrūdės bažnyčios Rektoriui⁷⁰.

Daug dėmesio Lietuvos katalikų universitetui per visą nepriklausomos Lietuvos laikotarpį skyrė spauda. Antai 1932 m. nuveiktų darbų apžvalgoje pabrėžiamas to sumanymo reikšmingumas: „Gausingiausia ir stipriausia visuomenės grupė vis dar tebėra katalikai... Aukštojo mokslo srity stambiausia apraiška buvo katalikų universiteto kūrimas. Universiteto steigimą palankiai įvertino Vytauto Didžiojo universiteto vadovybė, matydama jame naują bičiulį Lietuvos mokslą keliant, bet tą darbą aršiai puolė kitos grupės. Iš to tik galima samprotauti apie naujos institucijos reikšmingumą. Naujam universitetui buvo iškelta kai kurių formalinių kliūčių, ir jis negalėjo pereitais metais pradėti veikti. Bet darbai eina tolyn, ir tų kliūčių nugalėjimas, atrodo, tik laiko klausimas“⁷¹.

Turėdami galvoje katalikybės propagavimo svarbą, Katalikų universiteto steigimo idėją rėmė ir kitų šalių katalikai. Vokiečių katalikų žurnale rašoma: „Lietuvos katalikų universiteto idėja, nors iki šiol dar nėra realizuota, nėra nustojusi savo aktualumo. Lietuviai katalikai, kartą pasiryžę, negalės atsisakyti nuo sumanymo per aukštąją mokyklą ugdyti katalikišką lietuvišką kultūrą. Ši katalikų pareiga yra ypatingai svarbi dar ir dėl to, kad lietuvių tauta, per amžius auklėta ir kultūrinta Katalikų Bažnyčios, turi dabar kurti plačią, vieningą, visas gyvenimo ir kultūros sritis apimančią pasaulėžiūrą... Mokslas ir pasaulėžiūra nėra suakmenėjusi praeitis, bet gyva dabartis. Katalikybės uždavinys šiandien yra vesti be tikslo klaidžiojančius, šviesti, rinkti išblaškytus ir jungti netekusius vieningumo pradų. Kad šį uždavinį katalikybė galėtų pasiekti, reikia, kad katalikiškoji sąmonė, remdamasi Šv. Tomo Akviniečio dvasia, galėtų kurti sau adekvatišką pasaulėžiūrą... Kad šian-

⁷⁰ Židinys. 1932. T. 16. Nr. 12. P. 519–520.

⁷¹ M-V-B. Lietuva 1932 metais // Židinys. 1933. T. 17. Nr. 1. P. 6, 9.

dien būtų galima sukurti vieningą, visus šių dienų reikalavimus atitinkančią pasaulėžiūrą, kuri apimtų visas žinojimo ir tyrinėjimo sritis, reikia būtinai įkurti katalikų universitetą⁷².

Nuoširdus rūpinimasis tautos dvasine sveikata atsispindėjo ir tolesnėje vysk. M.Reinio veikloje. 1934 m. jis rašė: „Nepriklausomos Lietuvos buvimas, kaip ir kiekvienos kitos valstybės, yra reikalingas pateisinimo, t.y. tokių vertybių sukūrimo, kuriomis galima imponuoti kitoms tautoms ir valstybėms, kurias turėtų įregistruoti žmonijos istorija. Visiems yra aišku, kad Lietuva negali imponuoti valstybės ribų platumu, tautos gausumu, gamtos turtų masinančiu didingumu. Pateisinimo reikia ieškoti kur kitur, kitose srityse, būtent moksle ir krikščioniškoje kultūroje. Šitos pastarosios gėrybės yra prieinamos tautoms, nežiūrint į jų gyventojų kiekį ar teritorijos didumą. Matyti lietuvių tautos misiją moksle ir krikščioniškoje kultūroje yra nusistatymas ir tų, kurie nori Lietuvoj įkurti Katalikų universitetą – jo uždavinys būtų padėti realizuoti tokią visos tautos misiją... Pilnutinės kultūros pakėlimas į aukštą laipsnį yra mūsų tautos galingiausias ginklas prieš galingų kaimynų aspiracijas mus kultūriškai ir politiškai pavergti. Didžiausias mūsų tautai laidas yra aukšta jos pilnutinė kultūra“⁷³.

Teologo nuomone, patikimiausias kelias į tautos kultūringumą, kuris garantuotų kiekvienam žmogui ir visuomenei dvasinį tobulėjimą, einąs per katalikišką lietuvišką aukštąją mokyklą. „Mūsų tautai šviesus likimas bus užtikrintas, kai ji bus nuolat krikščioniškosios kultūros gaivinama ir remiama, kai jos gyvenimo pagrinduose bus prigimtosios teisės ir Evangelijos mokslas, o ne pozityvizmo pažiūros. Tokias pažiūras patvirtina gyviausieji gyvenimo faktai. Juk bolševikų vyriausybės kuriamas baisiai žiaurus, neteisybės kupinas gyvenimas, kuriame nebesiskaitoma su elementariu žmogiškumu, yra visai nuosekli išvada iš pozityvizmo filosofijos. Tokius klaidingus gyvenimo pagrindus, remiamus pozityvizmu, sukūrė ne kas kitas, kaip tik kai kurios aukštosios mokyklos, kai kurie garsūs juristai pozityvistai, neigią priimtąją teisę ir Evangeliją...“

Kodėl mes, lietuviai, pamatuotai skundžiamės lietuvių persekiojimu Vilniaus krašte, tuos persekiojimus smerkiame? Laikydami pozityvizmo filosofijos pažiūrą į valstybę, turėtume visiems tiems lietuvių suvaržymams būti abejingi, nes jie daromi tam tikros valstybės valdžios. Mums, lietuviams, svarbu todėl paremti tai, kas deda pamatus *philosophiae perennis*, einančiai per visą žmonijos istoriją, harmoningai suderinančiai mažų ir didelių, silpnų ir galingų interesus į solidarišką vienybę⁷⁴.

Vytauto Didžiojo universiteto padėtis, apkarpius Teologijos-filosofijos

⁷² [Be aut.] Universitetas ir pasaulėžiūra // Židinys. 1933. T.17. Nr. 2. P. 185, 186, 187 (Pagal „Der katholische Gedanke“. 1929. Šąs. 1. P. 31).

⁷³ R e i n y s M. Aukštoji katalikų mokykla Lietuvoj // Židinys. 1934. T. 19. Nr. 5–6. P. 489.

⁷⁴ Ten pat. P. 490.

fakultetą, labai pasikeitė. „Mūsų aukštųjų mokyklų gyvenimas pereinamais metais ėjo palyginti senoviška, pilka vaga. Tarpresnių ryšių su visuomene mūsų universitetui užmegzti nepasisekė... Studentų gyvenimo įvairumas taip pat sumažėjo; mat studentų atstovybė, kuri akademiniame gyvenime įnešdavo gyvumo ir įvairumo, pereinuosius metus praleido suspenduota ir naujų savo egzistencijos kelių (jie tuo tarpu dar nėra rasti) beiškodama... Nepasitenkinimo Universitetu buvo jaučiama dar ir dėl to, kad nematyti sistemingo jaunosios kartos ruošimo mokslo personalui papildyti ir kad ši spraga bandoma kamšyti kvies-taisiais svetimtaučiais. Bet, matyti, kad šis reikalas pasitaisys tik tada, kai visur bus suprastas nuoširdžios lietuviškos linijos reikalas“⁷⁵.

Teologijos-filosofijos fakulteto nenaudai pakeitimai universitete įvyko ir 1937 m.: „V.D. Universitetui pereinamieji metai buvo ypačiai pažymėtini, nes naujas statutas jo gyvenime padarė kai kurių pagrindinių pakeitimų. Bene daugiausia pasikeitė Teologijos-Filosofijos fakulteto padėtis, – jis neteko teisės toliau ruošti įvairių specialybių mokytojus. Reforma apskritai palietė kiek Universiteto autonomiją ir padarė jį daugiau priklausomą nuo Švietimo Ministerijos“⁷⁶.

O jau 1940 m., prasidėjus sovietinei okupacijai, kada katalikiškų organizacijų ir įstaigų veikla buvo uždrausta, apie Katalikų universitetą nebuvo ko ir svajoti. Nei vokiečių okupacijos, o juo labiau antrosios sovietinės okupacijos metu, kada visa, kas siejosi su katalikybe, Bažnyčia, katalikiška morale ir doro-ve, buvo laikoma tik praeities atgyvenomis, kai mokiniams, studentams, mokytojams ir dėstytojams buvo griežtai draudžiama eiti į Bažnyčią, apie Katalikų universiteto kūrimą negalėjo būti nė kalbos.

LIETUVOS KATALIKŲ UNIVERSITETUI REMTI DRAUGIJOS VEIKLA

Pagal kitų šalių pavyzdžius Lietuvos katalikų universitetui remti draugija, kaip minėta, organizavo įvairių ciklų paskaitas, joms skaityti kviesdavosi žymius mokslininkus. Chronologine eile paminėsime keletą šių ciklų.

1933 m. žiemą – dviejų savaitių paskaitų ciklas visuomeninėmis bei Katalikų akcijos temomis.

1934 m. gruodžio 4–10 d. – vienos savaitės paskaitų ciklas visuomeninėmis bei pasaulėžiūros stiprinimo temomis.

1935 m. kovo 18–balandžio 1 d. – dviejų savaitių paskaitų ciklas pagrindiniais teisės klausimais. Šiame paskaitų cikle buvo nagrinėjamos tokios temos: teisės pagrindai (dr. L.Bistras), teisė ir metafizika (vysk. M.Reinys), gimtoji teisė (dr. L.Bistras), gimtosios ir pozityvinės teisės santykis (dr.kun.J.Grigaitis), teisės klasifikacija (adv. J.Katilius), teisė ir pareiga (adv. J.Žagrakalys),

⁷⁵ [Be aut.] Lietuva 1934 metais // Židinys. 1935. T. 21. Nr. 1. P. 64.

⁷⁶ Skrupskelis I. Lietuvos gyvenimas 1937 metais // Židinys. 1938. T. 27. Nr. 1. P. 8.

teisinė ir dorovinė santvarka (dr. S. Usoris), vyraujančios srovės teisėje (S. Bačkis), valstybė ir teisė (prof. A. Tumėnas), bažnytinių kanonų pradžia ir jų susitvarkymas kodekse (dr. prel. J. Narjuskas), Bažnyčia ir valstybė (kun. A. Vaitiekaitis), gimtoji teisė istorijos šviesoje (prof. P. Dovydaitis). Taigi trečiajame cikle buvo nagrinėjama dvylika aktualių temų. „Norint būti sąmoningais teisininkais katalikais, norint praktikuoti teisę pagal savos pasaulėžiūros principus, tenka... ieškoti krikščioniško bei filosofiško to mokslo pagrindų nušvietimo. Kalbamojo ciklo ruošėjai ir norėjo čia mūsų teisininkams suteikti vieną tokių progų susidomėti jų studijuojamo mokslo pagrindais“⁷⁷.

1936 m. kovo 16–21 d. Katalikų universitetui remti draugija surengė paskaitų ciklą apie korporatyvizmą. Paskaitos sukėlė įdomių diskusijų. Skaitė dr. A. Maceina, vysk. M. Reiny, P. Mantvydas, dr. P. Dielininkaitis, O. Labanauskaitė, dr. J. Urmanas⁷⁸.

1938 m. Draugija surengė paskaitų ciklą „Ideologinė Lietuvos praeitis, dabartis, ateitis“⁷⁹. Paskaitą „Reformacijos sąjūdis Lietuvoje“ skaitė S. Sužiedėlis⁸⁰.

1939 m. gruodžio 4–9 d. skaitytas paskaitų ciklas tema „Krikščioniškoji karo ir tarptautinės teisės doktrina“. Perskaitytos 5 paskaitos: „Karo prasmė“ – P. Brazys MIC, „Karo tikslai ir jų teisėtumas“, „Karo priemonės ir jų moralumas“, „Teisinga taika“ – visas tris paskaitas skaitė dr. J. Vaišnora MIC, „Amžinoji taika“ – dr. J. Packevičius MIC⁸¹.

VYSK. M. REINYS ATSTOVAUJA LIETUVOS KATALIKŲ UNIVERSITETUI

Lietuvos katalikų universiteto rektorius vysk. M. Reiny Lietuvių katalikų mokslo akademijos (LKMA) Suvažiavimuose ir kituose tiek moksliniuose, tiek visuomeniniuose renginiuose nuolatos primindavo universiteto reikalus.

1933 m. vysk. M. Reiny Lietuvos katalikų universiteto vardu sveikindamas LKMA I Suvažiavimą pažymėjo, kad mūsų tautai reikia daugiau jėgų suburti mokslo darbui. To darbo pakaks ne tik Vytauto Didžiojo, bet ir Katalikų universitetui, ir Lietuvių katalikų mokslo akademijai, ir dar daugeliui kitų mokslo institucijų. Antras svarbus dalykas, pasak vyskupo, yra toji laisvė, kurią duoda Katalikų Bažnyčia mokslininkams ir mokslo darbą dirbantiems. Bažnyčia yra net kaip dogma pažymėjusi, kad visi mokslai kiekvienas turi savo sritį ir savo metodus. Todėl garantija ir mokslui, ir kiekvienam mokslininkui nepaprastai didelė. Maža pasakyti, kad Bažnyčia remia mokslą ir meną – ji net verčia prisidėti prie mokslo pažangos⁸².

⁷⁷ [Be aut.] Paskaitų ciklas teisės klausimais // Židinys. 1935. T. 21. Nr. 4. P. 435.

⁷⁸ Židinys. 1936. T. 23. Nr. 3. P. 343.

⁷⁹ Židinys. 1938. T. 28. Nr. 8–9. P. 242.

⁸⁰ Sužiedėlis S. Reformacijos sąjūdis Lietuvoje // Židinys. 1938. T. 28. Nr. 8–9. P. 242–261.

⁸¹ Židinys. 1940. T. 31. Nr. 1. P. 111.

⁸² LKMA Suvažiavimo darbai. Roma, 1973. T. I. P. 525–526.

1936 m., sveikindamas LKMA II Suvažiovimą, vysk. M.Reinys kalbėjo, kad Katalikų universitetas dar neveikia, bet Episkopatas jo reikalais rūpintis pavedė paskirtam komitetui. M.Reinys džiaugėsi, kad katalikai mokslininkai ryžosi nagrinėti bendras problemas, nes katalikas mokslininkas negali užsida-ryti tik savo specialybės sferoje. Vysk. M.Reinys sakė: „Išskylančios gyvenime problemos, ypač auklėjimo, nėra tik teorinės. Jos įsibrauna į visą praktiką. Mūsų tautos egzistencija bus patikrinta tik kultūros aukštumu. Tai verčia katalikus mokslininkus susirūpinti ne tik gryojo mokslo, bet ir žmonių bei tautos egzistencijos klausimais. Katalikybė, kaip sintetinė pasaulėžiūra, čia nurodo pagrindines gaires“⁸³.

Dar po trejų metų, 1939 m., sveikindamas LKMA III Suvažiovimą Lietuvos katalikų universiteto vardu, rektorius vysk. M.Reinys apgailestavo, kad dėl tam tikrų aplinkybių Katalikų universitetas vis dar negali pradėti dirbti. Vis dėlto juo rūpinamasi, rengiami žmonės, kaupiama biblioteka⁸⁴.

Vyskupas M.Reinys iki pat sovietinės okupacijos tikėjosi, kad pradės veikti Lietuvos katalikų universitetas. Tačiau jo išsvajotas ir išpuoselėtas kūdikis taip ir neišlipo iš lopšio... Veikiausiai Mečislovas Reinys apie šią neįgyvendinamą svajonę galvojo ir tolimame Vladimiro kalėjime...

Išėivijoje ši mintis dar ilgai sklandė jau žuvus arkivyskupui. 1967 m. LKMA VII Suvažiovime, vykusiame Vasario 16-osios gimnazijoje (Vokietijoje), prof. dr. Juozas Eretas prisiminė Teologijos-filosofijos fakulteto padėtį ir pabrėžė, jog ateityje galima tikėtis, kad katalikų universitetas bus įkurtas. Jis kalbėjo:

„Režimas, patyręs, kad katalikai rimtai rūpinasi savo mokslo židiniais, toliau kiek atlyžo Filosofijos skyriaus atžvilgiu, taip kad darbas, tolerantiško laisvamanio V.Čepinskio remiamas, galėjo būti tęsiamas, kad ir kiek siauresniuose rėmuose. Tokioje situacijoje vyskupai neformavo savo Aukštosios Mokyklos atidarymo ir surinktus jai pinigus panaudojo naujoms mokslo jėgoms ruošti. Dar pridurtina, kad nei Šventasis Sostas, nei episkopatas to universiteto įkūrimo neatšaukė, kas ateityje dar gali būti reikšminga“⁸⁵ (išskirta mano.–A.V.).

Tikrai pamąstymo verti žodžiai. O juk dabar, tokioje moralinio ir dvasinio nuosmukio situacijoje, reikėtų ne tik pamąstyti... Gal reikėtų pabaigti įgyvendinti arkivyskupo Mečislovo Reinio, žmogaus, kurį rengiamės kelti į Altoriaus garbę, svajones ir pradėtus darbus.

⁸³ LKMA Suvažiovimo darbai. Roma, 1973. T. 2. P. 460.

⁸⁴ LKMA Suvažiovimo darbai. Roma, 1972. T. 3. P. 499. ⁸⁵ LKMA Suvažiovimo darbai. Roma, 1973. T. 2. P. 460.

⁸⁵ Eretas J. Dvi generacijos mūsų krikščioniškosios kultūros tarnyboje // LKMA Suvažiovimo darbai. Roma, 1972. T. 7. P. 37.

PROF. EDUARDAS BUDREIKA, Vilnius

VILNIAUS KATEDROS IR LIETUVOS VALDOVŲ RŪMŲ DOKUMENTACIJOS PAIEŠKOS VATIKANO FONDUOSE (1990–1994)

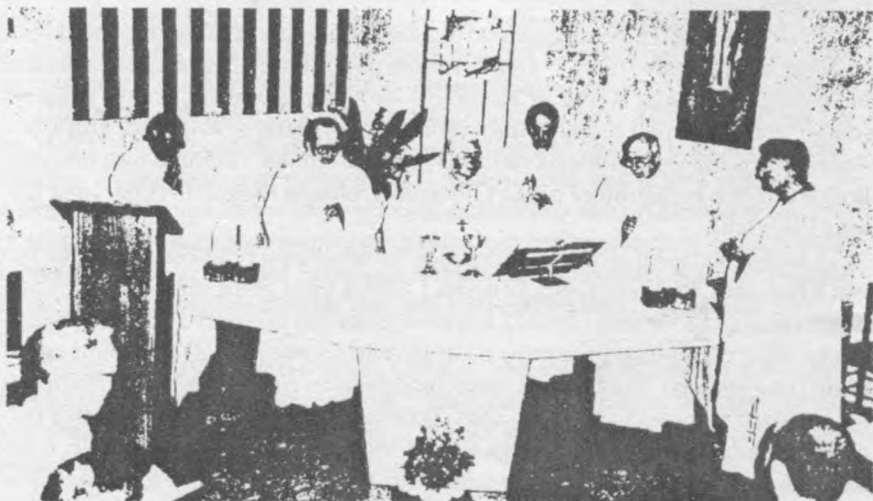
Po prieškarinių 1939/40 akademinių mokslo metų tuomet dar Karališkajame Romos universitete (Reale università degli studi di Roma) visą pusę amžiaus mane traukte traukė fontanan *Di Trevi* įmesta monetėlė, bet svarbiausia – vidinis mano sielos balsas šaukė aplankyti dar bent kartą Šventąjį Miestą, sostinių sostinę Vatikaną, jo archyvus ir bibliotekas. Pagaliau sulaukiau – išsipildė sena svajonė!

Pradžią sugrįžti į Romą lygiai po penkiasdešimt metų savo iškviatimu man ir dviem mano studentams – architektūros paminklų restauratoriams padarė buvę mano mokiniai Kaune ir Romoje – broliai Lozoraičiai, Kazys ir Stasys (dabar abu jau tapę Lietuvos ambasadoriais: pirmasis – Vatikane, antrasis – Amerikoje), bet išrašė tuos iškviatimus pirmojo žmona – žinoma monumentaliosios tapybos restauratorė ponja Giovanna Colonna Pignotelli (Džiovana Kolona Pinjoteli).

Lietuvių katalikų mokslo akademijos Suvažiavimui rengtose tezėse jau buvau užsiminęs, kad rengiantis kelionei į Romą vizai gauti pirmiausiai būtina turėti raštišką iškviatimą (*Invito*), kuriame kvietėjas turi patvirtinti tris pagrindinius įsipareigojimus: 1) parūpinti kur gyventi (*domicilio*), 2) aprūpinti maitinimu (*nutrimento*), 3) užtikrinti medicinos pagalbą (*aiuto medico*) ir parūpinti netgi vidaus transporto bilietus. Toks iškviatėjas šį sykį man buvo tolimos jaunystės architektūros studijų kolega Kauno Vytauto Didžiojo universitete, o dabar – *Vicarius Generalis Congregazione dei Chierici Mariani* – kun. Vaclovas Aliulis. Jis pasiūlė apsigyventi ir maitintis savo tvarkomame vienuolyne (*Via Corsica* 1), 1973 m. pastatytame pagal arch. dr. Renato Costo projektą (1 pav.). Ir čia – negaliu nutylėti, kad mano garbusis iškviatėjas dar ir dabar, tarp aibės savo pareigos darbų, kartkartėmis prisimena kauniškes studijas ir prisėda prie braižybos lentos – savo vienuolyno erdviai, amfiteatrinio plano koplyčiai pats suprojektavo altorinės dalies visus įrangos baldus: altoriaus stalą ir jo foną su tabernakuliu, monolitinius suolus, visus iš marmuro, bei – kol kas – medinę sakyklėlę (2 pav.).

1 pav. Marijos vienuoynas Romoje, Via Corsica 1

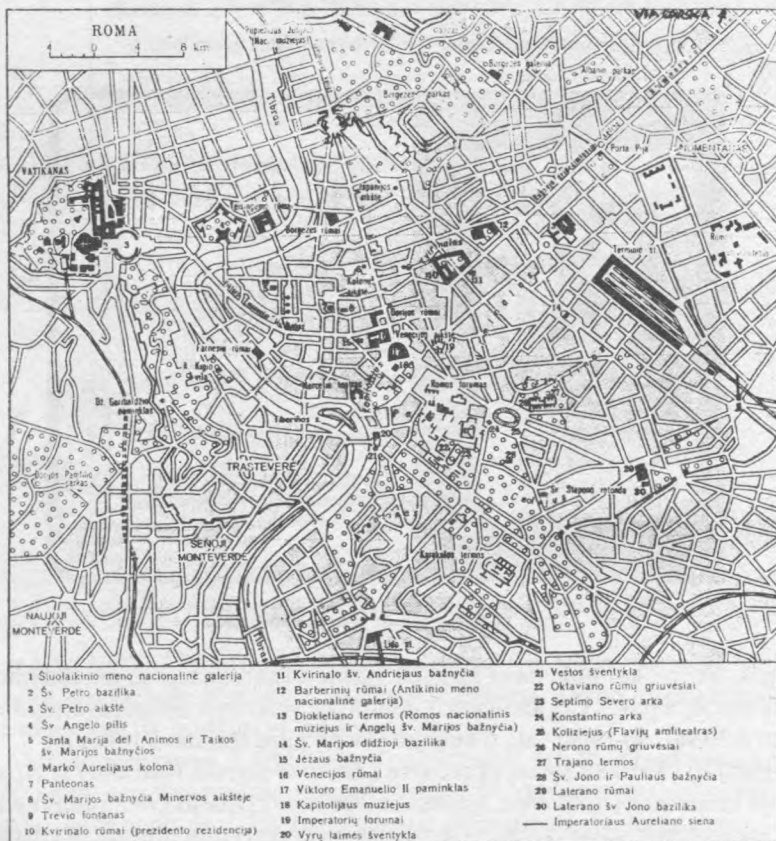
2 pav. Marijonų vienuolyno koplyčioje aukojamos šv. Mišios kun. V. Aliulio 50 m.
kunigystės sukaktį minint

Po šitiekos prabėgusių metų buvo labai patrauklu abiem suglaudus galvas ir suprantant vienam kitą iš pusės žodžio parengti minėtų baldų maketų 1:10 du variantus, nes reikėjo suprojektuoti vieno stiliaus ir marmurinę sakyklėlę, taip pat sutikslinti visų elementų santykius. Mūsų maketai buvo pateikti bendram aptarimui.

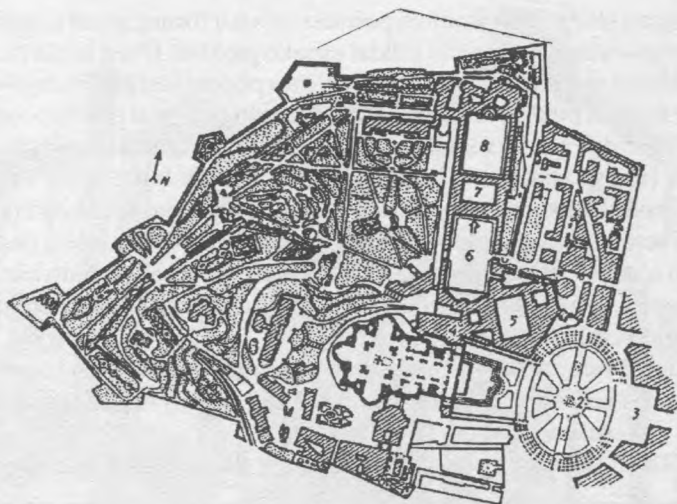
Marijonų vienuolyno Romoje pastatas subtilių formų, gerai apgalvotų santykių, kompoziciniu sprendimu aiškiai nusako paskirtį. Daug lemia puikios kokybės apdailos medžiagos – rausvai oranžinės plytos išorėje, o viduje – grindys, daug kur šviesiai pilkšvo marmuro sienos, laiptų pakopos – poliruoto granito, vietomis užklotos minkšta kilimine danga, kaip ir daugumas koridorių. Čia, be kambarių (visi su atskira vonia etc., celėmis jų jokių būdu nepavadinsi!) vienuolyno broliukams, yra ir sumaniai izoliuotų kambarių su atskira koplytėle, – penketui seselių vienuolių šeimininkių. Yra dar dvi didokos salės (paskaitoms, televizijai ir net mankštai su stalo tenisu ir pan.), bibliotekos skaitykla su knygy saugykla, erdvi valgykla su virtuvės patalpų kompleksu, o po visu pastatu – talpus garažas ir kitos ūkio patalpos.

Jaukiame vienuolyno kieme-sodelyje (nuotraukoje vos vos tematomame) auga stambus kedras ir dvi palmės, taip pat keli žydintys krūmai ir netgi citrin-medis su nukarusiais vaisiais. Tai beveik rojus!

Man buvo skirtas kambarys vienam, taigi darbui turėjau labai palankias

3 pav. Romos miesto plano dalis; kairėje Vatikanas, dešinėje viršuje – Via Corsica 1

4 pav. Vatikano planas; 6 — archyvo ir bibliotekos kiemas

5 pav. 1939/1940 m.m. mokslo liudijimas

sąlygas, tik tolokai reikėdavo kasdien važinėti (autobusais su persėdimu) iki Vatikano (3, 4 pav.). Čia archyvas ir biblioteka veikdavo šešias savaitės dienas – nuo 8.30 val. iki 13.30 val., o kelionė į vieną pusę trukdavo valandą.

Pakliūti į Vatikano slaptąjį archyvą (*Archivio Segreto Vaticano*) ar Apaštališkąją biblioteką (*Biblioteca Apostolica Vaticana*) padėjo Generalinio vikaro rekomendacinis raštas, jo paties surašytas ir gerai argumentuotas. Kartu nusiėmė ir prieš ketverius metus turėtą, o dėl įdomumo dar ir savo studentiškąjį prieškarinių laikų pažymėjimą. Pastarąjį pamatę tuojau pat mane palaikė „sa-

viškiu“ ir bematant išrašė man reikalingus leidimus (5, 6 pav.). Drauge mano pateikti dokumentai buvo pripažinti kaip įrodantys pakankamą italų ir lotynų kalbų mokėjimą, o tai privaloma įrodyti. Mums dar būtinai reikia mokėti lenkiškai, nes nemaža archyvinių dokumentų apie Vilnių ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės reikalus buvo rašomi tuomet valstybine Žečpospolitos kalba (ypač po Liublino unijos, 1569 m.). Be abejo, į skaitytojų sales galima atsinešti

 ARCHIVIO SEGRETO VATICANO	
TESSERA di ammissione N. 128	
rilasciata a	Prof. Eduardas BOUDREIK
il	20 SET. 1994
Vale per entrare nella Città del Vaticano dal Cancellò presso Sant'Anna nei giorni d'apertura dell'Archivio	
BIBLIOTECA APOSTOLICA VATICANA	
SALE DI STUDIO	
Tessera di ammissione N. 457	
rilasciata al	Sig. Prof.
	Eduardas BOUDREIKA
Fotografia	
Firma del titolare	
Scadenza il 15 luglio 1995	
Per la validità occorre la fotografia e la firma del titolare e il bollo a data della Biblioteca Vale per entrare in Vaticano dalla porta presso S. Anna nei giorni comuni di apertura della Biblioteca.	

6 pav. Leidimai darbui Vatikano archyve ir bibliotekoje

ir savo žodynų. Nors bendra taisyklė – nieko, be rašomojo popieriaus, nei atsinešti, nei išsinešti iš skaitytojų salių neleidžiama, o dokumentų kopijas galima užsisakyti tik įrodžius jų būtinumą darbui.

Vatikano archyvan ir bibliotekon pakliūnama pro Šv. Onos vartus, po to praėjus trijų sargybų postus: prie pat vartų stovi Vatikano pasienio kariai (tik ne su spalvota apranga, šalmais ant galvų ir alebardomis, o vienspalviais – tamisiai melsvos spalvos rūbais aukštaūgiai šveicarai, jie taip pat priklauso Šveicarių gvardijai – *Guardia Svizzera*); kiek toliau – karabinierių sargybos postas, o

7 pav. Vatikano archyvo (kairėje) ir bibliotekos (dešinėje) įėjimų durys

prieš pat įėjimą į archyvo kiemą – policininkų postas. Visur tikrina leidimus įdėmiai žiūrėdami į veidus, į nuotraukas dokumentuose ir į leidimų galiojimo datas.

Po tokių patikrinimo procedūrų jau eini tiesiai į archyvo ar bibliotekos vestibulius (7 pav.) pro atskiras duris. Ir čia, ir čia turi pateikti leidimą, pasirašyti lankytojų knygoje, tuomet gauni raktelį nuo individualios spintos, kur privalai palikti visus viršutinius drabužius ir atsineštus daiktus ir tik su užrašams skirtais popieriaus lapais gali kilti keltuvu ar laiptais į skaitytojų sales. Bet pradžia visuomet bus „Indice“ paženklinta patalpa, kur kiekvienas iš lentynų pats išsirenka norimus „indičė“ arba signatūromis paženklintus tomus. Pastarųjų būna po kelias ar net keliolika bylų. Štai taip kiekvieną dieną (bet tik vieną mėnesį, ir dar be dviejų dienų, kai streikavo autobusų vairuotojai) aš intensyviai peržiūrinėčiau ir žymėjau visas bylas apie Vilnių ir Lietuvą. Susidarė nemažas puslapių skaičius, kurį dar papildžiau Šv. Luko dailės akademijos galerijos archyve ir jo filiale – Venecijos rūmuose, visai netoli gigantiškojo Karaliaus Emanuelio paminklo. Visą savo sukaupą archyvinę medžiagą, padauginęs ir sudaręs atskirus rinkinius po vieną egzempliorių, perdaviau Vilniaus dailės akademijos bibliotekai ir Lietuvos katalikų mokslo akademijai. Taigi dabar tie, kas tuo tikslu važiuos į Romą, jau turės „raktus“ Vilniaus ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės archyviniams tyrimams Vatikane.

Savaistraštyje „Dienovidis“ (Nr. 44, 1994 m. gruodžio 2 d., 13 p. straipsnyje „Radiniai Vatikano archyve ir apaštalinėje bibliotekoje“) jau buvo mano iš dailės nušviesti tų metų paieškų rezultatai. Šiame straipsnyje bus kiek plačiau aptarti Vilniaus Katedros ir Lietuvos Valdovų rūmų istorijai reikalingi dokumentai, ypač rūmų renovacijos būtinumą pagindžiantieji faktai.

Pirmiausiai noriu priminti Varšuvos Karalių rūmų atstatymo pagrindinio organizatoriaus prof. Stanislovo Lorencio (mirusio 1991.03.15) man išsakytus teiginius. 1989 m. su grupe savo studentų būdami Varšuvoje praktikos metu, buvome pakviesti į jo butą tame pačiame Tautos muziejuje (Muzeum Narodowe), kurio rūmus jis taip pat pats statė ir kuriam ilgus metus vadovavo, būdamas jo direktoriumi. Prof. St. Lorencas suruošė mums (12 žmonių) vakarienę, išsikvietęs savo dukrą ponią Aliną Kowalczykową, menotyrininkę; ji tebėra gyva liudininkė ne tik jos tėvo veiksmų atstatant Varšuvos Karalių rūmus, bet ir prisimena jo mums išsakytus priesakus – būtinai atstatyti Vilniaus Valdovų rūmus! Tada jis man padovanojo su labai kilnia dedikacija savo knygą, kurioje labai detaliai, su gausiomis iliustracijomis ir dokumentų kopijomis yra nušvietęs visą Varšuvos Karalių rūmų atstatymo eigą. Buvau pasidaręs tos jo kalbos įrašus, todėl galiu gana tiksliai, žinoma, kiek sutrumpinęs, čia atkartoti.

Prof. St. Lorencas sakė, kad ir pas juos buvę daug oponentų, ypač jie prabildavę, kai tik jo, kaip atstatymo komisijos pirmininko, balsas persverdavęs. Varšuvoje, ir apskritai Lenkijoje, architektūros paminklų atstatymu užsiimančių specialistų, net Europos masto, yra dešimtys. Jie, visokiausiomis Atėnų ir Venecijos chartijomis pasiremdami, vis dėlto užmiršdavo svarbiausią argumentą – Karalių rūmai privalo būti atstatyti, nes tai yra šalies ir tautos valstybingumo simbolis. Štai todėl su tokiu įniršiu hitlerininkai siekė nušluoti juos nuo žemės paviršiaus! O argi ne tuo pačiu motyvu rusų caro valdininkai stengėsi beveik suniokioti ir Vilniaus Žemutinės pilies Valdovų rūmus? Ir vis dėlto Vilniuje tebeturime išlikusius autentiškus rūsius ir netgi beveik per du aukštus sienas vadinamųjų A.Šliozbergo rūmų (buv. Pionierių namų). Tuo tarpu Varšuvoje tebuvo išlikęs tik dėl gabaritų (aukščio ir langų angų) išsaugotas vienintelaitis sienos plotelis. Lenkų mokslininkams įsitikinus, kad rūsio sienomis drėgmė kyla aukštyne (nes senovinė izoliacija – beržo žievių sluoksnis – visai menkai tesulaiko šį žalingą procesą), buvo nutarta visiškai demontuoti dar išlikusius relikтус. Po to, pabetonavus naujas banketes (sienų apačios praplatintus pagrindus), perdengti jas trimis smaluoto ruberoido sluoksniais – išmūryti naujas sienas, panaudojant ir griuvenų plytas. Toks restauravimo būdas, žinoma, priminė Venecijos Šv. Morkaus aikštėje atstatytą garsiąją Kampanilę, kuri mūsų amžiaus pradžioje nuo žemės drebėjimo buvo visiškai sugriauta. Be šios grakštuolės varpinės nuostabaus tos aikštės ansamblio žavesio niekas negalėtų pajusti. Žinoma, ir tada būta kritikos. Bet kas atstatyta nuo pamatų – tebestov!

Tačiau kai prancūzai išdrįso išgriauti visą Paryžiaus senamiesčio „širdį“ (vadinamąją „iščių“) ir jo vietoje pastatė griozdišką Pompidu kultūros centrą arba kai iki pamatų demontavo istorišką Bastilijos tvirtovę ir tik grindinyje pažymėjo jos kontūrus, kurie atsидūrė naujai suformuotos aikštės transporto judėjimo zonoje ir dėl to net ir gidui rodant vos įžiūrimi, – kritikuotojai (bent jau prancūzai) visai pritilo. Betgi po to Paryžiaus architektūros paminklų restauratoriai net aiktėlėjo ir neteko amo, kai garsiojo Luvro garbės kieme (Cour d'honneur) kažkoks japonų architektas pastatė stiklinę piramidę – neva būti

na, nes trūkė didesnio vestibulio. (Dabar ten per daug šviesos ir per daug šilumos nuo saulės, todėl būtini brangūs oro kondicionieriai.) O svarbiausia – tas stiklinis gaubtas sudarkė renesansinių rūmų ansamblio visumą ir tapo svetimkūniū buvusioje Prancūzijos karalių rezidencijoje, šiuo metu viename didžiausių pasaulio meno muziejų. Ne mažiau kritikuotinas ir tas faktas, kad klojant pamatus stiklinei piramidei buvo atkastos XIII–XIV a. pilies sienos, tačiau ir į tai nebuvo deramai reaguota, o pasitenkinta tik relikto inventurizacija. Prancūzija turtinga senovinių pilių, tik taip galima pateisinti tokius veiksmus, bet mūsų akimis žiūrint – tai netoleruotina.

Lietuviams reikėtų ryžtingiau veikti ir kurti savo tautos vertingiausių architektūros paminklų atkūrimo teoriją, savo vilniškę chartiją, kaip neseniai yra pasakęs prof. Algimantas Nasvytis, dabartinis Lietuvos architektų sąjungos pirmininkas. Pasak jo, Lietuvoje yra specifinės paminklų išsaugojimo sąlygos.

Suprantama, kad pirmiausia sąlyga yra Vilniaus Žemutinėje pilyje visiškai užbaigti archeologinius tyrimus, o po to išsamiai išstudijavus visą ikonografinę medžiagą (Šv. Luko dailės akademijos Romoje profesorius Pranciškaus Smuglevičiaus (1745–1807) Žemutinės pilies piešinius; dailininko Karolio Račinsko (1799–1860) paveikslus; architekto Pietro Rossio (1760–1814) graviūras bei Sankt Peterburgo dailės akademijos auklėtinio architekto Juozo Kamarausko (1874–1946) akvareles, nors ir žinant pastarųjų dviejų autorių tam tikrą dozę romantizmo įtakos) reikia daugiau pasikliauti arch. dr. Napalio Kitkausko parengtais matavimų brėžiniais bei pagal juos jo atkurtais fasadais ir pjūviais, kurie pasitvirtino minėtų dailininkų (ypač P.Smuglevičiaus) fiksacijų atitikimu.

Tarp kitko, prof. St. Lorencas sakė, kad atstatant Karalių rūmus Varšuvoje buvo vadovautasi visų pirma dailininko B.Bellotto (vadinamojo Conaletto) šių rūmų paveikslais, nors buvo išlikusių prieškarinių laikų matavimų brėžinių (fasadai, planai bei pjūviai), nes jie buvo laiko atžvilgiu anksčiausi, todėl ir autentiškiausi (dar be jokių vėlesniųjų laikų pertvarkymų). O dėl Vilniaus Žemutinės pilies rūmų planų jokių problemų beveik nėra – turint atkastos rūsius, kitų aukštų planai atstatomi automatiškai, nes tiek gotikos, tiek renesanso laikais visos kapitalinės sienos pradedant rūšiais kildavo į viršų per visus aukštus viena ant kitos (gal tik kokios nežymios pertvarėlės buvo pristatomos papildomai?).

Mūsų architektai (ne restauratoriai), kritikuodami atstatymo idėją, tartum neprisimena naujam gyvenimui prikeltų Biržų pilies (buvo išlikusi tik viena siena ir pamatai) ir Trakų salos pilies rūmų – jie jau seniai tarnauja muziejaus reikmėms ir sulaukia daug lankytojų. Arba Vilniaus arsenalas (dabar Taikosmosios dailės muziejus), Vilniaus Jonušo Radvilos rūmai (šių kol kas atstatyta tik apie 30%). Tie patys oponentai nutyli, kad šiuo metu baigiama atstatyti Vilkaviškio katedra; jos buvo išlikę tik žemėmis užpilti pamatai, o pradžioje vienintelė ikonografinė medžiaga buvo tik prieškarinė fotografija, taip pat beveik analogiškai neseniai buvo atkurta bažnyčia Tolminkiemyje, nors čia buvo surasti ir senieji brėžiniai.

Kai Lietuvos vadovybė paskelbė Žemutinės pilies atstatymo konkursą su

premijomis, tai net aršiausi architektūros paminklų restauratorių oponentai patys pasiūlė savo projektus. Reikia pripažinti, kad tarp jų buvo ir visai priimtinių restauravimo elementų; norint juos moksliskai pagrįsti ir sujungti į vieną bendrą atkūrimo variantą dabar atliekami tolesni projektavimo darbai.

Taigi paieškos Vatikano archyvinų dokumentų saugyklose yra būtinos, nors jau ir dabar yra sukaupta pakankamai dokumentinės, ikonografinės, archeologinės medžiagos, kurios pagrindu galima rengti galutinį Žemutinės pilies rūmų dalies atkūrimo projektą.

Kiekviena nauja žinia arba kiekvienas naujas faktas iš Vatikano archyvo arba bibliotekos fondų gali suteikti vertingos informacijos, papildančios mūsų sostinės svarbiausių pastatų istoriją. Pavyzdžiui, iš vienintelio anais laikais dienraščio „Diario ordinario“ Nr. 220 (8 pav.) sužinome apie 1776 m. pabaigoje Vilnių nusiaubusį gaisrą; jis vienu metu kilęs keliuose vietose, tai galėjęs būti piktavaliu darbas. Apie šį faktą Vilniaus archyvuose duomenų neteko užtikti, o juk ugnis ne sykį buvo sunaikinusi nemaža žymiausių pastatų, neaplenkė net ir Žemutinės pilies rūmų bei prie pat jų stovinčios Katedros.

Rūmų ir Katedros architektūrinė visuma sudaro imponantišką ansamblį. Šio ansamblio atskiri komponentai buvo kuriami ilgus metus ir įvairių architektų. Nemaža dailininkų savo paveiksluose yra patikimai užfiksavę jų išvaizdą. Dar tebestovint Žemutinės pilies rūmams, architektas Laurynas Stuoka-Gucevičius (1753–1798), pagal savo projektą perstatydamas naujaip katedrą,

24
al Sig. Rofa il ben meritato elio-
gio, che essendo un giorno finito
ta questa disposizione, la nostra
Galleria di pitture farà senza
contrasto preferibile a tutte l'al-
tre d' Europa.

VARSAVIA 24. Dicembre.
LA Città di Danzica perde
notabilmente in un contrat-
to conchiufo tra il Sovrano di
Prussia, e la Famiglia di Wel-
theft pel Sobborgo di Langen-
fuhr, dove sono le più belle ca-
se villerefche de' Danzichefi.
Dicosi, che esso Sovrano voglia
farvi scavar un canale, con cui
le barche si trasferiranno dalla
Vistola al nuovo porto senza pas-
sare sulla giurisdizione di Dan-
zica.

Scadefi da Vilna, che siavi ac-
caduto un incendio, le cui con-
seguenze però sono state preven-
ute in tempo. Si crede, che vi
fosse stato appiccato il fuoco a
bella posta, perchè si son trovati
se alcune mille accese in varii
patti.

DIARIO ORDINARIO

Num. 220.

In data delli 8. febbrajo
1777.

IN ROMA MDCCLXXVII.
NELLA STAMMERIA GRACAS
presso S. Marco al Corso.
Con licenza de' Superiori
e Privilegio.

derinosi ne tik prie Šv. Kazimiero koplyčios, statytos 1636 m., bet ir prie Žemutinės pilies masyvių sienų, už kurių jau tuo metu nebebuvo likę pirmąsias prabangos – jie buvo jau netikę valdovams gyventi ir buvo palikti likimo valiai, o galiausiai ir visai išgriauti.

Romos archyve aptiktas Lenkijos karaliaus (ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio) Augusto 1762 m. vasario 13 d. rekomendacinis raštas popiežiui (9, 10, 11 pav.), kur prašoma Vilniaus vyskupą Ignacą Masalskį patvirtinti vyskupystės valdytoju, pas mus skelbiamas pirmą kartą (Vertė kun. V. Aliulis). Būtent vys-

*Šventasis, Palaimintasis Kristuje Tėve ir Ponai
Maloningasis Ponai!*

Bučiuoju palaimintas Jūsų Šventenybės kojas ir nuolankiai paveidu (Jūsų Šventenybei) save, savo Karalystę ir savo Valdą. Neseniai pasitraukus iš gyvųjų tarpo Garbingajam Kristuje Tėvui, Vilniaus Vyskupui Mykolui Zenkovičiui, idėmiai mąstiau ir rūpinausi, kad tai Bažnyčiai ir didžiulei Diecezijai valdyti pagal savo Karališką Teisę Jūsų Šventenybei pasiūlyčiau tokį Vyrą, kuris rodytųsi už kitus vertesnis to aukšto posto. Kadangi jau nuo seno puikiai žinau, jog Garbingasis Kristuje Ignacas iš kunigaikščių Masalskis, Vyriausias Mūsų Referendorius Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Vilniaus Katedros Bažnyčios Prepozitas, pasižymi ne tik garsia kilmė, nes, kaip žinoma, yra kiles iš Roksolanų didžiųjų kunigaikščių, bet ir aukštu elgesio bei gyvenimo tyrumu ir dorumu, protingu reikalų tvarkymu, Dieviškųjų ir žmogiškųjų dalykų bei mokslų išmanymu, šlovingais savo Protėvių taikos ir karo meto nuopelnais Tėvynei ir savo paties - Bažnyčiai, taip pat kitomis ryšiomis kūno ir sielos savybėmis, nusprendžiau jį paskirti į minėtąjį Vilniaus Vyskupo postą ir pasiūlyti Jūsų Šventenybei, karštai prašydamas, kad maloningai teiktumėtės ši mano Nominatą savo Apaštalinio Autoriteto patvirtinti ir suteikti reikalingas Bules. To ypatingai meldamas, visa siela linkiu laimingai ir kuo ilgiausiai valdyti Krikščioniškąją Pasaulį. Rašyta Varšuvoje. 1762 Viešpaties metų vasario mėnesio 13 dieną. Mano valdymo 19 metais.

Jūsų Šventenybės

*paklusniausias Sūnus
Augustas, Lenkijos Karalius*

*Švenčiausiajam ir Palaimintajam Kristuje
Tėvui ir Ponui, Dievo Apvaizdos lėminiu
Popiežiui Klemensui, to Vardo XIII,
Šventosios Romos ir Visuotinės Bažnyčios
Vyriausiajam Kunigui, Maloningajam Ponui.*

kupo Ignaco Masalskio pastangomis ir rūpesčiu buvo pakviestas architektas L.Stuoka-Gucevičius atstatyti apgriuvusią senąją barokinę dvibokštę (jau vienas bokštas nuo griaustinio buvo nugriuvęs) katedrą. Už naujos išvaizdos – klasicistinės – katedros projektą L.Stuoka-Gucevičius buvo karaliaus apdovanojęs aukso medaliu „Merentibus“ („Nusipelnusiems“). Šių dviejų asmenų – Vilniaus vyskupo ir architekto – buvo įkūnytas sumanymas atgaivinti Lietuvos sostinės pagrindinių rūmų ansamblį. Deja, abiem per anksti iškeliauvus į Anapolį, visi tolesni darbai nusikėlė iki mūsų laikų. Neabejokime, kad Romos archyvuose dar atsiras dokumentų, patvirtinančių, kad ir tuomet, kaip ir dabar, buvo galvojama atkurti visus Vilniaus širdies darnaus architektūrinio ansamblio elementus. Tam vertingai patarnaus 1990–1994 metų paieškos ir jų metu sudaryti išrašai.

RESEARCH FOR DOCUMENTATIONS OF THE VILNIUS CATHEDRAL AND
THE LITHUANIAN ROYAL PALACE IN THE VATICAN'S ARCHIVES (1900–1994)

Summary

At first here we expose all the conditions how to get the invitation to Italy for a work in Vatican's archives and library.

After them we give full picture of all our collected material about Vilnius Cathedral and Lithuanian Royal palace. I brought one copy for Lithuanian Catholic Academy and one copy for Academy of Art in Vilnius.

At the same moment I introduced to the arguments of prof. St. Lorentz, who restored the Royal Palace in Warsaw. All the motivations of this great restorator will be very much important for Lithuanian restorators, who will reconstruct most significant building of our Capital.

DR. MILDA DANYTĖ, JAV – Kaunas

NAUJAS ŽVILGSNIS Į LIETUVIŲ IMIGRANTŲ PARAPIJOS ISTORIJĄ PAGAL VATIKANO ARCHYVŲ DOKUMENTUS

1979 m. Vatikano archyvu buvo perduotos Jungtinių Amerikos Valstijų ir Kanados apaštaliųjų delegacijų dokumentų kolekcijos. Kanados delegacijos kolekcijoje yra 772 bylos, o Amerikos – apie 15 000. Bet ne visos bylos dabar yra prieinamos. Vatikano archyve leidžiama pamatyti tik tuos dokumentus, kurie buvo parašyti prieš 75 metus. Iš inventorizacijos sąrašo galima spėti, kad kolekcijose būtų apie 200–300 bylų, kurios tiesiogiai liečia lietuvius imigrantus, ir gal dar daugiau tokių, kurios mums įdomios ir kitais aspektais. Mano pačios tyrinėjimai buvo tik darbo pradžia: maždaug per tris mėnesius peržiūrėjau 60 išrinktų bylų ir radau apie 10, kur tiesiog mini lietuvių, ir apie 20, kur apskritai kalbama apie etninių parapijų reikalus. Dauguma dokumentų yra anglų kalba, vienas kitas – italų, prancūzų ir lotynų kalbomis.

Tyrinėjimai Vatikano archyve vyksta lėtai. Archyvas atidarytas tik rytais; vasarą būna visai uždarytas. Dokumentų išdavimas trunka ilgai. Inventorizacijos sąrašas bylas apibūdina lakoniškai, lietuviškos pavardės dažnai sulenkintos. Būtų galima dalies šių dokumentų ieškoti Kanadoje ir Amerikoje, nes nemažai jų sudaro susirašinėjimai tarp apaštaliųjų delegatų ir Kanados bei Amerikos vyskupijų, taigi laiškų kopijų turėtų būti vyskupijų archyvuose. Bet vyskupų archyvai ne visada prieinami, ypač pasauliečiams: Kanadoje tik keliose vyskupijose archyvai yra sutvarkyti ir prieinami istorikams.

Ką mes randame šitose bylose? Tai – ginčai, skundai ir skandalai, lietuvių katalikų imigrantų nesutarimai. Pavyzdžiui, 1911 m. vasario 15 d. Lietuvių komitetas iš Providenso, Rod Ailendo valstijos (JAV) kreipėsi į apaštalinį delegatą Diomedą Falconijų, kad jiems paskirtų kunigą lietuvių. Jie nenorėjo priklausyti Providense Šv. Adalberto parapijai, nes jos klebonas buvo lenkas (ASV. RP Stati Uniti D'America. IX. Providence. 35 – Lituani di Providence). Kitoje byloje 1915 m. lietuviai, gyvenantys Braitone, prašė lei-

dimo lankyti lietuvišką bažnyčią Kembridže, o ne savo parapijos bažnyčią (ASV. RP Stati Uniti D'America. IX. Boston. 83 – Lituani di Brighton). Dar kitoje byloje kunigas Juozas Krasnickas, pašalintas iš savo parapijos Kembridže, prašė, kad jam grąžintų bent jo paties susitaupytus pinigus, kuriuos jis buvo paskolinęs besikuriančiai parapijai.

Nesutarimų priežastys labai įvairios: lietuviai parapijiečiai skundėsi neturį lietuvių kunigo ar jiems nepatinkąs tas lietuvis kunigas, kurį turi; kunigai protestuoja, kad vyskupas padalijęs jų sunkiai organizuotą parapiją į dvi dalis ir atidavęs antrą dalį naujai atvykusiems kunigams. Tarp kaltinimų ir priekaištų randame nemažai dokumentų, kur apibūdinamas lietuvių imigrantų kasdieninis gyvenimas Šiaurės Amerikoje.

Šiame straipsnyje, remiantis dokumentais, bus aptariami du dalykai: a) bendras Katalikų Bažnyčios požiūris į imigrantų parapijų steigimą Š. Amerikoje XIX a. gale ir XX a. pradžioje; b) viena kunigo Juozo Griciaus byla, kaip būdingas pavyzdys, šiek tiek koreguojantis įprastus stereotipus apie pirmuosius lietuvių katalikų imigrantus Š. Amerikoje.

Apaštaliniai delegatai buvo aukšti bažnyčios administratoriai su vyskupų titulais, daugiausia italai, pasiųsti į Ameriką ir Kanadą atstovauti Vatikanui prie tų kraštų vyriausybių bei prie vietinės Bažnyčios. Kaip diplomatai, jie laikėsi popiežiaus Leono XIII (1878–1903) nurodymų pagerinti Vatikano santykius su sparčiai augančiomis demokratinėmis valstybėmis. Kita jų pareiga, gal net sunkesnė, buvo prižiūrėti vietinę Bažnyčios veiklą; ją popiežiai stengėsi centralizuoti jau nuo Pijaus IX (1846–1878) laikų. Tokia veikla negalėjo būti populiari tarp vietinių vyskupų, kurie buvo pripratę save laikyti labiausiai išmanančiais vietinės bažnyčios reikalus. Kartais delegatas jiems atrodė kaip Vatikano šnipas, kišąsis į jam nelabai suprantamus dalykus. Bet kunigai ir pasauliečiai, ypač iš etninių mažumų, pavyzdžiui, lietuvių, kreipdavosi būtent į delegatus, norėdami apginti savo teises prieš kartais nepalankius jiems airių ir vokiečių vyskopus.

Nebuvo visai aišku, kokias teises turėjo apaštaliniai delegatai, svarstydami tokius prašymus. Jie negalėjo steigti parapijų ar skirti kunigų į kokią parapiją. Tie reikalai buvo vyskupo žinioje. Delegatai galėjo tik patarti, remdamiesi bendromis Bažnyčios taisyklėmis. Vatikano archyve surinktose bylose galima matyti, kad delegatai bandydavo prašymus ar skundus perduoti vyskupams, kartu pateikdami ir savo klausimus. Bet šitas mandagumas nereiškė, kad delegatai save laikė žemesniais už krašto vyskopus.

1885 m. balandžio 13 d. Vatikano valstybės sekretorius padarė pareiškimą dėl Madrido delegato ir vieno Ispanijos vyskupo susikirtimo, paaiškindamas, kad delegatai ne tik atstovauja Šventajam Sostui prie tų kraštų vyriausybių, bet jie yra ir Vatikano aukščiausiasis organas tikintiesiems ir vyskupams ir turi tokį autoritetą, kokį popiežius nori jiems suteikti (2, 78). Šitaip jau buvo keleri metai prieš paskiriant delegatus į Ameriką ir Kanadą. Taigi jų autoritetas ar galia jau buvo bent iš principo patvirtinta.

Gali atrodyti, kad Vatikano centralizacijos politika mažą ką bendra turi su mūsų pirmųjų lietuvių imigrantų rūpesčiais. Bet iš tikrųjų delegatų atvykimas į Ameriką buvo artimai susijęs su problemomis, kurias patyrė lietuviai imigrantai naujame krašte. XIX a. gale imigrantai iš Rytų ir Pietų Europos – vokiečiai, austrai, lenkai, lietuviai ir italai, beveik visi katalikai – pradėjo plaukti per Atlantą ir prisidėjo prie jau anksčiau įsikūrusių airių katalikų. Vatikanas matė galimybę plėsti katalikų tikėjimą šiuose kraštuose, kur vyriausybės ir dauguma gyventojų, išskyrus Kanados prancūzus, buvo anglai protestantai.

Tradicinis kelias Katalikų Bažnyčiai įeiti į naują kraštą buvo per jos valdovus – imperatorius, karalius, kunigaikščius. Siekti mažai išsilavinusių fabrikų ir kasyklų darbininkų pritarimo atrodė net pavojinga. Bet ką nors daryti reikėjo. Emigracija į Š. Ameriką vyko masiškai, o atvykę imigrantai buvo labai nepastovūs, dėl darbų keliaudavo iš vieno kontinento galo iki kito. Imigrantus taip pat labai greitai veikė Amerikai būdingos demokratinės, liberaliosios ir socialistinės idėjos, kurios tuo laiku buvo laikomos dažniausiai antireliginėmis. Katalikai imigrantai, gyvendami tarp amerikiečių nekatalikų, nutoldavo ne tik nuo savo tautinių religinių tradicijų, bet dažnai ir nuo bet kokios religijos.

Lietuvių išeivijos istorijoje dažnai kalbama apie katalikų ir socialistų tarpusavio kovas kaip grynai apie lietuvišką fenomeną. Dažnai kaltė dėl dalies lietuvių nutolimo nuo Bažnyčios buvo verčiama laisvamaniui dr. Jonui Šliūpui ir vadinamiesiems „šliūptarniams“. Iš tikrųjų ateizmas ar laisvamaniškumas gana greitai tapo populiarius tarp visų katalikų imigrantų, nepaisant tautybės.

Apastalinių delegatų susirašinėjimuose randama nemažai pasiūlymų ir bandymų sustabdyti šitokį atkritimą nuo tikėjimo. Mes esame pripratę, rašydami lietuvių išeivijos istoriją, kalbėti apie Bažnyčią kaip apie centrą išlaikyti lietuviybę. Prieš šimtą metų Bažnyčios vyresnybė matė tą patį tautinių mažumų jausmų ir religijos ryšį iš kitos pusės. Jiems atrodė, kad tautinė kalba ir papročiai išlaiko tikėjimą; išvykęs iš savo tėviškės žmogus yra atskirtas nuo savo šaknų, todėl lengvai perima amerikietišką dvasią, kuri religijos atžvilgiu yra neutrali ir pabrėžianti materializmą bei ekonominę pažangą.

Manydami, kad tokia amerikietiška dvasia yra pavojinga, kai kurie Bažnyčios pareigūnai siūlė kaip nors izoliuoti naujuosius katalikus imigrantus nuo amerikietiškos įtakos, bent laikinai. Kunigai ir savanoriai pasauliečiai steigė imigrantų laivų sutikimo punktus uostuose, įvairiomis kalbomis parengė religinių brošiūrų, maldų ir t.t. Kai kur naujas ateivis galėjo gauti savo tautybės kunigo adresą ir to kunigo rekomendaciją darbui. Būtų buvę idealu, kad visi imigrantai katalikai būtų lydimi kunigo nuo pat kelionės pradžios laive ir iki naujos įsikūrimo vietos (taip buvo daroma su kai kuriomis prancūzų ir italų imigrantų grupėmis). Žinoma, tokį lydėjimą buvo sunku

organizuoti net ir didelėms tautinėms grupėms, o tokioms kaip lietuvių buvo visai neįmanoma. Prieš nepriklausomybės atgavimą lietuvių emigracija, kaip rodo naujausios Alfonso Eidinto studijos (4, 15–27), vyko daugiausia nelegaliai. Emigracija nebuvo pripažinta Rusijos įstatymuose. Taigi lietuviai ar lietuvė, pasiryžę emigruoti, ruošėsi dažnai niekam nieko nesakydami. Kreipdavosi į užsienio laivų slaptą agentą; šis juos palydėdavo per sieną ir net iki laivo, plaukiančio į Ameriką. Galimybė vėl prisijungti prie lietuvių būdavo tik kitoje Atlanto pusėje.

Požiūris, kad tautiškas ir religija yra glaudžiai susiję, buvo naudingas ir lietuviams, ir didesnėms tautinėms grupėms Amerikoje. Vatikano archyvo dokumentai aiškiai rodo, kad Šventojo Sosto politika Amerikoje rėmė tautinių parapijų steigimą, nors dėl to nemažai rūpesčių turėjo vietiniai vyskupai.

Buvo ir kitas požiūris. Kai kurie Amerikos katalikų vyskupai, ypač ariai, pastebėję naujų imigrantų vienišumą, naudojosi proga iš pat pradžių juos integruoti į angliškai kalbančių arių katalikų bendruomenę Amerikoje. Vienas iš garsiausių šios politikos apaštalų buvo Minesotos Sent Polio arkivyskupas John'as Ireland'as, pats su tėvais emigravęs į Ameriką iš Airijos, bet save laikęs grynu amerikiečiu. Jis pagarsėjo savo pažūromis ir programomis, kurioms prigijo amerikanizmo terminas. Europoje amerikanizmas pasidarė populiarus tarp liberalų katalikų – kaip mėginimas suderinti tikėjimą ir moderniuosius mokslus bei darbininkų socialistines teorijas. Bet arkivyskupas Ireland'as dar daugiau pasižymėjo savo tvirtu noru kuo greičiau asimiliuoti visus neangliškai kalbančius katalikų imigrantus (2, 12–28, 54). Ne vienai naujai įsikūrusiai lietuvių bendruomenei Amerikoje teko ilgai kovoti dėl leidimo steigti lietuvišką parapiją ir dėl lietuvių kunigo, nes vyskupas vis siūlydavo jiems lankyti anglišką bažnyčią.

Dabar apžvelkime kun. Juozo Griciaus bylą. Ši byla yra Vatikano archyve; tai du stori aplankai su užrašu: „Caso del Rev. Joseph A. Gricius, di South Boston, 1904/1906–1908“. Kunigas Juozas Antanas Gricius buvo Bostono lietuvių pirmasis kunigas; šioje didelėje kolonijoje jis dirbo beveik 20 metų (1895–1914). Tačiau išėivijos išleistoje enciklopedijoje jokio straipsnelio jam nebuvo skirta, o Bostono lietuviai savo parapijos pradžią švenčia ne nuo kun. Griciaus darbo pradžios, t.y. ne nuo 1895 m., bet tik nuo 1904 m. Parapijos steigėju laikomas ne Gricius, bet kun. Jonas Žilinskas (7, 156–157; 5, 389–390). Taip rašo ir 1943 m. Kunigų vienybės išleistas tomas „Amerikos lietuvių katalikų darbai“:

„Massachusetts sostinėje [Bostone] lietuvių katalikų pastangos turėti savo parapiją galutinai vainikuotos 1904 m., kai pašventinta Šv. Petro bažnyčia, kuri pastatyta kelių turtingesnių lietuvių vadovybėje... Klebonais yra buvę – kun. Jonas Žilinskas...“ (9, 5).

Kun. Gricius čia visai kukliai pasirodo:

„Nuo 1895 metų South Bostone darbavosi kun. Juozas Gricius, kurs

pradžioje pamaldas laikė vokiečių bažnyčioje, o vėliau pastatydino medinę bažnytelę, 492 E. Seventh Street, kur dabar yra parapijos salė ir susirinkimams kambarėliai...“ (9,5).

Tame pačiame leidinyje sakoma, kad 1914 m. kun. Gricius persikėlė į Ohajo valstiją, Deitono miestą, kur, pasak autorių, jis „netrukus mirė“ (p. 5). Net mirties metai nepaminiti!

Įdomu, kodėl Juozas Gricius iškrito iš lietuvių istorijos?

Bostono lietuvių gyvenimas palyginti plačiai aprašytas. Vienas iš pagrindinių išeivijos istorikų Antanas Kučas („Amerikos lietuvių istorijos“, 1971, autorius) pats gyveno Bostone ir turėjo puikią progą patyrinėti Griciaus gyvenimą, nes 1954 m. redagavo Bostono Šv. Petro parapijos 50-ties metų sukakties leidinį. Jo raštuose rasime tokį paaiškinimą apie kun. Griciaus nesėkmes:

„...bostoniškiai lietuviai parsikvietė iš Petrapilio klieriką Juozą Gricių, kuris 1895 m. baigė St. John's seminariją ir pradėjo klebonauti. Kadangi savo pamoksluose jis labai žemaičiuodavo, tai žmonės menkai jį suprasdavo. Atsirado ir kitokių nepasitenkinimų, tad susidarė grupė žmonių, kurie ėmėsi statyti kitą bažnyčią, kurią baigė 1902 m.“ (6, 67).

Taigi galima kalbėti apie dvi lietuvių bažnyčias – viena, Šv. Juozapo, kuriai vadovavo Gricius, davęs jai ir savo šventojo globėjo vardą, kita, Šv. Petro, statyta Lietuvių komiteto. Gal neatsitiktinai ji gavo šv. Petro vardą, nes pagrindiniai komiteto veikėjai, smuklininkas Čaplikas ir siuvėjas Lazauskas, abudu buvo Petrai. Minėtame Kučo darbe jaučiamas nenoras gilintis į senus skandalus. Tokio atsargumo nerasime vienoje iš įdomiausių istorinių knygų apie pirmųjų lietuvių išeivių gyvenimą, tai Stasio Michelsono „Lietuvių išeivija Amerikoje“ (1961); Michelsonas pats gyveno Bostone nuo 1906 m., buvo ilgametis laikraščio „Keleivis“ redaktorius, turėjo sukaupęs daug istorinės medžiagos iš senųjų laikraščių ir žmonių pasakojimų. Bet jo rašiniais apie lietuvius katalikus reikia naudotis atsargiai: jis buvo žymaus Lietuvos vyskupo Michelevičiaus pusbrolis, bet jau virtęs laisvamaniu, mėgo šaipytis iš kunigų ir tikinčiųjų.

Michelsonas irgi kartoją, kad kun. Gricius nebuvęs populiarus: „Sakoma, kad Gricius asmeniškai jiems [Bostono lietuviams] nepatikdavęs, nes turėjęs negražią išvaizdą, sunkią iškalbą, labai žemaičiuodavęs ir nemokėdavęs 'žmoniškai' pasakyti pamokslo“ (p. 284). Michelsonas manė, kad nesutarimas tarp Griciaus ir komiteto narių svarbiausia buvo dėl to, jog abi pusės labai norėjo valdyti parapiją. Jau pradžioje, kai kun. Gricius bandė pats rinkti bažnyčiai pinigus, parapijiečiai užsispyrė, kad šį reikalą tvarkytų jų išrinktas komitetas.

„Galų gale nutarta Gricių pamesti su visa jo parapija ir žeme. Buvo sudarytas komitetas naujai parapijai organizuoti ir bažnyčiai statyti... Entuziazmas buvo didelis, nes manyta, kad arkivyskui bus 'nulaužyti ragai'...“ (p. 284–285).

Krizė prasidėjo po 1899 m. vasario mėn. gaisro, kai buvo visiškai sudeginta kun. Griciaus sutvarkyta Šv. Juozapo koplyčia. Amerikos lietuvių katalikų istorikas kun. Vincas Valkavičius, tyrinėjęs Bostono lietuvių parapijos istoriją, mano, kad gandai, jog gaisrą sukėlęs parapijos komitetas, turi pagrindą. Po pusantro mėnesio komitetas nupirko kitą žemės sklypą ir ėmė rinkti aukas naujai bažnyčiai (10, 116–117). Taip lietuviai imigrantai pradėjo patys kontroliuoti savo bažnyčios statybą; tokia tvarka būdinga kai kurioms protestantų bažnyčioms, bet visiškai prieštarauja Katalikų Bažnyčios nustatytai tvarkai. Bostono arkivyskupas Williams'as reagavo audringai į tokią saviveiklą. Kai komitetas nuėjo pas arkivyskupą su kun. Staknevičium – jų siūlomu kandidatu klebono pareigoms, – arkivyskupas komitetą išvarė ir kun. Staknevičiui pasakė, kad šis išvyktų iš Bostono arkivyskupijos. Bet komitetas nenuleido rankų, bažnyčią baigė statyti ir surado dar vieną kunigą – Joną Žilinską.

Kunigas Jonas Žilinskas (arba Žilius) buvo vienas iš veikliausių Amerikos lietuvių kunigų. Jis parašė ir 1899 m. išleido pirmą Amerikos lietuvių istoriją. Jo buvo sumanyta parengti lietuvių skyrių pasaulinėje Paryžiaus parodoje (1900 m.). 1918 m. jis buvo vienas iš dviejų lietuvių delegacijos vadovų pas prezidentą Vilsoną, kad Amerika pripažintų Lietuvos nepriklausomybę. Žilinskas buvo gražios išvaizdos, geras kalbėtojas, tikriausiai nežemaičiudavo; komitetas turėjo vilčių, kad arkivyskupas sutiks jį paskirti jų klebonu. Michelsonas vaizdingai nupasakoja antrąjį komiteto apsilankymą pas Bostono arkivyskupą:

„Arkivyskupas labai supyko. Kaip parapijos komitetas drįsta pats rinktis sau kunigą? Atsisakė ir kalbėti su kun. Žilinsku. Komitetas nuleido galvas. Nenusiminė tik vienas Lazauskas, vyras iš stuomens ir liemens, visko matęs, Lietuvoj su bajorais arbatą gėręs, per lenkmetį keturis maskolius nukirtęs, tai kas jam Bostono vyskupas? Davė žingsnį pirmyn ir sako: 'Very well, Mister! Jeigu jau taip, jeigu Romos katalikų kunigų nenori mums duoti, tai ir nereikia! Gausime savo parapijai tautinį kunigą, kuris Romai nepriklauso'“ (8, 285).

Grasinimas įkurti „tautinę bažnyčią“ nebuvo be pagrindo. Taip buvo padarę nemažai lenkų grupių XIX a. gale dažniausiai todėl, kad jie nenorėjo savo aukomis pastatytos bažnyčios atiduoti vyskupui. Amerikos Bažnyčios istorijoje būta laikotarpio, kai parapijos komitetas laikė parapijos turtą savo žinioje ir tvarkė finansinius reikalus. Bet 1884 m. Amerikos vyskupų suvažiavimas Baltimorėje nutarė toliau parapijiečiams tokių teisių neduoti: jie reikalavo, kad bažnyčios ir jų turtas juridiskai būtų įrašytas kaip vyskupijos nuosavybė. Lenkai, bijodami, kad airių vyskupas jų bažnyčių neatiduotų kam kitam, pradėjo steigti vadinamąsias tautines katalikų parapijas, kurios nepripažino Romos valdymo ir davė daugiau teisių parapijiečiams. Amerikos lietuviai 1902–1929 m. įkūrė 12 lietuvių katalikų parapijų ir dar buvo bent 10 nepavykusių mėginimų.

Tokių schizmatikų Katalikų Bažnyčios vyresnybė labai nemėgo, esą jų veikla – pradžioje ji buvo gana triukšminga – žeminanti Katalikų Bažnyčios vardą amerikiečių akyse. Apaštalinį delegatų susirašinėjimuose matyti, kad baimė dėl šių ir kitokių skandalų, teismų, laikraščių straipsnių buvo nemaža. O arkivyskupas Williams'as, pasižymėjęs kaip tautinių mažumų globotojas (10, 118), jau nebejaunas (jo įpėdinis manė, kad nemalonumai su imigrantais sutrumpinę arkivyskupo gyvenimą), pasidavė Lietuvių komiteto spaudimui. 1904 m. sausio 31 d. kun. Jonas Žilinskas pašventino komiteto pastatytą Šv. Petro bažnyčią. Kitą dieną kun. Gricius kreipėsi į arkivyskupą, prašydamas paaiškinti padėtį parapijoje. Nesulaukęs atsakymo, jis vasario 9 d. parašė laišką vyskupui, o mėnesio gale dar parašė 6 puslapių pareiškimą apaštaliniam delegatui. Taip ir prasidėjo kun. Griciaus byla, kurią dabar galima skaityti Vatikano archyve.

Griciaus kryžiaus kelias turėjo du etapus. Pirmas skundas privertė delegatą kreiptis į arkivyskupą. Šis atsakė Griciaus parapijiečių skundu prieš kunigą dėl jo „šiurkščios kalbos, dėl jo noro rinkti pinigus ir dėl gandų apie netinkamą jo elgesį su moterimis“. O Gricius, aiškino Bostono arkivyskupas, neturėtų jaustis esąs nuskriaustas, nes darbo Bostone užteksią ir dviem kunigams. Delegatas tada patarė Griciui būti paklusniam savo arkivyskupui. Ir daugiau negu dvejiems metams kun. Gricius nutilo.

1906 m. gruodžio 14 d. delegatas gavo laišką iš Romos: Gricius nusiuntė skundą tiesiai į Tikėjimo skleidimo kongregaciją (*Congregazione di Propaganda Fide*; jai Amerikos Bažnyčia priklausė kaip misija iki 1908 m.). Skundo turinys tas pats – arkivyskupas Williams'as neteisėtai įkėlęs kitą kunigą į jo, Griciaus, parapiją. Laiškai pasikartoja, bet dabar įtampa jau didesnė. Arkivyskupas jaudinasi, kad prieš jį keliama byla Romoje, skundžiasi dėl sveikatos ir rašo tikrai drebančia ranka. Delegatui pirmiausia gaila arkivyskupo, o paskui ir jo kantrybė išsenka, nes Williams'as labai vilkina pateikti savo įrodymus. Griciaus laiškai irzlūs, prikimšti visokių lotyniškų teisės terminų. Jis dabar laiko save konspiracijos auka, kaltina arkivyskupą ir kun. Žilinską. Žilinskas, pasak Griciaus, draugauja su socialistais, o arkivyskupas jam primena Anglijos karalių Henriką, kuris įsakė nužudyti neklusnų jį šv. Tomą Beketą. Jis tvirtina, kad arkivyskupas niekad jo neišspėjęs dėl savo elgesio. Į tai arkivyskupas nieko neatsako. Tas reikalas ir liko be atsakymo, nes arkivyskupas Williams'as mirė tada, kai teismas Romoje dar nebuvo baigęs savo darbo. Pagaliau 1908 m. vasario mėn. iš Šventojo Sosto buvo atsiųstas nutarimas, ilgas, rašytas lotynų kalba. Čia buvo keliamas juridinis klausimas: ar buvo įsteigta lietuvių parapija Bostone ir ar Gricius buvo paskirtas jos klebonu? Atsakymai į abudu klausimus neigiami. Parapijos nebuvo, todėl Gricius negalėjęs laikyti savęs jos klebonu. Arkivyskupas jį paskyrė tiktai dirbti Bostono lietuviams, ir, atrodo, toks paskyrimas kokių nors teisų jam nedavė.

Kun. Gricius nesutiko su tokiu Bažnyčios nutarimu, bandė iškelti savo

bylą iš naujo – dar po ketverių metų rašė laiškus jau ne prieš kun. Joną Žilinską, kuris nutolo nuo kunigystės, susituokė su Amerikos lietuve ir grįžo į Lietuvą, bet prieš Jono Žilinsko pusbrolių kun. Tomą Žilinską, kuris dabar buvo perėmęs Šv. Petro parapiją. Pagaliau ir Gricius nutilo, išvažiavo klebonauti pirmiausia į Deitoną, paskui į Šv. Kazimiero parapiją Sū Sityje, Ajovos valstijoje (JAV). Ten po šešių savaičių jis staiga mirė. Laidotuvių pamaldos buvo labai gražios; nekrologą į „Draugo“ laikraštį parašė lietuvių parapijos sekretorius Jonas Zabulionis:

„Pusėn dešimtos kun. J. Jonaitis atlaikė gedulingas šv. Mišias, šv. Kazimiero draugystės ir šv. Jono nariai per visą laiką stovėjo prie grabo su gedulingais ženklais iš abiejų draugysčių po 4 narius... Subatos rytą... gedulingos pamaldos, ant kurių atvyko 10 kunigų ir Jo Malonybė mūsų vyskupas senelis P.J. Garrigan ...Po iškilmingų šv. Mišių kun. J. Jonaitis pasakė gražų ir graudingą pamokslą, per kurį visa bažnyčia verkė... Žmonių buvo pilna bažnyčia, beveik visi lietuviai nėjo į darbą tą dieną... į kapines palydėjo arti du šimtu asmenų“. (Zabulionis. „Draugas“. 1917.12.22).

Kun. Griciaus byla kelia daug klausimų. Būtų galima kaltinti visus pagrindinius veikėjus – kun. Gricių, jo arkivyskupą, kun. Joną Žilinską, parapijos komitetą. Bet gal geriau paklausti, kas gi iš tikrųjų turėjo lemiamą balsą kun. Griciaus dramoje? Visi jo bylos dalyviai buvo kunigai, bet nei jie, nei bažnyčios vyresnybė negalėjo nuspręsti Bostono lietuvių parapijos likimo. Galutinis sprendimas priklausė ne dvasininkams, bet parapijiečiams.

IŠVADOS

Apaštalinių delegatų susirašinėjimuose pirmieji lietuviai imigrantai, ar jie buvo kunigai, ar parapijiečiai, nepasirodė buvę labai mandagūs ar kultūringi. Katalikų Bažnyčia juos laikė vienais iš maištingiausių ir sunkiausiai valdomų Amerikos imigrantų. Bet vis tiek reikia pasakyti, kad be pirmųjų lietuvių imigrantų pastangų jokių lietuviškų parapijų Š. Amerikoje nebūtų buvę. Amerikos Bažnyčiai būtų buvę daug lengviau, jeigu lietuviai būtų prisijungę prie egzistuojančių anglišių parapijų. Lietuvių kunigai iš Lietuvos atvyko tik tada, kai imigrantai galėjo užtikrinti, kad Amerikoje jie galės dirbti. Bet ne tik vienas kun. Gricius ir po daugelio metų darbo neturėjo jokių teisių savo vyskupijoje. Net ir tie, kurie buvo paskirti parapijų klebonais, galėjo būti pašalinti.

Parapijiečiams vyskupas priekaištauti negalėjo. Nesvarbu, kad ir triukšmą jie kėlė ar nemandagiai elgėsi, vyskupas turėjo jų pageidavimus kaip nors patenkinti. Jei vyskupui kantrybės pritrūkdavo, tai vis tiek apaštalinis delegatas reikalaudavo, kad tie nesusipratimai neiškiltų viešumon, kad Bažnyčia Amerikoje neprarastų dar daugiau tikinčiųjų.

Kodėl pirmieji ateiviai buvo tokie maištingi? Be išsamesnių sociologinių ar psichologinių studijų galima pareikšti tik nuomonę. Pirmieji imigran-

tai, išvykę iš caro priespaudos, pasijuto laisvi, bet neturėjo jokios visuomeninės struktūros. Jie bandė kurti lietuvių bendruomenes Amerikoje, bet neturėjo tam jokių tinkamų pavyzdžių. Kartais rašoma, kad kurdami parapijas lietuviai Amerikoje stengėsi atkurti savo tėviškes. Bet iš tikrųjų tokia nostalgija priklauso vėlesniems imigrantams, ypač tiems, kurie atvyko po Antrojo pasaulinio karo. Šie imigrantai prisiminė nepriklausomą Lietuvą, o pirmieji prisiminė caro Lietuvą, vargingą gyvenimą, priespaudą, sulenkėjusius kunigus. Amerikoje lietuviai matė įvairių gyvenimo būdą; jie bandė nusižiūrėti vienur kitur ir sukurti ką nors sava, lietuviška. Vatikano archyvo istorinė medžiaga padeda mums tiksliau suprasti, kaip sunkiai ir skaudžiai lietuviai įtvirtino savo kolonijas Š. Amerikoje.

VATICAN ARCHIVAL RECORDS: A NEW LOOK AT THE EARLY HISTORY OF LITHUANIAN IMMIGRANT PARISHES IN NORTH AMERICA

Summary

Earlier studies of Lithuanian immigrant communities in North America have been based largely on sources produced by the immigrants themselves. Recently, studies by historians like Alfonsas Eidintas and William Wolkowich-Valkavičius have used czarist government records and church archives to place Lithuanian problems within a broader perspective. The opening to researchers of the early records of the Apostolic Delegates to the United States and Canada, held in the Vatican Secret Archives in Rome, also offers new perspectives on Lithuanian immigrant history. These files, mostly complaints made by Lithuanian priests and parishioners from the immigrant communities, indicate in greater detail how Lithuanian immigrants strove to establish and maintain ethnic parishes. The examination of one particular file, that of Rev. Juozas Gricius of South Boston, suggests that Lithuanians were not satisfied to duplicate the religious institutions of the homeland and had taken over attitudes from Protestant and liberal ideologies while remaining within a Lithuanian – American Catholic framework. This case and others like it also suggest that the American Catholic hierarchy, though not always sympathetic to Lithuanian aspirations, preferred almost any compromise to action that might drive Lithuanians out of the Catholic Church.

LITERATŪRA

1. Amerikos lietuvių Rymo katalikų kunigų sąjunga. „Žinynas“. South Boston, 1919.
2. Aubert R. Nouvelle Histoire de l'Eglise. Paris, 1975. T. 5.
3. Archivio Segreto di Vaticano (ASV). Rappresentanza pont. Stati Uniti d'America, IX, Boston 32/1, 32/2, Caso del Rev. Joseph A. Gricius, di South Boston (1904/1906–08).
4. Eidintas A. Lietuvos kolumbai. Vilnius, 1993.
5. Encyclopedia Lithuanica. Boston, 1970. T. 1.
6. Kučas A. Amerikos lietuvių istorija. Boston, 1971.
7. Lietuvių enciklopedija. Boston, 1954. T. 3.
8. Michelsonas St. Lietuvių išeivija Amerikoje. South Boston, 1961.
9. Petkus N. ir kt. Amerikos lietuvių katalikų darbai. New York, 1943.
10. Wolkowich-Valkavičius W. Lithuanian Religious Life in America. Norwood, 1991. T. 1.
11. Zabulionis J. Kun. Juozapo Griciaus paminėjimui // Draugas. 1917 12 22.

ETNOLOGIJOS SEKCIJA

VADOVAUJA HABIL. DR. VACYS MILIUS

VENANTAS MAČIEKUS
LIETUVIŲ PAPROTINĖ TEISINĖ TRADICIJA

ANTANAS STRAVINSKAS
KRIKŠČIONIŠKOJI LIETUVIŠKŲ KRYŽIŲ SIMBOLIKA

AUKSUOLĖ ČEPAITIENĖ
SAKRALINIAI MOTYVAI LIAUDIES DIRBINIŲ PUOŠYBOJE

HABIL. DR. VACYS MILIUS
KRYŽIŲ NAIKINIMAS LIETUVOJE

DR. ALĖ POČIULPAITĖ
DABARTINĖS IR KLASIKINĖS LIAUDIES MAŽOSIOS
ARCHITEKTŪROS SĄVEIKA

ARCHIT. MARIJA PURVINIENĖ, DR. MARTYNAS PURVINAS
GINTAUTO GAVĖNAVIČIAUS SAKRALINĖS SKULPTŪROS: SEMAN-
TIKA, POETIKA, ARCHITEKTONIKA

SKAIDRĖ KRIKŠTOPAITYTĖ
LIETUVOS NACIONALINIO MUZIEJAUS LIAUDIES RELIGINĖS
SKULPTŪROS RINKINYS

DR. ALFONSAS MOTUZAS
LIETUVOS KATALIKŲ BAŽNYČIA IR TAUTINIAI MUZIKOS
INSTRUMENTAI

PROF. ANGELĖ VYŠNIAUSKAITĖ
SUŽADĖTUVĖS: APEIGŲ PRASMĖ IR RAIDAI

RASA RAČIŪNAITĖ
KAI KURIE XX a. ŽEMAIČIŲ ŠEIMOS GYVENIMO ASPEKTAI

HABIL. DR. LAURA PIŠKINAITĖ-KAZLAUSKIENĖ
IKIKRIKŠČIONIŠKOSIOS IR KRIKŠČIONIŠKOSIOS
PASAULĖŽIŪROS PARALELĖS BITININKYSTĖS RITUALUOSE

DR. PETRAS KALNIUS
DABARTINĖS ETNINIŲ PROCESŲ TENDENCIJOS
PIETRYČIŲ LIETUVOJE

VENANTAS MAČIEKUS, Vilnius

LIETUVIŲ PAPROTINĖ TEISINĖ TRADICIJA

Svarbiausi įvairių tautų pirmųjų rašytinės teisės paminklų šaltiniai buvo tų tautų paprotinė teisė. Ne išimtis ir XVI a. sudaryti ir pradėję veikti Lietuvos Statutai.

Lietuvos Statutų sudarytojai šalia lietuvių paprotinės teisės naudojo ir kitais šaltiniais: didžiojo kunigaikščio privilegijomis luomams ir atskiroms LDK sritims, teismų ir administracijos praktika, kitų šalių teise.

Lietuvos Statutų sudarymo metu lietuvių paprotinė teisė buvo vienas iš svarbiausių jų šaltinių, o mūsų dienomis yra atvirkščiai: Lietuvos Statutai yra vienas pagrindinių lietuvių paprotinės teisės šaltinių. Kadangi ne visos paprotinės teisės normos buvo kodifikuotos ir pakliuvo į statutus (pvz., statutuose beveik nėra feodalų ir valstiečių tarpusavio santykių reguliuojančių normų – šie santykiai buvo reguliuojami remiantis į statutus neįtrauktomis paprotinės teisės normomis, 1, 26), lietuvių paprotinės teisės tyrinėtojų daug informacijos galėtų duoti išlikusios teismų bylos.

Įsigalėjus rašytinei teisei, teismų sprendimai buvo priimami remiantis rašytinės teisės normomis, bet, jų pritrūkus konkrečiai situacijai įvertinti, visada būdavo apeliuojama į nerašytą paprotinę teisę.

Taip buvo Lietuvos Statutų galiojimo metu (1), tokios tradicijos buvo laikomasi ir vėliau, po 1840 m., kai carinė administracija sustabdė Lietuvos Statutų veikimą ir palaipsniui įvedė Rusijos kodeksus (5). Nemažai valstiečių tarpusavio ginčų, ypač panaikinus baudžiavą, sprendė kaimo seniūnas, pasitelkęs autoritetingus, paprotinės teisės normas gerai žinančius kaimo vyrus. Kai kuriuose kaimuose, ypač Aukštaitijoje, net buvo susiformavęs neigiamas požiūris į tuos valstiečius, kurie dėl žemės ribų pažeidimų, žalos padarymo nuganymais ar kitų priežasčių kreipdavosi į carinius teismus. Tokie žmonės paprastai neturėjo autoriteto kaime, buvo laikomi nerimtais, o jų nerimumas grindžiamas tuo, kad jie, užuot ginčijamus klausimus sprendę vietoje pagal senovės papročius, „tamposi po teismus“ (3).

Tai, kad teismuose buvo remiamasi paprotinės teisės normomis, o kaimuose ginčijamieji klausimai iki Lietuvos Respublikos įstatymų įsigalioji-

mo dažniausiai buvo sprendžiami tik pagal paprotinę teisę, rodo buvus stiprią lietuvių teisės tradiciją. Lietuvos Statutuose kodifikuotos paprotinės teisės normos iš kartos į kartą buvo perduodamos kaip Seimų patvirtinta rašytinė teisė. Į Statutus neįtrauktos paprotinės teisės normos galėjo būti išsaugotos tik kolektyvinės žmonių atminties.

1840 m. carinei Rusijai sustabdžius Trečiojo Lietuvos Statuto veikimą, valstiečiai teisinius tarpusavio santykius, kaip kad anksčiau minėjome, reguliavo daugiausia remdamiesi paprotinės teisės normomis, tiek Statute kodifikuotomis, tiek į jį neįtrauktomis. Ši tradicija pasiekė tarpukario metų Lietuvą, o kai kurios paprotinės teisės normos – net mūsų dienas (pvz., žalos už nuganymus atlyginimas, su rankpinigiais susiję abiejų šalių įsipareigojimai ir pan.).

Kyla klausimas: iš kur neraštingi XIX a. valstiečiai, kurie, galimas daiktas, net nenutuokė apie Lietuvos Statuto buvimą, galėjo žinoti Trečiajame Lietuvos Statute kodifikuotas paprotinės teisės normas. Matyt, atsakymas vienas: iš savo tėvų ir senelių kartu su papročiais ir tradicijomis žodžiu perimdami jų gyvenimą liečiančią visą paprotinės teisės normų sistemą.

Paprotinės teisės normos yra išsirutuliojusios iš papročių; juos suvokiame kaip įprastus, nusistovėjusius poelgius, elgesio taisykles. Paprotinės teisės normos, kaip ir papročiai, formavosi stichiškai. Konkrečiai paprotinės teisės normai susiformuoti reikėjo gana ilgo laiko tarpsnio, matuojamo kelių, o kartais gal ir keliolikos kartų gyvenimu.

Teisės normoje yra išskiriami 3 struktūriniai elementai (2, 233): 1) hipotezė – normos dalis, nurodant šios normos taikymo aplinkybes; 2) dispozicija – pagrindinė normos dalis, kurioje išdėstytas nurodymas, kaip elgtis ar nesielti, kai yra hipotezėje nurodytos aplinkybės ir 3) sankcija – trečioji normos dalis, kurioje numatyta, kokios poveikio priemonės gali būti taikomos normą pažeidus ar jos nesilaikant. Iš šių trijų struktūrinių elementų paslankiausias, greičiausiai reaguojantis į pasikeitusią aplinką, yra trečiasis – sankcija, nes jis išreiškia laike besikeičiantį visuomenės požiūrį į konkrečios teisės normos pažeidimą. Pirmieji du teisės normos elementai, dažnai nusakantys įvairioms kultūroms būdingą nusikaltimų turinį (pvz., nusikaltimas asmeniui, jo turtui), yra stabilesni, ne taip kintantys.

Nagrinėdami įvairių tautų paprotinės teisės normas, matome nemažą skirtumą. Svarbu yra nustatyti priežastis, lemiančias šiuos skirtumus. Pavyzdžiu imkime nusikaltimą moteriai. Į Lietuvos Statutus patekusios lietuvių paprotinės teisės normos numatė dvigubą, palyginti su vyru, išpirką už moterį. Kaltininkas turėjo mokėti dvigubą atlygį už moters įžeidimą, sumušimą ar sužeidimą bei dvigubus galvpinigius už nužudytą moterį (9). K.Jablonskis dvigubą išpirką laiko gentinių papročių liekana (1, 34). Pagal šiuos papročius kitos genties moteris buvo neliečiama, jai nebuvo galima keršyti. Todėl moters nužudymas ar sužeidimas buvo laikomas didesniu nusikaltimu. K.Jablonskio teiginį lyg ir patvirtintų kitų tautų teismuose užfiksuotos

paprotinės teisės normos. Antai V–VI a. Salijų teisyne (8, 30) užfiksuota salijų frankų paprotinė teisė nužudytą senyvą, nebegalinčią turėti vaikų laisvą moterį „vertino“ taip pat kaip ir vyrą – 200 solidų (auksinių monetų), arba 8000 denarų. Tuo tarpu už nužudytą laisvą merginą reikėjo sumokėti 300 solidų, arba 1,5 karto daugiau negu už vyrą, o už nužudytą gimdžiusią laisvą moterį – 600 solidų (24 000 denarų), arba 3 kartus daugiau negu už vyrą. Tokia didelė galvapinių diferenciacija, atsižvelgiant į moters galėjimą turėti ar turėjimą vaikų, matyt, sietina su germanų karingumu. Nuolatiniai karai silpnino germanų gentis ir todėl reikėjo saugoti moterį, kaip būsimų karių gimdytoją.

XIII a. pradžioje sudarytas Saksų teisynas, pavadintas „Saksų veidrožiu“ (10, 29), galvapinių taip smarkiai nebediferencijavo, tik numatė dvigubą išpirką už merginos nužudymą. Vadinasi, germanų kraštuose ši tradicija XIII a. jau buvo beišnykstanti.

Pirmojo Lietuvos Statuto sudarymo metu (1522–1529) dvigubos išpirkos už moterį paprotinės teisės norma egzistavo Lietuvoje ir buvo visuotinai taikoma. Kitaip ji nebūtų patekusi į Lietuvos Statutus. Kas lėmė tokį ilgą, palyginti su kitais kraštais, dvigubos išpirkos normos išlikimą lietuvių paprotinėje, o vėliau ir rašytinėje teisėje? Greičiausiai tai lėmė matriarchatinės kultūros tradicija. Galimas daiktas, kad tą iš senų laikų atėjusią tradiciją labai sustiprino beveik 200 metų trukęs lietuvių karas su kryžiuočiais, kai ant moters pečių gulė ne tik šeimos, bet ir namų ūkio našta. Karą su kryžiuočiais kaip vėlyvos dvigubos išpirkos už moterį priežastį nurodo ir Pirmojo Lietuvos Statuto tyrinėtoja I. Valikonytė (4, 63).

Nors įvedant Statutus dviguba išpirka buvo taikoma tiek bajorėms, tiek valstietėms, XIX a. valstiečiai jos jau nebežinojo. Naujų stimulų nepalaikoma, kintančių gyvenimo sąlygų veikiamą normą išnyko. Pateiktas pavyzdys rodytų, kad paprotinės teisės normos atsiradimą ir jos turinį lėmė tradicijos (matriarchatas, gentiniai papročiai), socialinės ekonominės sąlygos, gyvenimo būdas (pvz., sankcijų už moters nužudymą diferenciacija germanų paprotinėje teisėje).

Dvigubos išpirkos normos laipsnišką išnykimą lietuvių paprotinėje teisėje lėmė stiprėjantis įbaudžiavinimo procesas, t.y. kintančios socialinės ekonominės sąlygos (6, 94–95).

Pažiūrėkime į kitą paprotinės teisės normą, kuri draudžia prievartą prieš moterį ir numato sankcijas žagintojams. Už šį nusikaltimą lietuvių paprotinė teisė taikė mirties bausmės sankciją. Tuo tarpu gruzinų etninės grupės kalniečių svanų paprotinė teisė, gruzinų paprotinės teisės specialisto Michailo Kekelijos (7) pateiktomis žiniomis, žagintoją galėjo net išteisinti, motyvuodama afekto, t.y. stipraus, trumpo susijaudinimo, smarkios, emocinės reakcijos, proto aptemimo būkle. Kaip matome, toks didelis tos pačios paprotinės teisės normos sankcijų skirtumas yra susijęs su dideliais dviejų tautų – lietuvių ir svanų – psichologiniais skirtumais. Skirtingą šių tautų etno-

psichologiją per daugelį šimtmečių bus suformavusios labai skirtingos gamtinės geografinės sąlygos.

Iš pateiktų pavyzdžių galima daryti išvadą, kad paprotinės teisės normos koncentruotai atspindi papročius, gyvenseną bei tautos psichologiją. Pridurkime dar ir tradicinę dorovę, kurios dalies normų turinys sutampa su teisės normomis ir nuo jų skiriasi tik sankcija. Kintant išvardytiems elementams, kinta ir paprotinės teisės normos. Greičiausiai kintantis ir todėl daugiausia įtakos paprotinės teisės normoms turintis elementas yra gyvenimo būdas, susijęs su krašto ekonominėmis socialinėmis sąlygomis, patvariausias elementas yra etnopsichologija. Antai, panaikinus baudžiavą, t.y. staiga pasikeitus ekonominėms socialinėms sąlygoms, išnyko į rašytinę teisę nepakliuvusios paprotinės teisės normos, reguliavusios įvairias prievoles dvarui, išnyko ištekančios merginos dvarininkui mokamas vedybų mokestis *kriena*, dar kitaip vadintas „mergaitės kiaune“, nes senovėje jis buvo lygus vienam kiaunės kailiukui.

Kai kurios kitos baudžiavos laikais galiojusios, tiek į Statutus pakliuvusios, tiek nerašytos paprotinės teisės normos išliko ir pobaudžiaviniu laikotarpiu ir beveik pasiekė mūsų dienas. Jų išlikimą lėmė gyvenimo būdo tęstinumas pobaudžiaviniame Lietuvos kaime.

Prie tokių gyvybingų paprotinės teisės normų reikėtų priskirti žemės ribų pažeidimus, nuganymais padarytos žalos atlyginimą, asmens draudimą važiuoti savo žeme, baudžiamąjį procesą prieš arkliaivagius ir kitus vagis, vaikų atskyrimą nuo turto, pasogos grąžinimą mirus bevaikai jaunamartei, sutarčių sudarymą ir kai kuriuos kitus turtinius santykius reguliavusias teisiškas normas.

Tarpukario metais valstiečiai laikėsi Lietuvos Statutuose kodifikuotos paprotinės teisės normos dėl žemės ribos upe ar upeliu (9, 263): naudmenos kiekvienai šaliai priklausė iki upės vidurio; upė savo sąnašomis prie krantų gali papildyti vieno ar kito savininko žemę; upei pragraūžus naują vagą, žemės riba eina senąja vaga.

Vienkiemiais neišsiskirsčiusiuose kaimuose su trilauke sėjomaina, pažeidus žemės ribą – ežią tarp rėžių – ir šalims nesutariant dėl žemės ribos vietos, pagal nerašytą paprotį ginčą sprendė kaimo seniūno iš autoritetingų kaimo vyrų sudaryta komisija.

Nuo pat žemdirbystės ir gyvulininkystės atsiradimo Lietuvoje laikų derlių auginantis žmogus susidurdavo su pasėlių nuganymais. Paprotinės teisės normos reikalavo, kad svetimus javus, daržus ar pievas sunaikinusių gyvulių savininkas atlygintų žalą tokiais pat javais, daržovėmis ar šienais. Taip pat buvo galima atsilyginti atidurbant sutartą dienų skaičių per darbymetį arba už žalą sumokėti pinigais. Dėl žalos dydžio privalėjo susitarti abi šalys, o joms nesutariant – žalos dydį įvertindavo kaimo seniūno sudaryta komisija.

Nerašyta paprotinės teisės norma gynė valstiečio žemę nuo svetimųjų važinėjimo ar vaikščiojimo neįteisintais keliais bei takais. Kam nors sava-

rankiškai pradėjus važiuoti per svetimą žemę lauko keliuku ar tiesiog per laukus, ar pradėjus taką minti per pievą, žemės savininkas statydavo draudžiamą ženklą – *virksčią*. Tai į žemę įbesta poaukštė kartelė, kurios viršutinis galas apvyniotas šiaudų gniūžte. Kartais, be virksčios, skersai savavališkai pravažinėto kelio žemės savininkas dar įkaldavo kelis maždaug 70–90 cm aukščio kuoliukus, prie kurių pritvirtindavo kartelę. Dauguma žmonių draudžiamų ženklų paisė. Paprotinės teisės norma numatė sankciją nesilaikantiems draudžiamaisiais ženklais išreikštų draudimų: pažeidėjų buvo galima išplūsti, apstumdyti ar net sumušti.

Lietuvos Statutuose kodifikuota paprotinės teisės norma numatė, kad be tėvų ar globėjų sutikimo ištekęsusi arba savo motiną įžidusi bajorė mergina galėjo būti nubausta neskiriant jai dalies. Valstiečiai šią normą taikė tėvų valią pažeidusiems, tėvus labai įskaudinusiems abiejų lyčių vaikams.

Lietuvos Statutuose gana daug vietos skirta arkliavagių baudžiamajam procesui ir arkliavagių bausmėms. Šių eilučių autorių stebina tai, kad, pavogus arklį, XX a. pradžios valstiečiai elgdavosi taip pat (3), kaip rašoma XVI a. pabaigoje priimtame Trečiajame Lietuvos Statute (9, 336): pavogtų arklių savininkas, į pagalbą pasitelkęs kaimo vyrus, sekdamas arklių pėdomis tol, kol jos matydavosi. Jeigu pėdos dingdavo kokiame nors kaime ar vienkiemyje ir toliau niekur nevedavo, tą kaimą ar vienkiemį laikydavo kaltininkais ir jiems pareikšdavo pretenzijas.

Pasitaikydavo, kad vienkiemį, į kurį pavogtų arklių savininkai buvo ne kartą atsekę arklių pėdomis ir nė karto arklių neatgavę, valstiečiai, nusitaikę momentą, kai vienkiemio šeimininkai būdavo kur nors išvažiuavę, sudegindavo. Toks veiksmas kaimo viešosios nuomonės buvo laikomas teisėtu ir motyvuojamas būtinaja gintimi. Galėtume pakomentuoti ir daugiau iki Pirmojo pasaulinio karo ir tarpukario metais veikusių lietuvių paprotinės teisės normų.

Didžiulį smūgį galiojusioms lietuvių paprotinės teisės normoms sudavė priverstinė kolektyvizacija, iš esmės pakeitusi ekonomines socialines sąlygas, žmonių gyvenimo būdą.

Vis daugiau randantis ūkininkų Lietuvoje, atgimstant tradicinėms ūkininkavimo formoms, susidaro palankios sąlygos kai kurių paprotinės teisės normų regeneracijai.

IŠVADOS

1. Lietuvių paprotinės teisės tradiciją išsaugojo kolektyvinė kaimo žmonių atmintis.

2. Paprotinės teisės normos koncentruotai atspindi papročius, gyvenimo būdą, tradicinę dorovę, tautos psichologiją. Kintant vienam iš šių elementų, kinta ir paprotinės teisės norma.

3. Po bolševikinių eksperimentų į Lietuvos kaimą grįžtantys natūralūs turiniai santykiai sudaro sąlygas kai kurių paprotinės teisės normų regeneracijai.

TRADITIONS OF THE LITHUANIAN CUSTOMARY LAW

Summary

The main source of Lithuanian written law (Lithuanian Statute) was Lithuanian customary law. However, not all standards of Lithuanian customary law were incorporated in Lithuanian Statute. Some of them existed parallelly to the written law. After 1840, when acting of Lithuanian Statute was stopped by czarist Russia, the standards of Lithuanian customary law were in force till restoration of Lithuanian State after the First World War. They were handed from generation to generation in spoken form because majority of peasants were illiterate.

Various nations customary laws are very different. The main reasons of such difference are customs, social and economical conditions, manner of life, psychological differences. Change of one of these elements as a rule causes the corresponding change of the standards of customary law. The most constant element is psychological differences of various nations.

Some Lithuanian customary law's standards still play a significant role in the development of the legal codes of our State. Among them should be mentioned: compensation for damages made by neighbours' cattle to crops, meadows or kitchen-gardens; criminal trial against thieves; discrimination in family property; concluding of different treaties and so on.

LITERATŪRA

1. Jablonskis K. Lietuvos valstybės ir teisės istorija nuo XIV a. pabaigos iki XVI a. vidurio. Vilnius, 1971.
2. Lietuviškoji tarybinė enciklopedija. Vilnius, 1983. T. 11.
3. V. Mačiekaus asmeninis archyvas.
4. Valikonytė I. Dviguba išpirka už moterį Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVI a. pirmoje pusėje // Istorija. 1977. T. 17 (2).
5. Witort J. Zarysy prawa zwyczajowego ludu litewskiego. Lwów, 1898.
6. Валиконите И., Яксебогайте Й. Выкуп за женщину по Литовскому Статуту // 1588 metų Trečiasis Lietuvos Statutas. Vilnius, 1989.
7. Кекелия М. М. Древнегрузинское законодательство, суд и судебный процесс. Тбилиси, 1986.
8. Салическая правда. Казань, 1972.
9. Статут Вялікага Княства Літоўскага 1588 // Беларуская савецкая энцыклапедыя. Мінск, 1989.
10. Хрестоматия памятников феодального государства и права стран Европы. Москва. 1961.

ANTANAS STRAVINSKAS, Vilnius

KRIKŠČIONIŠKOJI LIETUVIŠKŲ KRYŽIŲ SIMBOLIKA

Šio straipsnio šaltiniai įvairūs: pradedant Senuoju ir Naujuoju Testamentais, psalmių, giesmynų ir maldų knygomis¹ ir baigiant improvizuota popiežiaus Jono Pauliaus II kalba, pasakyta 1994 m. prie Romos Kolizijaus, pagerbiant ir apmąstant Kristaus Kryžiaus kelio paslaptis². Šias kilnias mintis tarsi patvirtina žinomų Lietuvos istorikų ir menotyrininkų (Z. Ivinskio, J. Stakausko, J. Griniaus, A. Valeškos³ ir kt.) pateikti duomenys, taip pat tūkstančiai lietuviškų kryžių, surinktų muziejuose bei publikuotų įvairiuose leidiniuose⁴. Svarbių ir naudingų žinių apie Kryžiaus liturgiją suteikė Apaštališkojo nuncijaus Lietuvoje sekretorius tėvas Benediktas – kun. S. Jurčys OFM; už tai jam nuoširdžiai dėkoju.

Kryžiaus ženklas – tai vienas seniausių ir reikšmingiausių simbolių ilgamžėje žmonijos kultūros ir religijų istorijoje. Tačiau įvairias, kartais kraštutines nuomones apie jo kilmę šiandien atidėkime į šalį.

Kokio pavidalo kryžių vartojo pirmieji krikščionys, neaišku. Galima spėti, jog tai buvęs T formos kryžius, tikriausiai perimtas dar iš Senojo Testamento laikų.

Lotyniškas kryžius Romos imperijoje pradėtas vartoti IV a., bet oficialiai pripažintas tik VIII a. Iki XIII a. jis išplito ir kituose krikščioniškuose Vakarų Europos kraštuose.

¹ Jėzaus gyvenimas ir jo mokslas, Evangelijos žodžiais atpasakotas / Spaudai paruošė kun. A. Liūma SJ. Roma, 1992; Naujasis Testamentas. Salzburg, 1989; Naujasis Testamentas. Psalmynas. Vilnius–Kaunas, 1973; Romos mišiolas visiems tikintiesiems (Amerikos lietuvių R. Katalikų kunigų vienybės leidinys). 1989; Senasis Testamentas. Vilnius, 1991; Stankėvičius J. Katalikų maldaknygė. Antroji laida. Vilnius, 1956.

² Improvizuota Šventojo Tėvo Jono Pauliaus II kalba, apmąstant Kristaus Kryžiaus kelio paslaptis / Vertė kun. S. Jurčys OFM. Vilnius, 1994.

³ Grinius J. Lietuvių kryžiai ir koplytėlės. Roma, 1970; Ivinskis Z. Po kryžiaus ženklų // Tiesos kelias. 1937. Nr. 7–8; Stakauskas J. Katalikų Bažnyčia Lietuvoje XIII amžiuje // Tiesos kelias. 1932. Nr. 5; Valeška A. Religinis menas Lietuvoje // Naujoji Romuva. 1935. Nr. 16, 17.

⁴ Lietuvių liaudies menas: Grafika. Vilnius, 1968; Lietuvių liaudies menas: Mažoji architektūra. Vilnius, 1970–1992. Kn. 1–3; Lietuvių liaudies menas: Skulptūra. Vilnius, 1963. Kn. 1.

Pirmiausia prūsai, o vėliau ir kitos baltų gentys su katalikiškuoju (lotyniškuoju) kryžiumi susipažino (nors jo dar nepažino) X–XI a., kai šiuos karštus pasiekė pirmieji misionieriai. Vis labiau kryžius mūsų žemėje ėmė įsigalėti nuo XIII a. vidurio, Mindaugui priėmus krikštą ir stengiantis stiprinti ryšius su Romos popiežiumi Inocentu IV⁵. Deja, politinių aplinkybių verčiamas, Mindaugas turėjo krikšto atsisakyti, ir Lietuva vėl nutolo nuo kryžiaus ženkle. Vis dėlto Mindaugo karūnoje ir jo spaude kryžiaus ženklas išliko.

Kryžiuočių ordinas daugiau kaip du šimtmečius veltui bandė jėga krikštyti pagonis lietuvius, t.y. užuot artinus prie Išganytojo buvo mėginama juos išnaikinti. Z.Ivinskis straipsnyje „Po Kryžiaus ženklu“ nedviprasmiškai teigė: „Ordino vedama christianizacija reiškė germanizaciją“⁶.

Būta pavienių bandymų krikštytis ir Kęstučio bei Algirdo valdymo metais, tačiau tik 1387 m. Rytų Lietuva, o 1413–1417 m. ir Žemaitija oficialiai priėmė krikštą. Krikščioniškasis kryžius tada čia ir įsitvirtino. Tiksliai pasakyti, kada Lietuvoje buvo pastatyti pirmieji kryžiai, o ypač – kaip jie atrodė, šiandien, deja, neįmanoma.

Pirmosios žinios apie kryžių statymą atsirado praėjus tik apie 50 metų po Lietuvos krikšto. Jos kelia daug įvairių kontroversinių minčių. 1426 m. Sembos vyskupas Mykolas įsako prūsams prie mirusiųjų kapų nestatyti jokių kryžių, o pastatytuosius nupjauti (nugriauti)⁷. Kodėl? Galima manyti, kad jau tada tie kryžiai neatitiko kanonizuoto kryžiaus sampratos. Gal jie buvo panašūs į Mažosios Lietuvos krikštus arba turėjo dar kitokį, visai nežinomą pavidalą?

Pirmą tikslią ir, pasak J.Matuso, dokumentuotą žinią apie kryžius Lietuvoje istorikai žino tik iš XVI a. pradžios (1534 m.). Ši data paimta iš Lietuvos Metrikos: vienas kryžius stovėjo prie Onušio–Trakų kelio, antras – tarp Onušio ir Daugų, o trečias – prie Dusmenų (Trakų raj.)⁸.

Netiesioginių žinių, kad kryžiai Lietuvoje stovėjo XVI a. antrojoje pusėje, esama Jono Sprogio „Senovinės Žemaičių žemės geografiniame žodyne“ (Geografičeskij slovar' drevnej Žomojtskoj zemli. Vilna, 1888). J.Matusas nurodo įvairių vietų kryžiavietes, minimas tame žodyne. Jis aiškina, kad terminas „križovaja doroga“ reiškia kelią, „kame stovi ar stovėjo kryžius“. Jis daro prielaidą, kad kryžiai (tikriausiai mediniai) Lietuvoje pradėti statyti vos įvedus krikščionybę, t.y. tarp XIV a. pabaigos ir XV a. vidurio⁹. Tačiau nė žodžiu neužsimena, kaip tie kryžiai galėję atrodyti. Tad belieka pasikliauti tik natūraliai kai kur išlikusiais ir dar tebešvytinčiais kryžiais viršum bažnyčių ir koplyčių bokštų (iš XVI–XVII a.).

⁵ Stakauskas J. Katalikų Bažnyčia... P. 290–292.

⁶ Ivinskis Z. Po kryžiaus ženklu... P. 327, 328.

⁷ Matusas J. Kaip seni lietuviški kryžiai ir koplytstulpiai? // Aidai. 1959. Nr. 10. P. 447.

⁸ Ten pat. P. 445.

⁹ Ten pat. P. 446.

J. Matusas mini ir kitą svarbų su kryžių ir koplytėlių statymu susijusį faktą (bet jau iš XVIII a. vidurio), kai Žemaitijos vyskupas A. Tiškevičius per vietinius klebonus draudė „visokiems nemokšoms skulptoriams“ (t.y. dievdirbiams) verstis savo amatu, nes jie darką šventųjų figūras¹⁰. Šis draudimas tik patvirtina, kad mūsų krašto dievdirbiai ir kryždirbiai, be jokios abejonės, kūrė, bažnytinės liturgijos ir apskritai bažnytinio meno, įvairių stilių (daugiausia baroko) veikiami, tačiau nesilaikydami griežtų kanonų. Jie kūrė pagal savo gebėjimus, logiką ir skonį (estetinį suvokimą ar nuovoką). Lietuvių kryžiams (ypač geležiniams) būdinga ne tik gausi ornamentika, bet ir įvairi emblematika bei simbolika. Todėl negalima nesutikti su kun. V. Bagdanavičiaus nuomone, kad lietuviški kryžiai (čia pirmiausia jis turi omenyje koplytstulpius) yra sudėtingi ir turtingi religijų istorijos paminklai¹¹. Pridursime, kad jiems būdinga gausi krikščioniška simbolika.

Pirmiausia pažvelkime į paties katalikiškojo (t.y. lotyniškojo) kryžiaus esmę ir prasmę. Galimi mažiausiai trys labai svarbūs požūriai. Kitaip tariant, labai svarbu, kokiomis akimis į kryžių žiūrėsime. Jei tikėjimo – tai kryžius yra svarbiausias krikščionių tikėjimo ženklas. Jei vilties – tai kryžius – mūsų (pasaulio) atpirkimo, išganymo ir prisikėlimo ženklas. O jei žiūrėsime meilės akimis – tai kryžius – Dievo ir žmogaus Meilės simbolis. Pastarasis požūris bene svarbiausias, nes Evangelijoje yra pasakyta: „Dievas taip pamilo pasaulį, jog atidavė savo viengimį Sūnų“ (Jn 3,16).

Darydami kryžiaus ženklą, mes galbūt ne visada sąmoningai suvokiame, kad į vieną nedalomą visetą jungiame tris svarbiausias krikščionybės kategorijas: tikėjimą, viltį ir meilę. Darydami šį prasmingą ženklą, mes jungiame Dievo ir žmogaus meilę, nes yra pasakyta: „Aš jums duodu naują įsakymą, kad jūs vienas kitą mylėtumėte: kaip aš jus mylėjau, kad ir jūs taip mylėtumėte vienas kitą“ (Jn 13, 34). Daugelio krikščionybės tyrėjų nuomone, Kristus – tai esminių visatos simbolių (dangaus ir žemės, dieviškosios prigimties ir kitų) sintezė, o kai kas Kristų vadina simbolių karaliumi¹². Kryžius – tai irgi vienas iš daugelio Kristaus kančios simbolių. Ir vis dėlto kryžiaus esmė yra ne vien kančia, skausmas, bet ir Kristaus, kentėjusio dėl žmonijos nuodėmių, meilė. Taigi tikroji kryžiaus esmė ir prasmė gerokai platesnė, negu kartais suvokiame žiūrėdami į talentingų liaudies meistrų darbus, kuriuose pavaizduotas Kristaus ir Sopulingosios Dievo Motinos skausmas ir kančia. Tikrai mūsų liaudies skulptūra, raižiniai ir kryžiai dažniausiai yra susieti su tragiška Kristaus ir Dievo Motinos kančios misterija, kuri buvo ir tebėra labai artima ne vien liaudies menininkams, bet ir visai daug kentėjusiai tautai. Tragiški siužetai, gana dažni lietuvių mene, mums

¹⁰ Tėn pat.

¹¹ Bagdanavičius V. Lietuviško koplytstulpio genezės klausimu // Ilikrikščioniškosios Lietuvos kultūra (Istoriniai ir teoriniai aspektai). Vilnius, 1992. P. 78.

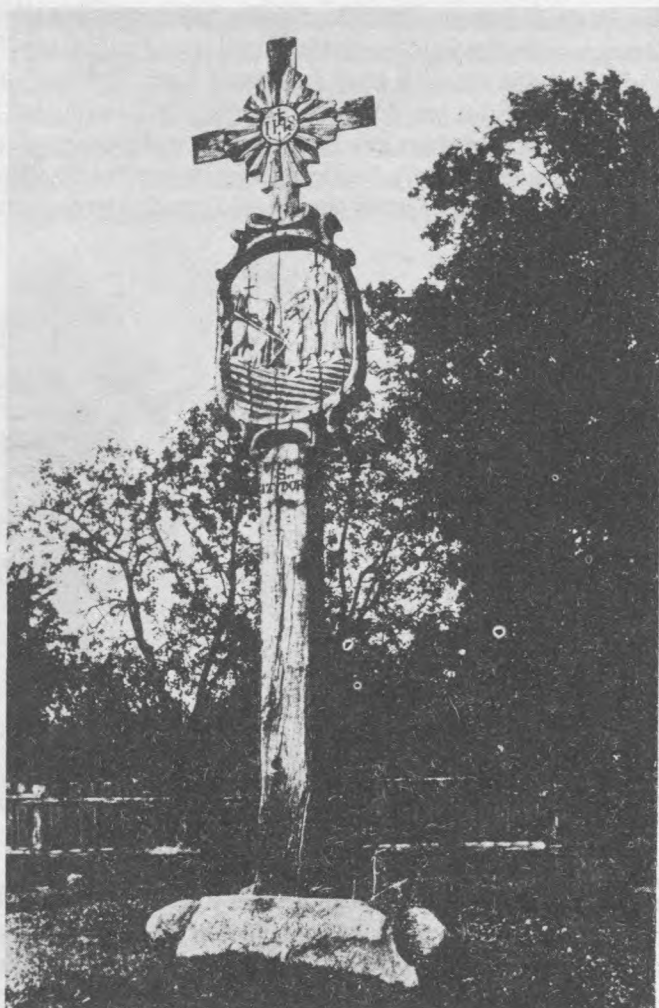
¹² Chevalier J., Gheerbrant A. Dictionnaire des symboles: Mythes, rêves, cantumes, gestes, formes, figures, couleurs, nobres. Paris, 1982. P. 247.

*1 pav. Kryžius prie Apaštališkosios nunciatūros.
Autorius tautodailininkas Juozas Jakštas. 1993 m.
(Fot. S. Jurčys)*

visiems yra artimi, suprantami ir jautriai išgyvenami. Šia prasme čia menininkas ir žiūrėvas sudaro darnų ir nedalomą kultūros vyksmą, ilgai trukusį procesą. Ši tradicija tebėra gyva. Tikriausiai dėl to ir dabar laisvoje Lietuvoje yra restauruojami ir atstatomi arba naujai statomi kryžiai. Kryžių statymo dingstis ir intencijas (taip pat jų draudimą ir griovimą) yra išnagrinėjęs V. Milius¹³. Čia noriu aptarti dar vieną labai retą (o gal ir išimtinį) atvejį.

¹³ Milius V. Kodėl statyti ir statomi kryžiai ir koplytėlės // Liaudies kultūra. 1992. Nr. 5. P. 22–27.

2 pav. Kryžius. Autorius V. Svirskis.
 Surviliškio vls., Bakainių k. 1887 m.
 (Fot. B. Buračas)

1993 m., Apaštališkojo nuncijaus pageidavimu ir jo paskatintas, tautodailininkas Juozas Jakštas prie Apaštališkosios nunciatūros Vilniuje pastatė kryžių, simbolizuojantį ne Jėzaus kančią, jo mirtį ant kryžiaus, o prisikeliantį Jėzų, ne kenčiančią Dievo Motiną po kryžiumi, o meilės kupiną Madoną, glaudžiančią prie širdies vienatinį Dievo Sūnų (1 pav.). Kryžius ir joje glūdinti simbolika, ypač pastaraisiais metais, tapo įkvėpimo šaltinis ir kai kuriems Lietuvos dailininkams profesionalams (Z. Alinskaitė-Mickonienė, E. Poškutė-Pumputienė, H. Mazūras, K. Kupriūnas, A. Tauterienė ir kt.).

Daugelio lietuviškų kryžių viršutiniame stiebe (rečiau kryžiaus centre)

yra įrašas: INRI. Ši keturių lotyniškų raidžių santrumpa yra tiesiogiai susijusi su Jėzaus nukryžiovimu, jo paniekinimu, nes Naujajame Testamente rašoma: „Buvo trečia valanda, kada jie prikėlė jį ant kryžiaus“. Viršuje prisegė jo kaltinimą: „Šitas yra Jėzus Nazarėnas, Žydų karalius“¹⁴. Antrasis labai populiarus (ypač dažnas geležinėse kryžių viršūnėse) įrašas: IHS (Jėsus Kristus Salvator) (2 pav.). Jo įdomi istorija. Jau ankstyvosios krikščionybės (katakombų) laikais Jėzaus (Išganytojo) vardas buvo sutrumpintas –

3 pav.

4 pav.

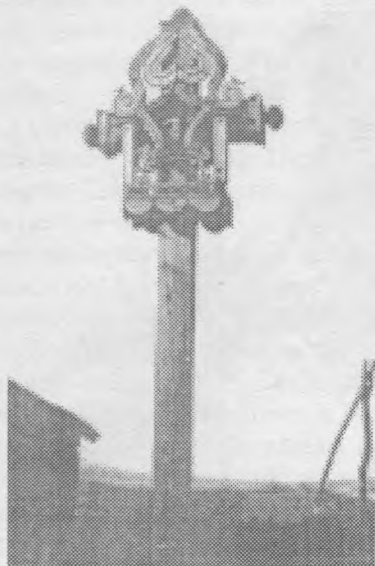
tik dviejų raidžių – jota (I) ir eta (H); jos reiškė: Jėzus Kristus (Pateptasis Išganytojas), o jų sujungimas sudarė savotišką kryžiaus ženklą. Prie šios santrumpos IV a. buvo pridėta graikiška raidė sigma (C). Iš santrumpos IHC maždaug VII–VIII a. visuotinai išplito ir dabar pasitaikanti santrumpa IHS. Kaip matėme, ji siejama su Jėzaus vardo aiškinimu. Šią Jėzaus vardo santrumpą ypač išplatino XV a. šv. Bernardas Sienietis. Šią santrumpą pasirinko savo simboliu ir Jėzaus neturtėlių sąjunga, arba bendrija (*Jesu humilis societas*). Ši santrumpa labai dažna bažnytinėje liturgijoje – arnotuose, monstacijose, kielikuose, ostijose ir kitur. Neabejotina, kad iš čia ji atėjo ir į lietuvių kryžius bei kitus dirbinius. Lietuvos tautodailininkai, kaip minėta, ne visada paisė ikonografinio tikslumo, todėl kai kuriuose kryžiuose atsirado ir tokių santrumpų: SIS, ISH, SC ir kt.¹⁵

¹⁴ Jėzaus gyvenimas... P. 212.

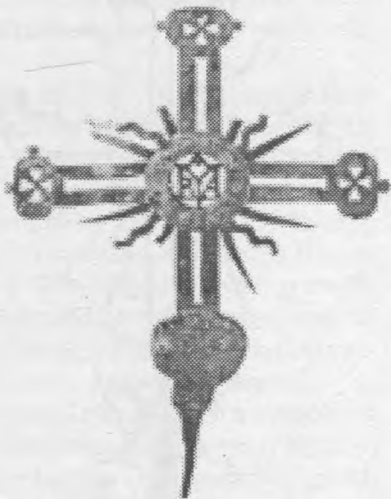
¹⁵ Lietuvių liaudies menas: Mažoji architektūra. Kn. 3. Il. 92, 95, 97, 106.

Idomios ir įspūdingos Švč. Mergelės Marijos vardo santrumpos. Jos kartais jungia ir kitus simbolius (3 pav.). Ši santrumpa dažnai yra komponuojama ir kryžmos centre arba spinduliuojančios saulės (dieviškosios šviesos) centre, o viršum jos būna Kristaus kančios simbolis – nedidelis kryželis (4 pav.). (Abu šie kryžiai laikomi Telšių „Alkos“ muziejuje.)

Tokie nedideli kryželiai dažnai iškyla ne tik viršum paminklo kryžmos apskritimo, bet ir iš kito (tiksliau – viršum kito) simbolio – širdies. Reikia

5 pav.

6 pav.

ypač pabrėžti, jog kai kurie kryždirbiai ir kryžkaliai šiam simboliui skiria išskirtinį dėmesį: jis ne tik pakeičia spinduliuojančią saulę, bet kartais širdžių formos ornamentika (simbolika) puošiamas geležinių kryžių centras, kryžmų galai, pasitaiko, kad širdis iškeliama net į kryžmos viršų (5 pav.). Širdys būdavo iškalamos ir akmenyse (pvz., akmeninių paminklų kalėjų Gailiaus-Gailevičiaus ir Gedmino darbuose¹⁶).

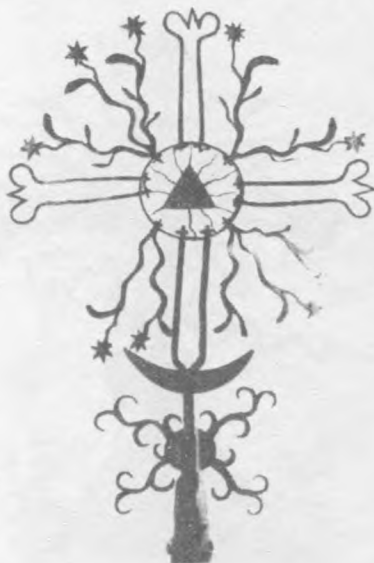
Jei širdies simbolis kryžiuje turi pagrindinę ir savarankišką kompozicijos prasmę, tai dažnai į centrą yra įrašomos Jėzaus ar Marijos vardų monogramos (6 pav.). Vien tik Marijos emblema kalba, kad šis kryžius skiriamas Švč. Mergelės Marijos garbei ir atminimui. O jei šis simbolis yra jungiamas su kryžiumi, matyt, jis simbolizuoja švenčiausiąją, kupiną gailestingumo bei meilės Jėzaus širdį.

Apskritai širdis – tai dieviškosios ir žmogiškosios meilės, o apsupta spinduliais – ir amžinosios šviesos, tiesos bei gėrio (galima transformuoti į geru-

¹⁶ Širmulis A. Lietuvių liaudies akmeniniai memorialiniai paminklai. Vilnius, 1993. P. 81.

mo=meilės sąvoką)* simbolis. Širdis – tai Dievo sostas ir Dievo šventovė žmogui. Užtat mūsų negali stebinti tai, kad Biblijoje šis žodis yra pavartotas daugiau kaip 1000 kartų, reiškiant ne vien kūniškąją jos paskirtį, bet pavartojant ir grynai metaforiškai. Juk širdies įvaizdis užima svarbią vietą visų laikų ir visų tautų dvasiniame gyvenime, mene, literatūroje, ypač poezijoje.

Krucifiksas, arba liaudiškai tariant *mūka*** , – tai kanonizuota (ir todėl

7 pav.

8 pav.

mažiausiai keičiama) Nukryžiuotojo figūrėlė (statulėlė), iki šiol plačiai papliusi ne tik įvairiuose memorialiniuose paminkluose, bet ir visai mažuose kryžiuose, laikomuose daugelio krikščionių namuose. Ji dažniausiai yra metalinė ir tvirtinama prie medinio ar metalinio kryžiaus. Toks kryžius (būtinai su krucifiksu) statomas mirusiojo galvūgalyje ir simbolizuoja jo išganyimą per Viešpatį Jėzų Kristų.

Dar vienas svarbus ir gana dažnas lietuviškų kryžių ir koplytėlių elementas – tai Apvaizdos akis. Ji paprastai įkomponuojama į trikampį ir būna nutapyta, išskobta ar net iškalta ir nukalta (čia turime omenyje medinius, geležinius ir akmeninius kryžius)¹⁷ (7 pav.).

* Visi šie ir daugybė kitų panašių epitetų, šlovinančių Kristaus ir Marijos širdis, yra giesmių, maldų ir litanijų lietuviškuose tekstuose.

** Slaviškos kilmės žodis, reiškiantis kančią.

¹⁷ Lietuvių liaudies menas: Mažoji architektūra. Kn. 3. Il. 122; Š i r m u l i s A. Lietuvių liaudies akmeniniai memorialiniai paminklai... P. 81, 89, 110.

Pasitaiko gana aukštų, turinčių net kelias kryžmas, lietuviškų kryžių. Juose randame ir kitokių išraiškingų ir reikšmingų krikščioniškų simbolių, t.y. ne tik krucifiksą, o viršutinėje kryžmoje – visa matančią Apvaizdos akį (8 pav.), bet ir taurę, Ostiją. Apvaizdos akies simbolį randame visų Lietuvos etnografinių sričių kryžiuose, bet dažniausiai Žemaitijoje ir Dzūkijoje.

Dzūkijos kryžiams, be minėtųjų simbolių (ypač Apvaizdos akies), būdingi ir įvairūs Kristaus kankinimo įnagai: ietys, replės, plaktukai, vynos, kopėčios. Tai, galima sakyti, išskirtinis Dzūkijos kryžių bruožas. Ir galima laikyti juos tipingiausiais paminklais, kurie atspindi Bažnyčios įtaką¹⁸. Kitoje etnografinės srityse panašių kryžių pasitaiko, tačiau rečiau ir simbolių mažiau.

Lietuvių liaudies religiniame mene, kaip minėta, yra labai gausu Kristaus kančių misteriją ir Dievo Motinos skausmą atspindinčių siužetų. Tai atvertos Kristaus ir Marijos širdys, erškėčių vainiku karūnuota Kristaus galva (kartais ir atvertoji širdis), sopulingoji Dievo Motinos širdis, perversa septyniais (kartais 4 ar 6) kalavijais. Šią simboliką itin įspūdingai išreiškė dievdirbiai ir kryždirbiai, nes, kaip rašo K.Čerbulėnas: „susimąstęs Rūpintojėlis, Nukryžiuotasis Kristus, Skausmingoji Dievo Motina, įvairios tragiškos Kristaus gyvenimo scenos ir kankiniai šventieji lietuviui buvo savotiškai artimi“¹⁸. Krikščioniškoji religinė idėja ir ją išreiškiantys kryžiai dažnai virsdavo svarbiu tautinės kovos, o šiais laikais – tautos atgimimo simboliu.

Turbūt nesuklysimė pasakę, kad tokiu visos Kryžių Lietuvos simboliu ir visos lietuvių tautos šventa vieta yra tapęs daug negandų patyręs ir iš naujo (kaip ir pati lietuvių tauta) atgimęs Kryžių kalnas. Jis nepaprastai didelį įspūdį padarė ir Lietuvą aplankiusiam Šventajam Tėvui. 1994 m., apmąstydamas Kryžiaus kelio paslaptis prie Romos Koliziejaus, popiežius, be kita ko, pasakė: „Čia, šioje žemės rutulio vietoje, Romos senamiestyje, aš noriu ypač prisiminti Lietuvos Kryžių kalną... Mane labai sukrėtė anas lietuvių Koliziejus, ne senųjų Romos imperijos laikų, bet mūsų laikų, šio paskutinio amžiaus Koliziejus... Šiandien galvoju apie daugybę kitų koliziejų: apie „Kryžiaus kalnus“, esančius ir europinėje Rusijos dalyje, ir Sibire. Daug yra „Kryžiaus kalnų“, daug turime mūsų laikų koliziejų“¹⁹.

Na, o mes savo ruožtu turime nulenkti galvas ir padėkoti tiems, dažniausiai nežinomiems dievdirbiams ir kryždirbiams, kurie paliko mums, mūsų vaikams ir vaikaičiams tūkstančius giliaprasmių ir daugiareikšmių kryžių, taip pat tiems, kurie savo drąsa, atkaklumu bei pasiaukojimu gynė ir statė mūsų tautos Koliziejų – Kryžių kalną.

¹⁸ Lietuvių liaudies menas: Mažoji architektūra. Kn. 2. II. 322–329, 335–340; Radzevičiūtė D. Pietryčių lietuvių mediniai kryžiai // LKMA Metraštis. Vilnius, 1994. T. VIII. P. 133.

¹⁹ Čerbulėnas K. Tragiški siužetai liaudies mene // Lietuvos aidas. 1939. Nr. 158. P. 1.

CHRISTIAN SYMBOLISM OF LITHUANIAN CROSSES

Summary

The essence of the Christian Cross is not only pain or suffering but Christ's (i.e. God's) love./ Let us recall, „For God so loved the world, that He gave His only begotten Son...“ (Jn 3:16) / Thus, the symbolism and the deeply ingrained message of the cross is by far wider as usually understood while speaking about the crosses created by talented Lithuanian artisans, in which they very often represent the suffering of Jesus Christ and the Sorrowful Mother Mary. And yet Lithuanian folk sculpture, carvings and crosses are closely associated with the tragic mystery of Christ's and Holy Mother's suffering which had been and has remained (-this cannot be denied-) very dear to Lithuanian folk craftsmen as well as to the long-suffered Lithuanian nation itself. Tragic themes are characteristic of Lithuanian folk art, because they are so well known and close to all.

On the upper part of the majority of crosses (sometimes, however, in their central part) letters INRI are inscribed. This Latin acronym is connected with Christ's crucifixion, His abasement and humiliation. Another popular inscription often found on the iron cross tops is IHS which is associated with the interpretation of Christ's name.

Equally interesting and impressive are the acronyms of the name of the Blessed Mother of God, Mary, which sometimes comprise other symbols in itself. These acronyms are usually put in the most conspicuous place, i.e. in the very centre of the cross (or in the centre of radiating sun, which is the centre of God's Light). Above the acronym we sometimes find a small cross which symbolizes Christ's suffering. Such small crosses are sometimes put not only above a circle, but above another symbol – the Heart. Here we would like to point out that this way the crossmakers emphasized a particular value of this symbol.

As is generally known, the Heart is a symbol of both divine and human love, but when it is surrounded by numerous rays it symbolizes Eternal Light, Truth and Good. The Heart is God's throne and God's temple in man.

Another important element of Lithuanian crosses and pillared chapels is God's eye most often placed within a triangle. It is either painted, carved or even forged (in case of iron crosses).

A very special site is the Hill of the Crosses. This place is considered sacred after all the tribulations it has undergone. At present, as if paralleling Lithuanian nation, it is enjoying vigorous revival. The Pope, while visiting Lithuania in 1993, was greatly impressed by this holy ground. In his speech given in Rome at the Coliseum he said, „While I am standing here in one of the most ancient places of Rome I cannot help thinking about The Hill of the Crosses which I have seen in Lithuania. I was vastly impressed by this Modern Lithuanian Coliseum, the Coliseum built in this century...“

AUKSUOLĖ ČEPAITIENĖ, Vilnius

SAKRALINIAI MOTYVAI LIAUDIES DIRBINIŲ PUOŠYBOJE

Sąvoka „sakralinis“ apibūdina kultūros ir visuomenės reiškinius, susijusius su religija, pabrėžiant šventumą, kaip priešybę pasaulietiškumui, kasdieniškumui. XIX a. – XX a. pirmojoje pusėje kai kurie lietuvių liaudies meno objektai – kryžiai ir koplytėlės, skulptūra, geležiniai viršūnių kryžiai, liaudies tapyba ir grafika buvo religinio pobūdžio dėl savo paskirties, su jais susijusių apeigų, taip pat bažnytinės ikonografijos reglamentuotų siužetų bei motyvų. Nenuostabu, kad liaudiškų, su religiniu kultu susijusių objektų puošyboje, šalia dekoratyvinių ornamentų, vaizduojami bažnytiniai, kanonizuoti simboliai. Įdomu, jog tokių pat motyvų pasitaiko ir XIX a. pabaigos – XX a. pirmosios pusės namų apyvokos reikmenų, darbo įrankių dekore.

Apie krikščioniškuosius religinius simbolius dažniausiai buvo rašoma aptariant kryžių ir koplytėlių puošybą. Autoriai, klasifikuodami liaudies ornamentiką, šalia geometrinių, augalinių, zoomorfinių ir kitokių puošybinių elementų, išskirdavo atskirą religinių motyvų grupę. P.Galaunės nuomone, krikščioniškosios kilmės ornamentai yra spinduliai, nimbai, Dievo Apvaizdos akis, Kristaus kankinimo įrankiai, angelų galvelės, pelikanas, aukojimo taurė, monstrancija (2, 112). Gana nuosekliai religinius simbolinius motyvus liaudies ornamentikoje aptarė J.Perkovskis studijoje „Ornamentas žemaičių liaudies mene“ (10). Norėtusi trumpai apibūdinti pagrindines autoriaus mintis. Darbe teigiama, jog religinio ornamento savitumas yra tas, kad ikonografinis simbolis vartojamas kaip dekoratyvinis ornamentas. J.Perkovskis religinius motyvus skirsto į dvi pagrindines grupes: 1) simbolinius daiktinius, jiems priskirdamas kryžius, monstrancijas, aukojimo taures, širdeles, Kristaus kankinimo įrankius, žvakides; 2) simbolinius figūrinius arba ikonografinius atvaizdus – angeliukus, gaidelius, pelikaną, Šventąją Dvasią balandžio pavidalu. Apvaizdos akies motyvą autorius traktuoja kaip tarpinį simbolį, iš dalies daiktinį, iš dalies figūrinį. J.Perkovskis, aptardamas žė-

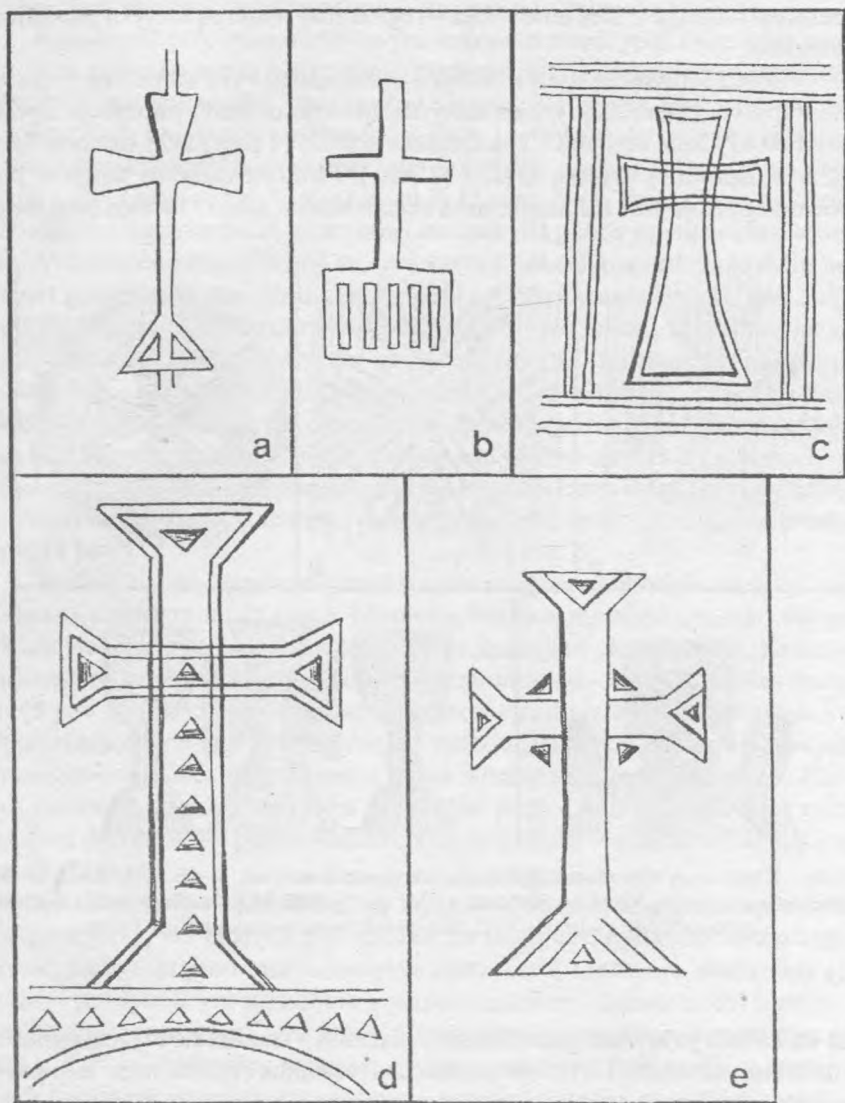
maičių liaudies ornamentą, pabrėžia, jog ne visuose liaudies meno objektuose ir ne visi motyvai mėgstami: „Savaime suprantama, – rašo jis, – dažniausiai jie puošia kryžius bei koplytėles ir kitus objektus, susijusius su religiniu kultu. Tačiau neaplenkia ir pasaulietinių daiktų, būtent prieverpsčių; čia dažnai sudaro įdomius ir gražius ornamentus. Tiesa, esu jų matęs ir ant kitų buitinių daiktų, tačiau taip retai, kad laikau tai atsitiktinumu. Taip pat turiu atkreipti dėmesį, kad prieverpstėse regime tik simbolinius daiktinius motyvus, kurie Žemaitijoje apskritai yra daug dažnesni negu motyvai, priskiriami antrajai grupei“ (10, 36–37). Autorius apibūdina konkrečius simbolius, nusako jų formaliuosius bruožus, paplitimą bei analogijas kitų kraštų liaudies menui. J. Perkovskio nuomone, kai kurių motyvų, pavyzdžiui, Apvaizdos akies, populiarumas sietinas su profesionaliosios dailės stilių įtaka liaudies menui.

Krikščioniškus simbolius nagrinėja ir J. Grinius studijoje „Lietuvos kryžiai ir koplytėlės“ (3). Jis išskiria dvejopus religinius motyvus: biblinius ir liturginius, akcentuodamas kryžių. Meistrai, autoriaus nuomone, kryžių interpretavo dvejopai – kanoniškai neliečiamas buvo krucifiksas, arba kryželis su Kristaus statulėle, o geležinis ir medinis kryžius kuriamas laisvai, įvairiai dekoruojamas. Antraeiliai simboliai, J. Griniaus nuomone, buvo Kristaus kankinimo įrankiai, į lietuviškų kryžių ornamentiką patekę iš bažnytinio barokinio meno. Laisvai interpretuojami ir liturginiai daiktai – monstrancijos, taurės, Ostijos, žvakės, kartais angeliukai. Autorius mano, kad dangaus šviesulių – saulės, mėnulio, žvaigždžių – motyvai galėjo susiformuoti paveikti Rytų ir Vakarų krikščioniškojo meno įtakos. A. Tamošaitis religiniams simboliams priskiria lotynišką, graikišką ar šv. Andriejaus kryžius, angelų, erškėčių vainiko, velniukų motyvus, taip pat inicialus INRI ir IHS (11, 219).

Šiame straipsnyje aptarsime religinės simbolikos motyvus, pasitaikančius buitinių objektų – verpsčių, prieverpsčių, kultuvių, kočėlių – puošyboje. Religiniai simboliai čia neskirstomi į liturginius daiktinius ir ikonografinius, o apibūdinami kaip viena motyvų grupė. Darbe aptariamos ir krikščioniškų simbolių reikšmės, atsižvelgiant į konkrečią buitinių objektų paskirtį.

Verpimo įrankių, kultuvių, kočėlių puošyboje dažniausiai pasitaiko šie simboliniai motyvai: kryžius, aukojimo taurė, Kristaus monograma, bažnyčia, rečiau – žvakidės, Apvaizdos akis, širdis su kryžiumi ir inkaru, liepsnojanti širdis arba širdis su kryželiu viršuje. Peržvelgus Lietuvos nacionalinio, Kretingos, Rokiškio, Švenčionių, Telšių, Utenos kraštotyros muziejų fondus, Kauno M. K. Čiurlionio, Vilniaus dailės muziejų leidinius (5; 12), nustatyta, jog religiniai motyvai* buvo kur kas dažniau vartojami dekoruojant verpstes ir prieverpstes negu kočėlius ir kultuves. Pastarieji dirbiniai apskri-

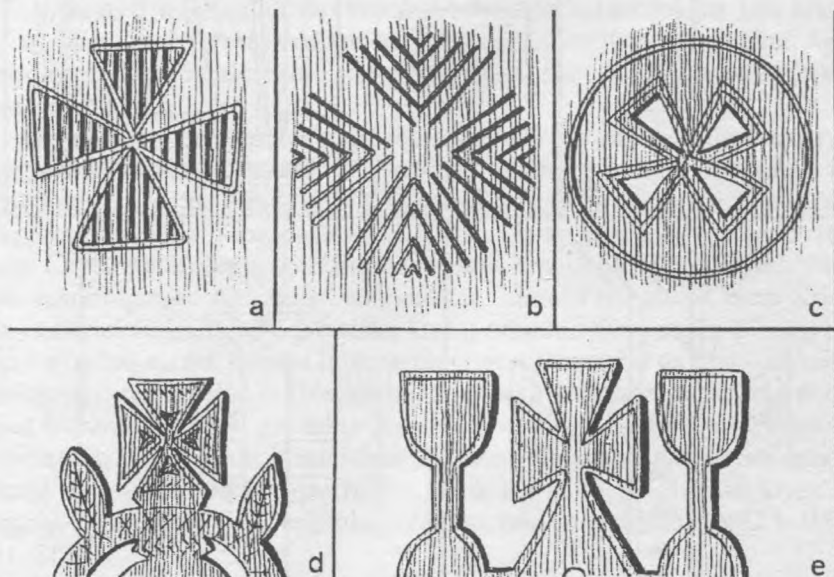
* Apie krikščioniškus simbolius autorė yra trumpai rašiusi ir pateikusi kryžiaus bei bažnyčios motyvų schemų lenteles straipsnyje „Simboliai verpsčių puošyboje“ // *Senovės baltų simboliai*. Vilnius, 1992. P. 225–228.

1 pav. Lotyniško kryžiaus motyvai: a – IE 1346, Rokiškio kraštotyros muziejus (toliau RKM);
 b – IE 1049, RKM; c – EM 3099, Lietuvos nacionalinis muziejus (toliau LNM); d – IE 225,
 Utenos kraštotyros muziejus (toliau UKM); e – IE 237, UKM.
 (Visas iliustracijas piešė Rita Pilkaitė-Butvilienė).

tai buvo rečiau puošiami ir dekoruoti pradėti vėliau. Buitinių objektų ornamentikai būdinga ir kita tendencija – regioniniai religinių motyvų paplitimo savitumai.

Visoje Lietuvoje – Rytų ir Vakarų – dažniausias yra kontūriline linija ar kiaurapjūviu išpjautas kryžiaus motyvas. Medžio dirbinių puošyboje aptinkami du kryžiaus variantai: 1) lotyniškas kryžius (1 pav.) ir 2) vienodo ilgio galuose išplatintų kryžmų kryžiai (2 pav.). Pirmojo varianto motyvas paprastai apačioje turi trikampio arba rečiau stačiakampio formos pagrindą,

2 pav. Kryžiaus su vienodomis, išplatintomis kryžmomis motyvai: a – IE 1345, RKM; b – be inventorinio numerio, RKM; c – EM 4902, LNM; d – Ng 5048, M.K.Čiurlionio dailės muziejus (toliau ČDM); e – inv.Nr. 1172, Telšių kraštotyros muziejus (toliau TKM)

be to, kartais jo kryžmų galai šiek tiek platesni. Vizualiai šis kryžius panašus į pakelėse statomus, Lietuvoje paplitusius medinius kryžius, nors taip pat jį galima palyginti su altoriaus ar namuose ant stalo pastatytu kryžiumi. Šiuo atveju trikampis ar stačiakampis pagrindas atitiktų kryžiaus pėdą. Savitas yra antrojo varianto kryžius – vienodo ilgio, labai platėjančiomis kryžmomis. Tokios formos kryžius pasitaiko bažnyčios simbolikoje, pasaulietiniuose Lietuvos–Lenkijos valstybės ir Rusijos imperijos ordinuose, taip pat dažnas ir lietuviškų viršūninių kryželių, koplytėlių puošyboje. Verpimo įrankiuose jis komponuojamas mentelės plokštumoje arba prieverpstės viršūnėje (2 pav., d, e). Į apskritimą įkomponuotos platėjančios kryžiaus kryž-

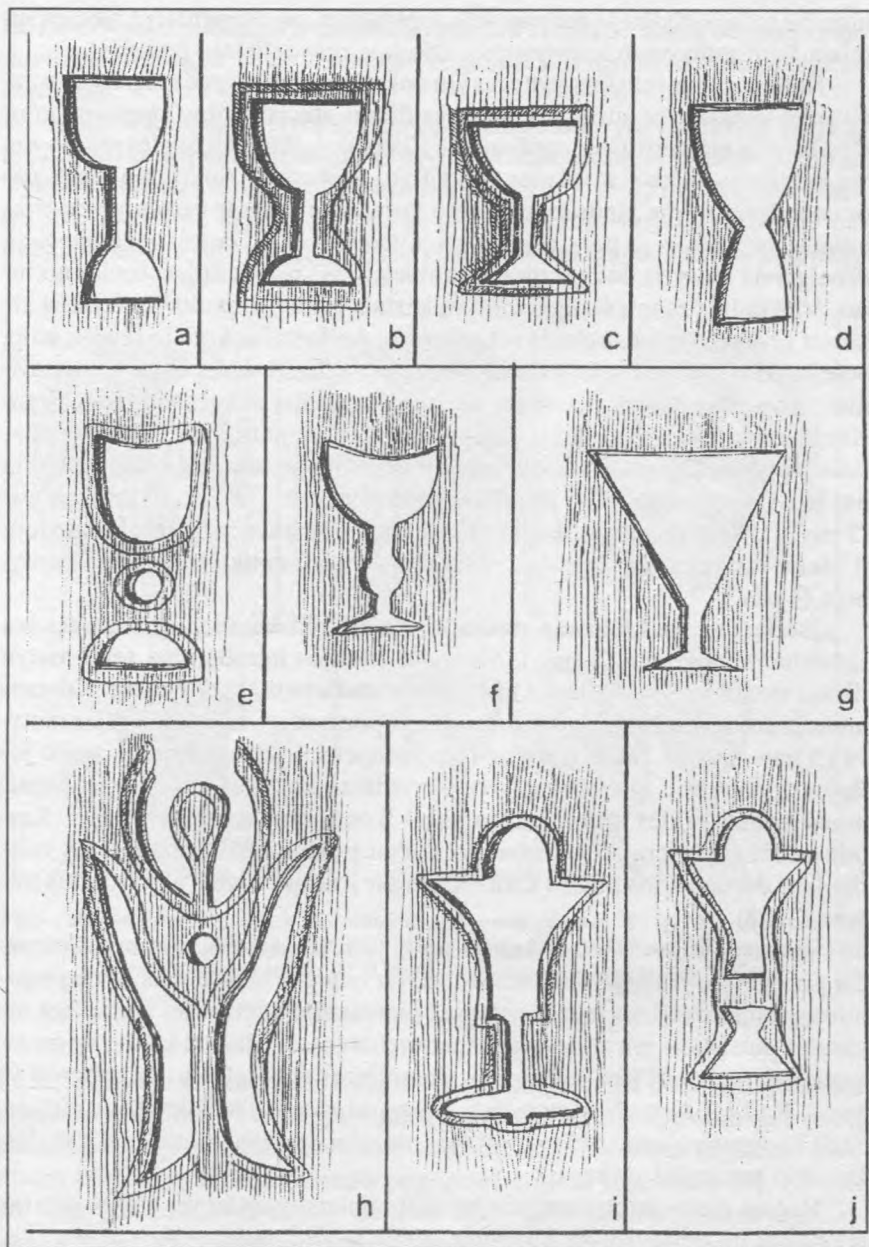
mos, be to, suapvalintos bei papuoštos papildomais elementais kryžmos suteikia šiam motyvui dekoratyvumo, atitolina nuo religinio įvaizdžio.

Kitas paplitęs religinis motyvas yra aukojimo taurė, ypač mėgstama vaizduoti su vienokio ar kitokio varianto kryžiumi stačiakampio vingiuoto kontūro formos prieverpstėse, paplitusiose Klaipėdos, Plungės, Šilalės rajonuose. Šis liturginio objekto atvaizdas retas Rytų Lietuvoje. Aukojimo taurė paprastai išpjaustoma kiaurapjūviu arba kontūriniu linija ir vaizduojama dvejopai – be Ostijos (3 pav., a–g) ir su ja (3 pav., h–j). Taurės koja apačioje užbaigiama masyvia pėda ir tik retais atvejais virš pėdos išpjaustomas nodusas. Virš taurės esantį Ostijos motyvą kartais pakeičia nedidelis kryželis arba net geometrizuotas eglutės ornamentas. Apskritai aukojimo taurės, kaip, beje, ir kitų motyvų vaizdavimui būdingas suprastinimas ir geometrizavimas. Atvaizdas dažnai net virsta nesuprantamomis dekoratyvinėmis išpjomomis, kurių pirminį pavidalą galima nustatyti tik palyginus su kitais panašiais motyvais (3 pav., d). Kiaurapjūviu išpjautuose taurės atvaizduose taip pat labai svarbu atskirti, ar ji vaizduojama pozityvu (3 pav., h) ar negatyvu (3 pav., i). Kaip minėta, aukojimo taurės motyvas buvo mėgstamas vaizduoti vieno varianto prieverpstėse, tačiau jį pasitaikė aptikti ir kultūvės puošyboje (4 pav.).

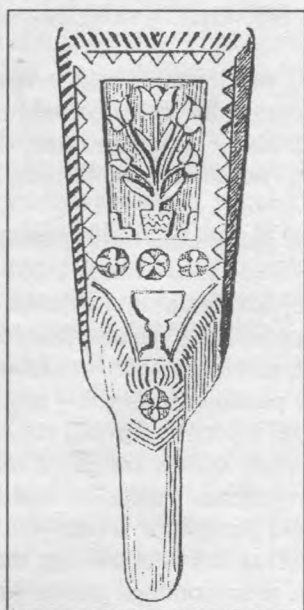
Trečias, visoje Lietuvoje pasitaikantis religinis simbolinis motyvas yra Kristaus monograma (5 pav.). Mergelės Marijos monogramą teko matyti tik ant vienos verpstės Utenos kraštytyros muziejaus ekspozicijoje. Kristaus monogramos vaizduojamos įvairiai sukomponuotos – kartu su širdies motyvu (5 pav., b ir d), šalia įrašų ar tarp geometrinių ornamentų. Kartais jos išpjaustomos prie kitokio motyvo, pavyzdžiui, kryžiaus. Ne visais atvejais monogramos raidės išpjaustomos pagal ikonografinius reikalavimus. Kartais raidės būna praleistos arba atvirkščiai įrėžtos. Tai rodo, kad jas vaizduojant daromos tos pačios klaidos, kaip ir įrėžiant datas ar vardinius įrašus (1, 222).

Ketvirtas motyvas, labai dažnas Rytų, ypač šiaurės rytų Lietuvoje verpsčių puošyboje, yra bažnyčios atvaizdas. Jis taip pat mėgstamas šiuose rajonuose, kaip aukojimo taurės motyvas pietvakarių Lietuvoje. Bažnyčios atvaizdas puošyboje yra stilizuotas ir geometrizuotas – dažnai tai dvi formos – stačiakampė ir virš jos – trikampė, išmargintos geometriniu ornamentu (6 pav.). Kad tai bažnyčios motyvas, galima atpažinti tik iš kryžiaus viršuje. Šalia komponuojami kitokie motyvai – augalai, raiteliai, paukščiai, gyvuliukai, taip pat įrašai, datos.

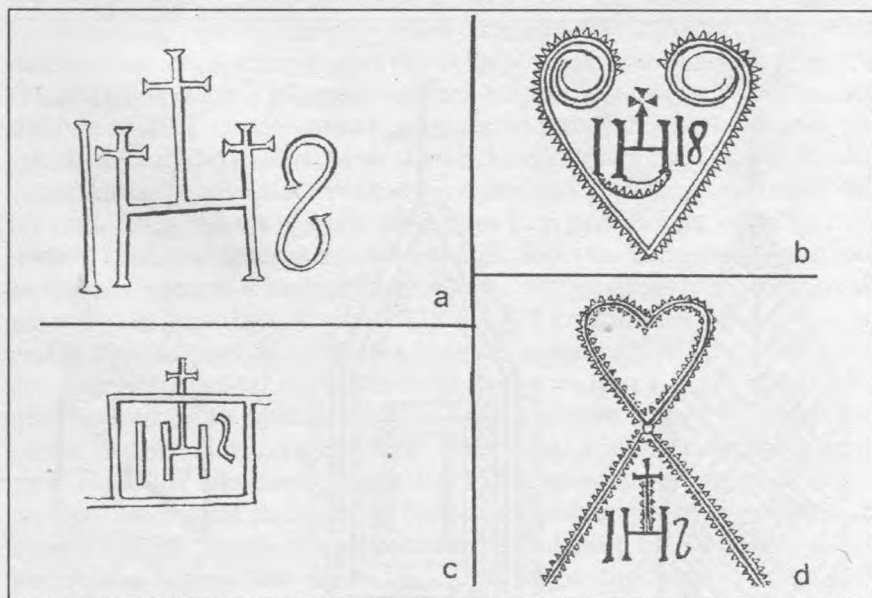
Rečiau pasitaikantys sakraliniai simboliniai atvaizdai yra širdis, inkaras ir kryžius; jie simbolizuoja Tikėjimą, Meilę ir Viltį; taip pat Apvaizdos akis. Šie simboliai aptikti keliuose lapo formos prieverpstėse iš Klaipėdos ir Kretingos rajonų. Vienoje lentelėje jie buvo išpjaustyti kartu su įvairiais šeimininkės rakandais – kibirais, puodukais, pintinėmis, kubilais, samčiais, grėbliu, dalgiu, virduliu. Kitas, irgi nedažnai pasitaikantis širdies ir kryželio mo-

3 pav. Aukojimo taurės motyvai: a – EM 5757, LNM; b – EM 4902, LNM; c – iš buv. M. Brenšteinio rinkinio (Lietuvių liaudies menas. Medžio dirbiniai. Vilnius, 1956. T. 1. Il. 135); d – EM 4728, LNM; e – LM 548, Lietuvos dailės muziejus (toliau LDM); f – LM 547, LDM; g – EM 4729, LNM; h – EM 5758, LNM; i – LM 682, LDM; j – Lt 1858, ČDM

4 pav. Aukojimo taurės motyvas
kultūros puošyboje (privatus rinkinys.
Žr. Lietuvių liaudies menas... II. 417)

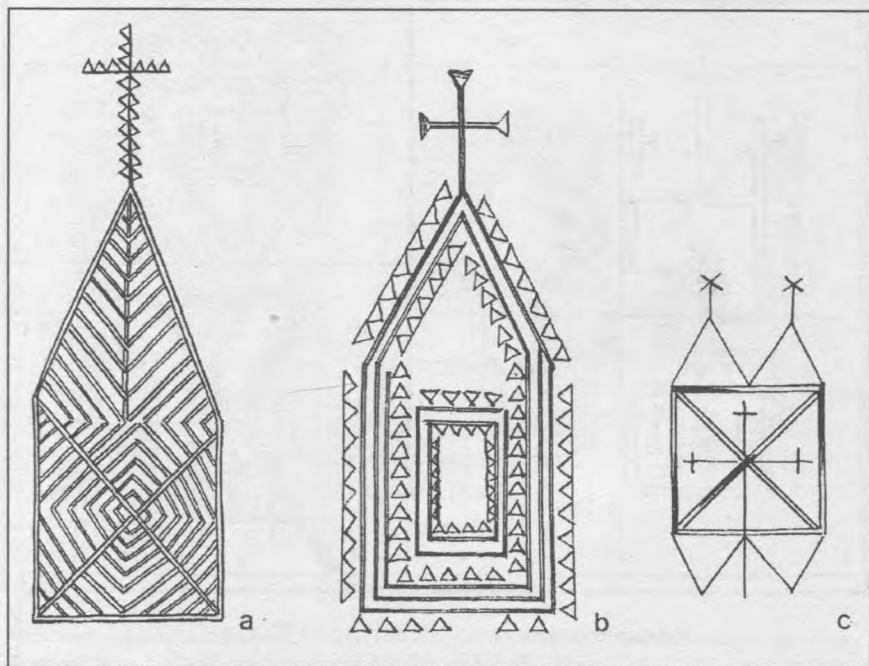

5 pav. Kristaus monogramos: a – EM 9517, LNM; b – Lt 1953, ČDM;
c – IE 198, UKM; d – Lt 1770, ČDM

tyvas aptiktas prieverpstės viršūnėje. Beje, prieverpsčių viršūnės gana dažnai puošia religiniai simboliai.

Apskritai sakralinių simbolių motyvų vaizdavimui, kaip ir visai liaudies puošybai, būdinga abstrahavimo tendencija. Be to, reikia pabrėžti, jog čia nesilaikoma bažnytinės ikonografijos kanonų: simboliai interpretuojami gana laisvai, pavyzdžiui, aukojimo taurė, vaizduojama be Ostijos, kartais primena tik paprastą indą (3 pav., g).

Kalbant apie sakralinius motyvus, bene įdomiausia būtų nustatyti, kokia yra jų prasmė. Krikščioniškosios simbolikos vaizdavimas kulto objektuose gali būti paaiškinamas puošybos ir objekto semantine vienvė, tačiau reikėtų aptarti, kodėl ja puošiami buitinės paskirties daiktai, skirti kasdieniniam naudojimui. Pirmiausia pasakysime, kad kiekvienas ornamentas yra puošmena, turinti dekoratyvinę paskirtį. O puošmenų savybė – migruoti iš vieno objekto į kitą, priklausomai nuo laiko mados ar kitokių tendencijų. Liaudies meistrai, ieškodami impulsų kūrybai, kartais kopijuoja idėjas ar motyvus naudodamiesi netikėčiausiais pavyzdžiais. Pasitaiko, kad tą patį ornamentinį motyvą galima pamatyti ir namų puošyboje, ir bažnyčios interjero dekore, ir ant audimo staklių. Kita vertus, tas pats liaudies meistras, gamindamas skirtingos paskirties objektus, nesąmoningai puošia juos tais pačiais raštais. Lietuvoje ornamentuotus buitinius daiktus, darbo įrankius

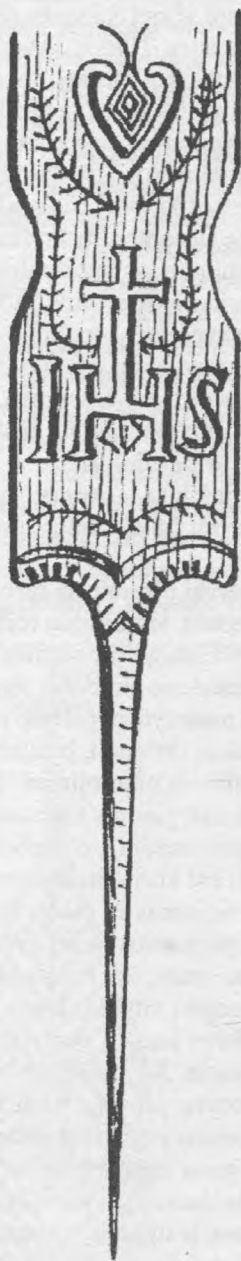

6 pav. Bažnyčios atvaizdai: a – EM 11074, LNM; b – EM 3013, LNM; c – IE 1337, RKM

kaip tik ir dirbdavo liaudies meistrai, drožinėję ir medines šventųjų skulptūras, ir baldus, kryžius, koplytėles, vertęsi dailidyste ir net kalvyste (8, 87). Pavyzdžiui, muziejininkas J. Petrusis rašo apie meistrą Tilindį, gyvenusį ir dirbusį Antašavos apylinkėje XIX a. antrojoje pusėje. Jis darė medinius antkapinius paminklus, baldus, geležinius dirbinius. Meistras mėgo koplytėlių smaigaliuose vaizduoti „saulutės“ motyvą. Lygiai tokį patį komponuodavo ir kėdžių atkaltėse, ir geležinėse koplytėlių užbaigose (9, 10–11). Panašiai galėjo būti kartojama ir krikščioniškoji simbolika buitinės paskirties objektuose. Liaudies meistrai, pjaustę ir drožinėję ornamentus kryžiuose ir koplytėlėse, juos atkartodavo kaip puošmeną nedideliuose mediniuose dirbiniuose – prieverpstėse. Galbūt koplytėlių viršūnių analogijomis būtų galima paaiškinti ir anksčiau minėtus atvejus, kai prieverpstės viršūnėje įkomponuojami kryžiai ar kitokie religiniai motyvai (3 pav., d–e). Sunku įžiūrėti konkrečias religinių motyvų prasmes ir kitame pavyzdyje – smeigtuko kuodeliui tvirtinti puošyboje. Šis dirbinėlis (7 pav.) darytas Šiaulių apskrities Tryškių apylinkės 10–11 metų piemenuko. Vargu ar berniukas turėjo kokių nors intencijų, pjaustydamas širdies ir Kristaus inicialų motyvus; jis tiesiog puošė smeigtuką tokiais raštais, kokius turbūt buvo matęs kituose daiktuose.

Taigi religiniai simboliai kaip ornamentų motyvai pirmiausia turėjo dekoratyvią prasmę. Tačiau kartais jie įgydavo ir kitokių, simbolinių reikšmių.

Sakralinių motyvų namų apyvokos dirbinių puošyboje simbolinės reikšmės buvo nutolusios nuo konkrečios religinės kiekvieno simbolio prasmės. O kokią naują reikšmę jie įgydavo, galima mėginti nustatyti pagal taip puoštų dirbinių paskirtį. Ornamentuoti, puošnūs, su įrašais dirbiniai, buitiniai objektai, net ir darbo įrankiai buvo skirti nekasdieniniam naudojimui. Tai dovanos, kurias jaunikačiai dovanodavo mylimoms merginoms turėdami viltį jas vesti. Šiuos daiktus moterys saugodavo kaip prisiminimą, o darbui naudodavo kitus, paprastesnius darbo įrankius. Todėl kai kurių ornamentų motyvų prasmingumas ir simboliškumas galėjo būti siejamas su plačiu vestuvinių papročių kontekstu. Kadangi XIX a. – XX a. pirmosios pusės gyvenimo realija buvo santuokos tvirtinimas bažnyčioje, tad bažnyčia, religinės apeigos, liturginiai daiktai natūraliai funkcionavo vedybų rituale, kurio erdvė nesiribojo tik kulto pastatu. Religiniai motyvai buvo įaugę į vestuvinių papročių sistemą, tautosaką kaip simbolinės metaforos. Jie pabrėždavo apeigų ir situacijos sakralumą, išskirtinumą. Šią motyvų prasmę labai aiškiai matome vestuvinėje tautosakoje. Šia prasme įdomios įvairios A. Juškos užrašytos oracijos „Svotbinėje rėdoje“. Pavyzdžiui, gana tipiška kvieslio oracijos pradžia, kurioje buvo šie žodžiai: „Pirmiausia duodu garbę ponui Dievui, sutvertojui dangaus ir žemės, ir tiems namams, ir tų namų pundatoriui ir pundatorkai, ir tam stalui, kaip altoriui, linų žiedui, rugių kraujui, kviečių varpai...“ (6, 295). Panašia prasme sakraliniai motyvai vartojami ir kitais atvejais. Atvykęs pas jaunąją jaunikis laukia lauke, o į seklyčią įleidžiamas

7 pav. Smeigtukas kuodeliui prismeigti:
LM 1138, LDM

piršlys ir vienas jaunojo kvieslys prie suolsėdžio. Kvieslys prieš suolsėdį sako oraciją, kurioje yra šie žodžiai: „...Kad mes jojome nuo saulėtekio ant saulėlydžio, dieną naktį klupinėjom, galias upes bridome, aukštus kalnus lipome. Gilias upes bebrendant, aukštus kalnus belipant, prilipome medelį. Tame medelyje sučiulbėjo gražus paukštelis. Tai ne paukštelis čiulbėjo, bet Viešpats, danguje būdamas, kalbėjo, tardamas tais žodžiais: „Šitai joki te tuomi mano girios spindžiu skintu ir keliu taisytu, jokite per lygius laukus, per aukštus kalnus, ten jūs prijosite margą dvarelį, kur deimanto durelės. Ten jūs rasite jauną mergelę ant aukso krėslelio besėdinčią, žalią rūtų vainikėlį bepinančią – o ne dėl ko kito pynė, kaip tik dėl savo dienų, dėl uliavonės“. Ta puiki skaisti merga prie šio mie lo vakaružio per aslužęėjo, už stalo sėdėjo, Dievui dėkavojo. Viešpats tarė, aniols kalbėjo: „Būsitemylėti ir vynu čestavoti“ (6, 303–304).

Matome, kad čia sakraliniai motyvai – garbės Dievui atidavimas, stalo palyginimas su altoriumi, Viešpaties kalba pristatant būsimąją nuotaką – pabrėžia situacijos išskirtinumą, svarbą ir šventumą, priešpriešinant ją kasdieniniam gyvenimui.

Religiniai motyvai buvo palaiminimo ženklai. Šia prasme sakraliniai elementai vartojami tiek tautosakoje, tiek ornamentikoje. Dar vienas jų prasmės aspektas – tai informacija apie būsimas vedybas. Šis momentas itin ryškus piršlio oraci-

joje, paduodant jaunajai rūtų vainiką ant lėkštės. Piršlys sako: „Pakajus įeinantiems, o linksmybė čionai gyvenantiems. Visų pirma nulenkiu galvą savo ponui Dievui, sutvėrotojui dangaus ir žemės, ir toms malonioms asaboms, kurias čionai susirinkusias regiu (...) Tu, skaisti merga, išnešiojai tą vainiką ščyrai ir viežlybai ir dabar, nuėjus į bažnyčią, atiduosi tą vainiką pas altorių, gali atrasti prie Viešpaties juostą dangišką, neatmainysi gyvenimo savo“ (6, 365). Šioje oracijoje minima bažnyčia kaip konkreti vieta, kurioje vyksta jungtuvės. Taigi bažnyčios motyvas oracijoje, kaip ir verpsčių puošyboje, reiškė tą patį – tai buvo būsimų vedybų įvaizdis. Negalima atmesti prielaidos, jog ornamentikoje šia prasme bažnyčios atvaizdą galėjo pakeisti kiti religiniai simboliai.

Kad religiniai simboliai puošdavo daiktus, vartojamus jungtuvių ritualuose, patvirtina ir kiti duomenys. M.K.Čiurlionio dailės muziejuje yra vestuvinė apeiginė dviguba taurė, skobta iš medžio su 1770 m. data. Indo, kuris galbūt yra iš Aukštaitijos, priekinėje dalyje išpjauta puošni Kristaus monograma IHS (4, il.154).

Apibendrinant straipsnyje išsakytas mintis, norėtusi pabrėžti, jog sakralinių motyvų lietuvių liaudies mene aptinkama ne tik kulto objektų puošyboje, bet ir buitinių daiktų, ypač dovanojimui skirtų darbo įrankių deko-re. Religiniai motyvai juose turėjo tiek dekoratyvinę, tiek simbolinę prasmę. Tačiau ji buvo nutolusi nuo pirminės bažnyčios kanonizuotos simbolinės reikšmės. Jų prasmė buvo susijusi su dirbinių, kaip dovanų mylimoms merginoms, paskirtimi; be to, jų prasmė buvo artima analogiškiems sakraliniams motyvams vestuviniuose papročiuose ir tautosakoje. Abiem atvejais religiniais simboliais buvo išreiškiamas daikto arba situacijos išskirtinumas, sakralumas. Savo ruožtu jais buvo perteikiama informacija apie būsimas jungtuves.

RELIGIOUS MOTIFS IN THE ORNAMENTATION OF FOLK CRAFT WARES

Summary

In the 19th and first half of the 20th century the works of folk arts – crosses, chapels, sculpture, paintings, drawings – were closely related to religious rituals. Naturally their plots and decorative motifs were directly concerned with the Christian art. Christian art influenced the ornamentation of work tools and utensils – distaffs, dollies, mangles, etc. – as well.

Various religious symbols and motifs were depicted on wooden work tools, among them most frequent were: crosses – both, Latin one and the type similar to cross Formee; the „sacred monogram“ consisting of the letters IHS; images of a chalice and a church. More seldom were the other religious motifs: heart crowned with cross; flaming heart; heart, anchor and cross; eye, as a symbol of Trinity. It should be pointed out that some sacred motifs were spread in different local areas, e.g. images of church in the East and North-East Lithuania, images of chalice in South-West Lithuania.

It should be noted that religious motifs were depicted on the work tools and utensils which served as „love“ gifts. So the meaning of sacred symbols was closely related to the religious images in wedding rites, orations and songs.

LITERATŪRA

1. Čepaitienė A. Simboliai verpsčių puošyboje // Senovės baltų simboliai. Vilnius, 1992.
2. Galaunė P. Lietuvių liaudies menas. Kaunas, 1930. P. 112.
3. Grinius J. Lietuvos kryžiai ir koplytėlės // Lietuvių Katalikų Mokslo Akademija. Metraštis. Roma, 1970. T. 5.
4. Lietuvių liaudies menas. Vilnius, 1993. T. 1.
5. Lietuvių liaudies menas. Medžio drožiniai. Vilnius, 1956. T. 1.
6. Lietuviškos svotbinės dainos. Užrašytos A. Juškos ir išleistos J. Juškos. Vilnius, 1955. T. 2.
7. Medžio dirbiniai. Verpimo, audimo ir skalbimo įrankiai. Katalogas. Vilnius, 1969.
8. Milius V. Medžio apdirbimo amatininkai // Kudirka J., Milius V., Vyšniauskaitė A. Valtiečių verslai. Vilnius, 1983.
9. M. Mažvydo nacionalinė biblioteka. Rankraščių skyrius. F 127-19. Petrulis J. Medžiaga apie XIX a. lietuvių liaudies menininkus. Ištraukos iš muziejininko dienoraščio.
10. Perkovskis J. Ornamentas žemaičių liaudies mene. Parašytas iki 1940. Rankraštis saugomos Telšių kraštotyros muziejuje.
11. Tamoliūnas A. Lietuvių kryžmos, jų formos, ornamentika ir simboliai // LKMA Suvažiavimo darbai. Roma, 1984. T. 10.
12. Verpstės. Katalogas. Kaunas, 1989.

HABIL. DR. VACYS MILIUS, Vilnius

KRYŽIŲ NAIKINIMAS LIETUVOJE

1991 m. Lietuvių katalikų mokslo akademijos XV-ajame suvažiavime teko kalbėti apie kryžių ir koplytelių statymo priežastis. Gyvenime vyko ir kiti du procesai – draudimas juos statyti ir pastatytųjų naikinimas. Lietuviškas kryžius kartu su tauta ėjo tas pačias kalvarijas. Šie procesai kartu atspindi lietuvių etnoso ar atskirų jo dalių politinio ir kultūrinio gyvenimo sąlygas per pastaruosius pusantro šimto metų. Kryžiai ir koplytėlės visų pirma buvo naikinami kaip religinio ir tautinio identiteto pasireiškimas, o pastaraisiais metais – siekiant lengvo pelno. Draudimais ir naikinimais stabdyta tolesnė tautodailės raida, o su kryžiais ir koplytėlėmis kartu žūdavo ir kitos dvi liaudies kūrybos sritys – ornamentuotos geležinės jų viršūnės bei skulptūra.

Apie draudimą statyti kryžius ir koplytėles XIX a. antrojoje pusėje rašė A. Alekna monografijoje apie vyskupą M. Valančių¹, P. Galaunę² ir J. Grinius³ darbuose apie lietuvių tautodailę ir kryžius. V. Puronas yra pateikęs duomenų apie Kryžių kalno niokojimus⁴. Atskirų faktų skelbta XIX a. pabaigos lietuvių periodikoje, tarpukario Vilniaus lietuvių laikraščiuose, atgimimo ir atkurtos nepriklausomybės metų spaudoje. Iš sovietmečių daugiausia duomenų galima rasti „Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronikoje“.

Šio straipsnio tikslas yra apibendrinti išspausdintą šiuo klausimu medžiagą, išskirti etapus, nurodyti jų ypatybes.

Išskirtini keturi kryžių ir koplytelių draudimo ir naikinimo etapai: 1) carinės Rusijos okupacija, 2) lenkų Rytų Lietuvos okupacija, 3) sovietmečiai, 4) atgimimo ir atkurtos nepriklausomybės metai.

1. A. Alekna rašė: „Rusijos vyriausybė, norėdama nutrinti to savotišku-

¹ Alekna A. Žemaičių vyskupas Motiejus Valančius. Klaipėda, 1922. P. 250–251.

² Galaunė P. Lietuvių liaudies menas. Kaunas, 1930. P. 131–132.

³ Grinius J. Lietuvių kryžiai ir koplytėlės // Lietuvių Katalikų Mokslo Akademijos Metraštis. Roma, 1970. T. 5. P. 24–32.

⁴ Puronas V. Kryžių kalnas. Šiauliai, 1991. P. 30–36.

mo žymę, dar 1845 metais buvo uždraudusi statyti kryžius kitur, ne bažnyčiose. Tačiau to uždraudimo iki 1863 metų nebuvo griežtai laikomasi. Generalgubernatorius Muravjovas (1864 m.) atnaujino tą uždraudimą, leido kryžius statyti tiktai kapuose⁵. 1878 m. caras Aleksandras II tą draudimą atšaukė, tačiau centro valdininkas, siųsdamas šį raštą, įsakė jo viešai neskelti. Tuo tarpu periferijoje ispravnikai gubernatoriaus įstaigai pranešė, kad kunigams šis raštas žinomas. O žandarai ir toliau rašė protokolus dėl pastatytų kryžių.

XIX a. pabaigoje Lietuvoje ėmė plisti fabrikų ir amatininkų gamybos metalo kryžiai. Kadangi tokie kryžiai buvo patvarūs, galėjo ilgai stovėti, tai Kauno gubernatorius Kligenbergas 1895 m. slapto aplinkraščiu apskričių ispravnikams uždraudė tokius statyti. O medinius kryžius leido statyti tik kaimuose, tačiau be įrašų, ženklų ir datų. Taigi šis draudimas sutapo su lietuviškos spaudos draudimu lotyniškais rašmenimis. Šio slapto rašto originalas, perrašius lotyniškais raidėmis su vertimu į lietuvių kalbą, buvo paskelbtas 1895 m. „Žemaičių ir Lietuvos apžvalgoje“. Pastačiusieji metalinių kryžių buvo baudžiami pinigėmis bandomis. Žandarams įsakius tokius kryžius nugriauti, nė žydai nesutikdavo to daryti. Tada kartais būdavo pasikviečiami vadinamieji „burliokai“. Yra likęs toks pasakojimas. Vienam suvalkiečiui bestatant kryžių sodyboje, atvažiavo žandaras. Ūkininkas nenusigando, liepė bernui toliau statyti kryžių, o pats nusivedė žandarą į trobą, privaišino ir dar pridėjo visa ko į vežimą. Žandaras paprašė ir rugių, ūkininkas pasakė dabar jų neturįs, tegu tas atvažiuojas rudenį po kūlimo.

2. Lenkų okupuotoje Rytų Lietuvoje Šv. Kazimiero draugijos skyriai 1930 Vytauto Didžiojo ir 1933 Šventaisiais metais kaimuose ir bažnytkaimiuose statė jubiliejinius paminklus, aišku, su lietuviškais įrašais. Tie įrašai kaip tik ir nepatiko vietos administracijai. Tuo laikotarpiu buvo pastatyta apie 50 kryžių. Lenkų policija ir pasienio kareiviai sunaikino 29 tokius kryžius⁶. Jų statytojams policija surašydavo protokolus, o teismai baudavo kalėjimu, pinigėmis bandomis⁷. Marcinkonių parapijos Kapiniškių sodžiaus gyventojai, 1934 m. lapkričio mėn. pastatę dviem skersiniais aukštą medžio kryžių, susikūrę laužą naktimis sergėjo, kad piktos valios lenkomanai jo nesunaikintų⁸. Plačiai spaudoje nuskambėjo žinia apie Šv. Kazimiero draugijos Marcinkonių skyriaus statytą kryžių. 1933 m. marcinkoniškiai padarė didelį kryžių su lietuvišku įrašu. Vietos policijai neleidus iškelti, marcinkoniškiai pa-

⁵ Alekna A. Min. veik. P. 250.

⁶ Maminskaitė-Kulbokienė V. Gyvenimo vingiuos. Chicago, 1922. P. 137.

⁷ Lenkai lietuviškus kryžius varto // Mūsų karštas. 1930. Rugsėjo 21; M-n i s. Gilūtos, Mielagėnų vals.: O čia kryžių atėmė ir surašė protokolą // Vilniaus rytojus. 1934. Gegužės 19; Lietuviai kryžių neišversdinėja (Atsakymas laikraščiui „Gazeta Polska“) // Vilniaus rytojus. 1934. Gegužės 26; Liegutė E. „Eik, jaunime, Dievo ir Tėvynės keliu... // Lietuvos aidas. 1991. Gruodžio 19. P. 8; Čaplikas J. Džūkija lenkų okupacijos metais // Gimtinė. 1994. Nr. 6. P. 4.

⁸ Balevičius V. 1907–1957: penkių dešimtmečių išpažintis // Dienovidis. 1992. Balandžio 17/24. P. 5.

prašė kleboną pašventinti gulintį kryžių ir vis tiek jį pastatė. Tada lenkų policijos agentai kryžių išvertė ir naktį vežė į upę skandinti, kad jis plauktų „do Kowna“. Tai pastebėjusi viena moteris nubėgo į varpinę ir ėmė skambinti varpu. Kryžiaus gelbėti ginkluoti lazdomis subėgo Marcinkonių vyrai. Pamatę tokį būrį, lenkų policininkai ir pasienio kareiviai pabėgo, bet netrukus sugrižo jau didesnis būrys ir liepė vyrams išsiskirstyti, o prie kryžiaus pastatė savo sargybą. Gardino apskrities storasta skambinusią varpu moterį nubaudė 200 zlotų, o draugijos skyriaus pirmininką – 2 mėnesiais arešto, bet kryžių leido statyti. Tada klebonas ir marcinkoniškiai nesutiko apnaukinti kryžiaus statyti, reikalavo jį sutaisyti. Policija ėmė suiminėti ir tardyti žmones, o Gardino storasta prašė kunigą Ruką, kad jis žmones nuramintų. Klebonas pareiškė, kad jau per vėlu tai daryti ir parašė raštą Vilniaus arkivyskupui R. Jalbžykovskuiui, tačiau atsakymo iš jo nesulaukta. Balstogės vaidija dėl šio incidento pasijuto nepatogiai ir pareiškė, kad Marcinkonių policija padariusi netaktą⁹.

3. Pats didžiausias, planingiausias ir kryptingiausias kryžių ir koplytelių naikinimas vyko sovietinės okupacijos metais. Jau pirmuoju sovietmečiu buvo šalinami prie visuomeninių pastatų esantieji kryžiai¹⁰.

Pokario metais pakelių kryžiai buvo mėgstamas stribų taikinys¹¹. Šaudymas į kryžius ypač padažnėjo ginkluotos rezistencijos pabaigoje, kai stribai nebijojo partizanų sudrausminimo¹². Pradėta šalinti kryžius miestelių aikštėse ir prie šventorių. Mat kai kur buvo paprotys prie šventoriaus kryžiaus padėti atvežtą mirusįjį, iš kur kunigas nulydėdavo jį į bažnyčią, o miestelių aikštėse buvo paminklų su religine ir nacionaline simbolika, primenančių nepriklausomybės laikotarpi.

Ėmus drausti statyti kryžius, o pastatytuosius naikinti, į šį darbą buvo įtraukta rajonų ir žemesnių padalinių partinės organizacijos, apylinkių kolūkių pirmininkai, milicija ir ypač KGB darbuotojai. Uoliai talkino ir Visasąjunginės Lenino komunistinio jaunimo sąjungos lietuviškasis padalinys¹³, ateistai. Vieno pasitarimo kultūros paminklų apsaugos reikalais metu Kaune 1959 m. gruodį Kretingos kraštotyros muziejaus direktorius J. Mickevičius šio straipsnio autoriui atsiuntė raštelį, kur, be ko kita, buvo ir taip pasakyta: „Apylinkių pirm. neleidžia jų [t.y. kryžių ir koplytelių.– V.M.] taisyti, nei panašių naujų statyti. Kas pataiso, tuos perduoda saugumui tardyti. Prie kelių stengiasi naktį pašalinti, sudeginti koplytėles su statulėlėmis“.

1981 m. SSRS KGB pirmininkas patvirtino „vieningą“ kontražvalgybos

⁹ Martinkėnas V. Lenkinimas per Vilniaus vyskupijos bažnyčias // Naujoji viltis. Chicago, 1990. Nr. 23. P. 144–146.

¹⁰ Kalvaitytė-Karvelienė P. Gyvenimo vingiais: Atsiminimai. London, 1968. D. 2. P. 77.

¹¹ Stabingis A. Tryliktas vagonas. Kaunas, 1993. P. 97; Virbalis B. Išniekinti kryžiai // Tremtinys. 1993. Nr. 17. P. 5.

¹² Pečiulaitis P. Šitą paimkite gyvą. Kaunas, 1993. P. 122.

¹³ Telksnys V. 33-ieji metai svetima pavarde. Vilnius, 1993. P. 162.

sistemą. 1985 m. pradėta naudoti „Delta-Lietuva“ apskaitos ir duomenų kaupimo sistema. Joje prie antitarybinės agitacijos ir propagandos priskirtas ir kryžių statymas ant kalnų, prie kelių¹⁴. Ypač dideliu paminklų naikinimo uolumu pasižymėjo Kretingos, Prienų ir Skuodo rajonų valdžios.

Kryžius statyti buvo drausta įspėjimais, tardymais, pinigėmis baudomis. Kunigai, nepaklausę įsakymo nugriauti kryžių, buvo keliami į kitą vietą. O pastatyti kryžiai pjaunami, daužomi, deginami, skandinami vandenyje. Visa tai daryta naktimis, bijant žmonių, nenorint savęs parodyti. Tik mūro koplytėlė, stovėjusi Vilniuje, Antakalnyje, ties Sapiegos gatve, ardyta dienos metu.

Nugriauto kryžiaus vietoje dažnai vėl iškildavo kitas, bet naujasis būdavo sunaikinamas itin greitai. Net kapinėse neleista statyti kryžių, antkapinius paminklus reikėjo daryti pagal komunalinio ūkio įstaigų parengtus tipinius projektus, nors čia tas persekiojimas nebuvo toks smarkus.

„Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronikoje“ paskelbta daugybė faktų, kaip už pastatytą kryžių KGB tardydavo ir terorizuodavo žmones. O 1972 m. už metalinio kryžiaus pastatymą prie kelio netoli Ariogalos Vytautas Lazinskas buvo atgabentas į Naujosios Vilnios psichoneurologinę ligoninę¹⁵.

Apie Kryžių kalno paminklų nusiaubimą geriausia pacituoti šiauliškį mokytoją ir kraštotyrininką B. Tarvydą: „1961 IV 4 d. Janonio gimimo sukakties išvakarėse, kulto įgaliotiniui vadovaujant, nakties metu įvyko Kryžių kalne kryžių naikinimo operacija. Darbavosi kolūkio ir kita technika: buldozeriai, traktoriai, sunkvežimiai, kalinių ir kareivių būriai. Geležinius kryžius vežė į Šiaulius, į „Sojuzutil“ laužą, medinius pjaustė ir degino vietoje. Visose pakelėse aplinkui buvo milicija ir nieko pašalinio artyn neprileido. Ryte liko tik nebaigę degti laužai. Vėliau jau kolūkis suarė aplinkui dirvas ir takelius, užvertė šulinėlį ir pasodino gyvatvorę, atkasė viršūnėje menkai pastebimą akmenį“¹⁶. Kad nebūtų įmanoma prie kalno privažiuoti, tai kelias nuo plento grioviu atskiriamas, tai sanitarinė užtvara įtaisoma, tai mašinoms sustoti ženklas pastatomas. O pro šalį tekantis Kulpės upelis jau iš tolo dvokė – į jį buvo leidžiamos pieninės atliekos. O kryžiai vis būdavo statomi. Jų naikinimas pasikartojo 1973 ir 1975 metais. Nustota naikinti 1980 m., nors dar 1985 m. čia sulaužyta apie 50 kryžių ir koplytstulpių¹⁷.

Telšių rajono Pakruojo kaime yra Panų kalnu vadinama kalva. Anot padavimo, švedų kareiviai XVII a. išžudė čia pasislėpusias merginas. Buvo pastatyta daug kryžių ir dvi valstybės saugomos koplytėlės. 1982 m. sovietiniai pareigūnai, pasitelkę kariškius, kalną nusiaubė¹⁸. Žmonės kryžius vis atstatinėdavo, pareigūnai vis nugriaudavo. Kalnas sovietų kareivių ir KGB

¹⁴ Endriukaitis A. Voratinklis // Lietuvos aidas. 1992. Sausio 16. P. 2.

¹⁵ Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronika (toliau LKBK). Chicago, 1974. T. I. P. 235-236.

¹⁶ Purnas V. Min. veik. P. 32.

¹⁷ LKBK. 1987. T. 8. P. 437.

¹⁸ LKBK. 1984. T. 7. P. 194-197.

ypač būdavo saugomas per žemaičių vadinamus Didžiosios Kalvarijos, t.y. savaitinius Marijos Apsilankymo atlaisdus; prie jo neleisdavo nei privažiuoti, nei prieiti. Dėl Panų kalno paminklų nusiaubimo ir žmonių terorizavimo 1988 m. buvo pasiūstas raštas M.Gorbačioviui, rašto nuorašai – Lietuvos vyskupams. Raštą pasirašė 13 035 asmenys, daugiausia iš Žemaičių Kalvarijos ir įvairių Suvalkių parapijų¹⁹. Raštai rašyti ir respublikos Ministrų Tarybai, kompartijos Centro komitetui, Vilniaus RTV, Vyriausiajai karinei prokuratūrai Maskvoje²⁰.

Ir dėl kitų nugriautų kryžių tikintieji rašydavo skundus respublikos valdžios institucijoms, Centro komiteto sekretoriams, tačiau atsakymo nesulaukdavo, – juk buvo kreipiamasi tenai, kur ir buvo rašomi įsakymai griauti. Ir „pertvarkos“ metais nesiliauta griauti kryžių (Palėvenėlė, 1987 m.), gyventojai bausti už pastatytą kryžių (Šiaudinė, 1987 m.)²¹. Kai darbininkai atsisakydavo kryžius pjauti, tada milicija atsiveždavo areštuotus žmones. Prienų rajone griauti kryžių yra atsisakęs ir vienas traktorininkas gudas.

Dar viena kryžių naikinimo apraiška – ateistinis chuliganizmas. 1978 m. Pajūralio kapinėse nuversta per 50 kryžių, Plungės senosiose kapinėse – apie 30²². 1977 m. vasarą į Musninkų miestelio darbo ir poilsio stovyklą buvo atvežta būrys moksleivių. Buvo nusiaubtos vietos kapinės: 16 paminklų išvartyta, sulaužyta daug Nukryžiuotojo figūrų. Tąsyk milicija surado du minėtos stovyklos dešimtokus²³. Tai materialistinio ir ateistinio auklėjimo rezultatai.

Tarpukario metais Kaune, karo muziejaus sodelyje, greta Nežinomojo kareivio kapo, iš įvairių Lietuvos etnografinių sričių buvo perkelta dešimt ornamentuotų kryžių – lietuvių tautodailės šedevrų, tarp jų du V.Svirskio skulptūriniai paminklai. To muziejaus, sovietmečiu pavadinto Kariniu-istoriniu muziejumi, direktoriumi 1946–1963 m. buvo bemokslis J.Maksimavičius-Apuokas. Jo iniciatyva iš sodelio, priklausančio šiam muziejui, kartu su kitais ten buvusiais istorijos ir dailės paminklais 1949 m. pavasarį buvo pašalinti kryžiai ir sumesti M.K.Čiurlionio dailės muziejaus pasienyje. Šio muziejaus darbuotojai aplamdytus kryžius priglaudė, inventorizavo ir išsaugojo. 1990 m. Lietuvos tautodailininkų sąjungos Kauno skyriaus medžio drožėjai pagal išlikusius pavyzdžius bei nuotraukas septynis kryžius atkūrė ir vėl pastatė sodelyje²⁴.

Dalį tradicinių kryžių ir koplytėlių, stovėjusių įvairiose vietose, pamin-

¹⁹ LKBK. 1992. T. 10. P. 128–129.

²⁰ LKBK. 1989. T. 9. P. 304.

²¹ LKBK. 1989. T. 9. P. 487–488.

²² LKBK. 1979. T. 5. P. 278–279.

²³ LKBK. 1978. T. 4. P. 459.

²⁴ Galaunienė K. 1994 06 17 laiškas šio straipsnio autoriui; Rimdeikienė A. Juodo neišbaltinsi... // Kauno tiesa. 1988. Rugsėjo 8; Peleckis P. Ne viskas miršta, kas sunaikinta // Ten pat. 1988. Rugsėjo 11.

klosaugininkams ir etnografams pavyko išsaugoti įtraukus į saugomų kultūros paminklų sąrašą. Tačiau kartais ir tokie nebeišvengdavo ateistų kirvio ir pjūklo.

Sovietų okupacijos laikotarpį palyginus su caro ir lenkų okupacijos metais, matyti tokie skirtumai: 1) sovietų okupacijos metu kryžių griovimas buvo masiškas; 2) anų okupacijų metais kryžius griaudavo atėjūnai – žandariai, policininkai, kareiviai, o sovietmečiu į tą darbą okupantams pavyko įtraukti ir kai kuriuos lietuvius.

4. Atkurtos nepriklausomybės metais kryžių ir kitokių paminklų naikimo ir darymo paskatos: 1) antivalstybinės ir antilietuviškos, 2) chuliganiškos, 3) komercinės. Veiksmai, nukreipti prieš Lietuvą ir lietuvius, reiškėsi atkurtos nepriklausomybės pradžioje. 1990 m. liepos mėn. išniekinti lietuvių statyti kryžiai Šalčininkų rajone. Spauldė buvo atkreiptas dėmesys, kad taip neatsitiko su lenkų statytais kryžiais²⁵. Tų pačių metų spalio mėn. Vilniuje buvo nugriautas kryžius palaimintojo Jurgio Matulaičio bažnyčios statybos vietoje²⁶. Šešioms mėnesiams praėjus nuo sausio 13-osios įvykių, Vilniuje, Lukiškių aikštėje, buvo susprogdintas medžio kryžius, skirtas 1941 m. birželio sukilimui paminėti²⁷. 1992 m. Vilniuje nuo dviejų kryžių, pastatytų prie RTV žuvusiesiems sausio 13-ąją, nuplėstos ir žemėn numestos lentelės su užrašais²⁸. 1993 m. gegužės mėn. Kauno Kryžių kalnelyje buvo išversti keturi medžio kryžiai, sulankstyti nedideli geležiniai kryželiai. Tai buvo nebe pirmas atvejis²⁹.

Chuliganizmu laikytina kapinaičių Vilniuje, prie Justiniškių mikrorajono, medžio, akmens kryžių, skulptūrų, kapų tvorelių nusiaubimas 1990 m. lapkričio mėn.³⁰

Pastaraisiais metais nuo kryžių ir kitų paminklų nuplėstos metalinės dalys vežamos į užsienį³¹. O dabar juodojo akmens, marmuro paminklai, kapų tvorelės plėšiama norint juos perdirbti ir realizuoti vietos rinkoje³². Vagys plėšia paminklus ar jų dalis nepaisydami, kam jie priklauso.

Kai kurie sovietų okupacijos laikotarpiu nugriauti paminklai atkurtos nepriklausomybės metais visuomeninių organizacijų ir institucijų rūpesčiu atstatyti, tačiau tai jau kita tema.

²⁵ Skaržinskas E. Išniekinti kryžiai // Respublika. 1990. Rugpjūčio 1. P. 7.

²⁶ Lipeikaitė V. Naujas vandalų išpuolis // Tiesa. 1990. Spalio 16. P. 6.

²⁷ Susprogdintas kryžius // Lietuvos aidas. 1991. Rugpjūčio 1. P. 1.

²⁸ Išniekinti kryžiai // Lietuvos aidas. 1992. Lapkričio 5. P. 3.

²⁹ Vandalai kryžių kalnelyje // Lietuvos aidas. 1993. Birželio 2. P. 3.

³⁰ Jarmalavičius R. Apverstas kryžius – šėtono ženklas // Respublika. 1990. Lapkričio 7. P. 3.

³¹ Galaunienė K. Dar vienas vandalizmas // Lietuvos aidas. 1993. lapkričio 10. P. 5; Vandalai Kryžių kalne // Tiesa. 1993. Kovo 11. P. 2.

³² Ovčinnikova T. Dvikojės būtybės kapinėse // Vakarinės naujienos. 1994. Spalio 5. P. 5.

PROHIBITIONS TO ERECT CROSSES IN LITHUANIA

Summary

Erection of crosses and chapels was one of the expressions of Lithuanian religious life and, since the 19th century, national identity. This was the reason that both in the second half of the 19th and in the 20th century their erection was restricted and the already built ones destroyed. The stages of cross destruction coincided with the occupations of the whole country or its parts. Prohibitions to built crosses and chapels was a manifestation of the struggle against Lithuanian national and religious resistance.

The first stage of prohibition to erect crosses started soon after the Lithuanian-Polish uprising against Russian occupation in 1863; from 1864 till 1894 the Czar administration forbade to erect crosses in public places except the graveyards. The second stage – in the East Lithuania which was occupied by Poland it was forbidden to erect crosses with Lithuanian inscriptions. The press of those days widely described the story about the cross in Marcinkonys which was erected and defended by local people but at last destroyed by Polish policemen and frontier-guards. In the first years of Soviet occupation crosses were started to be destroyed in towns, especially those which stood near public buildings. After World War II the decades of the second Soviet occupation were characterized by a planned mass destruction of crosses and prohibition to build new ones or repair old ones. Those who erected crosses were persecuted. They were shot at by armed supporters of Soviet power right after the end of the war, later crosses were removed from the squares. On the order of the Communist party, hiding in the night for fear of being exposed, representatives of administration, zealous Komsomolists and policemen cut away the crosses. Only the most artistically designed ones which the ethnographers and workers of monument preservation managed to include in the list of preservable cultural monuments were left untouched. The acme of vandalism was the destruction of many crosses erected on the Hill of Crosses near Šiauliai. This was done with the help of Soviet army and policemen and using farming technics. The destruction at nights of restored crosses on the mentioned hill persisted till 1980. The fourth stage – the newly built crosses in the years of national revival and restored independence were destroyed by the enemies of Lithuanian liberty (cases in Kaunas, Vilnius, Šalčininkai region). And, finally, during the last few years the metal parts of crosses have been torn away for commercial purposes.

DR. ALĖ POČIULPAITĖ, Vilnius

DABARTINĖS IR KLASIKINĖS LIAUDIES MAŽOSIOS ARCHITEKTŪROS SĄVEIKA

Visų gyvenimo, kultūros, meno sričių tradicijoms būdingas savitas turinys, savitos raiškos formos, likimas ir problemos. Jos neabejotinai yra žmogaus ir tautos savitumo garantas, todėl saugotinos, tęstinos ir gintinos. Itin svarbi yra etninių vertybių integracija į nūdienį kultūros vyksmą. Integracija ne prievartinė, o natūrali, atsirandanti tas vertybes ir tradicijas traktuojant ne tik kaip praeities reliką, bet ir kaip dabarties aktualiją. Šitokia integracija kelia daugybę teorinių ir praktinių problemų.

Kiekviena civilizuota tauta turi tokių problemų, tačiau Lietuvoje jos yra unikalios dėl pusės šimto metų okupacijos. Ypač jos skaudžios toms liaudies meno šakoms, kurias labiausiai veikė ideologinė prievarta, – mažajai architektūrai, skulptūrai, tapybai, grafikai. Pastarųjų dviejų šakų pokario likimas kitoks nei skulptūros ir mažosios architektūros, nes ir jų raida iki 1940-ųjų buvo kitokia.

Klasikinė sakralinė tapyba ir grafika jau amžiaus pradžioje buvo visiškai išstumta iš aktyvios meninės kūrybos bei vartojimo – liaudis pamėgo pigesnes, išoriškai efektyvesnes oleografijas ir kitokius masinės gamybos paveikslėlius. Todėl pokaryje šios meno šakos tarsi atgimė iš naujo ir jau kitokiu pagrindu. O mažosios architektūros ir skulptūros raidą okupacija tiesiog nutraukė, nors tebebuvo gyvi dievdirbiai, nors pakelės, ypač Žemaitijoje, tebebuvo nusagstytos kryžiais, koplytėlėmis, retoje sodyboje nestovėjo bent jau paprastas kryžius, o ką jau kalbėti apie kapines! Nutraukė, nors žmonių skausmas, riedant vagonams į Rytus, griaudėjant karo salvėms, liejantis partizanų kraujui, šaukte šaukėsi sakralinio paminklo... Jų nebuvo, o jei vienas kitas ir atsirasdavo, tai dažniausiai būdavo sunaikinamas.

Palengva iš žmonių akių nyko ir senieji – savaime ir naikinami. Skulptūros gulė į muziejų fondus ir privačias kolekcijas. O parodose eksponuojama skulptūra nė iš tolo nepriminė klasikinių kūrinių. Tai buvo tradicijų vakuumė atsiradę pasaulietiniai darbai (apie mėginimus tiems kūriniams suteikti

sakralumo prasmę jau rašyta – čia tik primenama situacija, kurioje atsidūrė tautos meno vertybės). Įvyko (tiksliau – buvo įvykdytas) ne tik prievartinis turinio perversmas – buvo atskirtos dvi neatplėšiamai suaugusios meninės kūrybos formos: skulptūra ir mažoji architektūra.

Tokia padėtis tęsėsi beveik tris pokario dešimtmečius – iki Ablingos (1972 m.). Darbai, sukurti Ablingoje ir vėliau, pradėjo naują etapą dabartinėje liaudies meninėje kūryboje. Jie buvo pavadinti dabartine liaudies monumentalistika (ši terminą, spėjusį prigyti, vartoju ir šiame straipsnyje). Vargu ar reikėtų abejoti, kad monumentalistika – tai tradicijų apraiška, atsiradusi ypatingomis sąlygomis ir ypatingomis sąlygomis priversta egzistuoti. Tai buvo ir savotiškas protestas prieš varžymus, ir mėginimas kurti tai, kas bent iš tolo primintų ir atstotų klasikinę mažąją architektūrą. Orientaciją į tradicijas rodo ir Ablingos istorija, šiandien visiems žinoma, – kryžių, koplytėlių ten statyti neleista. Meistrams reikėjo rinktis – daryti kažką visai nauja ar apskritai atsisakyti sumanymo sukurti paminklą nekaltai žuvusiems pirmąją karo dieną ir vėl tenkintis smulkiais vienadieniais parodoms skirtais darbais.

Ablinga pradėjo tikrą ansamblių statymo vają – iki Atgimimo jų sukurta apie 30. Dabartinė liaudies monumentalistika (ypač jai gausėjant) buvo vertinama priešaringai – entuziastingai žavintis ir piktai kritikuojant. Kritikai joje teįžiūrėjo tradicijų profanavimą ir net siūlė apskritai uždrausti. Šitoks priešaringumas didele dalimi sietinas su ištis priešaringu monumentalistikos ir klasikos santykiu, kuris atrodo dar priešaringesnis Atgimimo metais atsiradusios sakralinės mažosios architektūros fone. Pasaulietinė iki Atgimimo sukurta liaudies monumentalistika ir pastarųjų metų sakralinė mažoji architektūra iš klasikos ima skirtingas vertybes: a) dabartinė liaudies monumentalistika, negalėdama remtis klasikiniiais religiniais siužetais, artėjo prie klasikos per formą, kartais perimdama ir jos funkcijas; b) Atgimimo metų mažoji architektūra, susigrąžinusi sakralinį turinį, siužetus ir personažus, kartodama ir net kopijuodama klasikinį palikimą, neatsisakė (gal ir negalėjo atsisakyti, nes daugelis dalykų prigijo kaip nūdienės kūrybinės patirties tradicija) ir monumentalistikos sukurtų formų bei meninio sprendimo būdų.

Klasikinės architektūros formos tokios įvairios, kad jų beveik neįmanoma suskirstyti į tipus (tai rodo daugelio tyrinėtojų darytos tipizacijos – V.Šukevičiaus, M.Brenšteino, P.Galaunės, J.Griniaus ir kitų). Čia nei tų tipų, nei apskritai tipizacijos problemų nenagrinėsiu, pažymėsiu tik svarbiausią klasikinės mažosios architektūros bruožą: klasikoje architektūrinės formos yra ir fonas, ir „prieglobstis“ skulptūrai, ir lygiavertis jos partneris; be to, jos lemia ir viso kūrinio vaizdą bei siluetą erdvėje.

Dabartinės liaudies monumentalistikos architektūrinių elementų ir skulptūros derinys kitoks, todėl skiriasi ir grupavimo pagrindas, – tai architektūrinių elementų ir skulptūros santykis, o ne architektūrinės dalies for-

mų ir konstrukcijos ypatybės. Šitas santykis ne tik išryškina pagrindines liaudies monumentalistikos formas ir tipus, bet ir atskleidžia, kuo tos formos skiriasi bei yra panašios, palyginti su klasikine mažąja architektūra.

1. Apvalioji skulptūra. Figūra (viena ar kelios) drožiama per visą medžio (paprastai – ąžuolo) kamieno ilgį, tarsi įspraudžiama į jį. Dėl to kartais tokie darbai dar vadinami stulpine skulptūra. Iš tiesų visas statinys erdvėje iš tolo panašus į stulpą, tik priartėjus ima ryškėti skulptūrinės formos. Jos, beje, priklauso nuo medžio kamieno ypatybių (ilgio, storio, šakotumo ir t.t.), diktuojančių tam tikrus modeliavimo principus. Tai nelengvas uždavinys meistriui, pripratusiam prie parodinės skulptūros mastelių, todėl šioje monumentalistikos grupėje nemažai tiesiog nenatūraliai išdidintų parodinių skulptūrų. Tiesa, tokios skulptūros viršus dažniausiai pridengiamas nedideliu vienslaičiu ar dvišlaičiu stogeliu, bet tai nepakeičia kūrinio silueto.

2. Apvalioji skulptūra su dekoratyviniais ir architektūriniais elementais (stogeliais, kiauraraščiu ar raižytu ornamentu pastogėlėse ir kamienne). Architektūrinių elementų atsiradimas savaime vertė mažinti skulptūros mastelius, keisti kūrinio architektoniką. Stogeliai, kaip minėta, iš pradžių dengę tik skulptūros viršutinę dalį, kaskart darėsi įvairesni, išraiškingesni, organiškiau siejosi su skulptūrine kompozicija, o paskutiniuose darbuose – jau kaip klasikoje – tapo siluetą formuojančiu veiksnium. Be to, stogeliai grąžino ir kitą mažosios architektūros akcentą – geležinę viršūnę, vadinamąją saulutę, labai artimą tradiciniams geležiniams kryžiams, kartais tiesiog juos (ypač tuos, kuriuose nėra labai pabrėžta kryžma) kartojančią. Stogelis ir saulutė ne tik ritmiškai suskaldo kūrinio vertikale, suteikia dinamikos ir išraiškingumo siluetui, bet ir tampa tiesiogine nuoroda į liaudies palikimo tradicijas.

3. Desakralizuotos išgrynintos klasikinės mažosios architektūros formos. Tai dažniausiai vieno ar kelių aukštų stogastulpiai, kurių pastogėlės, kaip ir pats kamienas, daugiau ar mažiau puošti ornamentais (paprastai tradiciniais geometriniais, rečiau – augaliniais). Viso statinio išraiška sutelkiama į architektūrinę formą arba po stogeliais „apgyvendinamos“ pasaulietinio turinio, dažniausiai simbolinės prasmės skulptūrėlės (tipiškas pavyzdys – J. Paulausko stogastulpis „Čiurlionio kelyje“). Kartais tokios klasikinės architektūrinės formos tampa savotišku fonu kokiai abstrakčiai, dažniausiai kalto metalo dekoratyvinei kompozicijai. Šitokių kūrinių – ir pavienių, ir ansambliuose – palyginti nedaug.

4. Reljefai ir bareljefai, išdrožti apvaliame arba kiek suplokštintame medžio kamienne. Čia kūrinio turinio elementai išdėstomi per visą kamieno ilgį vertikalios keliomis (rečiau – viena) horizontaliomis cilėmis, savotiškais vainikais. Vainikus paprastai skiria dekoratyvinės geometrinių ar stilizuoto augalinio ornamento juostos. Šitokių darbų siluetas primena stulpinę skulptūrą, tik čia nesuardomas, o kartais net pabrėžiamas kamieno apvalumas. Stogelių (apvalių ir keturšlaičių) dydis įvairus; retesniais atvejais toks relje-

fais drožinėtas stulpas stovi visai be stogelio, tik viršuje aptrauktas skarda ir papuoštas kaltos geležies viršūne.

5. Dekoratyviniai utilitarinės paskirties, kartais su kinetiniais elementais darbai, skirti ne tik pasyviam stebėjimui, bet ir aktyviam veiksmui (žais-ti, suptis ir pan.). Daugiausia jų yra rekreacinės paskirties ansambliuose (ypač Juodkrantės „Raganų kalnė“), vaikų darželiuose, įvairiose pramogų aikštelėse, tačiau šitokių kūrinių nėra daug. (Visiškai atskiras reiškinys – vienintelis dekoratyviosios – raižytinės ir kiauraraštės – drožybos pagrindu sukurtas Usėnų ansamblis, skirtas sovietų armijai. Jis siejasi su pamario kriks-tais ir iš dalies su dekoratyviąja taikomąja drožyba, ypač prieverpstėmis.)

Liaudies monumentalistikos raida vyko klasikinio palikimo linkme. Nors čia suminėti formų tipai egzistavo iki pat Atgimimo, tačiau vis mažėjo stulpinės skulptūros, reljefinių stogastulpių, vis drąsiau į kūrinių siluetą veržėsi architektūriniai ir dekoratyviniai elementai (įvairėjo stogeliai, mažėjo skulptūrų masteliai, retkarčiais net būdavo pavartojama spalva).

Kalbant apie klasikinės mažosios architektūros ir dabartinės liaudies monumentalistikos formų santykį bei sąveiką, negalima apeiti fenomenalaus V.Svirskio talento, nusagsčiusio plačias Kėdainių apylinkes unikaliais kryžiais. Mažoji architektūra veikė dabartinių pasaulietinių kūrinių siluetą, o V.Svirskio monolitinės kompozicijos – skulptūrinį medžio kamieno traktavimą (ypač stulpinę skulptūrą, reljefus). Jeigu V.Svirskio plastiką laikysime ne tik nepaprasto talento apraiška, bet ir nauju klasikinės mažosios architektūros raidos etapu, tai stulpinė skulptūra, reljefinės bei bareljefinės medžio kompozicijos neatrodoys vien išdidintos parodinės skulptūros perkėlimas į eksterjerą (žinoma, čia lyginami ne meno rezultatai, o tik kūrybos metodas; beje, pravartu prisiminti, kad ir V.Svirskis nebuvo vienišas – jis turėjo sekėjų, deja, jam neprilygusių).

Atgimimo metai grąžino mažajai architektūrai ir skulptūrai turinio sakralumą, tačiau neatribavo nuo pokaryje susiformavusių monumentaliosios drožybos būdų. Taigi pastarųjų metų monumentalioji drožyba veikiama dvejopos tradicijos: 1) jau primirštos mažosios architektūros, pažįstamos daugiausia iš nuotraukų, o ne gyvos patirties ir todėl ne vienam atsiveriančios kaip jaudinanti naujovė, ir 2) gerai pažįstamos dabartinės liaudies monumentalistikos – ir ansamblių, ir pavienių kūrinių – siužeto komponavimo, drožybos, traktavimo principų. Todėl ypač iš pradžių buvo gan ryškūs kraštutiniai: sakralinio siužeto komponavimas pagal apvaliąją Ablingos tipo skulptūrą ir kone tiksli klasikinių formų kopija (būdingi pavyzdžiai – J.Jankausko Šv. Aloyzo skulptūra Erslos kapinėse ir G.Dudaičio koplytstulpis Birštono „Atminimo takas“). Orientacija į tuos du polius ryški netgi įvairiuose ansambliuose. Sakykim, Birštono „Atminimo takas“ sujungia klasikinės mažosios architektūros ir monumentalistikos patirtį (formos, iš dalies turinio prasme). „Biliūno takas“ Anykščiuose atkuria anksčiau čia stovėjusius koplytstulpius. Maironio tėviškės (Raseinių raj., Bernotai) kūriniuose ryškūs svirskiškųjų ir klasikos tradicijų atgarsiai.

Pažymėtina, kad sugrįžusi tradicijų visuma, daugybė naujai pastatytų kryžių, koplytėlių neišdildė liaudies monumentalistikos suformuotos liaudiško paminklo sampratos. 1994-aisiais pradėtame Žalgirio mūšio atminimo parke Cinkiškėse (Kauno raj.) sąmoningai atsakyta klasikinės mažosios architektūros kelio: čia statomos Lietuvos kunigaikščių, karvedžių, kitų istorinių asmenybių skulptūros, apipavidalinant jas architektūriniais elementais (stogeliais ir kt.). Parko ansamblis tik pradėtas, per anksti jį vertinti, tačiau pasirinktoji koncepcija atveria klasikos likimo dramatiškumą ir problemas.

Tos problemos atsiranda ne tik renkantis meninės išraiškos būdą, jos slypi giliau ir ne visada matomos kūrinio išorėje, nes kyla iš žmogaus dvasinės orientacijos, o ji savo ruožtu lemia kūrinio intencijos, personažų, vietos ir t.t. rinkimąsi. Intencija paprastai padiktuoja ir turinį, ir funkciją.

Klasikinės mažosios architektūros ir skulptūros funkcija buvo gan griežtai apibrėžta vietos, siužeto, statymo motyvų; jie ne visada buvo vienareikšmiai. Vienareikšmiškumas būdingas memorialinės paskirties darbams, ypač antkapiniams paminklams. Sodybos kryžiaus ar koplytėlės intencijos keletopos – tai gali būti maldavimas, padėka, svarbaus šeimos gyvenimo įvykio (sakysim, kūdikio gimimo) pažymėjimas, atsiprašymas už didelį nusikaltimą (šitokios intencijos dažniausiai viešai neskelbiamos) ir pan. Įvairiomis progomis ir intencijomis būdavo statomi bendrieji – kaimo, įvairių organizacijų, parapijų ir kt. – kryžiai bei koplytėlės. Statymo motyvai, vieta dažniausiai diktavo ir siužeto pasirinkimą. Šv.Jonas Krikštytojas ir šv.Jonas Nepomukas paprastai stovėdavo prie vandenų, kelių, tiltų, šv.Florijonas – miestelių ir didesnių kaimų aikštėse, Rūpintojėlis – atokesnėse vietose, koplytėlėse prie medžių miškuose ir kt. Sodybų koplytėlėse, be kitų šventųjų, paprastai neapsieinama be kurio nors Marijos siužeto skulptūros. Nukryžiuotasis būtinas ne tik kryžiuose, bet ir stogastulpiuose bei koplytėlėse (dėl to ir J.Grinius visus koplytstulpius ir stogastulpius vadino kryžiais, į atskirą grupę išskyrė tik ant žemės stovinčias koplytėles).

Ką gi šiuo požiūriu galima pasakyti apie liaudies monumentalistiką? Pirmojo ansamblio – Ablingos – funkcija atitiko klasikinę memorialinių paminklų paskirtį, vėlesnieji darbai ir atskiri ansambliai ją plėtė. Šitoji funkcija priklausė nuo užsakovo sumanymo, tikslų ir t.t. Taip susiformavo trys didelės ansamblių grupės:

1. Memorialiniai ansambliai, kurie primena nekaltai žuvusiuosius karo metais (Ablinga, Staniūnai), meno, literatūros, kultūros milžinus („Čiurlionio kelias“, Anykščių literatūrinis ansamblis), sovietinės armijos karius ir partizanus (Miliūnai, Riešė, Usėnai); šiai grupei iš dalies priskirtinas ir „Žmogui – taika!“ Šalčininkėliuose, karo ir kario temą apibendrintai kuriantis pagal folkloro (karo dainų) vaizdinius.

2. Rekreatiniai – Ignalinos nacionalinis parkas, Juodkrantės „Raganų kalnas“. Čia vyrauja legendų, pasakų herojai, šviesi, romantinė nuotaika,

kurią pajvairina koks skulptūrinis pokštas – neįprastas suolas, suolas-sūpuoklės ir pan.

3. Dekoratyviniai-utilitariniai – įvairios vaikų žaidimų aikštelės, vaikams ir suaugusiesiems skirti sporto ir pramogų įrenginiai su skulptūriniais elementais. Tokių kūrinių palyginti nedaug.

Ansamblių pasiskirstymas pagal formas ir funkcijas netiesiogiai atskleidžia ir savitus, iki tol panašaus pobūdžio kūriniuose beveik neįsivaizduojamus personažus. Skirtingai nuo liaudies klasikos, jie nėra universalūs, visiems suprantami ir be vargo atpažįstami. Tų personažų „nomenklatūrą“ padiktuoja ansamblio ar pavienių kūrinių tema bei jos įkūnijimui reikalingi herojai, kiekvienu atveju vis kitokie.

Klasikinės skulptūros personažų interpretacija (Marijos, Kristaus gyvenimo siužetai, šventieji, – liaudies mene yra gan apibrėžtų siužetų ir personažų grupė) nepasižymi portretiniu tikslumu, maža to – juose galima atpažinti kūrėjo – liaudies meistro – autoportretinius bruožus, išskirti tik tam kūrėjui būdingą tipažą, bet kompozicija, atributika, simboliai leidžia neklystant juos identifikuoti. Vaizduojant monumentalistikos herojus (nors čia irgi veikia autoportretiškumo liaudies mene dėsnis) matyti didelės pastangos juos individualizuoti, kurti portretą. Tai natūralu, nes jie ir neturi „atpažinimo“ rakto – specifinės aprangos, kompozicinės schemos, atributikos, ir patys tėra individai, kurių savybės retai kada įgyja universalią reikšmę ir prasmę. Dėl to, išskyrus kai kuriuos atvejus (pasakų, legendų ir panašius žinomus herojus), stebėtojai tarsi užmenama mįslė, kuriai įminti reikia atitinkamo konteksto. Senajame Lietuvos kaime mažosios architektūros statinys su skulptūromis reiškė paminklą, kurio siužetas ar personažai – tarsi metafora dainoje – perkeltiniu, simboliniu būdu atskleidavo jo prasmę ir paskirtį. Žmogus, užsakęs, kūręs paminklą, ir didele dalimi tas, kuriam jis skirtas (jeigu tai buvo memorialinis statinys), lyg ir nematomas, kartais tik numanomas. Monumentalistikos personažas, atvirkščiai, yra ne metafora, o konkretus individas, todėl savaime reikalauja ir portretinio atitikimo, ir paaiškinimo.

Tačiau ir liaudies monumentalistikoje gan aiškus universalumo, kitaip tariant, visuotinio suprantamumo siekimas. Tai gali iliustruoti pavyzdžiai, kai kuriant paminklą rašytojui drožiamas ne jo, o populiariausių kūrinių veikėjų atvaizdai ir pan. Šis bruožas dar aiškesnis vadinamuosiuose universaluose personažuose, lyg savotiškuose simboliuose. Tai vaidilos, lietuvaitytės, kai kurie folkloro herojai, sėjėjai, artojai ir pan. Tokių personažų-simbolių yra palyginti nedaug, jie yra daugiau ar mažiau pastovios išvaizdos (pavyzdžiui, Artojas ar Sėjėjas vaizduojami su žagre, sėtuve, Lietuvaite būtinai apsirengusi tautiniais drabužiais su gėle ar duonos kepalu, kaip svetin gumo ženklu, rankose, Vaidila – žilabarzdis, ilgais rūbais senis su krivule ar kanklėmis ir pan.). Šie simboliniai personažai, skirtingai negu klasikinėje skulptūroje, nereiškiantys konkreta žmogaus, yra pernelyg abstraktūs, api-

bendrinti, todėl neretai schematiškai ir sausi, mažai teteikiantys peno emocinei interpretacijai.

Klasikinių sakralinės skulptūros siužetų ir personažų universalumas yra kitokios prigimties, visada susietas su konkrečios istorinės asmenybės savybėmis ir reikšme, todėl turi visiems suprantamą turinį. Tai garantuoja individualizuotą, specifinį, dinamišką, net intymų santykį su kūrinium, tikriau – su kūrinio personažu, nes stebėtojas medituoja ne formų grožį, o to personažo savybes. Tas santykis nuolatinis, nuspaldintas emocijų, nuotaikų, išpūdžių kaitos, grindžiamas vidiniais meilės, pagarbos, garbinimo jausmais, įsirišiantis į darbo, buities ir švenčių kasdienybę. Kitaip ir negalėjo būti, nes klasikinis kūrinys (kryžius, koplytėlė su jos „gyventojais“) nuolat buvo žmogaus (dirbančio ar besiuilsinčio, liūdinčio ar besidžiaugiančio, laimingo ar kenčiančio) regėjimo lauke, tiesiogiai atliepė jo tikėjimą ir pasaulėjautą. Be to, pasikartojantys personažai, siužetai, įprastiniai formų tipai, nesvarbu kokiame Lietuvos kampe būtų ir kokiais tiesioginiais bruožais skirtąsi, kūrė ypatingą atmosferą, vienijančią ir nuolatinį gyventoją – kūrinio šeiminką, ir pakeleivį.

Monumentalistikos ansamblio ir net atskiro kūrinio vaidmuo žmogaus gyvenime labiau proginis, todėl šaltesnis, oficialesnis. Ir to poveikio skalė daug siauresnė, neretai ribota laike. Šis ribotumas atsiranda dėl savotiškos vietos, laiko ir veiksmo vienovės, kurią įkūnija pats ansamblis. Ansamblis – nesvarbu, ar ažuolai būtų sustatyti kompaktiškai, vienoje vietoje, ar atokiai vienas nuo kito – yra daugiau ar mažiau vientisas junginys darbų, specifiniu būdu plėtojančių vieną temą, taigi jį galima traktuoti kaip savotišką dramą, kuri turi užuomazgą, ekspoziciją ir pabaigą. Šiai dramai reikia žiūrovo, bet niekada ar beveik niekada toks kūrinys netampa žmogaus gyvenimo dalyviu ar palydovu, tokiu kaip klasikinis kūrinys.

Klasikinės mažosios architektūros buvo daug, ypač Žemaitijoje, bet ji niekada nebuvo nei suvokiama, nei traktuojama kaip ansamblis. Jos meninė, dvasinė, stilistinė vienovė kūrė liaudies pasaulėjautos ir tradicijų gelmės, natūrali tų tradicijų egzistencija bei raida. Tai buvo pastovi vienovė, turtinga įvairiausių atspalvių bei niuansų, kuriuos teikė įvairių Lietuvos regionų, net įvairių parapijų religinio, bendruomeninio, šeimos gyvenimo skirtumai ir papročiai. Monumentalistikoje tokia vienovė neįmanoma dėl daugelio priežasčių; iš jų kaip svarbiausią pažymėčiau prievartinį jos atskyrimą nuo klasikos tradicijų okupacijos sąlygomis, pasaulietinio pobūdžio eksterjero darbų patirties nebuvimą, personažų atsiradimą kaip ansamblių organizatorių ir užsakovų idėją (juk tik Ablingos sumanymas kilo iš pačių Žemaitijos meistrų, o vėlesniųjų iniciatoriai – kultūros institucijos, valdžios įstaigos ir t.t.). Meistrams buvo pasiūloma tema (panašiai kaip senovėje užsakovas meistrui išreiškėdavo pageidavimą turėti kryžių ar koplytėlę su tam tikrais šventaisiais), supažindindama su tos temos turiniu (istoriniais duomenimis, legendomis ir kt.) ir per tris savaites bendrai – kūrybinėje sto-

vykloje – būdavo išdrožiamos ažuolo skulptūros. Įvykdavo iškilmingas atidarymas (tarsi civilinis „pašventinimas“), ir ansamblis tapdavo atviras lankymui (kai kurie net įtraukiami į ekskursijų maršrutus, lankytinų vietų žemėlapių ir pan.).

Lyginant ansamblius su klasikiniiais kūriniiais, ryškėja įdomus paradoksas. Klasikiniai mažosios architektūros kūriniai, kad ir kaip jie būtų užsakovimi (individualiai ar kurios nors bendruomenės), būdavo visada kuriami individualiai to paties kaimo ar iš toliau pasikviesto meistro. Taip jie išlaikė nepaprastą dvasios ir išraiškos bendrumą talentų, braižų, kūrybinės patirties įvairovėje (tai, ką įprasta vadinti liaudies kūrybos – ne tik liaudies meno – kolektyviškumu). Ansamblį vienija tema ir architekto padiktuotas bei suplanuotas kūrinių išdėstymas erdvėje (kompaktiškas ar išskaidytas įvairiu atstumu). Juos būtų sunku suburti po kolektyvinio visuotinio, dvasinio bendrumo skėčiu. Tema, jungianti ansamblį, teikdama jai spręsti reikiamų herojų „nomenklatūrą“, rutuliodama minėtąją vietos, laiko ir veiksmo vienoje pasižyminčią dramą, negalėjo būti tuo skėčiu dar ir dėl to, kad toli gražu ne visiems ji buvo visiškai priimtina ar artima. Todėl ansambliai, nors ir kuriami kolektyviai, didžia dalimi tėra individualistinės meninės raiškos sandauga, o ne vidinės dvasinės vienybės išraiška. Šitai jautė ir dalis meistrų, tačiau jie neatsisakydavo siūlymų dalyvauti kuriant ansamblius, neatmesdavo pavienių užsakymų, net laikė garbę dalyvauti šiame darbe, nes manė taip galį tarnauti Lietuvai, saugoti jos savitumą visuotinėje kultūroje ir nacionalinio išskirtinumo niveliavimo bei ideologizavimo atmosferoje. Suvokimą, kad dirbama Lietuvai taip, kaip leido okupacijos sąlygos, tam tikra prasme galima laikyti liaudies monumentalistikos, bent jau nekonjunktūrinių kūrinių, vienijančių ryšiu, netiesiogiai atliepančių visuotinį liaudies meno kolektyviškumo dėsni. Galbūt kaip tik liaudiško paminklo sakralumo nuojauta neleido klasikinėmis mažosios architektūros formomis apsiausti paminklų sovietiniams kareiviams ir partizanams herojų...

Paminklo, kaip kelių ar keliolikos skulptūrų ir mažosios architektūros statinių ansamblio, samprata neišnyko staiga pasibaigus sovietinei epochai. Tai liudija Birštono „Atminimo takas“, Anykščių „Biliūno takas“, Maironiui skirtieji darbai Bernotuose, Raseinių rajone, Klepočių kaimo, Alytaus rajone, memorialas – jie buvo kuriami bendrai (tiesa, darbo bendrumas kiek kitoks: dalis pakviestųjų meistrų šuvažiuoja, kaip įprasta, į kūrybinę stovyklą, o dalis dirba namie ir statyti atveža jau baigtus kūrinius, nes namie turi geresnes sąlygas, gali naudotis technika ir kt.). Ko gero, jei šiandien būtų kitokia ekonominė padėtis, įvairių jau sakralinio pobūdžio ansamblių būtų atsiradę daugiau.

Reikia pasakyti, kad organizuotas ansamblių kūrimas sulaukė savotiškos alternatyvos, kai mažosios architektūros statinių (kryžių, koplytėlių ir pan.) sandauga atsiranda tarsi savaime ir ne vienu metu – ji nuolat auga, papildydama naujais darbais. Tai daugiausia įvairūs kryžių kalneliai, skirti

pokario partizanų, tremtinių, rezistentų atminimui. Paprastai jie pradeda mi vieno žmogaus ar kokios organizacijos iniciatyva, pastatant vieną ar kelis kryžius, o paskui neorganizuotai, spontaniškai ima rasti kitų, naujų (ne tik kaime ar miškuose prie partizanų bunkerių ar žūties vietų, bet ir miesteliuose, kaip, pavyzdžiui, Kaune). Kažin ar šį reiškinį būtų galima aiškinti vien spontaniškai išaugusio, keliskart naikinto ir vėl atgimusio Kryžių kalno ar prieškaryje organizuotai pastatytų Kauno istorijos muziejaus sodelio kryžių įtaka. Greičiau tai žmogaus dvasios šauksmas, ilgus metus slopintas ir marintas, prasiveržęs po ilgai slėpto skausmo ir kančios. Šauksmas gal net iki galo neįsisąmonintas, spontaniškas, išauginęs ne tik tuos kalnelius, bet ir daugybę paskirų kryžių, naujų ir atstatytųjų.

Lietuva tarsi ima atgauti Kryžių žemės išvaizdą, bet kol kas tai dažniausiai tėra tik išorinis sugrįžimas. Nepalyginti sunkiau sugražinamas vidinis žmogaus santykis su mažąja architektūra – gyvas, nuolatinis, turtingas emocijų. Penkios dešimtys tamsos metų išdildė siužetų prasmę ir reikšmę, daug kuo pakeitė ir žmogaus sąmonę, ir gyvenimo aplinkybes, pagaliau išaugo naujos kartos, visiškai nepažįstančios tautos krikščioniškųjų tradicijų. Tebtvyro tik miglota nuojauta (ir tai tik vyresniųjų dvasinėje orientacijoje), neaiškus harmonijos, žmogaus išorinio ir vidinio gyvenimo darnos ilgesys, realizuojamas pirmiausia regimu, išoriniu būdu – kryžiumi ar koplytėle. Taip tarsi atgaminama savotiška romantinė klišė, susikurta iš senosios literatūros, prisiminimų, nuotraukų, nuvokiant, kad tai kažkas labai tikra, stipru, neįveikiama nei laiko, nei istorijos kataklizmu, kažkas iš tikrųjų žmoniška. Tačiau aišku, kad kryžiaus ar koplytėlės pastatymas, net jo pašventinimas tėra tik išorinis veiksmas, kurio įspūdį gan greit išblėsina kasdienybės tėkmė, o pats statinys palieka stovėti kaip graži, išraiškinga dekoracija, peizažo puošmena, menkai teužkliudanti žmogaus širdį ir prisimenama tik tam tikromis progomis. Ir santykis su sakraliniu kūriniu, kaip ir su monumentalistikos ansambliu, pasidaro nutrūkstantis, proginis, taigi daug paviršutiniškesnis nei klasikoje.

Šiuo metu atgimusiame liaudies monumentalistikoje vyksta prieštaringi reiškiniai (apie formas jau kalbėta): kryžių statymo vėjus, atrodo, slūgsta (iš dalies dėl materialinių sunkumų, iš dalies dėl to, kad silpsta naujumo, romantikos magija), o patys kūriniai darosi brandesni (čia neturiu galvoje kičo apraiškų), didėja personažų, siužetų ratas, vienu kitu atveju mėginama atkurti vietines tradicijas. Ypač prieštaringi darosi liaudies meistro, ypač jauno, santykiai su klasikos tradicijomis. Kaip ir dauguma žmonių, meistrai nebeturi savaime perimto dvasinio liaudies paveldo, o gryna forma, kad ir kokia nepaprasta ji būtų, neturi ilgalaikio poveikio ir palengva tampa standartu (tai rodo ir pavieniai mažosios architektūros statiniai, bet ypač skulptūra). Formos, atkartojamos be vidinio turinio, be gyvo santykio su personažu, gan greit išsisemia ir itin opi darosi ištikimybės tradicinei meninei išraiškai ir kūrybinės individualybės laisvės santykio problema. Klasikinė

liaudies dailė stipri tuo, kad kūrėjo individualybė joje reiškėsi tarsi nepastebimai, varijuodama stereotipinę kompoziciją ir ikonografinę schemą. Toji schema kiekvieną kartą būdavo atgaivinama gyvu kūrėjo išgyvenimu, vidine patirtimi, savita tipo traktuote, o išorei originalumo teikė drožybės maniera, talento mastas ir kt. Kaip visiems žinoma ir šimtakart dainuota daina gero dainininko lūpose suskamba vis naujai, taip ir kiekviena nauja kurio nors šventojo, Marijos, Kristaus skulptūra turi neišdildomo originalumo ir menininko individualybės pėdsakų.

Kiekvienas variantas yra savarankiškas kūrinys, o ne kopija, nes kuriamas ne sekant, ne kartojant, juo labiau – ne kopijuojant, o įkūnijant – kiekvieną kartą iš naujo! – ir siužetą, ir save. Tai bene svarbiausias liaudies meno dėsniš, šiandien dažnai jau nustojantis savo veikimo, nes į pirmą vietą iškyla individualios saviraiškos, kaip savarankiškos vertybės, poreikis. Tad nenuostabu, kad matoma neįtikėčiausių traktuotųjų ar bejėgiškų pakartojimų, tarsi kokių nuobodžio pasakų, – duoklės naujai laiko madai. Nenuostabu, kad ir tradicijas kai kas ima suvokti kaip kūrybinės laisvės varžymą, nes sakralinis siužetas, jo ikonografinės ypatybės, nesuaugusios su meistro dvasiniu pasauliu, negali suteikti jam kūrybinių impulsų, kadangi nėra jo asmeninės patirties bei gyvenimo dalis. Be to, ir klasikinės sakralinės personažas šiandien neretai stovi prieš meistrą tarsi nuogas dykumoje. Užmaršties smiltys užpustė tai, kas tą personažą supo ir teikė dvasios jo materialiai formai, – nebeskamba giesmės, išbluko „Šventųjų gyvenimų“ istorijos, į sceną persikėlė dainos ir daugelis kitų dalykų, kurie lyg gyvybės vanduo maitino personažą, o kartu jį kuriančio meistro egzistenciją.

Tradicijų sugrįžimo neišsemia forma, nes forma negali teikti kūrybinės laisvės, ir natūralu, kad, kaip minėta, jos neteikia, nes laisvė yra dvasios, o ne formos dalykas. Būtų galima prisiminti paralelę su folkloru, kuris buvo gaivinamas ir, galima sakyti, atgaivintas dar prieš Atgimimą. Turime daug gerų, tiesiog meistriškai dainuojančių ansamblių, bet jų dainose dažnai nebėra gyvo, nepakartojamo virpesio, nes ansambliai atlieka, o ne kuria, kartoja, o ne dainuoja, t.y. jų emocinis pasaulis, jų vidaus gyvenimas labai menkai siejasi su tuo, kas dainoje iš tikrųjų dainuojama. Ar ne tai dažniausiai ir yra ta priežastis, kad ir susidomėjimas folkloro koncertais vis blėsta? Neduok Dieve, kad tokiais „atlikėjais“ taptų liaudies meistrai, – tada Lietuvoje turėtume daug gražių dekoracijų, bet jose veltui ieškotume tos dvasinės įtampos, kuri kiekvieną variantą daro vieninteliu, originaliu ir didžiu meno kūriniu. Šiandien tai esminė dabartinės liaudies kūrybos ir liaudies klasikos santykio bei sąveikos problema – formos raida, jos svyravimai yra tik viena, matomoji šios problemos pusė. Ir kažin ar galima kaip kitaip ją išspręsti, kaip tik pažinimu – ir asmeniniu, ir per mokymo institucijas, formuojant savotišką dialogą su muziejuose esančiais senolių šedevrais, atsakomybės už savo krašto kultūros išsaugojimą bei savitumą jausmą. Tai turėtų būti ne tik dabartinės liaudies kultūros kūrėjų – meistrų, bet ir visos

visuomenės nuostatos. Nes tamsa, gaubianti krikščioniškosios sakralinės prasmės liaudies meno dalykus, dar neišsisklaidžiusi ir ypač tiršta pažinimo srityje.

INTERACTION OF THE PRESENT AND THE CLASSICAL SMALL FOLK ARCHITECTURE

Summary

The traditions of Lithuanian small scale architecture (crosses, roadside poles with statuettes of saints) have been broken off artificially by soviet power. Instead of it works of secular content – the so-called folk monumentalism appeared in the eighth decade (Ablinga ansemlė, „Čiurlionio kelias“ ect.). In the years of Atgimimas (the Rebirth Movement) there arose an opportunity to recover works of sacred content. The interaction of present works and folk classics is very important while striving to carry on the tradition. This idea is being analysed in the presented article from several angles: a) the relation of a man with the created object; b) it's function; c) its form; d) the relation of the artist with his works.

It is characteristic that folk art monumental works created in Atgimimas period and later derive different aspects from folk classics. Monumentalism at first having nearly renounced architectural forms (tingy roofs, decorating, etc.) returned later to them. The dimensions of sculpture gradually diminishing architectural forms shaped the silhouette of creative works.

The sacred works of the Atgimimas period have not only imitated the old folk sculpture, they have also followed the postwar secular monuments.

Apart from the form tradition there are many other important questions: to perceive functional tradition, plot, etc., to define the place of folk sculpture in modern cultural and spiritual life, to clear up the spiritual expression of contemporary man. Answers to these questions might serve as a key to maintain the distinctly original Lithuanian culture.

ARCHIT. Marija Purvinienė, DR. Martynas Purvinas, Kaunas

GINTAUTO GAVĖNAVIČIAUS SAKRALINĖS SKULPTŪROS: SEMANTIKA, POETIKA, ARCHITEKTONIKA

Nesame profesionalūs dailėtyrininkai bei skulptūros meno žinovai, todėl šiame straipsnyje nebūs kalbama apie nagrinėjamo reiškinių genezę, jo galimas sąsajas su tradiciniu liaudies menu ir pan. Palikdami tuos analizės barus kitiems, čia norėjome aptarti tik tai, kas šiek tiek siejasi su mūsų interesais. Be to, nagrinėjamas fenomenas toks specifinis, kad būtų pravartu į jį pažvelgti įvairių sričių specialistų akimis.

Gintauto Gavėnavičiaus kūryba mums buvo įdomi kaip spontaniškos kūrybos pavyzdys, kaip specifinių formų, gal net savųjų architektonikos variantų kūrimo pavyzdys. Turbūt visiems aišku, jog šiuolaikinės komunikacijos epochoje sparčiai maišosi įvairiausių kraštų bei laikų įtakos. Profesionaliesiems, o šiandien ir daugumai vadinamųjų liaudies menininkų savo antspaudą uždeda studijų, mokytojų, bendradarbių ir pan. įtaka. Šiandien gal jau ir nebeįmanoma kokia visai originali ir spontaniška – vien kūrėjo individualybės pagimdyta – kūryba, galėjusi vežėti anais uždarumo amžiais kur nors nuošalumoje. Dabar sudomina principingas kūrėjo nusišalinimas nuo kasdienybės ir komunikacinę egzistavimą kolegų rate.

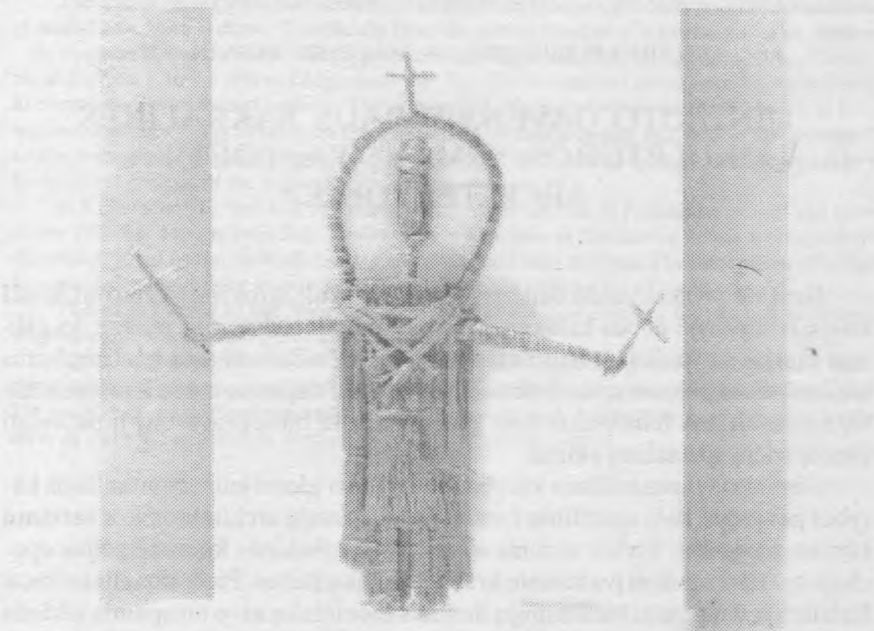
Šiandienos kontekste G. Gavėnavičiaus kūryba įdomi kaip retas originalumo pavyzdys, nebe dažnas saviraiškos atvejis. Čia ir toliau, kalbėdami apie originalumą šio menininko kūryboje, tos kūrybos savarankiškumą ir pan., turime omenyje realią XX a. antrosios pusės situaciją, kai pradedantis kūrėjas jau gerokai skiriasi nuo kokio nors R. Kiplingo sukurto Mauglio, kuris pamestas džunglėse lyg viską nuo nieko turi pradėti – tiesa, savotiškų mokytojų vis dėlto padedamas. Šiuo atveju gal kada koks pedantiškas kūrybos psichologijos tyrėjas galėtų imtis aiškinti visus smulkiausius poveikius, kada nors paveikčius būsimąjį menininką, atrinkti tai, kam kas padarė įtaką – nors ir labai netiesiogiai – nuo to, kas išties užgimė vien šioje asmenybėje pirmąsyk ir nepakartoja-

mai. Mes, į tokias gilumas nesileisdami, tik konstatuojame akivaizdų G.Gavėnavičiaus kūrybos originalumą.

Tą originalumą išvelgiame jo kūrybos prasminiame klode – temose bei siužetuose, tos tematikos atspindėjime savotiškais kompozicinėmis priemonėmis, galop nestandartinėje kūrinų sąrangoje.

Bet pirmiausia glaustai painformuosime apie patį tyrimų objektą, nes gal ne visi yra susipažinę su šiuo menininku ir jo kūryba.

G.Gavėnavičiaus darbai, eksponuoti įvairiuose Lietuvos miestuose, plačiau buvo parodyti visuomenei Vilniaus šiuolaikinio meno centre: 1994 m. lie-

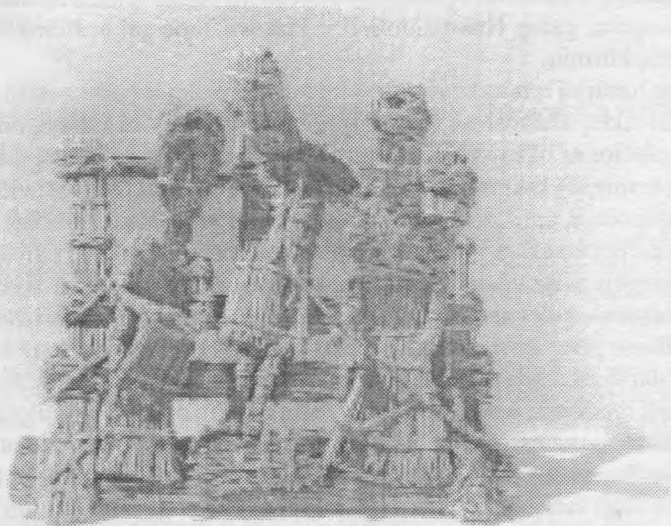
1 pav. Vyras su trim kryžiais. 1992 m.

pos 8 d. atidaryta jo darbų paroda. Menininko profesinis išsilavinimas – turbūt laimei – apsiribojo medžio apdirbimo studijomis S.Žuko technikume, bemaž nepalikusiomis išvelgiamų pėdsakų jo šiandieninėje kūryboje. Po sudėtingų gyvenimo peripetijų jis galop tapo visais atžvilgiais laisvu menininku, nepriklausančiu nuo jokių mokyklų, kolegiskų būrelių, valdiškų užsakymų, neturinčiu net pastovaus darbo. Toks gyvenimo būdas, kai labiau vadovaujamas impulsais nei kokiais išorinėmis gairėmis, laimingai susipynė su, matyt, igimtomis kūrėjo savybėmis, tuo, ką vadiname talentu.

Kiekvienas tikras menininkas privalėtų tapti savotišku demiurgu – savojo pasaulio, savos visatos kūrėju. Deja, tai retai kam pavyksta – arba dėl menkų vidinių potencialų, arba dėl stipraus aplinkos pasipriešinimo. G.Gavėnavičius – reta išimtis, rodanti, jog ir atskiras individas gali sukurti visais atžvilgiais originalų savąjį pasaulį.

2 pav. Moteris su verbomis širdyje ir paukščių rankoje. 1986 m.

3 pav. IV stotis. Veronikos paslauga. 1994 m.

Originalumas čia prasideda nuo materialiausių dalykų – kūrinių gamini-
mo technologijos ir technikos. G.Gavėnavičiaus skulptūros pagamintos iš džio-
vintų augalų stiebelių – dažniausiai nebrauktų linų. Ta originali technologija
susiklostė pačiam autoriui daugelį metų savarankiškai besidarbuojant. Analo-
gijų čia galima įžvelgti nebent Titikakos ežero indėnų iš nendrių rištiems dar-
bams ar archeologų aptinkamiems pluoštų raišiojimams, mūsų amžiuje nyks-
tančiam nendrių bei šiaudinių stogų klojimo menui. Tas paraleles gal daugiau
diktuoja medžiaga, galimybės iš jos ką padaryti, pasipriešinimas apdorojimui.

Tokią egzotišką techniką vartojant, buvo akivaizdus pavojus pasilikti so-
vietmečių suvulgarinto liaudies meno (tada suprantamo kaip niekniekių, suve-
nyrų gamyba) ribose. Panašių dalykų – lėlyčių vaikams raišiojimo iš šiaudų –
būdavo ir praeityje.

Betgi šiuo atveju galima šnekėti apie G.Gavėnavičiaus fenomeną – kai to-
kia perdėm specifinė technologija netapo sau tikslu, o liko tik saviraiškos prie-
mone. Tos vidinės jėgos, stūmusios kūrėją savitu keliu, nulėmė jo kūrybos se-
mantiką.

Neramus menininko sielos gyvenimas vis skatino jį gilintis į amžinąsias
paslaptis. Jis ėmė vaizduoti dvasios gyvenimui reikšmingus dalykus. Taip pasi-
rinktas sakralinis menas.

Kokie nors biografai gal galės toje kūryboje išskirti pagoniškąjį periodą,
kai buvo vaizduojami senovinių tikėjimų personažai, baltų dievybės. Buvo su-
kurti ištisi panteonai senovinių veikėjų, atspindinčių kūrėjo požiūrį į baltiško-
sios ir prabaltiškosios praeities gelmes.

Pagoniškasis periodas G.Gavėnavičiaus kūryboje laipsniškai peraugo į
krikščioniškąjį, menininkui pasinėrus į Šventojo Rašto temas. Atsirado šven-
tieji, arkangelai, galop Nukryžiuotieji ir Pietos – tapę gal įspūdingiausi iš iki
šiol sukurtų kūrinių.

Ta gan natūrali tematikos ir kūrybinių užmojų plėtotė dabar įsikūnija Kry-
žiaus kelio cikle, didžiosiose sakralinėse skulptūrose. Kol kas svajonė tebėra
ištisos koplyčios ar bažnytelės interjero suformavimas vien iš savų darbų.

Beje, trumpas ekskursas į buitiskesnius dalykus. Tos G.Gavėnavičiaus sak-
ralinės skulptūros, apie kurias čia pasakojame, nėra kokios „šiaudinės“, atseit
vienadienės, nepatvarios. Pagal originalią technologiją iš augalų pluošto kuria-
mos masyvios ir fiziškai labai patvarios skulptūros. Tad jos nėra kokia trumpa-
amžė puošmena, koks suvenyras iš jomarko, o ištis monumntali kūryba.

Pereikime prie *poetikos* nagrinėjimo. Menininkui rūpimos temos, proble-
mos ir paslaptys įkūnytos savotiškomis kompozicinėmis priemonėmis.

Unikali medžiaga bei technologija formavo itin originalią skulptūrų teks-
tūrą bei faktūrą – paviršių raibuliavimą, įvairiausio pobūdžio bei stiprumo kon-
trastus. Natūralus augalų pluoštas lėmė jaukų – savaip naminį darbų koloritą:
jų spalvų ir tonų saikingumą, lyg pabrėžiantį tų darbų ilgaamžiškumą, savotišką
amžinumą.

Menininko originalumas labiausiai išryškėjo jo darbų konfigūracijose,
skulptūrų *architektonikoje*. Pavyzdžiui, ne amorfiška molio masė, o struktūri-

zuotas augalų pluoštas paveikė ir skulptūrų pavidalą – būdingą įvairiakrypčių pluošto dalių „tekėjimą“, kontrastingai perkertamą skersinių ryšių bei sujungimų. Tų įvairiakrypčių dalių dėstymas ir formuoja savitą G.Gavėnavičiaus skulptūrų pavidalą.

Tuos dalykus dar papildė labai išplėtotas skulptūrų erdviškumo diapazonas, įvairuojantis nuo monumentalių masių didžiosiose Pietose iki veik ornamentinio ažūro daugiafigūrėse kompozicijose, kur personažus jungia savitai traktuojami fono bei siužeto elementai.

Savita medžiaga bei technologija gal savaip padėjo menininkui, ir šiaip jau pasižymėjusiam savo erdvės pojūčiu, gebėjimu kurti daugiamates kompozicijas. Kadangi vartojama medžiaga ir labai tvirta, ir neslegiama pragaištingo svorio kaip kad molis ar akmuo, menininkas galėjo formuoti sudėtingiausio pavidalo skulptūras: apvalius masyvius kūrinius ar kone peršviečiamus reljefus, kompaktiškas apvalainas figūras ar plačiai išsiskleidusiais sparnais arkangelus. G.Gavėnavičiaus masyviosios skulptūros lyg išauga iš žemės it kokios Žemynos, o ažūriniai, veik nesvarūs reljefai – lyg skirti skrydžiui ar kilimui aukštyne.

Labai įdomi problema menotyrininkams – paradoksalus kontrastas tarp apibendrintųjų G.Gavėnavičiaus skulptūrų formų ir jų teikiamo anaip tol ne primityvaus išpūdžio. Minimaliomis priemonėmis labai tiksliai perteikiama nuotaika – kai kada baugi, gąsdinanti, o kartais – džiaugsminga ir pakili. Menininko pasaulėjauta lėmė skausmingų motyvų vyravimą – kenčiančios Pietos ir Nukryžiuotieji, apmąstymuose ar lemties nuojautose paskendusios statulos.

Čia paminėtas tik vienas kitas šio savito menininko kūrybos bruožas. Iki šiol intensyviai tebedirbantis G.Gavėnavičius tikrai įeis į Lietuvos dailės istoriją kaip labai specifinis fenomenas, kurio mastą ir pobūdį dar ilgai galės nagrinėti tyrėjai.

SACRAL SCULPTURE OF G. GAVĖNAVIČIUS: SEMANTICS, POETICS, ARCHITECTONICS

Summary

Creations by G.Gavėnavičius constitute in modern art of Lithuania a branch of spontaneous individual approach. His original technology, which can be described as bindings of dry plants and raw flax fiber, continues in its specific way the national traditions of Lithuanian folk art.

The author started on pagan gods and myths as the result of his intensive meditations on aethereal secrets of Life and Existence. Then his interest turned to Christian traditions and produced a number of angels, archangels, Crucifixes and Pietas. His present work is the cycle of figures for Via Dolorosa, and his future plans cherish an idea of a chapel or a church decorated by such figures. This could become a unique work of art, typical for the traditions of Lithuania.

The original compositions of the specific material are long lasting, and the natural colours of plants and fibers, together with their structures, result in highly impressive shapes.

The fiber structures of G.Gavėnavičius create also their own type of architectonics. Fibers bound in different directions form hard solid structures, spaces and voids. Some of the human figures are of the natural size.

Emotional effects of the creations results not just from the original technology, they come from the unusual perception of the world and motions of the soul of the author.

SKAIDRĖ KRIKŠTOPAITYTĖ, Vilnius

LIETUVOS NACIONALINIO MUZIEJAUS LIAUDIES RELIGINĖS SKULPTŪROS RINKINYS

Lietuvos nacionalinio muziejaus Etnografijos skyriuje sukauptas gausus (2146 vnt.) ir vertingas XIX a.–XX a. pirmosios pusės liaudies religinės skulptūros rinkinys*. Kolekcijos pirmieji eksponatai pradėti kaupti dar Lietuvių mokslo draugijos (LMD) ir Vilniaus S.Batoro universiteto Etnografijos muziejaus. 1907 m. įsteigtos Lietuvių mokslo draugijos (pirmininkas Jonas Basanavičius) tikslas buvo įvairiais požiūriais tirti lietuvių kultūrą, rinkti lituanistinę literatūrą, šaltinius, tautosaką, liaudies meną, įsteigti Vilniuje muziejų ir biblioteką (7, 37).

Steigiant Lietuvių mokslo draugiją keletas asmenų muziejui padovanojo savo kolekcijas. Tai buvo pradžia. Nuo 1908 m. J.Basanavičius pradėjo archeologinius ir etnografinius tyrimus Nemuno žemupyje. Surinkta medžiaga buvo gabenama į LMD muziejų. 1935 m. muziejus įsigijo kelis eksponatus (tarp jų ir dvi skulptūrėles) iš Liaudies meno parodos Vilniuje. Lenkų valdžiai uždarius Švenčionių lietuvių mokytojų sąjungą, jos rinkiniai (ir keturios skulptūros) buvo atiduoti LMD muziejui. 1941 m. jis turėjo apie 2050 etnografinių eksponatų (6, 150). Skulptūros sudarė nedidelę šio rinkinio dalelę.

Vilniaus S.Batoro universiteto Etnografijos muziejus įsteigtas 1925 m. profesorės C.Boduen de Kurtenė-Erenkroicovos pastangomis. Eksponatai buvo renkami pirmiausia Vilniaus krašte, Naugarduko, Gardino, Suvalkų ir Augustavo srityse. Beveik pusę eksponatų muziejus gavo dovanų iš pavienių asmenų. Apie 600 perėmė iš Lenkų draugijos liaudies pramonei remti (8, 154). Tarp jų buvo ir skulptūrėlių.

Po Antrojo pasaulinio karo Istorijos ir etnografijos muziejus perėmė Lietuvių mokslo draugijos ir Vilniaus universiteto muziejų rinkinius. Taigi į dabartinį Lietuvos nacionalinį muziejų pateko 46 skulptūrėlės iš LMD ir 30

* 1994 m. kovo mėn. duomenys.

iš S.Batoro universiteto Etnografijos muziejaus rinkinių. Tarp jų vyrauja Nukryžiuotojo Jėzaus skulptūrėlės (31 vnt.). Jos beveik visos surinktos Vilniaus, Trakų ir Švenčionių apskrityse.

Dauguma skulptūrų sukaupta jau po Antrojo pasaulinio karo – nuo 1948 m. kasmet rengiamose ekspedicijose bei perkant iš privačių asmenų. Vertingų eksponatų perimta 1968 m. iš Vilniaus kraštotyros muziejaus rinkinio. Čia buvo 79 skulptūros iš Trakų rajono. 1992 m. perimtas Religijų istorijos muziejaus rinkinys; kolekcija papildyta dar 853 skulptūromis.

1 lentelė. Muziejaus skulptūrų pasiskirstymas pagal siužetus

Siužetai	Kiekis	
	vnt.	%
Jėzaus Kristaus (įvairių siužetų)	693	32,3
Švč. Mergelės Marijos (įvairių siužetų)	362	16,9
Šv. Jono Nepomuko	105	4,9
Šv. Juozapo	58	2,7
Šv. Roko	49	2,3
Šv. Antano	44	2,1
Šv. Jurgio	39	1,8
Šv. Barboros	36	1,6
Šv. Jono Krikštytojo	26	1,2
Šv. Kazimiero	26	1,2
Šv. Florijono	24	1,1
Šv. Izidoriaus	23	1,1

Iš lentelės matyti, kad Jėzaus Kristaus tema skulptūrų siužetuose vyrauja. Kristus liaudies skulptūrose vaizduojamas keleriopai. Didžiausią ir svarbiausią grupę sudaro Jėzaus kančių, mirties ir prisikėlimo siužetai. Antroji – Jėzaus krikšto tema. Čia Jėzus vaizduojamas kartu su šv. Jonu Krikštytoju. Trečioji – Jėzus vaizduojamas kūdikis. Tada jis būtinai esti su Marija arba šventaisiais (Juozapu, Antanu, kartais Ona ar Pranciškumi). Nukryžiuotojo Jėzaus siužetas dominuoja ne tik Kristaus temoje, bet ir visame skulptūrų rinkinyje. Jis sudaro 22,4% viso rinkinio (480 vnt.). Iš Kristaus tematikos pagal gausumą antroje vietoje – Rūpintojėlis (3% viso rinkinio; 64 vnt.); trečioje – Jėzus Nazaretis (2,4% viso rinkinio; 51 vnt.).

Antras pagal gausumą siužetas yra Švč. Mergelės Marijos tema. Marija vaizduojama: 1) viena – tai Marija Maloningoji, Marija Sopulingoji, Marijos Nekaltasis Prasidėjimas ir kt.; 2) kartu su Jėzumi – tai Pietos ir Marijos su kūdikiu kompozicijos; 3) kartu su kitais šventaisiais (Ona, Juozapu ir kt.).

Gausiausios yra pirmos dvi grupės. Iš Švč. Mergelės Marijos temų išpūdingiausia ir labiausiai paplitusi – Pieta. Ji sudaro 4,9% (105 vnt.) viso rinkinio. Antrojoje vietoje – Marijos Maloningosios siužetas (4,1%, 89 vnt.), trečiojoje – Marijos Sopulingosios (4%, 85 vnt.). Marija su kūdikiu Jėzumi ant rankų liaudies skulptūroje vaizduojama gana retai. Rinkinyje yra tik 16 šio siužeto vienetų (0,7%).

Kolekcijoje dominuoja žemaičių skulptūros – 40,3%, mažiau aukštaičių – 19,9%. Dzūkų skulptūros sudaro 11,1%, o suvalkiečių tik 0,9%. Perėmus Religijų istorijos muziejaus rinkinį, labai pagausėjo nemetrikuotų skulptūrų. Dabar jos sudaro net 27,8%. Lygindami turėtąsias skulptūras su naujai įsigytais, nustatėme kelis autorius ir jų kūrimo vietas. Pasitelkus ir kitų muziejų medžiagą, tikriausiai bus galima papildyti kai kurių eksponatų metrikas.

Žemaičių skulptūrų rinkinyje yra daugiausia neatsitiktiniai. Jos buvo kuriamos ir statomos koplytėlėse, koplystulpiuose, stogastulpiuose, kalamos prie kryžių. Ilgiausiai tokie paminklai buvo kuriami Žemaitijoje; čia jų gausiausiai ir išlikę iki mūsų dienų. Kultūros paminklų sąrašo duomenimis, Žemaitijai tenka beveik du trečdaliai visos Lietuvos teritorijos liaudies meno paminklų (9, 248).

Iš turimų duomenų kažin ar būtų galima griežtai spręsti, kurie aukštaičių ar dzūkų (nekalbant jau apie suvalkiečių) skulptūrų siužetai buvo populiariausi. Vis dėlto iš aukštaičių, dzūkų bei suvalkiečių skulptūrų daugiausiai yra Nukryžiuotojo Jėzaus. Iš aukštaičių skulptūrų antroje vietoje – Švč. Mergelės Marijos tema. Įvairių šventųjų iš šių regionų skaičius nesiekia nė 10-ies, todėl išsamesnes išvadas sunku daryti.

Konkrečiau galima kalbėti tik apie žemaičių skulptūras, kurios rinkinyje, kaip minėta, vyrauja.

2 lentelė. Žemaičių skulptūrų siužetų pasiskirstymas

Nukryžiuotasis Jėzus	124 vnt.	Šv. Rokas	24 vnt.
Pieta	55	Šv. Juozapas	23
Šv. Jónas Nepomukas	44	Jėzus Nazaretis	18
Marija Maloningoji	37	Nekalto Prasidėjimo Marija	18
Rūpintojėlis	34	Šv. Barbora	18
Šv. Antanas	26	Šv. Florijonas	16
Šv. Jurgis	25	Šv. Izidorius	15
Marija Sopulingoji	24		

P.Galaunė mini, jog labiausiai Žemaitijoje paplitęs yra Rupintojėlis, tačiau mūsų nagrinėjamame rinkinyje jis tėra 5-oje vietoje. Mano pateikta Žemaitijos skulptūrų statistika yra panaši į Igno Končiaus pateiktus duomenis. Skiriasi tik tuo, kad jo užregistruota gana daug šv. Jurgio ir šv. Jono Krikštytojo siužetų. Seniausios, turinčios įrėžtas arba dažais įrašytas datas, rinkinio skulptūros yra su datomis „1839“ ir „1845“. Datos įrėžiamos ar užrašomos nugarinėje pusėje arba pagrinde. Pagal metriką seniausios rinkinio skulptūros datuojamos XVIII a. pabaiga. Tai šv. Jurgis ir Nukryžiuotasis Jėzus. Jos įsigytos 1965 m. iš Justino Jonauskio. Pateikėjo teigimu, šių skulptūrų autorius – jo prosenelis Julijonas Pinikas, gyvenęs ir dirbęs XVIII a. pab.–XIX a. pr. Pakutuvėnų kaime, Kretingos apskrityje (3).

1 pav. Jėzus Nazaretis.

Dievdirbys Anundis.

Biržų–Pasvalio aps., Vabalninkas.

LNM EMM 14 (Fot. V. Bortkevičius)

Rinkinyje sukaupia apie 100 dievdirbių kūrinių. Tiesa, daugumos iš jų yra tik po 1–2 skulptūrėles. Vyrąja žemaičių meistrai.

Žinomo žemaičių dievdirbio Juozo Paulausko turime 36 skulptūrėles. J. Paulauskas (1860–1945) gyveno Grūšlaukės kaime, Kretingos apskrityje. Žmonės jį ir vadino „Dievdirbiu“ (2, f. 127–16, l. 110). Jis garsėjo ir kaip raižinių platintojas, pats raižė lentas, iš kurių darė atspaudus. Keletą metų pasimokęs pas dievdirbį A. Klanių iš Mažonių kaimo, pats ėmė drožti skulptūrėles. Meistras sakydavęs, kad skaito „Šventųjų gyvenimus“ ir pagal juos drožia dievukus (2, f. 127–16, l. 110). Jis mėgo vaizduoti įvairius šventuosius. Rinkinyje esančios J. Paulausko skulptūros nedidelės (18–45 cm), įvairių siužetų: Pieta, Rūpintojėlis, šv. Jurgis, šv. Izidorius, Nukryžiuo-

tasis ir kt. Keletas skulptūrų darytos XIX a. paskutiniame dešimtmetyje, dauguma 1921–1922 m., penkios – paskutiniais gyvenimo metais (1941–1943). Pastarosios nedažytos, nebaigtos. Šešios statulėlės – sėdintys angeliukai su indais ant kelių švęstam vandeniui – būdingos tik šiam meistriui; kitų dievdirbių kūryboje tokių skulptūrėlių neaptinkame. Ankstyvojo darbo skulptūrų primityvesnių formų, drabužių klostės neišryškintos. Vėlesnio laiko skulptūrų proporcijos taisyklingesnės, rūpestingai modeliuojami veidai, drabužiai skaidomi smulkiais aštrių lūžtančių linijų klostėmis, paviršiaus reljefas nelygus, ryškios kalto ar peilio žymės.

Kito žinomo žemaičių meistro Augustino Potockio turime 15 įvairių siužetų skulptūrėlių: tai Pieta, šventieji Antanas, Vincentas, Augustinas, Jonas Nepomukas ir kt. A. Potockis (1844–1945) gyveno Maudžiorų kaime, Telšių apskrityje. Žemės dirbti nemėgo. Sakydavęs: „Man rankos sušiurkštėja prie žemės, aš negaliu“ (5, 52). Jis dirbo ne tik skulptūras, bet ir koplytėles, kalė geležines viršūnes, tapė paveikslus, darė baldus.

Išskiriami trys ryškūs kūrybiniai A. Potockio periodai. Turimos skulptūros yra sukurtos ankstyvajame ir brandos laikotarpyje. Ankstyvajam priskiriama šv. Augustino skulptūra (EMM 3). Jos antroje pusėje įrėžtas užrašas „Robyl Awgustyn Potocki 1893“. Tai frontali, plokščios apimties skulptūra. Galva didelė, veidas pailgas su plačiomis akimis, kūnas stambus, viena ran-

2 pav. Rūpintojėlis
Dievdirbys Juozas Paulauskas. Kretingos aps., Darbėnų vls., Grūšlaukis k.
LNM EM 8697 (Fot. K. Stoškus)

ka atrodo tarsi išsukta. Drabužiai modeliuojami gana smulkiomis vertikaliomis klostėmis.

Kitos skulptūros yra iš vidurinio kūrybos laikotarpio. Šio periodo kūriniai plačiai pasklidę po Žemaitiją; tai rodo meistro traktuotė; jos jis laikėsi kelias dešimtis metų. Darbai rodo jau subrendusią A. Potockio kūrybos manierą. Figūros tvirtos, kresnų proporcijų. Ypač būdingi platūs veidai su stambiomis nosimis, plačiai atvertomis akimis ir mažomis burnomis. Visi šio laikotarpio šventieji iš veidų panašūs vieni į kitus.

Dar 6 skulptūrėlių autorius yra Juozas Piaulokas, gyvenęs ir dirbęs Plungės, Kretingos apskrityse XIX a. pab.–XX a. pr. Jis buvo keliaujantis meistras – kryždirbys ir dievdirbys. Jo skulptūrų pozos statiškos, figūros tvirtos, santūrių proporcijų. Veidai pailgi su smailiomis nosimis, iškiliomis kaktomis, pabrėžta antakių linija. Rūbai modeliuojami vertikaliomis, platokomis, švelnių linijų klostėmis, kurias kai kur suskaido smulkesni rėželiai.

Dievdirbio Kazimiero Mockaus (1870–1944) turime 5 skulptūras. Jis gyveno Kinčiulių kaime, Telšių apskrityje. Žmonių vadintas „Dievų tėvu“

3 pav. Švč. Mergelė Marija.
Dievdirbys Augustinas Potockis.
Telšių aps.
LNM EM 5060 (Fot. A. Baltėnas)

4 pav. Pieta.
Dievdirbys Jonas Danauskas.
Panevėžio aps., Smilgių vls., Valiliškių k.
LNM EMM 210 (Fot. V. Bortkevičius)

(2, f. 127–18, l. 23). Kaip ir kiti meistrai, dirbo koplytėles, kryžius, buitinius daiktus. Be religinių skulptūrų, drožė ir pasaulietinius dirbinius. Kolekciijoje yra jo darbo Pieta, šventieji Jurgis, Izidorius, Antanas bei angelas. Tai polichromuotos, 31–41 cm aukščio skulptūrėlės. Veidai pailgi, traktuojami gana realistiškai. Rūbų klostės iškili, banguodamos krenta žemyn, ties keliais ir alkūnėmis laužomos įstrižomis išpjovomis.

Iš Aukštaitijoje dirbusių meistrų turime 23 autorių kūrinius. Daugumos tik po vieną skulptūrėlę. Gausiausios iš jų yra meistro Anundžio – 5 skulptūrėlės. Anundis – tai dievdirbio Burkauskio pravardė pagal jo mėgstamą priežodį „anunde!“ (4, 61). Jo tėvas, pramintas „Kantičkiu“, bei senelis Simonas irgi buvę dievdirbiai. Kolekciijoje yra trys Kantičkiaus ir viena Simono skulptūra. Anundis gyveno XIX a. II pusėje – XX a. pradžioje Tuitų

kaime, Vabalninko valsčiuje, Biržų–Pasvalio apskrityje. Jo skulptūroms būdingas monumentalumas, stilizacija, vertikalus masių ritmas. Figūros šiek tiek pailgintos, pozos statiškos, linijos ir kontūrai ramūs. Veidai, kaip ir visa figūra, bendrų bruožų, tačiau juose sukoncentruojamas visas meistro dėmesys. Būdingos didelės, iškilios, pailgintos akys, išsišovę skruostikauliai, įdubę skruostai, puslankio formos lūpos.

Meistro Jono Danausko (1861–1937), gyvenusio ir kūręsio Rozalimo, Klovainių, Pasvalio apylinkėse, turime 3 skulptūras. Jo tėvas Ksaveras Danauskas irgi buvęs dievdirbys (rinkinyje yra jo darbo 2 angelų galvutės). Iš Jono Danausko turimų skulptūrų išsiskiria Pieta, nes ją meistras traktuoja kitaip nei įprasta. Tradiciniame vaizde Mergelė Marija laiko neproporcingai mažą mirusį Kristų horizontaliai ant kelių. O J. Danausko Pietos kompozicijoje motina ir sūnus vienodo ūgio, vaizduojami sėdintys šalia. Marija glaudžia prie savęs Kristų. Abiejų veidai panašūs, juose atsispindi liūdesys.

Norėčiau dar paminėti Švenčionėliuose gyvenusį Julijoną Daunį (1847–1919). Jis buvęs gabus meistras: statė namus, puošė juos drožiniais. Bet apie 1900 m. susirgęs šiltine visiškai apako. Ir tik būdamas aklas ėmęs drožti kryžius bei skulptūras. Česlovas Kudaba mini, kad yra išlikusios tik 4 jo skulptūros (1, 49). Viena iš jų – Jėzus Nazaretis (EMM 589) – muziejaus kolekcijoje. Tai 49 cm aukščio skulptūra neproporcingai didelėmis plaštomis ir pėdomis. Galva stambi, pailga. Veidas labai bendrų bruožų: stambi iškili nosis, akys šiek tiek įkypos, skruostai įdubę. Jis apvilktas drobe, sumirkyta klajais ir dažyta oranžiniais dažais.

Muziejaus kolekcijoje yra keturių dievdirbių iš Dzūkijos darbų. Vieno iš jų – Adomo Utaro (gyvenusio Krikštonių kaime, Lazdijų rajone) – 5 skulptūros, kitų tik po vieną.

Be senųjų meistrų kūrinių, muziejuje laikoma ir XX a. 7–9 dešimtmečiais liaudies meistrų sukurtų religinės tematikos skulptūrėlių.

COLLECTION OF FOLK RELIGIOUS SCULPTURE OF THE NATIONAL MUSEUM OF LITHUANIA

Summary

An abundant (2146 pieces) and valuable collection of folk religious sculpture from the 19th cent. till the early 20th. cent. is preserved at the National Museum of Lithuania. The beginning of collection was done by the collections accumulated in the Lithuanian Scientific Society and Vilnius University in the first half of the 20th cent. But the considerable part of statues was acquired after the Second World War during annual expeditions and by the purchase from private persons.

In the collection themes related to Jesus Christ take the main part among all sculpture (32,3%). On the second place – the themes related to Virgin Mary (16,9%), after it – St. John Nepomuk (4,9%), St. Joseph (2,7%), St. Roch (2,3%) and others.

Crucifix is prevailing among the themes related to Christ as well as in all sculpture. Pensive Christ and Christ of Nazareth goes after it.

Pieta is most impressive and widespread among the themes related to Virgin Mary. Virgin of Mercy and Virgin of Sorrows go after it.

In the collection Samogitian sculpture (40,3%) is prevailing over Aukštaitčiai (19,9%), Dzūkai (11,1%), Suvalkiečiai (0,9%) sculpture. Even 27,8 per cents of statues are without any data.

The oldest dated statues have scratched or written dates: „1839“, „1845“. The oldest statues according to the inventory book date back to the end of the 18th century. Those are St. George and Crucifix, made by local master Julijonas Pinikas from the Kretinga district.

Local masters who made statues and memorial monuments were called „god makers“. The collection contains works of approximately 100 god makers. Samogitian masters prevail over the masters from other regions of Lithuania.

God maker Juozas Paulauskas (1860–1945) lived in the village of Grūšlaukė in the Kretinga district. He liked to depict various saints: George, Isidore, Pieta, Christ. There are 36 statues made by him in the collection.

There are 15 statues made by another Samogitian master Augustinas Potockis (1844–1945). He lived in the village of Mardžiorai, the Telšiai district. The master made statues as well as chapels, iron crosses, furniture.

Another Samogitian master Juozas Pailokas lived in the end of the 19th cent. – the early 20th cent. He travelled in the vicinities of Plungė, Kretinga making wooden crosses and statues. The collection contains 6 statues made by him.

Master Kazimieras Mockus (1870–1944) lived in the village of Kinčiuliai, the Telšiai district. He carved not only religious sculptures but also secular ones. There are his 5 statues in the collection.

There are works of 23 masters from Aukštaitija. Master Burkauskas, better known by his nickname „Anundis“ lived in the second half of the 19th century – the beginning of the 20th century in the village of Tuitai, the Biržai–Pasvalys district. His grandfather and father were god makers too. The collection contains 9 statues made by these masters of three generations.

Master Jonas Danauskas (1861–1937) was a well known god maker as well as his father Ksaveras Danauskas. They worked in the vicinities of Rozalimas, Klovainiai, Pasvalys. The collection has their 5 statues.

One more master Julijonas Daunys (1847–1919) should be noted, who lived in Švenčionėliai. He began to carve statues only after he had become completely blind. We have only one, but very impressive statue of Christ of Nazareth made by him.

There are works of only 4 masters from Dzūkija. Besides the works of old masters, the statues made in the second half of the 20th century by local masters are preserved in the collection too.

LITERATŪRA

1. K u d a b a Č. Liaudies skulptorius Julijonas Daunys // Kultūros barai. 1973. Nr. 4. P. 49.
2. Lietuvos nacionalinė M. Mažvydo biblioteka. Rankraštnas. F. 127–16. L. 110.
3. Lietuvos nacionalinis muziejus. Inventorinė knyga EM 6155–8208.
4. Petrulis J., Žemaitytė Z. Trys dievdirbių kartos // Kultūros barai. 1966. Nr. 4.
5. Petrulis J., Žemaitytė Z. Šimtmetis skulptorius // Kultūros barai. 1971. Nr. 2.
6. Strukėnaitė-Decikienė P. Lietuvių mokslo draugijos muziejus // Gimtasai kraštas. 1941. Nr. 1–2.
7. Tyla A. Paminklai, primenantys Lietuvių mokslo draugiją // Muziejai ir paminklai. Vilnius, 1984. Nr. 6.
8. Znamierowska-Pruffer M. Vilniaus universiteto Etnografijos muziejaus rinkiniai // Gimtasai kraštas. 1941. Nr. 1–2.
9. Žemaitytė Z. Senoji Žemaitijos liaudies skulptūra ir jos meistrai // Dailėtyra. Vilnius, 1981.

DR. ALFONSAS MOTUŽAS, Klaipėda

LIETUVOS KATALIKŲ BAŽNYČIA IR TAUTINIAI MUZIKOS INSTRUMENTAI

Šventoji muzika per ilgus amžius, nors iš lėto ir didelėmis pastangomis, tačiau tolydžio tobulėjo. Nuo paprastų, bet apskritai labai švelnių grigališkųjų melodijų ir religinės liaudies muzikos ji išstobulėjo ligi didingų meno kūrinių, kuriuos visokeriopai išdailina ir be galo išplėtoja ne tik žmonių balsai, bet ir vargonai bei kiti muzikos instrumentai. Visuomet ir visur, net stabmeldiškose tautose šventuoju giedojimu, muzika buvo didinamas religinių apeigų iškilmingumas. Šio meno kūriniai nuo seniausių laikų vartoti ir išrinktosios Dievo tautos (32, 3). Pergalės giesmę ji giedėjo Raudonojoje jūroje dieviškosios galybės stebuklo apsaugota; su tauta giedėjo pritardama būgneliu ir jų vado Mozės sesuo Marija, apdovanota pranašišku įkvėpimu (1, 1–20). Vėliau, kai Dievo arka buvo pargabenta į Dovydo miestą, pats karalius „ir visas Izraelis žaidė Viešpaties akivaizdoje visokiais mediniais prietaisais, kanklėmis, arfomis, būgneliais, barškalais ir cimbolais“ (3, 3). Muzikos giedojimo tvarką šventajame kulte nustatė pats karalius Dovydas (2, 2). Tautai grįžus iš tremties, ši tvarka buvo atkurta ir šventai vykdoma ligi Išganytojo atėjimo (32, 3). Taigi giedančiosios Bažnyčios balsas nebuvo nutilęs net persekiojimų laikais.

Bažnyčios laisvę ir ramybę atgavus, psalmės ir himnai bemaž kasdien buvo giedami liturginėse apeigose. Sukurta naujų šventojo giedojimo formų, naujų rūšių giesmių. Muzika ir giesmės ėmė tarnauti ne tiek liturgijai, kiek pačiai religijai, suteikdamos jos turiniui daugiau pagarbos. Religinė liaudies muzika, Bažnyčios globojama, ėmė gražiai augti ir išganingai veikti tikinčiųjų sielas. Ji buvo vartojama bažnyčios apeigose, neliturginiuose veiksmuose, taip pat už jos sienų įvairiose iškilmėse ir šventėse. Jei giesmės giedamos gimtąja kalba, melodijos įsiminga į atmintį beveik be jokių pastangų. Mokydamiesi šių giesmių net vaikai lengviau įsimena tikėjimo tiesas, jas pamilsta. Muzika, giesmės nemažai prisideda ir prie katechizacijos. Jauniui ir suaugusiesiems laisvalaikio giesmės teikia daug gaivaus ir tyro malonumo.

numo, per iškilmingus susirinkimus ar sueigas – švento religinio iškilmingumo. Krikščioniškas šeimas giesmės džiugina ir guodžia. Taigi religines tautines giesmes, teikiančias katalikiškam apaštalavimui nemaža pagalbos, reikia itin puoselėti ir skatinti (32, 4).

Pabrėždami daugerioją šventosios muzikos galią, turime prisiminti, kad visi, kurie kuria muzikos kompozicijas, jų moko ir pagaliau jas atlieka giedodami ar grieždami muzikos instrumentais, dirba tikrą apaštalavimo darbą... (32, 4).

Apie lietuvių katalikišką etnoinstrumentologiją pastaruoju laiku jokių tyrinėjimų neskelbta. Šis darbas – pirmasis mėginimas apžvelgti šio folkloro istorinę vietą ir reikšmę Lietuvos katalikų bendruomenei ir jos Bažnyčiai.

Katalikiškojo religinio muzikinio folkloro pagrindas – giesmės ir muzikos instrumentai. Jie vienas nuo kito neatskiriami. Liaudiniai muzikos instrumentai, pritariantys religinėms giesmėms per bažnytines šventes, procesijose, buvo būdingi visuose Lietuvos etnografiniuose regionuose, tik sunku atsekti, nuo kada. Viena aišku, kad nemaža šių apeigų dalis yra perimta iš pagoniškų kalendorinių švenčių ir liaudies instrumentų paskirtis jose be maž nepakito ir vėlesniais laikais.

Lietuvių muzika ir giesmės pirmiausia tarnavo dievų kultui: „Kai aukų dūmai kildavo į viršų, – rašo J. Strolia, – tai vaidelotai, aplink sustoję, trimtus pūtė, kiti kanklėmis kankliavo“ (43, 166–167). Apie šių instrumentų vartojimą ikikrikščioniškame kulte Česlovas Sasnauskas rašė: „Visi garsai ir kūnai, judėdami erdvėje, sudaro tam tikrą garsų stebuklą, nežemišką harmoniją“ (10, 9). Kompozitorius Alvydas Remesa pabrėžia: „Muzika, kaip ir dvasia, yra ir egzistuoja mumyse, kada tylime, kai nustojame groti ar dainuoti. Mistinis muzikos išgyvenimas atskleidžia neištirtus ir neatskleistus dėsnius, artina mus prie tiesos pažinimo kelio ir Dievo, vesdamas prie pilno objekto ar subjekto susiliejiimo“ (38, 30–31). Žymus lietuvių folkloristas, instrumentologas ir muzikas Juozas Žilevičius viename moksliniame straipsnyje rašo: „Pavartę istorijos lapus pamatysime, kad nėra pasaulyje tautų, kurios neturėtų tautiškų giesmių ir maldų. Vieni tas maldas stengiasi išreikšti vidujiniais jausmais ar aimanavimais, kiti savo tautos instrumentais ir birbynėmis, o Europos ar kitų kraštų kultūringesnės tautos tą maldą išreiškia jungdamos žodžius su muzika – giedodamos. Iš čia tampa aišku, kad ir stabmeldiškoje Lietuvoje, kai saulei tekant būgnais mušdami, aukas degindami, birbynėmis ir ragais dūduodami vaidilos ir vaidilutės giedodavo giesmes, t.y. turėjo savas giesmes, kaip dievams, taip didvyriams ir kitoms šventenybėms paskirtas“ (54, 94). Tai rodo ir liekanos trimitų, vamzdžių bei kitų instrumentų, kurie tuo laiku tikriausiai buvo skirti vien dievams, šventoms vietoms, šventiems medžiams ir didvyriams garbinti, o įvedus krikščionybę buvo pritaikyti naujam tikėjimui.

Vienas pirmųjų ir pagrindinių muzikos instrumentų, kuris skambėdavo ikikrikščioniškose apeigose, – medinis trimitas. Lietuvių mitologijos tyrinė-

tojas A. Klimas knygoje „Lietuvių senobės bruožai“ rašo: „Bene žymiausią vietą lietuvių kulte užima (medžio. – *Aut. past.*) instrumentai. Liūdesio ar nelaimės valandą žemaitis kreipdavosi į vieną ar kitą „užuojautos“ medį... Norėdamas pasiliuosuoti nuo ūkiui kenksmingų dievų ir dvasių, jis nulupdavo medžiams žievę, po kuria esą piktos dvasios, ir iš žievės pūsavo dūda“ (21, 84–86). Medinė triūba ir bet koks tradicinis pučiamasis instrumentas Žemaitijoje iki šiol pagarboj: „Triūba, padirbta iš blendies, kuri niekad os nėra girdėjusi gaidžio giedant ar vandens zurzant, turėjusi skaidrų balsą ir kartais atsiliepdavusi žmogaus balsu, ir ji viena tegalėjusi skelbti Dievo prisikėlimą“ (47, 206). Vadinasi, muzikos instrumentas, pagamintas iš medžio, buvo laikomas maginiu, nes pats medis buvo laikomas šventu. Apie tai reminiscencijų yra išlikę įvairių laikų popiežių, nuncijų reliacijose, vyskupų laiškuose, sinodų nutarimuose. Pirmasis misionierius, bandęs krikštyti aisčius ir žuvęs dėl šventų medžių išniekinimo, buvo Prahos vyskupas šv. Vaitiekus, arba Adalbertas. 997 m. jis ir kartu atvykę trys misionieriai, atlaikę pagonims mišias, Priegliaus žiotyse buvo nužudyti. Mat jie buvo sustoję šventajame miške, o ten negalėjęs įžengti joks svetimšalis (11, 39–40).

Miško, medžio, medinio muzikos instrumento šventumo garbinimas ilgai neleido krikščionybei Lietuvoje plisti, o krikščioniškąjį pasaulį vertė ieškoti naujų formų Kristaus mokslui skelbti. Rusų istoriko Teobaldo datuotuose 1890 m. mitologiniuose tyrinėjimuose randame žinutę, cituotą iš 1366 m. knygos „Historia Eoelesiastica gentis Anglorum Venerebilis Beda Presbiteri“. Čia sakoma: „Šv. Tėvas Grigalius šv. Augustinui, apaštalavusiam Britų salose, rašė: „Krikščionys neturi griežtai smerkti pagonių ir jų naikinti, o ypač jų altorių bei muzikų (muzikos instrumentų. – *Aut. past.*). Reikia laipsniškai, paliekant formą, pakeisti idėją“ (20). Jo šventenybė popiežius Pijus XII enciklikoje apie šventąją muziką sako: „Daugelis misionierių globojamų tautų nuostabiai mėgsta muzikos melodijas ir šventu giedojimu puošia stabų garbei skirtas apeigas. Nebūtų protinga Kristaus, tikrojo Dievo, skelbėjams menkai vertinti ar visai niekais nuleisti šią sėkmingą apaštalavimo paramą. Dėl to Evangelijos pasiuntiniai stabmeldžių kraštuose, atlikdami savo apaštališkąją pareigą, privalo noriai skatinti pamėgti religinę giesmę, kurią taip brangina jų globojami žmonės. Tada tos tautos vietoj savų religinių giesmių, kuriomis stebisi net civilizuotų tautų žmonės, gaus kaip pakaitą krikščioniškas šventąsias giesmes, kurios anų tautų kalba ir melodijomis galėtų skelbti tikėjimo tiesas, Viešpaties Kristaus bei Švč. Mergelės Marijos gyvenimą ir Šventųjų pagerbimą“ (32, 8). Apie naujas idėjas, apie liaudies meną kalba ir tėvas Jeronimas IV a. po Kr. Pagrindinė jo mintis yra stabmeldiško muzikos instrumento, pagaminto iš švento medžio, perkėlimas į krikščioniškąjį tikėjimą. Jis sakė: „Krikščionybė – mergaitė ir turi bernėtis (sutarti. – *Aut. past.*) su stabmeldžių muzikos padargais“ (10, 9). Igno Šlapelio knygoje „Bažnyčios meno istorija“ sakoma: „Varpinės prie bažnyčių atsirado daug vėliau. Ankstyvaisiais krikščioniškaisiais laikais varpų ne-

buvo. To laiko krikščionys katakombų laikotarpio maldoms rinkdavosi, žinoma, ne varpų šaukiami, bet iš anksto susitardavo, kada susirinkti. Nuo IV a., kada krikščionims buvo leista viešai savo tikėjimą išpažinti, pradėti vartoti daugiau ar mažiau nustatyti būdai kviesti į maldas. Egipto ir Palestinos vienuolynuose tam tikslui buvo vartojami trimitai, kitur buvo plaktuku daužoma į vienuolių duris. Pirmiausia varpai ėmė plisti Vakaruose VII ir VIII a. Retkarčiais ir Bizantijos imperijoje buvo skambinama varpais, bet čia labiau įprasta šaukti tikinčiuosius maldai barškalais (*simantron*) (45, 40–41).

Senosiose jėzuitų knygoje „Annuae Littera S.Jezu (Draci, Lugeluni)“, datuotose 1618 m., vienuoliai užrašė tokį atsiliepimą apie jų skleidžiamą kultūrą: „Pirma žemaičiai stebėjosi dėl to, ko mes jų paprastą po krūmeliais dievus garbinti būdą peikiame, bet paskiau, bemokomi ir pažinę savo paklydimą, džiaugėsi nauju tikėjimu ir mums dėkavojo už apšvietimą. Lietuviai-žemaičiai apsikrikštiję, tapę katalikais perėmė vaidilų muzikos instrumentus: kankles, medinius trimitus, būgnus“ (8, 23). Tas „po krūmeliais dievus garbinti“ būdas yra, matyt, pagoniškos mišios. Jos „... vyko lauko sąlygomis ir būdavo palydimos primityviais piemenėlių muzikos instrumentais, todėl vadinamos „piemenėlių“ mišiomis. Taip tęsėsi iki pirmųjų Žemaičiuose bažnyčių pastatymo (XIV–XVI a.)“ (39, 22–23). Kai kurie to meto Didžiosios Lietuvos, o ypač Žemaičių kunigai tikėjimui pagrįsti ir stiprinti, krikščioniškam turiniui įteisinti pasitelkė visas žmogaus dvasinio gyvenimo sritis. Dievą garbinti jie ragino ne tik malda, bet ir giesmėmis bei muzika, ypač atliekama liaudies muzikos instrumentais. „Pirmosiose bažnyčiose grodavo kanklininkai ir triūbininkai, kol pasirodė vargonai“ (8, 23).

Ilgainiui pagoniškieji muzikiniai instrumentariaus motyvai krikščionių kulte išliko, bet šiek tiek pasikeitė ir įgijo naują prasmę. Nors visuotinė Katalikų Bažnyčia tuo laiku neleido liturgijoje panaudoti šio liaudies fenomeno, bet Lietuvos tautinėje muzikinėje religinėje kultūroje jis išliko religinių apeigų, kalendorinių švenčių įvaizdžiuose. Deja, šiandien nebeturime jokių duomenų apie pirmųjų krikščionių Lietuvoje religinę muziką. Mūsų nepasiekė nei pirmosios giesmių melodijos, nei jų tekstai. Vis dėlto reikia manyti, kad šių muzikos instrumentų primityvumas, melodijų paprastumas darė įtaką lietuviškų giesmių raidai.

Pirmosios datuotos krikščioniškosios giesmės mus pasiekė iš Rytų Prūsijos, neaplenkusios ir Vakarų Lietuvos. Nors Martyno Mažvydo katekizmas parašytas 1547 m., nereikia pamiršti Mažosios Lietuvos bažnytinės poezijos, kurtos tėvų S.Rapolionio ir A.Kulviečio, abiejų mirusių 1545 m. Manoma, kad šie mokslo vyrai rašė lietuviškas giesmes dar gerokai anksčiau negu M.Mažvydas. Dėl to krikščioniškųjų giesmių atsiradimą Lietuvoje turėtume nukelti į gerokai ankstesnius laikus. Pasakojama, kad A.Kulvietis prieš savo mirtį Vilniuje liepęs mokiniams giedoti jo sukurtas giesmes.

Atėjęs iš Rytų Prūsijos protestantizmas atkreipė dėmesį į liaudies var-

tojamus muzikos instrumentus giesmėms pritarti. Tai atskleidžia ir Jono Bretkūno versta Biblija („Nomina instrumentorum musicorum fuorum usus in Lituania“). J. Bretkūnas paskutiniame jos puslapyje pateikia jam žinomų liaudies vartojamų muzikos instrumentų sąrašą, kaip rekomendacinę priemonę psalmėms pritarti. Tokia priemonė greičiausiai buvo vartojama ir Žemaičių katalikiškoje kultūroje. Žemaičių vyskupas Merkelis Giedraitis labai rūpinosi, kad lietuvių kalba būtų vartojama bažnyčioje, kad būtų rengiami lietuviškai mokantys kunigai. „Pats vyskupas 1580 m. išmėdė iš karaliaus Stepono savo katedros giedotojams ir kanklininkams turtus – finansinę paramą jų išlaikymui“ (51, 161). Taigi prie Žemaičių katedros jau buvo kanklininkai. Manoma, kad liaudinis muzikos instrumentas ir liaudiškos religinės giesmės – „Giesmė į šv. Antaną“, „Giesmė į Rozaliją“, „Giesmė į Mariją – Viltį griesnųjų“ bei „Sveika, Panele – cūdais pagarbinta“ – grąžino žemaičius nuo protestantizmo bangos prie katalikų tikėjimo.

Turimų muzikos istorijos šaltinių pobūdis, išskyrus keletą išimčių, lemia tai, kad šiandien plačiau kalbame ne apie muziką Lietuvoje iki šių dienų, bet apie bažnytinį muzikinį gyvenimą, muzikinę kultūrą, kurioje vyravo tautiškasis instrumentarijus. Šaltiniai šia tema grindžiami ne notografija, muzikiniais rankraščiais, o tik istoriografija, negausiais archyviniais šaltiniais, įvairaus pobūdžio aprašymais bei ekspedicijose surinkta medžiaga.

Kaip minėjome šio darbo įžanginėje dalyje, šie instrumentai iš krikščioniškųjų kalendorinių švenčių apeigų perėjo į katalikų kultą tiesiogiai. Tad kokia jų vieta tolesnėje istorijos raidoje? Remdamiesi retrospektyviu instrumentologiniu tyrimo metodu, mėginsime parodyti, kaip šie instrumentai buvo vartojami katalikiškose kalendorinėse šventėse ir apeigose.

1. KALENDORINIŲ ŠVENČIŲ ETNOINSTRUMENTOLOGIJA

Krikščioniškomis šventėmis ir liturginių metų laikais minimi didieji žmonių išganymo įvykiai. Jie paremti Šventojo Rašto misterija: Kalėdų šventė vaizduoja, kaip Dievas Tėvas duoda pasauliui savo sūnų, Velykos – Dievas Sūnus savo mirtimi atperka pasaulį ir prisikelia iš numirusių, Sekminės – Dievas Šventoji Dvasia ateina į žemę ir veikia Bažnyčioje. Liturginių metų laikai, ypač adventas ir gavėnia, skirti pasirengimui didžiosioms šventėms. Švenčių metu skamba giesmės ir instrumentarijus tos tautos, kuri Jėzų Kristų ir jo Motiną šlovina. Pirmosios istorinės žinios, kaip buvo vartojami tautiniai instrumentai *a d v e n t o* metu, yra iš Lenkijos. Rytinėje Mozūrijos dalyje, ties Narevu, jaunimas pūtė ilgus medinius trimitus, vadinamąsias *ligavkas*. Jaunimas ateidavo į bažnyčią ir per raras trimituodavo bažnyčios viduje arba šventoriuje. Šitoks paprotys paskutinį kartą šaltiniuose yra aprašytas 1946 m. (6, 40). Lietuvoje per adventą irgi vartoti tautiniai instrumentai. Apie tai rašo Jonas Ašmenskas: „Rarotai prasideda anksti rytą, todėl sodžiaus jaunimas jau iš vakaro susitaria, kur susirinkti, kad drauge ga-

lėtų vykti Rarotų. Išrenkamas vaikinai, vadinamas šaukliu, kuris ryte visus kelia žaislo (istoriniuose šaltiniuose „žaislo“ terminu apibūdinamas muzikos instrumentas. – *Aut. past.*) ar skambučio garsais. Jaunimui susirinkus, visi eina bažnyčion, nors ji būtų už 15 kilometrų“ (7, 616–618). Varėnos dekanato Druskininkų Švč. Mergelės Marijos Škaplierinės bažnyčios kunigas Konstantinas Gajauskas prisimena, kad apie 1931 m. prieš ankstyvasias rarotines Mišias Ratnyčios apylinkėse su mediniu trimitu trimituodavo kerdžius, kviesdamas žmones į bažnyčią (30, 25–26). Nuo kada šis paprotys paplito Lietuvoje, sunku pasakyti. Aišku viena, kad jo laikomasi Lenkijoje ir Lietuvoje. Romos liturgija rarotų nežino. Tačiau Bažnyčios įstatymai nedraudžia teisėtų papročių, jei jie neprieštarauja bendrosioms Bažnyčios nuostatoms ir yra nuo seno praktikuojami. Ar nebus rarotos atėjusios į Lietuvą ir Lenkiją drauge su Švč. Mergelės Marijos Nekaltojo Prasidėjimo kultu?

Kurie muzikos instrumentai vartojami per K a l e d a s ? Vaiguvoje parapijoje seni žmonės pasakoja: „Į Bernelių mišias traukė įvairiais instrumentais (švilpynėmis, birbynėmis, ragais, barabanais, o būgnus ten pat rasdavę) nešini berniukai. Jų prilipdavo pilni chorai. Užgiedojus kunigui „Gloria“, visi pagaudavę pūsti. Į tokias pamaldas ne tik suaugę bėgdavo, bet ir vaikai būriais neatsilikdavo, nes tai jiems būdavo tikras „giliukas“ (55, 24).

Aukštaitijoje šių muzikos instrumentų irgi aptinkama: „Kalėdų rytą mes trys Salamiesčio bažnyčioje per Piemenėlių mišias prie vargonų grodavom. Trim lumzdeliais gražiai supūsdavom“ (35, 90–149). Kupiškio raj. Antašavoje gyvenantis Adomas Petrauskas, Jokūbo sūnus, g. 1914 10 06, prisimena, kad jo vaikystėje, apie 1918 m., vaikai su nekantrumu laukdavę Piemenėlių mišių. Vabalninko bažnyčioje jie grieždavo savo pagamintais piemenėlių muzikos instrumentais. Pasibaigus iškilmingoms Mišioms, jie grieždavo tai, ką ir per ganyką, tik vyresnieji pradėdavo, o jaunesnieji prisijungdavo ir baigdavo kartu – chorai. Pūsdavo lamzdeliais, švilpynėmis, o kai kas ir ožragiais (27). Taigi, be vargonų, dar ir kitokiais instrumentais gali būti griežiama per šventąsias Mišias.

T a r p u k a l e d i s , tai yra metas nuo Kalėdų iki Trijų Karalių, senovėje būdavo vadinamas „vaišėmis“. Po Sumos jaunimas rengdavo įvairias eisenas. „Kartais su „karaliais“ kartu eina dar ir „angelas“. Tai kokia mergaitė ar vaikutis, kuris, šiltai apsirengęs, neša didelę žvaigždę, kurią sukančiam skamba joje skambučiai ir mirga žiburiai. Keliaudami iš kaimo į kaimą gieda giesmes...“ (13, 52–53). Sirtingai nuo kalėdinių giesmių giedotojų, kita jaunimo grupė eidavo vaikydama piktąsias dvasias. „Kaltinėnų apylinkėse dar XX a. pr. dvylika jaunų vyrų, vadinamų „dvylika bernelių“, apsimovę raudonomis kelnėmis ir apsilvilkę atbulais švarkais, rankose laikydami ilgas karteles, botagus ir įvairius medinius varpelius, keldami triukšmą, vaikščiodavo po miškus, krūmus, laukus. Buvo paplitęs tikėjimas, kad tuo laiku blogi nukreipia triukšmas“ (16, 59). Veiksminga blogio nukreipimo priemonė buvo laikomas skambinimas ar giedojimas.

Kita religinė kalendorinė šventė, kurioje greta giesmių skamba tautiniai muzikos instrumentai, – V e l y k o s. „Kristus prisikėlė – angelai trimtavo. Po pirmųjų Kristaus prisikėlimą šlovinančių kunigo žodžių bažnyčios kieme užtrimituodavo kerdžiaus trimitas, palydimas būgnų garsais. Garbė būdavo tam ustovui, kuriam tekdavo garbė skelbti Kristaus Prisikėlimą“ (27). Minėtasis kun. Konstantinas Gajauskas prisimena: „Apie 1930 metus Švenčionėlių valsčiuje Dotenėnų kaimo bažnytėlėje ir jos šventoriuje po Prisikėlimo šventės su ilgu mediniu trimitu pūsdavo Justinas Padleckas, kviesdamas visus „lenktynių“ – grįžti namo“ (30, 25–26). Liaudies religinėje misterijoje Dievo prisikėlimo laiką šlovinančiose giesmėse skamba būgnai, būgneliai, tarškynės, mediniai piemenų muzikos instrumentai. Žemaičių vyskupas Merkelis Giedraitis su savo choru ir kanklininkais aplankė Vilnių per Velykas, šventinant aliejų. Choras ir muzikantai ištisą Didžiąją savaitę giedojo Vilniaus didžiosiose bažnyčiose. Tai iš pradžių papiktino vilniškius, o vėliau jiems tai labai patiko (51, 161).

Didžiąją savaitę, kai yra draudžiama griežti vargonais ir skambinti varpais, – bažnyčiose sukleketuoja muzikos instrumentas kleketas. Tai lentelė su vienu ar dviem mediniais plaktukėliais – terkšlėmis. Jais barškino ne tik Lietuvos, bet ir Lenkijos, Čekijos, Vengrijos bei Vakarų Baltarusijos katalikai. Vyskupas Motiejus Valančius yra aprašęs, kaip Velykų rytą kelios dešimtys jaunuolių apsirengdavo kareiviais su kalavijais, šautuvais ir stoždavo sergėdami Kristaus karstą. Vyresnysis kas valandą mušdavo būgną. Tada keisdavosi sargyba. Dar XIX a. pabaigoje žemaičiai Velykų rytą pūtė dūdas, tarškino įvairiausias medines tarškynes (16, 59). Šiaurės rytų Aukštaitijoje Didžiąją savaitę vaikai, suradę važiuojamąją terkšlę, ją tarškindami kviesdavo žmones į bažnyčią (30, 25–26). Folkloristas Juozas Žilevičius rašo: „Kartais kai kuriose pažangesnėse bažnyčiose būdavo įtaisyti būgnai su lėkštelėmis. Būgnas būdavo vartojamas Šventų Velykų laike, o kai kas dar iš senųjų tarpo atsimena: „Šiaulių bažnyčioje skambaliukais prie vargonų skambinant, net karalius Dovydas per arfos stygas braukęs ir angelas sparnus judinęs“. Vartojimas tų instrumentų ir įvairių iš jų kombinacijų (ansamblių. – *Aut. past.*) bažnyčios buvo žinomas nuo seno kai kuriose vietose Vakarų Europos, bet mūsų krašte tas radosi turbūt įvedant krikščionybę“ (55, 24).

Žemaitijoje prieš Velykas, Didįjį ketvirtadienį, nutilus varpams bažnyčios šventoriuje buvo statomas didžiulis būgnas. Jį galėjo mušti kiekvienas kas tik norėjo. Vaikai net laukdavo eilėje, kad gautų būgną padaužyti. „Nuo 1590 iki 1941 m. Nemakščių bažnyčia išlaikė senas bažnytinių apeigų tradicijas, su būgnais ir tarškančiom vėliavom, naudojamom ypatingai Velykinės Prisikėlimo procesijos metu“ (50, 129).

Skirtingai nuo žemaičių, šiaurės rytų aukštaičiai šioje šventėje taip vartojo tautinius muzikos instrumentus: „Dar arčiau Kupiškio, toliau nuo vieškelio, Likolaukių kaime susipažinau su 82 metų seneliu Dominyku Vaitiekūnu (g. 1850 m.). Jis tebeturėjo savo darbo skudučių komplektą ir mielai

aiškino, kaip pūsdavo įvairius kūrinėlius (...). Velykų rytą su dviem lamzdelininkais Salamiesčio bažnyčioje net prie vargonų palamzdžiuodavę“ (36, 28). Minėtasis Adomas Petrauskas prisimena, kad apie 1919 m. po Prisikėlimo mišių Vabalninko Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų bažnyčios šventoriuje medinio trimito garsas skelbdavo šventę (30, 25–26). Dar ir 1988 m. katilo pavidalo būgnas buvo mušamas Suvalkijoje, Višakio Rūdos bažnyčioje ir jos šventoriuje (19). XIX a. dešimtajame dešimtmetyje Raseinių apskrityje Velykų iškilmėse skambėdavo švilpynės ir netgi ožragiai. Rytą eisną aplink bažnyčią lydėdavo ir karklinius vamzdelius bei ožragius pučiantys kaimo muzikantai (12, 313). Kretingos raj. Grūšlaukyje gyvenanti Petronėlė Meškytė-Siurblienė (g. 1913 04 16) prisimena, kad tarnaudama pas kunigus Urbonavičių ir Rutkauskį girdėjusi pasakojant, jog Grūšlaukio bažnyčioje senovėję skambėję mediniai katilai ir triūbos, nors pūsti triūbas ir skambinti varpais drausdavusi caro valdžia. Mat kitados jų garsais buvo pranešama miesteliui apie artėjančią kazokų būrį, kuris rinkdavo kaimo jaunimą į rekrūtus (31, 20). Istoriniuose šaltiniuose apie šių instrumentų signalinę funkciją taip sakoma: „Caro valdžia draudė Gintališkio kunigą kleboną už tai, kad jisai, rekrūtus iš miestelio išvežant, skambinęs varpus taip, kaip skambinama už mirusius. Eigirdžiuose per Dievo Kūno šventę buvo atvykęs pas kleboną karininkas iš vietinio dragūno pulko Štakelbergas ir klausinėjo, kas liepė bubinus mušti. Daugelyje Žemaitijos vietų tie ponai neduoda ramumo dėl tų bubinų“ (4, 266–268). Panašią informaciją pateikia ir Kražių istorija: „Tuo tarpu (1893 m. – *Aut. past.*) žmonės, valandėlei nurimdami, vėl keldavo didžiausią triukšmą, vėl skambindavo varpais, o Feliksas Trakšelis mušė būgną. Apylinkių žmonės, išgirdę kelią Kražiuose aliarmą, ėmė visais keliais ir keleliais virste virsti į Kražius“ (52, 69). Taigi būgnų mušimas ir trimitavimas to meto Katalikų Bažnyčios, matyt, buvo skatinamas kaip signalinė priemonė priešintis caro valdžios pareigūnams.

Kaimuose jaunimui susisiekti ir pabendrauti parankiausia buvo būgnų ir triūbų garsais. Aukštaitijoje ypač tai buvo praktikuojama per J u r g i n e s. Apie Pasvalį, Žeimelį ši kalendorinė šventė dar iki XX a. pradžios neapsieidavo be tautinės muzikos: „Po Sumos ustovas bažnyčios šventoriuje užtriūbudavo, skelbdamas kaimo žmonėms, o ypač jaunimui, Jurginių pradžią“ (29).

Kultūrinio gyvenimo kontaktai tarp šalių palaikomi įvairiausiomis priemonėmis. Lietuvos ir Lenkijos gyvenimą jungė lotynų kalba ir ideologija – konfesinis bendrumas. Šiandien vienas ryškiausių tiltų, kuris Lietuvą jungia su Europos kultūra, – kalendorinė bažnytinė muzika ir itin ryški jos forma – G e g u ž i n ė s p a m a l d o s. Jos įvairiuose kraštuose yra skirtingos, jose nėra nustatytų privalomų vienodų maldų. Gegužinės pamaldos Lietuvoje buvo laikomos ne tik bažnyčioje, bet ir laukuose prie kryžių, koplytėlių, namuose. Atokiau gyvenantys žmonės pamaldas atlikdavo savo šeimos būryje. Į šias pamaldas įsijungdavo visi: vaikai paskindavo lauko gėlių Marijos

paveikslui papuošti, jaunimas pindavo vainikus, šeimnininkai kviesdavo mo-kančius griežti bei skambinti ir giedoti kaimynus. Paprastai visi rinkdavosi temstant, išgirdę skambinant varpu ar griežiant kitu muzikos instrumentu. Pasvalio raj. Daujėnų Švč. Jėzaus Vardo bažnyčios klebonas Gaudentas Ika-mas prisimena: „Tėvas Silvestras Ikamas, Juozo sūnus, g. 1875 m., apie 1920 m., po gegužinių šventadienių vakarinių Mišių ir iki Visų Šventųjų savo pa-sidirbtu mediniu ragu sukviisdavo kaimynus, turtingus ūkininkus, ir visi drau-ge susineštas triūbas pūsdavę iki saulės laidos“ (30, 25–26). Panevėžio raj. Vadoklių kaime gyvenanti Stasė Laurutytė, Alekso duktė, g. 1904 m., girdė-jusi ir mačiusi per Motinos dieną apie 1930 m. jų kaimelio Švč. Jėzaus Šir-dies bažnyčioje moteris giedant ir skambinant kanklėmis už gyvas ir miru-sias motinas ir už dvasininkiją bei pašauktuosius į dvasinį luomą (30, 25–26). Negausūs šaltiniai patvirtina, kad gegužinės liaudies religinės giesmės su tautiniais muzikos instrumentais buvo sukurtos gimtąja kalba ir pagrįstos vietos papročiais.

Tautiniai muzikos instrumentai vartoti ir per K r y ž i a u s dienas (trys dienos prieš šeštąjį ketvirtadienį nuo Velykų). Žemaitijos vakarinėje dalyje kapinėse po medžio šaka buvo pakabinama ir mušama ilga lenta, o gies-mėms pritariama būgneliu (12, 313). Šilalės raj. Pajūryje per Kryžiaus die-nas buvo lankomi pakelių ir kapinių kryžiai; prie jų būdavo giedamos tam skirtos giesmės. Po maldų ir giesmių giedojimo visi sugrįždavo pas vieną kurį ūkininką į namus ir vėl giedodavo giesmes. Miestelyje buvęs senas kan-klininkas Jonas Pabrėža, kuris būdavo prašomas vadovauti giedojimui pri-tariant kanklėmis (22). Šias giesmes labai pagražindavo ne tik vargonų, bet ir kitų muzikos instrumentų garsai.

Šventė, priartinanti jaunąją kartą prie Jėzaus Kristaus šlovinimo ir dar-binės veiklos, – S e k m i n ė s. Tai Šventosios Dvasios atėjimo į žemę, gamtos pabudimo ir sunkaus darbo pradžios šventė, kuri pažymima įvairio-mis giesmėmis ir piemenų muzikos instrumentų garsais. Šios šventės epizo-dus vaizdžiai aprašo Motiejus Valančius: „Vyskupo Merkelio Giedraičio ir Geišo Eliavyčios gadynėj per Vainikus šitokia eile žmonės vaikščiodavo prie šetrų. Visų pirma ėjo vyriškieji giedodami, paskiau moteriškosios, visi turė-jos rankose uždegtas vaško žvakes, iš namų atneštas. Įkandin paskui mote-riškąsias ėjo dviem eilėm gražiai apdaryti praskusterėję vaikai, mergelės ir vaikeliai, vieni ir antri nešės rankose aukso taures, torielkėles, arba paten-tus, ir kitus indus bažnyčios. Ant galo ties pat Švenčiausiu Sakramentu ėjo kunigai su žvakėmis, mišių drabužiais apsivalkstę (...). Šiandien, tai šventei atėjus, bile sausą orą mato, parsiveža iš vakaro jaunų berželių, papuošia tais bažnyčią ir namus savo. Su žinia klebono šventorių ar miestely vakarop šetras pradeda dirbti: įsmaigsto į žemę daugybę berželių, padeda koki nors suolą, pakabina abrozda, apdangsto suolą drobulėmis, ant altoriaus pastato žvakes – ir taip padirbta šetra. Ryto metą suvažiuoja daug kunigų, susirenka minios žmonių. Sumai baigiantis, jaunikaičiai lig laiku bruzda iš bažnyčios

su paparčiais, būgnais ir kitais dalykais iškilmei priderančiais, moteriškosios bogina laukan altorėlius. Eisenai prasidėjus, vienas ar su didžiūnu veda kunigą, Švenčiausią Sakramentą nešantį (...). Minios žmonių eina be kokios eilės, giedodamos ir garbindamos Dievą“ (51, 361–362).

Skirtingai nuo Žemaičių, Aukštaitijoje, Kupiškio apylinkėse, per Sekmines mušant būgną kaimo gyventojai ateidavo į kapines lankyti mirusiųjų (16, 59). Kaimyninėse šalyse per šią šventę buvo pučiamos švilpynės ir trimtuojama trimitu. Bresto srities baltarusiai švilpynes pūsdavo Švč. Trejybės dieną (pirmąjį po Sekminių sekmadienį) (33, 76; 130). Taigi tautinių instrumentų vartojimas rodo kai kuriuos Lietuvos ir kaimyninių šalių katalikiškos etnoinstrumentologijos bendrumus.

Viena iš švenčių, turėjusi didelę pažintinę, auklėjamąją reikšmę, perduodanti per ilgus amžius susiklosčiusias tradicijas ir ugdanti jaunimo dvasinę kultūrą, sąžiningumą, dorą ir pakantumą, – šv. Jono Krikštytojo gimimo diena, arba liaudiškai tariant Joninės. Pasak Žemaičių vyskupo Motiejaus Valančiaus, Kartenos apylinkėse ir kitose Žemaitijos vietose apie 1815 m. pasibaigus vakarinėms pamaldoms bažnyčiose jaunimas rinkdavosi prie degančių laužų su kanklėmis. Vieni grieždavo, kiti šokdavo aplink ugnį, giedodavo apeigines giesmes (16). Skuodo bažnyčios kunigas Petras Palšis yra pasakojęs, kad jam tekę girdėti apie Židikų Šv. Jono Krikštytojo bažnyčios ir jos parapijos 1928 m. kultūrinę veiklą. 1924–1928 m. šioje parapijoje dar buvusi gyva senovinė tradicija: po iškilmingų Mišių jaunimas paimdavęs iš bažnyčios visus pabūklus (bubinus, paparčius), o kas būdavo atsinešęs – ir savo įvairaus dydžio vamzdžius, ir visi imdavo kelti didžiulį triukšmą šventoriuje ir už jo tvoros. Patrimitavę ir pabūbniję, vieni keldami triukšmą, o kultūringesni – giedodami giesmes, eidavo prie miško palaukės laužų. Ten iš pradžių giedodavo, o paskui linksmindavosi ir žaisdavo (31, 20).

Ilga, kokių 2 m lazda su rutulio pavidalo žalvariniu varpeliu viršuje per Šv. Jono Krikštytojo atlaidus buvo barškinama Kuršėnų bažnyčioje. Šitokia lazda vartota ir Rokiškyje. Lietuvių muzikas Jonas Švedas, nenurodydamas vietovės, aprašo 1,2–1,4 m ilgio žvangučiais apkabinėtą signalinį muzikos instrumentą dzingulį. Trenkiant į grindis, subilda stiprus garsas, suskamba varpeliai. Turint galvoje J. Švedo surinktų etnoinstrumentologinių duomenų patikimumą (visus jo aprašytus atvejus dar ir 1987 m. patvirtino Skuodo raj. Ylakių pateikėjai), atrodo, kad tokią lazda galėjo vartoti ne tik šio autoriaus gimtųjų apylinkių, bet ir šiaurės vakarų Žemaitijos žmonės. Nors patikimų duomenų, kam ši lazda buvo skirta, nėra, tačiau galima spėti, kad tai kvieslio ar signalininko įnagis. Iš Aukštaitijos apie katalikiškas Jonines duomenų yra nedaug. Ragais pūsdavo daug kur, o ypač šv. Jono naktį (36, 28).

Lietuvių tautinės muzikos instrumentai vartoti ir Vėlinių apeigose. Vėlių atminimo minėjimą Katalikų Bažnyčia susiejo su Visų Šventųjų šventėmis ir Vėlinėmis, kurios minimos lapkričio 1–2 dienomis. Be Bažny-

čios įvestų apeigų, lietuvių tauta dar iki XX a. išlaikė nemaža senovinių, ikikrikščioniškųjų vėlinių apeigų, kartais susipynusių su krikščioniškomis apeigomis: „... žemaičiai prie Kuršo mirusiųjų minėjimo metu eidavo prie artimųjų kapų, kur už mirusiųjų vėles pokyliaudavo ir šokdavo, pritariant trimitams ir būgnams“ (16, 59). Dar ir šiandien Žemaitijoje per Visus Šventuosius ir Vėlines kapinėse šalia giesmės skamba triūbos. Prisiminimuose apie kunigą A. Strazdą jo mokinys Kriukelis sako girdėjęs, kaip Kamajuose kunigas A. Strazdas, įlipęs į sakyklą, ilgai dairęsis į visas puses, o paskui taręs: „Taip išgirsma arkaniolo triūbos balsą paskutinėje sūdo dienoje“ (41, 24).

Apie Vėlines turime duomenų iš Rusijos, kad tą dieną panašiai švilpynėmis švilpavo ir Viatkos gubernijos katalikai (18, 21–31).

Iš pateiktų duomenų matome, kad tautinių muzikos instrumentų kalendorinėse šventėse paskirtis – skelbti apeiginius signalus, norint sukviesti žmones, taip pat sveikinant juos atėjus šventei. Krikščionybei Lietuvoje perėmus daug senųjų kalendorinių švenčių elementų, tautiniai instrumentai įsiliėjo į Katalikų Bažnyčios rengiamas kalendorines šventes. Šiandien mūsų tauta dar turi išsaugojusi daug senovinių elementų, kurių daugelis pasaulio šalių jau nebeturi.

2. TAUTINIAI INSTRUMENTAI KATALIKIŠKOSIOSE LAIDOTUVIŲ APEIGOSE

Skambinimas per laidotuves varpais, be abejo, siekia ikikrikščioniškuosius laikus, kai apie žmogaus mirtį būdavo pranešama garsiniais signalais. M. Valančius sako, kad XVII a. tik Žemaičiuose kunigai nešiojo sakramentus į namus ligoniams. Ligoniiui arti bažnyčios esant pirmiausia varpininkas suskambindavo didįjį varpą, ir žmonės jį išgirdę skubėdavo į bažnyčią. Jei ligonis gyvena tolėliau ir kunigas eina pėsčias, – vadovas su žvake ir varpeliu eina pirma (51, 361–362).

Laidotuvių pranešimui lietuviai vartodavo ir būgnus. Tai viena seniausių žmonijos susižinojimo priemonių. Taip buvo pranešama apie žmogaus mirtį, kviečiama į laidotuves. Būgnais buvo keliama kaimo bendruomenė, kad vyktų į bažnyčią. „Mirusįjį pašarvavus, – rašo S. Dulaitienė-Glemžaitė, – kaime būdavo mušamas būgnas, tada visi, dideli ir maži, eidavo poterių kalbėti. Buvo sakoma: „Jau bubinu pamušė, einam apseduos“. Kur būgno nemuša, ten, jei šeimos narių yra daugiau, vienas eina pakiemiais ir prašo: „Ateikit poterių kalbėtų prie numirėlio“ (15, 248).

Paprotys daužyti velionio kieme didelę pakabintą lentą dar iki pat II pasaulinio karo buvo išlikęs Žemaitijoje: „Tabalus – dvi horizontaliai priekyje pakabintas lentas 1915–1917 m. Mažeikių apskrityje Ylakiuose mušdavo pranešdami apie žmogaus mirtį“ (48, 100).

Kad triukšmą keliančiais saviskambiais tautiniais instrumentais kaimuose

buvo pranešama apie žmogaus mirtį, rodo caro valdžios potvarkiai, draudžiantys lydėti su varpeliu ir žibintu kunigą, nešantį ligoniui Švč. Sakramentą (46, 100). Istorikas M. Strykovskis rašo, kad savo akimis apie 1428 metus matęs šermenis, per kurias triūbomis žaidžiant (turint galvoje minėtą sąvokos „žaisti“ prasmę – „griežti“, galima spėti, kad čia galėjo būti ir instrumentiniai „žaidimai“ – apeiginis giedojimas) kaip „prūsuose giedota“ (17, 25); „nuo senių prosenelių eina padavimas, jog kiekvieną mirusį reikia apraudoti... Duokite man ragą, tegul aš pats sau ir šermenų raudą atskambinsiu“ (37, 206). XVI a. Lietuvos rašytojai, aprašę istorinius įvykius, tikina, kad „lietuviai-žemaičiai laidotuvėse ilgus medinius trimitus („truby i dubasnyja albo žmodskie“) pūtę, kiti laidojant girdėję trimitavus“ (9, 21). Per laidotuves trimitavę ir šiaurės rytų aukštaičiai. Dar apie 1880 m. Kupiškio kapinėse laidojant numirėlių pūtę keturi triūbininkai mediniais trimitais (11, 7). Šiame Lietuvos regione šermeninėms giesmėms buvo pritariama ir ožio ragu bei ragais: „1932 m. Ignašius Umbrasas, Svilių ustovas, pūsdavo ožio ragu Marijos Magdalenos giesmę (šermeninė giesmė. – *Aut. past.*). Grodavo ir dviem ragais. Vienas vesdavo, antras tūravodavo“ (35, 90–149).

Minėtasis J. Žilevičius apie laidotuvių muziką bažnyčioje taip rašo: „...paskutiniaisiais metais niekur nebuvau ir nežinau tikrai, ar bažnytinė muzika yra tokiam pat laipsnyje kaip ir buvo, ar ji pakilo kiek aukščiau? Duokim, miršta turtingesnis pilietis, jo giminės nepatenkinti blogai, sulig jų nuomone, griežiančiu vargonininku, duoda jam keletą rublių, kad tik užleistų griežti pakviestiems iš miesto vokiečiams ar žydams. Daug tokių Mišių ar pakasytųjų girdėjau ir mačiau, bet vieno pakol gyvas būsiu neužmiršiu. Turėjau tuomet 12 metų ir per tokias pakasynas prisiėjo man Mišioms tarnauti. Pasiėjęs „ministrantūrai“ atsisukęs pažvelgiau į viškas. Negalėjau nuo juoko susilaikyti, pamatęs ten tris žydus: vienas iš jų turėjo smuiką, antras – kontrabosą, trečias – fleitą. Muzika buvo tipiškai kaimiška, nes liaudis labai ją mėgsta, kai kur net „kapelija“ griežia maršus, vargonams pritariant, bet tankiausia be vargonų“ (55, 24).

Žymus lietuvių etnoinstrumentologas Romualdas Apanavičius pabrėžia, kad Žemaitijoje XIX a. pusberniai laidotuvėse pūtę birbynes. Šitoks paprotys galėjo būti žinomas ir anksčiau (12, 313). Šią informaciją reikia palyginti su J. Žilevičiaus žinia, kad muzikantai buvę vokiečiai ir žydai. Jų smuikas, kontrabosos ir fleita – atneštiniai, svetimos kilmės instrumentai. Tad jų paplitimo negalima sieti su tautos religine etnine istorija, vietinės kilmės instrumentarijus tyrimu.

Vakarų Lietuvoje ir iki šių dienų yra išlikusios laidotuvių apeigos, kuriose triūbija „patrūbočiai“. Pastarųjų metų etnoinstrumentologinėse ekspedicijose Mažeikių, Telšių raj. teko matyti, kaip laidotuvių išvakarėse, giedant Kalnus, muzikantai dūdas pučia lauke, po namo langais, atsakydami giedotojams, giedantiems viduje. Tų muzikantų skardus garsas paskleidžia po tolimiausias apylinkes žinią, kad kaime yra mirusysis. Įdomu, kad šiuose

rajonuose, skirtingai nuo visų kitų, dar yra išlikusi tradicija rytą, saulei tekant, triūbom išdūduoti, t.y. sveikinti palydų į kapines dieną. Tą rytą giedama ir griežiama (kartais vien tik griežiama) giesmė „Sveika, žvaigžde ankstyvoji“ (31, 20).

Remiantis šiais ir kitais etnologijos mokslo istoriniais duomenimis, spėjama, kad seniausios ir pagrindinės laidotuvių apeigų veiksmas yra susiformavę ikirikščioniškaisiais laikais. Jų paskirtis buvo nubaidyti nuo mirusiųjų piktąsias dvasias triukšmu, o maldomis ir giesmėmis išmelsti sielai šviesesnę pomirtinį gyvenimą. Šitaip galima paaiškinti, kodėl prie mirusiųjų šiandien yra keliamas savotiškas triukšmas – šauksmu (ypač Žemaičiuose giesmes giedant šaukimu ir pritariant triūbijimu), giesmėmis, raudomis. Žemaitijoje, skirtingai negu kituose Lietuvos etnografiniuose regionuose, dvasios nuvaikymo muzikos garsais ir maldų bei giesmių priartinimo prie Visagalio apeigos atiteko įsigalėjusioms varinių dūdų kapeloms bei orkestrams.

Kanklėmis skambinta ir per katalikiškas laidotuves. Lietuvos didžiojo kunigaikščio Žygimanto Augusto kiemo išdo valdytojo sąskaitoje, datuotoje 1546 m., minimas kanklininkas, giedojęs kaimiškas raudas (28, 166).

Kanklių pavadinimas kildinamas iš indoeuropiečių kalbų šaknies „qan“ – giedoti, skambėti (53, 130–132). Jų vartojimo papročiai rodo, kad jos galėjo būti ikirikščioniškųjų laidojimo apeigų – „kelionės į aną pasaulį“ palydovės ir greičiausiai laidojimo priemonių – luotų, tokių pat rogių ir karstų – modelis. Padavimai byloja, kad senovėje lietuvių kanklių muzika dažnai stengėsi nubaidyti visokias piktybes, gintis nuo mirties: „Jų muziką skambindavo pagal prosenovinį paprotį, dažniausiai vyrai“ (16). Apie 1937 m. Žemaičiuose kanklėmis buvo pritariama šventoms religinėms giesmėms: „Kanklininkai griežia vamzdeliais ir trimitais. Kai kurias religines giesmes giedodavę sudėtingesnėmis kanklėmis, pritariant giesmėms į šv. Antaną, Rozaliją, Mariją – Viltį griešnujų ir kitas. Šias giesmes, ypač į šv. Antaną, giedodavę Kretingos, Tauragės, Telšių ir Raseinių apskrityse (J. Talmanto, J. Končiaus, B. Bražinsko, M. Montvydaitės liudijimai)“ (40, 278–281).

Etnoinstrumentologė Nida Visockaitė, remdamasi B. Buraču, pateikia žinią apie vieną iš seniausių Žemaitijos kanklininkų P. Zorį (1839–1938, g. Telšių apskr., Eigirdžių valsč., Badaukių k.), kuris 20 metų šiuo instrumentu užsidirbdavo duonelę, „būdamas mielas svečias ne tik kaime, bet taipogi dvare, klebonijoje ir kitur“. Autorė pateikia informaciją, kad šiame vakarų Lietuvos regione kankliuodavo labai įvairūs žmonės: „...net kunigai ir vienuoliai. Pritardavo šventoms giesmėms (duomenys iš Šilalės raj. Balsių kaimo)“ (53, 132).

Skirtingai nuo Žemaičių, šiaurės rytų Aukštaitijoje tik evangelikai reformatai per laidotuves Biržų krašte kankliuodavo paskutinį vakarą prieš palydint numirėlį į kapines (27). Suvalkijoje 1946 m. į Skriaudžių kapinių smėlį amžino poilsio atgulė kanklininkas Jonas Puskunigis. Buvę jo mokiniai, eidami paskui velionio karstą, kankliavo gedulingas giesmes.

Taigi kanklių muzikos išraiškingumas padėjo užimti joms svarbią vietą laidojimo apeigose.

3. LIETUVIŲ TAUTINIAI MUZIKOS INSTRUMENTAI BAŽNYTINĖSE PROCESIJOSE IR MALDININKŲ KELIONĖSE

Nemažas vaidmuo tyrinėjamiems instrumentams tenka taip pat Katalikų Bažnyčios, jos bendruomenės religinėse procesijose ir maldininkų kelionėse. Aiškus, dinamiškai pakilus medinio trimito tembras skelbdavo kulminacinius švenčių momentus. „Teko iš tam tikrų šaltinių sužinoti, – rašo J. Žilevičius, – kad Lietuvoje dešimtyje apskričių 1856 metais nebuvo vargonininkų, kur būtų mokėję gaidų... Pravartu prisiminti apie išnykusį, bet labai charakteringą mūsų bažnyčiai buvusį įprotį, kurį parapijiečiai labai mėgo, bet mūsų jaunajai kartai jau nežinomą. Keistai šiandien atrodytų anų laikų labai mėgstami maldingumui pakelti vartojami muzikiniai „šposai“: laike evangelijos, oracijos bei prefacijos monotoniškai užias pusiautoniais suderintų dviejų didelių medinių dūdų, kunigui giedant, pritarimas. Šiandien visa tai atrodo juokinga, bet anais laikais buvo laikoma didelioje pagarboje ir tame nieko papiktinančio nebuvo įžiūrima“ (55, 24).

Bažnytinėse šventėse šie instrumentai užėmė svarbią vietą ir procesijose: „Tai įvyko 1652 metais Pašušvio klebono Daukšos iniciatyva kovai prieš protestantizmą, – rašo M. Valančius. – Pagal senovės paprotį, suvadinę savo parakvijos žmones, vakarop prieš šv. Oną su paparčiais, altorėliais, būgnais ir visa bažnyčios iškilmė iš Grinkiškio iškeliavo į Šiaulėnus, į atlaidus“ (51).

Vadinasi, esminis estetinis, dvasinis bei praktinis tautinių muzikos instrumentų vaidmuo, ryškiai atsiskleidęs dar iki krikščionybės įvedimo, negalėjo būti pamirštas ieškant muzikinio krikščioniškųjų procesijų apiforminimo: „1706 m. liepos 18 d. kunigas Lavrynas Gudavičius, Klovainių katalikų bažnyčios kamendorius, ėjo su procesija į Linkuvą, kur buvo Škapliernos atlaidai ir mugė. Grįžtant atgal, perėjęs Mūšą, pasukęs į šalį, į Pamūšį (apie varstą nuo kelio) atėjo čia pat su ūkininkais..., kurie pūtė į trimitus ir mušė būgnus“ (44, 75).

Taigi per atlaidus, jų iškilmingas procesijas, kurios vyko po atviru dangumi, buvo griežiama tradiciniais tautinės muzikos instrumentais, paprastai būgnais, medinėmis triūbelėmis, trimitais, švilpynėmis, – kurie tuo metu vyravo viename ar kitame Katalikų Bažnyčios regione. Čia ypač aiškus ryšys su apeiginiais „pleneriniais“ veiksmais, būdingais ikikrikščioniškajai Lietuvai, pastebimas maldininkų kelionių ir procesijų įvaizdžiuose. Apie tai rašė ir XIX a. autoriai: „Žemaitijoje, Kulių bažnyčioje, per Šv. Marijos Magdalenos atlaidus būgnus mušė ir muša dar ir dabar. Procesijai einant apie bažnyčią, būgnus per Sniegenos atlaidus (rugpjūčio 5-ąją) muša Šilalės raj. Girdiškėse, o per Žolinę (rugpjūčio 15-ąją) – ir Kelmės rajone, Stulgiuose,

Suvalkijoje, Višakio Rūdos, Griškabūdžio ir Paluobių bažnyčiose. 1914–1944 m. per atlaidus vienas žmogus mušdavo du, netgi tris šventoriuje sustatytus katilo pavidalo būgnus. Bildėjimas girdėjosi toli per lygius laukus. Po to skambindavo varpais“ (19).

Tačiau be tiesioginio estetinio ir dvasinio liaudies muzikos instrumentų poveikio, jų viena iš svarbiausių paskirčių, kaip ir pagoniškos apeigose, buvo kreipimasis į atgamtines jėgas. Tai, kad Žemaičių Kalvarijos Kryžiaus kelių apvaikščiojimo apeigose per procesiją vienas giesmės posmas giedamas, o kitas aliekamas trimitais, sietina ne tik su būtinybe giedotojams pailsėti. Maldininkai tikėjo, kad toks Kryžiaus kelių (Kalnų) apvaikščiojimas su maldomis, giesmėmis ir triūbomis greičiau pasiekia Dievą nei giedojimas be trimitų. Šiose giesmėse vokalinio posmo motyvą pakartoja ansamblio iš 4–5 trimitų (rečiau vieno instrumento – kanklių) grojimas: „... į miestelį įeinant (per Švč. Mergelės Marijos Apsilankymo atlaidus. – *Aut. past.*), – rašė M. Valančius, – jaunikaičiai paparčius virpino, būbnuš mušė, patrūbočius pūtė ir iš šaudyklių šaudė, o seniai su moteriškomis atsispirdami giedojo ir šaukė, nes juo katra parakvija su didesniu triukšmu ir trenksmu į miestelį įėjo, tuo didesnė buvo garbė“ (51). M. Valančius mini ir kitą faktą. Žemaičių Garduose (Kalvarijose) dominikonai pirmaisiais savo įsikūrimo metais ėjo šventas procesijas ne tik giedodami, bet ir grieždami muzikos instrumentais. Tautinės muzikos instrumentų įvaizdžių aptinkama ir giesmių tekstuose: „... kanklėmis kankliuosime, sutartinę trauksime“ (26, 514), arba „... ten skamba giesmės iš šventų krūtinų, net Dievą žavi toji sutartinė“ (26, 324).

Kas tos sutartinės giesmės?

Simonas Daukantas jas apibūdina taip: „Sutartinė – tai daina, kur vieną posmą dainuoja, o kitą ilgais trimitais atsakinėja“ (24). Ir toliau: „... matyt, pagal Žemaičių paprotį, kad linksma gaida dainuojama daina vadinasi daina ar rauda, o liūdna – giesmė bei rauda“ (34, 177–178). Šiuo atveju minimą „sutartinės“ terminą galima priskirti giesmėms, kurioms pritaria tautiniai muzikos instrumentai. Kad giesmėms pritariama mediniais trimitais – sutartiniais, minėjo ir M. Strykovskis. Jis teigė, kad šių muzikos instrumentų balso skaidrumas, rūstumas ir garsumas negali nė su vienu vario trimitu lygintis (42, 227). S. Daukantas medines triūbas taip pat giria: „Šiandien (apie 1836 m. – *Aut. past.*) dar didžiai retai tokių triūbų begali regėti, nes paprastai visi tirškina vario triūbelėmis, kuriomis meškininkai meškas tancina, po kaimus vedžiodami. Tų trimitų balsas yra gaudžiai malonus, daugiau rūstus, nekaip linksmas, kelia giedantiems aitrą ir gailestį, kuriai savo gausmu, graudingumu lyginosi su šios dienos varinėmis karo triūbomis“ (14).

Taigi jau XIX a. pradžioje senuosius Žemaičių tautinius muzikos instrumentus procesijose ir maldininkų kelionėse keitė variniai pučiamieji. XVIII a. pabaigoje ir XIX a. pradžioje žemaičių bajorai, pamėgdžiodami užsienio dvarininkus, į savo dvarus ėmė kvieisti svetimšalius muzikantus. Kūrėsi pirmieji dūdų orkestrai, išstumdami tautinės muzikos instrumentus:

„Liepos pradžioje Telšių vyskupijoje keliai pasidaro gyvesni nuo pėsčių ir važiuotų maldininkų, kurie atskirai ar būriais traukia į mylimą šventovę. Kai kurios jų turi orkestrą, kuris pritaria jų giesmėms, arba bent žemaičių mėgstamą būgną“ (49,5). Tad galime drąsiai teigti, kad nuo XIX a. Žemaičių Kalvarijos Švč. Mergelės Marijos Apsilankymo atlaiduose įsigali pasaulietiniai pučiamųjų instrumentų orkestrai. Pagal šių dienų etnoinstrumentologų skirstymą senoviškas tautinis medinis trimetas ir šiuolaikinis varinis kornetas niekada neatsidurs vienoje grupėje, kaip kad yra pagal tarptautinę sistemą.

Senųjų rašytinių šaltinių išliko nedaug, todėl kalbėti apie iki XIX a. pradžios skambėjusių Žemaičių Kalvarijos Kalnų procesijos giesmių pobūdį galima tik sąlygiškai. Atsižvelgiant į šio krašto žmonių santūrumą ir papročių konservatyvumą, galima teigti, kad Kalnų giesmių muzika (instrumentinės ir giedotojų kapelos) ilgus šimtmečius išlaikė liaudiškojo giedojimo ir muzikavimo tradiciją. Patys atlikėjai (giedotojai ir muzikantai) buvo iš liaudies muzikantų, todėl šiame Žemaitijos kampelyje ilgai išliko savitas giesmių repertuaras, saviti muzikos instrumentai, specifinis griežimo bei giedojimo būdas. Žinoma, kaip jau minėjome, ilgainiui į šią šventovę ir jos procesijas, giedotojų gretas ėmė skverbtis pasaulietiniai atneštiniai europiniai muzikos instrumentai, o kartu su jais – ir aukštesnio profesinio lygio atlikėjai instrumentalistai („patrūbočiai“).

Iš to, kas pasakyta, galima daryti išvadą, kad minėtieji liaudies instrumentai iškilmingose procesijose ir maldininkų kelionėse buvo gana reikšmingi. Deja, šis unikalus lietuvių liaudies katalikiškosios kultūros fenomenas šiandien merdėja.

4. TAUTINIS INSTRUMENTARIJUS KATALIKIŠKOSIOSE JAUNIMO ORGANIZACIJOSE

Tarpukario Lietuvoje prie katalikų bendruomenės, įvairių jaunimo organizacijų gyvavo tautiniai muzikos ansambliai. To meto bažnyčia ir mokykla skatino jaunimą nepamiršti tradicijų ir saugoti tautos folklorą, siekti tautinio religinio atgimimo. Kunigas Stasys Anužis knygelėje „Kražių parapijai 570 metų“ rašo, kad 1939 m. parapijos namuose buvo įsteigtas Kražių skerdynių muziejus, atidaryta pavasarininkų biblioteka ir erdvoje 300 vietų salėje vykdavo susirinkimai, meno saviveiklos pasirodymai, skambėdavo savi pavasarininkų dūdų ir styginiai orkestrai, angelaičių skudučiai (5, 11). Minėtasis Konstantinas Gajauskas irgi prisimena, kad „... apie 1937 metus ir vėliau kunigas Danielius Baužys, dirbdamas Leipalingio, Tverečiaus, Reškutėnų bažnyčiose, buvo subūręs parapijų orkestrėlius, kuriuose jaunimas grodavo piemenų muzikos instrumentais ir giedodavo“ (30, 25–26). Klaipėdos krašte didelę pagalbą 1923–1939 m. teikė Kretingos pranciškonų vienuoliai, kurie greta pastoracinio darbo didelę reikšmę skyrė ir katalikų kultūrinei bei švietėjiškai veiklai. Jų pastangomis Klaipėdos katalikų bendruo-

menėje buvo suburtas jaunimo choras ir dūdų orkestras, kurie dalyvaudavo įvairiose religinėse šventėse. Reikia nepamiršti, kad iki 1923 m. Klaipėdos miesto katalikai buvo pavaldūs Varmijos vyskupijai. Lietuvos Respublikos Bažnyčios iniciatyva sudarius Konkordatą su Vatikanu ir įsteigus Lietuvos bažnytinę provinciją, 1926 m. balandžio 5 d. popiežiaus Pijaus XI aktu „Lithuanorum gente“ buvo įsteigtos Nepriklausomos Lietuvos vyskupijos ir įkurta Klaipėdos prelatūra.

Šalia gražios vienuolių pranciškonų veiklos Klaipėdoje ir jos apylinkėse veikė daug įvairių katalikų organizacijų. Didžiausia jų, skleidusi tautinę religinę kultūrą bei palikusi joje ryškiausią pėdsaką, – skautai. Jau 1937 m. rudenį, apžvelgiant skautybės veiklą Klaipėdos krašte, pažymėta, kad katalikų bendruomenė atgaivino liaudies papročius, giesmes, tautines dainas. Tarp miesto skautų – šie muzikantai: Petras Armonas, Vladas Jakubėnas, Jonas Švedas, Ona Mozoliauskaitė-Mikulskienė ir Alfonsas Mikulskis. O. Mozoliauskaitė-Mikulskienė daug nusipelnė populiarindama kankliavimą ir giedojimą Mažojoje Lietuvoje. 1933 m. ji įsteigė šaulių kanklininkų orkestrą ir drauge su vyru A. Mikulskiu giesmėmis ir kanklių instrumentiniu pritarimu stiprino katalikišką lietuvių Klaipėdos krašte (23). 1940 m. perkėlus iš Klaipėdos šaulių kanklininkų orkestrą, šaulių vyrų chorą ir tautinių šokių grupę į Vilnių, A. Mikulskis įsteigė M. K. Čiurlionio ansamblį, 1944 m. šis ansamblis pasitraukė į Austriją (Vieną). 1949 m. ansamblis atsikūrė Klyvlende. Šio ansamblio vadovas parašė Lietuviškas tautines Mišias chorui ir lietuvių liaudies muzikos instrumentų orkestrui bei daug religinių giesmių, kurios ir šiandien atliekamos Lietuvos bei užsienio lietuvių bendruomenių parapijose.

Tarybinis laikotarpis, ilgus metus draudęs lietuvių religinį giedojimą (šiandien jį jau galima laikyti folkloru. – *Aut. past.*), iš dalies pakirto sodiečių, o ypač miesto žmonių dvasinę pusiausvyrą. Tačiau tradicijos, giesmės, tautinis instrumentarijus padėjo mums išlaikyti savo katalikiškos dvasios nemirtingumą. Šioje muzikoje galime rasti visa, ką tik lietuvis įvairiomis epochomis protu, darbu ar jausmais yra išgyvenęs. Ji persismelkusi Lietuvos kaimu, jos gamtos grožiu, senelių ir tėvų giedotų giesmių melodiniu fonu ir instrumentarijumi.

Šiuolaikiniai elektroniniai instrumentai, vakarietiškos tradicijos pakeitė daugelio skonį. Tad šiandien Lietuvos Katalikų Bažnyčiai tenka didžiulis vaidmuo reprezentuoti ir propaguoti apeiginius giedojimus, apeigines giesmes ir instrumentarijų.

Labai nusižengtume tautos katalikiškai ateičiai, jei šiai Bažnyčios kultūros veiklai leistume merdėti. Tik ją perimdami ir propaguodami sužadinsime Bažnyčios gyvybę ir pastūmėsime tautą į naują dvasinį atgimimą. Tai bus tarsi gyvas paminklas mūsų senajai kartai ir viltis atitraukti jaunimą nuo prancūziškų „chanson“ ir kitų svetimtautiškų giesmių antplūdžio.

LITHUANIAN CATHOLIC CHURCH AND NATIONAL MUSIC INSTRUMENTS

Summary

During the many centuries, sacred music was slowly but continuously growing. From the simple national religious music and in general, Gregorian melodies, achieved perfection to the great works of art. They were completed in every possible way and extremely developed not only with people's voices but also with the organ and other musical instruments. Always and everywhere, even in the idolotrous nations, the solemnity of religious rites, was perfected by using religious music, art, and song. All these works of art were used in the nation chosen by God. When God's ark was brought back to David's City, the King himself and all of Israel in the presence of God was playing different wooden instruments such as Kankles, Harps, Drums, Tamburines, and Cymbals. The order of music and singing religious songs in the sacred cult, was determined by King David, himself. After the returning of the nation from deportation, this order was reconstituted and sacredly realized until the coming of the Savior.

After getting back the freedom for the Christian Church, psalms and hymns were sung in the liturgy rites almost every day. Along with religious ceremonies, new forms and new kinds of religious songs were created. Instrumental music and religious songs were used not only for liturgy but also for other religious activities, giving it more respect. Religious national music, under the guardianship of the Church, started to grow and was used in the rites of the Church and in non-liturgical festivals and holydays, influencing souls of those believing in God.

Lately no studies were published about the Lithuanian Christian musical instruments. This work is the first experiment to review the history and worth of national music instruments for Lithuanian Catholic Churches.

The base of Christian religious musical folk-lore is religious songs and musical instruments. They are not separated one from the other. Kankles, which accompanied religious songs during the festivals and processions of the Church, were characteristic to almost all ethonografical areas except Dzūkija (south-east of Lithuania). It is difficult to find how long this has been the case. It is clear that many of these rites were appropriated from pagan festivals and the purpose of national instruments didn't change in later times.

Lithuanian music and religious songs were first used in many pagan cults. „When the smoke of sacrifice was rising, priests stood around the fire, sounded the trumpets and others played kankles“. (Strolia J. Short Musical History. Kaunas. 1936. P. 166-167). It proved the remnants of wooden trumpets, pipes, kankles and other instruments which, perhaps in those days, were devoted only to honor pagan gods, sacred places, trees and heroes. After Christianity was introduced the instruments were adapted to the new belief.

In the old Jesuit books, dated 1618, monks wrote about the Lithuanian people from the Lowlands (Žemaičiai) and their attachment to the musical instruments: „Lithuanian people from the lowlands (Žemaičiai) after becoming Catholics appropriated the musical instruments used by pagan priests: kankles, wooden trumpets, and drums“. (Bagužas B. Parish of Alsėdžiai, Year 500 Historical Traits. Alsėdžiai, 1976. P. 18). It shows that the clergy of the Lowland people in those days, used all spheres of a person's spiritual life to ground, strengthen, and legalize the Christian's matter of belief. They incited to honor God not only with prayer but also with religious songs and music, especially with instruments of national music such as kankles and pipes.

Merkelis Giedraitis, the Bishop of the Lithuanian people from the Lowlands (Žemaičiai) worried that Lithuanian tradition be kept in the Church. „Bishop, himself, in 1580 begged from King Steponas for financial support for the Cathedral singers and kankles players“. (Valančius M., Žemaičių vyskupystė. Vilnius, 1972. P. 161). This proves that kankles players were already in the „Žemaičiu“ Diocese.

As it was mentioned, these instruments from pagan festivals and rites were directly passed on to the Catholic cult. So where is their place in further historical development? On the ground of detailed analysis of instrumental music, using the research method, we'll try to show you how these instruments were used in Catholic festivals and rites.

Christian festivals such as Advent, Christmas, Easter, and others based on sacred mysteries,

show different stages of Jesus Christ's life. The religious music of different countries glorify Jesus and His Mother with their own native songs and instruments.

We have no facts about using kankles during Advent, Christmas, Lent, and Easter. The first news are found in the Church's May Devotions, which is various in different Catholic countries. There are no fixed compulsory prayers. The May Devotions in Lithuania was held not only in Churches, but also in the fields near a cross, little chapels or at home. People living long distances from the Church, had devotions at home with their families. Everybody participated at these devotions: children picked the flowers for Mary, the Mother of God's May altar, and young people weaved a garland and invited people to play the violin or kankles and sing religious songs. Usually people gathered in the evening when they heard the sound of bells or some other instrument.

Though the sources are not numerous but they confirm that national religious songs of May Devotions with the national musical instruments were created in native language and were based on the customs of the lands.

Kankles were used on the birthday of the Baptist, popularly known as the „Jonines“ feast. According to the words of the people of the Lowlands, the Žemaičiai, Bishop M. Valančius, in the country-side district of Kartena, as well as in other places of „Žemaitija“, around 1815, young people gathered around a bon-fire after the evening Church services. With their kankles they played and sang religious songs and danced around the fire. According to the works of Z. Slavinskas, the researcher of Lithuanian musical folk-lore, we can say with confidence that some religious songs were sung accompanied with kankles: religious songs to St. Anthony, St. Rosalie, Holy Mary, Hope of sinners, and many others. These religious songs, especially to St. Anthony, were sung by people in the country-side districts of Kretinga, Telšiai, and Raseiniai. Kankles were played also during the Christian burial. „In the treasury report, dated 1546, the Grand Duke, Žygimantas Augustas, a kankles player, in the palace of Lithuania, sang the village lamentations during the funeral“. (History of Lithuania. Vilnius, 1955. Vol. 1. P. 166).

Lithuanians thought that every person after his death would live the same way of life in another world as he lived on earth. And that is why the kankles players and other musicians were buried with their instruments.

The last printed facts about kankles used for funeral services reached us from Suvalkija, when in 1946, the kankles player, Pranas Pushunigis, was laid to rest in the cemetery of Skriaudžiai for the eternal place of his rest. His former students, as they followed his coffin, played mourning religious songs with their kankles. The expressiveness and mythology of kankles music played an important place in the funeral services.

There is information that in Žemaitija, priests and accompanied the singers of religious songs with kankles. It is connected with the cultural activities of the Franciscan monks of Lithuania. They are referred to the thesis of St. Francis: „who are really these servers of God and to fulfill them with spiritual joy“. Italian Abbot and mystic, Joachim Florieti (1202) in some respects foretold about St. Francis and his doctrine, „He won't have any possessions except the lyre!“ It was through the musical instruments that the Franciscans will raise the hearts of people nearer to God.

The knowledge of the Lowland people to preserve religious traditions helped the Catholic Church. After the division of Zechpospolita in 1795, The Diocese of Žemaitija fell to the Russian Czar. In 1797 the empress of Russia, Catherine II, met with the Lithuanian Bishops and monks and declared that Lithuania is now Russian land and everything must be fulfilled in the Russian language. The teachers must not be Lithuanians nor Catholics. Harmful and strange ideas must be removed by educating them according to the Russian Church. The instruments of the Lithuanian national music must be changed to „balalaikas“ (Russian stringed instrument) and guitars. All these limitations forbade the priests and monks to spread religious and especially national traditions.

„Tra Le Sollecitotini“ published by Pope Pius X on November 22, 1903 played an enormous role in using the spirituality of a nation. The second article announces: „To allow using in Church all worldly and national musical instruments, except at liturgy, taking into account the character

and traditions of nations". This decree allowed the Lithuania nation to use the religious Lithuanian musical culture to aspire the national rebirth. National instruments began to sound again in the Churches of Mosėdis, Adutiskis, Birzai and others as states the historical resources.

The Soviet era which for many years prohibited religious musical folk-lore, partly confused the spiritual balance of the country and the town people. Nowadays, this phenomenon of folk-lore is entirely inseparable from religion and needs deeper research. This connection helps the Lithuanians be kept whole and not on the level with other cultures.

LITERATŪRA

1. Cfr. Iš 15, 1-20.
2. Cfr. 1 Krn 23, 5; 30, 2-31.
3. 2 Sam 6.
4. Alekna A. Žemaičių vyskupas Motiejus Valančius. Klaipėda, 1922.
5. Anužis S., Petrošiūtė N. Kražių parapijai – 570 metų. Klaipėda, 1992.
6. Apanavičius R. Baltų etnoinstrumentologija. Kaunas, 1992.
7. Ašmenskas J. Kalėdų papročiai // Jaunoji Lietuva. Nr. 12.
8. Bagužas B. Alsėdžių parapijos 500 m. istoriniai bruožai. Alsėdžiai, 1956.
9. Biržiška M. Dainos kelias. Kaunas, 1921.
10. Budriūnas A. Muzikos istorija // Muzikos barai. 1931, Nr. 2.
11. Buračas B. Kupiškėnai garsūs muzikantai // Mūsų laikraštis. 1940. Nr. 4 (576).
12. Buračas B. Raseinių žemaičių Velykos // Naujoji Romuva. 1937. Nr. 13/4.
13. Buračas B. Senieji lietuvių papročiai // Gimtasis kraštas. 1934. Nr. 1.
14. Daukantas S. Rinktiniai raštai. Vilnius, 1955.
15. Dulaitienė - Gležaitė S. Kupiškėnų senovė. Vilnius, 1958.
16. Dundulienė P. Senovės lietuvių mitologija ir religija. Vilnius, 1990.
17. Eiflandis cher and Curlandischer Historen. Königsberg, 1599.
18. Галайская Р.Т. Опыт исследования древни // Финноугорский фольклор. Таллин, 1980.
19. Gutauskas S. Velykų laukimas // Lietuvos aidas, 1991. Nr. 64.
20. Historia Ecclesiastica gentis Anglorum Venerabilis Bodne Presbyteri. 1366.
21. Klimas A. Lietuvių senovės bruožai. Vilnius, 1919.
22. Kretingos šv. Antano kolegija. Folk. kab. eksp. medž. 1993.
23. Kviklys B. Mūsų Lietuva. Boston, 1968. T. 4.
24. Lietuvių kalbos žodyno medžiaga // Lietuvių kalbos ir literatūros institutas. Rankraščių skyrius. SD 15.
25. Lietuvos istorija / Red. A.Šapoka. Vilnius, 1990.
26. Liturginis maldynas. Vilnius–Kaunas, 1969.
27. LKKF Folkloro kabineto ekspedicijų medžiaga. Klaipėda, 1989.
28. LTSR istorijos šaltiniai. Vilnius, 1955. T. 1.
29. Merkienė R. Pranešimas „Kalendoriniai papročiai“ seminare „Žiemgalė“. Vilnius, 1990 01 29.
30. Motuzas A. Gaudžia ragai, triūbija patrūbočiai... // Liaudies kultūra. 1990. Nr. 5/6.
31. Motuzas A. Religinis muzikinis folkloras – Vakarų Lietuvos bendruomenės antstatai // Vakarų Lietuvos katalikiškoji kultūra. Steigiamosios konferencijos medžiaga. Klaipėda, 1991.
32. Musicae sacrae Discipline. Jo Šventenybės popiežiaus Pijaus XII enciklika apie šventąją muziką // Muzikos žinios. 1957. Nr. 3. Part 5.
33. Назина И. Д. Белорусские народные музыкальные инструменты. Минск, 1979.
34. Niemis A. R. Lietuvių liaudies tyrinėjimai // Mūsų tautosaka. Kaunas. 1932. T. 6.
35. Paliulis St. Apaščios apylinkių liaudies instrumentai // Aš išdainavau visas daineles. Vilnius, 1985. D. 1.

36. Paliulis St. Lietuvių liaudies instrumentinė muzika. Vilnius, 1959.
37. Pietaris A. Algimantas. Vilnius, 1989.
38. Remesa A. Liturgijos ir muzikos paralelės // Katalikų pasaulis. 1994. Nr. 1.
39. Remesa A. Metafizinė garso prigimtis // Vokalinis instrumentinis muzikavimas Lietuvos bendrojo lavinimo mokykloje. Mokslinės konferencijos tezės. Klaipėda, 1990.
40. Slavinskas Z. Lietuvių kanklės // Tautosakos darbai. Kaunas, 1937. T. 3.
41. Strazdas A. Pasaulinės ir dvasinės giesmės // Lietuvių klasika. Kaunas, 1938.
42. Stryckovskis M. Kron. Lit. K. 6. Roz. 10.
43. Strolia J. Trumpa muzikos istorija. Kaunas, 1936.
44. Šepetys J. Pamušė // Pasiuntinys. Linkovo, 1911. Nr. 3.
45. Šlapelis Ign. Bažnyčios meno istorija. Kaunas, 1935.
46. Šležas P. Kražių įvykių reikšmė tautiniam susipratimui // Kražiai. Chicago. 1983.
47. Šliūpas J. Lietuvių, latvių bei prūsų arba baltų ir jų prosenelių religija. Šiauliai, 1939.
48. Jonas Švedas / Sudarė ir paruošė A. Vyžintas. Vilnius, 1978.
49. Totoraitis J. Žemaičių Kalvarija. Marijonų leidinys Nr. 146. 1937.
50. Valančius G. Žemaičių Didysis. Brooklyn, 1978. D. 2.
51. Valančius M. Žemaičių vyskupystė // Raštai. Vilnius, 1972.
52. Veblaitis P. Kražių skerdynės // Kražiai. Chicago, 1983.
53. Visockaitė N. Žemaičių kanklės – senosios etnokultūros palikimas // Žemaičių praeitis. Vilnius, 1993. D. 2.
54. Žilevičius J. Himnas ir Marselietė // Švietimo darbas. Nr. 9–10.
55. Žilevičius J. Mūsų muzikos istoriniai bruožai // Muzikos menas. 1994. Nr. 12.

PROF. ANGELĖ VYŠNIAUSKAITĖ, Vilnius

SUŽADĖTUVĖS: APEIGŲ PRASMĖ IR RAIDA

XIX – XX a. pradžios lietuvių tradicinių vestuvių sandaroje žinome tris chronologiškai viena kitą sekančias papročių dalis – *piršlybas*, *vestuves* ir *sugrąžtus*. Kiekviena jų turi daugiau ar mažiau sakralaus pobūdžio apeigų, paprastai palydimų vaišėmis. Mūsų dienomis iš viso to sudėtingo apeigų komplekso tėra išlikusi centrinė dalis – vestuvės. Tiek parengiamoji – *piršlybos*, tiek vestuves tarsi užbaigiančioji papročių dalis – *sugrąžtai* XX a. būvyje yra pamažu išnykę, ateities kartos apie tai nežinos vien iš raštų. Pakito socialinės ekonominės visuomenės gyvenimo sąlygos, keičiasi ir papročiai. Stengiantis laiko vėtrose išsaugoti savo identitetą, labai svarbu pažinti praeities tradicijas ir jų prasmę.

Sužadėtuvės – baigiamoji *piršlybų* dalis. Lietuvos etnografiniuose regionuose sužadėtuvės vadintos įvairiai – *pragėrai*, *rankpaduotuvės*, *sugertuvės*, *sužieduotuvės*, *užgertuvės*, *zālietos*, *žiedavonės*, *žiedynos*. Pavadinimas *pa-brėžia* kurį nors iš apeigų elementų. Sužadėtuvių vieta *piršlybų* papročių struktūroje nebuvo griežtai apibrėžta. Tai priklausė nuo šalių susitarimo, ypač nuo *piršlybų* sėkmės. Šiaip ar taip, sužadėtuvėmis tarsi būdavo baigiamos jaunikio ir merginos šalių derybos dėl tėvų skiriamo dukrai turto – *pasogos*, *dalies* – bei jo atidavimo sąlygų. Valstiečių šeimoje buvo svarbus ne tik kilnojamas ar nekilnojamas turtas, bet ir kiekvienas asmuo – to turto kūrėjas. Dar XIX a. pirmojoje pusėje kai kurių Lietuvos dvarų valdymo instrukcijos nustatė, kiek darbinių asmenų turi būti valstiečio šeimoje lažui ir kitoms *prįevolėms* atlikti. Tad rūpintis suaugusiu šeimos nariu ne tik jo šeimos, bet ir bendruomenės pareiga. Todėl sužadėtuvėse dalyvaudavo ne tik susitariančiųjų šalių, bet ir pasikviesti liudininkais giminės bei kaimynai – kaimo bendruomenės atstovai. Šia prasme tai dviejų susitariančiųjų šalių – vienai savo narį išleidžiant, antrajai jį į savo tarpą priimant – tradicijos nustatytomis apeigomis įteisinamas ekonominis sandėris. Daugelis XIX a. apie lietuvių *piršlybas* ir sužadėtuves rašiusių autorių jas taip ir traktuoją. Betgi šalia to yra ir kita – sakralioji sužadėtuvių pusė – tai nutarusiųjų susituokti asmeninis vieno kitam ištikimybės įsipareigojimas.

Pirmosios žinios apie sužadėtuves siekia XVI amžių. Vadinamojoje Volfenbiutelio Postilėje, prieš 1573 m. nežinomo autoriaus sudarytame lietuviškame pamokslų rinkinyje, sužadėtuvių vadinamos *salubu*, vestuvės – *su-svadbaimu*¹. Jonas Bretkūnas savo „Postilėje“² kiek ryškiau jas apibrėžia žodžiu *dorai*: „jaunikis mergą kokią mylėdams jospi piršlius siunc, su ja dorus geria, potam svotbą pakel ir su marčia sava susivinčiavodin“. Prūsijos valdžios 1578 m. išleistuose įsakymuose Tilžės ir Ragainės apskrčių bažnyčioms³, be kitų liaudyje esančių smerktinų dalykų, įsakoma atmesti krikščionims nepriimtinius papročius, kurių lietuviai laikosi „užgertuvėse ir venčiavonistėse“. „Įsruties valsčiaus nuostatuose ir instrukcijoje to valsčiaus seniūnams“⁴, išleistoje 1604 m., teigiama, kad lietuviams sužadėtuvių esančios svarbesnės už jungtuves, kad joms daroma labai daug alaus, kad po sužadėtuvių jaunieji ima gyventi šeimyninį gyvenimą. Todėl nustatomas leidžiamo išgerti alaus kiekis priklausomai nuo šeimos turtingumo. 1638 m. Įsruties apskrities bažnyčių vizitacijos ataskaitoje⁵ sakoma, kad kunigai yra skundęsi ir vizitacijos metu iš tikrųjų yra rasta daug netvarkos „lietuvių piršlybose, sužadėtuvių ir vestuvėse“, nes „žmonės apie savo sutartuves ir sužadėtuves nepraneša parapijos kunigui“, kad „sužadėtuvių įvyksta tiksliai ketvirtą kartą piršliams į merginos namus atvykus“, kad jų metu „keliamos nereikalingos gėrynės“, kad sužadėtiniai dažnai išsiskiria arba „po sužadėtuvių tuojau sueina ir drauge gyvena“, „tarp Visų Šventų ir Kalėdų kėlę sužadėtuves, jungtuves ir vestuves kartais atidėlioja iki metų, ir atsitinka, jog sužadėtos nuotakos per tą laiką jau gimdo“. Dokumente griežtai reikalaujama, kad dvasininkai neleistų kaimiečiams sužadėtuvių vaišėms suvartoti daugiau kaip vieną, o vestuvėms – keturias statines alaus. „O jei kas įsakymą dėl sužadėtuvių sulaužytų, bauda – penki lenkiški florinai“.

Visa tai rodo, kad ikikrikščioniškojoje senovėje sužadėtuvių neabejotinai reiškė santuoką ir, kaip vėlesniais laikais vestuvės, buvo visos bendruomenės šventė. Puotai šeiminių pareigų buvo pasirūpinti pakankamai alaus, o pakviestųjų šeimos, kaip dar XX a. pradžioje Dzūkijoje, „nešdavosi savo maisto: kiaušinių bent dešimtį, dešros, kumpio ar skilandžio, kad šeiminiškai būtų lengviau ir stalas būtų pilnesnis“⁶.

Kokios apeigos būdingos sužadėtuvių? Seniausiąjį jų klodą taip pat

¹Die Wolfenbütteler litauische Postillenhandschrift aus dem Jahre 1573 // Mitteilungen der Litauischen literarischen Gesellschaft. 1906. Bd. 5. Hft. 26. S. 117–165.

²POSTILLA tat iesti Trumpas ir Prastas Ischguldimas Euangeliiu, sakamuiui Basznicozie Krikschczionischkoie nuog Waeliku ik Aduento per Jana Bretkuna Lietuvos Plebona Karaliaucauzie Prusuosu. Maeta Pono 1591.

³Senieji lietuvių skaitymai. I d. Tekstai su įvadais / Sutaisė Jurgis Gierullis. Kaunas, 1927. P. 55–61.

⁴Instruction Der Kauffschultzen Vnd Willkühr des Ampts Insterburg, nach welcher sich die Schultzen alsz auch die Vnderthanen desselben Ampts verhalten sollen. Königsberg, 1604.

⁵Recessus generalis. Der Kirchen Visitation Insterburgischen und anderer Littawischen Embter im Herzogthumb Preussen. Königsberg, 1639.

⁶Sakalauskienė R. Prie Merkio mano kaimas. Vilnius, 1972. P. 146.

nušviečia XVII amžiaus Mažosios Lietuvos autoriai. Pavyzdžiui, Nybudžių (Įsruties apskrities) protestantų bažnyčios kunigas, vėliau perėjęs į katalikybę ir bene plačiausiai aprašęs to krašto lietuvininkų buitį ir papročius Motiejus Pretorijus veikale „Prūsijos įdomybės“ aprašo, kaip jaunikis su piršliu ir keletu draugų atjoja į merginos namus, kaip jie sutinkami su alaus ąsočiu prie kiemo vartų, kaip oriai įžengia į trobą neliesdami slenkščio ir durų staktų (palietimas „laikyta blogu ženklų“). Paskui svečiai geria iš kaušelių alų; šeimininkei atnešus užkandžio, piršlys, sudavęs savo apkaišytą lazda į sija, garsiai sako apeiginę formulę: „Mamute! Kur yra mergelė? Žalių rūtelių, linų žiedelių, avies gaurelių reik!“ Tai aliuzija į nuotakos aprangą: jos rūtų vainiką, baltos drobės marškinius, senovinį vilnonį sijoną, vadintą *marginė*, kurią dar XVIII a. „Metuose“ mini Kristijonas Donelaitis kaip būrems pritinkantį lietuvišką apdarą. Tada draugių būryje ateina nuotaka. Jos visos nuo galvos ligi kojų apsisupusios drobulėmis, ir jaunikui tenka savąjį išpėti. Tai pavyksta tik iš kelinto karto. Atspėjęs jaunikis ją išsiveda iš merginų tarpo. Dabar motina paduoda jiems po kaušėlį alaus, pirma užgėrusi žentą. „Tada susižadantieji užgeria vienas kitą. Pirmasis savo kaušėlį išgėręs alaus likučius lieja kitam į akis. Taip susigeriant įvyksta sužieduotuvės“. Po to jaunikis apsupa jaunąją dovanojama skara. Ji jam taip pat padovanoja skarelę. Abudu susiima už rankų, pasikeičia vietomis, piršlys pakalba malda, pokštauja. Paskui visi valgo, geria, šoka. Galop „nuotakos sesuo paima jaunikį, jaunikio brolis nuotaką, nuveda į klėtį ir palieka vienus“. Dar tą naktį piršlys su savaisiais, pasiėmęs aštuonis ar daugiau nuotakos draugų, – juos išleisdami perriša rankšluosčiais, apvainikuoja, – išjoja į jaunikio namus. Ten užgertuves atlieka nuotakos brolis. Sužadėtiniai lieka merginos namuose⁷.

M. Pretorijaus amžininkas Ragainės aps. Būdviečių parapijos protestantų kunigas Teodoras Lepneris veikale „Prūsų lietuvis“, pažymėjęs, kad lietuviai sužadėtuves vadina užgertuvėmis, arba derybomis (*Uzgertuwes, Deribas*), be anksčiau paminėtųjų, nurodo dar vieną apeigą: kaip jaunikis atsiunčia rūtų vainikėlį jaunajai. Esą dar prieš jaunikui su palydovais atjotant, nuotakos brolis, bent porą dienų viešėjęs jaunikio namuose, atneša savo seseriai jaunikio siunčiamą vainiką, o jį įteikdamas, seserį apeiginiu būdu užgeria, todėl ir yra vadinamas *užgėrėju*⁸. Visas šias apeigas randame išlikusias lietuvių vestuvėse iki pat XX a. Matyt, reikšmingas buvo jaunųjų susiėmimas už rankų, kaip sutarties patvirtinimo ženklas. Dėl to Mažajoje Lietuvoje XIX a. pačios sužadėtuovės kai kur vadintos *rankpaduotuvėmis*⁹. Janas Piprekas, tyrinėjęs slavų ir baltų tautų papročius, mano, kad jaunųjų

⁷ Prätorius M. Deliciae prussicae oder Preussische Schaubühne/Hrsg. von W. Pierson. Berlin, 1871. S. 77, 78.

⁸ Lepner T. Der preusche Littauer. Danzig, 1744. S. 32–33.

⁹ Bezenberger A. Litauische Forschungen: Beiträge zur Kenntniss der Sprache und des Volkstumes der Litauer. Göttingen, 1882.

susiėmimas už rankų yra labai archaiška apeiga, simbolizuojanti patį santuokos aktą¹⁰. Ši elementą randame ir Katalikų Bažnyčios teikiamo Santuokos sakramento apeigose.

Didžiausia reikšmė vis dėlto, matyt, teikta jaunųjų vienas kito užgėrimui. Europos viduramžių teisėje bet koks juridinis aktas būdavo sutvirtinamas gėrimu. Lietuvoje iš seno žinomas *magaryčių* paprotys: pirkėjas ir pardavėjas sandėrį patvirtindavo išgėrę bent kiek alaus. Manoma, kad šis paprotys yra nulėmęs XVII–XIX a. gausybę karčemų ne tik miesteliuose, bet ir pakelėse¹¹. Kadangi susitarimas tuoktis iš esmės taip pat yra šalių sandėris, tai jaunųjų vienas kito užgėrimas žmonių sąmonėje teikė sakralumo galią sužadėtinių vedybinei sutarčiai¹². Ši mintis ypač pabrėžiama sužadėtuves vadinant „pragėrais“. Dzūkijoje sakoma, kad per sužadėtuves tėvai ir artimieji merginą „prageria“ atiduodami „svetimai šaliai“.

Antanas Juška veliuniečių vestuvių apraše nurodo, kad vaikinai ir mergina geria gėrimą pusiau iš tos pačios taurės¹³. Valgymas iš dubens tuo pačiu šaukštu, dalijimasis gėrimu apeigose – tai susijungimo semantinė išraiška.

Vyskupas Motiejus Valančius „Palangos Juzėje“, išsamiai aprašęs XIX a. pirmosios pusės žemaičių vestuvių papročius, labai įsiskaido į pagrindinius sužadėtuvių apeigų elementus. Kai kurie jų labai primena jungtinių apeigas. Pavyzdžiui, piršlys iškilmingai atsiklausia merginos tėvų, ar jie leidžia dukrai tekėti už jo peršamo vaikiną, po to atsiklausia abiejų jaunųjų, ar jie sutinka tuoktis. Gavęs teigiamą visų atsakymą, sumoka motinai už dukrą simbolinį mokesį, o ši atveda dukterį prie jaunikio ir sako: „Štai atiduodu mano vaiką, imk sau!“¹⁴. Paskui jaunajai įteikiamas ir prisegamas prie kasų jaunojo atvežtas rūtų vainikas, jaunieji susodinami draugėn ir paskelbiami jaunavedžiais: „Štai yra jauna pora!“ Jie tarpusavyje pasikeičia dovanomis, paskui yra svečių apdovanojami. Paskui būna šokiai.

Juozas Baldžius, tyrinėjęs XVII–XX a. pradžios lietuvių vestuvinius papročius, minėtame merginos „išpirkime“ iš motinos įžiūri pirktinės santuokos liekanas: tik „nupirkta“ dukra pavedama jaunikiui¹⁵. Kupiškėnuose motina, pavesdama jaunikiui dukterį, drauge įteikdavo dovaną – baltą drobinę skarelę su rūtų puokštele tardama: „Prašu priimti šią brangią dovaną – žiedą ir rūtą, kaip mano dukrelės nekaltybės ženklą. Paėmęs ją mylėk ir

¹⁰ Piprek J. *Slavische Brautwerbungs- und Hochzeitsbräuche*. Stuttgart, 1914. S. 167–168; Piprek J. *Formy małżeństwa u pierwotnych Słowian i plemion Bałtyckich*. Warszawa, 1930. S. 25.

¹¹ Vyšniauskaitė A. Gėrimas lietuvių liaudies ritualuose ir kova su girtavimu // *Ritualas. Blaiybė. Kultūra*. Vilnius, 1989. P. 111–112; Jurginis J. *Istorija ir kultūra: Kultūros pažangos apybraižos*. Vilnius, 1984. P. 204.

¹² Biegeleisen H. Wesele. Lwów (be išl.m.). S. 38–39.

¹³ Juška A. *Lietuviškos svotbinės dainos*. Vilnius, 1955. T. 2. P. 292.

¹⁴ Valančius M. *Raštai*. Vilnius, 1972. T. 1. P. 306.

¹⁵ Baldauskas J. *Pirktinės vestuvės* // *Mūsų tautosaka*. Kaunas, 1935. T. 10. P. 3–99.

dabok, kaip šią žalią rūtelę“¹⁶. Beje, dar T.Lepneris yra teigęs, kad sužadėtuovėse „lietuviai jokių žiedų nevartoja. Per jungtuves vartojamus žiedus jie yra paėmę iš vokiečių“¹⁷. A.Becenbergeris teigia, kad Mažosios Lietuvos lietuviai posakiu „sukeisti žiedus“ supranta sužadėtinį vienas kitam duodamas dovanas: mergina vaikinui dovanoja pirštinių porą, vaikinai merginai – skepetą¹⁸. Dažniausiai mergina dovanodavo trikampiu sulenktą baltą nosinę su užkištomis rūtomis. Tokia dovana Lietuvoje buvo vadinama *rūtuliais, kvietka, žiedais*¹⁹. Jos įteikimas yra savęs atidavimo ženklas. Čekų filosofas ir slavistas Janas Ignas Hanušas (1812–1869), rašęs ir apie lietuvių vestuvinius papročius, mano, kad žiedas yra meilės dovana: „Kieno žiedas, to ir mergina. O apskritai jis yra rankų surišimo linų sruoga analogas, simbolizuojantis asmens prisirišimą“²⁰. XIX a. sužadėtiniai keisdavosi žiedais, pirktais jaunikio.

Rytų Aukštaitijoje, be minėtų dovanų, buvo įprasta per sužadėtuves padovanoti merginai iš jaunikio namų atsivežtą duonos kepalą. Sakytą, kad taip jaunikis „pasodina mergą ant savo duonos“²¹. Šios dovanos semantika nekelia abejonių: kieno duoną valgai, tam ir priklausai.

Dieveniškų apylinkėse drauge su dovanomis mergina gražindavo piršliui jo atsivežtą ir išgertą butelį, ten pripylusi rugių ir užkimšusi rutos šakute. Tų pačių rugių jaunikis būdavo įbėręs į jungtusių rytą nuotakai dovanojamus batelius²². Grūdų neišbėrusi, nuotaka jais audavosi jungtuvėms. Vėžama į marčias, tuos pačius rugius susirišusi skarelėn, vos peržengusi anytos namų slenkstį, išberdavo į visas keturias pirkios kertes, kaip auką naujų namų židinio dvasioms globėjoms²³. Neabejotinai, tai palaimos šeimai ir javų derlingumo skatinimo magijos praktika, integruota į krikščioniškąją namų kaip Dievo šventovės sampratą. Bažnytinėmis apeigomis sakralizuoti grūdai, kaip apskritai visa, kas pašventinta bažnyčioje, laikyta įgijusiais ypatingą derliaus skatinimo galią, tad ir šiuo atveju turėjo užtikrinti jaunavedžių ūkio sėkmę.

Sužadėtuovės baigiamos ritualiniu šoku: jaunasis šokdina nuotakos seserį, jaunikio vyriausiasis pabrolis – nuotaką. Vėliau jaunieji suleidžiami į porą. Tokia šokių pradžia žmonių buvo laikoma „giminių maišymu“.

XVI–XVII a. žmonės sužadėtuves dar tebelaikė teisiškai atliktu poros

¹⁶ Buračas B. Kupiškėnų vestuvės // Tautosakas darbai. Kaunas, 1935. T. 1. P. 208.

¹⁷ Lepner T. Der preusche Littauer. S. 31.

¹⁸ Bezenberger A. Litauische Forschungen. S. 202.

¹⁹ ES. B. 562, apr. 49. Rietavas; B. 112, apr. 37. Plungė; B. 561, apr. 72. Skuodas; B. 621, apr. 2. Kretinga.

²⁰ Hanuš I. J. Über die altertümliche Sitte der Angebindene bei Deutschen, Slaven und Litauern. Prag, 1858. S. 15.

²¹ LTR. B. 792, apr. 181. Daugėliškis. 1939 m.: „Taip darė dar prieš 45 metus“. LTR. B. 2750/1, apr. 528. Rimšė, apr. 728. Salakas.

²² LTR. B. 2619, apr. 1. Dieveniškės.

²³ Vilniaus un-to 1959 m. etnografinės ekspedicijos medžiaga.

sujungimu šeimyniniam gyvenimui. Nepaisant katalikų ir protestantų dvasininkų reikalavimų tuoktis bažnyčioje ir tik po jungtvių sueiti į porą, liaudiškoji sužadėtuvių kaip tikros santuokos prasmė tebegaliojo ir XIX a. Karlas Kapeleris veikale „Kaip senieji lietuvininkai gyveno“ taip rašo apie Stalupėnų apylinkių žmonių papročius XIX a. viduryje: „Po užgertuvių tai buvo klėtyje jaunavedžių lova pataisyta; nes kad ištikimai tėvai mergos mislijo ant jaunikio, kad jis ją nepames, tai leido dukterį su jaunikiu į klėtį gulti, paskui tegul žinosi“²⁴. Nepasakytume, kad tai tik protestantų paprotys. Vengrai – katalikiška tauta, bet ir Vengrijoje, kaip rašo jų papročių tyrinėtojas A. Szendrey, sužadėtuves baigdavosi sužadėtuvių guldytuvėmis²⁵. Atlikus visas tradicijos nustatytas apeigas, jaunosios pavedimą jaunikui sutvirtinus ritualiniu užgėrimu, žmonių supratimu, kokio nors kitokio santuokos patvirtinimo ir nebereikėjo, žinant, kaip iš senovės lietuviai brangino duotos priesaikos žodį. L. Jucevičius, kalbėdamas apie sužadėtuves, pabrėžia: „Alaus sugėrimas yra kaip sutarties patvirtinimas. Užtat tuo atveju, kai katra pusė netesi sutarties, lietuviai sako: „Išgėrėm su juo indą, bet jis neišlaikė švenčiausios priesaikos, kaip tinka doram žmogui“²⁶.

Pagal senovinius Katalikų Bažnyčios įstatymus sužadėtuves buvo laikomos ne tik sužadėtuvių, bet ir jų artimuosius gimines saistančia sutartimi²⁷. Buvo nustatyta, kad viešos sužadėtuves, kaip ir jungtūves bažnyčioje, įpareigoja sužadėtuvių neišardomam santuokiniam gyvenimui. Tai atsispindi viename iš pranciškono Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos 1822 m. Salantuose sakytų pamokslų. Jame teigiama: „Per padarymą zaliutų (suzadėtuvių. – A.V.) tikrų randas nekokia artymystė, losnai saviškystė“. Jeigu vėliau sužadėtiniai ir išsiskirtų jungtūvėmis nebesutvirtinę buvusio ryšio, jie jau neturi teisės tuoktis „nė su tėvu, nebe su motina, nė su broliu, nebe su seseria tikrąja, nė su sūnumi, nebe su dukteria tikrąja tos asabos, su kuria buvo padariusi ženyti zalietas“²⁸. Tokia Bažnyčios nuostata galbūt turėjo įtakos XIX a. pab.–XX a. pradžioje sužadėtuves atlikti jau „užsakams beeinant“, kaip yra rašiusi Žemaitė²⁹, ar net vestuvių išvakarėse.

Pagaliau nugalėjus krikščioniškosios pasaulėžiūros lemiamam įsitikinimui, kad poros santuoką įteisina tikrai bažnyčioje priimtas ir palaimintas Santuokos sakramentas, daugelis senųjų sužadėtuvių apeigų buvo įjungtos į mergvakario ar jungtvių dienos ryto apeigas. Tai ir jaunosios „susiieškoji-

²⁴ Kapeleris K. Kaip senieji lietuvininkai gyveno // Lietuvininkai: Apie Vakarų Lietuvą ir jos gyventojus devynioliktajame amžiuje / Paruošė V. Milius. Vilnius, 1970. P. 381.

²⁵ Szendrey A. Die Vorbereitung der Hochzeit und der Abschluss des Ehevertrages // Acta ethnographica (Budapest). T. 7. Hft. 3–4. S. 401.

²⁶ Jucevičius L. A. Raštai. Vilnius, 1959. P. 259.

²⁷ Anttila V., Talve I. Finnische Volkskultur. Hamburg, 1980. S. 121.

²⁸ Pabrėža J. Kninga pyрма Apey Sakramentus ~g~Inay yr Apey Nek~rius Sakramentus ipatingay (Rankraštis). P. 245–254 // Vilniaus universiteto Mokslinės bibliotekos Rankraščių skyrius. D 57.

²⁹ Žemaitė. Raštai. Vilnius, 1957. T. 5. P. 606.

mas“ tarp pamergių, ir jaunikio atvežto rūtų vainikėlio padavimas nuotakai, ir jaunųjų pasikeitimas dovanomis bei nuotakos apdovanojimas ir kt. Panaši sužadėtuvių raida vyko ir gretimų tautų papročiuose. Taip istorijos būvyje sužadėtuves, senovėje atlikusios sutuoktinių funkciją, pamažu neteko buvusios reikšmės ir netgi prasmės egzistuoti. Visiškai pasikeitus XX a. socialinėms ekonominėms visuomenės gyvenimo sąlygoms, žmonių tarpusavio santykiams, jaunimo bendravimo formoms, pagaliau dorovės sampratai, šio amžiaus viduryje galutinai išnyko piršlybos, o su jomis ir piršlybas užbaigiančios sužadėtuvių apeigos. Tad šiandien apie sužadėtuves tegalime kalbėti kaip apie buvusį mūsų etnokultūros faktą.

ENGAGEMENT: THE MEANING AND DEVELOPMENT OF THE RITUALS

Summary

Engagement which has different words for it in Lithuania („pragėrai“, „sutartuvės“, „zaliotos“, „žiedynos“) represents the closing stage of match-making when in the presence of their parents, relatives and village community through the sacramental rituals established by pre-Christian traditions the pair's marriage was legitimized thus allowing them to start their family life. The earliest information on the structure of engagement rituals and meaning indicated above is found in historical sources of the Lithuania Minor coming from the 16th–17th centuries. The engagement ceremonies usually took place in autumn, somewhere around All Saint's Day, with the pair's parents, match-maker (as the chief of the rituals), relatives and villagers participating. It is likely that the participants used to drink hard, therefore, the regulations confirmed by the authorities and Church allowed to drink during engagement ceremonies no more than one barrel of beer. It was also required to inform the parish priest about the engagement and not to delay the wedding ceremony in church. When church wedding took root the engagement rituals persisted in Lithuanian wedding ceremonies till the 20th century as the morning rituals of the wedding day. Among the traditional engagement rituals we can mention: a symbolic payment for the bride given by the bridegroom through the match-maker to her parents, bride's ushering and seating near the bridegroom, pledging marital fidelity confirmed by drinking from one dish, exchanging „rings“ (which till the 19th century were represented by a white kerchief with a small bunch of ryes, taking hands and kissing, ritual dance „confusing relatives“, giving presents to the newlyweds.

Under the changed social-economical conditions and influence of other factors the engagement rituals lost in the 20th century their original meaning and after the World War II disappeared altogether. Today they are remembered only as a fact of past cultures.

RASA RAČIŪNAITĖ, Kaunas

KAI KURIE XX a. ŽEMAIČIŲ ŠEIMOS GYVENIMO ASPEKTAI

Šis straipsnis paremtas medžiaga, kurią autorė surinko 1993 m. vasarą Vytauto Didžiojo universiteto Etnologijos ir folkloristikos katedros suorganizuotoje etnografinėje ekspedicijoje Kretingos, Plungės, Skuodo, Mažeikių, Telšių rajonuose. Apklausos duomenys apibendrinti iš 30 informatorių, gimusių nuo 1900 iki 1933 metų. Pateikti 29 aprašai, kurie laikomi VDU Etnologijos ir folkloristikos katedros archyve. Čia mėginama atskleisti kai kuriuos šiaurės Žemaitijos šeimos gyvenimo aspektus, būdingus XX a. 3–8 dešimtmečiams.

Tradicinės lietuvių kultūros vertybės šeimoje pradeda nykti dar prieš Antarajį pasaulinį karą, o ypač po jo. Šiaurės Žemaitijos kaimo gyventojų šeima pokario laikotarpiu išgyvena daugelį negatyvių permainų (santuokos nestabilumą, alkoholizmą, gimstamumo mažėjimą, padidėjusį abortų skaičių, tradicinių moralinių normų nuvertinimą), kurias patiria visos Lietuvos – tiek miesto, tiek kaimo – gyventojų šeima. Šios permaitos yra bendros visiems Lietuvos regionams, todėl dėsningai jos yra palietusios ir šiaurės Žemaitijos kaimo gyventojų šeimą.

Iki XX a. 3–4-ojo dešimtmečio nesantuokinio kūdikio susilaukusi mergina buvo retas reiškinyš šiaurės Žemaitijos kaime. Tokia mergina buvo paniekinta tiek savo šeimoje, tiek kaimo bendruomenėje. Ypač skausmingai į tokią nelaimę reaguodavo merginos tėvai. Jie imdavo nebesirūpinti savo dukterimi, nekalbėdavo su ja, dažnai net nenorėdavo gimdyvei „bobutės“ į namus pakviesti. Kai kurie tėvai merginą su vaiku net iš namų išvarydavo, kad ji kitoms dukterims blogo pavyzdžio nerodytų. Jei tėvai būdavo atlaidesni, tai mergina augindavo vaiką prie savo tėvų.

Nesantuokinio kūdikio susilaukusi mergina buvo visam kaimui negarbė. Jei pasitaikydavo kaime tokių merginų, tai ne daugiau kaip viena dvi. Dažniausiai nesantuokinių vaikų susilaukdavo samdinės, neturtingos, be tėvų augusios mergaitės. Tokių merginų socialinė padėtis kaimo bendruomenėje buvo gana prasta. Jos ėjo tarnauti vien už maistą. Kaimo žmonių įsitikinimu, merga su vaiku – jau visam amžiui pasmerkta žmogus. Nesantuokinio kūdikio susilau-

kusi mergina vengė eiti į šokius, bijodama kaimo bernų pajuokos. Bet pasitaisydavo, kad mergina susilaukdavo ir 5–6 vaikų. Kaimo bendruomenė smerkė pamestas merginas, sakydama, kad „be šliūbo apsivaikavusi yra nusikaltusi Dievui“. Buvo manoma, kad nesantuokinis vaikas – Dievo bausmė. 1912 m. gimusi pateikėja iš Salantų pasakojo, kad atstūmusi vieno gyvanašlio ūkininko meilę, ir Dievas už tai ją nubaudęs: vėliau ji susilaukusi nuo vieno netikėlio nesantuokinio kūdikio.

Jei nelaimė atsitikdavo ūkininko dukrai, tai ji paprastai ištekėdavo.

Šiaurės Žemaitijoje kaime pasitaisydavo merginų, kurios mėgindavo nuslėpti nesantuokinio vaiko gimimą. Jos vos gimusį kūdikį įmesdavo į lapus arba įkeldavo duboj į ardus ir palikdavo. Kartais uždusindavo. Tiesa, tokie atvejai labai reti ir kaimo bendruomenės buvo ypač smerkiami.

Nusikaltusias dorai kaimo bendruomenė smerkdavo įvairiais pajuokos būdais. Antai Jakštienė iš Platelių parapijos prisimena savo senelių pasakojimą, kad dar XIX a. pabaigoje nesantuokinio vaiko susilaukusi mergina su šiaudų vainiku ant galvos buvo varinėjama aplink bažnyčią, pajuokiama visos parapijos. Skuodo rajono Vižančių kaime pasakota, kad šiame krašte aplink bažnyčią būdavo varoma ne mergina, bet bernas, nuo kurio mergina susilaukia nesantuokinio kūdikio. XX a. pradžioje tokį berną Velykų rytą aprišdavę šiaudais ir varydavę aplink bažnyčią, nes buvo manoma, kad bernas kaltas, jei apgavo merginą.

Šiaip į merginos nusikaltimą dorai buvo žiūrima griežčiau negu į vaikino, vis dėlto dorovės normas pažeidęs tiek vyras, tiek mergina buvo smerkiami vienodai. O tam tikros pajuokos formos buvo vartojamos kaip auklėjamoji priemonė jaunajai kartai.

Kaimo bendruomenėje neigiamai, su pašaipa žiūrėta ir į senmerges bei senbernius: jie nevykdą Dievo ir visuomenės jiems skirtos giminės bei tautos pratęsimo pareigos. Gyvenimas be vaikų kaimiečio sąmonėje suvokiamas kaip gyvenimas be tikslo. Kaimo žmogus racionaliai žvelgė į ateitį: „Neger nevest. Pasensi, kur dingsi. Nei prie jauno, nei prie seno nepritiksi. Kad taip visą amžių išbūtum jaunas! Senatvėj nuo visų atliksi“.

Iš senmergių ypač juokdavosi kaimo bernai. Nuėjus tokiai merginai į šokius, bernai šaipydavosi: „Būtų atsinešus kalakuto kiaušinių, būtų kalakučiais vedina parėjusi“. Senosios moterys sakydavusios, jog moteriai reikia turėti nors vieną vaiką – užvadėlį, nes „vienas pats gyvendamas kaip paukštis, negali turėti jokio užtarimo“. Vienas neturi kam aukotis, o šeimoje moteris turi aukotis ir vaikams, ir vyrui visą gyvenimą.

Tėvai saugojo dukters dorą ir neleido jai vienai niekur eiti. Jei išeidavo mergina į šokius, tai eidavo drauge su visu kaimo jaunimu. Pažeidusi šias elgesio normas, mergina tapdavo kaimo pajuokos objektu. Skaistybė buvo įstatymas, kurio mergina turėjo laikytis. Ypač merginos tėvai rūpinosi doru dukters elgesiu. Kartais eidavo net į kaimo vakarėlius stebėti savo dukterų.

Kiekviena mergina stengėsi gauti gerą vyrą. Vyresniųjų kaimo moterų pamokytos, merginos meldėsi ta intencija į šventąjį Antaną. Jos rūpestingai pri-

žiūrėdavo ir savo gėlių darželius. Buvo sakoma: jei mylėsi gėles – gausi gerą vyrą. Taigi geru elgesiu ir maldomis merginos stengdavosi užsitarnauti gerą gyvenimo draugą.

XX a. pradžioje dukterys bei sūnūs vedybiniam gyvenimui tėvų nebuvo specialiai rengiami. Motinos apie vedybinį gyvenimą tiesiogiai dukterims nekalbėjo, bet dukterys jas suprasdavo iš pusės žodžio. Motinos perspėdavo neapsirikti draugaujant su vaikinų, saugotis vyriškio kaip ugnies, neiti su juo į mišką, nesikalbėti su nepažįstamu. Motina draudė dukrai imti iš vyriškio bilietą į vakarėlį ar šokius, nes jis tada turėsiąs teisę į merginą.

Vedybinis gyvenimas buvo laikomas intymia sfera. Apie tai motina vengė pasakoti dukterims. Merginos apie vedybinį gyvenimą dažniausiai sužinodavo iš vyresniųjų kaimo moterų, tetų ar kitų giminaičių, kurios jautė pareigą perduoti šias žinias jaunoms merginoms. Šiaip apie gyvenimą šeimoje merginos sužinodavo iš nuogirdų: senosios kaimynės, susirinkusios į kurią trobą, tardavosi, „rokuodavosi“ apie savo praėjusį gyvenimą. Jos viską dėjosi į širdį.

Ištekėjusi moteris turėjo aukotis vaikams ir vyru – „nešti savo kryželį iki grabo lentos“. Vyras šeimoje pelnė duoną, o visi namų darbai ir rūpesčiai gulė ant motinos pečių. „Šerk gyvulius, vaikus augink, į bažnyčią eik, būk vergė“, – tokiais žodžiais apibūdino moters pareigas šeimoje pateikėja Petrikaitė iš Plungės raj. Pirmaisiais vedybų metais, kol marti nebuvo nusišėrusi savo gyvulių, ūkį paprastai tvarkė anyta. Marti nedrįsdavo anytai paprieštarauti. Ką pasakydavo anyta, tą dirbo, ką išvirdavo, tas gerai. Vėliau anyta būdavo raštiškai atidalijama ir išvedlaujama gyventi į kitą trobos galą – *pryšininkę*. Marti šeimninke tapdavo tik tuomet, kai ji su vyru pradėdavo mokėti seniems tėvams *karšiniams* ordinariją. Mirus vyrui, jei marti likdavo be vaikų, tai vyro tėvai, atidavę dalį, paprastai ją išvarydavę. Kartais našlei pasilikus vyro šeimoje, kai anyta viskam vadovavo, visur kišosi, būdavo sunkus gyvenimas. Žmonės sakydavę: „Visi karai prasideda ir baigiasi, o anytos su marčia nesibaigia“. Jei vyrui mirus likdavo vaikų, tai anyta stengėsi marčiai padėti, nes viso kaimo žmonės rūpinosi našlėmis.

Kaimo žmonių sąmonėje vaikų nebuvimas šeimoje – Dievo bausmė. Buvo manoma: „Jei tėvas žmogų nuskriaudęs, tai už tėvo griekus reikia atkentėti vaikams“. Tokio tėvo vaikai nesusilauks palikuonių. Neturinčios vaikų Žemaitijos moterys eidavo melstis į Žemaičių Kalvariją, bandė Dievo valią pakeisti aukomis, apžadais, rišdavo prie kryžių kaspinus, tikėdamos, kad jų prašymai bus išklausti.

XX a. pradžioje žemaičių šeimos buvo gausios. Moterys gimdė po 10–12 ir daugiau vaikų. Sutuoktiniai nevartojo jokių apsisaugojimo priemonių. Kiek Dievas vaikų duodavo, tiek moteris ir gimdydavo. Vaikų skaičius priklausė nuo vyro susilaikymo. XX a. viduryje kai kurios šeimos sucitį jau reguliavo pagal vaisingų ir nevaisingų dienų ciklą.

Iki Antrojo pasaulinio karo abortai nebuvo paplitę. Slaptai jie padėti daryti apie 1924 metus. Iki tol nėštumui nutraukti buvo vartojamos tradicinės liaudies medicinos priemonės. Norinčios išvengti nėštumo moterys kreipda-

vosi į bobutes, kurios joms padėdavo įvairiais būtais, žolelėmis, duodavo gerti išvirto pumpotaukšlio ar bulvių žiedų, liepdavo išsivanoti karštoje pirtyje. Vėlesniais laikais bobutės ėmė taikyti akušerines nėštumo nutraukimo priemones, kenksmingas net moters sveikatai. Tokios bobutės buvo teisiamos. Žmonės sakydavę, kad jos į pragarą eisiančios. Taip pat buvo smerkiamos ir nėštumo vengiančios merginos bei moterys. Apie tokių elgesį buvo pasakoma tiesiai į akis, o kartais tik už akių apkalbama. Iki Antrojo pasaulinio karo nėštumo vengimas buvo gana retas reiškinys, nes daugelis moterų laikėsi Bažnyčios religinių ir tradicijos nustatytų moralės normų.

Vaikų auklėjimu daugiausia rūpinosi motina, nes didesnę dienos dalį ji praleisdavo namie kartu su vaikais. Vyras dirbo žemės ūkio darbus, todėl mažiau laiko turėjo vaikams. Iš pat mažens vaikai pratinti prie darbo. Berniukus tėvas mokė lauko darbų, mergaites – motina namų ruošos ir kitų darbų. Tėvai nuolat primindavo vaikams nedaryti kas bloga. Taigi vaikus auklėjo „gerumu“, tiksliai žodžio neklausančius – „beržine koše“, diržu. Buvo manoma, kad vaiko nepauginsi neuždaugęs, nes nebijos. Vaikams nuolat buvo primenama, kaip kuriuo atveju elgtis. Tėvas mokė, kad prie stalo reikia sėdėti kaip bažnyčioje, prieš valgį ir pavalgį reikia persižegnoti, valgant nesijuokti. Auklėjimas vyko nuolat, kasdieninėje aplinkoje. Vaikai, stebėdami tėvų elgesį ir bendraudami su jais, pamažu įgydavo žinių, įgūdžių ir kultūros nuostatų, reikalingų tolesniam gyvenimui.

Vaikų religiniu auklėjimu šeimoje taip pat dažniausiai rūpinosi motina. Nuo mažų dienų ji mokė vaikus tikėjimo dalykų. Senosios moterys sakydavo: „Guldai vaikelį lopšelin ir žegnoji su jo rankyte“. Moralės normos vaikams buvo diegiamos vaizdingais pavyzdžiais: „Negal to ar kito daryti: Dievalis viską mato, net jei ir į duonkepį įlįsi. Jei taip darysi, į peklą nueisi, o ten virs, degins, skausmą reiks kentėti“ (Jakštienė iš Platelių par., Medsėdžių k.). Motina pratino vaikus kalbėti poterių kas rytą vakarą. Vaikams buvo sakoma, kad ant kairiojo peties tupi velnias, ant dešiniojo – angelas, todėl prieš gulant ar atsikėlus reikia persižegnoti, pasimelsti. Vaikai buvo mokomi prieš maldą peržegnoti duris ir langus, kad Dievas saugotų namus nuo pikto. Mat tikėta, kad už savos pirkios erdvės esanti svetima erdvė, pilna vėlių ir įvairių dvasių. Paprastai vaikai išmokdavo poterių iš motinų ar senelių. Kitose šeimose vakarinę maldą kalbėdavo visa šeima ir vaikai patys išmokdavo melstis. Šeima meldavosi kambario gale, prie lango, kur kabėdavo visa *rinka* paveikslų. Pateikėja Grabienė iš Skuodo raj. pasakojo: „Kai kokia bėda, vis šaukdavomės Mariją. Visa šeima meldėmės į švenčiausiąją Mergelę Mariją“.

XX a. 3–4 dešimtmetyje kasdieninė bendra malda šeimose pradeda nykti. Nors senoji karta dar kalbėdavo poterių bendrai, bet jaunimui buvo palikta laisvė. Šiandien vaikai kartu beveik jau nesimeldžia. Išlieka tik tokios šeimos bendros maldos formos, kaip Gegužinės, Spalinės (*Rožančios*), Kryžiaus dienos, kuriose dalyvauja visos kaimas. Iki šiol Žemaitijoje dar likęs paprotys per Kryžiaus dienas bendrai giedoti ar melstis kaimo kapeliuose (*markapiuose*).

Iki XX a. vidurio žemaičių šeimose skyrybų beveik nebūta. Žmonės saky-

davę: „Apsivedei, šliūbą priėmei, pasižadėjai mylėt viens kitą – tai kentėk“. Buvo laikomasi krikščioniškosios nuostatos: „Dievas pririšo – niekas negali beatrišti“. Skyrybos buvo ne tik didžiausia nuodėmė sutuoktiniams, bet ir negarbė visai šeimai. Nors vyras kartais ir mušdavo žmoną, ji vis vien kentėjo: tikėjimas neleido skirtis. Nesiskyrė kartais ir dėl turto. Ištekėdama mergina iš tėvų gaudavo dalį, kurią atsinešdavo į vyro namus. Išsiskyrusi, kur savo dalį beparneš?

Šeimose pasitaikydavo ir neištikimybės atvejų. 1901 m. gimęs pateikėjas Laureckas iš Mosėdžio parapijos pasakojo, kad neištikimybė šeimose jo augimo laikotarpiu buvo gana reta. Buvo manoma, kad vyras ir žmona šeimoje yra vienas kūnas, bet dvi sielos. Gana retai pasitaikydavo, kad abu sutuoktiniai būtų neištikimi. Jei vyras buvo neištikimas, tai moteris dažniausiai kentėdavo ir laukdavo, kol vyras pasikeis, pasens ir taps geresnis. Moteris jam atleisdavo ir jo išdavystės neprimindavo. Moteris nesiskyrė ir todėl, kad svetimas vyras vaikams neatstos tikro tėvo.

Neištikimybė buvo labai slepiama, tačiau pasitaikydavo, kad namuose žmona ir tarnaitė beveik kartu gimdė. Tokia vedusio vyro neištikimybė buvo žmonių smerkiama, laikyta didesne nuodėme negu merginai nusikaltus su vaiku.

Po Antrojo pasaulinio karo skyrybų pagausėjo. Pateikėja Zybartienė iš Plungės rajono prisimena, kad pirmosios skyrybos jos kaime įvyko apie 1943 metus. Pagrindinės skyrybų priežastys: sutuoktinių neištikimybė, nesutarimai dėl vaikų skaičiaus, tėvų kišimasis į sutuoktinių gyvenimą, o ypač girtavimas, ne tik vyrų, bet ir moterų.

XX a. pirmaisiais dešimtmečiais kaime žmonės kad ir išgerdavo per šventes, bet su saiku. Pateikėjas pasakojo, kad seniau, susirinkę į svečius, „visi geria pusbankelį po veiną čerkelį“. Alkoholizmas, kaip ir skyrybos, išplito po Antrojo pasaulinio karo ir tęsiasi iki šių dienų. Per penkiasdešimt pokario metų alkoholizmas sugriovė dorovinio gyvenimo nuostatas, tradicines elgesio normas, kurios buvo nusistovėjusios ankstesnėje kaimo kultūroje. Dabartiniai alkoholizmo padariniai – dažnos savižudybės, žmogaus asmenybės degradacija, šeimų irimas. Ekspedicijos metu 1993 m. vasarą Mosėdyje užfiksuotos dviejų vyrų savižudybės, Mažeikių rajone Tirkšlių kaime net penkios savižudybės (pasižymėjimai), susiję su alkoholizmu. Paplitęs ir moterų alkoholizmas dabartiniame Lietuvos kaime. Viename iš minėtų kaimų rasta net dešimt moterų, kurios geria kartu su vyrais kasdieną, net ištisais mėnesiais. Tokio deformuoto socialinio elgesio moterys gyvena laisvą šeimyninį gyvenimą: susidėjusios su ketvirtu ar net penktu vyru.

Be minėtų neigiamų alkoholizmo padarinių, tokių kaip savižudybės, asmenybės degradacija, šeimų skyrybos, deformuotas socialinis elgesys, reikėtų paminėti ir panašius į poligamiją bei poliandriją reiškinius, kurių ekspedicijos metu užfiksuota keletas. Plungės rajone užrašyti trys poliandrijos atvejai ir vienas poligamijos atvejis Mažeikių rajone.

Minėti duomenys rodo, kad XX a. viduryje ėmė nykti per šimtmečius Lietuvos kaime nusistovėjusios elgesio ir dorovės normos, religinė pasaulėžiūra,

tradicinė patriarchalinė kaimo kultūra. Per 50 sovietmečio metų šeimos dvasinio gyvenimo gyvybinė sistema Lietuvos kaime buvo beveik sugriauta. Viso to rezultatas – gyvenimas be dorovės normų. O jas dar neseniai daugelis kaimo žmonių laikė nekintamomis ir šventomis. Per pastaruosius dešimtmečius kaimo žmonių deformuotas socialinis elgesys (skyrybos, savižudybės, nesantuokiniai ryšiai, abortai, alkoholizmas ir kt.) silpnino ir griovė šeimos ir visos tautos gyvybingumo pamatus. Šios netradicinės elgesio formos didino atotrūkį nuo tradicinių sakralinių vertybių bei praeities kartų pasaulėjautos.

Dabar visos inteligentijos, kultūros ir švietimo darbuotojų, masinių informacijos priemonių pastangos turėtų būti kreipiamos į tradicinių kaimo vertybių susigražinimą. Ypač svarbų vaidmenį čia galėtų atlikti Bažnyčia, rengdama jaunas šeimas santuokai, kurdama šeimos dvasinio, dorovinio gyvenimo pamatus. Antraip dorovinių vertybių netektis gali labai pražūtingai atsileipti tautos demografinėi padėčiai.

SOME ASPECTS OF SAMOGITIA FAMILY LIFE IN THE 20-TH CENTURY

Summary

This article presents the data of interrogation which took place in the north of Samogitia in 1993. The period analysed covers the third to eighth decades of this century. Traditional Lithuanian cultural values concerning family life start vanishing after – and even before – the Second World War.

Until the third or fourth decades of the 20-th century, an unmarried woman with an illegitimate child was a rare phenomenon in the village of the north Samogitia. Such a woman was denounced by her parents and village people alike. While there was a certain difference in treating any transgressions from moral norm – a girl was treated much more strictly than a young man – those who had breached them stood equally condemned, regardless of their sex. Certain forms of derision used to act as a means of educating the young generation.

Likewise, the village community questioned the role of bachelors and spinsters, who were perceived negatively: by not prolonging the line of life, they did not perform their duty towards God and society. Married life was considered to be an intimate sphere about which mothers avoided talking to their daughters. Mothers used only to preserve their daughter's morals by giving symbolical warnings. Samogitian families were large (10–12 children). Until the Second World War contraception was a rather rare phenomenon because most women observed religious and traditional moral norms.

The common family prayer began to disappear in the third and fourth decades of this century. But the tradition of the days of the Cross, in which all the villagers gathered in the cemetery to sing chants, has survived to this day.

Until the mid-twentieth century there were almost no divorces. Divorce was considered to be the greatest dishonour for both the spouses and their families. The number of divorces increases after the Second World War. The causes are as follows; infidelity, disagreements over the number of children, and alcoholism (most of all). Widespread alcoholism and other negative phenomena, such as suicides, degradation of personality and divorces, caused polygamy and polyandry – there are few known facts.

From all the data one can draw conclusion that in the mid – twentieth century norms of behaviour and moral, religious perspective and the traditional patriarchal culture established in a Lithuanian village hundreds years ago started to vanish. As a result, people started living without the moral norms, which, not long ago, most country people considered immutable and sacred.

HABIL.DR. LAURA PIŠKINAITĖ KAZLAUSKIENĖ

IKIKRIKŠČIONIŠKOSIOS IR KRIKŠČIONIŠKOSIOS PASAULĖŽIŪROS PARALELĖS BITININKYSTĖS RITUALUOSE

Bitininkystės ritualų kilmės aiškinimo pagrindas yra sudėtingas priežastinis ryšys tarp verslo gamtinio pagrindo ir žmonių techninių sugebėjimų. Aiškumo dėlei reikia priminti, kad, pirma, žmonės negalėjo iš anksto nuspėti vietų, kur spiečiai apsigyvens. Antra, iki rėminių avilių pasirodymo (Lietuvoje nuo XIX a. 7-ojo dešimtmečio) techninės galimybės buvo menkos. Dažnai dėl neaiškių priežasčių netikėtai žūdavo dešimtys ir net šimtai bičių šeimų¹. Tačiau ir tokiomis sąlygomis bitininkai dirbo ir rodė sumanumą².

Žmonių bejėgiškumą atspindėjo įvairių reiškinių garbinimas, bitėms ir jų gyvenimo būdui buvo priskiriamos antgamtinės savybės. Ritualais mėginta „užmegzti“ ryšį au antgamtinio pasauliu, siekta užtikrinti bitininkystės sėkmę. Įdomu tai, kad anksčiau už Lietuvą krikštą priėmusiuose kraštuose (Čekija – VI–VII a., Vokietija – VI–VIII a., Lenkija – X a.) XX a. pradžios bitininkystės ritualuose pagoniškų elementų mažai arba visai nėra³. Lietuvoje, įvedus krikščionybę XIV ir XV a., dauguma pagoniškų apeigų buvo papildytos krikščioniškų apeigų elementais arba pagoniški elementai pakeisti krikščioniškais. XX a. pirmojoje pusėje bitininkystės ritualai dar reiškėsi kaip maginio ir religinio sinkretizmo derinys. Deja, renkant medžiagą apie šiuos ritualus ne visuomet buvo užrašomi liaudies aiškinimai, tad dažnai yra įmanomas tik teorinis jų aiškinimas. Nėra nurodytos ritualų gyvavimo ir išnykimo datos, trūksta duomenų, kurie leistų nustatyti ritualų paplitimą.

¹ Stankevičius M. Apie bites. Vilnius, 1921. P. 6.

² Ašakaitis P. [P. Mašiotas] Trusas apie bites. Tiltė, 1885. Nr. 7/8. P. 202 rašė: „Trusas apie bites ne didelis, tai ne lauko darbas; bitininkas daugiau dirba protu ne kaip rankomis; bitės pačios rūpinas apie save – bitininkas tik padeda joms: palengvina jų gyvenimą, sergsti nuo nelaimių“.

³ Żr. Bystron J. S. Studya nad zwyczajami ludowymi. Kraków, 1917. S. 24–39.

Lietuvių mitologijoje bitės buvo susijusios ir su pomirtiniu – požeminiu vėlių pasauliu, ir su dangiškuoju – Dievo pasauliu. Pirmasis tikėjimas yra pagoniškos kilmės, antrasis – susiformavo krikščionybės įtakoje.

Mirtis ir laidotuvės. Žmonės įžvalgiai pastebėjo, kad netekusios globėjo bitės dažniausiai išmiršta. Tikėta, kad bitės ar dalis jų lydi mirusį bitininką į aną pasaulį⁴. Taigi mirštant bitininkui reikėjo pasirūpinti, kad, pagal similinės magijos principą, bičių paskui save „neišsivestų“ šeimininkas. Namieškiai turėjo bites išpėti apie šeimininko mirtį⁵. Išvežant į kapines mirusį, aviliai apsakami, sujudinami⁶ arba tris kartus pabeldžiama⁷. Kai kur prie avilių buvo sakomos magiškos formulės⁸: „Bitelės, jūsų šeimininkas numirė“ (Telšių aps., Ubiškės mstl.), „Bitelės, miršta gaspadorius. Pasibudinkit“, „Šeimininkas mirė, o jūs gyvenkit“ (Prienuų raj., Anglininkų k.).

K. Kapeleris yra užrašęs, kad XIX a. lietuvininkai žadino ne tik bites, bet ir galvijus tvarte tardami: „Mūsų gaspadorius mirė“. Pasak autoriaus, šis pagoniškas paprotys aiškinamas tuo, kad galvijai klausytų šeimininko⁹. O kad bitės klausytų šeimininko, jį prieš savo mirtį turėjo skirti pats bitininkas (Lazdijų raj., Valančiūnų k.)¹⁰.

Naujasis bičių savininkas turėjo kiekvieno avilio šeimai pasakyti: „Bitininkas mirė. Dabar aš jūsų šeimininkas“ (Jonavos raj.)¹¹. Taip pat reikėjo pažadinti ir perduoti kitam asmeniui tas bites, kurias prižiūrėjo miręs bičiulis: „Kelkitės! Jūsų bičiulis numirė!“ (Zarasų aps., Galminių ir Žukliškės k.)¹². Panašia veiksmo ar žodžio magija bitės buvo žadinamos visoje Lietuvoje. Tik Seirijų apyl., Kamorūnų k. reikėjo mirusio šeimininko plaukų sruoga apsmilkyti bites, kad neišnyktų¹³. Tikėta, kad, žmogui peržengus pomirtinio pasaulio slenkstį, jo kūnas įgyja antgamtinių savybių. Vadinasi, ir bitininko plaukai, kuriais smilkoma, pagal similinę magiją, įgyja šventintos ritualinės atributikos (verbos, smilkalų) savybių. Jei prie mirusio bitininko užgesdavo vaškinė žvakė, reiškė, kad bitės išnyks¹⁴. Tikėta, kad bitės, pirktos iš namų, kur mirė šeimininkas, nesiseka¹⁵.

Vilniaus aps., Miškininkų k. per laidotuves bitininkui drausta liesti avi-

⁴ RS 963(6). Rokiškis.

⁵ LTR 2069(291). Zarasų aps., Katuškės k.

⁶ LMD III 57b (86). Lydos aps., Rađūnios par.; VUB RS. F. 81. B. 292. Kaišiadorių raj., Grauzų k.

⁷ Znamierowska-Prüfferowa M. Folklor pszczelarzy, prawo zwyczajowe i wierzenia z nim związane // Ethnographica. Wilno, 1937. S. 28.

⁸ LTR 1582(11613); LTR 14(112).

⁹ Kapeleris K. Kaip senieji lietuvininkai gyveno // Lietuvininkai. Vilnius, 1970. P. 388.

¹⁰ LTR 1315(131).

¹¹ ES 945(4).

¹² LTR 1722(11).

¹³ LTR 1436(133).

¹⁴ VUB RS. F. 81. B. 128. Marijampolės raj., Balaikų k.

¹⁵ LMD I 580(39).

lius, o laidotuvių dalyviams – sukiotis apie bites¹⁶. Pirmą, bitininkas yra tarpininkas tarp dalies (jam priklausančių bičių) ir visumos (jai priklauso ir vieno šeimos nario išėjimas į pomirtinį pasaulį). Antra, laidotuvininkai bityne visais atvejais buvo nepageidaujami. Pasakota, kaip mirusio bitininko giminaitis užpykęs, jog tasai jam nepaskyręs bičių. Būdamas laidotuvėse, jis nuėjęs pas bites, su pavydu kažką pagalvojęs, ir bitės išmirusios¹⁷. Tikėta, kad bites į pomirtinį pasaulį gali išsivesti ir žmogus, kontaktavęs su bitėmis tik per medų. Dėl to buvo draudžiama duoti ar skolinti medaus mirštančiam ligoniui, esą jam mirus ir bitės išmirš¹⁸. Šiuo atveju medaus galima tik parduoti, nors kai kur net parduoti jį žmonės vengė. Ligonio artimieji, grąžindami indą, kur buvo medus, turėjo simboliškai atiduoti dalelytę savo namų – įdėti į indą gabalėlį duonos¹⁹. Vilniaus aps., Miškinų k. valstiečiai tikėjo, kad bitėms gali pakenkti bet koks sąlytis su ligoniu, todėl jam neduodavo indo, iš kurio buvo maitintos bitės. Bites netgi išnešdavo iš sodybos, kur būta ligonio²⁰.

Bitės liaudies tikėjimuose turėjusios savybę nuspėti mirtį. Apie tai jos pranešdavusios padirbtu iš korių „kryžiumi“ arba „karstu“. Aiškinimai, kieno mirtį pranašauja bitės, skiriasi. Zarasų aps., Tiltiškės k. buvo aiškinama, kad mirsiąs šeimininkas²¹, Dusetų vls. – kad kuris nors bičiulis²². Blogį pranašaujančius korius su ženklais stengiasi kuo greičiau išpjauti, tikintis taip užkirsti kelią artėjančiai nelaimei.

Bitėms reikėjo pranešti ne tik apie bitininko mirtį, bet ir apie kitus svarbesnius liūdnius ar džiugius namų įvykius. Jei bitininko namuose buvo šermenys, reikėjo prie avilio sakyti: „Eikite, bitelės, į pagalbą, mirė mamele (tėvelis)²³; jei vestuvės ar krikštynos: „Bitelės, bitelės, prašom į vestuves“ (į krikštynas)²⁴. Valstiečiai aiškina, kad bitėms pranešus apie nelaimę, jos išprašančios Dievą užkirsti kelią kitoms nelaimėms²⁵. Taigi tikėta, kad bitės yra tarpininkės tarp žmonių ir Dievo. Kaip jos šią savybę „įgijo“?

Bičių šventumas. Lietuviai nuo seno bites laikė šventomis pirmiausia dėl jų tariamo ryšio su pomirtiniu pasauliu. „Bitės yra šventas sutvėrimas, nes po mirties žmogaus siela apsigyvena bitėje“²⁶. XX a. pirmojoje pusėje

¹⁶ Znamierowska-Prüfferowa M. Min. veik. P. 29.

¹⁷ Ten pat.

¹⁸ LMD III 57b (87). Lydos aps., Rodūnios par.; LTR 63(14). Švenčionių aps., Vosiūnų par., Pupiena; LTR 760(372). Dusetų par., Žukliškių k.

¹⁹ LTR 2239(293).

²⁰ Znamierowska-Prüfferowa M. Min. veik. P. 28.

²¹ ITR 2344(34).

²² ITR 64(1110).

²³ VUB RS. F. 81. B. 202. Jurbarko raj., Openiškės k.

²⁴ LMD 747(210). Lydos aps., Nočios par.; Elisonas J. Mūsų krašto fauna lietuvių tautosakoje // Mūsų tautosaka. Kaunas, 1932. T. 5. P. 21; Lietuvių tautosaka. Vilnius, 1968. T. 5. P. 907.

²⁵ LMD 474(773).

²⁶ VUB RS. F. 81. B. 292. Kaišiadorių raj., Graužų k.

bitės dažniau laikytos šventomis dėl jų konkrečios naudos bažnyčiai. Užrašyta pora dešimčių varijuojančių aiškinimų, kad „bitės yra šventi vabalėliai, nes daro vašką bažnyčių žvakėms“, „be žvakės ir danguj tamsu“, „be šventintos vaškinės žvakės žmogui nėra lengva mirtis, ir kai žmogus miršta, graudulinė žvakė turi degti“²⁷. L.A. Jucevičius rašė, kad Švenčionių ir Zarasų apskrityse yra matęs, kaip per Jurgines žmonės nešė į bažnyčią iš vaško nulipdytų naminių gyvulių figūrėlių. Per kitas šventes parapijiečiams buvo pardavinėjamos vaškinės figūrėlės, vaizduojančios žmogaus kūno dalis: kojas, rankas, akis ir pan. Jas pirkto žmonės, ištikti negalių. Autorius dar pridūrė, kad tokiomis aukomis vaškas grįžta bažnyčiai ir ne tik tą pačią dieną būna po kelis kartus parduodamas, bet dar ir kitoms šventėms paliekamas, klebonui šitai kartais atneša kelis šimtus gryo pelno²⁸. Kadangi vaškas buvo vertingas, reikalauta jį taupyti: „Vaško nemėtyk – bitės nesiseks“²⁹. Bažnyčias elektrifikavus, viena iš priežasčių, kodėl bitės yra šventos, pamažu buvo užmiršta. Žmonių bendruomenėje išliko nemotyvuota pagarba idealiai besitvarkančiai bičių bendruomenei: „Bitės (ir skruzdėlės) – šventi Dievo sutvėrimai, užtai avilin (ir skruzdėlynan) niekada griausmas ir netrenkia“ (Daugailių vls., Krūminių k.)³⁰.

Nauda iš bičių ir jų šventumo aureolė formavo pagarbų požiūrį į jas. „Bitės yra šventi vabalėliai. Jų negalima naikinti ar skriausti. Kuris taip elgiasi, nusideda Dievui“ (Raseinių aps., Kėbalių k.)³¹. Žmogus, panaudojęs prieš bites ugnį ar vandenį, galėjo susilaukti Dievo bausmės. „Jei prieš bites panaudosi ugnį, tai gali užsidegti namai, o jei vandenį – kiti metai bus šlapi ir supus bulvės“ (Rokiškio raj., Panemunėlio apyl.)³². Smilinės magijos principas – neigiamas veiksmas galįs sukelti neigiamą atoveiksmį. „Degant bitėms ar žmogui, ant dangaus pašvaistėj matosi kryžius, degant gyvuliams – stulpas“ (Skaudvilės vls., Būgų k.)³³. Bitės prilyginamos žmogui, todėl einant pro dirbančias bites, kaip ir pro dirbančius žmones, reikėjo palinkėti: „Padėk, Dieve“ (Punia)³⁴. Įgėlus bitei draudžiama keikti: „Velnius, kad tu nudvėstum“. Reikia sakyti: „Kad tave ponas Dievas“.

Siekimas pamaloninti Dievą reiškėsi konkrečiais (netgi šventvagiškais) veiksmais. Suvalkijoje ir Dzūkijoje žinomas paprotys dėti į avilį pašventintą Ostiją; išsiėmus iš burnos bažnyčioje, ji buvo nešama namo maldaknygėje³⁵.

²⁷ LTR 1546(104). Vegerių vls., Gėpaičių k.; LTR 1671(15). Raseinių aps., Apolonovkos k.; Znamierowska-Prüfferowa M. Min. veik. P. 23–24; Gyvenimo mokykla patarlėse ir priežodžiuose / Surinko M. Vosylius. Marijampolė, 1936. P. 68; LTR 2385(49).

²⁸ Jucevičius L. A. Raštai. Vilnius, 1959. P. 198–199.

²⁹ LTR 1658(553); LTR 451(39510); Elisonas J. Min. veik. P. 23.

³⁰ LTR 2281(48)

³¹ LTR 136215.

³² ES 963(2).

³³ LTR 2376(76).

³⁴ Elisonas J. Min. veik. P. 22.

³⁵ Ten pat. P. 24; LTR 600(34); LTR 725(336); LTR 374d (2430).

Žmonių vaizduotė sukūrė pasakojimų, kaip bitės apie Ostiją nulipdo iš vaško „kieliką“ (Alytaus aps., Mikabalių k.)³⁶. Panašią galią turėjo ir švento daikto vaškinė imitacija: Alytaus aps., Liepiškių k. į avilį buvo dedama vaškinė taurė („kielikas“)³⁷. Sąlytis su šventu daiktu veikia teigiamai: bitės nemirštančios, nešančios daug medaus, spiečiai neišlekią, dar ir svetimi atlekią.

Bičių išleidimas iš avilio. Pavydūs bitininkai pavasarį bites iš avilio išleisdavo per išdžiovintą vilko gerkle. Aiškinama, kad tuomet jos pjaunančios kaimynų bites ir plėšiančios jų medų (Zarasų aps., Šalinėnų k.)³⁸. Kontaktine magija pagrįstas patarimas, kaip pakenkti konkrečiam žmogui: „Bites reikia pamaitinti sudžiovinta, sutrinta ir sumaišyta su medumi gyvate, avilius nuvežti į jo lauką, o pačiam užėti pas jį į namus“ (Valkininkų par.)³⁹. Vadinas, antru veiksmu reikėjo peržengti net bitininko valdų ribas. Ukmergės raj., Daugailių k. tikėta, kad į dūminę įdėjus duonos trupinių iš elgetos maišelio ir aprūkius bites, jos kalėdosiančios kaip ubagai, t.y. pjauniančios kaimynų bites ir nešančios jų surinktą medų⁴⁰.

Bitininkai pavasarį išleidžiamas bites apsmilkydavo iš kunigo ar zakristijono gautais šventintais smilkalais (Ukmergės aps., Trakinių k.)⁴¹, avilius apšlakstydavo velykiniu vandeniu (Telšių aps., Tirkšlių k.)⁴².

Kad apgintų savašias bites nuo svetimųjų, Vilniaus aps., Miškinų k. bitininkai avilius smilkė degutu, tepė išmatomis, į avilio laką dėjo pavogtą iš bažnyčios šventintą žvakę⁴³. Pirmais dviem atvejais svetimas bites tikėtasi atgrasinti blogu kvapu, trečiuoju – švento vogto daikto galia.

Norint atpažinti juodąją magiją užsiimančių žmonių, reikėjo iš laukinių bičių vaško nulipdyti žvakelę ir per adventą, per Rarotas bažnyčioje besimeldžiant uždegti. Raganaujantis žmogus tuomet pasirodysiąs atsisukęs nugarą į altorių⁴⁴.

Žemės ūkio darbai ir bitės. Svarbiausi lietuvių verslai žemdirbystė ir gyvulininkystė taip pat atsispindi bitininkystės ritualuose. Antrojoje balandžio pusėje, išėjęs pirmą kartą arti, bitininkas imdavo sauja žemės ir berdavo ant avilio. Dar geriau – žodžio netarus, pavogti žemės iš po ariančio kaimyno kojų ir užpilti ant avilio, tuomet bitės jau nepaliks jo (Vilniaus

³⁶ LTR 1296(211).

³⁷ LTR 374e (2154).

³⁸ LTR 150(12).

³⁹ LMD III 57b (46).

⁴⁰ VUB RS. F. 81. B. 412.

⁴¹ LTR 1508(267).

⁴² LTR 600(2126).

⁴³ Znamierowska-Prüfferowa M. Min. veik. P. 24–26.

⁴⁴ Elisonas J. Min. veik. P. 22–23.

aps., Miškinų k.)⁴⁵. Žemė pagal smilinės magijos principą prilyginama bitėms, o jos poveikis sustiprinamas iš kaimyno pavogta sėkme.

Racionalesnis yra draudimas arti bičių važiuoti su vežimu ar tempti per kiemą akėčias. Aiškinama, kad tuomet bitės ima bastytis kaip girtos ir nyksta⁴⁶. Iš tiesų bitės ypač puola arklius ir, suprantama, šitaip pačios miršta. Buvo neleidžiama po bityną vaikščioti kitiems naminiams gyvuliams bei paukščiams. „Jei kiaulė prie bičių vaikščioja, tai bičių nebus“ (Trakų aps., Alešiškių k.)⁴⁷. Nesuderinama priešprieša tarp chtoniškojo pasaulio gyvulio – kiaulės ir dieviškojo vabzdžio – bitės! „Bitėms labai kenkia, jei višta po aviliu padeda kiaušinį (Vilniaus raj., Miškinų k.)⁴⁸. Tyčia po aviliu padėtas kiaušinis su neišsiritusiu negyvu viščiuku pakenkdavo bitėms – jos nueidavo niekais⁴⁹. Vištos buvo laikomos bičių priešais, mat vaikščiodamos po sodą, daug jų sunaikindavo.

Pušaloto vls., Spirakių k. užrašyta tokia maginė apeiga: bičiuliai, anksti pavasarį sėdami pupas, eidavo aplink gryčią. Šeimininkas eidavęs pirmas atžagarias, bičiulis – veidu į jį iš paskos. Bičiulis sakydavęs: „Kas čia eina?“ Šeimininkas: „Ponas Dievas“. Bičiulis: „Ką jis neša?“ Šeimininkas: „Geras dienas!“ Tai padėka Dievui už padėjimą bitininkauti⁵⁰. Šeimininkas tapatinamas su bičių globėju – Dievu. Šis paprotys forma ir turiniu artimas „Kūčių duonos“ nešimui aplink pirkią ar alaus nešimui per Velykas⁵¹. Vilniaus aps., Miškinų k. bitininkai, norėdami, kad sektųsi bitės, barstė avilius kviečių ar kitokiais grūdais⁵². Grūdai galėjo simbolizuoti ir bites, tačiau paprotys apipilti grūdais reiškė sėkmės ir laimės palinkėjimą ir kitomis progomis (pvz., apipildavo jaunuosius per vestuves).

Bičių spietimas. Ritualais siekta „pažaboti“ bičių dauginimosi procesus, pirmiausia neišleisti savų ir vilioti svetimus spiečius. Maginės apeigas atlikinėjo tiek bitininkai, tiek kiti, panorę turėti bičių. Dėl to maginiai veiksmai peržengia bityno ribas: apeigos dažnai atliekamos bažnyčioje ar šventoriuje per Velykas, Užgavėnes, Kūčių ar Grabnyčių dieną. Populiari tebeliko archainė gamtos valdymo (taip pat spiečių sulaikymo, jų priviliojimo, uždarymo) forma – magiškas ratas, į kurį nepatenkančios piktosios dvasios.

Spiečiams susimesti ir privilioti būdavo naudojami tušti aviliai ir į medžius keliami specialūs inkilai. Subačiuje jie kelti Šeštinių rytą, Palangoje – Gandro dieną (kovo 25 d.). Tikėta, kad bitės kovo 25 d. pradeda dirbti

⁴⁵ Znamierowska-Prüfferowa M. Min. veik. P. 25.

⁴⁶ Ten pat. P. 24.

⁴⁷ LTR 904(86).

⁴⁸ Znamierowska-Prüfferowa M. Min. veik. P. 24.

⁴⁹ Ten pat.

⁵⁰ Elisonas J. Min. veik. P. 21.

⁵¹ Vėlius N. Senovės baltų pasaulėžiūra. Vilnius, 1983. P. 142–144.

⁵² Znamierowska-Prüfferowa M. Min. veik. P. 25.

(Šalčininkų raj., Miežionių k.)⁵³ ir inkilo įkėlimas tą dieną atnešęs sėkmę. Spiečius turėjo privilioti inkilai, kelti iš kaimyno Kūčių vakare pavogtomis vadelėmis⁵⁴. Ukmergės vls., Pagirių k. vadelės buvo vagiamos Velykų rytą iš anksčiausiai atvykusiojo į bažnyčią. Taip elgtis valstiečius skatino tikėjimas magiška „vogto daikto“ galia, o ankstyvas atvykimas į bažnyčią greičiausiai turėjo lemti inkilui ankstyvus, taigi ir stiprius spiečius.

Zarasų vls., Degučių k. inkilą pririšdavo virvele; ją pirmą Velykų dieną per Prisiėlimo procesiją slapta žeme vilko aplink bažnyčią⁵⁵. Palangoje inkilo anga buvo pridengiama sidabrinio pinigų⁵⁶. Sidabrinei kulkai, sidabriniam pinigui liaudies tikėjimuose buvo priskiriama magiška galia – jie tariamai įveikdavo piktašias dvasias.

Širvintų raj., Alionyse inkilą įkėlęs žmogus pirmą Velykų dieną per Prisiėlimo Mišias į kambario kertę mesdavo smulkių skiedrelių⁵⁷; jos turėjusios prišaukti į inkilą spiečių. Spiečiui prišaukti skirta ir tokia maginė apeiga: eidamas aplink darželį su laumšluote šeimininkas turėjo kalbėti maldelę: „Bitelės, ateikit į mano darželį! Čion su žiedeliais, bitinėli, eikš į mano darželaitį. Čion angelų lovatės, minkšti patalėliai, pailsėsite. Amen, amen, amen, amen, amen, amen, Pondie, žegnok mano darželaitį“⁵⁸. Maginio rato poveikis sustiprintas magine bitėms ir Dievui adresuota formulė. Pajstrio k. (Panevėžio raj.) bitininkams netgi vežimo ratas asociavosi su spiečius sulaikančiu magišku ratu: „Jei kuriam žmogui prie bažnyčios išvadelėsi arklį ir ratų kuoliukus ištraukysi, tai bitės į namus ateis“⁵⁹.

Liaudies pasaulėjautoje bitės avilyje asociavosi su vaisiumi gimdoje, todėl Raseinių aps., Būdų k. tikėta, kad avilyje bitės gerai gyvens tuomet, kai jį dirbti padės nėščia moteris⁶⁰. Tikėjimas, pagrįstas panašumo principu, maginiame veiksmu realizuojamas kontakto pagalba. Žemaičiai avilius darė per mėnulio pilnatį, kad jie visada būtų pilni medaus⁶¹.

Bitininkai naujo avilio viduje įkirsdavo kryžiuoką ir įlašindavo žvakės vaško arba kryžiuoką išrūkydavo vaškinės žvakės dūmais⁶². Kupiškio vls. bitininkai išrūkydavo visą avilio ertmę ir dar pabarstydavo smilkalais⁶³. Kupiškio ir Vabalninko vls. naujas avilys buvo aprūkomas grabnyčine žvake iš išorės, o vidun įdedamas šventintos žvakės kryželis⁶⁴. Pateikti pavyzdžiai

⁵³ LTR 2284(353). Palanga; ES 544(16).

⁵⁴ LTR 444(353).

⁵⁵ LTR 2088(222).

⁵⁶ LTR 2284(353).

⁵⁷ ES 1081(21).

⁵⁸ Lietuvių tautosaka. T. 5. P. 907.

⁵⁹ Elisonas J. Min. veik. P. 24.

⁶⁰ LTR 248(12b).

⁶¹ ŠAM. B. 97. Telšių vls., Siraičių k.

⁶² ES 1041(7).

⁶³ LTR 1560(31).

⁶⁴ ŠAM. B. 97. Bitininkystė Kupiškio ir Vabalninko vls. Užrašė J. Petrulis 1946 m.

rodo, kad minėti papročiai susiklostė krikščionybės įtakoje arba kartu su krikščionybe atėjo iš gretimų šalių. Kurdamas naujoje vietoje bityną, dažnas lietuvis parinktai vietai pašventinti kvietėsi kunigą.

Zarasų aps., Šalinėnų k. Velykų rytą, tą valandą, kai procesija eina aplink bažnyčią (tai skelbia varpų skambėjimas), bitininkai tuščius avilius kilsteldavo nuo žemės; tikėta, kad tuomet į juos atskris spiečių⁶⁵. Utenos aps., Klabinių k. tuo metu kilnojami ir aviliai su bitėmis⁶⁶. Tuomet jos būnančios ramios, darbščios, vaisingos, nešančios daug medaus. Avilyš čia – maginis instrumentas, kurio pakėlimas tam tikru metu (pirmuoju atveju – similinė, antruoju – kontaktinė magija) asociavosi su spiečiančiomis bitėmis. Bites spiestis galėjo paskatinti ir nuodėmės išpažinusio žmogaus kvapas – tereikėjo parėjus po išpažinties (vadinasi, ir priėmus Komuniją) nevalgius papūsti bitėms pro lakelę (Valkininkų parapija)⁶⁷. Apšvarinta ir pašventinta žmogaus dvasia įgyjanti atgamtinių sąvybių.

Kad spiečius nepabėgtų, Trakų aps., Gudžionių k. aplink avilį apnešdavo šv. Agotos duonos ir įmesdavo ją vidun arba aplink avilį apibrėždavo ratą su Trijų Karalių dieną šventinta kreida⁶⁸. Zarasų aps. sodą apsodindavo Verbų sekmadienį pašventintomis šakelėmis⁶⁹. Vilniaus aps., Miškinų k. bitininkai išsipjaudavo vos išsprogusių vytelių, susmaigstydamo į žemę aplink avilį ir dar su kūliaraiša aprišdavo⁷⁰. Magiškas ratas, ypač apibrėžtas šventintu daiktu, kaip kryžiaus ženklas (Vilniaus aps., Miškinų k. per Tris Karalius šventinta kreida pažymėdavo avilius trimis kryželiais⁷¹), turėjo apsaugoti nuo spiečius išvedančių piktųjų dvasių.

Spiečiams „prišti“ Palangos apyl. buvo naudojamas virvagalis, rastas prieš parlekiant gegutei, – juo aprišdavo avilio koją⁷². Zarasų aps., Antalieptės vls. virvagaliais aviliai būdavo surišami tarpusavyje⁷³. Čia, taip pat Klaipėdos aps., spiečiams suklaidinti Didįjį ketvirtadienį sumainydavo avilių kepures⁷⁴. Marijampolės aps., Nendrinų k. bitėms spiečiant buvo kalbami poteriai. Tai nebuvo įprasti poteriai. Valkininkų parapijos gyventojai žinojo, kad bitininkas turi mokėti „bičių poteries“. Jei poterių nemokės – bičių neturės. Bites daugintis, matyt, paskatindavo tokie poteriai: „Aukit, bitelės, aukit, bujokit, aukit, lapokit, šakokit“⁷⁵. Lazdijų raj., Mankūnėlių k. bites tikėtasi sulaikyti pamaitinus prieš spietimą per Velykas pašventintu cukrumi⁷⁶.

⁶⁵ LTR 1276(181).

⁶⁶ LTR 1946(266).

⁶⁷ LMD III 196(429).

⁶⁸ LTR 1406(477). Trakų aps., Aukštadvario vls., Gudžionių k.

⁶⁹ LTR 355(8930).

⁷⁰ Znamierowska-Prüfferowa M. Min. veik. P. 26.

⁷¹ Ten pat.

⁷² LTR 2284(354).

⁷³ LTR 604(19).

⁷⁴ LTR 796(48226); LTR 604.

⁷⁵ LTR 1312(68); LMD III 196(430); Lietuvių tautosaka. T. 5. P. 907.

⁷⁶ LNM. B. 73. L. 45.

Spietimosi dieną už magiško namų rato pašaliniais asmenimis nebuvo leidžiama išsinešti jokio namų daikto. Pasitaikydavo, kad kas nors tyčia ateidavo skolintis. Tokiam reikėdavo atsakyti, nes manyta, jog paskolinus daiktą paskui jį bitės išbėgsiančios (Vilniaus aps., Miškinių k.)⁷⁷. Išvesti bites esą galima ir pavogtu iš avilio daiktu. Vagiui einant per lauką „spiečius ant galvos sėda, ir turi sau nuosavas bites“⁷⁸. Išnešamą daiktą valstiečiai siejo su išlekiančiu spiečiumi.

Bitėms spiečiant slapčia pro tvorą stebėti draudžiama, nes bitės labai pyksta ir puola žmones gelti (Rokiškio aps., Gavėniškiai)⁷⁹. Šiam draudimui, matyt, turėjo įtakos tikėjimas, kad „blogas akis“ turintys žmonės (*at-žindai*) gali nužiūrėti bites (Zarasų aps., Galminių k., Vilniaus aps., Miškinių k.)⁸⁰. Pasak I. Butkevičiaus, pietryčių Lietuvoje nuo „nužiūrėjimo“ bityne ant kuolo būdavo pamaunama arklio kaukolė. Ji turėjo patraukti pirmą ateivio žvilgsnį, o jau tolesnis žiūrėjimas esąs nepavojingas. Pagonių papročiu, Rytų Lietuvoje, ypač Švenčionių rajone, arklio galvos kaulai būdavo kabinami bityne tam, kad bitės neišbėgtų⁸¹. J. Petrulis Varėnos raj. užrašė tokį draudimo žiūrėti variantą: „Tiesių žmonių bitės negelia, gelia tik kreivus, užtat į bites, joms spiečiant, nereikia žiūrėti slapčia. Savo žmogų arba atėjusį sėbriną bitės pažįsta“⁸². Susimetęs ant sausos šakos spiečius pranašavo mirtį bitininko šeimoje, susimetęs šiaudiniame stoge – namo gaisrą⁸³.

Kad spiečius nepaliktų avilio, būdavo atlikinėjamos krikščioniškosios apeigos. Kelmės raj., Plūščių k. už spiečių semiančiojo ir paskui į avilį leidžiančiojo nugaros stovėdavo žmogus ir žegnodavo, kad velnias nepristotų. Į dūminę būdavo dedama šventintų žolių, spiečius šlakstomas švęstu vandeniū⁸⁴. Kai kurie kalbėdavo poterius. Jei spiečius pabėgdavo iš naujojo avilio, tai manydavo, kad tas avilys užkerėtas, ir imdavo žegnoti.

Varėnos raj., Karaviškių k. bitininkas A. Sinkevičius (g. 1911 m.) prisiminė tėvą pasakojus, kad senieji bitininkai motinėlę į avilį leisdavę per nušauto vilko gerklę – tuomet bitės iš avilio nebėgančios, o svetimas puolančios kaip vilkai. Taip buvo daroma ir Zarasų, Švenčionių apylinkėse⁸⁵. Subačiuję per vilko nasrus būdavo perleidžiamas visas spiečius⁸⁶. Šalčininkų raj., Žižmų k. tikėta, kad tokių savybių įgyjančios tos bitės, kurių motinėlė

⁷⁷ Znamierowska-Prüfferowa M. Min. veik. P. 27.

⁷⁸ Ten pat.

⁷⁹ LTR 2069(41).

⁸⁰ LTR 1722(14); Znamierowska-Prüfferowa M. Min. veik. P. 27.

⁸¹ Dundulienė P. Arklys lietuvių liaudies pasaulėjautoje // Istorija. Vilnius, 1977. T. 17(1). P. 87–88; Butkevičius I. Kodėl arklio kaukolė kabinama sodybose prie bitynų? // Mokslas ir gyvenimas. 1964. Nr. 2. P. 37.

⁸² Petrulis J. Bitininkystė Varėnos rajone // Merkinė. Vilnius, 1970. P. 159.

⁸³ VUB RS. F. 81. B. 292. L. 11; Krikščionas J. Bitininkystė. Kaunas, 1961. P. 19.

⁸⁴ VUB RS. F. 81. B. 66.

⁸⁵ ES 1081(48). Varėnos raj., Karaviškių k.; LTR 796(48242). Švenčionys; LTR 1508(12). Zarasų aps., Dusetų vls., Šalinėnų k.

⁸⁶ Elisonas J. Min. veik. P. 23.

perleista per vanago gerklę⁸⁷. Netgi į avilį įdėtas vilko kaulas turėjo magišką galią – galėjęs supjudyti bites (Ukmergės aps., Kavarsko vls.)⁸⁸. Šiais atvejais vėlgi tikėjimas paremtas panašumo, o veiksmas – kontakto magijos principu.

Medaus kopinėjimas. Kaip ir bičių spietimo, taip ir medaus kopinėjimo dieną kontaktai su pašaliniais asmenimis nepageidautini. Tą dieną bitininkas neskolindavo iš savo namų daiktų, neleisdavo žiūrėti, kaip kopinėjamus medus. Gal dėl to kviesti ir nekviesti svečiai Vilniaus raj., Miškinų k. turėjo gultis ant žemės aukštieilninki. Tame pačiame kaime bitininkai išimtą medų triskart iš geldos dėdavo atgal į avilį, „kad jį ponas Dievas gausintų“⁸⁹. Beveik visi bitininkai, pradėdami kopti medų, persižegnodavo, o baigę – peržegnodavo avilį.

Kad bitės nekąstų, bitininkai kreipdavosi į jas tokiomis užkalbėjimų formulėmis: „Bitelės, bitelaitės, nekliudykit rankaičių, kaip liepaitės šakaičių meduotų, nekliudykit“ arba „Bitele motinėle, savo gaspatoriaus nekliudyk“⁹⁰. Vaikščiojant apie bites Ukmergės aps., Šešuolių vls. patariama juoktis⁹¹. Juokas bityne turėjo atbaidyti piktąsias dvasias.

Bitės kalendorinių švenčių ritualuose. Bitės būdavo prisimenamos ir per žiemos bei pavasario kalendorines šventes. Kad sektųsi bitininkauti, t.y. kad bitės spiestų ir neštų daug medaus, Kūčių dieną švenčionėliška trissyk kilsteldavo avilius⁹², o Žagarės vls., Pabalių k. bitininkai juos perkeldavo į kitą vietą⁹³. Avilų kilnojimo per Kūčias prasmė buvo kita, nei kilnojimo skatinant bites spiesti. Panašiai kaip ir bitininkui mirus, bitės Kūčių dieną būdavo pažadinamos, kad neišmirtų (Zarasų aps., Rokėnų k.)⁹⁴. Žadinama beldžiant į avilį ir sakant: „Kelkitės Kūčioms“ (Vilniaus aps., Miškinų k.)⁹⁵ arba palinkint: „Būkit sveikos ir stiprios, nūnai ponas Jėzus užgimė“ (Kabelių vls.)⁹⁶. Per Kūčias lietuviai valgė medų, kad medunešis būtų geresnis⁹⁷. Vilniaus aps., Miškinų k. bitininko šeimai sėdant valgyti Kūčių vakarienės, bitėms būdavo nunešamas kalėdaitis, pabarstytas cukrumi. Informatoriai aiškino, kad „tai nėra jokie burtai, bet vaišės bitėms, nes Kristus visus apdovanojo, o bitės yra nuo Dievo ir turi vertę kaip žmogus“⁹⁸. Kaišiadorių aps.,

⁸⁷ VUB RS. F. 81. B. 62. L. 4.

⁸⁸ LTR 321(3440).

⁸⁹ Znamierowska-Prüfferowa M. Min. veik. P. 27.

⁹⁰ Lietuvių tautosaka. T. 5. P. 907.

⁹¹ LTR 1341(54).

⁹² Dundulienė P. Lietuvių kalendoriniai ir agrariniai papročiai. Vilnius, 1979. P. 58.

⁹³ LTR 1357(138).

⁹⁴ LTR 70c (653).

⁹⁵ Znamierowska-Prüfferowa M. Min. veik. P. 28.

⁹⁶ LTR 794(132).

⁹⁷ ES 1001(18). Pasvalio raj.

⁹⁸ Znamierowska-Prüfferowa M. Min. veik. P. 28.

Kiemelių k. šeimnininkas kiekvieno avilio bites kviesdavo vakarienianti tokiais žodžiais: „Bitelės, bitelės, eikit valgyti“⁹⁹. Dar ir po Antrojo pasaulinio karo kai kur bitininkai Kūčių dieną nepamiršdavo bičių. Pasvalio bitininkas S. Matulis Kūčių vakarą pavaikščiodavo aplink avilius, „apglamonėdavo“ juos, kad vasarą bitės geriau neštų medų¹⁰⁰. Švenčionėliuose Kūčių vakarą aplink sodą apnešamas rugiapjūtės pirmasis pėdas (*svečias*)¹⁰¹ simbolizavo magišką, spiečius sulaikantį ratą.

Dzūkijoje norintieji kitų metų vasarą sugauti spiečių privalėjo paskutinę dieną pasninkauti¹⁰². Jei bitininkas pasninkauja pirmą Velykų dieną, bitės gerai neša medų (Lazdijų vls., Aukštakalnių k.)¹⁰³. Šiuos draudimus, manytume, paaiškina draudimas valgant eiti pas bites. Vilkaviškio raj., Karklinių k. samprotaujama taip: „Tuomet bitės medų išvalgys“¹⁰⁴. Vadinasi, manyta, kad bitininko valgymo aktą kartos bitės. Taigi pasninkas buvo maginis veiksmas, tikintis turėti bičių, kurios tikrai neš medų. Panašus, nors išreikštas modifikuota forma, draudimas minėti bites valgant, nes jas apipulsią skruzdėlės (Panevėžys)¹⁰⁵.

Visoje Lietuvoje apie būsimos vasaros spiečius buvo sprendžiama Kūčių ir Grabnyčių dienomis: jeigu gausiai sninga, tai bičių šeimos padidės; jos ir gerai spies, ir gausiai neš medų. Snaigės čia prilyginamos bitėms.

Lazdijų raj., Dainoriškių k. bitininkai per Grabnyčias nešė bažnyčion vašką ir ten lydė žvakes, „kad sektųsi bitės“¹⁰⁶. Tą dieną bažnyčioje pašventintomis žvakėmis buvo atlikinėjamos senoviškos apeigos, turėjusios galią išvaikyti blogas dvasias, nukreipti ligas, pagerinti derlių¹⁰⁷.

Reikėtų paminėti Užgavėnių paprotį vežioti „bičių spiečių“. Bites vaizduvo susodinti kubilan ir apdengti apklotu vaikais, jie turėjo zirzti kaip bitės. Kelyje sutiktieji juos šlakstė vandeniu, sugrįžusius šlapius „džiovindavo“ vantomis. Dėl to vasarą bitės gerai spiedavusios, nešdavusios daug medaus¹⁰⁸. Paprotys „vežioti bites“ Mažojoje Lietuvoje buvo aiškinamas taip: „Vežant pavėdinti „bites“, kai toli ir greitai važiuoji, tai ir bitės toli ir greitai lekiančios, o visą metų sveikos ir darbščios esančios“¹⁰⁹.

Velykų dieną, ypač per Prisikėlimo Mišias, žmonės atlikinėdavo jau minėtas magiškas apeigas, tariamai turėjusias įtakos bičių spietimui. Kai kurie, tikėdamiesi vasarą dešimterio po atlygio, per Velykas padėdavo ant altoriaus 3–4 kg medaus.

⁹⁹ ES 350(147).

¹⁰⁰ ES 1001(17).

¹⁰¹ Dundulienė P. Min. veik. P. 21.

¹⁰² Elisonas J. Min. veik. P. 22.

¹⁰³ LTR 2280(95).

¹⁰⁴ ES 544(41). L. 140.

¹⁰⁵ Elisonas J. Min. veik. P. 23.

¹⁰⁶ VUB RS. F. 81. B. 216.

¹⁰⁷ Dundulienė P. Min. veik. P. 58.

¹⁰⁸ Ten pat. P. 43; Elisonas J. Min. veik. P. 22.

¹⁰⁹ Tautosakos darbai. Kaunas, 1937. T. 3. P. 10.

Spėjimai ir palinkėjimai taip pat priklauso bitininkystės ritualams. Kaip kiekvienam žmogui seksis spiečiai, buvo spėjama iš rievų ant pirštų: kuo daugiau pirštų su rievėmis, susisukusiomis į apskritimą, tuo daugiau bus spiečių (Zarasų aps., Žukliškių k., Ukmergės aps., Kavarsko vls., Švenčionių aps., Tverčiaus parapija)¹¹⁰. Vėgi analogija su tariamai sulaikančiu bites magišku ratu. Ukmergės aps., Libertavos k. tikėta, kad bitės labai gerai sekasi tiems, kurie yra gimę prieš šv. Jono (birželio 24 d.) dieną¹¹¹, t.y. gimę tada, kai saulė kilo aukšty. Bičių gausumą simbolizavo ir žmogaus plaukuotumas: kuo plaukuotesnis, tuo geriau (Zarasų aps., Pažiegės k.)¹¹². Kitur manyta, kad bitės gerai sekasi tiems, kurie sugelti tinsta¹¹³. Bičių buvo duodama kraičio ir pasogos, tad buvo spėliojama, kaip jos seksis jaunai šeimai – naujiesiems bitininkams. Parvažiavę iš bažnyčios jaunieji eidavo prie avilių. Jei bitės jų negylė – turėjo sektis (Šakių raj., Sutkų k.). Ypač gerai turėjo sektis, jei abiejų jaunųjų akys rudos (Veliuona)¹¹⁴. Čia, matyt, ieškota panašumo tarp akių ir bičių spalvos. Švenčionių aps., Vosiūnų parapijoje jaunavedžiams bičių sėkmės buvo linkima po jungtinių sveikinantis ne nuoga ranka, o per nosinę ar skverną¹¹⁵. Sveikinimasis plika ranka būtų reiškęs palinkėjimą gyventi kaip plikiams, o tarp delnų esantis daiktas simbolizavo palinkėjimą turto, t.y. bičių bei medaus gausumo.

XX a. pirmojoje pusėje, ėmus prekiauti spiečiais, baimė prarasti savas bites nebuvo išnykusi. Tikėta, kad bitės, kurių pavydima, nesiseks¹¹⁶, o tam, kuris pardavinės bites – nesiseks bitininkauti¹¹⁷. Dėl to Dzūkijoje patariama perkant bičių – nesiderėti, o Alytaus aps., Merkinės vls. bitininkai rado tokią išeitį: bičių pardavėjas, apsukęs aplink save kryžioką, ant kurio buvo gulėjęs avilys, tarėsi galėsiąs susigražinti parduotą bičių šeimą¹¹⁸.

Taigi bitininkystės ritualai kilo iš siekimo patenkinti bitininkystės produktų poreikį (ypač kulto reikalams naudojamo vaško) ir palenkti sau biologinę bičių prigimtį. Kita vertus, bičių bendruomenės darna kėlė nuostabą ir formavo mitą apie antgamtinę jų kilmę¹¹⁹. Dėl to bitininkavimo sėkmei užtikrinti praktikuoti ritualai, išreikšti gausybe ir iracionalių veiksmų, atspindi žmonių pasaulėvaizdį. Bitininkų, perėmusių iš kartos į kartą tėvų patyrimą, praktikuotuose maginiuose veiksmuose ryškesni senieji pagoniškieji papročiai, o kitų ritualuose ryškesnė Katalikų Bažnyčios, formavusios liaudyje vėlesnius religinius vaizdinius, įtaka.

¹¹⁰ LTR 1627(153).

¹¹¹ LTR 14(381).

¹¹² LTR 455b (18118). Šiaulėnų vls.

¹¹³ LTR 746(46).

¹¹⁴ IMD III 63(696).

¹¹⁵ LTR 66(997).

¹¹⁶ Petrulis J. Min. veik. P. 159.

¹¹⁷ VUB RS. F. 81. B. 330. Alytaus raj., Daugai; LTR 311(2152).

¹¹⁸ Padavimai apie bites / Surinko ir užrašė V.Krėvė-Mickevičius // Tauta ir žodis. Kaunas, 1926. T. 4. P. 450–460.

S u t r u m p i n i m a i

ES – Lietuvos istorijos instituto Etnografijos skyriaus rankraštynas. Pirmas skaičius žymi bylos Nr., skaičius skliaustuose – aprašo Nr.

LTR – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Tautosakos rankraštynas.

LMD – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Tautosakos rankraštyno Lietuvių mokslo draugijos rinkiniai.

VUB RS – Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius.

LNM – Lietuvos nacionalinis muziejus.

ŠAM – Šiaulių „Aušros“ muziejus.

PARALLELS OF PRE-CHRISTIAN AND CHRISTIAN WORLD OUTLOOK IN
THE RITUALS OF BEEKEEPING

S u m m a r y

In the Lithuanian world attitude bees were related both to the underground after world of souls and heaven, i.e. God's world. This is reflected in the rituals which had to ensure a successful beekeeping. In some of them pre-Christian customs expressed in fantastic images predominate, in other the influence of the Catholic Church, which formed in folk consciousness genetically later religious images is more obvious. The time of beekeeping rituals was related to important family events (christening, wedding, funeral), calendar celebrations (Christmas Eve, Shrovetide, Palm Sunday, Easter, etc.), beekeeping and farming works (letting out of bees from a hive, swarming, taking honey out of a beehive, beginning of land works, etc.). The places where the rituals took place were: the inside of a hive, its exterior, near the hive, in the apiary, in the yard, in the living house, church and churchyard. Ritual actions which had to ensure success were: knocking at the hive, its moving, lifting, verbal formulae, stealing of somebody's success, laughing, formation of a magic circle around the hive, living house or church, crossing oneself, keeping the fast, confession. Magic actions making a negative effect on bees were: evil thoughts and talks, bad behaviour. Magic actions were done with attributes symbolizing bees: soil, beans, slivers, rubbish, children in a vat. Great number of bees could be ensured by such „full“ things as: full moon, pregnant woman, hairy man. Religious ritual attributes (hallowed sacrament, goblet, hallowed candle, chalk, incenses, Easter water, crucifix, St. Agatha bread) making positive effect were opposed to magic ritual attributes (skull or bone of wolf, snake, hawk, beggar's bags).

DR. PETRAS KALNIUS, Vilnius

DABARTINĖS ETNINIŲ PROCESŲ TENDENCIJOS PIETRYČIŲ LIETUVOJE

Etninių procesų pobūdį pietryčių Lietuvoje visais laikais lėmė geografinė teritorijos padėtis, o tai savo ruožtu turėjo didelę reikšmę regiono valstybinio pavaldumo kaitaliojimuisi, visai istorinei, socialinei ir kultūrinei raidai, dabartinės gyventojų tautinės struktūros susiformavimui. Visi minėtieji bei kiti veiksniai nulėmė ir etninių procesų savitumą, kurio svarbiausia kryptis jau bene daugiau kaip du šimtus metų yra vietinių regiono gyventojų asimiliavimas. Jo išraiška vėlgi daugiausia kito priklausomai nuo to, kurios valstybės jurisdikcijoje regionas buvo ir kokius etnopolitinius padarinius valdantieji sluoksniai bandė sukelti. Dėl to įvairavo ir subjektyvių veiksmų stimuliuojami savaiminiai etniniai procesai: gyventojų gudėjimas, lenkėjimas, rusėjimas, trumpi nutautinimo stabtelėjimai ir panašiai.

Nagrinėti dabartines etninių procesų tendencijas pietryčių Lietuvoje ir jas įvertinti galima tik susiejant šiuos reiškinius su tuo, kas vyko šiame regione per pastaruosius penkiasdešimt metų. Kultūrų, kalbų ir etninių orientacijų sąveika ir tuo metu čia buvo gana įvairi, tačiau vyraujanti procesų tendencija buvo gyventojų rusifikacija, kuri palietė ne tik lietuvius, bet ir visas tautines mažumas. Šis procesas buvo įgyvendinamas lietuviškas, iš dalies ir lenkiškas mokyklas verčiant rusiškomis bei sparčiu rusų kalbos kaip vienintelės oficialios kalbos įtvirtinimu visuomenės gyvenime. Tačiau tuo metu rusifikacija nebuvo vienintelė asimiliacinių procesų apraiška. Lietuviai, baltarusiai bei kitos regiono tautinės mažumos kartu patyrė ir polonizaciją, kuri daugiausia buvo vykdoma lietuviškas mokyklas verčiant lenkiškomis bei manipuliuojant, tiesa, ne itin dažnai, įrašais lietuvių ir baltarusių pasuose apie jų tautybę. Valdančiųjų sluoksnių požiūriu ši prievartinė asimiliacijos kryptis nors, atrodo, ir nebuvo prioritetingė, tačiau buvo toleruojama. Šiuo metu, kai plačioji visuomenė yra neblogai susipažinusi su lietuviškų mokyklų šeštajame–septintajame dešimtmetyje naikinimo geografija, krinta į akis tai,

kad lenkiškomis jos buvo paverčiamos lietuvių ir lenkų apgyventų plotų kontaktinėse zonose. Tai rodytų, jog prievartinę asimiliaciją buvo planuojama vykdyti permanentiškai, etapais, iš kurių itin svarbus buvo susilpnėjęsios tautinės savimonės lietuvių pavertimas lenkais. Vėliau tokių „lenkų“ pavertimas rusais jau sekėsi lengviau. Antai visų vietovių, kur lietuviškos mokyklos šeštajame–septintajame dešimtmetyje buvo paverstos lenkiškomis arba rusiškoms, lietuviai visur vienaip ar kitaip protestavo: skundais, laiškais, peticijomis rajonų ir Vilniaus valdžiai, tuo tarpu lenkų aktyvių protestų tuo klausimu nėra žinoma. Pabradės mieste, kur pastaraisiais sovietiniais metais buvo apie 1000 mokyklinio amžiaus vaikų lenkų, visi jie savo noru rinkdavosi rusiškąją mokyklą¹. 1989 m. Vilniaus rajone rajono laikraštį lenkų kalba prenumeravo maždaug kas septinta lenkų šeima, kitos prenumeravo laikraštį rusų kalba². Trakų rajone, kur lenkų beveik 20 tūkstančių, lenkiškas rajono laikraštis turėjo vos 690 prenumeratorių³. Nors Vilniaus rajone 1989 m. lenkai sudarė 64% gyventojų, o rusai – tik 9%, į rajono rusiškų mokyklų pirmąsias klases pageidavo ateiti dvigubai daugiau mokinių negu į lenkiškų mokyklų pirmąsias klases⁴. Žinoma, čia svarbu buvo ir tai, kad gana didelė dalis šių rajonų gyventojų buvo nevietiniai, įvairiu laiku atsikėlę daugiausia iš Baltarusijos. Pavyzdžiui, 1989 m. Lietuvos mokslų akademijos Filosofijos, sociologijos ir teisės bei Istorijos institutų organizuotos Šalčininkų rajono gyventojų apklausos metu nustatyta, kad beveik kas ketvirtas rajono gyventojas yra gimęs už Lietuvos ribų. Todėl visai natūralu, kad beveik visų jų gimtoji kalba buvo rusų, dažnai vien tik ją gerai mokėjo, ta kalba skaitė laikraščius, klausė radijo, žiūrėjo televiziją, nors pase neretai įrašyta kita – dažniausiai lenkų – tautybė ir daugelis jų suvokė save tokiais esant. Tačiau daugelio šių žmonių savimonė buvo ne lenkiška, o rusiška – sovietinė. Tai galima tvirtinti remiantis ne tik prioritetiniu rusų kalbos vartojimu, orientacija į masinę sovietinę kultūrą, bet ir pagal tų žmonių pilietiškumo sampratą, valstybingumo bei istorinių vertybių respektavimą. Netgi 1989 m. viduryje didžiulia Šalčininkų rajono lenkų manė esant visiškai nereikalingą Lietuvos pilietybę, nepripažino arba abejojo Šalčininkų rajono priklausomumu Lietuvai, rajono priklausomumą suvokė kaip nedalomą SSRS dalį. Štai Dieveniškių apylinkės lenkų atsakymai 1989 m. į klausimą „Ar Jūs norėtumėte, jei būtų galimybė, prisidėti prie Lietuvos suvereniteto įgyvendinimo?“ tik 29% nurodė, kad norėtų kaip nors prisidėti, kiti apskritai nenorėjo ką nors bendra su tuo turėti, o 9% nurodė, kad prisidėti nenori, ir jei būtų galimybė, norėtų kokiais nors būdais tam sutrukdyti. Nors, kaip matome, klausime nebuvo nepriklausomybės sąvokos, o tik „suverenitetas“. Sąjūdžio Taryba šią sąvoką galutinai legalizavo tik po „Baltijos kelio“, be to,

¹ Vitkauskas V. Sunkūs ir slogūs laikai // Voruta. 1993. Sausio 23–28.

² Zinkevičius Z. ir kt. Teisybė turi nugalėti // Komjaunimo tiesa. 1989. Kovo 30.

³ Ten pat.

⁴ Ganusauskas E. Kam reikia baubo? // Komjaunimo tiesa. 1989. Balandžio 14.

taip buvo pasirinkta ir dėl to, kad būtų išvengta įvairių apklausos komplikacijų. Taigi to meto rusifikacinė etninių procesų kryptis aiškiai rėmėsi į dezorientuotą, visiškai sujauktą gyventojų tautinę savimonę ir tautinį tapatumą. Tokie pakitimai būdingi ne tik laikantiems save lenkais, bet ir daugeliui nuo seno čia gyvenančių lietuvių. Tačiau nepaisant įvairių veiksnių, sudariusių palankias sąlygas tokiai etninių procesų raidai, labai svarbios buvo sąmoningos rusifikavimo pastangos (kaip jau minėta, didinant rusiškų mokyklų skaičių ir sparčiau diegiant negu kitur Lietuvoje rusų kalbą kaip vienintelę į visuomenės gyvenimą). Polonizacijos apraiškos buvo nustumtos į antrąjį planą, atsidūrusios lyg šešėlyje, tačiau jokių būdu negalima sutikti, kad prasidėjus lietuvių tautiniam atgimimui visą etninę trintį pietryčių Lietuvoje galima nurašyti vien Maskvos imperialistinei politikai. Lygiai kaip negalima sutikti ir su nuomonėmis, kad po Kovo 11-osios Respublikos valdžia būtų galėjusi ryžtingais veiksmais nukreipti kita linkme čia vykstančius etninius procesus, pakeisti bendrą etnopolitinę padėtį. 1990–1991 m. to nebuvo galima padaryti jau vien todėl, kad Lietuvos valstybė, nebūdama pripažinta užsienio valstybių, negalėjo kontroliuoti nei valstybės sienų, nei užtikrinti pietryčių Lietuvoje savo valstybinio suvereniteto. Lietuvos įstatymai buvo ignoruojami ir sabotuojami nuo atskiros įstaigos iki rajono savivaldybės. Tai visai neseni įvykiai, tačiau įvairiuose etnopolitiniuose ginčuose ar šiaip Rytų Lietuvos reikalų susirinkimuose dažnai pamirštama, kad Lietuvos sieną iš jūros pusės ir palei Lenkiją kontroliavo sovietiniai pasieniečiai, kuriamą sieną su Latvija triuškinio Rygos OMON-as, sieną su Baltarusija – Vilniaus OMON-as, remiami SSRS vidaus reikalų kariuomenės bei kitų sovietinių karinių dalinių. Tik atsižvelgiant į tai galima spręsti, ar gudrus, subtilus to meto Lietuvos vadovybės išlaviravimas, išvengimas kruvino etninio konflikto kažko nepadarant, gali būti smerktinas ar pateisinamas.

Tačiau objektyvių to meto sunkumų konstatavimas savaime siūlo klausimą: kokia vaga pasuko etninių procesų raida po to, kai valstybingumas įtvirtintas, kokios yra šių procesų tendencijos? Sprendžiant šį klausimą, svarbus rodiklis yra gyventojų tautinės sudėties pakitimai. Bet čia vėl turime pažvelgti atgal. Oficialioji statistika rodo, kad per trisdešimties metų laikotarpį iki 1989 m. lietuvių procentas Vilniaus rajone padidėjo nuo 7 iki 21, pirmiausia, kad jų daugėjo pačiose artimiausiose Vilniaus aglomeracijos gyvenvietėse, nes čia įsikūrę lietuviai galėjo palaikyti glaudų ryšį su gausia Vilniaus miesto lietuvių bendruomene. Tai neutralizavo jų etnokultūrinį diskomfortą, psichologiškai didino saugumo jausmą. Tuo pat metu dėl migracijos didėjo baltarusių ir mažėjo lenkų procentas. Pastarųjų čia mažėjo dėl visuotinės jaunimo migracijos į miestus, ypač į Vilnių ir kitus miestus, nes, kaip žinome, tai buvo visuotinis to meto Lietuvos kaimo gyvenimo reiškinys. Tuo tarpu Šalčininkų rajone lietuvių procentas per tuos trisdešimt metų sumažėjo perpus, o lenkų gerokai padaugėjo. Tiesa, paskutinis dešimtmetis, nuo 1979 iki 1989 m., išsiskyrė tuo, kad lietuvių procentas

padidėjo ir Šalčininkų rajone nuo 7 iki 9%, o lenkų sumažėjo ne tik absoliučiais skaičiais dviem tūkstančiais, bet ir procentiniu požiūriu apie 2%⁵. Tačiau dėl labai didelės šių tautybių disproporcijos, susidariusios praityje, bendrai gyventojų etnodemografinė struktūra šie pokyčiai neturėjo jokios reikšmės. Po Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo lenkų, baltarusių ir rusų tautybės gyventojų masinė migracija sustojo⁶, o tai nulėmė jų procento bendrame gyventojų skaičiuje pakitimus. Tačiau įdomu tai, kad rusų, baltarusių, ukrainiečių procentas Lietuvoje nuo 1989 iki 1993 m. sumažėjo, tuo tarpu lenkų, vienintelės tautybės iš visų tautinių mažumų, padidėjo nuo 7 iki 7,1%⁷. Tiesa, ta viena dešimtoji procento dalis yra beveik 4000 žmonių. Kyla klausimas: iš kokių šaltinių pagausėjo lenkų – iš migracijos, natūralaus prieaugio, natūraliosios asimiliacijos, ar dar iš kokių nors kitų? Oficialioji statistika rodo, kad rusų, baltarusių, ukrainiečių migracijos saldo jau yra neigiamas nuo 1989 metų. Tuo tarpu lenkų 1990 m. į Lietuvą dar atvyko daugiau, negu išvyko. 1993 m. rudenį mūsų ekspedicijos metu kai kurie Šalčininkų rajono gyventojai teigė, kad ten vis atsiranda naujų aptarnavimo bei kitų sferų darbuotojų, net nesuprantančių lietuviškai. Tačiau pagal oficialiąją statistiką 1991 ir 1992 m. lenkų taip pat išvyko daugiau, negu atvyko⁸. Tad minėtą pagausėjimą priskirti vien migracijai nederėtų. Nėra taip pat jokių duomenų, kad lenkų natūralus prieaugis Lietuvoje šiuo metu kuo nors tarp kitų išsiskirtų. Tuo tarpu vykstant natūraliajai etninei asimiliacijai etnodemografinius pokyčius nulemia tautiškai mišrių šeimų palikuonys. Čia tik dviem sakiniiais norėčiau priminti, kad ilgi mūsų stebėjimai rodo, jog pietryčių, kaip ir visoje Lietuvoje, lenkai, atsidūrę tautiškai mišrioje šeimoje, sprendžiant pagal palikuonių tautybę, asimiliavo visas kitas Lietuvos tautines mažumas, išskyrus rusus, tačiau patys buvo asimiliuojami rusų ir lietuvių. Šalčininkų ir Vilniaus rajonai saviti buvo nebent tuo, kad lietuvių ir rusų, palyginti su lenkais, čia buvo mažiau negu Kaune, Vilniuje, Elektrėnuose arba kituose miestuose. Kitas dalykas – nusistovėjusi etnokultūrinė padėtis įvairių tipų tautiškai mišrioje šeimoje; ši padėtis sovietinės okupacijos metais pietryčių Lietuvoje visokių tipų mišrioje šeimoje reiškėsi rusiškosios kultūros dominavimu. 1993 m. mūsų atlikta apklausa Šalčininkų ir Vilniaus rajonuose patvirtino, kad asimiliacinės tendencijos, pasireiškiančios per tautiškai mišrias šeimas, vaikų tautybės nustatymą, yra iš esmės tokios pat, kaip ir prieš keletą metų. Taigi galima tvirtinti, kad lenkų, skirtingai negu visų kitų tautinių mažumų, procento didėjimas turi ir kitus šaltinius. Kaip žinome, po sovietinės okupacijos nėra atlikta nė vieno gyventojų surašymo, o kasmetinės žinias statistikos departamentui pateikia rajonų valdininkai. Tik oficialus Lietuvos valdžios

⁵ Lietuvos Respublikos pagrindinių tautybių gyventojai. Vilnius, 1991. P. 35.

⁶ Lietuvos statistikos departamento darbai. 1992. Nr. 3. Vilnius, 1992. P. 46–47.

⁷ Lietuvos statistikos departamento darbai. 1993. Nr. 1. Vilnius, 1993. P. 17.

⁸ Ten pat. P. 16.

atliktas gyventojų surašymas tiksliau atspindės šalies gyventojų tautinę struktūrą ir parodys, esama šiuo metu ar ne, o jeigu esama, tai koku mastu, savavališkų gyventojų tautybės perrašinėjimų. Gyventojų liudijimai bei dabartinėje spaudoje pateikiami faktai rodo, kad esama daugybės vietinių valdininkų veiksmų, kurie turėtų būti kvalifikuojami kaip bandymas dirbtinai keisti pietryčių Lietuvos gyventojų tautinę struktūrą, o ypač bendrą etninę padėtį. Antai keičiant sovietinius pasus į lietuviškus, Šalčininkų rajone masiškai buvo ignoruojamas gyventojų pageidavimas, kad pase tautybė būtų įrašoma. Beveik kiekviename miestelyje, kaime ar gyvenvietėje, kur lietuviškos klasės nori atsiskirti į atskirą mokyklą, sutinkamas didesnis ar mažesnis pasipriešinimas. Lietuviškos mokyklos visada įkuriamos blogiausiose patalpose, be sporto aikštelių, salių, dažnai be elementarių sanitarinių patogumų arba net avariniuose pastatuose. Dar blogesnė padėtis yra su vaikų darželiais. Kadangi dėl lėšų stokos jų mažėja visoje Lietuvoje, taip pat Šalčininkų ir Vilniaus rajonuose, tačiau čia jų mažėja pirmiausia lietuviškų darželių arba grupių juose sąskaita. Antai 1993 m. Vilniaus rajono vadovybė uždarė lietuviškas grupes Kabiškių ir Paberžės darželiuose, o Rukainiuose ir Sužionyse jų neleido atidaryti, nors tėvai prašė⁹. Tais pačiais metais Butrimonyse (Šalčininkų rajonas) dėl priešiško vietinio kunigo veikimo lietuvių grupė darželyje veikė vos pusantro mėnesio¹⁰. Abiejuose minėtuose rajonuose 1993–1994 m. daromas didelis spaudimas ne tik mišrių šeimų tėvams, kurių vaikai lanko lietuviškas mokyklas, bet ir lietuvių, rusų, baltarusių šeimoms – raginama ir reikalaujama, kad jų vaikai lankytų lenkiškas mokyklas¹¹. Nemažai mišrių, taip pat rusiškų ir baltarusiškų šeimų šiam spaudimui pasiduoda. Šie pokyčiai labai atsispindi mokinių skaičiaus statistikoje. Pietryčių Lietuvoje pastaraisiais metais labai sumažėjo mokinių, mokančiųsi rusiškai, daugėjo mokančiųsi lenkiškai ir lietuviškai. Tačiau pastarųjų daugėjimo proporcijos yra tokios: nuo 1987 iki 1993 m. pradžios pirmaklasių Vilniaus rajono lietuviškose mokyklose ir klasėse padaugėjo nuo 20,7 iki 30,35%, o lenkų – nuo 30,1 iki 50,5%, Šalčininkų rajone lietuviškose mokyklose ir klasėse – nuo 9,1 iki 19,2%, lenkiškose – nuo 22,9 iki 65,9%¹². 1989 m. jau minėtos apklausos metu Dieveniškų apylinkės lenkų atsakymai į klausimą „Kokia kalba norėtumėte mokytis mokykloje?“ buvo tokie: 51% lenkiškai, 19 – lietuviškai, 11 – rusiškai, 3 – baltarusiškai, 8% nenorėtų mokytis jokia kalba. Taigi visiškai savanoriško apsisprendimo, kuria kalba mokytis, šiuose rajonuose dar nėra. Kalbantieji „paprastąją“ tarmę, dar neseniai rusinti, šiuo metu aktyviai pratinami prie lenkų kalbos ir kultūros. Todėl pastaruoju metu šiame regione vis dažniau ima reikštis toks savitas dalykas, kaip lietuvių ir rusų solidarizavimasis prieš jį taikomą

⁹ Gaučas P. Pietryčių Lietuvos švietimas 1945–1992 metais // Voruta. 1993. Bal. 15–21.

¹⁰ Ten pat.

¹¹ Gulbinas A. Kurstymo akcija Vilnijos mokyklose // Voruta. 1993. Spalio 14–20.

¹² Gaučas P. Min. str.

spaudimą. Tai, kad čia vyrauja ne lietuviška, o lenkiška tautinės asimiliacijos kryptis, rodo dar ir tokie faktai. Rytų Lietuvoje net 33-ijose bažnyčiose nelaikomos lietuviškos pamaldos¹³, nors kai kur yra nemažos to pageidaujančiųjų grupės. Spauda praneša, kad panaikintas Kultūros ir švietimo ministerijos nutarimas lenkiškose ir rusiškose mokyklose kai kuriuos dalykus dėstyti iš valstybine kalba parašytų vadovėlių¹⁴. Abiejų rajonų tarybų sesijose vartojama ir lenkų kalba kaip darbo kalba, valdininkai vis dažniau atsisako netgi su pareigūnais iš Vilniaus kalbėti valstybine kalba¹⁵. Vėl, kaip ir 1988 bei 1989 m., sparčiai atleidinėjami iš darbo lietuviai, Šalčininkų spaudos kioskai savo literatūros turiniu jau beveik niekuo nesiskiria nuo Lenkijos spaudos kioskų. Lenkijos ambasada įkūrė Šalčininkų ir Vilniaus rajonų viršaičių klubą, siunčia juos instruktuoti į Lenkiją. Pačiuose Šalčininkuose veikia Lenkijos politinių patriotinių organizacijų filialai, kaip antai: harcery, Polska Maciesz Szkolna na Litwie ir kitokių¹⁶, o tai jau yra aiškus kišimasis į kitos valstybės vidaus reikalus.

Lietuva ir Lenkija savo tarpvalstybinėje sutartyje įsipareigojo dirbtinai neįsiterpti į natūralų etninių procesų vyksmą tautinių mažumų apgyventose teritorijose. Šio sutarties straipsnio teisingumu abejoti nereikia, nes čia kalbama apie vyriausybių įsipareigojimus. Tačiau sutartyje nieko neužsimenama apie antros šalies organizacijų veiksmus, siekiant dirbtinai pakreipti etninių procesų vyksmą pageidautina linkme. Žinoma, gana stiprią Lenkiją su silpna lietuvių bendruomene tai visai patenkinio, tačiau kodėl tai patenkinio Lietuvą?

Kad geriau suprastume, kuri asimiliacinių procesų kryptis dabar vyrauja pietryčių Lietuvoje, kokia vieta dar tenka paveldėtiems rusifikacijos padariniams, turime atkreipti dėmesį ir į kalbines nuostatas šeimose, visuomeniniame bendravime, perimant kultūrinę informaciją ir panašiai. Vilniaus rajone apie 50%, o Šalčininkų rajone beveik 90% lietuvių gyvena tautiškai mišrioje šeimose. Tad visai suprantama, kad čia, skirtingai negu didžiuosiuose Lietuvos miestuose, tvirta lietuvių tautinė laikysena gali pasireikšti tik vedybinių ryšių su kitataučiais atsargumu (jeigu to nebūtų, mišrių santuokų jie sudarytų kur kas daugiau) bei tautybės užrašymu didesnei daliai savo vaikų mišrioje šeimose. Tuo tarpu visuose kituose reikaluose, kaip, tarkim, reikalauti lietuvių klasių arba mokyklų, darželių, lietuviškų pamaldų bažnyčioje, lietuvių kalbos vartojimo viešajame gyvenime, jiems, ypač esant tautiškai mišrioje santuokose, objektyviai yra labai sunku. Todėl čia kur kas dažnesni negu Vilniaus mieste atvejai, kai mišrioje šeimoje gyvenantys lietuviai tėvai neorientuoja nuo mažens savo vaikų į jokią tautybę,

¹³ Lietuvos Respublikos politinių partijų pareiškimas dėl padėties pietryčių Lietuvoje // Voruta. 1993. Lapkričio 11–17.

¹⁴ Ten pat.

¹⁵ Gulbinas A. Min. str.

¹⁶ Ten pat.

patikėdami tą reikalą antram sutuoktiniui arba abu tėvai palieka saviėigai. Tokių šeimų palikuonys, nors pagal pasą yra lietuviai, dažnai yra indiferentiški lietuvių kultūrai ir prieraišūs svetimoms kultūroms. Antai 1989 m. Lietuvoje gyvenančių lietuvių tautybės ir gimtosios kalbos atitikimas buvo lygus beveik 100%, tuo tarpu Šalčininkų rajone – 93%¹⁷, o gyvenančių mišrioje šeimoje – mažiau kaip 80%¹⁸. Pagaliau štai toks, nors ir retas, reiškinys: pietryčių Lietuvoje būta tokių lietuvių šeimų, kurių vaikai lankė rusišką arba lenkišką mokyklą, nors toje vietovėje buvo ir lietuviškos klasės. Šiuo metu lankančių rusišką mokyklą galbūt ir neliko, tačiau spaudoje jau ne kartą rašyta, kad vis dažniau vaikai ir iš lietuviškų mokyklų pereina į lenkiškas. Viešajame gyvenime rusų kalba ilgą laiką persvėrė ne tik lietuvių, bet ir lenkų kalbą. Šiuo metu pirmauti pradeda jau lenkų kalba, o susirinkimai vyksta daugiausia rusų ir lenkų kalbomis. Rimtai mokytis valstybinės kalbos net nesiruošiama, bet šio tokio jos mokėjimo terminus jau keleri metai vis prašoma nukelti. Iškalbingi duomenys yra ir apie kalbų vartojimą perimant kultūrinę informaciją. Vilniaus, Šalčininkų rajonuose galima rasti lietuvių, kurie net lietuviškose šeimose, o dar dažniau – tautiškai mišrioje šeimoje, kasdien skaito rusiškus arba lenkiškus laikraščius, bet retai skaito lietuviškus. Tokių žmonių namų bibliotekėlėse knygų rusų kalba dažnai yra daugiau negu lietuvių. Kaip parodė 1993 m. mūsų atliktos gyventojų apklausos duomenys, abiejuose rajonuose yra beveik pusė lietuvių, kasdien žiūrinčių televizijos laidas rusiškai arba lenkiškai, tačiau kasdien nežiūrinčių lietuviškų televizijos laidų. Tai susiję ne su kultūrinėmis, o su tautinėmis orientacijomis ir lietuvių tautine padėtimi, kadangi, pavyzdžiui, Vilniaus ir Kauno miestuose taip nesiėgia nei aukštesnio, nei žemesnio išsimokslinimo lietuviai. Minėtą pietryčių lietuvių nuostatą dažniausiai nulemia antrojo sutuoktinio bei kitų šeimos narių pageidavimai. Rusų mažumos orientacija visais šiais atvejais tebėra nukreipta į rusų kalbą ir kultūrą, nors pastaruoju metu jie darosi vis imlesni lenkiškumui. Tuo tarpu tarp „paprastąja“ tarpe kalbančių žmonių pastaruoju metu matomas aiškus posūkis į lenkų kalbą ir kultūrą. Manytume, kad rusų tautinė mažuma, kaip ir baltarusiai, taip pat turėtų galimybę laisvai rinktis etnokultūrinius prioritetus, o įsikūnijimo galimybės negali būti reguliuojamos kitaip negu pagal Lietuvos Respublikos įstatymus. Rusija per savo Mokslų akademiją jau ne pirmą kartą bando tirti, o valdžios institucijos, lyg ir remdamosi moksliniais faktais, ginti savo tautiečius pietryčių Lietuvoje, nors Rusija mažiausiai gali pretenduoti būti šio Lietuvos regiono gyventojų reikalų arbitru: Vilniaus rajone tik 9% gyventojų yra rusai, o Šalčininkų rajone – apie 6%. Ar ne geriau būtų visų užsienio globėjų paprašyti, kad jie leistų patiems regiono gyventojams, tegul ir per ilgesnį laiką, netrukdomiems susiorientuoti, apsispręsti dėl pilietybės, tautinės priklausomybės, kilmės, gimtosios kalbos ir kultūros interesų.

¹⁷ Lietuvos Respublikos pagrindinių tautybių gyventojai. P. 26.

¹⁸ 1989 metų gyventojų apklausos duomenys.

Taigi iš to, kas pasakyta, galima daryti tokias išvadas:

1. Pietryčių Lietuvoje lenkų gyventojų procentas didėja sparčiau, negu tą didėjimą užtikrina natūralus gyventojų prieaugis ir natūralioji asimiliacija. Tai susiję ir su kitų tautinių mažumų bei mišrių šeimų palikuonių perorientavimu į lenkų tautybę įvairaus poveikio priemonėmis. Gretimos valstybės į didelę dalį šio regiono gyventojų žiūri kaip į amorfinę masę, iš kurios galima padidinti savo tautiečių skaičių. Etninių procesų raida čia dar nėra natūrali.

2. Viešajame gyvenime vis labiau įsitvirtina lenkų kalba, rusų kalbos reikšmė menkėja, o valstybinė kalba faktiškai vis dar netampa valstybine.

3. Lietuviai dėl fizinės asimiliacijos pagausina lietuvių tautybės asmenų skaičių, tačiau dėl to pietryčių Lietuvoje negausėja lietuvių, turinčių tvirtą tautinę savimonę. Dėl mažo skaičiaus, dispersiško išsisklaidymo, daugelio nepalankių gyvenimo sąlygų ir dėl likusios tautos dalies, o ypač dėl vyriausybės nenoro jais rūpintis, pietryčių Lietuvos lietuviai nepajėgia ne tik paveikti jiems pražūtingos etninių procesų raidos, bet ir apginti savo teisių.

4. Dėl šių sąlygų pietryčių Lietuvos lietuviai nevykdo ir norėdami nepajėgtų vykdyti regiono lituanizacijos proceso. Pagrindinė etninių procesų kryptis čia tebėra slavizacija. Rusifikavimo procesas pamažu užleidžia vietą polonizacijai. Šis procesas pradėjo aiškiai ryškėti 1993 metais. Be daugelio kitų veiksnių, tam didelės įtakos turėjo šalies vidaus padėtis, kai netvirtai jausdamasi valdančioji partija, vos laimėjusi rinkimus, pradėjo telkti savo elektoratą ir, ieškodama politinių sąjungininkų, pro pirštus žiūrėti į nemažus įstatymų pažeidimus.

5. Lietuvos ir Lenkijos tarpvalstybinės sutarties 14 ir 15 straipsnis numato lenkų kalbos teisę būti oficialia pietryčių Lietuvos įstaigų kalba ir lenkų teisę visur laisvai vartoti lenkų kalbą. Kadangi apie valstybinę kalbą ten nieko neužsimenama, tampa aišku, kad lietuviai lenkų kalbą taip pat privalės mokėti ir vartoti, o lenkai lietuvių kalbos mokėti neprivalės. Tai 15 metų užprogramuoja sunkią pietryčių Lietuvos lietuvių kovą dėl savo kalbos teisių, tarpetninių santykių aiškinimąsi ir įtampos didėjimą.

MODERN TENDENCIES OF ETHNICAL PROCESSES IN THE SOUTH-EAST LITHUANIA

Summary

Modern tendencies of ethnical processes in the South-East Lithuania are mainly predetermined by historical and demographical changes of 1920–1939 and during the years of Soviet occupation: intensive migration of population to the mentioned regions from Byelorussia and Russia, transformations of Lithuanian schools into Polish and Russian ones, more intensive, than in the rest part of Lithuania, Russification. Till the restoration of Lithuanian state on March 11, 1990 intensive Russification was the major tendency of ethnical processes.

As a result of small per cent of Lithuanians living in the considered regions and due to the fact that local administrative bodies keep ignoring the Lithuanian laws – dismiss Lithuanian employees, hamper the establishment of Lithuanian schools – the process of Lituianization cannot set in. Slavonization process still persists with the only difference that Russification is gradually replaced by Polonization.

Certain preponderance in natural physical assimilation (through ethnically mixed families) belongs to Lithuanians but this does not entail the increase of the number of Lithuanians with strong national identity. Because of unfavourable ethnical environment in the considered regions Lithuanians from the other part of Lithuania do not come to live there. As a result, Lithuanians are unable to influence the general trend of ethnical processes.

BENDROSIOS PEDAGOGIKOS SEKCIJA

VADOVAUJA PROF. VANDA ARAMAVIČIŪTĖ

PROF. MAGDALENA KARČIAUSKIENĖ
ANTANAS MACEINA APIE UGDYMO ESME
IR JO NAUJAS KRYPTIS

PROF. VANDA ARAMAVIČIŪTĖ
VYRESNIŲJŲ MOKSLEIVIŲ DORINĖ POZICIJA
IR JOS UGDYMAS

POVILAS MARTINAITIS
NUOSEKLIOS DORINIO UGDYMO SISTEMOS KŪRIMAS
MOKYKLOJE

DR. STASĖ DZENUŠKAITĖ, DR. ALMA STASIULEVIČIŪTĖ
KATALIKŲ TIKYBOS MOKYMO PEDAGOGINIAI
IR PSICHOLOGINIAI PAGRINDAI

DR. STASĖ DZENUŠKAITĖ
MERGAITĖS UGDYMAS KRIKŠČIONIŠKAJAI ŠEIMAI

DR. ELVYDA MARTIŠAUSKIENĖ
KAIP PAAUGLIUS MOKYTI VERTINTI ELGESĮ

AUDRONĖ JUODAITYTĖ
JAUNUOLIŲ DVASINGUMO UGDYMAS MARIJAMPOLĖS
MARIJONŲ GIMNAZIJOJE (1921–1939)

DR. VALDAS PRUSKUS
LIETUVIŠKŲ MOKYMO ĮSTAIGŲ UŽSIENYJE KŪRIMO
IR PALAIKYMO PRINCIPAI

PROF. MAGDALENA KARČIAUSKIENĖ, Vilnius

ANTANAS MACEINA APIE UGDYMO ESMEĮ IR JO NAUJAS KRYPTIS

Antanas Maceina – vienas iš ryškiausių filosofinės transcendentinės krypties pedagogų Lietuvoje. Pedagogai dabar daugiausia analizuoja jo mintis apie tautinį auklėjimą. Tai svarbu. Tačiau šiandien ne mažiau reikšmingos ir jo mintys apie ugdymo esmę, jo raidos kryptis.

Maceiną jaudino tokios ugdymo problemos, kaip ugdymo paskirtis, jo ideologiniai pagrindai, humanizacija ir psychologizacija, pedagoginis bendravimas ir kt. Mums šiandien aktualios jo mintys apie ugdymą, kaip kūrybinį aktą, ypač jo dėmesys esamai ugdymo padėčiai ir tolesnėms jo raidos tendencijoms.

Mokslininkas gerai suvokė, kiek įtakos pedagoginių problemų sampratai daro požiūris į žmogaus esmę, žmonijos kultūrą, dominuojančios ideologinės ir filosofinės kryptys, socialinė ir ekonominė visuomenės padėtis ir kt.

Kas gi tas žmogus, kartu ir auklėtinis, kam, kur ir kaip jį rengti? Kokios ugdymo galimybės ir kokie padariniai? Suvokdamas ugdymo integracijos svarbą, jo ryšį su gyvenimo problemomis, Maceina priėjo išvadą, kad XX a. tiek gyvenime, tiek pedagogikoje trūksta pusiausvyros: vyksta kūrybos ir griovimo kova. Nuo XIX a. pedagogikoje išivyrąja psychologizmas, tačiau psichika neaiškiai suvokiama – nei medžiaga, nei dvasia. Abejonių jam kelia ir šiuo metu propaguojama darbo mokykla, deja, joje, nepaisant metodinių poslinkių, Maceinos nuomone, trūksta dvasingumo, nes ji iš esmės yra kilusi daugiau dėl ekonominės raidos. Todėl, anot jo, „darbo mokykla ir mokslinis socializmas yra kilę tą pačią dieną ir dėl tų pačių priežasčių“.

Kaip žinome, tarpukario Lietuvoje, kuriant ir tobulinant lietuvišką mokyklą, aktyviai buvo studijuojami pasauliniai pedagoginiai laimėjimai, ieškoma būdų modernizuoti Lietuvos mokyklą. Tai gana ryšku buvo rengiantis paskutinei 1935–1936 metų mokyklų reformai.

Neabejotinai Maceinai rūpėjo, kuria kryptimi pasuks mūsų jaunuome-

nės ugdymas, kiek ir kaip tautinis auklėjimas susipins su naujomis pedagoginėmis idėjomis.

Gal tai buvo viena iš paskatų šios reformos išvakarėse pasirodyti Maceinos kapitaliniam veikalui „Tautinis auklėjimas“ (1934) ir paskelbti žurnaluose „Židinis“ ir „Lietuvos mokykla“ keletą straipsnių, analizuojančių naujųjų pedagoginių poslinkių kryptį, pateikiančių Maceinos sampratą apie ugdymo paskirtį bei esmę.

Visuomenės dėmesį patraukė „Židinio“ XX tome (1934) pasirodęs Maceinos straipsnis „Kur krypsta dabartinis ugdymas“. Jame analizuojamos naujos ugdymo tendencijos ir kryptys. Autorius apžvelgia tris tuo pačiu metu išryškėjusias pedagogines sroves: transcendentinę, psichologinę ir vitalinę (pastarąją plačiau). Transcendentinę lemia religiniai akstinai, transcendentiniai motyvai. Ji remiasi religine pasaulėžiūra, kuriai būdingas didžiulis išganymo ilgesys. Tai ypač būdinga tikinčių žmonių sielai. Todėl jiems ir ugdomasis darbas tampa šventa pareiga, nes „ugdytojas veikia aukštesnės valios vardu“ (1, 563). Ši srovė ryški įvairių kraštų krikščioniškoje pedagogikoje. Žymiausi šios srovės atstovai išaugę veikiami humanistinės etikos (pvz., Fr.W.Försteris) arba humanistinės metafizikos (E.Sprangeris). Ši srovė kirtosi su vitaline pedagogika, kuri buvo ryški Vokietijoje, todėl abu minėti autoriai drauge negalėjo dirbti.

Psichologinės pedagoginės srovės pagrindėju Maceina laiko J.H.Pestalocio sekėją Herbertą. Herbertas ugdymo procesą grindė ne tik psichologija, bet ir etika. Psichologija, pasak jo, lemia ugdymo metodą ir priemones, o etika – normas ir tikslus.

Tačiau, rašo Maceina, jau XIX a. antrojoje pusėje psichologija vis daugiau atsiejama nuo etikos, imama labiau krypti į pozityvizmą, kuris, kaip žinome, XIX–XX a. sandūroje darė poveikį ir Lietuvos švietėjams (pvz., J.Šliūpui).

Maceina pripažįsta, kad ši ugdymo kryptis pasiekė nemažą laimėjimų tyrinėdama ugdytinius bei kurdama ugdymo metodikas. Tačiau tapo užmiršta normatyvinė auklėjamoji dalis – auklėjimo tikslai ir vertybės. Taigi psichologizuota modernioji pedagogika „beveik nepalietė auklėjimo (...), ji galėjo leisti ugdytiniui augti, bet negalėjo tiksliai ir pastoviai vadovauti. Maža to, iš josios kilusios psichoanalizės ir seksualinio švietimo teorijos auklėjimą pakreipė labai slidžiu keliu“ (1, 564; pabr. A.Maceinos). Tai ryšku Prancūzijoje, Belgijoje, Anglijoje, Amerikoje.

Bene didžiausią rūpestį Maceinai kėlė vitalinė pedagogika. Jai jis skiria itin daug dėmesio – pristato kaip tuo metu naujausią, dar neturinčią ryškaus pavidalo, bet keliančią daug nerimo. Autorius nurodo, kad ši srovė mažiau kaip psichologinė kalba apie metodus, priemones. Ji kalba apie tikslus, vertybes ir gėrybes, kurios yra vitalinės – kūninės, gamtinės srities. Vitalizmas yra priešingas transcendentinei pedagogikai. Neatsitiktinai jis įsigali Vokietijoje ir SSRS. Vitalizmas daugiau remiasi natūralizmu (medžiaga, ekonomika). Čia nėra nei dvasios, nei Dievo.

Maceina nurodo, kur veda vitaliniu požiūriu suprantamas natūralizmas. Ne šventumas, vidinis grožis, bet pirmiausia pabrėžiamas gyvastingumas, vedantis į rasizmą, jėgos ir galios etiką. Šioje pedagogikoje lemiamas ne dvasios, o kraujo balsas, grynai gamtinis, erotiškasis estetiškas ir jėgos pradas. Šią nuomonę propaguoti pradėjo „Wandervögel“ Vokietijoje, taip pat SSRS. Skelbiama rekordų manija, jėgos vyravimas. Čia sportas nėra tai, kas buvo graikų *Kalokagathia*. Čia stokojama dvasingumo, triumfuoja fizinė galia. Tai pavargusios dvasios ir prarasto Dievo ženklas. Tai lemia ir eugenikos garbinimą.

Tokią vitalinę kryptį, kai kūno garbinimas vyksta ne tiek iš vidaus, kiek iš ekonominių motyvų, Maceina pavadino pedagoginiu ekonomizmu. Čia ekonominės vertybės nustelbia kitas. Tokį pavojų Maceina matė SSRS, Amerikos ir Anglijos ugdymo srityje. Matome, kad dabar tai skverbiasi ir į mūsų visuomenę.

Nei pedagoginiam vitalizmui, nei ekonomizmui per daug nerūpi dorovė, idealų kultūra. „Vitališkai išugdytas žmogus yra stiprus, sveikas, gerai apsirūpinęs – ir gal net gražus. Bet jis neturi idealinės kultūros: jis yra civilizuotas, bet nekultūringas“ (1, 566). Tai, pasak Maceinos,ėjimas į baisų barbarizmą, jaunimo atotrūkį nuo kultūrinių tradicijų ir istorijos, jungiančios praeitį, dabartį ir ateitį. Todėl „vitalinis ugdymas – rašo autorius, – paneigdamas socialinę kultūrą, rengia kelią išvidiniam subarbarėjimui, pas-kui kurį neišvengiamai turi eiti ir civilizacijos žlugimas“ (1, 567).

Šiame straipsnyje Maceina daro išvadą, kad tuometinis (t.y. daugiau kaip prieš pusšimtį metų) ugdymas kryo ir į transcendentinį, ir į psichinį, be to, „į kūno galybę, rengdamas stipruolius, bet barbarus viduje ir iš viršaus“ (1, 567). Todėl ugdymo srityje jaučiamas dekadansas. „Nuo šventumo per dvasingumą ugdymas nusileido iki gyvastingumo“ (1, 567). Maceina susirūpinęs, „ar mūsų laikai įstengs pakilt bent ligi žmogiškosios dvasios“...

Maceinos straipsnis apie naujas ugdymo sroves ir ypač apie vitalizmą bei jo pavojus kėlė diskusijas. 1935 m. „Židinio“ XXI tome Maceina dar plačiau analizuoja vitalinę pedagogikos kryptį, plačiau apsisloja prie fizinio lavinimo, kuris, anot Maceinos, dvasiškai nusmuko, palyginti ne tik su anti-kine Graikija, bet ir Šviečiamuoju amžiumi.

Maceina primena, kad vitalinis ugdymas nėra atsitiktinis reiškinys. Tai savotiškas gyvenimo chaoso, susiskaldymo, griovimo ir kūrybos kovos padarinys. Dvi ryškesnės rungtynių pagal idėjas srovės gyvenime atspindi ne susiaurėjusį, o susiskaldžiusį į du polius švietimą.

Neaiški ir ugdymo psychologizacija, nes nuo XIX a. neaiškiai suprantama pati psichika – nei medžiaga, nei dvasia. Ji apima ir materializmą, ir spiritualizmą, nusišukta nuo herbartinės, su etika susijusios psichologijos. Plečiasi pozityvinė pedagogika, grindžiama besiele psichologija.

Nepakankamai suvokiama žmogaus prigimties esmė. Akcentas turi būti augti pačiam, o ugdymą tvarkyti, normuoti. Trūksta aiškių vedamųjų idėjų.

Du pagrindiniai skirtingi požiūriai į ugdymą plaukia ir iš dviejų skirting-

gų požiūrių į žmogaus ir gyvenimo filosofiją. Kam žmogaus gyvenimo esmė yra dvasia, tas dvasią ir ugdo. Tai transcendentinė kryptis, amžinos idėjos. Kam gyvenimo centras – gyvybė, tas rengiasi kūno gyvenimui. Vieni normuoja dvasią, kiti gerina veislę. Žmogui reikia pasirinkti, į kurią pusę stoti. Tai siejasi ne tik su pedagogika, bet ir su politika.

Maceinai kelia nerimą, kad naujausi ugdymo sąjūdžiai pedagoginę dvasią suka ne nauja kryptimi, o perskiria į dvi tarpusavyje kovojančias priešingas sroves. Paminštama, kad žmogaus prigimtis yra dvilypė – gyvybės ir dvasios sintezė. „Vitalinis mūsų prigimties pradus sudaro medžiaginę atramą visam mūsų gyvenimui“ (2, 538). Į jį ugdymas remiasi. Tačiau kartu nepamirština dar antiklos (graikų) idėja, kad „kūno gyvastingumas yra būtina prielaida dvasiai įsigalėti pasaulyje“ (2, 539) (pabr. Maceinos).

Vitalizmas pasireiškė tada, kai vitalinės vertybės liko tik savyje ir sau, kai ugdymas daugiausia pasinėrė į kūno išgyvenimus, kai svarbiausi jausmai pradėti sieti su kraujo šėlimu.

Jau ir anksčiau vitališkumas ryškėjo bajorų ugdyme, o dabar plečiamas ir masėse, siekiant „išlaikyti ir tobulinti kraujo kilnumą“ (2, 545). Taigi plėtojama jėgos etika, nuoseklus ugdymas jėgai. A.Maceina nurodo, kad ne visur apie tai viešai kalbama, bet taip yra.

Vitalinio, kaip ir fizinio, prado negalima paneigti, teigia Maceina, bet jį reikia kitaip traktuoti, nes žmogus „gyvena ne sau ir ne iš savęs, bet dvasiai ir iš dvasios“ (2, 546), jis yra ne tik gyvis ir vertinamas jis gali būti ne tik kaip gyvis. Pagrindinė jo vertybė – šventumas. Maceina kremtasi, kad modernioji filosofija į pirmą vietą iškelė kūno gyvastingumą. O tai lėmė vitalinį masių ugdymą.

Anksčiau minėtame straipsnyje Maceina kalba apie rasistinius ir ekonominius vitalinio ugdymo pradus, o kitame – apie rasistinius ir sportinius pradus, kurie savotiškai susipina. Jis pakartoja mintį, kad rasizmas „yra savotiškas zoologinis žmogaus nusiteikimas (...) Rasistinis ugdymas yra ne ugdymas tradicine prasme, bet biologinis veislės gerinimas“ (2, 547).

Šiuolaikinis sportas ir gimnastika taip pat skiriama daugiau savo kūnui, o ne dvasiai ugdyti, kaip graikų, kurie tikėjo, kad sielos harmonija sukuria kūno harmoniją. Dabar daugiau dresiruojama, ugdomi sveiki, raumeningi, bet ne dvasingi sportininkai.

Taigi vitalizmas daugiau vertina fizinius pradus negu idealus. Todėl kyla pavojus subarbarėti, o ne grįžti į gamtą pagal Ruso. Trūksta dėmesio kultūrai, tradicijoms, vyksta dvasinis, kūrybinis barbarėjimas.

Maceina būgštavo, kad jei rasistiniam sąjūdžiui pavyktų įsigalėti Europoje, jei pedagoginis vitalizmas nustelbtų kultūrinį ugdymą, tuomet „ateitų O.Špenglerio pranašautas Vakarų žlugimas ir šv. Augustino laikų barbarai būtų veltui palikę savo miškus“ (2, 549).

Taigi naujose srovėse Maceina greta pažangos matė ir pavojų, kurio esmę sudarė klausimas, koks yra žmogaus, jo prigimties ir pašaukimo, sielos bei kūno santykis. Juk tai sąlygoja ir ugdymo esmės bei poveikio proble-

mos sampratą. Apie tai Maceina kalbėjo gal ne tiek daug, bet labai reikšmingai. Manytume, kad šia prasme šiandien mums ypač aktualūs ir prasmingi jo samprotavimai 1937 ir 1938 metų „Lietuvos mokykloje“ (3; 4; 5; 6).

Maceinos nuomonė apie pilnutinės asmenybės ugdymo tikslą apima fizinę, psichinę ir dvasinę sąvokas – auklėjimą, lavinimą, auginimą. Jis nurodo, kad auginimas keičia tik periferiją (fizinę pusę), lavinimas – žmogaus galias (daugiau psichinė pusė), o auklėjimas – gelmes (dvasinės pusės akcentas) (1). Svarbiausia auklėjimo dalis yra dorovinė pusė, kuri realizuojama žmogaus centre – branduolyje. Į šį centrą negalima eiti dalimis, jis turi apimti žmogaus visumą. Taip pat čia labai svarbu auklėtojo asmenybė, pedagoginis susitikimas. Nuo to priklauso, kiek pasiekiamas žmogaus centras, kiek pedagoginis procesas parengia žmogaus dvasią saviuškai. Čia iškyla ir pedagoginio meistriskumo problema.

Ugdyme, anot Maceinos, negalima tenkintis nei per daug laisva, „valiūkiška“ pedagogika, nei perdėtomis pedagogo nuorodomis. Ugdytojas čia ne vien tiesioginis veikėjas ir pagalbininkas, bet ir siekiantis ugdytinio gelmes. Jei to nėra, tikro ugdymo irgi nėra. Ugdytojui turi rūpėti ne tik tai, koks yra ugdytinis, bet ir koks jis turėtų būti. Taigi ugdytojui svarbu tiek suvokti ugdytinio sielą, tiek ją suprasti ir veiklinti. Kartu turi tobulėti ir auklėtinis, ir auklėtojas. Pedagoginė meilė ir šilti santykiai sukelia ugdytinio meilę ugdytojui – norą tobulėti, prilygti suaugusiam (4). Todėl autoritarinio ugdymo negalima painioti su ugdytojo autoritetu; kai nėra autoriteto, nėra ir pasitikėjimo. Maceina sako, jog tai nepakankamai suvokia „darbo mokykla“ ir „pedocentrizmas“.

Pedagoginis santykiavimas turi apimti pilnatvę. „Arba kiekviena ugdymo veiksmo funkcija apima visą žmogų, arba jis nėra ugdymas“ (4, 9, pabr. Maceinos). Nusizengdami pilnatvei, mes turime daug pakrikusių natūrų, mažai asmenybių.

Vadovaudamasis pilnutinio ugdymo samprata, Maceina nurodo, kad „ugdymas nesibaigia tik išviršine pagalba prigimčiai, kaip mano pedagoginis natūralizmas (...), žmogaus įstatymu į kultūrinį gyvenimą, kaip teigė kultūrpedagogika“ (5, 3). Jo poveikis siekia žmogaus gelmes, jas tobulina. Žmogus, skirtingai nuo gyvulio, vystosi ne tik fiziškai, bet ir tampa būtybe savo vidumi. Žmogaus psichinė sfera – junginys tarp dvasios ir kūno. Fizinis lavinimas – tik kūno potencijų (davimo) realizavimas. Kūnas priklauso gimdymo kategorijai, o dvasia – dieviškosios kūrybos pradas. Ji pati save kurianti dieviškosios kūrybos tąsa. Dvasinis gyvenimas laisvas, o ten kur laisvė, galima tik kūryba. Kiek psichinis gyvenimas jungia dvasią ir kūną, tiek fizinis pradas gali padėti dvasiai pasireikšti. O psichinę būseną veikia ir dvasia, ir kūnas.

Kūdikis nėra suaugusiojo (asmenybės) miniatiūra. Todėl pilnutinį žmogų reikia išauklėti – jis ne davinys, o uždavinys, kurį sprendžia kūrybinis ugdymas, besiskverbias į žmogaus vidų – centrą. Pati dvasia gali tik minima-

liai išsiskleisti. Dieviškoji kūryba čia duoda tik bendruosius bruožus, kuriais remiasi tikrasis ugdymas. Jei dvasiškai būtų viskas tobulai įgimta, nebūtų galima kalbėti nei apie dvasią, nei apie kūrybos ar sąžinės laisvę.

Dvasia ir pati save kuria, ir už visa tai ji atsakinga. Jos ugdymas nėra absoliučiai laisvas. Čia itin svarbu ugdymo kūrybiškumas. Tai pasakytina ypač apie paauglystę ir jaunystę, kai žmogus intensyviai gilinasi į gyvenimo prasmę. Ugdomoji praktika visada yra menas, kurio teorija negali išmokyti.

Kiek ugdymas kuria? Jis negali sukurti užuomazgos (branduolio), bet kuria tas formas, kuriomis branduolys pasireiškia. Bet vien per formą negalima žmogaus pakelti į aukštesnę kultūrą. Reikia veikti ir pradmenį (centrą), jam pateikti idėjų. Kūrybinis ugdymas ne tik veikia žmogaus prigimtį, bet tam tikra prasme ir keičia. „Žmogaus išsivystymas yra ne tik ilgas ir nuolatinis gimimas, bet sykiu ir ilga nuolatinė kūryba...“ (5, 19).

Šioje kūryboje svarbu aptikti tą momentą, kai pažadinamas noras pačiam ugdytiniui atsiskleisti. To ieškojo jau Sokratas, o Maceina tai pavadino vaisinguoju ugdymo momentu. Į šį momentą einame dvasiškai rengdami žmogų perimti tiesą, kaip einančią iš savęs, o ne primestą. Tokiu momentu ugdytojas lyg ir išnyksta, ugdytinis jaučiasi pats atradęs, nors faktiškai šito siekia, jam rengia pedagogas.

Čia reikia, kad atsiskleistų ugdytinio dvasia, kad ji suvoktų ugdomosios gėrybės (t.y. turinio ir formos) esmę, ją įsisąmonintų ir sutapatintų su saviimi.

Maceina daro svarbią išvadą, kad mokymo procese mokytojo dėmesys turi būti nukreiptas ne tiek į daiktą, kiek į mokinį, kad atsiskleistų mokinio dvasia ir joje būtų rengiamas vaisingas momentas; kad mokinys išgyventų. Tik tada, kai atsivėrusi dvasia priima atsivėrusią prasmę ir ją sutapatina su savo vidiniu pasauliu, mokymas tampa ugdumu.

Maceina pabrėžia didelę vaisingo momento svarbą estetiniam lavinimui (jis padeda atgimti meno kūriniiui ugdytinio dvasioje), ypač doriniam auklėjimui, nes kiekvienas dorovinis aktas turi būti ne primestas, o eiti iš vidaus.

Tai svarbu ir fiziniam lavinimui.

Tačiau ne tik pedagogas, bet ir bendruomenė dažnai diktuoja iš viršaus. Jei tai žmogaus vidaus nepaliečia, jo ir nedorina. Priešingai, tai baigiasi net konfliktais arba prisitaikymu, kuris doroviškai žmogų žemina. Dorovinis dėsniis turi būti kildinamas iš vidaus, o ne primetamas. Kita vertus, išoriniai poveikiai (normos) gali versti susimąstyti, atsiversti ir aistringai ieškoti naujo atsakymo. Todėl ugdant žmogų svarbu skatinti ieškoti, mąstyti, svarstyti ir apsispręsti. Ugdytinis turi gebėti nusileisti į savo sielos gelmes. Tai irgi yra pedagoginių santykių ir veiklinimo meno problema. Maceina tai vadina ugdomojo veikimo esme, o vaisingąjį momentą – jo centru.

Taigi dvasingo pilnutinio (integruoto) ugdymo sistema, pedagogo gebėjimas skatinti ugdytinį iš vidaus (čia pavyzdį parodė jau Sokratas, Pestalo-

cis, apie tai išsamiai kalbėjo Maceina) turėtų paskatinti mus gerai įsisąmoninus priimti naujas pedagogines kryptis atkuriant ir tobulinant švietimą Lietuvoje.

ANTANAS MACEINA ON THE ESSENCE OF EDUCATION AND ITS NEW TRENDS

Summary

There is presented the view of A.Maceina towards essence and the latest streams of education: transcendental, psychological and vital; and is characterised the philosophical foundations of these streams, their positive and negative facets.

LITERATŪRA

1. Maceina A. Mokykla ir auklėjimas // Židinys. 1934. T. XX. Nr. 12. P. 562–567.
2. Maceina A. Pedagoginio vitalizmo problema // Židinys. 1935. T. XXI. Nr. 5–6. P. 535–549.
3. Maceina A. Lavinimas ir auklėjimas // Lietuvos mokykla. 1936. Nr. 1. P. 14–28.
4. Maceina A. Pedagoginio santykiavimo problema // Lietuvos mokykla. 1937. Nr. 1. P. 1–9.
5. Maceina A. Ugdymas kaip kūryba // Lietuvos mokykla. 1938. Nr. 1. P. 3–19.
6. Maceina A. Vaisingasis momentas ugdyme // Lietuvos mokykla. 1938. Nr. 10. P. 561–569.

PROF. VANDA ARAMAVIČIŪTĖ, Vilnius

VYRESNIŲJŲ MOKSLEIVIŲ DORINĖ POZICIJA IR JOS UGDYMAS

Vienas svarbiausių ugdymo tikslų – padėti ugdytiniui atskleisti bei įgyti aukščiausias vertybes. Jų hierarchijoje išskirtinė vieta atitenka dorinėms vertybėms. Dėl savo reikšmingumo, universalumo bei integralumo dora laikoma ir sociokultūros elementu, ir žmogiškosios esmės pamatu, ir dvasingumo šaltiniu, ir žmogaus vidaus harmonija. Pasak A. Maceinos, „gyvenimas apskritai yra ne kas kita, kaip dorinis vyksmas, kuriuo realizuojamas objektyvinis gėris. Visos jo kovos yra už gėrį arba prieš gėrį. Visi jo įvykiai yra gėrio laimėjimai arba pralaimėjimai“ (5, p. 160).

Reformuojant švietimą Lietuvoje, siekiama rūpintis ir doriniu moksleivių ugdymu: rengti dorinio ugdymo koncepciją, kurti jos įgyvendinimo programą, atnaujinti metodiką. Tačiau vien to nepakanka, nes ne mažiau svarbu tirti dorinių vertybių internalizacijos, arba jų virsmo dorine pozicija, arba vertybėmis sau, raidos dėsninumus bei sąlygas. Tik nuo to, kaip ir kokių laipsniu internalizuojamos dorinės vertybės, priklauso asmens dorinė branda bei vertė. Dar Vydūnas įspėjo, kad tikroji dora pasireikš, jeigu dorybės bus paties žmogaus laisva valia reiškiamos. Kitaip sakant, kai jos pavirs vidiniu asmens turiniu, reguliuojančiu iš vidaus laisvą dorinį elgesį, arba kai taps vidine žmogaus pozicija. Kita vertus, vykdant dorinio ugdymo reformą išeities tašku ir turėtų tapti dorinės pozicijos bruožai, būdingi įvairaus amžiaus moksleiviams. Tai padėtų tiksliau apibrėžti dorinio ugdymo ir strateginius, ir technologinius bei organizacinius pagrindus.

Dorinė pozicija yra sudėtinga integralinė savybė, kurios struktūrą atspindi kognityvinio (pažintinio), emocinio vertinamojo ir valios – praktinio (elgesio) komponentų sąveika. Kiekvienas jų atlieka savo specifinę funkciją: kognityvinis – pažintinę orientacinę (padeda susiorientuoti vertybių pasaulyje), emocinis vertinamasis – vertybių įprasminimo ir išgyvenimo, valios – praktinis – jų siekimo ir realizavimo. O tai reiškia, kad dorinių vertybių internalizacija, arba jų virsmas asmens dorine pozicija, vyksta tuo metu, kai

jis ne tik suvokia dorinių vertybių esmę, bet ir įsisąmonina jų prasmę, jas palankiai vertina bei išgyvena, siekia realizuoti konkrečiais veiksmais ir kai pagaliau apsisprendžia savo elgesį nuolat kreipti dorinių vertybių link ir tam pasiekti panaudoja intensyviai valios pastangas. Todėl dorinių požiūrių ir išgyvenimų, dorinių siekių bei pasiryžimų, dorinių poelgių apimtis ir pobūdis yra svarbiausi dorinės pozicijos brandos kriterijai.

Prieš gerą dešimtmetį pradėję tyrinėti vyresniųjų moksleivių dorinę poziciją, siekėme, pirma, nustatyti, kokias dorines vertybes ir kokių lygmeniu vyresnieji moksleiviai yra įsisąmoninę bei perpratę, kurias jų ir kaip įgyvendina savo veikla bei elgesiu; antra, atskirti bendruosius ir specifinius dorinės pozicijos bruožus, būdingus skirtingų tipų mokyklų ugdytiniais; trečia, išskirti veiksnius, daugiausia sąlygojančius dorinių vertybių internalizaciją; ketvirta, apibūdinti esmines sąlygas, lemiančias atskirų veiksmų dorinę įtaką; penkta, išsiaiškinti pagrindines dorinio ugdymo kryptis įvairių tipų mokyklose: vidurinėse bendrojo lavinimo, aukštesniosiose profesinėse, specialiosiose profesinėse; šešta, sekti dorinės pozicijos raidą, atkūrus Lietuvos nepriklausomybę profesinėse, specialiosiose, specialiosiose profesinėse; septinta, sekti dorinės pozicijos raidą vidurinėse bendrojo lavinimo mokyklose naujomis sociokultūrinio gyvenimo sąlygomis – atkūrus Lietuvos nepriklausomybę.

Sistemingų tyrinėjimų duomenys leidžia teigti, kad ir ankstesnių, ir dabartinių moksleivių dorinė pozicija nėra brandi: dominuoja vidutinis ir žemas lygmuo. Šį lygmenį aiškiai atspindi:

a) nepakankama dorinių vertybių turinio samprata: visų tirtų moksleivių žinios apie įvairias dorines vertybes – jautrumą, pareiškumą, atsakingumą, teisingumą, sąžiningumą, kito žmogaus tausojimą, socialumą, savikritiškumą ir kt. yra neišsamios, negilios, neveiksmingos, nes daugumai jų sunku nusakyti jų esmę, ją konkretizuoti pavyzdžiais ir pan.;

b) nepakankamas ir dorinių vertybių prasmės suvokimas. Nors absoliuti dauguma moksleivių pripažįsta jų svarbą (labiausiai jautrumo, mažiausiai – kuklumo, kito žmogaus tausojimo), tačiau daugiau kaip trečdalis to pagrįsti dažniausiai nesugeba. Be to, tik mažuma išvelgia ryšį tarp asmeninio ir visuomeninio reikšmingumo („svarbu ne tik man, bet ir kitiems“);

c) dorinių išgyvenimų silpnumas bei prieštaravimas. Nors moksleivius ir jaudina blogis plačiąja prasme, bet tik mažuma dėl to stipriau sielojasi, nes patys irgi linkę taikstyti su juo. Savo išgyvenimus dažnai riboja tik asmeniškai reikšmingomis vertybėmis – jų netektimi arba įsigijimu. Konkrečiau kalbant, neapkenčia bei niekina tuos asmenis, kurie nesilaiko dorinių vertybių bei normų reikalavimų, liūdi bei sielvartauja, kai dėl to nukenčia jie patys arba artimieji, gailisi taip pat savęs ir artimų žmonių. Žodžiu, socialiniu požiūriu platesnės pareigos juos mažiau domina. O ypač akivaizdi empatiškumo stoka: moksleiviams sunku atpažinti kitų žmonių išgyvenimus, apibūdinti jų stiprumą, suvokti jų motyvus;

d) nelabai intensyviai siekiama realizuoti dorines vertybes savo elgesiu, t.y. būti jautriam, atsakingam, teisingam, savikritiškam ir pan. Vadinas, tik esant išoriniam stimului – paskatinimui ir palaikymui, priežiūrai ar kontrolei – apie trečdalį moksleivių stengiasi užjausti žmogų nelaimėje, jam padėti, priimti atsakomybę už savo veiksmų padarinius, saugoti tai, kas kitų vertinga sukurta, tesėti duotą žodį, kovoti su aplaidumu ir pan.;

e) dorinio elgesio nestabilumas: didelei mokinių daliai būdingos nepakankamai stabilios elgesio normos arba nepastovūs dorinio elgesio įpročiai. Dėl to jų elgesys dažnai būna nepastovus, nenuoseklus, prieštaringas, priklausantis nuo konkrečios situacijos, išorinių aplinkybių ir pan. O kartais ir delinkventiškas, liudijantis ne tik menką dorinę brandą, bet ir ryškų dvasiinio pasaulio nuosmukį.

Tiesa, bendrojo lavinimo vidurinių ir aukštesniųjų mokyklų auklėtiniai siek tiek išsiskiria iš kitų savo bendraamžių, besimokančių kito tipo mokyklose. Pasirodo, kad jie geriau supranta ir vertybių esmę, ir jų reikšmę gyvenimui, ir labiau siekia būti dori žmonės, dažniau dorai pasielgia.

Tačiau nors ir egzistuoja tam tikri skirtumai tarp įvairių tipų mokyklų ugdytinių, bet visų jų dorinė pozicija nėra brandi. Todėl ir bendrojo lavinimo vidurinėse, ir aukštesniosiose, ir profesinėse mokyklose dorinį ugdymą būtina tobulinti šia linkme: 1) gilinti dorinių vertybių sampratą ir ypač jų svarbumo įprasminimą gyvenime; 2) žadinti moksleiviams šių vertybių poreikį, o ypač siekimą bei pasiryžimą jas realizuoti konkrečiu elgesiu; 3) padėti moksleiviams kaupti vertingą dorinio elgesio patirtį.

Kiekviena šių krypčių savaip lenkia ugdymo procesą, vedantį į dorinės pozicijos brandinimą. Pirmoji kryptis orientuota plėsti žinias apie dorines vertybes – žmoniškumą, altruizmą, toleranciją ir kt., įsisamoninginti ir pajusti įvairių jų apraiškų – pirmiausia meilės žmogui, pagarbos ir dėmesio jam, užuojautos bei gailestingumo, pasiaukojimo bei tausojo, pareigos, atsakomybės ir teisingumo, garbingumo, tvirtumo ir kt. – tikrąją esmę bei prasmę. Antroji kryptis skatina dorinės savimonės plėtojimą: savęs pažinimą, adekvatų savęs vertinimą ir kryptingą saviuoklą bei saviugdą, žadinant norą siekti dorinių vertybių, žodžiu, perimti jas visu savo vidumi, visa savo esybe. Trečiajai krypciai būdinga elgesio vidinių paskatų – dvasinių poreikių, dorinių jausmų bei išgyvenimų, valingų pastangų – plėtotė bei išreiškimas.

Suprantama, dorinės pozicijos branda yra daugelio veiksnių sąveikos rezultatas. Tačiau tyrimų duomenys rodo, kad čia itin didelį vaidmenį atlieka šeimos bei mokyklos gyvenimas ir moksleivių požiūris į jį. Ypač reikšmingas subjektyvus ugdytinių požiūris į mokomąją ir nepamokinę veiklą ir į saviraiškos galimybes joje: saviraiškos tikslingumą ir įvairumą, kūrybiškumą ir produktyvumą, pasitenkinimą saviraiškos rūšimis bei formomis. Kartu didelę įtaką daro ir ugdytinių požiūris į bendravimą bei savitarpio santykius su pedagogais, bendraamžiais, tėvais. Tiksliau, į bendravimo turinį ir intensyvumą, į dalykinių ir asmeninių kontaktų bei sąveikos pobūdį, į savo statusą klasėje ir grupėje, į atmosferą joje, į mokyklą ir šeimą apskritai.

Deja, dabartinės šeimos ir mokyklos gyvenimas plačiąja prasme nėra palankus doriniam ugdymui. Tą akivaizdžiai įrodo pačių ugdytinių vertinimai: ženkliai jų dalis neigiamai žiūri tiek į mokymo procesą, ypač į mokytojų ir mokinių bendravimo bei bendradarbiavimo stilių, pamokos atmosferą, pedagoginį vertinimą, tiek į nepamokinę veiklą – čia jie pasigenda įvairusių ir natūresnių saviraiškos galimybių, kurios paskutiniu metu dar labiau susiaurėjo.

Vyresnieji moksleiviai turi nemažai ir bendravimo problemų. Dauguma jų yra nepatenkinti nei bendravimo turiniu, nei dalykiniais santykiais, nei užimamu statusu šeimoje ir mokykloje. Dėl to visų mokyklų auklėtiniai pageidauja, kad būtų plečiamas bendravimo turinys, humanizuojami santykiai su pedagogais ir tėvais. Antai daugiau kaip pusė visų tiriamųjų norėtų, kad pedagogai juos labiau suprastų ir gerbtų, daugiau kaip trečdalis – padėtų jiems. Taip pat jie patys galėtų dažniau pagalbėti pedagogams. Didesnio tarpusavio supratimo, pagarbos ir pagalbos jaunuoliai pageidauja iš savo tėvų, ypač iš tėvo. Moksleivius mažai tenkina ir atmosfera, susidariusi šeimoje, klasėje ar grupėje. O tai rodo, kad šeimose ir įvairių mokyklų bendrįose trūksta palankios psichologinės atmosferos, normalaus klimato, arba, tariant A.Šerkšno (7) žodžiais, pozityvios mokyklos dvasios, kuri esanti proporcinga stiprumui vidaus ryšių, siejančių mokinį su mokytoju.

Taigi nors laisvos ir demokratinės mokyklos kūrimas ir atveria šviesesnę sociokultūrinę erdvę mokykloje, tačiau mokinių požiūriuose kol kas teigiamų poslinkių beveik nematyti. Tokių vertinimų argumentai dažniausiai tie patys: nepagarbus mokytojų elgesys su mokiniais, abipusio pažinimo, sutarimo, supratimo, pasitikėjimo trūkumas, demokratiškesnio ir artimesnio bendravimo nebuvimas, neigiami išgyvenimai ir pan. Pasak humanisto A.H.Maslow (6), tai negalėjimas išsamiai patenkinti svarbiausių poreikių, ypač saugumo, meilės, prisirišimo, orumo, savigarbos, saviaktualizacijos, padedančių pasiekti laisvą ir kūrybišką saviraišką. Vadinasi, mokykla nebetenka savo ugdomosios įtakos. Kaip teisingai sako M.Lukšienė (4), mokyklos poreikis tik tada gali būti ženklus, kai mokyklos klimatas, pats buvimas orientuotas į kur kas aukštesnį lygmenį nei tautos vidurkis.

Tad kaip būtų įmanoma padidinti dorinę mokyklos įtaką, arba, pasak R.Žibaičio (9), „dorovę mokykloje“ ir „mokyklą dorovėje“? Kas gali daugiausia nulemti šį procesą? Be abejo, pirminė ir pati svarbiausia sąlyga – tai mokyklos humanizavimas, remtinas vientisu, visybišku, arba holistiniu, požiūriu į mokyklą kaip į visumą, apimančią visas jos gyvenimo sritis bei formas, grindžiamas humanistinėmis vertybėmis. Kartu kyla klausimas: kurie humanizavimo aspektai itin aktyvūs dabartinei Lietuvos mokyklai, siekiančiai sustiprinti ryšį su dorove. Remiantis tiek humanistinės psichologijos kūrėjų (A.H.Maslow, C.R.Rogers, G.W.Allport, A.Combs, V.Frankl ir kt.) idėjomis, tiek tyrimų duomenimis bei ugdymo praktika, Lietuvos mokyklai ypač svarbu labiau orientotis į patį mokinį – į jo visos unikalios

būties pilnatvę ir kartu padėti jam išreikšti save ir tapti geresniu žmogumi, galinčiu aktyviai įsijungti į socialinį ir kultūrinį gyvenimą. Pasak humanistinės krypties atstovų, mokykla turėtų būti vieta, kuri padėtų ugdytiniui save identifikuoti, atrasti savo pašaukimą, pajusti gyvenimo vertę, patirti sėkmę, patenkinti pagrindinius poreikius, išmokti teisingai pasirinkti ir pan.

To siekiant, lygia greta aktualu organizuoti labiau įprasminimą mokymą, skatinti prasmų paieškas tiek pačiame mokymo turinyje – konkrečioje temoje, užduotyje ir pan., tiek asmeniškose mokinio patirtyje. Mokymo prasmės ieškojimas ir atradimas, ypač jos svarstymas, diskutavimas, įvertinimas bei pasirinkimas ne tik aktualizuoja teigiamą moksleivio gyvenimišką patirtį, bet tarsi savaime leidžia jam įsitraukti į žinių, idėjų bei vertybių formavimo procesą. Pasak R. Bersno, tuomet mokymas virsta susikalbėjimu, iš esmės keičiančiu ne tik mokymą, bet ir motyvaciją, elgesį, sudarančiu natūralias sąlygas ir vertybių reikšmingumui aktualizuoti, joms įprasmininti bei joms išgyventi, jų siekimui bei norui pažadinti. Tuomet, matyt, pagrįstai galima pavadinti mokymą susiliejančiu į viena arba pakreipiančiu asmens pažintinę ir emocinę sferą viena kryptimi. Einant šia linkme, vertėtų pasiremti V. Franklio logoterapine asmenybės teorija, grindžiama valios laisve, prasmės ieškojimu ir gyvenimo prasme. Iškeldama prasmės ieškojimą kaip centrinių veiksnių stimulą, kaip tikrąjį gyvenimo džiaugsmą, ji skatina žmogų siekti vis naujų aukštumų per visą savo gyvenimą. Ši teorija mums reikšminga dar ir tuo, kad pabrėžia ne vien vertybių pasirinkimo laisvę, bet ir atsakomybę už jų siekimą, realizavimą, kūrimą ir būtent atsakomybę sau, savo sąžinei, savo bendrijai, Dievui.

Kartu būtina humanizuoti ir visą bendravimo procesą mokykloje, turint galvoje ir komunikacinį aspektą, arba pasikeitimą informacija, ir interakcinį, arba sąveiką, ir percepcinį, arba tarpusavio, supratimą. Siekiant lygiateisiškumo, konstruktyvaus, darnaus bendravimo, konstrukcinės, arba kuriamosios, sąveikos, darosi vis svarbiau įvairuoti komunikacijos priemonės, ypač plėsti neverbalinių priemonių apimtį, plačiau taikyti bendradarbiavimo pedagogikos idėjas, žadinti abipusišką empatiškumą, meilę, pasitikėjimą.

Antroji sąlyga – tai žvelgti į dorinį ugdymą kaip į vientisą procesą, išoriškai pasireiškiantį dorinio ugdymo tikslų, turinio, principų, priemonių, metodų bei formų integraciją. Tačiau mokyklos praktikoje nėra ne tik glaudžios šių elementų integracijos, bet ir ryškiau apibrėžtos dorinio ugdymo krypties, aiškiau suformuluotų perspektyvų ir nuosekliai įgyvendinamų tikslų, atitinkančių tiek moksleivių dorinės pozicijos lygmenį, tiek jų prigimtinius bei individualius ypatumus, tiek visuomenės, tautos bei valstybės reikmes ir lūkesčius. Dėl tokios situacijos pažeidžiama ir ugdymo individualizacijos idėja. Dorinio ugdymo turinys irgi nėra tolygiai orientuojamas į dorinių vertybių sistemas: vienos jų pamiršamos arba ignoruojamos, kitos pernelyg sureikšminamos ir pan. Dėl to nepakankamai dėmesio skiriama įvairių vertybių išreiškimui, taikymui ir negalima įvairiapusiškai plėtoti asmens dori-

nių bei dvasinių galių, formuoti dorinės kultūros. Dorinio ugdymo metodai dažniausiai yra verbaliniai, stokojantys praktinių, diskusinių, vertinamųjų, žaidybinių elementų, aktyvinančių mokinių vaizduotę, mąstymą, jausmus. Žodžiu, būtina integruoti tiek įvairius metodus grupės viduje, tiek atskiras jų grupes.

Labai aktualus būtų vientisas arba visuminis požiūris į vidinį dorinį vyksmą, jungiant ugdytinio pažinimo, jausmų ir valios sferas. Dorinio ugdymo praktikoje neretai pasitenkinama tik dorinių vertybių pažinimo lygmeniu, t.y. moksleivio gebėjimu apibūdinti vertybę, kartais tik deklaruoti ją, neturint jos tikrosios sampratos. Tokiu atveju dorinis ugdymas tapatinamas su pažintiniais procesais, ignoruojant vertybių išgyvenimą bei įprasminimą ir kartu silpninant jų siekimą bei įkūnijimą konkrečiais veiksmais. Tai vienušiška, arba scientistinė, orientacija, kuri iškreipia internalizacijos esmę ir kartu komplikuoja dorinės pozicijos tapsmą.

Trečia reikšminga sąlyga – tai dorinio ugdymo ir saviugdos vienovė, orientuojanti į moksleivio individualų dorinį tobulėjimą kaip pačią svarbiausią vidinę sąlygą, be kurios neįmanoma dvasinė branda. Dar Vydūnas nurodė, kad žmoniškumo bręšmas vyksta jo esmei pasistengiant, veikiant jo valiai. Kitaip tariant, kai pats žmogus ima rūpintis savo dvasine-dorine branda, kai pats brandina žmoniškumą savyje.

Nors asmens individualaus tobulėjimo esmė nevienodai interpretuojama, betėjimas link jos vyksta per dorinės sąmonės ir savimonės raidą bei integraciją. Tik jų vienovė suponuoja visuminį požiūrį ne tik į visuomenę bei atskirus žmones, bet ir į patį save – į savo fizines, psichines bei dvasines galias. Tad tik per dorinę savimonę asmuo gali pažinti ir įvertinti savo dorinę brandą, taip pat imtis iniciatyvos bei atsakomybės už jos kėlimą ir kartu už savo tautos bei valstybės likimą. Per dorinę savimonę priartėjama prie tautinės savimonės, orientuojančios į platesnes žmoniškumo raiškos erdves. Tada darosi galima žmoniškumo, tautiškumo bei nacionalumo integracija, iškelta praeities pedagogų ir iš naujo aktualizuojama dabartinių ugdymo specialistų.

Nors vyresniame mokykliniame amžiuje savimonė ir pasiekia aukštesnį lygmenį negu paauglystėje, tačiau kartu neišvengiama ir jos prieštaringumo, neobjektyvumo, fragmentiškumo. Dėl to ypač aktualu gilinti mokinių savęs pažinimą, stimuliuoti adekvatų savęs vertinimą, plėsti mokinių dorinę saviąklą kaip būtiną savireguliacijos bei savikūros priemonę.

Ypač svarbi mokyklos atnaujinimo ir jos dorovinio statuso stiprinimo sąlyga yra paties pedagogo asmenybiškumo bei jo dorinės kompetencijos kėlimas, glaudžiai susijęs su individualiu doriniu tobulėjimu, su etine savišvieta bei dorine savikultūra. Ne veltui Vydūnas mokytojus priskyrė doros luomui, skleidžiančiam žmoniškumą į žmonių santykius. Bet tai priklauso nuo pedagogo žmoniškumo – kai tasai gyvas, visa savaime eina tokiu keliu, rašė Vydūnas (8). Norint vesti paskui save žmones, reikia pačiam turėti tvirtą poziciją, šiek tiek anksčiau teigė vokiečių filosofas W. Dilthey (3).

Dabartinėje situacijoje itin svarbu siekti išlaikyti ir stiprinti dorinių bei religinių vertybių integraciją kaip svarbiausią sveikos ir pozityvios mokyklos dvasios pagrindą. Ši kryptis, nuo seno būdinga Vakarų Europai, leidžia labiau įtvirtinti dvasinį gėrį, amžinuosius humanizmo idealus, transcendentines vertybes. Nuo senų laikų ši kryptis artima ir Lietuvai.

S.Šalkauskis Dievą ir gyvenimą juo laikė tolesniu objektyviu dorinio tikslo, dorą arba gėrio meilę – artesniu. O abiejų šių tikslų realizavimas padeda pasiekti asmenišką laimingumą. Taigi nuo dorybių ir religinių vertybių integracijos daug priklauso asmens – ugdytojo ir ugdytinio – tobulėjimo plotmė bei erdvė ir, žinoma, jo dvasios šviesa bei gelmė.

Kita vertus, svarbu siekti vienovės ir su kitomis vertybių sistemomis: estetinėmis, socialinėmis, ekonominėmis, politinėmis, ekologinėmis ir kt. Žodžiu, visas vertybių sistemas jungti su dorinėmis, nes be ryšio su jomis įvairiose sociokultūrinio gyvenimo sferose gali įsitvirtinti pavojingos gyvenimo nuostatos – pragmatinės, utilitarinės, hedonistinės ir pan. Šiandien, kai visuomenės dėmesys krypsta daugiausia į ekonomines, socialines, politines vertybes, o neretai tik į jų pakaitalus ar net antivertybes, kyla grėsmė dar labiau susilpninti jau ir taip sužalotą mūsų dvasinę kultūrą. Todėl dorinių vertybių diegimas į mokyklos ir apskritai į viso gyvenimo turinį, taip pat mokyklos bei kitų bendrijų (šeimos, valstybės ir kt.) dorovinio statuso kėlimas tampa viena svarbiausių problemų.

Ieškant jų sprendimo būdų, itin aktuali mokyklos atsinaujinimo (kaitos) bei atvirumo nuostata. Galime viltis, kad jai pamažu stiprėjant dorinės vertybės irgi taps labiau pastebimos, atrandamos, vertinamos, kūrybiškai pritaikomos, kuriamos. O tapdama savitu kaitos, kūrybinio ieškojimo bei naujovių įdiegimo centru, mokykla turėtų natūraliai artėti prie prasmingos veiklos, humaniškų santykių, glaudžios partnerystės tarp visų ugdymo veikėjų bei dalyvių – mokytojų, mokinių, tėvų, visuomenės. Visą šį procesą, manyčiau, spartintų ir dorovinio ugdymo koncepcijų įvairovės pažinimas, nuolatinis diagnostinių dorinio auklėjimo tyrimų organizavimas ir pagaliau eksperimentinės pedagogikos atgaivinimas Lietuvoje.

MORAL POSITION OF SENIOR PUPILS AND ITS DEVELOPING

Summary

In this article is presented the nation of moral position and characterised the levels and courses of the senior students moral positions mutuality. There is analysed some presumptions of positions education in this age.

LITERATŪRA

1. Barnes D. Nauczyciel i uczniowie. Warszawa, 1988.
2. Daukšytė J. Humanitarinis požiūris į ugdymą // Lietuvos švietimo reformos gairės. Vilnius, 1993.
3. Dilthey W. Filosofijos esmė // Kultūros prigimtis. Vilnius, 1993.
4. Lukšienė M. Pedagogika ir kultūra // Lietuvos švietimo reformos gairės. Vilnius, 1993.
5. Maccina A. Tautinis auklėjimas // Pedagoginiai raštai. Kaunas, 1990.
6. Maslow A. Psichologiniai duomenys ir vertybių teorija // Gėrio kontūrai. Vilnius, 1989.
7. Šerkšnas A. Mokyklinė bendruomenė. Kaunas, 1939.
8. Vydūnas. Raštai. Vilnius, 1990. T. 1.
9. Žibaitis R. Ugdymo doroviniai aspektai // Lietuvos švietimo reformos gairės. Vilnius, 1993.
10. Франкль В. Человек в поисках смысла. Москва, 1990.

POVILAS MARTINAITIS, Kaunas

NUOSEKLIOS DORINIO UGDYMO SISTEMOS KŪRIMAS MOKYKLOJE

Iš daugelio dorinio ugdymo problemų viena aktualiausių ir sunkiausių yra mokyklos dorinio ugdymo nuostatų, kuriomis grindžiama dorinio ugdymo sistema mokykloje, įvardijimas, įteisinimas mokyklos dokumentuose ir laikymasis ugdymo procese. Kol neišspręsta ši problema, dorinio ugdymo pamokos tarsi kybo ore be tvirto pedagoginės motyvacijos pagrindo.

Visumos išreiškimo schemos pradėtos kurti dar viduramžiais. Tai universalijos – dabartinių sistemų analogas. Jose svarbiausia buvo pabrėžti vientisumą, vienovę. Universalijų kūrėjai puikiai suprato, kad visumos savybės nėra jos sudedamųjų dalių aritmetinė suma. Čia atsiranda kažkas daugiau, kas apibrėžia visumą.

Prieškario Lietuvoje mokymo turinys buvo centralizuotas, griežtai apibrėžtas, paremtas tradicinėmis, daugeliui gyventojų priimtinomis krikščioniškomis nuostatomis. Ne tik įvairios religinės bendruomenės, vienuolijos, bet ir tautinės mažumos, visuomeninės organizacijos laikydavosi šių nuostatų ir kartu savo mokyklose naudojo skirtingus metodus, tenkindamos skirtingus savo ugdamuosius, ypač auklėjamuosius, tikslus.

Šiandien mūsų švietimo sistema vargu ar gaus vienalytį dorinio ugdymo turinio socialinį užsakymą. Kiekvieno laiko problemos ir jų sprendimo būdai yra aplinkybių funkcijos. Todėl kažin ar įmanoma pedagogikos paveldą svarstyti istorinio tęstinumo požiūriu. Dorinio ugdymo turinio gairėmis laikytinos tautoje susiklosčiusios moralinės vertybės, kurias nustatyti padeda tradicijos. Ugdymo sistemos nuoseklumą derėtų suprasti kaip orientaciją į dorinių nuostatų formavimą, nes, pasak I.Kanto, išsilavinimas, kuris netaampa dorove, yra nelaimė. Kalbant apie kiekvieno mokykloje mokomo dalyko orientavimą į dorovę, nenorom iškyla nesenų laikų vajai, kurių metu visų dalykų mokytojai buvo įpareigojami savo pamokose pabrėžti ateistinių, internacionalinių ir kitokių auklėjimą. Taip tiesmukiškai suprantant dorinį ugdymą, sakysim, matematikos pamokų turinyje ieškant gero elgesio taisyk-

lių, jį galima diskredituoti. Su dorinėmis mokytojo nuostatomis mokiniai puikiai susipažįsta artimai bendraudami ir nebūtinai tiesioginėmis dorinėmis temomis. Beveik visa XX a. pradžios inteligentija, kuri ėmėsi atsakomybės už atkurtą 1918 m. nepriklausomybę, buvo kilusi iš Lietuvos kaimo, o jo dorinės vertybės buvo formuojamos kasdieniniame, kasmetiniame darbų cikle, kur daugiau buvo prakaito negu pamokymų.

Mokyklos bendruomenė – nepaprastai jautrus organizmas. Kiekvienas jos narys veikia visumą, ir atvirkščiai. Aktyvus, sąmoningas, kūrybingas gyvenimas mokyklos bendruomenėje žadina tikrą tiek mokinio, tiek mokytojo savęs pažinimą. Šis gyvenimas neįmanomas be kritinio mąstymo – deja, retoko reiškinių mūsų dresiruoti įpratusioje mokykloje. Kritinis mąstymas, pasak M. Haidegerio, prasideda atskiriant dalykus, kuriems pateisinti reikia įrodymo, nuo dalykų, kuriems patvirtinti pakanka juos tiesiog pamatyti ar paliesti. Net dėl šio elementaraus dalyko mūsų mokyklose dažnai kyla nemažai sumaišties. Specifiškai interpretuojant įvairias rytietiškas meditacijas, okultizmo reiškinius, nukrypstama į savotišką agnosticizmą, pradeda abejoti gamtos dėsniais ir kitais akivaizdžiais reiškiniais. Kita vertus, mokykloje įrodymu neretai suprantamas atkartojimas mokytojo, vadovėlio išdėstytų tiesų. Individuali nuomonė netoleruojama, niekinama; taip žlugdomi gležni savarankiško mąstymo daigeliai. Užuoat ugdžiusi kultūringą, kryptingą, argumentuotą, aktyvų mąstymą, oponento nuomonės analize paremtą mokinių diskusiją, mokykla apsiriboja trafaretiniu temos nagrinėjimu su iš anksto žinomais, dažnai banaliais atsakymais. Mokinių intelektualinės, dvasinės galios neišjudinamos, joms neatveriamą perspektyvą tobulėti, pagal savo individualiąsias savybes formuoti žinių, gebėjimų sistemos, atliepiančios gyvenimo aktualijas.

Sukaupę žinių kiekį, dažnai nemažą, mokiniui sunku panaudoti gyvenime, o problemų sprendimas jam atrodo nepakeliama našta. Tokia padėtis pražūtinga dorinio ugdymo pamokoms. Jos būna negyvos, jose mokiniai neranda atsakymų į aktualius klausimus, o jie dažnai būna esminiai pasirenkant gyvenimo tikslus. Mokytojas nėra autoritetas, pavyzdys, o neretai tik tuščiai skambantis indas.

Kuriant dorinio ugdymo sistemą, sunkiausia rasti aukso vidurį tarp racionalistų siūlomo tvirto pagrindo, niveliuojančio asmenybės ypatumus, ir etinio reliatyvizmo, kuriame nėra jokio pagrindo. Įdomiausia, kad abu šie kraštutiniai veda į didesnio ar mažesnio laipsnio totalitarizmą. Apie tai kalba enciklika „Tiesos didingumas“ („Veritatis Splendor“), nurodydama, jog šis aukso vidurys pasiekiamas įsisąmoninus, kad žmogaus laisvė įgyja žmogiškumo ir atsakingumo tik paklususi tiesai.

Šios tiesos beieškant, pravartu prisiminti, kad daugelis mūsų laikų žmonių savo sėkmę supranta kaip išlikimą nepastebėtam, nedemaskuotam, neišsidavusiam, kas jis. Kad žmonių santykiuose abejonė dažnai pavirsta abejingumu, kad išmintimi dažnai laikomas tik turimas informacijos kiekis, o

jame daugiausia vertinama reikšmė, o ne prasmė. 1992 m. 72% Lietuvos gyventojų laikė save katalikais ir kartu 68% sutiko su katalikybei priešinga pozicija, jog „viskas yra sąlygiška ir paprasčiausiai nėra apibrėžtų taisyklių, kaip gyventi“ (L a u m e n s k a i t ė J.E. // Naujasis Židinys. 1993. Nr.7/8. P. 95–105).

Dorinio ugdymo sistema turi apibendrinti ir įprasminti tokias neaiškias mokyklos bendruomenės narių nuostatas. Dorinio ugdymo sistemą kurti trukdo vyraujanti mokykloje materialistinė-nihilistinė pasaulėžiūra, – ji naikina bendruomeniškumo jausmą, paversdama mokyklą geriausiu atveju savotiška „akcine bendrove“, o blogiausiu – įvairiausių moralinių, pedagoginių, religinių požiūrių samplaika. Į šią „akcinę bendrovę“ sudedamos mokytojų, mokinių, jų tėvų abejotinos bendruomeniškumo prasmės akcijos, kurioms būdingi subjektyvūs asmeniniai interesai, dažniausiai prieštaraujantys tarpusavyje ir nesiderinantys su visuotinio ugdymo tikslais. Dėl to mokyklos veikla kreipiama siekti aukštų įvertinimų, kad ir neparemtų žinių, gebėjimų, ir to siekiama kartais nedorais būdais.

Blogiausias variantas primena dvasinius griuvėsius, kuriuose, aišku, yra atitinkamai nuspalvinama pasaulėžiūra ir protavimo eiga. Dėl to kartais mokyklos bendruomenės nariai visiškai nepajėgia atpažinti natūraliausių ir aiškiausių moralės įstatymų. Geresnis variantas irgi ne kiek prašoka blogiausiąjį: ugdymo procesas tampa panašus į pedagoginių metodų popurį, lyg žurnalo „Švietimo naujovės užsienyje“ turinį.

Retai kas pamąsto, kaip derinti šiuos metodus, mokinio asmenybės ypatumus, tėvų ir mokyklos mokymo tikslą. Derinimo potekstėje visuomet turi būti vertinimas. O kaip vertinti, jei ugdymo įstaiga neturi savo vertybių skalės. Vertybių derinimas pal. J. Matulaičiui buvo krikščioniškųjų sąjūdžių ir vienuolių veiklos pagrindas, kurį, pasak jo, lemia ne tik gilus krikščionybės suvokimas, bet ir noras gydyti savo laikų klaidas. Jausti su Bažnyčia – tai visų pirma jausti krikščionybėje slypintį vertybių derinį. (Y l a S. Jurgis Matulaitis. Vilnius, 1993. P. 194–195).

Šiuo metu turbūt dažniausiai sumaištis kyla ieškant humanizmo ir tautiškumo vietos šiuolaikiniame doriniame ugdyme. Nukrypstant į vieną iš šių kategorijų, kyla kosmopolitizmo, o į kitą – šovinizmo grėsmė. Aukso vidurį čia rasti nesunku – reikia vadovautis A. Maceina. Jis humanizmo ir tautiškumo santykį apibrėžia kaip turinio ir formos santykį. Pravartu prisiminti, kad formų kaitaliojimas trukdo tobulinti sielos galias. Taigi mūsų ugdymo įstaigų bendruomenė turėtų kuo greičiau pasirinkti savo ugdymo filosofiją, profilį, dorinio ugdymo nuostatas, įteisinti jas savo dokumentuose (veiklos programose, metiniuose planuose, mokyklos nuostatuose ir t.t.). Tik tada bus galima sėkmingai ugdyti švietimo norminiuose aktuose minimą asmenybės savitumą ir savarankiškumą, ugdymą grįsti gimtosios ir pasaulio kultūros vertybėmis.

Taip kiekviena mokykla galėtų konkretizuoti Lietuvos švietimo concep-

cijos principus: humanizmą, demokratiškumą, nacionalumą, atsinaujinimą. O šiais principais grindžiamas ugdymas, pasak koncepcijos, turėtų užtikrinti visuomenės mentaliteto kaitą, pamatinį demokratijos vertybių įsisąmoninimą, tinkamą politinį ir ekonominį išprusimą, dorinės kultūros brandą. Kaita, įsisąmoninimas, išprusimas, branda neįmanomi, jei mokyklos bendruomenė neturės savo vertybių skalės. Be jos netenka prasmės tokios dažnos sąvokos, kaip universaliosios humanistinės vertybės, tikrosios mūsų tautos ir pasaulio dorovinės vertybės ir kt. Šias sąvokas vartojant potekstėje visada turi slypėti ugdytojo, ugdytinio dvasinių klodų vertinimas. Tik tada įmanomas susikalbėjimas, o ne tuščias šių sąvokų deklaravimas. O tik susikalbėjus ugdymą galima kreipti iš chaoso tam tikra kryptimi.

Kalbant apie ugdymo kryptį, į kurią turi būti orientuota dorinio ugdymo sistema, negalima perdėti mokslo (pedagogikos, sociologijos, psichologijos ir t.t.) reikšmės. Dvasingumo pakeitimas mokslu davė žmonijai gerai mums pažįstamus fašizmą, komunizmą. Žmogiškumo idealas, į kurį orientuojasi dorinis ugdymas Kristaus pavyzdžiu, turi būti ne abstraktus, ne tuščias, o labai konkretus ir kartu neprimityvus. Žmonės, nematę gyvo Kristaus žemėje, pajunta jį taip, tarsi jis nuolat juos savo kelyje lydėtų. Toks stiprus jo gyvenimo liudijimas. Mokslas dorinio ugdymo mokytojui gali būti puiki profesinė priemonė, įrankis, bet paklūstantis aukštesniems idealams. Antai psichologinėmis priemonėmis nagrinėdami konfliktą, mes greitai galime pasiekti paliaubas, bet šių priemonių neužteks taikai pasiekti. O kaip tik jos reikia dorinio ugdymo mokytojo ir mokinių santykiams. Siekdami taikos mes susikalbėsime dėl prasių. Siekdami paliaubų sutarsime tik dėl reikšmių. Šiuo atveju išnyksta kokybinis žmonių bendravimo matmuo, kurio dimensija, nesumenkinant žmogaus, turi būti sakralinė, transcendentinė. Kitaip, nors ir dažnai vartosime žodį humanizmas, iš esmės jis bus tik hominizmas. Nepasiekus šio sakralinio lygmens, iškreiptai atrodo ir kitos vertybės. Pavyzdžiui, demokratijos vertybės labai artimos religinėms. Tai deramai supratus ir tuo gyvenant demokratija duoda vaisių. Mokytojai, kuriems šios demokratinės vertybės tolimos ir kurie demokratiškumą suprantą kaip būseną, atpalaiduojančią kiekvieno bendruomenės nario asmeninę iniciatyvą ir reikalaujančią kitų asmeninės atsakomybės, dažnai pirmenybę teikia savo egocentrizmui, visiškai ignoruodami kitų interesus, asmeninės atsakomybės neskirdami nuo kaprizų. Jie nežino, kam ir vardan ko jie patys atsakingi, nesistengia suprasti vieno pagrindinių demokratijos principų, kad žmonėms svarbiausia tai, kas juos jungia, o ne tai, kas skiria.

Nesant vidinių dvasinių vertybių hierarchijos, kuri paprastai pasižymi pastovumu, atsinaujinimas suvokiamas kaip koks beatodairiškas lėkimas nežinia kur. Krypties nematoma arba ji kasdien keičiama. Eiliniam krikščioniui, kuris įpratęs kasdien, kas mėnesį mesti retrospektyvinį žvilgsnį atgal, tai yra nesuprantama. Pasak Makiavelio, atsinaujinti – vadinasi, sugrįžti prie pradžmenų. Juk idėjos nesensta – sensta jų reiškimo forma. Tai labai aktualu doriniam ugdymui; jo amžius lygus žmonijos amžiui.

Dorinio ugdymo sistema turi numatyti visas šio ugdymo grandis. Pirmiausia tai būtų alternatyvių tikybos ir etikos pamokų sąveika. Jų bendras pirminis tikslas – sužadinti egzistencinę mokinio savivoką, jo domėjimąsi dvasiniais dalykais, o toliau ugdyti asmenybės integralumą, pasaulėžiūrinį vientisumą. Čia pravartu prisiminti, kad paprasčiausias būdas įvertinti mokinio tobulumą – žiūrėti, kaip sutampa jo išorė ir vidus.

Antra svarbi dorinio ugdymo grandis – mokytojo asmenybė. Tai gyva jėga: jos negali nuslėpti niekas, net sovietinių laikų ideologinis režimas. Mokytojo asmenybė jaučiama visur, kur tik jis susiduria su kitais asmenimis, visuomenės grupėmis. Mokytojo įtaką ir jo veiklą galima nusakyti ta aukščiausia dvasine vertybe, kurios prašome maldoje „Tėve mūsų“: „Gelbėk mus nuo pikto“.

Jaunuolis iš prigimties yra vientisa struktūra, todėl labai svarbu palaikyti integraciją tarp tikybos, etikos ir socialinės paskirties dalykų, imtis organizacinių priemonių (tvarkaraščiai ir kt.), teikiančių galimybę mokiniui lankyti tikybos ir etikos pamokas, taip pat pasirenkamųjų dalykų pamokas, dalyvaui kryptingoje popamokinėje veikloje, įvairinti metodines formas, atsižvelgiant į individualų mokinio charakterį. Šių dalykų integraciją pirmiausia turi atspindėti dorinio ugdymo dalykų mokytojų išprusimas, jų pasaulėžiūrinio akiračio platumas, gebėjimas kultūrinį paveldą ir gyvenimo aktualijas vertinti pagal krikščioniškuosius kriterijus. Bendrai su kitų dalykų mokytojais kurdami programas, taikydami universaliąsias ugdymo programas, dalyvaudami popamokinėje veikloje mokytojai gali daug padėti ugdyti krikščioniškosios moralės pagrindus.

Pagrindinis, kasdienis dorinio ugdymo pamokų uždavinys – žadinti savęs pažinimą, aktyvinti kritinį mąstymą pagal mokinio savastimi tapusius krikščioniškuosius principus, kurti įvairias vertinimo formas, nesitenkinti elementariu tiesos–melo, gėrio–blogio konstatavimu, o skatinti kasdien tobulėti, siekti mokyklos bendruomenės narių bendradarbiavimo ir savikūros. Dorinio ugdymo pamokos turi tapti visos mokyklos bendruomenės rūpestis, jos maldų turinys.

CREATION OF UNIFIED MORAL EDUCATION SYSTEM AT SCHOOL

Summary

The unanimity of educational system is understood as orientation to the formation of moral resolutions by means of educational activity appreciating the individuality of every pupil. To achieve this aim neither the firm principals /suggested by rationalists/ which level the personal peculiarities nor ethical relativity which has no principals at all are acceptable. The prevailed administrative pedagogy rubbed out the spiritual relations of the school community. The enlivening of these relations demands formation and co-ordination of resolutions of spiritual values. The importance of scientific knowledge in attaining personal perfection is being discussed. The main problem of moral educational lessons is the stimulation of self-cognition, the stirring up of critical thinking, the formation of many-sided estimation.

DR. STASĖ DZENUŠKAITĖ, DR. ALMA STASIULEVIČIŪTĖ, Vilnius

KATALIKŲ TIKYBOS MOKYMO PEDAGOGINIAI IR PSICHOLOGINIAI PAGRINDAI

DALYKO PASKIRTIS

Mokykloje katalikų tikybos mokoma pagal savarankišką dėstymo bei mokymosi programą, atitinkančią pagrindinius katalikų tikybos elementus, laikantis Bažnyčios doktrinos ir ieškant bendrų sąlyčio taškų su kitų mokymo dalykų programomis, ypač su etikos, humanitarinio ciklo dalykų bei kai kurių tikslųjų mokslų.

Dėstant tikybą, pasitelkiami pažangieji psichologijos, pedagogikos ir daktikos mokslai, kad vaikų bei jaunuolių fiziniai, moraliniai ir intelektualiniai gebėjimai būtų harmoningai derinami su dvasinio pasaulio kultūra.

Bendrosios programos paskirtis:

- konkrečiai ir nuosekliai pateikti tikybos mokykloms visą katalikų tikybos mokymo programą, apimančią katekizmo, liturgijos, Šventojo Rašto, Bažnyčios istorijos, religijotyros ir krikščioniškosios etikos pagrindus;

- atskleisti, kokias žinias ir vertybes privalo laipsniškai įsiminti katalikas mokinyš nuo žemiausios iki aukščiausios klasės, siekdamas savo tikėjimą pažinti, pažinęs pamilti, pamilęs pagal jį gyventi.

Programa apima:

- krikščionybės tiesų, Katalikų Bažnyčios ir jos doktrinos, Dievo sukurtą pasaulio ir krikščioniškojo gyvenimo ženklų (vietų, pastatų, šventovių, tradicijų, papročių, literatūros, muzikos, vaizduojamojo meno ir pan.) atskleidimą bei nagrinėjimą;

- vidinės tikėjimo būsenos gaivinimą, sakralinės Tikrovės ir kelio, vedančio Paslapties link (Jonas Paulius II), atvėrimą;

- skatinimą vykdyti Dievo valią žemėje ir rekomendacijas mokytojui, kaip ir kokias sąlygas reikia sudaryti mokiniui, kad jis gebėtų gyvenime liudyti savo tikėjimą.

Kadangi tikybos mokytojas savo veikla siekia, kad mokinyš pažintų sa-

vo tikėjimą, pažinęs jį pamiltų, o pamilęs jį liudytų, tai programoje šios mokytojo ir mokinių bendros veiklos sritys vadinamos: „tikėjimo pažinimu“, „vidinė tikėjimo būseną“, „krikščioniškojo gyvenimo praktika“. Tai vientisas procesas, kuris turi vykti kiekvienoje pamokoje ir nepamokinėje veikloje.

Programa tikybos mokymui kelia tokius svarbiausius tikslus:

- atskleisti katalikų tikėjimo ir krikščioniškosios antropologijos sampratą;

- padėti išvelgti religinius gyvenimo ir istorijos metmenis;

- padėti suvokti Triasmenį Dievą kaip gyvenimo ir meilės pilnybę, ateities vilties kryptį ir galutinę prasmę bei tikslą kaip Tiesą, kuri yra tikroji žmogaus laisvės sąlyga;

- atverti duris Kristui (Jonas Paulius II);

- siekti, kad tikėjimo pažinimas taptų vidinio gyvenimo, elgesio bei veiklos norma – Dievo ir artimo meilės Įsakymo vykdymu.

Iš šių tikslų išplaukia uždaviniai:

- pasiūlyti tikėjimo teikiamus atsakymus į mokiniams išskylančius esmingiausius amžinuosius žmogaus būties, gyvenimo tikslo bei prasmės klausimus;

- įtraukti mokinius į jų galimybes ir poreikius atitinkančią konkrečią veiklą, asmeniniu pavyzdžiu mokyti gailestingumo ir meilės darbų, bendravimo, dalijimosi tikėjimu ir kitomis gėrybėmis;

- padėti kurtis asmeninius dorovinius idealus ir skatinti juos diegti;

- pratinti žvelgti į žmogų, gamtą, gyvybę kaip į Dievo dovaną, kurią privalu puoselėti ir saugoti su pagarba ir atsakomybe;

- ugdyti toleranciją kitatikiams ar netikintiesiems ir solidarumą nepaisant rasės, tautos, kultūros, tikybos skirtingumo, kartu ugdamą krikščionišką patriotizmą, demokratiškumą bei pilietiškumą;

- rengti krikščioniškai šeimai;

- padėti savyje atpažinti ir puoselėti dvasinių pašaukimų pradus;

- skatinti sąmoningai dalyvauti liturgijoje, išgyventi liturginius metus siejant su tautinių ir ekumeninių tradicijų kontekstu;

- ugdyti bei skatinti norą priklausyti parapijos ir kitoms tikėjimo bendruomenėms bei grupėms.

Dėstydamas tikybą mokytojas apeliuoja į mokinio protą, jausmus ir valią, ugdo dvasines sielos galias.

Tikybos pamokose ir nepamokinėje veikloje randama vietos ir bendravimui doriniam, socialiniam, patriotiniam, estetiniam, ekumeniniam auklėjimui, fiziniam lavinimui.

Vykdydamas programą mokytojas bendrauja ir bendradarbiauja su mokyklos bendruomene, mokinių šeimomis, parapijos bendruomene, katalikiškomis organizacijomis bei judėjimais.

Jei reikia ir yra galimybių, drauge su mokiniais dalyvauja visuomeniniame tautos gyvenime.

Konkretizuodamas programą pamokų planuose tikybos mokytojas atsižvelgia į mokinių asmeninę dorovinę, kultūrinę, religinę patirtį.

Programos vykdymo sėkmę lemia mokytojo asmenybė, jo tvirtas tikėjimas skelbiamomis tiesomis, nuolatinis rūpinimasis tobulinti savo dalyko bei metodikos kvalifikaciją, turtinti dvasinį pasaulį; plėsti kultūrinį akiratį, tobulinti maldos praktiką; jo pasitikėjimas Dievu, atsakomybės jausmas, kūrybiškumas.

Visų tautybių Lietuvos katalikų tikybos mokytojai išsamiau supažindina mokinius su savo tautos Bažnyčios istorija, šventaisiais, šventosiomis vietomis, tradicijomis bei papročiais.

DIDAKTINĖS NUOSTATOS

Tikybos mokymas suprantamas kaip religinis ugdymas, kuris, Bažnyčios terminais kalbant, sudaro „informavimo ir formavimo vienovę“ ir veikia mokinių gyvenimą. Pabrėžiamas ne tik ir ne tiek žinių teikimas, kiek mokymasis gyventi tikėjimu ir juo dalytis. Todėl tikybos mokytojas domisi visomis mokinių gyvenimo sritimis, o ne tik pamokine veikla, stengiasi kuo daugiau su mokiniais bendrauti, juos pažinti bei skatinti, kad jie bendrautų ir dalytųsi tikėjimu tarpusavyje. Tad tikybos pamokų problematika prasideda nuo to, kad iškeliama kasdienio gyvenimo klausimai, jie susiejami su tikėjimo dalykais ir galop vėl grįžta prie gyvenimo problemų, prie krikščioniško jų sprendimo tiek visuomeniniu, tiek (tai ypač svarbu) asmeniniu požiūriu.

Laikantis II Vatikano Susirinkimo ir 1977 m. Vyskupų Sinodo katechetinių rekomendacijų bei remiantis šiuolaikėmis pedagogikos bei psichologijos nuostatomis, religinis ugdymas mokykloje turėtų būti grindžiamas šiais reikalavimais:

1. Tikėjimo tiesų bei jų pateikimo būdų ryšys su gyvenimo aktualijomis pagal schemą „gyvenimas–tikėjimas–gyvenimas“.

2. Rėmimasis mokinių veikla ir bendradarbiavimo pedagogikos principais (dirbama ne pamokslavimo ar monologo, o bendravimo metodu – kartu su mokiniais diskutuojama, meldžiamasi, giedama, žaidžiama, vaidinama, piešiama, skaitoma, rašoma tikėjimo ir gyvenimo temomis).

3. Grupės bendruomeniškumas (kartu tikybos pamokas lankančių mokinių grupė yra bendruomenė – maža Bažnyčia, kurioje pasireiškia artimo meilė ir bendra veikla bei tikėjimo augimas). Skatinami neformalus santykiai, savitarpio globa, pasitikėjimas, atsižvelgimas į individualybę.

4. Tikėjimo liudijimo ir dalijimosi tikėjimu metodika (asmeninio visų tikinčiųjų bei mokytojo pavyzdžio naudojimas ugdymui).

5. Rėmimasis Šventuoju Raštu kaip Dievo žodžiu (Šventasis Raštas kuo dažniau ir įvairiau panaudojamas kaip gyvas Dievo kreipimasis į visus ir kiekvieną, o psalmėmis išreiškiamas, kilniųjų asmenų pavyzdžiais parodomas žmonių atsiliepimas į Dievo žodį).

6. Kristocentriškumas (ugdymasis Kristaus pavyzdžiu ir gyvo asmeninio bei bendruomeninio santykio su juo palaikymas).

7. Ryšys su Dievu per liturgiją (liturginių metų panaudojimas ugdymui, mokinių rengimas Sakramentams, jų sakramentinio gyvenimo palaikymas, mokinių dalyvavimas parapijos gyvenime).

8. Pateikiamų tikėjimo dalykų šiuolaikiškumas bei aktualumas ir ryšys su tautine ir bendrąja žmonijos kultūra (laikomasi II Vatikano Susirinkimo atnaujintų tikėjimo dalykų sampratų; remiamasi tautos papročiais ir tradicijomis; pasitelkiamas menas; nevengiama jaunimui rūpinčios opios egzistencinės problematikos).

* * *

Savaime suprantama, jog per tikybos pamokas laikomasi ne vien šių, bet ir bendrosios didaktikos principų: mokymo sąmoningumo, sistemingumo, žinių tvirtumo, dalykų integracijos, mokinių aktyvumo, teorijos ir praktikos ryšio, mokymo diferencijavimo ir kt., nes su jais anksčiau išvardytieji specifiskieji tikybos mokymo reikalavimai yra neatskiriama susiję. Religinis ugdymas neturi būti priešinamas kitų dalykų dėstymui ar nepamokinei mokinių veiklai: jis turi skatinti visą mokyklinį ugdymą bei pozityviai nuspalvinti mokinio saviugdą ir savišvietą kaip artimiausią Dievo jam skiriamą užduotį.

PSICHOLOGINIAI YPATUMAI

Vaikui pradėjus lankyti mokyklą, praturtėjęs aplinkos pasaulis, drauge su pasikeitusia vaiko padėtimi vykstantys įvairūs psichikos pokyčiai turi įtakos ir jo religinei raidai. Kai kuriems pradinių klasių moksleiviams tikybos pamokos religinį pasaulį atveria pirmą kartą, o kitų mokinių Dievo supratimas darosi išsamesnis ir gilesnis, pagausėja jiems religinių pareigų, daugiau jie ima vartoti religinių sąvokų.

Šio amžiaus vaikai palankiomis aplinkybėmis gali tapti labai pamaldūs.

Šiame amžiaus tarpsnyje vyksta labai reikšmingi vaiko gyvenimo įvykiai: jis pasirengia Susitaikymo sakramentui ir Pirmajai Komunijai. Mokytojo paskatinti pradinių klasių mokiniai paprastai noriai dalyvauja liturginiame gyvenime.

Pradinių klasių mokinio, mokinės religiniame gyvenime pirmauja jausmas, širdis. Dievo buvimo argumentais jie paprastai mažai domisi ir dažniausiai tiki, ką jiems sako suaugusieji. Jie linkę viskuo tikėti ir pasitikėti. Šio amžiaus vaiko religija nuoširdi, nes ji dar nėra protinio svarstymo, galvavimo darinys.

Svarbiausias mokytojo tikslas – pažadinti ir/arba palaikyti tą tikėjimą bei pasitikėjimą, padėti vaikui suvokti, kad jis yra mylimas dangiškojo Tėvo

vaikas, kad Dievas yra viso pasaulio ir žmogaus Kūrėjas, kad Dievas yra triasmenis: Dievas Tėvas, Dievas Sūnus, Dievas Šventoji Dvasia, kad Dievo Sūnaus Jėzaus Motina yra ir jo dangiškoji Motina.

Atskleisdamos pradinį klasių mokiniams Dievo Kūrėjo galybę, gerumą, grožį mokytojas skatina į meilę atsakyti meile savo Kūrėjui, visai kūrinijai, visiems žmonėms ir sau pačiam.

Dirbant su pradinį klasių mokiniais reikia vaikiškai patrauklios ir konkrečios metodikos: vaizdumo, žaidimų, aktyvios veiklos, į kurią įtraukiamas kiekvienas vaikas. Visiškai netinka ilgi mokytojo aiškinimai, pamokslavimai, abstraktūs samprotavimai, sudėtinga terminija.

Krikščioniškojo gyvenimo praktikai palanki dirva galėtų būti amžiaus tarpsnio reikalavimus atitinkančių krikščioniškosios krypties organizacijų, būrelių veikla (angelaičiai, skautai, vаланčiukai).

Vidutinis mokyklinis amžius (V–X kl.) – tai paauglystės laikotarpis, tiltas tarp vaikystės ir jaunulio, vėliau suaugusio žmogaus gyvenimo.

Kadangi šis laikotarpis ir fiziologiniu, ir psichologiniu požiūriu labai sudėtingas, dinamiškas, jis paprastai skiriamas į dvi dalis – ankstyvąją ir vėlyvąją paauglystę, nors griežtas ribas čia sunku nubrėžti, nes dažnai tai priklauso nuo vaiko individualių ypatybių, auklėjimo, šeimos, aplinkos ir pan. Be to, ir ne visi psichologai vienodai periodizuoja žmogaus psichinę raidą.

Mes linkę V–VII kl. amžiaus tarpsnį laikyti ankstyvąją paauglystę.

Tai – kokybiškai naujas mokinio vystymosi etapas. Vyksta esminiai viso vaiko asmens – kūno ir sielos – pokyčiai. Stiprėja aplinkos įtaka, nes poreikis įsitraukti į bendraamžių kolektyvą, sudėtingesnė veikla verčia intensyviau ieškoti reikšmingos vietos tarp jų.

Ima ryškėti noras būti suaugusiam, nepriklausomam, savarankiškam. Atsiranda kritiškas požiūris į aplinką, artimus žmones. Kartu kyla noras geriau suprasti save ir kitus, taip pat visa, ką siūlo mokykla. „Akla“ nebetikima nei tėvų, nei mokytojų skelbiamomis tiesomis, patarimais, pamokymais.

Emocijos labai palengva užleidžia vietą protui. Vaizdinį, konkretų mąstymą pradeda keisti abstraktusis. Intensyvėja pažinimo procesai.

Kaip paauglio psichika skiriasi nuo vaiko psichikos, taip paauglio religinis gyvenimas skiriasi nuo vaiko religinio gyvenimo. Šio amžiaus mokinys nori susidaryti aiškias, tikrovei artimas religines sąvokas. Bebundaš protas nori viską išsiaiškinti.

Didėja susidomėjimas religiniais klausimais, bet drauge reikalaujama tikslumų, išsamesnių, labiau argumentuotų atsakymų. Kyla vis didesnis noras suprasti, kas nesuprantama, taip pat noras keisti įvykius sau palankia linkme.

Į šiuos amžiaus ypatumus turi atsižvelgti tikybos mokytojas. Jam reikia būti itin jautriam, dėmesingam, taktiškam, objektyviai teisingam ir ypač gerai dalykiškai pasirėngusiam. Mokinys tikės tik tomis mokytojo skelbiamomis tiesomis, kurias jis pats liudija savo gyvenimu, kuris mokydamas mokosi pats ir žiūri į mokinį kaip į sau lygų Dievo vaiką, o kartais gal dar geresnį ir doresnį.

Vėlyvesnioji paauglystė – slenkstis į jaunulio brandą. Šiame amžiuje daž-

niau susimąstoma apie ateitį. Paauglio sąmonėje vis dažniau iškyla klausimai: kas aš esu, kas manęs laukia. Tai – pabundančios asmenybės klausimai.

Dėmesys nuo išorinio pasaulio vis labiau krypta į vidų, paauglys tampa savotišku „filosofu“.

Šio amžiaus mokinių dvasinei religinei raidai ypač svarbu:

- didėjantis polinkis pažinti, suprasti ir vertinti save;
- didėjantis polinkis pažinti, suprasti ir vertinti kitus;
- didėjantis domėjimasis gyvenimo prasmės, laimės, draugystės, meilės klausimais, žmonių santykiais, dorovinėmis nuostatomis;
- didėjantis jautrumas ir žmoniškumas, imantis ypač altruistinės krypties veiklos, bendraujant su žmonėmis;
- didėjantis saviuoklos poreikis.

Šiame amžiuje ypač svarbu žadinti ir palaikyti sakralinės Tikrovės ieškojimą, Gyvosios Dvasios ilgesį. Vis labiau ryškėjantis abstraktus galvojimas konkretizuotą Dievo įvaizdį pakeičia dvasine Dievo sąvoka.

Vyresniųjų paauglių visapusišką asmenybės raidą nemažai „koreguoja“ intensyvėjantis lytinis brendimas ir su juo susijęs berniukų ir mergaičių domėjimasis vienu kitais, pirmosios meilės džiaugsmas ir nusivylimai.

Čia didelis pagalbininkas mokytojas – šiam amžiui būdingas aukštų ir kilnių idealų poreikis.

Bendraujant su šio amžiaus mokiniais, ir tikybos mokytojui tenka tapti „filosofu“, kad galėtų drauge svarstyti, spręsti, padėti atsirinkti vertybes, kaupti medžiagą Idealui, nuolat kartu su mokiniais stengtis gyventi atsivertimo būsenoje, ieškoti gilesnio tikėjimo, artimesnio bendravimo su Dievu.

Vėlesniajame paauglystės laikotarpyje (VIII–X kl.) susidariusi „filosofo“ religija šiame amžiaus tarpsnyje turėtų tapti subrendusia „tikinčiojo“* religija. Todėl svarbiausias vyresniųjų mokinių religinio ugdymo tikslas – padėti jiems suprasti, kad žmogaus, kaip dvasinės būtybės, laisvas ir autentiškas išsiskleidimas galimas tik pripažįstant, kad žmogus negali išlikti žmogumi ir egzistuoti be Dievo.

Jonas Paulius II, gerai suvokdamas mūsų tautos šiandieninio gyvenimo situaciją, ragino Lietuvos jaunimą atverti duris Kristui ir kaip sąmoningiems katalikams tapti naujosios evangelizacijos šaukliais.

XI–XII klasėse tikybos pamokos iš esmės turėtų būti atviras ir geranoriškas mokytojo dialogas, kurio metu būtų įvertinta, patvirtinta, papildyta, pagilinta, susisteminta visa, kas buvo dėstoma nuo I kl.

Vidurinę bendrojo lavinimo mokyklą ar gimnaziją baigęs mokinys turėtų gerai pažinti savo tikėjimą ir būti pasirėngęs jį skelbti, liudyti bei ginti įvairiausiomis aplinkybėmis.

Svarbiausi mokytojo uždaviniai būtų:

- padėti sąmoningai suvokti Dievą kaip gyvenimo ir meilės pilnybę, drau-

* A. Poškaus terminas.

ge su mokiniais aiškintis prasmę šių Kristaus žodžių: „Aš atėjau, kad žmonės turėtų gyvenimą, kad apsieiti jo turėtų“ (*Jn 10, 10*), „Aš atėjau žemėje įžiebti ugnies, ir taip norėčiau, kad ji jau liepsnotų“ (*Lk 12, 49*);

– remiantis nuo I kl. mokykloje sukauptomis visų mokslo dalykų žiniomis, gyvenimo patirtimi, naujausia masinės komunikacijos priemonių informacija, šiandienine politine, visuomenine, kultūrine, ekonomine, socialine situacija, padėti susidaryti krikščionišką nuomonę apie labai aktualias ir svarbias jaunimui etines sąvokas: „dorinis idealas“, „gyvenimo prasmė“, „laimė“, „meilė“, „draugystė“, „žmoniškumas“, „gailestingumas“, „moteriškumas“, „motiniškumas“, „tėviškumas“, „vyriškumas“, „šeima“, „atsakomybė“, „vaikas“, „gyvybė“, „tiesa“, „laisvė“, „dora“, „tyrumas“, „šventumas“, „sąžinė“, „nuodėmė“, „erotika“, „seksas“, „malonumas“, „pareiga“, „askezė“, „pasninkas“, „džiaugsmas“, „pasiaukojimas“ ir pan.;

– konkrečiais argumentais pagrįsti krikščioniškųjų vertybių būtinumą žmogaus, visuomenės, tautos ir valstybės gyvenime;

– apibendrinti žemesnėse klasėse epizodiškai pateiktas žinias apie dvasinius pašaukimus, jų esmę, prasmę bei reikšmę ne tik sau, bet ir Bažnyčios gyvenimui, tautos dvasiniam atgimimui, apie krikščioniškąją šeimą, jos misiją, sutuoktinių, motinos, tėvo pareigas ir atsakomybę už vaikų fizinę ir dvasinę sveikatą, už jų parengimą vertingam gyvenimui, šeimai: apie vaiko teises, remiantis Vaiko teisių konvencija;

– atskleisti horizontaliosios (medžiaginės, materialios) ir vertikaliosios (sakralinės, dvasinės) tikrovės skirtumus bei bendrumus remiantis II Vatikano Susirinkimo nutarimais ir visu Katalikų Bažnyčios mokymu.

Reikia ypač rūpintis, kad savanoriškai ir aktyviai dalyvaujant tikybos pamokose bei konkrečioje mokyklos, parapijos ar katalikiškų organizacijų bei ekumeninių judėjimų veikloje mokinių nuomonės, įgytos mokykloje žinios taptų įsitikinimais, o tikėjimas – vidinio gyvenimo ir elgesio krikščionišku kryptingumu.

GENERAL SYLLABUS FOR CATHOLIC RELIGIOUS EDUCATION AT SCHOOL

Summary

The general Syllabus for Catholic Religious Education can be worked out with the emphasis on the following aspects:

1. The syllabus should include the main catechetical, liturgical and historical aspects of Catholicism;
2. It should also provide comparative analysis of other religions and promote ecumenism;
3. The topics should be graded for each class and each school – year;
4. The materials taught should be closely related to the life of the Church and the liturgical year;
5. The syllabus should include topics on Catholic religious art, architecture, music and poetry.

DR. STASĖ DZENUŠKAITĖ, Vilnius

MERGAITĖS UGDYMAS KRIKŠČIONIŠKAJAI ŠEIMAI

Jungtinės Tautos 1994 metus paskelbė Tarptautiniais šeimos metais. Popiežius Jonas Paulius II, su džiaugsmu sveikindamas šią iniciatyvą, pakvietė Bažnyčią prisijungti prie Šeimos metų minėjimo pasauliniu mastu, nes „krikščioniškoji šeima yra pašaukta aktyviai ir atsakingai dalyvauti Bažnyčios pasiuntinybėje“¹.

Ar esame išgirdę šį kvietimą? Ar viską darome savo aplinkoje, kad krikščioniškoji šeima būtų namų bažnyčia, Bažnyčios kelias, gyvybės ir meilės bendruomenė, kad joje gimtų žmonijos taika, kad ji taptų žmogaus dvasinio brendimo lopšiu ir mokykla? Daugelis mąstytojų, pedagogų, rašytojų vienaip ar kitaip yra sakę, kad vaiko ateitis labai daug priklauso nuo namų, nes jo siela minta įspūdžiais, patirtais šeimoje. Vaikas pasaulį išvysta tėvų akimis, išgirsta jį tėvų ausimis ir pamilsta jį tėvų širdimi. Šeimose augę vaikai vėliau kuria ar griaua pasaulį, leidžia gerus ar blogus įstatymus, gina ar trypia žmogaus teises, stato ar naikina šventoves, puoselėja ar žudo gyvybę, purena dirvą vaisiui ir grūdai ar laisto ją krauju bei ašaromis... „Kad galėtume tikėtis taikios ateities, kiekvienas vaikas turi patirti ne išdavystes ir išnaudojimą, o nuolatinės meilės ir rūpesčio šilumą. Ir nors valstybė gali prisidėti, steigdama globos ir rūpybos struktūras, niekas negalės pakeisti vaidmens šeimos, kuri viena tegali kurti saugumo ir pasitikėjimo atmosferą. Tik ji gali padėti vaikams ramiai žiūrėti į ateitį ir parengti juos užaugus atsakingai kurti tikrai pažangią visuomenę. Vaikai – tai ateitis, kuri jau yra tarp mūsų“², – sako Jonas Paulius II laiške „Šeimoje gimsta žmonijos taika“.

Tad kuo mes, katalikai pedagogai, galime atsiliepti į mūsų Bažnyčios kreipimąsi padėti šeimai atlikti jai skirtą misiją ir įgyvendinti II Vatikano Susirinkimo iškeltus šeimai keturis pagrindinius uždavinius: meilės bendruo-

¹ Jonas Paulius II. *Familiaris Consortio*. P.50.

² Jonas Paulius II. Laidas „Šeimoje gimsta žmonijos taika“. P.3.

menės kūrimą, tarnavimą gyvybei, dalyvavimą visuomenės raidoje, dalyvavimą Bažnyčios gyvenime ir jos pasiuntinybėje.

Pedagogų veiklai čia dirva labai plati, spręstinių ir tirtinų klausimų daug. Šiame straipsnyje mėginu gvildinti vieną – mergaitės ugdymą krikščioniškai šeimai. Temos pasirinkimą lėmė kelios priežastys. Pirmą – išties pusę amžiaus okupuotos Lietuvos mokykla, sekama sovietine pedagogika, oficialiai ugdė tik naują žmogų pilietį (*homo sovieticus*) – nei vyrą, nei moterį, o iš tikrųjų „Dievas sukūrė žmogų pagal savo paveikslą, pagal savo paveikslą sukūrė jį; vyrą ir moterį; sukūrė juos“ (*Pr 1,27*). Ir nesuklastota kultūros, religijų, filosofijos, pedagoginės bei psichologinės minties raidos istorija, menas, gyvenimo tikrovė liudija, kad moteris ir vyras, nuo pat pradžios būdami lygiaverčiai Dievo kūriniai, turi specifinių fiziologinių, psichologinių, dvasinių ypatybių, kurios savitai pasireiškia jų įvairiojoje egzistencinėje veikloje. Tuos savitumus reikia atitinkamai puoselėti, į juos atsižvelgti. „Kai vyrui yra išvystomas vyriškumas, moteriai moteriškumas ir kai lytys yra rengiamos specifikiems uždaviniams, turime lyčių auklėjimą“, – pabrėžia A.Maceina³. O V.Žemaičio sudarytame enciklopedinio pobūdžio leidinyje „Dorovės sąvokos“ tarp 321 aiškinamos pozicijos nerandame tokių svarbių dorovės sąvokų kaip „moteriškumas“, „motiniškumas“, „tėviškumas“. Tiesa, yra „vyriškumas“, bet čia jis siejamas ne su tėvo pareigomis, o tik su fizine jėga: „vyriškumas galimas ir šeimos gyvenime, gamybinėje veikloje, moksle, sporte, ypač sunkių liaudies išbandymų, karo metu“⁴.

Antra priežastis, lėmusi temos pasirinkimą, yra ta, kad šiandieninės mokyklos reformos koncepcijoje suformuluotuose ugdymo uždaviniuose taip pat kalbama tik apie piliečio ugdymą, neakcentuojant, kad kiekvienas pilietis gyvenime reiškiasi kaip vyras ar kaip moteris.

Trečia. Katalikų Bažnyčia, vadovaudamasi paties Kūrėjo planu, pripažįsta moteriai-motinai ypatingą vaidmenį krikščioniškojoje šeimoje, todėl mergaitės – būsimosios motinos auklėjimui skiria didelį dėmesį.

Ketvirta. Krikščioniškoji pedagogika, nemenkinama ir nemažindama tėvo vaidmens vaikų auklėjime, motiną pripažįsta šeimos šerdimi ir pirmąja, svarbiausia žmogaus Mokytoja, visiškai konkrečiai jį ugdančia, jau tada, kai jis dar tik bręsta po jos širdimi. J.H.Pestalocis, pabrėždamas, kad motinos jėga ir pasiaukojimas natūraliai deda pamatus teigiamai tėvo jėgos įtakai, brolio ir sesers jausmo įtakai, sako: „Vadinasi, vaikas motinos vedamas natūraliai eina nuo juslinio tikėjimo ir kūniškos meilės prie žmogiškosios meilės ir tikėjimo, o po to ir prie tikrojo krikščioniško tikėjimo ir tikros krikščioniškos meilės“⁵.

Penkta. Visiems akivaizdu, kad kiekviena motina išauga iš mergaitės.

³ M a c e i n a A. Pedagoginiai raštai. Vilnius, 1990. P. 114.

⁴ Ž e m a i t i s V. Dorovės sąvokos. Vilnius, 1983. P. 312.

⁵ P e s t a l o c i s J.H. Pedagoginiai raštai. Kaunas, 1989. P. 259.

Pacituosiu keletą eilučių lyrikos, kurios sausam penktosios priežasties teiginiui suteikia gyvybės ir tikrumo:

„Iš kur aš atėjau, kur tu radai mane? – paklausė kūdikis savo motiną. Jinai prispaudė kūdikį prie krūtinės ir jam pro ašaras šypsodama atsakė:

„Tu glūdėjai mano širdyje slapčiausiu troškimu, o mylimasis. Tu buvai lėlėse, kuriom vaikystėje žaidžiau; ir kai kas rytmetį iš molio lipdydavau pavidalą savo dievaičio, tada aš kurdavau ir kurdavau iš naujo vis tave.

Kada mergystėje mana širdis dar skleidė savo žiedlapius, tu plevenai virš jų kaip aromatas.

Tavo glebus jaunumas žydėjo jauname mano kūne kaip dangaus rausvumas prieš saulėtekį.

Visose mano viltyse ir meilėje, mano gyvenime, mano motinos gyvybėje tu gyvenai“⁶.

Tai žodžiai giliai Dievą tikinčio filosofo, poeto, pedagogo R. Tagorės; nors jis buvo ne krikščionis, bet gerai susipažinęs su krikščionybės idealais.

Šešta. Šiandienė paplitusi neigiamą šeimos situacija: neatsakingas požiūris į šeimą, motinos ir tėvo pareigas, skyrybos, seksualinis palaidumas, nekrikščioniškas šeimos planavimas, negimusios gyvybės žudymas, didėjantis nepilnamečių nusikalstamumas ir prostitucija, prievartavimai, moters viršenybės poreikį bei egoizmą tenkinantis feminizmas, kuris dažnai virsta suvyriškėjimu, taip pat tarp mergaičių ir moterų plintanti narkomanija, alkoholizmas, AIDS, savižudybės, laisvosios meilės propagavimas, juridinių teisių reikalaujantis homoseksualizmas, lesbianizmas, heterizmas ir panašūs nusikaltimai 6-ajam Dievo įsakymui, kuris yra patikimiausias krikščioniškosios šeimos bei moters ir vyro orumo gynėjas.

Minėtosios šešios objektyvios priežastys, taip pat subjektyvus pedagoginės ir gyvenimo patirties subrandintas įsitikinimas, kad tik pažadinę moteryje šventą Motiniškumą galėsime prikelti suluošintą tautos dvasią, skatina autorę kviesti pedagogus įvairiais įmanomais būdais ugdyti mergaitę – būsimą motiną krikščioniškajai šeimai, nes tik tikinti Dievą ir jo valią vykstanti motina gali išauginti tikrai dorą vaiką, kuris ir saldžiausiai pagundai gebės pasakyti „ne“.

Nuo ko pradėti?

Remdamasi filosofinės, psichologinės bei pedagoginės literatūros, taip pat patirties ir tyrimų, tikybos pamokų stebėjimo, pokalbių su mokytojais, mokiniais, jų tėvais, studentais analize, siūlyčiau mergaitės ugdymo krikš-

⁶ Tagorė R. Lyrika. Vilnius, 1972. P. 287–288.

čioniškajai šeimai programą, kurią sudarytų 3 viena kitą veikiančios dalys: švietimas, sužavėjimas pavyzdžiais, sąlygų sudarymas idealams realizuoti.

Vienas svarbiausių švietimo tikslų – krikščioniškuoju požiūriu teisingai atskleisti ir išsiaiškinti pagrindines su ugdymo perspektyva susijusias sąvokas: „mergaitė“, „moteris“, „motina“, „meilė“, „moters pašaukimas“, „fizinė ir dvasinė motinystė“, „santuoka“, „šeima“, „krikščioniška šeima“ ir pan.

Daugelis pedagoginių ir psichologinių tyrimų rodo, kad nuo gerai įsisąmoninto dorovės sąvokų turinio labai priklauso žmogaus elgesys, jo santykiai su kitais žmonėmis, pačiu savimi. Visų laikų įžymieji pedagogai vaikų ir jaunimo auklėjimo sąvokų formulavimą laiko labai reikšmingu ir sudėtingu ugdymo uždaviniu.

Antai Jonas Paulius II savo enciklikoje „Dives in Misericordia“ (1980, „Turtingas gailestingumu“) pabrėžia: „Kalbant apie mokymą, iškyla labai svarbi įvairių posakių ir sąvokų reikšmės problema“, nes tikslūs sąvokų pavadinimai – tai raktas suvokti sąvoką atitinkančią tikrovę, „kas, – kaip sako popiežius, – mums ir yra svarbiausia“⁷. Apie tai, kad būtina tiksliai apibrėžti sąvokas, kalba ir Tikėjimo mokslo kongregacijos prefektas J. Ratzingeris, pabrėždamas, jog bendram žmonių gyvenimui būtina, kad moralinis ir religinis bendrumas būtų išreiškiamas žodžiais⁸. Ir, suprantama, tuos žodžius bendruomenės nariai turi vienodai suvokti.

Pedagogikoje ir psichologijoje teigiama, kad sąvoka yra tikriausia ugdomosios gerybės ir vaiko dvasios tarpininkė, kad ugdomąją gerybę vaikas gali perimti, asimiliuoti tik turėdamas tos gerybės sąvoką, kad sąvokos sudarymas yra sąlyga vienai ar kitai gerybei ugdytinio sieloje įdiegti ir puoselėti. Todėl sąvokų atskleidimui reikia, kad tėvai ir pedagogai būtų tinkamai pasirengę, t.y. turėtų teologijos, psichologijos, pedagogikos žinių, kurios padėtų teisingai išaiškinti jų prasmę.

Tad norint mergaitę ugdyti krikščioniškajai šeimai, pirmiausia reikia su ja pačia paieškoti atsakymo, kas gi yra mergaitė? Gyvenimas kone kiekviename žingsnyje rodo, jog dažna mergaitė tikrai nežino, kas ji yra, kokia jos paskirtis gyvenime, kokia ji nori būti, kaip ji turėtų bendrauti su draugėmis, draugais, suaugusiaisiais, kaip turėtų leisti elgtis su ja kitiems, ypač priešingos lyties asmenims. Įsižiebiančių ir gėstančių madų fejerverkuose dažnai ji atrodo daugelio rakečių mėtomas kamuoliukas. Likimas skaudžiai blaško mergaites, kurios pasiduoda jo negailestingai ir kaprizingai rankai, neieško gyvenimo tikslo ir prasmės, nebando išsiaiškinti savo pašaukimo.

Geriausiai čia ne tik pačioms mergaitėms, bet ir jų ugdytojams galėtų padėti kun. Stasio Ylos knyga „Moderni mergaitė“⁹. Knygos autorius daugelį metų buvo mergaičių kapelionu ir dvasios vadovu. Jo pedagoginė patirtis,

⁷ Jonas Paulius II. Dives in Misericordia. II, 3.

⁸ Žr.: Ratzingeris J. Kateizmas – tai Dievo Tautos apsisprendimas// Katalikų pasaulis. 1994. Nr.4.

⁹ Žr.: Yla S. Moderni mergaitė. Putnam, 1964.

psichologinis pasirengimas, rašytojo talentas leido labai subtiliai atsakyti į klausimą, kas yra mergaitė, kur jos grožio ir žavesio šaltiniai, kur yra jos laimė ir kaip jos siekti. Panaudodamas daug konkrečių pavyzdžių (iš laiškų, asmeninių pasipasakojimų, anketų), Stasys Yla atskleidžia ne vieną mergaitės gyvenimo paslaptį, kurios tik pagrindžia jos pašaukimą – dovanoti gyvybę, Meilę kitiems.

Beje, ar mergaitės teisingai suvokia, kas yra meilė? Juk turbūt nėra kalboje kito tokio žodžio kaip „meilė“, į kurio sąvoką dedamas toks įvairus ir skirtingas turinys: nuo juslinio pasimėgavimo iki dvasios ugnies blyksnių, nuo vartotojo malonumo iki aukos laimės.

Šios srities literatūros analizė, gyvenimo patirtis ir atlikti tyrimai leidžia daryti apibendrinimą, kad meilė yra dvejopos prasmės: 1) meilė – turėjimas, gavimas, vartojimas ir 2) meilė – davimas, aukojimas, gyvenimas, gyvenimą suprantant kaip „nuolatinį mirimą dėl kitų“ (kun. A. Rubšys). Kai mylima orientuojantis į turėjimą, gavimą, vartojimą, meilė apima meilės objekto apribojimą, pavergimą, išnaudojimą. Ji slopina, sekina, žemina, žudo, o ne teikia gyvastį, neskatina „mylimojo“ atsiskleidimo, jo dvasinio augimo. Tada dažnai piktnaudžiaujama žodžiu „meilė“, norint paslėpti, kad iš tikrųjų žmogus nemylia kito, o tik save, tenkina tik savo egoizmą. Ir priešingai – kai mylima, orientuojantis į davimą, aukojimąsi, nepaisant savo asmeninių pomėgių, naudos, tada meilė skatina mylimąjį atsiverti aukštesniems idealams, dvasiškai tobulėti. Jėzus savo asmeniu parodė, kaip reikia suprasti šventą, dvasingą meilę: tai nuoširdus nusiteikimas padėti išsiskleisti kitam žmogui kaip žmogui, o prireikus – net ryžtas aukotis už jį.

Ši dvejopa meilės prasmė – egoistinė ir altruistinė – gyvuoja nuo pirmųjų žmonijos tėvų – Adomo ir Ievos – savarankiškų žingsnių iki pat mūsų dienų ir palieka žymę kiekvieno mūsų vidiniame pasaulyje, mūsų elgesyje, mūsų šeimų rojuje ar pragare.

Ugdant mergaitę krikščioniškai šeimai, labai svarbu atskleisti jai tikrąją meilės prasmę, nes „kaip be meilės šeima nėra asmenų bendruomenė, taip be meilės ji negali gyvuoti, augti, tobulėti kaip asmenų bendruomenė“¹⁰. Tačiau ar žinote, kaip mergaitė pati supranta, kas yra meilė?

Drauge su tikybos mokytojais klausėme keleto šimtų mokinių: „Kas yra meilė?“, „Kaip aš suprantu meilę?“. Atsakymai buvo įvairūs, iš jų turinio išryškėjo dvi nuomonės:

– vieniems meilė „jausmas, kuris pakylėja žmogų virš kasdienybės, su-taurina jį, priverčia svajoti, gyventi ne tik sau“ (XI kl.), „pati didžiausia dovana, kurią galėjo duoti Dievas. Be jos žmonės pasidaro negerai, tamsūs“ (VII kl.), „tai kažkas nepaaiškinamo, švento“ (VII kl.), „tai sugebėjimas teikti kitam gerumą, tai dvasinis žmonių artumas“ (IX kl.);

– kitiems: „jausmų sukurs, chaosas, tyrų ir netyrų minčių mišinys“ (VI-

¹⁰ Jonas Paulius II. Familiaris Consortio. P. 18.

VII kl.), „jausmas, kuris veda iš proto, per jį žmonės nusižudo, gali ir kitus nužudyti“ (IX kl.), „tai kančios, baisus pavydas, mirtina liga“ (X kl.), „meilė – seksas“ (X kl.), „fizinė jėga, geismas, kaifas, malonumas“ (XI kl.), „meilė – tai karate lovoj“ (VIII kl.).

Buvo ir toks: „Aš nežinau, kas yra meilė, nes aš nieko nemyliu, aš visų nekenčiu, o visų pirma savęs. Aš – antikristė! Šėtonas – jėga! Aš nekenčiu šėtono, bet jo meilė yra nekentimas. Nekenčiu pasaulio, nekenčiu gerumo, nekenčiu saulės“ (VIII kl.).

Tai tik keletas atsakymų; kiti į juos daugiau ar mažiau panašūs. Jie formuoja mus, ką padarėme ir ko nepadarėme, rengdami jaunimą meilei, be kurios negali būti jokios kalbos apie šeimą. Ugdyti šeimai – tai ugdyti meilei.

Pabandykime nubrėžti projekciją į ateitį – kokia galėtų išaugti motina iš mergaitės, kuri nuo mokyklos suolo savyje brandina nuostatą, kad meilė – įvairiausių chaotiškų ir nevaldomų jausmų siautulis, fizinis malonumas, beprotiškas pavydas, kerštas konkurentei, didžiausias pasismaginimas lovoj?

Tad ar ne pačios mergaitės mums „sufleruoja“, kad pirmiausia reikia joms padėti susidaryti teisingą meilės sąvoką, subtiliai ir taktiškai aiškinant, kad paauglystėje pradedantis kelti nerimą seksualinis potraukis – nėra meilė, kad fiziologinis geismas, kūno aistra ir geidulingumas – tai ne meilė, kad egoistinis fizinio malonumo tenkinimas – ne meilė, kad dauginimosi instinktas – taip pat dar ne meilė. Tai aistra, kuri greit įsiliepsnoja ir greit užgęsta. Daugiausia nuo moters priklauso, kad meilė nežūtų ir nenuvystų. Kūrėjo mums duotą kūnų fizinę trauką vienas prie kito būtina pakylėti iki dvasinės meilės aukštumų. Senojo Testamento kanono dalimi tapusi „Giesmių giesmė“ – meilės poezijos perlas, atskleidžiantis meilės prasmę, kuri „išreiškia pagrindines Sendoros tikėjimo tiesas: Dievas kreipiasi į žmogų, kviesdamas jį tapti visapusiška asmenybe; vyras ir moteris randa savo būties pilnatvę visapusiškoje meilės vienybėje; meile moterystėje dalijamasi Dievo kūrinijos gerumu“¹¹. „Giesmių giesmėje“ sužadėtinių meilė apdainuojama kaip Dievo ir žmonijos meilės įvaizdis. Naujajame Testamente Kristus pabrėžia idėją, kad vyras ir moteris yra vienas kūnas, o santuokinis ryšys turi būti palenktas meilei ir santuokinei draugystei.

Pedagogai savo kasdieniniame darbe pastebi, kad mokiniai greičiau priima tas vertybes, kurios jiems atrodo reikšmingos. Ne vieno pokalbio temai su mergaitėmis apie meilės reikšmę žmogaus gyvenime galėtų patarnauti šie Jono Pauliaus II žodžiai: „Žmogus negali gyventi be meilės. Žmogus lieka sau nesuprantama būtybė, jo gyvenimas netenka prasmės, jei jam neapsireiškia Meilė, jei jis nesusitinka su meile, jei jo neapima Meilė, vadinai ar kitaip tapdama jam sava, jei gyvai nebendruoja su ja“¹².

Klasikinė ir šiuolaikinė krikščioniškoji pedagogika (šv. Augustinas,

¹¹ Rubšys A. Raktas į Senąjį Testamentą. Putnam, 1985. P. 263–264.

¹² Jonas Paulius II. Familiaris Consortio. P. 18.

J.A.Komenskis, J.H.Pestalocis, K.Ušinskis, F.V.Foersteris, J.Boskus, Ž.Maritenas, M.Montesori, M.Pečkauskaitė, A.Maceina, S.Šalkauskis, J.Gutauskas, S.Yla, P.Maldeikis ir kt.) patars mokytoji, kaip padėti mergaitei išsivaduoti iš kibių ir lipnių, drumsčiančių jauną kūną ir širdį geismo žabangų, ištraukti iš geidulių liūno į dvasinės laimės nušviestas tyro meilės džiaugsmo viršukalnes. Nėra pedagogo, kuris vienaip ar kitaip nebūtų aiškinęs, kas gi yra tikroji meilė. Tačiau niekas taip išsamiai, iš esmės nėra apibrėžęs meilės sąvokos kaip šv. Paulius: „Meilė kantri, maloninga, ji nepavydi; meilė nesi-didžiuoja ir neišpuiksta. Ji nesielgia netinkamai, nieišsko savo naudos, nepasiduoda piktumui, pamiršta, kas buvo bloga, nesidžiaugia neteisybe, su džiaugsmu pritaria tiesai. Ji visa pakelia, visu tiki, viskuo viliasi ir visa ištve-ria. Meilė niekada nesibaigia“ (1 Kor 13, 4-8). Meilės siejimas su daugeliu dorybių, kurias praktikuojantis žmogus, žingsnis po žingsnio peržengdamas egoizmo ribas, artėja prie kito žmogaus, atskleidžia meilės altruistinę prasmę. Kiekvienas himno meilei teiginys – atskira svarbi tema, kuriai gali būti skirtas ne vienas straipsnis, ne vienas pranešimas, ne viena pamoka bei po-kalbis.

Kalbant su mergaitėmis apie meilę, reikia atkreipti dėmesį į meilės ir skaistumo, meilės ir pasiaukojimo sąsajas. Karolis Wojtyła (dar nebūdamas popiežiumi Jonu Paulium II) vieną mokslinę studiją pavadino „Meilė ir atsakomybė“¹³, kur meilės sąvoka, jos ugdymo problema atskleidžiama įvai-riais aspektais: fiziologiniu, psichologiniu, filosofiniu, religiniu, pedagogi-niu, socialiniu. Atsakomybė savo ruožtu negali būti suprantama be reiklu-mo sau. „Tik tas, kuris dėl meilės moka būti reiklus sau, gali reikalauti mei-lės iš kitų. Juk meilė yra reikli. Tokia ji visose žmogiškose situacijose; dar reiklesnė ji tam, kuris atsiveria Evangelijai“¹⁴, – moko Jonas Paulius II.

Ugddami mergaitę krikščioniškajai šeimai, būtinai gerai išnagrinėki-me krikščioniškosios šeimos ir krikščioniškosios santuokos sąvokas.

Antonijus Hortelanas atkreipia dėmesį, kad Jėzus pasiūlė visiškai naują šeimos modelį, „pagrįstą ne kraujo giminyste, bet evangeliniu meilės įstaty-mu“¹⁵. Evangelijose ir Apaštalo laiškuose ne kartą kalbama apie šeimą-bendruomenę, kur nuoširdi meilė jungia pirmuosius krikščionis – vyrus, mo-teris, sutuoktinius, viengungius, vaikus, apaštalus ir tikinčiuosius: „Sveikin-kite vieni kitus šventu pabučiavimu“ (Rom 16,16). Tačiau krikščionybė ne-atmetė ir santuokos tarp vyro ir moters, tik – krikščionys „tuokiasi Viešpa-tyje“. Todėl nuo pirmųjų krikščionybės dienų santuoka pripažįstama šven-ta, o bažnytinis Tridento Susirinkimas jai suteikė sakramento garbę. Krikš-čioniškoji santuoka tapo regimu antgamtinės ir neregimos tikrovės ženklų – sakramentu: „Priėmusi Dievo Žodį ir būdama jam ištikima, Bažnyčia iškil-

¹³ Žr.: Wojtyła K. Meilė ir atsakomybė. Vilnius, 1994.

¹⁴ Jonas Paulius II. Laiškas šeimoms. P. 14.

¹⁵ Hortelano A. Jėzus ir šeima// Katalikų pasaulis. 1993. Nr. 7.

mingai mokė ir moko, kad dviejų pakrikštytųjų santuoka yra vienas iš septynių Naujojo Testamento sakramentų¹⁶. Norėdamas iškelti santuokinio gyvenimo Kristuje didingumą ir grožį, Jonas Paulius II cituoja Tertulianą: „Kaip galėčiau išaukštinti laimę tos santuokos, kurią Bažnyčia sujungia, eucharistinė auka stiprina, palaiminimas antspauduoja, angelai paskelbia, o Tėvas patvirtina?.. Kokia tai atrama dviejų tikinčiųjų, kuriuos jungia viena viltis, viena ištikimybė, vienas tarnavimas! Abu broliai ir abu kartu tarnauja. Jų neskiria nei kūnas, nei siela. Tai iš tiesų šie du yra vienas kūnas, o kur vienas kūnas, ten viena siela“¹⁷. Tą naują ir ypatingą sąjungą Viešpatyje ir yra pašaukta liudyti krikščioniškoji šeima.

Šeima realizuoja buvimo drauge gėrį, kuris neįmanomas be meilės kultūros, kurios esmę atskleidžia Jonas Paulius II „Laiške šeimoms“, pabrėždamas, kad „šeima iš tiesų ir dėl daugelio priežasčių priklauso nuo meilės civilizacijos, kurioje randa pagrindą egzistuoti kaip šeima. Tuo pačiu metu šeima yra civilizacijos centras ir šerdis“¹⁸.

Pedagogas negalės atskleisti mergaitei krikščioniškosios šeimos ir krikščioniškosios santuokos esmės, jei nebus gerai susipažinęs su Kristaus ir apaštalų mokymu, išstudijavęs II Vatikano Susirinkimo dokumento „Santuokos vertė ir šeimos ugdymas“, Jono Pauliaus II Apaštališkosios adhortacijos „Familiaris Consortio“, „Laiško šeimoms“, Lietuvos vyskupų konferencijos aplinkraščio kunigams „Naujųjų Kanonų nuostatai dėl santuokos sakramento“, taip pat jei nebus susipažinęs su ta tema skelbiamaiais straipsniais katalikiškoje spaudoje. Suprantama, pedagogas, rengdamasis aiškinti mergaitėms meilės, krikščioniškosios šeimos, krikščioniškosios santuokos sąvokas, medžiagos ras ir filosofinėje, religinėje, psichologinėje, pedagoginėje bei grožinėje literatūroje.

II Vatikano Susirinkimas skelbia, kad santuokos tikslų vainikas yra vaikai. Jonas Paulius II vaikus vadina vertingiausia santuokos dovana, nes sutuoktiniai, „atsiduodami vienas kitam kuria naują tikrovę – kūdikį, gyvą jų meilės atspindį, jų sutuoktinės vienybės ženklą bei gyvą, neišardomą tėvystės ir motinystės sintezę“¹⁹. Taigi mergaitėms reikia atskleisti motinystės prasmę, paaiškinti M. Montessori mintį, kad visuotinis žmonijos laimėjimas tegalės būti pasiektas teisingai supratus motinystę.

Motinystę kaip motinos pašaukimo realizavimą ir motiniškumą kaip dvasinę moralinę moters (ir ne tik moters) savybę, darančią įtaką žmogaus asmenybės tapsmui, veikiančią žmogaus brandą nuo gyvybės užuomazgos, svarbiu ugdymo veiksmu pripažįsta visa krikščioniškoji pedagogika.

Šeima yra pirmoji žmogaus mokykla, o motina – pirmoji jo mokytoja. J. A. Komenskis, teoriškai pagrindęs keturių pakopų mokyklos struktūrą, pir-

¹⁶ Jonas Paulius II. Familiaris Consortio. P. 13.

¹⁷ Ten pat.

¹⁸ Jonas Paulius II. Laiškas šeimoms. P. 13.

¹⁹ Jonas Paulius II. Familiaris Consortio. P. 14.

maja, pagrindine pakopa laikė motinos mokyklą, kuri turi veikti kiekvienoose namuose. „Kiek pagrindinių šakų medis turės, visas pirmaisiais metais ir išleidžia iš stiebo, ir vėliau tereikės joms augti ir tvirtėti. Taigi, ko mes norime išmokyti žmogų visam gyvenimui, viso turime pradėti mokyti šioje pirmojoje mokykloje“²⁰, – aiškino įžymusis pedagogas. Motinos mokyklai jis buvo sudaręs dvidešimties skyrių programą, į kurią įtraukė metafizikos, fizikos, optikos, astronomijos, geografijos, istorijos, matematikos, gramatikos, retorikos, poezijos, muzikos pradmenis. Vienu iš svarbiausių motinos mokyklos uždavinių laikė dorovės ir tikėjimo bei dievotumo ugdymą: „Svarbiausia teišmoksta meilės, tebūna greitai dalintis tuo, ką turi, kai reikalo prispaustas kas prašo, ir net be prašymo. Tai pati krikščioniškiausia dorybė, kurios pirmų pirmiausia mus moko Kristaus dvasia (...)“²¹.

J.H.Pestalocis, ne vienoje savo knygoje („Lynhardas ir Gertrūda“, „Kaip Gertrūda moko savo vaikus“, „Knyga motinoms“, „Gulbės giesmė“) iškėlęs motinos vaidmenį vaiko auklėjime, rašė: „Pati gamta motinos širdžiai skyrė pirmąjį ir patį svarbiausią rūpestį – saugoti vaiko ramybę ankstyvuojų gyvenimo etapu. Šis rūpestis reiškiasi visur tik motinai būdinga motiniška jėga ir motinišku aukojimusi. Motina, nejaučianti meilės ir pasiaukojimo, prieštarausia prigimčiai“²². Motinos paskirtis, jo įsitikinimu, nuo pat pirmųjų valandų padėti vaikui iš tikrųjų krikščioniškai jausti, mąstyti ir veikti.

Tęsdama krikščioniškosios pedagogikos tradicijas mūsų katalikiškosios pedagogikos klasikė M.Pečkauskaitė rašė:

„Ar yra žmonių kalboje žodis, meilesnis, saldesnis, brangesnis už žodį *m o t i n a*? Jame yra sudėta visa ta meilė, kokia tik besutelpa žmogaus širdyje, visas švelnumas, koks tik žmogaus pakeliamas. Jei norime išreikšti didžiausį pasiaukojimą, didžiausią meilumą, didžiausią švelnumą, sakome: to žmogaus pasiaukojimas kaip motinos, jis meilus ir švelnus kaip motina.

... Motina stovi aukštai viršum pasaulio purvo kaip tas aukščiausias visuomet baltais sniegais pasipuošęs kalnas.

Visos motinos ypatybės išteka iš meilės. O kas myli, tai yra kantrus, švelnus, neužgaulus, tas nepavydi, neapkalbinėja, nekiršina vienų prieš kitus, tas nusileidžia, atsižada savęs dėl kitų, neatmena sau padarytų skriaudų ir nemalonumų“²³.

Skaitydamas šiuos M.Pečkauskaitės žodžius, ne vienas gali suabejoti, ar realu šiandien, tais mažne visuotinio medžiaginio ir dvasinio skurdo, tais sumaišties, melo, nepakantumo vienas kitam laikais norėti, kad mūsų motinos pakiltų aukštai virš kasdienybės purvo ir šviestų savo vaikams kaip aukščiausi meilės, gailestingumo, doros, švelnumo idealai? Ne vienas skeptiškai gali tarti, kur šiandien galima rasti tokią motiną?

²⁰ K o m e n s k i s J. A. Rinktiniai pedagoginiai raštai. Kaunas, 1975. P. 401.

²¹ Ten pat. P. 404.

²² P e s t a l o c i s J. H. Pedagoginiai raštai. P. 256.

²³ Cit. iš: Psi tik viena (Rinktinė, skirta Motinos temai). Vilnius, 1990. P. 44–45.

Atsakymas ir paprastas, ir nepaprastas – kiekviena moteris-motina išauga iš vaiko-mergaitės.

Bet ar turi šiandien Lietuvos mokykla savo svarbiausių tikslų „pakete“ įsirašiusi mergaitės, kaip būsimosios motinos, būsimosios jaunosios kartos auklėtojos, ugdymą?

Ar daug tėvų šiandien savo dukteris augina kaip būsimąsias motinas ne tik fizine, bet ir dvasine prasme?

Ar mūsų spauda, radijas, televizija, kinas, teatras ir vadinamoji „viešojo nuomonė“ šiandien daug kalba apie kilniausią mergaitės paskirtį – auginti savyje skaistumą, pasiaukojančią meilę, šventą motinystės jausmą?

Nemažai šiandien kalbama, nuo ko pradėti kelti tautos gyvenimą. Išgirstame įvairiausių samprotavimų, tačiau dažniausiai jie sukasi apie ekonomiką, biznį, verslus ir retai kas pasakys, kad pradėti reikia nuo mergaičių ugdymo, kad jos augtų skaisčios, doros, gailestingos, pasiaukojančios ir mylinčios ne tik save.

Laimė, yra vieta, kur apie tai mąstoma ir kalbama.

Katalikų Bažnyčia, aukštindama Atpirkėjo Motiną, kuri užima labai svarbią vietą Išganymo plane, su didžia pagarba kalba apie žemiškąsias motinas, kurios užima labai svarbią vietą kiekvieno žmogaus asmenybės tapsme, jo dvasinės brandos kelyje. Dieviškasis apreiškimas gretina Dievo meilę žmogui su motinos meile vaikui: „Kaip meiliai glaudžia motina vaiką prie savęs, taip aš jus paguosiu“ (Iz 66,13). Žinodami, kad kūrinijoje nėra tokio gėrio, kurio priežastis ir šaltinis nebūtų Kūrėjas, motinos meilę turėsime suvokti kaip Dievo meilės išraišką žmogui. „Motinos širdimi pats Dievas mus myli. Štai kodėl motinos meilė siejasi su religija, štai kodėl ji gali ir turi būti religinio mokymo ir auklėjimo turinys. Jeigu dėkojame Dievui už visas gėrybes, jeigu dėkojame už saulę, kuri viską ugdo, tai kodėl nedėkoti ir už motinos meilę, tą dvasinę saulę, kuri augina žmogų!“²⁴

Jonas Paulius II savo apaštaliniaame laiške „Apie moters kilnumą ir pašaukimą“ pabrėžia du matmenis, kurie rodo moters asmenybiškumą: tai – skaistybė ir motinystė. Pabrėžiama fizinės ir dvasinės motinystės dermė. Laiške moters pašaukimo, jos savitumo bei galimybių, kurias popiežius vadina „asmeniniais moteriškumo ištekliais“, problemos yra labai išsamiai išanalizuotos. Tai – vienas esmingiausių orientyrų pedagogui, ką ir kaip aiškinti mergaitei apie vidinį rengimąsi krikščioniškajai šeimai, tai – visos švietimo programos šerdis. Popiežius moters motinystę, pradedant vaiko pradėjimu ir baigiant jo gimimu, vadina biopsichologiniu ir psichiniu procesu, pabrėždamas, kad moteris ir vyras abu kartu yra kūdikio tėvai, bet „moters motinystei tenka ypatingas vaidmuo“, kaip tėvų, bendrame vaidmenyje, ir netgi pats reikalingiausias vaidmuo“²⁵.

²⁴ Grauslys A. Ieškau Tavo veido. Vilnius, 1994. P. 156.

²⁵ Jonas Paulius II. *Mulieris dignitatem*// Katalikų kalendorius-žinynas. Vilnius, 1991. P. 85.

Suprantama, kad mergaitės rengimo krikščioniškajai šeimai švietimo programa turėtų apimti ir fiziologinius dalykus, tik čia pedagogui reikėtų kvalifikuoto mediko talkos. Ir būtina, kad tas medikas būtų katalikas.

Antras žingsnis ugdant mergaitę krikščioniškajai šeimai – jaunos sielos žavėjimas kilniais meilės, moteriškumo, motinystės idealais, formavimas konkrečios krikščionybės idealų siekiančios šeimos įvaizdžio, kūrimas sąmonėje Motinos paveikslo.

Sąvoką paprastai suprantame kaip apibendrintą tikrovės atspindėjimą, mintį ar idėją, išreiškiančią bendruosius esminius daikto ar reiškinių požymius, o įvaizdį – kaip konkretizuotą sąmonėje atgamintų daiktų, objektų, reiškinių vaizdą. Sąvoka apibrėžia, kad, tarkim, meilė yra tyra, skaisti, pasiukojanti, kelianti žmogaus dvasią, siekianti visiškos tobulybės, o įvaizdis piešia tos kuklios, tyros, pasiukojančios meilės paveikslą. Sąmonėje kaip kino juostoje matome, kaip reiškiasi tokia meilė, kaip elgiasi vyras, kaip elgiasi moteris, kokiais veiksmais įkūnijamas tas tyrumas, kilniadvasiškumas, ta paprastais žodžiais nenusakoma meilės palaima.

Ir čia vien a i š k i n i m o nepakanka, kad ir vaizdingiausio. Reikia įvaizdžio, ryškaus idealaus pavyzdžio. Mergaitė mokosi būti žmona ir motina iš pavyzdžių, kurie yra jos aplinkoje, kurie jai siūlomi, kuriuos pati susiranda.

Artimiausias ir konkrečiausias pavyzdys – šeima, kurioje ji yra gimusi ir auge. Tačiau ne kiekviena šeima gali būti pavyzdys savo vaikams. Be to, kasdienoje išgrynintų, pakylėtų meilės raiškos formų, šeimos santykių šventumo, kurie mergeitei taptų idealu jos būsimos šeimos modeliu, nelengva pastebėti. Tad ir pedagogams, ir tėvams reikia pasitelkti meno kūrinius, taurių šeimų pavyzdžius. Teigiama, patrauklaus pavyzdžio metodas galėtų būti F.Foersterio patarimas: meilės, skaistybės, motinystės prasmės, šeimos problemos „gvildinti ne tiek moralizuojant, kiek tikrai religiškai, vadinasi, šventus dalykus taip paversti kūnu, jų turinį taip perkelti į žemišką pasireiškimą formą, kad žmogus galėtų ūmai suimti esmę tos jėgos, kuri turi būti gyvenime pažadinta ir gyvenimui pateikta“²⁶.

Apie krikščioniškosios šeimos ir Motinos idealą reikėtų atskiro straipsnio. Krikščionybės istorija, pradedant Šventąja Šeima ir Dievo Motina, turi daug konkrečių, uždegančių pavyzdžių, kaip ir kokią šeimą kurti, kaip ir kokia motina tapti, kaip konkrečiame gyvenime realizuoti Šeimos ir Motinos idealą, kuriame susiliėtų fizinė ir dvasinė motinystė. Įsiklausykime į Jono Pauliaus II žodžius: „...moralinė moters jėga pasireiškia per daugybę moters paveikslų iš Senojo Testamento, iš Kristaus laikų ir vėlesnių epochų, iki mūsų dienų. Moteris yra stipri tuo, kad supranta, kas jai patikėta, stipri tuo, kad Dievas „jai patiki žmogų“ visada ir visur, netgi visuomenės diskriminacijos sąlygomis, kur ji gali atsidurti. Toks sąmoningumas ir pagrindinis pašaukimas

²⁶ Foersteris F. Auklėjimas ir auklėjimasis. Kaunas, 1928. P. 180.

byloja moteriai apie kilnumą, kurį ji gauna iš paties Dievo, o tai ją daro stiprią ir kartu sustiprina jos pašaukimą. Tokiu būdu **stipri moteris** (žr. *Pr 31, 10*) tampa nepamainoma parama ir dvasinės jėgos šaltinis kitiems, kurie supranta jos didelę dvasinę energiją. Tokioms stiprioms moterims skolingos šeimos, o neretai ir ištisos tautos²⁷.

Šiais Šventojo Tėvo žodžiais remdamasis, katalikas mokytojas gali rasti daug tauriausių Motinos pavyzdžių mūsų tautos istorijoje ir nūdienoje. Žiauriai caro okupacijos ir spaudos draudimo laikais motinos „vargo mokykloje“ išsaugojo lietuvišką žodį, tikėjimą, meilę Tėvynei. Prie verpiančios Motinos kojų prisiglaudusių vaikelių dvasioje brendo meilė Dievui ir Lietuvai. Kiek knygnešių, savanorių, partizanų išaugino lietuvė Motina! Kiek tautos šviesuolių, dvasininkų, vienuolių, dorų žmonių išsūpavo jos rankos ir širdis! Yra kuo žavėtis lietuvei mergaitei, tik gal mažai kalbama apie tai, mažai patys mokytojai žavimės ir didžiuojamės tautos lobiais. Kiek šiandien menas, literatūra, radijas, televizija, kinas, spauda siūlo mergaitėms šventų meilės pavyzdžių, kurie patrauktų, sužavėtų, paviliotų iš tikrųjų mylėti, jaučiant atsakomybę, aukojantis, tarnaujant? Deja, deja.

Pedagogas turi būti realistas ir, gerai pažinęs, kuo gyvena, kuo žavisi šiandieninė mergaitė, gali parodyti ryškesnių žvaigždžių, tikresnių vertybių ir džiaugsmų.

Pranašai, Apaštalai, žmonijos Mokytojai teigia, kad galingas ne paprastas, tuščias, o įkūnytas, įkvėptas Žodis. Ar ne per mažai iš savo mokytojų lūpų mergaitės girdi pakilių žodžių apie meilę, šeimą, motinystę, skaistumą?

Ar ne per mažai siūlome tokios veiklos, kur mergaitė galėtų nuo mažų dienų pagal savo polinkius ir gebėjimus pratintis mylėti, globoti, aukotis, bendrauti, su džiaugsmu dovanoti save kitam? Karitatyvinės veiklos horizontai platus, galimybės neribotos. Pedagogai gali sudaryti įvairiausią programą. Tik reiktų nepamiršti, kad siūloma mergaitėms veikla būtų joms reikšminga ir patraukli, kad toje veikloje mergaitė galėtų kuo išsamiau atskleisti „asmeninius moteriškumo išteklius“, jaunos sielos žavingumą, pašaukimą motinystei, kūrybines galias.

Čia ypač galėtų mergaitei padėti ateitininkų organizacija, kurios vienas iš penkių veiklos principų ir yra šeimiškumas. Šis principas pabrėžia šeimos esmę ir reikšmę. Stasio Ylos parengtame „Ateitininkų vadove“ sakoma, kad joks ateitininkas negali „išleisti iš akių to tikslo, kurį turi šeima atskiros žmogaus, visuomenės ir tautos gyvenime. Šeima yra pirmoji visų jungtis ir ji kiekvienam ir visiems uždeda pirmąją reikšmės pareigą“²⁸. Tad šio principo vykdymas ir būtų realiausias pačios mergaitės ateitininkės rengimasis krikščioniškai šeimai. Ateitininkų organizacijos istorija rodo, kad šeimos klausimams, rengimuisi krikščioniškai šeimai, šeimotyrų buvo visą laiką skiriama daug dė-

²⁷ Jonas Paulius II. *Mulieris dignitatem* // Katalikų kalendorius-žinynas. P. 103.

²⁸ Yla S. *Ateitininkų vadovas*. Čikaga. 1983. P. 51.

mesio. Šiuo metu, kai Lietuvos šeima gyvena sunkią krizę, ateitininkijai tenka svarbi misija.

Visa mergaitės rengimo krikščioniškai šeimai programa turėtų būti kreipiama į mergaitės asmenybės dvasinį ugdymą. Be jautrios sąžinės, be tokių asmenybės savybių kaip meilė, pagarba, gailestingumas, aukos dvasia negalės moteris būti nei gera žmona, nei gera motina. Lytinio gyvenimo kultūra – dvasinės žmogaus kultūros dalis.

Jei krikščioniškąją šeimą suprantame kaip „1) tikinčią ir evangelizuojančią bendruomenę, 2) bendruomenę, besikalbančią su Dievu, 3) žmogui tarnaujančią bendruomenę“²⁹, tai ir visa mergaitės krikščioniškai šeimai rengimo programa turi remtis šiomis nustatomis.

GIRLS UPBRINGING IN A CHRISTIAN FAMILY

Summary

Catholic Church since its very first days recognizes family as an exclusive mission and emphasizes its Sacramental character. According to the plan of God Creator Himself, Catholic Church recognizes mother's highly responsible role in a Christian family and also Church takes care about bringing up girls as potential mothers in their future.

Most famous Christian teachers have included Catholic Church's attitude in their works and ideas.

Today family is going through serious moral crisis. I'd like to offer a Program for upbringing of girls in a Christian family. This Program involves also girls' teachers and parents. The main points of the Program are as following:

- education. The purpose is to help a girl to discover concepts like „girl“, „woman“, „mother“, „womanhood“, „motherhood“, „womanly nature and vocation“, „physical and spiritual motherhood“, „love“, „family“, „marriage“, „Christian family“, etc.;
- fascination of girl by generosity of woman's and mother's vocation and also of meaningfulness of Christian family mission. Encouragement to bring up Mother inside one's self in physical and spiritual aspects. The most effective method could be an ideal and positive example;
- proving environmental and life conditions proper for girl to carry out and realize her ideals, her womanly talent and, according to words of John Paul II, her „personal resources of femininity“ which would help her to become ready for family life.

²⁹ Jonas Paulius II. *Familiaris Consortio*. P. 50.

DR. ELVYDA MARTIŠAUSKIENĖ, Vilnius

KAIP PAAUGLIUS MOKYTI VERTINTI ELGESĮ

Vertinimas – specifinė tikrovės atspindėjimo forma. Ji tarsi sulydo vertinamą objektą su subjektu, t.y. su jo daugiau ar mažiau įsisąmonintomis reikmėmis, požiūriais. Todėl svarbiausios vertinimo funkcijos yra palyginimas, pirmenybės teikimas, pasirinkimas. O pasirinkimai, pasak A.Paškaus, labiau negu kokie kiti veiksniai išreiškia individualybę. Žmogaus asmenybė visų pirma ir formuojasi darydama pasirinkimus, nes taip ji sieja save su aplinka (5, 21). Vadinasi, vertinimai yra esminė asmenybės tapsmo priemonė. Jei į šį procesą neįsijungia vertinimai, sąlytis su pažįstamais objektais lieka tik žinojimo, elementarių mokėjimų lygmens: jie nekildina motyvacinų procesų ir lieka šalia žmogaus.

Apie daugelį dalykų mes nieko nežinome, apie kitus pakanka šį tą žinoti. Bet yra viena gyvenimo sritis, kurią būtina pažinti kiekvienam žmogui. Tai kitų žmonių pažinimas, jų poelgių supratimas, interpretavimas, ryšio su jais užmezgimas, išlaikymas. Kokie šio vyksmo metodologiniai pagrindai?

Pirmiausia – Kūrėjo paskirtis žmogui, ataidanti pranašų lūpomis: „Negera žmogui būti vienam“. Ieškojimas kito žmogaus, pozityvus sąlytis su juo tampa svarbi mūsų žemiškojo gyvenimo dalis, laimės šaltinis. Yra nuomonių, net eksperimentų, įrodančių, kad žmogus iš viso negali gyventi nepalaidydamas ryšio su kitais. Antra vertus, tik pažindamas kitus žmogus gali suprasti savo žmogiškąją esmę bei aukščiausią paskirtį – mylėti kitus. Pasak J.Navicko, asmuo geidžia būti drauge su vertybėmis ir kartu su kitu asmeniu, nes jis regi save ir įžvelgia asmens vertybę ir jo objektyvų svarbumą (4, 64).

Vertinimas – nelengvas procesas. Plati jo skalė. Jis gali būti emocinis ir verbalinis. Dažniausiai susilieja viena ir kita. Labai sunku vertinti elgesį: tai yra dvigubai subjektyviau: vertinamas objektas yra kitas subjektas, turintis savo reikmes, požiūrius, įsitikinimus. Todėl net subrendę žmonės sunkiai gali įvertinti kitus žmones. Kiekvienas apsirikimas, kiekvienas nepateisintas lūkestis ar poelgių nesupratimas, neadekvati jų interpretacija skaudžiai žeidžia sielos gelmes, ardo sąlytį su žmonėmis. Ypač daug problemų verti-

nant elgesį kyla paaugliams, kai šie, Eriksono žodžiais, ieško savo tapatumo, trokšdami atsakyti į klausimą: „Kas aš esu?“ Jų jau nepatenkina sąlytis su suaugusiaisiais (tėvais, mokytojais), kurių gyvenimo patirtis bei išimtis apsaugodavo (ar net pridengdavo) nuo padarinių, sukeltų nemokėjimo vertinti savo elgesio. Ateina metas patiems rinktis draugus (tai yra teikti pirmumą vieniems ar kitiems jų elgesio ypatumams), spręsti, kas yra kas ir, svarbiausia, kas esu aš. Prasideda aktyvus domėjimasis moralinėmis problemomis. Daugelio jų šio amžiaus mokiniai negali išspręsti, nes negeba suvokti gyvenimo situacijų, menkai yra perpratę dorines vertybes, nepajėgia jų sieti su elgesiu. Štai tada susidaro labai palankios aplinkybės mokyti juos vertinti elgesį. Kaip patvirtina bandymai, tuomet šis procesas labai palengvėja, nes mokėjimas vertinti elgesį ne tik sujungia, bet ir padeda tobulinti pažintinį bei praktinį dorinės pozicijos komponentą ir kartu skatina vientisą dorinės pozicijos tapsmą. Kitaip tariant, mes mokome paauglius išvelgti dorines normas žmonių, ypač bendraamžių, poelgiuose, padedame suprasti tų normų įtaką žmonių santykiams, o kartu rengiame dirvą jų pasirinkimams, identifikavimui su gėriu.

Išskyrėme tris mokėjimų vertinti elgesį formavimo etapus: empirinį, teorinį ir teorinį praktinį. Empiriniame etape, kuris truko vieną trimestrą, buvo skatinama suprasti, kaip vertinti poelgius pagal savo patirtį. Pateikdavome įvairių gyvenimo situacijų, „Skaitinių“ tekstų, stimuliuojome mokinių pastangas. Tuo pirmiausia siekėme gilesnės pedagoginės sąveikos, abipusio pasitikėjimo, taip žadinome paauglių domėjimąsi šiomis problemomis, norą savarankiškai reikšti mintį, pasipasakoti apie savo skriaudas. Šiuo aspektu bene geriausiai pasisekė. Tapo akivaizdu, kad empirinis vertinimų lygmuo sujungia paauglių vidines galias, kilnesnius siekius, kurių jiems dar nepasisekė realizuoti. Tada paraginome auklėtinius žengti į antrąjį – teorinį mokėjimų vertinti elgesį etapą. Išties paradoksalu, kad mokykloje visi vaikai mokosi to, ko gyvenime prireiks tik daliai jų. O to, ko visiems reikės visą gyvenimą, nemokoma. Pirmiausia teko šią mokėjimų vertinti elgesį teoriją kurti. Pradėjome nuo mokėjimo vertinti elgesį struktūros. Išskyrėme 4 šio vientiso vyksmo dalis – mokėjimus: suprasti faktinę poelgių dalį (t.y. tai, kas vyksta, vyko); suprasti poelgius sukėlusias aplinkybes; įvertinti kitų asmenų, taip pat savo poelgių dorovinę prasmę.

Bet poelgis yra sudėtingas fenomenas. Jo raiška sunkiai apibrėžiama: tai ir veiksmas, ir žodis, ir gestas, potekstė, tylėjimas ar abejingumas, nieko nedarymas. Be to, gali skirtis išorinė, daiktinė, ir dorinė poelgių dalis. Todėl nenuostabu, kad apie 70% tirtų V–VII kl. mokinių išskyrė tik pačius ryškiausius poelgius, nevisiškai suprato jų esmę. Remdamiesi etikų bei psichologų darbais, svarbiausiomis struktūrinėmis poelgio dalimis laikėme: tikslą, motyvus, priemones, rezultatus. Jomis remdamiesi sudarėme poelgio vertinimo modelį.

Pirmoji šio modelio dalis skirta poelgio struktūrai atskleisti: tikslas (ko

siekia situacijos dalyviai?), motyvai (kodėl siekia?), priemonės (kaip siekia?), rezultatai (ką gauna?).

Antroji dalis – nustatyti, kaip veikėjai supranta poelgius, aplinkybes (visiškai, nevysiškai, beveik nesupranta).

Trečioji dalis skirta situacijos dalyvių poelgiams įvertinti (labai geras, geras, nelabai geras, nelabai blogas, blogas, labai blogas).

Su šiuo modeliu supažindiname šeštokus per 3 rišliosios kalbos pamokas. Jis buvo naudojamas: a) poelgio struktūrai išskirti; b) nustatyti, kaip literatūrinių situacijų veikėjai supranta atskiras poelgio struktūrines dalis; c) išsiaiškinti, kaip minėti situacijų veikėjai atskirus poelgių komponentus sieja su kitų dalyvių norais, siekimais, elgesiu, veikla; d) pagrįsti tiriamųjų požiūriui į aptariamus poelgius.

Pirmiausia aptariama, kaip svarbu suprasti poelgį, pakartojama sąvokų reikšmė, apibūdinama bendra poelgio struktūra, siūloma atsiminti, kokiomis formomis dažniausiai reiškiasi poelgiai.

Analizuojama literatūrinė situacija (Ištrauka iš M. Valančiaus apsakymo „Guvus Vincė“). Joje aiškinamasi vieno veikėjo poelgis. Toliau darbas sunkinamas: kartu analizuojama keli vieno veikėjo poelgiai; lyginama dviejų, o vėliau ir trijų, keturių veikėjų poelgiai. Pabrėžiama, kad veikėjai gali slėpti, maskuoti savo poelgių tikslus, aptariami paaugliams žinomi tokio elgesio būdai.

Per kitą pamoką siekiama atskleisti, kaip pats situacijos dalyvis supranta esminius poelgio komponentus, parodyti, kaip galima nustatyti situacijos veikėjo požiūrį į kitus jo dalyvius. Be abejo, paaugliams sunkiausia įvertinti pačių veikėjų nevysiškai įsisažmonintus poelgius, nes juos skatina: prisitaikymas prie kitų, rėmimasis jų įtaka, pamėgdžiojimas ir kt. Tuomet dažniausiai pasirenkamos ir netinkamos priemonės, gaunami nenumatyti rezultatai. Dėl to gausėja netinkamų poelgių, atliktų netyčia, iš įpratimo ir t.t.

Kartu iškyla esminis kriterijus, kaip nustatomas poelgio tinkamumas / netinkamumas – tai kito žmogaus (situacijos dalyvio) tikslų, siekimų, interesų, požiūrių, galimybių ir t.t. paįsymas. Ypač sunku būna, kai keli poelgio komponentai skiriasi subjekto įsisažmoninimo lygiu, taip pat požiūriu į kitus situacijos dalyvius, kai susikryžiuoja kelių situacijos dalyvių nuomonės.

Apibendrinant pabrėžiamos svarbiausios poelgio vertinimo dimensijos: a) kaip suprantamos poelgio struktūrinės dalys, b) kaip jos susiejamos su kitais situacijos dalyviais.

Per šias pamokas paaugliai mokomi argumentuoti savo nuomones, pagrįsti poelgio vertinimus. Šie mokėjimai stiprinami per kitas pamokas, ypač supažindinant su situacijos modeliu.

Modelyje išskirtos išorinės (veikėjai, jų išoriniai bruožai, turima patirtis, vaidmuo, veikimo vieta bei laikas) ir vidinės (veikėjų tarpusavio santykiai, psichinė būseną) situacijos ypatybės.

Aišku, jog sunkiausia yra pajusti vidinius situacijos klotus, o ypač vei-

kėjų dvasios virpesius. Todėl tiriamiesiems pasakojama, kaip jausmai apibūdinami psichologijoje, koks jų vaidmuo bendraujant. Kartu apžvelgiami visi 9 modelyje pateikti jausmai, dažnesni jų reiškimosi pavidalai. Toliau aiškinamasi, kurie jausmai mokiniams labiau pažįstami, kokios yra jų funkcijos reprodukuojamose situacijose. Tada pradedama analizuoti atskiros literatūrinės situacijos, vis plečiant poelgio sampratą. Geriau supratus poelgį ir situaciją susidaro prielaida pateikti svarbiausius mokėjimų vertinti elgesį komponentus – mokėjimus išvelgti kitų poelgių dorinę prasmę ir kartu pažvelgti į save. Šiai sąsajai reikia itin subtilios metodikos. Ir štai dėl ko.

Pirma. Ji skatina pamatyti, tiksliau, išgyventi kitų žmonių dvasinį sąlytį.

Antra. Supažindinant su poelgio, situacijos modeliu daugiau remiamasi psichinėmis paauglių galiomis, o mokėjimams doriškai vertinti būdingesnė sava dorinės normos samprata. O ją, kaip teigia A.Maceina, paauglys turi rasti savyje, t.y. savo dvasios branda pamatuoti kitų žmonių santykius. Kitais žodžiais tariant, meilės akimis pažvelgti į situacijų dalyvius.

Trečia, reikia nepamiršti, kad tik per išgyvenimą dorinės normos gali tapti vertybėmis, taip pat dorinių vertinimų orientyrais.

Todėl svarbiausi mūsų tikslai buvo: žadinti teigiamą požiūrį į dorines vertybes, padėti atskleisti jų esmę bei raiškos įvairovę, stiprinti mokėjimus doriškai vertinti poelgius.

Turint omenyje, kad jaunesnieji paaugliai yra tik pradėję teorinę pažintį su aktualiomis etinėmis kategorijomis, buvo stengiamasi nuosekliai, kuo plačiau supažindinti tiriamuosius su svarbiausiomis dorinėmis vertybėmis (teisingumu, kuklumu, jautrumu, savikritiškumu, žmogaus tausojimu, pareiagingumu, atsakingumu, sąžiningumu). Mat empiriniame mokėjimų vertinti elgesį lygmenyje, analizuojant pavienius epizodus, beveik nėra galimybių atskleisti dorovinių sąvokų gelmę, plačiau parodyti dorinių vertybių ryšį, natūraliai sieti su vaikų patirtimi, ypač išgyvenimais. Tad teorinis dorinių sąvokų tvirtinimas buvo nukeltas į nepamokinę veiklą. Tai vyko aštuonis mėnesius, kas mėnesį po vieną etinį pokalbį. Jie būna tuo efektyvesni, kuo optimaliau suderinami auklėjimo metodai, ypač situacijų sudarymo, sėkmės organizavimo, demokratinio vadovavimo ir kt., kai pokalbiai virsta disputais. Kartu susiklosto itin palankios aplinkybės sieti įvairias problemines situacijas, turtinti auklėtinių vertinimo patirtį, kurti geranorišką atmosferą.

Apskritai etiniai pokalbiai buvo organizuojami pagal tokią schemą.

1. Supažindinama su teorine medžiaga: kuklumu, jautrumu, teisingumu, savikritiškumu, tausojimu, sąžiningumu, pareiagingumu, atsakingumu.
2. Aptariamos probleminės situacijos.
3. Teikiama dalykinė bei metodinė pagalba mokiniams, analizuojantiems situacijas (užtikrinama sėkmė).
4. Pozityviai vertinama mokinių veikla.

Pirmąją etinio pokalbio dalį reikia ypač gerai apgalvoti. Ji turi būti tinkamo teorinio lygio, aktuali mokiniams ir patraukliai pateikta. Kitaip visas pokalbis neteks prasmės – virs moralizavimu. Žinoma, labai svarbu parinkti

tokį probleminių situacijų turinį, kad jis žadintų norą atskleisti tarpusavio bendravimo paslaptis, t.y. padėtų tenkinti vieną svarbiausių paauglių poreikių. Vis dėlto bene didžiausią įtaką etinio pokalbio esmei daro kiekvieno dalyvio savarankiškas pateikiamų situacijų, bendros veiklos vertinimas, savų pavyzdžių įtraukimas ir t.t. Todėl auklėtojai reikia numatyti, kokios pagalbos gali prireikti, kokia forma ji būtų priimtinausia, kad nė vienas dalyvis nebūtų įžeistas. O pokalbio metu šiuo atžvilgiu būtina nuolat būti budriam. Jei pasiseka laiku paremti, palaikyti pokalbio dalyvių ieškojimus, lieka maloniausia dalis – akcentuoti svarbiausią idėją ir paryškinti kiekvieno auklėtinio įnašą, teigiamai įvertinti jo veiklą. Suprantama, tokie pokalbiai žadina tiriamųjų emocijas, jų geranorišką požiūrį tiek į dorinio vertinimo procesą, tiek į pačius dorinius reikalavimus, teikia asmeninį pasitenkinimą, kad gebama spręsti dorines problemas, t.y. įtvirtinti dorovę praktiškai. Be to, šis pasitenkinimas būna išties pelnytas, nes kai mokinių grupė ar net visa klasė aktyviai dalyvauja diskusijose, pokalbyje, tai ir kiekvienas mokinys nuodugniai apmąsto pokalbių mintis, geriau supranta jos esmę, kartu sėkmingiau ją gali sieti su savo patirtimi, poreikiais, geriau ją išgyvena, tarsi aptinka savyje. Kartu proto ir jausmo sąlytis įgauna naujų impulsų visapusiškesnei plėtrai.

Atsižvelgdami į iškeltus uždavinius bei konkrečias psichologines-pedagogines sąlygas, suorganizavome etinių pokalbių ciklą: tolygiai gausinome ir plėtėme tiek dorinių žinių apimtį, tiek mokėjimus vertinti poelgius įpraminant dorines vertybes kasdieniame gyvenime. Vieną etinį pokalbį dažniausiai skyrėme vienos etinės vertybės įvairiapusiškai analizei, ieškojome tarp jų ryšio.

Teoriniame-praktiniame etape ypač skatinami mokėjimai vertinti elgesį realiomis gyvenimo situacijomis, kai paaugliai esti jų dalyviai arba liudytojai, tik jau savo teoriniu lygiu. Žinoma, nelengva įveikti šališkumą, kai draugas nedorai pasielgia, bet dar sunkiau vertinti savo poelgius. O būtent tai ir yra viso mokymo vertinti poelgius svarbiausias tikslas. Įsidėmėtina, kad tai tegali būti laisva asmens ištara, rodanti, jog dorinė norma taip įsitvirtina paauglio sieloje, kad gali žadinti jo pozityvius jausmus kitiems žmonėms arba, kitais žodžiais tariant, paauglys pats, be kitų pagalbos, geba ją rasti savyje, mokėti išreikšti. Vadinas, jo dvasia jau pajėgia kaupti veiksmus, poelgius.

Apibendrinami pažvelkime, kas labiausiai lemia mokėjimų vertinti elgesį formavimąsi. Pigu įspėti, kad visų pirma ugdytojų dvasinė branda, nes dorinis vertinimas ir yra įžvelgimas kito žmogaus, o aukštesniame lygyje – savo paties ryšio su žmonėmis pamato – meilės. „Aš jums tai įsakau: vienam kitą mylėti“ (Jn 15, 17). Bet meilė negali skleisti paauglystėje, jei kiti žmonės jam abejingi ar priešiški.

Antra, bendra asmenybės raida, o ypač mąstymo lygmuo. Lyginimas, teikimas pirmenybės, apibendrinimas remiasi mąstymo operacijomis. Vai-

singasis dorinimo momentas susidaro tada, kai ugdytinis, A.Maceinos žodžiais, randa savyje dorinę normą. Tada atsiveria plati erdvė mokėjimų vertinti elgesį formavimui, nes per visas pamokas reikia mokytis proto darbo.

Trečia, visų ugdymo veikėjų ir veiksmų integravimas. Net matematikos negalėtume išmokti, jei vienas teigtų, kad $2 \times 2 = 3$, kitas – 5, trečias – 4. O kai tą patį poelgį vieni giria, kiti peikia, paaugliai dažnai renkasi jiems reikšmingiausių žmonių – kitų paauglių nuomones. Šio amžiaus moksleivių domėjimaisi dorinėmis problemomis didele dalimi skatina būtent noras susidraugauti su bendraamžiais.

Ketvirta, katalikiškų ir pasaulietišκών vertybių aktualizavimas, sulydymas. Geroje Dievo globos šviesoje (N.Sadūnaitė) apčiuopiamesnė tampa žmonių meilės prasmė tiek ugdytojui, tiek ugdytiniui.

Penkta, ugdytinių vertinamosios veiklos sėkmės užtikrinimas. Jis būtina reikalingas, nes skatina paauglių norą, nusiteikimą taip toliau elgtis, pajusti savo galių sklaidą. Kai nesiseka pasiekti ryškesnio rezultato, pedagogui reikia įvertinti ugdytinio pastangas, siekius.

Šešta, atsisakymas tiesioginio vertinimų bei elgesio reguliavimo.

Septinta, vienalaikis ugdytinių teorinių žinių plėtimas ir mokymas būdų, kaip šias žinias taikyti gyvenimo situacijoms.

TEACHING TEENAGERS OF BEHAVIOR ASSESSMENT

Summary

Notion of evaluation is identified and the difficulties of evaluation of teenagers behaviour is presented in this paper. There is theoretical based structure of capabilities of the evaluation of behaviour and there are steps and means of the development of these capabilities in adolescence in this paper. The main presumptions are stressed there too.

LITERATŪRA

1. Evangelija pagal Joną // Šventasis Raštas. Vilnius, 1990.
2. Eriksono asmenybės vystymosi teorija // N.d. Gage, D.C. Berliner. Pedagoginė psichologija. Vilnius, 1994.
3. Maceina A. Vaisingasis momentas ugdyme // Lietuvos mokykla. 1938. Nr. 10. P. 563–568.
4. Navickas J. L. Vertybės ir dorovė // Moralinės filosofijos pagrindai. Roma, 1988.
5. Paškus A. Sąžinė psichologiniu požiūriu. Chicago, 1990.

AUDRONĖ JUODAITYTĖ, Vilnius

JAUNUOLIŲ DVASINGUMO UGDYMAS MARIJAMPOLĖS MARIJONŲ GIMNAZIJOJE (1921–1939)

Lietuvoje atgimsta tautinės ir europinės mokyklos modelis. Pradedamos kurti gimnazijos. Nuo bendrojo lavinimo mokyklų jos skiriasi tuo, kad čia kur kas nuodugniau ir įvairiapusiškiau studijuojami dalykai, diegiami moksliniai darbo metodai, perteikiamas savarankiškos moksleivių veiklos turinys, formos. Kurti tokias institucijas galima tik praėjus parengiamajam etapui (tiek psichologiniam, tiek pedagoginiam), suformavus mokyklą kaip atskirą socialinę sistemą. Pirmiausia būtina įtvirtinti autonomiškumą, sukurti sociokultūrinę terpę. Visos valstybinės švietimo sistemos mastu – tai yra „valstybė valstybėje“. Taigi iškyla šie uždaviniai: 1) suformuluoti naują mokyklos vieneto sampratą, numatyti jos vietą visuomenėje; 2) suvokti vaiką kaip sociokultūrinę asmenybę; 3) įprasminti ugdymo vientisumą, gerai suprasti jo įtaką vaiko asmenybei; 4) naujai įvertinti pedagogo asmenybę ir jo profesinę kompetenciją atsižvelgiant į tai, kad jis yra ugdymo sistemos kuriančioji ir koreguojančioji grandis. Šių uždavinių vykdymas padės geriau suvokti gimnazijų statusą, jų vietą švietimo sistemoje, taip pat vaidmenį, kurį jos gali atlikti plėtodamos tautos kultūrą, mokslą, stiprinti valstybę, ugdyti pilietiškumą, rengti naują inteligentų kartą. Gimnazija turėtų atgaivinti Lietuvoje prarastą mokyklos, mokslo, išsilavinimo autoritetą. Būtina istoriškai atgaivinti Lietuvos gimnazijų patirtį ir įvertinti ją šiuolaikiniu požiūriu.

Vytautas Alantas knygoje „Tauta istorijos vingiais“ gimnazijų darbo esmę taip nusako: „Nepriklausomybės metais mokykla mums skiepijo kraštutinį idealizmą. Mes norėjome būti tobuli. Lietuvio idealas turi būti ne tik audrų nebijanti asmenybė, bet ir medžiaginę gerovę suprantantis ir vertinantis pilietis“ (1, 84).

Taigi mokykla anuo metu buvo pakilusi į idėjų pasaulį. Šiuo metu gali-

ma perimti tik kai kuriuos anos mokyklos elementus, o ne ištisai visą jos pedagoginio darbo sistemą. Pirmiausia – dorą, sąžiningumą, teisingumą.

Gimnazija – tam tikra sociokultūrinės aplinkos dalis, ypač svarbi ugdant jaunosios kartos kultūrą. To siekiama mokymo sistemos vientisumu ir išbaigtumu (gerai ir tinkamai atrenkant dalykus, mokymo ir mokymosi metodus), moksleivių gyvenimo organizavimu, jo siejimu su mokymu, mokinių ir mokytojų bendradarbiavimu, mokytojo asmenybės pedagoginiame darbe sureikšminimu. Jis turi būti ne tik mokymo organizatorius, dalyvis, bet ir vaiką įkvepiantis pavyzdys, realiai atspindintis mokyklos gyvenimo tradicijas. Tai – žmogus, atstovaujantis idealioms pažiūroms bei principams, gyvensenos filosofijai, ją atskleidžiantis savo samprotavimais, poelgiais, veikla.

Marijampolės marijonų gimnazija užima išskirtinę vietą Lietuvos švietimo istorijoje. Straipsnyje aptariame šią gimnaziją keliais aspektais: kaip katalikiškų pažiūrų ir atitinkamos asmenybės gyvensenos ugdymo terpę; kaip instituciją, diegiančią tam tikrą (klasikinę) mokymo kryptį, savitas mokymo proceso formas. Autorė naudojos vieno iš buvusių šios gimnazijos moksleivių dienoraščiu, rašytu 1930–1936 m., vėliau papildytu savo išvadomis, apmąstymais apie Marijonų gimnazijos reikšmę jaunuolio asmenybės ugdymui, pasaulėžiūros susidarymui.

Dienoraščio autorius – Juozas Juodaitis. Jis gimė 1917 m. Šakių apskrityje, Sintautų valsčiuje, Pavilktinių kaime. Tai – Zanavykijos ūkininkų sūnus, auklėjamas šeimoje katalikiškų tradicijų dvasia. Juozo gyvenimo kelias labai panašus į daugelio kitų šios gimnazijos auklėtinių kelią. 1936 m., baigęs gimnaziją, įstojo į Vytauto Didžiojo universitetą, tapo gydytoju. Patyrė visas karo ir pokario metų inteligentų kartos dvasios tragedijas (politinio kalinio dalį, moralinį niekinimą, profesinį nuvertinimą, sunkią atsakomybės naštą už giminės pažiūras, sąžiningą gydytojo misijos vykdymą). Jo brolis – Justinas Juodaitis – paskutinis pokario metų Telšių kunigų seminarijos rektorius, dėdė – Justinas Staugaitis, 1918 m. Nepriklausomybės akto signataras, Telšių vyskupas, įžymus Lietuvos politikas, švietėjas ir visuomenės veikėjas.

Buvusio gimnazisto dienoraštis autentiškai atspindi jaunuolio tobulėjimo galimybes, padeda atskleisti mokymo ir lavinimo svarbą ištiesos žmonių kartos pasaulėžiūrai, turėjusiai itin didelę reikšmę Lietuvos valstybingumui įtvirtinti. Šio buvusio gimnazisto būdo bruožai, jo sampratos, gyvenimo filosofija rodo, ką gali nuveikti gimnazija ugdydama inteligento piliečio asmenybę. Buvę gimnazijos auklėtiniai gebėjo visose sudėtingose gyvenimo peripetijose išsaugoti tą dorovinių vertybių sistemą, kuri jiems buvo perteikta, išsaugojo ją net būsimų kartų atminimui, Lietuvos švietimo istorijai. Toji karta švietimo institucijose buvo ugdoma Lietuvos valstybingumo kūrimo ir jo klestėjimo laikotarpiu, aukštąjį profesinį išsimokslinimą įgijo karo me-

tais, o kompetencijos ir pilietiškumo įtvirtinimo problemas sprendė jau kitomis sąlygomis, kitoje sistemoje.

Gimnaziją 1921 m. įsteigė ir globojo vienuoliai marijonai. Ilgus metus jos direktorius buvo žymus Lietuvos istorikas mokslininkas, Vytauto Didžiojo universiteto profesorius, marijonų provinciolas Lietuvoje – kunigas Jonas Totoraitis. Gimnazija buvo privati, klasikinio tipo, katalikiško nusistatymo ir jį atitinkančios filosofijos institucija. Jos tikslas buvo ugdyti dorą, sąžiningą, išsimokslinusi, religines tiesas išpažįstantį jaunuolį. Tai – katalikų bendruomenės globojamų mokyklų pavyzdys, europinio tipo mokykla, ugdanti aukštos dorovinės dvasinės kultūros, išprususį jaunuolį, mokantį klasikinės kalbas, atverianti jam kelią į Europos civilizaciją, jos kultūros studijas, taip pat Evangelijos mokslo tiesas. Šioje gimnazijoje įgytas išsimokslinimas prilygo europiniam, todėl ir atvėrė kelius Lietuvos jaunimui į platesnes ir gilesnes studijas Europoje, o tai darė įtaką tolesniam Lietuvos valstybės ekonominiam bei politiniam klestėjimui. Taigi Marijampolės marijonų gimnazija atliko svarbų strateginį Lietuvos ir Europos švietimo ryšių vaidmenį.

Ikikarinės Nepriklausomos Lietuvos laikotarpiu kuriantis esminėms mokslo, kultūros, švietimo strategijoms mokyklose susidarė sąlygos konkrečiai ugdymo idėjai diegti, nes galėjo plėtotis laiko dvasią atitinkanti pedagoginė sistema. Kūrėsi daug privačių gimnazijų. Joms negrėsė staigi švietimo politikos ar pažiūrų kaita, todėl jos geriau galėjo puoselėti Vakarų Europos mokymo tradicijas. Švietimo ministerija, būdama vienoje, patikimoje rankose, galėjo kryptingai ugdyti asmenybę, diegti jai vientisą pasaulėžiūrą.

Katalikų bendruomenių išlaikomų berniukų gimnazijų Nepriklausomoje Lietuvoje buvo trys: Kaune – Jėzuitų, Kretingoje – Pranciškonų, Marijampolėje – Marijonų. Siekiant aukšto išsimokslinimo lygio, rūpinantis jaunuolio asmenybės ir pasaulėžiūros ugdymu, reikėjo kurti mokyklą kaip tam tikrą sociumą, sąlygiškai savarankišką ir autonomišką visuomenės gyvenimo vienetą, kuriame mokymas būtų ir moksleivių gyvenimo būdas. Šių mokyklų ekonominis ir finansinis savarankiškumas leido atsiriboti nuo neigiamos socialinių reiškinių (ekonomikos nestabilumas, švietimo sistemos administravimas, standartizavimas ir kt.) įtakos, kuri jau buvo pastebima valstybinėse švietimo institucijose. Katalikų gimnazijos valstybinio švietimo sistemoje buvo sąlygiškai autonomiškos.

Kita labai svarbi vidinio gimnazijos gyvenimo ypatybė – vienos lyties jaunuolių (berniukų) ugdymas joje. Taip lengviau rasti ir kurti mokymo sistemą, atitinkančią prigimtines vaiko savybes, socializacijos procesus. Mokymas gimnazijoje buvo reali neatskiriama jaunuolių gyvenimo grandis, o ne vien tik mokymosi terpė. Gimnazijoje buvo stengiamasi teikti tolydų ugdymą, grindžiamą tomis pačiomis dorovinėmis vertybėmis kaip ir visas moks-

leivių gyvenimas šioje mokykloje (jų darbas, poilsis, šventės ar kt.). Tarpusavio bendravimo stilius taip pat buvo būdinga šios mokyklos ugdymo proceso dalis. Vaikai ir mokytojai – tam tikra bendruomenė. Pedagogas – ne tik ugdymo proceso organizatorius, bet ir vaikų gyvenimo palydovas. Gimnazijoje vyravo tam tikras etiketas: orus, pagarbus elgesys vienu su kitais, atidumas kito mintims, atsakomybė už savo reiškiamą nuomonę ir kt.

Aptariant bendrąsias Marijampolės marijonų gimnazijos darbo kryptis, kai kurių mokytojų pedagoginės veiklos bruožus, mokytojų ir mokinių tarpusavio santykius, reikia pabrėžti, kad gimnazija darė didelę įtaką visam miesto gyvenimui, lėmė jo dorovinį dvasinį klimatą, bendrąją kultūrą, ugdė pagarbą mokslui, kėlė jo prestižą. Ji atliko labai svarbią visos Lietuvos, ypač Suvalkijos, kultūrinio gyvenimo tobulinimo misiją. Ši gimnazija kūrė savitas tradicijas: iškilmingai ir tauriai vyko miesto šventės ir renginiai (gimnazistų eisenos, graži rikiuotė, lydima orkestro, choro ir kt.), svarbios intelektualinės pamokos buvo vakarai, susitikimai su miesto visuomene. Formavosi gimnazisto ir mokytojo apibendrintas asmenybės įvertinimas. Tai – crudicijos ir vidinės kultūros vienovė. Gyventojams gimnazija – dvasingumo, žinių pasaulio žiburys, vyriškumo mokykla, kurios pagrindinės vertybės – sąžiningumas, garbingumas, dorumas. Marijampoliškiams – jaunimui ir suaugusiems – imponavo šios gimnazistų savybės.

Marijonų gimnazija veikė ir kaimo kultūrinį gyvenimą. Čia mokėsi Lietuvos ūkininkų vaikai. Savo pavyzdžiu jie jaunuoliai įkvėpė mokslo siekiams ne vieną kaimo vaiką. Parvykstantis atostogų į kaimą gimnazistas, dėvintis uniformą, mokantis svetimų kalbų, gerai pažįstantis tautos istoriją, gamtą ar geografiją, savo pavyzdžiu skatino ūkininkų vaikus siekti mokslo, kūrė Lietuvos inteligento įvaizdį kaime.

Svetimų kalbų (klasikinių ir naujųjų) mokėjimas suteikė Marijampolės gimnazistams europinio išsimokslinimo standartą. Dauguma jų vėliau tęsė ir baigė mokslus Šveicarijoje, Vokietijoje, Italijoje, kiti – Vytauto Didžiojo universitete. Dažniausios profesijos: kunigo (jaunuoliai šiai veiklai turėjo tam tikrą mokslinį dalykinį ir dorovinį pasirengimą), karininko, gydytojo, teisininko, t.y. socialinei, humanitarinei ar filosofinei mokslo sričiai atstovaujantys žmonės. Nemaža dalis gimnazistų tapo Lietuvos karininkais. Jie buvo plataus humanitarinio išsimokslinimo, mokėjo po keletą kalbų, gerai pažino žmonių civilizacijos, kultūros istoriją.

Mokykla – keturių aukštų. Rūsyje – erdvi valgykla, pirmame, antrame aukšte – klasės ir didžiulė salė pamokų ruošai, trečias aukštas – miegamieji, ketvirtas – maldos salė, koplyčia.

Mokyklos pastatas ir jo aplinka rodė, kad čia vyksta gan savarankiškas gyvenimas, laikomasi tvarkos ir švaros, harmonijos, nuosaikumo. Viskas pritaikyta darbui ir poilsiui, meditacijai, galimybei pabūti vienam, nuošalėj nuo kitų. Aplinkui sodas, daržas, pasivaikščiojimo takai. Čia tinkamos sąlygos gamtos grožiui pažinti, kūrybai, darbui.

Principas „sveikame kūne – sveika siela“ mokykloje įgyvendinamas realiai. Jos teritorijoje – žaidimų, sporto aikštelės. Gimnazistai čia galėjo laisvalaikiu žaisti ir sportuoti. Gimnazijoje buvo plėtojamos stalo teniso, lengvosios atletikos sporto šakos, žaidimai.

Gimnazijoje puoselėjama samprata, kad čia – antrieji namai, todėl viskas – pačių gimnazistų prižiūrima (sodas, daržas, teritorija ir kt.). Jaunuočiai ne tik mokėsi, bet ir gyveno. Dienos darbai prasidėdavo pamaldomis koplyčioje, pamokslu, skirtu mokiniams ir mokytojams. Čia jie atlikdavo išpažintį, priimdavo Komuniją.

Mokyklos pastatas buvo suplanuotas dviejų šimtų jaunuolių gyvenimui ir mokslui. Kaip minėjome, daugiausia mokėsi aplinkinių apskričių (Šakių, Vilkaviškio, Marijampolės) ūkininkų sūnūs, bet atvykdavo ir iš tolimesnių vietų – tai įvairių valdininkų vaikai ar jų giminaičiai.

Režimas grindžiamas fiziniu ir dvasiniu gimnazistų ugdymu. Konkretus dienos planavimas pratino jaunuolius visą dėmesį skirti svarbiausiems dienoms darbams, nuosekliai juos atlikti. Laisvalaikis – taip pat skirtas gimnazistų dvasiniam ugdymui, jų kūrybinių galių plėtotei, todėl tikslingai organizuojamas: švenčių minėjimai, pasilinksminimai, susitikimai su įdomiais žmonėmis. Kasdieninis režimas: keltis – šeštą valandą ryto, po to – lengva mankšta, rytinės maldos koplyčioje, rytinis pamokų rengimas, pusryčiai, aštuntą valandą – pamokų pradžia. Pietūs – tryliką valandą, po to – laisvalaikis ir pamokų ruošą, devynioliką valandą – vakarienė, vakaro malda koplyčioje, dvidešimt antrą valandą – poilsis. Taigi diena prasidėdavo ir baigdavosi malda, gimnazistų nuteikimu sėkmingam darbui ar prasmingam poilsiui.

Religinis ugdymas buvo siejamas su tautiniu. Kiekvieną rytą po Mišių mokytojai ir gimnazistai giedodavo „Tautos giesmę“, meldavosi už Tėvynę, jos gerovei aukodami savo konkrečius darbus. Visos tautinės šventės gimnazijoje buvo švenčiamos iškilmingai ir prasmingai.

Religija gimnazijoje buvo ne tik dalykas. Ji ugdė asmenybę, pasaulėžiūrą, jos principais buvo grindžiami mokytojų ir mokinių tarpusavio santykiai. Gimnazistai buvo nuteikiami gyventi aktyvų katalikišką gyvenimą ir nuolat palaikyti ryšius su bažnyčia, buvo sudaromos sąlygos jos apeigų reikšmingumui suvokti (dažna išpažintis, Komunija, pamokslai, prieš pamokas Mišių maldos ir kt.).

Fizinis ir karinis rengimas taip pat buvo glaudžiai susijęs su tautiniu. Jo esmė: vyras yra Tėvynės interesų saugotojas, todėl jis turi būti fiziškai stiprus ir pasirengęs ją ginti. Gimnazistai daug sportuodavo, laikydavosi sveiko gyvenimo būdo taisyklių. Paisyta ir protinio darbo higienos reikalavimų: rytą kartojamos vakare išmoktos pamokos, po pamokų ruošos (prieš miegą) taip pat trumpas apmąstymas to, kas išmokta.

Gimnazijos salė buvo erdvi ir šviesi, tinkama žaidimams ir treniruotėms. Vaikiniai rytais grūdindavosi ir stiprindavo organizmą: prausdavosi šaltu

vandeniui, bėgiodavo, atlikdavo kvėpavimo ir kitus pratimus. Fizinis ugdymas buvo siejamas ir su berniukų drausmingumu: rikiuotės, žygiavimas tobulino laikyseną, didino fizinę ištvermę, pratino prie tvarkos ir nuoseklumo.

Klasikinė gimnazijos kryptis nulėmė tai, kad daug dėmesio joje buvo skiriama kalboms. Buvo dėstomos dvi senosios Europos kalbos – graikų ir lotynų, taip pat dvi dabartinės – vokiečių ir prancūzų. Filologiniam ir humanitariniam lavinimui tarnavo platūs pasaulio civilizacijos ir kultūros istorijos, gimtosios kalbos ir literatūros kursai, filosofijos dalykai, logika. Gamtos ir matematikos mokslams šioje gimnazijoje buvo skiriama mažiau dėmesio, tačiau esminiai dalykai – geografija, botanika, zoologija, chemija, fizika, algebra, geometrija, trigonometrija – čia taip pat buvo dėstomi.

Ypač reikšmingą vietą užėmė religiotyros teorijos ir praktikos dėstymas. Moksliskai ir argumentuotai buvo dėstoma religinė filosofija, istorija, liturgika, aiškinamas Šventasis Raštas, atskleidžiama tikėjimo esmė. Daug dėmesio skiriama logikai, kaip savarankiškam dalykui ir gyvenimo pažinimo metodui, atskleidžiančiam galimybę skverbtis į žmogaus minties raiškos formas.

Dalykų dėstymas buvo integracinis. Jie jungiami pagal mokslų sistemas, loginiu ir ontologiniu pagrindais. Kelių kalbų mokoma vienu metu – graikų ir lotynų, vokiečių ir prancūzų, mat kalbą galima geriau išmokti, kai trumpinamas jos mokymosi procesas ir siekiama sąmoningai sudaryti galimybę lyginti kelias kalbas. Kitų dalykų integravimas vykdavo pagal jų pažinimo metodų bendrumą: istorija ir religija, istorija ir graikų kalba. Nuo pat pirmos klasės gimnazistai kartu su gimtąja mokėsi ir vienos senųjų kalbų, dažniausiai lotynų. Kasdien būdavo po vieną lotynų kalbos pamoką, o per savaitę – šešios. Ir taip buvo studijuojama visus aštuonerius mokymosi gimnazijoje metus.

Svarbi asmenybės ugdymo sritis buvo ir muzikinis lavinimas. Skiriama dėmesio ne tik teorinėms muzikos žinioms, bet ir individualių gebėjimų lavinimui. Gimnazija turėjo savo chorą, orkestrą, solinio muzikavimo ir dainavimo studijas.

Taigi mokymo turiniu siekta išleisti iš gimnazijos išprususį jaunuolį, mokantį kelias kalbas, susipažinusį su pasaulio ir Lietuvos istorija, valstybingumo raida, nusimanantį apie žmogaus egzistavimo dėsningumus, taip pat turintį savo pasaulėžiūrą, gyvenimo pozicijas, tvirtus įsitikinimus.

Gimnazijos atmosferą kūrė ir ją saugojo visas būrys pedagogų. Jie buvo tikrų pedagoginio darbo meistrų bendrija, mokslo cenzu atitinkanti europinio lygmens reikalavimus. Visi buvo labai išprusę savo dalyko srityje. Be to, jiems būdingas darbštumas, atsakomybė, pagarba bendradarbiams ir auklėtiniais, didelė vidinė drausmė, kultūra, krikščioniškosios moralės normų laikymasis gyvenime.

Kiekvienas pedagogas buvo ryški individualybė, papildanti visą peda-

gogų kolektyvo darbą. Visus juos vienijo viena bendra savybė – nuodugnus pareigų ir pašaukimo suvokimas. Šis darbas buvo suprantamas kaip kataliko vidinė nuostata, būtinumas daryti žmonėms gera, padedant augančiai kartai perimti vyresniųjų sukaupą patirtį. Tai buvo ne tik darbas ar profesija, tai ir savęs tobulinimas vardan kitų. Katalikiškos moralės nuostatų čia laikėsi visi mokytojai, nors ne visi iš jų buvo dvasininkai. Dorovinis klimatas buvo grindžiamas tikro altruizmo pavyzdžiais.

Pedagogai bendraudami su mokiniais laikėsi šių principų: pagarbos moksleiviui, didelės atsakomybės už jo mokslą ir gyvenimą. Bendras pedagoginis klimatas veikė ir kitų gimnazijos darbuotojų (gydytojo, ūkvedžio, virėjų ir kt.) veiklą. Pasak J. Juodaičio, „Marijonų gimnazijoje buvo idealus pedagogų kolektyvas. Ypatingas dėmesys skiriamas pedagogo pavyzdžiui ir autoritetui“.

Kunigai vienuoliai pedagogų būryje sudarė didžiąją dalį. Kai kurie iš jų gyveno gimnazijos patalpose, galėjo nuolat bendrauti su moksleiviais. Jų darbas buvo neatsiejamas nuo viso gyvenimo, vykstančio šioje gimnazijoje. Savo pavyzdžiu jie stiprino gimnazistų norą sekti jų elgesio ir gyvenimo principais. Pedagogų ir auklėtinių žmogiškas ir dalykiškas bendravimas buvo tiesioginis, pedagogai neįknydavo nuolatinio etikos tiesų kartojimu, aiškiniu. Jie patys buvo šių tiesų įsikūnijimas.

Mokytojai ir mokiniai kartu valgė tą patį maistą, kartu meldėsi ir ilsėjos. Į vieną katalikų bendruomenę juos jungdavo dalyvavimas Mišiose, katalikiškų pareigų atlikimas (išpažintis, Komunija, pamokslų klausymas). Vienuoliams mokytojo darbas buvo vidinė jų dvasios paskata, noras būti su jaunimu, padėti įveikti jam mokslo sunkumus, dvasiškai tobulėti.

Tokio tauraus dvasininko, mokytojo, inteligento, mokslininko, o kartu ir tikro Lietuvos piliečio pavyzdys buvo kunigas marijonas Jonas Totoraitis. Jis įkūnijo visas tas dvasines vertybes, kurios gimnazijoje buvo laikomos svarbiausiomis. Jis – istorikas, daugelio knygų autorius („Zanavykų istorija“, 1929, „Sūduvos-Suvalkų istorija“, 1939, ir kt.), Vytauto Didžiojo universiteto profesorius, Lietuvos Marijonų provinciolas. Nepaisant visų mokslo realiųjų, profesoriaus vardo ir autoriteto, J. Totoraitį gimnazistai laikė „savu“ ir iš didelės meilės vadino „tėveliuku“. Jis iš tikrųjų stengėsi atstoti jiems tėvus. Dėstė jis du dalykus vyresnėms klasėms – istoriją ir graikų kalbą. Tai pagrindiniai gimnazijos kursai. Jų junginys rodo labai plačią mokytojo erudiciją, gebėjimą integruoti giminiškus dalykus. Kiek galėdamas jis analizavo kalbą kaip istorinį žmonijos civilizacijos ir kultūros produktą, o patį istorijos procesą – kaip žmonių tarpusavio bendravimą. Mokiniams neatlikus užduoties ar ko neišmokus, dvejojo jis nerašydavo, atvirkščiai – paguodavo, užjausdavo „nelaimingąjį“, įtikinėdavo, kad „jau rytoj tikrai bus penki“. Jis nedrįsdavo kategoriškai atmesti net pačių žemiškiausių gimnazistų prašymų. J. Juodaitis aprašo tokį atvejį: „...berniukai ateidavo prašyti bendro vakarėlio su Rygiškių Jono realinės gimnazijos mergaitėmis, direktorius pa-

teikdavo tik vieną sąlygą: „šokit, bet nesusikabinkit“. Ši frazė gimnazistams buvo daug sakanti: ji bylojo apie nuolaidų direktoriaus charakterį, meilę savo mokiniams, taip pat norą išlaikyti juos dorus, vertus garbingo gimnazisto vardo.

Gimnazistų elgesio vadovas (prefektas) buvo kunigas vienuolis A. Gergelis. Jis dėstė tikybą, tiesiogiai diegė gimnazistams būtinų dvasinio gyvenimo tiesų supratimą. Kartu su mokiniais meldavosi, slaugydavo juos sergančius, išklausydavo jų pasakojimus apie namus, tėvus. Savo rūpestingumu, atsidavimu pareigai buvo tarsi ta „bitelė“ (gimnazistų posakis). Jis keldavosi anksčiausiai, dar niekam nekėlus, apžiūrėdavo gimnazijos teritoriją, patikrindavo tvarką ir švarą joje. Ilsėtis eidavo taip pat jau visiems sumigus. Gyveno šalia gimnazistų tose pačiose patalpose. Ištikus nelaimei namuose ar nesėkmei moksle, gimnazistus ne tik paguosdavo, bet ir konkrečiai padėdavo kuo galėdamas, kartais ir pinigais. Gimnazistai sakydavo, jog jis „...dėl mūsų labiau pergyvendavo, negu mes patys“ (iš J. Juodaičio dienoraščio). Savo veikloje jis paisė labai svarbių pedagoginių principų: auklėja pats gyvenimas ir didelė meilė žmogui, pavyzdys yra reikšmingesnis už žodį.

Gimnazijos inspektorius buvo kunigas J. Kazakas. Jis dėstė du pagrindinius dalykus – graikų ir lotynų kalbas, nes buvo „geras šios srities žinovas, labai reiklus ir uolus, darbštus ir tvarkingas žmogus“ (iš J. Juodaičio dienoraščio). Jo pedagoginės veiklos išskirtinis bruožas – skiepyti gimnazistams požiūrį, kad kalbų mokymasis – tai nuolatinis sistemingas darbas, pastangos, pačių noras išmokti kalbą. Šio mokytojo dėka mokiniai gerai mokėjo klasikines kalbas. Kaip rašoma J. Juodaičio dienoraštyje, „...dauguma buvusiųjų auklėtinių, vėliau tapusių Vytauto Didžiojo universiteto Medicinos fakulteto studentais, daug metų dėkojo mokytojui už rimtas klasikinių kalbų studijas – dauguma jų net ligonių istorijas rašydavo tik lotynų kalba“.

Be kunigų, gimnazijoje dirbo ir mokytojų pasauliečių. Pavyzdžiui, mokytojas A. Kripaitis dėstė tris dalykus žemesnėse klasėse – matematiką, geografiją, botaniką, t.y. gamtos mokslų ciklą. Jo dėstymas rėmėsi apgalvotais tarpdalykiniais ryšiais, ontologiniais mokslų pagrindais. Gyvenime šis mokytojas buvo uolus, praktikuojantis katalikas. Prieš pamokas jis visada klausydavo šv. Mišių ir priimdavo Komuniją, „...prašydavo Viešpaties palaiminimo sėkmingam ir sąžiningam darbui“ (iš J. Juodaičio dienoraščio). Dažnai gimnazistams primindavo, kad jie turi „ne tik mokytis, bet ir gyvenimą suprasti, visame kame ieškoti gyvybės pradų“ (iš J. Juodaičio dienoraščio). Mėgstamas šio mokytojo posakis buvo: „Ne mokyklai, bet gyvenimui mokomės“.

Mokytojas A. Kučinskas – uolus katalikas ateitininkas. Mokiniais jis – didelis autoritetas. Dėstė istoriją ir prancūzų kalbą. Jam itin tiko toks apibūdinimas: „intelligentiškas, apsiskaitęs, dėstomą dalyką siedavo su gyvenimu, priartindavo jį prie gimnazistų pasaulio“ (iš J. Juodaičio dienoraščio). Atskleisdavo jiems tas gyvenimo vertybes, kurias pats išpažino, visur rodė,

jog „žmogaus dvasia ne tik Dievo duota, bet reikalauja pastovaus dėmesio, tobulumo, vidinio rūpesčio dėl tų tiesų įgyvendinimo“ (iš J. Juodaičio dienoraščio). Tokios gyvenimo ir etikos pamokos gimnazistams buvo realus pavyzdys, mokantis juos siekti vidinio tobulėjimo. Mokytojas mėgdavo atskleisti auklėtiniams savo dvasios gelmes, sudarančias jo asmenybės ašį.

Labai įdomus mokytojas buvo vienuolis marijonas J. Demskis. Žemaitis, kilęs iš Telšių. Jis dėstė filosofiją, mėgo draugiškai su mokiniais diskutuoti pačiais įvairiausiais klausimais. Vienas iš mėgstamiausių pokalbių buvo toks: „Kodėl žmogus, būdamas Dievo kūrinys, daro daug blogų darbų?“ (iš J. Juodaičio dienoraščio).

Buvo gimnazijoje ir savas medikas – gydytojas P. Slavėnas, gimnazistų švelniai „Mostele“ pravardžiuojamas, nes „nuo visokių ligų turėjo savo pagamintų tepalėlių, kurie „stebuklingai“ gydydavo net ir nuo meilės“ (iš J. Juodaičio dienoraščio).

Taigi visiems gimnazijoje dirbusiems mokytojams buvo būdingas platus, filosofinis požiūris į gyvenimą, žmogų, jaunimą. Pagrindinis jų tikslas buvo ne tik išmokyti mokinius atgaminti, ką buvo girdėję, bet ir įdiegti jiems tikrąjį supratimą. Jie gerbė mokinių darbą, vertino jų pastangas. Ir visa tai galėjo derinti su griežta gimnazijos gyvenimo tvarka ir pagrindiniais ugdymo principais: nuosekliai gilinantis į mokslą, gebėti jį taikyti gyvenime.

Apibendrinami tai, kad pasakyta, galime teigti, kad Marijonų gimnazijos pedagogas buvo inteligentiškas, plačios erudicijos, nuoseklių humanistinių pažiūrų, tvirtų moralinių nuostatų. Mokslą ir savo dėstomą dalyką jis suprato kaip labai svarbią jaunuolio ugdymo priemonę, todėl siejo jį su gyvenimu, grindė altruistiniais santykiais. Dalyką dėstė plačiai siedamas su kitais, todėl, sakysim, gamtos mokslo ciklo dalykus žemesnėse klasėse dėstė vienas mokytojas. Kiekvienam dalykui būdavo pasirenkamas tam tikras jo studijavimo metodas, kurį mokytojas stengdavosi perteikti mokiniams (filosofinio samprotavimo, išmokymo-įsiminimo ar kt.). Bendruosius mokslo principus padėdavo suprasti filosofijos ir logikos studijos. Jos padėdavo moksleiviams suvokti mokymosi metodus, būdus, taip pat mokslų sisteminimo pagrindus. Visa tai rengė juos fundamentalioms studijoms aukštesiose mokyklose, sudarė galimybę sėkmingai imtis praktinės veiklos.

Marijonų gimnazijos moksleivių skiriamieji bruožai buvo: pagarba mokslui, žmonėms, juos mokantiems, meilė tautai, jos kultūrai, teisingas istorijos ir tautos gyvenimo tradicijų suvokimas. Ši gimnazija rengė Lietuvos valstybės piliečius, gebėjusius atlikti svarbiausią savo pareigą – ginti tiesą, Tėvynę, plėtoti jos mokslą, kultūrą. Marijonų gimnazijos veiklos pagrindinį principą 1936 m. gerai nusakė šios mokyklos direktorius prof. J. Totoraitis kalboje, pasakytoje moksleiviams gimnazijos baigimo proga: „Pagrindinis tikslas – tikras išmokymas, pagarba darbui, atlaidumas jaunatviškumui ir netgi klaidoms, kurios galiausiai – veda į tiesą“ (iš J. Juodaičio dienoraščio).

SPIRITUAL UPBRINGING OF THE YOUTHS
IN MARIJAMPOLĖ MARIONS' SECONDARY SCHOOL
(1921–1939)

Summary

Marijampolė Marions secondary school is in an exceptional position in Lithuania's enlightenment history. It was established and had a wardship of monks-Marions in 1921 and its headmaster of many years was a celebrated Lithuania's historian – scientist, professor of Vytautas the Great University, Marions vicegerent in Lithuania priest Jonas Totoraitis. The school was private, of a classical type with a Catholic moral and corresponding philosophy institution, with which dealt with problems of upbringing of an honest, fair, educated believing in religious truths youth. This is an example of a school which had a wardship of a Catholic community that's why the upbringing in it was based on an unanimous world outlook corresponding with a certain manner conception, principles and standard behaviour.

This secondary school has played a very important strategic role in Lithuania's and Europe's educational links.

LITERATŪRA

1. Alantas V. Tauta istorijos vingiais. Ideologiniai apmąstymai. Vilnius, 1992.
2. Brizgys V. Teologijos ir moralės vaidmuo tautos ir tautiškumo išlaikyme // Aidai. 1950. Nr. 4.
3. Esmaitis. Pedagogikos istorija. Vadovėlis mokytojų seminarijoms, mokytojams ir tėvams. Kaunas, 1930.
4. Jucevičius F. Vakarai, krikščionybė ir lietuviai // Tėviškės žiburiai. 1983. Gruodžio 22.
5. Jučas M. Lietuvos metraščiai. Vilnius, 1968.
6. Juodaitis J. Gimnazisto dienoraštis (Rankraštis, laikomas autorės asmeniniame archyve). 1936–1940. 1956–1960.
7. Maccina A. Religijos ir tautos dialektika // Draugas. 1979. Gruodžio 1.
8. Stiklorius J. Būsimoji Lietuva // Aidai, 1983. Nr. 2.

DR. VALDAS PRUSKUS, Vilnius

LIETUVIŠKŲ MOKYMO ĮSTAIGŲ UŽSIENYJE KŪRIMO IR PALAIKYMO PRINCIPAI

IVADAS

Mokykla atlieka svarbų vaidmenį tautinių mažumų gyvenime. Pirmiausia per ją vyksta įsisąmonintoji integracija į naują kultūrinę bei socialinę aplinką. Kita vertus, čia augančioms kartoms perteikiamas nacionalinis tapatumas, sava kalba ir tradicijos. Ugdydama tautinę savimonę ir savitaigos poreikį mokykla tampa svarbiu tautinės mažumos kaip savitos etninės grupės išlikimo ir saviraiškos naujoje kultūrinėje bei socialinėje terpėje garantu. Todėl nenuostabu, kad savo mokyklų kūrimu ir išlaikymu taip rūpinasi visos tautinės mažumos. Ne išimtis ir lietuviai.

Lietuviškų mokymo įstaigų užsienio šalyse veiklos pažinimas turėtų padėti geriau:

- suvokti jų veikimo sąlygas, ypatumus ir realias problemas, su kuriomis jos susiduria;

- pažinti egzistuojančią lietuviybės išlaikymo per mokymo sistemą praktiką, įvairių tipų mokymo įstaigas, mokymo turinį bei formas;

- suformuluoti pagrindinius bendruosius principus, kurių derėtų laikytis kuriant ir palaikant lietuviškas mokymo įstaigas užsienyje.

Bene didžiausią patirtį kuriant ir palaikant savas mokymo įstaigas yra sukaukę Amerikos lietuviai.

I. LIETUVIŠKOS MOKYMO ĮSTAIGOS JUNGTINĖSE AMERIKOS VALSTIJOSE

Lietuvių emigracija į Šiaurės Ameriką ypač suintensyvėjo XIX a. antroje pusėje. Nuslopinus 1863 m. sukilimą, aktyvesni jo dalyviai emigravo į JAV. Dėl caro valdžios persekiojimų, draudimų, sunkios ekonominės padėties iki 1905 m. iš Lietuvos kasmet išvykdavo 20–25 tūkst. lietuvių. Istoriko

V.Liulevičiaus skaičiavimais, nuo 1899 iki 1914 m. į JAV išvyko 252 594 lietuviai (9, 164).

Paskelbus Nepriklausomybę, 1918 m. sugrižo 20 000 tautiečių. Tačiau didesnė dalis repatriantų, nepatenkinti valdžios ekonomine politika, vėl sugrižo į JAV.

Tarpukario laikotarpiu iš Lietuvos daugiausia į JAV ir Kanadą ieškoti laimės kasmet išvykdavo 15–20 tūkst. lietuvių.

Antrojo pasaulinio karo metais naciai darbams į Vokietiją buvo išvežę 65 tūkst. lietuvių (9, 168). Po karo dauguma jų apsigyveno JAV. Artėjant Raudonajai armijai, kartu su vokiečiais pasitraukė 150 tūkst. lietuvių ir dauguma liko Vakaruose. Sovietinės okupacijos metais iš Lietuvos išvykti pavyko nedaugeliui.

Taigi šiandien JAV – stambiausias lietuviybės centras užsienyje. Čia gyvena beveik 400 tūkstančių lietuvių. (Manoma, kad iš viso už Lietuvos ribų gyvena apie milijonas lietuvių.) Pusė jų yra gimę jau po Antrojo pasaulinio karo. Daugelis sukūrę mišrias šeimas. Stiprėjant nutautėjimui, kyla realus pavojus ištirpti lietuviams kaip savitai etninei grupei. Šiam procesui mėginama priešintis, be kita ko, ir steigiant bei palaikant lietuviškas mokyklas. Šioje srityje tarp Amerikos lietuvių yra susidariusios ir įsitvirtinusios tam tikros tradicijos.

XX a. pradžioje atvykę į JAV lietuviai, stengdamiesi išlaikyti lietuviybę, vyskupo Motiejaus Valančiaus pavyzdžiu daugiausia steigė mokyklas prie bažnytinių parapijų. Parapinėse mokyklose vaikai buvo mokomi tikybos, lietuvių kalbos, Lietuvos istorijos ir aritmetikos. Kadangi specialiai parengtų mokytojų nebuvo, dėstė daugiausia vargonininkai, kunigai ir vienuolės kazimierietės. 1907 m. Šv. Kazimiero seserų kongregacija įsteigė pirmąją savo mokyklą Šv. Kryžiaus parapijoje Karmelyje (Pensilvanijos valstija). Netrukus kongregacijos centras persikėlė į Čikagą. 1911 m. įsteigta Šv. Kazimiero akademija, ir palaipsniui kazimierietės perėmė parapinių mokyklų mokymą Čikagoje bei daugelyje kitų lietuvių kolonijų. Ši tradicija tęsėsi ir tarpukario laikotarpiu. 1943 m. jos mokė 27 lietuvių parapinėse mokyklose; čia vidutinis mokinių skaičius buvo 220 (8, 787). 1955 m. kazimierietės turėjo 6 aukštesniąsias mokyklas su 1514 mokinių ir mokė 37 parapinėse mokyklose (8, 787).

Po Antrojo pasaulinio karo iš Vokietijos pabėgėlių stovyklų 1949–1950 m. į JAV atvyko daug inteligentų, ypač pedagogų, baigusį mokslus Nepriklausomoje Lietuvoje ir turėjusių nemažą pedagoginio darbo patirtį. Naujoji išeivija čia rado senųjų emigrantų įkurtas veiklias parapijas ir draugijas. Tačiau atvykę iš Europos išeiviai JAV veikusiomis parapinėmis mokyklomis nebuvo patenkinti ir ieškojo būdų tęsti savo vaikų lituanistinį švietimą – ėmėsi organizuoti mokyklas. Tai buvo nelengva: trūko patalpų, vadovėlių ir laiko. Mokytojai ir kiti švietimo darbuotojai galėjo dirbti tik tada, kai buvo laisvi nuo tiesioginio savo darbo fabrikuose ar įstaigose. Todėl lietuviškos

(lituanistinės) mokyklos ir gavo šeštadieninių (arba sekmadieninių) vardą.

Pirmosios šeštadieninės lituanistinės mokyklos pradėtos steigti 1949 metais. Jų tikslas – papildyti lietuvių jaunimo, mokančiosi amerikinėse mokyklose, žinias lituanistiniais dalykais. Jose buvo dėstoma lietuvių kalba ir literatūra, Lietuvos istorija, Lietuvos geografija, tautiniai šokiai, tautodailė, tikyba. Prie mokyklų ėmė kurtis ir lietuviški vaikų darželiai. Mokyklose dirbę mokytojai stengėsi perteikti Nepriklausomos Lietuvos mokyklos dvasią, programas, mokymo turinį ir metodus.

Iš pat pradžių šeštadieninėms lituanistinėms mokykloms į pagalbą atėjo parapijų klebonai: leido naudotis parapijos mokyklų patalpomis, o kur jų nebuvo – nuomojo amerikinių mokyklų patalpas (1958 m. JAV veikė 46 paplatinės mokyklos, kuriose mokėsi 5740 mokinių, 1971 m. šiose mokyklose mokėsi 2648 mokiniai (8, 788). Baigusieji lituanistines pradžios mokyklas studijas tęsdavo aukštesniosiose lituanistinėse mokyklose, kur buvo einama Nepriklausomos Lietuvos gimnazijos lituanistinių dalykų programa. Sėkmingai jas baigusiems buvo išduodami baigimo pažymėjimai. Mokymo išlaidas padengdavo mokinių tėvai ir tik kartais šiek tiek padėdavo lietuvių bendruomenė. Netrukus visoje šalyje ėmė veikti gerai organizuotų lietuviškų mokyklų tinklas; čia dirbo daug kvalifikuotų mokytojų, mokėsi nemažai mokinių. Palaipsniui ėmė formuotis ir savita lietuviško švietimo JAV sistema. Ji rėmėsi dviem demokratinėje visuomenėje vyraujančiomis tautinių mažumų švietimo nuostatomis.

Pirma, kiekvienas šalies pilietis, nepaisant tautinės priklausomybės, turi teisę siekti bendrojo vidurinio išsimokslinimo gimtosios kultūros pagrindu. Stebėti, kad ši teisė nebūtų pažeista, privalo valstybinės institucijos. O padėti ją realizuoti turi tautinės bendruomenės, kurios steigia ir išlaiko, remiamos vietos valdžios, atitinkamas mokymo įstaigas.

Antra, mokymo įstaigos savo veikimą grindžia demokratijos ir laisvo apsisprendimo principais. Tai reiškia, kad jos turi būti prieinamos visiems ir nelietuviams, turi būti įvairių tipų ir mokymosi formų, kad būtų galima pasirinkti.

Pagal šias nuostatas ilgainiui ir susiformavo dabar veikianti lietuviškų mokymo įstaigų JAV sistema.

VAIKŲ DARŽELIAI (Ikimokyklinis ugdymas). Lietuvių vaikai juos lanko nuo 3 metų. JAV veikiantys lietuviški darželiai yra dvejopi:

a) reguliarūs, veikiantys kasdien. Anksčiau jie buvo steigiami privačia mecenatų ir vienuolynų iniciatyva. Šio tipo darželiai yra gerai įrengti ir turi pripažinto cenzo mokytojus. Bet tėvams susidaro nemažai sunkumų, nes kasdien mažus vaikus reikia vežioti dideliais atstumais;

b) šeštadieniniai, veikiantys dažniausiai prie šeštadieninių mokyklų. Kitomis dienomis vaikai lanko svetimos kalbos darželį. 1973 m. jų buvo 17, vaikų juose – 189 (12, 57).

Darželiuose atskirai dirbama su vaikais iš mišrių šeimų, lietuvių kalbą mokančiais silpnai, ir su vaikais, kurie jau šeimoje įgyja tam tikrų kalbos vartojimo įgūdžių. Dirbama pagal JAV lietuvių bendruomenės Švietimo tarybos aprobuotas programas. Mokymo tikslas – ne tik mokyti vaikus gerai lietuviškai kalbėti, bet ir pramokti lietuviškai skaityti, išmokti svarbiausius terminus bei sąvokas (žmogaus anatomijos, biologijos, geografijos, gamtos ir t.t.), ugdyti vaikams sveiką savigarbą, kad jie didžiuotųsi esą lietuviai ir nesigėdytų kalbėti lietuviškai.

Daug dėmesio skiriama ir tėvams, kad jie savo pavyzdžiu skatintų vaikų pastangas. Tuo tikslu organizuojamos konferencijos, kuriose tėvai supažindinami su vaikų psichologiniais ypatumais ir lietuviybės išlaikymo bei stiprinimo šeimose būdais.

Ikimokykliniu ugdymu daugiausia rūpinasi Amerikos lietuvių Montessori draugija, kurios židinys yra Čikagoje. Ji leidžia žurnalą „Mūsų vaikas“, organizuoja darželių mokytojų konferencijas, seminarus. Darželius išlaiko tėvai.

ŠEŠTADIENINĖS (LITUANISTINĖS) MOKYKLOS. Pradinės mokyklas mokiniai lanko šeštadieniais, šalia pagrindinės pradinės mokyklos, kuriai JAV skiriami aštuoneri metai. Šeštadieninėse mokyklose per metus susidaro 32–34 dienos po 4–5 valandas. Pamokos trukmė 30–40 minučių. Šeštadieninės lituanistinės pradinės mokyklos tikslas – auklėti jaunąją kartą sąmoningais lietuviais, išmokyti juos lietuviškai kalbėti, rašyti, skaityti, idant pamėgtų lietuvių kalbą ir jos raštą, supažindinti su lietuvių tautos istorija bei papročiais, kovomis dėl nepriklausomybės, siekiant, kad jaunoji karta būtų lietuviškumo skeidėja ir kovotoja dėl Lietuvos laisvės (10, 7).

Lituanistinės mokyklos veikia pagal JAV lietuvių bendruomenės Švietimo tarybos nustatytas programas. Pirmoji bendra lituanistinių mokyklų programa buvo išleista JAV LB Centro valdybos dar 1957 m., ji patobulinta 1977 m. Dėstomi šie dalykai: tikyba, lietuvių kalba, Lietuvos pažinimas, Lietuvos istorija, Lietuvos geografija, dainavimas, tautiniai šokiai (10, 9–36).

Tie, kurie išeina visą lituanistinės mokyklos numatytą programą, gauna baigimo pažymėjimą (sertifikatą), kuris suteikia teisę stoti į aukštesniąją lituanistinę mokyklą. Į ją galima stoti ir nelankius mokyklos, tačiau tuomet reikia laikyti stojamuosius egzaminus.

AUKŠTESNIOSIOS LITUANISTINĖS MOKYKLOS. Kadangi JAV aukštesniajai mokyklai skiriami ketveri metai, tai aukštesniosios lituanistinės mokyklos klasės buvo pavadintos vyresniųjų lietuviškos gimnazijos klasių vardu: penkta, šešta, septinta ir aštunta. Jose dėstomas tik aukštesniosios mokyklos kursas: tikyba, lietuvių kalba, lietuvių literatūra, skaitymas, Lietuvos istorija, Lietuvos geografija, dainavimas, visuomeninis ugdymas,

tautiniai šokiai. Dirbama pagal JAV LB Švietimo tarybos patvirtintas programas, kurios remiasi Nepriklausomos Lietuvos gimnazijų programomis, tik yra pritaikytos naujoms sąlygoms (10, 42–64).

Kadangi dalykų yra devyni, o moksleiviai renkasi tik vieną kartą per savaitę (5–6 pamokos), tai mokslo žinias stengiamasi perteikti labai kondensuotai.

Mokinių nubyreėjimas aukštesniosiose lituanistinėse mokyklose yra kur kas mažesnis (sudaro vidutiniškai 5 procentus). Jos patraukia vis daugiau lietuvių jaunimo. Pirmoji tokia mokykla buvo įkurta Čikagoje dar 1950 m. Tuomet joje mokėsi 50 mokinių, o 1990/91 m.m. – 180. Per 40 metų išleista 958 absolventai (1, 51). 1973 m. JAV veikė trys aukštesniosios lituanistinės mokyklos, o 1987 m. – jau devynios (Cicero mieste, Detroite, Čikagoje, Niu-jorke, Los Andžele, Bostone, Melrose, Parke, Filadelfijoje). Baigus aukštesniąją lituanistinę mokyklą galima tęsti lituanistines studijas toliau.

PEDAGOGINIS LITUANISTIKOS INSTITUTAS ČIKAGOJE IR MOKYTOJŲ RENGIMO KURSAI. Pedagoginis lituanistikos institutas įsteigtas 1958 m. Jis rūpinasi darželių mokytojų ir mokytojų lituanistinėms mokykloms rengimu. Veikia dieniniai ir neakivaizdiniai kursai. Čia mokytis atvyksta lietuvių ir iš kitų kraštų. Baigę mokslus tampa kvalifikuoti mokytojai.

Be šio instituto, pedagoginio rengimo kursai lietuviškų mokyklų auklėtiniais veikia ir kituose JAV miestuose: Klyvlende, Detroite, Filadelfijoje ir Los Andžele.

LITUANISTINIAI KURSAI SUAUGUSIESIEMS. Jie pradėti organizuoti dar XX a. pradžioje, šalia parapinių mokyklų. Juose mokoma lietuviškai skaityti, skaičiuoti ir anglų kalbos. Daug jų veikė Čikagoje, Bostone ir kitose vietovėse. Ilgainiui vieni sunyko, o kiti išsilaikė iki šių dienų. Tiesa, tiek mokymo turinys, tiek klausytojų kontingentas smarkiai pakitęs.

Pirma, juos lanko tie lietuviai, kurie jau nebemoka lietuvių kalbos, bet nori sugrįžti į lietuvių bendruomenę. Jie čia mokosi lietuvių kalbos, įgyja daugiau žinių apie Lietuvą, jos istoriją, kultūrą, tradicijas, dabartinę socialinę ekonominę padėtį. Todėl šalia lietuvių kalbos pagrindų kurso dėstomos ir specialiosios programos, kurios apima įvairias mokslo sritis (sociologiją, pedagogiką, psichologiją, teisę). Jose medžiaga dėstoma atsižvelgiant į klausytojų lietuvių poreikius. Pavyzdžiui, dėstant sociologiją parodoma lietuvių gyvenimo ir veiklos dinamika JAV, socialinis klasių, profesinių grupių vaidmuo, migracija; dėstant psichologiją – atskleidžiamas egzilo fenomenas, kultūrinės vertybės kartų tarpsnyje; dėstant teisę – nušviečiamas socialinis draudimas, pensijos Lietuvoje ir pan.

Šie kursai daugiausia veikia kaip vakariniai, bet yra ir dieninių, kuriuos lanko vyresnio amžiaus lietuviai. Antai Pensilvanijoje veikia net ketveri tokie kursai nutautėjusiems lietuviams.

Antra, lituanistinius kursus lanko ir nelietuviai, kurie nori pramokti lietuvių kalbos, geriau susipažinti su šalies kultūra ir tradicijomis. Tokia galimybė sudaryta studentams Filadelfijos, Ročesterio ir Ilinojaus universitetuose; lietuvių kalba dėstoma kaip lygiateisė su kitomis čia dėstomomis užsienio kalbomis.

LIETUVIŠKŲ MOKYMO ĮSTAIGŲ ORGANIZAVIMAS IR VALDYMAS. Lietuviškų mokymo įstaigų steigimu rūpinosi lietuvių bendruomenės apylinkės, kitos lietuviškos organizacijos ir pavieniai asmenys JAV LB Švietimo tarybai pritarus. 1957 m. įsteigta JAV LB Švietimo taryba:

- skiria mokyklų vadovus ir tvirtina mokytojus;
- tikrina mokyklų darbą ir teikia metodikos paramą per savus švietimo inspektorius, kurie kontroliuoja lietuviškų mokymo įstaigų veiklą vietose;
- rengia ir leidžia, finansiskai remiant JAV LB fondui, vadovėlius, visų mokomųjų dalykų programas, mokymo priemonės, taip pat lietuvių kalbos mokymo priemonės plačiajai visuomenei (silpnai ir visai nemokantiems);
- organizuoja mokytojų rengimą ir jų kvalifikacijos tobulinimą;
- rengia lietuvių kalbos kursus suaugusiesiems lietuviškai nemokantiems;
- organizuoja mokytojų, jaunimo ir tėvų studijų savaites, konferencijas siekiant išsiaiškinti tėvų požiūrį į lituanistines mokyklas, įvairių dalykų dėstymo turinį;
- leidžia pedagoginę spaudą: mokytojams žurnalą „Švietimo gairės“ (1967–1991), tėvams – „Mūsų vaikas“, vaikams – „Eglutė“, „Draugo“ priedą „Tėvynės žvaigždutė“, „Darbininko“ priedą – „Vilnelė“;
- palaiko ryšius su JAV LB Švietimo taryba ir lietuvių jaunimo organizacijomis (ypač skautais).

Lietuviškas mokyklas ir kitas mokymo įstaigas išlaiko tėvai ir rėmėjai. Visus mokyklos finansinius reikalus tvarko tėvų komitetas: nustato mokesčių už mokslą, mokytojams atlyginimus, parenka mokyklai patalpas ir jas išlaiko, parūpina mokymo priemones.

JAV lietuvių sukaupta mokymo įstaigų kūrimo ir išlaikymo patirtimi, taip pat išleista vadovėliais, mokymo programomis bei priemonėmis naudojami ir tautiečiai, gyvenantys kitose laisvojo pasaulio šalyse.

II. LIETUVIŠKOS MOKYMO ĮSTAIGOS KITOSE LAISVOJO PASAULIO ŠALYSE

Lietuviškų mokymo įstaigų steigimu rūpinasi konkrečios šalies lietuvių bendruomenės. Jos nėra gausios ir ne visur labai aktyvios. Iš valdžios struktūrų didesnės paramos nesulaukia. Čia daro tam tikrą įtaką ir vietinių gyventojų neigiamas nusistatymas ateivių atžvilgiu. Tėvai, jausdami psichologinį diskomfortą, neskuba leisti vaikų į lietuviškas mokyklas ir jas remti. Ne visur mokyklos turi geras patalpas, trūksta vietos sąlygoms pritaikytų vado-

vėlių, mokymo priemonių; tai atgraso ir pačius vaikus. Todėl lietuviškos mokyklos nėra gausios.

VAIKŲ DARŽELIAI. Jie yra dvejopi: kasdieniniai ir šeštadieniniai.

Kasdieniniai darželiai plačiau buvo organizuojami Vokietijoje ir Australijoje lietuvių išeivių stovyklose 1946–1950 m. Tuo rūpinosi tarptautinė pabėgėlių globos organizacija – IRO (*International Refugee Organization*), nes tai nieko nekainavo: visas švietimo išlaidas turėjo padengti pralaimėjusi Vokietija. Tuo pasinaudodami lietuviai stengėsi įsteigti kuo daugiau darželių savo vaikams. Vokietijoje įsteigti 39 kasdieniniai lietuviški darželiai (9, 168). Vėliau, prasidėjus didžiajai lietuvių emigracijai į JAV, jie sunyko. Šiuo metu šiek tiek kasdieninių darželių veikia Kanadoje, Australijoje ir kitose šalyse.

Šeštadieniniai darželiai daugiausia paplitę Kanadoje – Toronte ir Monrealyje. Jie išlaikomi tėvų. Dirba pagal JAV lietuvių bendruomenės Švietimo tarybos aprobuotas vaikų darželių programas.

ŠEŠTADIENINĖS (LITUANISTINĖS) MOKYKLOS. Pagrindinis jų tipas yra aštuonerių metų mokykla, dirbanti po 4–5 valandas šeštadieniais. Be to, yra keletas kitų variantų. Antai Kanados lituanistinės mokyklos, kurių yra 19, veikia ne pagal aštuonerių, bet dešimties metų kursą; devintaisiais/dešimtaisiais metais einama gimnazijos programa. Daugelyje šalių mažai esant lietuvių ir jiems išsisklaidžius didelėje teritorijoje negalima surinkti į vieną vietą didesnio vaikų skaičiaus ir šeštadieniais. Tokiu atveju stengiamasi bent mažus vaikų būrelius visus kartu pamokyti lituanistinių dalykų – lietuvių kalbos ir literatūros, istorijos, geografijos, papročių, dainų, šokių, tikybos. Tai iš esmės savotiška primitivi „beskyrė“ mokykla, apie organizuotas klases čia nėra nė kalbos. Paprastai veikia kelios grupės: mokančių ir nemokančių lietuviškai, jaunesnių ir vyresnių.

Lietuviškai nemokantys mokomi pagal vaizdinį (skaidrių) mokomąjį metodą.

Kiekvienoje skaidrėje pateikiamas paprastas sakiny, kurį mokinys išmoksta kartoti ir tarti atmintinai dar nežinodamas, ką jis reiškia. Vėliau turinys išverčiamas ir pamoka kartojama sakiniui vis pritaikant skaidrę. Per pratybas, kurios gali būti atliekamos ir raštu, atmintinai išmoktų sakinių žodžiai keičiami ir sudaromi nauji sakiniai. Pavyzdžiui, sakiny „šalia namo yra sodas“ gali būti paverstas į: „šalia namo yra mokykla“ ir pan. Per 36 val. mokinys gali išmokti 400 žodžių, t.y. tiek, kiek mažas vaikas pavartoja kasdieninėje savo kalboje. Paprastai čia naudojamos tik antros klasės pratybų sąsiuviniais, kurie gaunami iš JAV. Lietuvių kalbos pamokos papildomos tautiniais šokiais, lietuvių kultūros apžvalgomis ir t.t.

Tokios mokyklos ypač paplitusios Pietų Amerikos šalyse – Brazilijoje (San Paule), Argentinoje (Buenos Airėse) ir Venesueloje (Marakajuje). Į

šias šalis ypač daug lietuvių atvyko 1926–1933 m. Atvykusiųjų švietimu rūpinosi Lietuvos vyriausybė. 1929–1936 m. Lietuvos vyriausybė per savo konsulatą Brazilijoje pastatė 5 pradžios mokyklas; jas lankė apie 500 vaikų. Mokytojavo iš Lietuvos nusiųsti pedagogai, kurie stengėsi išlaikyti lietuviškos mokyklos dvasią. Baigusieji šias pradžios mokyklas ir šiandien laisvai kalba, skaito ir rašo lietuviškai. Po karo vietos lietuvių ryšiai su tėvyne ilgam nutrūko. Daug mokyklų buvo uždaryta. 1958 m. Argentinoje veikė 3 šeštadieninės mokyklos; jose buvo 100 mokinių; Kolumbijoje (Medeljine) – 1 šeštadieninė mokykla. Dabar liko tik vienas kitas entuziastas, kurių dėka rusena keli lituanistiniai židiniai. 1974 m. laisvajame pasaulyje (be JAV) veikė 37 šeštadieninės mokyklos; jose mokėsi 1283 mokiniai.

1 lentelė. Šeštadieninės lituanistinės mokyklos, veikusios laisvajame pasaulyje 1974 m.

Eil.nr.	Šalis	Mokyklų skaičius	Mokinių skaičius
1.	Anglija	3	40
2.	Argentina	5	100
3.	Australija	6	197
4.	Brazilija	3	100
5.	JAV	22	1345
6.	Kanada	9	712
7.	Venesuela	3	54
8.	VFR	8	80
	Iš viso	59	2628

Lentelė sudaryta remiantis šaltiniu: Švietimo gairės. 1974. Nr. 10. P. 59.

Kitose šalyse dėl vaikų stokos mokyklos neveikė. Šeštadieninių mokyklų mažta. Antai Australijoje 1974 m. veikė šešios; jose mokėsi 197 mokiniai, o 1992 m. – tik keturios ir jose buvo 89 mokiniai.

AUKŠTESNIOSIOS LITUANISTINĖS MOKYKLOS (GIMNAZIJOS) IR KURSAI. Po Antrojo pasaulinio karo Vokietijoje veikė 14 progimnazijų ir 26 lietuviškos gimnazijos; jose mokėsi daugiausia išeivių vaikai (14,4). Dabar Vasario 16-osios gimnazija Hiutenfelde (Vokietijoje) yra vienišė pilna lietuviška gimnazija užsienyje. Ji įsteigta dar 1950 m., kai paaiškėjo, jog likę Vokietijoje lietuviai dėl griežtos atrankos negalės įstoti į vokiškas gimnazijas. Jos tikslas – išugdyti krikščioniškos dorovės, stipraus būdo, sąmoningus lietuvius, parengti juos studijuoti aukštesniosiose ir specialiosiose mokyklose.

Vokietijoje į universitetą galima patekti tik turint valdišką brandos atestatą arba lygiavertį užsienietišką pažymėjimą, jei esi atvykęs iš užsienio. Privačių mokyklų absolventai turi laikyti egzaminus dalyvaujant Vokietijos valdžios švietimo komisijai. Sėkmingai išlaikiusiems egzaminus išduodamas pa-

žymėjimas, suteikiantis teisę stoti į visas aukštesniasias mokyklas lygiomis teisėmis su vokiečių gimnazijų abiturientais. Savo ruožtu privačios mokyklos tik tada gauna teisę rengti mokinius abiturientams, jei dėsto pagal Vokietijos švietimo ministerijos nustatytą programą. Nuo 1983 m. Vasario 16-osios gimnazija priklauso Heseno kraštui. Todėl ir mokoma pagal Heseno krašto švietimo programą.

Esminiai skirtumai tokie: Heseno gimnazijose nuo 5-os klasės dėstoma vokiečių ir anglų, nuo 7-os klasės prisideda dar viena svetima kalba (prancūzų arba lotynų), o nuo 9-os klasės – trečioji svetima kalba. Vasario 16-osios gimnazijoje – nuo penktos klasės lietuvių, vokiečių ir anglų; tik nuo 9-os klasės prisideda dar viena svetima kalba. Kokie privalomieji dalykai dėstomi iki 11-os klasės, rodo 2 lentelė.

2 lentelė. Pamokų skaičius per savaitę

Eil. nr.	Dalykai	Klasės						
		5	6	7	8	9	10	11
1.	Tikyba	2	2	2	2	2	2	2
2.	Lietuvių k.	6	6	4	4	4	4	4
3.	Vokiečių k.	4	4	4	4	4	4	4
4.	Anglų k.	3	3	4	4	4	4	4
5.	Visuomenės mokslas	1	1	–	–	–	–	2
6.	Geografija	2	2	2	2	2	2	1
7.	Lietuvos istorija	–	–	–	2	2	–	–
8.	Visuotinė istorija	–	–	2	2	2	–	2
9.	Biologija	2	2	2	2	–	2	2
10.	Chemija	–	–	–	2	2	2	2
11.	Fizika	–	–	2	2	1	2	2
12.	Matematika	4	4	4	4	4	1	4
13.	Sportas	2	2	2	2	2	4	2
14.	Dailė	2	2	1	1	1	1	1
15.	Darbiai	2	2	2	–	–	–	–
16.	Muzika	2	2	1	1	1	1	–
		32	32	32	34	34	34	35

Lentelė sudaryta remiantis šaltiniu: Vasario 16 gimnazijos metraštis 1991(2).

Hüttenfeld, 1992. P. 6.

Abiturientai laiko 8 egzaminus: 4 žodžiu ir 4 raštu. Šeši dalykai yra privalomi, nustatyti Švietimo ministerijos, o du dalykus mokiny pasirenka būdamas 12-oje klasėje. Laikomi šie egzaminai: lietuvių kalba, vokiečių kalba, svetimoji kalba (anglų, lotynų arba prancūzų), matematika, gamtos mokslas (biologija, chemija ar fizika), visuomenės mokslas. Iš 6 privalomųjų dalykų tryliktokai turi išeiti 2 dalykų sustiprintą kursą. Septintą ir aštuntą egzami-

ną abiturientas laiko iš Lietuvos arba Vokietijos istorijos, geografijos, tikybos ar gamtos mokslų.

Vasario 16-osios gimnazijoje mokslas trunka 9 metus – nuo 5 iki 13 klasių. Žemesnėse klasėse dalykai dėstomi vokiškai, 7–8 klasėje dalykai dėstomi vokiškai ir lietuviškai, jei susidaro lietuviškai kalbančiųjų grupės, 9–11 klasėje – lietuviškai, o 12–13 klasėje – tik vokiškai. Abitūros egzaminai laikomi vokiečių gimnazijoje, dėl to ir mokslą reikia eiti dviem kalbomis.

Atėjusiųjų į gimnaziją lietuvių kalbos mokėjimas labai nevienodas. Todėl įvykdyti lietuvių kalbos programą nelengva. Kad mokiniai greičiau išmoktų lietuviškai, lietuvių kalbos dėstymas skirstomas kursais, atsižvelgiant į mokinių žinias. Gimnazijoje veikia trejų metų pradiniai lietuvių kalbos kursai silpnai mokantiesiems. Ketvirtais mokslo metais mokiniams dėstomas reguliarus lietuvių kalbos kursas. Į 11-tą klasę mokiniai priimami tik gerai kalbantys lietuviškai, nes paskutinius trejus metus dėstoma lietuvių literatūra.

Šalia vokiečių gimnazijose dėstomų dalykų, 8-oje, 9-oje, 12-oje ir 13-oje klasėse dėstoma Lietuvos istorija. Geografijos pamokose išeinamas Lietuvos geografijos kursas. Per muzikos pamokas dainuojamos lietuviškos dainos ir išeinamas Lietuvos muzikos istorijos kursas. Panašiai yra ir su dailės pamokomis. Visuomenės mokslo pamokose taip pat gvildenamos lietuviškos temos šalia Švietimo ministerijos nustatytų temų. Gimnazijos auklėtiniai naudojami daugiausia JAV LB Švietimo tarybos išleista vadovėliais lituanistinėms mokykloms, nors jie ne visai tinka, bet nedideliu mokinių skaičiui parengti naujus sunku.

1991/92 m.m. Vasario 16-osios gimnaziją lankė 90 mokinių: 53 iš Vokietijos, 12 iš Lietuvos, 10 iš Amerikos, 3 iš Kanados, 3 iš Brazilijos, 3 iš Argentinos, 3 iš Australijos ir po vieną iš Urugvajaus, Malio ir Rusijos (14, 5).

Didelę finansinę paramą gimnazijos išlaikymui skiria Vokietijos federalinė vyriausybė (1991 m. – 1 279 721 markę), t.y. 70 proc. išlaidų (14, 71), Heseno krašto valdžia (240 000 markių), Europos bendruomenės (132 859 markės) (14, 71). Trečdalį lėšų sudaro aukos; jas surenka gimnazijos rėmėjų būreliai įvairiose pasaulio šalyse.

LITUANISTINIAI KURSAI. Lituanistiniai kursai daugiausia paplitę Australijoje. Juos lanko moksleiviai, norintys išmokti lietuvių kalbą, susipažinti su tautos istorija, kultūra, papročiais bei tradicijomis. 1992 m. tokie lituanistiniai kursai veikė Sidnėjuje (čia gyvena 3000 lietuvių), Melburne (gyvena 2000 lietuvių) ir Adelaidėje. Juose mokėsi 34 mokiniai. Baigusieji kursus laiko lietuvių kalbos egzaminą ir gauna atitinkamą pažymėjimą. Sidnėjaus kursus yra baigę 50 mokinių. Melburno kursai įjungti į Viktorijos provincijos auklėjimo departamento kalbų mokymo sistemą; mokytojai yra valdžios apmokami.

Lituanistiniai kursai veikia prie Viktorijos universiteto modernių kalbų mokyklos. Lietuvių kalba čia traktuojama lygiai su dėstomomis kalbo-

mis. Lietuvių kalbos mokoma atsižvelgiant į Vasario 16-osios gimnazijos ir Pedagoginio lituanistikos instituto (Čikagoje) išeinamas programas.

Mokymas vyksta trimis lygmenimis: 1) pradedančiųjų – atitinka lituanistinės mokyklos 4 klasės lygį; 2) pažangiųjų – atitinka 5 klasės lygį; 3) aukštesnysis lygmuo – atitinka 6 klasės lygį. Kursų klausytojai skirstomi į 2 kategorijas: 1) mokiniai, kurie mokosi lietuvių kalbos siekdami išlaikyti egzaminus ir gauti departamento patvirtintą pažymėjimą; 2) mokiniai, kurie nori pramokti lietuvių kalbos sau, susipažinti su nacionaline kultūra, bet nemano laikyti egzaminų.

Lietuvių kalba panašiu principu, t.y. kaip lygiateisė su kitais dalykais, dėstoma ir Sidnėjaus gimnazijoje.

Nepaisant specifinių šalies ypatumų, kurie turi įtakos mokymui, visos lietuviškos mokymo įstaigos laisvajame pasaulyje susiduria su panašiomis problemomis ir sunkumais. Ryškėja šios bendros tų problemų tendencijos.

Pirma, didėjantis jaunesnės kartos tėvų abejingumas lituanistiniam švietimui; jį skatina nutautėjimas, išiliejimas į naują, patogią ir daug žadančią socialinei asmenybės raidai kultūrinę aplinką. Tai lemia lietuviškų mokyklų ir mokinių skaičiaus jose mažėjimas. Antai JAV 1967 m. 44 lituanistinėse mokyklose mokėsi 3223 mokiniai, 1973 m. 43 mokyklose – 2718, 1983 m. 27 mokyklose – 1432 mokiniai. Taigi per 15 metų sumažėjo beveik perpus (6, 2–3).

Antra, į lietuviškas mokyklas ateina vis daugiau vaikų, nemokančių lietuviškai. Kai kuriose didesnėse mokyklose jau yra klasės visai nemokantiems lietuviškai. Šis skaičius didėja dėl kuriamų mišrių šeimų, taip pat dėl to, kad kai kurie jauni tėvai kalba su vaikais gyvenamojo krašto kalba. 1980 m. lietuviškai nekalbantys vaikai sudarė 12 proc. visų lituanistinių mokyklų mokinių; 1981 – 14 proc.; 1983 m. – 17 proc. (248 mokiniai iš 1432) (6, 2).

Trečia, vadovėlių, mokymo priemonių, pritaikytų gyvenamojo krašto sąlygoms (kalbos, vietinės socialinės sistemos, mokinių lituanistinio pajėgumo ir kitais atžvilgiais), stygius. Daugėjant mokinių, silpnai mokančių lietuviškai, labai stinga atitinkamų vadovėlių, kitos mokomosios medžiagos. Daugelis vadovėlių, išleistų JAV LB Švietimo tarybos iniciatyva, kuriais naudojasi ir kitų kraštų lietuviškos mokyklos, neatitinka vietinės specifikos bei poreikių. Labai trūksta mokymo programų ir vadovėlių silpnai arba visai lietuviškai nemokantiems.

Ketvirta, kvalifikuotų mokytojų stoka lietuviškose mokymo įstaigose. Juos rengia tik Pedagoginis lituanistikos institutas Čikagoje bei jo kuruojami pedagoginiai kursai Kilylende, Detroite, Filadelfijoje ir Los Andžele.

Penkta, lietuviškomis mokymo įstaigomis rūpinasi išeivija pati, ji negauna iš valstybės ar vietinės valdžios didesnės finansinės paramos. Išimtį sudaro Vasario 16-osios gimnazija, kurios 2/3 išlaidų padengia Vokietijos vyriausybė. Per metus JAV lietuviai tėvai surenka 150–200 tūkst. dolerių mokyklų išlaikymui. Pagal išgales lėšų skiria Lietuvių bendruomenė ir Lietuvių fon-

das, įvairūs mecenatai. Tačiau to nepakanka, nes išlaidos nuolat didėja.

Šešta, ryšių su kitų vietovių bei kraštų lietuviškais mokymo įstaigomis bei organizacijomis ir informacijos stoka. Daugiausia tokius tarpusavio ryšius palaiko lituanistinės mokyklos JAV, dalyvaudamos įvairiuose Lietuvos bendruomenės organizuojamuose renginiuose. Tačiau ryšiai su kitų šalių, taip pat ir su Lietuvos lietuviškais mokyklomis dar silpni.

Septinta, galimybių įgyti bendrąjį vidurinį išsimokslinimą gimtosios kultūros pagrindu ribotumas. Lig šiol Vasario 16-osios gimnazija yra vienintelė lietuviška gimnazija užsienyje.

III. LIETUVIŠKOS MOKYMO ĮSTAIGOS POKOMUNISTINĖSE ŠALYSE

Istorija lėmė, kad kita nemaža dalis lietuvių šiandien gyvena buvusios SSRS respublikose (daugiausia Rusijoje, Baltarusijoje, Ukrainoje), taip pat Lenkijoje.

Yra lietuvių migrantų, šiose šalyse gyvenančių šimtmečiais. Reikia prisiminti, kad dar viduramžiais Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė apėmė daugelį Rusijos, Ukrainos ir Baltarusijos žemių iki pat Juodosios jūros, o po trečiojo Lietuvos–Lenkijos valstybės padalijimo (1795) Lietuva buvo įtraukta į Rusijos imperijos sudėtį. Tuomet čia ir kūrėsi pirmosios migrantų iš Lietuvos kolonijos. Kūrėsi ir vėliau tiek savo valia, tiek tremiant į Rusijos imperijos pakraščius neįtikusius valdžiai 1831 ir 1863 m. sukilimo dalyvius, uždraustos lietuviškos spaudos platintojus, nacionalinio judėjimo aktyvistus. Vien po 1863 m. sukilimo į Rusiją buvo ištremti 5625 asmenys, kurių dauguma (4000) atsidūrė Sibire (9, 166–167). Kadangi lietuviams, baigusiems aukštuosius mokslus (išskyrus gydytojus ir kunigus), nebuvo leidžiama dirbti savame krašte, tai dalis specialistų vykdavo į Kaukazą ir Turkestaną. Per dešimtmečius šie migrantai integravosi į naują kultūrinę ir socialinę aplinką, nors kartu stengėsi išlaikyti ir savo tradicijas, kalbą.

Didelė migrantų banga iš Lietuvos plūstelėjo prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui: gelbėdamiesi nuo vokiečių, į Rusijos gilumą pasitraukė per 250 tūkstančių žmonių. Tarp jų buvo daug kvalifikuotų specialistų, inteligentų. Tiesa, susikūrus nepriklausomai Lietuvos valstybei, didesnė dalis jų sugrįžo, bet ne visi.

Įjungus Lietuvą į Sovietų imperijos sudėtį, prasidėjo priverstinių deportacijų ir trėmimų metas. Vien 1941 m. birželio 14–18 d. iš Lietuvos buvo deportuota 34 260 žmonių (9, 167). Iš viso iki Stalino mirties iš Lietuvos buvo deportuota daugiau kaip 200 tūkstančių žmonių – aktyviausias, intelektualiausias lietuvių tautos žiedas. Atplėšti nuo tautos šaknų, išblaškyti likimo po visą „plačiąją tėvynę“, nepaisydami priešiško, jie stengėsi išlaikyti tradicijas ir jas perduoti savo vaikams.

Kadangi rusų kalba Sovietų sąjungoje buvo valstybinė ir vienintelė tau-

tų bendravimo priemonė, tai lietuviai, kaip ir kitos tautinės mažumos, gyvenusios ne savo šalyse ir neturėjusios čia mokymo įstaigų gimtąją kalbą, buvo priverstos leisti vaikus į rusiškas mokyklas. Jas baigusieji turėdavo galimybę siekti aukštesnio mokslo, padaryti mokslinę karjerą. Mokykla buvo totalitarinės valstybės įrankis. Jos tikslas – parengti individą priimti totalitarizmo valdymo principą kaip savaime suprantamą dalyką ir ugdyti poreikį to principo laikytis. Kartu valdyti individą ir ugdyti ne jo asmenybės savybės, o stiprinti kolektyvizmo pradus, rengti gyventi dirbtinai sukurtoje „socialistinėje“ visuomenėje, kur jis turėjo atlikti menkas didelės valstybės mašinos „sraigtelio“ funkcijas. Tokia nuostata lėmė ugdymo turinį, žinių parinkimo ir perteikimo būdus, visą švietimo ir valdymo organizavimą.

Taigi mokykla tapo ne tik paprasčiausia nutautinimo, bet ir sovietizavimo priemone.

Žlugus Sovietų sąjungos imperijai, daugelis savo valstybingumą atgavusių respublikų pasiryžusios įtvirtinti demokratiją savo šalyse. Kinta jų požiūris ir į tautines mažumas. Tačiau tautinių mažumų įstatymai dar nėra priimti. Deklaruojama, jog gerbiamos JTO priimtoms tarptautinės sutartys, kuriose kalbama apie žmogaus ir tautinių mažumų teises. Tačiau teisė ir realios galimybės ją pasinaudoti – ne vienas ir tas pats.

Buvusios SSRS respublikos skausmingai vaduojasi iš totalitarinio mąstymo ir veiklos stereotipų, dar tik mokosi laikytis demokratinės gyvensenos nuostatų ir normų. Neturint gilesnių tradicijų tai padaryti nėra lengva. Tad nenuostabu, kad šiandien jos dar nėra pasirengusios suteikti tautinėms mažumoms, taip pat ir lietuviams, realią galimybę įkūnyti savo švietimo siekius. Priežastys dvejopos – psichologinės ir ekonominės.

Pirmiausia jos nėra pasirengusios tai padaryti psichologiškai. Ne paslaptis, kad požiūris į tautinių mažumų švietimą dar apraizgytas politiniais ideologiniais svertais, perimtais iš sovietmečio. Tuomet vyravo nuostata, kad prioritetą būtina teikti rusiškomis mokykloms, nes valstybinė kalba „vieningoje sąjungoje“ yra rusų. Tad ir vietos gyventojus, ypač tautinių mažumų vaikus, stengtasi siųsti į rusiškas mokyklas. Dabar padėtis kinta. Rusiškas mokyklas nepriklausomose respublikose (ypač Ukrainoje) ima išstumti nacionalinės. Joms ir teikiama pirmenybė.

Nors tautinių mažumų atstovams ir pripažįstama pilietybė, tačiau tenkinti jų švietimo poreikius neskubama. Švietimo sistemos valdymo struktūroje, ypač vidurinės grandies, vadovų postus tebeužima konservatyvioji nomenklatūra, iškilusi sovietų valdžios metais, ir nelinkusi keisti senųjų nusistatymų.

Antra vertus, daugelis buvusių SSRS respublikų, kaip ir Lietuva, gyvena didelę ekonominę krizę. Todėl jų galimybės materialiai paremti tautinių mažumų, tarp jų ir lietuviškų, mokyklų steigimą yra ribotos. Taigi belieka patiems lietuviams dėti daugiau pastangų ir imtis iniciatyvos.

Septyniiasdešimt metų vykdyta nutautinimo ir sovietizavimo politika savo pasiekė. Dalis lietuvių per tuos dešimtmečius, gyvendami svietimoje kul-

tūrinėje aplinkoje, nutautėjo, sukūrė mišrias šeimas. Jų vaikai mokosi daugiausia rusiškose mokyklose, namuose lietuviškai jau nebekalbama. Ryšiai su Lietuva nutrūkę, daugelis grįžti į tėvynę nežada.

Kita dalis jaučiasi esą atplėšti nuo tautos kamieno, bet stengiasi išlaikyti tradicijas, kalbą ir perduoti savo vaikams. Jie norėtų, kad jų vaikai turėtų galimybę lankyti lietuviškas mokyklas, o patys – dalyvauti lietuviškų organizacijų veikloje. Tačiau auklėti socializmo dvasia, atpratinti imtis iniciatyvos, savarankiškai veikti ir atsakyti už savo veiksmus, jie linkę visur, visada ir toliau pasikliauti tik visagale valstybe: ji atseit turinti viskuo pasirūpinti – steigti draugijas, lietuviškas mokyklas. Deja, viltys sunkiai pildosi. Daug svarbesnė yra asmeninė vietinių tautiečių iniciatyva. Jos dėka nuo 1989 m. pradėjo kurtis lietuvių bendruomenės, draugijos. Jos stengiasi burti tautiečius, palaikyti nacionalinės kultūros tradicijas, išlaikyti draugijas, mokyklas, kultūros įstaigas. Sąlygos joms veikti buvusiose SSRS respublikose, kaip ir pirmieji švietimo rezultatai, nevienodos.

LATVIJA. Latvijoje prieš Pirmąjį pasaulinį karą gyveno 95 000 lietuvių. Nepriklausomoje Latvijoje jų liko apie 40 000. Daugiausia lietuvių buvo išsikūrę Rygoje, Liepojoje, Mintaujoje, Ventspilyje. Nemažai gyveno ir visame Lietuvos pasienyje. Pirmąją lietuvišką mokyklą Latvijoje įsteigė 1907 m. Lietuvių pašalpos draugija Rygoje. Tai buvo 2 skyrių pradžios mokykla. Vėliau ją išlaikė „Žvaigždės“ draugija; ji Rygoje įsteigė ir išlaikė dar 4 lietuviškas pradžios mokyklas. 1918–1921 m. laikotarpiu Rygoje buvo įsteigtos 4 pradžios mokyklos, po 1 Liepojoje, Jelgavoje (Mintaujoje), Subatėje ir kitoje vietovėse. 1933 m. latvijos lietuviai turėjo 16 pradžios mokyklų; jose dirbo 53 mokytojai ir mokėsi per 800 mokinių. Be to, dar 4 latvių mokyklose lietuvių mokytojos dėstė lietuvių kalbą kaip fakultatyvą.

1923 m. Latvijos lietuviai Rygoje įsteigė savo gimnaziją; ji veikė iki 1944 m. ir išleido kasmet vidutiniškai po 10 abiturientų (8, 788).

Mokyklas išlaikė Latvijos vyriausybė, kuri buvo pasirašiusi pariteto pagrindais atitinkamą tarpvalstybinę sutartį su Lietuva. Baltijos šalis okupavus Sovietų Sąjungai, šis bendradarbiavimas nutrūko.

Šiandien Latvijoje gyvena 25 tūkst. lietuvių. Tai 1,3 proc. šalies gyventojų. Lietuviai čia užima daug svarbių vietų įvairiose administracinėse struktūrose. Latvijoje jie jaučiasi gerai, todėl ne visuomet nori dalyvauti tautinėje veikloje, nes latviška kultūra, tradicijos yra gana artimos lietuviškoms ir skatina sulatvėjimą. Dauguma lietuvių vaikus leidžia į latviškas mokyklas (vienas kitas lanko ir rusiškas), nes lietuviškos (I–II klasės) tėra 2 – Rygoje ir Liepojoje. Be to, dar yra kelios sekmadieninės lietuviškos mokyklos, kurias globoja Latvijos lietuvių bendruomenė. Už patalpas ir mokytojams atlyginimus moka Latvijos valstybė.

RUSIJA. Įvairiuose Rusijos regionuose iš viso gyvena per 100 tūkst. lietuvių. Dauguma jų, ypač stambiuose miestuose, telkiasi į lietuvių ben-

druomenės (draugijas). Jos rūpinasi ir lietuviškų mokymo įstaigų steigimu. Tai nėra lengva, nes ligi šiol Rusijoje nėra priimto tautinių mažumų įstatymo, kuris aiškiai apibrėžtų jų teises ir švietimo srityje.

Kaliningrado sritis. Kaliningrado sritis – daugiatautė. Dauguma gyven-tojų čia atvykę po Antrojo pasaulinio karo „iš plačiosios tėvynės“. Dabar srityje gyvena apie 20 tūkst. lietuvių. Tie, kurie yra sukūrę mišrias šeimas, vaikus leidžia į rusiškas mokyklas ir darželius. Grynai lietuviškų nei vaikų darželių, nei mokyklų nėra. Tiesa, Stalupėnuose (Nesterov), Eitkūnuose (Černyševskoje) ir Ragainėje (Nieman) veikia mažakomplektės lietuviškos pradžios mokyklėlės (I–II–III klasės po 7–9 mokinius), kurias išlaiko Kaliningrado srities valdžia. Mokytojauja čia atvykę iš Lietuvos pedagogai, kuriems Lietuvos kultūros ir švietimo ministerija moka papildomą priedą prie atlyginimo. Dėstoma pagal Lietuvos mokyklos programas, naudojamosi mūsų šalyje išleistais vadovėliais, metodine medžiaga. Nors Kaliningrado srities švietimo komitetas ir nedraudžia tokių mokyklų, tačiau ne per daug ir remia, nes tai susiję su papildomomis išlaidomis.

Kur kas palankiau žiūrima į lietuvišką švietimą rusiškose mokymo įstai-gose sudarant tėvų prašymu atskiras grupes. Tokios grupės pradėdamos steigti vaikų darželiuose. Antai Kaliningrado miesto 20-ajame rusiškame vaikų dar-želyje nuo 1992 m. rudens veikia lietuvių grupė, kurią lanko 17 vaikų (iš 78). Grupę globoja darželio vedėja lietuvė Stanislava Prochorova. Čia vaikai mo-komi lietuvių kalbos, papročių. Gražiai pradėtą darbą temdo tai, kad ligi šiol ji neturi atitinkamai parengtos mokymo programos.

Bendrojo lavinimo mokyklose palaikoma lietuvių kalbos kaip pasiren-kamo dalyko (fakultatyvo) idėja. Tokie fakultatyvai jau veikia 16 Kalining-rado rusiškų mokyklų. Kai kur juos lanko ne tik lietuviai, bet ir kitų tauty-bių moksleiviai, kurie nori pramokti lietuvių kalbos. Šie fakultatyvai mo-kyklose organizuojami diferencijuotai. Žemesniųjų klasių moksleiviams (2 savaitinės valandos) ir vyresniųjų klasių moksleiviams (4 savaitinės valan-dos. Pavyzdžiui, taip dirbama Kaliningrado miesto 33 vidurinėje mokykloje, kur mokosi 1815 mokinių, iš jų 60 lanko lietuvių kalbos fakultatyvą. Dėsto mokytoja O.Kruglikova (Kaliningrado miesto Lietuvių bendruomenės tary-bos narė), naudodamasi I.Cicėnienės Metodiniais nurodymais lietuvių kal-bos vadovėliui mokyklų dėstomąją rusų kalba III klasei (1990). Į grupes ateina skirtingo amžiaus ir nevienodo lituanistinio pasirengimo vaikai. Su jais bandoma dirbti individualiai. Dauguma lietuvių tėvų palankiai žiūri į fakultatyvus. Jie sutinka leisti vaikus mokytis lietuvių kalbos, tačiau kartu nori, kad tai būtų daroma toje pačioje mokykloje ir kad baigę jie galėtų studijuoti aukštojoje mokykloje.

Kitas lietuviško švietimo židinyš – lietuvių kalbos būreliai. Jie veikia daugelyje bendrojo lavinimo vidurinių mokyklų. Vien Kaliningrado mieste veikia 6-iose mokyklose: 7-oje vidurinėje, 50-oje, 33-oje (2 būreliai), 48-oje, 4-oje ir 2-oje. Daugiausia juos lanko vyresniųjų klasių moksleiviai (nuo 10

klasės). Čia mokoma lietuvių kalbos, supažindinama su lietuvių kalbos papročiais, tradicijomis, istorija, etnokultūra, organizuojamos teminės vakaronės.

Tikybės dėstymo rusiškos mokyklos neįsileidžia, nors daugelis lietuvių pageidautų. Todėl nuo 1992 m. rudens kunigo O.Gauronskio iniciatyva ir lietuvių bendruomenės pritarimu Kaliningrade prie bažnyčios veikia lietuvių paparinė šeštadieninė mokykla; joje dėstoma tikyba ir mokoma lietuvių kalbos. Dėsto vietiniai lietuviai mokytojai. Paparinę mokyklą lanko ne tik moksleiviai, bet ir suaugusieji.

Maskva. Lietuvių draugijos iniciatyva 1990 m. įsteigta lietuviška pradžios mokykla „Šaltinėlis“. Dabar joje mokosi 18 mokinių. Mokykla yra įsteigta prie Lietuvos pasiuntinybės, turi 2 klases, patalpas abiem klasėms. Ją lanko daugiausia pasiuntinybės darbuotojų vaikai. Tačiau yra ir vietinių, nelietuvių. Mokykla – savotiška lietuvių buveinė, kurioje organizuojami susitikimai su svečiais iš Lietuvos. Už patalpas moka Lietuvos ambasada. O Maskvos miesto valdžia duoda lėšų mokyklos išlaikymui; lėšas skyrė Maskvos merijos tautinių problemų komisija.

Sankt Peterburgas. Pagal 1989 m. statistiką mieste gyvena 3,5 tūkstančio lietuvių. Peterburgo apskrityje yra dar daugiau kaip 1,5 tūkst. lietuvių. Vietinių lietuvių draugija 1991 m. suorganizavo lietuvių kalbos kursus. Juos lanko lietuvių tremtinių vaikai, kurie jau beveik nebemoka lietuviškai. Geležinkelininkų kultūros namų patalpose nuo 1992 m. rudens veikia lietuviška mokykla, kurią lanko 30 mokinių. Veikia 2 klasės – vaikų ir suaugusiųjų – šeštadieniais. Dėstoma lietuvių kalba, Lietuvos istorija, Lietuvos geografija, etnokultūra. Dėsto vietiniai lietuviai mokytojai.

Murmansko sritis. Pačiame mieste gyvena 500 lietuvių, o Murmansko srityje – dar 1500. Įkurta lietuvių bendrija „Baltija“ (1992). Jau antrus metus veikia lietuvių kalbos kursai, kuriems vadovauja diplomuota lietuvių kalbos mokytoja Regina Šarapova. Pamokos vyksta Murmansko Pedagogų kvalifikacijos kėlimo instituto patalpose. Numatoma steigti sekmadieninę mokyklą vaikams.

1992/93 m.m. Lietuvoje veikė 87 rusiškos bendrojo lavinimo vidurinės mokyklos; jose (1–12 klasėje) mokėsi 45 996 mokiniai. Mokyklas visiškai išlaikė valstybė.

UKRAINA. Lietuvių bendruomenė įsikūrusi 1992 m. Kijeve. Verčiasi sunkiai. Patalpų neturi. 1991 m. Kijeve buvo įsteigta lietuviška mokykla. Tačiau kadangi neturėjo savo patalpų ir negalėjo mokėti atlyginimų mokytojams (Ukrainos valdžia finansiškai remti atsisakė), mokykla netrukus buvo uždaryta.

BALTARUSIJA. Dabar Baltarusijoje gyvena apie 25–30 tūkst. lietuvių.

Daugiausia – pasienio zonoje. Lietuvių vaikai priversti lankyti rusiškas (o dabar – baltarusiškas) mokyklas. Lietuvių kalba kaip pasirenkamas dalykas dėstomas tik Gervėčių mokykloje; čia būna 2 savaitinės pamokos. Bet ir tas valandas, skirtas lietuvių kalbai, dažnai mėginama sutrumpinti. Tikybos dėstymo į mokyklas neįsileidžiama, nors vietiniai lietuviai ir norėtų. Žmonės savo viltis sieja su pradėtu statyti Lietuvių centru; čia būtų darželis, mokykla, amatų mokykla. Tuomet matydamas perspektyvą sugrįžtų į kaimą ir jaunimas. Pelesoje lietuviška mokykla nesukomplektuota (6 mokytojai ir 9 mokiniai). Finansuoja Lietuvos kultūros fondas.

1992/93 m.m. Lietuvoje veikė 1 bendrojo lavinimo vidurinė mokykla, kurioje dėstomoji kalba buvo rusų ir baltarusių. 1–12 klasėse mokėsi 979 vaikai. Mokyklą visiškai išlaikė valstybė.

LENKIJA. Lenkijoje gyvena 50 tūkstančių lietuvių. Lenkijos lietuvių bendruomenė įsikūrusi 1992 m. Jai tenka dirbti sunkiomis sąlygomis. Lenkijoje nėra tautinių mažumų įstatymo, kuris saugotų ir gintų teises. Lietuvių padėtis labai priklauso nuo vietinių valdininkų. Lietuviai niekada neturėjo savo atstovo nei Seime, nei Senate, nes Lenkijoje rinkimų tvarka negarantuoja lietuviams vietų. Lietuvių nėra net žemiausios pakopos įstaigose, pavyzdžiui, valsčiuose. Tuo tarpu Lietuvos Seime – lenkų mažuma turi 7 atstovus. Lengviau lietuviams organizuotis ten, kur gyvena kompaktiškai. Sakysim, Punske, – čia 2/3 gyventojų yra lietuviai. Ir vis dėlto Lenkijoje, kur gyvena tiek mūsų tautiečių, tėra 5 lietuvių mokyklos (Punsko pagrindinė ir aštuonmetės Navikuose, Pristavonyse, Vaitakiemyje ir Vidugiriuose), kuriose dėstomoji kalba yra lietuvių. Jos dirba pagal Lenkijos švietimo programas.

Yra kelios mokymo įstaigos, kur dėstoma lietuvių kalba kaip fakultatyvas norintiesiems. Tai Suvalkų pagrindinė mokykla (dešimtmetė) Nr. 5, Suvalkų II licėjus, Suvalkų ekonomikos mokykla, Smalėnų bendrojo lavinimo vidurinė mokykla, Krasnovos bendrojo lavinimo vidurinė mokykla.

Bendrojo lavinimo vidurinėse mokyklose (licėjuose) lietuvių kalbos ir literatūros dalykams kiekvienai klasei skiriama po 4 savaitines pamokas – kalbai ir literatūrai bendrai. Lietuvos istorija dėstoma tik vyriausioje klasėje (ketvirtoje) – viena savaitinė pamoka, o Lietuvos geografijai skiriama viena pamoka antroje klasėje.

Moksleivių savaitinis pamokų krūvis, palyginti su tokio tipo lenkiška mokykla, yra 4 pamokomis didesnis. Lenkų kalbos programa išeinama visa kaip lenkiškoje mokykloje. Visų dalykų pamokos, išskyrus istoriją ir lenkų kalbą, dėstomos lietuviškai, bet moksleiviai mokosi iš lenkiškų vadovėlių. Taigi moksleiviai tampa dvikalbiais. Brandos egzaminus galima laikyti lietuvių arba lenkų kalba, stojamuosius į Lenkijos aukštąsias mokyklas – tik lenkų kalba.

Lietuvoje parengtais vadovėliais naudojamosi tik kaip pagalbiniais, nes Lenkijos švietimo ministerijos nustatyta mokymo programa skiriasi. Lietu-

vių kalbos ir literatūros mokymo programas, taip pat Lietuvos geografijos, Lietuvos istorijos mokymo programas rengia patys mokytojai, o tvirtina Lenkijos švietimo ministerija.

1992/93 m.m. Lietuvoje veikė 53 lenkiškos mokyklos: jose mokėsi (1–12 klasėse) 5580 vaikų. Mokyklas visiškai išlaikė valstybė.

Apibendrinami galime pasakyti, kad mokymas lietuvių kalba pokomunistinėse šalyse vyksta trejopai. Tai:

1) mokyklos, kuriose dėstomi lituanistiniai dalykai, bet dirbama pagal tos šalies švietimo programas;

2) lietuvių grupės mokyklose, kur norintiems dėstoma lietuvių kalba kaip fakultatyvas;

3) lietuvių kalbos kursai suaugusiesiems.

Nepaisant skirtingo sociokultūrinio konteksto, lietuviai, gyvenantys pokomunistinėse šalyse, švietimo srityje visur susiduria su panašiomis problemomis.

Pirma. Kadangi daugelyje pokomunistinių šalių nėra priimto tautinių mažumų įstatymo, kuris gintų jų teises ir švietimo srityje, daug kas priklauso nuo vietinės valdininkijos. Pirmenybę ji skiria savų nacionalinių mokyklų rėmimui. Lietuvių mokymo įstaigų steigimo idėja nesulaukia didesnio ir konkretesnio pritarimo ir paramos. Taigi mokymasis lietuvių kalba daugiausia ribojasi lietuvių kalbos fakultatyvais bendrojo lavinimo mokyklose ir kursais suaugusiesiems.

Antra. Besikuriančios lietuvių bendruomenės dar yra silpnos, draskomos vidinių prieštaravimų. Jos neturi aiškesnių švietimo nuostatų, tenkinasi organizuodamos įvairius, daugiausia proginius, lietuviškus renginius, o ne kryptingą, perspektyvią tautiečių švietimo veiklą.

Trečia. Kvalifikuotų pedagogų, taip pat vadovėlių, mokymo priemonių, pritaikytų gyvenamojo krašto sąlygoms (kalbos, vietinės socialinės sistemos, mokinių lituanistinio pajėgumo ir kitais atžvilgiais) stygius. Jį ypač junta nedidelės lietuvių bendruomenės, pasirengusios kurti lietuviškas mokymo įstaigas. Todėl jos su viltimi žvelgia į Lietuvą.

Lietuvis už Lietuvos ribų yra tautos dalis. Todėl jam turi būti sudarytos palankios sąlygos mokytis gimtąja kalba, susipažinti su tautos kultūra, istorija ir tradicijomis.

Kokių principų reikėtų laikytis, steigiant ir palaikant lietuviškas mokymo įstaigas užsienyje?

Tęstinumo principas. Jis reiškia, jog steigiant naujas lietuvių mokymo įstaigas užsienyje būtina atsižvelgti į susiklosčiusias lituanistinio švietimo tradicijas, laiko patikrintas mokymo formas ir būdus.

Dvigubos integracijos principas. Jis reiškia, jog lietuvių mokymo įstaigos užsienyje statusas ir veikimas neturėtų prieštarauti šalies, kurioje jos veikia, švietimo įstatymams bei nuostatomis. Kitaip tariant, jos turėtų būti integruotos į tos šalies švietimo sistemą kaip sudėtinė dalis ir tvarkomos pagal

jos įstatymus. Kartu lietuvių mokymo įstaigos, dirbdamos pagal specialias programas, parengtas remiantis Lietuvoje veikiančiomis ir tos šalies atitinkamų institucijų aprobuotas, sudarytų galimybę norintiesiems sugrįžti į tėvynę greičiau integruotis į jos kultūrinę bei socialinę aplinką. Šį principą reikėtų įtvirtinti atitinkamais tarpvalstybiniais susitarimais ir siekti, kad jo būtų laikomasi.

Demokratijos ir laisvo apsisprendimo principas. Jis reiškia, jog lietuvių mokymo įstaiga turi būti atvira ir prieinama visiems (ir nelietuviams), norintiems išmokyti lietuvių kalbą, geriau susipažinti su tautos kultūra, istorija, papročiais. Atsižvelgiant į sociokultūrinį kontekstą, vietos lietuvių bendruomenės švietimo organizacijas ir nutautėjimo laipsnį, turėtų būti palaikomos įvairių tipų ir mokymosi formų mokymo įstaigos.

Lietuviškų mokymo įstaigų užsienyje išlaikymo pariteto principas. Lietuviška mokymo įstaiga užsienyje – tai pirmiausia tėvų, vietinės lietuvių bendruomenės, kultūros, švietimo, religinių ir kitų organizacijų globos objektas, rodantis tautinio susipratimo laipsnį. Kartu tai turėtų būti ir Lietuvos Respublikos rūpinimasis teikti ne tik metodinę bei leidybinę pagalbą, kadrus, bet ir moralinę bei finansinę paramą. Siektina, kad lietuviškos mokymo įstaigos būtų išlaikomos pariteto principu tos valstybės, kurioje gyvena lietuviai.

Pagrindinis lietuvių mokymo įstaigų steigimo užsienyje tikslas – sudaryti tautiečiams palankias sąlygas išmokyti gimtąją kalbą, susipažinti su tautos kultūra, istorija, tradicijomis, įgyti bendrąjį vidurinį išsimokslinimą etnokultūros pagrindu.

Bendrieji uždaviniai būtų tokie: 1) ugdyti tautinio individualumo supratimą, tautinės saviraiškos poreikį, atsparumą nutautėjimui; 2) pažinti tautos istoriją, kultūros tradicijas, suvokti jų savitumą kitos kultūros kontekste; 3) pasirengti tolesniam mokymuisi, kultūriniam bei socialiniam gyvenimui; 4) palaikyti ir skatinti šalies, kurioje gyvena lietuviai, piliečių domėjimąsi lietuvių kalba, istorija, kultūra ir neutralizuoti nacionalistinio priešiško pasireiškimus, gerinti dirvą glaudesniai abipusiškai naudingam ir lygiateisiu tarpvalstybiniu bendradarbiavimu.

Kiekviena lietuvių mokymo įstaiga, atsižvelgdama į vietos specifines sąlygas, mokinių kontingentą, jų poreikius bei orientacijas, gali iškelti sau ir kitų papildomų uždavinių.

Lietuvių mokymo įstaigas užsienyje sudarytų: 1) ikimokyklinės įstaigos (vaikų darželiai): a) šeštadieninės (sekmadieninės), b) kasdieninės (pastovios); 2) mokyklos: a) šeštadieninės (lituanistinės mokyklos), b) bendrojo lavinimo mokyklos; 3) lituanistiniai kursai: a) lietuviams, kurie silpnai moka lietuviškai, bet nori sugrįžti į tautinę bendruomenę, b) nelietuviams, kurie norėtų pramokyti lietuvių kalbos, geriau susipažinti su mūsų tautos kultūra, istorinėmis tradicijomis. (Kursai gali būti dieniniai, vakariniai, veikti savaitgaliais ir kasdien.)

Minėtos lietuvių mokymo įstaigos užsienyje dirba pagal atitinkamas programas, aprobuotas tos šalies švietimo institucijų.

Lietuvių mokymo įstaigų steigimą ir palaikymą užsienyje lemia keli veiksniai: 1) vietos sociokultūrinio konteksto palankumas, 2) demokratinį nuostatų įsitvirtinimo šalies švietimo sistemoje laipsnis, 3) lietuvių bendruomenės narių sąmoningumas ir savanoriškas apsisprendimas išmokyti vaikus gimtosios kalbos, suteikti galimybę įgyti bendrąjį vidurinį mokslą gimtosios kultūros pagrindu, 4) Lietuvos Respublikos galimybės suteikti materialinę, metodinę ir kitokią paramą.

Lietuvių mokymo įstaigų steigimo ir palaikymo iniciatyva priklausytų: 1) tėvams (globėjams), 2) lietuvių bendruomenei, 3) lietuvių švietimo, kultūros, religinėms ir kt. organizacijoms bei draugijoms, 4) pavieniams asmenims (mecenatams), 5) valstybei (Lietuvos ir šaliai, kurios teritorijoje gyvena lietuviai kaip tautinė mažuma).

Mokymo įstaigos gali būti valstybinės ir privačios. Jų steigimas, nustatymas pavaldumas, priežiūra, reorganizavimas ir likvidavimas vykdomas pagal tos šalies, kurioje jos veikia, švietimo veiklą reglamentuojančius dokumentus, taip pat tarpvalstybinius susitarimus.

Mokymo įstaigą išlaiko steigėjas. Mokymo įstaigų finansavimo šaltiniai: valstybės biudžeto asignavimai, tėvų (kursų klausytojų) ir sponsojų lėšos.

Valstybės išlaikomų pariteto principu mokymo įstaigų metodu aprūpinimu, kadrais, jų kvalifikacijos tobulinimu bei perkvalifikavimu rūpinasi Lietuvos švietimo ministerija. Manytume, kad tuo tikslu derėtų įsteigti specialų padalinį – lietuvių mokymo įstaigų steigimo ir palaikymo užsienyje departamentą, kuris imtųsi dabar įvairiems ministerijos skyriams išblaškytų funkcijų ir pajėgtų suteikti realią paramą steigiant ir palaikant lietuvių mokymo įstaigas užsienyje. Jo funkcijos galėtų būti: 1) analizuoti lietuvių mokymo įstaigų veikimo užsienyje duomenis ir prognozuoti bendruomenių švietimo poreikius, 2) kaupti duomenų banką apie esamus mokymo įstaigų darbuotojus, jų kvalifikaciją bei perkvalifikavimo poreikius, organizuoti jiems reikiamus seminarus, kursus ir pan., 3) rengti ir leisti, pasitelkus kvalifikuotus įvairių sričių specialistus bei mokytojus praktikus, mokymo priemones, vadovėlius, programas, adaptuotas vietos sąlygoms ir poreikiams, 4) rengiant tarpvalstybinius susitarimus švietimo srityje, siūlyti vyriausybei teikti papildomą paramą prioritetiškai svarbioms lietuvių mokymo įstaigoms užsienyje, 5) tarpininkauti skiriant stipendijas užsienio lietuviams, norintiems studijuoti Lietuvos aukštosiose mokyklose.

Tik turėdama aiškiai suformuluotą požiūrį, kaip steigti lietuviškas mokymo įstaigas užsienyje, ir vykdydama subalansuotą bei į ateitį orientuotą politiką, Lietuva pajėgtų tesėti savo įsipareigojimus tautiečiams švietimo srityje. Taip ji pelnytų ne tik jų, bet ir demokratinį valstybių pasitikėjimą bei pagarbą.

THE PRINCIPLES OF ESTABLISHING AND SUPPORTING LITHUANIAN EDUCATIONAL INSTITUTIONS ABROAD

Summary

Lithuanian, living outside the country, is also a part of a nation. That's why he/she should have opportunities to study his own language, get acquainted with the culture, history and traditions of his/her own country. This article, in short, looks over the state and general problems that Lithuanian educational institutions face in the Western World and post-communist countries. Younger generations are rather indifferent to Lithuanian education, they have limited possibilities of getting secondary education according to national principles, the problem of maintaining educational institutions is more and more serious. They lack textbooks and study programmes, suitable for the conditions of a certain country not speaking about professional teachers and communicating and getting information from various other educational institutions in other districts and countries.

This article analyses the principles we should stick to while establishing and supporting Lithuanian educational institutions abroad (continuity, double integration, free choice). There you will find concrete suggestions of establishing a special department in the Ministry of Education, that will coordinate in one hand all the functions now being dissipated in various institutions and ministries and will be able to make a real support to Lithuanian educational institutions abroad.

LITERATŪRA

1. ČALM 40: Čikagos aukštesniosios lituanistikos mokyklos 40 metų (1950–1990) gyvavimo ir veiklos apžvalga ir Moksleivių metraštis (1989–1990). Chicago, 1990.
2. Černius R. Lietuvių literatūros dėstymas: tikslas, būdai ir programa // Švietimo gairės. 1974. Nr. 10. P. 20–26.
3. Grigaliūnienė D. Pradedame mokyti lietuvių kalbos. Vilnius, 1993.
4. Jančiauskas R. Tautinės kultūros galimūmai JAV mokyklose // Lietuvių katalikų mokslo akademijos suvažiavimo darbai. Roma, 1964. T. 5. P. 281–291.
5. JAV lietuvių bendruomenės lituanistinių mokyklų darbo ir tvarkos nuostatai // JAV lietuvių bendruomenės švietimo tarybos Lituanistinių mokyklų programos. Chicago, 1977. P. 7–8.
6. Kavaliūnas J. Švietimas šiuo momentu. Švietimo gairės. 1983. Nr. 29. P. 2–4.
7. Liaugminas A. Šeima ir mokykla išeivijoje // Švietimo gairės. 1974. Nr. 10. P. 13–20.
8. Lietuvių enciklopedija. Boston, 1968. T. 15.
9. Liulevičius V. Lietuvių išeivija: tautai nuostolis ar pelnas? // Lituanistikos instituto 1981 metų suvažiavimo darbai. Chicago, 1985.
10. Lituanistinių mokyklų programos. Chicago, 1977.
11. Norvilas A. Dvikalbių jaunuolių kalbos pasirinkimas // Lituanistikos instituto 1981 metų suvažiavimo darbai. Chicago, 1985. P. 307–323.
12. Rinkūnas A. PLB švietimo kelias 1968–1973 metais // Švietimo gairės. 1974. Nr. 10. P. 56–61.
13. Tautinės mažumos. Etnosocialinių problemų seminaro 1991–1992 m. medžiaga. Vilnius, 1992.
14. Vasario 16 gimnazijos metraštis, 1991(2) Hüttenfeld, 1992.

SPECIALIOSIOS PEDAGOGIKOS IR PSICHOLOGIJOS SEKCIJOS

VADOVAUJA PROF. HABIL. DR. VYTAUTAS KARVELIS

**PROF. HABIL. DR. VYTAUTAS KARVELIS
NEĮGALIŲ VAIKŲ, PAAUGLIŲ IR SUAUGUSIŲJŲ
SPECIALUSIS UGDYMAS LIETUVOJE**

**PROF. JONAS AMBRUKAITIS
SPECIALIŲJŲ POREIKIŲ VAIKŲ INTEGRUOTO UGDYMO
PRIELAIIDOS**

**PROF. JUSTINAS PIKŪNAS
ORIENTACINĖS MINTYS IR HIPNOZĖ**

PROF. HABIL. DR. VYTAUTAS KARVELIS, Šiauliai

NEĮGALIŲ VAIKŲ, PAAUGLIŲ IR SUAUGUSIŲJŲ SPECIALUSIS UGDYMAS LIETUVOJE

Kad ir kokių vystymosi negalių turėtų vaikas, kiek įmanoma jam reikia padėti, t.y. plėtoti visas jo turimas potencialias vystymosi galimybes. Tokiam vaikui būtina padėti pasirengti gyvenimui, integruotis į visuomenę.

Tiek normaliai besivystantys, tiek sutrikusio vystymosi, neįgalūs vaikai turi teisę: 1) būti ugdomi; 2) turėti vienodas sąlygas mokytis; 3) dalyvauti visuomenės gyvenime. Šias teises deklaruoja ir garantuoja daugelis tarptautinių susitarimų, būtent: „Vaiko teisių deklaracija“ (1959), „Konvencija dėl vaiko teisių“ (1989), „Protiškai atsilikusių asmenų teisių deklaracija“ (1971), „Socialinės pažangos ir vystymosi deklaracija“ (1969), „Invalidų teisių deklaracija“ (1975), „Konvencija dėl invalidų profesinės reabilitacijos ir užimtumo“ (1983), „Vystymosi teisės deklaracija“ (1986). Lietuva yra prisijungusi prie šių tarptautinių susitarimų ir patvirtinusi šias teises Lietuvos Respublikos „Švietimo“ ir „Invalidų socialinės integracijos“ (1991) įstatymuose bei „Valstybinėje invalidų reabilitacijos programoje“ (1992).

Sutrikusio psichinio bei fizinio vystymosi vaikų, paauglių ir suaugusiųjų socialinės adaptacijos, integracijos problema labai opi, aktuali teoriniu ir praktiniu požiūriu. Jungtinių Tautų Organizacijos duomenimis, pasaulyje yra 450 mln. sutrikusio psichinio ar fizinio vystymosi žmonių. Tai sudaro 1/10 mūsų planetos gyventojų. Pasaulio Sveikatos apsaugos organizacijos duomenimis, tokių gyventojų skaičius pasaulyje siekia net 13% (gimsta 3% sutrikusio intelekto ir 10% vaikų turi įvairių kitų psichinės veiklos pažeidimų). Iš viso pasaulyje yra apie 200 milijonų neįgalių vaikų.

Ne išimtis yra ir Lietuva. Kauno Vytauto Didžiojo universiteto atlikto nepažangių mokinių tyrimo duomenimis, 1936 m. Lietuvoje buvo apie 10 tūkst. vaikų ir suaugusių, kurių vystymasis buvo sutrikęs, pažeistas, kurie turėjo įvairių negalių. Tuo metu J. Laužikas kėlė mintį, kad šiems vaikams ir suaugusiems reikia specialaus mokymo, auklėjimo. 1992/1993 m.m. Lietuvos kultūros ir švietimo ministerijos duomenimis, vien šios ministerijos

sistemoje buvo 22 009 sutrikusio psichofizinio vystymosi, pažeistos psichikos ir kitaip neįgalūs mokiniai. Tai sudarė 4,9% visų Lietuvos bendrojo lavinimo mokyklų I–IX klasių moksleivių. Tais pačiais metais šios ministerijos apskaitoje buvo 6907 ikimokyklinio amžiaus vaikai, kurių vystymasis buvo daugiau ar mažiau sutrikęs. 1993 m. statistikos duomenimis, 7,5% 3–7 metų amžiaus vaikų, lankusių ikimokyklinės įstaigas, turėjo vienokią ar kitokią sutrikimą. S.Strolaitės skaičiavimais, 1993 m. Lietuvoje buvo 5% specialiųjų poreikių vaikų (iš viso mokyklinio amžiaus vaikų skaičiaus). Pasak S.Strolaitės, didžiausia grupė yra vaikų, turinčių kalbos, komunikacijos ir specifinių pažinimo bei savireguliacijos sutrikimų (52%), o sutrikusio intelekto vaikų – 31,8%, palyginti su sutrikusio vystymosi vaikų skaičiumi. Šių vaikų rengimo gyvenimui, taip pat neįgalių suaugusiųjų socialinė adaptacija, integracija bei jų tyrimo problemos yra labai aktualios kiekvienai šaliai, taigi ir Lietuvai.

Vaikai, kurių psichinis ar fizinis vystymasis dėl turimų defektų yra žymiai sutrikęs ar kiek pažeistas, anksčiau (XIX a. pabaigoje–XX a. I-ojoje pusėje) Lietuvoje buvo vadinami nenormaliais, defektyviais (J.Laužikas, 1929, 1936; M.Jonaitis, 1930), o apie šio amžiaus vidurį ir vėliau – anomaliais (J.Laužikas, J.Daulenskienė, L.Dargevičienė, V.Karvelis, 1974, J.Laužikas, J.Unčiūrys, R.Giedrienė, V.Karvelis, 1978, V.Karvelis, 1969, 1977, 1979, 1981, 1984). Lietuvos specialiųjų poreikių vaikų, kurių yra sutrikęs psichofizinis vystymasis, ugdymo koncepcijos (1989) bei kitų darbų autoriai (A.Ališauskas, 1992, A.Bagdonas, 1994, V.Karvelis, 1992, 1994, 1995) juos vadina ypatingaisiais vaikais, specialiųjų poreikių (ypatingų poreikių) vaikais, dar kiti autoriai (J.Ambrukaitis, 1995) linkę juos vadinti vaikais, turinčiais specialiųjų mokymosi poreikių. Kažin ar ne tiksliausia būtų šiuos sutrikusio psichofizinio vystymosi ar neįgalius vaikus ir suaugusiuosius vadinti specialiais ugdytiniais vaikais ir suaugusiais arba apskritai visus – specialiai ugdytiniais asmenimis? Nelengva kalbėti apie žymiai ir labai žymiai sutrikusio intelekto vaikų specialiuosius poreikius. Aišku tik tiek, kad jų psichofizinį vystymąsi būtina koreguoti specialiu ugdymu. Taigi juos pirmiausia reikia apibūdinti specialiai ugdytiniais, o ne turinčiais kažkokių specialiųjų poreikių. Specialiai ugdytini yra vaikai bei suaugusieji, kurie turi sensorikos, kalbėjimo (komunikacijos), judėjimo ir atramos ar kokio kito kio pobūdžio sutrikimų, pažeidimų bei neįgalieji. Visiems jiems reikia specialaus ugdymo. Tiesa, ne visuomet lengva atskirti sutrikimą nuo pažeidimo, negalę nuo sužalojimo, nes ne kiekviena negalė yra pažeidimas arba sutrikimas. Suprantama, kad kiekvienas pažeidimas, juo labiau sutrikimas, kartu yra ir negalė. Taigi kiekvienas asmuo, pirmiausia toks vaikas, yra specialiai ugdytinas. Čia norėčiau pridurti, jog prie specialiųjų poreikių vaikų priskiriami ne tik vaikai, kurių vystymasis daugiau ar mažiau sutrikęs, pažeistas, kurie yra neįgalūs, bet ir tie, kurie turi vienokių ar kitokių gabumų. Tokiems vaikams, tiek sutrikusio vystymosi, tiek nesutrikusio, bet turintiems

specialių gabumų, reikia specialaus ugdymo, specialaus jų poreikių plėtojimo.

Sutrikusio psichofizinio vystymosi bei kitaip neįgalių vaikų ar suaugusiųjų koreguojamojo ugdymo, socialinės adaptacijos bei integracijos sistemos organizavimas Lietuvoje – viena iš aktualiausių, bet ir sunkiausių teorinių bei praktinių problemų.

Gražinti žmones, turinčius vystymosi trūkumų, į kiek įmanoma normalią asmeninį bei visuomeninį gyvenimą, koreguoti jų psichofizinį vystymąsi, sudaryti kuo didesnes galimybes savarankiškai dirbti, – štai ko siekia specialiosios pedagogikos mokslas (anksčiau Lietuvoje buvo vadinamas defektologijos mokslu).

Kokia gi Lietuvos patirtis organizuojant specialiųjų poreikių vaikų ir suaugusiųjų, turinčių vystymosi sutrikimų bei kitų negalių, ugdymą, sprendžiant jų socialinės adaptacijos, integracijos problemas?

Ne kažin ką žinome, kokia Lietuvoje buvo socialinė padėtis žmonių, kurie turėjo vystymosi trūkumų, ankstesniais laikais. Apie tai galima spręsti tik iš netiesioginių užuominų tautosakoje, liaudies medicinoje, senuosiuose raštuose. Šių šaltinių analizė rodo, jog ilgą laiką Lietuvos žmonės primityviai suprato žmonių vystymosi sutrikimus, jų priežastis. Buvo aiškinama, jog tokie asmenys – Dievo atstumtieji, kad tai bausmė už tėvų nuodėmes ir pan. Todėl iš dalies galima suprasti tėvų pasyvumą ieškant būdų, kaip tokius vaikus gydyti, mokyti („nuo likimo nepabėgsi“).

Vėliau Lietuvoje pradedama suprasti, kad vienas iš svarbiausių veiksnių, lemiančių specialiųjų poreikių vaikų vietą visuomenėje, yra adekvatus pačios visuomenės požiūris į tokius vaikus bei suaugusiuosius, į jų realias galimybes. Tuo remiantis imama domėtis jų mokymu bei auklėjimu, kartu ir jų rengimu socialinei adaptacijai ir integracijai.

Jau XVIII–XIX a. sandūroje Lietuvoje pradėta rūpintis vaikų ir suaugusiųjų, turinčių klausos sutrikimų, organizuotu rengimu socialinei adaptacijai ir integracijai. Vyskupas J.Nepomucenas-Koskovskis 1805 m. įsteigia Vilniaus kurčiųjų mokyklą. 1823 m. Vilniaus universiteto rūpesčiu įsteigiamas kurčiųjų institutas. Tai buvo specialiųjų mokymo ir auklėjimo įstaigų kūrimo Lietuvoje pradžia.

1918 m. Lietuvai atkūrus savo valstybingumą ir nepriklausomybę, buvo susirūpinta visų kategorijų sutrikusio vystymosi vaikų specialiu auklėjimu bei mokymu, jų globa. Nors nepriklausomoje Lietuvoje sutrikusio vystymosi vaikams ir suaugusiesiems privalomas pradinis mokslas buvo neprivalomas (tai nebuvo teigiamas reiškinys), vis dėlto, žinoma, daugiau filantropiniais pagrindais, pradėtas specialus sutrikusios regos, klausos vaikų, taip pat sutrikusio intelekto vaikų mokymas ir auklėjimas, jų globos organizavimas. Prie tokių vaikų, paauglių specialaus mokymo ir auklėjimo organizavimo daug prisidėjo medikai, pedagogai, kiti visuomenės veikėjai, katalikiškosios bendrijos, draugijos. Iš jų minėtinos: Vaikelio Jėzaus draugija, Kur-

čiųjų-nebylių draugija, Žmogaus globos draugija, Lietuvos aklųjų sąjunga ir kt. Ypač daug pasidarbavo kurdami specialiąsias mokyklas Lietuvoje J.Laužikas, Pr.Daunys, M.Stžeminska (Strzeminska, dirbusi Lenkijos okupuotame Vilniuje).

Buvo steigiamos įvairių sutrikimo pobūdį atitinkančios specialiosios mokyklos: 1927 m. įsteigtas ir 1928 m. pradėjo veikti Kauno aklųjų institutas, tais pačiais metais – Vilniaus aklųjų mokykla, 1931 m. – Kauno pirmoji pagalbinių mokykla, 1938 ir 1939 m. Kaune įsteigti kurčiųjų institutai, taip pat žengti pirmieji logopedinio darbo žingsniai – imta šalinti kalbos sutrikimus. Pamažu buvo steigama Lietuvoje vis daugiau pagalbinių klasių prie bendrojo lavinimo mokyklų, daugėjo specialiųjų mokyklų.

Nepriklausomoje Lietuvoje nuo trečiojo dešimtmečio vis daugiau spausdinama darbų, kuriuose vienu ar kitu aspektu gvildenami vaikų ir suaugusiųjų, turinčių regėjimo, intelekto, klausos ir kalbos, psichikos vystymosi negalių, mokymo reikalingumo bei socialinės adaptacijos ir integracijos galimumo klausimai. (P.Avižonis, 1923, J.Laužikas, 1929, 1932, 1936; Vl.Lazersonas, 1922, 1927, 1932; J.Vabalas-Gudaitis, 1934, 1938; J.Marcinkus, 1937; V.Vaičiūnas, 1932 ir kt.

1940 m. Vilniuje iš spaudos išėjo J.Laužiko daktaro disertacijos, apgintos Ciūriche, pagrindu parengta pirmoji monografija specialiosios pedagogikos klausimais. Šioje monografijoje nagrinėjamas judėjimo formavimo poveikis vaiko vystymuisi. Nors ši J.Laužiko knyga buvo išleista vokiečių kalba, bet jos pasirodymą galima laikyti reikšmingu Lietuvos specialiosios pedagogikos teorijos įvykiu.

Specialiojo mokymo idėją į Lietuvą atnešė tie asmenys, kurie buvo susipažinę su šio mokymo organizavimu kitose šalyse: Lenkijoje, Latvijoje, Vokietijoje, Austrijoje, Šveicarijoje, Anglijoje ir kitur. Šio bei to buvo pasimokyta ir iš carinės Rusijos šio tipo įstaigų.

Taigi jau iki Antrojo pasaulinio karo pradžios padėti praktiniai bei kai kurie specialiosios pedagogikos (tuo metu vadinamos ir gydomąja pedagogika) teorinių pagrindų pradmenys teigiamai paveikė tolesnius specialiųjų poreikių asmenų socialinės adaptacijos, integracijos tyrimo žingsnius.

Lietuvoje sukurta nemažai diferencijuotų ikimokyklinio ir mokyklinio amžiaus neįgalių vaikų bei suaugusiųjų auklėjimo, mokymo, globos įstaigų. Buvo koreguojamas šių įstaigų auklėtinių psichofizinis vystymasis, rengiami aukštos kvalifikacijos specialistai, sprendžiamos įvairios specialiosios pedagogikos bei psichologijos mokslinio metodinio, mokslinio tiriamojo darbo problemos. Antai 1989/1990 m.m. pradžioje Švietimo ministerijos žinyboje veikė 51 specialioji mokykla. Dauguma jų buvo internatinės. Specialiosiose mokyklose bei specialiosiose klasėse, įsteigtose bendrojo lavinimo mokyklose, Švietimo ministerijos duomenimis, tuo metu mokėsi 11 473 mokiniai. Iš jų turinčių klausos sutrikimų buvo 468 mokiniai, regos sutrikimų – 364, vaikų, turinčių kalbos ir kalbėjimo trūkumų, – 258, vadinamojo lėtes-

nio psichinio vystymosi vaikų – 738, sutrikusio intelekto (nežymaus laipsnio) protišcai atsilikusių) – 9319 mokinių.

1992/1993 m.m., Lietuvos kultūros ir švietimo ministerijos duomenimis, jos sistemoje buvo 22 009 neįgalūs mokiniai, kuriems reikėjo specialaus mokymo. Iš šių 22 009 specialiųjų poreikių mokinių 7623 (34,6%) buvo mokomi specialiosiose mokyklose, dažniausiai specialiosiose internatinėse mokyklose, ir 14 386 (65,4%) – bendrojo lavinimo mokyklose kartu su normaliai išsivysčiusiais mokiniais. Iš 6907 ikimokyklinio amžiaus vaikų, kuriuos reikėjo specialiai mokyti ir kurie buvo šios ministerijos žinyboje, – 3581 buvo auklėjamas 45 specialiosiose ikimokyklinėse įstaigose, o 3326 – specialiosiose grupėse, esančiose bendrojo tipo ikimokyklinėse įstaigose.

1992 m. lapkričio 1 d., Socialinės darbo apsaugos ministerijos duomenimis, jos žinyboje esančiuose 5 vaikų pensionatuose buvo globojami 909 auklėtiniai, iš jų 88 auklėtiniai, turintys judėjimo ir atramos, kitų vystymosi sutrikimų, mokomi ir intensyviai gydomi Kauno vaikų pensionate. Čia jiems sudarytos palankios sąlygos.

Šiuo metu Lietuvoje tebeveikia plati specialiųjų internatinių mokyklų bei ikimokyklinių įstaigų sistema. 1994/1995 m.m. vien tik Švietimo ir mokslo ministerijos sistemoje veikė 46 valstybiniai specialieji internatai (iš jų 40 – sutrikusio intelekto vaikams, 3 – sutrikusios regos, 2 – sutrikusios klausos vaikams), 3 specialiosios mokyklos (sutrikusio intelekto vaikams) ir 1 privati sutrikusios klausos vaikams (Panevėžio katalikiškoji kurčiųjų ir nepri-girdinčiųjų) mokykla.

Tais pačiais metais šios ministerijos sistemoje veikė 29 specializuotos ikimokyklinės ugdymo įstaigos sutrikusio intelekto (protiškai atsilikusiems) vaikams, taip pat turintiems regos, klausos, kalbos ir komunikacijos, judėjimo ir atramos vystymosi trūkumų. Šių įstaigų 207 grupėse buvo ugdoma 1890 vaikų. Šiems vaikams 109 bendrojo tipo ikimokyklinio ugdymo įstaigose veikė 239 specialiosios grupės, kuriose buvo ugdomi 3269 vaikai, kurie turi įvairių sensorikos, somatinių bei psichikos vystymosi trūkumų.

Švietimo ir mokslo ministerijos Socialinio ugdymo skyriaus duomenimis, 1994/1995 m.m. pradžioje 72,1% specialiųjų poreikių mokinių mokėsi bendrojo lavinimo mokyklų specialiosiose klasėse ir 23,2% – specialiosiose mokyklose. Pasak S.Strolaitės, didžiausia bendrosios klasės integruotai mokomų vaikų grupė yra moksleiviai, turintys kalbos, komunikacijos ir specifinių pažinimo bei savireguliacijos sutrikimų, – tai 92,9%, intelekto sutrikimų turi 3,8%, regos sutrikimų – 1,1%, klausos – 0,8%, judėjimo ir atramos – 1,4% mokinių.

Vadovaujantis 1993 m. Kultūros ir švietimo ministerijos parengtu dokumentu „Specialiosios pagalbos teikimo specialiųjų poreikių vaikams bendrojo ugdymo įstaigose tvarka“, vis daugiau sutrikusio vystymosi mokinių paliekami ugdyti bendrojo lavinimo mokymo ar auklėjimo įstaigose. Todėl gerokai sumažėjo mokinių specialiosiose mokyklose. Antai 1990 m. Lietu-

vos specialiosiose internatinėse mokyklose ir mokyklose, esančiose Švietimo ministerijos žinyboje, mokėsi 8933 mokiniai, o 1994 m. šio tipo mokyklose buvo tik 5841 mokiny.

Taigi nuo 1990 m. mokinių visų tipų specialiosiose mokyklose sumažėjo 41,3%, o specialiosiose (sutrikusio intelekto vaikams) – 45,8%.

Daug pastangų dedama rengti specialiosios pedagogikos specialistus su aukštuoju išsimokslinimu. Pirmieji bandymai organizuoti sistemingą specialiosios pedagogikos specialistų rengimą Lietuvoje buvo pradėti prof. J. Laužiko rūpesčiu 1940 m. ir vėliau – 1958 m. Vilniaus pedagoginiame institute. Nuo 1960 m. šie specialistai rengiami ŠPI Specialiosios pedagogikos fakultete. Per 1960–1993 metus, studijuodami stacionare ar neakivaizdiniu būdu ŠPI, aukštąjį specialųjį pedagoginį išsimokslinimą įgijo 2567 absolventai. Iš jų 1670 gavo logopedo ir specialiosios mokyklos bei vaikų darželio (sutrikusio intelekto vaikų) mokytojo kvalifikaciją; 612 – sutrikusio intelekto vaikų mokytojo; 213 – sutrikusios regos žemesniųjų klasių vaikų mokytojo; 56 – bendrojo lavinimo žemesniųjų klasių ir specialiosios mokyklos sutrikusio intelekto vaikų mokytojo bei 25 – žemesniųjų klasių ir ikimokyklinio amžiaus sutrikusios klausos vaikų mokytojo kvalifikaciją. Nuo 1994 metų institute pradėta rengti socialinės pedagogikos ir psichologijos specialistai socialiniam darbui.

Ženklų poslinkių turime Lietuvos specialiosios pedagogikos, specialiosios psichologijos mokslo tiriamojo ir metodinio darbo srityje. Apginta per 30 daktaro disertacijų (anksčiau vadintų mokslo kandidatų), kuriose nagrinėjamos aktualios specialiosios pedagogikos bei specialiosios psichologijos problemos. Apgintos dvi habilituoto daktaro disertacijos (J. Laužikas, 1967; V. Karvelis, 1987).

Didelį mokslinį palikimą Lietuvos specialiosios pedagogikos ir psichologijos specialistams yra palikęs pirmasis šios mokslo šakos Lietuvoje habilituotas daktaras profesorius Jonas Laužikas, daugelyje darbų, o ypač savo kapitaliniame veikale „Mokinių valios ugdymo bruožai“ (1965) nagrinėjęs sutrikusio intelekto mokinių valios ypatumus ir jos ugdymo būdus.

Remiantis daugiau kaip per 25 metus atliktų tyrimų rezultatais, V. Karvelio habilitacinėje disertacijoje (1987) gvildenami Lietuvos specialiųjų (sutrikusio intelekto, sutrikusios klausos, regos) mokyklų auklėtinių socialinės darbinės adaptacijos klausimai, atskleidžiami ir lyginami šių mokyklų auklėtinių socialinės adaptacijos, integracijos lygmenys, aptariami sutrikusio psichofizinio vystymosi vaikų rengimo gyvenimui, jų socialinės adaptacijos ir integracijos gerinimo klausimai, kai kurie jų sprendimo būdai.

Mokslo tyrimai vykdomi ir toliau specialiosios pedagogikos bei psichologijos srityje. Antai vykdant vyriausybės finansuojamą tyrimų programą (1992–1994 m.) tema „Sutrikusio vystymosi asmenų korekcinis ugdymas ir jų socialinė adaptacija ir integracija“ (temos moksl. vad. prof. V. Karvelis), Šiaulių pedagoginio instituto Specialiosios pedagogikos fakultete tyrimai buvo atliekami keturiomis pagrindinėmis kryptimis.

Pirmoji ir plačiausia tyrimų kryptis padeda spręsti vidutinio laipsnio ir žymiai sutrikusio intelekto vaikų ugdymo problemas, rengti koreguojamojo šių vaikų ugdymo programas bei metodinius nurodymus. Doc. I.Elijošienė parašė individualių programų rengimo metodinius nurodymus pedagogams. Doc. O.Štitiienė sudarė elementarių matematinių vaizdinių formavimo programas ir vaizdinių mokymo priemonių kompleksą. Doc. L.Kaukėnaitė parengė šių vaikų darbinio auklėjimo metodinius nurodymus. A.Alifanovienė tyrė sutrikusio intelekto mokinių socialinės buitinės veiklos žinias ir mokėjimus.

Vidutinio laipsnio ir žymiai sutrikusio intelekto vaikų kalbos trūkumai labai ryškūs. Kalbėti ir nekalbinėmis priemonėmis bendrauti tokius vaikus moko specialistai pedagogai-logopedai. Tačiau iki šiol nebuvo šių vaikų kalbos mokymo programos, metodinių nurodymų. Doc. A.Garšvienė parengė kalbos ugdymo ir bendravimo mokymo programos projektą, parašė kalbos ugdymo metodinius nurodymus. Doc. J.Korsakas parengė lingvistinės statistikos žodyno tyrimo metodiką ir tyrė gretinamuoju aspektu įvairaus amžiaus sutrikusio intelekto vaikų reprodukcinių žodyną.

Vilniaus IV specialiosios mokyklos mokytoja ekspertė V.Gevorgianienė bei Kauno I specialiosios internatinės mokyklos lavinamųjų klasių pedagogai sukaupė daug vertingos medžiagos savo pedagoginio darbo su šiais mokiniais patirčiai apibendrinti.

Antrosios krypties tyrimuose nagrinėjami sutrikusios klausos asmenų ugdymo ir reabilitacijos klausimai.

Dr. G.Morozova parengė sutrikusios klausos vaikų ikimokyklinio ugdymo programos projektą. Ši programa sudaryta atsižvelgiant į ikimokyklinio amžiaus vaikų bendruosius ir sensetyvinių psichinių procesų vystymosi periodus, į sutrikusios klausos vaikų psichofizines galimybes ir specialaus koreguojamojo korekcinio ugdymo reikmes.

Svarbi antrosios krypties tyrimų sritis – lietuviškų gestų norminimas ir gestų žodyno rengimas. Visame pasaulyje pripažįstama, jog populiariausia kurčiųjų bendravimo priemonė – gestai. Gestų kalbą, kaip svarbią kurčiųjų vizualinę komunikacijos priemonę, įteisino Tarptautinė kurčiųjų federacija. Bet iki šiol Lietuvos kurčiųjų bendravimas gestais nesiremia normine gestų kalba, nes nėra lietuviško gestų žodyno. Moksliniu ir empiriniu pagrindu parinkta ir išanalizuota, palyginta per 700 gestų, kurie traktuotini kaip norminiai lietuviški gestai. Išleistas (1995) pirmasis lietuviškas gestų žodynas (ats.red. doc. A.Ališauskas ir A.Adomavičius).

Trečiosios krypties tyrimuose gvildenami sutrikusios regos asmenų socialinės adaptacijos ir integracijos veiksniai. Dr. I.Gailienė nagrinėja sutrikusios regos asmenų savimonės problemas. Tiriama sutrikusios regos aukštesniųjų klasių moksleivių afektyvinis ir kognityvinis savęs vertinimas.

Atliekant ketvirtosios krypties – sutrikusio vystymosi vaikų ir paauglių darbinio rengimo ir jų socialinės adaptacijos, integracijos – tyrimus, parengta

šių vaikų ir paauglių socialinės adaptacijos bei integracijos tyrimo programa (V.Karvelis). Ištyrus Kauno ir Šiaulių specialiųjų mokyklų auklėtinių socialinę adaptaciją, išryškėjo daug spręstinių problemų, sakysim, rengiant mokinius darbinei veiklai, mokyklose nepakankamai orientuojamasi į jų potencines galimybes, socialinę paramą.

Šalia specialiosios pedagogikos, psichologijos tyrimų Šiaulių pedagoginiame institute, šios srities moksliniai tyrimai yra atliekami Vilniaus universiteto Specialiosios psichologijos laboratorijoje, Lietuvos mokytojų kvalifikacijos instituto Psichologijos katedroje, universitetiniame Vaikų psichinės sveikatos centre (VPSC), Vystymosi sutrikimų diagnostikos tarnybos centre (VSDTC), kai kuriose Lietuvos specialiosiose mokymo ir auklėjimo bei gydymo įstaigose, o pastaraisiais metais ir Kauno Vytauto Didžiojo universitete.

Lietuvos specialiosios mokyklos dirba vadovaudamosi specialiomis programomis, mokslo planais ir vadovėliais. Specialiajai mokyklai vis daugiau originalių vadovėlių parengia ir išleidžia Šiaulių pedagoginio instituto darbuotojai (dr. prof. J.Ambrukaitis, doc. V.Ozolaite, doc. V.Pobrein, doc. O.Štitiilienė, doc. J.Pumputis, doc. I.Eljošienė, doc. A.Garšvienė, doc. R.Ivoškuvienė ir kt.). Tačiau yra daug spręstinių problemų. Antai kai kurios specialiosios mokyklos neturi daugelio dalykų originalių vadovėlių. Tiesa, Šiaulių pedagoginio instituto mokslininkės A.Garšvienė ir R.Ivoškuvienė 1993 m. pavasarį išleido vadovėlį „Logopedija“. Tai pirmas originalus logopedijos vadovėlis aukštosioms mokykloms lietuvių kalba.

Lietuvos specialiojoje pedagogikoje ugdymo procesas yra koreguojamojo pobūdžio. Koreguojamojo ugdymo turinį ir formas lemia sutrikusio vystymosi struktūra, ugdytinio amžius, jo individualūs psichinio bei fizinio vystymosi ypatumai.

Specialiosiose mokymo ir auklėjimo įstaigose sprendžiami bendrieji ugdymo uždaviniai – kaip ir bendrojo tipo ikimokyklinėse įstaigose, bendrojo lavinimo mokyklose: siekiama sudaryti sąlygas individui tapti kuo turiningesne asmenybe. Jiems suteikiama žinių, diegiami dorovės principai, ugdomas auklėtinių intelektas, emocijos, valia, pilietiškumas, atliekami specialieji uždaviniai, kuriais siekiama koreguoti ugdytinio fizinį bei psichinį vystymąsi ir kiek įmanoma parengti profesijai, socialinei darbinei adaptacijai ir integracijai į visuomenės gyvenimą.

Organizuojant sutrikusio vystymosi vaikų specialųjį ugdymą, reikia išspręsti dar daug problemų. Viena iš jų vidutinio laipsnio ir labai žymiai sutrikusio intelekto vaikų ir suaugusiųjų koreguojamojo ugdymo sistemos sukūrimas šalyje. Tai viena iš aktualiausių šių dienų specialiosios pedagogikos problemų. Būtina pedagoginį procesą su visais sutrikusio vystymosi vaikais organizuoti taip, kad nuolat būtų gerinamas koreguojamasis jų ugdymas. Tai svarbu ir dirbant su žymiai ir labai žymiai sutrikusio intelekto asmenimis, kurie ilgus sovietmečio metus buvo laikomi nemokytiniais.

Galima tik apgailestauti, jog šiems vaikams, paaugliams bei vyresniems žmonėms teko tokia dalia, kad Lietuvoje, kur, rodos, vis platesniu žingsniu buvo žengiama specialiosios pedagogikos srityje, jie negavo reikiamos pedagoginės pagalbos: tiek ankstesniais laikais (žr. B u d r i e n ė M. Iš Lietuvos sveikatos apsaugos istorijos. Vilnius, 1992), tiek tarybiniu laikotarpiu jie buvo izoliuoti, prislėgti, paslėpti „už slaptų durų“ (B i n d o k i e n ė D. Draugas. 1993.11.11. Nr. 216). Tokia buvusi nehumaniška pažiūra į šiuos vaikus, paauglius ir suaugusiuosius kai kuriose globos įstaigose, vengimas ugdomojo darbo padarė žalą ne tik šiems asmenims, bet ir Lietuvos specialiajai pedagogikai. Ir šiuo metu pedagoginis koreguojamasis darbas su tokiais asmenimis nėra pakankamai intensyvus – tas darbo baras dar tik pradedamas, todėl ši Lietuvos specialiosios pedagogikos sritis yra viena iš silpniausių. Tai gerai suvokia Lietuvos specialiosios pedagogikos darbuotojai, ypač ŠPI Specialiosios pedagogikos fakulteto specialistai. Dabar daug kas daroma valstybės mastu, aktyviai talkina visuomeninės organizacijos, taigi stengiamasi kuo greičiau teigiamai įveikti šią opią problemą.

Tobulinant sutrikusio psichofizinio vystymosi bei neįgalių vaikų ugdymą, ypač svarbu nuosekliai, racionaliai nagrinėti integruoto ugdymo problemas.

Ilgą laiką Lietuva buvo izoliuota nuo Vakarų pasaulio, dėl to sutrikusio vystymosi vaikų, paauglių ir suaugusiųjų integruoto ugdymo klausimais atsilikta nuo Vakarų Europos valstybių, Amerikos ir kitų šalių. Lietuvai atkūrus nepriklausomybę ir valstybingumą, susidarė palankios sąlygos tiesiogiai susipažinti su tuo, kas kitur pasiekta teoriniu ir praktiniu požiūriu, kaip tvarkomi specialiųjų poreikių vaikų ir suaugusiųjų integruoto auklėjimo bei mokymo reikalai JAV, Kanadoje, Anglijoje, Švedijoje ir kitose Vakarų Europos šalyse. Diegti integruoto ugdymo idėją Lietuvoje ypač padėjo APPLE draugijos veikla, nuo 1990 m. jos organizuojami vasaros pedagogų kursai ir kitos veiklos formos. Nuo 1992 m. ŠPI Specialiosios pedagogikos fakultete pagal TEMPUS programą (temos moksl. vadovas prof. J. Ambrukaitis), bendraujant su Mančesterio universitetu bei Grenoblio pedagogine akademija, nagrinėjama nauja pedagogų, dirbančių su sutrikusio vystymosi vaikais, darbo rengimo sistema.

Pastaruoju metu vis mažiau abejojama integruoto ugdymo idėjos pranašumu bei jos perspektyvomis Lietuvoje. Įtvirtinti šią idėją reikalauja specialiosios pedagogikos paskirtis ir pasaulinė patirtis, paprastas žmoniškumas, pats pedagoginis procesas, humanizacija. O kad visuomenė sutrikusio vystymosi vaikus, paauglius ir suaugusiuosius suprastų, priimtų, laikytų juos savo dalimi, ji neturi nuo jų atsiriboti, jų izoliuoti ar nuo jų izoliuotis. Tai labai svarbu mūsų šaliai. Bet buvę karai, deportacijos, žmogaus nuvertinimas – visa tai negalėjo suformuoti visos visuomenės teigiamos pažiūros į šiuos vaikus. Dar nesame pasiekę, kad normaliai besivystantys bendraamžiai į specialiųjų poreikių vaikus žiūrėtų kaip į lygiaverčius. Betgi turime to

siekti. Respublikos specialiosios mokymo ir auklėjimo įstaigos turėjo ir dabar tebeturi daug kitų privalumų, tačiau savo auklėtinius laikydamos pernelyg izoliuotus, tuo kartais sudarydamos šiltnamio gyvenimo sąlygas, noromis nenoromis formuoja savo auklėtiniams ne tikrą, o iškreiptą realaus pasaulio vaizdą; antra vertus, kai specialiųjų poreikių auklėtiniai būna vien tik specialiosiose mokymo ir auklėjimo, globos įstaigose, jie ne tik patys tolsta nuo gyvenimo realijų, bet ir visuomenė vis labiau nuo jų atitolsta. Taigi, viena, specialiosios auklėjimo, mokymo ir globos įstaigos rengia specialiųjų poreikių vaikus socialinei darbinei adaptacijai, integracijai; antra vertus, ji pati tam tikra prasme tampa šių asmenų socialinės adaptacijos bei integracijos kliūtis. Tai ir yra viena iš tų svarbių priežasčių, dėl kurių Lietuvoje, atsižvelgiant į kitų šalių pavyzdį, būtina pereiti prie specialiųjų poreikių vaikų, paauglių ir suaugusiųjų integruoto ugdymo. Gera parengtas integruoto ugdymo intensyvinimas turėtų padėti spręsti socialinės adaptacijos, integracijos problemas.

Įgyvendinant specialiųjų poreikių vaikų, paauglių ir suaugusiųjų integruoto mokymo idėją, labai svarbu atsižvelgti į vidinių ryšių veiksmų sąlygojamus pedagogikos dėsningumus. Vienas iš jų yra nusakomas taip: pedagoginio proceso uždaviniai, turinys, metodai bei formos priklauso ne tik nuo visuomenės poreikių, bet ir nuo sąlygų, kuriomis vyksta šis procesas. Taigi turime nuodugnai ir mokslškai nagrinėti specialiosios pedagogikos, psichologijos, sociologijos, medicinos klausimus, susijusius su specialiųjų poreikių vaikų, paauglių ir suaugusiųjų integruotu ugdymu bendrojo tipo auklėjimo bei mokymo, globos įstaigose, taip pat su koreguojamojo ugdymo efektyvumu specialiosiose mokymo ir auklėjimo bei globos įstaigose.

Nėra abejonės, jog specialiųjų poreikių vaikai ir suaugusieji turėtų būti mokomi ir auklėjami remiantis mokslinių tyrimų duomenimis, atskleidžiančiais šių asmenų potencialias psichofizinio vystymosi, jų pasirengimo socialiniam gyvenimui galimybes. Nors šis klausimas ne kartą jau keltas (1969, 1994), bet norėtųsi dar kartą tai akcentuoti.

Šiuo metu, kai siekiama pereiti prie specialiųjų poreikių vaikų integruoto ugdymo sistemos, norint ją sėkmingai realizuoti Lietuvoje įgyvendinant švietimo reformą, itin svarbūs specialiosios pedagogikos ir psichologijos mokslo tyrimai. Organizuoti ir tobulinti šiuos mokslo tyrimus – valstybinė problema. Tačiau specialiosios pedagogikos, psichologijos, specialiųjų poreikių asmenų socialinės adaptacijos ir kiti šios srities mokslo tyrimai, atliekami Šiaulių pedagoginio instituto Specialiosios pedagogikos fakultete ir kitose Lietuvos mokslo bei mokymo įstaigose ar kitur, šiuo metu nėra koordinuojami. Ši problema turėtų rūpėti tiek Švietimo ir mokslo, tiek Socialinės ir darbo apsaugos, tiek Sveikatos apsaugos ministerijoms, pagaliau Lietuvos mokslo tarybai.

Tikslinga būtų įkurti Lietuvoje specialiosios pedagogikos mokslo tyrimo centrą (arba specialiosios pedagogikos mokslo tyrimo sektorių), kuris

rūpintųsi specialiosios pedagogikos, specialiosios psichologijos tyrimais, specialiųjų poreikių vaikų mokymo ir auklėjimo organizavimu, jų rengimu socialinei darbinei adaptacijai, mokslo tyrimų eiga ir jų koordinavimu. Toks mokslo tyrimo centras turėtų koordinuoti specialiosios pedagogikos mokslo tyrimus. Tokį centrą būtų racionalu steigti toje mokymo ar mokslo tyrimo įstaigoje, kurioje susikongregavęs specialiosios pedagogikos mokslo potencialas.

Kadangi Šiaulių pedagoginiame institute yra pakankamai aukštos kvalifikacijos šios srities specialistų, Specialiosios pedagogikos fakultete rengiami specialiųjų poreikių vaikams pedagogai ir sukaupta nemaža pedagoginio bei mokslo tiriamojo darbo patirtis gvildenant mokymo, auklėjimo, socialinės adaptacijos ir integracijos problemas, būtų pravartu tokį specialiosios pedagogikos mokslo tyrimo centrą (sektorių) įsteigti prie Šiaulių pedagoginio instituto. Be abejo, toks specialiosios pedagogikos mokslo tyrimo centras (sektorius), įsteigtas prie Šiaulių pedagoginio instituto, turėtų savo veiklą derinti su Kultūros, Švietimo ir mokslo, Socialinės ir darbo apsaugos, Sveikatos apsaugos ministerijomis bei Lietuvos mokslo taryba.

SPECIAL EDUCATION IN LITHUANIA

Summary

Education, social adaptation and integration of persons with psychic and physical impairment is an urgent and complex problem from the theoretical and practical point of view all over the world and in Lithuania as well. At the beginning of the 19th century, Lithuania started organizing special education of the deaf. Since then we have achieved good results in establishing different shelters and special educational institutions. There are a lot of specialized educational and shelter institutions for preschoolers, school age children and adults with various developmental impairment. We do understand that teaching and training persons with special needs in special education institutions is not the best way to get them ready to adapt into society, but it does not mean that implementation of integrated education demands rejecting everything positive that has already been achieved in special education in Lithuania. During the Soviet period, children with moderate and severe impairment of intellect – imbecile and idiot level – were not sufficiently brought up or trained in the institutions of the Lithuanian Ministry of Social Insurance. During the last three years the attitude towards this category of children has changed essentially. Special education teachers of Lithuania are trying to do their best to study the experience of their colleagues abroad (those of the USA, Canada, Great Britain, Germany, Sweden, Norway and Denmark). It is a pity that we are forced to admit that opportunities for this kind of study are still very limited. A positive exception to this has been the contribution of the specialists from Manchester Metropolitan University (TEMPUS program) and the A.P.P.L.E. association which has been organizing summer courses for the past three years.

LITERATŪRA

1. Ališauskas A. Vaikų vystymosi sutrikimų diagnostika: Mokymo priemonė. Šiauliai, 1992. 117 p.
2. Ambrukaitis J. Specialiojo švietimo kryptys // Vaikų, turinčių specialiųjų mokymo poreikių, ugdymas: teorija ir praktika. Šiauliai, 1995. P. 10–14.

3. Anomalių vaikų ugdymas ir auklėjimas / Ats. red. V. Karvelis. Šiauliai, 1975. 124 p.
4. Avižonis P. Aklųjų globa kitur ir pas mus. Kaunas, 1923. 32 p.
5. Bagdonas A., Dobrovolskaitė D., Giedrienė R., Karvelis V. ir kt. Specialaus ugdymo metmenys // Socialinės rehabilitacijos organizaciniai aspektai / Sud. A. Bagdonas. Vilnius, 1994. P. 16–51.
6. Bindokienė D. Už slaptų durų // Draugas. 1933 11 11. Nr. 216.
7. Budrienė M. Iš Lietuvos sveikatos apsaugos istorijos. Vilnius, 1992.
8. Garšvienė A., Ivoškuvienė R. Logopedija. Vadovėlis specialiosios pedagogikos fakultetų studentams. Kaunas, 1993. 320 p.
9. Jonaitis M. Vaikų defektingumas // Švietimo darbas. Klaipėda, 1930. P. 388–396.
10. Karvelis V. Anomalių vaikų mokymas Tarybų Lietuvoje. Vilnius, 1969. 232 p.
11. Karvelis V. Anomalūs vaikai. Vilnius, 1979. 100 p.
12. Karvelis V. Anomalus vaikas - šeima - mokykla. Kaunas, 1979. 154 p.
13. Karvelis V. Anomalių vaikų mokymas ir auklėjimas. Vilnius, 1981. 40 p.
14. Karvelis V. Anomalūs vaikai ir jų socialinės sąlygos šeimoje. Vilnius, 1984. 335 p. (Brailio raštu).
15. Karvelis V. Defektologijos problemos laukia sprendimo // Tėvynės šviesa. 1990.
16. Karvelis V. Lietuvos defektologijos kūrėjas // Jonas Laužikas: asmenybė ir darbai. Straipsnių rinkinys / Sud. P. Dereškevičius. Kaunas, 1991. P. 22–29.
17. Karvelis V. Anomalus vaikas ir visuomenė // Lietuvių katalikų mokslo akademijos XV Suvažiavimo tezės. Vilnius, 1991. P. 44–45.
18. Karvelis V., Jackūnas Ž., Vaitkevičius J. Dėl specialiosios pedagogikos mokslinio tiriamojo darbo ir jo koordinavimo // Specialiųjų poreikių asmenų integracija. Mokslinės konferencijos tezės / Red. kolegija: A. Ališauskas, J. Ambrukaitis (ats. red.), I. Gailienė, A. Garšvienė, V. Karvelis. Šiauliai, 1993. P. 75–76.
19. Karvelis V. Ypatingas vaikas ir visuomenė // Mokykla. 1992. Gegužė. P. 5–6.
20. Karvelis V. Specialioji pedagogika ir jos perspektyvos. Chicago, 1993. 129 p.
21. Karvelis V. Asmenų su vystymosi negaliomis specialus mokymas, jų rengimas gyvenimui Lietuvoje // Lietuvių katalikų mokslo akademijos XVI Suvažiavimo pranešimų tezės. Kaunas, 1994. P. 58–59.
22. Karvelis V. Sutrikusio vystymosi asmenų korekcinis ugdymas ir jų socialinė adaptacija bei integracija Lietuvoje // Edukologija. Kaunas, 1994. P. 37–47.
23. Karvelis V. Sutrikusio vystymosi asmenų korekcinio ugdymo ir jų socialinės adaptacijos tyrimas // Vaikų, turinčių specialiųjų mokymosi poreikių, ugdymas. Šiauliai, 1995. P. 108–110.
24. Laužikas J. Defektingi bei atsilikėliai vaikai ir privalomas mokymas // Švietimo darbas. Klaipėda, 1929. Nr. 11. P. 1070–1084.
25. Laužikas J. Kauno miesto psichiškai atsilikę vaikai // Mokykla ir gyvenimas. 1932. Nr. 10–12. P. 444–448.
26. Laužikas J. 10000 nenormalių vaikų laukia auklėjimo // Lietuvos žinios. 1936. Lapkričio 10.
27. Laužikas J. Kas yra nenormalus vaikas // Tautos mokykla. 1936. Nr. 9.
28. Laužikas J. Mokinių mokslumas ir psichinis nenormalumas // Tautos mokykla. 1936. Nr. 12–13. P. 281–285.
29. Laužikas J. Nenormalių vaikų būklė ir švietimas // Tautos mokykla. 1936. Nr. 24. P. 577–581.
30. Laužikas J. Psichinio nenormalumo priežastys // Tautos mokykla. 1936. Nr. 14–15. P. 312–219.
31. Laužikas J. Die Bedeutung der Bewegung im Bildungsgeschehen. Psychologisch - pädagogische Grundlagen des bewegten Unterrichts mit besonderer Berücksichtigung der Heilpädagogik. Vilnius, 1940. 168 p.
32. Laužikas J. Mokinių valios ugdymo bruožai. Vilnius, 1965. 359 p.
33. Laužikas J. Mokinių pažinimas ir mokymo diferencijavimas. Kaunas, 1974. 203 p.
34. Lazersonas V. Defektingi vaikai ir jų auklėjimas // Švietimo darbas. 1927. Nr. 7. P. 621–635.

35. Lazersonas V. Psichiniai vaikų trūkumai ir auklėjimo uždaviniai // Mokykla ir gyvenimas. 1922. Nr. 7. P. 1–10.
36. Lazersonas V. Šis tas iš gydamosios pedagogikos // Aklųjų dalia. Kaunas, 1932. P. 12–13.
37. Marcinkus J. Aklumo plitimas ir aklieji pirmojo (1935) visuotinio aklųjų surašymo duomenimis. Kaunas, 1937. P. 22.
38. Mokinių atrinkimas į pagalbines mokyklas / Sud. ir red. J. Laužikas. Vilnius, 1974. 143 p.
39. Moksleivių nepažangumo moksle medicininiai ir socialiniai higieniniai aspektai / Sud. ir red. V. Kviklys ir B. Jurevičius. Vilnius, 1974. 84 p.
40. Mūsų kurtieji nebyliai. Kaunas, 1940. 30 p.
41. N[e m e i k š a] J. Vilniaus aklųjų mokyklos organizatorė // Aklųjų dalia. Kaunas, 1939. P. 25–26.
42. N u r o w s k i E. Początki instytutu głuchoniemych w Wilnie // Z nad Wilii. Wilno, 1991 08 18–08 31.
43. S m a l s t y s A. Dėl psichiškai defektingųjų sterilizavimo // Naujoji Romuva. 1934. Nr. 17. P. 338–360.
44. Strolaitė S. Specialiųjų poreikių vaikų ugdymo organizavimas Lietuvoje // Vaikų, turinčių specialiųjų mokymo poreikių, ugdymas: Teorija ir praktika. Šiauliai, 1995. P. 185.
45. Strolaitė S. Specialiųjų vaikų ugdymo organizavimas Lietuvoje // Pedagogas. 1995. Sausio 25. P. 4.
46. Sutrikimų klasifikacija. Patvirtinta Lietuvos Respublikos ŠMM specialiojo ugdymo ekspertų komisijos 1995 m. birželio 13 d. nutarimu Nr. 4 / Ats. red. ir žodynėlio aut. A. Bagdonas. Vilnius, 1995. 32 p.
47. Š u r k u s J. Psichikos susirgimai XVI–XVII a. Lietuvoje paplitusiuose „žolynuose“. Kaunas, 1965. P. 41–42.
48. T a m o š i ū n i e n ė L. Apie vaikus su klausos sutrikimais. Kaunas, 1981. 96 p.
49. Tarptautinė ligų ir problemų, susijusių su sveikata, klasifikacija [TLK] - 10. Statistinis variantas. V skyrius. Psichikos ir elgesio sutrikimai F 00 - F 99. Pasaulinė Sveikatos Organizacija. Ženeva, 1992–Vilnius, 1995.
50. Tautinė mokykla. Lietuvos specialiųjų (vaikų su vystymosi sutrikimais) mokyklų koncepcija / Ats. red. V. Karvelis. Šiauliai, 1989. 44 p.
51. T u m a s J. Prietariai ir burtai // Viltis. 1909. Nr. 133. P. 3.
52. T o l o č k a V. Lietuvos aklųjų švietimo raida iki 1940 metų. Pedagogikos mok. kand. disertacija (Vilniaus universitetas). Vilnius, 1992. 142 p. (Rankraštis).
53. V a b a l a s - G u d a i t i s J. Atsilikėliai vaikai // Lietuviškoji enciklopedija. Kaunas, 1933. T. 1. P. 1515–1516.
54. V a b a l a s - G u d a i t i s J. Psichinio nenormalumo sąvoka ir kriminologinė normų reikšmė // Kriminalistikos žinynas. 1938. Nr. 22. P. 165–170.
55. V a i č i ū n a s V. Mikiėjimas // Mokykla ir gyvenimas. 1932. Nr. 1. P. 19–24.
56. Vaikų vystymosi sutrikimai / Sud. ir red. J. Laužikas, J. Ūnčiūrys. Kaunas, 1978. 176 p.
57. К а р в е л и с В. Социально-трудовая адаптация выпускников специальных школ (На материале Литвы). Шяуляй, 1987. 365 с.
58. К а р в е л и с В. Социально-трудовая адаптация выпускников специальных школ (На материале Литовской ССР). Автореф. дисс. на соискание учен. степ. доктора педагогических наук. Москва, 1987. 36 с.
59. Л а у ж и к а с Й. П. Очерки по воспитанию воли учащихся (На материале исследования развития и воспитания воли учащихся младших классов вспомогательной школы). Автореф. дисс. на соискание учен. степ. доктора педагогических наук / Вильнюсский гос. ун-т им. В. Капсукаса. Вильнюс, 1967. 64 с.
60. М а й о р Ф. Одна десятая человечества // Курьер ЮНЕСКО. 1981. Февраль.

PROF. JONAS AMBRUKAITIS, Šiauliai

SPECIALIŲJŲ POREIKIŲ VAIKŲ INTEGRUOTO UGDYMO PRIELAIDOS

Įvairiose šalyse specialiųjų poreikių vaikai ugdomi:

- a) individualiai integruojant įprastoje bendrojo lavinimo mokyklos klasėje,
- b) integruojant specialią klasę bendrojo lavinimo mokykloje,
- c) specialiojoje mokykloje.

Pirmuoju atveju kalbama apie visišką integraciją, antruoju – apie lokalinę arba dalinę integraciją.

Pedagoginė (mokyklinė) integracija suprantama kaip procesas, kuriuo siekiama ne tik sudaryti galimybę mokytis bendrojo lavinimo mokykloje kuo didesniai skaičiui vaikų, turinčių specialiųjų poreikių, bet ir priartinti jų mokymą prie bendrojo lavinimo mokyklos turinio ir įtraukti juos į visą mokyklos popamokinį (užklasinį) gyvenimą, garantuoti jiems specialią pedagoginę, socialinę, psichologinę, medicininę paramą.

Išsivysčiusiuose kraštuose šitai daroma jau seniai. Pavyzdžiui, Jungtinėse Amerikos Valstijose apie 12% mokyklinio amžiaus vaikų priskiriama specialiųjų poreikių vaikų grupei, iš kurių 70–80% turi nežymių sutrikimų. Šie vaikai gali mokytis bendroje, įprastoje klasėje, ypač tie, kurie turi nedidelių fizinių negalių ir neryškių kalbos sutrikimų. Bendroje klasėje mokomi, t.y. visiškai integruojami, ir regėjimo trūkumų turintys vaikai, tačiau jie dar papildomai mokomi specialiai jiems įrengtoje klasėje. Sutrikusio elgesio, sutrikusios klausos ir sutrikusio intelekto vaikai dažniausiai mokomi atskirose bendrojo lavinimo klasėse arba individualiai. Nežymaus protinio atsilikimo vaikai, ypač tie, kurie lankė ikimokyklinę įstaigą, kartais mokomi ir įprastoje klasėje. Integracijos tikslų siekiama organizuojant bendrus žaidimus, bendrą maitinimą ir pan. Svarbiausia, pedagogų nuomone, kad vaikai gyvena ne internate, o pas tėvus.

Ilgą ir turiningą vaikų, turinčių vystymosi trūkumų, ugdymo istoriją turi Prancūzija. Pakanka pasakyti, jog tarp ryškiausių specialiosios pedagogikos

pradininkų visada minimos prancūzų psichiatrų Filipp Pinel ir Žan Itar, daktarų Žan-Etjen-Dominik Eskird ir Eduard Segen pavardės. Nepaprastai įdomi, o kartu ir racionali, pamokanti dabartinė šios šalies specialiųjų poreikių vaikų ugdymo sistema. Joje integracijai, mūsų akimis žiūrint, skiriamas saikingas dėmesys. Kas mums, stebintiems iš šalies, pirmiausia krinta į akis Prancūzijoje, – tai patikima specialiųjų poreikių vaikų apskaita, gerai sutvarkyta specialistų rengimo ir jų kvalifikacijos kėlimo sistema, turtinga mokyklų materialinė bazė, humaniškas požiūris į vystymosi sutrikimų turintį vaiką.

Pagal sutrikimo pobūdį pradinėse mokyklose didžiausią dalį sudaro sutrikusio intelekto vaikai, kitą grupę – sutrikusios motorikos vaikai, trečioje vietoje – kurtieji, ketvirtoje – neprisigirdintieji, penktoje – silpnaregiai ir t.t.

Prancūzijoje, kaip ir kitose šalyse, labiausiai skatinama ir vertinama integracija, kai specialiųjų poreikių vaikas priimamas tiesiai į bendrojo lavinimo tipo klasę, bet pradinėse mokyklose steigiamos ir specialiosios klasės vaikams, turintiems fizinių, sensorinių ar protinio vystymosi trūkumų. Šių klasių tikslas – sudaryti sąlygas specialiųjų poreikių vaikui visiškai ar iš dalies mokytis pagal bendrojo lavinimo mokyklos programas. Na, o specialiojoje klasėje gali mokytis bet kuris vaikas, pajėgiantis suvokti ir vykdyti mokinio elgesio taisykles, turintis nors minimalių gebėjimų bendrauti.

Kitoje Europos valstybėje – Didžiojoje Britanijoje jau prieš šimtą metų (1891) buvo pasakyta, kad sutrikusio vystymosi vaikai turi teisę mokytis bendrojo lavinimo mokykloje, tačiau tikra revoliucija ten prasidėjo apie 1970 metus. Šalyje kilusi diskusijų banga specialiojo ugdymo klausimais iškėlė daug įvairių idėjų, iš kurių didžiausio visuomenės pritarimo ir palankumo sulaukė WARNOCK grupės 1978 m. suformuluotas iš esmės naujas požiūris į švietimą: populiariai tariant, buvo teigiama, jog tikrasis švietimas yra ne tai, ką vaikui duodame, bet tai, ko reikia. Atsirado naujas terminas „specialieji švietimo poreikiai“ (*Special education needs*).

WARNOCK ataskaitoje buvo ypač svarbi dalis apie vaiko tyrimą (įvertinimą). Joje teigiama, jog tiriant vaiką svarbu laikytis tam tikros veiksmų sekos: iš pradžių vaiko mokytojas fiksuoja sunkumus ir bando juos įveikti pats. Jei rezultatai prasti, kreipiamasi į specialųjį pedagogą, su kuriuo kartu sudaromas veiklos planas ir vėl dirbama. Vėl kruopščiai fiksuojami vaiko darbo rezultatai, jie analizuojami. Jei ir vėl poslinkiai per menki, kreipiamasi į mokyklos direktorių, pranešama tėvams, kad vaikas turi mokymosi sunkumų. Direktorius turi teisę pasitelkti įvairius specialistus ir įrašyti vaiką į turinčių mokymosi sunkumų mokinių įskaitą – užvedama mokiniui speciali byla. Šie pirmieji vaiko tyrimo etapai yra ir diagnostika, ir ugdymas kartu. Tai vientiso, neizoliuoto proceso dvi dalys. Šis konceptualus požiūris į vaiko tyrimą leido suformuluoti ir naują sunkumų sampratą. Mokytojas, pradėjęs laikytis šio požiūrio, sako, jog ne tik vaikas turi mokymosi sunkumų, bet ir jis turįs problemų su šiuo vaiku, taigi problema, jei ir ne visiškai, tai nors iš dalies perkeliama nuo vaiko ant savo pečių.

Mūsų šalyje vaikų, turinčių vystymosi sutrikimų, reali integracija į bendrojo ugdymo ikimokyklinės įstaigas ir bendrojo lavinimo tipo mokyklas prasidėjo neseniai – priėmus „Lietuvos Respublikos švietimo įstatymą“ (1991) bei parengus „Lietuvos švietimo koncepciją“ (1992), nors pagrindinės specialiojo švietimo reformos idėjos buvo iškeltos rengiant „Ikimokyklinio amžiaus vaikų su vystymosi sutrikimais ugdymo koncepciją“ ir „Lietuvos specialiųjų (vaikų su vystymosi sutrikimais) mokyklų koncepciją“ (Tautinė mokykla, I. Mokyklų tipų koncepcijų projektai. Kaunas, 1989. P. 138–160, 161–202). Tiesa, tada specialiojo švietimo reforma buvo suvokiama kaip ikimokyklinio amžiaus sutrikusio vystymosi vaikų ugdymo įstaigų tobulinimas, tačiau darbo grupės, rengusios koncepcijos projektus, greitai įsitikino, jog tiek specialioji pedagogika, „kaip bendrosios pedagogikos mokslo šaka, tiek specialiosios mokymo bei auklėjimo įstaigos, kaip bendrojo lavinimo mokyklos sudėtinė grandis, iš dalies pasižymi tais pačiais trūkumais, kaip ir visa švietimo sistema: per dideliu centrizmu, turinio internacionalizavimu, dehumanizavimu, konformizmu, tvirtų dorovinių pagrindų nebuvimu“ (p. 165). Vadinasi, jau pačioje reformos pradžioje buvo aišku, jog specialiojo švietimo reforma turi vykti kartu su visa Lietuvos švietimo reforma. Minėtuose specialiosios švietimo reformos koncepcijų projektuose suformuluotos ir pagrindinės specialiųjų poreikių vaikų integruoto ugdymo idėjos, kurios netrukus įgijo prioritetinį pobūdį, o priėmus švietimo įstatymą – ir teisinį pagrindą. Spartus mokinių skaičiaus mažėjimas specialiosiose mokyklose (nuo 8933 – 1990 m. iki 5837 – 1993 m.) rodo, jog integruoto bei decentralizuoto ugdymo principai pripažįstami ir *de jure*, ir *de facto*. Tačiau šie specialiojo švietimo sistemos pokyčiai daugiau rodo išorinius reformos procesus. Gilieji, vidiniai reformos procesai, keičiantys požiūrius, nuostatas, ugdymo tikslus ir turinį, gal nėra tokie pastebimi, tačiau jie vyksta, teikdami optimizmo ir vilčių: rengiamos adaptuotos ugdymo programos, leidžiami nauji specialiųjų mokyklų vadovėliai, atitinkantys švietimo reformos nuostatas. Specialiosiose mokyklose kaupiama patirtis, kaip ugdyti vaikus, turinčius vidutinį ir žymų intelekto sutrikimą. Iš esmės pertvarkytas specialiųjų pedagogų rengimo turinys. Tolesnė specialiojo švietimo reformos raida sietina su šių problemų sprendimu:

1. SPECIALIOSIOS PAGALBOS TEIKIMO BENDROJO UGDYMO ĮSTAIGOSE FORMAVIMAS.

Pirmieji žingsniai jau žengti: bendrojo lavinimo mokyklose vis dažniau sutinkami specialieji pedagogai ir specialiųjų mokymo poreikių koordinatoriai.

Specialieji pedagogai turėtų:

a) mokėti ištirti, pažinti specialiųjų poreikių vaikus, žinoti naujausią informaciją specialaus ugdymo klausimais,

b) turėti įgūdžių ir mokėjimų tokius vaikus mokyti, dirbti su jais.

Svarbiausios specialiojo pedagogo funkcijos būtų:

a) kaupti informaciją,

- b) konsultuoti kitus pedagogus, dalytis savo patirtimi,
- c) bendradarbiauti su mokytojais, kartu stebėti ir vertinti mokinių mokymosi sunkumus,
- d) konsultuoti tėvus,
- e) rengti individualias programas, padėti jas vykdyti,
- f) dalyvauti formuojant naują visuomenės požiūrį į specialiųjų poreikių vaikus,

g) bendradarbiauti su kitomis pagalbą teikiančiomis organizacijomis.

Pedagogas koordinatorius nebūtinai turi būti specialusis pedagogas. Jo funkcijos tokios:

a) vykdyti valstybinę ir vietinę integruoto mokymo politiką,

b) koordinuoti mokyklos vadovų, pedagogų, tėvų, mokinių, specialiojo ugdymo tarnybų veiklą, teikti pagalbą (konsultuoti, keisti arba rengti programas, pritaikyti mokomąją medžiagą ir t.t.) specialiųjų poreikių vaikams.

Taigi bendrojo lavinimo mokyklai nepakanka turėti pritaikytas (individualias, modifikuotas, adaptuotas) programas. Reikia, kad mokinyms, mokymasis pagal vieną ar kitą programą, darytų pažangą. Tuo tikslu programos turinys, mokymo būdai ir metodai, materialinė bazė, mokomosios užduotys, mokinių vertinimo kriterijai ir metodai individualizuojami, t.y. iš esmės visas darbas su specialiųjų poreikių vaiku daugiau ar mažiau prastinamas, keičiamas, tenkinant individualius jo poreikius. Todėl mokyklos vadovų, mokytojų darbe svarbią vietą turėtų užimti vaikų, turinčių specialiųjų poreikių, problemos (mokytojai domisi šiais vaikais, kelia kvalifikaciją, pritaiko jiems mokymo turinį, patalpas, priemones), į šių vaikų ugdymo procesą ir apskritai į mokyklos gyvenimą įjungiami tėvai ir t.t. Vakarų šalių patirtis rodo, jog yra tik bendra integracijos filosofija, bet nėra nei universalių integracijos būdų, nei vienodų, tinkamų visiems atvejams integracijos kelių: kiekvieno neįgalaus vaiko ugdymas kartu su sveikaisiais bendraamžiais esti unikalus, nepakartojamas, individualus, o šių dalykų nepakankamas įvertinimas gali atsigręžti prieš patį vaiką, kuriam norima padėti: vietoj laukiamos integracijos tebus nepageidaujama asimiliacija, ignoruojant objektyviai egzistuojančią negalę.

Papildomos pedagoginės pagalbos teikimas mokymosi sunkumų turintiems vaikams Lietuvos bendrojo lavinimo mokykloje nėra iš esmės naujas dalykas. Štai profesorius J.Laužikas 1974 m. išleistoje knygoje „Mokinių pažinimas ir mokymo diferencijavimas“ rašė, jog „ne visi vaikai ateina į mokyklą jau subrendę mokytis“ (1, 483). Tai vaikai, turintys kalbos, regėjimo, klausos, intelekto vystymosi trūkumų. Tai lėtesnio vystymosi, taip pat infantiliški, asteniški, pedagogiškai apleisti, charakterio sutrikimų bei kitokių negalių turintys vaikai. Šių vaikų bendrojo lavinimo mokykloje visada buvo ir yra nemažai. Išsamiai apibūdinęs minėtas vaikų grupes, J.Laužikas teigė, jog visi jie, „nepaisant jų individualių bei išsivystymo ypatybių, turi vykdyti bendruosius mokymo uždavinius“ (1, 483). Taigi, jau prieš 20 metų,

kai Vakarų Europos šalyse buvo karštai diskutuojama apie specialiųjų poreikių vaikų integraciją, Lietuvoje vaikai, turintys mokymosi sunkumų, buvo mokomi bendrojo lavinimo mokykloje, taikant diferencijuoto ir individualaus mokymo principus (4). Šiuo metu daugelyje Vakarų Europos valstybių jau nusistovėjusi ir taikoma kelių lygmenų pagalba mokymosi sunkumų turintiems vaikams. Pavyzdžiui, Didžiojoje Britanijoje skiriama šešių lygmenų pagalba.

1. Jei mokymosi sunkumai nežymūs, jie įveikiami įprastoje klasėje, diferencijuojant mokymo medžiagą ir individualizuojant mokymo metodiką.

2. Jei mokymosi sunkumai dideli, tačiau dirbama dar be pašalinės pagalbos, tai mokiniui užvedamas specialus sąsiuvinis, kuriame kaupiami duomenys apie jį, sudaroma individuali mokymo programa.

3. Jei mokinys pažangos nedaro, mokykla kreipiasi į Švietimo skyrių, kuris formaliai įjungiamas į mokinio mokymo kontrolę. Oficialiai mokinys ištiriamas.

4. Šiame etape mokinys formaliai įteisinamas į kategoriją vaikų, kurie turi specialiųjų mokymosi poreikių (Statement of SEN). Mokinys toliau lieka bendrojo lavinimo mokykloje, bet papildomą pagalbą jam teikia specialaus ugdymo tarnybos (centrai).

5. Penktojo lygmens pagalba panaši kaip ir 4-ojo lygmens, tik ji intensyvesnė ir platesnė.

6. Šeštojo lygmens pagalba paprastai teikiama specialiojoje mokykloje, bet ir šiems vaikams sudaroma galimybė šiek tiek laiko praleisti bendrojo lavinimo mokykloje.

Reikia pasakyti, jog nė viename iš pirmųjų specialiosios pagalbos teikimo būdų (lygmenų), kurie taikomi bendrojo lavinimo mokykloje, net neužsimenama apie vaiko perkėlimą į specialią klasę.

2. SPECIALIOJO UGDYMO VALDYMAS

Priėmus Lietuvos Respublikos „Švietimo“ ir „Invalidų socialinės integracijos“ įstatymus, parengtas ir patvirtintas tik vienas poįstatyminis dokumentas – „Specialiosios pagalbos teikimo specialiųjų poreikių vaikams bendrojo ugdymo įstaigose“, o panašių instrukcijų, metodinių rekomendacijų, nuostatų, programų būtina turėti dešimtis. Jų rengimo, šio darbo koordinavimo turėtų imtis Švietimo ir mokslo bei Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos, tačiau jose tokio pobūdžio darbams specialistų akivaizdžiai nepakanka. Neturint reikiamų valdymo taisyklių, visuotinai priimtinių veiklos normų, nuostatų stabdomi integracijos procesai, viso mokyklinio specialiojo ugdymo pertvarka. Dar vienas valdymo sistemos faktorius, turintis tiesioginės įtakos specialiojo švietimo pertvarkai, – valdymo aparato specialistų kvalifikacija. Ne prabanga, o būtinybė būtų kiekviename švietimo skyriuje turėti inspektorius, atsakingą už specialiųjų poreikių vaikų ugdymą. Tokiems ins-

pektoriaus parengti pakaktų intensyvių kvalifikacijos kėlimo kursų. Dabar šios grandies specialistų nėra, o be jų specialiojo švietimo ateitis sunkiai prognozuojama.

3. HUMANIŠKO POŽIŪRIO Į ASMENIS, TURINČIUS NEGALĘ, FORMAVIMAS

Ne paslaptis, jog mūsų visuomenėje nyksta altruizmas, empatija. Gyventi žmogui, turinčiam negalę, tokioje visuomenėje darosi vis sunkiau, tačiau nors ir ne itin palankus bendras fonas, nesunku įžvelgti, kad viešojo nuomonė keičiasi į gera. Apie žmones, turinčius vienokią ar kitokią negalę, nemažai kalbama ir rašoma. Yra televizijos laida „Svetimo skausmo nebūna“, radijo laida „Pabūkime kartu“, leidžiami laikraščiai (Invalidų draugijos laikraštis „Bičiulystė“, Kurčiųjų draugijos laikraštis „Akiratis“) ir žurnalai (Aklųjų ir silpnaregių sąjungos žurnalas „Mūsų žodis“, žurnale „Sveikata“ skyrelis „Renkuosi gyvenimą“) ir kt. Apie negalių kamuojamus žmones taip pat rašo „Respublika“, „Diena“, „Lietuvos aidas“ bei kiti leidiniai. Tai didelės svarbos darbas, formuojantis humanišką požiūrį į asmenis, turinčius negalę, padedantis spręsti opiausias jų gyvenimo problemas. Toks visuomenės švietimas – būtina specialiųjų poreikių vaikų ugdymo sistemos funkcionavimo grandis. Be bendrosios informacijos, tinkančios visiems, ateityje šis darbas galėtų būti labiau diferencijuojamas, atsižvelgiant į visuomenės interesus. Pavyzdžiui, gerai būtų turėti specialią programą jauniems tėvams, auginantiems sutrikusio intelekto vaikus. Speciali programa turėtų būti parengta ir toms šeimoms, kuriose vaikai neturi palankių emocinių bei socialinių sąlygų (kur dažnai girtaujama, kur taikomas smurtas, prievarta, kur nepilnavertės motinos ir pan.). Naujo, humaniško požiūrio į vaiką, turintį specialiųjų poreikių, formavimas remiasi „Lietuvos švietimo koncepcija“, taip pat „Invalidų integracijos įstatymu“, tačiau šis procesas galėtų būti spartesnis, jei specialistai (pedagogai, psichologai) glaudžiau bendradarbiautų su visuomeninėmis organizacijomis, ypač su tokiomis įtakingomis įstaigomis, kaip „Viltis“ ir „Caritas“. Per paskutiniuosius dvejus trejus metus ryškiai pakito terminologija, apibūdinanti specialiųjų poreikių vaikus: nors ji dar tobulinama, tačiau jau ne tokia mediciniška, kokia buvo anksčiau. Vis rečiau besakoma „defektologija“, „defektyvus vaikas“ arba „anomalus vaikas“ ir pan. Tai ir naujo požiūrio į neįgalius vaikus išraiška. Šia prasme mūsų visuomeni, ypač pedagogams, didžiulį poveikį padarė ir tebedaro įvairūs kursai, konferencijos, stažuotės užsienyje. Negalima nepasidžiaugti, jog net kunigų seminarijose būsimieji kunigai supažindinami su vaikų vystymosi sutrikimais, su specialiosios pedagogikos pagrindais. Šiaulių pedagoginiame institute būsimieji pradinii klasių mokytojai išklauso 60 val. „Specialiosios pedagogikos pagrindų“ kursą, šiek tiek siauresni kursai apie specialiųjų poreikių vaikus įtraukti ir į kitų fakultetų studijų planus. Bėlieka tikėtis, jog visų Lietuvos pedagoginio profilio aukštųjų bei aukštesniųjų mokyklų absolventai baigdami studijas turės pakankamai šios srities žinių.

4. PARAMOS ŠEIMAI PLĖTRA

Parama šeimai, auginančiai specialiųjų poreikių vaiką, gali būti labai įvairi: tai ir pedagoginiai patarimai, ir materialinė pagalba pritaikant vaikui specialią įrangą (vežimėlius, protezus, klausos aparatus ir pan.), ir socialinių būtinųjų sąlygų gerinimas (vaikų nuvykimas į mokyklą, laisvalaikio organizavimas ir kt.), ir profilaktinė medicininė pagalba (skiepai, dantų priežiūra, sanatorinis gydymas ir kt.), ir finansinė bei kito pobūdžio pagalba (psichologinė, teisinė ir pan.). Kitų šalių patirtis rodo, jog šeimos, auginančios specialiųjų poreikių vaikus, buriasi į įvairias asociacijas, kurios organizuoja konferencijas, pasitarimus, ir šitaip pačios sau šiek tiek padeda spręsti išskylančias problemas. Švedijoje aplausus 61 šeimą, turinčią autistiškų vaikų nuo 1 iki 20 metų amžiaus, paaiškėjo, jog dauguma jų pageidautų gauti praktinių patarimų, kaip bendrauti su vaiku, ko ir kaip jį tikslingiausia mokyti, bet atiduoti vaiką į „normalią“ klasę, t.y. jį integruoti į sveikųjų vaikų grupę nenorėjo. Kita vertus, tėvai pageidavo turėti įstaigą, kurioje jie galėtų palikti savo vaiką trumpam laikui be tėvų, taip pat nors dalį atostogų praleisti be vaiko, jei būtų kur tokį vaiką saugiai palikti. Tėvus jaudina suaugusiųjų vaikų įdarbinimo, tinkamų gyvenimo sąlygų sudarymo problemos. Jie norėtų, kad su jų vaikais dirbtų gerai parengti mokytojai ir auklėtojai, kad funkcionuotų tarnybos, į kurias būtų galima kreiptis patarimo ir tikėtis, kad ten ir tėvų norai, ir vaikų poreikiai bus teisingai suprasti. Tos pačios problemos, suprantama, jaudina ir mūsų šalies specialiųjų poreikių vaikų turinčias šeimas, todėl tikėdamiesi ugdymo tarnybų ir šeimos darnaus bendradarbiavimo vis dažniau turėtume kelti klausimą – kuo ir kaip galima padėti šeimai, auginančiai neįgalų vaiką.

IŠVADOS

1. Integracija neturi būti prievartinė, ne judėjimas „iš viršaus“, bet nuosaičius, atskiro individo ir visuomenės suderintus interesus atspindintis ir išreiškiantis procesas. Jokiu būdu neleistina meste perimesti vaiką iš specialiosios mokyklos į bendrojo lavinimo mokyklą, o paskui žiūrėti, kas iš to išeis. Sėkmės galima laukti, kai tų pačių tikslų siekia visi integruoto ugdymo veikėjai: specialiųjų poreikių vaikas, jo tėvai, specialioji mokykla ir bendrojo lavinimo mokykla; mokinių skaičiaus mažėjimas specialiosiose mokyklose dar nereikia, jog tai atitinka vaikų interesus ir kad bendrojo lavinimo mokykloje šie vaikai laukiami. Būtina gera vaikų savijautos ir kvalifikuoto jų ugdymo sąlyga – glaudus specialiųjų ir bendrojo lavinimo mokyklų bendradarbiavimas.

Specialiosios mokyklos negali funkcionuoti be ryšio su bendrojo lavinimo mokykla, negali susitelkti spręsti tik vidaus problemų – jos reikalingos kaip specialiosios pagalbos teikimo centrai, kurių didžiausias ir nuoširdžiausias noras būtų parengti vaiką mokymuisi bendrojo lavinimo mokykloje, o jeigu reikia – vėl jį priimti į specialiąją mokyklą.

2. Integracijos procesui kyla pavojus, kai pradedama vaikus skirstyti į in-

tegruotus ir neintegruotus (panašiai, kaip ne per seniausią buvo skirstoma į mokytinus ir nemokytinus), todėl statyti pertvarą, brėžti kokią skiriamąją liniją tarp vaikų kažin ar reikėtų, tačiau pritarti absoliučiai visų specialiųjų poreikių vaikų visuotinei integracijai kaip principui – taip pat pavojinga. Jei pačiam vaikui ir tėvams bus paliekama teisė rinktis – bendrojo lavinimo ar specialioji mokykla – daug problemų atkris – kiekvienas eis ten, kur jam saugiau, kur kokybiškiau, visapusiškiau bus atsižvelgiama į jo poreikius, kur bus ne žadama, bet teikiama kvalifikuota pagalba. JAV 1975 m. įstatymas tuo ir demokratiškas, kad jame sakoma, jog kiekvienas sutrikusio vystymosi vaikas turi teisę mokytis bendrojo lavinimo mokykloje, tačiau tas įstatymas nereikalauja, kad vaikas būtinai turi būti perkeltas iš specialiosios mokyklos į bendrojo lavinimo mokyklą.

3. Pagalbos reikia ne tik mokiniui, bet ir mokytojui; tuo tikslu būtina parengti bendrojo lavinimo mokyklos mokytojų kvalifikacijos programą, analizuoti integracijos padarinius, rezultatus. Integracija gali būti sužlugdyta, diskredituota, jei bendrojo lavinimo mokykla neturės pakankamai reikiamos kvalifikacijos specialistų, kurie mokėtų bendradarbiauti su savo kolegomis pedagogais, jiems patarti, pajėgtų konsultuoti tėvus, rengti individualias programas, dalyvauti pedagoginiame visuomenės švietime ir t.t. Trumpai tariant, reikia labai plataus akiračio, naujos kartos specialiojo pedagogo, galinčio sėkmingai dirbti bendrojo lavinimo mokykloje.

PRE-CONDITIONS OF INTEGRATED EDUCATION OF CHILDREN WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS

Summary

Integration of children with special educational needs is based on „Education Act of the Republic of Lithuania“ (1991) and „Concept of Education in Lithuania“ (1992). The transition to integrated education is related to the entire reform of special education. The author points out the following more important conditions of the development of the reform: 1) systematic formation of special educational help in mainstream institutions, 2) improvement of the monitoring of special education, 3) formation of the humane approach towards the disabled, 4) development of the provision for the family.

LITERATŪRA

1. Laužikas J. Pedagoginiai raštai. Kaunas, 1993.
2. Lietuvos švietimo koncepcija. Vilnius, 1992.
3. Mokymo kursas personalui, dirbančiam su sutrikusio intelekto vaikais ir jaunuoliais / Red. Karl Grünwald. Vilnius, 1993.
4. Stulpinas T. Mokinių žemo pažangumo priežastys ir jų šalinimas. Kaunas, 1977.
5. The normalization principle papers Bengt Nirje. Centre for handicap Research. Uppsala, 1992.

PROF. JUSTINAS PIKŪNAS, Vašingtonas, JAV

ORIENTACINĖS MINTYS IR HIPNOZĖ

Ne tik tėvai ar mokytojai, bet ir kone visi asmenys linkę kitus mokyti ir dažnai duoda visokių patarimų, pavyzdžiui, „Nedaryk to, iš to nieko gera neišeis“, arba – „Šitie vaistai man padėjo, tai ir tau padės“. Apskritai mes visi gauname daug ir kartais vertingų patarimų. Gaila tik, kad daug orientacinių minčių nueina niekais, nes į jas per mažai atsižvelgiama.

Kodėl taip yra? Viena esminių priežasčių yra ta, kad patarimai pateikiami per anksti. Dažnai, dar neužmezgus emocinio ryšio, patarimų žodžiai paberiami tarsi žirniai. Daug kas tuomet vyksta pagal lietuvišką patarlę: „Per vieną ausį įėjo, per kitą išėjo“. Kai nėra atsipalaidavimo ir susitelkimo, kai trūksta asmeninio ryšio, nėra ir reikiamo pasąmonės imlumo. Tokia informacija nekoduojama į ilgą atmintį – ji išnyksta per 20–30 sekundžių.

Prieš 2300 metų Aristotelis teigė, kad reta žmonių, gebančių abejoti, ir kad abejonė esanti tik išmokslinto asmens savybė. Paprastai žmonės tiki, ką kiti sako tiesą esant. Todėl nereikia stebėtis, kad, pavyzdžiui, partijų propagandininkai, pasakę 20% tiesos, gali įbrukti 80% dezinformacijos ir melo. Abejojant ar ne, tačiau dažniausiai gyvenama remiantis kitų samprotavimais bei idėjomis. Ne tik vaikai, bet ir kone visi žmonės turi natūralų jautrumą patarimams, ypač jeigu jie sakomi laiku ir emociškai. Paprastai kitais pasitikima, nes atmesti jų mintis yra daug sunkiau, nei priimti. Sugestyvumas labai didėja veikiant alkoholiui, narkotikams arba vaistams. Jų veikiamas žmogus suprimityvėja. Tokioje būklėje logiškai kritiškas vertinimas neįmanomas. Apskritai mažesnės inteligencijos žmonės yra labiau sugestyvūs negu aukštą inteligencijos koeficientą arba didelį erudicijos laipsnį turintys asmenys.

Žinoma, kad vaikas yra labai sugestyvi asmenybė. Jam augant ir bręstant, sugestyvumas mažėja. Tuo tarpu draugų būryje įtaigumo efektyvumas didėja kartu su amžiumi. Labai dažnai paaugliai ir jaunuoliai neįstengia priešintis savo draugų sugestijai. Jie vieni kitus mėgdžioja, dažnai tėvams tvirtina, kad „visi taip daro“.

Negatyvią sugestiją galima riboti didėjant emocinei ir protinei brandai. Iš

tikrųjų subrendę asmenys stengiasi nesekti kitų asmenų sprendimais, o labiau linkę vadovautis savo prielaidomis, mintimis, idėjomis. Juk geriau jau pačiam suklysti, negu būti kitų suklaidintam.

Sugestiją, orientacines mintis ir specialius efektus gal labiausiai panaudoja reklama ir psichoterapija. Sugestyvumas didina gaunamos informacijos vertę ir padeda ją įtalpinti į ilgos atminties klodą – dinaminę sąmonę. Veiksmingiausia sugestija esti tada, kai asmuo yra hipnozės būsenoje; tada duodamų patarimų vertė yra didžiulė – lengva jais naudotis, jei tik pakanka sąmoningo noro tai daryti. Šiuo atveju asmuo yra vieningas su savimi. Sankirčių ir sunkumų atsiranda tada, kai sąmonėje žmogus siekia vieno tikslo, o sąmonėje – kito. Sąmonės ir sąmonės sąveika nukreipia gyvenimą viena ar kita vaga.

SUGESTYVUMO TAIKYMAS

Asmeninį sugestyvumą galima panaudoti savo gyvenimo būdai taisyti, net jį tobulinti. Argi galima gyventi vadovaujantis vien tik savo jausmėmis, impulsais ir aistromis? Negalima, nes jos dažnai veda žmones į visokias aklavietes bei socialinius sankirčius. Tad kuo gi galima daugiau remtis? Beveik kiekvienas suaugęs asmuo turi sau tarnaujantį protą ir bent šiek tiek kūrybingumo. Kodėl nesirėmus savo proto kuriamomis mintimis ir patarimais? Net keista, kad dauguma žmonių nesukuria sau orientacinių minčių. Kuriant sau pačiam vertingas mintis, galima palengvinti savo gyvenimą. Jų ypač reikia šiame vertybių sąmyšio ir gausių pasikeitimų amžiuje. Jeigu neatrandama savų minčių, – o jų reikia ieškoti, – kodėl neprisiminus Šventojo Rašto ir literatūros ar filosofijos genijų knygų? Suradę ir pasirinkę tinkamiausias mintis, padarykime tai savais orientyrais bei veikimo strategija. Savitaigai ir veiksmingumui sustiprinti reikia jas dažnai kartoti, gal net įrašyti į juostelę ir vis paklausyti. Reikia pasakyti, kad dažnai negailime pamokymų savo žmonoms, vyrams, vaikams, taip pat kitiems asmenims, o užmirštame save. Kartais labai naudinga duoti sau pačiam, kaip amerikiečiai sako, „pep talk“ – skatinamųjų sakinių formulę. Bent retkarčiais reikia pakartoti pasirinktą šūkį ar mintį ir ją įvardyti, nes konkretumas yra svarbus, pavyzdžiui: „Kiekvieną sekmadienį klausysiu šv. Mišių ir skaitysiu katalikišką spaudą“. Arba: „Aš studijuosiu, praktikuosiu ir tyrinėsiu: darysiu visą, ko universitetas reikalauja, kad įgyčiau daktaro laipsnį“.

Pasirinktas mintis reikia kartoti ramioje vietoje, fiziškai atsipalaidavus ir viduje susitelkus. Mieguista ar lengva hipnoziška būsena padeda lengviau jas įkoduoti į aktyviąją sąmonę ir padaro veiksmingas. Kuperio ir kiti mokslo tyrimai rodo, kad mūsų mintys nėra vien psichologinis procesas, nes jį lydi elektriniai ir neurocheminiai reiškiniai, kurie plinta į visą organizmą ir skatina pojūčių bei jausmų pasikeitimus (3, 43, 447). Kaip galvojama, taip jaučiama, kaip jaučiama, taip daroma.

Bower'is tvirtina, kad gerai parinkta sugestija didina imuniteto veikimą ir blokuoja užkrečiamąsias ligas, pradedant gripu ir baigiant virusiniu vėžiu (2, 216–217). Depresijos ir pykčio sukeltos mintys dažnai sužadina streso simpto-

mus, o kartais ir psichosomatines ligas. Pasak Goliszek'o, stresas sąlygoja liguistą būseną bei ligas dažniau už bet kurias kitas priežastis (4, 39, 132–133). Štai dėl ko atsipalaidavimas, malda ar meditacija yra svarbūs dalykai, nes jie paprastai sukuria teigiamas mintis; jos stiprina mūsų fizinį, emocinį ir apskritai psichinį sveikatingumą.

HIPNOZĖS VAIDMUO

Sugestijos jėga atsiskleidžia hipnozėje, kur pasiekiamas bene didžiausias sugestyvumo laipsnis. LKŽ (III, p. 790) hipnozės aiškinimas, kad tai esti „panaši į miegą būseną, sudaryta kito asmens įtaiga, pasiduodant to kito asmens valiai“, nėra tikslus. Graikų mitologijoje Hypnos buvo miego dievas, todėl nereikia stebėtis, kad hipnozė yra siejama su miegu. 1993 m. išleistame „Psichologijos žodyne“ (p. 105) hipnozė yra apibūdinama kaip „laikina psichinė būsena – sąmonės susiaurėjimas ir stiprus susitelkimas į įtaigos turinį... Užhipnotizuotas žmogus yra įtaigus... Hipnoze gydamos lėtinio alkoholizmo, narkomanijos, neurozių apraiškos; chirurgijoje, akušerijoje, stomatologijoje hipnozė naudojama kaip skausmo malšinimo priemonė. Psichoterapeutai gydo modifikuotą psichoanalizės formą – hipnoanalizę“ (6, 105). Taigi hipnozė yra visiška sąmonės susiaurėjimo būseną ir išplėsto sąmonės veikimo fenomenas, o ne miegas. Hipnozės būsenoje dėmesys telkiamas į hipnotizuojantį asmenį ir į jo sugestijos priėmimą bei vykdymą. Pasak Wall'io, hipnozinė būseną pasižymi padidėjusiu įtaigumu, gyva vaizduote bei užmirštos praeities prisiminimu; be to, hipnozės būsenoje žmogus labai menkai jaučia realybę (8, 57–72).

Miegančio žmogaus smegenų bangos būna didelės amplitudės, retos, t.y. *delta* bangos, nors greito akių judėjimo metu (GAJ), kai sapnuojama, jos tampa *alfa* ir *beta* bangomis. *Alfa* ir *beta* bangos vyrauja ir hipnozės būsenoje. GAJ ir gilaus miego metu asmuo nepriima kokių nors nurodymų, nepaklūsta kitam asmeniui, neišmoksta svetimos kalbos. Tuo tarpu (nors anksčiau kai kas tvirtino kitaip) hipnotizuojamojo asmens dėmesys susitelkia į hipnotizuotoją ir į jo nurodymų vykdymą. Maždaug 85% asmenų gali būti užhipnotizuojami, jeigu jie tik nori ir pasitiki hipnotizuotoju. Dalis jų nepasiekia gilaus transo, kai kurie tik vaidina tokią būseną. Apie 15% asmenų yra labai lengvai hipnotizuojami, apie 15% – visiškai ne (5, 368–404). Paprastai tikrinama, ar pacientui gali būti taikoma hipnozė. Šiaurės Amerikoje dažniausiai vartojama Stanfordo hipnozinio imlumo skalė, kurią sudaro 12 bandymų. Pavyzdžiui: kūno svyravimo; negalėsi pasakyti savo vardo, kai būsi paklaustas; negalėsi atpalaiduoti rankų, kai būsi paragintas tai padaryti.

Reikia pasakyti, kad lengvai užhipnotizuojami asmenys nėra kokie silpnavaliai. Daugelis jų turi gyvą fantaziją, yra kūrybiški, lengvai atsipalaiduoja ir susitelkia. Psichiškai nenormalūs asmenys yra sunkiai hipnotizuojami: dauguma jų bijo akių kontakto, kito asmens artumo, bet taip pat bijo ir atmetimo. Vis dėlto daugiau kaip 50% jų priima hipnozės būseną (5, 368–404).

Asmenys, kurie kreipiasi į hipnotizuotoją pagalbos, dažnai jau būna išban-

dę medicinos ir gal kitokius gydymo metodus. Hipnozė yra jiems paskutinis dar galimos pagalbos šaltinis. Kai kurie pacientai mano, kad joks specialistas jiems negali padėti, ir todėl priešinasi hipnotizuotojo sugestijai.

Gerai susipažinęs su hipnotizuojamojo asmens problemomis ir noru gydytis arba keisti gyvenimo būdą, hipnotizuotojas patikrina jo sugestyvumo laipsnį ir susikaupimo stiprumą. Tuomet jis antrame ar trečiame seanse įteigia, kad hipnotizuojamasis visiškai atsipalaiduotų. Sakoma taip: „Tavo baimė ir rūpesčiai palieka tavo sąmonę, jie palieka ir visą tavo organizmą“. Kiek aptemdytame kabinete hipnotizuotojas toliau kalba: „Tavo dėmesys telkiasi į mano balsą. Tavo blakstienos sunkėja, akys merkiiasi... Daryk, ką aš sakysiu: dabar tu pereini į lengvą transą ir jame išbūsi apie 20 minučių. Tuomet, man davus ženklą, pavyzdžiui, iškėlus kairę ranką ar suskaičiavus iki trijų, tu sugrįši į visiškai sąmoningą būseną ir jausiesi visai gerai“. Laiką nurodyti reikia, nes ryšiui su hipnotizuotoju dėl kokių nors priežasčių nutrūkus kartais susidaro sunkumų išsivaduoti iš hipnozės būsenos. Gali prireikti ir ligininės bei hipnozės specialisto pagalbos.

Taikant hipnozė labai svarbu nustatyti sugestijos stiprumą. Pavyzdžiui, jei asmuo nori nusikratyti rūkymo vien dėl to, kad žmona jį verčia, tokia sugestija: „Ši cigaretė, kurią tu ką tik surūkei, yra tavo paskutinioji; nuo šios valandos mesi cigaretes šalin ir niekuomet daugiau į burną jų nekiši“, sukels vidinį sankirtį, ir tai tik neigiamai paveiks šio asmens vidaus būseną. Hipnotizuotojas turi gerai pažinti paciento „aš“ stiprumą ir motyvaciją. Tuomet jis galės „profesionaliai“ spręsti, kokio stiprumo sugestijos reikia per pirmuosius seansus ir kaip ją sustiprinti per tolesnius, norint jam ar jai realiai padėti, o ne sukelti naują motyvacinių jėgų konfliktą.

Hipnozės būseną nereikia pasidavimo hipnotizuotojo valiai. Kaip ir kitoje psichoterapijos šakose, tai yra vien sutikimas taikant šią priemonę padėti sau. Užhipnotizuotas asmuo paprastai sutelkia dėmesį į savo sveikatą, o hipnotizuotojas tik padeda sėkmingai formuoti tai, ko pacientas nori. Hipnotizuotojo paskatintas pacientas sveikatos atgavimą perima į savo rankas pamažu arba žalingus konfliktus ir kompleksus vieną po kito iš sąmonės gelmių perkeldamas į sąmonės šviesą be nereikalingų savignyos kliūčių. Athipnotizuotas asmuo nežino, kas dėjos hipnozės metu, bet patirta sugestija dar ilgai veiks ir keis jo elgseną. Kai kurie pacientai transe pažadintas seksualines fantazijas priima kaip tikrus įvykius. Neretai teismai sprendžia skundus kompensacijai gauti už neva hipnozės metu patirtas nuoskaudas. Dėl to labai sumažėjo hipnozės naudojimas JAV.

Psichoterapijoje hipnozė yra taikoma siekiant teigiamai paveikti emocinius ir fiziologinius procesus, ypač nerimą, baimę, žalingus įpročius paties paciento nurodyta kryptimi. Dažnai padedama nusikratyti simptomais, kurie, jo manymu, kenkia sveikatai ar darbingumui. Pakankamoms motyvacijoms sudaryti gali prireikti kelių terapijos seansų, kartais ir atsipalaidavimui reikia pratimų. Po tinkamo paruošimo hipnotizuotojas tvirtina: „Tavo sąmonė gali kontroliuoti tavo elgesį ir norus. Įsakyk sau, kad rūkysi ar gersi vis mažiau ir re-

čiau... Vietoj cigaretės paimsi kramtomosios gumos“. Paprastai po trijų ar keturių terapijos seansų dauguma meta rūkyti. Dažnai imama speciali guma, turinti vis mažiau nikotino. Ilgai rūkius ir metus rūkyti atgaunama didelė prarastos sveikatos dalis.

Galima pateikti tokį pavyzdį apie hipnozės būdu atliktą veiksmingą fiziologinį pasikeitimą. Jau suaugusi moteris nori pakeisti mažas nesimetriškas krūtis. Sukėlus jai transą, tvirtinama: „Tavo krūtys augs ir bus simetriškos, jei tu savo psichikos gėlmėse įsakysi, kad jos augtų. Įsivaizduok sau, kad dabar esi 14 metų ir kad tavo krūtys tebeauga, didėja... Sakyk sau: „Mano krūtys auga ir didėja simetriškai“. Po keliolikos seansų krūtys buvo tikrai padidėjusios ir įgavusios daugiau simetrijos. Panašūs atvejai keliuose JAV universitetuose rodo, kad tokią hipnozę galima taikyti vienu kartu ir grupei asmenų (1, 295–299).

Sustiprintos sugestijos būdu pažadinami giliai pasąmonėje slypintys asmens resursai. Hipnozės metu pasireiškia šių jėgų veikimas (5, 391). Prityrę psichologai ir kvalifikuoti psichiatrai taiko hipnozę pacientų sveikatos labui, kaip antai: anestzijai sukelti, nemigai gydyti, įvairioms emocinėms ligoms ir pasąmonėje veikiančioms konfliktams pašalinti (7, 227–233). Hipnozės veikimo ribas nulemia ne tik hipnotizuotojo patyrimas, bet ir paciento gebėjimas naudotis sugestijos galia. JAV yra dvi hipnotizuotojų draugijos ir keletas centrų, kur seminarų ir praktikos demonstravimo būdu įgyjamas hipnozės specialisto laipsnis. Miltonas Ericksonas, Ernestas Hilgardas, J. Murray-Jobsis ir Lewis R. Wolbergas yra bene patys žymieji hipnozės tyrinėtojai Amerikos kontinente.

Reikia pasakyti, kad kandidatai į hipnotizuotojus turi studijuoti motyvacinį, kognityvinį, emocinį ir fiziologinį procesus, taip pat psichoterapiją.

Galima pridurti, kad su hipnotizuotojo pagalba dažnai pereinama į savęs hipnotizavimą, savihipnozę ir nusikratoma bent kai kuriais nepageidautiniais įpročiais ar sunkumais. Taip sukurtos orientacinės mintys, taip pat profesionali hipnozė gali daug kam padėti atgauti fizinę ir dvasinę pusiausvyrą – homeostazę.

LITERATŪRA

1. Arner B. J. Hypnosis // Bricklin M. Encyclopedia of Natural Healing. Emmaus, PA, 1983.
2. Bower B. Questions of Mind over Immunity // Science News, 1991. N. 139.
3. Cooper R. K. Health and fitness excellence: The Scientific Action Plan. Boston, 1989.
4. Góliszek A. G. Breaking the Stress Habit. Winston-Salem, NC Carolina Press.
5. Murray-Jobsis J. Hypnosis with Severely Disturbed Patients // Welter W. C., Smith A. H. Clinical Hypnosis...
6. Psichologijos žodynas. Vilnius, 1993.
7. Sokel B., Landsdown R., Kent A. The Development of Hypnotherapy Service for Children. Child: Care, Health and Development. 1990. N. 16 (4).
8. Wall T. W. Hypnotic Phenomena // Welter W. C., Smith A. H. Clinical Hypnosis: a Multidisciplinary Approach. Philadelphia, 1984.

ARCHITEKTŪROS SEKCIJA

VADOVAUJA DR. NAPALYS KITKAUSKAS

LIUDAS JOVAIŠA

BAROKO PRADŽIA LIETUVOJE

MINDAUGAS PAKNYS

PAŽAISLIO ARCHITEKTŪRINIS ANSAMBLIS – BRANDŽIOJO
BAROKO PAVYZDYS

DR. MARTYNAS PURVINAS, ARCHIT. Marija Purvinienė
STALINIZMO URBANISTIKA LIETUVOJE

LIUDAS JOVAIŠA, Vilnius

BAROKO PRADŽIA LIETUVOJE

BAROKO SĄVOKA

Labiausiai klestėjęs Lietuvos istorijoje stilius buvo barokas. Jis gyvavo kone du šimtmečius. Tai rodo, kad barokas buvo artimas tuometinei visuomenei. Lietuva tada ėmė žengti koja kojon su Europa, jos madomis ir kultūriniais vėjais.

„Baroko“ terminas vartotinas ne tik meno stiliui apibrėžti, bet ir Baroko kultūros epochai (16) apibūdinti.

Baroko kultūros epochos sąvoką galima suskaidyti į meno stiliaus, meno epochos, kultūros reiškinių sąvokas. Šio darbo tikslas ir yra nustatyti baroko meno stiliaus, meno epochos ir baroko kultūros bei baroko kultūros epochos pradžią Lietuvoje.

Europos menotyros literatūroje „baroko“ sąvoka pradėta vartoti XVIII a., bet stiliui apibūdinti – tik nuo 1855 m. (18, 11). Iš pradžių dėl Šviečiamos laikotarpio įtakos Barokas buvo priešpriešinamas Renesansui, nes kultūra tuomet išgyveno neabejotiną nuosmukį. Pirmasis neigiamam Baroko vertinimui paprieštaravo H. Wolfflin (12, 176–177). Tačiau ir jis rėmėsi ta pačia Renesanso–Baroko supriešinimo idėja, nors baroko stilių laiko lygiaverčiu renesansui. Šiuo metu Vakarų Europos literatūroje įsigalėjęs Baroko kaip Renesanso tąsos vertinimas (26, 229), o Lietuvos tyrinėtojai dar laikosi Wolfflino tradicijos. Gal ir ne be pagrindo.

A. Hauser „Socialinėje meno istorijoje“ pabrėžia ne tiek formaliuosius baroko bruožus, kiek idėjinį jo turinį ir epochos dvasią (12, 180–182). Priešingu atveju, jei analizuojamos tik grynosios formos, galima nukrypti į neistorinį ribų niveliavimą (20, 21). Tuomet teisinga pasirodytų ir Eugenijaus d'Orso nuomonė, kad istorijoje nuolat kaitaliojasi du pradai – barokinis ir klasicistinis (20, 16–17). Tada viename lygmenyje atsидurtų helenizmas, viduramžiai, barokas ir impresionizmas. A. Hauserio nuomone, visų stilių bendruosius bruožus lemia vienodi socialiniai visuomenės principai (12, 179).

Bet įvairių kraštų visuomenė vienu laikotarpiu nėra vienalytė. Barokas estetams, ieškantiems nepriklausomų formų, yra estetinis reiškiny, istorikams barokas – psichologinis reiškiny, turintis vienalytį pagrindą įvairiose kultūros srityse. Formos – tik išorinis idėjų apvalkalas (20, 20). Taigi, pabrėžia O.Narbutas, terminas neatitinka sąvokos prasmės (20, 12).

O. Narbutui taip pat atrodo, kad J.R.Martin ir A.Hauser painioja baroko meno ir Baroko epochos meno sąvokas, ir siūlo baroko menu laikyti tik dekoratyvinio meno stilių, o visą XVII a. meną vadinti Baroko epochos menu (20, 13). Tad patogiau būtų skirti baroko meno istorijos sąvoką ir baroką kaip kultūros istorijos reiškinį. Kitaip tariant, baroko meno sąvoka apibūdinti XVII a. Europos meną, kuriam būdingas vienodas kultūros pagrindas.

O kas būdinga barokui, kaip meno istorijos reiškiniui? Baroko menas daugiausia plito Italijoje, Ispanijoje, Austrijoje, Pietų Vokietijoje bei Rytų Europoje ir čia įgijo šių kraštų gyventojams būdingų bruožų. Taip susiformavo ryškus baroko teatrališkumas, ekspresyvumas, dinamiškumas, kontrastingumas, hierarchinis formų santykis.

Barokas kaip kultūros reiškinys – tai visuomeninis meno stiliaus pagrindas, t.y. tam tikras visuomenės pasaulėjautos modelis ir specifinė vertybių sistema. Baroko žmogui pirmiausia būdingas Visatos neapbrėpamumo ir amžinybės pojūtis, žmogaus būties Visatoje trapumo suvokimas ir kartu dėl to kylantis kitoks vertės supratimas – didžiavimasis, kad priklauso didžiulei ir nuostabiai sistemai (12, 180–182). Baroko žmogus, kaip XX a. egzistencialistai, jaučia bėgančio laiko tragizmą, akimirkos ir amžinybės antinomiją, įmesties į trapų irstantį kūno apvalkalą siaubą, bet dar geba rasti išeitį iš susvyravusios pasaulėjautos sistemos naujoje vertybių hierarchijoje. Tiesa, Baroko epochos sąmonė taip pat nėra universali, įvairiose Europos dalyse ji patiria įvairių transformacijų, tačiau esminiai jos bruožai lieka. Svarbu nesutapatinti baroko kultūros su baroko menu ir suvokti, kad jei baroko stiliaus ir nėra, tatau dar neįrodo, jog nėra baroko kultūros.

Atsižvelgdami į tokį baroko meno ir baroko kultūros apibrėžimą, galime aptarti šių reiškinų genezę, nustatyti periodizacijos schemą, baroką sukelusius veiksniai bei aplinkybes. Skiriamąją Baroko laikotarpio riba laikytina ta, kai baroko menas ėmė dominuoti meninėse formose, kai įsivyravo barokinių vertybių sistema visuomenėje. Baroko epocha prasideda įsiviešpatavus baroko kultūros reiškiniais, įsivyravus barokiniam meno stiliui.

BAROKO MENO STILIAUS PRADŽIA

Baroko meno stiliaus pradžia laikytina Nesvyžiaus arba Vilniaus Šv.Kazimiero bažnyčių statyba, jei pasirenkami architektūros istorijos faktai. Tapybos, skulptūros, literatūros, teatro, muzikos specialistai ne itin domisi baroko pradžios problema. Tik literatūrologas D.Kuolys (16) suabejoja, ar tikrai

architektūroje šis stilius pasirodė anksčiausiai? Tačiau jis nenurodo konkretnės baroko literatūroje pradžios datos. Be abejo, architektūra buvo svarbiausia meno šaka, labiausiai veikusi visuomenę. XVII a. pirmojoje pusėje architektūra vyravo tarp plastinių menų.

Nesvyžiaus Dievo Kūno jėzuitų bažnyčia laikyta baroko pastatu (19, 114), bet pastaruoju metu nustatyta, kad pagrindinis jos fasadas yra ne barokinis, o architekto S.Serli pavyzdinio projekto perdirbinys (15, 159–160). Ypač pabrėžiamas jos panašumas į Il Džesu (Il Gesu) bažnyčią. Tai lotyniško kryžiaus plano statinys, kur dviejų erdvių navų sankryžą iškelia kupolas. A.Miľobėdzki pirmuoju Il Džesu bažnyčios tipo projektu laiko Krokuvos jėzuitų bažnyčią (XVI a. 10-ojo dešimtmečio vidurys) (19, 63). Nesvyžiuje statybos darbai pradedami, kai Il Džesu bažnyčia Romoje dar negalutinai baigta. Ar galėjo būti toks operatyvus ryšys tarp Lietuvos ir Italijos? Norint paremti „barokinę“ Nesvyžiaus bažnyčios vertinimo koncepciją, į šį klausimą reikėtų atsakyti teigiamai, nes kitaip reikėtų arba atsisakyti teiginio, kad statinys yra barokinis, arba teigti, jog Lietuvoje savarankiškai atsirado baroko stilius. Vis dėlto ir teigiamas atsakymas problemos neišsprendžia – Il Džesu bažnyčia dabar laikoma labiau manieristiniu nei barokiniu pastatu. Taigi šios įvairios išlygos rodo, kad Nesvyžiaus bažnyčios negalima laikyti pirmuoju grynųjų baroko formų statiniu.

Nesvyžiaus bažnyčia tik iš išorės buvo panaši į Il Džesu bažnyčią (turėjo tokį pat transeptą su kupolu (19, 113), tai nulėmė M.K.Radvila Našlaitėlis, kuris grįždamas iš Jeruzalės susižavėjo Šv.Petro bazilika Romoje. Žinomas karštas ir ilgas fundatoriaus ginčas su jėzuitais dėl kupolo statybos: jėzuitai teigė, kad toks kupolas netinka vietinėms klimato sąlygoms. Laimėjo Našlaitėlis savo atkaklumu. Kaip vertintinas šis projekto pakeitimas? Italijoje toks darinys nebuvo naujiena, o Lietuvoje tai pasirodė pirmą kartą ir tapo viena svarbiausių barokinės bažnyčios ypatybių. Tad atsakyti į šį klausimą galima tik atsižvelgiant ne į universaliuosius baroko stiliaus bruožus, o į regioninius.

Mikalojus Kristupas Radvila Našlaitėlis nebuvo nuoseklus. Kitos dvi Nesvyžiuje jo statydintos bažnyčios – bernardinų Šv.Kotrynos ir benediktinių Šv.Eufemijos – neturi baroko bruožų. Bet jų projektai kurti ne M.K.Radvilos aplinkoje, o pačių vienuolių iniciatyva, kaip, beje, ir anksčiau pirminis jėzuitų bažnyčios projektas. Didikas arba nenorėjo kištis į statybą, konflikto su jėzuitais, arba tiesiog šie pastatai jam neturėjo tokios reikšmės kaip pirmasis, skirtas jo globojamiems jėzuitams ir savo šeimos mauzoliejiui.

Orientavimosi į Italijos architektūrą tendencija Nesvyžiuje labai akivaizdi. Vėliau ji tapo ankstyvojo baroko – XVII a. pirmosios pusės – skiriamuoju ženklu. M.K.Radvilos Našlaitėlio orientacija į Italiją ir novatorišką jos meną, kupolinės kryžiaus plano bazilikos projektas jėzuitams rodo, jog brendo naujos meno formos ir Nesvyžiaus jėzuitų bažnyčia laikytina įžanga į baroko stilių (probaroku). Tačiau tai nebuvo vientiso baroko laikotarpio

pradžią, nes jis nutrūksta iki pat Šv.Kazimiero bažnyčios statybos. Taigi Nesvyžius tebuvo signalas, pranašaujantis naujo stiliaus pradžią.

Tikrasis baroko stiliaus laikotarpis prasideda nuo Šv.Kazimiero bažnyčios; tatau vienu balsu tvirtina visi meno istorikai. Čia matyti ryžtingos naujos vidaus erdvės reformos (atsisakoma emporų, aiškesnis planas), pastato vieta parenkama pagal baroko principus (kupolu uždaroma daugelio gatvių perspektyva, pagrindinis fasadas įtraukiamas gilyn nuo gatvės linijos). Daug kitų naujovių, kurių Nesvyžiuje dar nebuvo. Tad Šv.Kazimiero bažnyčia yra pirmasis tikrai barokinis pastatas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, o jos statybos pradžia – 1604 metai – gali būti laikomi baroko meno stiliaus pradžia Lietuvoje.

Kalbant apie Vilniaus Šv.Kazimiero bažnyčią irgi svarbu nustatyti, kas lėmė projekto pasirinkimą, koku būdu baroko stilius atkeliavo į Lietuvą. Nesvyžiuje tai – M.K.Radvilos Našlaitėlio nuopelnas. Vilniuje – Šv.Kazimiero bažnyčios architektūros projektą pasirinko jėzuitai.

Pagrindinis šios vienuolijos principas, pabrėžia J.Paszenda, buvo savarankišką, nepriklausomą nuo šio pasaulio galingųjų įnorių veiklą (22, 155). Tačiau jėzuitai neturėjo kokio savarankiško ar originalaus estetinio principo; vienintelis dalykas, kurio jie reikalavo iš bažnyčios projekto, buvo funkcionalumas. Tad fundatoriai, nepaisydami vienuolių savarankiškumo siekio, dažnai primesdavo statiniui savo estetinį skonį – kas moka, tas ir muziką užsako (22, 149). Tai matėme ir Nesvyžiaus bažnyčios atveju: kupolas, kurio jėzuitai visiškai neplanavo, atsirado dėl didiko ambicijų. 1619 m. jėzuitų generolas, rašydamas apie noviciato Šv.Ignoto bažnyčios projektą, Lietuvos provinciolui uždraudė projektuoti kupolines bažnyčias, nes jas esą sunku statyti ir jos galinčios sugriūti (22, 149). Generolo nepasitikėjimas negalėjo kilti dėl vieno atvejo; matyt, turėtos galvoje anksčiau pastatytos Nesvyžiaus, taip pat Vilniaus Šv.Kazimiero bažnyčios.

Taigi susidaro įspūdis, kad Vilniaus Šv.Kazimiero bažnyčios projektą rengė ne jėzuitai, o veikiausiai fundatorius, užsakęs projektą. Tad kas gi tas fundatorius? Atsiverskime A.Kojelavičių: „Bažnyčia pradėta statyti įvairių geradarių dosnumu, baigta Karolio Ferdinando lėšomis“ (5, 96). Sz.Starowski teigia, kad bažnyčios steigėjas – karalius Zigmantas Vaza; jam priskiriamas ir pastato architektūros projektavimas (6, 86), tačiau čia, ko gero, turima galvoje Šv.Kazimiero koplyčia Arkikatedroje: karaliaus lėšų nemini nei Kojelavičius, nei Vilniaus jėzuitų šaltiniai. Minima tik tai, kad Zigmantas Vaza 1611 m. dovanojęs bažnyčiai didelį iš Smolensko pargabentą varpą (1). Vadinasi, lieka Karolis Ferdinandas. Jį mini ne tik A.Kojelavičius, bet ir jėzuitų pranešimai (iš vienuolijos į Romą) – 1644 m. vienuolijos viršininkas jam vieninteliui suteikia fundatoriaus titulą (4). Visa bėda, kad princas Karolio Ferdinando, Plocko ir Breslaujos vyskupo, fundacija suteikiama jau baigus statyti ir pašventinus bažnyčią, taigi jokios įtakos statybai neturi. Belieka A.Kojelavičiaus minimi „įvairūs geradariai“. Iš tikrųjų 1604 m. gegu-

žės 12 d., šventinant bažnyčios kartinį akmenį, statybai aukoja daugelis dalyvių, o ypač L.Sapiega, M.K.Radvila Našlaitėlis ir B.Vaina. Deja, šių sumų toli gražu nepakanka statybos išlaidoms. Matyt, ir vėliau darbai buvo finansuojami įvairių didikų. Sudėtinė fundacija rodo, kad projektas negalėjo kilti tik dėl vieno kurio didiko užgaidos.

Krokuvos profesų namų Šv.Petro ir Povilo bažnyčios statyba pradėta 1597 m. birželio 23 d. 1596 m. iš Romos atsiunčiamas jėzuito G.Rossi sudarytas projektas (17, 60). Pagal jėzuitų paprotį, bažnyčios statyba rūpinasi vienuolijos viršininkas. Vilniuje jo dar nebuvo, matyt, jo pareigas ėjo pirmasis Lietuvos provinciolas (tada – viceprovinciolas) Paulius Bokša. 1599 m. jis vizitavo Krokuvos profesų namus (24, 270), kuriems tuomet vadovavo jo pažįstamas, buvęs Vilniaus akademijos rektorius G. Alabianas ir, be abejo, turėjo progos susipažinti su bažnyčios projektu ir statybos darbais. Nežinia, ar tai turėjo įtakos, bet 1604 m. buvo padėtas kartinis akmuo Vilniaus profesų namų bažnyčiai, kurios statybos laikotarpis ir meninė išraiška sutapo su minėtąja Krokuvos bažnyčia. Šv.Kazimiero bažnyčios konsekracija įvyko 1635 m. liepos 22 d. (1), o liepos 8 d., t.y. prieš dvi savaites buvo konsekruota ir Šv.Petro ir Povilo bažnyčia.

Reikia pasakyti, kad jėzuitai, pasirinkdami projektus savo bažnyčioms, paisė jų hierarchinės gradacijos, t.y. svarbiausios provincijoje profesų namų bažnyčios turėjo būti ir puošniausios (22, 148). Galbūt todėl šios dvi bažnyčios ir buvo panašaus plano. Gal vilniečiams jėzuitams patiko Krokuvos projektas, o gal nenorėta nusileisti? Galima spėlioti. Tik reikia paaiškinti, kad Šv.Kazimiero bažnyčios projektas tikrai yra paveiktas itališkos tradicijos, orientuojantis į naujausią Romos architektūrą. Labai aiški šios tradicijos tąsa tarsi sujungia Šv.Kazimiero bažnyčią su Nesvyžiaus statiniu, nors juos skiria dvidešimties metų laikotarpis. Šis teiginys patvirtina anksčiau išdėstytą hipotezę, kad baroko meno stilius Lietuvoje buvo „itališkojo meno“ srovė.

Reikia pabrėžti kelis skirtingus nuo Nesvyžiaus bažnyčios dalykus: 1) Šv.Kazimiero bažnyčios architektūroje jau aiškiai dominuoja baroko formos; 2) jos architektūrą lėmė ne fundatorių skonis, o jėzuitų planas.

BAROKO MENO EPOCHOS PRADŽIA

Baroko meno epocha – ankstyvasis barokas prasideda XVII a. 4-ojo dešimtmečio pabaigoje, kai vietos meistrų kūryba ima plačiau kontaktuoti su baroko stiliumi ir įgyja visą baroko stiliui būdingų tipologinių požymių sistemą (28, 19). Analogiškas lūžis įvyksta ir Lenkijos architektūroje, pasak A. Miłobędzkiego, apie 1625 m. (19, 101), o mene – apie 1630 m. (13, 7).

Suprantama, ši riba yra sąlygiška, nes vargu ar būtų galima meno produkciją statistiškai ištirti. Vis dėlto datavimo patogumui norėčiau sukonkretinti I.Vaišvilaitės nustatytą ribą ir simboline Baroko meno epochos pradžia laikyti 1636 m. Kodėl?

Tais metais Lietuvoje ilgai gyveno Vladislovas Vaza, kultūringas ir itin baroko meną globojantis Vakarų orientacijos vadovas. Tada pradėjo veikti karališkasis Žemutinės pilies teatras, buvo parodytas pirmasis koncertas – muzikinė drama. Karalius dalyvavo ir rugpjūčio mėn. įvykusiose didelėse šv. Kazimiero palaikų perkėlimo iškilmėse – pompastiškoje procesijoje per miestą, kai vyko Karališkosios koplyčios Vilniaus Katedroje (vieno puikiausių baroko meno pavyzdžių ne tik Lietuvoje, bet ir Lenkijoje) atidarymas. Tada Vilniaus akademijoje daktaro laipsnį gavo M.K. Sarbievijus ir ta proga žiedą jam ant piršto užmovė Vladislovas Vaza. Šie trys įvykiai susiję su visomis meno sritimis: teatru, muzika, plastika ir literatūra. Taigi 1636-ieji buvo visam menui reikšmingi metai. Nuo tol Vladislovas Vaza dažnai reziduoja Vilniuje – tai paskutinis Vilniaus miesto suklestėjimas. Karaliaus autoritetas negrižtamai įtvirtina baroką Lietuvoje kaip dominuojantį meno stilių.

Barokui įsigalėti padeda ir kai kurie intelektualiausi Lietuvos didikai – Kazimieras Leonas Sapiega, Albertas Stanislovas Radvila, Steponas Pacas. Pastarieji du lydi karalaitį Vladislovą 1624–1625 m. kelionėje po Europą. Ši kelionė, be abejo, padarė nemažą poveikį Vakarų meno propagavimui Lietuvoje. Bene geriausiai tai rodo 1635 m. Stepono Paco pastatydinta šv. Teresės bažnyčia – puikus itališkojo baroko kūrinys. Ją projektavo karaliaus architektas C. Tencalla, viršum pagrindinio portalo įmontuotas Vazų herbas, o pačiame fasado viršuje trikampiam frontone yra išlipdyta didelė Pacų herbo lelija.

Taigi Baroko meno epochos pradžia Lietuvoje yra glaudžiai susijusi su Vladislovu Vaza ir jo dvaru. Baroko meno stiliaus plėtotę iki meno epochos pradžios simboliškai labai gražiai atspindi pirmojo baroko stiliaus pastato Lietuvoje – šv. Kazimiero bažnyčios – raida: pradėta statyti 1604 m., konsekruota 1635 m. Statybos pabaiga įtvirtino baroko meno stilių. Šis stilius plėsdamasis ir rutuliuodamasis pamažu virto epochiniu reiškiniu. Įsivyravus Baroko meno epochai Lietuvoje, baigėsi išimtinis „itališkojo“ baroko laikotarpis, nes lygia greta ėmė reikštis vietinių meistrų kūryba, įvilкта į naujas, savitas barokines formas.

1640–1690 m. laikotarpį Lietuvos bažnytinėje architektūroje A.J. Baranowski yra pavadinęs Pacų laikotarpiu (10, 381). Nuo 1636 m. kaip alternatyva itališkosios orientacijos barokui iškyla vietinėmis tradicijomis pagrįstas sunkus, grubokas barokas. Jį daugiausia mėgsta bajorai, o itališkąjį – didikai. Kurį laiką dar jie grumiasi, bet visuomenės sandara nulemia baigtį. Valstybėje didėja bajorijos galia ir ambicijos, didikai silpnėja. Svarbiausia – nuo baroko klestėjimo laikų iš esmės nutrūksta ryšiai su Vakarų Europa – retai ten vykstama mokytis ar bent pasižmonėti. K.Z. Paco Pažaislio vienuolynas yra itališkosios tradicijos gulbės giesmė. Amžiaus pabaigoje Pacams belieka beviltiškai stebėti visuotinį bajoriškojo vietinio baroko antplūdį ir savo estetinio idealo agoniją.

Šio lūžio – itališkojo baroko žlugimo – pradžia galima laikyti 1668 m. Pirmą, tuomet baigėsi Vazų dinastiją, kuri buvo labai susijusi su itališkuoju

baroku, smarkiai jį propagavo (11, 180–181). Antra, 1667–1668 m. buvo pašventinti paskutinių žymiausių itališkojo baroko paminklų – Pažaislio ir Vilniaus Šv. Petro ir Povilo bažnyčių – pamatai. Nors jų statyba ir dekoravimas truko dar keletą dešimtmečių, bet planai ir programos sukurtos jau pačioje pradžioje. Po 1668 m. itališkojo baroko dar pasitaiko viena kita fundacija (pvz., K.J.Sapiegos), tačiau iš esmės įsigali vietinė tradicija. Smunkantį meninį lygį lemia visuomenės padėtis – naujovių, svetimų įtakų baimė ir apsnūdimas, nes, pasak A.Hauserio, kuo kultūringesnė ir labiau menu besidominti visuomenė, tuo didesnio meninio stimulo jai reikia (12, 177).

BAROKO KULTŪROS PRADŽIA

Šiuo klausimu pas mus beveik nesidomėta. Nuasmeninus istoriją, daugelis šaltinių – testamentai, laišškai, memuarai, kiti privatus dokumentai – tapo nebereikalingi, nebandyta rekonstruoti žmonių galvosenos, vertybių sistemos, priklausymo vienai ar kitai kultūros epochai. Todėl labai nelengva pastebėti ir pirmuosius barokinės tradicijos žingsnius.

Baroko kultūros žmogui būdingas nuolatinis kontrastų pojūtis, bėgančio laiko ir kintančio pasaulio vaizdo suvokimas bei dramatiška žmogaus ir kosmoso akistata. Pastarasis bruožas Lietuvos kultūrai, galima sakyti, buvo svetimas, todėl vietoj jo kilo kiek modifikuotas to paties reiškinių variantas – Žmogaus ir Dievo akistata. Šį bruožą kaip bene svarbiausią baroko kultūros elementą pabrėžia D.Kuolys (16, 137–144), pirmasis ėmęs nuo-
dugniau tyrinėti kultūrinės baroko apraiškas. Religinis pietizmas, regis, buvo specifinis baroko Lenkijoje ir Lietuvoje (o gal ir platesniame areale) bruožas, gal net ryškiausias bruožas.

Esminiai baroko kultūros bruožai ima ryškėti jau XVI–XVII a. sandūros literatūroje (16, 252), todėl maždaug šiuo laikotarpiu jau galima ieškoti naujosios epochos ribos. Bet kur brendimo laikotarpis, preliudija?

Jei tarsime, kad pagrindinis baroko žmogaus bruožas – gręžimasis į Dievą, savo žemiškojo menkumo pripažinimas, tai toks žmogus 1584 m. vasarą atsiranda Nesvyžiuje. Grįžęs iš kelionės po Jeruzalę, M.K.Radvila Našlaitėlis jau niekuo nesiskiria nuo nuolat besimeldžiančio ir atgailaujančio XVII a. pirmosios pusės didiko, nors pirmą kartą jis susimąsto, paveiktas sunkios ligos, dar 1575 m. vasarą. Mąstymo ir elgesio kaitą matome iš Našlaitėlio laišku. 1579 m. balandžio 2 d. laiške Radvilai Perkūnui (8, 15, 17) dar rasime ir gėrėjimosi vyrišku šaunumu, ir nuolat išsprūstančių keiksmų, ir tuštoko didžiavimosi savo kilme ir padėtimi. Po 1584 m. rašytuose laiškuose Našlaitėlis jau santūrus, drausmingas ir nuolankus; jo mintys vis dažniau krypta nuo žemiškų reikalų Dievop. O 1612 m. gegužės 21 d. paskutinį kartą perrašytas testamentas tampa kone chrestomatinis visų šio tipo Baroko epochos dokumentų pavyzdys. Vienas svarbiausių LDK veikėjų prašo laidojant jo kūną vežti mažu vežimėliu, apdengtu juoda mdžiaga be herbų,

traukiamu vieno arklio, jį patį apvilkti tik keliauninko drabužiu, kurį jis vilkėjo kelionės metu, o ant kaklo uždėti Jeruzalės kryželį. Laidotuves surengti nedelsiant, palaikus į laidojimo vietą nešti elgetoms, kuriems už tai atlyginti 10 auksinų ir juodos medžiagos atraiza (8, 72).

Baroko kultūra galėjo paveikti ne tik besikalbančią su Dievu, bet ir priitariančią Europos madoms asmenybę. M.K.Radvila Našlaitėlis, kuriam buvo būdingos šios dvi savybės, itin greitai perėmė naują kultūros modelį (prisiminkime į baroką linkusias tendencijas Nesvyžiaus bažnyčioje). M.K.Radvila Našlaitėlis atrado pasaulyje naujų galimybių įdiegti Lietuvoje aibę kitų naujovių, bet svarbiausia – propaguoti barokinę pasaulėjautą. Našlaitėlis nebuvo karšto misionieriaus tipo žmogus, todėl ir jo sukaupti turtais, naujovės neskubėjo skleistis. Žiūrint į XVI a. pabaigos LDK visuomenės elitą, Našlaitėlio iš pirmo žvilgsnio lyg ir nematyti, nors prisidengęs demonstratyviu kuklumu būtent jis ir yra tas svorio centras, apie kurį sukasi daugybė žmonių, tarp jų ir negausūs baroko šalininkai. Tačiau Našlaitėlis nesiveržia į viešumą, jo pasirinktoji barokinė pasaulėjauta beveik neplinta, todėl tuo metu (apie 1584 m.) apie baroką galima kalbėti tik kaip apie kultūros reiškinį, kurio židiny – Nesvyžiaus dvaras.

Ar nebūta kitų baroko platintojų? Pirmiausia pažvelkime į jėzuitus. Pas mus įsigalėjusi nuomonė, kad jie atnešė baroko kultūrą. Tačiau ši nuomonė paplito neįsigilinus į vienuolijos esmę, jos veiklos teorinį pagrindumą, konkrečius veikimo būdus. Jėzuitai įsisteigė XVI a. viduryje kaip veiklus kontreformacinis ordinas. Aktyvumas ir racionalumas – štai pagrindiniai jo bruožai, visai nebūdingi barokui Lietuvoje. Kaip jau minėta, jėzuitai savos meno koncepcijos neturėjo, sąmoningai barokinio puošnumo nesiekė, ir nepaprastai turtingas bei efektingas kai kurių šventovių interjeras tėra laiko dvasios požymis, tobuliau realizuotas galbūt tik turint finansinių galimybių. Jėzuitų propaguotai šv.Pranciškaus Salezo teologijai būdingas saulėtas optimizmas ir racionalumas, priešingai didiesiems karmelitų mistikams, akcentavusiems artimesnę barokui ekstazę ir intymų bendravimą su Dievu.

Galiausiai racionalumu, paprastumu, net purizmu pasižymėjo pati vienuolija, jos veikla. Jėzuitai atsisakė vienuolių choro bažnyčioje, bendrai kalbėti brevijorių, kratėsi bet kokio ištaigingumo. Ypač šalintasi pasauliečių įtakos: nenorėta jų laidoti ir atlikti kitas pareigas už atlyginimą, suprastintos pamaldos (sumažinta giedojimų, kurį laiką uždrausta vargonuoti vargonais), vengta dalyvauti visuose renginiuose (22, 155).

Palyginę visus šiuos teorinius principus su praktine jėzuitų veikla Lietuvoje, matome didžiulį jų neatitikimą. Vadinasi, arba jėzuitai nesilaikė savo teorinių nuostatų visur, arba tik Lietuvoje, o gal klysta visa ligšiolinė istoriografija. Pirmasis variantas, man regis, atmestinas – nors ilgainiui jėzuitai nutolo nuo savo principų, bet XVII a. pradžioje dar tvirtai jų laikėsi. Tai rodo, sakysim, kad ir Nesvyžiaus kupolo byla. Kitas, rečiau minimas faktas – Žygimanto Augusto bibliotekos perdavimas Vilniaus akademijos bib-

liotekai. Karalius dovanojo beveik visą savo biblioteką Vilniaus kolegijai, įsakęs kas šventadienį atsiųsti gerą pamokslininką į pilies Šv. Onos bažnyčią. Tačiau jėzuitai net tokiu dideliu turtu nesusigundė – iš Romos atėjo nurodymas pakeisti užrašymo sąlygas: jėzuitai negalį išipareigoti net karaliui (23, 203). Kruopščiai patyrinėjus, faktų tokiam jėzuitų veiklos iliustravimui būtų galima aptikti ir daugiau. Vis dėlto sunku patikėti, kad jėzuitai savo vaidinimus, iškilmes ir procesijas būtų perėmę iš vietos visuomenės, kaip teigia J. Paszenda (22, 155). Vargu ar Lietuvoje jau būta tiek baroko dvasios kupinų žmonių, kad jėzuitai, visad taikęsi prie visuomenės daugumos skonio ir madų, būtų puolę jais sekti. Reikėtų atlikti išsamesnius tyrimus, geriau susipažinti su to meto visuomene – gal tikrai pasirodytų, jog barokas Lietuvoje pirmiausia ėmė keroti ne nuo jėzuitų?..

Kelis žodžius reikėtų tarti apie baroko kultūros ir baroko meno sąsajas. Be abejo, kultūra lemia meną, o ne atvirkščiai (galimas tik nežymus grįžtamasis poveikis). Tad kultūros reiškinys turi atsirasti anksčiau nei atitinkamas meno stilius. Tiesa, ši nuostata taikytina tik „uždaroms sistemoms“, atviroje visuomenėje, vykstant intensyviems mainams, – tada, dar nesubrendus kultūriniam pagrindui, stilius gali savaime skverbtis. Tačiau Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje taip, regis, nebuvo: pirma subrendo nauja M. K. Radvilos Našlaitėlio mąstysena, vėliau ji buvo įkūnyta Nesvyžiaus bažnyčioje. Kultūros reiškinys galėjo įkvėpti meninį reiškinį, o epocha suformuoti kultūros reiškinių negalėjo. Nuo 1584 m. LDK teritorijoje atsirado pirmas baroko kultūros židiny – Nesvyžiaus dvaras. Baroko kultūrinės epochos genezės (arba baroko kultūrinio reiškinių) laikotarpis prasideda nuo M. K. Radvilos Našlaitėlio, ir to laikotarpio tiesioginis darinys buvo pavienių baroko tendencijų atsiradimas mene.

BAROKO KULTŪROS EPOCHA

Kad baroko kultūra paplistų visuomenėje, reikėjo aktyvesnės idėjų sklaidos. Uždaras Nesvyžiaus dvaras negalėjo suformuoti naujos epochos; reikėjo kitokios veiklos ir kitų žmonių. Tokio pobūdžio įvykiai brendo ties jau minėta XVI–XVII a. sandūra, konkrečiai tai buvo 1604 metai, pagarsėję ne tik pirmojo baroko pastato statybos pradžia, bet ir didelėmis, ištaigingomis šv. Kazimiero kanonizacijos iškilmėmis. Ar tai buvo barokinis renginys?

Taip. Apie tai byloja jau pats šventės pobūdis: 1604 m. gegužės mėn. surengiama didžiulė ir puošni eisena į Vilniaus Katedrą prie Šventojo karsito. Visas renginys siekia kuo labiau dalyvius sužavėti, apstulbinti. Didžiulė įtampa ir laukimas žiūrovą jaudina, jam kelia virpulį. Iškilmės pradedamos LDK kanclerio L. Sapiegos iškilinga prakalba, kan. Svencickis išdėsto Šventojo biografiją. Didelė minia paplūsta gatvėmis, spindi kanclerio nešama Šventojo vėliava, šventą pagarbą kelia Svencickio rankose ant pagalvėlės popiežiaus kanonizacijos bulė. Įtampa tolydžio didinama vaidinimais ir kal-

bomis prie keturių triumfo vartų. Kai eisena pasiekia Katedrą, ne vienas dalyvis, į iškilmės atėjęs iš smalsumo, susijaudinęs puola prie Šventojo kars-to. Ar tai nėra gerai žinomas „permovere“ principas? Šventės metu jis kuo įvairiausiai eksploatuojamas – duodama peno ir akims, ir ausims; stulbina ir pavergia spindintys rūbai, ori vadovų laikysena, minia žmonių. Šio princi-po sėkmę liudija ir 700 Vilniaus miestiečių pavyzdys: jie, įsikinkę vietoj 100 jaučių, savanoriškai, be jokio atlygio iš Antakalnio į Šv. Kazimiero bažny-čios pamatų vietą atitepmia tris uolas (25, 220). O įvykių liudytojas Vilniaus iškilmės taip nusako: „Tokia pompastika ir iškilmės, kokių Lietuva neregė-jo nuo pat krikščionybės įvedimo laikų“ (1).

Galbūt susirinkusiuosius gerokai veikė ir dramatiškai prieštaringa šv.Ka-zimiero biografija? Šis karališkosios šeimos narys, pertekęs turto, garbės ir malonumų, pasirinko kupiną atgailos ir nuolankumo Dievui kelią, karališ-kąjį sostą iškeitė į rytinę maldą prie uždarytų Katedros durų. LDK didiko gyvenimas Baroko epochoje irgi kupinas panašių kontrastų: kuklumo ir gar-bėtroškos, nuolankumo ir valdingumo. Galbūt todėl XVII–XVIII a. taip paplinta ir suklesti šv.Kazimiero kultas?

Baroko bruožai būdingi ir iškilmių aprašymui – knygai „Theatrum S.Ca-simiri“ (7), kurios gale sudėtoje Vilniaus akademijos auklėtinių poezijoje ypač gausu anagraminių eilėraščių, labai paplitusių Lietuvos baroko litera-tūroje.

Galimas daiktas, kad baroko simboliką atspindi ir šv.Kazimiero bažny-čios kartinio akmens ridenimo ceremonialas. Tuomet buvo Velykų laikas, psalmės žodžiais bylojės, kad „akmuo, kurį statytojai vertė į šalį, pačiu ker-tiniu pasidarė“. Sunku atspėti, kas norėta parodyti šios citatos inscenizavi-mu (jei apskritai norėta): Kristaus Prisikėlimas, simbolinis šv.Kazimiero at-gimimas, atgijusios katalikybės triumfas, o gal viskas kartu; aišku tik, kad tai labai būdinga baroko kultūros pamėgtai kitimo, virsmo būsenai: ne vel-tui Ovidijaus „Metamorfozės“ to meto žmogui buvo antroji Biblija (27, 14).

Aptarus barokinę 1604 m. iškilmių esmę, derėtų panagrinėti jų poveikį visuomenei ir mėginti atsakyti į klausimą, ar tai buvo kultūrinės epochos pradžia. Čia, be abejo, galima daryti tik prielaidas, remtis hipotezėmis, as-meniškais samprotavimais.

Taigi tose iškilmėse susitelkė visas LDK didikų žiedas. 1604 m. gegužės 16 d. eisenoje dalyvavo LDK kancleris L.Sapiega ir abu Vilniaus vyskupai – B.Vaina ir M.Pacas. Tądien iškilmėms baigiantis Goštautų koplyčioje B.Vaina pašventino į Livoniją išvykstančio Žemaičių seniūno ir LDK etmono J.K.Chodkevičiaus kardą (14, 46). B.Vainai laikant Mišias ir šventinant bažnyčios kartinį akmenį vėl dalyvavo L.Sapiega, ką tik Vilniaus vaivada paskirtas M.K.Radvila Našlaitėlis su dviem sūnumis, trimis sūnėnais ir žen-tu G.Tenčinskiu, Naugarduko ir Vilniaus vaivados T.Skuminas-Tiškevičius ir J.Pacas bei LDK iždininkas J.Valavičius (7, 125). Kažin ar koks kitas ne-politinis įvykis XVII a. pradžioje buvo sutraukęs tiek žymių asmenų? Tur-

būt ne. Bet baroko kultūros poveikis dalyvių sąmonei, be abejo, buvo didelis. Netrukus, 1604 m. vasarą, B.Vaina surengia pirmąją procesiją į Trakus, prie Marijos paveikslo, ir pats visą kelią nueina pėsčias (25, 221). Itališkąją orientaciją ryškiausiai rodo sufraganas M.Pacas: visą paskutinį gyvenimo dešimtmetį jis praleidžia Paduvoje (ten, beje, miršta ir gydytis nuvykęs vysk. B.Vaina).

Tačiau pats įtikimiausias pavyzdys – kancleris L.Sapiega. 1588 m. III Statuto leidimo pratarinėje jis išreiškia didžiulį renesansišką pasitikėjimą žmogumi ir jo galiomis. Visai kitoks Sapiega tampa gyvenimo pabaigoje: kas vakarą po pusvalandį gulėdamas kryžiumi jis meldžiasi už Bažnyčią ir Tėvynę (slapta, kad niekas nežinotų) ir kasdien kalba brevijorių (14, 125). L.Sapiegos pažiūras rodo ir prieš pat mirtį užsakytas antkapis bei sūnui Kristupui paliktas testamentas: „Kad mano nuodėmingas kūnas be jokios pasaulietinės pompastikos, nereikalingų ceremonijų ir nedelsiant būtų palaidotas... Kad ant mano kūno nebūtų aukso, sidabro, šilko, kad būčiau velkamas ne aksomu, o tik juoda gelumbe, nes tie dalykai, kuriuos žmonių ištaiga išrado, nereikalingi“ (žr. 14, 142).

Akivaizdu, kad L.Sapiega tapo Baroko epochos žmogumi, tik neaišku, kada tai įvyko. 1604 m. įvykiai turėjo būti svarbūs, ypač LDK kancleriui; jis išskilmėse atstovavo karaliui, nešė Šventojo vėliavą ir sakė iškilmingą prkalbą, jis aukojo solidžią sumą pinigų Šv.Kazimiero bažnyčiai, jis rūpinosi iškilmių aprašymo – knygos „Theatrum S.Casimiri“ išleidimu ir dedikavo ją karaliui. Regis, Sapiega šių įvykių ir vėliau nepamiršo: gimusį sūnų pakrikštijo Kazimieru Leonu, toliau rėmė Šv.Kazimiero bažnyčios statybą (1), o 1630 m. epidemijos metu į ją nešė šv.Benono paveikslą procesijos priekyje (25, 311). Tad 1604 m. gali būti laikomi ta simboline riba, kai vis labiau pasiligojantis M.K.Radvila Našlaitėlis naujos kultūros vėliavą patikėjo veiklesniam ir judresniam LDK kancleriui.

Ar tuomet prasideda ir Baroko epocha? Manau, kad 1604 m. dar ne. Tais metais net tarp didikų nedominuoja baroko nuotaikos. Tačiau minėtieji įvykiai padaro didelį įspūdį atviru, ekspansyviu kultūros skleidimo pobūdžiu. Iki tol glūdėjusi gan uždaruose židinieliuose baroko kultūra pirmąkart taip raiškiai pristatoma visuomenei. Prasideda procesas, ilgainiui subrandinantis baroko kultūros epochos daigus.

Kada prieinamas šis slenkstis? Aiškesnė riba negali būti pastebima, kai bręsta vidiniai procesai. Šiaip ar taip, kultūros epocha atsiranda kiek vėliau, nei pirmieji pavieniai tos kultūros reiškiniai, bet anksčiau negu meno epocha, kuri tiesiog neįmanoma be atitinkamų kultūrinių visuomenės nuostatų. Tad kultūros epochos slenkstis yra, matyt, tarp 1604 ir 1636 metų. O 1604 m. – tai ryškus baroko kultūros manifestas, nuo kurio nusidriekia tiesus ir nebeilgas kelias naujos epochos link.

IŠVADOS

„Baroko“ sąvokos aptarimas rodo, kad šį daugiaprasmią terminą reikia suprasti ir nagrinėti kaip: 1) meno stilių, 2) meno epochą, 3) kultūros reiškinių, 4) kultūros epochą.

Baroko meno stilius Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje atsiranda 1604 m., kai pradedama statyti Šv. Kazimiero bažnyčia (Vilniaus jėzuitų įtaka). Galima išskirti signalinį protobaroko laikotarpį nuo 1586 m. Nesvyžiaus bažnyčios statybos pradžios (ryškus M.K. Radvilos Našlaitėlio paveikis).

Baroko meno epocha prasideda 1636 m., kai Vladislovas Vaza ilgiau pasilieka Vilniuje. Pagrindiniai meno epochos kūrėjai – karaliaus dvaras ir LDK didikai. Apie 1668 m. architektūroje įsigali nuo 1636 m. lygiagrečiai su itališkuoju baroku gyvuojanti meno srovė – sarmatiškasis (konservatyvusis) barokas.

Baroko kultūros reiškinys pirmą kartą pastebimas po 1584 m. M.K. Radvilos dvare Nesvyžiuje. Jam būdingas tam tikras uždaramas. Jėzuitų veikla šiuo laikotarpiu laukia naujo tyrinėtojų įvertinimo.

1604 m. – tai didžiulis baroko kultūros manifestas, jos plitimo pradžia. Nors naująją kultūrą palankiai sutinka pirmieji valstybės asmenys, kalbėti apie Baroko epochą dar anksti – jos pradžios derėtų ieškoti kiek vėliau – tarp 1604 ir 1636 metų.

ON THE RISE OF BAROQUE IN LITHUANIA

Summary

The polysemantic term „Baroque” in different contexts could be said to be signifying the following different notions:

- 1) the style of art,
- 2) the epoch of art,
- 3) the cultural phenomenon,
- 3) the cultural epoch.

Though it is impossible to single out the exact date when the phenomenon emerged, the symbolic conventions, however, may help in the perception of the historical development of the society. The first appearance of distinct Baroque pattern can be regarded as the beginning of „Baroque as a phenomenon” period and when this new model starts dominating in the society the term „Baroque as an epoch” can be applied.

„Baroque as an art style” started in 1604 with the construction of St. Casimir's church in Vilnius under the direction of the Jesuits. The first architectural elements characteristic of Baroque appeared in Nesvyžius church and marked the period of „prothobaroque” (1586–1604). It was influenced by M. K. Radvila Našlaitėlis. The dawn of the epoch of Baroque art coincides with the lengthy stay in Vilnius of King Vladislav Vaza (1636) and is mainly due to the contribution of the King's court and Lithuanian magnates.

Baroque as the cultural phenomenon is first observed in the court of Radvila Našlaitėlis starting with the year 1584. Radvila Našlaitėlis, though highly educated and intellectual person, did not succeed in popularizing his fresh ideas in Lithuania. Therefore the Jesuits are considered to be the implanters of Baroque in Lithuania. The assumption, however, seems to be controversial. The grand festival of St. Casimir's canonization in 1604 initiated the rapid spreading of the new philosophy of life; shortly after the epoch of Baroque culture unveils.

LITERATŪRA

Šaltiniai

1. Annuae Litterae, 1611 // Archivum Romanum Societatis Jesu. Lith. 381. F. 65 r-v.
2. Annuae Litterae, 1615 // ARSI. Lith. 38 II. F. 81 r-v.
3. Annuae Litterae, 1635 // ARSI. Lith. 38 II. F. 217 r-v.
4. Historia Domus Professae Vilnensis, 1644 // ARSI. Lith. 39. F. 1 r-3r.
5. Kojałowicz Wiuk A. Miscellanea rerum ad Statum Ecclesiaticum... Vilnae, 1650.
6. Starowski Sz. Polska albo opisanie Królestwa Polskiego. Kraków, 1967.
7. Theatrum S. Casimiri. Vilnae, 1604.
8. Scriptores rerum Polonicarum. Kraków, 1885. T. 8.

Istoriografija

9. Adomonis T., Čerbulėnas K. Lietuvos TSR dailės ir architektūros istorija. Vilnius, 1987. T. 1.
10. Baranowski A. J. Barokowa architektura sakralna w Wielkim Księstwie Litewskim // Biuletyn Historii Sztuki. 1984. Nr. 2.
11. Czapliński W., Długosz J. Życie codzienne magnaterii polskiej w XVII w. Warszawa, 1982.
12. Hauser A. The social history of art. New York, 1956. Vol. 2.
13. Karpowicz M. Sztuka polska XVII wieku. Warszawa, 1975.
14. Kognowicki K. Żywot Lwa Sapiehy. Sanok, 1855.
15. Kowalczyk J. Sebastiano Serlio a sztuka polska. Wrocław, 1973.
16. Kuolys D. Asmuo, tauta, valstybė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorinėje literatūroje: Renesansas – barokas. Vilnius, 1992.
17. Małkiewicz A. Kościół świętych Piotra i Pawła w Krakowie. Warszawa, 1985.
18. Martin J. R. Baroque. New York, 1977.
19. Miłobędzki A. Architektura polska XVII wieku. Warszawa, 1980.
20. Narbutt O. Barok. Wrocław – Kraków – Gdańsk, 1976.
21. Norberg-Schulz Chr. Baroque architecture. New York, 1971.
22. Paszenda J. Problem stylu w architekturze jezuickiej // BHS, 1967. Nr. 2.
23. Piechnik L. Rozkwit Akademii Wileńskiej w latach 1600–1655. Rzym, 1983.
24. Rabikauskas P. Vilniaus Akademijos rektorai (1569)–1579–1773 // Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis. Roma, 1985. T. 6.
25. Rostowski St. Lituanicarum Societatis Jesu historiarum... pars prima. Vilnae, 1768.
26. Sajkowski A. Barok. Warszawa, 1972.
27. Tomkiewicz W. Piękno wielorakie. Warszawa, 1971.
28. Байшвилайте И. В. Становление барокко в искусстве Литвы. Москва, 1984 (AP).

MINDAUGAS PAKNYŠ, Vilnius

PAŽAISLIO ARCHITEKTŪRINIS ANSAMBLIS – BRANDŽIOJO BAROKO PAVYZDYS

*Tegul jie daro gera, lobsta gerais darbais, esti dosnūs,
dalijasi su kitais. Šitaip jie pasidės gerus pamatus ateičiai,
kad pasiektų tikrąjį gyvenimą (1 Tim 6, 18–19).*

Vargu ar buvo ištaigingesnis ir puošnesnis meno stilius kaip barokas. Šiame straipsnyje apžvelgiama didžiausia XVII a., o gal ir visos epochos fundacija – Pažaislio kamaldulių vienuolynas ir Švč. Mergelės Marijos Apsilankymo garbei konsekruota bažnyčia.

Pažaislio bažnyčia bendroje baroko klasifikacijoje užima paskutinį „įvežtinio“ baroko laiptelį. Vėliau, jau XVIII a., Lietuvoje išivyrėja vietinių meistrų architektūra. Pažaislyje, kaip ir visuose religinio kulto statiniuose, susipina į viena meninės, fundacinės ir religinės funkcijos. Visi gebame gėrėtis estetinė paminklo išraiška, galime ją peikti ar girti. Tačiau čia norėčiau iškelti kitokio pobūdžio problemą ir įvertinti Pažaislį kiek kitu požiūriu. Būtent – kas lėmė ir kas padarė įtaką, kad buvo sukurtas šis puikus šedevras? Kokios „baltos dėmės“ yra likusios vienuolyno įsteigimo istorijoje ir kas buvo jo pirmieji šeimininkai?

Pažaislio vienuolyno statybą lėmė keli faktoriai:

- didikų Pacų giminės iškilimas XVII a. antrojoje pusėje;
- pirmieji architektai ir meistrai, statę ansamblių;
- kamalduliai, kuriems buvo statoma ši šventovė.

Vienuolyno įkūrimas siejamas su dviem Pacais – LDK kancleriu Kristupu Zigmantu ir LDK raštininku Mykolu Kazimieru. K.Z. Pacas buvo pirmasis žmogus po karaliaus. Pacų giminė ypač ėmė kilti nuo senelio Mikalojaus Dominikovičiaus Paco. Šis buvo stačiatikis, vėliau perėjęs į katalikybę. Neturėjo jis didelių turtų, džiaugėsi tik nedideliu Bresto pakamario urėdu. Tačiau prieš pat mirtį, 1594 m., jis paveldėjo didelius dėdės Mikalojaus Paco turtus (10, 53). 1587 m. gimęs sūnus Steponas, Kristupo Zigmanto tėvas,

turėjo didelę karaliaus malonę. Jam buvo paskirta 200 auksinų stipendija (*alias stipendium*) igyti mokslui užsienyje. 1635 m. Steponas Pacas tampa pakanclieriu. Jis pats Vilniuje įsteigia dvi vienuolijas: basųjų karmelitų, jiems pastatydina Šv. Teresės bažnyčią, ir basųjų karmeličių; joms pastatydina Šv. Juozapo bažnyčią (dabar nugriauta).

Anksti karjerą pradeda ir Kristupas Zigmantas Pacas. Jau 1933 m. (būdamas 12 metų) jis tampa Vilkaviškio seniūnu, o 1640 m. mirus tėvui, 1643 m. mirus broliui ir motinai paveldi kartu su broliu Mikalojumi Steponu didelius turtus. 1654 m. Kristupas Zigmantas veda karalienės rūmų damą Klarą Izabelę de Mailly Laskaris. Mirus LDK kancleriui Stanislovui Albertui Radvilai, Kristupas Zigmantas Pacas skiriamas iš pradžių pakanclieriu, o netrukus (1658) LDK kancleriui. Šias pareigas jis eina iki pat savo mirties 1684 m. sausio 10 d. (10, 54).

Kiti jo giminaičiai irgi tuo metu iškyla į pagrindinius LDK postus. LDK ekonomas ir Vilniaus vaivada buvo Mykolas Kazimieras Pacas, Vilniaus vyskupas – Mikalojus Steponas Pacas, žemaičių seniūnas – P.Pacas. Taigi neuostabu, kad buvo pastatydintas toks prabangus Pažaislio ansamblis. Juo lab kad vienuolyno bažnyčios paskirtis buvo ne tik Dievo namai, bet ir tuometinio galingiausio LDK didiko nekropolis.

Apie Baroko epochos architektus ir to laikotarpio pastatų statytojus duomenų yra labai mažai. Svarbiausia tada buvo pastatyti paminklą ir nurodyti, kieno lėšomis tai atlikta. Tik paskui minimi meistrai. Tad ir Pažaislio vienuolyno ir bažnyčios ansamblio architektus, dekoratorius galima nustatyti tik spėjamai. Nors iš visų XVII a. architektūrinių paminklų Pažaislio meistrai žinomi bene geriausiai. Kadangi Pažaislio statybos pradžios dokumentų bemaž nėra, statybos eiga rekonstruojama iš pavienių žinučių. Tikrai nustatyta, kad freskas tapė M.A.Palloni, tas pats, kuris tapė ir Šv.Kazimiero koplyčią Vilniaus Arkikatedroje, o galbūt ir kai kurias Vilniaus Šv.Petro ir Povilo bažnyčios freskas. Versiją, kad visų Pažaislio freskų autorius buvo M.A.Palloni, pirmasis dar 1914 m. iškėlė Z.Batowski (1, 38–60). Deja, šios savo versijos jis nesugebėjo įrodyti. Iki pat šio amžiaus 7-ojo dešimtmečio buvo manoma, kad daugumos freskų autorius buvo Del Bene. Lenkų menotyrininkas M.Karpowicz iš esmės paneigė, kad Del Bene dekoravęs Pažaislio ansamblį, ir freskų tapybą priskyrė M.A.Palloniui (4, 123–139). Mat vienoje Pažaislio bažnyčios freskoje yra išlikusi M.A.Pallonio monograma (3, 21). Kad stiuko darbus atliko Joanes Merli, galima teigti, remiantis jo paties paliktais įrašais presbiterijos ir zakristijos stiuko kaspinuose, taip pat K.Z.Paco laiškais (5). Kitą versiją, kad gipsatūros darbus atliko Pietro Johanes Perti (vienas iš Šv.Petro ir Povilo bažnyčios Vilniuje dekoratorių), įrodinėjo menotyrininkas L.Žilevičius (12). Pirmasis tokį spėjimą dar XIX a. pirmojoje pusėje padarė S.Ciamp (3, 18). Jis mini, jog Pažaislyje yra dirbęs italų architektas P.Perti (kad dekoratorius P.Perti būtų buvęs ir architektas, tikrų duomenų neturime nė šiandien). Tačiau minėtieji K.Z.Paco

laiškai, rašyti kaip tik tuo laikotarpiu, kai buvo atliekami stiuko darbai, nepatvirtina, jog P.Perti talkino statant Pažaislio bažnyčią. Čia tuo metu dirbo kažkoks kol kas nenustatytas dekoratorius vokietis, kurio tikrai negalima tapatinti su J.Merliu (5). O kas buvo pirmasis architektas, ir šiandien tebėra neaišku. Minimi trys: Lodovico Fredo, Pacų, o vėliau Sapiegų architektas Johani Baptista Fredyani bei Vygrių kamaldulių vienuolyno architektas Pietro Puttini. Beveik iki šių dienų pirmuoju architektu buvo laikomas L.Fredo, kaip spėjo XIX a. istoriografija (2). Tačiau 1981 m. menotyrininkas L.Žilevičius pateikė nuomonę, kad pirmasis architektas galėjo būti J.B.Fredyani (12), kuris minimas 1678 m. K.Z.Paco testamente (9). Jis buvo ir Vilniaus Šv.Petro ir Povilo bažnyčios architektas po krokuviškio J.Zaoro (8). Vis dėlto argumentuotų įrodymų, tai patvirtinančių duomenų, jog J.B.Fredyani buvo Pažaislio bažnyčios projekto autorius – neturime. K.Z.Paco laiškuose paminimas dar vienas kandidatas – P.Puttini; jis dirbo Pažaislyje 1673 m. (5). P.Puttini buvo ir Vygrių kamaldulių vienuolyno, pradėto statyti 1678 m., projekto autorius (11). Taigi, kuris iš minėtų architektų sudarė pagrindinį Pažaislio vienuolyno ir bažnyčios planą, sužinosime gal tik ateityje.

Bažnyčios statybos kertinis akmuo buvo pašventintas 1667 m., nors lėšos buvo skirtos jau 1664 m. Bažnyčios planas panašus į Venecijos Šv.Marijos Išgelbėtojos bažnyčios planą. Kartais tai siejama net su Kristupo Zigmanto ir jo brolio Stanislovo Pacų kelione į Padują ir Perudžiją 1638 m. Galbūt jau tuomet Kristupas Zigmantas nusižiūrėjęs jam patikusią Venecijos bažnyčią ir panorėjęs tokią sukurti netoli Kauno? Tačiau realiai žiūrint vargu ar taip galėjo būti. 1639 m. K.Z.Pacas teturėjo 18 metų, o ir Šv.Marijos Išgelbėtojos bažnyčia (statyta 1631–1648 m.) buvo dar pačiame statybos įkarštyje. Veikiausiai ši bažnyčios planą iš Italijos bus atvežęs pirmasis architektas, vėliau pakoregavęs jį su K.Z.Pacu. Kad didiko įtaka projektui buvo nemaža, galima spėti iš minėtų jo laiškų. Visi koplyčių altorių projektai pirmiausia būdavo siunčiami K.Z.Pacui. Statyba užsitęsė dėl to, kad marmuras buvo gabenamas iš Krokuvos laužyklų, akmens smiltainis – iš Švedijos, o dalis geležies – iš Austrijos. Todėl ir 1684 m. K.Z.Pacui mirus darbų galo dar nebuvo matyti. 1712 m. konsekruojant bažnyčią, vienuolynas vis dar nebuvo baigtas statyti. 1719 m. mirus tolesniam fundatoriui Kazimierui Mykolui Pacui J.Rossi dar nebuvo baigęs tapyti kupolo freskos. Ir 1730 m. dar nebuvo pastatytas eremitoriumo bokštas.

Statybą lėmė ir kamaldulių regulos specifiškumas: vienuolynas turi stovėti ne prie pat miesto, o atsiskyrėlių vienuolių nameliai – eremitoriumas – turi būti apjuosti mūro tvora. Kadangi kamalduliai buvo Benediktinų ordino atšaka, griežtos regulos paisyti reikėjo ir formuojant architektūrinį ansamblį.

Vienuolyno klestėjimo laikotarpis buvo XVIII a. vidurys. Tada vienuoliai turėjo didelius pajamų šaltinius, patys remontavo bažnyčią po 1755 m. gaisro, apkalė sidabru paveikslus, kelis kartus keitė stogą, išliejo naujus var-

pus, pastatė prie rytinės bažnyčios pusės priestatą. Po 1795 m. Lietuvos–Lenkijos valstybės padalijimo iš Pažaislio kamaldulių buvo atimti visi palivarkai, išskyrus Dusmenų ir Pažaislio. Kamaldulių taisyklės draudė valgyti mėsą, todėl praradę turėtus ežerus vienuoliai pajuto žuvų stygių. Nuo 1799 m. vienas po kito siunčiami prašymai Vilniaus vyskupui sušvelninti „maisto dietą“ (6). J. Kossakowski 1808 m. nutraukia draudimą Pažaislio kamalduliams nevartoti mėsos gaminių. Vienuolyno sunkumai paveikia pačių vienuolių moralę. XIX a. pradžioje atsiranda kamaldulių ligonių, sergančių alkoholizmu. Girtavimui Pažaislio vienuolyne ištirti 1810 m. atliekama apklausa (7). Išryškėja, kad kai kurie vienuoliai grubiai elgiasi (vienąsyk netgi fiziškai buvo užgautas vienuolyno prioras), pasitaikė ir nusikaltimų viešajame gyvenime (vienuoliai buvo įsilaužę į šalia buvusio Pažaislio palivarko smuklę). Kamalduliai neturėjo teisės po vieną išeiti už vienuolyno ribų. Tačiau kartais jie paslapčiomis pabėgdavo iš vienuolyno. Vienas buvo nulykęs net į Vilnių, ten mėgino suklastoti pasą ir išvykti į užsienį.

Vis dėlto prieš uždarančią vienuolyną 1831 m. tvarka buvo atstatyta. Vienuolyno uždarymo priežastis buvo ta, kad vienuoliai dalyvavo 1830–1831 m. sukilime.

IŠVADOS

1. Pažaislio vienuolynas pastatytas XVII a. antrojoje pusėje iškilusios Pacų giminės. Jos didingumą lėmė tai, jog bažnyčia buvo statoma ne tik kaip šventovė, bet ir kaip didiko nekropolis.

2. Statant Pažaislio vienuolyno ansamblį glaudžiai bendradarbiavo fundatorius ir architektai (bei meistrai), atsižvelgdami į kamaldulių regulos ypatybes.

3. Kamaldulių ordino vienuolija, prievarta išnaikinta XIX a. pirmojoje pusėje, mūsų krašte neatkurta dar ir šiandien.

THE PAŽAISLIS ENSEMBLE, A FINE SAMPLE OF THE MATURE BAROQUE

Summary

In the 12th century the new religious Order of St. Romualdus (Camaldulians) was born in Italy. In the Lithuanian-Polish state its monasteries appeared in the 17th century; one of them was erected in Pažaislis near Kaunas. The monastery was founded in 1664 and the construction started in 1667. The construction continued up to the middle of the 18th century though the church was consecrated in 1712. It was the period of the last foreign artists who designed various buildings in Lithuania; since the end of the 17th century and up to the very end of the 18th century mainly native artists contributed to the development of Baroque architecture.

Christopher Sigmund Pacas, the founder of the monastery, was the second most powerful figure in Lithuania (after the King) of this time. The treasures accumulated by his grandfather Nicholas and father Stephen and the post of the Chancellor in the Grand Duchy of Lithuania helped him to employ Italian masters and obtain some building materials abroad. Michel Arcan-

gelo Palloni painted wonderful frescoes, Ioannes Merli performed the stucco sculpturing; the whole construction of the church was directed by Pietro Puttini. However, up to this day the name of the first architect who designed the monastery church is not known: it could be the Pacai family architect Giovanni Battista Fredyani, mentioned in the founder's testament; it could also be Lodovico Fredo (with reference to the 19th century authors) or Pietro Puttini.

The monastery was planned according to the strict statute of the camaldulians: thus the closed inner courtyard had the entrance through the only gate. On the other hand the church was to serve as a necropolis of the founder's family. This wish had been fulfilled – the remains of the Chancellor still now rest under the entrance door to the sanctuary.

LITERATŪRA

1. B a t o w s k i Z. Motowidła w kościele pokamedulskim w Pożajšlin // Rocznik Towarzystwa Przyjaciół w Wilnie. Wilno, 1914. T. 5. S. 38-60.
2. E. T. Wiadomość historyczna o gromadzeniach i fundacyach męskich i żeńskich Rzymsko-Katolickich klasztorów w dyecezyi Wileńskiej // Teka Wilenska. 1857. Nr. 2. S. 217-218.
3. K a i r i ū k š t y t ė - J a c i n i e n ė H., B a r š a u s k a s J. Pažaislis. Vilnius, 1960.
4. K a r p o w i c z M. Polloni a Del Bene // Biuletyn Historii Sztuki. 1960. Nr. 2. S. 123-139.
5. Mokslų Akademijos bibliotekos Rankraščių skyrius (MABR). F. 7. Vnt. 2147. K.Z. Paco 10 laiškų Pažaislio vienuolyno priorams, rašytų 1673–1682 m.
6. MABR. F. 43. Vnt. 9920. J. Kossakowskiui 1799 m. rašyti 3 laiskai iš Pažaislio vienuolyno.
7. MABR. F. 43. Vnt. 9922. Pažaislio vienuolių 1810 m. apklausos dėl skundo vyskupui aktas.
8. S a l a m a v i č i u s S. Vilniaus Šv. Petro ir Povilo bažnyčios statyba ir dekoravimas // Architektūros paminklai. Vilnius, 1972. T. 2 P. 52.
9. Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius (VUBR). F. 4. B. 4. P. 37.
10. W o l f f J. Pacowie. Warszawa, 1885.
11. Z a r e w i c z L. Zakon kamedulów, jego fundacja i dziejowe wspomnienia w Polsce i Litwie. Kraków, 1871. S. 40–47.
12. Ž i l e v i č i u s L. Nauja apie Pažaislio architektūrinį ansamblį // Statyba ir architektūra. 1981. Nr. 12; 1982. Nr. 1, 2.

DR. MARTYNAS PURVINAS, ARCHIT. MARIJA PURVINIENĖ, Kaunas

STALINIZMO URBANISTIKA LIETUVOJE

Dabar, resovietizacijos metu, dažnai įvairiai traktuojama pokarinė Lietuvos istorija. Svarbūs tampa ne vien anuometiniai faktai ir reiškiniai, bet ir šiandieninis jų apibūdinimas. Primygtinai teigiama, jog tą epochą būtina apibūdinti objektyviai, atsisakant politizuoto požiūrio. Atseit anuos reiškinius reikėtų nagrinėti tik profesiniu požiūriu, pavyzdžiui, architektūros istorikams vertinti to meto projektuotojų profesinį meistriškumą.

Dar viena persama tezė – tą epochą reikėtų adekvačiai atspindėti, neprimetant šiandieninių vertinimų. Vadinasi, anuometinius reiškinius būtina tik objektyviai užfiksuoti, o ne vertinti.

Pastaroji pokario tyrimų tendencija išryškėjo sudarant leidinio „Lietuvos kančių ir kovų istorija“ I tomą. Tačiau toks, atseit objektyvizuotas, epochos atspindėjimas sukėlė nemažą sumaištį kai kurioms Lietuvos gyventojų grupėms bei išeivijai. Gal tai rodo, jog minimi tyrimo receptai sovietmečio nagrinėjimui nelabai tinka.

Kaip atrodytų tas rekomenduojamas, veikiau persamas, požiūris konkrečiu atveju? Antai panašiu laiku – 1947–1948 m. buvo sudaryti veik gretimų miestų – Tauragės ir Jurbarko – generaliniai planai. Tauragės projektą parengė inžinierius Skromanas. Jis pasiūlė daugmaž pagal tradicinį pavyzdį atstatyti karo apnaikintą miesto centrą, kiek patobulinti jį apželdinant ir pan. Architekto P. Janulio Jurbarko miesto projekte buvo numatyta likviduoti senojo miesto liekanas ir ten pastatyti visiškai naują miestą – taisyklingo plano su plačiomis ir tiesiomis gatvėmis, reprezentaciniu centru Nemuno pakrantėje tarp krantinių ir bulvarų.

Abstrakčiai vertinant šių projektuotojų profesinį meistriškumą, reikėtų pripažinti, jog sudarant Tauragės generalinį planą lyg ir negebėta pasinaudoti laiko suteiktomis galimybėmis: visai likviduoti senąjį miestą, vietoj jo suprojektuoti atitinkantį to meto dvasią bei projektuotojo kūrybinius užmojus. Gali kas pasakyti, jog projekto autorius nepajėgė perteikti anuometinės urbanistinės stilištos ir populiarių kompozicinių priemonių, kurių objektyvios vertės nenuginčysi.

Tačiau pažvelkime į kitus tikrovės aspektus, apeidami peršamą siaurą profesinį vertinimą. Būtent saikingasis Tauragės generalinis planas ir yra sudarytas pagal racionalią tarpukario dvasią, blaivesnį požiūrį į realybę. Jis ne tik padėjo išsaugoti miesto architektūrinio-urbanistinio paveldo fragmentus, bet ir didesniu mastu buvo įgyvendintas.

Tuo tarpu pompastiškasis Jurbarko generalinis planas, sudarytas entuziastingai vadovaujantis oficialiais normatyvais bei koncepcijomis, liko to laikotarpio fantasmagorija, teorinė schema. Čia prasikišo ilgai slepiamas vidinis sistemos prieštaravimas – deklaruojant griežtą planingumą, nepajėgta realizuoti net normatyvuose nurodytų privalomų dalykų. Tad didieji urbanistiniai užmojai dažniausiai likdavo popieriuje.

Pravartu į tuos du projektus pažvelgti ir dabar taip peikiamu ideologizuotu bei politizuotu žvilgsniu. Technicistinis Tauragės generalinis planas vis dėlto netapo pagrindas atlikti didesnių „chirurginių“ operacijų naujai okupuotame krašte. Jame neužsimota viską pakeisti iš pačių pagrindų, o pragmatiškai tebuvo sudėliotos eilinės kasdienio, labiau tradicinio gyvenimo gairės.

Visai kitaip buvo suformuotas Jurbarko generalinis planas. Jį galėtume pavadinti ir savotiška utopija, tokia būdinga tam metui. Deja, tai nebuvo nekaltas pafilosofavimas nedideliame ratelyje. Tuo generaliniu planu užsimota iš pagrindų pakeisti tūkstančių žmonių gyvenimą, jų aplinką ir buitį. Jurbarkas turėjo tapti savotišku darbininkų lageriu, atspindinčiu naujosios santvarkos esmę. Vienodais tipiniais gyvenamaisiais namais apstatyti taisyklingi kvartalai griežta rikiuote dėtėsi palei tiesias ir plačias gatves, itin tinkamas tvarkos prižiūrėtojams. Mieste tolygiais intervalais turėjo būti įrengtos duonos parduotuvės ir viešosios išvietės. Turėjo būti sukonstruota perdėm mechanistinė mašina primityviam egzistavimui naujoje santvarkoje. Būdingas jos papildymas turėjo būti naujasis miesto centras, suformuotas veik pagal Stalingrado pavyzdį. Aplink pompastišką aikštę Nemuno pakrantėje turėjo iškilti „svarbiausi“ miesto pastatai: partijos komitetas, milicija ir pan. Jurbarko generaliniame plane urbanistinėmis priemonėmis siekta iš esmės sulaužyti tradicinį įvairialypį miesto gyvenimą, primesti miestiečiams naują gyvenimą bei nenatūralią terpę.

Specifinis to meto objektas buvo vadinamosios darbininkų kolonijos prie stambių gamyklų. 1947 m. tokia kolonija buvo suprojektuota prie Akmenės cemento fabriko. Projektas atspindi epochos požiūrį. Pagal deklaruojamus visuomenės tvarkymo planus (lygybė ir pan.) projektuota išties „kolonijinė“ gyvenvietė, savo plano schematiškumu menanti kolonijinius carinės Rusijos miestus, kurtus naujai užgrobtose teritorijose.

Tokia gyvenvietė buvo bene pirmasis tokio raiškaus urbanistinio socialinio diktato pavyzdys, kai viską reikėjo atlikti planingai. Ankstesnėse epochose bendrus urbanistinius planus papildydavo privati gyventojų savininkų iniciatyva, pajvairindama pirminį schematiškumą. Pokario Lietuvoje prasi-

dėjo totalinio planavimo era, kai visi miesto elementai buvo kuriami ne pagal realius gyventojų poreikius bei norus, o pagal režimo aprobuotus normatyvus.

Įdomus šios darbininkų kolonijos projekto aspektas yra tas, kad jame įteisintas visuomenės skirstymas į atskirus sluoksnius, akivaizdžiai prieštaraujantis tada deklaruotiems visuotinės lygybės principams. Gyvenvietėje greta darbininkų namų buvo numatyta statyti pagerinto tipo namus, kotedžus ir individualius namus.

Ir dar vienas akibrokštas, neatitinkantis peršamojo siauro profesinio požiūrio. Būtent stalinizmo epochoje okupuotoje Lietuvoje vyko bene pats brutaliausias jos inkorporavimo į sovietinę imperiją bei specifinę visuomenės santvarką etapas. Tame procese itin reikšmingą vaidmenį atliko urbanistinė veikla. Lietuvos gyvenvietės ne šiaip planuotos ar tobulintas jų natūraliai susiklostęs būvis, bet jos iš esmės buvo pertvarkomos pagal okupacinio režimo direktyvas. Urbanistinėmis priemonėmis buvo primetama svetimos valstybės valia. Projektuotojų kūrybingumas bei asmeninė iniciatyva buvo kreipiama režimui naudinga linkme, gimdė abejotinos vertės vaisius.

Antai 1954 m. architektas K.Šešelgis parengė Kauno karo muziejaus sklypo sutvarkymo projektą. Nežinomo kareivio kapo vietoje ten buvo pasiūlyta įrengti paminklą F.Dzeržinskiui, o Laisvės statulos vietoje – paminklą V.Mickevičiui-Kapsukui. Vakariau muziejaus pastato turėjo iškilti prašmatnus memorialas keturiems komunistams. Kompozicinė sprendimo schema savaip simbolizavo epochų pasikeitimą – vietoje patrauklios tarpukario įvairovės (koplytstulpiai, biustai, knygnešių sienelė ir pan.) turėjo likti kur kas schematiškesnė muziejaus aplinka, tik su trimis akcentais, mechaniskai sustatytais senųjų simbolių vietose.

Specifinis laiko bruožas buvo „importinė“ urbanistika. Sovietinių miestų planavimą pradžioje organizavo iš Sovietų Sąjungos atsiųsti „patyrę“ ir, matyt, patikimi specialistai, ėmę diegti Lietuvai naujas koncepcijas.

Antai jau 1945 m. gegužės 15 d. architektai K.Biševskis ir V.Mikučianis parengė Vilniaus centro apstatymo detalaus projekto eskizą. Čia buvo užsiimta visiškai pertvarkyti sostinę, suformuoti naują pagrindinę miesto ašį geležinkelio stotis – Lukiškių aikštė (paliekant nuošalyje tradicinę Gedimino prospektą ašį). Aikštė turėjo tapti naujuoju miesto branduoliu su didžiuoju administraciniu kompleksu, NKVD–MGB rūmais ir kt. Nuo naujųjų valdžios rūmų pompastiškas bulvaras pro Stalino ir Lenino paminklus turėjo vesti į naujoviškai terasuotą Tauro kalną su didžiuliu Pergalės paminklu.

Tas pompastiškas sprendimas, numatytos naujos didžiulio masto statybos turėjo suformuoti ne vien administracinį, bet ir urbanistiniu požiūriu naują Lietuvos TSR sostinės centrą. Tie siūlymai, matyt, turėjo ir kitą prasmę – paliekant nuošalyje paveldą, lyg eliminuoti jį iš kasdienio miesto gyvenimo, jo judriausių zonų.

Būdingas to meto požiūris į atseit svetimą paveldą išryškėjo Klaipėdoje. Ten buvo iš esmės perdirbta senamiesčio dalis dešiniajame Danės krante. Isto-

riškai susiklostęs sudėtingas planavimas buvo pakeistas primityviu, daugmaž taisyklingu mechanišku planu. Senuosius labai įvairius pastatus pakeitė naujieji – tipiniai, atspindintys visai kito krašto tradicijas. Buvo ne atstatomi, o griauunami vaizdingi senieji pastatai bei kompleksai, nukentėję karo metais. Taip buvo realizuojamas „naujo pasaulio“ kūrimo strateginis tikslas, šalinant kliudančias praeities liekanas.

Klaipėdoje beveik sunaikintas ritualinis paveldas, ypač naujam režimui netinkami objektai. Antai visai perplanuotas nugriautos katalikų bažnyčios ir klebonijos sklypas dabartinėje S. Daukanto gatvėje. Senųjų pastatų bei šventoriaus su tradiciniais kapais vietoje buvo išrikiuoti daugiabučiai gyvenamieji namai su parduotuvėmis. Taigi visiškai pakeista tos miesto dalies funkcinė bei erdvinė struktūra.

Ir vis dėlto stalinizmo urbanistika nepaliko Lietuvoje stambesnių kompleksų bei ansamblių. Nors tokie plataus masto projektai tada ir buvo rengiami, tačiau didesniuose Lietuvos miestuose tas laikotarpis paliko dažniau tik atskirus kvartalus ar jų grupes, o ne vientisai suformuotas stambias miesto dalis.

Galima konstatuoti, jog Lietuvoje stalinizmo urbanistika net neatsiskleidė kaip vientisa ir savaip išbaigta estetinių, socialinių ir pan. koncepcijų sistema. Lietuvoje taip ir nebuvo suformuoti tokie savaip efektingi (savo grandioziškumu, specifine raiška ir pan.) kompleksai, kaip, pavyzdžiui, Maskvoje, Minske ir kitur.

Iš dalies tai lėmė pokario ekonominiai sunkumai, gal pristabdę vietos entuziastų parengtų projektų realizavimą. Gal būta ir savotiško, kartais gal ir nesąmoningo sabotažo, kai dalis krašte likusių specialistų nepuolė mėgdžioti peršamų pavyzdžių, kartais gal daugiau sveiku protu nei iš centro siunčiamomis direktyvomis vadovaudamiesi. Pavyzdys čia galėtų būti kad ir minėtasis Tauragės generalinis planas.

Tačiau anuometinio elgesio motyvacija turbūt liks paslaptingas dalykas, nes to meto veikėjai jau yra pasitraukę iš gyvenimo, o kiti ėmė perdirbinėti istoriją sau naudinga linkme.

Baigdami norėtume pabrėžti, jog stalinizmo urbanistika Lietuvoje buvo itin painus reiškiny, kurį derėtų vertinti, šalia to reiškinio visuomeninės ir kitokios reikšmės, pagal daugelį kriterijų. Siauras, tik stilistinis vertinimas gali atskleisti labai menką to reiškinio prasmį ir reikšmių diapazoną, kurį bendrame kontekste visai nustelbtų kiti momentai.

Didelė problema tebėra ir dešimtmečiais trukusi dezinformacija tendencingai vaizduojant sovietinį gyvenimą, anuometinis urbanistikos įslaptinimas. Ta politika savaip tęsiama jau nepriklausomoje Lietuvoje pasirodžiusiuose leidiniuose. Tebevyksta ir, matyt, dar dešimtmečius truks anuometinių veikėjų bei jų steigėjų pasipriešinimas kitokiam – nei per sovietinius dešimtmečius buvo priimta – stalinizmo urbanistikos Lietuvoje apibūdinimui.

THE STALINIST URBAN ART IN LITHUANIA

Summary

The present period of re-Sovietization abounds of attempts to re-habilitate the period of Soviet occupation by making public some of the facts of that period or by evaluating them in wider contexts, rather than proxima aspects.

Our comparison of general development plans for Jurbarkas (arch. P.Janulis) and for Tau-ragė (arch. Skromanas) of 1947–1948 indicates, that least damage for the downs and for the people was done in those regions, which avoided enthusiastic implementations of the occupational ideas of standard Stalinist-type towns.

This was the period of most brutal efforts of incorporating Lithuania in the Soviet Empire. A significant role was assigned to the art of urbanistics, as all townships of Lithuania were to be re-constructed according with the standards of totalism.

A number of significant and symbolic objects from independent Lithuania were demolished. By the project of the rite-related site of the Military Museum in Kaunas (arch. K.Šešelgis), the statue of Independence was removed and Soviet symbols were introduced.

Some urban specialists in those days were of local origin, others were delegated from Russia with the task of introducing nontraditional concepts. The general development project for Vil-nius (arch. K.Bishevskii and V.Mikučianis) was made on this approach. It envisaged a new admin-istration centre, leaving aside the historical nucleus of the old town.

The irregular structure of port Klaipėda was replaced by a regular plan of standard buildings designed in Russia. Its Catholic, Reformation and other churches and sanctuaries and its monas-teries were demolished, and an block of living houses and shops was constructed over the old cemetery.

Luckily just a part of the majestic plans was implemented because of the difficulties in the post-war economy, and perhaps thanks to the sceptic approach of certain specialists towards the destruction of traditional sites.

The long-lasting desinformation on the subject, when real aims of the Soviet period were concealed, is a highly important problem. The practice continues at present in different publi-cations by the ex-Soviet beaucrats and their supporters.

SOCIALINIŲ MOKSLŲ SEKCIJA

VADOVAUJA PROF. ANTANAS MUSTEIKIS

DR. VALDAS PRUSKUS
**SOCIALIZMO VERTINIMAS LIETUVIŲ KATALIKŲ
SOCIOLOGŲ DARBUOSE
(XIX a. pab.–XX a. pr.)**

PROF. IRENA K. LUKOŠEVIČIENĖ
**SOCIALINĖS PROBLEMOS
IR SOCIALINĖ PAGALBA LIETUVOJE**

DR. MINDAUGAS BLOZNELIS
NACIONALINIO SAUGUMO PRIORITETAI

DR. ANELĖ VOSYLIŪTĖ
PILIGRIMAI LIETUVOJE: PRAEITIS IR DABARTIS

DR. INESA PONIŠKAITIENĖ
MIRŠTAMO LIGONIO SLAUGA

DR. VALDAS PRUSKUS, Vilnius

SOCIALIZMO VERTINIMAS LIETUVIŲ KATALIKŲ SOCIOLOGŲ DARBUOSE (XIX a. pab. – XX a. pr.)

1. SOCIALINIO IR PSICHOLOGINIO POŽIŪRIO Į SOCIALIZMĄ KAITA

Lietuvių katalikų požiūriui į socializmo doktriną įtaką darė šios idėjos paplitimo XIX–XX a. sandūroje Vakarų Europos šalyse ir Rusijoje aplinkybės bei specifinės vietos sąlygos.

K.Markso skelbtoji socialinė teorija buvo logiškai nuoseklus liberalizmo socialinių padarinių (darbo žmogaus nuskurdinimo) išplėtojimas iki jų logiškos pabaigos. Liberalizmas, įteisindamas neribotą kapitalo laisvę, visiškai atiduodamas jam darbo žmogų, verčia jį mąstyti ir veikti socialistiškai – siekti jėga pakeisti esamą tvarką. K.Marksas parodė, kur veda suabsoliutinta nesikišimo politika, suabsoliutinto pelno siekimas, galvojimas vien tik apie kapitalo turėtojų, o ne ir jų kūrėjų interesus. Nenuostabu, kad marksizmą pirmiausia ėmė studijuoti darbdaviai bei politikai Vakarų Europos šalyse ir daryti atitinkamas išvadas. Ekonominis liberalizmas imtas riboti mokesčiais, kapitalo savininkai verčiami vykdyti socialinę politiką. Aktyviau spręsti socialines darbininkų problemas paskatino ir spartus mokslo bei technikos laimėjimų diegimas į pramoninę gamybą. XIX a. pabaigoje ji pradėjo didėti daugelyje Vakarų Europos šalių ir ypač JAV.

Didėjo kvalifikuotų darbininkų poreikis; jiems buvo sudaromos geresnės gyvenimo sąlygos. Dėl to mažėjo liumpenproletariato. Vis daugiau įgijusių geresnę kvalifikaciją darbininkų suprato, kad reikia ne griauti esamą visuomenę, o ją kurti, tobulinti, kad socialinė kūryba galima tik jungiantis, o ne skiriantis su kitais žmonėmis, kad ką nors pasiekti įmanoma tik kontroliuojant, o ne konfliktuojant su kitais. Todėl socializmo doktrinos idėjos apie naujos, teisingesnės visuomenės sukūrimą sugriaunant senąją nebuvo labai populiarios minėtose šalyse. Revoliucinis romantizmas, puoselėtas radikaliųjų anarchistų (P.Prudono, M.Bakunino), čia jau buvo gerokai išblė-

sęs. Liumpenproletariatą pakeitė sparčiai auganti darbininkų klasė, kuri, kurdama profesines sąjungas, legaliai kovojo dėl savo teisių. Profesinės sąjungos vis efektyviau ėmė ginti darbininkų interesus ir pasiekė nemažų laimėjimų – buvo sudarytos palankesnės darbo sąlygos, garantuotas socialinis darbininkų saugumas (Prancūzijoje ir Vokietijoje buvo priimti pensijų įstatymai).

Dėl to socializmo idėjų šalininkai, pasiryžę ginti labiausiai nuskriaustos visuomenės dalies – darbininkijos interesus, pamažu ėmė prarasti savo socialinę bazę.

Ne visi socializmo šalininkai beatodairiškai pritarė jo idėjoms. Kitiškiau mąstantys siūlė apsvarstyti ortodoksinio marksizmo teiginius, juos labiau sukonkretinti atsižvelgiant į naujas sąlygas, kai kurie (E. Bernšteinas, K. Kautskis) patys ėmėsi atlikti šią reviziją.

Tačiau socializmo idėjos rado palankią dirvą Rusijos imperijoje, kur tuo metu irgi sparčiai plėtojosi kapitalistiniai santykiai, formavosi proletariatas. Jos gamybos lygmuo dar nereikalavo daug geros kvalifikacijos darbininkų. Čia vyravo liumpenproletariatas, kuriam reikėjo vadų, nes pats savo interesų ginti dar nesugebėjo. Tokiais vadais ir pasiskelbė bolševikai. Šie procesai plėtėsi ir Rusijos imperijos vakariniuose pakraščiuose – Lenkijoje ir Lietuvoje.

Amžių sandūroje plėtojantis pramonei (ypač akmens anglių kasybos) Lenkijoje gausėjo darbininkų, juos vis papildydavo nusigyvenę mažaraščiai valstiečiai. Jie buvo priversti samdytis darbdaviui už palyginti menką atlyginimą ir dar nebuvo pasirengę patys ginti savo ekonominių teisių¹. Tuo metu Lenkijoje jau veikė stiprios socialistų organizacijos, kurioms darbininkijos išsigelbėjimas atrodė esąs socializmas ir todėl aktyviai jį propagavo. Lenkų katalikų sociologai atkreipė visuomenės dėmesį į tai, kad propaguojamasis socializmas esąs išsigelbėjimas tik proletariatui, o ne visai visuomenei. J. Biedlerlakas pažymėjo, jog darbininkija tėra vienas iš visuomenės sluoksnių, be to, ne pats gausiausias, o peršamas socializmas vargu ar galės būti vienodai patrauklus visiems sluoksniams². Pagaliau Lenkija – katalikiškas kraštas ir socialistų siūlomo prievartinio būdo pakeisti esamą santvarką nepalaikysianti.

Nelegaliai veikė socialdemokratų partija, įsikūrusi 1896 m., ir Lietuvoje. Jos vadai kalbėjo tik proletariato vardu ir tematė vieną jo išsigelbėjimo būdą – sukurti socializmą. Lietuvoje darbininkija buvo dar silpnesnė ir prasčiau organizuota negu Lenkijoje (o socializmas pirmiausia ginąs darbininkų interesus). Be to, didesnę jos dalį sudarė kitataučiai – lenkai ir rusai. Istoriko R. Vėbros duomenimis, lietuvių darbininkai sudarė 14,4 proc. visų dirbu-

¹ Górski J., Sieżpiński W. Historia powszechnej myśli ekonomicznej (1870–1950). Warszawa, 1967. S. 27–38.

² Biedlerack J. Kwestia społeczna. Poznań, 1908. S. 82.

siųjų Suvalkų, 8,6 proc. – Kauno ir tik 1,5 proc. – Vilniaus gubernijos pramonėje³.

Daugumą Lietuvos gyventojų sudarė valstiečiai. Jie vadovavosi sveika pozityvia nuovoka ir patikrinta senolių išmintimi. Socialistų romantinės utopijos jiems nors ir atrodė gražios bei patrauklios, bet svetimos jų prigimčiai, mąstysenai ir gyvenimo patirčiai. Juolab kad socializmą įdiegti buvo įmanoma tik prievarta, o ne natūraliu vyksmu. Todėl nenuostabu, kad katalikų ideologai iš pradžių gana ramiai reagavo į socialistų idėjas, manydami, kad didesnės atramos visuomenėje jos neturėsiančios.

Tuo tarpu socialistai, skelbdamiesi esą vieninteliai darbininkų interesų gynėjai ir stengdamiesi įgyti jų simpatijas, leido gausią socialistinę literatūrą, kurią gabenosi iš Prūsijos ir JAV. Joje jie ne tik skelbė socializmo idėjas, bet ir nuožmiai puolė katalikus, kaip savo ideologijos priešus. Ypač ši leidyba suaktyvėjo 1905–1907 m., t.y. revoliucijos laikotarpiu. Tuo metu išleista daug įvairių atsišaukimų ir propagandinio turinio brošiūrų: „Kas tie socialdemokratai“, „Kaip kunigas virto socialdemokratu“, K.Jasiukaičio „Ašis“, „Pas kryžių“, „Laukų darbininkams“, „Girtuoklystė – mūsų ryklė“ ir kt. Šie leidiniai buvo ne tik informacinio, bet ir agitacinio propagandinio pobūdžio.

Stiprėjant socialistų agresyviai propagandai spaudoje („Skarde“, „Kovoje“, „Žarijoje“) ir kitur, katalikai turėjo į tai reaguoti. Stengtasi recenzuoti visas socialistų išleistas knygeles. Leidžiamas Amerikoje uoliai recenzavo A.Kaupas⁴. Siekdami atremti socialistų kritiką, katalikai išspausdino ir keletą populiarių brošiūrų: „Didžiausi mūsų neprieteliai socialistai ir masonai“, K.Bikino (D.Dumbrės) „Ar bus geriau, kad socialistai gaus viršų“ ir kt. Šiose knygelėse socializmo idėjos buvo aptariamoms ne tiek teoriškai, kiek ideologiškai.

Būdami geri polemizuotojai, jie greit įsitraukė į ideologinę kovą, tapo Lietuvos krikščionių demokratų partijos aktyvistais ir rėmėjais (S.Šultė, K.Bikinas, A.Jakštas, J.Vailokaitis, P.Būčys, K.Šaulys, J.Staugaitis, A.Civinskas ir kt.) Dalyvavimas ideologinėse kovose suteikė jų darbams gyvybinės energijos ir įtampos. Suprantama, kad tokia ideologinė priešprieša negalėjo žadinti konstruktyvios diskusijos tarp socialistų ir katalikų.

Abiejų šalių adresatas buvo tas pats: mažaraštis valstietis ir neseniai kaimą palikęs darbininkas. Vadinasi, jos orientavosi į menko intelektualinio potencialo ir išsilavinimo žmogų, kuriam įspūdį darė jam suprantamas ir įtaigus teiginių aiškinimas. Šioje ideologinėje kovoje dėl jo „sielos ir proto“ abi šalys neretai nesilaikė ir preciziškumo, ir etikos. Aptariant oponentų teiginius, būdavo remiamasi ištrauktais iš teksto fragmentais, cituojami tik

³ Vėbra R. Lietuvių visuomenė XIX a. antrojoje pusėje. Vilnius, 1990. P. 192–193.

⁴ Ant. K. a ...S (Kaupas A.) Šešios socialistiškos knygtės// Dirva-Žinytas. 1903. Nr. 7. P. 158–166.

tie veikalai, kuriais remiasi autorius, kontroversiškos nuomonės nutylimos, idėjos ir faktai neretai tendencingai iškraipomi.

Tokia praktika katalikams ilgainiui galėjo turėti dvejopų padarinių. Vienpusiškai vaizduodami socializmą ir socialistus dėl jų praktinės veiklos 1905–1907 metų revoliucijos laikotarpiu kaip visuomenės baubą, jie galėjo sužadinti didesnę domėjimąsi jais. Ši įvairių visuomenės sluoksnių susidomėjimą ir šiaip jau skatino socialistų organizacijos paslaptlingumas, norų ir idėjų radikalizmas. Tai padėjo formuotis viešajai nuomonei, jog jie esą teisūs – priešingu atveju caro valdžia jų taip nepersekiotų, o katalikai taip smarkiai nekritikuotų. Kita vertus, paviršutiniškai atmetant socializmą kaip atneštinių, laikiną dalyką ir pasmerkiant socialistus kaip katalikų priešus, iškilo pavojus, kad katalikai savanoriškai atsisakys nuodugniau studijuoti šią socialinę doktriną, nesistengs jos kritiškai suvokti. O tai tikrai būtų vedę į intelektualinį uždarumą, būtų labai susiaurėjusi katalikų socialinės minties plėtotė.

Bene pirmasis iš šių pavojų atkreipė dėmesį A. Jakštas. Pasiremdamas prancūzų katalikų socialinės minties žadintojo J. Serre idėjomis apie intelektualinio izoliacionizmo žalą, jis ragino vengti siauro ir paviršutiniško socialinių reiškinių vertinimo, labiau gilintis į jų esmę ir taip būti „arčiau tiesos“⁵. Didelis protas, anot jo, ne visada būna platus. Kartais jis būna keisčiausiai siauras. Didelis, bet siauras protas tesidomi viena tiesos dalele, tik ją tesitenkina, tik ją vieną teskelbia ir tesistengia tik ją viena visa paaiškinti: „Darvinui visa tiesa atrodė glūdinti vien evoliucionizme. Flamarionui – vien astronomijoje, Tolstojui – jo savotiškai suprastoj evangelijoje, Leninui elementariausiame materializme. Anie garsūs vyrai yra buvę ne tikri mintytojai, bet tik pusmintytojai. Plačių pažiūrų mintytojai tyrinėja ne vieną kokią nors tiesos dalelę, bet trokšta viską suprasti ir išsiaiškinti [...] ieško pilnutinės visų svarbiausių mokslų sintezės“⁶.

A. Jakšto iškeltą nuosprendį „siauraprotystei“ rėmė J. Matulaitis, J. Staugaitis, K. Paltarokas, A. Civinskas ir kiti sociologai, kurie suvokė, kaip žalinga vienpusiškai vertinti socializmą. Jų nuomone, kiekvienoje teorijoje, kad ir vienpusiškoje, esama ir teigiamų elementų, kurių nedera nutylėti.

Antai K. Paltarokas, recenzuodamas A. Vytauto (Kvietkaus) knygą „Kas tai yra socializmas ir ar galimas daiktas tą mokslą įvykdyti“ (1909), priekaištavo autoriui už tendencingumą ir nenorą matyti ir socialistų veikloje bei jų teorijoje pozityvių dalykų – „to gero, kurį socialistai visgi yra padarę žemesniųjų sluoksnių naudai“, parodydami visuomenei jų nesocialią padėtį, kuri reikalavo atkurti teisingumą, nors siūlomi būdai ir nevykę⁷. O štai recnzu-

⁵ D a m b r a u s k a s A. Šalin siauraprotystę! // Draugija. 1907. Nr. 9. P. 17–24.

⁶ Ten pat. P. 19.

⁷ P a l t a r o k a s K. Kas tai yra socializmas ir ar galimas daiktas tą mokslą įvykdyti? (Kvietkaus knygos recenzija) // Draugija. 1909. Nr. 23. P. 291.

damas J.Bikino*⁸ knygelę „Ar bus geriau, kad socialistai gaus viršų“ (1908), J.Matulaitis padarė pastabą, kad derėjo griežčiau skirti „visą visų socialistų pripažintą moklą ir pasielgimo būdą nuo mokslo ir pasielgimo pavienių asmenų, prie vienos ar kitos socialistų partijos priklausančių“. Diskutuojant su socializmu, reikia „ne prasimanyti socializmą“, o diskutuoti su tokiu, „koks jis yra iš tikrųjų“⁹. Juk ir pati socializmo teorija, nors ir parengta ydingomis prielaidomis, padėjusi daugelį dalykų išryškinti**. Panašios pažiūros laikėsi ir A.Civinskas.

A.Civinskas pripažino „Marksui garbę už tai, kad jis žmogaus darbo svarbą pakėlė aikštėn“, bet vien tik darbui suteikdamas vertę „nukrypo į šalį nuo gyvos teisybės, paliko svajotoju, kurs savo galvoj sutvėrė gyvenime nepritaikomas taisykles“¹⁰. Šios „taisyklės“ ir abstraktūs socialinio teisingumo reikalavimai, nekritiškai propaguojami vietinių socialistų, spėjo daliai mūsų inteligentų, valstiečių ir darbininkų susukti galvas. Todėl reikėjo informacijos, kuri padėtų visuomenei susidaryti išsamesnį ir objektyvesnį vietinių socialistų propaguojamą „lietuviškojo socializmo“ vaizdą. Pasak K.Šaulio, jų socializmas turįs „daug gaivalų, kilusių iš rusiškojo anarchizmo ir nihilizmo“¹¹. Kitaip sakant, reikėjo prablaivyti socialistų propagandos susuktas galvas.

Tačiau tai nereiškia, kad lietuvių katalikų sociologai buvo linę sumažinti reikalavimus socializmui kaip teorijai, pretenduojančiai išspręsti visas žmonijos problemas. Ypač jiems rūpėjo, kiek ji padės tautos savitumui pasireikšti. Ar socializmas netrukdytų tautai būti savitai? Juk savo savitumą tauta galinti atskleisti pasauliui tik per savo kultūrą. Tuo klausimu A.Jakštas šitaip rašė: „Turėsim ar neturėsim savo valstybę, tauta vis tiek galės atlikti savo misiją, jai skirtą pasaulyje (...) Ji bus išvysčiusi kultūrą, o per ją galės tarti pasauliui savo žodį“¹². Pasak jo, vergiškai perimta kultūra – tai netikra kultūra. Ją reikia sukurti patiems. O tam būtina originali kūryba, ne nukopijuota ar primesta kitų. Tokią primestinę kultūrą ir siūlęs socializmas, skelbdamas internacionalizmo principą. Darbininkų klasė tampanti universalios nuasmenintos ir pritaikytos visoms tautoms kultūros skleidėja. Todėl tautos

* J.Bikinas labai kritiškas socializmo ir ypač vietinių socialistų atžvilgiu. To jis ir neslėpė. Laiške, rašytame 1906 m. sausio 21 d. A.Jakštui, jis tiesiai nurodė: „Socialistuose“ stengiaus darodyti, jog lietuviai negali kelti aktyvios revoliucijos, nes yra per menki, o pagaliaus – revoliucionierių revoliucija vis tiek ne ką daugiau mums gero atneš, nes kartoją klaidas savo priešių“⁸.

Bikinas K. 1905.01.21 laiškas prelatui A.Dambrauskui // Vilniaus universiteto bibliotekos rankraštynas. D-306.

⁹ Matulaitis J. Ar bus geriau, kad socialistai gaus viršų? // (D.Dumbrės knygos recenzija) // Draugija. 1908. Nr. 13. P. 92.

** K.Markso atliktos kapitalistinės visuomenės analizės duomenimis savo darbuose naudojo ir katalikų sociologai (K.Antoine, A.Retzbach, F.Hitze ir kt.).

¹⁰ Civinskas A. Socialistai. Kas jie? Iš kur atsirado? Ko nori? Shenandoach Pa, 1908. P. 75.

¹¹ Š - l y s K. (Šaulys K.) Socijalistai ir mūsų socialistiški reikalai. Kaunas, 1907. P. 10.

¹² Jakštas A. Faktai ir principai // Draugija. 1911.Nr.50. P. 173.

raiškos pasauliui galimybė sumažėja, užleisdama vietą nuasmenintai universaliajai darbininkų klasės kultūrai.

Tokios perspektyvos katalikų neviliojo. Kita vertus, darbininkija, kurią socialistai laikė visuomenės avangardu, pati buvo reikalinga kultūrinimo. Manyta, kad šio darbo ir turinti imtis Bažnyčia. Rūpindamasi visa visuomene, ji privalanti rūpintis ir darbininkija. Kultūriniu jie laikė katalikų kultūros, elgesio normų propagavimą, teikimą įvairiausios informacijos, kuri padėtų susidaryti darbininkams aiškesnį peršamo socializmo vaizdą.

Katalikai pripažino, kad socialistų skelbiami abstraktūs teoriniai teiginiai apie teisingumą, laisvę ir lygybę artimi krikščioniškai dvasiai, tačiau šių idealų diegimas radikaliomis priemonėmis negalys būti toleruotinas. Taigi iš esmės jie skyrė „prisigėrusi“ krikščioniškosios dvasios „teorinį socializmą“ nuo „radikalojo socializmo“, kuris asocijavosi su P.Prudono ir M.Bakunino anarchizmu (esamos santvarkos sugriovimas neišvengiamai atvesias į socializmą, kuris išspręsiąs ir darbininkijos klausimą).

Jų požiūriu, socializmo teorija ir darbininkų klausimas yra iš esmės skirtingi dalykai. M.Krupavičiaus teigimu, socializmas esanti „savotiškos rūšies ūkiškai ekonominė sistema“, „savotiškas būdas apskritai viso žmonių gyvenimo sutvarkymo, kuris remiasi komunistiniu, t.y. bendru gaminimu ir vartojimu visų produktų ir turtų, naikinas visokią turtų savastį“¹³. Kartu socializmas esąs ir „pasaulėžvalgos mokslas“, paremtas materializmu ir tiesiog priešingas krikščioniškam mokslui. Socializmas nekalbąs apie darbininkų klasės būklės pagerinimą. Jis, kaip teigia M.Krupavičius, kalbąs „apie įvedimą naujo būdo turtų gaminimo, vartojimo, padalinimo, visuomenės ir valstybės gyvenimo sutvarkymą“. Darbininkų ir jų būklės pagerinimo esmė – ieškoti būdų, kaip pasiekti, kad darbininkas gautų teisingą atlyginimą. Tačiau įvedus socializmą savaime darbininkų padėtis nebūtų pagerinta, nes „tik būtų įvesta komunizmo tvarka, prie kurios visi žmonės būtų visiškai darbininkais, o tik viena valstybė – valdžia – darbdavė“¹⁴. Todėl manyta siekti ne įvesti socializmą, o tobulinti esamą santvarką, tada būtų galima pagerinti ir darbininkų padėtį. Toks klausimo sprendimas ir parodytų, kokiu mastu būtų priartėta prie socializmo, kuris optimaliai suderintų individo ir kolektyvo interesus, idealo. Vadinasi, būtina siekti kuo didesnių esamos santvarkos pasikeitimų, kad sumažėtų prieštaračiai tarp ekonominės santvarkos ir to idealo, kurio siekią paskiri žmonės ir visuomenė.

O šie pasikeitimai galimi tik glaudžiai bendradarbiaujant, o ne konfrontuojant įvairiems socialiniams sluoksniams, paisant tiek darbininkų, tiek darbdavių interesus. A.Kaupas tokio bendradarbiavimo pavyzdį nurodė JAV. Ši valstybė, įstatymiškai labiau kontroliuodama monopolijų veiklą, ypač užimtumo požiūriu, ir vykdydama socialinę politiką, atitinkančią socialinės

¹³ T u č k u s P. (Krupavičius M.) Darbininkų klausimas. Voronežas, 1918. P. 3.

¹⁴ Ten pat. P. 5.

partnerystės idėją, sumažinusi socialinius konfliktus. Tai pasiekta didinant darbininkų profesinių sąjungų teises ir labiau derinant individo ir visuomenės interesus. A.Kaupas tai laikė požymiu, rodančiu prasidėjusį taikų kapitalizmo evoliucionavimą į socializmą, t.y. idealą. Ne be pasididžiavimo jis nurodė, jog tuo metu, kai Vakarų Europoje daug rašoma ir kalbama apie socializmą „kaip vienatinį vaistą nuo visų ligų“, Jungtinėse Valstijose socializmas „tiesiog daromas: trestai persekiojami, geležinkelių kompanijos baudžiamos, korporacijos varžomos“¹⁵, t.y. artėjama prie socializmo idealo įgyvendinimo atsižvelgiant į visų socialinių grupių interesus.

Taigi tą „teorinį socializmą“ lietuvių katalikų sociologai laikė idealu, kurio nedera atmesti vien dėl to, kad jo principus deklaruoja ir socialistai. Jų manymu, būtina daryti viską, kad prie šio idealo visuomenė vis labiau artėtų, nors ir negreitai, „evoliucijos, o ne revoliucijos keliu“. Evoliucinė visuomenės raida būtinai priartins prie tų lygybės, laisvės ir socialinio teisingumo idealų, kuriuos skelbiąs teorinis socializmas, įgyvendinimo.

Jie matė, kad socialiniai radikalai stengiasi spartinti šį procesą, siūlo radikalius sprendimus ir mėgina juos įpiršti liaudžiai. Prievartos būdas katalikams nepriimtinas, todėl derėjo išsiaiškinti, ką reikštų toks socializmas individo ir tautos būčiai ir buičiai.

Šitai skatino daryti ir toji aplinkybė, kad socializmą lietuvių socialistai aiškino fragmentiškai, daugiausia savo partinėje spaudoje, taip pat JAV leidžiamuose leidiniuose „Naujoji gadynė“, „Kova“, kurie buvo gabenami į Lietuvą. Jie nebuvo stiprūs teoretikai. Daugelis tekstų net nebuvo paremti originaliais K.Markso darbais, o tik kitų autorių konspektais.* Tai iš esmės buvo K.Markso teiginių perpasakojimas, be nuodugnesnės jų analizės, kuriuose itin pabrėžiami kovingieji šios teorijos aspektai – klasių kova, socialinė prievarta. Todėl nebuvo galima susidaryti aiškesnio K.Markso teorijos vaizdo. Reikėjo, pasak A.Jakšto, pasižiūrėti į socialinį klausimą ir patį socializmą „plačiau ir giliau, negu apie tai menkutėse socialistų brošiūrėlėse iki šiol buvo rašoma“¹⁷.

Reikėjo ne tiek ideologiškai, kiek mokliškai objektyviai įvertinti radikalojo socializmo teorinius pagrindus, parodyti visuomenei, kaip jais re-

¹⁵ P a t r i m p a s (Kaupas A.) *Evoliucija, ne revoliucija*. Kaunas, 1908. P.5.

* A.Česnavičius nurodo, kad brošiūrą „Materialistiškas istorijos supratimas“ (Boston, 1913) Z. Angarietis parašė sėdėdamas kalėjime ir naudodamasis G.Greilicho paskaitos „Materialistiskasis istorijos supratimas“ leidimu, o ne K.Markso ir F.Engelso raštais. Marksizmo klasikų raštai jam kalėjime buvo sunkiai prieinami. Straipsnius „Filosofiniai istorinių požiūrių keliai“ ir „K.Marksas“ (Naujoji gadynė, 1917, Nr.3, 4) Z. Angarietis parašė 1912 m. liepos mėnesį Pskovo kalėjime pagal G.Krauzės brošiūrą (Žr.: Краузе Г. Развитие философско-исторических взглядов до Маркса. С. - Пб., 1906) papildydamas joje dėstomas mintis savo intarpais. Vėliau šie straipsniai buvo išleisti 1918 m. Varoneže atskira brošiūra „Filosofiniai istorinių požiūrių keliai iki K.Markso“¹⁶.

¹⁶ Č e s n a v i č i u s V. *Ekonominės Z. Angariečio pažiūros*. Vilnius, 1976. P. 25.

¹⁷ D a m b r a u s k a s A. Redakcijos patėmijimai// *Draugija*. 1909. Nr. 31/32. P. 386.

miantis būtų įgyvendintas socializmas ir ką jis reikštų individui ir tautai. Juolab kad ligi tol socialistai gyrėsi turį šios teorijos aiškinimo monopolį. Tai turėjo išryškinti katalikų bei socialistų požiūrio į naujos visuomenės kūrimą esminius skirtumus. O tuos skirtumus, be kita ko, daug lėmė skirtingas jų požiūris į visuomenės raidą.

2. VISUOMENĖS RAIDOS MARKSISTINĖS KONCEPCIJOS VERTINIMAS

Socialistams socializmo vizija buvo tokia patraukli, kad ugdė jų fantaziją ir neapykantą realiam gyvenimui, skatino kuo greičiau sugriauti senąją santvarką ligi pamatų, kad būtų galima sukurti tobulą visuomenę, bet jau pagal savus principus, kurioje visiškai prigyty laisvės, lygybės ir socialinio teisingumo idealai. Todėl daugiausia dėmesio jie skyrė revoliucijai, kurią įsivaizdavo kaip *sui generis*, t.y. tarsi antgamtiską, didingą, ypatingą pasikeitimą, kuris iš esmės pagerintų darbo žmonių padėtį. V.Kapsukas, aiškindamas marksistinę visuomenės raidos sampratą, nurodė, kad „visa istorija, išskyrus pačią pirmąją gaidynę, tai yra įvairių visuomenės sluoksnių arba klasių kova“¹⁸, kurios pobūdį lemianti gamybinių jėgų raida ir gamybiniai santykiai. Šios kovos tikslas – ne vieną išnaudotojų santvarką pakeisti kita, geresne, o iš esmės pertvarkyti socialinius ekonominius visuomenės pamatus, panaikinti kapitalistinį išnaudojimą ir išnaudotojų valdžios vicšpatavimą. Šis procesas esąs dėsningas ir istoriškai neišvengiamas – visuomenė neišvengiamai rutuliosis link aukštesnės pakopos – socializmo, kuriame geriausiai būtų įgyvendintas socialinis teisingumas. Priemonės, kuriomis būsiąs sukurtas „rojus žemėje“, ne taip jau svarbu. Svarbu, kad socialistai vieninteliai žiną teisingą būdą sukurti naują visuomenės santvarką. O kadangi tai esąs vienintelis teisingas būdas, tai ir neišvengiamas.

Nekritiškai, mesianistiškai įsikėlę į galvą, kad socializmas yra galutinis žmonių raidos tikslas, radikalieji socialistai sukėlė katalikų sociologų nepasitikėjimą ir pačia doktrina, ir jos skelbėjais. Jie suskato studijuoti, kas gi lemia visuomenės pažangą, kas yra visuomenės raidos varomosios jėgos, koks individo vaidmuo ir vieta joje ir pagaliau – koku mastu ši raida galėtų būti tvarkoma ir reguliuojama žmogaus valios (kaip manė marksistai), ar tai esąs natūralus procesas, į kurį galima kištis labai nedaug. Keldami sau šiuos klausimus, katalikai prieš akis turėjo marksistinę visuomenės raidos koncepciją, kurią reikėjo išnagrinėti ir pateikti savąją.

Pirmiausia jie atkreipė dėmesį, kad marksizmas suabsoliutinas materialinių procesų, pirmiausia gamybos, lemiamą reikšmę visuomenės, taip pat žmogaus asmenybės plėtotėi, jo dvasingumo tapsmui.

Marksistinė visuomenės raidos koncepcija iš esmės aiškino tik materialaus socialinio gyvenimo reiškinių esamybę ir kaitą. Individas joje netekęs sa-

¹⁸ Mickevičius-Kapsukas V. Raštai. Vilnius, 1962. T. 3. P. 382.

vo svarbos. Čia svarbus tik kolektyvas, klasė. Tačiau ir jos likimas istorijoje priklausęs ne tiek nuo žmogaus asmeninių savybių, dvasinio individo gyvenimo intensyvumo ir praktinės asmeninės veiklos, kiek nuo egzistuojančio materialinės gamybos būdo, kuris lemias ir valstybės santvarką. Tiesa, gamybos būdas galįs pasikeisti, bet tik tuo atveju, jei bus suvisuomenintos gamybos priemonės. O tai bus įmanoma padaryti, pasak V.Kapsuko, kai „darbininkai paims į savo rankas valdžią“¹⁹. Taigi socialistai, remdamiesi marksizmo teorija ir būdami dideli materialistai, mėgino įrodyti, kad visus socialinio gyvenimo reiškinius sukeliančios tam tikros ekonominės sąlygos; jos lemiančios tų reiškinių esmę.

A.Civinskas teigė, kad K.Markso požiūriu žmogaus gyvenime viskas priklauso nuo to, kaip jis tvarkąs ūkį, kokiais įrankiais ir koku būdu gaminąs sau reikalingus daiktus. Taigi ir „santykiai tarp žmonių ir visuomenės, ir valstybės sutvarkymas, ir visokios teisės, ir net žmogaus dora, religija (...) gema iš vieno ar kitokio ūkio vedimo“²⁰. Kadangi kapitalistinis ūkis tvarkomas taip, kad egzistuoja darbininkai, kuriantys materialines bei dvasines vertybes, ir kapitalistai, lobstantys iš jų darbo, tai konfliktas tarp jų neišvengiamas. Žmonijos istorija – tai nesibaigianti išnaudotojų ir išnaudojamųjų kova. Tai esąs objektyvus neišvengiamas procesas, neturintis alternatyvos. Ir ši kova turinti būtinai pasibaigti „perėjimu į socializmą kaip neišvengiamą dabartinio visuomenės sutvarkymo pasekmę“²¹. Taip būsiąs įgyvendintas pagrindinis socialistų siekis – „kad atskiros ypatos neturėtų jokios išdirbimų ir įrankių nuosavybės (...), kad visus tuos įrankius valdytų visuomenė“ ir „tik tuomet bus gerai gyventi ant žemės“²². Pagaliau būsiąs pasiektas galutinis visuomenės raidos tikslas – sukurtas „rojus žemėje“. Tačiau tai būsiąs ne žmogaus (individo) asmeninis, o istorijos tikslas. Ji realizuojanti save ne per žmogų, o per klasę kaip unifikuotą visumą (t.y. objektyviai), kuri jai tėra tik priemonė. Šiuo požiūriu visuomenės raida turinti objektyvų šaltinį. Subjektyvus šaltinis – individas marksizmui ne tiek jau svarbus, nes jis neturįs tokio svorio ir reikšmės kaip klasė, per kurią realizuodamasis asmuo joje ištirpsta. Tuo jis pagausinąs klasės dvasinę potencialą. Tačiau marksizmui dvasinis klasės gyvenimas irgi ne toks jau svarbus. Laikydami griežtai materialistinio požiūrio į visuomenės raidą kaip objektyvų procesą, nulemtą atitinkamo gamybinių jėgų išsivystymo lygio, visus reiškinius, taip pat ir visuomenės dvasinį gyvenimą marksistai grindžia materialinėmis priežastimis, ūkinio gyvenimo veiksniais.

K.Paltarokui toks aiškinimas atrodė neturįs pagrindo. „Žmonės turi galvas ant pečių, o tų galvų surėdymo negalime laikyti vienodu mechanizmu, užsukamu ekonomikos klausimų raktu“, – rašė jis²³.

¹⁹ Ten pat. P. 160.

²⁰ C i v i n s k a s A. Socialistai... P. 43.

²¹ Ten pat. P. 42.

²² Ten pat. P. 51.

²³ P a l t a r o k a s K. Socialis klausimas. Kaunas, 1913. P. 45.

Kad vien ūkiniais veiksniais ir materialinėmis priežastimis negalima paaiškinti visų reikalų, ypač dvasinių ir kultūrinių, teigė ir A. Civinskas. Jis rašė: „Viduramžyje subruzdėjo krikščionys eiti atsiimti Šventosios žemės iš turkų rankų; ėjo seni ir jauni, netgi vaikai (...) Netikėto bruzdėjimo pasekmės buvo kuo didžiausios žmonijos gyvenime, o jas išsiaiškinti „ūkio vedimo būdu“ ir „darbo įrankių ypatybėmis“ nepataikys ir pats Marksas“²⁴. Pasak autoriaus, visuomenei, žmogui daro įtaką ne tik vienoks ar kitoks ūkininkavimo būdas, bet ir „daugelis kitų, pirštais neapčiuopiamų dalykų“²⁵.

Žmogaus elgesį lemiančios krikščioniškosios vertybės, kurių puoselėtoja esanti religija, o K. Marksas religiją neigė. Jo nuomone, viskas šiame pasaulyje kinta, nesą jokios amžinos tiesos. Jeigu taip, toliau samprotauja A. Civinskas, tai ir visos teorijos, taigi ir paties K. Markso skelbtoji visuomenės raidos materialinė teorija, nesančios tikros, o tik laikinos. Tačiau K. Marksas savo pažiūras kažkodėl laikęs „neatmainomai teisingomis“, marksizmo teoriją giną socialistai pasiryžę viskam, kad tik kuo greičiau ją įgyvendintų. Senajai santvarkai sugriauti jiems visos priemonės geros, ypač prievarta, kuriai jaučią ypač daug simpatijų.

Vadinasi, toks socializmas, į kurį kreipia visuomenę socialistai, nesą joks dėsningas ir objektyvus procesas, o dirbtinis, prievartinis. O kadangi pagal marksizmą „rojaus žemėje“ (socializmo) sukūrimo misija tenkanti darbininkų klasei, tai ji ir privalanti inicijuoti visuomenės kitimą.

Tačiau gyvenimas rodo ką kita. Visuomenės kitimo iniciatorius dažniausiai būnanti ne klasė (masė), bet pavieniai asmenys, kurie savo veikla daugiausia patarnauja pažangai. „Naujos kartos išradimai: spauda, parakas, garinės ir elektrinės mašinos, telegrafai, telefonai, lakstytuvai (...), kurie padarė pervartą visuomenėje, – ne luomų kovos, bet atskirų asmenų sunkaus darbo vaisiai“, – rašė K. Paltarokas²⁶.

Ne klasė, o pavieniai asmenys esą ir socialinių kitimų iniciatoriai. Jie turi didelę įtaką visuomenės sąjūdžiams, kuriuose žmonės dalyvauja dažnai ne tiek sąmoningai, kiek, A. Kaupo žodžiais tariant, pasidavę „minios instinktui“. Minia paprastai vadovaujasi ne protu, o jausmu, todėl klausanti tik tų, kurie „šneka jai į širdį, ne į protą“²⁷. Būtent tuo ir naudojasi demagogai, siekiantys savų tikslų, bet kalbantys klasės vardu. Tokie šnekėtojai miniai į širdį ir esą Lietuvos socialistai. O kad tas šnekėjimas nebuvęs beprasmiškas, rodo 1905–1907 m. revoliuciniai įvykiai Lietuvoje, kuriuose dalyvavusieji darbininkai siekė daugiausia ekonominės padėties pagerinimo, bet socialistų buvę panaudoti kaip spaudimo valdžiai priemonė, turėjusi patenkinti jų politinius reikalavimus.

²⁴ Civinskas A. Socialistai... P. 56.

²⁵ Ten pat. P. 57.

²⁶ Paltarokas K. Socialis klausimas... P. 46.

²⁷ K.A.K. (Kaupas A.) Patrimpo laišakai. Shenandoach Pa, 1907. P. 146.

Norėdamas išvengti demagogų įtakos, neleisti padaryti savęs spaudimo priemone jų rankose, žmogus turi tapti savarankiškas, sąmoningai keliantis tikslus ir jų siekiantis. Laikytis tokios nuostatos – tai ugdyti save kaip asmenybę. O vienas iš jos požymių – kūrybiškumas, kuris veikia žmogaus socialinę pažangą, taip pat visuomenės raidą jos linkme. Kūrybiškumas rodo individo brandumo lygį.

Taigi visus visuomenės gyvenimo pasikeitimus lemianti individo ir visuomenės dvasinė branda. Ji galiausiai objektyvizuojasi išorinio gyvenimo formomis, kurios yra vidinio gyvenimo išraiška. Klasių kova, kurią socialistai laikė visuomenės raidos pagrindiniu varikliu, negalinti juo būti, nes yra nukreipta ne į kūrybą, o į destruktiją. Kadangi kūryba esanti individo asmenybiškumo išraiška, tai visuomenės raidos pažangą lemias vidinis subjektyvusis veiksnys, t. y. individo, kaip visuomenės nario, dvasinio brandumo laipsnis. Ugdyti tą individo asmenybiškumą, o ne kolektyvinę (klasinę) sąmonę kaip socialinės pažangos skatulį bei sąlygą ir esanti bažnyčios pareiga.

Tas asmenybiškumo ugdymas savo ruožtu reikalaujantis iš individo pastangų, noro tobulėti, dorintis. Tie pradai glūdį jau pačiame žmoguje. S.Šultė rašė: „Įgimti žmogaus palinkimai ir jausmai yra tos jėgos arba energijos, veikiančios ir visuomenėje; jos ją stumia pirmyn“²⁸. Be savęs tobulinimo, dorinimo neįmanoma jokia visuomenės pažanga, jos raida pažangos link.

Sąlyga ir skatulytis taip tobulėti esanti nuosavybė. Bet nuosavybė katalikui savaime nesąs tikslas, ji tik priemonė, įgalinanti vykdyti savo, kaip Dievo kūrinio, vieną iš pašaukimų žemėje: išlaikyti vaikus ir šeimą. Be to, tai yra ir būdas parodyti meilę savo artimui, ir liudyti krikščionybės principus. Tai prigimtinė žmogaus teisė, kurią privalu gerbti, jo laisvės sąlyga. Tačiau pati žmogaus laisvė jam nesąs tikslas. Laisvė – tai jo buvimo šiame pasaulyje būdas. Žmogaus esmę nusako tikslai ir vertybės, kuriomis jis tiki. Todėl laisvė be moralinio įsipareigojimo – tuščias dalykas.

Apie tokią laisvę be moralinio įsipareigojimo ir kalbėjo liberalai, skelbdami šūkį: „*laisser faire*“. Jiems turto gausinimas – pagrindinis tikslas, o žmogus – pinigų darymo priemonė. Negebantieji daryti pinigų tesą menkystės. Silpni ir nemokantys verstis turėtų būti neišsileidžiami į pinigų „darymo erdvę“.

Katalikai nuosavybę laikė erdve, kurioje galys gyventi ir verslus šeiminkas darbdavys, ir neturtėlis, kuris iš jos neturįs būti išstumtas. Nuosavybė duodanti tam tikrą socialinį įpareigojimą, kurį turį dorai atlikti tiek darbdavys, tiek darbininkas. Tik abipusis pareigų atlikimas galys užtikrinti santarvę ir socialinę pažangą. Jos spartumas priklausąs nuo socialinės partnerystės laipsnio, gebėjimo derinti skirtingus interesus²⁹.

²⁸ Šultė S. Evoliucijos keliai ir revoliucijos dėsniai. Kaunas, 1919. P. 35.

²⁹ Jakštas A. Darbininkai ir visuomenė // Nedėldienio skaitymas. 1906. Nr. 4. P. 7–8.

Kita vertus, ši pažanga ir ekonominė visuomenės raida turinčios paisyti vertybių hierarchijos; jas reikia kreipti žmogaus pašaukimo ir pilnatvės įgyvendinimo link, matuoti jo vidiniu parametru. Vadinasi, santykiai tarp darbininkų ir darbdavių turį būti grindžiami ne tik socialinio teisingumo, bet ir krikščioniškosios moralės principais. Negalys būti doras kapitalistas, siekęs tik pelno, išnaudojās darbininką ir juo nesirūpinās. Nebūsianti dora visuomenė, jei ji orientuosis tik į materialinių gėrybių kūrimą. Tai pajungs žmogų sau kaip priemonę. Negalys būti doras ir individas (darbininkas), paisantis tik savo asmeninių ar klasės interesų, o ne visuomenės gerovės. Turto kaupimas neišvengiamai vedās į sumaterialėjimą. Tokį sumaterialėjusį darbininką, siekiantį tik naudos sau, nežinomas autorius „Žemaičių ir Lietuvos apžvalgoje“ prilygina „galvijui“, kurio „visa prova pasiremia ant peilio ir kumščio“. Norint jį paversti žmogumi, reikia jam „į širdį ir į galvą“³⁰ įkvėpti žmogaus tiesas“, apšviesti jo protą krikščioniškųjų vertybių šviesa“.

Nustatyti, ar individas ir visuomenė laikosi krikščionybės principų ir koku mastu, – kaip tik ir esanti Bažnyčios priedermė. Ji turinti nuolat atlikti savotišką visuomenės patikrinimą, atskleisti jos vidinį raidos matmenį, parodyti, kaip joje įgyvendinama žmogaus asmens ir tautos pilnatvė. Nuolat ir kantriai vykdydama šią savo priedermę, Bažnyčia kaip tik ir galinti realiai patarnauti visuomenei, parodyti jai raidos vidinio matmens prasmingumą. Evangelijos principus katalikai pasauliečiai turi stengtis pirmiausia diegti per socialinius darbus. Visuomenės raida tobulėjimo link – begalinis procesas. Jo kryptis – diegti Dievo pagrindinį principą – daugintis ir apgyventi žemę. Todėl bolševikų samprotavimai, kad socializmas yra galutinis visuomenės raidos taškas – pasaulio pertvarkymas į visišką laisvės ir teisingumo karalystę, laikytini naiviais ir visiškai nepagrįstais. Be to, tai prieštarauja ir K. Markso skelbtai materialistinės visuomenės begalinės raidos idėjai.

Tobulos visuomenės idealas niekada negalys būti įkūnytas žemėje; tatau lemia žmogaus būties baigtinumas, fizinių ir intelektualinių galių ribotumas. Įgyvendinti socializmo skelbtuosius idealus ir pagal juos gyventi galys tik labai doras žmogus, atsikratęs visų žemų geidulių ir polinkių – egoizmo, pavydo, keršto, neapykantos. Tačiau „kol įvyks žmogaus prigimties baisi atmaina, jo galutinė tobulybė“, reikės, pasak S. Šultės, „ne tūkstančių metų, o milijonų“. Jo teigimu, „socializmas dėl to ir vadināsis utopija, kad nė kiek nepakeitus žmogaus doros, dargi jį tvirkinant, stačiai einama prie tvarkos, kuri tik dangaus išrinktiesiems tėra galima“³¹. O jeigu taip, tai ir bolševikų siūlomieji būdai šį tikslą pasiekti atrodė nepateisinamai radikalūs ir netgi beprasmiški.

³⁰ Darbininkų klausimas// Žemaičių ir Lietuvos apžvalga. 1894. Nr. 9. P. 67.

³¹ Šultė S. Evoliucijos keliai ir revoliucijos dėsniai. P. 29–30.

S.Šultė laikėsi evoliucinio požiūrio į visuomenės raidą*. Jos šaltinių laikydamas individo ir visuomenės dvasinio brandumo lygį, kurį lemia savi-raiškos galimybių realizavimas, jis pripažino, kad esamoji kapitalistinė santvarka nėra tobula ir ji neišvengiamai žlugsianti: „Kapitalizmas savo neribota laisve padaugino visuomenės turtus, bet apiplėšė vargšus; priešingoji jam tvarka (galbūt kolektyvizmas) pakels kiek žemesnių sluoksnių gerovę, bet per daug suvaržydamas asmeninę laisvę ir iniciatyvą pakenks visuomenės pažangai. Dėl tos priežasties jis žlugs ir gyvenimas vėl eis kitu keliu, bus nauja evoliucijos stadija.“³³ Antitezė kapitalizmui būsiąs socializmas, tačiau ir jo nederą laikyti „visako sinteze“. Pasak S.Šultės, tai būsianti tik „tolimesnė pažangai tezė, kurios neišvengiamai laukia antitezė“³⁴. Taigi socializmas, kurį taip karštai propaguoja ir siūlo įgyvendinti bolševikai, taip pat nebūsiąs galutinė visuomenės pertvarkos forma, o tik žmonijos evoliucijos proceso tarpsnis. Tad ar verta skubėti ir jo siekti, nesiskaitant su priemonėmis, nevengiant prievartos, smurto, kurį gimdo revoliucija, „paliuosuodama žmonėse žemiausius, nešvariausius ir gyvuliškus instinktus“³⁵. Taigi nepakeitus žmogaus prigimties, neišugdžius jam doros, negalima tikėtis ir socialinės pažangos. Tokie bedvasiai žmonės nepajėgsią sukurti tobulos visuomenės. Vadinasi, prievarta negalinti būti tas kelias, kuris veda į teisingos ir socialiai saugios visuomenės sukūrimą.

Kreipdamasis į socialistus, A.Civinskas jų klausė: „Jūs manote reformuoti pasaulį kerštu, pagieža, kraujo praliejimu? Argi tai galimas daiktas? Ar manote prašalinsite neteisybes, naujas neteisybes darydami?“³⁶ Ir čia pat darė išvadą: prievartą vykdyt žmonės gali sukurti tik prievartos valstybę.

Taigi marksistinė visuomenės raidos teorija, visuomenės raidos varomąją jėgą laikiusi klasių kovą ir skatinusi greičiau vykdyti socialinę revoliuciją, nepaisant jokių priemonių, katalikų sociologams buvo nepriimtina. Pirmiausia dėl siūlomų priemonių radikalumo, pateisinančio prievartos naudojimą. Jie atkreipė dėmesį ir į tai, kad socialinių santykių reforma – atitinkamo pasirengimo reikalingas aktas, reikalaujantis iš individo ir visuomenės tam tikros dvasinės galios ir pastangų, kurias lemia jų dvasinės brandos laipsnis. Be to, tų pasikeitimų tiek individas, tiek visuomenė turi siekti sąmoningai, laisvai apsisprendę, o ne eiti prievarta, vedami demagogų, sie-

* Be katalikiškosios minties autoritetų, S.Šultei įtaką yra dariusi ir „gyvenimo dinamizmo teorija. Šią gyvenimo dinamizmo, kaip natūralios plėtros tiek gamtoje, tiek visuomenėje idėją, amžiaus pradžioje propagavo intuityvistas A.Bergsonas. Anot jo, bet koks kišimasis į visuomenės tobulėjimo procesą, bandymas jį dirbtinai spartinti – nereikalingas. Sąjūdžiai, remiantys radikalius socialinius pertvarkymus, taip pat nereikalingi. Visuomenė savaime kintanti pamažu tobulėjant žmogui, augant jo dvasinei potencialai“³².

³² Bergson A. Sočinenija. S.-Pt., 1900. T. 5. P. 6–22 (rusų k.).

³³ Šultė S. Evoliucijos keliai ir revoliucijos dėsniai... P. 31.

³⁴ Ten pat. P. 30.

³⁵ Ten pat.

³⁶ Kunigas (Civinskas A.) Tiesos žodis socialistams. Chicago, 1912. P. 15.

kiančių savo siaurų egoistinių (grupinių ar klasinių) interesų. Visuomenės raida – evoliucinis procesas, sąlygojamas jos natūralių, o ne dirbtinių dėsnių.

Socialistų raginimas greičiau sugriauti senąją santvarką, visas gyvenimo formas, kurios, A. Kaupo žodžiais tariant, buvo „susikrovusios ne šimtmečiais, o tūkstantmečiais“³⁷, ir pastangos priversti visuomenę funkcionuoti pagal jų sukurtuosius, dirbtinius principus kėlė katalikų sociologams nerimą ir kartu norą išsiaiškinti: ar iš tikrųjų socialistinėje visuomenėje „išnyks darbininkų išnaudojimas ir įvyks tarp žmonių tikra meilė, brolybė ir lygybė“³⁸, kaip pranašavo V. Kapsukas; kaip ši dirbtinė visuomenė, sukurta žmogaus valios pastangomis, o ne organiškai susiformavusi „struktūrų evoliucinio mainymosi keliu“, funkcionuosianti, ir svarbiausia – kaip veiksias tas išgarsintasis socialistinio ūkio modelis be ekonominių krizių ir sukrėtimų, koku mastu jis galėsias skatinti individo ir tautos kūrybinės potencijos atsiškleidimą.

3. SOCIALISTINIO ŪKIO MODELIO KRITIKA

Socialistai laikėsi pažiūros, kad pagrindinė kliūtis pasiekti visuotinę gerovę esanti privatinė gamybos priemonių nuosavybė, kuria remiasi kapitalistinis ūkio modelis, įteisinąs socialinę nelygybę, leidžiąs vieniems pelnytis išnaudojant kitus. Pelno šaltinis esąs neapmokėto samdomųjų darbininkų darbo rezultatas. Z. Angarietis aiškino, kad paprastoji prekinė gamyba paremta asmeniniu smulkiųjų gamintojų darbu, o kapitalistinė – samdomųjų darbininkų darbu. Pirmuoju atveju pagamintas produktas priklausąs patiems gamintojams, antruoju – kapitalistams, kurie perka darbininko jėgą. Jis teigė, kad skirtumas tarp darbininkų darbų sukurtos vertės ir darbo jėgos vertės ir esąs kapitalistų gaunamas pelnas³⁹. Būtent šis pelnas ir esąs neteisetas, nes gautas išnaudojant darbininką, pasisavinant jo sukurtą prekę, kaip reikiant už ją neužmokant, o tik duodant sutartą užmokestį, kurio dažnai neužtenką pragyvenimui. Todėl, Z. Angariečio teigimu, darbininkai turį teisę reikalauti darbo užmokesčio padidinimo ir savo gyvenimo lygio pagerinimo. Sėkmingiausia tai galima atlikti per klasių kovą. Taigi jeigu nebūtų privatinės nuosavybės, nebūtų galimybės pelnytis išnaudojant kitą, nebūtų ir socialinės nelygybės; ją pašalinti tegalima panaikinus privatinę nuosavybę. Todėl jis skelbė jai kovą, propaguodamas visuotinį gamybos priemonių nusavinimą.

Šis nusavinimo mitas turėjo senas socialines ir psichologines šaknis. Jau P. Prudonas teigė, kad „nuosavybė – tai vagystė“. Kapitalistai apvogę visuome-

³⁷ Kaupas A. Socializmo silpnos pusės. Shenandoach Pa, 1903. P. 16.“

³⁸ Mickevičius-Kapsukas V. Raštai. T. 3. P. 80.

³⁹ Aleksa A. (Angarietis Z.) Ateities surėdymas. Philadelphia Pa, 1909.

nę, pasisavindami nuosavybę, o ši esanti visų piliečių pagaminta. Todėl negalima vienam žmogui kėsintis į jos valdymą. Iš to plaukė išvada, kad nusavinimas esąs visai teisėtas aktas, atitinkantis visos visuomenės interesus. Ši idėja pasirodė artima ir K.Marksui, o ypač jo šalininkams, laikiusiems gamybos priemonių nusavinimo aktą būdu sukurti naują visuomeninę santvarką – socializmą, kurį jie vaizdavo kaip vienintelį idealą, kaip panacėją nuo visų socialinių negandų. K.Marksas, pateikdamas to meto kapitalistinio gamybos būdo ir visuomeninių santykių analizę, išryškino vien tik jų neigiamybes. Remdamasis šios analizės rezultatais, jis padarė subjektyvią vienpusišką išvadą, kad kapitalizmo gelmėse bręstančios naujos socialinės santvarkos sąlygos, tuo ignoruodamas tą faktą, kad ir kapitalizmas galįs tobulėti, o ne tik regresuoti. Kokia būsianti toji naujoji tvarka, kaip būsianti organizuota gamyba joje, K.Marksas mažai kalbėjo. Jo sekėjai A.Bebelis, K.Kautskis ir kiti manė, kad naujai socialinei santvarkai sukurti reikią nedaug – svarbiausia suvisuomeninti gamybos priemones. Taip būsianti pasiekta gamybos produktų paskirstymo lygybė. Socialistinės gamybos organizavimas jiems mažai rūpėjo. Nekreipė dėmesio į socialistinės gamybos organizavimą ir bolševikai, nes tam jie nebuvo ir pasirengę. Manyta, kad pirmiausia reikią panaikinti tai, kas labiausiai kelia nepasitenkinimą, – atkurti gamybos produktų paskirstymo socialinį teisingumą. Būtent čia labiausiai išryškėjanti socialinė nelygybė, o ne gamyboje. Todėl į paskirstymą ir atkreiptas didžiausias dėmesys.

Gamybos produktų paskirstymas daugelio to meto socialistų ir ypač bolševikų buvo suvokiamas kaip socialinio teisingumo įgyvendinimas. Todėl, jų manymu, jį būtina kuo sparčiau atlikti, o ši procesą galinti labiausiai pagreitinti revoliucija. Ji padėsianti sugriauti kapitalistinę santvarką ir bus įvykdytas socialinis teisingumas – išdalyti gamybos produktai visiems po lygiai, o pačios gamybos priemonės nusavintos.

Gamybos priemonių nusavinimo galimybės neneigė ir popiežius Leonas XIII savo enciklikoje „Rerum novarum“. Jis pripažino, jog tai gali būti atlikta, jei to reikalauja visuomenės interesai, bet už ją atitinkamai savininkui kompensuojant ir tuo pripažįstant prigimtinę teisę į nuosavybę. Mėginimas nusavinti privatinę nuosavybę be atitinkamos kompensacijos tolygus viešai vagystei, kuri smerktina.

Tokios nuostatos laikėsi ir lietuvių katalikų sociologai. Antai K.Šaulys taip rašė: „Jokia valdžia valstijoje negali be reikalo atimti turtų nuo savo pavaldinių; prireikus to būtinai visuomenės labui, valstija turi jam suteikti atsakančią atlyginimą, nes ir ji pati esanti po prigimties įstatymais“⁴⁰. Gamybos priemonių nusavinimą, kurį atlikti siūlė socialistai, K.Šaulys pavadino „neregėtu, viešos, atviros vagystės būdu“, kuris smerktinas ne tik moralinių požiūriu, kaip prieštaraujantis Dešimties Dievo įsakymų principui „nevok“⁴¹. Kur kas svar-

⁴⁰ Š - I y s (Šaulys K.) Socijalistai ir mūsų socialistiški reikalai... P. 18.

⁴¹ Ten pat. P. 8.

biau, kad žmogaus atsiejimas nuo nuosavybės ir sukoncentravimas jos valstybės rankose (jau savaime neteisėtas aktas) gali turėti ir pačiai valstybei liūdnų padarinių. Kadangi nuosavybė būsimanti atskirta nuo individo ir sukoncentruota valstybės rankose, tai jis neturėsias asmeninio intereso, vadinio stimulo ją saugoti bei gausinti. Lemiamas vaidmuo organizuojant gamybą priklausysias valstybei. Tam tikslui ji turinti eksproprijuoti ir gamybos priemones, tapdama jų valdytoja ir socialistinės gamybos organizatore. Apibūdinamas socialistinės gamybos tikslą, Z. Angarietis rašė: „Ateities visuomenai rūpės išdirbimas to visko, kas reikalinga jos nariams, eis prie to, kad geriausiai aprūpinti savo reikalus“⁴². Brošiūroje „Ateities surėdymas“ (1909), remdamasis A. Bebeliu, jis aiškino, kad socialistinė gamyba būsimanti planinė, proporcinga, paremta griežta apskaita, socialistiniai gamybiniai santykiai sudarysias palankias sąlygas gamybinėms jėgoms plėtotis⁴³.

Taigi katalikų sociologams rūpėjo, ar iš tikrųjų tokiu principu suorganizuota gamyba būsimanti efektyvi ir kaip tai atsiliepsias visuomenės gyvenimui.

Pirmiausia jie atkreipė dėmesį, jog gamybos priemonių eksproprijavimas būsias tik socialinis politinis aktas. Gamybos priemonių suvisuomeninimas pats savaime nieko negalėsias pagaminti. Gaminti gali tik suinteresuotas laisvas žmogus darbininkas, turintis pasirinkimo galimybę. Socializmo sąlygomis laisvai pasirinkti darbdavį darbininkas negalėsias, nes valstybė būsimanti vienintelė gamybos priemonių savininkė – darbdavė. „Visi tur-tai ir spėkos taps socialistinės valstybės nuosavybe, – teigė A. Kaupas. – Žmogus gali paieškoti pilno užmokesčio už savo darbą nuo kito žmogaus, bet ne nuo draugijos“⁴⁴. Ji mokėsianti darbininkui tokį atlyginimą, kokį norėsianti, kadangi pasiskųsti jis neturėsias kur – juk dirbsias vieni kitų labui. Valstybei būsias sunku nustatyti kiekvieno įnašą į sudėtingą gamybą. Be to, tai jau nebūsias taip svarbu, nes vieni dirbsias kitų, t.y. kolektyvo, visuomenės, labui. Todėl čia konfliktas tarp valstybės kaip darbdavio ir darbininko iš karto bus sprendžiamas valstybės naudai.

Tuo būdu valstybė tapsianti visagalė, o individas virsias jos nuosavybe, „įrankiu“ jos tikslams įgyvendinti. „Visos teisės, kokias žmogus gali turėti, paeina nuo valstijos“⁴⁵, – rašė A. Kaupas. Ji vienintelė turėsianti tiesos monopolį ir geriausiai žinosianti, ko žmogui labiausiai reikia. Todėl, nepripažįstant atskirų žmogaus teisių, iš jo valstybė reikalausianti daryti tai, ko pirmiausia reiksias valstybei. Kiekvienam individui ji skirsianti atitinkamą vaidmenį ir socialinę funkciją. Taigi žmogus būsias visiškai subordinuotas valstybės, jai pavaldus. Esant tokiai situacijai, valstybė, žinoma, galėsianti pristatyti darbininką, pasak A. Kaupo, „prie tokio darbo, kokio norės ir kur

⁴² Z. A. (Angarietis Z.) Buržuazinės ir smulkios buržuazinės srovės socializme// Kova. 1909. Nr. 24. P. 369.

⁴³ A l e k s a A. (Angarietis Z.) Ateities surėdymas... P. 1–17, 33.

⁴⁴ K a u p a s A. Socializmo silpnos pusės... P. 16–17.

⁴⁵ Ten pat. P. 16.

norės“⁴⁶, tačiau ji negalėsianti tikėtis efektyvaus ir našaus darbo. Juk žmonės, pasak K.Šaulio, turį skirtingus polinkius, „ne kožnas galėtų ir išmokyti dirbti pavestąjį darbą“. Tad neišvengiamai „ant kiekvieno žmogaus sprando rastų būrys ragintojų“⁴⁷. Tačiau ir jie būtų bejėgiai priversti žmogų našiai dirbti, rodyti iniciatyvą. Socialistų skelbiamas lygiavos principo įgyvendinimas darbo užmokesčio srityje taip pat neskatinsiąs žmogaus noro „išradinėti mašinų“, nes, anot A.Kaupo, „iš savo išradimo neturėsiąs jokio pelno“⁴⁸. Šitai savo ruožtu neigiamai atsiliępsią technikos pažangai. O juk ši pažanga kaip tik ir laiduojanti galimybę visuomenei kuo geriau patenkinti materialinius poreikius, kitaip tariant, užtikrinti visuomenei visuotinę gerovę, kurią taip tikisi pasiekti socialistai, sukūrę naują socialinę santvarką.

Nesant vidinio stimulo stengtis našiai dirbti, būsianti reikalinga išorinė prievarta. Visuomenės gyvenimo reglamentavimas ir kontroliavimas reikalaus vis didesnio biurokratinio aparato, neišvengiamai išaugsią „legionai valdininkų ir kitų valstybės tarnų“, – teigė K.Šaulys⁴⁹. Prižiūrėdama, kaip visuomenės nariai atlieka jiems pavestas pareigas, ir skirstydama atlyginimą už atliktą darbą, biurokratinė valdininkija valstybėje įgytanti vis didesnę galią ir valdžią. Ilgainiui, pranašavo A.Kaupas, visa socialistinė valstybė tapsianti valdoma biurokatiškos kastos⁵⁰. Kadangi valdininkų pareiga – teisingai ir vienodai paskirstyti pagamintus produktus ir prižiūrėti skirstymą, jie stengsiąsi padaryti viską, kad lengviau ir paprasčiau su šiuo uždaviniu susidorotų. Tai geriausiai galima padaryti esant paprastai gamybos reprodukcijai, kai atgaminimas vyksta tose pačiose ribose: pagaminti produktai tuoj pat padalijami tarp pačių gamintojų, o neskiriami išplėstinei reprodukcijai. Todėl socialistiniam ūkiui, atsižvelgiant į jo pagrindinį tikslą – teisingą pagamintų produktų paskirstymą gamintojams, būsianti būdinga paprastoji reprodukcija, o ne išplėstinė. Tik pastaroji galinti lemti visuotinę gerovę ir visuomenės pažangą tobulėjimo linkme.

Taigi svarbiausiu socialistinio ūkio trūkumu lietuvių katalikų sociologai (A.Kaupas, K.Paltarokas, A.Civinskas, K.Šaulys) laikė tai, kad jis netinkas kurti materialinių gėrybių, kaip ketiną socialistai, nes čia nesą asmeniškai suinteresuoto gamintojo, o tik „teisingi“ skirstytojai. Socialistinė valstybė nors ir galėsianti visiškai pajungti ir valdyti žmogų, tačiau ji būsianti bejėgė pažinti jo kūrybines galias, norą rodyti asmeninę iniciatyvą. Pasak A.Kaupo, jei nebus asmeninės iniciatyvos, ištiks „monotonija ir stagnacija“ teisingai ir vienodai skirstant visuomenei pagamintus produktus. Tačiau tas „teisingesnis“ paskirstymas neturįs objektyvaus pagrindo – iš esmės jis esąs voliuntaristinis valstybės aktas. Šį voliuntarizmą neišvengiamai lemiąs tas fak-

⁴⁶ Ten pat. P. 15.

⁴⁷ Š - l y s (Šaulys K.) Socijalistai ir mūsų socijališkieji reikalai... P. 19–20.

⁴⁸ K a u p a s A. Socializmo silpnos pusės... P. 54.

⁴⁹ Š - l y s (Šaulys K.) Socijalistai ir mūsų socijališkieji reikalai... P. 20.

⁵⁰ K a u p a s A. Socializmo silpnos pusės... P. 66.

tas, kad socializmo sąlygomis individo interesai būsią menkai susiję su visuomenės interesais. Individo interesai visada susiję su noru turėti iš savo veiklos pelno, naudos. Kapitalizmo sąlygomis tas pelnas priklausąs nuo darbo rezultatų. Darbininkas darbo jėgos kainą nustatąs pagal darbo rinką, kurioje veikią paklausos ir pasiūlos principai. Konkurencija, pažymi A. Kaupas, ir užtikrinanti visuomenei „geriausią užganėdinimą jos reikalų su mažiausiais kaštais iš jos pusės“ dėl to, kad „kiekvienam darbininkui duoda užmokestį, atsakantį vertybei jo darbo“⁵¹. O socializmo sąlygomis „teisingą“ darbo užmokestį valstybė ir jos valdininkai nustatysią voliuntaristiškai. Todėl ir stengtis dirbti geriau, našiau nebūsią prasmės. Be to, toks veiksmas galįs būti laikomas netgi pasikėsiniu į esamą stabilią padėtį ir socialinę lygiavą.

Dėl to ilgainiui galįs susidaryti neatitikimas tarp teisingo darbo užmokesčio, kurį nustato darbininkui valstybė, ir jo pagaminto produkto vertės (atlikto darbo kiekio ir kokybės), kadangi gerai, kokybiškai dirbti jam nebūsią jokio stimulo. Darbo užmokesčio lygiavos ideologija ilgainiui atvestų prie ekonominės katastrofos. Taigi socialistinis ūkio modelis ekonomiškai neefektyvus, iš esmės esąs dirbtinis ir pritaikytas, pasak A. Civinsko, „ne gyvenimui šioje žemėje“. A. Kaupas jį vadino socialistų „proto konstruktą“. Būdamas ekonomiškai neefektyvus, jis neįgalinąs sukurti visuotinės gerovės, kurios taip tikėjosi socialistai. Tačiau dar didesnė bėda, kad jis esąs priešingas ir žmogaus prigimčiai, jo saviraiškos siekiams.

4. INDIVIDO RAIŠKOS GALIMYBIŲ SOCIALIZMO SISTEMOJE NUMATYMAS

Pagrindinė socialistinio ūkio funkcionavimo sąlyga – atsižadėjimas asmeninės naudos dėl kolektyvo, visuomenės. Katalikai pripažino, kad šis atsižadėjimas primenąs pirmųjų krikščionių bendruomenių (komunų) gyvenimą, tačiau tik formaliai. Pirmieji krikščionys, pasak K. Šaulio, taip pat išsižadėdavę savo turtų, geisdami labiau patikti Kristui, „kuris dėl žmonių meilės stojos beturčiu, nors buvo turtingas“⁵². Tačiau savo turto tie vienuoliai atsižadėdavę laisvai ir sąmoningai, nes jiems buvę malonu mokytis gyventi evangeliskame neturte, kuris artino juos prie Dievo. O tai nė kiek nepanašu į priverstinį turtų nusavinimą, apie kurį kalba socialistai. Todėl ankstyvųjų krikščionių bendruomenių vadinti komunomis vien dėl to, kad dalijosi turtu ir darbu, negalima*. Panašumas tarp krikščionybės ir komunizmo irgi tėra

⁵¹ Ten pat. P. 45.

⁵² Š - l y s (Šaulys K.) Socijalistai ir mūsų socialistiškieji reikalai... P. 24.

* Pati komunos idėja buvo bandoma įgyvendinti dar gerokai prieš krikščionybę, 600 metų pr. Kr. Sparta buvo tikrai komunistinė, centrinio planavimo ir centrinio bei prievartinio valdymo valstybė. Palestinoje atrasti Kumrano sektos komunų pėdsakai. Jų būta 100 metų pr. Kr. Bolševikinė komuna atsirado jau V. Lenino laikais.

tariamasis. Kristus skleidė Dievo vaikų brolybę per artimo meilę, o komunizmas skelbia „brolybę“ ir „lygybę“, atmesdamas Dievą ir išprievartaudamas jo kūrinį – žmogų. Prievartinis asmens naudos (nuosavybės) atsižadėjimas priešingas žmogaus prigimčiai. Juk žmogus siųstas Dievo žemėn tam, kad ją įvaldytų, o tas įvaldymas nešąs naudą, kuri ir esanti svarbus žmogaus veiklos motyvas, skatulus.

Socialistai, paneigdami asmens suinteresuotumo svarbą, ignoravo ne tik žmogaus prigimties reikalavimus, bet ir asmeninį suinteresuotumą kaip socialinės pažangos skatulį. Lemiamą vaidmenį jie skyrė valstybei. Atseit tapdama vienintele darbdave jį išvaduojanti žmogų nuo būtinumo rinktis ir šitaip nustatanti jo laisvės ribas. O juk perdėtas valstybės protekcionizmas, neigiantis privatinę iniciatyvą ir tuo skatinantis inertiškumą ir pasyvumą, nepadeda žmogui ugdytis nei patirties, nei savybių, reikalingų savarankiškam individualiam veikimui. Jis tampa valstybės valdomu sraigtelium, kuriam leidžiama daryti pirmiausia tai, kas naudinga valstybei. Suteikdama žmogui tokią „laisvę“, socialistinė valstybė laiko jį nevisaverčiu, nepajėgiu veikti savarankiškai ir atsakyti už savo veiksmus. O tai savo ruožtu neigiamai veikia žmogaus dorovę ir elgesį. Išnyksta pati asmeninės atsakomybės sąvoka.

Kaip teigė A.Civinskas, socialistai maną, kad žmogaus elgesį lemias klasinis priklausomumas, socialinės sąlygos, gamybos būdas, t.y. objektyvūs dalykai. Vadinasi, jeigu jis ir darąs bloga, vis tiek nesąs kaltas ir neturįs jokios atsakomybės – kalta sistema. Tokia socialistų nuostata skatinusi prievartos naudojimą darbininkų klasės vardu. Nenuostabu, kad už 1905–1907 m. revoliucijos metu vykdytus žmonių žudymus ir plėšimus socialistai nesijaučią kalti ir atsakingi, nes jie vykdę išnaudojamųjų klasės valią⁵³. Tačiau žudikas vis tiek liksis žudiku, nors ir žudęs „vardan teisybės“. Rašydamas apie tai, A.Jakštas pabrėžė, jog niekas negalįs panaikinti žmogaus atsakomybės už padarytą nusikaltimą: „Kas užmušė žmogų – tas žmogžudys, kas apiplėšė artimą, pasiglemžė jo turtą, tas plėšikas“⁵⁴. Ir nesvarbu, kieno vardu ir kokio kilnaus tikslo vedamas jis tai padaręs. Tuo iš esmės A.Jakštas gynė individo asmens vertingumą, dvasinį autonomiškumą, jo teisę pasirinkti, skatino aktyviai priešintis valstybės valiai, siekiančiai padaryti jį klusniu prievartos įrankiu.

Lietuvių katalikų sociologai atkreipė dėmesį, kad socialistinė valstybė, paversdama individą savo įrankiu, darysianti jį nepajėgų sąmoningai atlikti ir savo pilietines priedermes. Todėl jiems ir rūpėjo išsiaiškinti, kaip toks individas galėsias tai padaryti. Pirmiausia jie norėjo sužinoti, kas ir kaip sieja žmogų su tėvyne, kuo bus grindžiama jo meilė tėvynei ir patriotizmas.

⁵³ Civinskas A. Socialistai... P. 23–49.

⁵⁴ Druskis (Jakštas A.). Kruvina revoliucija ar ramus kultūros darbas? Kaunas, 1906.

Pagal krikščionybės ir Bažnyčios požiūrį tėvynės meilė yra tam tikras moralinis gėris. Katalikų moralė tėvynės meilę laiko ne tik natūralia, bet ir antgamtinė dorybė, jei tik jos svarbiausias motyvas yra Dievas. Tomas Akvinielis šitą dorybę gretino su Dievo garbinimu: „Kaip tikėjimo pareiga yra garbinti Dievą, taip pietizmo reikalavimas yra gerbti tėvus ir tėvynę“⁵⁵. Tai gi tėvynės meilė yra dėkingumo pareiškimas Dievui ir tėvams. Gyventi tarp savų ir naudotis savo šalies turtais yra didžiausia gėrybė. Tėvynės meilė leidžia laisvai įsiliesti į šalies ir tautos organizmą, suvokti ir pažinti savo pareigas kitiems žmonėms, sudarantiems tos pačios tautos bendruomenę. Saitai, kurie sieja žmogų su tauta, yra moralinis gėris. Jie neleidžia žmogui sustingti, bet nuolatos skatina veikti. Krikščionys yra „dviejų pasaulių piliečiai“. Žemiškoji tėvynė tėra anos tėvynės simbolis, maža to, – kelias į tąją tėvynę, priemonė jai pasiekti. Tautinis solidarumas reikalauja gyventi visumai ir atsakyti prieš visumą. O atsakyti gali tik tas, kas turi nuosavybę, – būtent ji skirianti pareigą rūpintis kitais. Nuosavybė tiesiogiai siejasi su atsakomybe ir pareiga. Tad tėvyne gali rūpintis ir rimtai ją ginti tik tas, kas turi nuosavybę.

Socializmas, paneigdamas žmogaus prigimtinę teisę – privatinę nuosavybę, atima iš jo jos gynimo akstiną. Juk tas, kuris nieko neturi, neturi ir ką ginti, jo niekas nesieja su kraštu, kuriame jis gyvena. Todėl K. Marksas ne be pagrindo teigė, kad proletariatas neturiš tėvynės. Jam tėvynė – visas pasaulis. Pasirengęs ginti visą pasaulį, jis neturiš vidinio stimulo mylėti ir ginti konkrečią šalį, kurioje jis gyvena, nes su ja mažai kas jį sieja. Toks proletaras, pasak J. Ambraziejaus, nuolat „pasirengęs rūpintis kitų šalių ir tautų reikalais, jų laisve ir geroje, o savo tėvynę visai pamiršta“⁵⁶. Kur kas svarbiau jam apginti visą pasaulį nuo išnaudojimo, sugriauinant kapitalistinę santvarką iki pamatų, išardant kaip laikrodį, kad vėliau būtų galima surinkti ir prisukti, kad veiktų, bet jau pagal savo sukurtus principus.

Tad nenuostabu, kad V. Kapsukas ir kiti lietuviai bolševikai, kaip pažymėjo A. Kaupas, nelaikė Lietuvos nepriklausomybės svarbiu dalyku, nors ji tuo metu buvo visos tautos idealas. Jie iš esmės vadovavosi klasiniu požiūriu, proletariato išvadavimo pasauliniu mastu idėja. V. Kapsukui atrodė, kad visiems Lietuvos gyventojams tapus proletarais ir išnykus klasiniams skirtumams, išnyks ir skirtumas tarp lietuvių, žydų, lenkų. Kitaip tariant, tautos ištirpsiančios pasauliniame internacionale. Neigdamas tautinio savitumo svarbą, V. Kapsukas ragino lietuvius darbininkus vadintis ne lietuviais, o tiesiog proletarais, kad būtų galima greičiau įsiliesti į pasaulio proletariato gretas ir įvykdyti pasaulinę revoliuciją. Ši V. Kapsuko vizija buvo pernelyg abstrakti, tolima ir atrodė kaip utopija. O svarbiausia – jis visai neįvertino realių to meto Lietuvos sąlygų – valstiečių, kurie sudarė daugumą krašto

⁵⁵ Tėvynė ir krikščionybė// Tiesos kelias. 1939. Nr. 10. P. 762–763.

⁵⁶ [J. Ambraziejus]. Tėvynės meilė// Šviesa. 1906. Nr. 4. P. 59.

gyventojų, siekio turėti savo žemės nuosavybę ir savo valstybę. Dėl to A.Kaupas pabrėžė, kad V.Kapsukas, prisiskaitęs K.Markso raštų, akiai kartoja jo teiginį, Lietuvos reikalus vertinąs „per dogmas, ore kabančias kategorijas“⁵⁷. O šios dogmos prieštaraujančios tikrovei. Tiesa, tautos bundančios, bet jos nenorinčios ištirti internacionale. Atvirksčiai, sako jis, ir „mažiausia tautelė ieško lygių teisių su kitomis“. Tik šito nenorį suprasti bolševikai, nes jie neturi tėvynės meilės. Nerūpinti jiems ir tauta, jos likimas, o tik „vienatinai socializmas“⁵⁸. Dėl jo jie pasiryžę aukoti ir Lietuvos nepriklausomybę*. Dėl jo, pasak K.Šaulio, jie linkę išsižadėti ir „tradicijų, savo tėvų žemės dvasios“. Tiesa, toliau samprotavo K.Šaulys, socialistai sakosi palikę kiekvienai tautai „liuositybę“ ir kalbą, bet kas gali būti tikras, kad neįvyksianti gadynė, kuomet visi žmonės būtų priversti „išsimokyti kokios naujos socialistų viešpatystės kalbos, jei tik „partija“ to užsigeistų“⁶¹. O toks išsižadėjęs savo krašto tradicijų ir savo tėvų žemės dvasios bei kalbos žmogus negalės būti sąmoningas valstybės pilietis ir jos interesų gynėjas. Todėl socialistinė valstybė nesijausianti saugi – ji turėsianti pati rūpintis savo gynyba, remtis prievarta, o ne laisvu, sąmoningu piliečių apsisprendimu, kurį suponuoja nuosavybės turėjimas (teisės į privatinę nuosavybę buvimas kaip skatulys ginti ją ir jos santvarką). Todėl valstybė, atimdama teisę į privatinę nuosavybę, daranti individą visiškai nuo jos priklausomą, tačiau neturintį vidinio stimulo sąmoningai ją ginti. Todėl tokia valstybė negalinti būti stipri ir saugi, nes remiasi prievarta, o ne piliečių sąmoningu apsisprendimu.

Neturėdamas teisės į privatinę nuosavybę, žmogus negalės atlikti ir šeimos pareigų – būti šeimos ramsčiu, užtikrinti jai gerovę, rūpintis vaikų mokymu ir auklėjimu. Tą „auklės pareigą“, pasak K.Šaulio, prisiimanti valstybė, nors jai sunku ją atlikti. Vaikai tampa valstybės, o ne šeimos priklausomybe, jos nuosavybe, kaip ir patys tėvai. Perėmusi vaikų mokymo ir auklėji-

⁵⁷ K.A.K. (Kaupas A.) Patrimpo laišakai... P. 47–79.

⁵⁸ Ten pat. P. 49–50.

* A.Kaupas nujautė, kad kelias į nepriklausomybę nebus paprastas. Jis neabejojo, kad Rusijos imperijos galybė silpsta: „neilgai truks Rusija, o su ja ir Lietuva žengianti teliškojo progreso link“. Toji tobulybė, prie kurios eisianti Rusija ir Lietuva, būsianti respublika. Kartu jis perspėjo: „Aš neabejoju, kad net atsiradus Maskolijoje pilnai liuositybei rusai norės ir toliau būti viešpataujanti tauta, o mažesnėms tautoms vis tiek reikės kovoti už savo būvį ir savo teises po senovei. Kiekviena tauta norės valdyti savo krašte savaip, bet rusai tvirtins, kad paskirstymas Maskolijos į autonomiškas respublikas susilpnins viešpatiją ir priešinsis tokiam sutvarkymui“⁵⁹. Lietuvius siekis – nacionalinės valstybės sukūrimas yra realus dalykas. Tačiau tam būtina tautos vienybė. Bet koks susiskaldymas, priešinybiavimas, atskirų politinių grupių tarpusavio rietenos – naudingos tik Lietuvos nepriklausomybės priešams. Dėl šio kilnaus tikslo A.Kaupas ir kvietė visus lietuvius „eiti išvien“, užmirštant skriaudas ir ambicijas. Jis vylėsi, kad dėl Lietuvos „socialistai turės išsižadėti klasių kovos, ponai – daugelio nereikalingos žemės“. Tik susiklausymas ir abipusės nuolaidos galinčios užtikrinti sėkmę kovojant „už teisę patiems rūpintis savo reikalais“⁶⁰.

⁵⁹ Ten pat. P. 77–78.

⁶⁰ Ten pat. P. 63.

⁶¹ Š - I y s (Šaulys K.) Socialistai ir mūsų socialistiškieji reikalai... P. 30.

mo funkciją, valstybė iš esmės sieksianti išvaduoti nuo šios pareigos tėvus. Toks „išvadavimas“ nuo rūpinimosi rinktis savo vaikams mokyklą esąs, A. Cinvinsko teigimu, ne kas kita kaip „priverstinis varymas į valstybės ant socialistų kurpalio sutaisytas mokyklas“⁶², ugdant paklusnius ir ištikimus socialistinės valstybės piliečius. Tuo pažeidžiama tėvų prigimtinė teisė patiems auklėti savo vaikus, rinktis jiems mokyklą. Kartu pažeidžiami ir patys šeimos egzistavimo pagrindai. Apie tai K. Paltarokas šitaip rašė: „Socialistai, pakeisdami visuotinę valstybės globą gimdytojų globą, pažeidžia prigimtą teisybę ir paleidžia šeimynos mazgus. Meilė vaikų, rūpestis apie jų išsiauklėjimą vienija tėvo ir motinos širdis ir ne kartą sutaikina susivaidijusią šeimyną. Socialistų šeimynoje niekas kitas negalės rišti vyro prie moteriškės, kaip tik kūniška meilė, bet šita lyties meilė greit išsenka, todėl socialistų moterystė ilgai tęstis negalėtų; atsiskyrimas citų paskui atsiskyrimą, kol ant galo žmonės nenustotų matę atsiskyrimuose, nei „liuosoje meilėje“⁶² nedorybės“⁶³. Pagrindinė šeimos funkcija sutapatinama su paprasta žmonių reprodukcija, kuri aktuali ne tiek jai, kiek valstybei.

Taigi tėvų nušalinimas nuo vaikų auklėjimo, atsakomybės už jų likimą atpalaidavimas, jų atplėšimas nuo šeimos skatinas paviršutinišką lengvabūdišką požiūrį į šeimą ir jos narių pareigas. Į šeimos sudarymą žiūrima kaip į dviejų asmenų laikiną sandėrį (būtent tokią pažiūrą tuo metu propagavo A. Bebelis)⁶⁴, o ne kilnų aktą, kaip išipareigojimą Dievo akivaizdoje mylėti vienas kitą ir pratęsti giminę, jausti atsakomybę už savo priedermių laikymąsi ne tik prieš žmonių įstatymus, bet ir prieš Dievą*.

Suprantama, kad toks socialistų požiūris į šeimą, kuris natūraliai išplaukė iš individų vietos ir jų tarpusavio santykių socialistinėje visuomenėje sampratos, lietuvių katalikų sociologams buvo nepriimtinas. Šeimos instituciją katalikai laikė svarbiu pačios valstybės tvirtybės pagrindu. Todėl socialistų nuostata jiems atrodė žalinga ir pavojinga pačiai valstybei, kadangi nepadedanti stiprinti visuomenės moralės pagrindų ir galiausiai vedanti į jos žlugimą. Griaudama šeimą, tokia visuomenė neišvengiamai griausianti save. Vadinasi, socialistinė valstybė negalinti būti atrama šeimai.

Negalėsianti ji užtikrinti individui ir sąžinės (tikėjimo) laisvės, nes stengsis valdyti žmogų ne tik fiziškai, bet ir dvasiškai. Lietuvių katalikų sociologai atkreipė dėmesį į tai, kad socialistinė valstybė, sutelkdama savo rankose gamybos priemones, visiškai pajungtų savo valiai žmogų. Pagrindinė kliū-

⁶² C i v i n s k a s A. Socialistai... P. 113.

⁶³ P a l t a r o k a s K. Socialis klausimas... P. 87.

⁶⁴ B e b e l A. Kobieta i socjalizm. Kraków, 1907. S. 279.

* Katalikų reakciją į socialistų skelbtą laisvą šeimą atspindėjo K. Prapuolenio knygelė „Moteriškė“ (1913). Joje autorius apžvelgė moterų padėtį įvairiose pasaulio šalyse ir įvairiais istorijos laikotarpiais. Nemažai dėmesio jis skyrė ir lietuvei motinai, ypač pabrėždamas jos, kaip šeimos dvasinio židinio saugotojos, įkvepiančios savo vaikams „protėvių kalbą ir tėvynės meilę“, vaidmenį.⁶⁵

⁶⁵ P r a p u o l e n i s K. Moteriškė. Seinai, 1913. P. 31.

tis – religija, nes ji ginanti žmogaus asmenybės autonomiškumą nuo valstybės. Ji bylojanti žmogui apie amžinąsias vertybes, skatinanti jų siekti vadovaujantis amžinosiomis krikščioniškosios moralės normomis, o ne laikiniais ir nuolat kintančiais valstybės įstatymais. Socialistai gerai suprato šią religijos jėgą. Todėl negailėjo pastangų jos kritikai, vadino ją liaudies opiumu ir pranašavo jai greitą išnykimą.

Tačiau įveikti religiją pasirodė ne taip paprasta. Tai ilgainiui suprato ir socialistai. Todėl šalia karingojo ateizmo skelbimo jie griebėsi ir rafinuotesnių priemonių – propagavo laisvę tikėjimo reikaluose. Tačiau ši laisvė, kaip pabrėžia A.Civinskas, reiškianti ne ką kita kaip „paliuosavimą visai nuo tikėjimo“, priverstinį išsižadėjimą „visokios religijos“, t.y. „pilną liuosybę nuo religijos ryšių“⁶⁶. Laikantis pažiūros, kad religija esanti privatus asmens dalykas, būsią galima atskirti bažnyčią nuo valstybės ir bažnyčią nuo mokyklos. K.Šaulys nurodė, kad būtent taip darė ir prancūzų socialistai: atėję į valdžią, jie panaikino konkordatą su Roma, ėmė uždarinėti vienuolynus ir drausti religijos mokymą mokyklose. „Draudžiamos procesijos, naikinami kryžiai, bažnyčios atimamos ir pavedamos socialistų vyriausybei, nuo kurios tikintieji katalikai gaus tuos maldos namus nusinuomoti, – rašė K.Šaulys ir iškėlė klausimą: – Ar galima turėti vilties mūsų socialistus geresniais būsiant?“. Ši abejonė buvo ne be pagrindo. Ją dar labiau stiprino lietuvių socialistų antireliginis fanatizmas ir jų pastangos išdildyti tikėjimą liaudies sąmonėje nuožmia ateistine propaganda, į kurią katalikai negalėjo nereaguoti.

Tačiau dar didesnį nerimą jiems kėlė tai, kad esant ateistinės valstybės visagalybei iškilsias jos „kanonizavimo“ pavojus, susidarysiančios prielaidos ir galimybė „naujai religijai“, ne privačiai, o privalomai visiems visuomenės nariams atsirasti.

Į tai atkreipė dėmesį ir A.Civinskas. Jis pažymėjo, kad daugelis socialistų naująją visuomenę vaizdavo kaip kažką neįprasto, didingo, atsieto nuo realios tikrovės. Tas mesianistinis socializmo suvokimas stiprino A.Civinsko įtarimą esant jį savotiška religija: „Daugumas, ypač jaunesniųjų, šventai tiki, kad ko tik socialistai mokina, tai gyna tiesa: ne vienas pasirengęs kad ir galvą padėti už tą mokslą“⁶⁸. Kaip pirmieji krikščionys gerbė Kristų ir juo sekė, taip socialistai dabar gerbią savo mokytoją K.Marksą, jo mokymo tiesas laikydami vienintelėmis ir „neatmainomai teisingomis“⁶⁹. Taigi doktrina kanonizuojama, o pats K.Marksas tapęs gyvenimo pavyzdžiu, etiniu idealu, kurio reikėtų siekti. Visų šios doktrinos priesakų, kurie esą neverifikuojami, šventi, vykdymas ir reikalaujamas pirmiausia tikėjimo. O kadangi so-

⁶⁶ Civinskas A. Socialistai... P. 113.

⁶⁷ Š - lys (Šaulys K.) Socijalistai ir mūsų socijališkieji reikalai... P. 37.

⁶⁸ Civinskas A. Socialistai... P. 71.

⁶⁹ Ten pat. P. 57.

cialistinėje visuomenėje žmogus pavaldus valstybei, tai jam būsią privalu priimti ir šį tikėjimą, kuris tapsiąs jau ne privačiu asmens sąžinės, o visuomeniniu reikalu ir todėl privalomu. Atskirdami bažnyčią nuo valstybės ir formaliai tikėjimą (religiją) skelbdami privačiu asmens reikalu, socialistai kanonizuoja marksizmo doktriną, kuri tampanti savotiška alternatyva religijai, o jos išpažinimas – privalomas kiekvienam visuomenės nariui.

Taigi lietuvių katalikų sociologai akivaizdžiai įrodė, kad socializmas ne tik negali užtikrinti individui sąžinės (tikėjimo) laisvės – jis neišvengiamai stengsis šią teisę deprivatizuoti, paversdamas individą priemone valstybės skelbiamiems mesianistiniams tikslams pasiekti. Jų samprotavimai, išsakyti dar mūsų amžiaus pradžioje, pasirodė pranašiški – jie visiškai pasitvirtino kuriant „socialistinę“ Lietuvą.

IŠVADOS

1. Lietuvių katalikų sociologai į socializmo idėjų plitimą Lietuvoje žiūrėjo, pirma, kaip į žmonių reakciją į liberaliojo kapitalizmo principų diegimo neigiamus padarinius, o, antra, kaip į socialinių reformų, kurias puoselėjo visuomenė, išraišką. Socializmo apologetai orientavosi vien į darbininkiją (liumpenproletaras buvo jų socialinė bazė). Lietuvoje ši jų socialinė bazė buvo silpna, o skelbiamas naujos santvarkos sukūrimas ir dar prievartos, bet ne evoliucijos – natūralaus vyksmo būdu buvo svetimas lietuvių prigimčiai, mąstymui ir gyvenimo patirčiai. Todėl socialistų darbus, jų mėginimą kurstyti klasių priešišumą katalikai laikė neperspektyviais, neturinčiais rimtesnio pagrindo. Tai esąs, A. Civinsko žodžiais tariant, „tik savo brolių Rusijoje ir Vokietijoje pamėgdžiojimas, gyvas beždžionavimas, visai nepritaikytas prie vietos reikalų“⁷⁰. Juolab kad svaresnių originalių socializmo idėjų paremiančių argumentų lietuvių socialistai taip ir nepateikė.

Vietinių socialistų mesianizmas ir objektyvesnio bei visapusiškesnio šio fenomeno visuomenėje pristatymo stygius skatino katalikus įdėmiau gilintis į socializmo teoriją. Tačiau nuodugnesnis šios teorijos pažinimas nebuvo vienintelis ir svarbiausias jų socialinių studijų tikslas, be to, nebuvo jiems aktualus. Jį laikė neturinčiu perspektyvos, laikinu reiškiniu, todėl per daug ir nesistengė ieškoti savų argumentų jam sukritikuoti. Analizuojant socializmo teoriją, daugiausia remtasi enciklikos „Rerum novarum“ bei žymių katalikų sociologų teiginiais.

2. Lietuvių katalikų sociologai, remdamiesi popiežių enciklikomis, Vakarų Europos katalikų sociologų studijomis, taip pat originaliais to meto socialistų veikalais, pateikė Lietuvos visuomenei daug išsamesnį ir visapusiškesnį socializmo vaizdą negu vietiniai socialistai savo spaudoje, kurioje jis buvo aiškinamas fragmentiškai. Jie atskleidė socializmą kaip sistemą,

⁷⁰ Ten pat. P.11.

sukaupusią daugelį iškreiptų vaizdinių apie žmogaus prigimtį, jo veiklos stimulių, visuomenę ir jos funkcionavimą. Tuo jie padėjo nutraukti maskuojamąjį šydą nuo šios doktrinos, uoliai saugomos jos sekėjų, įteikti katalikiškai inteligentijai ideologinėje kovoje su vietiniais socialistais stiprų ginklą – svarius argumentus, paakinti juos aktyviai intelektualiai priešintis.

3. Katalikai atskyrė socializmo teorijos ir praktikos dalykus, įvardydami juos „teorinio socializmo“ ir „radikaliojo socializmo“ pavadinimais. Jie parodė, kad nors socialistų skelbtieji abstraktūs laisvės, lygybės, socialinio teisingumo idealai artimi krikščionybei, bet jų diegimo būdai yra jai priešingi, kadangi skirtingai įsivaizduojamos visuomenės raidos varomosios jėgos ir pobūdis.

4. Visuomenės raidos marksistinei revoliucinei (šiuolinei), t.y. per neišvengiamą klasių kovą, koncepcijai katalikai iškėlė priešpriešiais evoliucinę visuomenės raidos nuostatą. Jų teigimu, visuomenė esanti ne mechaninė individų suma, bet organinė visuma. Visuomenės pažangos variklis – ne „masė“ ar klasė, bet sąmoningai veikias ir siekias ekonominės nepriklausomybės savarankiškas individas. Tokio individo ugdymas esąs pagrindinis Bažnyčios tikslas.

5. Laikydami visuomenę organine individų visuma, o ne beveide „masė“, su kuria galima eksperimentuoti, katalikai neigė socialistų propaguatą idėją, esą galima sukurti tobulą socialistinę visuomenę pagal iš anksto parengtą vienintelį teisingą projektą, nevengiant ir prievartos. Parodydami visuomenės sukūrimo prievarta būdo, neigiančio žmogaus prigimties ir visuomenės funkcionavimo dėsnius, neperspektyvumą, lietuvių katalikų sociologai teoriškai sukonstravo ir dekonstravo socializmo ūkio modelį pagal pagrindinius jo principus. Šitaip jie akivaizdžiai atskleidė jo funkcionavimo ekonominį neefektyvumą, kuris būsiąs neteisingo žmogaus prigimties, jo veiklos motyvų rezultatas.

6. Katalikai nujautė perdėto valstybės protekcionizmo neigiamus padarinius individui ir visuomenei: privatinės iniciatyvos neigimas skatinsiąs inertiškumą ir pasyvumą, trukdysiąs išsiugdyti savybes, reikalingas savarankiškam ir asmeniškai atsakingam veikimui, o kartu ir visuomenės pažangai. Šitaip jie įspėjo Lietuvos žmones saugotis „vienintelės teisingos“ santvarkos – socializmo, kurį propagavo bolševikai. Jų būgštavimai, parčikšti dar šio amžiaus pradžioje, iš tikrųjų buvo pranašiški. Tai akivaizdžiai išryškėjo kuriant vadinamąją „socialistinę“ Lietuvą, o to kūrimo padarinius dar, matyt, ilgai jausime.

EVALUATION OF SOCIALISM
IN WORKS OF LITHUANIAN CATHOLIC SOCIOLOGISTS
(THE END OF XIX CENTURY – BEGINNING OF XX CENTURY)

S u m m a r y

In the article the standpoint of Lithuanian catholic sociologists of the XIX–XX centuries turn (A. Civinskas, A. Kaupas, S. Šultė and others) upon the doctrine of socialism propagated by its local adepts has been analysed. The catholic sociologists showed socialism being the system accumulated many distorted images of human nature, stimuli of his activities, of the society and its functioning. By revealing the compulsion used in constructing of the newsociety which neglected laws of human nature and society as well as the poor perspectives of it, the catholic sociologists theoretically constructed and deconstructed model of socialism by its general principles. In this way they evidently disclosed poor economical efficiency of its functioning, its contradiction to aspirations of individual self-expression and therefore warned the habitants of Lithuania about taking care of the „only truthful“ system – socialism propagated by bolsheviks. Their fears expressed in the beginning of the century f were really predictive. This was evidently disclosed during creating of so called „socialist“ Lithuania and the consequences of this creating we probably shall feel for a long time.

PROF. IRENA K. LUKOŠEVIČIENĖ, Kanada-Kaunas

SOCIALINĖS PROBLEMOS IR SOCIALINĖ PAGALBA LIETUVOJE

Lietuvos žmonėms visose gyvenimo srityse susikaupė begalė sunkių problemų. Ryškus žmogaus palūžimas, dvasingumo suniekinimas, šeimos sugriovimas. Tai reiškiasi alkoholizmu, nusikaltimais, skyrybomis, vaikų skriaudimu, vargu, vaikų ir nepilnamečių blaškymusi, sveikatos sutrikimu ir kitomis problemomis. Tai vis vadinamųjų „mažųjų šeimos problemų“, analizuotų Benjamino Schlessingerio ir Johno C. Spencerio, charakteristikos. Dirbdami su studentais ir kitų institucijų darbuotojais mėginome taikyti šių autorių vadinamąją atstatymo („reachingout“) terapiją. Ji davė teigiamų rezultatų. Šiame straipsnyje glaustai nusakomi pagrindiniai šios terapijos bruožai ir filosofiniai teiginiai.

Socialinės problemos ir sunkumai lydi žmogų visais laikais ir visame pasaulyje. Problemų suvokimas ir jų pasireiškimas skiriasi ir priklauso nuo žmonių kultūros, civilizacijos, aplinkos sąlygų, vertybių ir daugelio kitų veiksnių. Dažnai žmogų gyvenime gali ištikti sunkumai, konfliktai, kritiški išgyvenimai ir išmušti iš normalių gyvenimo vėžių. Neradus tinkamos išeities prasižemda gyvenimo lūžiai, prarandama gyvenimo pusiausvyra. Žmogus, šcima ar visuomenės dalis nepajėgia atsakyti į esminius žmogaus poreikius, neatlieka savo įsipareigojimų, jam priklausančio vaidmens. Savo ruožtu ir aplinkos autoritetai neatlieka savo vaidmens, neišplėtoja žmogaus poreikius tenkinančių institucijų sistemos.

Lietuvoje prasidėjus laisvėjimo procesui ir atsiradus normaliesiems santykiams su Vakaraais, išryškėjo socialinių problemų esmė ir su tuo susijusi profesinės pagalbos svarba. Visai atsitiktinai 1989 m., Europos studijų savaitėje Gėtėborge, Švedijoje, teko susitikti su dr. V. Grabausku, dabartiniu Kauno medicinos akademijos rektoriumi. Jis ten skaitė pranešimą apie Lietuvos žmogaus sveikatos būklę. Beveik visuose jo tyrimuose ryškiai vingiavo socialinių problemų kreivė. Nuo tada (t.y. nuo 1990 m.) ir prasidėjo mano profesinis darbas ir ieškojimas galimybių spręsti socialines problemas Lietuvoje. Nustebau, kai prieš porą savaičių, sudėjusi visų atskirų savaičių ben-

drą sumą, gavau 16 mėnesių konkretaus profesinio darbo Lietuvoje. Per tą laiką daug ką supratau, pažinau žmonių mąstyseną ir realiau suvokiau karta is neperžengiamas kliūtis, kaip turėtume sau padėti ar ieškoti išeičių. Per tą laiką turėjau progos beveik savo rankomis ir širdimi paliesti pačias giliausias ir skaudžiausias žmonių opas, ieškoti, kaip būtų galima suteikti profesinę pagalbą, kokius principus, metodus ir veiksmus taikyti, o ne pasitenkinti vien „homo sovieticus“ termino konstatavimu.

Teko nuodugniau susipažinti su marksistine ideologija, kurioje Markso galvosena ir jo ideologijos esmė stengiasi sujungti visas pagrindines žmogaus ir visuomenės apraiškas ir raidą. Savo raštuose Marksas ideologijai priskiria moralę, religiją, metafiziką, teisę, politiką, sąžinę, daiktų, žmonių aplinkos, kalbos, ryšių vertinimą. Visi šie elementai giliai išspraudžiami į žmogaus dvasinę mąstyseną ir elgesį. Marksas taip sumaniai supynė savo ideologijos esmę, kad ji apima beveik visas žmogaus egzistencijos plotmes, pradedant religija, filosofija ir baigiant net mokslu (visi prisimename rusų genetiko Lysenkos teigimą, kad aplinka gali pakeisti paveldėjimo teorijas: kaponant žiurkėms uodegas, kurioje nors kartoje atsiras žiurkių be uodegų). Markso ideologija apima visas civilizacijos apraiškas. Be to, pagal Marksą, dominuojančios, valdančiosios klasės galvosena lemia ir tautos dvasinę mąstyseną. Vadinasi, materialinė-ekonominė jėga virsta ir dvasine jėga!

Net nuodugniau neanalizuojant šios teorijos, matyti, kaip giliai yra įaugusios marksistinės sprespaudos šaknys Lietuvos žmoguje, kaip jos sąlygoja dabar išskylančias problemas. Taigi kurios socialinės problemos pačios ryškiausios?

Pirmiausia nematome žmogaus – siekiančio gėrio, autentiško, dvasingo; dauguma šeimų nebeturi esminių dvasinių vertybių: meilės, tiesos, pasitikėjimo, moralinių principų, sąžiningumo, tarpusavio supratimo ir tolerancijos. Šių vertybių ir dorybių negalima išmokyti – jos išugdomos per sveikus šeimos bei jos aplinkos išgyvenimus. O šeima yra pažeista nuo pat pašaknų, nuo pačių principų. Ekonominis skurdas ir nepritekliai žlugdo 2/3 tautos – sunku rasti realių statistikos duomenų, bet vieni teigia 75%, kiti – 90% gyveną ant skurdo ribos.

Alkoholizmas – viena iš sudėtingiausių problemų. Statistikos duomenimis, Lietuva užėmė čia pirmąją vietą Sovietų sąjungoje, antrąją – Europoje. Pabrėžtina, kad alkoholikais tampa vis daugiau jaunų žmonių ir moterų. Alkoholyje ypač skęsta kaimai. Dėl alkoholizmo susidarė net atskiras visuomenės sluoksniš – vadinamosios „asocialios šeimos“, kurios apibūdinamos niekinamu rankos numojimu.

Savižudybės – kita problema, kurios rodiklis vis kyla. Ir vėl Lietuva yra antroje vietoje Europoje. Daugiausia žudosi jauni.

Abortai ir kūdikių mirtingumas kelia grėsmę, kad Lietuva stovi ties nykstančios tautos riba.

Sveikatos problemos yra labai svarbios, o vyresnių žmonių, kūdikių ir lėtinėmis ligomis sergančių ligonių slauga dažniausiai yra beveik beviltiška.

Kol kas nė viena iki šiol buvusių vyriausybių nepajėgė ne tik suformuoti, bet net ir numatyti sveikatos bei socialinės apsaugos sistemos – kitaip sakant, pagalbos ir atsakymo į elementariausius žmogaus poreikius nuo gimimo iki mirties – neskiriant vargšo nuo turtuolio. Yra leidžiama daug įstatymų, bet nėra visumos – sistemos.

Lietuvos žmonėms reikia sistemos, pradedant profilaktika, eiliniaais patarnavimais, baigiant specializuotais metodais ir technika bei profesiniu tikymu. Daugelį mūsų žmonių problemų galima lyginti su Johno C.Spencerio atliktais šeimų daugialypių sunkumų tyrimais; tuos sunkumus, jo nuomone, lemia vargas ir skurdas. Čia matomas fatalistinis požiūris, nepasitikėjimas svetimaisiais, įstatymų išnaudojimas, atmetimas aukštesnių vertybių – mokslo, vaikų auklėjimo, gyvenimo standartų ir t.t. Žmonių santykiams būdingas agresyvumas, pyktis, o kartais ir smurtas. Žmonės praranda viltį, apimami apatijos, jiems reiškiasi didelio išsekimo požymiai. Šias charakteristikas kitados yra nusakę Johnas C.Spenceris ir Benjaminas Schlessingeris.

Kokią būtų galima pasiūlyti profesinės pagalbos metodiką? Pirmiausia vadinamąjį atstatymo („reaching-out“) konceptą, išstudijuotą Benjaminio Schlessingerio ir daugelio taikomą realistinėje terapijoje. „Atstatymo“ metodu mėginama pasiekti žmones net tada, kada jie pagalbos neprašo, bet pagal daugelį simptomų ir apraiškų išgyvena sunkias problemas, ardančias šeimą ir griaušančias naują augantį ir bręstantį žmogų.

Šis metodas nesiriboja tik materialia pagalba ir konkrečiais patarnavimais. Profesinę pagalbą turi lydėti meilė, supratimas, neteisimas ir intymus poreikių individualizavimas. Šio metodo pagrindas yra du svarbiausi dėmenys: *teisė žinoti, turėti informaciją* apie pagalbos galimybes ir *teisė turėti laiko* pagalbai suteikti. Teisė žinoti, turėti informaciją yra pirmas žingsnis pasiūlyti pagalbą, kaip žmogui priklausančių patarnavimų susidarius vienokiai ar kitokiai krizei ar ištikus sunkumams.

Laiko skyrimas – tai nereiškia tik žmogų pamatyti, jam išaiškinti, ką jis galėtų ar turėtų daryti. Tai reiškia jam padėti nueiti tokį kelio galą, kada jis pasijus saugus, kada jis įgis pasitikėjimą savimi ir savo aplinka. Pagalbos reikalingas žmogus, įgijęs pasitikėjimo ryšį ir turėjęs laiko geriau pažinti pagalbos galimybes, lengviau apsispręs, kokios pagalbos jam reikia ir kaip ja jis gali pasinaudoti, kaip savyje atrasti jėgų pradėti keisti savo gyvenimo būdą, sąlygas, aplinką.

Šiame darbe ypač daug dėmesio turi būti skiriama šeimos ugdymo programų tobulinimui. Tai turi būti pats pirmasis ir prioritetinis judėjimas. Jo tikslas – sudaryti sąlygas šeimoms sveikai išgyventi gyvenimo evoliucijos ciklą – suprantant, pažįstant, numatant, kaip esminiai šeimos gyvenimo pasikeitimai ir nauji iškilę poreikiai ar sunkumai galėtų būti sprendžiami. Džiugu, kad per šiuos kelerius metus jau yra sukaupta šviesių ir prasmingų patirties pavyzdžių. Tai Viduklės, Krakių, Nemenčinės ir kitose parapijose pradėtas pagalbos darbas beglobiams ir skriaudžiamiems vaikams, nenutrau-

kus ryšio su šeimomis. Yra institucijų, kurios rūpinasi įtraukti į normalų gyvenimą pasaulin atėjusius neįgalius vaikus (Kurčiųjų vaikų centras LINOVA). Sveikintinos veikiančių Šeimų centrų programos. Rūpesčio kelia tendencijos nepakankamai vertinti savo galias ir profesinį supratimą bei patirtį, dažnai besąlygiškas pasiklojimas iš užsienio atnešamomis programomis kaip idealiausiomis išeitimis mūsų gyvenimui.

Norėčiau palinkėti Lietuvos žmonėms ir įvairių sričių profesionalams drąsiau pasikliauti savo žiniomis, tirti savo problemas, kultūrą ir mąstyseną, kurti pagalbos sistemas ir numatyti būdus, kaip tenkinti mūsų poreikius ir siekius, remiantis mūsų pačių išnagrinėtomis situacijomis, ir numatyti prioritetus. Dirbdama su studentais ir su įvairių institucijų darbuotojais ir kalbėdama apie savo čia nežinomą profesiją, nuolat kartoju, kad aš jums pateikiu principus, teorijas, dalijuosi savo patirtimi, o jūs visa tai turite pritaikyti savo aplinkoje pagal identifikuotus poreikius ir numatytus prioritetus.

LITERATŪRA

1. M a r x K. *Ideologie Allemande*. Cituota iš J.Molitor. *Les oeuvres philosophiques de K.Marx*. Paris, 1937.
2. G u r v i t c h G. *La vocation actuelle de la sociologie*. Paris, 1963.
3. S c h l e s s i n g e r B. *The multi-problem Family*. Toronto, 1965.
4. S c h l e s s i n g e r B. *Conference sur les familles a problemes multiples*. Quibee, 1965.

DR. MINDAUGAS BLOZNELIS, Kaunas

NACIONALINIO SAUGUMO PRIORITETAI

Nacionalinio saugumo koncepcijos turinys dažnai priklauso nuo subjektyvaus požiūrio. Todėl pradžioje apibrėšime koncepcijos sampratą, pateikiamą šiame straipsnyje.

Reikėtų grįžti į pirminę žodžio „nacionalinis“ prasmę: lotynų kalba „natio“ reiškia „tauta“. Taigi „nacionalinis saugumas“ kitaip yra „tautos saugumas“. Būtent tautos, o ne valstybės; taigi iškeliamą tautos vertę. Postulavus tautos kaip objektyvios vertybės prioritetą valstybės atžvilgiu nubrėžiama ir nacionalinio saugumo tikslų bei uždavinių hierarchija. Svarbiausiomis turi būti laikomos tos priemonės, kurios laiduoja tautos kaip etninės populiacijos gyvybingumą. Būtent jos privalo laiduoti šios populiacijos individų fizinių ir biologinių išlikimą.

Toliau eina kultūra, tai yra bendruomenę kuriantis ir palaikantis veiksnys. Tautinės kultūros plėtra – vienas iš objektyvių valstybės veiklos kriterijų. Šią veiklą lemia pastangos išlaikyti tautinį identitetą, garantuoti etninės populiacijos fizinę egzistenciją. Valstybės struktūra ar jos institucijos padeda plėtoti asmens dvasines vertybes tautinės kultūros erdvėje, taigi valstybės gynimas nuo vidaus ir išorės priešų yra vienas svarbiausių nacionalinio saugumo uždavinių. Valstybė kaip institucija tik tada yra reikšminga, kai esamoje geopolitinėje situacijoje gali saugiai realizuoti pagrindinius savo tikslus.

LIETUVIŲ TAUTOS FIZINĖS EGZISTENCIJOS IŠSAUGOJIMAS

Šiuo metu didžiausią pavojų lietuvių fizinei egzistencijai kelia Ignalinos atominė elektrinė. Čia įrengti RBMK tipo branduoliniai reaktoriai, tai yra tokio pat tipo kaip Černobilyje. Pakaktų panašios branduolinės avarijos, ir visa lietuvių populiacija fiziškai būtų sunaikinta.

Lietuvos energetikai bando paneigti tokios grėsmės galimumą, nurodo Vokietijos ar Prancūzijos praktiką, – ten atominė energetika yra svarbiau-

šias elektros energijos šaltinis. Tačiau taip argumentuodami jie neatsižvelgia į du esminius skirtumus. Pirma, tiek Prancūzijoje, tiek Vokietijoje gyvena per 50 milijonų gyventojų. Įvykus avarijai tenai nukentėtų tik nedidelė dalis šalies gyventojų, taigi atominių elektrinių tose šalyse buvimas nekelia etninės populiacijos sunaikinimo grėsmės. Antra, tenai atominių elektrinių reaktoriai yra visai kitokios konstrukcijos – jie daug patikimesni.

RBMK reaktoriai tam tikro režimo sąlygomis tampa nestabiliu objektu (2, 3) ir gali pasidaryti nevaldomi. Taip ir atsitiko Černobilyje 1986 m. (4, 8).

Be to, branduolinis kuras (strypai), atvežamas į Lietuvą iš užsienio (Rusijos), anksčiau buvo išgabenamas atgal perdirbti. Šiuo metu strypai kaupiami Lietuvoje ir jie nuolat didina radioaktyvių atliekų sandėlius, taigi ir radiacijos grėsmę ateities kartoms. Šioms atliekoms laikyti reikia specialių saugyklų, bet jų įrengimas ir eksploatavimas labai brangus ir vis labiau didina elektrinėje pagamintos energijos savikainą. Realus ekonominis elektros energijos gamybos efektas tampa vis mažesnis (4, 7).

Reikia pasakyti, kad Latvijoje instaliuotoji energijos šaltinių galia yra daug mažesnė negu Lietuvoje (6) ir didesnę elektros energijos dalį ji perka iš gretimų valstybių, tačiau atominių elektrinių statyti neketina. Švedai netgi palaipsniui išmontuoja savo atominės elektrinės, beje, su patikimesniais branduoliniais reaktoriais.

Atgimimo laikotarpiu kova su branduoline elektrine buvo tapusi išsilaikinimo simboliu. Tai galima vertinti ir kaip tautos savisaugos instinkto pasireiškimą. Ignalinos atominės elektrinės veiklos stabdymą laikau prioritetiniu nacionalinio saugumo uždaviniu, kad lietuvių tauta būtų apsaugota nuo totalinio sunaikinimo grėsmės.

DEMOGRAFINIAI FAKTORIAI

Atgavę nepriklausomybę, pajutome ir kitą labai grėsmingą lietuvių populiacijos mažėjimo tendenciją. 1992 m. gyventojų Lietuvoje sumažėjo 10 tūkst., 1993 m. – 12,6 tūkst. (5).

Gyventojų mažėjimą lemia ir gimstamumo mažėjimas, ir apsigimimų skaičius, ir mirtingumo didėjimas.

Gimstamumo mažėjimui daugiausia įtakos turi abortai, vedybų mažėjimas ir dažnos skyrybos. 1993 m. gimusiųjų skaičius sumažėjo 7-iais tūkstančiais. Tai, matyt, lemia ir moralinės piliečių nuostatos, ir socialinė valstybės politika bei ekonominė šalies būklė.

Apsigimimų gausėjimas taip pat prisideda prie tautos destruktijos, kaip ir mirtingumo didėjimas. Šio reiškinio pagrindinė priežastis – alkoholizmas. Caro ir sovietų valdymo metais tai buvo nuosekli tautos naikavimo politika. Sunku kitaip įvardyti ir dabartinę Vyriausybės politiką, kai nesii-mama priemonių besaikiam alkoholio vartojimui sumažinti. Taigi kova su alkoholiu – taip pat nacionalinio saugumo koncepcijos dalis.

Tai, kad valstybės demografinės politikos problemos glaudžiai susijusios su nacionalinio saugumo uždaviniais, rodo ir gretimų valstybių praktika. Pavyzdžiui, vaikų ligų epidemijos stabdymas traktuojamas kaip nacionalinio saugumo uždavinys.

Keliuose žuvantys žmonės, smurto aukos, savižudžiai irgi gerokai padidina mirtingumo vidurkį. Taigi ir tai turėtų tapti nacionalinio saugumo koncepcijos interesų objektas.

Tačiau į šiuos reiškinius nekreipiama dėmesio, su jais kovoti nėra nei koncepcijų nei programų. Nėra ir realios valstybės politikos, kaip pašalinti šią demografinę krizę, kaip išvengti lietuvių populiacijos mažėjimo. Svarstant nacionalinio saugumo reikalus būtina atsižvelgti į demografinius faktorius, nors jų įtaka reiškiasi palaipsniui. Šiuos reikalus padėtų spręsti ir kultūros gyvybingumas. Kultūra juk persmelkia visus nacionalinio saugumo lygmenis.

KULTŪRA – NACIONALINIO SAUGUMO VEIKSNYS

Lietuvių tautinė kultūra neatsiejama nuo to krikščioniškojo turinio, kuris ją jungia su Europos, Vakarų kultūra. Kultūrinėje terpėje išsikristalizuoja vertybių sistema, siejanti Lietuvą su Vakarų tradicija. O čia svarbiausia kultūrinės tradicijos dalis yra šeima ir mokykla, ugdančios žmogaus sąmonę, pareigos jausmą, patriotizmą ir gebėjimą aukotis vardan aukštesnių vertybių.

Nedidelei tautai itin reikšmingas nacionalinio saugumo veiksnys yra jos moralinis ir intelektualinis potencialas, kuris leidžia išlaikyti tautinį identitetą net ir svetimėje, dažnai priešiškoje aplinkoje. Materialistai absoliutina dėsni, skelbiantį, kad žmogaus būtį (veiklos motyvus ir pobūdį) lemia aplinka (ekonominės sąlygos), tačiau istorinė patirtis rodo, kad neretai tik moraliniai motyvai nulemia individo ar visuomenės poelgius ypač svarbiais nacionaliniam saugumui momentais. Pavyzdžiui, pasiaukojimas. Pasiaukojimas ginant tėvynę, gelbstint kitą žmogų. „Tikras patriotizmas yra tautinės savo individualybės meilė, pagrįsta pageidavimu savo tautai moralinės didybės, kylančios iš visuotinio žmonių dvasios turinio ir besireiškiančios individualinėmis tautybės lytimis“ – sako S.Šalkauskis (9). Toks patriotizmas skatina aukotis Tėvynei, yra neatsiejama tautinės kultūros dalis.

Kultūra – dvasinės žmonijos veiklos sanaka, materializuota kultūriname palikime, įsitikinimuose ir tradicijose. Taigi kultūra yra bendras tautos kūrybinio proceso rezultatas. Prielaidas kultūros plėtočiai teikia tiek valstybė, tiek kūrybingoji visuomenės dalis. Valstybė laiduoja švietimo, mokslo, meno ir kitų institucijų veikimą. Valstybė sudaro sąlygas ir religinių bendrijų veiklai. Valstybė laiduoja demokratinę santvarką, piliečių socialinį aprūpinimą ir tuo sudaro sąlygas naudotis žmogaus teisių deklaracijos nustatytomis teisėmis ir laisvėmis. Todėl valstybės suverenumo gynimas yra ir kiekvieno jos piliečio laisvių bei teisių gynimas.

VALSTYBĖS GYNIMO DOKTRINA

Grėsmę valstybės suverenumui gali kelti išorinės jėgos atvira arba užslėpta agresija. Grėsmę gali sukelti ir vidaus krizės, susijusios su politiniu nestabilumu, visuomenės konfrontacija, kriminogenine situacija, ekonomine depresija ir pan. Apsaugą nuo išorinės agresijos gali teikti šiuo metu veikiančios įvairios tarptautinės priemonės bei struktūros. Svarbiausia parengti tvirtesnio Lietuvos įsijungimo į tas tarptautines struktūras programą ir nuosekliai ją vykdyti. Šioje programoje reikia numatyti, kad, be politinių pastangų, reikia siekti ir partnerystės bendrose gynybos ir taikos palaikymo struktūrose.

Valstybės gynybos apsaugos negalima patikėti vien tarptautiniams susitarimams. Savos kariuomenės dydį ir apginklavimą turėtų nustatyti gynybos doktrina. Kariuomenės veiksmingumą lemia keletas faktorių: kareivių ir karininkų moralė, techninis aprūpinimas, vadovaujančių grandžių kvalifikacija ir profesionalumas. Kariuomenės moralė daug priklauso nuo jos vadovų moralės, nuo visos šalies piliečių moralės lygio. Moralė ir iš to išplaukiantis patriotizmas turi būti pagrindinis reikalavimas Lietuvos kariuomenės vadovams.

Techninis kariuomenės aprūpinimas visų pirma priklauso nuo kariuomenei skirtų išteklių. Nors 1930–1940 m. Lietuvos kariuomenei buvo skiriama beveik 20% biudžeto ir ji buvo aprūpinta moderniais ginklais, bet kilus grėsmei ji Lietuvos negynė. Pasiteisino tik tos lėšos, kurios buvo panaudotos bendram kareivių išprusimui, patriotizmo ugdymui ir pasirengimui naudotis ginklais.

Šiuo metu ginkluotė yra labai brangi, ypač specializuotų dalių – aviacijos ir kitų. Ekonominė valstybės būklė riboja kariuomenei skirtas lėšas, todėl daugiausia dėmesio reikia skirti lokaliai ginkluotei, t. y. tai, kurios reikia atskirų padalinių kovingumui laiduoti, taip pat prieštankinei ir priešlėktuvinei gynybai naudojant individualias raketas.

Specializuoti kariuomenės daliniai, pavyzdžiui, aviacija ir kt., turėtų būti finansuojami kaip tarptautinės gynybinės sistemos padaliniai, jų kvalifikuotą personalą turi būti iš Lietuvos, juolab kad lietuviai lakūnai turėjo gerą reputaciją įvairiose kariuomenėse.

Kariuomenės branduolį turėtų sudaryti profesionalai. Išorės agresijos sąlygomis Lietuvos žmonės turi būti moraliai ir techniškai parengti savigynai, kaip pagrindinei pasipriešinimo formai. Apie moralinį parengimą minėjome nagrinėdami kultūrą kaip nacionalinio saugumo veiksnį. Techninį parengimą savigynai reikėtų atlikti keliais tarpsniais:

- pradinis mokymas vidurinėse mokyklose ir gimnazijose;
- atsargos karininkų rengimas aukštesiose mokyklose ir universitetuose;
- kelių mėnesių (iki pusės metų) praktinis mokymas kariuomenės daliniuose.

Tam tikslui turi būti skirtas laikas mokyklų programose, įsteigtos kariinės katedros aukštosiose mokyklose, numatytos atitinkamos organizacinės priemonės kariuomenėje.

Mūsų geopolitinėje situacijoje valstybės suverenumui gali grėsti užslėpta agresija, kai sukeliamas ar pasinaudojama kilusia vidaus krize. Šiam atvejui, nepažeidžiant Konstitucijos, turi būti parengta legalių priemonių teisinė bazė, numatanti visų Lietuvos jėgos struktūrų veiklą valstybės suverenumui ginti. Taip pat būtina eliminuoti tuos jėgos struktūrų vadovaujančius darbuotojus, kurie kada nors yra turėję ryšių su kriminogeninėmis ar svetimų valstybių jėgos struktūromis.

THE PRIORITIES OF NATIONAL SECURITY

Summary

The main priority is to secure the physical existence of the Lithuanian nation. The most important dangers – the nuclear power station, the demographic factors, which are the consequences of wrong state policy are emphasized.

The doctrine of state defence is based on the development of national culture as the most significant factor for nations capacity to resist. The state defence politics are also presented.

LITERATŪRA

1. Černobyľ. Radijoaktyvnoe zagraznenije prirodnyh sred / Pod redakcijoje Ju. A. Izraelia. Leningrad, 1990.
2. Kaminskas V. Dinaminių sistemų identifikacija panaudojant diskretinius stebėjimus. II d. Netiesinių sistemų parametrų įvertinimas. Vilnius, 1985.
3. Kuznetsov I.A. Avaryjnyje i perechodnyje procesy v bystryh reaktorach. Moskva, 1987.
4. Lietuvos valstybės energetikos sistemos techniniai ekonominiai rodikliai. 1994.
5. Lietuvos statistikos metraštis. Vilnius, 1994.
6. Lithuania, Latvia, Estonia. Statistical abstract. Vilnius, 1992.
7. Proment LTD, T.Eckered. Analysis of production costs for the Ignalina nuclear power plant. Final report to SKI, Eastern-European Co-operation project. 1994.
8. Samoilov O.B., Ushynin G.B., Bachmatov A.M. Bezopasnostj jadernykh energetičeskikh ustanovok. Moskva, 1989.
9. Šalkauskis S. Rinktiniai raštai. Roma, 1991. T. 2.

DR. ANELĖ VOSYLIŪTĖ, Vilnius

PILIGRIMAI LIETUVOJE: PRAEITIS IR DABARTIS

Piligrimų, arba maldininkų, keliones galima apibūdinti kaip žmonių judėjimą, išvykimą iš savo gyvenamosios vietos, iš kasdieninio pasaulio (kur yra apibrėžti vaidmenys, socialinis statusas) į šventąsias vietas, kur vyksta religinės apeigos, aukojimas, įsitraukiama į ten susirinkusią, tokių pat interesų vedamą tikinčiųjų bendruomenę. Susikaupimas, maldos už kasdieninio gyvenimo veiklos bei sąmonės rezultatus, kreipimasis į aukštesnįjį – sakralinį pasaulį (siekiama ir prašoma tobulesnio savo gyvenimo sutvarkymo, dvasios apšvietimo, idealios būties ir tvarkos įvardijimo) vyksta tam tikrose, turinčiose šventumo statusą, vietovėse.

Antropologų ir archeologų duomenys rodo, jog kelionės į religinius centrus buvo paplitę dar priešistoriniais laikais. Germanų gentys Europoje turėjo savo maldininkų centrą Upsaloje, kur koncentravosi religinė ir politinė valdžia. Didieji religinio bei kultūrinio turinio festivaliai vykdavo ir senajame Egipte (Abydos, Heliopolio vietovėse). Asiriečiai savo dievus garbino Alepe (kur rinkdavosi piligrimai iš Arabijos), babiloniečiai – Babilone, Namma vietovėse. Graikų varžybos irgi buvo siejamos su religinėmis apeigomis, vykdavo jų dvasiniuose centruose – Atėnuose, Olimpijoje, Delfuose. Piligrimystė kaip maldininkų kelionės į šventąsias vietas yra žinoma visoms pasaulio religijoms: krikščionybei, budizmui, islamui. Dabartiniu metu daugiausia maldininkų sutraukia Roma, Lurdas, Jeruzalė, Meka ir kitos šventosios vietos.

Keliaujančių maldininkų (piligrimų) reiškinys yra kompleksinio pobūdžio, gali būti analizuojamas įvairių mokslų. Čia galima išskirti šiuos dalykus: praeities ir šventumo suvokimą, grupėje dalyvaujančių maldininkų bendravimo raišką, erdvinės sąmonės vaizdinių susidarymą, *sacrum* ir *profanum* santykio kitimą, šventųjų vietų infrastruktūros būklę, įvairius religinės psichologijos ir geografijos aspektus. Šiuolaikinio turizmo reiškinį tyrinėja nemaža mokslininkų: J.Eade aprašo Lurdo maldininkų socialinės organizacijos ypatumus (1). G.Rinshede analizuoja maldininkų socialinę struktūrą

bei sezoninį pasiskirstymą (4), L.E. Hudman'as, R.H. Jackson'as – mormonų šventųjų vietų išsidėstymą (2). Apie Lietuvos piligrimų keliones galima sužinoti iš istorinių leidinių (pvz., iš Radvilos Našlaitėlio atsiminimų), iš grožinės literatūros (Žemaitė yra aprašiusi Šiluvos atlaidus).

MALDINGOS KELIONĖS SAMPRATA

Šventųjų vietų (šventyklų, miškų, laukų, kalvų) lankymas dar pagonybės laikais buvo svarbi kalendorinių švenčių dalis. Vaikščiojimas mažomis ar didesnėmis grupėmis (šeimos, giminės, kaimo žmonijos), giedojimas, meldimasis, įvairių malonių iš dievybių prašymas, ryšys su gamta buvo svarbiausi šio reiškinių bruožai. Būdinga apeiginis pasivažinėjimas, vaikščiojimas aplink laukus su malda (pvz., per Sekmines), artimesnių ir tolimesnių šventųjų vietų lankymas. Toks vaikščiojimas atitraukdavo žmogų nuo kasdienybės, leisdavo ieškoti dievybės visur. Maldingos kelionės į skirtingas vietas suteikdavo galimybę melstis įvairioms dievybėms, kreiptis į jas įvairiomis formomis – prašyti ko nors, melsti atleidimo, padėkoti ar garbinti. Nuo XIV–XVI a. Lietuvoje įsitvirtinus religiniams centrams su katalikybės simboliais, dvasininkai pradeda rengti organizuotas maldininkų keliones. Viena pirmųjų kelionių, turėjusi atgailos prasmę (išmelsti maro, bado atitolinimą), buvo Vilniaus vyskupo B.Vainos ir jėzuitų 1604 m. sumanyta maldininkų išvyka pėsčiomis iš Vilniaus į Trakus. Tada Trakai buvo bene pirmasis maldininkų dvasinis centras, kurį lankydavo ir kitų vietovių tikintieji. Vėliau ir iš kitų Lietuvos parapijų (Vilniaus, Kauno, Merkinės) gausūs maldininkų būriai lankydavosi Trakuose (3). Šventojo miesto statusas suteikdavo Trakams ir vizualinę išraišką: maldininkai įžengdavo į miestą su vėliavomis, giedodami šventas giesmes, su trankiais būgnais, užplūsdavo bažnyčią garbindami Trakų Dievo Motiną (kaip šventumo simboli); šitaip sujudindavo miestėlėnų buitį ir sąmonę. Sąryšis su amžinybe, dangaus sferomis, kosmoso dievybėmis, ryšio tarp materialaus ir dangaus pasaulio pajautimas, stebuklų ir harmonijos laukimas, vieša ir intymi malda – tokie būdingi religinio patyrimo bruožai buvo neatskiriama to meto žmogaus patirtis. Transcendentinė jausenos būklė, šventumo suvokimas yra vienas svarbiausių žmogaus dvasinio tobulėjimo dydžių, deja, daug kam prarastų urbanizuotoje visuomenėje. Religinis jausmas sumažina egzistencinį nerimą, įneša harmoniją į materialinio pasaulio kūrimo siekius, reguliuoja žmogaus moralę (sumažina puikybės, karjeros, išskirtinumo orientacijas), skatina sveiką solidarumą, pakantumą, naikina neapykantą. Atlaidai kaip savarankiškas reiškinys daug amžių turėjo įtakos Lietuvos gyventojų dvasiniam gyvenimui, stiprino jų religinius jausmus, kartu ir pasitikėjimą gyvenimu, atspirtį nelaimėms, didino jų psichologinį saugumą. Iš Trakų Dievo Motinos paveikslo sklindantis gėris ir grožis identifikuodavosi žvelgiančiajam kaip pačios būties gėrybė ir grožybė, iš aukštesniųjų sferų atsiišta globa bei dvasia, skatinanti tobulėjimą,

sukelianti viltį, gerumą, meilę, tikėjimą. Dalyvavimas šventėse, religinėse šventųjų vietų apeigose turinčiuose šventyklas miestuose yra žmogaus sutapatinimo su būtimi, pilnatve, dvasia patyrimas, Dieviškosios valios kaip tobulybės ir psichologinės saugos pajautimas. Šventųjų vietų lankymas visais laikais suteikdavo vilties invalidams, ligoniams, čia dvasininkai laimindavo vienuolius, čia buvo apmąstoma nelaimės, kančios, jaučiama šventumo atmosfera, kur pabrėžiamas asmenybės dvasinio pasaulio pirmumas bei autonomija. Ne veltui miestų ir kraštų užpuolikai visada naikindavo ne tik gynybinius postus, bet ir tikėjimo simbolius, šventoves, kolektyvinio atminimo vietas. Caro valdymo laikotarpiu organizuotos kelionės į Trakus buvo uždraustos, taigi pertraukta bendruomeniškumo, džiaugsmo ir religinio patyrimo veikla.

Piligrimų kelionės priklausomai nuo istorinio laikotarpio ir interpretacinio pobūdžio gali turėti daug reikšmių ir aiškinimų. Keliavimo aplinkybės bei maršrutai, laikotarpio socialinė situacija lemdavo maldininkų elgseną, patirtus įspūdžius. Štai XVI a. valstybės ir kultūros veikėjo M.K.Radvilos Našlaitėlio kelionė į Jeruzalę buvo kupina ne tik maldingų potyrių, bet ir pavojų, susidūrimų su kitatikiais ir plėšikais, reikalavo daug kaštų, laiko ir sveikatos. Išvykimas į tokią kelionę ankstesniais laikais reiškė savęs aukojimą, pasiryžimą Dievo vardan nugalėti sunkumus, palikus savo tiesiogines pareigas, kasdienybę. Vykimas į šventąją vietą – tai rėmimasis savo jėgomis, atsidavimas askezei, vargui, netikėtumams ir pavojų galimybei. Kai kuriais atvejais (pvz., Lenkijos karalių kelionės pėsčiomis iš Varšuvos ar Krokuvos į Čenstochovą) tai reiškė prabangaus gyvenimo būdo atsisakymą, būtinumą susikaupti kentėjimams, susilyginimą ir solidarumą su žemesnio luomo keliautojais.

Bet kokia kelionė – tai atsitraukimas nuo kasdienos taisyklių, normų, įprastumo ir monotonikos. Iškeliajimas – tai pakitimų, savęs paieškų simbolis. Išvykstama, nes norima peržengti įprastines ribas, įeiti į kitą pasaulį, būti atviram, neapribotam laukimų iš pastovios aplinkos. Išvykstama, kai būna susiformavę žmogaus svajonės ir idealas. Visada norima keliauti į geresnę erdvę, nepaisant sunkumų ieškoti idealo. Štai Putino somnambulas „eina per aštirus uolynus... / į būtį eina saulėtą ir šviesią /.../ ir jis nuėjo /– tylus bevardis /– į plačią laisvę“... J.W.Goethe's keliautojui padeda Dievas: „dievai kiekvienam / nubrėžė iš anksto / jo kelią, / kuriuo žmogus laimingas / greitai skuba / į džiugų tikslą“.

Piligrimiška kelionė, atitraukdama nuo kasdieninio, pastovaus gyvenimo rūpesčių, veda į dvasinių patirčių sritį, nukreipia į vidinio gyvenimo prasmes, suteikia žmogui dieviškojo apšvietimo galimybę. Būnant gamtinėje erdvėje, šventoje vietoje ar šventovėje, besimeldžiančio keliautojo sąmonė tarsi patiria betarpišką būtį, žmogus žengia link savo transcendentinio „aš“ paieškos. Tuo metu tarsi atmetami žmogaus ryšiai su išoriniu, objektų pasauliu, atsipalaiduojama nuo socialijos, orientacijos į naudingumą ir pati-

riamas dvasią išlaisvinantis skaidrumas, sielos sąlytis su dieviškumu. Sakralinė erdvė, kuri yra išlaisvinta nuo praktinio gyvenimo elementų, padeda tokiai komunikacijai, dvasios galių atsiskleidimui bei šventumo pajautimui. Piligrimų kelionių tikslas yra jų siekimas mintimis ir jausmais susiliesti su *sacrum*, pajusti visatos Kūrėją kaip šventumo idealą. Iš šventųjų vietų idėjos (tikėjimo, tobulėjimo, taikingumo, dvasios apšvietimo, vilties ir džiaugsmo) dažnai, piligrimams grįžtant, išnešiojamos visomis kryptimis, į įvairias vietas. Be abejo, piligrimų elgesys priklauso nuo tikėjimo laipsnio. Jei žmogaus religinis patyrimas yra daugiau kultūrinio socialinio pobūdžio (t.y. motyvuotas tik tradiciškai, jo aplinkos, kultūros ar patriotizmo motyvų, o ne vidiųjų, stipresnių sąsajų su dievybe), tai būdamas maldininku jis nepajus pilnatviško santykio su *sacrum* (būtent stebėjimosi, pagarbos, baimės, meilės, kaltės nuostatų), būdingo visa širdimi tikinčiajam Dievo stebuklais.

JAUNIEJI PILGRIMAI: SĄMONĖS VAIZDINIAI

Šiais laikais maldininkų kelionės – tai ir savotiška turizmo forma: greta susitikimo su šventumo sfera, dalyvaujama pramogose, susiduriama su naujomis kultūros reikšmėmis, vertybėmis, bendraujama su žmonėmis. Lankomų vietų skleidžiama kultūra gali didinti ir religinius, ir kultūrinius interesus, humanistinio bendravimo sampratą. Aplinkos elementų suvokimas priklauso nuo maldininkų išsimokslinimo, amžiaus, nuo jų sielos pasirengimo bendrauti su žmonėmis ir dievybe. Keliauninkų potyrių stiprumą lemia ir tai, kaip jie lankomą vietą vertina, kokią sakralinę ir kultūrinę reikšmę jai teikia. Keliavimas į šventąsias vietas, palyginus su turizmu, turi žymiai stipresnę dorovinę nuostatą. Šiuolaikiniame turizme dažnai vyrauja pramogos, pasilinksminimai, kurie dažniausiai tenkina relaksacinius bei hedonistinius poreikius; šiuo atveju nepabrėžiamas erdvės sakralumas.

Gerėjant gyvenimo lygiui (taip pat vis didesnę pajamų dalį skiriant poilsio reikmėms), pilgrimai – ypač iš ekonomiškai pajėgių šalių – turi galimybę aplankyti ir labai tolimus religijos centrus. Štai tyrinėtojo G.Rinshede duomenimis, į 11 stambiausių Kvebeko (Kanada) katalikiškųjų piligrimų centrų per metus atvyksta apie 5 mln. žmonių iš Prancūzijos, Belgijos, Haičio, Martinikos, Vokietijos, Šveicarijos, Italijos, Ispanijos, Liuksemburgo, Didžiosios Britanijos ir Amerikos. Religinio turizmo dalyviai, lankydami šventoves, keliaudami, greta religinių reikmių, tenkina ir kultūrinius, istorinius, bendravimo bei egzistencinių potyrių interesus. Ir Lietuvos kultūroje jaučiama tendencija link sakralizacijos, dėmesio šventumo sferai grįžimas. Grįžta etninei kultūrai būdingos kalendorinės, valstybinės, istorinės šventės, jų simbolika. Žemės nuosavybės grąžinimas sukuria realias prielaidas susitapatinimui su tos žemės vietovės, kraštovaizdžio prasmėmis bei vertybėmis. Tai sureikškina subjektyvų žemės suvokimą, jo kultūrinį atsispindėjimą sąmonėje, pasaulėjautoje. Tuo būdu į urbanizacijos paveiktą desakrali-

zuotą erdvę žmogus vėl susigražina humanišką požiūrį, praturtina senomis ir naujomis kultūrinėmis reikšmėmis. Įvairių vietovių kultūros lygį kelia bendravimas ir su buvusiais gyventojais (per tėviškėnų sueigas), istorinių bei religinių simbolių, reikšmių atgaivinimas, kuo platesnis erdvių įprasminimas. Per didesnę susitapatinimą su vietovių reikšmių „lauku“ didėja žmonių kultūrinė bei sakralinė patirtis, jų egzistenciniai išgyvenimai. Šiam laikotarpiui būdinga bendrų, visuomenės priimtų reikšmių kitimas. Reikšmės – tai apibendrintos orientacijos, tam tikras elgesio aspektas (T.Šibutanis). Objekto ar socialinio reiškinių, kokios nors veiklos, vaizdinio reikšmingumą atspindi jo pripažinimas ir įvertinimas, orientacija į jį kaip į sektiną, tam tikrą idealą. Reikšmės iškyla kaip tam tikrų ženklų, procesų, veiklos savybių vaizdiniai. Besiformuojant naujai ženklų sistemai, tos kultūros žmonėms sunku įvertinti naujus reiškinius, perprasti naujas reikšmes. Tik supratęs naujai atsiradusias kultūrines reikšmes, jų turinį, žmogus sugeba integruotis į bendruomenės santykius, kultūrą, aktyviai įsitraukti į kokį nors socialinį pasaulį.

Įsitvirtinusios reikšmės, „užkariavusios“ socialinę erdvę, įgyja normatyvinį pobūdį, gali būti pavyzdžiu, kontroliuoti (priimti ar atmesti) kitos kultūros raiškas. Per žmogaus integraciją į reikšmių prasminį „lauką“ tos reikšmių sistemos atlieka ir „psichologinės paramos“ funkciją, orientuoja elgesį.

Susitapatinimas su tam tikromis religinio turizmo prasmėmis, bruožais ir vertybėmis (šventumo jausenos suvokimas, bendrumo su kitais keliauninkais pajautimas) labai svarbus jauname amžiuje. Ypač šventumo, kaip amžinumo vertybės, viršenybės (lyginant su naudos, praktikizmo, greitos sėkmės troškimu nepaisant priemonių) suvokimas padeda jaunuoliams permąstyti daugelį gyvenimo reiškinių, išvengti sau ir kitiems pavojingų veiksmų. Dalyvavimas piligrimų kelionėse įdiegia į jaunimo subkultūrą (kartu ir į visuomenės gyvenimo būdą) dar išsilaikiusias *sacrum* prasmes bei senosios (susijusios su tikėjimais) kultūros normas, paneigia neoindividualistines, praktikizmo, nihilizmo nuostatas, pateikia ir poindustrinei visuomenei būdingą transcendencijos alkį. 1993–1994 m. autorės atliktais sociologiniais tyrimais (neformalizuotu interviu metodu apklausta apie 120 Vilniaus, Kauno studentų bei Šakių miesto moksleivių) buvo siekiama išsiaiškinti jaunų maldininkų kelionių prasmes, šventosios vietos supratimą, piligrimiškų būsenų reikšmes bei požiūrį į Šventojo Tėvo vizitą Lietuvoje. Sociologijos metodo požiūriu pateikiama medžiaga (kai tiriamos socialinės reikšmės, perteiktos per žmogaus emocijas, išgyvenimus, vidinę patirtį, identifikaciją su tiriamo reiškinių vertybių, prasmių pasauliu) atitinka „suprantančiosios“, arba humanistinės, sociologijos turinį bei sampratą ir priklauso šios sociologijos kryptčiai. Socialinės psichologinės problematikos atskleidimas įvertinant respondentų atvirus, neformalizuotus atsakymus, yra adekvatus taip pat ir postmodernizmo, egzistencinės sociologijos metodologijai, kuri „duoda balną“ subjektui, – čia nepasitikima tik tyrinėtojų nuomone, jo interpretacija.

Tyrimo duomenimis, daugumai jaunuolių yra suprantamos maldingos kelionės, šventosios vietos bei religinio elgesio sąvokos. Daliai jų šios kelionės yra paveldimos su šeimos tradicijomis. „Mūsų šeimoje maldinga kelionė siejama su šventųjų vietų lankymu, bendravimu su Dievu, apmąstymais. Taip yra dar nuo prosenelių. Kaip relikvija yra saugoma prieškarinė brošiūra apie Šiluvą. Mes dažniausiai aplankome Šiluvą, jos išžymybes, taip pat Tytuvėnų bažnyčią, vienuolyną“, – sako trečiakursė studentė. „Mūsų šeimos tradicija – kartą per metus aplankyti Šiluvą. Tai – *sacro* kelionė, susijusi su malda, susikaupimu, dvasiniu pakilimu“. Dažnai maldinga kelionė – tai atlaidai buvusiose tėviškėse, kur susirenka visa giminė. „Kasmet mūsų šeima važiuoja į kaimą, į Šv. Antano atlaidus. Būname nusiteikę šventiškai, kartu ir religingai. Sekmadienį einam į bažnyčią, jaučiamas dvasinis pakilimas“. Studentė sako: „Kasmet mūsų giminė renkasi į atlaidus, į mamos ir tėčio tėviškes. Yra du tikslai – aplankyti senolių kapus, visai giminei kartu pasimelsti. O kitas tikslas – visos giminės susibūrimas į vieną vietą kartą per metus“. Atlaidai kaip maldingos kelionės tipas, kaip religinis ir kultūrinis reiškinys užima svarbią vietą Lietuvos gyventojų dvasinio gyvenimo patirtyje. Ypač vyresnių žmonių sąmonėje yra gyvi atlaidų kaip dvasinio gyvenimo centrų prisiminimai. Iš pokalbių (autorės užrašytų 1994 m. „Romuvos“ kraštotyros ekspedicijos metu) su Tauragės rajono Lomiu gyventojais išryškėjo kelių tokių centrų jų sąmonėje buvimas: prisiminimais jie yra susiję su Batakais, Upyna, Girdiške, Lomiais, Šiluva, Tytuvėnais, Taurage. Kelionės (religinių švenčių, atlaidų metu) į šias vietas ugdė daugelio lomiškių (taip pat ir kitų vietovių žmonių) kultūrinį, dvasinį, religinį, egzistencinį patyrimą, formavo viešojo elgesio normas. Išskirtini šie švenčių ir atlaidų bruožai: apeigų (sakralinė) dalis, sąlytis su gamta (per kelionę, puošiant kryžius žalumynais), bendravimas su gimine, kaimo žmonėmis, pramogos (vaišės, žaidimai, dainos). Maldingų kelionių vaizdiniai, susikaupimas meldžiantis, šventųjų paveikslų vaizdai, pasipuošę vaikai ir merginos, susitikimų džiaugsmas, paupariai jomarkuose, brėkštantis Velykų rytas, riestainiai ir saldainiai lauktuvioms ir kt. paprastai lydi žmogų iki senatvės ir yra džiugaus, skaidraus gyvenimo (ypač vaikystės) tapatybė. Dalyvavimą atlaiduose kaip reikšmingą vaikystės įvykį bei atlaidų įtaką religiniam patyrimui patvirtina ir mūsų respondentė studentė: „Kai buvau maža, ne kartą yra tekę dalyvauti atlaiduose. Vertindama iš dabartinių pozicijų, išskirčiau tokius elementus: 1) pasiruošimas (gražesni, švarūs rūbai – save parodyti kitiems); 2) važiavimas (skubama, kad tik nebūtų vėluojama, t.y. noras dalyvauti ne tik šv. Mišiose, bet ir susikaupimas, pasisveikinimas su kitais atvykusiais); 3) pati atlaidų eiga (bendrumo, vienybės su kitais, pakylėjimo nuo kasdienių problemų jausmas); 4) baigtis (malonus bendravimas prie bažnyčios, trumpi pokalbiai, vieni kitų apžiūrinėjimas); 5) grįžus atgal (sugrįžimas į kasdienybę – pakylėjimas, skaidrumas nušviečia pilką buitį, bet kartu ir liūdna dėl trumpo džiaugsmo)“. Svarbiais maldingos kelionės bruožais jaunuoliai mano esant susi-

kaupimą, atsiribojimą nuo materialinės orientacijos ir tai, jog „siela tarsi apsivalo, pailsi, pasikrauna dvasinio peno“. Respondentų nuomone, „kiekviena maldinga kelionė suteikia žmogui naujų jėgų“, tai gali būti „dvasinė išraiška, dvasinis išsilaisvinimas“, kai „ir ne per daug pamaldūs žmonės jaučiasi apsišvarinę“.

Kitas dažnai pasitaikantis jaunimo subkultūroje piligrimiškos kelionės tipas yra vyksmas į svečią šalį (ypač į Prancūziją, Taizė bendruomenę). Pagrindinės šios kelionės reikšmės: pakeliui aplankomų šalių architektūros bei meno paminklų pažinimas, kitų tautų žmonių, jų kultūros suvokimas, bendrumo su jais patyrimas. Respondentai taip apibūdina kelionę į Taizė: „buvo įdomu pagyventi tarp įvairių šalių jaunimo“, „mažose grupėse nagrinėjome Bibliją“, „buvo galimybė ir vienam pabūti su savo mintimis ‘tylos zonoje’“, kur „nuostabi aplinka“, kur „niekas nekalba, o tik ateina pamąstyti, pajusti esant šalia dievybės, ramybės ir palaimą“. Jaunimas vyksta ir į kitas, jų supratimu, šventas vietas. Studentė pasakoja: „Mes, bendraminčiai, dažnai vykstame į mišką už 15 km – pabūti kartu, aptarti savo gyvenimo“.

Iš apklaustų moksleivių apie pusę tais metais (1993) buvo aplankę bent vieną šventąją vietą. Dauguma 10–11 metų moksleivių šventosios vietos sąvoką sutapatina su bažnyčia ir kapais. Bažnyčia apibūdinama kaip Dievo namai, maldos, Komunijos ir išpažinties vieta. Kartais religiniai jausmai (ypač mergaičių) išreiškiami ne tik sąlyčiu su apeigomis, dalyvavimu, bet ir plačiau: „Šakių bažnyčioje jaučiu meilę, laimę ir savo atsidavimą“, „kai priėmiau šv. Komuniją, man pasidarė lengviau“, „bažnyčioje pajutau, kad esu padariusi daug nuodėmių“. Kapai sukelia ir ramybės pajautimą („ten gražūs paminklai, ten ramu, – mano močiutė mirusi“, „pajutau šventumą prie prosenelės kapo“), ir skausmo („Šakių kapinėse jaučiu baimę, netekti, skausmą“, „kapuose jaučiu, kad mirti – tai baisu“). Vyresniųjų klasių moksleivių šventųjų vietų geografija žymiai platesnė – jų gerokai daugiau yra aplankiusių Šiluvą, Kryžių kalną, Kretingos vienuolyną, Keturnaujieną. Kaip reikšmingos lankytinos vietos yra pažymimi ir kolektyvinio atminimo, tautinės kultūros centrai (Gedimino pilis Vilniuje, Rasų kapinės). Šventosios vietos reikšmingos tuo, jog „ten galima susikaupti, viską apgalvoti“, „verčia žmogų susimąstyti“, „šiose vietose pabuvus, aš praturtinu savo širdį dvasiškai“, „šiose vietose pabuvus, aš vis labiau jaučiu Dievo egzistavimą“, „šventoje vietoje – Šiluvoje – aš pamirštu savo rūpesčius, pasijuntu nuo nieko nepriklausoma“.

Šventumo jausmo suvokimas yra ryškesnis, įvairiau ir giliau suprantamas vyresniame amžiuje. 20–30 metų vilniečių atsakymuose atsispindi kelios šio jausmo prasmės: „tai noras aukotis, atsakyti savęs dėl kitų“, „kai materialiniams dalykams skiri antrą vietą, kai pakyli aukščiau buities“, „tai žinojimas, kad nepadarai nieko blogo“, „tai tam tikros tvarkos, dieviškosios harmonijos jausmas“.

Ypač daug religinių potyrių, egzistencinių išgyvenimų Lietuvos maldininkai sieja su Šventojo Tėvo atvykimu Lietuvon 1993 m. rudenį. Susitikimuose su popiežiumi tada dalyvavo daugiau nei 1 mln. mūsų ir kitų šalių gyventojų. Apibendrinus jaunimo žodžius apie Šventojo Tėvo vizitą, išryškėja keli vertinimo lygmenys (kartu atspindintys *sacrum* ir *profanum* momentų pasiskirstymą jaunimo sąmonėje). Dalis jaunimo Šventojo Tėvo asmenyje išvelgia nežemiškumą: „Kai aš jį pirmą kartą pamačiau, tai apėmė labai keistas jausmas, atrodė, kad tai žemės Dievas. Visas švytėjo, lyg nuo jo sklistų labai ryški šviesa: atrodė, kad tokių žmonių daugiau pasaulyje nėra“. Panašiai susitikimą patiria ir kita jaunuolė: „To žodžiais apibūdinti neįmanoma. Širdyje buvo pakilimas ir šviesa, juk į žemę nužengė Dievas! Kartu buvo ir gaudų, ir gera, ir ramu“. Atsakymuose pabrėžiamas Šventojo Tėvo nepaprastumas: „Jokia atvykusi karalių pora ar joks šalies prezidentas nepadarytų tokio įspūdžio: nuo Jo dvelkia nežemiška kantrybė, meilė ir gerumas“. Kartu su šventumo jausmo patyrimu jaunieji maldininkai šio susitikimo metu pajuto kosmiškumo, visuotinio emocijų: „Atrodo, kad prieš tave stovi visas pasaulis, žmogus, teikiantis vilčių“, „visus užliejo džiugi nuotaika“, „Šventasis Tėvas aplink skleidė ramybę ir gerumą“.

Didelė jaunimo dalis akcentavo popiežiaus aukojimąsi, apeigų veiklą. Didelį įspūdį paliko tai, „kad jis mus laimino“, „man labiausiai įstrigo tas vaizdas, kai Šventasis Tėvas laimino, spaudė rankas visiems invalidams, gyvenimo nuskriaustiems žmonėms. Jis stengėsi pro juos praeiti kuo lėčiau“. Jauniesiems maldininkams Šventasis Tėvas padarė didelį poveikį: „Matant tokį žmogų, pačiam norisi būti geresniam“, „kai jo automobilis pravažiavo pro pat mane, aš pajutau neapsakomą jausmą“, „didelį įspūdį padarė tai, kad galėjome jį matyti Kaune, kai jis mus laimino“, „buvo neapsakomai džiugu, kad pati savo akimis galėjau pamatyti Šventąjį Tėvą“. Vaikiniai ir merginos kaip svarbią šio vaizdo reikšmę pažymi Šventojo Tėvo santykį su Lietuva, pagarbą mūsų žemei ir kalbai. „Man didžiausią įspūdį padarė tai, kad popiežius atvažiavęs pabučiavo Lietuvos žemę, šnekėjo ir skaitė lietuviškai“, „man ypač svarbus buvo jo susitikimas su jaunimu ir jo mokėjimas kalbėti lietuviškai“, „man atmintyje įstrigo tai, kad Šventasis Tėvas vis dėlto atvyko į Lietuvą, pabučiavo šventą Lietuvos žemę, palaimino jos tikinčiuosius“. Daugelis respondentų pastebėjo šio vizito poveikį žmonių santykiams: „Tomis dienomis žmonės buvo draugiški, geresni, visus užliejo džiugi nuotaika“, „jautėsi žmonių vieningumas, nebuvo neapykantos, viešpatavo geranoriški santykiai“. Jaunuolių nuomone, šis vizitas suaktyvino žmonių religinę praktiką: „Visi laukė Šventojo Tėvo pasirodymo, atgailavo per šv. Mišias, norėjo būti palaiminti“. Daugelio atmintyje išliko Šventojo Tėvo bendravimas: „Aš galėjau jį pamatyti stadione, kur jis susitiko su jaunimu. Labai patiko jo bendravimas, šmaikštumas; jauteisi saugus būdamas su juo“, „labiausiai patiko Šventojo Tėvo bendravimas su žmonėmis. Jam visi žmonės lygūs, jis visus vienodai myli ir laimina. Turbūt nėra pasaulyje kito tokio žmogaus, kuris visiems būtų taip vienodai malonus“.

Dalies jaunimo jausmų ir širdies šis vizitas nepalietė – jie reagavo abejingai. „Jautėsi šiokia tokia šventė, jeigu nebūtų buvęs blogas oras, būtų buvę labai puiku“. „Man visai nepaliko jokio įspūdžio. Tik mačiau, kaip prieš jam atvažiuojant, yra viskas tvarkoma, ruošiamasi jį sutikti“. Kai kas šio atvykimo reikšmės suvokė vien *profanum* lygmenyje: „Kadangi esu netikintis, tai man Šventojo Tėvo atvykimas išskirtinio dėmesio nesukėlė, o didžiausias įspūdis ir netikėtumas buvo tai, kad nepasitvirtino prognozės dėl dolerio kurso“.

* * *

Maldininkų kelionės – tai ėjimas su kliūtimis į šventumo patyrimą, į susitikimą su tuo, kas amžina, transcendentalu. Maldininkų pajusti meilės, gailestingumo, šviesos bei gėrio, bendravimo su absoliutu jausmai – tai yra siekimas susitikti su šventybe. Tad kelionė yra ėjimas iš *profanum* pasaulio į *sacrum*, iš neautentiškos egzistencijos į prasmingumą, į idealią gėrio ir grožio viziją. Kelionės pabaiga – tai šventumo kaip pagarbaus susižavėjimo, džiaugsmo, dieviškosios galios patyrimas. Siekdamas savo sielos gelmėse atsiliepti dieviškumui, žmogus beldžiasi į sunkią ir ilgą kelionę, pavyzdžiui, prie Prancūzijos Lurdo ar į Meksiką, prie gydančio Gvadelupės Mergelės atvaizdo. Tad, pasak B.Brazdžionio, „tolyn tolyn tiktai nudžiugę šitos žemės piligrimai / ir niekad niekad atgalios“.

THE FEATURES OF THE PILGRIMAGE IN LITHUANIA: THE HISTORY AND THE PRESENT

Summary

In the paper is analysed the history and the modern youth's meanings of pilgrimage in Lithuania. The tradition to walk in the near holy sites (hills, fields, forests, shires) was connected with many calendar holiday sill in paganism. Going in small or larger groups (families, relatives, villagers), singing and praying on different wealths from the deities, associating with the nature were the main features of this ritual. Since 14–16 century the new religious centres and catholic symbols became consolidated. Until 19c. Lithuania is characterised by traditional pilgrimage: wandering on foot to the shrines by the peasantry, the driving to Jerusalem, Roma, Poland by nobles. In tsaristic period organised travels were forbidden. In 20c. modern pilgrimage is connected with wandering to sacred sites, which are sometimes identical to the center of the collective memory. With the beginning of national rebirth in the Lithuania the travels to holy sites are very popular. The greatest pilgrimage was in 4–7 of September 1993–the meetings with Papa John Paul II. It gave to the people and clergy a great spiritual, transcendental and communicational experience. The authoress uses the information of the nonformalised answers of 120 girls and boys tested in Vilnius, Kaunas and Šakiai about the pilgrimage and the journeys to the holy sites.

DR. INESA PONIŠKAITIENĖ, Kaunas

MIRŠTAMO LIGONIO SLAUGA

Mirimo procesas yra paskutinė gyvenimo stadija. Ji skaudžiai veikia ne tik ligonį ir jo šeimą, bet ir draugus bei medicinos darbuotojus, teikiančius jam pagalbą. Tad natūralu, jog tokiam ligoniui reikia ypatingos pagalbos, ypatingos slaugos. Dažnai šalia būna tik giminės (jei jų yra), bet ir jie dažniausiai nežino, nei ką sakyti, nei kaip padėti.

Pagal Pasaulinės Sveikatos Organizacijos apibrėžimą paliatyvioji slauga yra aktyvi visapusiška sergančiųjų nepagydomomis ligomis žmonių slauga, kurios tikslas yra palengvinti jiems ir jų šeimoms gyvenimą.

Paliatyvioji slauga dabar yra atskira medicinos sritis. Ji sutelkia dėmesį į skausmo ir kitų simptomų reguliavimą, tuo palengvindama ligoniams kančias ir pailgindama likusią jų gyvenimo dalį. Ši sritis apima ir psichologinius bei dvasinius slaugos aspektus, padeda ligoniams išlikti oriems, susikaupusiems iki pat gyvenimo pabaigos, padeda šeimoms tiek ligoniui sergant, tiek jo gedint. Paliatyviosios slaugos darbas dirbamas mirštamųjų (terminalinių) ligonių slaugos ligoninėse (angliškai jos vadinamos „hospice“) ir namie. Slau-gant ligonį namie, labai daug padeda namų slaugos tarnybos. Ligonis turi teisę pasirinkti, kur jis geriau norėtų praleisti paskutines savo gyvenimo dienas.

Žodis „hospice“ pirmą kartą buvo pavartotas IV amžiuje, kada krikščionys nuoširdžiai priimdavo susirgusius ir ištiktus nelaimės keliautojus. Šis žodis reiškė viešbutį (dažniausiai vienuolyno) arba senelių ar invalidų prieglaudą. Mirštamų ligonių slaugos ligoninių steigimas susijęs su Jeanne Garnier vardu; ji 1842 m. įkūrė *Dames de Calvaire* ligoninę Prancūzijos mieste Lijone. Šiuolaikinių tokio tipo ligoninių steigimo pradžia laikomi 1967 m., kada Cicely Sounders Londone įkūrė Šv. Kristofo ligoninę. Nuo tada tokio tipo ligoninės sparčiai ėmė plisti visame pasaulyje ir šiuo metu jų yra visame pasaulyje. Nors mirštamų ligonių ligoninės skirtos daugiausiai sergantiems vėžiu (65% ligonių), priimami ir kiti ligoniai, sergantys terminalinėmis ligomis. Priimant ligonius, atsižvelgiama į jų medicininės indikacijas, socialines ir emocines reikmes.

Kübler-Ross (1969) skiria penkias sielvarto pakopas, kurias patiria žmonės susidurdami su mirtimi.

Pirmoji pakopa – neigimas. Tai savotiška apsigynimo reakcija, kuria ligonis bando apsisaugoti nuo tragiškos savo lemties. Ligonis vengia tikrovės, nenori žinoti tikslios informacijos apie savo ligą, nenori sutikti su skiriamu gydymu, gali bandyti griebtis tokio darbo, kuris jam aiškiai per sunkus. Ligonis deda daug pastangų, kad paneigtų ligos diagnozę, dirbtinai stengiasi rodytis esąs laimingas.

Antroji pakopa – tai pyktis ir įniršis, nustačius lemtingąją diagnozę. Ligonis gali maištauti, keršyti šeimos nariams, personalui, iš visų daug reikalauja, visus kaltina. Po pykčio priepuolių ligonis gali jaustis kaltas.

Trečioji pakopa – derybų. Tai lyg savotiškas susitarimas, bandymas atitolinti mirtį, kol bus pasiektas tam tikras tikslas, pavyzdžiui, išgyventi, kol gims anūkas, kol sūnus apgins disertaciją, ir panašiai. Ligonis dažnai kreipiasi į Dievą, ir tai jam suteikia jėgų. Jis pasiryžęs daryti viską, kas galėtų pakeisti arba bent atitolinti jo likimą: sutinka, kad jam būtų taikomi nauji gydymo metodai.

Ketvirtoji pakopa – depresija. Ji prasideda tada, kai ligonis suvokia, kad jam tikrai teks daug ko atsisakyti – šeimos gyvenimo, mėgstamo darbo ir pagaliau paties gyvenimo. Tai sukelia didžiulį liūdesį. Ligonis dažnai atsisako bendrauti net ir su jam artimais žmonėmis. Jis gali būti labai ramus ir užsislendęs, gali jaustis labai vienišas. Paprastai nelabai jam rūpi savo paties išorė. Iš nevilties gali nusižudyti.

Penktoji pakopa – priitarimo. Ligonis supranta, kad mirtis neišvengiama. Jis vis labiau atsiriboja nuo aplinkos ir ruošiasi mirčiai (rašo testamentą, baigia tvarkyti finansinius šeimos reikalus ir pan.). Ligonis gali kalbėtis apie mirtį, mėgsta prisiminti praėjusį gyvenimą. Kai kurie ligoniai nesulaukia penktosios stadijos ir miršta neigimo arba pykčio pakopoje.

Nesvarbu kokioje pakopoje yra ligonis, čia ypatingą vaidmenį atlieka slaugytojas – medicinos sesuo, ligonio giminė ar visai svetimas žmogus.

Gėlei augti ir žydėti reikalingas dangus, saulės šiluma ir ypač šaltinis, kuris ją girdo ir augina, o ligoniui tas šaltinis turi būti slaugytojas, kupinas meilės ir gerumo. Iš jo ligonis niekuomet neturi girdėti nė vieno pikto ar šiurkštaus žodžio.

Kad dvasinė parama ligoniui būtų sėkminga, turi būti geri santykiai tarp slaugytojo ir ligonio. Tokiems santykiams susidaryti reikia paisyti šių reikalavimų.

1. Vienas svarbiausių reikalavimų – laikyti ligonį asmenybe. Reikia stengtis jį suprasti. Su kiekvienu ligoniu reikia elgtis ne kaip su „kažkokiu“, bet kaip būtent su „šiuo“, reikia atsižvelgti į jo individualybę. Todėl pradedant bendrauti su ligoniu labai svarbu kiek galima daugiau apie jį sužinoti: kuo jis domisi, ką mėgsta valgyti, tiki Dievą ar ne ir pan. Kad sunkus ligonis nebūtų varginamas, kuo daugiau žinių reikia surinkti iš jo giminių arba draugų.

2. Ligoniiui reikia leisti išsakyti savo viltį, susikaupusius išgyvenimus, baimę, meilę, pyktį ir kitas emocijas, net jeigu jos neigiamos ir priekaištai nepagrįsti. Nereikia smerkti ligonio jausmų reiškimo būdų. Pykčio pakopoje ligonis turėtų būti toleruojamas (jis gali keiktis, daužyti indus ir pan.), visada reikia kantriai jį išklausyti. Kartais tenka ligonį net skatinti, kad išlietų savo jausmus.

3. Slaugytojas privalo būti atidus ligonio norams, turi stengtis juos išpildyti. Pavyzdžiui, sunkūs ligoniai dažnai visai nenori valgyti, bet kartais užsiori to, ko nėra namie ar ligoninėje. Reikėtų būtinai pasistengti išpildyti tokį ligonio norą. Kartais toks norų paisymas labai pagerina slaugytojo ir ligonio santykius. Beviltiškiems ligoniams leidžiama rūkyti, įpratusiems prie alkoholio – retkarčiais išgerti po taurelę. Jei ligonis nori, leidžiama jam valgyti kartais ir tokio maisto, kuris jo ligai nepageidautinas.

4. Svarbu surasti progą parodyti ligoniui, kad slaugytojas pripažįsta ligonio vertę. Ligonį reikia pripažinti tokį, koks jis yra iš tikrųjų, – su jo teigiamybėmis ir silpnybėmis. Tada ligonis dažnai atsisako savo neleistino elgesio, lengviau gali pažiūrėti į save iš šalies.

5. Slaugytojas neturi būti tartum ligonio teisėjas. Jis negali pasakyti, kad ligonis kaltas ar nekaltas, tačiau jis turi teisę vertinti jo nuostatas ir poelgius. Patyrimas rodo, kad daugelis ligonių vėliau patys save įvertina.

6. Ligoniiui reikia leisti pačiam rinktis ir priimti sprendimus. Slaugytojas tuos sprendimus turi gerbti, pripažinti ir, žinoma, padėti ligoniui surasti tinkamiausius.

7. Labai svarbu slaugytojui išlaikyti konfidencialumą, t.y. išsaugoti slapta informaciją apie ligonį. Tai yra būtina slaugytojo pareiga. Ligonio paslaptimi galima pasidalyti tik su tos pačios ar kitos tarnybos profesionaliais darbuotojais, kurie taip pat turi išlaikyti konfidencialumą.

Daugumą gulinčių ligonių kamuoja pragulos, pasunkėjęs kvėpavimas ir vidurių užkietėjimas. Pragulos dažniausiai atsiranda tose kūno vietose, kur labiausiai atsikišę kaulai. Kad pragulų neatsirastų, vartojami įvairūs pripučiami čiužiniai, minkšti kamšalai iš avikailio arba kitos medžiagos, sėmenų pagalvėlės ir kitokios minkštos įvairios formos pagalvėlės; jos dedamos kulnų, alkūnių ir kitose atsikišusiose vietose, kad ligonio kūnas nebūtų spaudžiamas. Labiausiai spaudžiamas kūno dalis reikia patikrinti ne mažiau kaip du kartus per dieną, žiūrėti, ar nėra paraudusių vietų. Radus paraudusį plotelį, reikia keisti ligonio padėtį, pabarstyti bičių pikiu arba pavartoti kitas įprastas priemones, kurios suvilgo ir apsaugo odą, gerina kraujotaką ir skatina gijimą. Ligonio padėtį reikia keisti kas 1–2 valandos. Padėties pakeitimas sumažina spaudimą labiausiai pažeidžiamose vietose, gerina kraujotaką. Ligonis gali pagulėti ant nugaros, ant pilvo, ant kairės kūno pusės, ant dešinės, gali ir pasėdėti. Kas dvi valandos ligoniams reikėtų atlikti mankštos pratimus. Kai yra tik paraudimas, vartojami pusiau pralaidūs tvarsčiai. Atsivėrus žaizdai, vartojami hidropolimeriniai tvarsčiai, atsiradus juodai ne-

krozinei masei – hidrogeliai. Antiseptikus reikia naudoti tik tada, kai pragulos yra nešvarios arba infekuotos. Tinkamiausias šiuo atveju yra 0,05% chlorheksidino tirpalas. Labai sėkmingai gydyti praguloms vartojamas 1% silvadeno ir 5% bičių pikio tepalas; jie mažina uždegimą, skausmą, veikia įvairias bakterijas, slopina jų fermentų aktyvumą, skatina granuliacijas. Blogo kvapo žaizdoms gydyti vartojamas 1% metronidazolio tirpalas ir metronidazolis per burną.

Labai svarbu ne tik odos, bet ir burnos higiena, plaukų šukavimas, skutimasis ir pan. Jei ligonis šito nebepajėgia padaryti pats, reikia jam padėti, bet jei gali, būtinai turi pats ir daryti. Ligoniai patys turėtų prižiūrėti net stomas ir kateterius, jei sugeba. Ligonių aktyvumą ir savitarną reikia skatinti visokiais būdais.

Labai svarbu ligoniams išvalyti burną. Tuomet palengvėja kvėpavimas, mažėja galimybė atsirasti puvimo procesui burnoje bei plisti infekcijai, rečiau ir lėčiau plėtojasi paradontozė. Valyti burną reikia po kiekvieno valgio ir einant gulti. Prieš pradedant procedūrą, reikia padėti ligoniui patogiai atsisėsti, po smakru padėti rankšluostį. Jei ligonis negali atsisėsti, jį reikia paguldyti veidu į atliekantį procedūrą asmenį ir pasiūlyti praskalauti vandeniu burną. Jei ligonis pajėgia, jis turėtų pats valytis dantis. Jei ligonis be dantų, burna dezinfekuojama tamponais, po to praskalaujama, nušluostoma burna ir smakras. Visa procedūra atliekama užsimovus medicinines pirštines.

Gulintiems ligoniams blogėja ir kvėpavimas. Jį gerina ligonio padėties keitimas, mankšta, kambario vėdinimas. Daromi specialūs kvėpavimo pratimai, aktyvinantys apatinių krūtinės ląstos dalių kvėpavimą ir didinantys diafragmos paslankumą. Ligonį būtinai reikia paaikškinti, kodėl reikia kvėpavimo pratimų. Mankšta atliekama kas 4 val., padedant slaugančiam personalui.

Vidurių užkietėjimą reikia stengtis kiek galima daugiau reguliuoti dieta. Ypač gerai padeda rupus ir daug augalinių skaidulų turintis maistas. Rekomenduojama rupi duona, juodosios slyvos, figos ir pan. Per parą ligonis turėtų išgerti ne mažiau kaip 2000 ml skysčių. Patariama gerti po stiklinę kas 2 val. arba lyginėmis ar nelyginėmis valandomis. Atliekami ir mankštos pratimai, skirti pilvo bei dubens raumenims stiprinti (pritūpimai, kojų ištiesimas ir sulenkimas, tarpvietės raumenų sutraukimo ir atpalaidavimo kaitaliojimas sėdint ant kėdės, praskėtus kojas). Pratimai kartojami bent penkis kartus. Nors vieną kartą per dieną reikia patikrinti, ar nepažeista išeinamoji anga. Kaupiantis dujoms pilve, reikia dažniau keisti kūno padėtį, vartoti dujų vamzdelį, skatinti ligonio judrumą. Rekomenduojama matuoti išgerto ir išskirto skysčio kiekį. Reikėtų nepamiršti, kad dalis skysčio gali būti išskirta prakaituojant. Slaugytojas turėtų bent vieną kartą per dieną skirti kiek laiko sumažinti įtampos būseną. Būtina įspėti ligonį, kad jis nesusituosintų iš visų jėgų. Labai svarbu, kad ligonis, užsinorėjęs tuštintis, tuojau pat

galėtų tai padaryti. Reikia užrašyti, koks buvo išmatų kiekis, kokia spalva ir konsistencija. Kiekviena pamaina turi pažymėti, ar ligonis išsituštino. Ligonis palatoje turi turėti dezodorantą; būtina tarpvietės švara. Jei išmatos susitvenkia, reikia bandyti jas pašalinti pirštu apsimovus išteptą, pavyzdžiui, vazelinu, pirštine. Rekomenduotinos mažo tūrio aliejinės klizmutės; jas ligonis turėtų stengtis išlaikyti bent vieną valandą. Jei aliejinės klizmutės nepadeda, tuomet reikėtų naudoti mažo tūrio druskines klizmutes. Labai svarbu pirštais stimuliuoti analinio sfinkterio ir defekacijos refleksą. Dėl vidurius laisvinančių vaistų, žvakučių ir klizmučių vartojimo slaugytojas turi tartis su gydytoju. Jei niežti išeinamosios angos srityje, rekomenduotini vėsūs kompresai šitoje srityje.

Kai kurie ligoniai sunkiai nuryja maistą. Gali sutrikti nervinė rijimo akto reguliacija arba atsirasti rijimo procese dalyvaujančių raumenų parėzė ar paralyžius, gali sutrikti raumenų, uždarančių nosiaryklę ir gerklas, koordinacija. Tada maistas gali lengvai patekti į kvėpavimo takus. Todėl valgydiant ligonį negalima nuo jo atsitraukti nė minutei. Labai sunkių ligonių maistas turi būti skystas. Jei maistas sausas, rijimas gali sutrikti net ir nelabai sunkiems ligoniams. Užspringus maitintojas turi suteikti pirmą pagalbą.

Visada reikia pagalvoti, kaip taupyti ligonio energiją. Kai kurie ligoniai, ypač kūrybiniai darbuotojai, negali atsisakyti darbo ir paskutinėmis gyvenimo dienomis. Jiems reikia patarti planuoti savo darbus ir nesistengti per vieną dieną visko padaryti. Įtemptai dirbdami jie labai nuvargsta. Dažniausiai patariama imtis ne daugiau kaip vieno didesnio darbo per dieną, jei ligonio būklė labai sunki. Pavyzdžiui, jei ligonis per dieną parašė vieną ilgesnį laišką, to jau turėtų pakakti visai dienai. Geriausiai, kad dėl savo darbo ligonis pasitartų su gydytoju arba su medicinos seseria. Ligonio dienotvarkėje būtinai turi būti ir poilsio laikas.

Ligonio drabužiai turi būti laisvi, lengvi. Jei ligonis dar kiek vaikšto, avalynė turi būti įsispiriama. Ligonio darbo įrankiai turi būti patogiamie aukštyje.

Reikia skatinti aktyvią ligonių veiklą. Jeigu jie dar gali kiek paeiti, reikia juos pavedžioti, atnešti paskaityti laikraščių, žurnalų, knygų. Jei ligoniai negali skaityti, reikia patiems papasakoti, ką rašo laikraščiai ir pan. Galima duoti paklausti muzikos įrašų, radijo. Jei ligonis nori, galima jam pačiam leisti nusivalyti savo spintelę ir pan. Tai palaiko ligonio savigarbą, orumą.

Dvasinį ligonių bendravimą labai lengvina atlikta išpažintis, priimtas Švenčiausiasis Sakramentas. Geriausia, kai ligoninė turi savo kapelioną.

Užsienyje daug medikų pritaria eutanazijai, t.y. kad nepagydomiems ligoniams būtų leidžiama pagreitinti mirtį vaistais, svarstoma, kokie čia turėtų būti reikalavimai. Eutanazija kategoriškai prieštarauja katalikiškos moralės principams. Jeigu Dievas davė gyvybę, tai tik Jis ir turi teisę ją mums atimti.

Gerinant nepagydomų ligonių slaugą, būtina kuo daugiau įtraukti į šį

darbą pagalbininkų savanorių. Lietuvoje šis judėjimas, taip plačiai paplitęs kitose šalyse, sunkiai skina sau kelią. Kaune šį darbą daugiausia dirba Carito federacijos atstovai, jaunimo organizacijos „Patria“ nariai ir „Rasos“ vidurinės mokyklos jaunieji samariečiai.

Mirštamų ligonių ligoninė įkurta 1993 m. Kaune, kai, vadovaujantis Kauno miesto tarybos sprendimu, buvo pasirašyta jungtinė veiklos sutartis tarp Kauno miesto Socialinių reikalų ir sveikatos apsaugos skyriaus bei Carito federacijos. Pagal šią sutartį Kaune nutarta įkurti bendrai abiejų pusių prižiūrimą slaugos ligoninę. Pagrindinis ligonių kontingentas – suaugę Kauno gyventojai, kuriems vėžio stadija jau paskutinė, tačiau priimami ir ligoniai, sergantys kitomis terminalinėmis ligomis. Pirmenybė yra teikiama tiems ligoniams, kurie yra vieniši. Kai reikalinga ilgai trunkanti slauga, ligoniai guldomi sutartam laikui (1–2 mėnesiams), kad namiškiai galėtų bent kiek pailsėti.

Ligonus atrenka komisija, sudaryta iš Socialinės rūpybos skyriaus, Carito federacijos atstovų bei slaugos ligoninės vyriausiojo gydytojo.

Ligonių dvasiniais patarnavimais rūpinasi ligoninės kapelionas bei Carito federacijos savanoriai. Ligonio pageidavimu visuomet pakviečiamas kunigas ar kitas šventikas. Jei ligonis neturi giminių ar artimų žmonių, jį šarvoja ir laidoja ligoninės darbuotojai.

Ligoninėje yra 28 lovos. Likusioje ligoninės dalyje numatoma įsteigti namų slaugos tarnybą. Ji padėtų palaikyti ryšį su gydymo įstaigomis ir teiktų informaciją apie asmenis, guldytinus į slaugos ligoninę ir išvykusius iš jos, teiktų pagalbą ligoniams namie, padėtų organizuoti savanorių mokymą. Baisus statyti ligoninės priestatą, ligonių skaičius turėtų padidėti iki 40.

Ką būtų galima padaryti šiandien, kad mirštamų ligonių slauga pagerėtų?

1) Reikia daugiau įrangos; tatau palengvintų personalo darbą ir sudarytų geresnes sąlygas ligoniui, skatintų jo aktyvumą (funkcinės lovos, atramos bei žiedai – tada ligonis pats galėtų keisti padėtį, keltuvai, atramos kėdės bei tualetuose, krėslai-vežimėliai, rėmeliai vaikščioti, turėklai koridoriuose, keliai įvažiuoti į pastatą ir kt.).

2) Mokyti ligonius, kad kuo daugiau viską darytų patys (stomų ir kateeterių priežiūra, prausimasis, burnos higiena ir pan.).

3) Kurti dvasinę šeimos atmosferą ligoninėje.

4) Priimant į darbą, atsižvelgti į būsimo darbuotojo darbo patirtį, į jo būdo savybes (nuoširdumą, sąžiningumą, gailestingumą, kuklumą, sugebėjimą pasiaukoti, susivaldyti ir pan.).

5) Plėsti pagalbininkų savanorių tarnybą; tam reikalui ieškoti ryšių su parapijomis, mokyklomis, įvairiomis katalikiškomis ir jaunimo organizacijomis.

THE NURSING OF THE DYING PATIENT

Summary

The process of dying is the final stage of life. It involves not only the patient, his family and friends, but all medical staff which takes care of him as well.

The burdens of taking care of a terminally ill patient are great both physically and emotionally. Her or his last days may be made more ennobled by hospice nursing, where only palliative care is given. Palliative care, as the World Health Organization has recognized, is the active, total care of patients whose disease no longer responds to curative treatment, and for whom the goal must be the best quality of life of them and their families. The hospice care recognizes that dying is a normal process and we must ensure that the dying patients would spend their last days with dignity and comfort.

The patient who is confined to bed is at risk of such problems as skin breakdown, breathing difficulties, and constipation. The care givers must know exactly how to solve these problems.

We suggest ways how to facilitate the nursing of terminally ill in hospices:

- 1) to obtain equipments for facilitate the work of staff and to cope more effectively with its tasks;
- 2) to encourage patient for self-help;
- 3) to select the hospice staff according to such qualities of the manner as sincerity, modesty, goodness, unselfishness, fortitude and so on;
- 4) to create the emotional ambience;
- 5) to encourage voluntary services.

LITERATŪRA

1. Harper R., Ward A., Westlake L., Williams B.T. So Barchester needs a Hospice... Sheffield, 1989.
2. International Council of Nurses. Basic Principles of Nursing Care. London, 1991.
3. Soeur Leontine. Au nom de la vie. Bruxelles, 1994.
4. Potter A., Perry A.G. Fundamentals of Nursing. Baltimore-Toronto, 1989.

POLITOLOGIJOS, TEISĖS IR EKONOMIKOS SEKCIJOS

VADOVAUJA PROF. VYTAUTAS DAMBRAVA, PROF. VYTAUTAS SAMONIS

DR. EDUARDAS MONKEVIČIUS
KRIKŠČIONIŠKOJI NUOSAVYBĖS TEISĖS SAMPRATA

DR. EGIDIJUS VAREIKIS
KRIKŠČIONIŠKOJI DEMOKRATIJA LIETUVOS
POLITINIAME SPEKTRU

DR. PETRAS PURAKEVIČIUS
GEOPOLITIKA IR JOS ĮTAKA
LIETUVOS EKONOMINĖS SISTEMOS KRYPTIMAI
(Bendrieji bruožai)

PROF. VYTAUTAS DAMBRAVA
TEISINGUMO PRINCIPAI
(Pranešimas išleistas atskiru leidiniu: Kaunas, 1995, 46 p.)

HABIL. DR. KAZYS ERINGIS
MORALĖ – POLITIKA – EKOLOGIJA

KRIKŠČIONIŠKOJI NUOSAVYBĖS TEISĖS SAMPRATA

Lietuvos piliečių dvasinio atgimimo strategijoje labai svarbu pabrėžti, kad turi būti ugdomas krikščioniškas požiūris į nuosavybės teisę ir jos įgyvendinimą. Nuosavybės teisė pirmiausia turėtų būti krikščionio dvasinė vertybė, kuri įprasmintų jo darbą ir kūrybą ir būtų jo laisvės garantija, saugotų jį nuo nusikaltimų, valstybės institucijų ir nesąžiningų žmonių savivalės. Tačiau Lietuvoje, kaip ir kitose, ypač postkomunistinėse valstybėse nuosavybės teisės samprata pernelyg suvulgarinama, naudojama vien tiktai pragmatiškiems tikslams: partijų arba politinių grupuočių interesams, ekonominiam žmonių išnaudojimui bei nusikalstamai veiklai pateisinti.

Šiame straipsnyje mėginsiu glaustai krikščioniškosios pasaulėžiūros aspektu apžvelgti pastaruoju metu Lietuvoje vyraujančias nuosavybės teisės idėjas ir pažiūras, panagrinėti, kaip jas atspindi ir transformuoja įstatymai bei praktinė veikla, o pabaigoje pasiūlyti keletą šios problemos sprendimo būdų.

Krikščioniškasis požiūris į nuosavybės teisę yra centruotai išdėstytas popiežiaus Jono Pauliaus II enciklikoje „Centesimus annus“ (Tėvynės sargas. 1993. Nr. 3. P. 3–42). Šioje enciklikoje sąvokos „nuosavybės teisė“ ir „privatinė arba privati teisė“ dažnai yra vartojamos kaip sinonimai; tuo pabrėžiama žmogaus intelektualinės (dvasinės) ir daiktinės nuosavybės vienvė. Todėl ir šiame straipsnyje šios sąvokos neskiriamos, tačiau atsižvelgiama į jų skirtingumą. Enciklikos idėjos ir pažiūros, jos turinys išsamiai atsiskleidžia, kai nesitenkinama vien IV skyriumi apie privatinę nuosavybę, bet visi jos skyriai ir nurodyta literatūra jungiama į vieną sistemą ir analizuojama kartu. Tai yra kūrybinė veikla, tad kiekvienas interpretatorius enciklikoje gali atrasti ką nors naujo ir įdomaus. Todėl ir šiame straipsnyje nepretenduojama visapusiškai ir išsamiai išanalizuoti krikščioniškojo požiūrio į nuosavybės teisę, o pateikiamas tik autoriaus interpretavimas.

Pagrindinės ir principinės krikščioniškojo požiūrio į nuosavybės teisę nuostatos būtų tokios.

1. Privatinės nuosavybės pradžia ir pirmasis šaltinis yra pats Dievas,

pasaulio Kūrėjas, kuris sukūrė žemę ir žmogų, atidavė žmogui žemę, kad jis savo darbu padarytų ją vaisingą ir džiaugtųsi jos vaisiais pats, jo palikuonys ir visa žmonija.

2. Privatinę nuosavybę žmogus sukuria ir gausina savo darbu ir kūrybine veikla. Ji yra kiekvieno žmogaus dvasinės, socialinės ir politinės laisvės garantija.

3. Nuosavybės teisė yra prigimtinė kiekvieno žmogaus teisė, nes atsiranda iš žmogaus prigimtį atitinkančių visuomeninių santykių; ji yra būtina, teisinga ir turi būti valstybės saugoma.

4. Nuosavybės teisė negali būti absoliuti teisė; ji turi tarnauti ne tik atskiro žmogaus, bet ir visos visuomenės gerovei, todėl yra ribojama visuomenės interesų.

5. Nuosavybės teisės ribas turėtų lemti žmogaus poreikiai jo ir jo šeimos narių gerovei bei laisvei garantuoti, taip pat visuomeninei labdarai steigti ir plėtoti.

6. Teisėtai įgytos privačios nuosavybės bet koks priverstinis atėmimas arba apribojimas neatlygintinai, lygiai kaip ir besaikis jos kaupimas ekonomiškai išnaudojant kitus žmones arba nusikaltimo būdu yra amoralus ir neteisėtas.

7. Valstybinio nuosavybės santykių reguliavimo paskirtis yra kiekvienam žmogui sudaryti vienodas sąlygas privačiai nuosavybei įsigyti, ją valdyti, ja naudotis ir disponuoti; rūpintis, kad nuosavybė būtų naudojama visuomenės gerovei kelti; saugoti ir ginti ją nuo nusikaltimų ir neteisėto jos pasisavinimo.

Tokias ar panašias nuostatas vienaip ar kitaip atspindi tarptautiniai Žmogaus teisių chartijos dokumentai, daugelio dabarties labai išvystytos pramonės valstybių įstatymai bei jų praktinė teisėsaugos ir valstybinių institucijų veikla. Tai ir padėjo šioms valstybėms sukurti labai išvystytą pramonę ir aukštą visuomenės gyvenimo lygį. Jeigu šias idėjas pavyktų įgyvendinti Lietuvos įstatymų leidyboje, praktinėje teisėsaugos ir valstybinių institucijų veikloje, būtų galima sėkmingai įveikti dažnai dirbtinį žmonių supriešinimą, mobilizuoti tautą laisvam ir kūrybingam nepriklausomybės stiprinimo darbui, kelti jos gerovę, ugdyti kultūrinės ir dvasinės vertybes. Deja, realiaame gyvenime to nėra.

Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę įsisteigė daug partijų ir visuomeninių judėjimų su įvairiomis savo idėjomis ir nuostatomis. Tačiau net tie, kurie save laiko krikščionimis ir praktikuojančiais katalikais, susiskaidė pagal savo idėjas ir požiūrį į nuosavybės teisę. Tik klaidinga būtų manyti, kad šios idėjos visuomet atspindi konkrečios partijos arba visuomeninio judėjimo idėjas bei pažiūras arba programas. Tai būtų pernelyg didelis problemos suprastinimas. Propaguoti tokias idėjas ir pažiūras dažnai skatina pragmatiški tam tikros žmonių grupės, sukoncentravusios savo rankose kapitalą ir ekonominę valdžią, politiniai, socialiniai ir ekonominiai interesai. Tokių žmo-

nių partinė priklausomybė netrukdo jiems sėkmingai bendradarbiauti vieniems su kitais siekiant savo tikslų, dažnai net nusikalstamu keliu. Tokia žmonių grupė savo egoistinius interesus per korumpuotus valstybės institucijų pareigūnus stengiasi paversti visos tautos arba net valstybės interesais ir jų realizavimą primesti valstybės politikai tiek valstybės viduje, tiek už jos ribų.

Nuosavybės teisės idėjas ir pažiūras, kurios skelbiamos pastarojo meto masinės informacijos priemonėse, kai kurių parlamentarų, politikų ir šiaip visuomenės veikėjų kalbose, suskirstyčiau į dvi priešingas grupes: 1) transformuota socializmo arba valstybinio kapitalizmo idėja ir 2) absoliučios ir neliečiamos privatinės nuosavybės idėja.

Transformuotos socializmo arba valstybinio kapitalizmo idėjos esmė yra ta, kad ji, skirtingai nuo marksistinės socializmo idėjos, greta valstybinės nuosavybės pripažįsta ir ribotą privatinę nuosavybę. Tačiau valstybinei nuosavybei ir valstybiniam jos reguliavimui, o tiksliau administravimui, suteikiamas akivaizdus prioritetas. Formaliai pripažindami kiekvieno žmogaus teisę į privačią nuosavybę, šios idėjos propaguotojai nesudaro visiems vienodų sąlygų jai įsigyti ir valdyti. Tokie žmonės, ypač būdami valdžioje arba per savo statytinius, pasinaudodami privačiomis ūkinėmis komercinėmis struktūromis, siekia vadinamiesiems „savo žmonėms“ sudaryti palankesnes ekonomines, finansines ir teisines sąlygas ir taip užsitikrinti sau ekonominę valdžią valstybėje. Dėl to ima klestėti korupcija, kyšininkavimas, valstybinio turto grobstymas, daromi kiti nusikaltimai, naudojamosi nusikaltėlių organizacijų paslaugomis nesažiningoje kovoje su savo konkurentais.

Absoliučios ir neliečiamos privatinės nuosavybės idėjos esmė visiškai paneigia valstybinę nuosavybę ir valstybinį jos reguliavimą arba tai labai apriboja. Šios idėjos šalininkai suabsoliutina ir paskelbia neliečiama net nusikalstamu būdu įsigytą nuosavybę, draudžia valstybei ją kontroliuoti ir reguliuoti. Tokie žmonės dažniausiai ne iš humaniškų, bet grynai iš pragmatinių paskatų stoja prieš mirties bausmės nusikaltėliams, nes susidarius palankioms sąlygoms (amnestija, bausmės laiko sutrumpinimas ir kitokios aplinkybės) leistų jiems naudotis nusikalstamu būdu įsigytu turto, panaudoti jį kitiems nusikaltimams daryti. Tai taip pat skatina naudoti jėgą ir prievartą bei šlykščiausią jos formą – turto prievartavimą (reketą), nemokėti mokesčių ir daryti kitokius nusikaltimus, nes pagrindinė šios idėjos nuostata – „tikslas pateisina priemones, nuosavybė tik išrinktiesiems“.

Tokios ir panašios idėjos įvairiopai skverbiasi ir į mūsų įstatymus, parlamentarų, pareigūnų, net ir teisėsaugos institucijų veiklos praktiką.

Pastarojo meto įstatymų leidybos praktika patvirtina, kad nuosavybės reguliavimas tarnauja dažnai ne visuomenės ir atskiro žmogaus gerovei, bet tam tikrų žmonių grupių politiniams ir ekonominiams interesams bei tikslams. Ypač ryškiai tai atsispindi įstatymuose dėl nuosavybės teisių atkūrimo asmenims, kurių nekilnojamasis turtas SSRS valdymo metais buvo

nacionalizuotas arba kitaip neteisėtai suvisuomenintas. Juose daugiausia įtvirtinti ne teisiniai, bet politiniai sprendimai. Tai rodo tokios šių įstatymų nuostatos.

1. Nuosavybės teisė į išlikusį nekilnojamąjį turtą atkuriamą tik tai tiems Lietuvos Respublikos piliečiams, kurie prašymo padavimo metu turėjo Lietuvos pilietybę ir nuolat gyveno Lietuvoje. Tai sąmoningi apribojimai, siekiant gerokai sumažinti pretendentų į nuosavybės atkūrimą skaičių, atimant teisę į nuosavybę asmenims, kurie dėl SSRS okupacijos buvo priversti išvykti iš Lietuvos, nes kitaip būtų buvę prievarta išvežti į Sibirą. Tai reikia vertinti kaip pakartotinį šių asmenų nuosavybės nacionalizavimą, prieštaraujantį tarptautiniams Žmogaus teisių chartijos dokumentams ir 1992 m. Lietuvos Respublikos Konstitucijos nuostatoms.

2. Nuosavybės teisė į išlikusį nekilnojamąjį turtą neatkuriamą asmenims, kurie yra uždelsę įstatymo nustatytus terminus prašymams ir dokumentams pateikti. Tai pažeidžia bendrąją Lietuvos Respublikos Civilinio kodekso nuostatą dėl trejų metų ieškininės senaties termino, per kurį garantuojama ieškininė pažeistos teisės gynyba, ir prieštarauja nuosavybės teisės neliečiamumo bei apsaugos konstitucinėms normoms.

3. Pernelyg išplėstas sąlygų, kuriomis išlikusio nekilnojamojo turto valstybė buvusiems savininkams negrąžina, o jį iš jų išperka, sąrašas. Tai motyvuojama per 50 metų įvykusiais pasikeitimais ir visuomenės poreikiais. Atsižvelgti į realią padėtį ir įvykusius per 50 metų pasikeitimus yra būtina, tačiau negalima vadovautis abstrakčiais „visuomenės poreikiais“, o reikia juos konkretizuoti ir pagrįsti. Kai kurios nekilnojamojo turto negrąžinimo sąlygos panaikintos Lietuvos Respublikos Konstitucinio teismo 1994 m. gegužės 27 d. nutarimu (žr. Valstybės žinios. 1994. Nr. 42–771). Pagal šį nutarimą dabar buvusiems savininkams turi būti grąžinta miškų urėdijų ir nacionalinių parkų žemė, naudotina miškų ūkio reikmėms, žemė kaimo gyvenvietėse, numatyta panaudoti gyvenamajai statybai arba gyventojų bendram naudojimui, taip pat neprivatizuotini vandens telkiniai. Tačiau žemė, pagal anksčiau (SSRS valdymo metais) galiojusius įstatymus suteikta valstiečio ūkiui steigti, o pagal dabar galiojančius įstatymus ir asmenims, kuriantiems ūkininko sodybas, suteikta gyventojų asmeniniam ūkiui, esanti miestų ir gyvenviečių administracinėse ribose arba numatyta jų plėtimui, yra negrąžinama ir išperkama valstybės. Tuo akivaizdžiai prioritetą suteikiamas ne privačiai, bet valstybės nuosavybei, sudaromos sąlygos valstybės pareigūnams spekuliuoti žemės sklypais, atsirasti naujiems negrąžintos buvusiems savininkams žemės savininkams.

4. Nuosavybės teisė į žemės ūkio paskirties žemę atkuriamą tik tai tiems asmenims, kurie grįžta ūkininkauti arba sutinka priverstinai ją išnuomoti žemės ūkio bendrovėms bei kitiems faktiniams jos naudotojams. Tai prieštarauja Konstitucijos 46 str. nuostatoms dėl privačios nuosavybės teisės ir ūkinės veiklos laisvės, taip pat Civilinio kodekso nuostatoms dėl kiekvieno

savininko teisės laisvai disponuoti savo turtu ir gauti iš jo pajamas. Kai kuriose Vakarų Europos valstybėse (Italija, Vokietija ir kt.) savininkas racionaliai naudoti žemę ir gerai ūkininkauti skatinamas ne prievartos, bet ekonominiais metodais: valstybės kreditais, subsidijomis, dotacijomis, žemės mokesčiais ir pan.

5. Apribota savininkų teisė atkurti nuosavybę į išlikusius gyvenamuosius namus ir gamybinės bei komercinės paskirties pastatus, nes jų atstatymo sąlygas ir tvarką pavesta nustatyti vyriausybei. Praktiškai tai reiškia, kad vyriausybė, nustačiusi, kad pastato reikia „visuomenės poreikiams“, turi teisę jo negrąžinti. Be to, grąžinant gyvenamuosius namus būtinas nuomininkų ir faktinių naudotojų sutikimas, kurio jie paprastai neduoda, nes neturi kur išsikelti.

Nepagrįstų nuosavybės teisės apribojimų yra valstybinių turto privatizavimo įstatymuose, jų pakeitimuose bei papildymuose. Šie įstatymai sudarė sąlygas stambaus kapitalo ir net nusikalstamų grupuočių atstovams pusvelčiui įsigyti neindeksuoto valstybės turto ir tuo būdu dar labiau praturtėti nuskurdinant eilinius žmones.

Įstatymų netobulumas, prieštaravimas ir dviprasmiškumas daro neigiamą poveikį teisėsaugos institucijų ir pareigūnų praktinei veiklai. Ilgą laiką teismai, nagrinėdami baudžiamąsias bylas ir taikydami bausmes, susijusias su turto konfiskavimu, vengė tai daryti, vadovaudamiesi Konstitucijos 23 str. nuostata, kad nuosavybė neliečiama. Tiksliai tada, kai Konstitucinis teismas išaiškino, kad ši nuostata taikoma tik teisėtai įsigyti nuosavybei, teismai pradėjo taikyti nusikalstamu būdu įgyto turto konfiskavimą. Nėra vienodos teisminės praktikos ir civilinėse nuosavybės teisių gynimo bylose. Teismai dažnai dėl mažareikšmių ir formalių motyvų ieškinius dėl nuosavybės teisių atmeta, palieka nenagrinėtus arba bylą sustabdo. Nors Konstitucija yra tiesiogiai taikomas aktas (6 str.), teismai neretai vengia taikyti jos 110 str. ir kreiptis į Konstitucinį teismą, nustatę, jog įstatymas ar kitas teisinis aktas, kuris turėtų būti taikomas konkrečioje byloje, prieštarauja Konstitucijai. Matyt, čia atsiliepia mąstymo stereotipai, likę iš sovietmečio, kai konstitucijos buvo tuščios politinės deklaracijos ir įstatymų leidybai bei teisminei praktikai neturėjo jokios juridinės reikšmės.

Straipsnyje aptartos problemos rodo, kad krikščioniškosios pasaulėžiūros principų nepaisymas įstatymų leidyboje ir praktinėje teisėsaugos institucijų veikloje kompromituoja ir pačią nuosavybės teisės idėją, ji nebetenka dorovinio pagrindo, yra suvulgarinama. Tuo pažeidžiamas ir pagrindinis žmogaus prigimtinių nuosavybės teisės bruožas – teisingumo principas. Dėl tos priežasties nuosavybės teisė negali atlikti savo socialinės paskirties visuomenėje, tarnauti jos dvasinio atgimimo tikslams.

Šių problemų atsiradimo priežastys yra įvairios. Viena svarbiausių, mano nuomone, yra ta, kad Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba, 1990 m. kovo 11 d. priėmusi Aktą dėl Nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimo ir įstatymą „Dėl 1938 metų gegužės 12 dienos Lietuvos Konstitucijos galiojimo atstatymo“, atkūrė privačios teisės institutą Lietuvoje, bet nepriėmė nuosavybės besąlygiškos restitucijos akto. Patvirtinusi, kad 1938 m. gegužės 12 d.

Konstitucijos VIII skyriaus „Tautos ūkis“, kurio normomis reguliuojami nuosavybės santykiai, galiojimas yra atkuriamas, Aukščiausioji Taryba kartu konstatavo, kad reikia atsižvelgti į įvykčius pasikeitimus visuomeniniuose santykiuose, todėl „Lietuvos Konstitucijos galiojimo atkūrimas pats savaime neatkuria Lietuvos Respublikoje iki 1940 m. birželio 15 d. veikusių įstatymų“. Toks šių nuostatų dviprasmiškumas leido įvairiai jas interpretuoti, net teigti, kad Liaudies Seimo 1940 m. liepos 22 d. deklaracija dėl žemės ir kito turto nacionalizavimo, t.y. paskelbimo valstybės nuosavybe, taip pat nebuvo panaikinta ir tebegalioja dabar. Tuo pagrindu kai kurie politikai ir Seimo nariai teigia, kad žemė ir kitas nekilnojamasis turtas yra ne buvusių savininkų, bet valstybės nuosavybė.

Tačiau Aukščiausioji Taryba 1990 m. lapkričio 15 d. pripažino dalinę nuosavybės restituciją, patvirtindama šiuos teiginius: „Neginčijamai pripažįstamas Lietuvos piliečių nuosavybės teisės tęstinumas“, „Nustatoma, kad Lietuvos piliečiai turi teisę susigrąžinti įstatymo apibrėžtose ribose ir tvarka išlikusį jiems priklausiusį turtą natūra, o nesant galimybės susigrąžinti gauti kompensaciją“. Todėl pripažinti neteisėtai nacionalizuotą turtą valstybine nuosavybe, remiantis Liaudies Seimo 1940 m. liepos 22 d. deklaracija, nėra teisinio pagrindo. Lietuvos Respublikos Konstitucinis teismas 1994 m. gegužės 27 d. nutarimu (Valstybės žinios. 1994. Nr. 42–771) konstatavo, kad okupacinei valdžiai vykdančią tokią visuotinę nacionalizaciją ir taip likviduojant privačią nuosavybę buvo ne tik šiurkščiai pažeista 1938 metų Lietuvos Konstitucija, bet ir smurtu paneigta žmogaus prigimtinei teisei į privačią nuosavybę, todėl tokiu pagrindu negalėjo atsirasti ir neatsirado valstybinė nuosavybė, nes „neteisės pagrindu negali atsirasti teisė“. Tame pačiame Konstitucinio teismo nutarime taip pat patvirtinta, kad Akte dėl Nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimo išdėstyti principai reiškė grįžimą į privačios nuosavybės teise grindžiamo ūkio sistemą, todėl neteisėtai nacionalizuotas turtas yra ne valstybės nuosavybė, bet tik jos institucijų žinioje ir jis įstatymų nustatytais sąlygomis ir tvarka turi būti gražintas buvusiems savininkams arba išmokėta jo vertės kompensacija. Privačios nuosavybės teise grindžiama ūkio sistema patvirtinta ir naujojoje 1992 m. Lietuvos Respublikos Konstitucijoje.

Privačios nuosavybės teisės tęstinumo principas, naujoji Lietuvos Respublikos Konstitucija, taip pat Lietuvos prisijungimas prie tarptautinių Žmogaus teisių chartijos dokumentų, jos įstojimas į tarptautines organizacijas sudaro tvirtą teisinį pagrindą ir palankias sąlygas peržiūrėti ir tobulinti nuosavybės santykius reguliuojančius įstatymus bei jų taikymo praktiką. Tai savo ruožtu padės gerinti teisėsaugos institucijų veiklą, efektyviai ginti pažeistas nuosavybės teises. Tačiau įstatymų leidyba ir jų įgyvendinimas turėtų remtis krikščioniškąja nuosavybės teisės samprata, nes ji labiausiai atitinka žmogaus prigimtines teises ir socialinio teisingumo principus. Tuomet krikščioniškoji nuosavybės teisės samprata prisidės prie Lietuvos visuomenės dvasinio atgimimo strategijos uždavinių įgyvendinimo.

DR. EGIDIJUS VAREIKIS, Kaunas

KRIKŠČIONIŠKOJI DEMOKRATIJA LIETUVOS POLITINIAME SPEKTRE

Atkūrusi politinę nepriklausomybę 1990 m. Lietuvos valstybė iki šiol neturi nusistovėjusio politinių partijų spektro, lemiančio politinį šalies gyvenimą. Seimo rinkimuose 1992 m. dalyvavo 17 rinkiminių grupuočių, tik keturių iš jų kandidatų sąrašai „įveikė“ 4 procentų kvalifikacinį barjerą. Šiandien politiniame gyvenime aktyviau reiškiasi ne daugiau kaip dešimt politinių partijų ir susivienijimų.

* * *

Viena stipriausių yra Lietuvos krikščionių demokratų partija, kurios pastarųjų metų veiklai ir vietai dar tik besiformuojančiame Lietuvos politiniame spektre aptarti skiriamas šis straipsnis.

Lietuvos krikščionių demokratų partijos (LKDP) atkuriamoji konferencija ir formalus partijos atkūrimas įvyko 1990 m. sausio mėn., taigi beveik sutapo su valstybės nepriklausomybės atkūrimu.

Atkurtoji partija iš pat pradžių turėjo suderinti keturis svarbius dalykus:

pirma – užtikrinti amžiaus pradžios ir tarpukario Lietuvoje veikusios partijos ir išeivijoje atkurtos Lietuvos krikščionių demokratų sąjungos veiklos tęstinumą;

antra – sukurti ir vykdyti programą, atitinkančią šiuolaikinių, įvairiose šalyse veikiančių krikščionių demokratų partijų ideologiją;

trečia – adaptuoti savo veiklą Lietuvos realijoms, atsižvelgiant į tai, kad partijos kuopos kūrėsi daugiausia prie bažnyčių, o jų veikla turėjo daug religinėms organizacijoms būdingų bruožų;

ketvirta – dalyvauti Lietuvos valstybės atkūrimo procese, neskaidant ir nesilpninant vadovaujančių jėgų.

Atkuriamąjį darbą partija derino su Lietuvoje tebegyvenančiais LKDP nariais ir išeivijos krikščionių demokratų atstovais. Vienas pirmųjų darbų,

kurį atliko partijos atkūrimo iniciatoriai, buvo krikščionių demokratų internacionalo bei Europos krikščionių demokratų unijos programinių dokumentų vertimai. Faktą, kad LKDP kuopos kūrėsi prie bažnyčių, buvo sumanyta panaudoti tam, kad kuo daugiau būtų pritraukiami rėmėjai.

Didelė dalis LKDP narių dalyvavo Sąjūdžio veikloje. Tiek LKDP, tiek Sąjūdžio įstatai tokią veiklą leido. Nors konkrečių duomenų nėra, bet galima manyti, kad tokia sinergiška veikla padidino ir Sąjūdžio rėmėjų skaičių. LKDP rėmė esminę Sąjūdžio misiją ir dalyvavo jo darbe, nors kai kuriais klausimais turėjo ir savo nuostatas.

Statutas ir programinė deklaracija bylojo, kad LKDP rengiasi tapti tradicine krikščioniškosios demokratijos partija. Tai reiškė, kad narių skaičius turi būti didelis ir pati partija savo veikla turėtų apimti visas politinio gyvenimo sritis. Taigi jau pradiniam veiklos etape buvo padarytas lemtingas apsisprendimas būti tvirta visapusiška partija, o ne negausia specializuota grupė, pagal reikalą talkinančia giminiškoms politinėms gruputėms. Pirmasis pasirinktas variantas yra sunkesnis ir jam įkūnyti reikia daugiau laiko. Nedidelė V.Petkaus vadovaujama gruputė, atsiskyrusi nuo partijos atkūrimo iniciatyvinės grupės, 1989 m. įregistravo Lietuvos krikščionių demokratų sąjungą; ji nuėjo antruoju keliu – tapo radikalia, maža ir daugiausia mitinginėms akcijoms specializuota organizacija.

Atkurta LKDP savo veikloje vadovavosi priimta programine deklaracija, kurią vėliau nutarta išplėsti iki detalios bendrosios programos, o dar vėliau – iki veiksmų programos kiekvienoje srityje.

* * *

1990 metų sausio mėnesį LKDP neturėjo jokių valdžios svertų, leidžiančių įkūnyti minėtosios programinės deklaracijos nuostatas. Tų pačių metų vasario 24 d. įvykusiuose rinkimuose į Lietuvos SSR Aukščiausiąją Tarybą LKDP atstovai dalyvavo kaip Sąjūdžio kandidatai, o pati LKDP rėmė Sąjūdžio kandidatus visose rinkiminėse apygardose. Tai leido krikščionims demokratams gauti keletą vietų parlamente, taip pat užsienio reikalų ministro postą, kurį Algirdas Saudargas išlaikė visose vyriausybėse iki 1992 metų rudens. Tokią rinkiminę koaliciją, kuri reiškė buvimą Sąjūdžio dalimi, partija laikė būtina, nors, kita vertus, gerai suprato, kad toji koalicija ilgainiui nesudarys galimybių realizuoti specifinių partijos programos nuostatų.

Vėliau LKDP kelis kartus pareiškė pritarimą premjero G.Vagnoriaus vyriausybės politikai. Tai nebuvo LKDP programa, bet leido realizuoti kai kurias krikdemų programinės deklaracijos nuostatas. LKDP parėmė daugelį politinių AT daugumos pareiškimų ir išliko parlamentinės Sąjūdžio daugumos dalimi iki 1992 m. priešlaikinių rinkimų.

Reikia konstatuoti, kad laikotarpis nuo 1990 iki 1992 m. nebuvo palankus partijų formavimuisi. Grėsmė Lietuvos nepriklausomybei, būtinybė konsoliduoti jėgas net pavieniams klausimams spręsti labai ribojė politinių diskusijų galimybes ir jų masą, stabdė partijų evoliuciją.

LKDP narių skaičius didėjo pakankamai greitai. Tam padėjo tradicinės krikščioniškosios partijos įvaizdis, taip pat faktas, kad partija elgėsi santūriai, jos viduje neįvyko skilimo, būdingo ne vienai naujai sukurtai ar atkurtai partijai.

1990–1991 m. LKDP nesiėmė itin daug politinių iniciatyvų, o dažniausiai prisijungdavo prie bendrų dešiniųjų partijų pareiškimų, kai kuriais atvejais juos inicijuodavo. Partijos atstovai tebebuvo aktyvūs Sąjūdyje, Politinių kalinių ir tremtinių sąjungoje, kitose organizacijose. Buvo gražinta narystė tarptautinėse organizacijose, tačiau LKDP vis dar buvo žinoma kaip viena iš mažųjų partijų.

Bene svarbiausias savarankiškas politinis žingsnis buvo LKDP iniciatyva surengti referendumą dėl Rusijos kariuomenės išvedimo iš Lietuvos. Referendumo iniciatyva, nors ir nelengvai, buvo Lietuvos AT patvirtinta.

Rinkėjų pritarimas referendume tapo rimtu argumentu 1992 m. rugsėjo 8 d. pasirašant sutartį su Rusija dėl kariuomenės išvedimo grafiko.

* * *

Kitas itin svarbus savarankiškas LKDP sprendimas lėmė dalyvavimą Seimo rinkimuose atskiru nuo Sąjūdžio sąrašu. Tokį nelengvai priimtą nutarimą nulėmė keletas svarbių argumentų:

pirma: Sąjūdžio politika ir rinkimų programa neatrodė įtikinama, o jo propaguojama vienybės idėja reiškė tik daug partijų su Sąjūdžio vardu, o ne idėjų įvairovę.

antra: Sąjūdyje atsirado daug kontraversinių asmenų, kurių buvimas bendrame su LKDP rinkimų sąraše nebuvo pageidautinas ir būtų reiškęs balsų praradimą;

trečia: atskiri sąrašai davė rinkėjams didesnes pasirinkimo galimybes.

LKDP sudarė rinkimų sąrašą, bendrą su Demokratų partija bei Politinių kalinių ir tremtinių sąjunga. Tai buvo, viena vertus, pagalba pastarojioms grupėms, baiminantis, kad pavieniai sąrašai gali neperžengti 4 proc. barjero. Kita vertus, minėtoje trijulėje LKDP buvo didžiausia ir įtakingiausia – tai leido jai būti pirmoje sąrašo vietoje ir diktuoti kai kurias nuostatas.

LKDP pasirodymą rinkimuose galima laikyti pavykusi. Ji daugiau nei trigubai padidino savo turėtų vietų skaičių įstatymų leidimo institucijoje ir tapo trečiąja pagal dydį politinė jėga Lietuvoje. LKDP pasirodymą rinkimuose teigiamai įvertino ir užsienio politiniai ekspertai.

Rinkimų rezultatų analizė leidžia teigti, kad LKDP pasielgė teisingai, eidama į rinkimus atskiru sąrašu. Kita vertus, ne visai teisingas galbūt buvo sprendimas priimti į sąrašą kitas dvi politines jėgas. Apklausa po rinkimų rodė, kad dauguma rinkėjų balsavo už jungtinį sąrašą todėl, kad tai buvo LKDP sąrašas. Demokratų partijos bei Politinių kalinių ir tremtinių sąjungos atstovai Seime po rinkimų praktiškai nevykdė su LKDP bendros politikos ir neįėjo į bendrą parlamentinę frakciją. 1994 metų LKDP sulaukė turė-

dama 11 atstovų Seimo krikščionių demokratų frakcijoje ir daugiau kaip 7000 narių.

Teoriškai Lietuvos krikščionys demokratai turėjo ir tebeturi keletą evoliucijos galimybių.

Pirma: tapti ir likti Sąjūdžio frakcija ar sekcija ir vėliau virsti konservatorių partijos sekcija. Toks teorinis variantas turėjo daug šansų būti įgyvendintas, juolab kad Sąjūdis rėmė, o konservatoriai tikriausiai teberemia toki sprendimą. Einant tokiu keliu, partijai nebūtų reikėję rūpintis nei programa, nei narių paieška, nes tai būtų vykdoma Sąjūdžio ar jo teisių paveldėtojų vardu. Toks kelias tačiau būtų ilgainiui panaikinęs LKDP kaip savarankišką politinę jėgą Lietuvoje, užkirtęs kelią savarankiškai narystei tarptautinėse organizacijose ir leidęs laisvai kurtis įvairioms grupėms, turinčioms savo pavadinime krikščioniškosios demokratijos sąvoką.

Antra: virsti viena iš vadinamųjų „mažųjų“ partijų, neturinčių detalios programos, gausių narių ir pasirinkusių savotišką tik atskirų visuomenės gyvenimo sferų specializaciją. Šis kelias būtų leidęs palyginti su mažomis pastangomis išsaugoti didelę įtaką ypač prie „apvaliųjų stalų“ ir kituose forumuose, kur partijos dalyvauja paritetiniais pagrindais. Virtimą mažąja partija stimuliuojo keli dalykai: mitas apie politinių jėgų gebėjimą ir tikslą susitarti ir pasiskirstyti darbus (ekonomikos klausimai – socialistams, moralės – galbūt krikščionims demokratams!); „apvaliųjų stalų“ ir partijų susivienijimų gausumas ir gyvybingumas, ganėtinai ramus gyvenimas, nesirūpinant nei programos rengimu, nei narių skaičiaus augimu.

Trečia: galutinai išaugti iki visiškai savarankiškos partijos. Toks kelias buvo iš pat pradžių aiškiai matomas, tačiau jis buvo ir tebėra pats sunkiausias. Pasirinkusi šį plėtotės kelią, partija privalo išspręsti keletą nelengvų uždavinių:

- a) surinkti daug narių;
- b) sukurti savarankiškai veikiančias partijos struktūras;
- c) parengti visapusišką programą, atitinkančią partijos interesus, ir rasti „ekologinę nišą“ Lietuvos politiniame spektre;
- d) konstruktyviai dalyvauti Parlamento darbe;
- e) dalyvauti tarptautinėje krikščionių demokratų partijų veikloje.

LKDP vietos Lietuvos politiniame spektre negalima apibrėžti viena-reikšmiškai todėl, kad pačios „dešinumo“ ir „kairumo“ sampratos Vidurio Europoje skiriasi nuo klasikinių. Pagal požiūrį į privačios iniciatyvos svarbą valstybės gyvenime, privatizacijos plėtimą ir siūlymus, kaip spręsti socialines problemas, LKDP gali būti charakterizuojama kaip dešinioji partija, propaguojanti socialinę rinkos ekonomiką. Kita vertus, pagal Vidurio Europoje paplitusią nuostatą matuoti partijų dešinumą paisant jų požiūrio į buvusias ir esančias komunistų partijas, LKDP turi kai kurių „nuosaikios partijos“ bruožų, kylančių iš jos nusistatymo nevengti dialogo su jokiais politinėmis jėgomis, ypač išrinktomis į valdžią demokratinių rinkimų keliu.

* * *

LKDP vieta Lietuvos ateities politiniame gyvenime nemažai priklausys ir nuo to, kokia politinė sistema Lietuvoje susidarys artimiausiu metu.

Mažai tikėtina, kad Lietuvos Respublikoje artimiausiu metu susiformuotų politinė struktūra iš dviejų didelių partijų – kairės ir dešinės. Kairė gal ir galėtų šiandien sukurti tokią partiją – LDDP savotiškai „prarijus“ socialdemokratų ir keletą kitų smulkių grupių. Dešiniųjų ir centro partijų koalicija galėtų atsirasti kokių nors rinkimų ar referendumų atveju, bet vargu ar ji būtų tvirta, jei neatsirastų kokių nors naujų politinių idėjų, gebančių tvirtai suderinti dabartines didžiųjų partijų – konservatorių ir LKDP – bei kelių mažųjų nuostatas.

Labai tikėtinas neatrodo ir dabartinių politinių jėgų subyrėjimas į keliolika ar net keliasdešimt partijų. Tada galėtų atsirasti Lietuvoje ir daugybė organizacijų, propaguojančių krikščioniškosios demokratijos idėjas. Tačiau šiuo atveju (kaip rodo Lenkijos pavyzdys) krikščioniškoji demokratija nebūtų stipri.

Palankiausias Lietuvos politikai ir LKDP raidai būtų atvejis, kad Lietuvoje susiformuotų 4–5 stiprios politinės jėgos. Įdomu tai, kad LKDP, darydama įtaką šalies politiniam gyvenimui, natūraliai prisideda prie tokios politinės sanklodos formavimo. Dabartinių politinių partijų analizė rodo, kad potencialiai galėtų ir turėtų būti tradiciniai krikščionys demokratai (jų vietą kaip tik turėtų užimti LKDP), tautininkų bruožų turinti partija (dabar daugiausiai tokių bruožų turi konservatoriai), socialdemokratinės krypties populistinė partija (tai galbūt LDDP ir socialdemokratų junginys), centro kairės agrarinė partija (liaudininkai). Gali būti, kad tam tikrą jėgą įgaus liberalai, šiek tiek mažiau perspektyvios atrodo įvairios centro grupuotės.

Atgimimo procesas Lietuvoje ir išsilaisvinimas Vidurio bei Rytų Europoje iki šiol nebuvo palankūs tradicinių politinių partijų formavimuisi. Politinių procesų analizė rodo, kad iki šiol pirmuosius laisvus rinkimus laimėdavo sąjūdinių tipo judėjimai, tačiau antruosiuose į valdžią dažniausiai grįždavo tie, kurie valdė šalį iki demokratizacijos pradžios, tik dabar jau perėmę reformatorišką vaidmenį. Tokie dėsningumai matomi visur – nuo Estijos iki Slovėnijos, ir nė vienoje šalyje kol kas nesusiformavo politinė sistema, kurią būtų galima pavadinti klasikine.

Krikščionių demokratų partijos ir krikščioniškų demokratiškų pažiūrų organizacijos yra dvejopos. Pirmojo tipo organizacijos, buvusios valdžioje Slovakijoje ir Slovėnijoje, turėjo ir tebeturi nemažą sąjūdinių elementų. Antrojo tipo organizacijos – krikščionių demokratų partijos ir sąjungos Bulgarijoje, Estijoje, Latvijoje, Rumunijoje, Vengrijoje tapo mažesniaisiais valdančiosios ar opozicinės koalicijos partneriais. Jos atsirado kaip partijos, bet kai kur turi realią galimybę dingti arba skilti iki trečiojo – „lenkiškojo“ tipo, kur krikščioniškosios demokratijos bruožų turi daug organizacijų, tačiau visos yra smulkios. Situacija Lenkijoje ir buvusioje SSRS rodo, kad

krikščionių demokratų grupėms yra sunku konsoliduotis ir, deja, labai lengva subyrėti.

Tose šalyse, kur krikščionys demokratai neatsiskyrė nuo masinių nepartinų ar multipartinių judėjimų, jie neturi galimybių vykusiai kelti ir eksploatuoti savo autoriteto. Pamokantis yra Estijos pavyzdys, kur krikščionys demokratai, būdami įtakingi valdančioje koalicijoje, yra praktiškai nežinomi kaip krikščionys demokratai.

Anksčiau minėtajam antrajam tipui tam tikra prasme galima priskirti ir šių dienų LKDP, nors Lietuvos krikščionys demokratai turi galimybių tapti ir specifiniu fenomenu. Vidurio ir Rytų Europoje reta atvejų, kur klasikinės politinės partijos surenka rinkimuose daugiau nei 10 procentų balsų. LKDP, gavusi Seimo rinkimuose didelį balsų skaičių ir turinti antros trečios partijos populiarumo reitingą, yra gana netipiškas atvejis.

Palankus plėtotei yra ir faktas, kad LKDP atėjo į 1992 m. rinkimus augimo stadijoje, gavo teisę būti solidžiai reprezentuojama (3 vieta iš 17) ir dabar, nebūdama valdančioje koalicijoje, turi gerą galimybę nevaržomai manevruoti, sukurti visapusišką savo veiklos programą bei pasirošti prisiimti visišką atsakomybę už Lietuvos ateitį.

Galima optimistiškai pasakyti, kad Lietuvos politinė situacija yra palanki LKDP augti. Tebėra geras LKDP įvaizdis, tebėra tradicija pagarbos toms vertybėms, kurias LKDP propaguoja. Partijai dar reikia išspręsti kai kuriuos programos klausimus, reikia išaugti iš nepasitikėjimo savimi ir iš atsakomybės baimės. Procesas vyksta, ir vyksta sparčiai, tačiau jam dar reikia laiko. Krikščionys demokratai, pakliuvę į Seimą ir įtvirtinę savo buvimą ten, dabar turi galimybę rengti alternatyvinius sprendimus (netgi viešai jų neskelbiant), tikrinti jų galimą veikimą, lyginti savo siūlomus variantus su valdančiosios daugumos priimtais. Jeigu politiniai šalies interesai nereikalauja būtinai dirbti koalicijoje su kitomis politinėmis jėgomis, partija, norinti būti visapusiška ir savarankiška, privalo dirbti kuo daugiau kaip savarankiška jėga, o ne kaip kitos jėgos pagalbininkė ar dalininkė. Šiame kontekste vėlgi galima kalbėti ir reikia gerai pasverti tai, ar šiandieninės Lietuvos ir LKDP – atsakingos už Lietuvos ateitį – interesas yra pirmalaikiai rinkimai, kurie geriausiu atveju duos partijai dalį silpnoje valdančioje koalicijoje, ar dar kurį laiką galys trukti augimo periodas. Vadovybės uždavinys būtų suderinti ir gerai nurodyti prioritetus.

Reikia sutikti su teiginiais, kuriais LKDP charakterizuojama visuomenės informavimo priemonėse ir politikos sferose. Kalbama, kad tai perspektyvi partija ir Lietuvos politinė viltis. Reikia tikėtis, kad viltis, dedamas į LKDP, partija pateisins.

CHRISTIAN DEMOCRACY IN THE POLITICAL LIFE OF LITHUANIA

S u m m a r y

Few years after restoration of independence Lithuania still lacks the clear picture of spectrum of political forces. In parliamentary election of 1992 only four parties crossed the 4 per cent limit to go into the Lithuanian Seimas. Lithuanian Christian Democratic Party (LCDP) - one of the strongest in the country, looking for its place in Lithuanian policy had to resolve several problems in its internal development. First - to continue the tradition of interwar party. Second - to develop the modern concept of Christian democracy. Third - to adapt it to Lithuanian realities. Fourth - to avoid the split in Lithuanian pro-independence movement. The recent development shows LCDP fulfils the expectations, thus it is possible to expect it will be one of the strongest political forces presenting the traditional Christian values in policy.

DR. PETRAS PURAKEVIČIUS, Vilnius

GEOPOLITIKA IR JOS ĮTAKA LIETUVOS EKONOMINĖS SISTEMOS KRYPTAI (Bendrieji bruožai)

Šaltojo karo pabaiga ir SSRS subyrėjimas visiškai pakeitė geopolitinę tvarką pasaulyje. Padėtį sunkina vėl kylantys daugiapoliariškumo daigai. Didžiosios ir mažosios šalys keičia savo geopolitinius kodus.

Lietuvos užsienio politika, be abejo, nėra išimtis. Čia iškyla svarbiausias klausimas – ar sutampa mūsų valstybės geopolitinis kodas su natūralia jos politine trauka.

Lietuvos geopolitinio kodo klausimas buvo sprendžiamas ir tarpukario laikotarpiu. Plačiau nenagrinėdamas problemos, noriu pažymėti, kad Berlyno–Maskvos ašis Lietuvos politikoje nesutapo su natūralia valstybės politine trauka. Ir už tai teko brangiai sumokėti. Geopolitinę koliziją Lietuva su Latvija ir Estija bandė spręsti 1934 m. trišalės Baltijos santarvės sudarymu. Tačiau ši santarvė pasirodė negyvybinga. Ne ką toliau yra pasistūmęš Baltijos šalių bendradarbiavimas ir mūsų laikais. Priežasčių čia daug. Todėl būtina pirmiausia išnagrinėti veiksnius, kurie daro tiesioginę įtaką geopolitinei padėčiai ir lemia geopolitinį kodą. Į tuos veiksnius sudarant geopolitinį kodą būtina atsižvelgti.

Geopolitikos reiškiniu esmė daugiausia yra susijusi su erdvės kontrolės siekiu. Žmonijos raidos pradžioje šis siekis buvo gana primityvus – kova dėl tiesioginės gretimų teritorijų kontrolės. Dabar erdvės kontrolė labai suskaidyta naujais erdvės matmenimis, jai apibrėžti dažnai nepakanka tiesioginės karinės ar politinės kontrolės kategorijų, kitaip tariant, nebeįmanoma taikyti tradicinių kontrolės būdų, ypač tiesioginės karinės kontrolės.

Geopolitikos anatomija – tai jos geopolitiniai laukai, o jos fiziologija – geopolitinės kontrolės formos.

Skiriami šie geopolitiniai laukai.

Endeminiis laukais – tai erdvė, kurią tautinė bendrija kontroliuoja ilgą laiką, ir ilgainiui tiek pati tos bendrijos visuma, tiek kitos visumos

(etnosai, valstybės) pradeda laikyti tą erdvę neabejotinai priklausančią konkrečiai tautinei bendrijai. Kaip ir visi geopolitiniai laukai, endeminis laukas neturi griežtų sienų ir įsiterpia į kitus laukus.

Pasienio laukas – erdvė, kurią tautinė visuma kontroliuoja, tačiau demografiškai, ekonomiškai, komunikaciškai ir pan. nėra pakankamai ją užvaldžiusi. Kaimyninės valstybės istorinių pretenzijų į pasienio lauką neturi. Jei tautinė visuma silpnai kontroliuoja pasienio lauką, tai kitos valstybės gali panorėti vienaip ar kitaip perimti jo kontrolę (aneksuoti jį).

Sankirtos laukas – tai erdvė, į kurią pretenduoja dvi ar daugiau valstybių. Pagrindinė bendrija nėra taip užvaldžiusi sankirtos, kad ji galėtų pasidaryti endeminę. Sankirtos laukas skiriasi nuo pasienio lauko.

Totalinis laukas – tai vientisa erdvė, kurią kontroliuoja tautinė bendrija. Sovietų Sąjungai toks totalinis laukas buvo žemyninė Eurazija. Totalinės geopolitinės erdvės vientisumas yra svarbiausias jos bruožas, nes kontroliuodama visas arba, jei kalbama apie vandenyno erdvę, didžiumą komunikacijų, valstybė gali visiškai kontroliuoti tą erdvę.

Jei vienaip ar kitaip priklausoma teritorija yra už totalinio lauko, kitaip tariant, jei valstybė nekontroliuoja visų į ją įeinančių komunikacijų, tokia teritorija tėra geopolitinis atramos taškas ir yra nevysiškai kontroliuojama.

XX a. atsirado nauji geopolitiniai laukai – **metai laukai**. Tai erdvės, į kurias įeina iš karto kelios valstybės. Pavyzdžiui, Vakarų Europa, kontroliuojama Europos Sąjungos ir NATO, Pietryčių Azija – ASEAN asociacijos ir Japonijos. Šie laukai atsirado dėl to, kad buvo būtina susivienyti dėl kitų geopolitinio spaudimo.

Geopolitikos fiziologiją sudarytų toliau aptariamoms erdvėms kontrolės formos.

Politinė kontrolė. Ji remiasi vienokia ar kitokia politine infrastruktūra. Paprastai ji yra kompleksinis reiškinys. Pavyzdžiui, nuo šio amžiaus trečiojo dešimtmečio SSRS politinė Vidurinės Azijos kontrolė rėmėsi partinėmis, valstybinėmis ir administracinėmis bei „deleguotomis“ – vietos elito, lojalios Maskvai, tačiau turinčio gana didelę autonomiją, struktūromis. Tai šiam regionui būdinga ir šiandien. Todėl galima sakyti, kad politinė kontrolė yra įvairių formų darinys, kuriame gana svarbus yra valdžios delegavimas.

Karinė kontrolė apibūdinama klasikinės geopolitikos terminais, t.y. konkreti teritorija kontroliuojama karinėmis priemonėmis.

Ekonominė kontrolė negali būti totalinė, kiekvienoje erdvėje yra nekontroliuojamų zonų arba nišų. Tačiau šios erdvės kontrolės formos vaidmuo tolydžio didėja. Ekonominė kontrolė stiprėja, stiprėjant tarptautiniams ryšiams ir ekonomikos įtakai visoms šiuolaikės visuomenės struktūroms.

Civilizacinė kontrolė yra objektyvus, tačiau gana sunkiai apibrėžiamas reiškinys. Remdamasi įvairiais kultūros archetipais – nuo

elgesio iki pasaulėžiūros – viena ar kita civilizacija gali kontroliuoti didžiules teritorijas. Tai tiesiogiai susiję su erdvės kontrole ir kova dėl šios kontrolės. Pavyzdžiui, šiandien Rusijos civilizacinis laukas apima dideles, formaliai užsienio, teritorijas. Dėl šios priežasties kyla konfliktų.

Ideologinė kontrolė. Ideologijos prigimtis skatina geopolitinį plėtimąsi. Iš esmės ideologai kovoja ne dėl protų kontrolės, o dėl erdvių kontrolės. Apskritai ideologija irgi gali kontroliuoti erdvę. Tai įrodė bolševizmo ir nacizmo patirtis.

Komunikacinė kontrolė yra archaiška erdvės kontrolės forma. Vis dėlto ši kontrolė daro tiesioginę įtaką visai erdvės kontrolei.

Demografinė kontrolė yra svarbus geopolitikos veiksnys ne tik valstybėms, turinčioms didžiules retai gyvenamas sritis, kaip Rusija, Kanada, bet ir valstybėms, ištiesai kontroliuojančioms savo teritoriją, tačiau turinčioms demografinės kontrolės etninio pobūdžio problemų. Tai JAV.

Informacinė kontrolė – gana naujas reiškinys. Ji susijusi su visuomenės informavimo priemonių, ypač radijo ir televizijos, plėtra. Jos politinis vaidmuo neabejotinas. Pavyzdžiui, SSRS nesugebėjo garantuoti savo teritorijos informacinės kontrolės. Vakarų informacija atliko labai svarbų vaidmenį vykstant politiniams pokyčiams tose teritorijose, kurias SSRS kontroliavo politiniu, kariniu, ekonominiu ir komunikaciniu atžvilgiu. Informacinės, kaip ir ekonominės, kontrolės problema vis labiau siejasi su nepriklausomais informacijos skleidimo subjektais. Tai įrodo CNN patirtis.

„Dainuojanti revoliucija“ ne tik išvadavo Vidurio Europos šalis iš pusę šimtmečio trukusio smurtu palaikomo Kremliaus diktato, bet ir suardė šioje pasaulio dalyje egzistavusią geopolitinę sistemą. Šios geopolitinės sistemos suirimas palietė visą pasaulį. Iškilo būtinybė organizuoti naujas geopolitikos traukos kryptis. Svarbiausia čia naujas geopolitikos prisitaikymas, kai išsivadavusios šalys pačios gali gana laisvai imtis geopolitinių traukos krypčių kūrimo. Tik reikia gerai išnagrinėti praeities ir ateities vizijas, priimti mokslškai pagrįstus sprendimus. Kitaip tariant, kiekvienas geopolitikos subjektas turi sukurti savo geopolitinį kodą, kad būtų atpažįstamas globaliniu mastu.

Naujosios Europos kūrėjai siūlo tokius modelius.

Prancūzai – **e u r o c e n t r i s t i n ė**. Jų projektai atspindi golistinį renesansą. Tai gana autonomiškas Europos raidos geopolitinis modelis (be JAV dominavimo).

Euroatlantistinė strateginė nuostata, iki šiol vyravusi saugumo srityje, remiasi prielaida, jog tik Vašingtono–Bruselio ašis garantuoja saugumą ir stabilumą pasaulyje.

Tas pats pasakytina ir apie trečiąjį – **e u r a z i n ė** modelį, propaguojamą Rusijos. Tačiau čia yra apgaulingumo: iniciatyva priklauso šaliai, kurios motyvai remiasi ne tiek stabilumo paieška, kiek noru susigrąžinti turėtą įtaką, prarastą netekus Vidurio Europos.

Kur yra Vidurio Europos ribos, dar nėra aiškaus atsakymo. Tai komplikuoja Baltijos šalių (taigi ir Lietuvos) geopolitinio kodo sudarymą. Rytinis Baltijos subregionas nepatenka nei į Rytų, nei į Vidurio Europą; nepriskiriamas jis ir Šiaurės valstybių grupei, t.y. laikomas atskiru geopolitiniu dariniu.

Šiandien sunku pasakyti, kas kelia tokį neapibrėžtumą: prieškarinė tradicija, pereinamojo laikotarpio ypatumai ar taikstymasis su Rusijos interesais. Aišku, kad esame zonoje, skiriančioje Rytus ir Vakarus, ir turime dvi galimybes - arba NATO, arba NSV. Visi svarstymai apie trečiąjį variantą šiuo metu yra nerealūs.

Iš visų Baltijos šalių painiausia kurti savo geopolitinį kodą yra Lietuvai.

Atkūrus nepriklausomybę svarbiausią Lietuvos užsienio politikos tikslą – integravimąsi į Europos politines, ekonomines ir karines struktūras – greičiausiai galima pasiekti einant dviem kryptimis: 1) šiandieniniu „Baltijos keliu“, t.y. drauge su latviais ir estais, ateityje pratęsiant jį Suomijos ir Skandinavijos link; 2) Pietų kryptimi, tai yra pasinaudojant tramplinu per Lenkiją, sukant per Višegradą į Briuselį ir Strasbūrą. Deja, ir vienos, ir kitos krypties pasirinkimas susikomplicavo. Latviai ir estai Lietuvai praktiškai atsuko nugarą, o santykių su Lenkija atšalimui užsitęsęs iki Draugystės su bendradarbiavimo sutarties pasirašymo 1994 m. buvo prarasta laiko ir galimybių. Šiandien prarastą laiką ir galimybes būtina susigrąžinti. Kuriamas Lietuvos geopolitinis kodas, mano manymu, turi numatyti gerų santykių palaikymą su Baltijos ir Šiaurės šalimis, daugiausia dėmesio skiriant Pietų kryptį, t.y. tramplinui per Lenkiją.

Apžvelgtosios išorės sąlygos ir veiksniai sudaro tik vieną Lietuvos geopolitinio kodo sudarymo problemų grupę. Labai svarbi yra ir kita – vidaus veiksmų ir problemų grupė. Čia reikia įveikti įvairių visuomenės sluoksnių skirtingą požiūrį į civilizacinės orientacijos kryptį. Vyrauja dvi ryškios nuostatos: orientacija į Vakarų Europos civilizaciją ir orientacija į Eurazinę arba Rusijos (NVS) civilizaciją. Abi šias nuostatas palaiko nemažos visuomeninės grupuotės: pirmąją – dešiniojo sparno, dabar esančio opozicijoje, partijos ir grupuotės; antrąją – kairiojo sparno politinės jėgos, vadovaujamos LDDP, dabar esančios valdžioje.

Drauge su išorės veiksniais vidaus orientacinė nesantarcė trukdo spartų mūsų valstybės apsisprendimą dėl jos geopolitinio kodo pasirinkimo. Ir, atrodo, konsensusas čia negalimas jau vien dėl kairiųjų jėgų obstrukcionistinio elgesio bei tradicinio patologinio polinkio į Rusijos globą.

Lietuvos geopolitinio kodo sudarymui geriausiai galėtų padėti krikščioniškosios demokratijos vertybinės nuostatos. Lietuvių krikščionių demokratų partija (LKDP) savo politiką grindžia krikščioniška žmogaus asmenybės, teisingumo, gėrio samprata bei krikščioniško gyvenimo ir visuomeninio bendravimo nuostatomis. LKDP didžiausią susirūpinimą kelia visuomenės dvasinis nuosmukis, ūkio krizė, Lietuvos saugumo problemos. Šių

problemų sėkmingą sprendimą krikščionys demokratai mato Vakarų civilizacijoje, todėl siekia integruotis į Europos Sąjungą, Vakarų Europos Sąjungą ir NATO struktūras.

Iš čia išplaukia ir LKDP ekonominės politikos kryptis – ūkio, kuriame dominuotų privačios, tarpusavyje konkuruojančios vidutinės ir smulkios įmonės modelis, rinkos infrastruktūros kūrimas, teisinių ir ekonominių sąlygų sudarymas ūkiui integruotis į Europos Sąjungos šalių ūkio sistemą.

Taigi formuojant mūsų geopolitinį kodą reikėtų remtis istorine Lietuvos valstybingumo tradicija, Lietuvos priklausomumu krikščioniškosios Europos kultūros ir civilizacijos erdvei. Su šiuo kontekstu turi būti siejama ir šalies ekonominės sistemos raidos kryptis.

GEOPOLITICS AND ITS INFLUENCE ON THE TREND OF LITHUANIAN ECONOMIC SYSTEM

S u m m a r y

With the change of the world order and with the rise of the many poles in the world both the small countries and great powers are changing their geopolitical codes. Lithuania makes no exceptions from this process.

The author examines on his short paper anatomy and physiology of geopolitics, the fields of influence and the forms of control. All these features exert the influence over the forming of Lithuanian geopolitical code, which reflects the identity of Lithuania.

The paper considers the problem of the influence of geopolitics on the economical orientation too. Mr. Purakevičius comes to the conclusion, that there are the good reasons for Lithuania's orientation to the Western civilisation by means of creating the social market economy, which would share the main principles of the Christian Democracy.

HABIL. DR. KAZYS ERINGIS, Vilnius

MORALĖ-POLITIKA-EKOLOGIJA

Visuomenė, juolab mūsiškė, penkiasdešimt metų pakėlusi Sovietų Sąjungos okupaciją ir jungą, yra alkana morale pagrįsto teisingumo. Kiekvienas gyvūnas ginasi ar bent stengiasi išvengti blogio, kai kas nors su juo elgiasi grėsmingai.

O žmogus? Jis artimo meilės vardu privalo gausinti gėrį ir įveikti blogį. Bet neapykanta pagrįstos politikos ir ideologijos naujųjų laikų versmė buvo ir dar tebėra marksizmas. Su marksizmo skleidžiamu blogiu mūsų laikais lenktyniavo ir bedieviškasis nacionalizmas, kai kur išvirtęs grubiu nacizmu. Tik čia ne socialinės klasės, o rasės vardu buvo padaryta Europoje gyvenančioms tautoms sunkiai įsivaizduojamų piktadarybių. Komunizmo piktadarybės buvo įprasminotos dar ir trėmimais bei įkalinimais tokiose vietose, kur buvo netinkamos žmogui gyventi ir dirbti geografinės bei socialinės sąlygos. Tai reiškė pasmerktiesiems neįveikiamą lėtą žūtį arba sunkiai įsivaizduojamas ilgalaikes kančias.

Tačiau šio straipsnio tikslas nėra pagausinti užkeikimus komunizmui ar nacizmui, nors jų palikimas dar ilgai slėgs mūsų širdis ir tarpusavio santykius. Čia norime aptarti gilesnę, tarytum užslėptą problemą. Minėtųjų ideologijų blogis daug kur yra išsismelkęs ir į krikščioniškąjį pasaulį. Pagaliau ir pats beveik visas krikščioniškasis pasaulis grimzta nuodėmių liūne. Tai gali atspindėti ir valstybinių santykių politika. Pasaulio likimą lemiantys sluoksniai nelaiko amoralio dalyku beteisiškumo ir sunykimo sąlygomis laikyti tiek mažas, tiek dideles tautas, sprendami tarptautines arba dvišales su silpnaisiais susijusias problemas, nevengti įžūlaus melo ir apgavysčių, net šmeižto, pritarti blogiu ir lemtingomis skriaudomis grindžiamai taikai, okupacijos baigčiai ir pan.

Štai ir mes savo kasdienybėje nuolatos susiduriame su trimis didžiaisiais blogiais. Tai skurdas, kančia ir mirtis. Bet mirtis yra norma, normali baigtis, taigi ji nėra blogis. Blogį didina žmonės, žudikai, plėšikai, nedorėliai, belaikės mirties skleidėjai, skurdo ir neteisybių gausintojai. Tai įveikia-

ma. Gal sunkiausia yra įveikti gamtos stichinių nelaimių sukeltas kančias ir praradimus. Bet nedorų žmonių, jų grupių sukeltas blogis ir kančios geruoju nesitraukia. Gamtinės stichijos, pavyzdžiui, 1994 m. Nemuno žemupyje kilęs didysis potvynis, ateina ir praeina, o nedorų žmonių gausinamo blogio potvynis mus plūste užplūdo ir lėtai teslūgsta.

Išmintingas mąstymas, protingas elgesys ir gėrį gausinantys darbai yra ta dvasinė ir materialioji gėrio srovė, prie kurios gali klestėti žmogaus ir visos gyvosios gamtos gyvybė. Betgi neišmintingas mąstymas ir tokio praigaištingo mąstymo verti darbai pertvarko istoriją, sudaro sąlygas sunykti civilizacijoms, suirti imperijoms. Čia nebūtina vardyti žlugusių imperijų ir valstybių, kurios pakriko dėl teisingumo stokos, dėl pralieto nekaltų žmonių kraujo, skriaudžiamųjų kančių, moralinio išsigimimo, politikų tarpusavio pjautynių, nevaldomos korupcijos, tiesiog dorinio supuvimo.

Tai daugmaž žinoma iš bendrojo išsilavinimo ir savišvietos. Nebereikia atverti ir to blogio turinio, dėl kurio dar daugumos mūsų atmintyje žlugo nacionalizmas Vokietijoje, „auštantis“ komunizmo rytojus Sovietų Sąjungoje, dėl ko griuvėsiais virto ir krauju pasruvo Afganistanas, Tadžikija, Kaukazo ir Jugoslavijos tautos. Dėl ko Tibetą užgriuvo ilgalaikė okupacija ir vergovė ar per neišsivaizduojamai trumpą laiką ne vienoje Afrikos valstybėje žuvo po kelis šimtus tūkstančių ar net milijonai žmonių.

Taigi pamąstykite, kokios yra tokias nelaimės skleidžiančios blogio ištakos ir židiniai.

Vienas iš didžiausių blogio židinių yra jau išnykusi socialinė kolonijinė Sovietų Sąjunga ir jos svetima artimo meilei, neapykanta pagrįsta marksistinė ideologija, nedora politika. Juk ne kieno kito, o Sovietų Sąjungos ginklai yra išmėtyti ir rūdija beveik viso pasaulio pamariais, dykumose ir jų pakraščiuose, kalnynuose, žuvusių ir nelaidojamų lavonų krūvose. Tos vergovinės valstybės neteisingumu pagrįsta politika, ideologija ir represinės struktūros mus engė 50 metų. Apgavystės tikslais mums buvo grąžintas Vilnius, kad būtų lengviau užgrobti visą Lietuvą, viena ranka pasirašyta Tarpusavio pagalbos ir draugystės sutartis, o kita – su Vokietijos naciais pasidalyta, parduota ir pirktą Lietuva. Prievarta primetus karines bazes ir nesėkmingai siekus sukelti „liaudies“ maištą, apkaltinus Lietuvą iš piršto išlaužtu sovietų kareivių grobimu, okupuota mūsų valstybė. Vėliau viskas vyko pagal scenarijų: „laisvai“ išrinkome Liaudies seimą, šis „laisvai“ nutarė prisijungti prie Sovietų Sąjungos, „laisvai“ priėmė sovietinę konstituciją, panaikino Krašto apsaugos ministeriją, sunaikino Lietuvos kariuomenę, pats Seimas sustabdė savo veiklą.

Pokario sovietmečiu buvo sugriautas šalies ūkis ir pajungtas Maskvai, sunaikinta dauguma tų sluoksnių, kurie ginklo ir intelekto lygmenyse priešinosi okupacijai. Panaikinta privati nuosavybė, atlikta prievartinė kolektyvizacija, suabejoję prievartos teisėtumu ar nepaklusę jai buvo ištremti ar įkalinti. Jaunimas prauklėjimo tikslais buvo išguitas iš namų, daug gyven-

tojų sutelkta miestuose. Sukurta imperiniam tikslams pajungta civilinė ir karinė pramonė. Pastaroji daugiausia gamino „nelabojo uodegos sraigtelius“, taigi buvo mažavertė.

Tautinės kultūros pajungimas imperiniam tikslams buvo pasiekęs sunkiai įsivaizduojamą parazitavimo mastą. Tarptautine plotme Sovietų Sąjunga išsijuosusi griovė pasaulio sąrangą ir nedoros savanaudiškos politikos tikslais kovodama neva dėl taikos kurstė regioninius konfliktus, tiekė ten ginklus ir pati be atvangos ginklavosi.

Visa tai yra morale nepagrįsta, teisingiau – pamintos moralės politika. Akivaizdžių pavyzdžių iš to laikotarpio daugybė, net sunku įsivaizduoti. Daug pasaulyje yra nedoros politikos. Tačiau tokios masinės nedoros politikos, kaip primastos šimtams Sovietijos pavergtų tautų joms apgaulingai dėstant, jog pasiekta didžiulė tautos gerovė ir suklestėjimas, pasaulyje nerasime. O jei ir rasime, tai masteliai yra kiti, mažesni, taigi gal ne tokie skaudūs ir pražūtingi. Sovietų Sąjungos kosmopolitinė, jos vadinamoji internacionalinė tautų maišymo ir asimiliacijos politika reiškė kapą visoms tautoms, stabus smilkant Rusijai. Tvyrojo jos pavergtų tautų žūtis, bet kartu ir jos laiko klausimas. Šiuo požiūriu pravartu aptarti ir Vakarų pasaulio laikyseną.

Tačiau pirma dar glaustai paminėkime ypatingą sovietmečio ekologijos problemą, taip pat gamtos ir aplinkos apsaugos kasdienybę Lietuvoje. Sovietų ideologų ekologinės nuostatos buvo stublinančiai keistos, tiesiog liguistose, savaip paranojiškos. Tai prasimanytas ideologinių grumtynių su imperializmu laukas. Rimtose mokslinėse konferencijose be išlygų buvo tvirtinama, kad ekologinė problema – tai kapitalistinio pasaulio problema. Sovietų Sąjungoje ji neva neegzistuojanti, nes visuomeniniai gamybos santykiai ir planavimo ūkio svertai ją savaime išsprendžia. Tik agresyvūs imperializmo sluoksniai dirbtinai bandą ekologinę problemą primesti socializmo tėvynei. Sovietiniuose Lietuvos partiniuose sluoksniuose ryškus tos linkmės pablūdimo, tiesą sakant, lyg ir nebuvo. Bet antiekologinis spaudimas iš Maskvos nesiliovė. Sovietų Sąjunga pasaulyje ir per Jungtines Tautas bei UNESCO sluoksniuose ekologijos, ypač gamtosaugos, lozungais afišavosi ir žongliravo savos apgaulingos politikos naudai. Ryškiausius gamtos apsaugos ir aplinkos sprendimų laimėjimus sovietai daugiausia rado okupuotuose Baltijos kraštuose. O iš to Maskva krovė sau nedoros politikos kapitalą: „Štai, Vakarai, žiūrėkite, kokie tie Baltijos kraštai laisvi ir kaip jie pirmąją sprendami ekologines problemas“, – tokia vyravo propagandinė nuostata.

Tad ir buvo taip. Okupuotoje Lietuvoje pagal sovietmetyje priimtus įvairius vienas kitam dažnai prieštaraujančius teisinius aktus buvo deklaruojama saugoti gausybę gamtinių objektų ir gamtos paminklų. Vaizdžiai tariant, net gležna rečiau auganti žolėlė negalėjo būti mindoma. O žmogus? Žmogaus, lygiai kaip ir tautų, teisės ir įsitikinimai buvo trypiami; žmonės buvo tremiami gyventi netinkamomis gamtinėmis ir socialinėmis sąlygomis, įkalinami.

Ir vis dėlto Lietuvoje, kaip ir Estijoje bei Latvijoje, taip pat kai kuriuose kituose Maskvos pavergtuose kraštuose (pvz., Kaukazo) į gamtosaugą ir aplinkosaugą, pavojingiau – į kraštotyra, buvo sutelktas Tėvynės idealas. Tai buvo pridengtas išsivadavimo iš priespaudos, laisvės ir valstybingumo atkūrimo siekis. Todėl sovietų ideologiniai ir ekonominiai svertai stojo skersai kelio ekologinių problemų sprendimams.

Gyvenimo tvirtovėje gausėjo gamtos sudarkymo ir negrižtamų praradimų faktų. Kita vertus, bent Baltijos šalyse profesionaliosios inteligentijos sluoksniuose gausėjo žmonių, reikalaujančių iš esmės spręsti ekologines problemas arba techninių darbų projektuose neliesti tokių gamtinių objektų, kurių valdžia nesugeba tinkamai finansuoti. Šiuo požiūriu vyko nuolatinė kova tarp valdžios struktūrų ir atstovaujančiųjų gamtosaugai plačiąja prasme. Toli gražu ne visada laimėdavo gamtosaugininkai. Bet profesionaliosios inteligentijos laikysena nuolat kompromituodavo okupacinius valdžios antiekologinius ešelonus.

Betgi, kaip jau buvo užsiminta, palyginkime mūsų padėtį su Vakarų pasauliu, gal ne tiek su Europa, kiek su Amerika, svarbiausia – JAV. Pirmiausia pažymėtina, kad JAV taip pat yra tautmalė valstybė. Bet nuo Sovietų Sąjungos ir nuo tautų engimo svertais apsunkusios Rusijos skiriasi keliais esminiais bruožais. Amerikoje nėra viena tauta neturi savo pirmąją tėvynės, žinoma, išskyrus indėnų kiltis, kurias kolonistai yra nusiaubę seniai. Joms šiandien užtikrinta globa iškreivintos jų istorijos kelyje. Šiaip daugybės tautų apgyventoje valstybėje visoms yra suteikta visiška kalbinė ir kultūrinė veiklos laisvė, negarantuojant beveik jokios arba tik menka valstybės parama. Ir vis dėlto lietuvių išeivija, gyvenanti Jungtinėse Valstijose, taip pat Kanadoje, Australijoje ir kitur, pavergtajai lietuvių tautai ir Maskvos paglemžtajai Lietuvos valstybei labai daug patarnavo. Tai, be abejo, JAV vyriausybės politikos, pagrįstos aukštos moralės principais, vaisius. Nors mes norėjome daugiau. Dėl tuometinės prezidento G.Bush'o laikysenos kai kurie lietuvių išeiviai buvo netekę kantrybės. O Amerikos korespondentai atvykusį kelioms dienoms į savo vilą Kenebunkporte poilsui prezidentą G.Bush'ą atakavo be atvangos dėl Lietuvos pripažinimo. Prezidentas Bush'as Gorbačiovo agonijos dienomis ir valandomis, neneigdamas pripažinimo būtinumo, neryžtingai aiškino, kad jis dar laukias ir nėra gavęs iš svarbių šaltinių naujausių pranešimų. Todėl, matyt, teisingai buvo tuometinis Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos pirmininkas Vytautas Landsbergis sakydamas, kad „Amerika nėra tų valstybių skaičiuje, kurios lenktyniauja dėl Lietuvos pripažinimo: Amerika yra pripažinimo organizatorė“. Taigi nebuvo pagrindo Amerikos politiką Lietuvos atžvilgiu laikyti nehumaniška ar nešvaria. Aišku, dvišaliai santykiai dviejų didžgalybių, pertekusių branduolinių bombų, kai viena iš jų yra griūties agonijoje, yra kito lygmens, negu neišvengiamas mažos Lietuvos valstybės pripažinimas.

Didžioji Amerikos politika, daranti įtaką pasaulio ateičiai sankirtoje su

komunizmu, buvo daugiaplanė, įsiskverbusi į įvairias blogio sritis. Akivaizdu, kad JAV slaptąsias ir neviešas programas vykdė taip pat ne angelai. Bet vis dėlto viešoji Amerikos politika įtakų grumtynėse su komunizmu buvo paženklinta gėrio gausinimo ženklais. JAV prezidentai, ypač Rolandas Reagan'as, kilnių valstybės tikslų realizavimą siedavo su Aukščiausiojo palaima. Tai nėra tušti žodžiai, o krikščioniškomis vertybėmis grindžiamos politikos vaisius. Įsidėmėtina, kad, pavyzdžiui, Reagan'ui kartą replikavęs Senato daugumos vadas George Mitchell'as pažymėjo, jog prezidentas gerai žinaš, kad Dievas politikoje nedalyvauja.

Žvelgiant iš arti į, atrodytų, rūsčios JAV politikos įgyvendinimą prieš Iraką, kuris, kaip žinoma, buvo užgrobęs Kuveitą, pasakytina, jog ją sukėlė teisingumo šauksmas, amerikiečių laisvės idealų sąžiningumas. Aišku, daug lėmė naftos reikmė ne tiek Amerikai, kiek jos sąjungininkams. Akiplėšiško blogio šalies – Irako vyriausybė buvo patikinta, kuo tas grobuoniškumas baigsis. Kai Irakas perspėjimų atšaukti agresiją nepaisė, Amerika viešai paskelbė, kad ji pradeda gabenti didžiulius karinius transportus į Arabijos dykumą, iš anksto įsakmiai aiškindama Irakui, ko jis sulauks. Pagaliau sutriuškinta Irako armija buvo išgrūsta iš Kuveito ir paniškai pabėgo. Karas pasibaigė. Grobikas buvo rūsčiai nubaustas.

Galime paklausti – ar ši politika buvo humaniška? Aišku, šis karas turėjo daug plotmių, viena iš jų – nafta. Žinoma, Amerikos draugai ir priešai vienodo vertinimo neduos. Bet jo ir nereikia. Kare buvo sutriuškinta ne tik riboto masto naujai iškylanti blogio jėga. Jėgos prieš brutalią jėgą JAV politika buvo paženklinta teisingesnio ir laimingesnio pasaulio kūrimo ženklu. Tas karas parodė, ko nusipelno grobimų politika ir pasaulio sąrangos griovimo užmačios. Tad kodėl gi JAV šitaip nenubaudė Sovietų Sąjungos? Atsakymas aiškus: ogi todėl, kad tokia bausmė būtų reiškusi III pasaulinio karo pradžią.

Apžvelgę dviejų didžgalybių laikyseną, jų moralines nuostatas didžiosios politikos laukuose ir patyrę tos politikos nešamas ilgalaikes nelaimės, pagaliau pajutę išsivadavimo iš priespaudos džiaugsmą, turime turėti drąsos pažvelgti ir į save. Kitiškai pažvelgti į savas skriaudžiamųjų lygmenyje atsidūrusių moralines nuostatas nėra lengva, bet pravartu. Kai sovietmetyje išryškėjo Jugoslavijos ir ypač Rumunijos pastangos išsiplėsti iš Maskvos lenos, tuomet tų kraštų filosofų darbuose pasirodė matematikoje seniai žinomi tokie teiginiai: jei reiškinių ar struktūros vienas esminis dydis yra klaidingas, tuomet tuo komponentu pasirėmusi visa sąranga yra klaidinga. Mūsų gyvenamame laike tai reiškė, kad jei okupacija ar primestas dominavimas yra klaida kaip amorali prievarta, tai visa okupacinės politikos sąranga yra niekinė ir atmetina. Galima paklausti, ar tokia prieš okupaciją nukreipta nuostata yra morali? Tai keblus klausimas, nes ir okupacijos laikais yra sukuriamą išliekamosios reikšmės vertybių. Tačiau okupacijos sąlygomis tokia radikali nuostata, nukreipta prieš svetimųjų dominavimą, yra paranki

paneigti viską, ką net pozityvaus daro okupantas. Kitas dalykas – ar krikščioniška taip daryti? Vargu ar krikščioniškesiems filosofų sluoksniams buvo kilusi ši mintis. Tai gal tik atoveiksmis, tolygus sovietinės ekspansijos veiksmui. Juk atėjūnas, ugrofinų kilčių žemėse pastatydinęs Sankt Peterburgą, jas nušlavė nuo žemės paviršiaus. Maskva, pateikusi okupuotai Lietuvai masalą, įkinkė statyti Visaginą ir Ignalinos branduolinę jėgainę, bet juk tuo sutrypė vietinę sanklodą ir gal amžiams paliko kolonistų telkinį. Tas pats ištiko Vilnių ir kitus, net mažesnės statybos miestus.

Ne plytų–blokų sukrautos krūvos Vilniuje ir kitur laidavo Lietuvai laisvę ir valstybės nepriklausomybę. Žinoma, mes dabar galime gyventi naujuose miestų rajonuose. Betgi dar dešimtmečius nešime kolonijinio žmonių sukoncentravimo miestuose našatą. Turime pagrindą džiaugtis, kad okupacijos metais pirmyn pastūmėjome Lietuvos visuomenės išsimokslinimą ir dabar juntame atsirandančias savas švietimo spragas. Betgi nė sapne nesapnavome, kad sovietų pastangos „švietimo priemonėmis“ perauklėti žmogų duos tokius baisius nelauktus rezultatus.

Imkime ekologinį pavyzdį – Nemuno žemupio užliejamąsias pievas. Tėn, pradedant 1905 m., jau trečią kartą stambaus masto darbais pievos buvo nusaustos ir drėgmė jose sureguliuota. Ypač didelio masto darbai buvo baigti maždaug prieš dešimtmetį. Tėn buvo sukurta šieno miltų gamybos pramonė. Pastatyta 19 miltų gamybos įmonių, jose buvo įrengta 37 agregatai, pastatytas didžiulis šieno miltų sandėliavimo ir centruotų pašarų gamybos elevatorius. Pastatyta daug galingų siurblių, įrengta net penki didelio pajėgumo elektros varikliai. Ir štai, atgavę laisvę ir atkūrę valstybės nepriklausomybę, viską, visus įrenginius iki pat šaknų ir aukštybių sunaikinome(!), išskyrus kelias išlikusias apiplėštas siurblines. Naujojo auklėjimo vagys ir plėšikai, vario ir kitų metalų bei automatikos grobikai, išlaužę, dažnai įsibrovę net pro užvirintas duris, pro specialiai užmūrytus langus, kai kur sudeginę tarnybines patalpas, sodybas, – viską išgrobė. Elektros variklius nė tik išmontavo, bet kūjais išskaldė jų varinius pagrindus, įtvirtintus gelžbetonyje. Dėl šieno miltų pramonės naujomis ūkininkavimo sąlygomis neperspektyvumo bandoma su tuo blogiu susitaikyti, bet tuo juk negalima pateisinti vagių ir plėšikų, sunaikinusių tą pramonę. Daug skleidžiama paskalų apie melioratorių sugadintas Nemuno žemupio pievas. O iš tikrųjų tos pievos yra gyvybingos, įvairiausio drėgnumo ir amžinos savo žaluma bei nešmenų košimo jėga. Tiktai siurblių sunaikinimas daug kur sukels pievų išsigimimą į beverčius stambiaviksvynus. Tai sparčiai vykstanti ekologinė drama.

Tai gi reziumuodami dar kartą prisiminkime teiginį, kad jei vienas esminis dalykas yra klaidingas (turiu galvoje okupaciją), tai kitkas viskas taip pat yra negerai. Tuo remdamiesi mes sėkmingai atmetėme sovietinę okupaciją. Deja, pasiekę Laisvę ir Nepriklausomybę, mes savo dvasioje atpalaidavome mūsų tautos istorijoje iki šiol nepažįstamas negatyvias griovimo jėgas. Kur

tik keliautum – Nemuno žemupiu ar kitomis Lietuvos vietomis – nuolat pamatysi žiojėjančią nusiaubtą net naujų fermų stogus, kiaurus langus ir kitokius sugriovimus, po kojų mėtomus žmogaus rankomis sukurtus ir sunaikintus turtus. Jei taip griauinant šalia *homo sovieticus* šmėklos dalyvavo ir krikščionių su kryžiais ant krūtinės dvasia, tai tokie „krikščionys“ Aukščiausiojo akivaizdoje save ekskomunikavo. Todėl teisinga yra krikščioniška nuostata: iš ryto gali būti krikščionis, o vakare – įsikūnijęs niekdarys.

Pridursime dar. Kažko negero pagausėjo mūsų krašto žmonių doros keliuose. Atgavę Laisvę ir Nepriklausomybę sulaukėme Dievo bausmės, pasireiškiančios visokiausiu moraliniu nuopoliu ir ekonominiu nuosmikiu. Saujelės turtėjimas slepiančią pinigų užsieniuose nieko nepadeda, tik nuopolių paryškina. Nors gėrio nepaneigsi, bet rūpestį kelia tendencijos gal net daugumą gyventojų ilgai murkdyti nemažuose trūkumuose, nes Doros badas pas mus yra nuolatinis. Vien dėl to atsirado gausybė gamybos stabdžių. O ir gaminti platieji visuomenės sluoksniai nelinkę, dauguma susirūpinę abejotinos prekybos būdais, dažnai metančiais Lietuvai kilpą ant kaklo dėl paprasčiausių įvežamų iš užsienio prekių gausos. Sukurtosios žmogaus reguliuojamos struktūros ir priemonės ekologinėms pusiausvyroms išlaikyti (šliuzai, siurblynės, tvenkinių pakrančių ekologinės sąlygos, melioracijos priežiūros tarnybos) daug kur neveikia arba jų veikla nereguliari, tiesiog pašlijusi.

Tad pirmutinis uždavinys – neatidėliotinai atsidėti laimingesnės Tėvynės idealo tarnybai. Tai pasakytina apie vyriausybines, valdymo struktūras, visuomenės sluoksnius, nevyriausybines santalkas, savišvietos ir kultūros, šeimos lygmenis. Mūsų sąlygomis yra ypač nusiaubtas krikščioniškojo lygmens kultūros baras. Išderintos plačių visuomenės sluoksnių atskiros grandys (suvešėjo miesčioniškumas, amoralus prekiavimas, susiformavo beveidis kaimo antsluoksniis) ir esminės Gėrio vertybės, ypač sutrikęs inteligentijos krikščioniškasis veiklumas, buvęs toks būdingas tarpukario Nepriklausomai Lietuvai. Vietoj jo įsišaknijo sovietmečio neveiklumo sąstingis, mėšlungiškai paveiktas prievartos. Buvę pajėgūs priešintis prievartai žmonės dabar pasirodė nepajėgūs savanoriškai priešintis sąstingui, imtis kilnių įsipareigojimų, atsakomybės. Persilaužimas čia būtinas, labai lauktinas ir visais įmanomais būdais ugdytinas jaunajai kartai.

MORALITY-POLICY-ECOLOGY

Summary

The society, especially ours, after fifty years oppression of the former Soviet Union, is thirsty for justice based on morality. Man on the name of humanity must embody the goodness and overcome evil. Alas, the source of the past days evil has been marxism on which policy and ideology was and partially is overfilled with the hatred. The competition for spreading of the evil has incarnated in our life between communism and nationalism, which one transformed into Nazi

atheism. They both made heavy criminal actions against the European nations. Evil of policy and ideology reflects even in some circles of the Christian world. And it may reflect on the governmental policy solving international problems. Thus, many small and large nations are still under subjugation powerful countries.

Evaluation of the ecological problems of the Soviet time revealed itself in the queerness of standpoints in the highest ideological levels. It has been stated that ecological problem was only as the problem of capitalistic world. In the USSR, as a socialist country, it did not exist, because the state's planning management solved it as a matter of course.

Soviet oppressors found nature conservation problems best solved in the Baltic countries because subjugated nations focused the ideals of Motherland on nature conservation aspects in the manner of peaceful fighting for Freedom. The USSR tried to use it as „the achievements of socialism“ and made its dirty international policy: look at the „free“ Baltic nations.

What concerns the West, the USA gigantic world policy has marked itself as a wealth of goodness in the conflict with communism, as opposite to the policy of the evil empire. The war between Iraq and the USA was severe warning of brutal and dirty policy of aggressor, irrespective of the interpretation motives of conflict. The war in the Arabic peninsula showed the cruel and expansionist policy of the USSR as well, as a very dangerous one for the world peace and order.

Taking into account Lithuania, as a small state and nation, it is possible to point some essential aspects. Thus, the annexation of a country and subjugation of a nation mean total evil. It is an immoral compulsion, and that is why annexation regime is nothingness and totally denouncing.

But is it moral to deny some neutral achievements of invader in economy of a subjugated nation? When the denial of invader achievements is connected with losses of property, such sort of destruction is even immoral. Examples of destruction in Lithuania by reconstruction of its political system manifested in areas of economy, technology, ecology and human values, as a sequence of the ideology of the past.

EKOLOGIJOS IR BOTANIKOS SEKCIJOS

VADOVAUJA PROF. JONAS GENYS, PROF. ALGIMANTAS BUJAUSKAS

PROF. JONAS GENYS
TAIKOMOJI DENDROGENETIKA

DR. IEVA ŠVARCAITĖ
LIETUVOS AGROLANDŠAFTO EKOLOGIJA IR APSAUGA

DR. DANGUOLĖ PANCEKAUSKIENĖ
ANTIMIGRACINIS HIGROMEZOFILINIO ŽOLYNŲ VAIDMUO
KINTANT UŽLIEJIMO TRUKMEI
IR GRUNTINIO VANDENS LYGIUI

PROF. ALGIMANTAS BUJAUSKAS
NIKOLAJUS VAVILOVAS APIE KULTŪRINIŲ AUGALŲ KILMĘ
BEI RAIDĄ

DR. MILDA VASINAUSKIENĖ
AUGALŲ BAKTERIOZIŲ TYRIMŲ LIETUVOJE APŽVALGA

DR. VILIJ A SNIEŠKIENĖ
ALSTROMERIJŲ BAKTERIOZĖ – NAUJA GĖLIŲ LIGA
LIETUVOJE

DR. DALIA RADAITIENĖ
LIETUVOJE AUGINAMŲ RETESNIŲ VAISKRŪMIŲ
ŽALINGIAUSI MIKROMICETAI

SIGUTĖ GRICIŪTĖ
NAUJOS *CERCOSPORA FRESEN.* GENTIES GRYBŲ RŪŠYS IR
AUGALAI MAITINTOJAI, RASTI LIETUVOJE 1993 m.

DR. VIRGILIJ STEPANAVIČIENĖ
LIETUVOS EŽERŲ RAIDOS FLORISTINIAI RODIKLIAI

DR. GRAŽINA JUKNEVIČIENĖ, ONA RAGAŽINSKIENĖ
VAISTINIŲ AUGALŲ INTRODUKCIJA VYTAUTO DIDŽIOJO
UNIVERSITETO BOTANIKOS SODE

DR. JONAS GENYS, Merilendo universitetas, JAV

TAIKOMOJI DENDROGENETIKA

Dendrogenetikos mokslas tiria sumedėjusių augalų genetikos principus. Praktiškas tyrimų panaudojimas padeda išvesti naudingas šių augalų veisles (Genys, 1987). Taikomoji dendrogenetika yra ypač svarbi vertingoms medžių rūšims miškų ūkiui pagerinti. Jei miškininkas sodina blogos veislės medžius, mažai naudinga produkcija gali būti net 50 metų ir ilgiau.

Pagrindinis taikomosios dendrogenetikos tikslas yra išvesti atmainas, kurios sparčiau augtų, būtų atsparios ligoms ir kenkėjams ir kurių mediena būtų itin kokybiška (Genys, 1978). Amerikoje daug žalos miškams daro užterštas oras, todėl, be minėto tikslo, dendrogenetikos dėsnų pažinimas padeda išvesti tokias medžių atmainas, kurios galėtų augti ir nešvarioje aplinkoje, būtent industriniuose rajonuose.

Dauguma šiame straipsnyje pateiktos informacijos apie taikomąją dendrogenetiką yra paremta darbais, kurie atliekami Merilendo (Maryland) valstijoje, JAV. Žiūrint iš toli, nuo Alegenu kalnų, šios valstijos miškai atrodo kaip graži žalia jūra. Tačiau šių miškų kokybė prasta. Mažai yra likę spygliuočių, kuriuos būtų galima panaudoti statybai. Vertingi medžiai buvo iškirsti jau šio amžiaus pradžioje. Liko daug prastos kokybės lapuočių medžių, kuriuos reikia gerinti ir daug nenaudingų plotų pakeisti vertingomis plantacijomis. Todėl Merilendo valstybinis medelynas išaugina apie penkis milijonus sodinukų ir juos veltui dovanoja ūkininkams. Anksčiau šie sodinukai buvo auginami iš bet kur gautų sėklų. Dažnai tokios sėklos buvo renkamos nuo genetiškai menkaverčių medžių, nes į mažus, šakotus ir kreivus medžius buvo lengviau įlipti. Žinoma, tokių sodinukų vertė buvo panaši į jų genetinių tėvų vertę. Kaip lietuviai sako, kokie tėvai – tokie ir vaikai... Problema buvo gan aiški – reikėjo įsteigti dendrogenetines studijas ir įkurti sėklinės plantacijas, kur būtų auginamos geros kokybės sėklos.

Norimoms atmainoms išvesti yra naudojami tokie metodai: 1) augalų kilmės studijos ir naudingų rasių atranka; 2) vertingų individualių fenotipų

atranka; 3) egzotinių medžių studijos; 4) tarprūšinė hibridizacija; 5) chromosomų dvigubinimas ir poliploidų išvedimas; 6) mutacijų pagreitinimas; 7) genetinė inžinerija; 8) galutinis sėklinių plantacijų kūrimas (Wright, 1976).

Svarbiausias yra pirmasis metodas – geriausių geografinių atmainų atranka. Augalai, kaip ir žmonės, veikiami evoliucijos veiksnių, išsivystė į įvairius ekotipus ir rases. Medžiai skirtinguose geografiniuose regionuose gali skirtis lapų spalva, šakotumu, stiebų forma, atsparumu įvairiems kenkėjams ir daugeliu kitų savybių. Norint nustatyti rasės atmainą, augalo sėklos surinkamos iš daugelio geografinių vietų. Iš šių sėklų išaugę medžiai yra tiriami specialiose tyrimų plantacijose. Merilendo valstijoje yra apie 80 tokių plantacijų, kuriose tiriama per tūkstantį įvairių medžių variantų. Dažnai gerų atmainų medžiai auga dvigubai trigubai greičiau negu blogų. Aptikta rasių, atsparių labai žalingiems vabzdžiams ir sausrai. Ypač daug informacijos gauta tiriant veimutinės, arba baltosios, pušies (*Pinus strobus*) rases. Tyrimuose, be Merilendo, dalyvavo dar aštuonios kitos JAV valstijos, Australija, Naujoji Zelandija ir Vokietija (Genys ir kt., 1977). Vien rasės atmainų klausimais pagal Merilendo taikomosios dendrogenetikos programą buvo parašyta daugiau kaip šimtas straipsnių, perskaityta daug paskaitų tarptautinėse konferencijose (Genys, 1970).

Antrasis metodas – vertingų individualių fenotipų atranka. Labai vertingų medžių padeda atrasti miškininkai ir kiti žmonės teikdami informaciją apie jų savybes ir augimo vietą. Aptiktas vienas veimutinės pušies individas, kuris per 27 metus užaugo iki 23 metrų aukščio ir kone vieno metro skersmens. Tokie ir kiti puikios kokybės fenotipai yra intensyviai tiriami. Dažniausiai jų genoplazma yra dauginama skiepijimu arba kitais vegetaciniais būdais ir poskiepių savybės stebimos. Atrinktieji individai yra keliami į sėklines plantacijas. Taip pat bandoma juos dauginti priauginant šakneles prie spygliukų, nors šis būdas dar nėra pakankamai išstobulintas. Vokietijoje vertingos topolių (*Populus sp.*) atmainos yra dauginamos ląstelių kultivavimo metodu.

Merilende yra plačiai tiriamos įvairios egzotinių medžių rūšys. Daugiausia dėmesio skiriama japoniniams ir europiniams maumedžiams (*Larix leptolepis* ir *L. decidua*), Europos paprastosios pušims (*Pinus sylvestris*) ir paprastosios eglės (*Picea abies*). Taip pat buvo įkurtos plantacijos tirti juodalksniams (*Alnus glutinosa*), himalajinei baltajai pušiai (*Pinus griffithii*) ir kitiems egzotiniams medžiams.

Ketvirtasis taikomosios dendrogenetikos būdas yra tarprūšinė hibridizacija. Ypač intensyviai buvo tiriami pušų hibridai – *Pinus taeda* x *rigida*. *Pinus taeda* mediena yra labai vertinga statybinei medžiagai. Ši pietryčiuose auganti pušis negali augti į šiaurę nuo savo išplitimo ribos. Kai ji yra sukryžminama su *Pinus rigida*, jų hibridai jau tinka sodinti ir atšiauresnio klimato sąlygose Merilendo Alegenų kalnuose. Todėl dabar Merilende jau ne vien ūkininkai augina hibridinius augalus, bet ir miškininkai.

Penktasis būdas yra chromosomų dvigubinimas ir poliploidų išvedimas.

Normalūs augalai yra diploidai su dviem chromosomų rinkiniais. Kai jie yra aktyvioje augimo stadijoje ir kai ląstelės padvigubėja, tada, veikiant jas kolcicinu, galima sulaukyti galutinį jų pasidalijimą ir gauti tetraploidines ląsteles (su keturgubu chromosomų rinkiniu). Po to, sukryžminus tetraploidus su diploidais, jau būtų galima gauti triploidus, kurie dažniausiai turi geriausias savybes. Taikant šį būdą bandoma išvesti amerikinius kaštanus (*Castanea dentata*), kurie būtų atsparesni grybinei ligai *Endothia parasitica* (Genys, 1963). Ši liga jau yra sunaikinusi tūkstančius hektarų amerikinių kaštanų miškų.

Dar vienas genetinio augalų pagerinimo būdas yra mutacijų pagreitinimas. Mutacijos gamtoje įvyksta labai retai (apie 1:1000000 ar dar rečiau). Tačiau jas galima pagreitinoti švitinant rentgeno arba ultravioletiniais spinduliais, taip pat naudojant kitus metodus. Daug tokių mutantų išnyksta, tačiau išlikusiuose gali būti įvykę mutacijų, kurios yra labai naudingos.

Pastaruoju metu daug dėmesio skiriama genetinei inžinerijai, ypač tiems metodams, kurie padeda naudinguosius genus perkelti iš vienų ląstelių į kitas. Šis metodas ypač padėjo pagerinti gyvulių savybes. Iš medžių daugiausia tyrimų padaryta su topoliais. DNA studijos padeda nustatyti įvairių augalų giminingumą.

Merilende, kur šio straipsnio autorius vadovavo taikomosios dendrogenetikos tyrimams, yra dar viena speciali programa, būtent atrinkti medžių atmainas, kurios būtų atsparios oro taršai ir tiktų miestams apželdinti. Tiriama įvairių spygliuočių, aptikta veimutinių pušų atmainų, kurios už kitas buvo atsparesnės ozonui ir sieros dvideginiui. Taip pat buvo rasta atmainų, labai jautrių sieros dvideginiui; jos gali tikti kaip oro taršos indikatoriai, pavyzdžiui, *Pinus strobus cult.*, „Kelsii“ (Genys ir Heggestad, 1978).

Pabaigai malonu pasakyti, kad šiuo metu, taikant minėtuosius dendrogenetinius metodus, Merilendo valstijoje jau yra įkurtos trijų daugiausia sodinamų medžių sėklinės plantacijos, būtent *Pinus taeda*, *P. strobus* ir *Larix leptolepis*. Taip pat ir kitos medžių rūšys yra auginamos tik iš genetiškai pagerintų sėklų. Jei kiekvienas sodinamas medis, išaugęs iš geros sėklos, taptų bent 10 centų vertingesnis, šis pagerinimas vien Merilendo valstijoje kasmet duotų pusės milijono dolerių papildomų pajamų ($10c \times 5000000 = \$500000$).

APPLIED DENDROGENETICS

Summary

Dendrogenetics is a science concerned with studies of genetic principles of woody plants. Application of these principles is helpful in development of genetically superior strains of trees. Among the characteristics of such desirable trees are superior growth rate, resistance to insects and diseases, straight stems, valuable wood, and tolerance to adverse site factors.

The most important methods applied in dendrogenetics include provenance studies and se-

lection of superior geographic races, identification of individual outstanding phenotypes, studies of exotic trees, interspecific hybridization, production of polyploids, promotion of mutations, genetic engineering, and finally establishment of orchards for production of genetically superior seeds. In Maryland alone, eighty research plantations were established which include over a thousand different populations of trees. Studies of racial variation in white pine (*Pinus strobus*) included over a hundred different geographic populations, and the experiment was replicated in seven American states and in Australia, Germany and New Zealand. In total, the data on applied dendrogenetics in Maryland were summarized in over a hundred publications, and research papers were read in five international conferences. Seed orchards for production of genetically superior seeds were established for *Pinus taeda*, *Pinus strobus* and *Larix leptolepis* (incomplete). Hybrids of *Pinus taeda* x *rigida* were intensively studied and are currently used in Maryland's silviculture.

LITERATŪRA

Genys J. B. Intraspecific Diversity Among Scotch Pines, *Pinus sylvestris*, of Different Origin Studied in Maryland // *Chesapeake Science*. 1970. P. 1–15.

Genys J. B. Trees and Supertrees // *Precis*. 1978. 1:6–8.

Genys J. B. Paveldėjimo mokslo pažanga. Lietuvių Katalikų Mokslo Akademijos Suvažiavimo darbai. Roma, 1987. T. 11. P. 341–348.

Genys J. B., Canavera D., Gerhold H. D., Jokela J. J., Stephan B. R., Thulin I. J., Westfall R., Wright J. W. Intraspecific Variation of Eastern White pine Studied in the U.S.A., Germany, Australia and New Zealand. Md. Agric. Exp. Stn. Bull. # 189. 1977. 28 p.

Genys J. B., Heggestad H. E. Susceptibility of Different Species, Clones and Strains of Pines to Acute Injury Caused by Ozone and Sulfur Dioxide // *Plant Disease - Reporter* 62 (8). 1978. P. 687–691.

Wright J. W. Introduction to Forest Genetics. Academic Press, Inc., New York, 1976. 463 p.

DR. IEVA ŠVARCAITĖ, Vilnius

LIETUVOS AGROLANDŠAFTO EKOLOGIJA IR APSAUGA

Lietuvos gamta nėra vienalytė. Pajūrio užliejamosios pievos, Žemaitijos bei Aukštaitijos kalvelės, Dzūkijos miškingi smėlynai, molingos Sūduvos lygumos, akmeningi Vidurio Lietuvos laukai – tai atskiri gamtos kompleksai, susiformavę per tūkstančius metų landšafto diferenciacijos procese. Jie šiandien ir turėtų lemti dabar vykdomos žemės reformos ypatumus. Tačiau taip nėra. Žemės reformą pagal Vyriausybės nurodymus šiandien vykdo ne-kvalifikuoti žmonės, kuriems landšafto morfostruktūra yra visai nesuprantama.

Landšaftiniai kompleksai ir žemės ūkis sudaro viciningą visumą, vadinamą agrolandšaftu. Jis funkcionuoja priklausomai nuo gamtinių ekologinių procesų, kurie betarpiškai yra susiję su žemės dirbimu bei kitomis ūkininkavimo formomis. Todėl bet kurio taksonominio rango agrolandšaftui būtina nustatyti antropogeninį poveikį, kad nebūtų pažeista ekologinė pusiausvyra.

Visos Lietuvos plotas sudaro 6,5 mln. ha, o agrolandšaftas užima truputį daugiau negu pusę Lietuvos – 3,4 mln. ha. Vadinasi, Lietuva yra agrarinė šalis. Joje vien ariama žemė užima 2,2 mln. ha; tas yra gerai. Tačiau beveik 0,3 mln. ha žemės ūkio naudmenų yra kalvotos dirvos, jų polinkis didesnis kaip 5°, todėl čia yra didelis žemės paviršiaus antropogeninės denudacijos pavojus, kurį sudaro visuma procesų: vandens, vėjo bei mechaninė erozija, taip pat ir savaiminis uolienų nubyrėjimas šlaitu žemyn. Ir kalvotose vietovėse, kur žemė apaugusi miškais ar kita natūralia augalija, šių procesų intensyvumas nepriklauso nuo žmonių ūkinės veiklos. Natūraliomis sąlygomis žemės paviršiaus denudacija yra lėtas geologinis procesas, neturintis jokios įtakos landšafto ekologinei pusiausvyrai. Tačiau iškirtus miškus ir surarus šlaitus kalvotame reljefe tekantis vanduo pradeda veikti kelis šimtus kartų intensyviau. Vanduo pirmiausia nuo šlaitų nuplauna ariamąjį patį derlingąjį sluoksnį ir susiklosto apatinėje šlaito dalyje bei jo papėdėje, sudary-

damas dirvožemio deliuvinės akumuliacijos šleifus; jų didžiausias storis siekia iki 1,5 m. Po to vanduo ima plauti po ariamuoju sluoksniu esantį iliuvinį dirvožemio horizontą. Jį atidengus, šlaitai nuo geležies junginių įgauna būdingą rausvą atspalvį. Nuplovus šį horizontą, atsidengia giliau slūgsanti dirvodarinė uoliena ir taip šlaitai visai netenka per tūkstančius metų susiformavusios dirvožemio dangos. Tai nesunku matyti net plika akimi, pasižvalgius kalvotose vietovėse anksti pavasarį po suartus laukus. Beveik visur mirga marga rausvos, gelsvos, balzganos dėmės. Tai šviečia atidengti podirvio plotai, kur skursta ir retėja augalai. Nors ūkininkai ir deda daug pastangų geriau dirbti žemę, beria nemažai trąšų, bet čia iš hektaro derliaus nuimama gerokai mažiau negu vidutiniškai šalyje. Reikia manyti, kad šis skirtumas ateityje dar labiau padidės, nes dirvožemio derlingumas vis mažėja. O ką kalbėti apie 1994 m. pavasarį, kai staiga ištirpus sniegui vanduo ne tik nuplovė kalvų šlaitus, bet juos ir išvagojo iki 0,5 m ir gilesniais grioviais, su savimi išnešdamas žiemkenčių pasėlius į pašlaites arba net į tarpukalvines daubas. O kalvų papėdėse žaliavę žiemkenčiai buvo užpilti nederlinga žeme, atnešta nuo kalvų viršūnių bei viršutinių šlaito dalių. Taip derlingasis pašlaičių dirvožemis vėl vietomis buvo amžinai palaidotas. Šitaip kai kuriose Lietuvos vietose, ypač Dzūkijoje ir Žemaitijoje, dirbami laukai jau atsidūrė už ekologinės pusiausvyros ribų. Jai atstatyti prireiks nemažai laiko ir lėšų.

Kitų šalių patirtis rodo, kad dėl nemokšiško žmonių elgimosi su gamta senovėje buvę klestintys kraštai, turėję derlingo dirvožemio laukus su vešlia augmenija, sunaikinę didelius plotus natūralios augalijos ir taip sustiprinę vandens ir vėjo eroziją, visiškai nuskurdo. Tokiu keliu pasuko ir mūsų Lietuva. 1993 m. buvo vos 27,6% miškų, tai yra per mažai, bet užuot didinus miškų masyvus, nederlingas kalvų viršūnes ir eroduojamus šlaitus apsodinus medžių giraitėmis pradėta beatodairiškas miškų kirtimas (netgi landšaftiniai draustiniai yra smarkiai retinami, pavyzdžiui, Druskininkuose ir po sanatorijų langais pjaunami storesni medžiai). Paruošta mediena kasdien iš įvairių Lietuvos miškų vežama didžiaisiais sunkvežimiais Klaipėdos link per Mukraną į Vokietiją.

Taigi bet koks žemės tvarkymas turi ekologinį aspektą. O generalinė šių dienų reforma Lietuvoje privalo atspindėti atskirų agrolandšaftinių kompleksų ekologinę charakteristiką, tiesiogiai susijusią su gamtosauga. Ji privalo atitikti pasaulinius standartus. Todėl žemės tvarkymas yra sunkus ir sudėtingas darbas, reikalaujantis didelio pasiruošimo ir aukštos kvalifikacijos. Šiame žemės reformos etape svarbus ir neatidėliotinas vaidmuo tenka ne vien mokslininkams, bet ir Bažnyčiai; juk visos lietuviško kaimo negerovės vyksta netoli bažnyčių, tuo tarpu dvasininkija tyli – nepadeda mažarašiams kaimo žmonėms susiorientuoti ir dorai tvarkyti savų reikalų. Tikintiesiems, mano manymu, nebūtina vien tik į dangų žiūrėti ir laukti Dievo malonių, bet reikėtų pasižiūrėti ir į žemę, nualintą nuo erozijos, pilną piktžolių.

Kaimo žmogui iki tikrosios laimės toli. Dirvų erozija – tai tik viena ekologinė Lietuvos agrolandšafto bėda. Norint padidinti erozijos nualintų dirvų derlingumą, nesaikingai tręšiami dirbami laukai, dėl to užteršiamas dirvožemis ir aplinkiniai vandenys. Tokiose vietose išauginti javai ar daržovės nėra ekologiškai švarūs. O kiek žemdirbiui nelaimių pridaro netvarkingai vartojami naftos produktai, netinkamai laikomi įvairūs chemikalai! Agrolandšaftas dažnai teršiamas įvairiomis buitinėmis atliekomis, žemę ir orą teršia pramonės objektai ir pakelėse autotransporto išmetamos dujos. Atmosferoje susikaupę teršalai dažnai iškrinta rūgščių kritulių pavidalu; jie išplauna žemėje esančius karbonatus, rūgština dirvožemį, aktyvina sunkiųjų metalų migraciją.

Kita baisi žemdirbių rykštė šiandien yra akmenuotos dirvos. Anksčiau primityvios žemdirbystės sąlygomis didieji akmenys laukuose būdavo apariami iš abiejų pusių; mažieji akmenukai arkliui ar plūgii didelės žalos nepadarėdavo. Plėtojantis žemdirbystei, akmenys laukuose pradėjo trukdyti žmonių ūkinei veiklai. Dirbant laukus, padargai trupina akmenis į smulkesnes frakcijas. Paverstos smulkožemiu sudulėjusios karbonatingos uolienos turi ir teigiamą reikšmę – natūraliu būdu pakalkina dirvas; tas ypač būdinga šiaurės Lietuvoje. Nors žemės ūkio mašinos akmenis trupina, bet akmenėliai, kurių diametras mažesnis kaip 10 cm, agregatus gadina. Todėl šių dienų žemdirbys turi rūpesčių ne tik dėl dirvų erozijos, bet ir dėl akmenuotumo. Atlikti tyrimai rodo, kad labai akmenuotose dirvose žemės ūkio mašinų dalys ne tik dyla, bet, pakliuvus akmenėliams, ir lūžta. Todėl kasmet iš laukų renkami akmenys. Akmenuose rajonuose iš vieno hektaro surenkama po 8–14 m³ akmenų 5–45 cm diametro, tačiau dirvų akmenuotumas kasmet išlieka pastovus, nors jau sakoma, kad stambūs akmenys (50–100 cm ir daugiau) iš ariamų dirvų yra išrinkti. Intensyvus akmenų rinkimas iš dirbamų laukų spartina viso agrolandšafto litogeninio pagrindo antropogeninio formavimo procesą: kasmet žemėje mūsų respublikos kalvos, keičiasi jų santykiniai aukščiai, kinta ir ledynų suformuota žemės paviršiaus medžiaginė sudėtis – ji įgauna smulkėjimo tendenciją ir daro įtaką kitiems dirvodaros procesams, kurie lemia laukų derlingumą.

Priklausomai nuo žemės paviršiaus geologinės sąrangos atskiri Lietuvos rajonai surenka nevienodą kiekį akmenų: Vilniaus, Trakų, Zarasų, Skuodo, Kretingos, Telšių ir kai kurie kiti rajonai surenka iki 25 tūkst. m³ akmenų; o Šakių, Jurbarko ir Tauragės rajonai akmenų visai nerenka, nes jų dirvos nėra akmenuotos. Šių rajonų žemdirbiai vargsta su melioracijos padariniais: drenuoti laukai vėl užmirksta, būtina taisyti drenažą, o tam, žinoma, reikia nemažų lėšų. O ką jau kalbėti apie suplūktą žemę, ariant galingais sunkiaisiais ratiniais traktoriais T–150 arba K–701 šlapiuoju metų laiku. Dirvos suplūkimas, t.y. jos sutankinimas, yra didelė ekologinė Lietuvos laukų bėda. Reikėtų panaudoti suplūkto dirvožemio kurminimą, kad drenažas geriau veiktų. Be to, reikia dirvožemį giliai supurenti, įberti kalkių ar skysto

mėšlo ne tik į armenį, bet ir į gilesnį poarmeninį sluoksnį. Reikėtų ieškoti ir kitų būdų, kaip sugrąžinti suslėgto dirvožemio struktūrą, kad pagerėtų derlingumas ir atsistatytų ekologinė pusiausvyrą.

Taigi agrolandschaftas Lietuvoje yra visokių gėrybių ir negerovių šaltinis. Todėl jam reikia nuolatinio rūpesčio ir globos. Šiuo sunkiu mūsų Tėvynei laikų labai svarbu sutartinai drausminti visus agrolandschafto niokotojus. Gamtos saugos idėjos turi būti įtvirtintos ne tik įstatymuose, bet ir žmonių širdyse.

ECOLOGY AND PROTECTION OF LITHUANIAN AGROLANDSCAPE

Summary

The article deals with the speed of soil erosion of hilly morainic landscape upon the influence of anthropogenous factor of the territory's agricultural mastering in the Lithuania.

It has been found that under the influence of economic activity, especially cultivation of arable lands by machines, anthropogenous reorganization of material composition of earth surface occurs as well. Lithuania's soils are abound in stones. That is why there is a close correlation between changes in material soil composition and wear-and-tear of agricultural machines, which after all effects unfavourably the crop capacity of the fields.

DR. DANGUOLĖ PANCEKAUSKIENĖ, Vilnius

ANTIMIGRACINIS HIGROMEZOFILINIO ŽOLYNŲ VAIDMUO KINTANT UŽLIEJIMO TRUKMEI IR GRUNTINIO VANDENS LYGIUI

Kad žemėnauda būtų racionali, būtina nustatyti, koks augmenijos minimumas turi būti tarp sklypų ir tarp kalvų. Kitaip bus neišvengiama erozinių reiškinių. Dabar į vandens telkinius patenka vis daugiau ne tik erozijos nešmenų, bet ir tręšimo produktų. Jei stokoja augalinės dangos, suaktyvėja krančių irimo procesai, atsiranda erozijos židinių. Būtina numatyti nejudinamus antierozinius, pirmiausia nepatogius žemdirbystei plotus, kurie tikėtų dirvožemio stabilizaciniais tikslais. Išskirti tokius aplinkosauginius plotus ypač svarbu techninių darbų pažeistoje, biologiškai skurdinamoje aplinkoje. Čia varpinių žolynai, taip pat šienaujama ar nešienaujama žolė yra tarsi organinių ir mineralinių medžiagų judėjimą stabdantys koštuvai.

Tačiau ne kiekvienoje augavietėje, kurioje telkiasi vandens nuotėkis ir nešmenys, gali augti visos varpinės žolės. Sutelktinė vandens ir nešmenų nuosrūva kaupiasi reljefo žemumose, daubose tarp kalvų, prie jų prisišliėjusiose žemo lygmens terasose, upių ir upelių slėniuose. Čia ilgoką vegetacijos periodo dalį augavietės būna gana drėgnos ar net potvynių užlietos, o tvenkinių patvankų pabaigose – laikinai apsemtos. Tokiose augavietėse susidaro palankios sąlygos augti higromezofilams.

Mes ilgus metus tyrėme higromezofilinio žolyno kaitą bei funkcionavimą ir nustatėme, kad jis priklauso nuo ekotopų esminių pakitimų. Nustatėme, kokie daugiamečių žolių mišiniai linka specifinėms augavietėms, priklausomai nuo pievų augmenijos rūšių ekologinių savitumų, taip pat jų kokybės ir pastovumo dėsningumus. Šį darbą atlikome Davilos ekologiniame landšaftiniame stacionare (Utenos raj.).

Tyrimų tikslas – atsižvelgiant į kultūrinių pievų bendrijų struktūrą ir gausumą bei produktyvumą, nustatyti antimigracinį higromezofilinio žolyno vaidmenį kintant užliejimo trukmei ir gruntinio vandens lygiui.

Tyrimų objektas – kultūrinių pievų bendrijos, augančios ant susidariusių kylančių skirtingo lygmens terasų, sąlygojančių kintantį drėgmės režimą.

Tyrimų **vieta** – terasuota pelkaitė baziniame Davilos stacionare. Tai Davilos upelio baseino atšakos pusiau uždaras mikrobazeinas tarp kalvų. Reljefas susidaręs iš smulkių kalvų, šlaitai statoki, veikiami techninės ir vandensrūvės erozijos. Bandymų sklypas įrengtas žemiausios mikrobazeino dalies terasuotame durpyne. Jame suformuotos kylančios nuo sąlyginio nulio 25, 45, 53, 111 ir 225 cm aukščio, skirtingo drėgmės režimo lygmens terasos. I labai drėgnoje terasoje gruntinis vanduo pavasarį būna žemės paviršiuje, o iki pirmos pjūties nenuslūgsta žemiau kaip 10 cm, II ir III drėgnose terasose iki pirmos pjūties – ne žemiau kaip 40 cm, IV – sausokoje terasoje – ne žemiau kaip 85 cm, V – sausoje terasoje – 150 cm ir žemiau.

Tyrimų **rezultatai**. Tirtas įprastinis įsėtos pievos mezofilinis žolynas iš *Festuca pratensis*, *Phleum pratense*, *Lolium perenne*, *Dactylis glomerata*, *Trifolium hybridum*, *T. pratense*, *T. repens*, *Poa palustris* ir *P. pratensis*, įsėjus 16 kg/ha. Higromezofitai *Phalaroides arundinacea* ir *Beckmannia eruciformis* buvo įseti į mišinį kaip priedas (0,1 - 0,2 kg/ha), kaip minimali pradmenų priemaiša, tikintis, kad šioms rūšims padės išplėtoti konkurencinę galią.

Ilgamečiais tyrimais nustatyta, kad po intensyvaus nusausinimo naudojamoje pelkaitėje atsikuriant drėgmės režimui didžiausias einamųjų metų derlius pasislenka į drėgnesnę terasą. Kartu kinta žolyno rūšinė sudėtis ir įsigali hidromezofitas *Phalaroides arundinacea*.

Drėgnomis ir labai drėgnomis sąlygomis, kai gruntinis vanduo iki pagrindinio šienavimo būna iki 5 cm virš žemės paviršiaus ir slūgsta iki 10 cm, bet ne giliau kaip 40 cm, šios rūšys jau ketvirtaisiais žolyno gyvenimo metais gali sudaryti 35–55%, vėlesniais metais jos įsigali dar labiau ir sudaro 50–90%. Tokia žolyno struktūra išsilaiko net keliolika metų. Produktyvumas šiomis sąlygomis kai kuriais metais iš 3-jų šienavimų gali sudaryti 65–130 cnt/ha orasausės masės. Šie figromezofitai visiškai įsigali ir ima vyrauti žolyne, kitos rūšys dėl blogų egzistavimo sąlygų čia jau iš žolyno išnyksta.

Sausesnėmis sąlygomis, kur gruntinio vandens lygis iki pagrindinio šienavimo nuslūgsta iki 65 cm ir žemiau, kultūrinės pievos durpynuose su varpinėmis žolėmis mineralinėmis trąšomis (pvz., N70 P50 K150) galima palaikyti stabilų žolyno derlių, kur pagal sudėtį dominuotų mezofitai. Čia tada galima pasiekti derlių iki 175 cnt/ha orasausės masės.

Daugelį metų naudojamas daugiamečių kultūrines pievas būtina atnaujinti. Žolyną galima šiek tiek pagerinti įsėjant sėklą juostomis (60 cm pločio), nardant seno, dar pakankamai vešlaus žolyno su gera velėna. Jau antraisiais ir trečiaisiais metais juostose išikuria žolės. Į gretutines juostas jos plinta nežymiai ir kontrolinėse juostose įsėtiosios rūšys sudaro kokius 3–7 procentus. Vėlesniais metais kontrolinėse juostose įvairių rūšių žolės įsigali ir plinta priklausomai nuo augimo sąlygų. Iš įsėtųjų juostose rūšių (*Festuca arundinacea*, *Alopecurus pratensis*, *Bromus inermis*) labai drėgname dirvožemyje įsigali tik higromezofitas *Festuca arundinacea*; jis į šalia esančias juostas beveik neplinta. Įsėtose juostose pradiniais metais ūkinis šio žolyno derlius – iki 30 cnt/ha orasausės masės.

Kintant drėgmės sąlygoms, tai yra dirvožemiui sausėjant, *Festuca arundinacea* gausumas proporcingai mažėja ir užleidžia vietą kitoms rūšims. Sausesnėmis sąlygomis, kai gruntinis vanduo iki pirmojo pagrindinio šienavimo nuslūgsta iki 90 cm ar giliau, įsigali *Alopecurus pratensis* ir *Bromus inermis*. Šios rūšys dispersiškai plinta į šalia esančias kontrolines juostas; jos čia sudaro 15–25%. Naujo žolyno įsėjimas leidžia pagerinti botaninę sudėtį ir ūkinį produktyvumą. Įsėtosiiose juostose, jau antraisiais trečiaisiais metais šiek tiek žolyną atnaujinus, gaunamas gana didelis derlius, be to, pasirodo įsėtųjų į gretutines juostas augalų plitimo tendencija.

Stacionariniai tyrimai rodo stabilius ir pakankamai didelius derlius (3 kartus šienaujant gaunama daugiau kaip 150 cnt/ha) daugiamečių kultūrinės pievos žolyno, kuriame vyrauja *Phalaroides arundinacea*, *Festuca arundinacea*, kai gruntinio vandens lygis yra kintantis.

Higromezofitų pritaikymas augavietei – tai geriausia ir ekonomiškiausia apsaugos priemonė; ji saugo šlaitus ir krantus nuo abrazijos bei vandens užterštumo.

Atlikti žolyno kaitos, derlingumo ir kiti tyrimai rodo, kad higromezofitus galima itin plačiai diegti naujai įrengiamų tvenkinių patvankų pradžiose, ypač jei jos gilinamos ar aukštinamos, o visoje performuotoje aplinkoje nebėra jokios augalijos. Užsėjus tokius plotus higromezofitais, galima patikimai ir sparčiai stabilizuoti gruntus, visą tvenkinių aplinką, iki minimumo sumažinti gruntų plovimą, ardymą, vandens drumstumą.

Juostomis užsėtos daugiamečių kultūrinių pievų bendrijos (be įprastinės kelerių metų pertraukos, kai atnaujinant išariama visa pieva) saugo vandens telkinius nuo užterštumo, nes stabdo paviršinio nuotėkio nešmenų ir erozijos produktų judėjimą.

Remiantis daugiamečių kultūrinių pievų ir higromezofitų bendrijų, augusių didelio gruntinio vandens lygio svyravimo sąlygomis, tyrimais, galima padaryti tokias išvadas.

1. Prie įprasto pievinio žolių sėklų mišinio bendros sėklos normos pridėjus bent 1 kg/ha higromezofitų (*Phalaroides arundinacea*, *Festuca arundinacea*), žolyne įsikuria plačios ekologinės amplitudės rūšys, tinkančios dideliems gruntinio vandens svyravimams.

2. Labai drėgnomis sąlygomis, kai vandens lygis būna nuo 5 cm virš žemės paviršiaus ir iki pirmojo šienavimo nenuslūgsta žemiau kaip 10 cm, labai gerai įsigali higromezofitai *Festuca arundinacea* ir *Phalaroides arundinacea*. Todėl sėjant šių rūšių augalus dėl fitomelioracijos įtakos galima išvengti pelkėjimo (t.y. samanėjimo, viksvėjimo, derliaus menkėjimo).

3. *Phalaroides arundinacea* ir ūkiniu, ir biologiniu požiūriu yra kur kas atsparesnis ir tinkamesnis vandens veikiamų judrių gruntų stabilizatorius negu kiti higromezofitai.

4. Ilgai ir trumpai užliejamuose dirvožemiuose ilgam naudojimui tinka tokie mišiniai, kuriuose įsivysto higromezofitai *Phalaroides arundinacea*, *Fes-*

tuca arundinacea ir jų palydovai *Alopecurus pratensis*, *Poa palustris*, *Beckmannia eruciformis*.

5. Sausesnėje augavietėje, kai gruntinis vanduo iki pirmojo – pagrindinio šienavimo nuslūgsta iki 60–80 cm ar dar žemiau, ilgam naudojimui skirtuose mišiniuose turėtų vyrauti mezofitai *Bromus inermis*, *Dactylis glomerata*, *Festuca pratensis*, o jų palydovai turėtų būti *Alopecurus pratensis*, *Phleum pratense*, *Poa pratensis*.

6. Žolyną iš dalies pagerina juostomis įsėjama sėkla (kai dirva kultivuojama, akėjama ir voluojama arba tik akėjama ir voluojama) ir nesuardomas visas senas, dar gana vešlus, su gera velėna žolynas. Jei šalia to dar negausiai, beveik vidutinėmis normomis, patrešiama mineralinėmis trąšomis, galima ne tik gauti stabilų ūkinį derlių, bet ir pagerinti žolyno botaninę sudėtį.

ANTIMIGRATORY ROLE OF HYGROMEZOPHILIC SWORD DUE TO CHANGES OF OVERFLOWING TIME AND GROUND WATER LEVEL

Summary

The article deals with the analysis of hygromezophitic sword change and its functioning dependence upon essential changes of ecotops. It was proved that natural, cultivated and renaturalized lots may serve as stabilizers of sediments and nutritive substances. Such function may be performed by interhill plots of small limits. These are the parts of former meadows, interhill lawns, meadowlike areas and grass plots of lakesides, riversides and spings different swampy meadows. Their agricultural significance for high productivity farms may be lots, but they have a great importance for stabilization of the environment. Their antierosive-antimigratory function is undoubtedly large.

Therefore by rationalization of land usage it is important to separate and protect at least minimal areas of interhill vegetation. First of all it is necessary to mark out the areas inconvenient for farming which are functionally important. Such antierosive and antimigratory areas, which serve the purpose of nature and environment protection, are especially important in the case of the highest degree of technogization, by biologically devastated environment.

Functioning of both protected and unprotected natural complexes, an important chain is the buffer areas. They minimize the negative influence of farming activity on the natural complex under protection. The grassy vegetation serves as a biological shield for natural complexes and as an antimigratory filter.

The protection of natural complexes and modern farming can be reconciled purposes in buffer area by the usage of modern hydrotechnical means which preserve the hydrological conditions in swamps.

The width of the buffer belt depends upon relief character, ground water level, physico-mechanical peculiarities of swampy soil, vegetation cover character, the farmland usage.

In neighbouring areas the land reclamation and arrange of cultivated meadows usually it is necessary to make of protected natural complexes in neighbouring areas. In this case the hygromesophilic sword can be used. It adapts itself easily to wet ecotops and demands minimal care. The species with wide ecological amplitude could be used. Under such conditions they provide forage in sufficiently high quantity and satisfactory quality.

Such areas could be marked out as seminal plots for the mentioned above species, which now are highly valuable. It is important not to use turf devastating heavy machines there.

Mistakably landreclaimed interhill hollows, tight humid concavities and other swampy lands with the tendency to regenerate of swamps and also lands which are not suitable for mezophytes is reasonable to leave for the renaturalization.

PROF. ALGIMANTAS BUJAUSKAS, Vilnius

NIKOLAJUS VAVILOVAS APIE KULTŪRINIŲ AUGALŲ KILMĘ BEI RAIDĄ

Et protulit terra herbam virentem et facientem semen juset a genus suum, lignumque faciens fructum et habens unumquodque sementem secundum speciem suam. Et vidit Deus quod esset bonum (Gn I, 12).

Taip [Kūrėjo valia] žemė išželdino žaliuojančią žolę, subrandinančią sėklą pagal jos rūšis, ir medžius, prinokinančius vaisius su sėklomis – pagal savąją rūšį. Ir Dievas matė, kad tai buvo gera (Pr 1, 12).

Po Jėzaus Kristaus (taip pat ir istorinio Asmens) išganomosios misijos žemėje bei atsižvelgiant į kitą mūsų mentalitetą – visiškai aišku, kad „pradžioje buvo Žodis“ (*Jn 1,1*). Todėl empirika tik padeda pažinti Viešpaties Išmintį, kuri „sukurta pirma visko“ (*Koh 1, 4*), – Jo Vardo garbei ir mūsų dvasinei naudai – iš meilės ir malonės mums. Tokiu aspektu tyrinėtojas vertina savuosius atradimus, pavyzdžiui, autorystę už penkias bulvių veisles (2 pav.).

Pranešime „Kultūrinių augalų kilmė po Darvino“ (1939) N.Vavilovas yra pabrėžęs, kad kurdamas evoliucijos hipotezę Č.Darvinas rėmėsi daugiausia veislių selekcija, kuri anuomet labai klestėjo Anglijoje. Turėta duomenų tik apie vidurūšinius kitimus ir atmainų įvairovę (polimorfizmą). Nebuvo įrodyta, iš kur kilo rūšys, tik parodyta galima kultūrinių augalų raida iš laukinių. Šią raidą tyrinėjo, be kitų autorių, ir A.L. de Candolle (1806–1893); 1883 m. jis paskelbė darbą „Kultūrinių augalų kilmė“.

N.Vavilovas ir kiti yra metodiškai ištyrę per 1500 kultūrinių augalų rūšių ir nustatę, kad kiekviena kultūra turi savo formų įvairovės centrus, kur yra daugiausia veislių, atmainų, įvairių paveldimų variacijų. Paaiškėjo, kad šie įvairovės centrai kartu yra ir tam tikros žemės ūkio kultūros (augalo rūšies) veislių kilmės rajonai. Dauguma centrų sutampa su senoviniais žem-

dirbystės židiniais, daugiausia kalnuotose vietovėse. Čia augalai atspariausi ligoms ir kenkėjams. Iš čia jie plito. Augalų kultūrėjimą lėmė tokie antropogeniniai veiksniai kaip tręšimas, žemdirbystė, sėklos atranka.

Kultūrinių augalų kilmės centrų teorijoje (1925) N. Vavilovas nurodo 5 pagrindinius jų kilmės židinius:

1. **Pietvakarių Azija** (Indija, Pietų Afganistanas, Kalnuotoji Bucharą, Kašmyras, Persija, Mažoji Azija, Užkaukazė). Šis centras davė pradžią minkštiesiems ir mažiesiems kviečiams, rugiams, smulkiasėkliams linams ir žirniams, lęšiams, pupoms, činai, nutui, daugeliui daržovių, azijiniam vilname-džiui. Tai sudaro 14% žemės ūkio augalų.

2. **Pietryčių Azija** (Kalnuotoji Kinija, Japonija, Nepalas ir gretimi rajonai). Čia atskleisti plikasėklių avižų ir miežių, sorų, ryžių, sojos, daugelio kryžmažiedžių bei vaismedžių (vynmedžiai), cukranendrių formodaros centrai. Tai sudaro apie pusę kultūrinių augalų.

3. **Viduržemio pajūrio židiny**s (Egiptas, Alžyras, Tunisas (Marokas), Palestina, Sirija, Graikija ir jos salos, Ispanija, Italija ir Mažosios Azijos pietvakariai). Čia telkiasi daugumos kultūrinių augalų kilmės centrai: kietųjų kviečių (su $n = 28$), avižų (*Avena bysantina*), stambiasėklių linų, žirnių, činos, pupų, lęšių, cukrinių runkelių, kopūstų, agurkų, alyvmedžių, vynuogių, dobilų. Tai sudaro 11% kultūrinių augalų.

4. **Abisinijos židiny**s. Saviti miežiai, violetiškieji kviečiai, saviti žirniai ir avižos bei kiti augalai (endemai).

5. **Naujasis pasaulis** (Meksika ir Peru centrai). Bulvės, avokado kriaušės, kukurūzai (žėja), pupelės, tabakas, saulėgražos, amerikinis vilnamedis, daugiamečiai vaismedžiai ir kiti kultūriniai augalai.

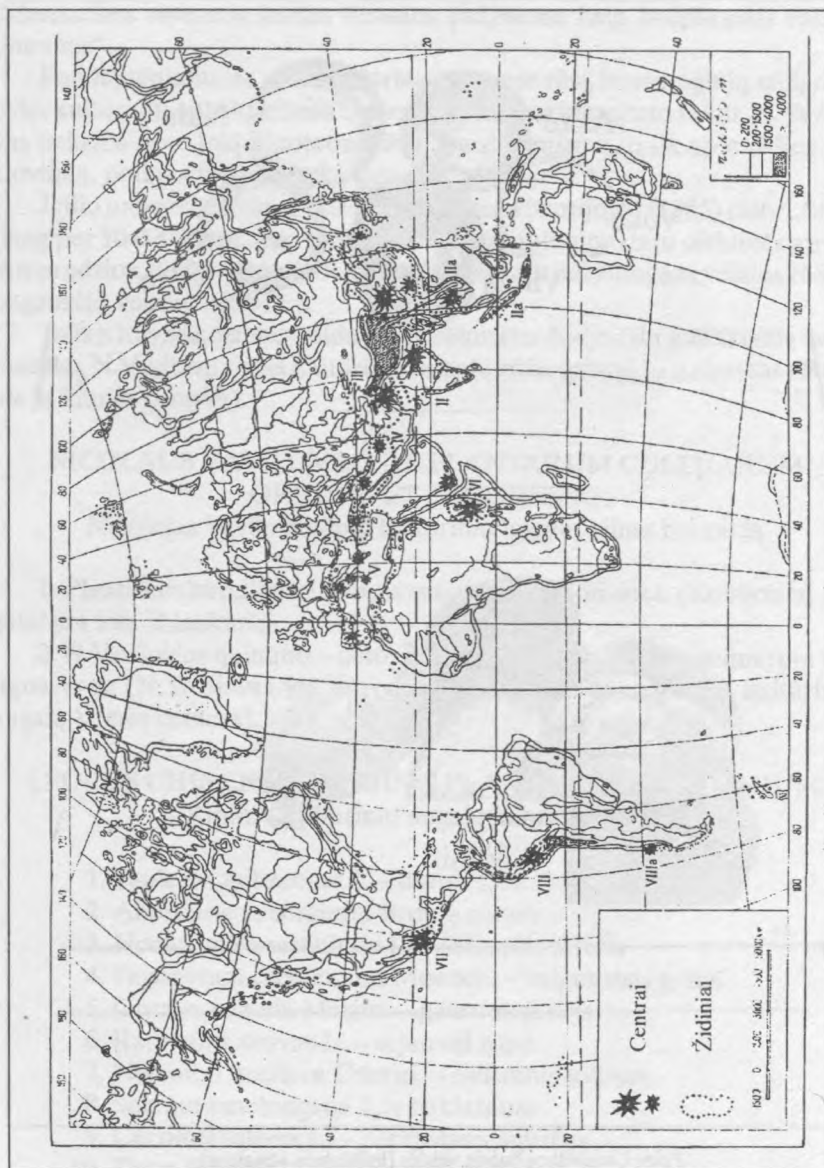
Vėliau šie centrai suskirstyti į aštuonis (1 pav.).

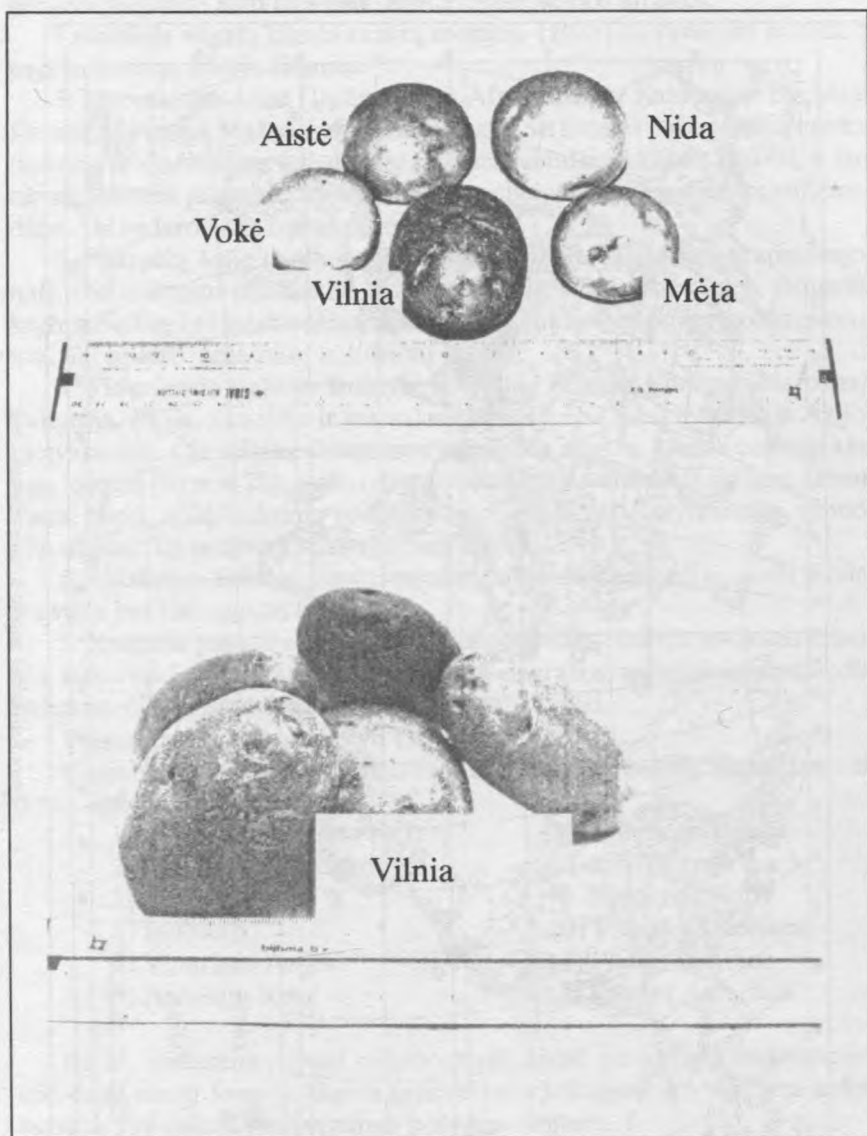
Nūdieninėje genetikoje išskiriama 12 kultūrinių augalų kintamumo židinių – gencentrų:

1) Kinijos–Japonijos	7) Viduržemio jūros
2) Indonezijos–Indokinijos	8) Afrikos
3) Australijos	9) Europos–Sibiro
4) Indostano	10) Vidurio Amerikos
5) Vidurinės Azijos	11) Pietų Amerikos
6) Artimųjų Rytų	12) Šiaurės Amerikos

Be to, skiriami antriniai mikrocentrai. Juose po augalų introdukcijos kilo daug naujų formų. Augalų gencentrų selekciniams yra tikra aukso kasykla, kur galima rasti vertingų požymių donorų.

Kaip yra kilę kviečių, linų, ryžių, ankštinių kultūros? Daugelio šios grupės augalų, gyvuojančių per 5–10 tūkst. metų, jau yra prarastos jungiamosios laukinės ir kultūrinės grandys. Turime akivaizdžią griežtos tūkstantmetės atrankos išdavą, tad noras patikimai atkurti visas istorines pakopas bei jungtis būtų ne kas kita kaip variacinė fantastika. Tai pasakytina ir apie pačią rūšiodarą.

2 pav. Lietuviškos bulvių veislės (kultūrinės atmainos),
kilusios iš Europinių ir Andų bulvių

N.Vavilovas savo studiją baigia racionalia išvada: „Pati rūšiodaros problema nuo šiol tampa ne tam tikrų rasių susidarymo klausimu (šias rases Č.Darvinas įsivaizdavo kaip naujas rūšis), bet klausimu, kaip susidarė tos diferencinės sistemos, kurias šiandien pažįstame kaip linėjiškąsias rūšis – lineonus“.

Fundamentaliuose mokslo darbuose – apie rūšį, homologiinių eilių dėsnyje, kultūrinių augalų kilmės centrų teorijoje su imuniteto raktu N.Vavilovas nekalba apie jokią hipotetinę rūšių transformizmą, o tik apie rūšies pastovumą, polimorfizmą, tvarką gyvojoje gamtoje.

Jeilio universiteto prof. R.Flint'as „Žemės istorijoje“ (1985) rašo: „Maždaug per 10 000 metų, nuo šunų ir galvijų prijauginimo ir jų dirbtinės atrankos pradžios, neišsivystė nė viena nauja rūšis, tik dėl žmogaus veiklos rūšyse pagausėjo veislių“ (P. 92).

Toliau lotyniškoje santraukoje su lietuvišku žodynėliu pateikiame svarbiausias N.Vavilovo tirtas kultūrinių augalų rūšis (pagal jo sudarytus aštuonis jų kilmės centrus).

NICOLAUS VAVILOV'US DE PLANTARUM CULTUARUM ORIGINE ET PROGRESSO

Nikolajus Vavilovas apie kultūrinių augalų kilmę bei raidą

1. Plantae culturaliae ex plantis spontaneis oriori sunt. (Kultūriniai augalai yra kilę iš laukinių).

2. N.Vavilov'us quinq̄uo – octo centra originis plantarum cultuarum designaverat. (N.Vavilovas yra nurodęs penkis, vėliau – aštuonis kultūrinių augalų kilmės centrus).

I.FOCUS CHINENSIS ORIGINIS PLANTARUM CULTUARUM

Kininis kultūrinių augalų kilmės centras

1. *Panicum miliaceum* L. – tikroji sora
2. *Andropogon sorghum* Brot. – sorgas
3. *Hordeum hexastichum* L. – šešiaciulis miežis
4. *Fagopyrum esculentum* Moench. – valgomasis grikis
5. *Glycine hispida* Maxim. – gauruotoji soja
6. *Raphanus sativus* L. – sėjamoji ropė
7. *Nelumbo nucifera* Gaertn. – riešutinis lotosas
8. *Solanum melongena* L. – baklažanas
9. *Cucumis sativus* L. – paprastasis agurkas
10. *Trapa licornis* L. – vandeninis riešutas
11. *Brassica juncea* L. – sereptinė garstyčia
12. *Rheum palmatum* L. – palminis rabarbaras
13. *Chrysanthemum coronarium* L. – vainikinė chrizantema

14. *Asparagus lucidus* Lindl. – blizgusis smidras
15. *Basella cardifolia* Lam. – kininis špinatas
16. *Allium chinense* Don. – kininis svogūnas
17. *Brassica chinensis* L. – kininis gricžtis
18. *Pyrus serotina* Rehd. – kininė kriaušė
19. *Malus asiatica* Nakai – kininė obelis
20. *Prunus persica* L. – persikas
21. *Prunus armeniaca* L. – abrikosas
22. *Cydonia japonica* Pers. – japoninis svarainis
23. *Ginkgo biloba* L. – dviskiautis ginkmedis
24. *Juglons sinensis* Dode – kininis riešutmedis
25. *Corylus heterophylla* Fisch. – įvairialapis lazdynas
26. *Phasedus angularis* Wight. – kampuotoji pupelė
27. *Citrus sinensis* Osb. – apelsinmedis
28. *Citrus kinokuni* Tan. – mandarinas
29. *Saccharum sinense* Roxb. – kininė cukranendrė
30. *Raphanus sativus* var. *oleifera* Metzg. – aliejinė ropė
31. *Camelia sansaqua* Thumb. – kamelija
32. *Cinnamomum cassia* L. – cinamonas
33. *Illicium anisatum* L. – anyžius
34. *Morus alba* L. – šilkamedis
35. *Papaver somniferum* L. – daržinė aguona
36. *Panax ginseng* C.A.M. – ženšenis
37. *Cannabis sativa* L. – sėjamoji kanapė
38. *Cycas revoluta* Thumb. – sago palmė
39. *Prunus simonii* Carr. – kininė slyva
40. *Prunus tomentosa* Thumb. – kininė vyšnia
41. *Wasabia japonica* Matsum – japoninis krienas
- Ets. speciei plantarum. – Ir kitos augalų rūšys.

II. FOCUS INDICUS O.P.C.

Indinis kultūrinių augalų kilmės centras

1. *Oryza sativa* L. – sėjamasis ryžis
2. *Cicer arietinum* L. – nutas
3. *Cajamus indicus* Spreng. – indinė pupelė
4. *Anethum sowa* Roxb. – indinis krapas
5. *Lactuca indica* L. – indinė salota
6. *Mangifera indica* L. – mangas
7. *Citrus limonia* Osb. – citrinmedis
8. *Citrus aurantium* L. – karčiavaisis citrinmedis
9. *Saccharum officinarum* L. – vaistinė cukranendrė
10. *Cocos nucifera* L. – kokoso palmė
11. *Sesamum indicum* L. – indinis sezamas

12. *Gossypium arboreum* L. – krūminis vilnamedis
13. *Piper nigrum* L. – juodasis pipiras
14. *Cannabis indica* L. – indinė kanapė
15. *Acacia arabica* Willd. – arabinė akacija
16. *Santalum album* L. – santalmedis
17. *Jasminum grandiflorum* L. – stambiažiedis jazminas
18. *Indigofera tinctoria* L. – dažinis prožirnis
19. *Strychnos nux vomica* L. – strichninmedis
20. *Ficus elastica* Roxb. – stambialapis figamedis
21. *Arenga saccharifera* Labill. – cukrinė arenga
22. *Musa textilis* Nee – pluoštinis bananas
23. *Cargophyllus aromaticus* L. – gvazdikmedis
24. *Myristica fragrans* Houtt. – muskato riešutmedis
- Etc. sp. pl. – Ir kitos kultūrinių augalų rūšys.

III. FOCUS MEDIASIATICUS O.P.C.

Vidurio Azijos kultūrinių augalų kilmės centras

1. *Triticum vulgare* Vill. – paprastasis kvietys
2. *Secale cereale* L. – sėjamas rugys
3. *Pisum sativum* – sėjamasis žirnis
4. *Lens esculenta* Moench. – valgomasis lęšis
5. *Vicia faba* L. – vikinė pupa
6. *Lathyrus sativus* L. – sėjamasis pelėžirnis
7. *Phaseolus aureus* Piper. – auksuotoji pupelė
8. *Linum usitatissimum* L. – sėjamas linas
9. *Sesamum indicum* L. – indinis sezamas
10. *Coriandrum sativum* L. – blakinė kalendra
11. *Cannabis indica* L. – indinė kanapė
12. *Gossypium herbaceum* L. – žolinis vilnamedis
13. *Daucus carota* L. – paprastoji morka
14. *Brassica campestris* L. – ropė
15. *Raphanus sativus* L. – sėjamasis ridikas
16. *Allium cepa* L. – valgomasis svogūnas
17. *Allium sativum* L. – valgomasis česnakas
18. *Spinacia oleracea* L. – daržinis špinatas
19. *Portulaca oleracea* L. – daržinė portulaka
20. *Ocimum basilicum* L. – bazilikas
21. *Pistacia vera* L. – tikroji pistacija
22. *Pyrus communis* L. – miškinė kriaušė
23. *Amygdalus communis* L. – paprastasis migdolas
24. *Vitis vinifera* L. – tikrasis vynmedis
25. *Juglans regia* L. – graikinis riešutmedis

26. *Malus pumila* Mill. – žemaūgė obelis
Etc. sp. pl. – Ir kitos kultūrinių augalų rūšys.

IV. FOCUS ANTERIO ASIATICUS

Vakarų (Priešakinės) Azijos kultūrinių augalų kilmės centras

1. *Triticum monococcum* L. – vienagrūdis kvietys
 2. *Avena byzantina* C. Koch – bizantinė aviža
 3. *Avena sativa* L. – sėjamoji aviža
 4. *Lupinus angustifolius* L. – siauralapis melsvažiedis lubinas
 5. *Lupinus albus* – baltasis lubinas
 6. *Medicago sativa* L. – mėlynžiedė liucerna
 7. *Trifolium resupinatum* L. – persinis dobilas
 8. *Onobrychis altissima* Grossh. – aukštaūgis esparcetas
 9. *Lathyrus cicer* L. – pelėžirnis
 10. *Vicia sativa* L. – sėjamasis vikis
 11. *Brassica nigra* (L.) Koch. – juodoji garstyčia
 12. *Ricinus persicus* G. Pop. – ricinmedis
 13. *Pimpinella anisum* L. – anyžinė ožiažolė
 14. *Rosa centifolia* L. – rožė
 15. *Cucumis melo* L. – melionas
 16. *Beta vulgaris* L. – paprastasis runkelis
 17. *Allium porrum* L. – poras
 18. *Petroselinum hortense* Hoffm. – petražolė
 19. *Punica granatum* L. – granatmedis
 20. *Pyrus syriaca* Boiss. – sirinė kriaušė
 21. *Cydonia oblonga* Mill. – svarainis
 22. *Prunus divaricata* Ledeb. – kaukazinė slyva
 23. *Prunus cerasus* L. – vyšnia
 24. *Cerasus avium* (L.) Moench. – trešnė
 25. *Laurocerasus officinalis* Roem. – laurovyšnė
 26. *Corylus avellana* L. – paprastasis lazdynas
 27. *Castanea sativa* Mill. – valgomasis kaštonas
 28. *Prunus padus* L. – ieva
 29. *Crocus sativus* L. – krokas
- Etc. sp. pl. – Ir kitos kultūrinių augalų rūšys.

V. FOCUS MARITIMUS MEDITERRANEUS O.P.C.

[GRAV. PALESTINENSIS]

Viduržemio pajūrio kultūrinių augalų kilmės centras

1. *Triticum durum* Desf. ssp. mediterr. Vav. – Viduržemio pajūrio kietasis kvietys
2. *Triticum dicoccum* Schrank. – dvigrūdis kvietys

3. *Triticum polonicum* L. – lenkinis kvietys
4. *Triticum spelta* – spelta (polba)
5. *Hordeum sativum* Jess. – [endeminis stambus] sėjamasis miežis
6. *Lens esculenta* M.ssp. macros. Bar. – lęšis
7. *Lupinus luteus* L. – geltonžiedis lubinas
8. *Tripolium alexandrinum* L. – aleksandrinis dobilas
9. *Tripolium repens* L. var. *gigant.* – baltasis dobilas
10. *Ornithopus sativus* Brot. – sėjamoji seradėlė
11. *Linum usitatissimum* L.
ssp. *mediterraneum* Vav. – stambiasėklis linas
12. *Linum angustifolium* Huds. – siauralapis linas
13. *Sinapis alba* L. – baltoji garstyčia
14. *Brassica napus* L.
ssp. *oleifera* Metzg. – rapsas
15. *Brassica nigra* (L.) Koch. – juodoji garstyčia
16. *Olea europaea* L. – alyvmedis
17. *Beta vulgaris* L. – paprastasis runkelis
18. *Brassica oleracea* L. – kopūstas
19. *Petroselinum sativum* L. – sėjamoji petražolė
20. *Cynaria scolymus* L. – artišokas
21. *Brassica rapa* L. – ropė
22. *Allium cepa* L. – valgomasis svogūnas
23. *Alium sativum* L. – česnakas
24. *Asparagus officinalis* L. – vaistinis smidras
25. *Apium graveolens* L. – valgomasis salieras
26. *Pastinaca sativa* L. – paprastasis pastarnokas
27. *Anethum graveolens* L. – paprastasis krapas
28. *Ruta graveolens* L. – žalioji rūta
29. *Rumex acetosa* L. – valgomoji rūgštynė
30. *Carum carvi* L. – paprastasis kmynas
31. *Hyssopus officinalis* L. – ysopas
32. *Mentha piperita* L. – pipirmėtė
33. *Salvia officinalis* L. – vaistinis šalavijas
34. *Iris pallida* Lam. – kardelis
35. *Rosa Damascena* Mill. – Damasko rožė
36. *Laurus nobilis* L. – taurusis lauras
37. *Humulus lupulus* L. – paprastasis apynys
- Etc. sp. pl. – Ir kitos kultūrinių augalų rūšys.

VI. FOCUS ABYSSINICUS O.P.C.

Abisininis kultūrinių augalų kilmės centras

1. *Triticum durum* ssp. *abyssinicum* Vav. – kietasis abisininis kvie-

2. *Hordeum sativum* Jess. – sėjamasis miežis
 3. *Andropogon Sorghum* Brot. – duoninis sorgas
 4. *Pennisetum spicatum* L. – negrinė sora
 5. *Lupinus termis* Forsk. – smiltyninis lubinas
 6. *Ricinus communis* L. – paprastasis ricinmedis
 7. *Carum copticum* Bent et Hook. – egiptinis kmynas
 8. *Coffea arabica* L. – arabinis kavamedis
 9. *Brassica carinata* Al. Braun. – daržinė garstyčia
 10. *Allium ascalonicum* L. – svogūnas
 11. *Musa ensete* J.F.Gmel. – abisininis bananas
 12. *Hibiscus esculentus* L. – valgomoji kinrožė
 13. *Commiphora abyssinica* (Belg.) Engler. – myra
 14. *Indigofera argentea* L. – sidabrinė indigažolė
- Etc. sp. pl. – Ir kitos kultūrinių augalų rūšys.

VII. FOCUS AUSTROMEXICANUS ET CENTROAMERICANUS O.P.C.

Pietų Meksikos ir Centrinės Amerikos kultūrinių augalų kilmės centras

1. *Zea mays* L. – kukurūzas
 2. *Phaseolus vulgaris* L. – paprastoji pupelė
 3. *Cucurbita moschata* Duch. – muskatinis moliūgas
 4. *Ipomoea batatas* Poir. – batatas
 5. *Capsicum annuum* L. – vienmetė paprika
 6. *Gossypium hirsutum* L. – plaukuotasis vilnamedis
 7. *Agave sisalana* Perrine – agava
 8. *Carica papaya* L. – papaja
 9. *Persea schiedeana* Nees – avokado kriaušė
 10. *Spondias mombin* L. – meksikinė slyva
 11. *Prunus serotina* Ehr. – vėlyvoji slyva
 12. *Physalis aequata* Jacq. – meksikinis pomidoras
 13. *Lycopersicum cerasiforme* Dun. – pomidoras
 14. *Salvia chia* Fern – šalavijas
 15. *Theobroma cacao* L. – kakavamedis
 16. *Nicotiana rustica* L. – daržinis tabakas
- Etc. sp. pl. – Ir kitos kultūrinių augalų rūšys.

VIII. FOCUS AUSTRAMERICANUS O.P.C.

Pietų Amerikos kultūrinių augalų kilmės centras

1. *Solanum andigenum* Juz. et Buk. – andinė bulvė
2. *Solanum rybinii* Juz. et Buk. – kolumbinė bulvė
3. *Solanum phurea* Juz. et. Buk. – bolivinė bulvė

4. *Solanum muricatum* Ait. – moliūginė kriaušė
5. *Lycopersicum esculentum* Mill. – pomidoras
6. *Capsicum frutescens* L. var. *baccatum* L. – uoginis pipiras
7. *Erythroxylon coca* Lam. – kokamedis
8. *Gossypium barbadense* L. – egiptinis vilnamedis
9. *Cinchona calisaya* Wedd. – chininmedis
10. *Nicotiana tabacum* L. – paprastasis tabakas
11. *Solanum tuberosum* L. – paprastoji bulvė
12. *Bromus mango* Desv. – čilinė diršė
13. *Fragaria chiloensis* Duch. – čilinė žemuogė
14. *Manihot utilissima* Pohl. – manijokas
15. *Arachis hypogea* L. – žemės riešutas
16. *Phaseolus caracalla* L. – pupelė
17. *Guazuma grandiflora* G. Don – brazilinis kakavamedis
18. *Hevea brasiliensis* Müll. – brazilinis kaučiukmedis
19. *Ilex paraguayensis* A. St. Hil. – paragvajinis arbatkrūmis
20. *Ananas comosa* (L.) Merr – ananasas
- Etc. sp. pl. – Ir kitos kultūrinių augalų rūšys.

NIKOLAJ VAVILOV ÜBER DIE ABSTAMMUNG UND ENTWICKLUNG DER KULTURPFLANZEN

Zusammenfassung

1. Die Kulturpflanzen sind von den Naturpflanzen abstammt.
2. N. Vavilov hat fünf, später – acht Abstammungs-Zentren der Kulturpflanzen aussondern (unterscheiden): die Mittelpunkten in China, Indien, Mittelasien, Vorderasien, Mittelmeersküste, Äthiopien, Südmexico-Zentralamerika et Südamerika. (Schau den lateinische Text).

LITERATŪRA

1. Biblia sacra. Ramae-Tornaci-Parisiis, 1927.
2. Бу́жаuskas A. Atsparių bulvinei nematodei ir ūkiškai vertingų bulvių veislių selekcijos principai bei rezultatai: Disertacijos autoreferatas (rus.). Žodino. 1987.
3. Flintas R. Žemės istorija. Vilnius, 1985.
4. Galinis V. Aukštesniųjų augalų sistematika. Vilnius, 1984.
5. Kirpicznikov M. et Zabinkova N. Lexicon rossico-latinum in usum botanicorum. Leninopoli, 1977.
6. Lietuviškas botanikos žodynas. Kaunas, 1938.
7. Ranceelis V. Bendroji genetika. Vilnius, 1986.
8. Вавилов Н. Избранные труды. Ленинград, 1977. 1–2.

DR. MILDA VASINAUSKIENĖ, Vilnius

AUGALŲ BAKTERIOZIŲ TYRIMŲ LIETUVOJE APŽVALGA

Gana ilgai buvo manoma, kad pagrindiniai augalų ligų sukėlėjai yra grybai. XIX a. pabaigoje pradėta tirti patogeninės bakterijos, kaip sukeliančios augalų ligas. Mokslo apie bakterines ligas pagrindėjas yra amerikiečių fitopatologas Ervinas Smitas (1854–1927). Jis apibendrino atskirus mokslinius tyrimus ir nustatė bakterinę augalų ligų prigimtį. Nuo tada bakteriologija įgavo svarbią ir savarankišką kryptį fitopatologijoje.

Pirmieji bakterinių augalų ligų sukėlėjai Lietuvoje minimi L.Ivinskio kalendoriuje (Ivinskis, 1849).

1912 m. Baisogalos bandymų stoties ataskaitoje Z.Petrušinskis nurodo esant *Xanthomonas campestris* bakterijų ant kopūstinių šeimos augalų (*Brassica rapa* L., *B.oleracea* L.) (Pietruszczyński, 1913).

Vėliau, 1926 ir 1927 m., Dotnuvos akademijoje užregistruotos bakterinės daržovių ligos, kurias sukelia *Pectobacterium phytophthorum*, *Erwinia tracheiphila*, *Xanthomonas phaseoli* bakterijos, taip pat nustatytos kopūstų ir pomidorų vaisių bakterinės ligos (Nacevičius, 1926, 1928).

Prof. V.Vilkaitis 1930 m. nurodė *Pectobacterium phytophthorum* išplitimą kai kuriose Lietuvos vietovėse ant bulvių (Vilkaitis, 1928; Vilkaitis, Mastauskis, 1930), ant runkelių – *Agrobacterium tumefaciens*, ant pomidorų – *Corynebacterium michiganense* (Vilkaitis, 1933). Bakterinio vėžio (*A.tumefaciens*) požymių ant vaismedžių pastebėta 1933 m. Biržų valsčiuje (Vilkaitis, 1934). 1932 m. Vytauto Didžiojo universiteto Botanikos sode A.Minkevičius užregistravo *E. amylovora* požymius ant kriaušės, o 1936 m. paskelbė straipsnį apie bakteriozę (Minkevičius, 1935, 1936).

Reikia pasakyti, kad iki 1940 m. bakterinių ligų tyrimai buvo atsitiktiniai. Bakteriozės buvo nustatomos pagal išorinius ligos simptomus, nesigilinant į sukėlėjo biologiją.

Vilniaus universiteto prof. A.Minkevičiaus ir Žemės ūkio akademijos doc. K.Brundzos buvo išleisti vadovėliai, kur ne tik aprašomi bakterinių

ligų simptomai, bet pateikiama ir duomenų apie jų išplitimą. K.Brundza nurodo, kad iki 1950 m. kiekviename bulvių pasėlyje dėl *P.phytophthorum* buvo patirta 10% nuostolių (Minkevičius, 1948; Brundza, 1950).

Nuo 1954 m. Lietuvos MA Žemdirbystės ir dirvožemio institute, o vėliau ir kitose Lietuvos mokslo įstaigose pradėti nuoseklūs augalų bakterinių ligų ir jų sukėlėjų biologijos tyrimai.

1954–1956 m. I.Binilauskaitė–Puipienė tyrė bulvių „juodąją kojėlę“. Ji nustatė šios ligos išplitimą, nurodė priešsėlio ir sodinimo būdų įtaką bulvių bakteriozėms (Бинилаускайте, 1958).

Vėlesniuose savo darbuose I.Binilauskaitė–Puipienė pateikė tyrimų duomenis apie šios ligos sukėlėjo biologines savybes, apie veislių atsparumą, kovos būdus; 1964 m. šia tema apgynė daktaro disertaciją (Пуйпене, 1964).

1956–1958 m. M.Strukčinskas tyrė pupelių bakteriozes. Jo tyrimų duomenimis, vidurio Lietuvoje pupelėms ypač pavojinga *Pseudomonas phaseolicola*. Buvo tirtas ir kai kurių trąšų poveikis bakteriozėms (Strukčinskas, 1960, 1965).

Nuo 1959 m. iki šiol pagrindiniai bakteriozių tyrimai yra atliekami Botanikos institute. 1961–1964 m. šio instituto aspirantė E.Baltrušaitienė daug plačiau ištyrė pupelių bakteriozes. Ji nustatė jų išplitimą, žalingumą, sukėlėjų rūšis įvairiuose Lietuvos rajonuose. Jos tyrimų rezultatai parodė, kad Lietuvoje pupelių bakteriozės išplitusios jų auginimo vietose, ypač vidurinėje ir pietinėje Lietuvos dalyje. Kasmet pažeidžiama (dažniausiai *P. phaseolicola*, rečiau *X. phaseoli*) nuo 23,6 iki 48,7% pupelių pasėlių. Kartu buvo patikrintas sėklų užterštumas, nustatyta sukėlėjo specializacija, išbandyti chemikalai ir nurodomos priemonės, kaip išvengti ligos (Балтрушайтене, 1965).

Nuo 1962 m. I.Puipienė tyrė daržovių bakteriozes (Binilauskaitė, 1962; Puipienė, 1963, 1964), nustatė liucernos šaknis parazituojančias bakterijas (Пуйпене, 1971), taip pat bakterijas antagonistės prieš daržovių daigų sukėlėjus (Puipienė, 1970).

Iki 1972 m. buvo ištirtos 10-ties augalų bakterinės ligos, jų sukėlėjų biologija ir 9 bakterijų rūšys užregistruotos be specialių biologinių savybių tyrimų (Пуйпене, Струкчинскас, 1973).

Toliau augalų bakterinių ligų tyrimai nukreipiami į atskirų augalų grupių bakteriozių tyrimus.

Buvo tiriamos ankštinių javų (žirnių, lubinų ir pašarinių pupų) bakteriozės ir jų sukėlėjų biologija. Stebėjimų ir tyrimų rezultatai parodė, kad žirnių, pupų, lubinų bakteriozės Lietuvoje dažniausiai aptinkamos nekrozių ir puvinų pavidalu. Jų išplitimas labai priklauso nuo meteorologinių sąlygų. Šių kultūrų bakteriozėms plisti Lietuvoje yra palankios sąlygos. Bakteriozes ypač skatina aukštesnė nei vidutinė temperatūra ir drėgmė, taip pat temperatūros svyravimas. Įvairiais metais bakteriozių išplitimas žaliųjų žirnelių pasėliuose siekė 30%, pašarinių pupų pasėliuose – 40%. Drėgnas

Lietuvos klimatas palankus ir bakteriniams puviniams plisti. Nors pažeidimo procentas ir nėra labai didelis (0,1 – 5%), puvinių atsiranda kiekvienais metais ir visiškai supūdo augalą dar daigų stadijoje. Tyrimų metu buvo nustatytos penkios sukėlėjų rūšys. Keturios iš jų priskirtos *Pseudomonas*, viena – *Erwinia* gentims. Norint nustatyti sukėlėjų rūšis, buvo tiriamos biologinės sukėlėjų savybės. Greitai ir tiksliai rūšims įvertinti buvo naudojami serologiniai metodai.

Kartu buvo nustatyti grybinių ir bakterinių mikroorganizmų tarpusavio santykiai, tirtos antagonistinės *Pseudomonas* genties bakterijų savybės, nustatyta, kad bakterijos yra veiklesnės už grybinių ligų sukėlėją mišraus pažeidimo atveju (Васинаускаене, 1990).

Išsamiai tyrinėtos uždaro grunto gėlių bakterinės ligos. Aprašyti 10 gėlių rūšių bakterijų sukeltų ligų simptomai. Iš sergančių augalų išskirtos dviejų genčių – *Pseudomonas* ir *Erwinia* – bakterijos. Nustatyti išskirtų bakterijų kamienų kultūriniai, fiziologiniai ir biocheminiai savitumai (Snieškienė, 1993).

Pirmą kartą Lietuvoje identifikuotos ir aprašytos keturių rūšių gėlių ligos: frezijų gumbasvogūnių puvinys, peperomijų lapų dėmėtligė, alstromerijų bakteriozė ir stapelijų stiebo puvinys. Šiltnamio sąlygomis buvo patikrintas 21 gvazdikų veislės atsparumas išskirtiems patogeniniams bakterijų kamienams. Išbandytas kai kurių cheminių preparatų ir augalų sulčių poveikis bakteriozių sukėlėjams (Snieškienė, 1993).

Svarbesnės bakterinės gėlių ligos, jų sukėlėjai, plitimo būdai, daroma žala aprašyta I. Puipienės knygelėje „Bakterinės gėlių ligos“; ji kol kas yra vienintelis toks leidinys lietuvių kalba (Puipienė, 1987).

Šiuo metu toliau stebimas augalų bakteriozių išplitimas Lietuvoje, tikrinamas vidinis ir išorinis sėklų užterštumas bakterijomis, bandomas chemikalų poveikis patogeniniams jų kamienams.

Tiriant bakterines ligas, iškyla daug įvairių problemų. Ypač sunku surasti ir rekomenduoti tinkamas kovos priemonės. Cheminių preparatų vartojimas nėra toks sėkmingas kaip prieš grybines ligas. Šiuo metu kovai su bakteriozėmis svarbiausios yra profilaktinės priemonės, o cheminiai ir biologiniai metodai yra tik pagalbiniai. Ribotą jų efektyvumą nulemia tiek pačių cheminių ir biologinių agentų savybės, tiek bakterinių ligų ypatumai.

Tiriant augalų ligas, neužtenka nustatyti tik išorinius ligos simptomus. Svarbu išskirti ir diagnozuoti sukėlėją. Nuo to priklausys, kokios apsaugos priemonės bus vartojamos. Dažnai nuo grybinių ligų rekomenduojami pesticidai nelabai padeda bakteriozių pažeistiems augalams. Bakteriozių sukėlėjų rūšiai diagnozuoti yra atliekama 50 ir daugiau testų, o tai reikalauja daug laiko ir darbo.

Iš pateiktų duomenų apie Lietuvoje atliekamus bakterinių ligų tyrimus aišku, kad šiems darbams skiriama nepakankamai dėmesio. Trūksta kvalifikuotų specialistų, parengtos tik keturios šios srities daktaro disertacijos. Šiuo metu augalų bakteriozes tenka tirti tik dviem specialistams.

Tuo tarpu bakterinių ligų tyrimų aktualumas vis didėja. Vis labiau pasireiškia gėlių, įvairių daržovių bakterinės ligos. Dažnai joms plisti didelę reikšmę turi be reikiamos kontrolės įvežamos sėklos. Pavyzdžiui, pastaraisiais metais Lietuvoje išplito tokia pavojinga liga, kaip pomidorų stiebo šerdies nekrozė. 1991 m. Pagirių šiltnamių kombinate dėl šios ligos buvo prarasta 50% pomidorų derliaus. Manome, kad liga išplito su sėklomis, atsivežtomis iš Olandijos. Nesiimant reikiamų priemonių, liga gali padaryti didelių nuostolių ne tik šiltnamių, bet ir lauko daržininkystei. Nepakankamai tiriamas ir augalų veislių atsparumas ligoms.

Nepatenkinama bakteriozių tyrimų padėtis yra ne tik Lietuvoje, bet ir kitose Baltijos šalyse (Latvijoje, Estijoje).

REVIEW OF THE INVESTIGATIONS ON PLANT BACTERIOSIS IN LITHUANIA

Summary

The first reports on plant bacterial diseases in Lithuania have been registered in the beginning of the 20th century. The diseases were described only according to their external symptoms by individual scientists working at various institutions.

Since 1954 the researchers of the Institute of Agriculture and Soil and some other institutions have started systematic investigations on bacterial diseases and biological properties of their agents. Since 1959 the investigations have been carried out thoroughly at the Institute of Botany.

Lately the investigations have been directed to bacterial diseases of separate plant groups such as leguminous plants, greenhouse flowers and vegetables.

LITERATŪRA

1. Binilauskaitė I. Daržovių bakteriniai puviniai // Mūsų sodai. 1962. Nr. 9. P. 21.
2. Brundza K. Kultūrinių augalų ligos. Kaunas, 1950.
3. Ivinskis L. Kalendorius arba metu skajtlis ukiszkas, 1849 m. Vilnius, 1849. P. 29.
4. Minkevičius A. Svarbesniosios augalų augalų ligos V.D.U. Botanikos sode, 1932–1934 m. // Vytauto Didžiojo universiteto Botanikos sodo raštai. Kaunas, 1935. T. 3. P. 59–68.
5. Minkevičius A. Augalų bakteriozai // Gamta. 1936. T. 2. P. 94–100.
6. Minkevičius A. Fitopatologijos pagrindai. Kaunas, 1948. P. 321–347.
7. Nacevičius S. Žemės ūkio akademijos mokomasis daržas 1925 metais // Žemės ūkio akademijos metraštis, 1924–1926 m. Kaunas, 1926. P. 204–214.
8. Nacevičius S. Žemės ūkio mokomasis daržas 1926–1927 metais // Žemės ūkio akademijos metraštis, 1927 m. Kaunas, 1928. P. 106–158.
9. Pietruszczyński Z. Wyniki prac i doświadczeń stacji doświadczalnej w Bejsogale w roku 1912. Warszawa, 1913. P. 48.
10. Puipienė I. Žiedinių kopūstų bakteriozė // Mūsų sodai. 1963. Nr. 7. P. 7.
11. Puipienė I. Pomidorų viršūninis puvinys // Mūsų sodai. 1964. Nr. 7. P. 7.
12. Puipienė I. Agurkų bakteriozė // Mūsų sodai. 1969. Nr. 4. P. 19.
13. Puipienė I. Biologinės kovos perspektyva prieš daržovių daigų ligas // Naujovės augalų apsaugoje. Vilnius, 1970. P. 11–14.
14. Snieškienė V. Uždaro grunto gėlių bakterinės ligos ir jų sukėlėjų biologinės savybės: Gamtos mokslų daktaro disertacijos referatas. Vilnius, 1993. 20 p.

15. Strukčinskas M. Pupelių bakteriozės ir kovos būdai su jomis // Lietuvos žemdirbystės MTI darbai. Sodininkystė ir daržininkystė. Vilnius, 1960. T. 5. P. 383–391.
16. Strukčinskas M. Pupelių bakteriozės // Mūsų sodai. 1963. Nr. 5. P. 11.
17. Vilkaitis V. Fitopatologijos skyriaus darbai // Lietuvos žemės ūkio tyrimo įstaigų 1927 m. darbų apyskaita. Kaunas, 1928. P. 12.
18. Vilkaitis V. Cukrinių runkelių ligos. Bulvių ir pomidorų ligos // Augalų apsaugos stotis. 1927–1932 m. darbų apyskaita. Kaunas, 1933. P. 45–46.
19. Vilkaitis V. Mūsų naudingų augalų ligos // Augalų apsaugos stoties 1933 metų darbų apyskaita. Kaunas, 1934. P. 30.
20. Vilkaitis V., Mastauskis S. Augalų apsauga // Žemės ūkio vadovas. Kaunas, 1930. T. 1. P. 377–474.
21. Балтрушайтене Е. Бактериозы фасоли в Литве, некоторые особенности биологии их возбудителей и меры борьбы с ними: Автореф. канд. дис. Вильнюс, 1965. С. 20.
22. Бинилаускайте И.К. Распространяемость „черной ножки“ картофеля и возможность перезимовки ее возбудителя в почве // XI планово-методическое совещание по защите растений в Северо-Западной зоне СССР. Рига, 1958. С. 99.
23. Васинаускаене М. П. Биологические свойства возбудителей бактериальных болезней бобовых культур (*Pisum sativum* L., *Lupinus luteus* L., *Vicia faba* L.) и способы ограничения их вредоносности в условиях Литвы: Автореф. дис. канд. биол. наук. Вильнюс, 1990. С. 20.
24. Пуйпенене И.К. „Черная ножка“ картофеля в Литве, основные черты биологии ее возбудителя и меры борьбы с ней: Автореф. дис. канд. биол. наук. Вильнюс, 1964.
25. Пуйпенене И.К. Видовой состав возбудителей бактериозов корней люцерны посевной в Литве // Труды Академии наук Литовской ССР. Серия В. Вильнюс, 1971. Т. 2. № 52. С. 75–81.
26. Пуйпенене И.К., Струкчинскас М.Т. Исследования бактериальных болезней растений в Литве до 1972 г. // Труды Академии наук Литовской ССР. Серия В. Вильнюс, 1973. Т. 2. № 62. С. 79–89.
27. Струкчинскас М.Т. Некоторые меры борьбы с бактериозами фасоли в условиях Литовской ССР // Краткие итоги научных исследований по защите растений в Северо-Западной зоне СССР в 1959 году. Рига, 1959. С. 174–175.

DR. VILJA SNIEŠKIENĖ, Kaunas

ALSTROMERIJŲ BAKTERIOZĖ – NAUJA GĖLIŲ LIGA LIETUVOJE

Bakterijos *Pseudomonas gladioli* pv. *alliicola* (Burkholder) Young, Dye, Wilkie dažniausiai parazituoja vienaskilčius: kardelius, svogūnus, vilkdalgius (Билай и др., 1989), tulpes, narcizus (Stapp, 1956), frezijas, montbretes, krokus (Ileana, Afrodita, 1978).

P. gladioli pv. *alliicola* bakterijas išskyrėme iš alstromerijų (*Alstromeria* L.) dėmėtų lapų ir pūvančių ūglių. Ligos simptomai tokie: iš šakniagumbio išaugusių kai kurių ūglių būna pažeista apatinė dalis. Pirmiausiai atsiranda ruda ištįsusi dėmė. Po kiek laiko toji dėmė apima visą šaknies kaklelį. Visas augalas prastai vystosi, silpnai auga, viršūnė geltonuoja. Lapai su ištįsusiomis palei gyslas tamsiai rudomis dėmėmis. Dėmių vidurys vėliau pašviesėja. Pažeidimų būna tiek viršūniniuose lapuose, tiek vidurinėje stiebo dalyje. Augalai vysta. Dirbtinai užkrėsti stiebai supleišėja, suskyla. Ant lapų dėmės iš pradžių būna tamsiai žalios, riebalinės, vėliau paruduoja.

Lietuvoje šios bakterijos buvo išskirtos iš kardelių, krukų, montbrečių (Puipienė, 1973); tulpių (Балтрушайтене, 1979, 1983), svogūnų (Балтрушайтене, Пуйпенс, 1980). Tiesa, iki 1984 m. (Bergey's Man., 1984) šios rūšies bakterijos dažniausiai būdavo aprašomos kaip dvi atskiros rūšys: *P. marginata* ir *P. alliicola*. Dabar šie ir kiti pavadinimai vartojami kaip sinonimai.

P. gladioli pv. *alliicola* savybės. Ląstelės dydis 1,0–1,2 x 2,0 mkm. Literatūroje nurodomi ir tokie ląstelių dydžiai: 0,7–1,4 x 1,5–2,8 (Elliott, 1951; Kleinhempel et al., 1989), 0,8 x 2,0 (Билай и др., 1988). Kolonijos ant BA nešvariai balkšvos spalvos, blizgančios, kupolo formos, apvalios, lygiais kraštais. MPB drumsčia nevienodai, iš pradžių viršutinė dalis skaidri, o apatinė drumsta, bet palaikius ilgiau susidrumščia vienodai. Pirmomis dienomis buljoną nudažo žalsva (nefluorescuojančia) spalva, kuri vėliau (po 5 parų) išnyksta ir buljonas įgauna rusvą spalvą. Ant mėgintuvėlio kraštų sudaro žiedą, o ant dugno iškrinta nuosėdos. C.Elliott (1951) ir H.Klein-

hempel'is et al. (1989) rašo, kad MPB ruda spalva pirmiausiai nusispalvina viršutinis buljono sluoksnius, o vėliau ši spalva nueina iki dugno.

Bakterijų savybės pateiktos lentelėje; palyginama ir su literatūriniais duomenimis. Aerobai. Nitratus redukuoja. Skaido želatiną. Neiškiria nei indolo, nei sieros vandenilio, nei amoniako. Krakmolo nehidrolizuoja. Išskiria šiuos fermentus: oksidazę, lecitinazę, katalazę ir pektinazę. Visos šios savybės sutampa su literatūroje aprašytomis. Apie fermento lecitinazės išskyrimą A.Babič ir V.Muras (Бабич, Мурас, 1980) rašo taip: fitopatogeninės *Pseudomonas* genties bakterijos nesugeba hidrolizuoti lecitino iš kiaušinio trynio, bet *P. alliicola* (sin. *P. gladioli* pv. *alliicola*) – išimtis.

Bulvės ir svogūno maceracija pilnutinė. Morką pūdo silpniau. Maceruodamos svogūną, bakterijos išskiria rudą difunduojantį pigmentą. Ypač jautrumo reakcija ant tabako teigiama.

Su tirtais angliavandeniais bakterijos labai aktyvios. Tą teigia ir kiti autoriai (Elliott, 1951; Kleinhempel et al., 1989). Mūsų tirtos bakterijos neišskyrė rūgšties iš laktozės, priešingai, negu nurodo šie autoriai, bet tokią savybę aprašo V.Bilaj ir kt. (Билай и др., 1989). O glicerino asimiliaciją (Мурас и др., 1980) galima esą vartoti kaip papildomą testą šios rūšies bakterijoms atpažinti, nes kitos *Pseudomonas* genties bakterijos (tik fitopatogeninės, tiek saprotrofinės) šia savybe nepasižymi.

Palyginę literatūrinius duomenis apie alstromerijų bakterijų morfologiją, fiziologines ir biochemines savybes (ypatingo jautrumo reakcija ant tabako, fermentų oksidazės, katalazės, pektinazės išskyrimas, aerobai, labai aktyvios su cukrais), taip pat turėdami galvoje augalų ligų simptomus, manome, kad šias bakterijas galima priskirti *P. gladioli* rūšiai. O tokios mūsų tirtų bakterijų savybės, kaip rudo pigmento išskyrimas MPB ir maceruojant svogūno gabalėlius, fermento lecitinazės ir glicerino teigiami testai leidžia jas priskirti *P. gladioli* patogeniniam varietetui *alliicola*.

Šių bakterijų sukeliamos tulpių ir kardelių ligos Lietuvoje plačiai paplitusios ir būna metų, kai jos pridaro daug žalos, ypač pražydinimui auginamoms tulpėms ar sandėliuojamiems svogūnams ir gumbasvogūnams. Alstromerijų bakteriozė iki šiol pas mus nebuvo pastebėta, o mes radome tik vieno ūkio šiltnamyje (Vilniaus Panerių šiltnamių kombinate), tačiau žinant, kad *P. gladioli* pv. *alliicola* turi plačiai auginamus augalus šeimininkus, ši liga ir alstromerijų augintojams gali pridaryti nuostolių.

Pseudomonas gladioli pv. *alliicola* savybės

Testas	Kamienai iš alstromerijų	Elliott, 1951	Билай и др., 1988	Kleinhempel et al., 1989
1	2	3	4	5
Judrumas	+	+	+	+

1	2	3	4	5
Dažymas Gramo būdu	–	–	–	–
Anaerobinis augimas	–	–		–
Ne fluorescuojantis žalias pigmentas	+		+	
Nitratų redukcija	+	+		+
Želatinos skaidymas	+	+	+	+
Indolas	–	–	–	–
Sieros vandenilis	–	–	–	–
Krakmolo hidrolizė	–	–	–	–
Difunduojantis rudas pigmentas	+	+	+	+
Bulvės maceracija	+			
Morkos maceracija	+			
Svogūno maceracija	+			
Katalazė	+			
Amoniakas	–			
Lecitinazė	+		+	
Ypatingo jautrumo reakcija	+			
Gliukozė	+	+/-	+	+/-
Sacharozė	+	+/-		
Arabinozė	+	+/-		
Galaktozė	+	+/-		
Maltozė	+	+/-	–	+/-
Manitas	+	+/-		+/-
Glicerinas	+	+/-		+/-
Laktozė	–	+/-	–	

Paaikškinimai: „+“ – 90% ir daugiau kamienų reakcija teigiama

„–“ – 90% ir daugiau kamienų reakcija neigiama

BACTERIOSIS OF ALSTROMERIUMS IS A NEW FLOWER DISEASE IN LITHUANIA

Summary

There was found a new flower disease in Lithuania: bacteriosis of alstromeriums. The agent of the disease: the phytopathogenic bacteria *Pseudomonas gladioli* pv. *alliicola* (Burkholder) Young, Dye, Wilkie.

The symptoms of the disease: brown stretched spots on the leaves and stems. The whole plant hardly grows, turns yellow, fades. The main properties of the bacteria: strict aerobs, positive reaction of especial sensitiveness on tobacco, ferment oxidation, catalasis, pectinasis and lictinasis secretion, big activity with sugars and secretion of brown pigment.

Up to now the bacteria *P. gladioli* pv. *alliicola* in Lithuania were separated from the gladioli, crocuses, tulips and bulbs. The bacteriosis of alstromeriums was found and described for the first time.

LITERATŪRA

1. Bergey's. Manual of Determinative Bacteriology. Baltimore-London, 1984-1986. Vol. 1-2.
2. Elliott C. Manual of Bacterial Plant Pathogens. USA. Waltham Mass, 1951. 186 p.
3. Ileana E., Afrodita P. Eficaci tutea unor produse fimoformaceutice pentin combaterea bacterici *Pseudomonas marginata* (Mc Cull) Stapp. Ca soina de gladiola oscar // An. Univ. Craiova. Biol., agron., horticult. 1978. N. 9. P. 209-214.
4. Kleinhempel H., Nauman K., Spaar D. Bakterielle Erkrankungen der Kulturpflanzen. Jena, 1989. 573 S.
5. Puipienė I. Svogūninių gėlių bakteriozės // Respublikinis pasitarimas svogūninių ir gumbasvogūninių gėlių auginimo klausimais. Vilnius, 1973. P. 21-27.
6. Stapp C. Bakterielle Krankheiten. Bakteriosen einschließlich Streptomycosen // Sorauer P. (Hrg.) Handbuch der Pflanzenkrankheiten. Berlin-Hamburg, 1956. S. 2-6.
7. Бабич А.К., Мурас В.А. Изучение лецитиназной активности у фитопатогенных бактерий рода *Pseudomonas* // Тез. докладов на IV Всесоюзном совещании. Москва, 1980. С. 13-14.
8. Балтрушайтене Э. О бактериальных заболеваниях тюльпанов в Литовской ССР // Пути дальнейшего совершенствования защиты растений в Белорусии и республиках Прибалтики: Тез. докл. Минск, 1979. С. 106-107.
9. Балтрушайтене Э. Поражение лукович тюльпанов фитопатогенными бактериями // Защита растений в теплицах. Вильнюс, 1983. С. 16.
10. Балтрушайтене Э., Пуйпене И. Бактериозы тепличных культур в Литовской ССР // Состояние и перспективы развития научных исследований по предотвращению резистентности у вредителей и возбудителей к пестицидам и разработка эффективных мер борьбы с бактериальными болезнями растений: Тез. докл. Москва, 1980. С. 88-89.
11. Билай В.И., Гвоздык Р.И., Скрипаль И.Г. и др. Микроорганизмы-возбудители болезней растений. Киев, 1988. 549 С.
12. Мурас В.А., Бабич А.К., Житкевич Н.В. Утилизация органических кислот и спиртов фитопатогенными бактериями рода *Pseudomonas* // Тез. докл. на IV Всесоюзном совещании. Москва, 1980. С. 19.

DR. DALIA RADAITIENĖ, Vilnius

LIETUVOJE AUGINAMŲ RETESNIŲ VAISKRŪMIŲ ŽALINGIAUSI MIKROMICETAI

Pastaraisiais dešimtmečiais, ypač išsiplėtus kolektyvinei sodininkystei, soduose pradėta auginti vis daugiau augalų, atgabentų iš kitų kraštų, taip pat perkeltų iš laukinės floros. Visi šie patygtinti nauji augalai buvo mažai tiriami įvairiais požiūriais. Bene mažiausiai buvo tirtos jų ligos. Šiame straipsnyje ir pateikiami grybinių ligų tyrimų, mūsų atliktų 1983–1990 m., duomenys tokių augalų: margalapių aktinidijų, raukšlėtalapių erškėčių, japoninių svarainių, varpinių medlievų, dygliuotųjų šaltalankių, bruknių, sodinių šilauogių ir stambiauogių spanguolių. Kartu su grybinių ligų sukėlėjų aprašymu pateikiamas ir kai kurių augalų veislių atsparumas grybinėms ligoms bei apsaugos priemonės.

Margalapė aktinidija (*Actinidia kolomikta* (Maxim.) Maxim. Iš pasaulyje žinomų 36 šios šeimos augalų Lietuvoje dera trys rūšys: margalapė aktinidija (*A. kolomikta*), smailialapė aktinidija (*A. arguta* (Siebold et Zucc) Planch. ex Miq.) ir karčioji aktinidija (*A. polygama* (Siebold et Zucc) Miq.). Labiausiai iš jų paplitusi margalapė aktinidija (Česonis, 1990). Praėjusio šimtmečio pabaigoje aktinidija jau minima kaip auganti Lietuvoje (Мичурин, 1948). Lietuvoje margalapės aktinidijos (toliau–aktinidijos) plačiau pradėtos auginti prieš 40 metų įžymaus sodininko V.Paukštės. Šiuo metu aktinidijos auginamos tik individualiuose soduose, todėl jų ne tiek jau daug. Ateityje šis vitaminingas (uogose rasta vitamino C nuo 760 iki 1500 mg%) ir dekoratyvus vaiskrūmis tikriausiai bus auginamas daug plačiau.

Tolimųjų Rytų pietuose, kur yra ir laukinių aktinidijų, A.Ablakatoва (Аблактова, 1965) nurodo 31 joms kenkiančių parazitinių grybų rūšį, iš jų 16 ant margalapės aktinidijos.

Iki mūsų tyrimų Lietuvoje apie aktinidijas parazituojančius grybus nebuvo žinoma, bet tai nereiškia, kad šie augalai neserga. Tiriant jų ligas buvo nustatyta 22 parazitinių grybų rūšys ir varietetai. Pažeisti vabzdžių arba per-

nokę vaisiai neatsparūs šiems mikromicetams: *Mucor* sp., *Aspergillus* sp., *Botrytis cinerea*, *Cladosporium herbarum*, *Fusarium oxysporum* var. *orthoceras*, *Geotrichum candidum*, *Gliocladium varians*, *Mycelia sterilia*, *Penicillium glaucum*, *Spilocea pomi*. Auginant aktinidijas iš sėklų, vieno kito augalo šaknis pažeidžia *B. cinerea*, *Fusarium oxysporum*, *F. solani* var. *coeruleum*, *Penicillium expansum*, *Rhizoctonia solani*, *Rh. violacea*. Iš mūsų nustatytų marginalės aktinidijas parazituojančių grybinių ligų sukėlėjų žalingiausias yra vaisius pažeidžiantis *Botrytis cinerea*; jis dažniausiai veisiasi ant prinokusių uogų. Pažeistus vaisius reikėtų surinkti ir užkasti. Ligos plitimą turėtų sumažinti rudeninis augalų purškimas 4% geležies sulfatu.

Raukšlėtalapis erškėtis (*Rosa rugosa* Thunb.). Tai vienas vitaminingiausių augalų Lietuvoje: vaisių minkštyme yra ypač daug askorbino rūgšties (vit. C) – 422,7–1252, 0 mg %, nemaža ir vitaminų P, B₁, B₂, PP, karotino, todėl vaisiai vartojami maistui. Erškėčiai labai tinka ir įvairiems želdiniams: dekoratyviniams, apsauginiams, rekultyvuojamiems plotams apželdinti (Budriūnienė, 1989; Butkienė, 1990).

Nuo 1962 m. vitamininiai augalai auginami gamybinėse plantacijose ir sodų bendrijose. Sukurtos kelios raukšlėtalapių erškėčių veislės: 'Jubileinyj', 'Krupnoplodnyj VNIV', 'Vitaminnyj'; jų vaisiai stambūs, daug vitaminų. Sukurtos ir dekoratyvinės veislės: 'Alba', 'Guno', 'Holandica' ir kt. (Butkienė, 1990). Vieni didžiausių erškėčių plotų yra buvę Daukšiagirės ūkyje (Prienų raj.) – 18 ha ir Kaišiadorių vaismedžių medelyne – 16 ha.

Erškėčių ligų tyrimo metu (1987–1990 m.) nustatyta, kad nenuskintus vaisius pažeidžia šie mikromicetai: *Alternaria alternata*, *Botrytis cinerea*, *Cladosporium herbarum*, *Fumago vagans*, *Fusarium sambucinum*, *F. semitectum*, *Gloeosporium album*, *Penicillium* sp., *Pestalotia malorum*, *Sphaeropsis malorum*, *Stemphyllium sarciniforme*, *Trichothecium roseum*. Erškėčių lapai dažnai nukenčia nuo erškėtinio valkčiagybio (*Sphaerotheca pannosa*) – miltligės sukėlėjo; jis vidutiniškai apima iki 3 % lapų paviršiaus. Augalų vegetacijos pradžioje pastebima kita, daug žalingesnė liga – verticiliozė, kurią sukelia *Verticillium albo-atrum*.

Verticillium albo-atrum (Reinke et Berthier) pažeidžia įvairius augalus. Pažeisti augalai arba jų dalys gelsta, vysta, džiušta, nukrinta lapai. Tai atsitinka dėl to, kad grybas pažeidžia vandens indus. Esant palankioms grybui veistis sąlygoms, pažeistų audinių paviršiuje susidaro baltos apnašos – grybiena. Tai konidijakočiai su konidijomis. Pagal B.Šaltenį (Шальтенис, 1972) konidijakočiai yra tiesūs, mentūriškai šakoti, su 3–4 šakutėmis, iki išsišakojimo esti 14,7–25,2 x 1–2 μm. Konidijos smulkios, bespalvės, pailgos elipsiškos arba net cilindriškos, 2,1–8,4 x 1–3,2 μm. Z. Butkienės (Буткене, 1971) duomenimis, 1968 m. Kaišiadorių medelyne 5,7 % erškėčių buvo pažeista *Verticillium albo-atrum*, o po dvejų metų jau buvo sunaikinta 17,0%. 1970 m. kitose erškėčių plantacijose žuvo nuo 2,6 iki 16,3

% augalų. Mūsų tyrimų duomenimis, 1985 m. Daukšiagirės ūkyje rasta 20 %, o Luksnėnų – 15 % verticiliozės pažeistų erškėčių.

Apsaugos priemonės nuo grybinių ligų siūlomos tokios: nepalikti ant krūmų nenuimto derliaus, nes pavasarį jis galėtų būti grybinių ligų infekcijos šaltinis ir galėtų apkrėsti kitus augalus; verticiliozės pažeistus ir išdžiūvusius krūmus reikia išrauti ir sunaikinti; pasibaigus vegetacijai, erškėčius nupurkšti 4 % geležies sulfatu arba 3 % Bordo skysčiu. Toje pačioje vietoje auginti erškėčius galima tik dezinfekavus žemę formalinu (1:50) 10 l/m² (Butkienė ir kt., 1980).

Japoninis svarainis (*Chaenomeles japonica* (Thunb.) Lindl. ex Spach). Šie augalai ilgai buvo laikomi tik dekoratyviniais. Per paskutiniųjų kelių dešimtmečių laikotarpį svarainiais susidomėta kaip vaisiniais augalais. Dabar neretai galima matyti juos augant soduose. Svarainių auginimo galimybes mūsų šalies sąlygomis ištyrė G. Ratomskytė (Ратомските, 1982).

1981–1989 m. svarainių ligų tyrimų rezultatai rodo, kad jaunų augalų (pirmų–trečių derėjimo metų) ligos, ypač vaisių puviniai, buvo mažai paplitusios. Vėliau kasmet puvinių vis daugiau pastebima. Nustatyta, kad svarainių vaisių puvinius sukelia įvairūs mikromicetai: *Acremonium strictum*, *Alternaria alternata*, *Aspergillus niger*, *Asteroma vaccinii*, *Botrytis cinerea*, *Cladosporium herbarum*, *Fumago vagans*, *Fusarium avenaceum*, *F. graminearum*, *F. heterosporum*, *F. oxysporum*, *F. sambucinum*, *Gloeosporium cingulatum*, *Monilia fructigena*, *Penicillium expansum*, *Phoma pomi*, *Phomopsis mali*, *Rhizopus nigricans*, *Trichothecium roseum*. 1987 m. buvo tirtos iš sėklų šiltnamyje išaugintos svarainių šaknys. Nustatyta, kad jas pažeidžia tokie mikromicetai: *Alternaria radicina*, *B. cinerea*, *Chaetomium globosum*, *F. avenaceum* var. *herbarum*, *F. heterosporum*, *F. oxysporum* var. *orthoceras*, *Mucor* sp., *Mycelia sterilia*, *Papularia sphaerosperma*, *Penicillium* sp., *Pestalotia breviseta*, *Pythium debaryanum*, *Rhizopus nigricans*.

Parazitinių grybų rūšys: *B. cinerea*, *F. avenaceum*, *F. oxysporum* var. *orthoceras*, *F. semitectum*, *Gliocladium radiclecola*, *Mucor* sp., *Pestalotia malorum*, *Verticillium lateritium*, *Mycelia sterilia*, *Penicillium* sp. buvo atskirtos nuo svarainių sėklų. Mikroskopu ištyrus išvykų metu surinktus svarainių šakučių pavyzdžius, nustatyti šie grybinių ligų sukėlėjai: *A. alternata*, *Aureobasidium pullulans*, *Cladosporium herbarum*, *Echinobotrium atrum*, *Fumago vagans*, *F. avenaceum* var. *herbarum*, *F. oxysporum* var. *orthoceras*, *F. sambucinum*, *F. solani* var. *argillaceum*, *Mucor* sp., *Penicillium* sp.

Pastaruoju metu senesnėse svarainių plantacijose svarbiausios ligos yra žiedų fuzariozė (sukėlėjas *Fusarium graminearum*) ir vaisių puvinys (sukėlėjas *Botrytis cinerea*).

Botrytis cinerea – pilkasis kekeras. Ypač vešliai auga ant sultingų augalų dalių – vaisių. Pažeistų vaisių paviršius apsitraukia puriu, pilkšvu konidijakočių pūku. Konidijakočiai viršūnėse esti šakoti. Konidijos pilkšvos, kiaušiniškos, 7–12,6 x 5,6–8,4 μm.

Fusarium graminearum pažeisti audiniai aptraukti balzganomis, neryškiai rausvomis apnašomis. Konidijos verpstiškos, lenktos, panašios į pjautuvą, su 3–6, rečiau 1–2 pertvarėlėmis, 33,6–61,6 x 3,2–5,2 μm .

Pažeistus vaisius patartina surinkti ir užkasti. Po to, rudenį, lapams nukritus, ir pavasarį, tuojau po žydėjimo, reikėtų augalus nupurkšti 1% Bordo skysčiu.

Varpinė medlieva (*Amelanchier spicata* (Lam.) DC. Koch. Tai vertingas dekoratyvinis ir vaisinis augalas. Medlievos atsparios šalčiams, nereiklios dirvožemiui, jauni augalai pakenčia pavėsi. Vaisiuose gausu cukraus, askorbino rūgšties, pektino, vitamino B₆.

Nors literatūroje ir nurodoma (Butkus ir kt., 1987), kad medlievos atsparios ligoms, bet iš tikro taip nėra. Vilniaus apylinkių soduose pastebėta 5–10 % susiraukšlėjusių, menkų vaisių. Nuo tokių vaisių atskyreme kai kuriuos grybinių ligų sukėlėjus: *Botrytis cinerea*, *Fusarium heterosporum*, *Fumago vagans*, *Phomopsis mali*.

Introdukuojant medlievas soduose, būtina žinoti, kad jos ne tiek nukenčia nuo ligų, kiek tampa ligų platintojomis. Todėl reikėtų vėlyvą rudenį arba ankstyvą pavasarį augalus nupurkšti 3–4 % geležies sulfatu. Be to, labai sutankėjusius krūmus būtina retinti.

Dygliuotasis šaltalankis (*Hippophaë rhamnoides* L.) Anksčiau Lietuvoje šaltalankių galima buvo pamatyti tik senuosiuose parkuose: Dotnuvoje, Verkiuose, Smiltynėje. Nuo 1970 m. jais kasmet apsodinama 20–30 hektarų. Pastaruoju dešimtmečiu šaltalankių plotas Lietuvoje užima daugiau kaip 450 ha (Каїков, 1985).

Kadangi Lietuvoje augantys šaltalankiai yra labai dygliuoti, o jų vaisiai smulkūs, su trumpais koteliais, todėl susidomėta Altajaus krašte sukurto mis šaltalankių veislėmis; jų vaisiai stambūs, vaiskočiai ilgi ir mažai dygliuoti. Tačiau paaiškėjo, kad dauguma Altajaus krašto šaltalankių veislių labai nukenčia nuo drėgmės ir temperatūros svyravimo žiemą. Jos taip pat neatsparios kai kurioms grybinėms ligoms.

1984–1986 m. iš šaltalankio veislių buvo išskirta 17 mikromicetų rūšių: *Alternaria alternata*, *A. tenuissima*, *Aureobasidium pullulans*, *Botrytis cinerea*, *Cladosporium herbarum*, *Coryneum elaeagnei*, *Fusarium culmorum*, *F. heterosporum*, *F. sambucinum*, *F. solani*, *Fumago vagans*, *Monilia* sp., *Monilia fructigena*, *Mucor* sp., *Penicillium cyclopium*, *P. notatum*, *Trichothecium roseum*. Iš jų dažniausiai išsiskirdavo *Fusarium* ir *Monilia* genčių mikromicetai. Grybinių ligų sukėlėjai: *Acremonium strictum*, *Alternaria alternata*, *Aphanomyces camptostylus*, *Ascochyta hordei*, *Aspergillus flavus*, *Aureobasidium pullulans*, *Chrysosporium panorum*, *Cladosporium herbarum*, *F. oxysporum* var. *orthoceras*, *F. sambucinum*, *F. sambucinum* var. *minus*, *Gliocladium varians*, *G. roseum*, *Mortierella candelabrum*, *Mycelia sterilia*, *Mucop* sp., *Pen-*

cillium sp., *Pestalotia hartigii*, *Phythium debaryanum*, *Rhizoctonia aderholdii*, *Stemphyllium radicinum*, *Trichothecium roseum*, *Torula erecta*, *T. expansum*, *Verticillium albo-atrum* buvo išskirti iš pažeistų šaltalankio šaknų.

Iš visų čia išvardytų mikromicetų didžiausią žalą šaltalankiams padaro šaknų puvinių sukėlėjai *Fusarium* ir *Verticillium* genčių grybai.

Fusarium culmorum (Wm. G. Sm.) Sacc. – šiaurinis lielius. Jis pažeidžia pašaknį bei šaknis. Ligos apimtos šaknys ruduoja, pūva, tręšta. Konidijos storos, mažai lenktos, bespalvės, su 5–6 (rečiau – 1–4) skersinėmis pertvarėlėmis, 23,8–33,6 x 5,6–8,4 μm . Grybas išskirtas iš šaltalankio šaknų, nuo vaisių ir šakučių.

Fusarium solani (Mart.) Sacc. – bulvinis lielius. Sukelia sausąjį puvinį. Grybas išskirtas iš šaltalankių šaknų. Konidijos lenktos, bespalvės, su 1–5 skersinėmis pertvarėlėmis, 22,4–53,2 x 4–5,6 μm . Liga plinta konidijomis.

Verticillium albo-atrum Rein. et Berth. (sin. *V. dahliae* Kleb.) – balzganinis menturgrybis. Šio grybo biologinės savybės aprašytos anksčiau.

Pastebėta, kad šių dviejų genčių grybai augalus dažniausiai parazituoja kartu. Todėl labai sunku nustatyti, kuris iš jų yra pirminė šaltalankių džiūvimo priežastis. Laboratorijoje atlikome *F. culmorum*, *F. solani* ir *Verticillium albo-atrum* augimo intensyvumo bandymą. Paaiškėjo, kad *Verticillium albo-atrum* sukėlė pirminę infekciją. Šis grybas pasižymi silpnomis antagonistinėmis savybėmis ir negali pasipriešinti kitų grybų konkurencijai.

1984 m. Botanikos instituto Eksperimentinėje bazėje tyrėme dvylikos Altajaus šaltalankio veislių ('Zolotistaja', 'Jantarnaja', 'Velikan', 'Obilnaja', 'Čuiskaja', 'Dar Katuni', 'Samorodok', 'Prevoschodnaja', 'Vitaminnaja', 'Masličnaja', 'Zolotoj počatok', 'Novostj Altaja') atsparumą šaknų puviniams.

Tokias pat šaltalankio veisles ir dar 'Obskaja', bet be veislės 'Zolotoj počatok', 1987 m. pradėjome stebėti Lietuvos sodininkystės ir daržininkystės institute Babtuoše (Kauno raj.).

Šaltalankių veislių atsparumo ligoms tyrimai parodė, kad iš visų 14 Vilniaus ir Kauno rajonuose tirtų Altajaus šaltalankio veislių ('Vitaminnaja', 'Zolotoj počatok', 'Novostj Altaja', 'Masličnaja', 'Čuiskaja' ir 'Dar Katuni') yra atsparesnės grybinių ligų sukėlėjams ir gali būti panaudotos naujoms veislėms išvesti, kryžminant jas su atrinktomis vietinėmis formomis.

B r u k n ė (*Vaccinium vitis-idaea* L.). Šie visžaliai krūmokšniai ilgą laiką buvo žinomi tik kaip laukiniai vaisiniai augalai. Paskutiniaus dešimtmečiais bruknių introdukcija sudomino mokslininkus. Introdukcijai stengiamasi panaudoti atrinktas vietines bruknes. Lietuvoje tiriama tinkamiausia bruknių auginimo agrotechnika (Бандзайтене, 1975; Дайбарас, 1987), vietinių formų kokybė (Лабокас, 1990).

Natūraliuose bruknynuose aptinkamos penkios grybinės ligos, kurių su-

kėlėjai – *Mycosphaerella stemmatea*, *Exobasidium vaccinii*, *Sclerotinia vaccinii*, *Thekopsora myrtilli* ir *Gloeosporium myrtilli* (Струкчинскас и др., 1976).

G. myrtilli sukelia gana retą bruknių ligą (Игнатавичюте, 1974). Didesnės reikšmės bruknių introdukcijai šiuo metu ji neturi. Retokai aptinkama ir *Thekopsora myrtilli* (sin. *T. vacciniorum*) sukeliamą ligą. Jos daroma žala nėra tokia didelė. Dažniau aptinkamas bruknių uogų puvinys, sukeliamas *Sclerotinia vaccinii*. 1972 m. rasta net 15,3 % šio grybo pažeistų uogų (Бандзайтене, 1975). Toliau nurodomi bruknių ligų sukėlėjai yra žalingiausi.

Mycosphaerella stemmatea (Fr.) Schrot. – brukninis rutulgrybis. Konidijų stadijoje jis vadinamas *Asteromella stemmatea* (Fr.) Petr. Pažeistose vietose ant lapų atsiranda rausvai juodos, vėliau – pilkšvos, sausos, netaisyklingai ovalinės dėmės. Kartais dėmės susilieja. Jų dydis įvairus – 1,3–12,5 x 0,9–7,7 mm (vid. 4,2 x 7,4 mm). Viršutinėje lapo pusėje būna išsidėstę grybo vaisiniai organai. Konidijos siūliškos, 4,8–7,1 x 1–1,8 μ m. Pažeistos lapo ląstelės suyra. Ant bruknių šis grybas pastebėtas A. Michalskio (1936), o vėliau ir kitų tyrinėtojų. Grybas išplitęs visoje Lietuvoje. Neretai pažeidžia iki 30 %, kartais net 50–80 % augalų. Liga apima nuo 10 iki 25 % lapo paviršiaus. Augalų su pažeistais lapais uogos būna smulkios ir ne tokios sultingos.

Exobasidium vaccinii (Fuckel) Woronin. – paprastas brukniagrybis. Konidijų stadijoje vadinamas *Fusidium vaccini* Fuck. Šis grybas pažeidžia lapus, žiedus, žiedkočius ir stiebus. Pažeistose vietose audiniai sustorėja, iš pradžių viena lapų pusė būna balkšvos spalvos, o antra – parausvėja. Mikrotominio pjūvio per pažeidimo vietą tyrimai parodė, kad pažeistos ląstelės nežūva, o sparčiau auga. Tokios ląstelės 2–4 kartus didesnės už normalias. Pasikeičia ir pažeistų ląstelių forma – jos nenormaliai pailgėja. Mūsų duomenimis, bazidiasporos, kurios nesunkiai randamos pažeistų audinių paviršiuje, yra 9,5–20,2 x 2,4–4,8 μ m, dažniausiai 11,9–14,3 x 3,6–4,8 μ m. Jei grybas pažeidžia stiebą ar žiedkočius su žiedais, tai tokie augalai visai nedera.

Lietuvoje šį grybą pirmasis aprašė V. Vilkaitis (1927). Vėliau tas grybas buvo rastas ir kitų tyrinėtojų (Michalski, 1936; Trzebiński, 1937; Бандзайтене, 1975), taip pat V. Butkaus, M. Strukčinsko ir šio straipsnio autorės.

Apibendrinant gautų tyrimų rezultatus, būtina pažymėti, kad, atrenkant iš laukinės floros tinkamas introdukcijai bruknių formas, būtina atsižvelgti į jų atsparumą *M. stemmatea* ir *E. vaccinii*.

Sodinė šilauogė (*Vaccinium x covilleum* Butkus et Pliszka). Tai perspektyvūs uoginiai augalai, introdukuojami iš Vakarų Europos.

Lietuvoje, Botanikos institute, pradėtos auginti ir tirti nuo 1969 m. tokios veislės: 'Bluecrop', 'Blueray', 'Heerma I', 'Heerma II', 'Scammell', 'Di-

xi'. Iš jų nustatytos dvi perspektyviausios – tai 'Heerma I' ir 'Heerma II'. Suaugę krūmai dera kasmet. Jų derlius – 3–5 kg nuo krūmo (Butkienė, 1990).

Iš pat pradžių šių perspektyvių augalų augintojai susidūrė su sodinių šilauogių ligomis; iš jų žalingiausia – šilauogių deguliai, jie pažeidžia ūglius, ypač pirmamečius stiebus. Gali pažeisti ir lapus. Šią ligą sukelia parazitinis grybas *Godronia cassandrae* f. *vaccini* (Peck.) Groves. Mums pirmiesiems Lietuvoje pavyko nustatyti šios ligos sukėlėją (Butkienė ir kt., 1982).

Godronia cassandrae (Peck.) f. *vaccinii* Groves. – šilauogių deguliagrybis. Konidijų stadijoje jis vadinamas *Fusicoccum pustrefaciens*. Liga pastebima jau pavasarį. Ant pažeistų stiebų atsiranda rusvos su raudonu apvadu dėmės. Jų vidurys ilgai nei apmiršta ir pilkėja. Paviršiuje susidaro piknidžiai su piknosporomis. Mūsų matavimų duomenimis, piknidžiai yra 200–700 μm , vienaląstės piknosporos – 3,4–6,8 x 2–2,5 μm , o dviląstės – 6,8–13,6 x 2,3–3,4 μm . Dažniausiai 8,4–14 x 1,4–2,8 μm .

Liga išplitusi visur (McKeen, 1958; Weingartner, Kloss, 1975; Melzer, Hoffmann, 1980); plačiausiai tyrinėta Lenkijoje (Borecki, Pliszka, 1978) ir NVS (Михеева, Сизова, 1984). Nustatyta (Синадский и др., 1990), kad šilauogių veislės 'Rankokas' ir 'Veimut' atsparios šiai ligai. Iš Botanikos instituto bazėje sodintų veislių 'Blueray' labiausiai nukentėjo nuo šios ligos, o veislė 'Heerma I' yra atsparesnė.

Nustatyta, kad šilauogių vaisius pažeidžia tokie grybinių ligų sukėlėjai: *Geotrichum candidum*, *B. cinerea*, *Fusarium* sp., *Cladosporium herbarum*, *Aureobasidium pullulans*, *Mucor* sp., *Rhizopus nigricans*, *Penicillium expansum*, *Alternaria alternata*. Kai kurie iš jų veisiasi ir ant jaunų ūglių.

Apsaugos priemonių, kurios galėtų efektyviai sumažinti deguliagrybio pažeistus augalus, nėra. Z. Butkienė (Butkienė ir kt., 1982) rekomenduoja po derliaus nuėmimo augalus purkšti 0,25% fundazolu arba euparenu, kurie sulėtina ligos išplitimą. Stipriau pažeistus stiebus pavasarį reikėtų išpjauti ir sudeginti.

S t a m b i a u o g ė s p a n g u o l ė (*Oxycoccus macrocarpus* (Aiton) Pursh. Stambiauogės spanguolės iš JAV į Europą introdukuotos praėjusiam šimtmečiui. Plačiau auginamos Vokietijoje ir Lenkijoje. 1965 m. V. Butkaus pastangomis 12 šių augalų veislių: 'Washington', 'Ben Lear', 'McFarlin', 'Bergman', 'Wilcox', 'Franklin', 'Stevens', 'Beckwith', 'Pilgrim', 'Black Weil', 'Early Black', 'Howes' pirmą kartą buvo introdukuotos į Lietuvą ir auginamos Botanikos instituto Eksperimentinėje bazėje. 1991 m. įveista dar 23 stambiauogių spanguolių veislės iš Lenkijos. Nemažai veislių įveista Lietuvos miškų instituto spanguolių plantacijoje (Butkus, 1990).

V. Butkaus duomenimis (1990), Lietuvos klimatinėmis sąlygomis geriausiai tinka auginti ankstyvasias ('Ben Lear', 'Black Weil', 'Early Black', 'Franklin') bei vidutinio ankstyvumo ('Bergman', 'Searles') veisles.

Įrengiant kultivuojamų spanguolių plantacijas ir atrenkant sodmenis, būtina atkreipti dėmesį į labiausiai paplitusias spanguolių ligas.

Baltarusijoje nustatyta 19 spanguolių ligų sukėlėjų, iš kurių labiausiai pavojingi *Phomopsis vaccinii* ir *Monilia oxycoccii* (Горленко, 1987; Горленко, Галынская, 1987).

Lietuvoje iš 10 mūsų nustatytų grybinių ligų sukėlėjų rūšių spanguolėms didžiausią žalą padaro *Exobasidium vaccinii* ir *Monilia oxycoccii*.

Patogeninio mikromiceto biologinės savybės išsamiau aprašytos anksčiau.

Monilia oxycoccii Wor. – spanguolių monilija. Aukšlių stadijoje – *Stomatinia oxycoccii* Wor. Pažeidžia spanguolių stiebą, dėl to džūsta ir nulinksta augalo viršūnėlės. Pažeisto augalo vietose matomas apnašas. Grybo konidijos elipsiškos ar citrinos formos, jų didumas įvairus: 19,8–26 x 4,2–15,9 μm .

Botanikos instituto Eksperimentinėje bazėje iš 12 stambiauogių spanguolių veislių nuo šio mikromiceto labiausiai nukentėjo 'Washington' veislė – buvo pažeista 10–20 % augalų. Veislės 'Early Black' pažeista apie 10 %. Kitų veislių augalai – atitinkamai 1–3 %. Nepastebėta ligos sukėlėjo ant 'Blac Weil' veislės.

Atlikti laboratoriniai bandymai su spanguolių sultimis parodė, kad jos stabdė grybo *Botrytis cinerea* augimą. Bandymas patvirtina, kad spanguolės yra atsparios kai kuriems grybams, pavyzdžiui, *B. cinerea*.

Toliau lentelėje pateikiami retesnieji sodo vaiskrūmiai ir jiems žalin/giausi mikromicetai.

Vaiskrūmiai	Žalingiausi mikromicetai
Actinidia kolomikta (Maxim.) Maxim. (margalapė aktinidija)	Botrytis cinerea
Rosa rugosa Thunb. (raukšlėtalapis erškėtis)	Verticillium albo-atrum Sphaerotheca pannosa Botrytis cinerea Monilia fructigena Trichothecium roseum Botrytis cinerea Fusarium heterosporum Fusarium culmorum Fusarium solani Verticillium albo-atrum Exobasidium vaccinii Mycosphaerella stemmatea
Chaenomeles japonica (Thunb.) Lindl. ex Spach (japoninis svarainis)	Botrytis cinerea Godronia cassandrae f. vaccini
Amelanchier spicata (Lam.) K. Koch. (varpinė medlieva) Hippophae rhamnoides L. (dygliuotasis šaltalankis)	Monilia oxycoccii
Vaccinium vitis-idaea L. (bruknė)	
Vaccinium x covilleum Butkus et Pliszka (sodinė šilauogė)	
Oxycoccus macrocarpus (Aiton) Pursh (stambiauogė spanguolė)	

THE MOST INJURIOUS MICROMYCETES OF RARE BERRY SHRUBS GROWN IN LITHUANIA

Summary

In 1983–1990 investigations on fungi diseases of rare berry shrubs, such as: *Actinidia kolomikta* Maxim., *Rosa rugosa* Thunb., *Chaenomeles japonica* (Thunb.), Lindl., *Amelanchier spicata* (Lam.) C. Koch., *Hippophae rhamnoides* L., *Vaccinium vitis-idaea* L., *Vaccinium corymbosum* L., *Oxycoccus macrocarpus* Pursh. were carried out in Lithuania. This paper deals with our research data on the identified disease agents. The most injurious agents are as follows: *Botrytis cinerea*, *Verticillium albo-atrum*, *Sphaerotheca pannosa*, *Monilia fructigena*, *Trichothecium roseum*, *Fusarium heterosporum*, *Fusarium culmorum*, *Fusarium solani*, *Exobasidium vaccinii*, *Mycosphaerella stemmatea*, *Godronia cassandrae* f. *vaccinii*, *Monilia oxycoccii*. In addition to the description of fungi diseases and their agents, data on resistance of some berry shrub sorts to fungi diseases are presented. Among the investigated 14 sorts of the sea buckthorn the most resistant were the following: 'Vitaminnaja', 'Zolotoj počatok', 'Novost Altaja', 'Masličnaja', 'Čiuskaja' and 'Dar Kautini'. These sorts can be used by the selectionists of our Republic for cultivation of new sorts by means of crossing them with selected local forms. Among the investigated 6 sorts of heath-berries the most resistant to diseases were 'Heerma I'. Under Lithuanian climatic conditions the most suitable for cultivation sorts of cranberries are 'Ben Lear', 'Black Weil', 'Early Black', 'Franklin', 'Bergman', 'Searles'.

LITERATŪRA

1. Borecki Z., Pliszka K. Zgorzel pędów borówki wysokiej wywołana przez grzyb *Godronia cassandrae* f. *vaccinii* (Peck.) Groves // Acta Agrobotanica. Warszawa, 1978. T. XXXI. Nr. 1/2. S. 159–172.
2. Budriūnienė D. Maistiniai augalai agromiškuose. Vilnius, 1989. 19 p.
3. Butkienė Z. Erškėtis // Retaisnėji sodo augalai. Vilnius, 1990. P. 16–19.
4. Butkienė Z. Sodinė šilauogė. // Ten pat. P. 55–59.
5. Butkienė Z., Radaitienė D., Strukčinskas M. Kultūrinių šilauogių deguliai // Mūsų sodai. 1982. Nr. 1. P. 4–5.
6. Butkienė Z., Strukčinskas M., Bartininkaitė I., Slauta V., Valiukas J. // Raukšlėtapių erškėčių auginimas ir priežiūra. (Rekomendacija). Vilnius, 1980. P. 1–7.
7. Butkus V. Spanguolės ir bruknės // Sodininko žinynas. Vilnius, 1987. P. 178–183.
8. Butkus V. Spanguolė // Retaisnėji sodo augalai. Vilnius, 1990. P. 36–41.
9. Česonis S. Aktinidija // Retaisnėji sodo augalai. Vilnius, 1990. P. 4–10.
10. Mc Keen W. E. Blueberry Canker in British Columbia // Phytopathology. 1958. Vol. 48. Nr. 5. P. 277–280.
11. Melzor, Hoffman. Pathogenität und Bekam. // Garten Baumwissenschaft. 1980. T. 45, Nr. 2. S. 89–96.
12. Michalski A. Grzyby pasorzytnicze, zaobserwowane na roślinach dziko rosnących oraz uprawnych na terenie powiatu Wileńsko-Trockiego // Kosmos. Ser. A. Roczn. LXI. Zesz. II–III. Lwow, 1936. S. 246–277.
13. Trzebiński J. Przyczynek do znajomości grzybów, pasorzytniczych południowo-zachodniej części Litwy i północno-wschodniej Polski // Prace Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie. Wilno, 1937. T. 11. S. 163–170.
14. Vilkaitis V. Truputis medžiagos Lietuvos grybų florai // Kosmos. Kaunas, 1927. T. 8. Nr. 2–3. P. 97–102.
15. Weingartner D. P., Kloss E. J. Etiology and Symptomatology of Canker and Dieback Diseases on Highbush Blueberries Caused by *Godronia* (*Fusicoccum*) *Cassandrae* and *Diaporthe* (*Phomopsis*) *Vaccinii* // Phytopathology. 1975. Vol. 65. Nr. 2. P. 105–110.

16. А бла к а т о в а А. А. Микофлора и основные грибные болезни плодово-ягодных растений Юга Дальнего Востока. Москва, 1965. С. 64-72.
17. Б а н д з а й т е н е З. Ю. Биологическая-биохимическая характеристика брусники (*Vaccinium vitis-idaea* L.): Автореф. дис. канд. биол. наук. Вильнюс, 1975. 51 с.
18. Б у т к е н е З. Биология шиповника морщинистого (*Rosa rugosa* Thunb.) и закономерности накопления биоактивных веществ в его плодах: Автореф. дис. канд. биол. наук. Вильнюс, 1971. 23 с.
19. Г о р л е н к о С. В. Болезни и вредители // Клюква крупноплодная в Белоруссии. Минск, 1987. С. 200-208.
20. Г о р л е н к о С. В., Г а л ы н с к а я Н. А. Формирование видового состава патогенных грибов клюквы крупноплодной // Микология и фитопатология. Ленинград, 1987. № 1. С. 49-52.
21. Д а у б а р а с Р. В. Брусничники Литовской ССР и пути повышения их продуктивности: Автореф. дис. канд. биол. наук. Вильнюс, 1987. 18 с.
22. И г н а т а в и ч ю т е М. К. Новые виды меланкониальных в Литовской ССР // Современные успехи микологии и лихенологии в Советской Прибалтике. Тарту, 1974. С. 74-78.
23. К а й к о в Н. Т. Создание промышленных плантаций облепихи и уход за ними // Облепиха. 1985. С. 157-163.
24. Л а б о к а с Ю. Б. Биологические особенности брусники обыкновенной (*Vaccinium vitis-idaea* L.), вводимой в культуру в условиях Литвы: Автореф. дис. канд. биол. наук. Каунас, 1990. 17 с.
25. М и х е е в а Л. Н., С и з о в а Т. П. Идентификация нового для СССР гриба *Godronia cassandrae* Pk. // Микология и фитопатология. Т. 18, № 1. Ленинград, 1984. С. 70-72.
26. М и ч у р и н И. В. Избранные сочинения. Москва. 1948. С. 759.
27. Р а т о м с к и т е Г. С. Биологические особенности хеномелес японского (*Chaenomeles japonica* (Thunb.) Lindl. ex Spach) и перспективы его возделывания в Литовской ССР: Автореф. дис. канд. биол. наук. Киев, 1982. 23 с.
28. С и н а д с к и й Ю. В., К о з а р ж е в с к а я Э. Ф., М у х и н а Л. Н. и др. Болезни и вредители растений интродуцентов. Москва, 1990. 269 с.
29. С т р у к ч и н с к а с М. Т., Б у т к у с В. Ф., Р а д а й т е н е Д. Й. Важнейшие грибные болезни брусники в Литве // Тезисы докл. н.-практ. конф. по защите растений. Рига, 1976. С. 201-203.
30. Ш а л ь т я н и с Б. В. Вертициллезное увядание шиповника морщинистого // Тр. АН ЛитССР. Сер. В. Вильнюс, 1972. Т. 3(59). С. 67-70.

SIGUTĖ GRICIŪTĖ, Vilnius

NAUJOS *CERCOSPORA FRESEN.* GENTIES GRYBŲ RŪŠYS IR AUGALAI MAITINTOJAI, RASTI LIETUVOJE 1993 m.

Cercospora genties grybai parazituoja kultūrinius ir laukinės floros augalus ir sukelia lapų, stiebų ir ankščių dėmėtliges. Kadangi šios genties grybų išplitimui įtakos turi klimato ir meteorologijos sąlygos, kartais šiltomis lietingomis vasaromis tokios rūšys kaip *Cercospora apii* Fresen., *C. beticola* Sacc., *C. concors* (Casp.) Sacc., *C. meliloti* Oudem., *C. radiata* Fuckel, *C. zebrina* Pass., *C. zonata* G. Winter ir kt. padaro nemažai nuostolių žemės ūkiui.

Apibendrinus 1903–1992 metų literatūrinius (Brundza, 1930; 1933; 1935; 1961; Melamedaitė, 1932; Michalski, 1936; Mowszowicz, 1957; Vimba, 1968; Strukčinskas, 1968; 1970; 1974; Strukčinskas, Povilaitienė, 1971; 1972; Povilaitienė, 1972; Trzebiński, 1937) ir savo (Griciūtė, 1993, 1994; Griciūtė, Strukčinskas, 1994) tyrimų duomenis, Lietuvoje nustatytos 32 šios genties grybų rūšys, parazituojančios 45-ias augalų maitintojų rūšis. Išanalizavus 1993 metais surinktą herbarinę medžiagą, rastos 5 iki šiol Lietuvoje neaptiktos *Cercospora* genties grybų rūšys ant 8 augalų maitintojų. Pateikiami aptiktųjų rūšių išsamūs aprašymai, originalūs konidijų (kon.) ir konidijakočių (k-iai) matavimų duomenys bei nustatytas augalų pažeidimo laipsnis pagal Z.Žievytės, Z. Vinicko, E. Zubrio aprašytą metodiką (Žievytė-Kulvietienė, 1966).

CERCOSPORA ACETOSELLAE Ellis, Sacc.

Dėmės viršutinėje lapo pusėje pilkos arba pilkai rudos, apjuostos tamsiai rudu arba tamsiai rausvu apvadu, netaisyklingai apvalios, rečiau kampuotos, 1–4 mm skersmens. Apatinėje lapo pusėje dėmės šviesesnės, pilkšvai rusvos. K-iai pilkai rudi, išsidėstę kuokšteliais apatinėje lapo pusėje, su 2–4 pertvarėlėmis, 20,0–23,4 x 2,2–2,5 μ

Kon. bespalvės, pailgos, atvirkščiai buožiškos arba adatėlių pavidalo, viršūnėje truputį lenktos, su 3–5 pertvarėlėmis, 22,7–27,2 x 2,0–2,5 μ .

Ant *Rumex acetosa* L., Varėnos raj., Perloja, 1993.08.04, Trakų raj., Liepynės k., 1993.08.06. Augalai stipriai pažeisti. Liga apėmusi apie 50% augalų paviršiaus.

C. BELLYNCKII (Westend.) Niessl.

Dėmės gelsvai rusvos arba juosvai pilkos, viduryje šviesesnės, apjuostos tamsiu apvadu, netaisyklingai apvalios. K-iai žalsvai rusvi, išsidėstę kuokšteliais su 1–3 pertvarėlėmis, retkarčiais dantytomis viršūnėmis, 32,2–56,7 x 4,5–6,0 μ . Kon. žalsvo atspalvio, atvirkščiai buožiškos, kartais beveik cilindriškos, tiesios arba šiek tiek lenktos, su 7–8 pertvarėlėmis, 29,5–91,0 x 2,4–4,7 μ .

Ant *Vincetoxicum hirundinaria* Medik., Varėnos raj., Perloja, 1993.08.04. Pažeisti pavieniai augalai. Liga apėmusi apie 15% augalų lapų paviršiaus.

C. DELPHINII Thüm. Syn: *Ramularia delphinii* (Thüm.) Jaap, Sacc.

Viršutinėje lapų pusėje nuo blyškiai rusvos iki tamsiai rudos spalvos, centre šviesėjančios, netaisyklingai apvalios arba pailgos, su tamsiu apvadu apjuostos lapo gyslų dėmės. Apatinėje lapo pusėje dėmės kiek tamsesnės. K-iai bespalviai, apatinėje lapo pusėje išsidėstę kuokšteliais, dažniausiai be pertvarėlių, su vienu ar keliais danteliais viršūnėje, 12,0–24,5 x 2,0–3,2 μ . Kon. bespalvės, cilindro formos, su 1–3 pertvarėlėmis, 13,6–29,5 x 3,4–4,8 μ .

Ant *Delphinium ajacis* L., Vilniaus apyl., Žalieji ežerai, 1993.08.16. (leg. B. Grigaliūnaitė). Augalai labai stipriai pažeisti. Liga apėmusi apie 70% augalų paviršiaus.

C. FUKUSHIANA (Matsuura) Y. Yamam.

Dėmės pilkai rusvos arba pilkšvos su rudu arba tamsiai rausvu apvadu, beveik apvalios, 1–5 mm skersmens. K-iai pilkšvi, abiejose lapo pusėse išsidėstę kuokšteliais, su 1–4 pertvarėlėmis, 20,0–109,0 x 3,8–5,2 μ . Kon. bespalvės, adatėlių pavidalo, tiesios arba šiek tiek lenktos, su 8–16 pertvarėlių, 47,0–183,0 x 3,0–4,6 μ .

Ant *Impatiens noli-tangere* L., Šilalės raj., Didkiemio k., 1993.09.21. Augalai stipriai pažeisti. Liga apėmusi apie 40% augalų lapų paviršiaus.

C. PRIMULAE Fautrey Sacc.

Dėmės pilkai rusvos, apjuostos gelsvu apvadu, vėliau rudos, netaisyklingai apvalios arba kampuotos. K-iai bespalviai, išsidėstę abiejose lapo pusėse, kartais su pertvarėlėmis (0–2), 35,6–48,0 x 2,5–3,0 μ . Kon. bespalvės, cilindriškos, truputį lenktos, su 4–13 pertvarėlių, 31,8–81,7 x 3,3–4,8 μ .

Ant *Primula juliae* Kusn., Skuodo raj., Igarių k., 1993.08.25. Augalai labai stipriai pažeisti. Liga apėmusi apie 60% augalų paviršiaus.

Dvi *Cercospora* genties grybų rūšys, jau žinomos Lietuvoje, rastos ant 3 naujų augalų maitintojų.

C. LILACINA Bres.

Dėmės pilkšvai gelsvos arba rusvos, viduryje šviesėjančios, apjuostos tamsiai rausvu apvadu, netaisyklingai apvalios, dažnai susiliejančios. K-iai pilkšvo atspalvio, išsidėstę kuokšteliais apatinėje lapo pusėje, su 1–5 pertvarėlėmis, dažnai dantytomis viršūnėmis $23,5\text{--}59,5 \times 2,5\text{--}5,2 \mu$. Kon. beveik bespalvės, cilindriškos, tiesios arba truputį lenktos, su 4–9 pertvarėlėmis $48,2\text{--}92,2 \times 5,0\text{--}6,4 \mu$.

Ant *Viola x wittrockiana* Gams, Vilnius, 1993.10.13. Augalai stipriai pažeisti. Liga apėmusi apie 30% augalų paviršiaus.

C. MICROSORA Sacc.

Abiejose lapo pusėse juosvai rudos, viduryje šviesėjančios, netaisyklingai apvalios, 1–4 mm skersmens dėmės. K-iai pikšvo atspalvio, išsidėstę kuokšteliais apatinėje lapo pusėje, su 1–3 pertvarėlėmis, $7,8\text{--}43,4 \times 2,9\text{--}4,2 \mu$. Kon. bespalvės arba pilkšvos, pailgos, atvirkščiai buožiškos, su 2–6 pertvarėlėmis, $40,8\text{--}73,0 \times 2,5\text{--}4,7 \mu$.

Ant *Tilia americana* L. Vilniaus universiteto Botanikos sodas, Vingio parkas, 1993.08.19. Pažeisti pavieniai augalai. Liga apėmusi apie 10% augalų lapų paviršiaus.

Ant *T. europaea* L., Varėnos raj., Perloja, 1993.08.04. Augalai stipriai pažeisti. Liga apėmusi apie 30% augalų lapų paviršiaus.

Iš rastųjų rūšių patogeniškiausios dekoratyviniams augalams yra *C. delphinii*, *C. primulae* ir *C. lilacina* rūšys. Jei pažeidžiami tokie augalai kaip raktažolės bei našlaitės, patiriama nemaža ekonominė žala, nes sumažėjus dėmėtų ir džūstančių lapų žaliajam plotui silpnėja jų asimiliacija, dėl to silpnėja visas augalas ir jo atsparumas ligoms.

NEW SPECIES OF FUNGI OF *CERCOSPORA FRESEN.* GENUS AND HOST PLANTS FOUND IN LITHUANIA IN 1993

Summary

On the basis of the scientific investigations carried out in 1903–1993 in Lithuania there were determined 37 fungi species of this genus parasitizing on 53 host plants. According to the data of herbarium material collected in different regions of Lithuania in summer and autumn in 1993 5 fungi species were new (*Cercospora acetosellae* on *Rumex acetosa*, *C. bellynckii* on *Vincetoxicum hirundinaria*, *C. delphinii* on *Delphinium ajacis*, *C. fukushiana* on *Impatiens noli-tangere*, *C. primulae* on *Primula juliae*). Two species of fungi *Cercospora* genus that are already known in Lithuania are found on 3 new host plants (*C. lilacina* on *Viola x wittrockiana*, *C. microsora* on *Tilia americana* and *T. europaea*).

The paper deals with the symptoms of fungi species of this genus, the original data on conidia and conidiophores dimensions are presented. The exact localities and infection degree are indi-

cated. The following fungi species of genus *Cercospora* are known as dangerous pathogens of plants: *C. acetosellae*, *C. delphinii* and *C. primulae*.

LITERATŪRA

1. Brundza K. Kai kas iš mūsų parazitinių grybelių floros // Kosmos [Kaunas]. 1930. Nr. 2. P. 43–52.
2. Brundza K. Kai kurie parazitiniai grybeliai, surinkti Lietuvoje 1927–1932 m. // Lietuvos žemės ūkio akad. metraštis. Kaunas, 1933. P. 199–208.
3. Brundza K. Indėlis Lietuvos Erysiphacejų florai // Žemės ūkio akad. metraštis. Kaunas, 1935. T. 9. Šas. 2. P. 83–98.
4. Griciutė S. New species of fungi of the *Cercospora* Fresen. genus found in Lithuania in 1992 // Fungi And Lichens In The Baltic Region 12 International Conference Abstracts. Vilnius, 1993. P. 72.
5. Melamedaitė C. Lietuvos parazitiniai grybai, surinkti 1931 m. V. D. univ. Mat.–gamtos fak. darbai 1931–1932. Kaunas, 1932. T. 7. P. 76.
6. Michalski A. Grzyby pasorzytnicze, zaobserwowane na roślinach dziko rosnących oraz uprawnych na terenie powiatu Wileńskiego-Trockiego // Kosmos. [Lwów], 1936. Rocz. 61. Zesz. 2, 3. 272–273.
7. Mowszowicz J. Conspectus florae Wilnensis. Łódz, 1957. Cz. 1. S. 48–130.
8. Povilaitienė J. Kai kurie duomenys apie ankštinių augalų cercosporozes Lietuvoje ir kitose Pabaltijo respublikose. Dipl. darbas. Vilnius, 1972. P. 72.
9. Trzebiński J. Przyczynę do znajomości grzybów pasorzytniczych południowo-zachodniej części Litwy i północno-wschodniej Polski // Prace towarzystwa przyjaciół nauk w Wilnie. 1937. T. 2. S. 7.
10. Žievytė Z., Vinickas Z., Zubrys E. Augalų ligų ir kenkėjų apskaitos metodai // Žemės ūkio augalų ligų ir kenkėjų apskaita ir prognozė. Vilnius, 1966. P. 17–43.
11. Брундза К. Паразитные грибы культивируемых растений Литовской ССР. Вильнюс, 1961. с. 60–177.
12. Вимба Э. Материалы к микофлоре Литовской ССР // Пятый симп. микологов и лихенологов Прибалтийских республик. Вильнюс, 1968. С. 26.
13. Грицютė С., Струкчинскас М. Грибы рода *Cercospora* Fresen., собранные в Литве в 1903–1992 гг. // Ekologija. 1994. Nr. 2. P. 63–70.
14. Струкчинскас М. Возбудители грибных болезней язвенников в Литве // Пятый симп. микологов и лихенологов Прибалтийских республик. Вильнюс, 1968. С. 177.
15. Струкчинскас М. Паразитическая микофлора надземной части донника в Литве // Матер. докл. юбилейной микробиологической конф. Вильнюс, 1970. С. 40.
16. Струкчинскас М., Повилайтене Я. Некоторые данные о грибах рода *Cercospora* на бобовых растениях в Литве // Матер. VI симп. микологов и лихенологов Прибалтийских республик. Рига, 1971. Т. 2. С. 154–157.
17. Струкчинскас М., Повилайтене Я. Краткий обзор исследования грибов рода *Cercospora* Fresen. и Литве // VIII Прибалтийская конф. по защите растений. Каунас, 1972. С. 6–9.
18. Струкчинскас М. Паразитная микофлора бобовых растений в Литве и биологические особенности ее видов: Дис. на соиск. ученой степени д-ра биол. наук. Вильнюс, 1973.

DR. VIRGILJA STEPANAČIENĖ, Kaunas

LIETUVOS EŽERŲ RAIDOS FLORISTINIAI RODIKLIAI

Analizuodami Lietuvos augalijos struktūros antropogeninius pokyčius, 1975–1993 m. atlikome ežeruose augančių augalų rūšių ir jų bendrijų tyrimus.

Tirtieji ežerai yra Aukštaičių, Žemaičių, Dzūkų ir Sūduvos aukštumose. Darbai buvo atliekami pagal vandens telkinių augalijos tyrimo metodikas (Катанская, 1981). Augalų rūšių apibūdinimui naudoti vadovai (Snarskis, 1968; Galinis, Mikaliūkšytė, 1980; Lekavičius, 1989) ir „Lietuvos flora“, II–VI t.

Ežerai, vykstant gamtiniais procesams, kinta, todėl keičiasi ne tik biologiniai, bet ir hidrodinaminiai, hidrocheminiai ir kiti reiškiniai. Šiuos reiškinius parodo ežere augantys augalai: jų rūšys, gausumas, išsidėstymas ežere.

Pagal prisitaikymą augti vandenyje ir pagal padėtį vandens telkinyje augalai botanikų (Федченко, 1925; Сукачев, 1928; Поплавская, 1948; Катанская, 1981; Белавская, 1982; Šarkinienė, 1961) skirstomi į morfoekologines grupes. Šios grupės nėra vienu rūšių ir jų formuojamos bendrijos vandens telkinyje sudaro juostas (Šarkinienė, 1961): 1) hidrohelofitų – tai augalai, kurių apatinė stiebo dalis pasinėrusi vandenyje iki 0,5 m arba auga šlapiame grunte (pvz., *Alisma plantago aquatica*, *Eleocharis palustris*, *Carex rostrata*, *Butomus umbellatus*); 2) helohidrofītų – taip pat tik apatinė stiebo dalis pasinėrusi vandenyje iki 1,5–2 m (*Phragmites australis*, *Typha angustifolia*, *T. latifolia*, *Schoenoplectus lacustris*); 3) nimfeidų – tai augalai, pasinėrę vandenyje, į vandens paviršių iškelia lapus ir žiedus iš 1,5–2 m gilumos (*Nymphaea alba*, *N. candida*, *Potamogeton natans*, *Nuphar lutea*); 4) potameidų – augalai, į vandens paviršių iškeliantys iš 2–3 m gilumos tik žiedynus (*Potamogeton lucens*, *P. pectinatus*, *P. crispus*, *Myriophyllum spicatum*, *Batrachium circinatum*); 5) limneidų – augalai po vandeniu auga, žydi ar sporifikuoja (*Isoetes lacustris*, *Hydrilla verticillata*, *Chara* sp., *Nitella*).

Nuoseklus visų juostų buvimas ežere priklauso nuo daugelio faktorių: nuo morfologinių ežero ypatybių (dydžio, gylio, krantų raižytumo, dugno nuolydžio), vandens optinių savybių (vandens skaidrumo ir spalvos), dinaminių reiškinių (vėjų, srovių, bangų mūšos veiklos), cheminių vandens ir dugno nuosėdų, vandens temperatūros, ežero pratakumo, krantų miškingumo, ūkinės veiklos visame baseine ir kt.

Pagal augalų bendrijų išsivystymą ir išsidėstymą Lietuvos ežerai (Šarkinienė, 1963) skirstomi į 4 tipus: fragmentinį, juostinį fragmentinį, juostinį ištisinį ir liūninį.

Fragmentinis užaugimas augalais būdingas 11 ištirtų ežerų. Trofiškumo požiūriu šie ežerai priskiriami mezotrofiniams arba net oligotrofiniams. Šių ežerų dubenys pagal Garunkščio (Гарункшис, 1975) klasifikaciją yra termokarstinio arba sudėtinio tipo. Tai dažniausiai dideli (dauguma daugiau kaip 100 ha), gilūs, aukštais krantais, siaura litorale ežerai. Vanduo šiuose ežeruose skaidrus (2,2–7,7 m pagal Sekio diską), todėl augalai auga net 4,5–12,5 m gilumoje. Gruntas – žvyras, smėlis, įvairaus stambumo rieduliai.

Augalai šiuose ežeruose auga atokiau nuo kranto, kur silpnesnė bangų mūša ir srovės. Šio tipo ežeruose būdingos aukštųjų helohidrofytų ir limneidų juostų bendrijos; jos auga pavieniais sąžalynais. Potameidų ir nimfeidų bendrijos įsikuria tik ramesnėse įlankose. Fragmentinio tipo ežeruose rasta 80 hidrofytų rūšių, iš jų 26 yra pastovios, t.y. rastos 60–100 % visų šio tipo tirtų ežerų. Vidutinis rūšių skaičius ežere – 34 rūšys.

Juostinis fragmentinis užaugimo tipas būdingas 43 tirtiems ežerams. Tai irgi didesni, gilūs ežerai. Tačiau jų kranto linija mažiau vingiuota, krantai žemesni, gruntas litoralėje su dumblo priemaiša, vanduo ne toks skaidrus (0,6–3,3 m). Augalai auga iki 3–4 m gylio. Šių ežerų dubenys dažniausiai sudėtinio tipo; trofiškumo požiūriu jie yra pereinamojo tipo – iš mezotropinio į eutrofinį. Augalai užima 30–50 % ežero paviršiaus ploto.

Šio tipo ežeruose ryškiai išsiskiria aukštųjų helohidrofytų, limneidų ir potameidų juostos. Nimfeidai ir hidrohelofitai auga atskirais plotais. Šio tipo ežeruose rasta didžiausia augalų rūšių įvairovė – 92 rūšys. Iš jų 11 pastoviai auga šio tipo ežeruose, o vidutinis rūšių skaičius ežere – 21.

Juostinio ištisinio tipo ištyrėme 53 ežerus. Šių ežerų forma gana apvali, kranto linija tiesoka, neryški. Krantai neaukšti, drėgni, gruntas – dumblas. Ežero dubuo dažniausiai prisipildęs sapropelio. Litoralė plati, susiliejanti su profundale. Ežero gylis 1–2 m, o didžiausias 3–4 m. Tai tipiški eutrofiniai ežerai; augalais apaugę 71–100 % viso jų paviršiaus.

Šio tipo ežeruose matome visų juostų augalų bendrijas. Sumažėjus vandens skaidrumui, įsivyrėja plūdurlapių augalų – nimfeidų bendrijos. Limneidų juostoje žymiai sumažėja menturdumblių rūšių. Lieka tik ne tokios jautrios kintančios aplinkos sąlygoms *Chara rudis*, *Ch. tomentosa*, *Nitellopsis obtusa*. Taip pat įsivyrėja *Eloдея canadensis* ir *Ceratophyllum demersum* formuojamos bendrijos. Augalų bendrijos pasižymi gausumu, tačiau iš 83 rastų rūšių tik 8 auga pastoviai. Vidutinis rūšių skaičius ežere – 20 rūšių.

Liūninio tipo ištirtas 51 ežeras. Iš kitų jie išsiskiria dydžiu, žemais užpelkėjusiais krantais. Šių ežerų dubuo užpildytas organikos, todėl gruntas – dumbblas, o pakrantėje gali būti durpės.

Ežeras pradeda užaugti ne tik nuo dugno, bet ir nuo paviršiaus – formuojantis liūnui. Liūną sudaro stiprius šakniastiebius turintys augalai (*Meynantes trifoliata*, *Calla palustris*, *Carex rostrata*, *Equisetum fluviale*), taip pat samanos. Augalų juostų šiuose ežeruose nėra. Atviro vandens paviršiaus dalyje auga pavieniai *Nuphar lutea*, *Potamogeton lucens*, *P. perfoliatus*, *Myriophyllum spicatum* egzemplioriai. Šio tipo ežeruose užregistruota 69 augalų rūšys. Vidutinis rūšių skaičius ežere – 8. Pastovių rūšių nenustatyta.

Šis ežerų užaugimo augalais tipų apibūdinimas parodo ežerų natūralaus gyvavimo stadijas. Priklausomai nuo aplinkos sąlygų, šių stadijų trukmė nevienoda. Natūrali arba artima natūraliai Lietuvos ežerų raida truko iki XX a. vidurio. Paskutiniaisiais dešimtmečiais pastebėta žymi ežerų eutrofizacija yra intensyvios ūkinės veiklos rezultatas.

Taigi apibendrinus galima teigti, kad:

1. Augalų rūšių daugiausia yra juostinio fragmentinio tipo ežeruose (92 rūšys); užaugant ežerams, rūšių mažėja ir liūniniuose lieka tik 69.
2. Vidutinis rūšių skaičius didžiausias (34) fragmentinio tipo ežeruose; vėlesnėse užaugimo stadijose šis skaičius mažėja (atitinkamai 21 ir 20) ir mažiausias (8) yra liūniniuose ežeruose.
3. Pastovios rūšys būdingos fragmentinio, juostinio fragmentinio ir juostinio ištisinio tipo ežerams. Liūninio tipo ežeruose lieka tik nepastovios rūšys.

FLORISTIC INDEXES OF DEVELOPMENT OF LITHUANIAN LAKES

Summary

In 1975–1993 we executed the research of the species and communities of aquatic plants growing in Lithuanian lakes by means of analysis of anthropogenic changes in the structure of flora of the republic.

Lakes change under the influence of natural processes. Not only biological but also hydrodynamic, hydrochemical and other phenomena change in relation to that. The totality of these phenomena is indicated by aquatic plants growing in a lake: composition of species, abundance, location in a lake. Lithuanian lakes are divided into four types according to the overgrown aquatic plants: fragmentary (11 lakes), belt-fragmentary (43), belt-continuous (53), quaggy (51). The description of these types of lakes indicates the stages of natural development of lakes.

The floristic indexes singled out by us indicate the following tendencies:

1. Composition of aquatic plant species is the richest in a belt-fragmentary type of lakes (92 species), it has inclination to reduce to 69 in a quaggy type of lakes;
2. Medium quantity of species is the largest (34) in a fragmentary type of lakes, while in further stages of overgrowing this quantity reduces (correspondingly 21 and 20) and it is the smallest (8) in quaggy type of lakes;
3. Constant species are typical to a fragmentary, belt-fragmentary and belt-continuous type of lakes. Only variable species grow in a quaggy type of lakes.

LITERATŪRA

1. Galinis V., Mikaliūkštytė J. Vadovas Lietuvos TSR vandens augalams pažinti. Vilnius, 1980. 95 p.
2. Lietuvos TSR flora. Vilnius, 1963. T. 2. 714 p.; 1961. T. 3. 661 p.; 1971. T. 4. 822 p.; 1976. T. 5. 610 p.; 1980. T. 6. 418 p.
3. Lekavičius A. Vadovas augalams pažinti. Vilnius, 1989. 436 p.
4. Snarskis P. Vadovas Lietuvos augalams pažinti. Vilnius, 1968. 501 p.
5. Šarkinienė I. Rytų ir Pietų Lietuvos TSR ežerų makrofitų fluoristinė, geografinė ir morfologinė-ekologinė analizė // LTSR Aukštųjų m-klų mokslo darbai. Biol. 1961. T. 1. P. 159–194.
6. Šarkinienė I. Rytų ir Pietų Lietuvos TSR ežerų makrofitinės augalijos apžvalga // Ibidem. 1963. T. 3. P. 161–187.
7. Белавская А. П. Основные проблемы изучения водной растительности СССР // Бот. журн. 1982. Т. 67, № 10. С. 1313–1320.
8. Гарункшис А. Седиментационные процессы в озерах Литвы. Вильнюс, 1975. 297 с.
9. Катанская В. М. Высшая водная растительность континентальных водоемов СССР. Методы изучения. Ленинград, 1981. 187 с.
10. Поплавская Г. И. Экология растений. Москва, 1948. 295 с.
11. Сукачев В. Н. Растительные сообщества (введение в фитоценологию). Москва–Ленинград, 1928. 232 с.
12. Федченко Б. А. Биология водных растений. Москва–Ленинград, 1925. 132 с.

DR. GRAŽINA JUKNEVIČIENĖ, ONA RAGAŽINSKIENĖ, Kaunas

VAISTINIŲ AUGALŲ INTRODUKCIJA VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETO BOTANIKOS SODE

Vaistiniai augalai – vienas iš svarbesniųjų vaistinių preparatų gavimo šaltinių. Vaistinių augalų asortimentui išplėsti didelę reikšmę turi jų introdukcija (perkėlimas) iš svetimų kraštų bei vietinės floros. Vaistinių augalų introdukcija atliekama dviem etapais: 1) vaistinių augalų parinkimas iš svetimų kraštų bei vietinės floros, jų auginimas kolekcijose ir ekspozicijose bei pirminis biologinių ypatumų tyrimas; 2) perspektyvinių vaistinių augalų suktūrinimas ir kultivavimo tyrimai.

Vaistinių augalų introdukciniai tyrimai VDU botanikos sode (Kaune) pradėti 1924 m. įkūrus Vaistinių augalų skyrių. Šio skyriaus įkūrėjas buvo prof. K.Grybauskas. Nuo 1924 iki 1947 m. prof. K.Grybauskas preliminariai ištyrė 224 vaistinių augalų rūšis, iš jų 187 introdukuotas iš svetur (1). Vėliau atskirų augalų introdukciniai tyrimai buvo tęsiami S.Gudanavičiaus, E.Šimkūnaitės, A.Morkūno, S.Dagytės, E.Penkauskienės, S.Rimkienės, M.Holcmanaitės, M.Morkūnicnės, V.Mažeikos, J.Balvočiūtės, N.Stankevičienės, N.Žvinienės, A.Aliukonytės, G.Juknevičienės, O.Ragažinskienės (2).

Šiame straipsnyje apžvelgsime pirmojo etapo tyrimo rezultatus.

1970–1990 m. atlikome vaistinių augalų rūšių, auginamų ekspozicijose ir kolekcijose, fenologinius tyrimus, nustatėme eterinius aliejus kaupiančių augalų žaliavos eteringumą ir rauginių medžiagų kiekį.

Fenologinius stebėjimus vegetacijos metu atlikome kas 3–4 dienos pagal botanikos sodams pritaikytą metodiką (4, 5); eterinio aliejaus kiekis nustatytas destiliuojant vandens garais su Moriso aparatu (3), rauginių medžiagų kiekis – farmakopėjiniu metodu (6). Vaistinių augalų ekspozicijose ir kolekcijose tirta 230 vaistinių augalų rūšių (296 taksonai). Tai 57 šeimų ir 174 genčių atstovai. Gausiausiai atstovaujamos šios šeimos: notrelinių (*Lamiaceae*) 46 rūšys, astrinių (*Asteraceae*) 36 rūšys, salierinių (*Apiaceae*) 16

rūšių, vėdryninių (*Ranunculaceae*) 11 rūšių, pupinių (*Fabaceae*) 9 rūšys, erškėtinių (*Rosaceae*) 8 rūšys ir t.t.

Gausiausios gentys: šalavijų (*Salvia* L.) 18 rūšių ir katžolių (*Nepeta* L.) 6 rūšys.

Ekspozicijose ir kolekcijose pagal kilmę augalai taip pasiskirstę: Europos floros atstovai sudaro 73,3% nuo bendro auginamų augalų skaičiaus, Azijos floros atstovai – 14%, Š. ir P. Amerikos atstovai – 9,3%.

Daugiamečiai žoliniai augalai sudaro 70% nuo bendro ekspozicijose ir kolekcijose auginamų augalų skaičiaus, dvimečiai – 5%, vienmečiai – 12%, sumedėję vijokliniai ir medžiai – po 2%, puskrūmiai ir krūmai – po 4%.

Mūsų respublikos sąlygomis 203 rūšys (89% nuo bendro rūšių skaičiaus) pereina visą augimo ciklą ir sunokina brandžias sėklas, visai nenokina sėklų 19 rūšių (8%), ne kasmet nokina sėklas 8 rūšys (3%).

Lietuvoje gerai žiemoja 172 rūšys dvimečių ir daugiamečių augalų. Kai kuriais metais apšąla 18 augalų rūšių: vaistinė šunvyšnė (*Atropa belladonna* L.), kaukazinė dioskorėja (*Dioscorea caucasica* Lipsky), asiūklinė efedra (*Ephedra equisetina* Bunge), paprastasis pankolis (*Foeniculum vulgare* Mill.), kaukazinis eleboras (*Helleborus caucasicus* A.Br.), rausvažiedis eleboras (*Helleborus purpurascens* Waldst. et Kit.), graikiškasis riešutmedis (*Juglans regia* L.), florentinis vilkdalgis (*Iris florentina* L.), tikroji levanda (*Levandula vera* DC.), anyžinis lofantas (*Lophanthus anisatus* Benth), vaistinė melisa (*Melissa officinalis* L.), vaistinis šalavijas (*Salvia officinalis* L.), krūmokšninė sekurinega (*Securinega suffruticosa* (Pall.) Rehd.), vaistinis čiobrelis (*Thymus vulgaris* L.) ir kt. Ypač nepalanki buvo 1978–1979 m. žiema.

Tirta 52 rūšys vaistinių augalų, kaupiančių alkaloidus, 41 rūšis – glikozidus, 44 rūšys – fenolinius junginius, 12 rūšių – tonizuojančias medžiagas, vitaminus, 81 rūšis – eterinius aliejus.

Nustatėme 49 augalų, kaupiančių eterinius aliejus, žaliavos eteringumą (1 lentelė). Kaip matyti iš 1 lentelės duomenų, didžiausias eterinio aliejaus kiekis nustatytas balinio ajero požeminėje dalyje, baltažiedžio raudonėlio lapuose bei žiedynuose ir pipirmėtės lapuose.

Taip pat nustatėme 14 vaistinių augalų žaliavoje rauginių medžiagų kiekį (2 lentelė). Daugiausia rauginių medžiagų susikaupia storalapės bergenijos, stambiašaknio snapučio ir vaistinės kraujalakės šaknyse ir šakniastiebiuose.

Atliekant antrojo etapo tyrimus, nuodugnai ištirtos daugiau kaip 25 vaistinių augalų rūšys ir parengtos jų auginimo technologijos bei žaliavos ruošimo rekomendacijos, būtent: vaistinis valerijonas (*Valeriana officinalis* L.), pipirmėtė (*Mentha piperita* L.), paprastasis rapontikas (*Rhaponticum carthamoides* (Willd.) Iljin), vaistinė melisa (*Melissa officinalis* L.), vaistinis šalavijas (*Salvia officinalis* L.), plaukuotoji sukatžolė (*Leonurus villosus* Desf.), vaistinė ramunė (*Chamomilla recutita* (L.) Rauschert), vaistinė medetka (*Calendula officinalis* L.), rūgtis takažolė (*Polygonum aviculare* L.), didysis debesylas (*Inula helenium* L.), vaistinė svilarožė (*Althaea officinalis*

L.), vaistinė gelsvė (*Levisticum officinale* Koch), tikroji levanda (*Lavandula vera* DC), pavasarinė raktažolė (*Primula veris* (L.) Huds), vaistinis putoklis (*Saponaria officinalis* L.), paprastoji šantra (*Marrubium vulgare* L.), kalninė arnika (*Arnica montana* L.), paprastoji pakalnutė (*Convallaria majalis* L.), paprastoji jonažolė (*Hypericum perforatum* L.), kalninis dašis (*Satureja montana* L.), purpurinė ežiuolė (*Echinacea purpurea* Moench) ir kt.

Ištirtieji augalai sėkmingai platinami Lietuvoje – augintojams teikiama sėklų ir sodmenų. Eterinius aliejus kaupiantieji augalai naudojami aplinkos optimizavimui – įrengiami specialios paskirties želdynai.

1 lentelė. Introdukuotų vaistinių augalų eteringumas 1970–1990 m.
(3–4 metų vidurkiai)

Eil. Nr.	Augalo pavadinimas	Vaistinė žaliava	Eterinio aliejaus kiekis ml/100 g abs. saus. medž.
1	2	3	4
1.	Acorus calamus L. Balinis ajeras	šaknys ir šakniastiebiai	5,79
2.	Anthemis nobilis L. Taurasis bobramunis	žiedynai	1,02
3.	Anethum graveolens L. paprastasis krapas	žolė	0,48
	„ „	žiedynai ir lapai	1,06
4.	Anthriscus cerefolium (L.) Hoffm. Karvelinis builis	lapai	0,6
5.	Artemisia dracunculus L. Peletrūnas	žolė	0,54
6.	Balzamita major Desf. Vaistinė balzamita	lapai	0,75
	„ „	žiedynai	1,75
7.	Carum carvi L. Kmynas	vaisiai	4,25
8.	Chamomilla recutita (L.) Rauschet Vaistinė ramunė	žiedynai	0,25
9.	Cephalophora aromatica Schrader Aromatinė cefolofora	žolė	0,63
10.	Coluria geoides (Pall.) Ledeb Žiognaginė kolurija	šaknys ir šakniastiebiai	0,7

1	2	3	4
11.	<i>Coriandrum sativum</i> L. Blakinė kalendra	vaisiai	1,45
12.	<i>Foeniculum vulgare</i> Mill. Paprastasis pankuolis	žolė	0,31
13.	<i>Hypericum perforatum</i> L. Paprastoji jonažolė	žolė	0,02
14.	<i>Hyssopus officinalis</i> L. Vaistinis yzopas " "	žolė lapai ir žiedynai	0,70 1,32
15.	<i>Laserpidium hispidum</i> Bieb. Plačialapis begalis	vaisiai	3,20
16.	<i>Leonurus cardiaca</i> L. Paprastoji sukatžolė	žolė	0,06
17.	<i>Libanotis montana</i> Crantz. Kalninis skarenis	vaisiai	2,84
18.	<i>Lavandula vera</i> DC Tikroji levanda	žiedynai	2,35
19.	<i>Majorana hortensis</i> Moench Kvapusis mairūnas	žolė žiedynai ir lapai	0,96
20.	<i>Melissa officinalis</i> L. Vaistinė melisa	lapai ir žiedynai	0,2
21.	<i>Mentha piperita</i> L. Pipirmėtė	lapai	2, 10–3,91 (priklausomai nuo veislės)
22.	<i>Monarda didyma</i> L. Raudonoji monarda	žolė	0,8
23.	<i>Nepeta cataria</i> L. Paprastoji katžolė " "	žolė žiedynai ir lapai	0,36 0,71
24.	<i>Nepeta camphorata</i> Boiss et Held Kamparinė katžolė	žolė	0,3
25.	<i>Nepeta distans</i> Royle Pertrauktoji katžolė	žolė	0,2
26.	<i>Nepeta grandiflora</i> Bieb. Didžiažiedė katžolė	žolė	0,03

1	2	3	4
27.	<i>Nepeta mussini</i> Spreng Musinio katžolė	žolė	0,42
28.	<i>Nepeta sibirica</i> L. Sibirinė katžolė	žolė	0,33
29.	<i>Nigela sativa</i> L. Sėjamoji juodgrūdė	vaisiai	0,45
30.	<i>Ocimum basilicum</i> L. Kvapusis bazilikas " "	žolė lapai ir žiedynai	0,37 0,56
31.	<i>Origanum heracleoticum</i> L. Baltaziedis raudonėlis	lapai ir žiedynai	3,91
32.	<i>Origanum tyttanthum</i> Gontsch. Smulkiažiedis raudonėlis	žolė	0,52
33.	<i>Origanum vulgare</i> L. Paprastasis raudonėlis	žolė	0,35
34.	<i>Prunella grandiflora</i> (L.) Jacq. Didžiažiedė juodgalvė	žolė	0,03
35.	<i>Prunella vulgaris</i> L. Paprastoji juodgalvė	žolė	0,02
36.	<i>Pyrethrum parthenium</i> Smith Vaistinis skaistenis	žolė	0,52
37.	<i>Salvia argentea</i> L. Sidabrinis šalavijas	žolė	0,04
38.	<i>Salvia aethiopis</i> L. Etiopinis šalavijas	žolė	0,02
39.	<i>Salvia glutinosa</i> L. Lipnasis šalavijas	žolė	0,04
40.	<i>Salvia grandiflora</i> Etling Didžiažiedis šalavijas	žolė	0,53
41.	<i>Salvia horminum</i> L. Darželinis šalavijas	žolė	0,02
42.	<i>Salvia officinalis</i> L. Vaistinis šalavijas	lapai	1,36

1	2	3	4
43.	<i>Salvia pratensis</i> L. Pievinis šalavijas	žolė	0,01
44.	<i>Salvia przewalski</i> Maxim. Prževalskio šalavijas	žolė	0,07
45.	<i>Salvia sclarea</i> L. Kvapusis šalavijas	žolė	0,13
46.	<i>Salvia verticillata</i> L. Menturinis šalavijas	žolė	0,05
47.	<i>Satureja montana</i> L. Daugiametis dašis	žolė	1,07
48.	<i>Tanacetum vulgare</i> L. Paprastoji bitkrėslė	žiedynai	1,05
49.	<i>Ziziphora clinopodioides</i> Lem. Šunmėtinė zizifora	žolė	0,6

2 lentelė. Rauginių medžiagų kiekis introdukuotų vaistinių augalų žaliavoje
1981–1984 m. (2–3 metų vidurkiai)

Eil. Nr.	Augalo pavadinimas	Vaistinė žaliava	Rauginių medžiagų kiekis, % abs. saus. medž.
1	2	3	4
1.	<i>Anthemis nobilis</i> L. Taurusis bobramunis	žiedynai	5,5
2.	<i>Bergenia crassifolia</i> (L.) Fritsch. Storalapė bergenija	šaknys ir šakniastiebiai	37,9
3.	<i>Chamomilla recutita</i> (L.) Rauschert Vaistinė ramunė	žiedynai	4,1
4.	<i>Cotinus coggygria</i> Scop. Europinis pūkenis	lapai	18,3
5.	<i>Filipendula palmata</i> (Pall.) Maxim. Skiatalapė vingiorykštė	žolė	8,5
6.	<i>Filipendula ulmaria</i> (L.) Maxim Pelkinė vingiorykštė	žolė	10,5

1	2	3	4
7.	<i>Filipendula vulgaris</i> Moench. Pievinė vingiorykštė	žolė	7,6
8.	<i>Geranium macrorrhizum</i> L. Stambiašaknis snaputis	žolė	16,8
	" " " " " "	šaknys ir šakniastiebiai	29,6
9.	<i>Hamamelis virginiana</i> L. Sodinis hamamelis	lapai	13,9
10.	<i>Polygonum aviculare</i> L. Rūgtis takažolė	žolė	3,8
11.	<i>Polygonum hydropiper</i> L. Karčiarūgtis rūgtis	žolė	5,3
12.	<i>Polygonum persicaria</i> L. Dėmėtasis rūgtis	žolė	3,7
13.	<i>Salvia officinalis</i> L. Vaistinis šalavijas	lapai	9,2
14.	<i>Sanguisorba officinalis</i> L. Vaistinė kraujalakė	šaknys ir šakniastiebiai	26,2
	" " " " " "	žolė	4,6

MEDICINAL PLANTS INTRODUCTION AT BOTANICAL GARDEN OF UNIVERSITY VYTAUTAS MAGNUS

Summary

The investigations were begun in 1924 by Professor K. Grybauskas.

The introduction of medicinal plants is carried out in two steps: 1. the selection of herbs from foreign and local flora, their growing in collections and expositions, the primary research of biological properties, 2. the development of the possibilities to domesticate and cultivate the promising herbs, i. e. there are researched their biology, agrotechnics, accumulation of active materials, preparation of raw materials.

The initial introduction research was carried out on 230 species (296 taxones) of medicinal plants.

The majority of introduced medicinal plants are the representatives of European flora (73,3% of the number of all species), the representatives of Asian flora total 14,0%, the representatives of American flora – 9,3%.

203 species of medicinal plants in republic conditions grew well, passed all development phases.

18 species of introduced medicinal plants sometimes get frozen in the conditions of our republic: *Atropa belladonna* L., *Dioscorea caucasica* Lipsky, *Ephedra equisetina* Bunge, *Foeniculum vulgare* Mill., *Helleborus caucasicus* A.Br., *Helleborus purpurascens* Walsd. et Kit., *Juglans regia* L., *Iris florentina* L., *Lavandula vera* DC., *Lophanthus anisatus* Benth., *Melissa officinalis* L., *Salvia officinalis* L., *Securinegra suffruticosa* (Pall.) Rehd., *Thymus vulgaris* L. and others.

We determined the quantity of essential oil in raw materials of 49 herbs (table 1) and the quantity of tannic materials in 14 raw materials (table 2).

By the present time there were investigated the biological characteristics, the regularities of accumulation of active substances in the 25 medicinal plants: *Valeriana officinalis* L., *Mentha piperita* L., *Rhaponticum carthamoides* (Willd.) Iljin, *Melissa officinalis* L., *Salvia officinalis* L., *Leonurus villosus* Desf., *Chamomilla recutita* (L.) Rauschert, *Calendula officinalis* L., *Polygonum aviculare* L., *Inula helenium* L., *Althaea officinalis* L., *Levisticum officinale* Koch., *Lavandula vera* DC, *Primula veris* (L.) Huds., *Saponaria officinalis* L., *Marrubium vulgare* L., *Arnica montana* L., *Convallaria majalis* L., *Hypericum perforatum* L., *Satureja montana* L., *Echinacea purpurea* Moench... and also their agrotechnics and cultivation.

LITERATŪRA

1. Grybauskas K. Vaistinių augalų auginimas ir atranka LTSR Mokslų Akademijos Botanikos sode // LTSR Mokslų Akademijos Biologijos instituto darbai. Vilnius, 1954. T. 2.
2. Morkūnas A., Gudavičius S., Dągytė S. Augalų introdukcija ir aklimatizacija MA Botanikos instituto Botanikos sode // Botanikos mokslų pasiekimai Tarybų Lietuvoje. Vilnius, 1977.
3. Wegner E. Chemische Wertbestimmung von Heil- und Gewürzpflanzen // Methodenbuch, 14. Radebeul und Berlin, 1953.
4. Методика фенологических наблюдений в Ботанических садах СССР. Москва, 1975.
5. Лекарственное растениеводство. Методика исследований при интродукции лекарственных растений. №3. 1984.
6. Государственная фармакопея СССР, 10. Москва, 1968.

ŽEMĖS ŪKIO MOKSLŲ SEKCIJA

VADOVAUJA HABIL. DR. VANDA ŽEKONIENĖ

DR. EDVARDAS RAUGALAS
AGRARINĖ REFORMA VALSTYBINGUMO ATKŪRIMO
KONTEKSTE

HABIL. DR. VANDA ŽEKONIENĖ
OPTIMALUS VARPINIŲ JAVŲ KIEKIS VELĖNINIAME
JAURINIAME DIRVOŽEMYJE

DR. ALGIRDAS LUKOŠEVIČIUS
SODO AUGALŲ TYRIMAS IR SELEKCIJA LIETUVOJE

DR. VIDMANTAS JURONIS
AMARAI LIETUVOS ŽELDINIUOSE

HABIL. DR. REGIMANTAS ŠLEINYS
RŪGŠČIŲ KRITULIŲ POVEIKIS DIRVOŽEMIŲ FIZIKINĖMS-
CHEMINĖMS SAVYBĖMS

DR. EDVARDAS RAUGALAS, Kaunas

AGRARINĖ REFORMA VALSTYBINGUMO ATKŪRIMO KONTEKSTE

Lietuvos valstybingumo atkūrimai (ir praradimai) glaudžiai siejasi su žemės perdalijimu arba reformomis. Nereikėtų per daug stebėtis, kad po bolševikinės invazijos „liaudies seimas“ jau trečiuoju aktu (1940 07 22 deklaracija) nutraukė 1922 metų žemės reformą ir paskelbė žemę valstybine nuosavybe. Nedelsė ir J.Ambrazevičiaus laikinoji vyriausybė: 1941 07 19 ji priėmė žemės denacionalizacijos įstatymą. Tiesa, tą pačių metų rugpjūčio 17 d. vokiečiai paleido J.Ambrazevičiaus vyriausybę ir neoficialiai pripažino „liaudies seimo“ valstybinės žemės nuostatą. Buvo nustatytas specifinis komisarinis žemės valdymo būdas. 1990 m. kovo 11 d. Aktu atkurta Lietuvos nepriklausoma valstybė su vientisa ir nedaloma teritorija. SSRS konstitucija paskelbta negaliojanti. Įstatyme „Dėl 1938 metų gegužės 12 d. Lietuvos Konstitucijos galiojimo atstatymo“ LR AT Konstitucijos VIII skyrius „Tautos ūkis“ nesustabdomas. Tai reiškė, kad atkuriamas privatinės nuosavybės teisės institutas. Vėliau įsigaliojusiam LR Laikinajame Pagrindiniame Įstatyme paskelbta, kad tik žemės gelmės esančios išimtinė valstybinė nuosavybė.

Ši istorinė nuosavybės teisių į žemę apžvalga mums labai svarbi. Mat klaidingai aiškinant 1938 metų Konstitucijos galiojimo atkūrimą, Laikinojo Pagrindinio Įstatymo įsigaliojimą, sąmoningai ar nesąmoningai painiojant ten vartojamas sąvokas „LR nuosavybė“ ir „valstybinė nuosavybė“, ignoruojant ir nutylint LR AT 1990 m. lapkričio 15 d. priimtas nuostatas dėl nuosavybės tęstinumo buvo stabdoma ir dar tebestabdoma Lietuvoje pradėta agrarinė reforma. Vilčių, kad padėtis pasikeis, teikia LR Konstitucinio Teismo nutarimas „Dėl LR įstatymo „Dėl piliečių nuosavybės į išlikusį nekilnojamą turtą atstatymo tvarkos ir sąlygų“ papildymo ir pakeitimo“. Čia pateikiamas išsamesnis istorinės teisės į žemės nuosavybę įvertinimas.

Kiekvienas naujai atsiradęs privatus žemės sklypas, kiekviena žemės pėda, gražinta savininkui – tai didelis žingsnis tikrai nepriklausomos Lietuvos

link, nes šio žemės sklypo savo nuožiūra politiniais ar savo materialinio išskaičiavimo tikslais mūsų valdininkas negalės dalyti savo politiniams draugams, pardavinėti geopolitinių tikslų siekiantiems Maskvos statytiniams ar lengvo pelno mėgėjams iš Vakarų už saujelę dolerių. Deja, kol neturime sąžiningų ir atsakingų valstybės valdininkų, būtina kuo greičiau ir kuo didesnę nacionalinio turto dalį atiduoti į privačias rankas. Natūraliausias žemės privatizavimo būdas – tai jos sugražinimas savininkams arba paveldėtojams, nesvarbu, kur jie gyventų – Sibire ar JAV, numatant ir reglamentuojant per 50 metų atsiradusius nuosavybės teisių suvaržymus.

Aptarėme daugiau istorinius ir teisinius agrarinės reformos aspektus. Valstybingumo atkūrimui ne mažiau svarbūs ir kiti, sakysim, ekonominiai, politiniai, dvasiniai, moraliniai. Pradėdami reformą turime atsižvelgti į visus juos kaip į visumą. Koks svarbus yra reformos būdas, rodo 1922 metų reformos padariniai pokario Lietuvai, palyginti su Latvija bei Estija. Lietuvoje reformos metu buvo skatinami ir materialiai remiami piliečiai savanoriai, sunkiausiu Lietuvai laiku kovoję dėl nepriklausomybės. Priešišškai nusiteikusi dvarininkija buvo savotiškai baudžiama: dvarai apkarpomi, tačiau neperžengiamos teisės ir krikščioniškosios moralės ribos, kad dvarininkai netaptų mirtini Lietuvos valstybingumo priešai. Lietuvoje buvo sudarytas platus smulkių valstiečių savininkų sluoksnis, kuriam jo turima žemė, jos nuosavybė glaudžiai asocijavosi su Nepriklausoma Lietuva. Pokaryje daugiausia šio sluoksnio kaimo vyrai ėjo į miškus ir dešimt metų ginklų priešinosi okupantams. Gindami save, savo ūkį ir šeimą jie kartu gynė ir Lietuvą. Latvijoje ir Estijoje pasipriešinimo mastai ir trukmė buvo kur kas mažesni, nes tam buvo mažesnė socialinė bazė.

Turime ir priešingą pavyzdį Lietuvoje. Kolektyvizacija, melioracija ir kitomis priemonėmis iš esmės pakeitus kaimo gamybinę ir socialinę infrastruktūrą, nesipriešinant „saikingam“ vogimui ir girtavimui, įdiegus žmonėms naujus įpročius ir tarpusavio santykius, asmeninės kaimo žmonių nuostatos ir vidinis poreikis gyventi nepriklausomoje valstybėje labai silpnai koreliuoja. Pragaištingų kaimo „artinimo“ prie miesto padarinių galima nurodyti ir daugiau, tačiau tai atskira tema. Svarbiausia tinkamai atlikti reformą. Žvelgdami į ateitį, turime labai aiškiai nusistatyti reformos orientyrus, kad reformoje dalyvaujančių žmonių interesų vektorius kuo labiau sutaptų su valstybingumo atkūrimo vektoriumi. Trumpai apžvelkime, kaip tai sekasi sisteminiu požiūriu.

Žemės arba platesne prasme – agrarinės reformos vyksta periodiškai visose šalyse, visuomet sutikdamos tam tikrą vidinį pasipriešinimą. Reformas paprastai skatina daugiausia pasikeitusios ekonominės sąlygos, bet ne visur ir ne visada. Štai Štolypino reformą (be ekonominių priežasčių) paskatino Europoje pasirodžiusi utopinio komunizmo ir marksizmo šmėkla. Iškilę Rusijos intelektualai ir visuomenės veikėjai greitai perprato pavojų ir grėsmę tam eiliniam žmogui, kurį marksizmas rengėsi ginti. Kaip

kontrpriemonė prieš komunizmą buvo pasiūlyta sukurti platų smulkių valstiečių savininkų sluoksnį, nes savarankiškas ūkininkas ir komunizmas yra tarpusavyje nesuderinami. Tai patvirtino ir vėliau Lenino paskelbtas karas prieš valstiečius, jų genocidas. Pamokanti yra Stolyfino žemės reformos klaidų analizė, kurią padarė Sankt Peterburgo profesorius V.Djakinas. Pakartosiu jo pagrindines išvadas, nes jos tebėra aktualios ir mūsų dabartinei agrarinei reformai:

1. Reformos vilkinimas, kad ir kaip būtų motyvuotas, daugiopai padidina jos kainą mokesčių mokėtojams.

2. Reformos negalima vykdyti prievarta ir pagal vieną kurpalį.

3. Reformos negali vykdyti žmonės, patys nusistatę prieš reformą.

4. Pinigai – tai reformos gyvybės vanduo.

Keturi teiginiai tarsi specialiai parašyti mums. Deja, mes, atrodo, pasiryžę mokytis tik iš savo klaidų. Reikia pasakyti, kad tokio valstybinio masto reforma turi turėti sistemą ir vykti pagal taisykles. Sisteminiu požiūriu tai reiškia, kad reikia aprašyti ir įvertinti reformos subjektus, objektus, sąlygas ir priemones.

Detalizuodami ir konkretizuodami tai pirmiausia priminsime, kad valstybės veikėjas – ministras, Seimo narys ar kitas kuris tos srities atsakingas valdininkas, imdamasis reformos darbų, turi turėti kuo daugiau tikslios ir išsamios informacijos apie reformos komponentus ir mokėti operuoti turimomis žiniomis. Toliau pateikiame vieną iš galimų variantų, kaip numatyti žemės reformos sistemos komponentus.

Agrarinės reformos komponentai

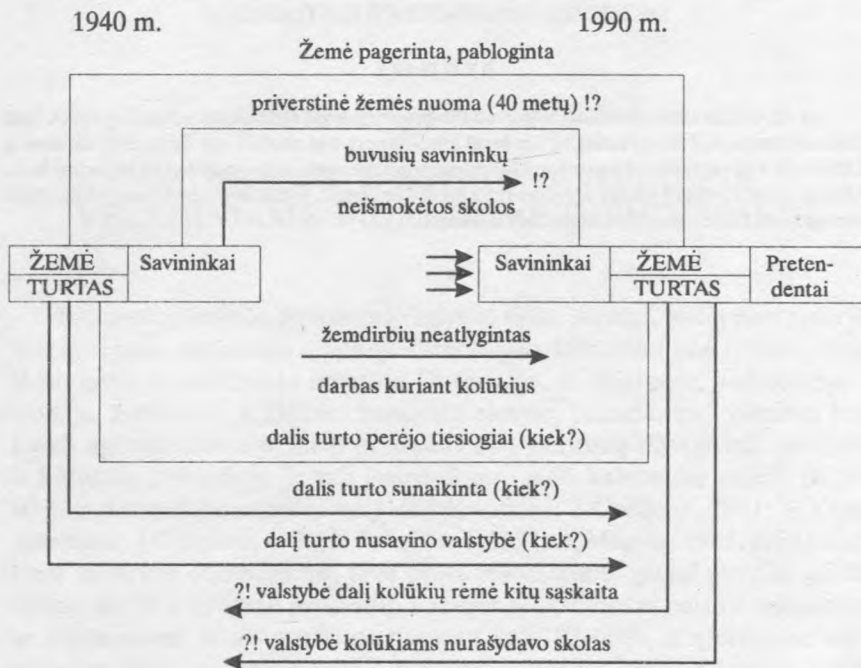
Subjektai	Objektai	Sąlygos	Priemonės
1	2	3	4
1. Žemės ir išlikusio turto savininkai. 2. Žemės ūkio bendrovės. 3. 2–3 ha naudotojai. 4. Valstybinės ir nevalstybinės įstaigos, įmonės, UAB. 5. Pretendentai į sklypus individualiai statybai. 6. Ūkininkaujantys ne savo žemėje. 7. Užsienio firmos, pretenduojančios į žemę. 8. Vyrtaisybė. 9. Savivaldybė	1. Žemė ir išlikęs turtas:– žemė, miškai, vandenys, be esminių pakeitimų; – iš esmės pakeisti, pertvarkyti;– juridinių asmenų žemė ir turtas; – valstybinė žemė ir turtas; 2. Regeneruotas turtas (įneštas į kolūki). 3. Sunaikintas turtas. 4. Rekonstruoti statiniai, pakeistos ir nepakeistos pasiskirtys.	1. Pasikeitusi kaimo infrastruktūra, gamybos, gyvenviečių koncentracija. 2. Nauji individualūs įpročiai, tarpusavio santykiai, nauji socialiniai sluoksniai, jų psichologinis pasirengimas reformai. 3. Esama politinė, ekonominė padėtis, turtinga diferenciacija tarp pretendentų į žemę ir turtą.	1. Būtina agrarinės reformos koncepcija, programa, perspektyvinis planavimas prognozuojant agrarinės reformos padarinius. 2. Būtina įvertinti jau atliktus agrarinės reformos darbus, numatant grįžtamąjį ryšį su įstatymų ir poįstatyminių aktų leidyba ir priežiūra. 3. Būtina nustatyti nepriklausomą kontrolės siste-

1	2	3	4
	5. Naujai sukurtas kolūkinis turtas. 6. Skolos, likusios nuo 1940 m. ir 1990 m. 7. Valstybės investicijos	4. Atlikti parengiamieji techniniai organizaciniai darbai. 5. Atlikti agrarinės reformos darbai vietose, jų tempas, kokybė. 6. Galimybė keisti įstatymus ir poįstatyminius aktus, reali teisėtvarkos ir teisės saugos sistema. 7. Egzistuojančios žemės ūkio valdymo, mokslo, mokymo struktūros, padaryti konkretūs pakeitimai pritaikant reformas. 8. Esamų agrarinių tarnybų kompleksavimas, jų kvalifikacija ir teisinė atsakomybė. 9. Realios galimybės pritraukti užsienio kapitalą į Lietuvos žemės ūkį. 10. Galimybė panaudoti agrarinei reformai RTV ir kitas valstybines ir nevalstybines komunikacijos priemones.	mą, juridinę priežiūrą, teisinę vykdytojų atsakomybę. 4. Būtina nedelsiant sukurti informacinę sistemą, atkurti ipotekos institucijas, žemės notarų pareigybę, žemės banką ir kt. organizacines priemones, padedančias reformai. 5. Būtina atlikti 1940 m. ir 1990 m. žemės kadastrų palyginamąją analizę, patikslinti pretendentų sąrašus, inventorizacijos duomenis, sudaryti bendrą inventorizuojamo ir juridinio įteisinimo sistemą. 6. Iš principo keistinas žemės ūkio valdymas, mokslo, mokymo sistema adaptuojant juos agrarinei reformai. 7. Iš principo keistina valstybinės RTV kryptis, kuo labiau panaudojant ją agrarinei reformai, padedant žmogui susiorientuoti naujomis ekonominėmis sąlygomis.

Duomenų analizė ir sintezė – tai neišskiriamos reformos proceso dalys. Dažnai susiduriame su sunkumais norėdami tiksliai kiekybiškai įvertinti per 50 metų įvykusius pokyčius. Bet tai nereiškia, kad galime juos apeiti, palikti

savieigai. Pavyzdžiui, kolūkinio turto privatizavimo procese neįvertinę rusių kolūkiečių turto dalies ir ją išdaliję, padarėme klaidą, kuri ilgai atsilieps ateityje. Be abejo, jų darbo įnašą įvertinti sunku, bet juk gana apytiksliai įvertinta ir kitiems buvusiems kolūkiečiams priklausanti turto dalis.

Atskirų komponentų viduje egzistuoja vertikalūs ir horizontalūs ryšiai,

taip pat ir ryšiai tarp komponentų. Paveiksle pateikiame kai kurių objektų ir subjektų sąsają per 40 bendro kolūkinio darbo metų pavyzdį.

Kiekybiškai įvertinti šiuos komponentus dažnai kebloka, tačiau ieškant būdų ir metodų galima rasti. Tarkime, kultūrinės žemės kaina, net ir vertinant pagal 2,5 metų javų derlių, anksčiau buvo visai netiksli, nes javų kainos dar nėra galutinai nusistovėjusios. Tačiau reformos ir privatizavimo procesui visiškai pakaktų normatyvinio įvertinimo, kai kolūkinės žemės kaina prilyginama kolūkinio turto vertei, įvedant specializacijos pataisą.

Įvairių komponentų ir ryšių vertinimas gali būti daugiau ar mažiau subjektyvus, įvairios politinės jėgos skirtingai traktuoja ir vertina praeitį. Tačiau visų pradžių pradžia yra pradiniai duomenys. Ar reforma turi kokią prasmę, jei mūsų žemėtvarkos tarybos neturi žemės balanso, jei žemėtvarkos departamentas neatsižvelgia į 1940 m. žemės kadastro duomenis, jei nesvarstant parduodama sodybinė, kolektyvinių sodų ir kt. valstybės išperkama žemė už investicinius čekius ir būsimoms kartoms užtraukiamos mili-

jardinės vidaus skolos. Šie klausimai nėra retoriniai, nes reforma, ekonomika ir politika – to paties valstybingumo šakos. Ir šiuos klausimus mes turime greitai ir teisingai spręsti.

AGRARIAN REFORM IN THE CONTEXT OF THE SELF-DEPENDENCE RESTORATION

Summary

In the article there are short reviewed the principal legal statements according which land nationalization and its restoring to the legal land-owners was carried out from 1940 till now in Lithuania. The necessity of correct and lawful agrarian reform is well-grounded by historical facts. Mistakes and merits of earlier agrarian reforms are indicated. Rules and system according which the agrarian reform must be carried out is offered.

HABIL. DR. VANDA ŽEKONIENĖ, Vilnius

OPTIMALUS VARPINIŲ JAVŲ KIEKIS VELĖNINIAME JAURINIAME DIRVOŽEMYJE

Lietuvos gamtinės dirvožemio sąlygos tinka javams, todėl nuo seno javais apsėjama didžiausia ariamojo dirvožemio dalis. Naujausi tyrimai, atlikti Lietuvos žemdirbystės institute Dotnuvoje, jo filialuose Vėžaičiuose ir Vokėje, Joniškėlio ir Dūkšto bandymų stotyse, parodė, kad varpinių javų kiekis agrofitocenozeje labai priklauso nuo gamtinių dirvožemio ypatumų ir Lietuvos teritorijoje jis gali įvairuoti nuo 30% kalvotame reljefe iki 50–60% ir daugiau priesmėliuose (V.Sinkevičienė, J.Gailienė, 1991; R.Kanapinskienė, J.Gailienė, 1991; E.Jovaišienė, 1991; A.Magyla, 1985, 1991). Greitimų valstybių duomenimis, javų plotą sėjomainose pagal poreikį galima didinti iki 70 ir daugiau procentų. Latvijos mokslininkai pasiūlė vaismainėse sėjomainose javais apsėti ne daugiau kaip 50–60%, o specialiose sėjomainose kartu su aukštesnėmis kultūromis net iki 80% (B.Leinia, 1983). Estų duomenimis, sėjomainose auginant 60–70% javų, labai svarbu juos tinkamai sueiliuoti, nes atsėliuotų javų derlius sumažėja nuo 9 iki 14% (A.Picho, 1984). Vienodam javų derliui sėjomainoje išlaikyti rekomenduojama auginti daugiametes žoles, tręšti organinėmis trąšomis (H.Raigas, E.Siaga, 1987). Panašūs rezultatai gauti ir Rusijos mokslininkų, kurie savo darbais įrodė, kad tinkamai sueiliavus augalus sėjomainoje, atsižvelgus į mitybos poreikius, galimas ir didesnis nei 50% javų kiekis sėjomainoje (V.Lošakovas, A.Četvernia, 1987).

Didėjantis grūdų poreikis vertė pertvarkyti sėjomainas ir Vakarų Europos šalyse. Anglijoje dažnos sėjomainos, turinčios 53–60% javų, o buvusioje Vokietijos Federacinėje Respublikoje – net 70%. Čekijos ir Slovakijos mokslininkų duomenimis, javų ploto didinimas sėjomainoje nuo 40% iki 100% derlingame dirvožemyje derlių tesumažina 2,1%, o nederlingame – 13,1%. Lenkijoje, didinant javų plotą sėjomainoje, daugiausia derliaus sumažėjo 4–5 atsėliavimo metais. Daugelio mokslininkų nuomone, sumažinti neigiamą prasto prieščelio įtaką gali tarpinės kultūros, tręšimas, agrotechnika,

biologinės javų savybės (S. Vorobjovas, 1983; V. Lošakovas, A. Četvernia, 1987; A. Magyla, J. Šileikaitė, 1991; E. Jovaišienė, J. Gailienė, 1991; V. Žekonienė, 1993).

Straipsnyje pateikiami Lietuvos žemdirbystės instituto Vokės filiale 1977–1990 m. atliktų stacionariųjų sėjomainos tyrimų duomenys.

Stacionariųjų tyrimų šešios šešianarės sėjomainos buvo išskleistos laike ir erdvėje. Kultūrų kaita sėjomainose tokia:

I sėjomaina (50% javų): 1. Daugiametės žolės (pirmųjų naudojimo metų dobilų ir motiejukų mišinys). 2. Daugiametės žolės (antrųjų naudojimo metų dobilų ir motiejukų mišinys). 3. Žieminiai rugiai. 4. Miežiai. 5. Lubinai žaliajam pašarui. 6. Miežiai ir įsėlis.

II sėjomaina (67% javų): 1. Lubinai žaliajam pašarui. 2. Žieminiai rugiai. 3. Žieminiai rugiai. 4. Žieminiai rugiai žaliajam pašarui + lubinai žaliajai trąšai. 5. Miežiai. 6. Miežiai.

III sėjomaina (67% javų): 1. Daugiametės žolės (pirmųjų naudojimo metų dobilų ir motiejukų mišinys). 2. Miežiai. 3. Žieminiai rugiai. 4. Žieminiai rugiai žaliajam pašarui + lubinai žaliajai trąšai. 5. Žieminiai rugiai. 6. Miežiai ir įsėlis.

IV sėjomaina (83% javų): 1. Žieminiai rugiai žaliajam pašarui + lubinai žaliajai trąšai. 2. Žieminiai rugiai. 3. Žieminiai rugiai. 4. Miežiai. 5. Avižos. 6. Miežiai.

V sėjomaina (83% javų): 1. Pirmųjų naudojimo metų dobilų ir motiejukų mišinys. 2. Žieminiai rugiai. 3. Žieminiai rugiai + seradėlė žaliajai trąšai. 4. Miežiai. 5. Avižos. 6. Miežiai ir įsėlis.

VI sėjomaina (100% javų): 1. Lubinai grūdams. Miežiai. 3. Žieminiai rugiai + seradėlė žaliajai trąšai. 4. Avižos. 5. Žieminiai rugiai + seradėlė žaliajai trąšai. 6. Miežiai.

Laukeliai išdėstyti trijose juostose sėjomainos rotacijos narių blokais, o juose grupėmis pagal rotacijon įeinančias ir neįeinančias daugiametes žoles.

Mineralinės trąšos buvo skirstomos taip:

	N	P ₂ O ₅	K ₂ O
1. Pirmųjų naudojimo metų daugiametėms žolėms	0	90	90
2. Antrųjų naudojimo metų daugiametėms žolėms	120	90	90
3. Javams	90	90	90
4. Lubinams	0	90	90
5. Rugiams žaliajam pašarui	120	90	90

Fosforo ir kalio trąšos buvo išberiamos prieš rudeninį arimą, azoto – du kartus: vegetacijai atsinaujinus ir krūmijimosi pabaigoje.

Stacionariųjų tyrimų dviejų rotacijų (1979–1990 m.) javų derliaus duo-

menys buvo apdoroti matematiniais statistiniais metodais; skaičiavo vyr. programuotojas J. Žvinys (Agrarinės ekonomikos institute).

TYRIMŲ REZULTATAI

1. Javų grūdų derliaus dinamika atsižvelgiant į varpinių javų kiekį sėjomainoje. 1979–1990 m. laikotarpio javų grūdų derlius t/ha parodytas pagal sėjomainas ir javų rūšių išdėstymą jose.

I sėjomaina

(50% javų su daugiametėmis žolėmis)

11. Daugiametės žolės pirmųjų naudojimo metų
12. Daugiametės žolės antrųjų naudojimo metų
13. Žieminiai rugiai 3,86
14. Miežiai 3,47
15. Lubinai žaliajam pašarui
16. Miežiai 3,31

II sėjomaina

(67% javų)

21. Lubinai žaliajam pašarui
22. Žieminiai rugiai 3,38
23. Žieminiai rugiai 3,56
24. Žieminiai rugiai žaliajam pašarui + lubinai žaliajai trąšai
25. Miežiai 3,41
26. Miežiai 3,09

III sėjomaina

(67% javų su daugiametėmis žolėmis)

31. Daugiametės žolės pirmųjų naudojimo metų
32. Miežiai 3,52
33. Žieminiai rugiai 3,71
34. Žieminiai rugiai žaliajam pašarui + lubinai žaliajai trąšai
35. Žieminiai rugiai 3,67
36. Miežiai 3,13

IV sėjomaina

(83% javų)

41. Žieminiai rugiai žaliajam pašarui + lubinai žaliajai trąšai
42. Žieminiai rugiai 3,74
43. Žieminiai rugiai 3,39
44. Miežiai 3,32
45. Avižos 3,43
46. Miežiai 3,15

V sėjomaina

(83% javų su daugiametėmis žolėmis)

51. Daugiametės žolės pirmųjų naudojimo metų
52. Žieminiai rugiai 4,14
53. Žieminiai rugiai + seradėlė žaliajai trąšai 3,64

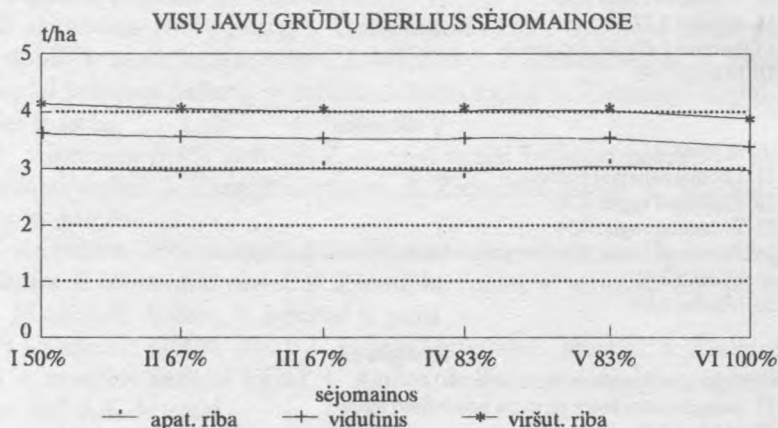
54. Miežiai 3,41
55. Avižos 3,33
56. Miežiai 3,28

VI sėjomaina

(100% javų su lubiniais sėklai)

61. Lubinai grūdams 17
62. Miežiai 3,25
63. Žieminiai rugiai + seradėlė žaliajai trąšai 3,54
64. Avižos 3,31
65. Žieminiai rugiai + seradėlė žaliajai trąšai 3,70
66. Miežiai 3,22

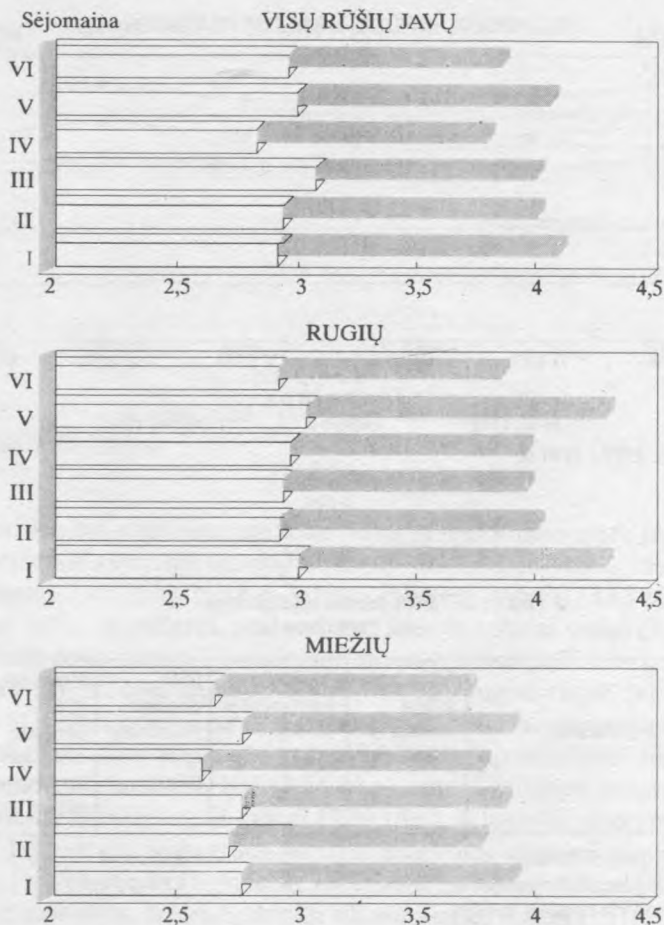
Visų javų rūšių derlius 1979–1990 m. vidutiniais duomenimis, didinant javų kiekį nuo 50% iki 100%, statistiškai nesumažėjo (1 pav.).

Vokė, 1979–1990 m.

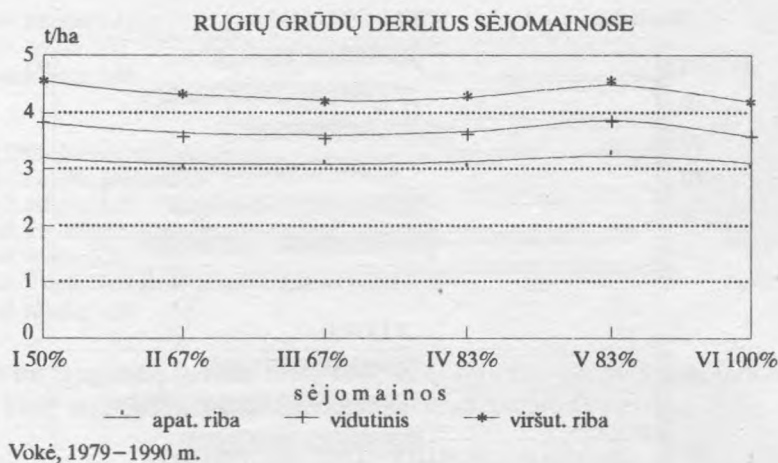
1 pav.

Esminiai javų grūdų derliaus skirtumai gauti tarp I ir IV sėjomainų. To laikotarpio vidutinis javų grūdų derlius minėtose sėjomainose 3,55 ir 3,35 t/ha, o 05% derliaus įvairuoja nuo 2,99 iki 4,11 t/ha I sėjomainoje ir nuo 2,82 iki 3,88 t/ha IV sėjomainoje. Variacijos koeficientas 25%. Pagal Stjūdento 95% pasiskirstymo kriterijus yra lygus 0,22. Esminis skirtumas gautas ir tarp II ir IV, III ir IV, IV ir V, V ir VI sėjomainų (1 lentelė). Tačiau iš esmės ir nuosekliai grūdų derlius nemažėjo, didinant varpinių javų kiekį iki 100% (2 pav.). Sėjomainas teigiamai veikė ankštinės, ypač daugiametės žolės. I, III, ir V sėjomainų vidutiniai grūdų derliai nepriklausomai nuo varpinių javų kiekio tokie: 3,55, 3,51, 3,56 t/ha (1 lentelė). Sugrupavus tam tikrų javų (rugių, miežių, avižų) grūdų derlių (sėjomainose su daugiametėmis žolėmis ir be jų) nustatyta, kad didžiausią įtaką sėjomainos daugiametės žolės darė rugiams: grūdų derliaus priedas 0,15 t/ha, miežių, augusių sėjomainose su žolėmis, derliaus priedas 0,12 t/ha. Avižų grūdų derliui sėjomainos žolės

2 pav. Javų grūdų derliaus dinamika t/ha priklausomai nuo javų kiekio sėjomainoje

įtakos neturėjo (2 lentelė). Lengvajame dirvožemyje vienodžiausią derlių išaugina rugiai. 1979–1990 m. didžiausias rugių grūdų derlius gautas V sėjomainoje – 3,89 t/ha. Iš esmės rugių grūdų derlius sumažėjo tik tarp V ir II bei V ir VI sėjomainų (3 lentelė). II ir VI sėjomainų pasėliai neturėjo pagrindinio sėjomainos derliaus stabilizatoriaus – žolių. Panašus ir miežių grūdų derlius. Didžiausias tiriamojo laikotarpio miežių grūdų derlius buvo I sėjomainoje – 3,38 t/ha, kiek mažiau – 0,04–0,03 t/ha III ir V sėjomainose, kurių pasėlių struktūroje buvo daugiametės žolės. Esminiai miežių grūdų derliaus skirtumai gauti tarp I ir IV, I ir VI bei tarp V ir IV sėjomainų (3 lentelė). Stijūmento kriterijus t_{95} lygus 0,22. Tačiau iš esmės ir tolydžiai tiek visų javų, tiek ir tam tikrų jų rūšių (rugių ir miežių) derlius nemažėjo didinant javų kiekį sėjomainoje nuo 50 iki 100% (1, 3, 4 pav.).

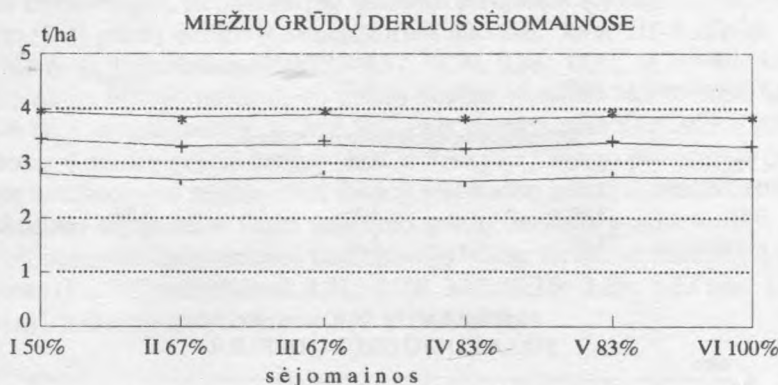

3 pav.

**1 lentelė. Javų derlius sėjomainose
Vokė, 1979–1990 m.**

Sėjomainos	Vidutinis grūdų derlius (t/ha)	Variacijos koeficientas (V%)	05% derliaus įvairavimo ribos (t/ha)	Esminiai grūdų derliaus skirtumai tarp sėjomainų	t/fakt
I 50% javų, 50% žolių	3,55	25	2,99–4,10	IV	0,28
II 67% javų, 33% vienmečių žolių (17% tarpinių kultūrų žaliajai trąšai)	3,47	24	2,94–4,01	IV	0,25
III 67% javų, 17% daugiamečių žolių, 17% vienmečių žolių (17% tarpinių kultūrų žaliajai trąšai)	3,51	22	3,02–4,00	V	0,26
IV 83% javų, 17% vienmečių žolių (17% tarpinių kultūrų žaliajai trąšai)	3,41	25	2,82–3,88	V	0,52
V 83% javų, 17% daugiamečių žolių (17% tarpinių kultūrų žaliajai trąšai)	3,56	22	3,07–4,05	VI	0,26
VI 100% javų, (33% tarpinių kultūrų žaliajai trąšai)	3,40	20	2,97–3,84		

2. Priešsėlio įtaka rugių grūdų derliui. 1979–1990 m. tyrimų duomenimis, rugių priešsėliai iš mūsų tirtų kombinacijų prastėja to-

Vokė, 1979–1990 m.

4 pav.

čia tvarka: miežiai–daugiametės žolės pirmųjų naudojimo metų (4,14 t/ha), daugiametės žolės pirmųjų naudojimo metų–daugiametės žolės antrųjų naudojimo metų (3,86 t/ha), miežiai–lubinai žaliajam pašarui (3,83 t/ha), miežiai–rugiai žaliajam pašarui, po jų sėjami lubinai žaliajai trąšai (3,74 t/ha), daugiametės žolės pirmųjų naudojimo metų–miežiai (3,71 t/ha), rugiai su seradėlės išėliu žaliajai trąšai–avižos (3,70 t/ha), rugiai–rugiai žaliajam pašarui, po jų sėjami lubinai žaliajai trąšai (3,67 t/ha), daugiametės žolės pirmųjų naudojimo metų–rugiai (3,64 t/ha), lubinai žaliajam pašarui–rugiai (3,56 t/ha), lubinai grūdams–miežiai (3,54 t/ha), rugiai žaliajam pašarui, po jų sėjami lubinai žaliajai trąšai–rugiai (3,39 t/ha). 4 lentelės duomenys rodo tiriamojo laikotarpio rugių grūdų derliaus įvairavimo ribas bei esminius skirtumus tarp priešsėlių kombinacijų. Daugiametės antrųjų naudojimo metų žolės, kaip priešsėlis, iš esmės skiriasi tik nuo rugių, augusių: a) lubinienoje (II–3), b) po tarpinės kultūros lubinų (IV–3) ir miežienoje, kuri buvo po lubinų, nuimtų grūdams (VI–3). Iš kitų likusių priešsėlių antramečių žolių kaip priešsėlio esminių skirtumų nerasta (4 lentelė). Tokie patys esminiai skirtumai nustatyti ir II–2 (sėjomainos grandis – miežiai–lubinai žaliajam pašarui). 1979–1990 m. rugių derliaus įvairavimo ribos, atsižvelgiant į priešsėlį, parodytos 5 paveiksle.

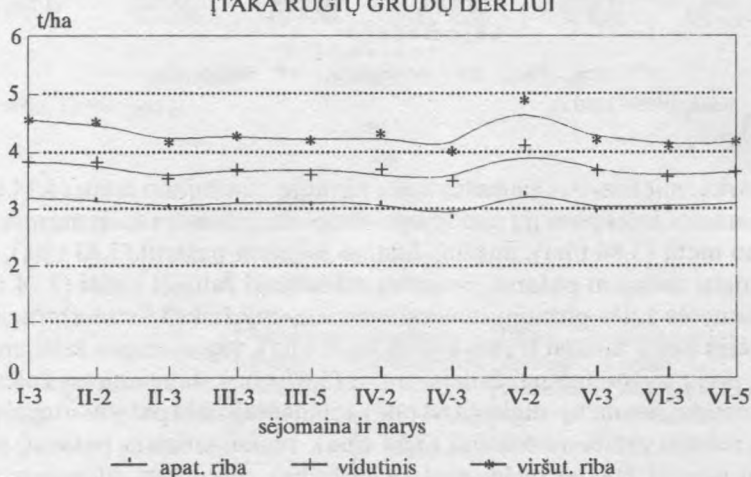
**2 lentelė. Daugiametė žolių įtaka varpinių javų derliui
Vokė, 1979–1990 m.**

Sėjomaina ir javų kiekis joje, %	Grūdų derlius t/ha		
	Žiemiųjų rugių	Miežių	Avižų
Sėjomainos be daugiametė žolių			
1	2	3	4
II 67	3,67	3,25	

1	2	3	4
IV 83	3,69	3,22	3,43
VI 100	3,62	3,23	3,31
Vidutiniškai:	3,66	3,23	3,37

Sėjomainos su daugiamečėmis žolėmis

I 50	3,86	3,38	
II 67	3,69	3,34	
V 83	3,89	3,35	3,33
Vidutiniškai:	3,81	3,35	3,33

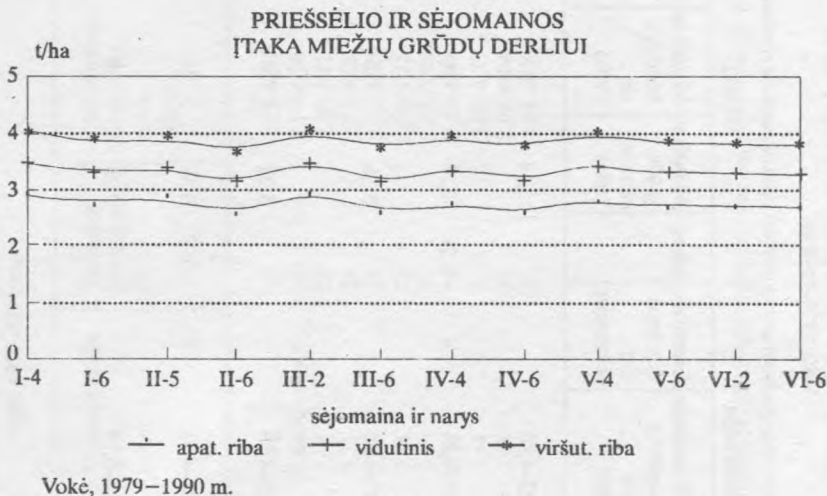
PRIEŠSĖLIO IR SĖJOMAINOS
ĮTAKA RUGIŲ GRŪDŲ DERLIUI

Vokė, 1979–1990 m.

5 pav.

3. Priešsėlio įtaka miežių grūdų derliui. 1979–1990 m. duomenimis, miežių priešsėlis iš tirtų kombinacijų prastėja tokia tvarka: miežiai–daugiamečės žolės pirmųjų naudojimo metų (3,53 t/ha), daugiamečės žolės antrųjų naudojimo metų–rugiai (3,47 t/ha), rugiai–rugiai su seradėlės įsėliu žaliajai trąšai (3,41 t/ha), rugiai–rugiai žaliajam pašarui, po jų sėjami lubinai žaliajai trąšai (3,41 t/ha), rugiai–rugiai (3,32 t/ha), miežiai–lubinai žaliajam pašarui (3,31 t/ha), miežiai–avižos (3,29 t/ha), miežiai–lubinai grūdams (3,25 t/ha), avižos–rugiai su seradėlės įsėliu žaliajai trąšai (3,22 t/ha), miežiai–miežiai (3,15 t/ha), rugiai žaliajam pašarui, po jų sėjami lubinai žaliajai trąšai–rugiai (3,13 t/ha). Geriausias miežių priešsėlis buvo miežiai–daugiamečės žolės pirmųjų naudojimo metų. (III–2) – to laikotarpio vidutinis grūdų derlius 3,53 t/ha. Ši priešsėlio kombinacija iš esmės skyrėsi nuo kitų priešsėlių kombinacijų: I–6, II–6, IV–4, IV–6, V–4, V–6, VI–2, VI–6 t_{fakt} atitinkamai: 0,39, 0,35, 0,42, 0,24, 0,33, 0,24 (5 lentelė). 5 len-

telės duomenimis, to laikotarpio vidutinis pirmosios sėjomainos ketvirtjo nario (I-4) grūdų derlius iš esmės skiriasi nuo I-6, II-6, III-6, IV-6, VI-2, VI-6 (t_{fakt} atitinkamai: 0,25, 0,31, 0,39, 0,28, 0,22, 0,29). Pirmosios sėjomainos šeštojo nario (I-6) grūdų derlius iš esmės skiriasi nuo III-2, III-6 (t_{fakt} atitinkamai: 0,26 ir 0,29). Pats menkiausias per 1979–1990 m. laikotarpį miežių grūdų derlius (3,09 ir 3,13 t/ha) išaugo po antrų ir trečių metų atsėliuojamų miežių. Visi šeštieji sėjomainų nariai – miežiai, todėl iš paskutinio sėjomainos nario vidutinio grūdų derliaus galima spręsti apie agrofitocenozės kaip visumos kombinacijų būklę. Grūdų derlius pagal sėjomainas (I ... VI) atitinkamai: 3,31, 3,09, 3,13, 3,15, 3,29, 3,22 t/ha. Esminiai skirtumai nustatyti tik tarp I-6 ir II-6 narių.

6 pav.

Taigi esminio ir tolydaus miežių grūdų derliaus sumažėjimo, didinant varpinių javų kiekį sėjomainoje, ir šiuo atveju nenustatyta. 1979–1990 m. laikotarpio miežių grūdų derliaus įvairavimo ribos, atsižvelgiant į priešsėlį, parodytos 6 paveiksle.

Didinant sėjomainoje varpinių javų kiekį, dirvožemyje gausėjo sunkiai tirpstančių mineralinių fosfatų frakcijų, mažėjo nemainų kalio kiekis. Blo-gėjo humino ir fulvo rūgščių santykis nuo 0,74 iki 0,62 bei organinės medžiagos humifikacija – nuo 20,5% iki 17,9%.

Didinant javų kiekį nuo 50 iki 100%, sėjomainoje nedidėjo piktžolių masė, tačiau labai pagausėjo piktžolių skaičius. Per antrąją rotaciją piktžolių skaičius m^2 vidutiniškai padidėjo 20 vnt/ m^2 . Labiausiai piktžolėti rugiai išaugo po antramečių žolių. Didelės įtakos piktžolių masei turėjo meteorologinės sąlygos vegetacijos laikotarpiu (kai kuriais metais dėl jų piktžolių masė skyrėsi net 10 ir daugiau kartų).

3 lentelė. Žieminių rugių ir miežių grūdų derlius sėjomainose
Vokė, 1979–1990 m.

Sėjamosios	Žieminių rugių				Miežių					
	Vidutinis grūdų derlius (t/ha)	Variacijos koeficientas (V%)	05% derliaus įvairavimo ribos (t/ha)	Esminiai skirtumai tarp sėjomainų	t/fakt.	Vidutinis grūdų derlius (t/ha)	Variacijos koeficientas (V%)	05% derliaus įvairavimo ribos (t/ha)	Esminiai skirtumai tarp sėjomainų	t/fakt.
I 50% javų, 50% žolių	3,86	26	3,22–4,50			3,38	27	2,81–3,95	IV, VI	0,22; 0,23
II 67% javų, 33% vienmečių žolių (17% tarpinių kultūrų žaliajai trąšai)	3,67	25	3,09–4,24	V	0,25	3,25	26	2,71–3,80		
III 67% javų, 17% daugiamėčių žolių, 17% vienmečių žolių (17% tarpinių kultūrų žaliajai trąšai)	3,69	22	3,17–4,20			3,34	25	2,80–3,88		
IV 83% javų, 17% vienmečių žolių (17% tarpinių kultūrų žaliajai trąšai)	3,69	23	3,15–4,23			3,22	28	2,65–3,80	V	0,24
V 83% javų, 17% daugiamėčių žolių (17% tarpinių kultūrų žaliajai trąšai)	3,89	25	3,26–4,51	VI	0,22	3,35	26	2,80–3,90		
VI 100% javų, (33% tarpinių kultūrų žaliajai trąšai)	3,62	23	3,10–4,14			3,23	26	2,69–3,77		

4 lentelė. Priešsėlio įtaka žieminių rugių grūdų derliui
Vokė, 1979–1990 m.

Eil. Nr	Sėjomaina ir narys	Žieminių rugių priešsėliai	Vidutinis grūdų derlius (t/ha)	Variacijos koeficientas (V%)	05% derliaus įvairavimo ribos (t/ha)	Esminiai skirtumai tarp priešė- lių kombina- cijų	t/fakt.
1.	I – 3	D.ž. I n.m. – D.ž. II n.m. I	3,86	26	3,22–4,50	3; 7; 10	0,29; 0,38; 0,30
2.	II – 2	M – L.ž. p.	3,83	27	3,17–4,50	3; 7; 10	0,29; 0,38; 0,30
3.	II – 3	L.ž. p. – R	3,56	25	3,00–4,11	8	0,33
4.	III – 3	D.ž. I n.m. – M	3,71	23	3,17–4,25	7; 10	0,26; 0,33
5.	III – 5	R – R.ž. p. + L	3,67	23	3,14–4,20	7; 8	0,25; 0,24
6.	IV – 2	M – R.ž. p. + L	3,74	25	3,15–4,33	7	0,43
7.	IV – 3	R.ž. p. + L – R	3,39	7	2,82–3,96	8; 9; 11	0,38; 0,28; 0,27
8.	V – 2	M – D.ž. I n.m.	4,14	28	3,40–4,87	9; 10	0,23; 0,27
9.	V – 3	D.ž. I n.m. – R	3,64	26	3,05–4,23		
10.	VI – 3	L. gr. – M	3,54	22	3,04–4,04		
11.	VI – 5	Rs – A	3,70	24	3,14–4,25		

¹D.ž. I n.m. – daugiametės pirmųjų naudojimo metų žolės, R – žieminiai rugiai, M – miežiai, A – avižos, R.ž. p. + L – žieminiai rugiai žaliajam pašarui, po jų sėjami lubinai žaliajam trąšai, Rs – žieminiai rugiai su seredėlės išeliu žaliajam trąšai, L.ž. p. – lubinai žaliajam pašarui, L. gr. – lubinai grūdams.

5 lentelė. Priėsėlio įtaka miežių grūdų derliui
Vokė, 1979–1990 m.

Eil. Nr.	Sėjomaina ir narys	Miežių prieėsėliai	Vidutinis grūdų derlius (t/ha)	Variacijos koeficientas (V%) (t/ha)	05% derliaus įvairavimo ribos	Esminiai skirtumai tarp prieėsėlių kombinacijų	t/fakt.
1.	I – 4	D.ž. II n.m. – R	3,47	27	2,88–4,06	2; 4; 6; 9; 12; 13	0,25; 0,31; 0,39 0,28; 0,22; 0,29 0,29; 0,29 0,29
2.	I – 6	M – L.ž.p.	3,31	26	2,75–3,86	5; 6	0,52; 0,23; 0,29 0,39; 0,35; 0,42 0,24; 0,33; 0,24 0,30
3.	II – 5	R – R.ž.p. + L	3,41	27	2,83–3,99	4	
4.	II – 6	R.ž.p. + L – M	3,09	27	2,56–3,63	5; 7; 10	
5.	III – 2	M – D.ž. I n.m.	3,53	26	2,96–4,10	6; 7; 9; 11; 12; 13	
6.	III – 6	R.ž.p. + L – R	3,13	26	2,62–3,64	10	
7.	IV – 4	R – R	3,32	28	2,73–3,90		
8.	IV – 5	R – M					
9.	IV – 6	M – M	3,15	30	2,56–3,75	10	0,25
10.	V – 4	R – Rs	3,41	26	2,86–3,98	12	0,25
11.	V – 6	M – A	3,29	27	2,72–3,85		
12.	VI – 2	M – L.gr.	3,25	27	2,68–3,81		
13.	VI – 6	A – Rs		3,22	27	2,67–3,76	

Ligoms plisti daugiau įtakos turėjo prieššėlis negu javų kiekis. Miltligė, rudosios rūdys labiausiai pažeidė po ankštinių prieššėlių augusius rugius. Miežių pasėliuose šios ligos nebuvo išplitusios. Pašaknio ligos buvo mažai išplitę, tačiau mažėjo sveikų augalų, didinant javų kiekį sėjomainoje. Ypač tai akivaizdu sėjomainose be daugiamečių žolių.

Sėjomainų varpinių augalų gausa neturėjo įtakos invertazės, ureazės ir proteazės fermentų aktyvumui. Apžvelgus sporinių bakterijų ir pelėsinų grybų paplitimo duomenis, galima teigti, kad sėjomainų augalai turėjo įtakos sporinėms bakterijoms ir pelėsiniams grybams plisti bei jų rūšinei sudėčiai: daugiametės žolės ir lubinai skatino sporinių bakterijų *Bac. magatherium*, *Bac. mesentericus* ir pelėsinų grybų paplitimą. Iš pelėsinų grybų gausiausiai buvo paplitę *Penicillium*; *Fusarium* buvo išplitęs negausiai ir tik 100% javų sėjomainoje.

Dirvos drėgmės režimas tam tikrais augalų vystymosi tarpsniais lemia jų derlių. Kai dirvožemio drėgmė tapo vytimo drėgme (VD) javų bamblėjimo ir plaukėjimo tarpsnyje, vasarojaus grūdų derlius sumažėjo tris ir daugiau karto.

Per tiriamąjį laikotarpį (1977–1990 m.) beveik nepakito dirvožemio pH_{KCl} –5,1 prieš įrengiant bandymą ir 4,9–5,2 po dviejų rotacijų. Judriojo K_2O kiekis per laikotarpį patikimai sumažėjo I ir III sėjomainos dirvožemyje, nes daug kalio buvo išnešta kartu su ankštiniais augalais. Varpiniai ir ankštiniai augalai sėjomainoje turėjo įtakos P_2O_5 kiekiui dirvožemyje. Po dviejų rotacijų didžiausias P_2O_5 kiekis aptiktas II ir IV sėjomainų dirvožemyje (28,2 ir 29,5 mg/100g dirvožemio). Kalio ir fosforo formų tyrimai parodė, kad daugiametės žolės, lubinai sugeba asimiliuoti sunkiai tirpstančių fosfatų fosforą ir įtraukti jį į biologinę apytaką. Lengvai tirpstančių fosfatų po minėtų kultūrų rasta mažiausiai (ypač antrinių Ca ir Mg). Ankštiniai augalai rūgščioje terpėje atpalaidavo nemainų kalį, kuris sudarė galimas mainaus kalio atsargas. Daugiausia dirvožemyje nemainų kalio rasta pirmojoje sėjomainoje po lubinų ir daugiamečių žolių. Didinant javų kiekį sėjomainoje nuo 50 iki 100%, nemainų kalio kiekis mažėjo (I sėjomaina 40,5; II–13,8; III–6,8; IV–4,8; V–10,9; VI–6,5 mg/100 g dirvožemio). Didelę įtaką humuso balansui javų sėjomainose turėjo daugiametės žolės. Antrosios rotacijos duomenimis I, III, V sėjomainų su daugiametėmis žolėmis dirvožemyje rasta daugiau humuso nei be daugiamečių žolių (II, IV, VI sėjomainos).

IŠVADOS

Lietuvos žemdirbystės instituto Vokės filiale lengvuosiuose velėniniuose jauriniuose dirvožemiuose atlikti stacionariniai tyrimai leidžia daryti tokias išvadas:

1. Lengvajame dirvožemyje javų grūdų derlius nepriklauso nuo varpi-

nių javų kiekio sėjomainoje. Dviejų rotacijų duomenimis, esminio tolydaus grūdų derliaus sumažėjimo, didinant javų kiekį iki 100%, nenustatyta. Sėjomainose su daugiamečiais žolėmis grūdų prikulta: I sėjomaina (50% javų) – 3,55 t/ha. Sėjomainose be daugiamečių žolių, kai javų yra 67,83 ir 100%, grūdų derlius buvo atitinkamai 3,47; 3,35; 3,40 t/ha. Vadinasi, daugiamečės žolės sėjomainoje turėjo teigiamą įtaką javų derliui.

2. Rugių priešėliai prastėjo taip: pirmųjų naudojimo metų daugiamečės žolės, antrųjų naudojimo metų daugiamečės žolės, lubinai žaliajam pašarui, rugiai, nupjauti žaliajam pašarui, ir lubinai žaliajai trąšai, miežienu po pirmamečių dobilų, avižos. Atitinkamai grūdų derlius buvo 41,4; 38,6; 38,3; 37,4; 37,0 cnt/ha.

3. Miežių priešėliai mažino derlių tokia tvarka: pirmųjų naudojimo metų daugiamečės žolės, rugiai, augę dobilienuje, rugiai su ankštiniu įsėliu žaliajai trąšai, rugiai, nupjauti žaliajam pašarui, ir lubinai žaliajai trąšai, antrus metus atsėliuoti rugiai. Atitinkamai derlius buvo: 35,3; 34,7; 34,1; 34,1; 33,0 cnt/ha.

4. Visi šeštieji tirtųjų sėjomainų nariai buvo miežiai. Jų derlius, pradedant I sėjomaina ir baigiant VI sėjomaina, buvo 33,1; 30,9; 31,3; 31,5; 32,9; 32,2 cnt/ha. Esminio ir tolydaus miežių grūdų derliaus sumažėjimo, didinant javų kiekį sėjomainose ir jas lyginant, nenustatyta.

GRAIN-CROP OPTIMUM QUANTITY ON SODDY PODZOLIC SANDY LOAM SOILS

Summary

The work was conducted in the Vokė Branch of the Lithuanian Institute of Agriculture over the period 1970–1990.

The future farm of Lithuania is a specialized farm but to such an extent that is permitted by natural and soil conditions. One of the major agricultural crops most widely cultivated in Lithuania has always been and will remain cereals. Therefore the objective of this work was to elucidate the maximum concentration of cereals in agrophytocenosis based on research findings without causing any tangible agrochemical, phytosanitary and ecological changes in it.

The findings of the complex, long-term experiments conducted over the period 1979–1990 show that grain yield of cereals did not depend on the percentage of spiked cereals in the crop rotation: 1st crop rotation (50 per cent cereals average cereal yield amounted to 35,5 dt/ha, 2nd crop rotation (67 per cent cereals) – 34,7 dt/ha, 3rd crop rotation (67 per cent of cereals with perennial grasses) – 35,1 dt/ha, 4th crop rotation (83 per cent cereals) – 33,5 dt/ha, 5th crop rotation (83 per cent of cereals with perennial grasses) – 35,6 dt/ha, 6th crop rotation (100 per cent of cereals) – 34,0 dt/ha. Significant differences in cereal yield were obtained between 1st and 4th, 2nd and 4th, 3rd and 4th, 4th and 5th, 5th and 6th crop rotations. However there hasn't been established a significant regular grain yield reduction in case of cereal percentage increase up to 100 percent.

Rye preceding crops according to the reduction of yielding capacity can be presented in the following order: perennial grasses of the 1st year of use, perennial grasses of the 2nd year of use, lupine for green forage, rye cut for green forage + lupine for green manure, barley after 1st year of clover, oats. Grain yield reduction was respectively: 41,4; 38,6; 38,3; 37,4; 37,1; 37,0 dt/ha.

Barley preceding crops reduced the yield in the following order: perennial grasses of the 1st

year of use, rye that grew in a clover field, rye with legume underseeding for green manure, rye cut for green + lupine for green manure, rye grown in the same place for 2 years. Grain yield was respectively: 35,3; 34,7; 34,1; 33,2 dt/ha.

Barley is crop number six in all the sequences of crop rotations. Its yield starting with the first crop rotation and finishing with the 6th crop rotation was: 33,1; 30,9; 31,3; 31,5; 32,9; 32,3 dt/ha. Significant differences in grain yield have been determined only between the first and the second crop rotation. Thus, there hasn't been established any significant barley grain yield reduction in this comparison case, when cereal percentage was increased in the crop rotations.

LITERATŪRA

1. Jovaišienė E., Gailienė I. Javų eilė sėjomainos grandyje priemolio dirvoje // LŽI mokslo darbai. Žemdirbystė. Vilnius, 1991. T. 39. P. 143–152.
2. Kanapinskiė R., Gailienė I. Įvairaus javų ploto ir įvairios struktūros sėjomainos sunkaus priemolio dirvoje // LŽI mokslo darbai. Žemdirbystė Vilnius, 1991. T. 39. P. 104–110.
3. Magyla A., Šileikaitė J., Grigas A. Pasėlių ir dirvos piktžolėtumas specializuotose sėjomainose // LŽI mokslo darbai. Žemdirbystė. Vilnius, 1991. T. 39. P. 25–39.
4. Magyla A. Javai pasėlių struktūroje ir sėjomainoje // Javai. Vilnius, 1985. P. 4–25.
5. Sinkėvičienė V., Gailienė I. Javų ploto didinimo galimybės gausiai tręšiamų kalvotų žemių sėjomainose // LŽI mokslo darbai. Žemdirbystė. Vilnius, 1991. T. 39. P. 114–122.
6. Žekonienė V. Ūkininkaujantiems lengvose dirvose. Vilnius, 1993. 140 p.
7. Žekonienė V. Enlarged Area under Grain Crops in Rotation and Soil Peculiarities in Sod-Podzolic Loamy Sands of South-Eastern Lithuania // Baltic Region: Agriculture in Acid Soils. Vilnius, 1993. P. 288–291.
8. Воробьев С. А. Научные основы севооборотов в условиях интенсификации земледелия // Известия ТСХА. Вып. 5. Москва, 1983. С. 3–10.
9. Лейня Б. Урожайность при различном насыщении севооборота зерновыми культурами на дерново-подзолистых почвах Латвиской ССР // Проблемы севооб. в интенсивном земледелии и пути их решения. Рига. 1983. С. 8–11.
10. Лейня Б., Микелсон В., Чударс С. Насыщение севооборотов зерновыми культурами в Латвиской ССР // Агрономические основы специализации севооборотов. Москва, 1987. С. 59–66.
11. Лошаков В. Г., Четверня А. М. Севооборот – важнейшее условие интенсификации земледелия // Агрономические основы специализации севооборота. Москва, 1987. С. 5–11.
12. Пихо А. Эффективность минеральных удобрений в севооборотах Эстонской ССР и подготовка данных для математических моделей // С.-х. акад. Тарту. 1984. Вып. 1. С. 75–83.
13. Райг Х., Сяга Э. Агрономические основы специализации севооборотов в Эстонской ССР // Агрономические основы специализации севооборотов. Москва, 1987. С. 45–50.

DR. ALGIRDAS LUKOŠEVIČIUS, Kaunas

SODO AUGALŲ TYRIMAS IR SELEKCIJA LIETUVOJE

Pirmąsias rašytines žinias Lietuvoje apie sodo vaisinius bei uoginius augalus aptinkame Ž. Žilibero (J.E. Gilibert, 1741–1814), J.Strumylos (J.Strumillo, 1774–1847), J.Jundzilo (1794–1877), E.Jančevskio (E.Janczewski, 1846–1918) veikaluose.

Vilniaus universiteto profesorius (gydytojas ir botanikas) Ž.Žiliberas išleistose knygose „Lietuvos floros pradmenys“ („Flora Lituanica inchoata“, 1781–1782 m.) ir „Elementarus botanikos išdėstymas“ („Demonstrations elementaires de botanique“, 1787 m.) nurodo, kad XVIII a. dažnas Lietuvos valstietis mokėjęs vaismedžius skiepyti, turėjęs įveisęs nemažus sodus, kur buvę auginama keliolika veislių obelių, kriaušių, vyšnių, slyvų ir uoginių augalų.

Sodininko J.Strumylos 1820 m. Vilniuje išleistame apie 300 puslapių veikale „Šiaurės sodai“ („Ogrody północne“) pateikiama žinių ne tik apie obelių, kriaušių, slyvų, vyšnių, serbentų, agrastų, aviečių, braškių veisles, bet taip pat ir apie Lietuvoje rečiau auginamas abrikosų, persikų, šilkmedžių ir vynuogių veisles. Visų genčių veislės labai trumpai aprašomos arba tik paminimos. Šis veikalas turėjo didelį pasisekimą tarp sodininkų; jo išėjo septyni leidimai.

1879 m. Krokuvoje išleistame E.Jančevskio veikale „Pomologijos užrašai. Tyrimo rezultatai Blinstrubiškių sode Žemaitijoje“ („Zapiski pomologiczne. Wyniki doświadczeń z sadu Blinstrubiskiego na Żmudzi“) aprašomos Lietuvos sąlygomis augančios vaismedžių veislės. Šiame veikale aprašoma 14 kriaušių, 8 obelių ir 12 slyvų veislių.

S.Daukantas 1849 m. parašė „Pamokslą apie sodnus arba daigynus vaisingų medžių...“. Tai buvo pirma lietuviška knygelė sodininkystės klausimais.

XIX a. pabigoje ir XX a. pradžioje didelį pomologinį darbą atliko Lietuvos sodininkystės draugijos ir įžymūs to meto pomologai V.Montvila (1846–

1903) ir prof. A.Hrebnickis (1857–1941). V.Montvila buvo Rusijos imperatoriškosios sodininkystės draugijos Vilniaus skyriaus pirmininkas. Šis skyrius Antakalnyje turėjo pomologinį sodą, kur jau 1900 m. buvo auginamos 55 obelių ir 27 kriaušių veislės. 1899 m. Draugijos skyriaus visuotiniame suvažiavime, kuriam pirmininkavo V.Montvila, buvo priimtas pirmasis Lietuvoje augintinių veislių sortimentas – 33 obelių ir 26 kriaušių veislių. V.Montvila yra daug prisidėjęs prie sodo augalų veislių išplatavimo Lietuvoje. 1876 m. jis savo ūkyje Vaivadiškiuose (dabar Ukmergės raj.) įveisė vaismedžių medelyną, augino Lietuvos klimato sąlygomis tinkamiausių veislių medelius.

Prof. A.Hrebnickis 1891–1904 m. pasodino pomologinį sodą Staniškių vienkiemyje (netoli Dūkšto), kurį 1922 m. pavadino „Rojumi“. 1910 m. sode augo 437 obelių, 154 kriaušių, 116 slyvų, 82 trešnių bei vyšnių veislės. Jauno sodo tarpueiliuose buvo auginami agrastai, serbentai, braškės. Apylinkės ūkininkų soduose jis surado, atrinko ir aprašė obelių veisles: 'Beržininkų ananasą', 'Jono pepiną', 'Gerkonių avietinį'. Prof. A.Hrebnickis redagavo 1903–1906 m. pomologijos veikalą „Vaisių atlasas“ („Atlas plodów“), kuriame, remdamasis savo sodo stebėjimais, aprašė 46 vaismedžių veisles ir papildė daugelio kitų autorių veislių aprašymus.

1920–1924 m. Obelynėje (prie Kauno) pomologinį sodą įveisė prof. T.Ivanauskas (1882–1970). Jis 1929 ir 1947 m. paruošė Lietuvos standartinius vaisinių augalų sortimentus. Be to, prof. T.Ivanauskas aktyviai dalyvavo 1952 ir 1958 m. ruošiant vaisinių ir uoginių augalų sortimentus.

Po Pirmojo pasaulinio karo į Lietuvą buvo įvežta daug vaismedžių ir uoginių augalų veislių iš Vakarų Europos. Didelė jų dalis nukentėjo arba žuvo 1928–1929 m. ir vėlesnių metų šaltomis žiemomis. Soduose auginamoms veislėms tirti Lietuvos ekologinėmis sąlygomis ir buvo sumanyta įsteigti sodininkystės mokslo įstaigą, kuri galėtų objektyviai ir visapusiškai įvertinti introdukuotas ir vietines sodo augalų veisles. 1938 m. įsteigus sodininkystės ir daržininkystės bandymų stotį Dotnuvoje, pirmiausia buvo įveistas pomologinis obelių veislių tyrimo sodas, jau 1939 m. buvo auginama 120 obelių veislių, gautų iš Vokietijos, Danijos, Latvijos, Šiaurės Amerikos. 1940 m. perkėlus sodininkystės ir daržininkystės bandymų stotį į Vytėnus (prie Kauno), buvo taip pat pervežta ir iš Dotnuvos po 1939–1940 m. šaltosios žiemos išlikę 31 obelių veislės medeliai. 1941 m. pavasarį jie buvo pasodinti Vytėnų sodybiniame sode. Vytėnų medelyne tais pačiais metais buvo auginamos dar 36 obelių veislės, gautos iš prof. A.Hrebnicko sodo.

Pirmasis obelių ir kriaušių veislių tyrimo sodas Vytėnų sodininkystės ir daržininkystės bandymų stotyje buvo įveistas 1946 m. Jame buvo pasodinta 167 obelių ir 34 kriaušių veislių medeliai. Obelių ir kriaušių veislių apibendrinti tyrimų duomenys buvo pateikti dviejuose disertaciniuose darbuose: obelių – V.Tuinylos (1959) ir kriaušių – A.Lukoševičiaus (1962). Nuolatinis introdukcijos ir veislių tyrimo darbas su kitomis sodo kultūromis išsiplė-

tė vėlesniais metais: slyvų – 1953 m., vyšnių ir trešnių – 1954 m., serbentų, agrastų ir braškių – 1958 m., lazdynų – 1960 m.

Vadovaujantis Vytėnų bandymų stoties veislių tyrimo duomenimis, 1958 m. buvo paruoštas vaisinių ir uoginių kultūrų standartinis sortimentas. 1961 m. sudarytas naujas sortimentas, kiekvienai Lietuvos zonai bei pazoniui. Šis sortimentas buvo atnaujinamas 1966, 1970 ir 1973 m. šiomis veislėmis: obelių – ‘Noris’, ‘Lobo’, ‘Bogatyř’; kriaušių – ‘Mlejevskaja raniaja’; slyvų – ‘Skoroplodnaja’, ‘Ema Leperman’; braškių – ‘Festivalnaja’, ‘Senga Sengana’; juodųjų serbentų – ‘Golubka’. 1984 m. buvo sudarytas ir patvirtintas vaisinių ir uoginių augalų sortimentas Lietuvos kolektyvinei ir sodybinei sodininkystei. Vytėnų bandymų stoties veislių tyrėjų pasiūlymu į šį sortimentą buvo įrašyta: obelių – ‘Close’ ir ‘Prima’; kriaušių – ‘Alka’ ir ‘Jūratė’; slyvų – ‘Uleno renklodė’, ‘Štaro vengrinė’, ‘Nansi mirabelė’, ‘Ana Špėt’, ‘Stanley’; vyšnių – ‘Turgenevka’, ‘Žukovskaja’, ‘Šatenmorelė’ (‘Paunksninė’); trešnių – ‘Zaslonskaja’, ‘Festivalnaja’, ‘Dniprovka’, ‘Drogano geltonoji’, ‘Hedelfingerio’; juodųjų serbentų – ‘Brodtorp’.

Panaudojus sodo augalų veislių tyrimo duomenis buvo parengtas ir 1974 m. išleistas pirmasis „Lietuvos pomologijos“ atlasas. 1990 m. buvo išleistas papildytas naujas „Lietuvos pomologijos“ pirmas tomas (autorai V. Tuinyla, A. Lukoševičius, A. Bandaravičius), kuriame aprašomos 158 obelių ir 68 kriaušių veislės. Parengtas „Lietuvos pomologijos“ antras tomas, kuriame aprašytos kaulavaisinių, uoginių ir retesnių sodo augalų rūšys ir veislės. Šis veikalas numatomas išleisti 1996 m.

1987 m. perorganizavus Vytėnų sodininkystės ir daržininkystės bandymų stotį į Lietuvos sodininkystės ir daržininkystės institutą, sodo augalų veislių introdukcijos ir tyrimo darbas išsiplėtė. Ypač sodo augalų introdukcijos darbas paspartėjo atkūrus Lietuvos nepriklausomybę. Šiuo metu instituto moksliniai darbuotojai turi tiesioginių ryšių su Danijos, Švedijos, Norvegijos, Lenkijos, Baltarusijos, Vokietijos, JAV, Kanados ir kitų šalių sodininkystės mokslo įstaigomis, iš kurių susikeitimo tvarka gaunama daug naujų sodo augalų veislių rūšių. Iš JAV introdukuotos atsparios rauplėms obelių veislės: ‘Prima’, ‘Liberty’, ‘Freedom’, ‘Macfree’, ‘Nova Easygro’; kriaušių – ‘Aurora’, ‘Highland’, ‘Dumont’, ‘Atlantic Queen’; jos pasižymi gera vaisių kokybe; slyvų – ‘Underwood’, ‘Red Wing’, ‘Supreme’, ‘Monitor’; jos yra ištvermingos žiemą. Taip pat gauta vyšnių veislė ‘North Star’, kuri yra viena iš atspariausių kokomikozei veislių, auginamų Lietuvoje. Iš Vokietijos introdukuotos vyšnių ir trešnių veislės: ‘Kordia’, ‘Nadina’, ‘Van’, ‘Fanal’, ‘Köröse’, ‘Morellenfeuer’ ir kt.; jų vaisiai yra stambūs ir geros kokybės. Iš Švedijos ir Norvegijos gautos ištvermingos žiemoms slyvų veislės: ‘Madeleine’, ‘Jubileum’, ‘Violetta’; trešnių veislės: ‘Sunburst’, ‘Stella’, ‘Ulster’, ‘Kristin’, ‘Huldra’. Iš East Mallings bandymų stoties (Anglija) gautos obelių kloninės formos, kurių vaismedžių vainikai yra labai siauri ir jie gali būti auginami sode labai tankiai.

1994 m. Sodininkystės ir daržininkystės instituto genofondo kolekcijas sudarė: obelų – 769 veislės, kriaušių – 332, slyvų – 104, vyšnių – 40, trešnių – 52, serbentų – 106, agrastų – 90, šaltalankių – 19, lazdynų – 53, braškių – 80. Be to, į genofondo kolekcijas pradėta rinkti abrikosai, aktinidijos, šermukšniai, japoniškieji svarainiai ir kiti sodo augalai.

Lietuvoje, be introdukuotų sodo augalų veislių, auginamos vietinės kilmės, vadinamosios liaudies selekcijos veislės. Iš jų paminėtinos: obelų – ‘Beržininkų ananasas’, ‘Lietuvos pepinas’, ‘Montvilinis’, ‘Panemunės baltasis’; kriaušių – ‘Margarita’ (‘Mangaratka’), ‘Pilkutė’, ‘Stundinė’, ‘Vasarinė sviesinė’; slyvų – ‘Vietinė geltonoji’, ‘Čirkšlė’; vyšnių – ‘Vietinė rūgščioji’, ‘Žagarvyšnė’ bei žemaitiškų trešnių populiacija. Vietinės sodo augalų veislės, nors yra prisitaikiusios prie krašto agroklimateinių sąlygų, gerai ištveria šaltąsias žiemas, tačiau jos turi kai kurių esminių biologinių-ūkininių savybių trūkumų. Ypač ne visos vietinės veislės pasižymi gera vaisių kokybe, o kai kurios nėra derlingos. Kalbant apie introdukuotas į Lietuvą vakarietiškas bei pietietiškas sodo augalų veisles, reikia atkreipti dėmesį į tai, kad jos ne visos yra pakankamai ištvermingos šaltosiomis žiemomis, nors daugumos jų vaisiai yra geros kokybės. Kaip parodė tyrimų duomenys po šaltųjų žiemų, daugelis įvežtinių sodo augalų veislių vaismedžių labai pašalo arba visai iššalo. Todėl reikėjo pradėti sodo augalų selekciją Lietuvoje sukuriant veisles, kurios būtų prisitaikę prie vietos ekologinių sąlygų ir duotų puikios kokybės vaisius bei uogas.

Sodo augalų selekcinį darbą Lietuvoje pradėjo Ipolitas Štaras (1905–1966) 1940 m. savo sodybiniame sode Birutės k. prie Kauno (dabar Kauno miestas). Nuo 1952 m. jis perėjo dirbti į Vytėnų sodininkystės ir daržininkystės bandymų stotį, kur dirbo ne tik obelų, bet ir kitų sodo augalų selekcijos darbą: kriaušių, slyvų, vyšnių, juodųjų serbentų, braškių. 1958 m. į sodo augalų selekcijos darbą įsitraukė Aldona Misevičiūtė (braškių, juodųjų serbentų selekcija), 1962 m. – Algirdas Lukoševičius (kriaušių, slyvų, vyšnių, trešnių). Be to, 1959–1976 m. Vytėnų sodininkystės ir daržininkystės bandymų stoties Dūkšto atramos punkte agrastų ir juodųjų serbentų selekcijos darbą dirbo Antanas Ryliškis. Obelų selekcijos darbą nuo 1985 m. dirba Bronius Gelvonauskis, juodųjų serbentų nuo 1988 m. – Tadas Šikšnianas, braškių nuo 1991 m. – Rytis Rugienis.

Vaismedžių selekcijos tikslas – sukurti ištvermingas žiemą, riboto augimo, anksti pradedančias derėti, derlingas, atsparias grybinėms ligoms, geros kokybės vaisiais, įvairaus vartojimo laiko veisles. Juodųjų serbentų selekcijos tikslas sukurti serbentinei erkutei atsparias, ištvermingas žiemą ir derlingas veisles, o braškių selekciijoje norima sukurti veisles, kurių uogos tiktų mechanizuotam skynimui bei būtų atsparios grybinėms ligoms.

Kuriant atsparias rauplėms obelų veisles, kaip donorai pradėta naudoti obelų veislės ir formos, turinčios ir perduodančios atsparų šiai ligai geną Vf; tai ‘Prima’, ‘Priscila’, ‘Liberty’, ‘Freedom’, Coop 22, SR 0523 ir kt. Iš

I.Štaro obelių selekcinio fondo buvo išskirtas atsparus rauplėms hibridas Nr. 3042, kuris nė vienas metais nebuvo pažeistas rauplėgrybio. Jis pavadintas 'Štariu'.

Kriaušių selekcijos darbe kaip donorai naudojamos vietinės kilmės arba kilusios iš atšiauresnių klimato sąlygų kriaušių veislės: 'Vandenė', 'Vasarinė sviestinė', 'Paten', 'Nariadnaja', Up.-2 ir kitos, kurių žiedai apvaisinami geros kokybės veislių žiedadulkėmis, tai – 'Konferencinės', 'Kiapo mėgstamosios', 'Tirjotės', 'Liepos margosios', 'Jeanne d'Arc' ir kt.

Slyvų selekciijoje naudojamos vietinės veislės: 'Ankstyvoji vengrinė', 'Paprastoji vengrinė', 'Vietinė geltonoji' ir vakarietiškos bei pietietiškos kilmės veislės. Be to, pakartotinai tarpusavyje kryžminami į elitą atrinkti slyvų sėjinukai arba jų žiedai apvaisinami geriausių veislių žiedadulkėmis.

Trešnių selekciijoje kaip donorai panaudotos žemaitiškos trešnių veislės ir formos, taip pat baltarusiškos bei rusiškos veislės. Jų žiedai buvo apvaisinami pietietiškų ('Dniprovka', 'Priusadebnaja') bei vakarietiškų ('Hedelfingerio', 'Drogano geltonoji') ir kitų veislių žiedadulkėmis.

Juodųjų serbentų selekciijoje, panaudojus atsparias serbentinei erkutei veisles 'Sovchoznaja', 'Krasnojarski velikan', 'Nariadnaja' ir 'Severianka', sukurtose šeimose buvo gauta 15,4 – 54,4 % atsparių serbentinei erkutei sėjinukų. Šeimos 'Stachanovka Altaja' X 'Sovchoznaja' atrinktų sėjinukų klonai atsparumą erkutei perduoda antros kartos sėjinukams. Iš 37 917 juodųjų serbentų sėjinukų ir 664 hibridinių klonų buvo iširta ir atrinkta keletas elitinių sėjinukų, kurie atsparūs serbentinei erkutei, deguliams ir valksčiui. Iš jų gautos veislės: 'Vakariai', 'Almiai', 'Vyčiai', 'Pilėnai', 'Laimiai'. Šios veislės yra ne tik atsparios erkutei ir grybinėms ligoms, bet taip pat yra derlingos ir duoda geros kokybės uogas.

1940–1994 m. laikotarpyje Lietuvos sodininkystės ir daržininkystės institute sukurtos 9 obelių veislės, iš jų Lietuvoje rajonuotos 'Noris' (1966 m.), 'Auksis' (1987 m.); kriaušių – 5 veislės, rajonuota 'Jūratė' (1987 m.), 'Alka' (1984 m.); slyvų – 6 veislės, iš jų rajonuota 'Štaro vengrinė' (1984 m.); vyšnių – 1 veislė 'Vytėnų žvaigždė', kuri vaisių kokybe pralenkia 'Žagarvyšnę', o derlingumu prilygsta jai; trešnių – 6 veislės, iš jų atspariausia žiemos šalčiams 'Vytėnų juodoji', jos vaisiai yra geros kokybės; juodųjų serbentų – 12 veislių, iš jų rajonuota 'Svyriai' (1979 m.); agrastų – 6 veislės, iš jų 'Lūšiai', 'Kirdeikiai', 'Ginučiai' ir 'Žiliniai', 1994 m. įrašyti į Lietuvoje augintinų agrastų sąrašą; braškių – 8 veislės, iš jų rajonuota 'Nida' (1986m.) ir 'Venta' (1987 m.).

Dauguma sodo augalų veislių, sukurtų Lietuvos sodininkystės ir daržininkystės instituto selekcininkų, yra paplitusios Lietuvoje.

INVESTIGATION AND BREEDING OF HORTICULTURAL PLANTS IN LITHUANIA

Summary

The first records of the varieties of horticultural plants in Lithuania are found in the writings by G. Zhiliber (1781), G. Strumyla (1820), G. Jundzila (1830), S. Daukantas (1849), E. Jančevskis (1879). At the end of XIX th century, at the beginning of the XX th century V. Montvila (1846–1903) and Prof. A. Hrebnickij (1857–1941) contributed greatly to pomological activities. In 1920–24 Prof. T. Ivanauskas (1882–1970) laid out a pomological garden in Obelynė, near Kaunas. In 1929 and 1947 he prepared standard assortment of fruit plants.

When in 1938 an experimental station for horticulture and vegetable growing was founded in Dotnuva, first of all an orchard was laid out to investigate apple varieties. In 1939 there already grew 120 apple varieties brought from Germany, Denmark, Northern America. In 1940 the experimental station was transferred to Vytėnai (by Kaunas) together with thirty-one apple varieties that had survived the cold winter of 1939–1940. The first experimental orchard in Vytėnai for apple and pear investigation was laid out in 1946. There were planted 167 apple and 34 pear varieties. Constant introduction and variety investigation of other horticultural plants followed later: plums in 1953, sour and sweet cherries in 1954, black currants, gooseberries and strawberries in 1958, hazels in 1960. When in 1987 the Vytėnai Experimental Station was reorganized into the Institute of Horticulture the variety and introduction trials significantly expanded. In 1994 the genetic resources consisted of 769 apple varieties, 332 pear varieties, 104 plum varieties, 40 sour cherry varieties, 52 sweet cherry varieties, 106 currant varieties, 90 gooseberry varieties, 19 sea buckthorn varieties, 53 hazel varieties and 80 stawberry varieties.

In Lithuania not only introduced varieties but native, the so called popular selections, are grown as well: apples – 'Lietuvos pepinas', 'Beržininkų ananasas', pears – 'Ankstyvoji dulia', 'Mangaratka', 'Vandenė', etc.; plums – 'Čirsklė', 'Vietinė geltonoji'; sour cherries – 'Žagarvyšnė', 'Vietinė rūgščioji'; sweet cherries – 'Žemaičių geltonoji', 'Žemaičių rožinė', 'Žemaičių juodoji'. Though these varieties are winter hardy they have problems with fruit quality or yield. Not all introduced western or southern varieties are winter hardy. This accounted for the need to start plant breeding in Lithuania. It was started in 1940 by Ipolitas Štaras (1905–1966) in the orchard adjoining his farmstead in Birutė village by Kaunas. Since 1952 he went on with the breeding of fruit and berry plants at the Vytėnai Experimental Station. Breeding work of apples, pears, plums, sour and sweet cherries, gooseberries, black currants and strawberries progressed when Aldona Misevičiūtė, Algirdas Lukoševičius, Antanas Ryliškis and other younger scientific workers joined the breeding research.

In 1940–1993 a number of varieties were released including 9 apples, 5 pears, 6 plums, 5 sweet cherries, a sour cherry, 12 black currants, 6 gooseberries, 8 stawberries. Some varieties are regionalized while others are being under the state variety investigation.

LITERATŪRA

1. Balčikonis P. Prof. Hrebnickis ir jo mokslinis tiriamasis sodininkystės darbas Lietuvoje // LŽMTI MD. 1960. T. 5. P. 177–226.
2. Didelė vaisių ir daržovių tvirtovė šalia Kauno // Naujoji sodyba. 1942. Nr. 1. P. 142.
3. Ivanauskas T. Obelynė // Mokslas ir gyvenimas. 1970. Nr. 5. P. 16–20.
4. Janczewski E. Zapiski pomologiczne. Wyniki doświadczeń z sadu Bliństrubiskiego na Żmudzi. Kraków, 1879.
5. Lietuvos pomologija. Vilnius, 1974. P. 15–20.
6. Misevičiūtė A., Lukoševičius A. Sodo augalų tyrimas ir selekcija // Sodininkystė ir daržininkystė. LVDŪMTI MD. T. 7. P. 26–46.
7. Štaras I. Sodo augalų selekcija Vytėnuose // Mūsų sodai. 1964. Nr. 6. P. 3.
8. Tuinyla V., Lukoševičius A., Bandaravičius A. Lietuvos pomologija. Vilnius, 1990. T. 1. P. 16–27.

DR. VIDMANTAS JURONIS, Kaunas

AMARAI LIETUVOS ŽELDINIUOSE

Želdiniuose auginamų medžių ir krūmų, ypač augančių miestų gatvėse ir pakelėse, sąlygos yra daug blogesnės negu miško augalų. Nusilpusieji dėl blogų sąlygų augalai smarkiau pažeidžiami ligų ir kenkėjų, dėl to jie praranda gyvybingumą ir dekoratyvumą, gerokai trumpėja jų amžius. Amarai (*Homoptera*, *Aphidodea*) yra vieni iš labiausiai žalojančių sumedėjusius augalus fitofagų. Kad aprūpintų savo organizmą maistu, amarai iš augalų audinių iščiulpia daug sulčių. Daugelis amarų rūšių sukelia lapų, ūglių ar stiebų deformacijas. Kai amarų labai gausu, sumažėja metinis medžių prieaugis. Neretai amarai per vabzdžius perneša virusines augalų ligas. Nemažai amarų rūšių yra kenksmingos bitininkystei: saldžias amarų išmatas renka bitės ir neretai apsinuodija; ypač pavojinga, kai žiemai skirtame meduje yra daug vadinamojo lipčiaus.

Antra vertus, amarai atlieka teigiamą vaidmenį biocenozėse aprūpinami maistu nemaža gyvūnų, tarp jų skruzdės ir daug entomofagų rūšių. Ypač tai pasakytina apie negausias, mažiau paplitusias, priskirtas prie indiferentiškų ir nedaug žalos darančių amarų rūšis.

1983–1993 m. atlikome amarų rūšių paplitimo ir gausumo Lietuvos miestų ir kaimų želdiniuose tyrimus. Tikslas – nustatyti amarų vaidmenį biologinių veiksnių kontekste, turinčiame įtakos želdinių augalams, pasiūlyti, kaip kultūrinėmis techninėmis priemonėmis pagerinti jų būklę ir optimizuoti sortimentą. Tikimės, kad mūsų tyrimai papildys ankstesniųjų tyrinėtojų (J. Tšebinskio, J. Movšovičiaus, A. Vengeliauskaitės, R. Rakausko, A. Rupais'o ir kt.¹) darbus.

Sumedėjusių augalų amarų faunos tyrimas buvo atliktas 1983–1993 m., medžiaga renkama ekspedicijų po Lietuvos miestų ir kaimų želdi-

¹ Habil. dr. A. Rupais'ui šio straipsnio autorius nuoširdžiai dėkoja už patarimus ir visokeriopą pagalbą.

nus metu. Aplankytos 82 šalies vietovės. Tarp jų visi didieji miestai, daug parkų, miestelių ir gyvenviečių. Individualiai dar medžiagos surinkta Kauno Botanikos sode, Kauno mieste ir jo apylinkėse. Renkant amarų pavyzdžius naudotasi [10] metodika. Amarai buvo konservuojami 75% etilo spirite mažuose mėgintuvėliuose. Dienoraščiuose aprašomi išoriniai morfolginiai požymiai, amarų kolonijos, nustatomas paplitimas ir gausumas. Tai pat apibūdinamas biotipas, augalas maitintojas, amarus lankančios skruzdės ir entomofagai. Augalų pažeidimo laipsnis ir kolonijų išplitimas vertintas 5 balų sistema. Amarų mikropreparatai buvo gaminami Foro–Berlezo skystyje. Nustatant rūšių žalingumą panaudoti tokie rodikliai: paplitimas, gausumas, kolonijų išplitimas, lipčiaus gamyba, literatūriniai duomenys apie virusų pernešimą. Per nurodytuosius metus surinkta 2700 pavyzdžių ir pagaminta 1350 mikropreparatų.

Tyrimo metu Lietuvos kaimų ir miestų želdiniuose nustatytos 153 amarų rūšys, priklausančios 9 šeimoms; tai sudaro apie 1/2 visų iki šiol žinomų Lietuvoje amarų rūšių skaičiaus [8]. Gausiausiai atstovaujamos yra *Aphididae* (79), *Phyllaphididae* (24) ir *Pemphigidae* (14) šeimos. Amarų rūšys daug priklauso nuo sumedėjusių augalų floros gausumo. Apie 70% amarų rūšių želdiniuose yra monofagai ir oligofagai. Daugelis gyvena ant vietinių arba labai seniai introdukuotų medžių ir krūmų. Apie 25% amarų rūšių yra introdukuotos kartu su atvežtiniais augalais.

1 lentelė. Sistematinė amarų charakteristika Lietuvos želdiniuose ir žalingumas

Eil. Nr.	Šeima	Rūšių skaičius			
		iš viso	labai žalingos	žalingos	mažai žalingos
1.	Adelgidae	6	2	3	1
2.	Phylloxeridae	1	–	1	–
3.	Hormaphididae	2	–	1	1
4.	Pemphigidae	14	3	3	9
5.	Anoeciidae	2	–	–	2
6.	Phyllaphididae	24	1	2	21
7.	Chatophoridae	13	–	3	10
8.	Lachnidae	12	–	–	12
9.	Aphididae	79	4	9	66
	Iš viso:	153	10	21	122

Pagal žalingumą amarų rūšys suskirstytos į 3 grupes. Prie 1-osios grupės priskiriamos plačiai paplitusios, beveik kasmet masiškai parazituojančios želdinių augalus: *Aphrastasia pectinatae* Chol., *Adelges laricis* Vall., *Prociphilus xylostei* de Geer, *Eriosoma ulmi* (L.), *Eucallipterus tiliae* (L.), *Phyllaphis fagi* (L.), *Aphis fabae* Scop., *Aphis pomi* de Geer, *Macrosiphum rosae* (L.), *Phopalosiphum podi* (L.); 2-oji grupė – paplitusios, potencialiai pavojingos, dažnai darančios žalą rūšys. Pastebimą žalą jos daro ne kasmet: *Pe-*

riphyllus lyropictus Kessl., *Acyrtosiphon caraganae* Chol., *Hyalopterus pruni* Geoffr. ir kt. (iš viso 21 rūšys, arba 14%). 3-ioji grupė – mažai žalingos ir indiferentiškos rūšys. Jų yra daugiausia (122 rūšys, arba 79%); Jų vaidmuo želdinių biocenozėse teigiamas. Kai kurios iš jų reti ir egzotiški gyvūnai.

2 lentelė. Labiau paplitusių sumedėjusių augalų
pažeidimo sisteminė charakteristika

Eil. Nr.	Augalų šeima	Rūšių skaičius				
		iš viso	visiškai atsparių	sąlygiškai atsparių	gerokai pažeidžiamų	smarkiai pažeidžiamų
1.	Pinaceae	17	1	6	6	4
2.	Cupressaceae	7	3	3	1	–
3.	Salicaceae	18	2	7	7	2
4.	Betulaceae	9	1	1	7	–
5.	Fagaceae	3	1	–	1	1
6.	Ulmaceae	4	–	–	3	1
7.	Berberidaceae	2	1	–	1	–
8.	Saxifragaceae	12	2	8	1	1
9.	Rosaceae	41	3	29	5	4
10.	Fabaceae	7	–	5	1	1
11.	Celastraceae	2	–	–	–	2
12.	Aceraceae	7	2	2	3	–
13.	Rhamnaceae	2	–	2	–	–
14.	Tiliaceae	5	–	1	3	1
15.	Elaeagnaceae	3	–	3	–	–
16.	Cornaceae	3	1	2	–	–
17.	Oleaceae	4	3	1	–	–
18.	Caprifoliaceae	8	3	1	2	2
Iš viso:		154	23	71	41	19

3 lentelė. Žalingiausios amarų rūšys Lietuvos želdiniuose

Eil. Nr.	Amarų rūšys	Augalai
1.	<i>Aphrastasia pestinatae</i> Chol.	<i>Abies balsamea</i> Mill., <i>A. sibirica</i> Ldb., <i>A. alba</i> Mill., <i>A. arizonica</i> Merr., <i>A. veitchii</i> Lob., <i>A. concolor</i> Ldl et Gerd.
2.	<i>Adelges laricis</i> Vall.	<i>Larix decidua</i> Mill., <i>L. sukaczewii</i> Djil., <i>Picea excelsa</i> Link.
3.	<i>Prociphilus xylostei</i> de Geer	<i>Lonicera xylosteum</i> L., <i>L. tatarica</i> L.
4.	<i>Eriosoma ulmi</i> (L.)	<i>Ulmus glabra</i> Huds., <i>U. carpinifolia</i> Gledisch.
5.	<i>Eucallipterus tiliac</i> (L.)	<i>Tilia cordata</i> Mill., <i>T. vulgaris</i> Hayne, <i>T. platyphyllos</i> Scop., <i>T. euchlora</i> Koch.
6.	<i>Phyllaphis fagi</i> (L.)	<i>Fagus silvatica</i> L., <i>F. silvatica</i> S., <i>F. pendula</i> Loud., s. f. <i>purpurea</i> pentula Rehd.

1	2	3
7.	<i>Aphis fabae</i> Scop.	<i>Evonymus europaeus</i> L., <i>E. verrucosa</i> Scop., <i>Viburnum opulus</i> L., <i>Philadelphus coronarius</i> L., <i>Ph. floribundus</i> Schred.
8.	<i>Aphis pomi</i> de Geer	<i>Malus domestica</i> Borkh., <i>M. silvestris</i> Mill., <i>Sorbus aucuparia</i> L., <i>Cotoneaster lucida</i> Schlecht., <i>Crataegus oxyacantha</i> L., <i>C. monogyna</i> Jacq., <i>C. sanguinea</i> Poll., <i>Chaenomeles japonica</i> (Thunb.)
9.	<i>Rhopalosiphum padi</i> (L.)	<i>Padus racemosa</i> Gilib.
10.	<i>Macrosiphum rosae</i> (L.)	<i>Rosa</i> sp., <i>R. rugosa</i> Thunb., <i>R. multiflora</i> Thunb.

Amarų Lietuvos miestų ir kaimų želdiniuose aptikta ant 131 sumedėjusių augalų rūšies, iš jų ant 48 vietinių rūšių ir ant 83 introduktuotų rūšių augalų. Nustatyta, kad iš 18 šeimų sumedėjusių augalų 23 rūšims amarai visiškai nežalingi, o bendras atsparių amarams introducentų skaičius siekia 121 rūšį. Gauti duomenys parodė, kad vietinės kilmės medžiai ir krūmai daug dažniau ir gausiau pažeidžiami amarų. Iš introduktuotų medžių ir krūmų Lietuvoje daugiau pažeidžiami įvežtieji iš Vidurio ir Vakarų Europos, kilusieji iš Šiaurės Amerikos, Tolimųjų Rytų ir Kaukazo gerokai yra praradę savo afidofauną. Kartu su augalais kartais introdukuojamos ir atskiros amarų rūšys, tokių yra 32. Kai kurios iš jų yra labai žalingos, tai: *Phyllaphis fagi* (L.), *Aphrastasia pectinatae* Chol. Amarų perėjimas nuo vietinės floros augalų ant introduktuotų nedažnas ir pastebimas tik tais atvejais, kai rūšys yra morfologiškai ir biochemiškai labai artimos. Pagal pažeidžiamumą augalus suskirstėme į 4 grupes. Gauti duomenys rodo, kad tinkamai parinkus sortimentą įvairios paskirties želdiniams bei taikant agrotechnines priemones augalų imuninėms savybėms sustiprinti galima sumažinti amarų žalą augalų dekoratyvumui ir būklei, pailginti želdiniuose auginamų augalų amžių.

IŠVADOS

1. Lietuvos miestų ir kaimų želdiniuose nustatyta 153 amarų (*Homoptera*, *Aphidodea*) rūšys, priklausančios 9 šeimoms; iš jų tik 7% (10 rūšių) yra labai žalingos, 14% (21 rūšis) lokaliai žalingos, o 79% (122 rūšys) žalos beveik nedaro ir yra indiferentiškas ir naudingas biocenozės komponentas.

2. Kad amarų daroma žala želdiniuose būtų sumažinta, želdiniai turi būti papildomi tolimesnės introdukcijos atspariais mūsų sąlygoms bei užterštai aplinkai augalais. Agrotechninės priemonės: edafinių sąlygų gerinimas, genėjimas, priežiūra, palankesnių afidofagams sąlygų sudarymas.

APHIDES IN GREEN PLANTATIONS OF THE LITHUANIA

Summary

The material investigated was collected in the period from 1983 to 1993 in more than 80 places of the republic. 153 species aphides were detected of which the total number, 122 species (79%) of the aphides ought to be considered as no pests to decorative trees, shrubs and bushes and no impairing the decorative qualities of the plants. Only 10 aphides species are dangerous pests for trees and bushes.

LITERATŪRA

1. Eastop V.F., Hille Ris Lambers D. Survey of the World's Aphids. The Hague, 1976.
2. Juronis V. 32 New to the Lithuanian SSR Aphid Species Found in 1983–1986 // New and Rare for the Lithuanian SSR Insect Species. Records and Descriptions of 1982. Vilnius, 1982. P. 18–27 (in Russian, with English summary).
3. Juronis V. 31 New to the Lithuanian SSR Aphid Species Found in 1981–1982 // New and Rare for the Lithuanian SSR Insect Species, Records and Descriptions of 1984. Vilnius, 1984. P. 13–18.
4. Juronis V. Aphids of Medical Herbs in Lithuanian SSR // Biol. Dr. Thesis, Moscow, 1988 (in Russian).
5. Movšovičius J. Vilniaus miesto apylinkių ir Vilniaus krašto augalų zoocetidijos // V.U. Matem.-gamtos f.-to darbai, Biol. skyr. 1941. Nr. 1(14). P. 113–143.
6. Ogrijewicz B. Szkodniki drzew owocowych i zbóż zaobserwowane w okolicach Wilna w r. 1928 // Pr. Towarz. Prz. nauk w Wilnie. 1931. T. 6. S. 117–123.
7. Rakauskas R. Aphides on Fruit – Trees and Fruit – Bearing Shrubs in Lithuanian SSR // Biol. Dr. Thesis. Kishinev, 1983 (in Russian).
8. Rakauskas R., Rupais A., Juronis V. The Checklist of Lithuanian Aphidodea // New and Rare for Lithuania Insect Species. Records and Descriptions of 1992. Vilnius, 1992.
9. Rupais A. Materials Concerning Dendrophilous Aphid Fauna (Homoptera, Aphidoidea) of Lithuania. I. Aphides on the Deciduous Trees and Shrubs // Latvijas Entomol. 1966. N 11. P. 31–47 (in Russian, with English summary). II. Aphides on the coniferous trees // Latvijas Entomol. 1971. N 14. P. 87–89 (in Russian, with German summary).
10. Rupais A. Atlas of the Baltic Denrophilous Plantlice. Riga, 1969 (in Russian, with English summary).
11. Rupais A. The Aphids (Aphidea) of Latvia. Riga, 1989.
12. Rupais A., Juronis V. Aphides Found in Kaunas and its Environs in 1963–1980 // Liet. TSR MA darbai, Cser. 1983. T. 2 (82). P. 63–69; T. 3 (83). P. 57–65 (in Russian, with English summary).
13. Rupais A., Juronis V. New and Rare to the Baltic Aphid Species (Aphidinea) // Latvijas Entomol. 1984. N. 27. P. 81–88 (in Russian, with English summary).
14. Trzebiński J. Zooecidia zebrane w Kowienszczyznie i w Poladze // Pamiętnik Fizjograficzny. 1916. T. 23. S. 238–246.
15. Vengeliuskaitė A. Pests of the Ornamentals in the Kaunas Botanical Gardens of the Academy of Sciences of the Lit SSR // Proceedings of Pribaltic Conference on Plant Protection. Tallin, 1962. P. 223–226 (in Russian).

HABIL. DR. REGIMANTAS ŠLEINYS, Vilnius

RŪGŠČIŲ KRITULIŲ POVEIKIS DIRVOŽEMIŲ FIZIKINĖMS-CHEMINĖMS SAVYBĖMS

Padidėjus pramoninės taršos mastams, nepageidautina linkme ėmė keistis ne tik oro ir vandenų, bet ir trečio pagal svarbą gamtos išteklių ir nepažeidžiamos gamybos priemonės – dirvožemio savybės ir sudėtis (1, 2, 4, 7). Tačiau patikimų duomenų, kaip, sakysime, dėl rūgščių liėtų poveikio pakinta mūsų dirvožemių fizikinės-cheminės savybės ir paskirų elementų koncentracijos dirvožemio tirpale, – visa tai lemia dirvožemio procesų pobūdį ir augalininkystės produkcijos kiekį bei kokybę, – iki šiol beveik neturime. Todėl manytume, kad kai kurie mūsų kompleksinių tyrimų, atliktų 1981–1987 m. (Marijampolės rajono „Želsvelės“ stacionare), duomenys bent iš dalies, kol dar neapibendrinti tik 1992 m. pradėtų Lietuvos ekologinio monitoringo taškuose dirvožemio tyrimų rezultatai, jau dabar galėtų atšakyti į šiuos klausimus.

Šių tyrimų duomenys leidžia tvirtinti, kad net palyginti toli nuo pramonės centrų esančiame Lietuvos regione dėl rūgščių liėtų poveikio (lietaus vandens pH dažniausiai įvairavo 5,1–6,0, o šio rodiklio ribos keitėsi nuo pH 4,2 iki 6,9) per šešerius metus tiek dirbamame lauke, tiek greta esančiame pusbrandžiame garšviniame ažuolyne su skroblo priemaiša padidėjo čia vyraujančių velėninių karbonatinių dirvožemių (1 lentelė) paviršinių horizontų (iki 40 cm gylio) aktualusis (pH_{KCl}) ir hidrolitinis rūgštingumas (2 lentelė, pabraukta) bei sumažėjo sorbuotų bazių ir karbonatų kiekis. Be abejo, šiai dirvožemio cheminei degradacijai dirbamame lauke turėjo įtakos ir intensyvus tręšimas mineralinėmis trąšomis (visos azoto trąšos rūgština dirvožemį, nes besiplaudami su atmosferos kritulių srautu azoto ir sieros rūgščių jonai su savimi išneša mažiau judrius nei dirvožemio nesorbuojamus nitratus, sulfatus ir chloridus, kalcį ir magnį); kasmet jų buvo įterpiama po 200–250 kg/ha skaičiuojant veikliąja medžiaga. Apie sumažėjusį Ca^{++} ir Mg^{++} jonų kiekį dirvožemių paviršinių horizontų (A_{ar} ir A_1) tirpaluose byloja ir

čia atliktų lizimetrinių tyrimų (buvo naudojami Šilovos tipo lizimetrai – lizimetriniai 60x50 cm skydai) rezultatai (1).

Taigi 1983 m. kalcio ir magnio jonų šių horizontų tirpale vidutinė metinė koncentracija buvo atitinkamai 598,9 ir 114,6 mg/l, o stebėjimų pabaigoje (1987 m.) siekė tik 69,5 ir 16,8 mg/l (1,5).

Nustatyta, kad pastaraisiais metais Lietuvoje, kai iš atmosferos vidutiniškai per metus į vieno ha dirvožemio plotą vidutiniškai iškrinta iš atmosferos apie 40–45 kg sulfatų ir apie 15–20 kg dirvožemį labiausiai rūgštinančių nitratų (t.y. tiek pat, kaip ir industriniuose pietinės Švedijos rajonuose), dažniausiai krituliai yra rūgštiniai: jų rūgštumo pH vidutinė metinė vertė yra 4,3–4,5 (3,6).

Tiesa, žinoma, kad nitratai dirvožemyje kaupiasi ne vien iš oro (18%), bet ir mineralizuojantis organinei medžiagai (67%) bei įterpiant azoto trąšas (15%) (4), o nedideli sieros junginių kiekiai atsipalaiduoja ir irstant augalinių liekanų baltymams, ir įterpiant fosforo trąšas (5). Mineralinėje mūsų dirvožemio sudėtyje paprastai sieros junginių esti nedaug. Tai patvirtina ir mūsų tyrimų duomenys (1 lentelė). Be to, pravartu priminti, kad A.Tylos apibendrintais ilgamečių dirvožemio lizimetrinių tyrimų duomenimis, iš vyraujančių šalyje įvairios granulometrinės sudėties velėninių jaurinių, velėninių glėjinių ir velėninių karbonatinių dirvožemių, tręšiamų vidutinėmis trąšų normomis, kasmet išplaunama 26–53 kg/ha azoto ir 64–101 kg/ha sieros junginių (5). Didžiausios vidutinės nitratų ir sulfatų koncentracijos (iki 109,0 mg/l SO_4^{--}) nustatytos rudens laikotarpiu surinktuose lizimetriniuose vandenyse.

Žinant, jog cheminių elementų išplovimą iš dirvožemių daugiausia lemia prasisunkusių kritulių kiekis bei uolienu karbonatingumas (ypač Ca^{++} ir Mg^{++} jonų migracijos intensyvumą), vis dėlto ir čia pateikti duomenys (2 lentelė) aiškiai rodo, kad šiuo metu mūsų dirvožemio rūgštėjimą gerokai lemia ir iškrintančių kritulių cheminės sudėties pasikeitimai dėl suintensyvėjusios atmosferos technogeninės taršos. Šį nepageidautiną poveikį šalies dirvožemiams detaliau, kaip minėjome, bus galima nustatyti tik apibendrinus pirmuosius tyrimų duomenis įvairiuose Lietuvos ekologinio monitoringo taškuose. Visa tai labai svarbu ne tik dirvožemių kalkinimo periodiško terminams patikslinti, bet ir didžiosioms leistinoms (DLK) azoto (NO_3 ir NH_4) bei sieros (SO_2) junginių koncentracijoms atmosferoje nustatyti bei koreguoti.

1 lentelė. Dirvožemių cheminė sudėtis

Horizontas, gylis	Humu- sas, %	% nuo iškaitinto ir nekarbonatinio dirvožemio										
		SiO ₂	TiO ₂	Al ₂ O ₃	Fe ₂ O ₃	MnO	SO ₃	CaO	MgO	Na ₂ O	K ₂ O	P ₂ O ₅
Dirbamas laukas												
A ₁ ^{ar}	0-14	81,4	0,71	9,93	4,46	0,092	0,032	1,27	1,26	0,49	3,21	0,15
A ₂ ^{ar}	14-28	81,5	0,65	9,90	4,65	0,061	0,043	1,33	1,26	0,46	2,84	0,14
B ₁	20-45	74,9	0,82	13,17	6,31	0,064	0,107	1,28	1,56	0,59	3,81	0,14
B ₂	45-55	74,2	0,81	12,77	5,80	0,063	0,126	1,25	1,75	0,43	3,20	0,13
BC	5-65	79,0	0,70	10,94	5,05	0,057	nerasta	5,75	4,17	0,56	3,68	0,14
BC	65-75	79,6	0,62	10,94	5,72	0,054	—	6,70	3,76	0,56	3,79	0,16
C ₁	75-85	76,3	0,77	12,86	4,86	0,075	0,104	12,00	4,73	0,57	3,20	0,17
C ₂	85-95	77,0	0,68	13,03	5,93	0,076	0,053	11,90	4,83	0,53	3,10	0,16
Ažuolynas												
A ₁	0-10	82,9	0,68	9,06	3,77	0,062	0,078	1,32	0,78	0,62	3,37	0,19
A ₂	10-20	84,3	0,62	8,36	4,11	0,048	0,044	1,12	0,95	0,55	2,94	0,17
A ₁ B	20-30	82,2	0,59	9,25	4,57	0,050	nerasta	1,16	1,05	0,69	2,60	0,14
B ₁	30-40	75,40	0,82	12,95	5,92	0,068	—	0,80	1,94	0,56	4,00	0,17
BC	40-50	77,6	0,79	12,41	5,53	0,051	0,011	2,14	2,38	0,52	3,50	0,12
BC	50-60	77,3	0,65	11,95	6,00	0,068	pėds.	6,51	3,85	0,57	4,11	0,16
BC	60-70	78,4	0,74	11,87	5,56	0,070	—	6,91	3,94	0,58	4,05	0,17
C ₁	70-80	79,9	0,62	11,10	5,29	0,058	—	6,86	3,72	0,57	3,78	0,17
C ₁	80-90	80,1	0,69	11,30	5,54	0,062	—	7,51	3,79	0,57	3,76	0,15
C ₁	90-100	79,7	0,58	11,57	4,93	0,061	0,013	9,61	3,92	0,69	3,94	0,16

2 lentelė. Velėninių karbonatinių dirvožemių
kai kurių fizikinių-cheminių savybių
pakitimai dėl rūgščių kritulių poveikio
(skaitiklyje – 1981 m. duomenys, vardiklyje – 1987 m. duomenys)

Horizontas, gylis, cm	pH _{KCl}	Hidrolitinis rūgštingumas	Sorbuotų bazių suma	Karbonatai (CaCO ₃),%
		m-ekv./100 g.		
Miškas				
A'1 0-10	<u>6,4/6,3</u>	<u>2,0/3,5</u>	<u>16,9/15,9</u>	<u>1,1/0,6</u>
A''1 10-19	<u>5,5/5,3</u>	<u>3,2/4,2</u>	<u>11,5/11,6</u>	<u>1,3/1,3</u>
B1 19-27	<u>4,1/4,4</u>	<u>4,4/3,7</u>	<u>10,3/7,0</u>	<u>1,0/0,8</u>
B2 30-40	<u>6,0/5,7</u>	<u>1,0/1,6</u>	<u>15,8/14,9</u>	<u>1,9/1,1</u>
Laukas				
A'ar 0-13	<u>7,1/7,0</u>	<u>0,3/0,7</u>	<u>3,3/12,8</u>	<u>2,7/1,3</u>
A''ar 13-27	<u>7,2/7,0</u>	<u>0,3/0,5</u>	<u>12,5/12,1</u>	<u>3,1/1,7</u>
B1 27-37	<u>6,3/6,5</u>	<u>0,7/0,8</u>	<u>16,4/17,9</u>	<u>0,9/1,7</u>
B2 45-53	<u>6,5/6,7</u>	<u>0,6/0,6</u>	<u>17,2/15,1</u>	<u>1,3/1,9</u>

THE INFLUENCE OF ACIDITY PRECIPITATION FOR THE SOIL PHYSICAL-CHEMICAL PROPERTIES

Summary

The investigations of many years (1981–1987) showed that acid precipitation caused chemical degradation of Lithuania arable and natural calcareous clay soils to the depth of 40 centimeters: actual (of pH_{KCl} 5,5–7,2 to pH_{KCl} 5,3–7,0) and hydrolitical (of 0,3–3,2 to 0,5–4,2 m-equiv./100 g), the amount of total absorbed bases (of 12,5–16,9 to 11,6–15,9 m-equiv./100 g) and carbonates (of 1,1–3,1 to 0,6–1,7%) decreased.

LITERATŪRA

1. Birietienė Z., Janušienė V., Ladigienė D. ir kt. Vidurio Lietuvos velėninių karbonatinių dirvožemių sudėtis, savybės ir režimai įvairiose biogeocenoze (Rankraštis) // LŽI Vokės filialo ataskaita. 1988 m. 219 p.
2. Šleiny R. Dirvožemių degradacija dėl rūgščių kritulių poveikio // Dirvožemio bei maisto produktų užterštumas ir dirvožemių monitoringo organizavimo klausimai (Mokslinės konferencijos medžiaga). Kaunas, 1990. P. 31–32.
3. Šopauskienė D. Kritulių cheminė sudėtis. Rūgštūs lietūs // Lietuvos gamtinė aplinka. Vilnius, 1994. P. 33–36.
4. Švedas A. Žemdirbystės ekologija. Vilnius, 1990. 115 p.
5. Tyla A. Medžiagų migracija įvairiuose Lietuvos dirvožemiuose // 1991 metais LŽI užbaigtų tiriamųjų darbų trumpi pranešimai. Vilnius, 1992. P. 3–5.
6. Vėbra E. Dovanos iš Centrinės ir Vakarų Europos // Vakarinės naujienos. 1988 03 03.
7. Макевнин С. Г., Вакулин А. А. Охрана природы. Москва, 1991. 127 с.

MATEMATIKOS IR INFORMATIKOS SEKCIJOS

VADOVAUJA DR. ARIMANTAS RAŠKINIS,
PROF. VALENTINAS KIAULEIKIS

DR. ARIMANTAS RAŠKINIS, GAILIUS RAŠKINIS
STABILIŲ LOGINIŲ SKIRIANČIŲJŲ FUNKCIJŲ
VERTĖS NUSTATYMAS IR OPTIMIZACIJA

PROF. VALENTINAS KIAULEIKIS
NAUJOS INFORMACINĖS TECHNOLOGIJOS LIETUVOJE

RAIMUNDAS VAITKEVIČIUS
SMALLTALKO PROGRAMAVIMO KALBOS PERSPEKTYVOS
LIETUVOJE

DR. ARIMANTAS RAŠKINIS, GAILIUS RAŠKINIS, Vilnius

STABIILIŲ LOGINIŲ SKIRIANČIŲJŲ FUNKCIJŲ VERTĖS NUSTATYMAS IR OPTIMIZACIJA

1. ĮVADAS

Moksli atpažinimo sistema, atskyrimo taisyklės formuojanti *stabilių loginių skiriančiųjų funkcijų* (SLSF) pavidalu [1], apmokymo metu dažnai suranda keletą tokių funkcijų. Tuo būdu ji privalo gebėti *įvertinti* bei palyginti gautąsias SLSF ir hierarchiniame klasifikatoriuje panaudoti tik pačias vertingiausias. Vertingumu išreiškiama SLSF savybė kuo geriau atriboti vienas klases nuo kitų: kuo toliau skiriamos klasės nutolę nuo jas skiriančio paviršiaus, tuo mažesnė galimybė naujam, apmokyme nedalyvavusiam klasės objektui būti neteisingai klasifikuotam, t.y. atsidurti kitoje skiriančiojo paviršiaus pusėje.

SLSF vertės kriterijui keliami tokie reikalavimai:

a) Vertės funkcija turi monotoniškai priklausyti nuo atstumo tarp skiriančiojo paviršiaus ir klasės.

b) Funkcijos vertė neturi priklausyti nuo SLSF kintamųjų skaičiaus: reikia gebėti palyginti tarpusavyje įvairaus kintamųjų skaičiaus SLSF vertingumą.

c) SLSF vertingumui didžiausią įtaką turėtų turėti arčiausiai skiriančiojo paviršiaus esanti klasė.

d) Skaičiuojant vertę turi būti įskaičiuojamos ir kitos efektyviai nuo skiriančiojo paviršiaus nutolusios klasės.

Pažymėtina, kad SLSF vertė savo prasme taip pat gali būti laikoma metapožymiu, t.y. požymiu, aprašančiu SLSF.

2. PAGRINDINĖS SAŲVOKOS

Tarkime $\Sigma = \{\sigma^k\}$, $k = 1, \dots, K$ - aibė apmokymo imties klasių,

$\sigma^k = \{s_v^k\}$, $v = 1, \dots, N_k$ - aibė k-osios klasės objektų,

ir $X = \{X_l\}$, $l = 1, \dots, L$ - aibė objektus sv aprašančių parametrų.

Tada kiekvienas objektas $s_v^k = (x_{1v}^k, x_{2v}^k, \dots, x_{Lv}^k)$ - L-komponentis vektorius. Jei parametrijų X_l reikšmės - realūs dydžiai, tai *elementarus (pirminis) požymis* Q_l yra predikatas, išreiškiantis santykį: $\text{Pr}.X_l(s_v^k) \geq \xi_r$ («objekto svk projekcija į ašį X_l daugiau ar lygi už slenkstinį dydį ξ_r » arba «parametro X_l reikšmė objekte svk didesnė ar lygi už ξ_r »), t.y. $Q_l(X_l, s_v^k, x_l)$, kur ξ_r - apmokymo metu atrinktojo r-ojo slenkščio reikšmė.

Stabili loginė skiriančioji funkcija $f(Q_1, \dots, Q_R)$ - loginė elementarių požymių Q_l funkcija, kuri visiems kiekvienos klasės σ^k objektams s_v^k priskiria vieną tą pačią reikšmę, nors vienos klasės objektų reikšmės skiriasi nuo likusių klasių.

Nors šiame darbe siūlomas stabilų funkcijų įvertinimo kriterijus tinka bet kokio kintamųjų skaičiaus funkcijoms, čia apsiribosime išnagrinėję vieno, dviejų ir trijų kintamųjų SLSF: $f(Q_1)$, $f(Q_1, Q_2)$, $f(Q_1, Q_2, Q_3)$. Geometriškai tai taškai, tiesės ar plokštumos, statmenos parametrijų X_l ašims, einančios per slenkščio taškus ξ_r ir dalijančios atitinkamą erdvę į dvi dalis.

3. VIENO KINTAMOJO SLSF VERTĖ KLASĖS ATŽVILGIU

Pagal prasmę SLSF vertė turėtų būti tuo didesnė, kuo mažesnė tikimybė atsirasti klasėje σ^k objektui su priešinga SLSF reikšme, t.y. objektui atsidurti kitoje skiriančiojo paviršiaus pusėje. Ši tikimybė lygi klasės objektų tikimybės tankio f-jos dalies, užeinančios už slenkščio ξ_r integralui. Mūsų tikslams visai nebūtina tiksliai žinoti klasės σ^k tikimybės tankio f-ją. Pakanka paimti bet kokią f-ją $p(x)$, kurios minėtasis integralas tenkina vertės funkcijai keliamus reikalavimus. Integralo skaičiavimo paprastumo sumetimais tokia funkcija pasirinkta eksponentė.

Tarkime $X_l^k = \{x_{lv}^k\}$ - klasės σ^k objektų s_v^k parametro X_l reikšmių aibė.

Maksimalus ir minimalus tos aibės elementai bus $\max\{x_{lv}^k\}$ ir $\min\{x_{lv}^k\}$, o intervalas, kurį užima ašyje X_l k-osios klasės objektai centras -

$$m_l^k = \frac{\max\{x_{lv}^k\} + \min\{x_{lv}^k\}}{2}. \quad (1)$$

Pažymėkime

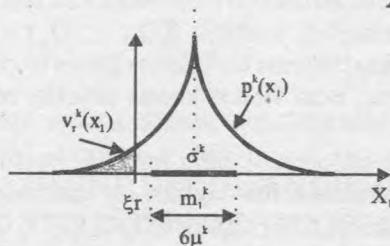
$$\mu_l^k = \frac{\max\{x_{lv}^k\} - \min\{x_{lv}^k\}}{6}. \quad (2)$$

Tada funkcija $p^k(x_l)$ bus nusakyta taip:

$$p^k(x_l) = \frac{1}{\sqrt{2\mu_l^k}} \cdot e^{-\frac{\sqrt{2}|x_l - m_l^k|}{\mu_l^k}}, \quad (3)$$

o vieno kintamojo SLSF, sutampančios su elementariu požymiu $f(Q_i) = Q_r(X_i, s_v^k, \xi_r)$ vertė bus (žr. brėž. 1):

$$v_r^k(x_i) = \int_{-\infty}^{\xi_r} p^k(x_i) dx_i. \text{ Suintegravus } v_r^k(x_i) = \frac{1}{2} \cdot e^{-\frac{\sqrt{2}|\xi_r - m_i^k|}{\mu_i^k}} \quad (4)$$

Brėž. 1

1 brėžinyje - tai į kairę nuo ξ_r po funkcija $p^k(x_i)$ esantis brūkšniuotas plotelis. Kuo šis plotelis mažesnis, tuo SLSF vertė didesnė.

4. KELIŲ KINTAMŲJŲ SLSF VERTĖ KLASĖS ATŽVILGIU

Kaip ir vieno kintamojo atveju, kelių kintamųjų SLSF vertė gaunama kaip integralas dvimatės ar trimatės eksponentės

$$p^k(x_{i_1}, x_{i_2}) = \frac{1}{2\mu_{i_1}^k \mu_{i_2}^k} \cdot \exp \left\{ -\frac{\sqrt{2}|x_{i_1} - m_{i_1}^k|}{\mu_{i_1}^k} - \frac{\sqrt{2}|x_{i_2} - m_{i_2}^k|}{\mu_{i_2}^k} \right\} \quad (5)$$

$$p^k(x_{i_1}, x_{i_2}, x_{i_3}) = \frac{1}{2\sqrt{2}\mu_{i_1}^k \mu_{i_2}^k \mu_{i_3}^k} \cdot \exp \left\{ -\frac{\sqrt{2}|x_{i_1} - m_{i_1}^k|}{\mu_{i_1}^k} - \frac{\sqrt{2}|x_{i_2} - m_{i_2}^k|}{\mu_{i_2}^k} - \frac{\sqrt{2}|x_{i_3} - m_{i_3}^k|}{\mu_{i_3}^k} \right\} \quad (6)$$

dalies, pereinančios į kitą skiriančiojo paviršiaus pusę. Šiuo atveju reikia turėti galvoje, kad paviršių sudaro ne vienas, o keli slenksčiai ir skaičiuojant vertę reikia nustatyti klasės centro ir skiriančiojo paviršiaus dalių tarpusavio išsidėstymo geometriją.

Nagrinėkime bendresnį 3-jų kintamųjų atvejį. Tarkime, kad turime SLSF $f(Q_i, Q_u, Q_w)$; čia $Q_i: \Pr_{X_{i1}}(s_v^k) \geq \xi_r$, $Q_u: \Pr_{X_{i2}}(s_v^k) \geq \xi_u$, $Q_w: \Pr_{X_{i3}}(s_v^k) \geq \xi_w$ - trys pirminiai požymiai ir $f(Q_i, Q_u, Q_w)$ užrašyta normaliąja disjunktiviąja forma.

Tarkime $E = \{E_i\}$, $i = 1, \dots, 8$ - pagrindinių konjunkcijų aibė: $\{Q_t \wedge Q_u \wedge Q_w, Q_t \wedge Q_u \wedge \neg Q_w, Q_t \wedge \neg Q_u \wedge Q_w, \dots, \neg Q_t \wedge \neg Q_u \wedge \neg Q_w\}$. Pažymėkime $E^f \subset E$ poaibį pagrindinių konjunkcijų, kuriomis užrašoma $f(Q_t, Q_u, Q_w)$, o jo papildinį $E^{-f} = E \setminus E^f$.

Pirminiai požymiai Q_t, Q_u, Q_w sukuria trimatę bulinę erdvę, sudarytą iš aštuonių taškų (q_t, q_u, q_w) , kurių kiekviena komponentė įgyja vieną iš dviejų loginių reikšmių: $\{0, 1\}$. Šią erdvę atitiks trimatė parametrijų X_i erdvė su komponentėmis X_{11}, X_{12}, X_{13} slenkstinių dydžių ξ_t, ξ_u, ξ_w , padalyta į aštuonis kvadrantus, kiekvieną iš kurių atitinka vienas taškas bulinėje erdvyje.

Kiekviename bulinės erdvės taške visados yra teisinga viena iš pagrindinių konjunkcijų E_p , o funkcija $f(Q_t, Q_u, Q_w)$ išskiria poaibį tokių taškų, kuriems yra teisingos ją sudarančios konjunkcijos:

$$q^f = \{(q_t, q_u, q_w)\}^f = \{(q_t, q_u, q_w) \mid \exists E_i \in E^f (E_i = 1)\}.$$

Parametrijų X_i erdvyje kartu bus nusakytas poerdvis, sudarytas iš atitinkamų kvadrantų, kuriuose objektas s_i^k tenkina SLSF $f(Q_t, Q_u, Q_w)$ suformuluotą sąlygą. Taigi SLSF abi erdves dalija į du poerdvius.

Jeigu klasės σ^k centras parametrijų X_i erdvyje yra $(m_{11}^k, m_{12}^k, m_{13}^k)$, o bulinėje erdvyje jį atitinka taškas $(q_t^{kc}, q_u^{kc}, q_w^{kc})$, tai *į bet kurį kitą kvadrantą* su loginiu atitikmeniu (q_t, q_u, q_w) *užeinantis tikimybės tankio tūris*, suintegravus išraišką (6), gaunamas kaip sandauga:

$$\omega_r^k(x_{l_1}) \cdot \omega_r^k(x_{l_2}) \cdot \omega_r^k(x_{l_3}) \quad (7)$$

narių, kurių kiekvieno reikšmė priklauso tik nuo jo koordinatės padėties klasės centro atžvilgiu:

$$\omega_r^k(x_{l_i}) = \begin{cases} v_r^k(x_{l_i}), & \text{jei } q_j \neq q_j^{kc} \\ 1 - v_r^k(x_{l_i}), & \text{jei } q_j = q_j^{kc} \end{cases}, \quad (8)$$

čia $i = 1, 2, 3$, $j = t, u, w$, o $v_r^k(X_{li})$ analogiškai vienmačiam atvejui (4) nusakomas kaip:

$$v_r^k(x_{l_i}) = \frac{1}{2} \cdot e^{-\frac{\sqrt{2}|\xi_r - m_{li}^k|}{\mu_{li}^k}}, \quad i = 1, 2, 3;$$

dydžiai m_{li}^k ir μ_{li}^k parametrams X_{li} gaunami pagal išraiškas (1) ir (2). Tada SLSF vertė bus suma sandaugų visuose kvadrantuose, sudarančiuose kitą poerdvį, o ne tas, kuriame yra klasės centras:

$$\Omega(k, f) = \begin{cases} \sum_{q^f \in (q_t, q_u, q_w)} \omega_r^k(x_{l_1}) \cdot \omega_r^k(x_{l_2}) \cdot \omega_r^k(x_{l_3}), & \text{jei } f(q_t^{kc}, q_u^{kc}, q_w^{kc}) = 0 \\ \sum_{q^f \notin (q_t, q_u, q_w)} \omega_r^k(x_{l_1}) \cdot \omega_r^k(x_{l_2}) \cdot \omega_r^k(x_{l_3}), & \text{jei } f(q_t^{kc}, q_u^{kc}, q_w^{kc}) = 1 \end{cases} \quad (9)$$

Dydis $\Omega(k, f)$ nepatogus tuo, ad vertė tuo didesnė, kuo mažesnis Ω . Todėl toliau operuosime *normuota verte* $\Omega'(k, f)$.

$$\Omega'(k, f) = \frac{\Omega_{i_{\max}} - \Omega(k, f)}{\Omega_{i_{\max}}}, i = 1, 2, 3; \quad (10)$$

čia $\Omega_{i_{\max}}$ - maksimalus galimas už slenkstinių dydžių ξ užeinantis tikimybės tankio tūris. Jis gaunamas tada, kai klasės σ^k ribos sutampa su skiriančiuoju paviršiumi. Suintegravę (4), (5) ir (6) išraiškas, gauname kiek skirtingas $\Omega_{i_{\max}}$ reikšmes įvairiam kintamųjų skaičiui.

$$\begin{aligned} \Omega_{1_{\max}} &= 0,00719, \\ \Omega_{2_{\max}} &= 0,01427, \\ \Omega_{3_{\max}} &= 0,02125, \end{aligned}$$

5. GALUTINĖ SLSF VERTĖ

Sutvarkykime klasių vertes didėjimo tvarka:

$$\Omega'_1(k, f) \leq \Omega'_2(k, f) \leq \Omega'_3(k, f) \leq \dots \leq \Omega'_K(k, f).$$

Tada bendroji SLSF $f(Q)$ vertė bus nusakoma geometriniu vidurkiu vertės pradžiosios klasės ir vidutinės vertės kelių artimiausių jai klasių:

$$\Omega(f) = \sqrt[\lambda]{\Omega'_1 \cdot \frac{1}{\lambda} \sum_{i=2}^{\lambda+1} \Omega'_i}. \quad (11)$$

čia λ - apmokymo režime nustatoma konstantė, kuri pagal nutylėjimą nusakoma kaip

$$\lambda = [\log_2 K] + 1. \quad (12)$$

Suprantama, kad SLSF vertei nustatyti gali būti sukonstruota daug įvairių kitų kriterijų. Galima tikimybiniais metodais nustatinėti pasiskirstymo funkcijas, klasės vidurkius, kitais būdais gauti atstojamąją klasių vertę. Tačiau siekiant svarbiausio tikslo - atrinkti nedaug, bet pačių geriausių požymių - nedideli vertės kriterijaus patikslinimai neturėtų turėti lemiamos įtakos.

LITERATŪRA

1. Raškinis A., Staniūnas K. Metapožymių sistema, skirta stabilioms loginėms skiriančiosioms funkcijoms formuoti atpažinimo uždaviniuose (rusų k.)// LTSR MA darbai. Serija B. 1988. T. 3(166). P. 141-148.

PROF. VALENTINAS KIAULEIKIS, Kaunas

NAUJOS INFORMACINĖS TECHNOLOGIJOS LIETUVOJE

Straipsnyje aptariamos tos problemos, su kuriomis susiduriame diegdami kompiuterius ir programinę įrangą Lietuvos ūkyje. Dvidešimt šešerius metus dirbu Kauno technologijos universitete, anksčiau – Kauno politechnikos institute, Kompiuterių katedroje. Kompiuterių katedra, nors ir labai sunkiai, bet nuolat atnaujinama mokymo programos ir laboratorijas. Lietuvos įmonėse ir organizacijose dabar diegiama naujesnė, modernesnė technika, negu buvo mokantis tiems, kurie dabar ją aptarnauja. Lietuva perka kompiuterius, jaučia jų naudą ir šios naudos siekia.

Rengdamas šį straipsnį rėmiausi trimis informacijos šaltiniais.

Pirmasis šaltinis – Lietuvos įmonės, su kuriomis tenka tiesiogiai bendrauti diegiant jose kompiuterizavimo projektus. Šiuo metu mes, dešimties žmonių grupė, diegiame projektus Šiaulių ir Panevėžio akcinėse bendrovėse „Maistas“, Kretingos vilnionių audinių fabrike „Laisvė“, Alytaus šaldytuvų gamykloje „Snaigė“ ir Kauno verpimo fabrike „Vilgija“. Palaikome ryšį dar su keliolika Lietuvos įmonių. Tie ryšiai leidžia mums susidaryti bendrą įspūdį apie situaciją Lietuvoje ir daryti kai kuriuos apibendrinimus.

Antrasis šaltinis – darbas Lietuvių katalikų mokslo akademijos Kauno židinio Informatikos sekcijoje. Per 1992, 1993 metus suorganizavome šešis seminarus informatikos plėtotės Lietuvoje klausimais. Seminarų pranešėjais kvietėme kompetentingus informatikos specialistus iš vyriausybinių struktūrų – Ryšių ir informatikos, Ekonomikos, Pramonės ir prekybos ministerijų, iš mokslo įstaigų – Matematikos, Informatikos ir kitų mokslo tiriamųjų institutų bei universitetų, gamybininkus – specialistus iš buvusių „Sigmos“, „Bangos“ susivienijimų. Seminarų pranešimai paskelbti Lietuvių katalikų mokslo akademijos „Metraštyje“.

Trečiasis šaltinis – programos „Lietuva 2000“ vykdymo raidos stebėjimas. Teko dalyvauti kai kuriuose renginiuose, skirtuose šiai programai, susipažinti su pagrindiniais šios programos dokumentais, pradėdant pirminiu

programos eskizu, parengtu 1992 m. Džordžo Tamo (Georg Tam), kuris šią programą ir pradėjo, baigiant valstybinę ryšių ir informatikos plėtojimo programą 1993–2005 m.

Pradėsiu nuo programos „Lietuva 2000“, parengtos 1992 m. kovo mėn. Jos iniciatorius Dž. Tamas, konsultantas valstybės valdymo klausimais iš Jungtinių Amerikos Valstijų, savo sumanymą grindžia Lietuvos Vyriausybės planais. Programoje pabrėžta, kad būtina sukurti šiuolaikinę informacinę infrastruktūrą, nes tai padeda efektyviai pertvarkyti valstybinių ir privačių institucijų struktūrą, palaikyti visų valdžios lygmenų institucijų sąveiką, galimybę atitinkamoms Lietuvos ir viso pasaulio institucijoms keistis informacija.

Programos tikslai:

- sukurti valstybinį duomenų tinklą;
- kompiuterizuoti valstybės finansų sistemą, įskaitant bankus;
- sukurti teisinę informacinę sistemą;
- sukurti atitinkamas akademinės programos universitetiniam mokymui ir kt.

1993 m. rugsėjo mėn. Lietuvių katalikų mokslo akademijos Informatikos sekcijos seminare ryšių ir informatikos ministro pavaduotojas Romualdas Krukauskas pateikė klausytojams šios programos techninę užduotį. Tai didelės apimties dokumentas, kuris iš esmės apima visus šiuos klausimus. Šie darbai, kaip minėta, įtraukti į valstybinę programą; ji yra valstybės finansuojama, todėl belieka laukti rezultatų.

Šią programą reikia vertinti taip:

1. Tai esminis perėjimas prie naujų šiuolaikinių institucinių technologijų visose valstybės institucijose, kuriose neseniai skelbtais duomenimis dirba apie 30 000 tarnautojų. Tikėkimės, kad diegiant „Lietuva 2000“ projektus šis skaičius mažės.

2. Šios programos diegimo techninės ir programinės priemonės – kompiuteriai, tinklų aparatūra ir programos, taikomųjų programų paketai bei informacinės technologijos – naudojamos daugelyje Vakarų šalių, belieka jas nusipirkti ir išmokti jomis naudotis.

Įsigyjama ir kitų programų paketų: leidybinių, ligų diagnostikos, technologinių, projektavimo, mokymo ir pan. Į programos „Lietuva 2000“ projektus jie tiesiogiai neįtraukti. Tai pramonininkų, privačių verslininkų, mokslo ir projektavimo įstaigų iniciatyva diegiamos naujos informacinės technologijos, panaudojant Vakarų šalių kompiuterinę techniką, programas ir remiantis šių šalių pavyzdžiu ir patirtimi. Taigi didelė dalis, o gal ir visi, protinio darbo darbuotojai pereina prie „kompiuterinio rašto“. Keičiantis jų darbo priemonei, keičiasi technologijos, darbo ir gaminių kokybė, pagaliau ir įprastiniai santykiai. Tai kiekvienas mato skaitydamas kompiuteriais maketuotus laikraščius, nuėjęs pas gydytoją, bilietų kasose ir kitur. Informacijos sekcija surengė šia tema seminarą „Elektronika, radioelektronika, kompiute-

riai. Technologijos ir gamyba“. Seminare pranešimus skaitė žymūs skaičiavimo technikos specialistai. Diskusijose buvo aiškinamasi, kodėl šiuo metu sustojo elektronikos pramonė. Deja, nors priežastys ir žinomos, nors projektuotojų ir gamybininkų entuziazmo pakanka, atrodo, nėra jėgos, kuri šiandien galėtų suaktyvinti šią sritį.

Noriu plačiau pakalbėti dar apie vieną sritį, kuri intensyviai kompiuterizuojama, nors programoje „Lietuva 2000“ užsimenama tik probėgšmais. Priminsiu šių darbų istoriją. Dar prieš dvidešimt, dvidešimt penkerius metus daugelis įmonių savo apskaitai naudojo vadinamąsias perforacines skaičiavimo mašinas. Tokias mašinas tada, ir dar ilgai, gamino Lietuvos įmonės, tokiomis mašinomis dirbti mokėme studentus. Veikė vadinamosios skaičiavimo stotys, kurios teikė įmonėms skaičiavimų paslaugas. Programas šioms mašinoms kūrė sąjunginis valstybinis projektavimo–technologijos institutas; jo centras buvo Maskvoje, o Vilniuje – filialas. Aštuntojo dešimtmečio pradžioje pasirodė pirmosios lietuviškos elektroninės mašinos (ESM); jos turėjo originalius lietuviškus diskų kaupiklius, nors tebebuvo komplektuojamos iš perforacinių kortų. Šios ESM buvo skirtos ekonominei informacijai apdoroti. Minėtasis projektavimo institutas rengė ESM programas; jų bazėje buvo kuriami vadinamieji rajoniniai statistikos skaičiavimo centrai, kurie rinkdavo ir siųsdavo į Vilnių informaciją, teikdavo įmonėms skaičiavimo paslaugas. Beje, turtingesnės įmonės tokias ESM pirkosi pačios. Kai kurios jos dar tebeliko. Šių metų pradžioje mes baigėme diegti Panevėžio akcinės bendrovės „Maistas“ kompiuterizavimo projektą: vasario mėnesį įmonė sustabdė paskutinę iš trijų Vilniaus gamybos skaičiavimo mašiną M5100. Mūsų žiniomis, šių ESM atsarginės dalys ir įrenginiai pelningai parduoti kitoms įmonėms, kurios dar nesirengia ESM stabdyti. Taigi „Sigmos“ susivienijimas, kurio įmonės, išmėtytos po visą Lietuvą, gamino ESM ir kurio paties ir jo gamyklų nebėra, tada atliko teigiamą vaidmenį kompiuterizuojant Lietuvos įmones ir kuriant naujas informacines technologijas. Šiandien, deja, šie darbstūs ir kvalifikuoti specialistai nebeturi darbo Lietuvoje pagal savo intelekto lygį. Juk šiose įmonėse buvo galima pradėti projektuoti ir gaminti kompiuterių periferinę įrangą ar kitus kompiuteriams reikalingus daiktus, kurie dabar gabenami iš Vakarų. Atrodo, kad mūsų valdžia, nepalaikydama elektronikos, kaip reikalingiausios protinio darbo pramonės šakos, padarė didelę skriaudą Lietuvos valstybei.

Informacinių technologijų kūrimą ir diegimą iki personalinių kompiuterių invazijos galima apibūdinti taip:

1. Visų Lietuvos įmonių apskaita buvo atliekama Lietuvoje projektuotomis ir gamintomis skaičiavimo mašinomis ir Lietuvoje rašytomis joms programomis. Tai rodo Lietuvos intelektualinį potencialą, kuris ir šiandien tebėra, kurio niekas negali paneigti ir kurio kartais stengiamasi nematyti kuriant valstybines programas ir už skolintus pinigus samdant kitų valstybių specialistus joms vykdyti. Situacija su Lietuvos intelekto panaudojimu pa-

naši į ūkininkų grūdų supirkimą: skolinamės pinigų pirkti juos svetur, o pačių pelyja aruoduose.

2. Tos technikos bazėje buvo kuriami įmonių arba vadinamieji kolektyvinio naudojimo skaičiavimo centrai, kuriuose dirbo skaičiavimo technikos specialistai – teikdavo skaičiavimo paslaugas, sumuodavo parengtus duomenis ir skaičiuodavo pagal įmonių užsakymą darbininkų algas, turto amortizaciją, atlikdavo finansinį balansą ir t.t. Tiek perforacinėmis, tiek vėliau elektroninėmis mašinomis būdavo skaičiuojama pagal tuos pačius algoritmus. Vadinamieji pirminiai dokumentai, specialiai pritaikyti mechanizuotai apskaitai su langeliais skaičiams ir kodams, buvo nešami į skaičiavimo centrą, ten apdorojami paketiniu režimu. Atgal buvo parnešamos ataskaitos, suvestinės, algalapiai ir kiti dokumentai, vadinami vienu vardu – „tabu-gramomis“.

Reikia pasakyti, kad ši technologija, kaip ir visos kitos, buvo sugalvota ne Lietuvoje, o ten, kur buvo sukurti kompiuteriai. Ji atitiko to meto techniką. Tokia technologija nekeitė įmonių valdymo būdo, nemažino biurokratinio personalo. Atvirkščiai, įmonės skaičiavimo centre dirbo kelios dešimtys inžinierių, technikų, operatorių, programuotojų. Galima sakyti, kad tokia sąskaita buvo bandoma palengvinti įmonės apskaitininkų darbą ir pateikti operatyvesnę bei gausesnę informaciją įmonės valdančiajam personalui ir aukštesnėms instancijoms, kurioms jos labai reikėjo, kad galėtų perduoti dar „aukščiau“. To reikalavo planinis ekonomikos pobūdis.

Šiuolaikinė kompiuterinė technika įmonėse iš esmės keičia informacijos apdorojimo technologiją. Kaip tai daroma Lietuvos įmonėse?

Šiandien Lietuvos įmonės kompiuterizavimo aspektu galima suskirstyti į tokias grupes:

1. Įmonės, kurios turėjo savo skaičiavimo centrą ir apskaitos tradicijas. Savaiame suprantama, tokios įmonės deda didžiules pastangas senąją techniką ir informacinę technologiją pakeisti šiuolaikine, nes senoji technika užima dideles patalpas, vartoja daug energijos, jai reikia daug aptarnaujančio personalo. Dėl šių dienų ekonominės padėties sunku įsigyti naujos technikos ir programų, bet daugelis įmonių pajėgė įsigyti personalinių kompiuterių, tinklo įrangą ir įvairiais būdais mėgina įsigyti atitinkamą taikomąją programinę įrangą. Apie tai šiek tiek vėliau.

2. Antrajai įmonių grupei skirtinos tos, kurios naudojosi aptarnaujančių firmų paslaugomis. Tokių firmų yra kiekviename didesniame mieste. Jos ir dabar sėkmingai prisitaiko prie kintančių sąlygų, pačios įsigyja personalinių kompiuterių, įvairina paslaugas ir taip gali išlikti, nes smulkioms įmonėms tokios paslaugos apsimoka geriau negu samdyti buhalterius, programuotojus, išlaikyti kompiuterius.

Palyginus pirmąją įmonių grupę su antrąja, galima teigti, kad pastaroji, pereinant į rinkos ekonomiką, turi blogesnes sąlygas. Socialistinės planinės ekonomikos sąlygomis vadovaujantys darbuotojai turėjo nedaug veikimo lais-

vės. Negalėdami rodyti iniciatyvos, jie vykdė aukštesnių institucijų sudarytus planus, todėl jiems nebūtinai reikėjo operatyvios informacijos. Vienaip ar kitaip viskas buvo limituota: žaliavos, atlyginimai, pamainos išdirbis ir t.t. Skaiciavimo centras kas mėnesį pateikdavo buhalterines ataskaitas, kuriuos gerai sureguliuotoje planinėje ekonomikoje turėtų būti tik plano įvykdymo patvirtinimas. Na, o jeigu pasitaiko kokių neparankių nukrypimų, tai plano skaičius visada galima pataisyti. Kartais įmonės su visais etatais ir skaičiavimo centrais funkcionuodavo vien pateikiamuose valdžiai popieriuose. Dabar, kai įmonės direktoriui reikia pačiam rūpintis ir žaliavomis, ir žmonėmis, ir rinka, ir pinigais, tenka pasidomėti, kas dedasi įmonėje kasdien. Taigi toks režimas, kai informacija pateikiama kartą per mėnesį, dirbančio vadovo nebepatenkina. Ir mūsų praktikoje buvo toks atvejis: prieš dvejus metus įmonė dėl blogos ekonominės būklės sustabdė kompiuterių diegimo darbus. Paskui, suradusi savo gaminiams rinką, ne tik sugrąžino skolą ir atnaujino sutartį, bet ėmėsi šio darbo itin operatyviai. Įmonės, kurių tebe naudoja savo senąją techniką, stengiasi iš jos išgauti kuo daugiau operatyvios informacijos.

3. Trečiajai įmonių grupei skirtinos tos, kuriose apskaita tvarkoma rankiniu būdu. Tai daugiausia naujos įmonės – akcinės arba uždarnosios akcinės bendrovės. Turtingesnės perka kompiuterius ir samdo programuotojus arba perka apskaitos programas.

Šitaip Lietuvos įmonės percina nuo planinės prie rinkos ekonomikos ir nuo skaičiavimo centrų prie personalinių kompiuterių lokaliųjų tinklų. Tai iš esmės keičia informacines technologijas ir reikalauja visiškai kitos programinės įrangos ne tik techniniu požiūriu, bet ir algoritminiu: personalinis kompiuteris tampa ne skaičiavimo centro operatoriaus ar inžinieriaus privilegija (nors ir tokių atvejų esama), o įmonės specialisto darbo įrankiu. Personaliniai kompiuteriai ir jų tinklas įmonėje yra nebe vien priemonė apskaitai tvarkyti, bet įranga, kuri iš esmės keičia įmonės valdymo struktūrą. Racionaliai pritaikyta ši įranga įmonėje kilstelėja kvalifikacijos ir darbo kultūros laiptelį aukštyn. Čia slypi ir šios įrangos atsipirkimo perspektyva. Deja, dažnai kompiuterizacija socialinio paveldo įmonėse nepageidaujama, kaip ir gera apskaita, tvarka įmonėje bei mūsų valstybėje. Tikėsime, kad pamažu išmoksime ir mes gyventi tvarkingai.

Taigi informacinių technologijų taikomos programos skirtos įmonės specialistams. Labai retai kada galima pačią, nė kiek nepataisytą, programą įdiegti kitoje įmonėje. Skirtingai nuo „Lietuva 2000“ projektų, kurie gali būti realizuoti nupirkto įrangos bazėje, įmonėms kompiuterizuoti reikia programuotojų, kurie gerai išmanytų ir šiuolaikines informacines technologijas, ir įmonių problematiką. Tokias programas Lietuvoje kuria kelios, o gal keliolika grupių. Kiekviena grupė turi savo koncepciją, eina savo keliu, turi savus užsakovus, tad neaišku, kuri iš jų rašo geresnes programas. Grupė, kurioje dirbu aš, yra kompiuterininkų, taigi mes į šią problemą žiūrime

kompiuterininkų akimis, manome, kad įmonės informacinis pagrindas turėtų būti gerai funkcionuojantis duomenų bankas, žinių bazė įmonės vadovams ir ekspertams, o apskaitos uždavinių programas galėtų rašyti ir mažesnės kvalifikacijos programuotojai, imdami duomenis iš šio duomenų banko. Tiesa, konsultuodamiesi su įmonių specialistais ir mes sudarome jiems programų paketus, bet mūsų tikslas sukurti gerą bet kokios uždarnos informacinės erdvės modelį, o pagal jį ir duomenų banką. Įmonę pasirinkome todėl, kad tai tikrai patogus šia prasme objektas, o tyrimų darbus mielai finansuoja pačios įmonės; tas šiais sunkiais laikais mums padeda išsiversti finansiškai, nusipirkti savo techniką, sumokėti kitas išlaidas. Yra grupių, kurioms vadovauja patyrę finansininkai, auditoriai. Jie gerai išmano apskaitos reikalus ir jiems skiria daugiau dėmesio negu duomenų techninės realizacijos problemoms. Mano nuomone, kuo daugiau skirtingų koncepcijų, tuo didesnės pasirinkimo galimybės. Lietuva turi pakankamą intelekto potencialą, tereikia jį skatinti ir panaudoti. Kitaip jis paliks Lietuvą.

Norėčiau pateikti keletą minčių dėl LKMA veiklos. Dirbdamas Informacijos sekcijoje, pastebėjau įvairią požiūrį į mūsų Akademiją. Daugelis technikos srityje dirbančių mokslininkų yra virtę technokratais. LKMA orientuojasi į humanitarinę problematiką. Mano nuomone, ši problema iškilusi kiekvienai technikos mokslo šakai, žinoma, ir informatikai: kokie socialiniai kompiuterizavimo padariniai, kokią įtaką tai turės mūsų kultūrai, kokią įtaką daro kompiuteris vaiko sąmonei ir t.t. Tokie klausimai rūpi ne tik ne visai technokratais virtusiems kompiuterininkams, bet ir kitų sričių specialistams. Siūlyčiau dirbančioms sekcijoms daugiau dėmesio ir jėgų skirti šioms opioms problemoms, traukti naujų narių, atkreipti visuomenės dėmesį. Kitaip tariant, skirti daugiau dėmesio organizaciniam ir koordinaciniam darbui, kuris, žinoma, niekieno, ypač valstybės, neremiamas, bet reikalingas ir, manau, ilgai visiškai atsiperkantis.

NEW INFORMATION TECHNOLOGIES IN LITHUANIAN ENTERPRISES

Summary

Lithuanian enterprises are implanting new information technologies based on personal computers networks. This paper analyses problems occurred while implanting new technologies. Solution of moving from older computers to personal computers network is proposed here. There are:

- 1) to create primary data bank to collect all registered data in all sections of enterprises. This information may be used to make local solutions and to get summary information;
- 2) to create summary data banks to collect information for higher level management;
- 3) to create knowledge base which is formed from summary data bank and is dedicated for experts and highest management.

These ideas are being researched in Kaunas University of Technology Computers department.

RAIMUNDAS VAITKEVIČIUS, Kaunas

SMALLTALKO PROGRAMAVIMO KALBOS PERSPEKTYVOS LIETUVOJE

Šiuo metu vis labiau plinta objektinė didelių programinių sistemų analizės, projektavimo ir programavimo technologija. Kaip objektinio programavimo (OP) kalba kol kas labiausiai yra paplitusi C++. Nesunku pastebėti, kad dabartinį C++ populiarumą daugiau nulemia ne tiek jos teikiamos OP galimybės, kiek tai, kad C++ yra hibridinė kalba, kilusi iš C kalbos ir leidžianti panaudoti C programavimo patyrimą. C++ leidžia suderinti OP ir tradicinę, procedūrinę programavimo metodologiją. Todėl galima gerai panaudoti kompiuterio technines galimybes ir kurti efektyvias (kompiuterio greičio ir atminties panaudojimo prasme) programas. Kadangi C kalba programuojančių ir ją parašytų programų yra labai daug, tai daugelis mėliau renkasi C++, negu nori mokytis visai naujos programavimo kalbos. Kiti mano, kad C++ yra tiesiog tolesnė C kalbos versija. Tai tik iš dalies tiesa. Kas nori išmokti efektyviai programuoti C++ kalba ir pasinaudoti jos pranašumais, tas turi išmokti „objektiškai“ programuoti. Daugeliui, ypač vyresnės kartos programuotojų tai nėra lengva.

Nuosekliai iki galo pritaikyti objektinę technologiją leidžia vadinamosios „grynosios“ OP kalbos. Grynųjų OP kalbų sukurta daug. Plačiausiai šiuo metu žinoma SMALLTALKO kalba. Tai istoriškai pirmoji, klasikinė OP kalba, pasaulyje vartojama ir tobulinama jau 14 metų. Lietuvoje SMALLTALKAS pasirodė tik prieš kelerius metus. Pirmiausia jis buvo panaudotas kaip objektinės metodologijos pagrindų mokymosi priemonė. Šiuo tikslu SMALLTALKO kalba ir programavimo sistema vartojama KTU ir VDU nuo 1991 metų. OP kursą, pagrįstą SMALLTALKU, jau išklause apie 300 antrojo–penktojo kurso studentų. SMALLTALKO, kaip OP mokymosi priemonės, tinkamumą lemia tai, kad jis iš pat pradžių buvo kuriamas tik kaip OP kalba, todėl jame viskas grindžiama OP principais. Programuojantysis SMALLTALKU iš pat pradžių atsiduria OP pasaulyje. Tai leidžia gerai pajusti OP dvasią, suprasti jo pagrindinius principus, išmokti iki galo pa-

naudoti OP pranašumus. Galima sakyti, kad kelias į OP per SMALLTALKĄ – tai „revoliucinis“ kelias. O kelias per C++ ir kitas hibridines kalbas – „evoliucinis“ kelias. Vargu ar galima iš anksto pasakyti, kuris kelias geresnis. Tai priklauso nuo žengiančiųjų į OP tikslų, polinkių, galimybių ir kitų veiksnių.

SMALLTALKO, kaip OP mokymosi priemonės, teigiamybės neginčijamos. Kiek kebliau suvokti, kaip SMALLTALKĄ panaudoti praktiniam programavimui. Vieni programavimo specialistai mano, kad SMALLTALKAS nelabai tinka „pramoninei“ programinei įrangai kurti. Svarbiausias jų argumentas dažniausiai yra mažesnis SMALLTALKO programų „mašininis efektyvumas“, t.y. gerokai lėtesnis darbas, didesni kompiuterio atminties poreikiai. Iš tikrųjų OP kalbos blogiau atitinka dabar paplitusių kompiuterių architektūrą, palyginti su PASKALIO ar C tipo kalbomis. Todėl OP kalbų pasirinkimą tikrai gali lemti gana didelis programos darbo greičio sulėtėjimas. Ypač tai galima pasakyti apie grynąsias OP kalbas. Tačiau ar visada tai svarbu? Atsakymas į šį klausimą priklauso nuo sprendžiamos problemos. Be abejo, daugeliui programavimo uždavinių programos „mašininis efektyvumas“ yra tiek svarbus, kad tikrai geriau vartoti hibridines kalbas, pavyzdžiui, C++, ar net visai atsisakyti taikyti objektinę metodologiją. Antai tai gali būti teisinga uždaviniams, susijusiems su ypač didelės apimtys duomenų apdorojimu – veiksmams su didelėmis matricomis, didelės eilės paprastų ar diferencialinių lygčių sistemų sprendimas, daugiamačių duomenų statistinis apdorojimas, didelės duomenų bazės arba informacinės paieškos sistemos ir t.t. Kitas tokių uždavinių pavyzdys yra realaus laiko sistemos, ypač jei svarbu, kad programa kuo greičiau reaguotų į tam tikrus išorės įvykius. Sisteminiam programavimui taip pat dažniausiai vartojamos žemėsinio lygio programavimo kalbos.

Tačiau yra daug ir kitokio pobūdžio programavimo uždavinių, kai svarbiausia yra ne tiek programos darbo greitis, kiek kiti rodikliai, pavyzdžiui, ar greitai programa bus sukurta, ar lengva bus vėliau ją plėtoti, keisti, pritaikyti įvairiems vartotojams, perkelti į kito tipo kompiuterius. Tokiais atvejais SMALLTALKO kalba ir programavimo sistema gali būti tinkamas ar net visų tinkamiausias pasirinkimas. Kad pagrįstume šį teiginį, panagrinėkime SMALLTALKO ypatybes.

Visų pirma SMALLTALKAS leidžia smarkiai (literatūros duomenimis, iki 10 kartų!) padidinti programavimo našumą. Tai reiškia, kad kvalifikuotas ir gabus programuotojas ar netgi studentas (mokinys) pajėgia vienas kurti gana sudėtingas programines sistemas. Tai svarbu Lietuvai, nes ji yra nedidelė šalis ir turi palyginti mažai programuotojų bei stiprių jų kolektyvų. O savos programinės įrangos sukurti reikia daug ir greitai. Antras esminis teigiamas SMALLTALKO bruožas yra juo sukurtos programinės įrangos lankstumas, palyginti lengvas plėtojimas ir keitimas. SMALLTALKAS gerai tinka vadinamajam evoliuciniam, eksperimentiniam programavimui,

greitam programų prototipų kūrimui. Jei užsakovas pritaria prototipo demonstruojamoms būsimos programos galimybėms ir sąveikai su vartotoju, prototipas vėliau palyginti nesunkiai išplėtojamas iki galutinės programos, naudojant tą patį SMALLTALKĄ arba kitą programavimo kalbą. Trečia, SMALLTALKO programavimo stilius ir darbo su juo technika yra „humaniškesnė“, natūralesnė ir artimesnė žmogaus, kuris nėra programavimo specialistas, mąstymui. Todėl jie geriau tinka, sakysim, mokslininkui ar inžinieriui, nesirengiančiam tapti profesionaliu programuotoju, tačiau norinčiam turėti patogų įrankį pačiam greitai ir be didelių sąnaudų kurti reikalingas programas. Be to, pati SMALLTALKO sistema beveik visa parašyta jos pačios kalba ir yra visiškai suprantama tam, kas moka ją programuoti. Galima ne tik pasižiūrėti, kaip SMALLTALKO sistema realizuota, bet ir ją pakeisti, pritaikyti prie savo poreikių ir skonio, papildyti naujomis galimybėmis. Tuo būdu kvalifikuotas SMALLTALKO vartotojas, remdamasis SMALLTALKO sistema, gali pats sukurti asmeninę kompiuterizuotą „darbo vietą“. Didėjant vartotojo kvalifikacijai, keičiantis poreikiams ir kitokioms aplinkybėms, jis gali gana nesunkiai keisti ir plėtoti savo „darbo vietą“. Pats, nuo nieko nepriklausydamas, SMALLTALKU jis gali tikrinti ir demonstruoti kitiems savo mokslines ar technines idėjas, gali jį panaudoti savo darbo „mechaninės“, nekūrybinės dalies automatizavimui.

Kompanijos „Digitalk“ (JAV), vienos iš labiausiai paplitusių SMALLTALKO versijų SMALLTALK/V autoriaus ir distributoriaus, duomenimis, didžiausią paklausą SMALLTALKAS turi bankininkystėje, draudimo ir investicijų, paslaugų ir sveikatos apsaugos srityse. Kaip tik šios sritys Lietuvoje yra šiuo metu sparčiausiai plėtojamos. Nuo jų pažangos labai priklauso Lietuvos ateitis ir jos vieta pasaulyje, ir ne tik po 10–20 metų, bet net ir pati artimiausia. Ši pažanga įmanoma tik sparčiai ir kokybiškai kompiuterizuojant minėtąsias sritis. Dalį tam reikalingos programinės įrangos galima (ir reikia) perimti iš užsienio šalių, tačiau aišku, kad nemažą dalį reikalingų programų teks kurti patiems, Lietuvoje. Nes ne viskas, kas sukurta užsienyje, tinka mūsų sąlygoms, o samdyti Vakarų firmas ir programuotojus, kad kurtų ir pritaikytų čia reikalingą programinę įrangą, tikrai bus per brangu.

Pavyzdžiui, įsivaizduokime nedidelės šiuolaikės firmos darbą. Ji turi kompiuterius, jos darbuotojai moka jais naudotis, nors dažniausiai patys neprogramuoja. Dalis uždavinių, susijusių su informacijos apdorojimu ir saugojimu, čia sprendžiama naudojant tokius gerai žinomus paketus kaip „Word“ tekstų procesorius ir „Excel“ skaičiuotė. Tačiau dažnai tokių firmų darbas būna susijęs su specifiniais uždaviniais, kurių spręsti standartiniais „iš šalies“ gautais programų paketais negalima arba nepatogu. Mat tie uždaviniai per daug specifiniai ir jų sprendimą palengvinančių programų tiesiog nėra. Arba yra, bet jos netinka, nes neatsižvelgia į Lietuvos įstatymus ir kitas vietines sąlygas. Arba esančios programos per daug brangios, jas sunku įsigyti. Lietuvoje svarbiausia kliūtis, trukdanti panaudoti kitose šalyse

sukurtas programos, dažnai būna svetimos kalbos barjeras. Taigi firmos vadovai ir susiję su informacijos apdorojimu kompiuteriais darbuotojai pagaliau supranta, kad be programavimo išsiversti nepavyks. Savų žmonių, mokančių programuoti, firma turi nedaug – gal tik vieną kitą. Savi programuotojai, vartodami tradicines programavimo kalbas ir technologijas, vargu ar sugebės per numatytą laiką sukurti reikiamas programas. Būtų galima pasiūlyti programuotojus iš kitur, bet tai kainuos gana brangiai. Be to, programuotojai iš šalies sugaiš daug laiko, kol supras firmos veiklos ypatybes. O ką reikės daryti, kai priėmus jų darbą ir už jį užmokėjus vėliau paaiškės, kad tą programą reikia keisti arba joje bus trūkumų ir klaidų? Šis pavyzdys yra gana tipiškas, ir ne tik Lietuvai. Štai tokiais atvejais SMALLTALKAS ir galėtų praversti.

Kitų sričių, kuriose SMALLTALKAS ypač efektyvus, pavyzdžiai: mokomųjų programų kūrimas, integruotų ir intelektualųjų sistemų kūrimas, sistemų modeliavimas, ekspertinės sistemos.

Dažnai diskutuojama dėl SMALLTALKO tinkamumo duomenų bazėms. Lietuvoje (ir kitur) tokie uždaviniai yra vieni iš populiariausių ir reikalingiausių šiuo metu. Todėl trumpai šį klausimą aptarsime. SMALLTALKAS nėra specializuota duomenų bazių kalba. Jis neturi kai kurių duomenų bazių kalboms tipingų priemonių, pavyzdžiui, atskaitų generatorių. Tačiau SMALLTALKAS turi vadinamuosius „žinytus“ (Dictionaries). Jais remiantis galima nesunkiai kurti nelabai didelės apimties (telpančias kompiuterio pagrindinėje atmintyje) duomenų bazes. SMALLTALKU sukurtos duomenų bazės bus objektinės, universalios, lanksčios, turės ir kitų OP teigiamybių. Sakysim, tokią, kad nereikės iš anksto fiksuoti įrašo laukų dydžio ir net tipo. Gali praversti ir kai kurios, galima sakyti, unikalios SMALLTALKO galimybės. Pavyzdžiui, kadangi SMALLTALKO žinytų įrašų laukų reikšmės gali būti bet kurie objektai, visiškai lengva sukurti duomenų bazę, kurios įraše būtų pateikta... kita duomenų bazė! Panaudojus vadinamuosius SMALLTALKO „blokus“, galima duomenų bazės įraše saugoti SMALLTALKO kalba parašytas programas. Valdanti programa galėtų šias duomenų bazėje saugomas programas savo darbo metu paimti, vykdyti ir netgi keisti. Tačiau panaudoti SMALLTALKĄ didelėms (visą laiką saugomoms bylose) duomenų bazėms be papildomų priemonių arba papildomo programavimo būtų sunkoka. Tokių priemonių, sakysim, duomenų bazių valdymo sistemų, derinamų su OP ir SMALLTALKU, yra, nors Lietuvoje kol kas jos nepaplitusios.

Tuos, kurie rengiasi vartoti SMALLTALKĄ savo darbe, reikėtų perspėti dar dėl dviejų galimų kliūčių. Pirma, išmokti SMALLTALKĄ gali būti sunkiau, nei pereiti nuo vienos tradicinio tipo kalbos prie kitos, pavyzdžiui, nuo PASKALIO prie C. Prityrusiam programuotojui, perėjusiam nuo procedūrinio programavimo prie OP, prireikia nuo 2 iki 8 mėnesių, kol jis pasiekia savo ankstesnį darbo našumą. Antra, Lietuvoje SMALLTALKO sis-

tema ir kita su SMALLTALKU susijusi programavimo įranga yra sunkiau prieinama, negu, sakysim, naujausios C++, PASKALIO ar įvairių reliacinio tipo DBVS versijos.

SMALLTALKO naudingumą patvirtina autoriaus ir jo studentų patyrimas. Dauguma trečiojo–penktojo kurso studentų per 3–4 mėnesius ne tik perpranta pagrindines OP idėjas dirbdami SMALLTALKU, bet ir kursiniams darbams dažnai sukuria įdomias, gražiai atrodančias ir praktiškai naudingas programas arba jų prototipus. Antai 1995 m. rudens semestre OP kursą baigė 39 VDU trečiojo kurso studentai. 29 iš jų savo kursinį darbą (jam skiriamas 1 mėnuo) atliko SMALLTALKU/V for Windows 2.0, o kiti naudojo C++ arba TURBO PASCAL. 13 iš šių darbų yra beveik visai baigtos (įskaitant sąveiką su vartotoju) ir tinkamos naudoti programos. Beveik visos šios programos studentams buvo jų pirmosios Windows terpei skirtos programos. Antai Vida Klumbytė suprogramavo Aizenko keturių temperamento tipų nustatymo testą, taip pat rezultatų grafinį vaizdą. Aurimas Pažėra suprogramavo domino žaidimą. Ir t. t.

Įdomus būtų bandymas panaudoti SMALLTALKĄ Lietuvos mokyklose. JAV tokių bamdymų būta, ir rezultatai yra teigiami. Mokiniai, pradedant 15-mečiais, išmoksta SMALLTALKĄ. Mes nesiūlome SMALLTALKĄ mokyklose vartoti masiškai, vietoj dabar vartojamų kalbų. Tačiau aktyvaus ir kūrybiško informatikos mokytojo ir jo vadovaujamo mokinių būrelio rankose SMALLTALKAS galėtų būti galingas įrankis. SMALLTALKAS kur kas artimesnis mokyklose vis labiau plintančiai LOGO kalbai negu BEISIKAS ar PASKALIS. Todėl SMALLTALKAS atrodo natūrali tolesnė programavimo kalba po LOGO tiems mokiniams, kurie išaugo iš LOGO „marškinėlių“ ir nori eiti toliau.

Mes nesakome, kad SMALLTALKAS turėtų tapti pagrindine ar tuo labiau vienintele programavimo priemone Lietuvoje. Tačiau šiuo metu SMALLTALKAS Lietuvoje yra tikrai per mažai vertinamas ir per mažai vartojamas. Yra daug sričių ir daug uždavinių, kuriems spręsti jis geriau tiktų negu dabar vartojamos kalbos.

SMALLTALK PROGRAMMING LANGUAGE IN LITHUANIA

Summary

SMALLTALK programming language is the most known and widespread of the pure object-oriented languages. SMALLTALK has been used in Lithuania for a few years, however, almost only as an QOP teaching tool. Despite its shortages, main of which is sometimes unsatisfactory performance of its programs, SMALLTALK could be efficiently used in Lithuania also for a wide range of application programming problems. SMALLTALK advantages are up to 10 times increased programming performance, great flexibility, extensibility and portability of its programs, openness of the SMALLTALK programming system. The biggest demand for SMALLTALK programming in the world is from the banking, insurance, investment, utilities and health care industries. These fields are crucial to Lithuania's development today. SMALLTALK has been used in Vytautas Manus university and Kaunas university of Technology for 4 years, and our experience confirms its advantages as an OO-approach teaching and programming tool.

MEDICINOS MOKSLŲ SEKCIJA

VADOVAUJA PROF. HABIL. DR. LEONAS MAČIŪNAS

PROF. HABIL. DR. LEONAS MAČIŪNAS
OPALIGĖ – GRAVITACINĖ LIGA

PROF. DALIA TAMULEVIČIŪTĖ, SAULĖ BRAŠIŠKIENĖ
LAKTOZĖS MALABSORBCIJOS DIAGNOSTIKA
IR KOREKCIJA

PROF. VYTAUTAS T. BRASIŪNAS, VYTAUTAS BRASIŪNAS
NAUJŲ ANTINAVIKINIŲ JUNGINIŲ SINTEZĖS PERSPEKTYVOS

PROF. JUOZAS BLUŽAS, DR. INA BLUŽAITĖ, DR. JULIJA BRAŽDŽIONYTĖ,
AUDRONĖ STATKEVIČIENĖ, AUDRONĖ MICKEVIČIENĖ,
HABIL. DR. KAMILĖ L. BLOZNELIENĖ
BONEKORO ANTIARITMINIS EFEKTYVUMAS GYDANT
SKILVELIŲ EKSTRASISTOLIJĄ

DR. I. VAŠKELIENĖ, HABIL. DR. A. PAUNKSNIS, L. TAMOŠEVIČIENĖ, DR. J.
JANKAUSKIENĖ, S. KALPOKAITĖ
TINKLAINĖS GELTONOSIOS DĖMĖS
IR LĘŠIUKO ANKSTYVŲ AMŽINIŲ PAKITIMŲ DAŽNIS
PROFILAKTINIŲ TYRIMŲ METU

DR. DANĖ ŠLAPKAUSKAITĖ
SVEIKATOS ŠĄVOKA IR PROGRAMA

DR. LAIMA BLOZNELYTĖ-PLĖŠNIENĖ, LINA PAKALNIŠKIENĖ
FOTODINAMINIS IR GAMADINAMINIS
MELANOMOS GYDYMAS

PROF. HABIL. DR. LEONAS MAČIŪNAS

OPALIGĖ – GRAVITACINĖ LIGA

Žmogų, kaip ir visus žemėje esančius fizinius objektus, visą laiką pastoviai veikia gravitacijos jėga. Šios jėgos poveikis gyviesiems organizmams, taip pat ir žmogui, iki šiol yra nepakankamai ištirtas. Tik paskutiniaisiais šio amžiaus dešimtmečiais tiriant kosmosą pradėta tirti nesvarumo (kai neveikia gravitacijos jėga) įtaka gyvų organizmų fiziologijai, įvairių organų funkcijų pokyčiams. Tačiau iki šiol dar netiriamas gravitacijos jėgos poveikis gyvūnų pataloginių organų funkcijoms. Žemėje tirti gravitacijos jėgos poveikį organų fiziologijai, jų patologijai yra sunku. Dažniausiai tas poveikis tiriamas gulint žmogui lovoje, t.y. kai jis būna horizontalioje ar antiorostatinėje padėtyje. Yra žinoma, kad žmogus gulėdamas būna subgravitacinėje būklėje, kai jo organizmą mažiausiai veikia gravitacijos jėga (32). Ši jėga labiausiai veikia organizmo skysčius (kraują, limfą ir kt.) ir paslankius organus (širdį, skrandį, žarnyną ir kt.) (21). Gulimoje padėtyje šis poveikis būna mažiausias, o vertikallioje – didžiausias. Taigi labiausiai būna veikiamos širdies ir kraujagyslių, taip pat virškinamojo trakto funkcijos. Gulint hidrostatinis kraujo slėgis yra mažiausias, nes daugumos magistralinių kraujagyslių kryptis yra statmena gravitacijos jėgos veikimo kryptčiai (12, 22). Esant vertikaliai kūno statikai, hidrostatinis slėgis padidėja ir pradeda veikti kraujagyslių sienelės. Kadangi arterijų ir arteriolių sienelėse yra gana daug elastinių skaidulų, tai hidrostatinio slėgio poveikis joms yra nedidelis. Tuo tarpu venų ir jų kapiliarų sienelėse yra mažai elastinių skaidulų, todėl padidėjus hidrostatiniam slėgiui jos lengviau gali išplisti, jose susidaro venostazė.

Pasikeitus gravitacijos jėgos veikimo kryptčiai, gali labai sutrikti įvairių organų funkcijos, bet koks gyvūnas gali žūti. Pavyzdžiui, pakabinus žiurkę žemyn galva, prasideda anurija, labai sutrinka medžiagų apykaita. Žiurkė po valandos ar dviejų netenka sąmonės, o po 24 valandų žūva. Pakabinus narkozės būsenoje esančius triušius už priekinių kojų, jie taip pat žūva, nes kraujas susikaupia apatinėse jų kūno dalyse, dėl to smegenys aprūpinamos juo nepakankamai (8).

Esant horizontaliai kūno statikai, kraujagyslėse ne tik sumažėja hidros-tatinis slėgis, bet pakinta ir įvairių organų kraujotaka, dėl to pakinta vege-tacinės nervų sistemos funkcija: sumažėja klajoklio nervo tonusas, sustiprėja simpatinės nervų sistemos funkcija (26). Gydant ligonius, nuo seniausių laikų skiriama ramybė ir lovos režimas; tai yra tam tikra hipokinezės prie-monė ligoniui sėkmingai gydyti (25).

Dėl nesvarumo, taip pat ir dėl hipokinezės keičiasi sveiko žmogaus širdies ir kraujagyslių sistemos funkcija. Dažniausiai atsiranda tachikardija, sumažėja arterinis kraujospūdis, vienkartinis ir minutinis kraujo tūris, taip pat arterijų ir venų tonusas, sulėtėja pulsinės bangos greitis, nes sumažėja kraujagyslių raumenų tonusas. Visa tai turi įtakos visų organų funkcijoms.

Esant vertikaliai kūno statikai, maistas virškinimo traktą pereina vei-kiamas ir savo svorio jėgos. Tuo tarpu esant horizontaliai kūno statikai, t.y. žmogui gulint, maistas slenka virškinamuoju traktu veikiamas jo sienelių tonuso ir motorinės funkcijos. Jeigu tiriamasis ligonis guli 20 parų, tai atsi-randa meteorizmas ir obstipacijos (34). Pirmosiomis eksperimento dienomis ligonių būna menkas apetitas, jiems atrodo, kad maistas prasto skonio, atsiranda nemalonas kvapas burnoje. Daugumos tiriamųjų ligonių liežuvis būna aptrauktas baltu apnašu. Kartais ėda rėmuo. Palpuojant pilvą, nustatoma storųjų žarnų spazminė būklė, atsiranda nedidelis jautrumas epigast-rinėje srityje ir po dešiniuoju šonkaulių lanku.

Apribojus gyvūnų (pelių, žiurkių, jūros kiaulyčių, beždžionių) judrumą, atsiranda opų skrandyje ir dvylikapirštėje žarnoje. Šitaip jų organizmas rea-guoja į stresinius poveikius (27).

Esant horizontaliai kūno statikai, sumažėja intragastrinis ir intraduo-deninis slėgis, skrandžio ir dvylikapirštės žarnos raumenų tonusas (32). Sek-recinė skrandžio funkcija po 120 parų hipokinezės yra linkusi didėti (34). Po 20–60 parų hipokinezės visų tiriamųjų ligonių skrandžio sulčių kiekis padidėjo 65–70%. Bendras rūgštingumas pamažu didėjo, bet laisvosios drus-kos rūgšties kiekis labai mažai pakito. Šiuo metu dar beveik neištirta, kaip kinta sveikų žmonių ir sergančių opalige sekrecinė skrandžio funkcija pri-klausomai nuo kūno statikos.

Empiriškai jau seniai yra nustatyta, kad ligonio kūno statikos pakeiti-mas iš vertikalios į horizontalią (ir atvirkščiai) turi didelę įtaką klinikinei opalgės eigai, gydymo rezultatams, ligos profilaktikai. Ištyrę 358 ligonius nustatėme, kad ligos pradžioje skausmas dažniausiai praeina jau po trumpo gulėjimo (horizontali kūno statika), pavyzdžiui, po 10 min. skausmas praėjo 13% ligonių, po 20 min. – 22%, po 30 min. – 54%, po 60 min. – 9%, daugiau kaip po 1 valandos – 2%. Konstatavome, kad vėlesnėse ligos stadijose gulint skausmas net padidėja (naktį). Ryta ligoniai dažniausiai jaučiasi gerai, pra-deda skūstis antroje dienos pusėje, kada jau dirba, vaikščioja (kada būna daugiau ar mažiau vertikali kūno statika). Operuojant ligonius, paruoštus klinoterapija, matoma, kad uždegimo reiškinių opoje ir jos aplinkoje likę mažiau (sugijusios daugybinės erozijos, sumažėjusi ar užgijusi buvusi opa),

negu operuojant ligonius be tokio paruošimo (13, 28). Visi konservatyvaus gydymo metodai būna efektyvesni ligonius gydant stacionare (kai jie daugiau ar mažiau guli), negu tuos metodus taikant ambulatoriškai (kai ligoniniai daugiau vaikščioja ar dirba). Opaligė dažnai paūmėja, opos atsinaujina, kai ligonis po gydymo vėl grįžta į buvusį gyvenimo ritmą, kai vertikalioje kūno statikoje su įvairiomis priverstinėmis padėtimis vėl išbūna didesnę paros dalį. Aiškinama, kad gyvuliai opalige neserga todėl, kad jų kūno statika yra skirtinga nuo žmogaus (30). Gyvulių veiklos metu išilginė kūno ašis dažniausiai yra horizontali, o žmogaus – vidutiniškai 16 valandų per parą – daugiau ar mažiau vertikali ir tai turi įtakos skrandžio kraujotakai. Opoms, sukeltoms eksperimentiniu būdu, yra nebūdinga chroninė eiga; opos greitai sugyja nutraukus jas sukėlusio žalingo veiksnio poveikį (27).

Iki šiol įvairiai yra vertinamas gulėjimo arba klinoterapijos teigiamas poveikis opaligės klinikinei eigai ir gydymo rezultatams. Vienų klinoterapija laikoma svarbiausia ir todėl gydymo metu ji griežtai taikoma; kitiems ji ne tokia svarbi, todėl daugiau dėmesio skiriama kitoms gydymo priemonėms, vaistams, dietai ir kt. Toks skirtingas požiūris aiškinamas tuo, kad nėra vieningos nuomonės, kuri iš taikomų priemonių kompleksiskai gydant atlieka pagrindinį vaidmenį. Literatūros duomenys rodo, kad lovos režimas teigiamai veikia ne tik skrandį ir dvylikapirštę žarną, bet ir visą ligonio organizmą. Dažniau pabrėžiama bendro poveikio reikšmė, o vietiniam poveikiui skiriamas antraeilis vaidmuo. Nurodoma, kad fizinės ir psichinės ramybės metu, kai ligonis guli, įvairių nepalankių veiksnių (išorinių, vidinių) poveikis būna mažesnis nei tada, kai nesilaikoma lovos režimo. Šitaip geriau atsistato centrinės nervų sistemos funkcija, reguliuojanti kitų organų veiklą, normalėja vegetacinės nervų sistemos funkcija, endokrininių liaukų funkcija ir t.t., o dėl to normalėja ir virškinamojo trakto funkcija (taip pat skrandžio, dvylikapirštės žarnos) (20). Be to, gulint mažiau eikvojama energijos, o tai yra svarbu, kai ligonis laikosi dietos. Svarbu ir šilumos efektas, nes ligonis gulėdamas sušyla. Vietinis lovos režimo poveikis skrandžiui ir dvylikapirštei žarnai pasireiškia tuo, kad gulint sumažėja skrandžio sienelių tonusas, intragastrinis ir intraduodeninis spaudimas, dėl to pagerėja šių organų kraujotaka. Gulint skrandis tarsi „imobilizuojamas“, o opa, kaip ir kiekviena žaizda, ramybės būsenoje geriau gyja.

Analizuojant gulėjimo teigiamo poveikio opaligės klinikinei eigai aiškinimus, galima konstatuoti, kad neatsižvelgiama į tai, jog gulint kinta gravitacijos jėgos poveikis žmogui: tada žmogus būna subgravitacinėje būklėje (29). Tuo metu žymiai kinta hidrostatinis slėgis kraujagyslėse, ypač veninėje sistemoje. Slėgiui sumažėjus, veninis kraujas geriau nuteka širdies link (31).

Iš daugelio opaligės etiopatogenezę aiškinančių teorijų tik viena iš jų – kraujagyslinė veninė teorija tiria ligonio kūno statikos pakitimų įtaką ir tas sąlygas, nuo kurių priklauso didesnis ar mažesnis gravitacijos jėgos poveikis klinikinei ligos eigai, skrandžio motorikai ir sekrecijai, gydymo rezultatams, ligos profilaktikai (11).

Opaligės etiopatogenezę, kliniką, diagnostiką, gydymą, profilaktiką nuo 1945 m. tiria Vilniaus universiteto, Medicinos fakulteto Chirurgijos ligų katedra (buvusi Hospitalinės chirurgijos katedra) ir klinika. Čia sukaupta gausi klinikinė medžiaga (iki 1993 m. buvo atliktos 4089 skrandžio rezekcijos ir 2304 skrandį tausojančios operacijos). Gydant opalige sergančius ligonius, buvo vadovautasi opaligės etiopatogenezės teorija, kurią 1948 m. paskelbė ilgametis (nuo 1945 iki 1986 m.) šios katedros vedėjas profesorius Pranas Norkūnas (1908.02.01–1992.11.09) (13, 30, 31). Nustatyta, kad opiniai pro-

Katedros vedėjas profesorius
Pranas Norkūnas

cesai plinta ne visame skrandyje arba dvylikapirštėje žarnoje, o tik tam tikroje šių organų srityje, t.y. ulcerogenezinėje zonoje. Ši teorija teigia, kad opalige žmogus suserga tuomet, kai sutrinka veninio kraujo nutekėjimas iš kurios nors minėtos zonos vietos. Kraujo nutekėjimo sutrikimas bus mažesnis ir venostazė ulcerogenezinėje zonoje mažės, kai išilginė ligonio kūno ašis labiau artės prie horizontalios plokštumos. Dar geriau kraujas iš minėtos zonos nutekės ligoniui gulint Trendelenburgo padėtyje (lovos kojūgalis pakeltas 20–30 cm). Todėl kraujagyslinė veninė opaligės etiopatogenezės teorija nurodo, kad šią ligą gydant konservatyviai svarbiausia yra mažinti gravitacinės jėgos poveikį ulcerogenezinės zonos veninei kraujotakai (29). Lovos režimo sąvoką reikia suprasti ne tik ligonio buvimą lovoje, bet būtiną jo gulėjimą horizontalioje ar antiortostatinėje (Trendelenburgo) padėtyje.

Gydant opaligę chirurgiškai, reikia šalinti priežastis, kurios trikdo veninio kraujo nutekėjimą. Remiantis minėtais opaligės etiopatogenezės teorijos principais, buvo gauti vieni iš geriausių pasaulyje vėlesnieji chirurginio gydymo rezultatai (nebūna opų recidyvų).

Iki šiol (nuo 1948 iki 1994 m.) paskelbta daug naujų opaligės etiopatogenezės teorijų, pasiūlyta nemaža naujų konservatyvaus ir chirurginio gydymo būdų. Minėtinos šios teorijos: 1) kraujagyslinė veninė (kraujo nutekėjimo iš kurios nors ulcerogenezinės zonos vietos sutrikimas); 2) kortikoviceralinė (K.Bykovas, I.Kurcinas, 1949 (20); 3) stresinė (H.Selye, 1950) (16); 4) gleivinės barjerinės funkcijos sutrikimo (F.Hollenderis, 1954 (6); 5) stazės skrandžio antruminėje dalyje (L.Dragstedtas, 1956 (3); 6) pusiausvyros tarp agresyvių ir apsauginių veiksmų skrandžio gleivinėje sutrikimo (H.Shay, 1961) (17); 7) hormoninė (S.Gray, 1960, K.Bojanovitz, 1963 (1, 5); 8) refliuksinė (Du Plessis, 1965 (4); 9) chroninės kolostazės (V.Avakimjanas, 1982 (18) ir kt.

Konservatyviam opaligės gydymui taikoma daugiau kaip 500 įvairių būdų; jų nuolatos daugėja, tačiau gydymo rezultatai lieka panašūs (19). Pastaruoju metu plačiai vartojami H_2 receptorių blokatoriai. Šie vaistai pagerino konservatyvaus gydymo rezultatus, bet nesumažino komplikacijų (kraujavimo, perforacijų) procento (15, 23). Be to, norint gauti terapinį efektą, šiuos vaistus reikia nuolatos vartoti, o toks gydymas yra brangus. Šie vaistai turi ir neigiamą šalutinį poveikį (sukelia agranulocitozę, impotenciją ir kt.).

Pasiūlyti nauji chirurginio opaligės gydymo metodai: ekonominė skrandžio rezekcija su mažosios skrandžio kreivės devaskuliarizacija, denervacija ir abipuse kamienine vagotomija; įvairios vagotomijų rūšys su skrandį drenuojančiomis operacijomis ar be jų; selektyvi proksimalinė vagotomija; išplėstinė selektyvi proksimalinė vagotomija; distalinė selektyvi vagotomija; skrandžio antruminės dalies gleivinės pašalinimas (mukozektomija); duodenoplastika; įvairios skrandžio seromiotomijos ir kt.

Studijuojant ankstesnes ir minėtas opaligės etiopatogenezės teorijas, ankstesnius ir naujus gydymo būdus, kyla klausimas, kuria iš šių ir ankstesnių teorijų ir kuriais pagal tas teorijas gydymo principais reikia vadovautis kasdieniniame gydytojo darbe gydant šia liga sergančiuosius, norint gauti gerus gydymo rezultatus; kuri iš konservatyvaus gydymo priemonių yra svarbiausia, pagrindinė gydant opaligę (dieta, vaistai, klinoterapija, fizioterapijos priemonės ir t.t.); koks yra operacijos tikslas – ką operacijos metu reikia daryti, kad opos nesikartotų? Norint atsakyti į šiuos klausimus, visų pirma būtina išsiaiškinti, kuri iš žinomų opaligės etiopatogenezės teorijų yra tikroji, atspindinti realią tikrovę. Manome, kad reikia vadovautis objektyviais ligos požymiais – svarbiausiomis opaligės ypatybėmis. Jomis remiantis galima išanalizuoti visas ligos etiopatogenezę aiškinančias teorijas ir išsiaiškinti, kuri iš jų geriau ir išsamiau gali paaiškinti opaligės ypatybes. Tokia teorija remiantis ir reiktų taikyti patogenetinį konservatyvų bei chirurginį gydymą, taikyti profilaktines priemones.

Darbo tikslas. Norėtume išsiaiškinti, kuri opaligės etiopatogenezės teorija yra pagrindinė, atitinkanti realią tikrovę, ir kokie turėtų būti pagal tą teoriją gydymo ir profilaktikos principai. Tyrėme gravitacinės jėgos įtaką opalige sergančių ligonių klinikai, sekrecinei skrandžio funkcijai, morfologiniams skrandžio gleivinės pokyčiams.

Tyrimo metodai. Panaudoti klinikinių tyrimų duomenys, gauti gydant 4359 opalige sergančius ligonius (270 ligonių buvo taikomas konservatyvus gydymas, 4089 – chirurginis). 3067 ligoniams buvo atlikta ekonominė skrandžio rezekcija su mažosios jo kreivės devaskuliarizacija, denervacija ir kamienine vagotomija (I grupė), o 1022 ligoniams atlikta ta pati operacija, bet be vagotomijos (II grupė). Tolesnieji rezultatai I grupėje buvo ištirti 1050 ligonių ir II – 368, stebėjimo laikas – nuo 6 mėn. iki 35 metų. Rezultatams įvertinti buvo tiriami ligonių nusiskundimai, bendra jų būklė, darbingumas, atliekami laboratoriniai (kraujo, šlapimo, skrandžio sulčių), rentgenologiniai, endoskopiniai, skrandžio gleivinės (biopatų ir rezekuotos dalies) morfologiniai tyrimai. Sekrecinė skrandžio funkcija ir jo gleivinės morfologijos kitimas buvo tiriamas 32 sveikiems asmenims. 133 konservatyviai gydytiems ligoniams sekrecinė skrandžio funkcija buvo tirama gydymo pradžioje (2–5-ą dieną), eigoje (10–15-ą dieną) ir gydymo pabaigoje (20–24-ą dieną). Vieną dieną ligoniai tyrimo metu gulėjo horizontalioje padėtyje (34 ligoniai gulėjo antiortostatinėje padėtyje – buvo pakeltas lovos kojūgalis 30 cm), kitą dieną ligoniai buvo tiriami vertikaliajoje padėtyje. Skrandžio sultys buvo surenkamos kas 10 min. per 1 valandą iki dirgiklio ir per 1 valandą po dirgiklio panaudojimo. Nustatyta kraujo nutekėjimo sutrikimo iš skrandžio ir dvylikapirštės žarnos ulcerogenezinės zonos klinika ir ji atskirta nuo opinių procesų komplikacijų klinikos. Ištirta opaligės klinika po skrandžio rezekcijos. Vėlesnieji chirurginio gydymo rezultatai buvo vertinami pagal keturbalę Viziko metodiką su mūsų papildymais. Gauti tyrimų duomenys buvo statistiškai apdoroti Vilniaus universiteto Skaičiavimo centre.

Tyrimų rezultatai. Remdamiesi literatūros duomenimis, eksperimentiniais savo darbais, klinikiniais stebėjimais ir tyrimais, išskyrėme 13 opaligės ypatybių (anatomines, morfologines, histochemines, klinikines).

I. Anatominės:

1. Skrandžio ir dvylikapirštės žarnos omentinės srities sienelių ekstraorganinės venų sistemos išreikštumas.

2. Opinių defektų dėsninga lokalizacija.

3. Opinių defektų skaičius.

4. Opinių defektų didumas.

II. Morfologinės:

5. Opinių defektų plėtojimasis dėl uždegimo pakitusioje gleivinėje.

6. Opinio proceso židiniai.

III. Histocheminės:

7. Skrandžio ir dvylikapirštės žarnos ulcerogenezinės zonos audinių hipoksija (didėjanti opos kryptimi).

8. Biologiškai aktyvių medžiagų padaugėjimas veniniame kraujyje, nutekčiame iš ulcerogenezinės zonos.

IV. Klinikinės:

9. Opalige dažniau serga vyrai negu moterys.

10. Opaligės klinikos priklausomybė nuo ulcerogenezinės zonos gleivinės uždegimo intensyvumo ir jo išplitimo pobūdžio (židininio, difuzinio).

11. Opaligės klinikos priklausomybė nuo ligoonio kūno statikos.

12. Opinių defektų užgijimas esant horizontaliai kūno statikai (nepaisant skrandžio sulčių rūgštingumo ir pepsino padidėjimo ar sumažėjimo gydymo metu).

13. Opaligės klinikos paūmėjimų ir opų recidyvų sezoniškumas.

Čia bus trumpai aptartos minėtosios opaligės ypatybės.

1. *Skrandžio ir dvylikapirštės žarnos omentinės dalies išorinėse sienelių pusėse esančios venos sergančių opalige ligoonių ir sveikų asmenų yra skirtingos.* Ligoonių skrandžio venos būna plačios, vingiuotos, padidėjusios, panašios į blauzdų venas, išsiplėtusias varikoziskai; sveikųjų – plonos, tiesios, nepadidėjusios. Tarp matomų skrandžio venų ir opaligės klinikos yra ryšys: esant išsiplėtusioms venoms, skrandžio gleivinėje matomas didesnis ar silpnesnis gleivinės uždegimas (gastritiniai pakitimai). Nuo to ir priklauso ligoonio skundai (rėmuo, skausmas, skrandžio pilnumo jausmas); visa tai jaučiama smarkiau, kai gastritiniai pakitimai būna difuzinio pobūdžio. Esant smulkioms, lygioms venoms, skrandžio gleivinėje gastritinių pakitimų nematyti.

Paprastai labiau išsiplėtusios venos būna mažosios skrandžio kreivės srityje ir distalinėje jo dalyje negu didžiojoje kreivėje ir proksimalinėje dalyje. Venos išsiplečia: a) dėl konstitucinių – gimtų venų sienelių savybių (skrandžio venų vožtuvai išnyksta iki 20 metų amžiaus); b) dėl kraujo nutekėjimo iš skrandžio veninės sistemos į portinę sistemą sutrikimo; c) dėl portinės sistemos funkcijos sutrikimo.

2. *Dėsninga opinių procesų lokalizacija.* Vilniaus universiteto, Medicinos fakulteto Chirurgijos ligų katedros klinikoje esantys operacijų duomenys (nuo 1945 iki 1993 m. buvo operuoti 6993 opalige sergantieji ligooniai, kuriems operacijų metu nustatyta tiksli 7404 opų lokalizacija) rodo, kad 98,8% opų buvo skrandžio ir dvylikapirštės žarnos pradinės dalies mažosios kreivės veninės sistemos zonoje (mažosios taukinės prie skrandžio ir dvylikapirštės žarnos prisitvirtinimo zonoje) ir tik 1,2% – didžiosios skrandžio kreivės veninės sistemos zonoje (dauguma jų – distalinėje skrandžio dalyje ir pradinėje dvylikapirštės žarnos dalyje) (1 lentelė). Žemiau mažosios taukinės prisitvirtinimo prie dvylikapirštės žarnos opų joje nerasta. Zoną, kurioje plėtojasi opos mažosios skrandžio kreivės ir omentinės dvylikapirštės žarnos dalies veninės sistemos srityje, vadiname ulcerogenezine zona. Minėtoji opų lokalizacija nėra atsitiktinis, bet dėsningas reiškinys. Tai leidžia daryti išvadą, kad nėra viso skrandžio ar visos dvylikapirštės žarnos opaligės (kaip kad yra įprasta rašyti: *ulcus ventriculi*, *ulcus duodeni*), o yra šių organų tik ulcerogenezinės zonos opaligė. Kadangi opos lokalizuojasi tik šioje zonoje, tai ir jas sukeliančių priežasčių reikia ieškoti čia,

o ne už jos ribų. Dauguma skrandžio didžiosios kreivės opų buvo arti prievartčio. Kaip rodo stebėjimai, šios opos buvo ne pirminės, o antrinės, t.y. atkeliavusios iš mažosios kreivės kraujagyslių zonos. Pradžioje jos atsiranda minėtoje zonoje, vėliau – tai užgydomos, tai recidyvuodamos ir palikdamos randus – jos slenka priekine ar užpakaline sienele didžiosios kreivės link. Neįrodyta, kad opų lokalizacija priklausytų nuo išskiriamo druskos rūgšties kiekio, dvylikapirštės žarnos turinio reflukso į skrandį, maisto ir vaistų poveikio, taip pat nuo to, kad sutrinka arterinė skrandžio kraujotaka, jo gleivinės barjerinė funkcija, kad pakinta jo raumenų sluoksnio ir nervų sistemos funkcijos (7).

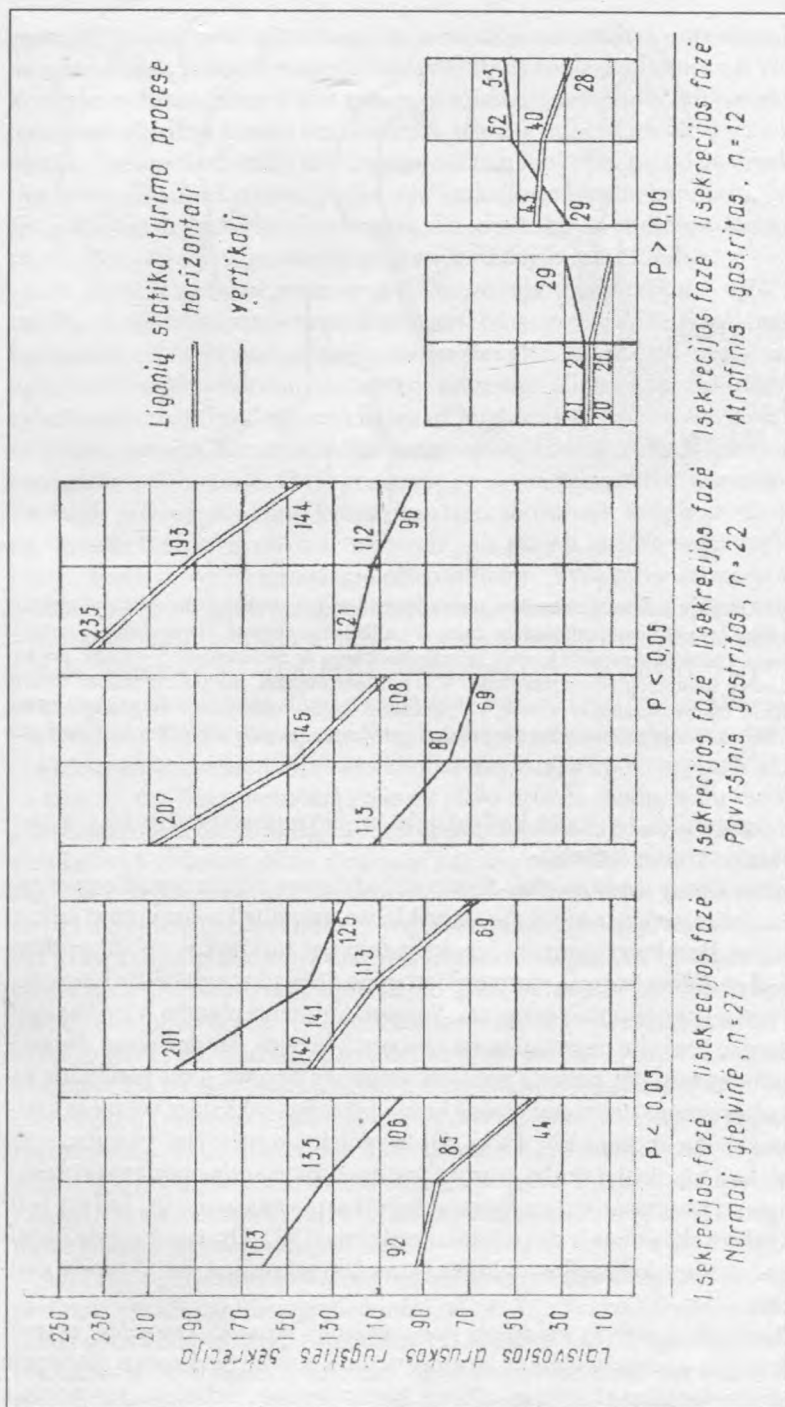
3. *Opinių defektų skaičius ulcerogenezinėje zonoje gali būti įvairus: nuo vienos opos iki dauginių išopėjimų (šimto ir daugiau).* Opiniai defektai gleivinėje paprastai išsidėsto lygiagrečiai skrandžio sienelėje esančioms kraujagyslėms (venoms). Dauginiai išopėjimai dažniausiai esti ūminiai; jie pamatomi, kai ligoniniai, ką tik atėję į ligoninę, būna tiriami ar operuojami. Chroninė opa dažniausiai būna viena. Manau, kad dėl venostazės į ulcerogenezinės zonos audinius patenkantis skysčio perteklius nuolat išsiskiria į skrandžio ar dvylikapirštės žarnos spindį per esamą gleivinės defektą. Sumažėjus šios zonos audinių paburkimui, pagerėja jų trofika, dėl to pakinta sąlygos plėtotis kelioms ar daugeliui opų. Dauginiai išopėjimai taip pat lokalizuojasi ulcerogenezinėje zonoje.

4. *Opos būna įvairaus didumo: nuo kelių milimetrų iki 5–6 cm skersmens.* Kartais aptinkama didžiulių lėtinių opų, apimančių visą mažąją skrandžio kreivę, t.y. iki 10–12 cm skersmens. Ūminės opos būna nedidelės (3–12 mm skersmens), jos mažėja kardiijos ir didžiosios kreivės kryptimi, o didėja prievartčio ir mažosios kreivės kryptimi. Ūminių opų dydis koreliuojasi su išorinėmis ulcerogenezinės zonos venomis, kurių spindžiai taip pat mažėja kardiijos ir didžiosios kreivės kryptimi ir didėja prievartčio ir mažosios kreivės kryptimi.

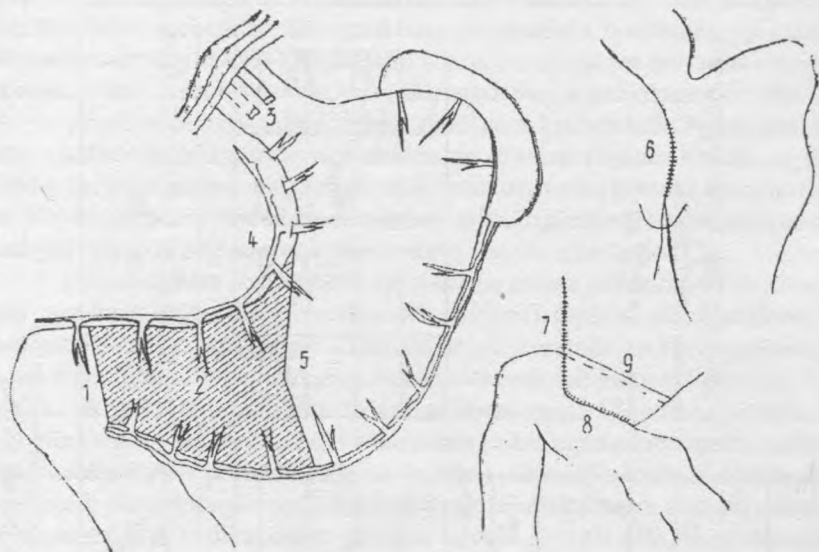
5. *Opiniai procesai prasideda pakitusioje (uždegimais) skrandžio ir dvylikapirštės žarnos gleivinėje.* Vykstant opiniams procesams skrandyje, uždegiminiai jo gleivinės pokyčiai esti ryškesni ir labiau išplitę, negu esant opoms omentinėje dvylikapirštės žarnos srityje. Jei opiniai procesai plėtojasi dvylikapirštės žarnos ulcerogenezinėje zonoje, tai skrandžio gleivinės uždegiminiai reiškiniai būna ryškesni distalinėje skrandžio srityje, jie mažėja skrandžio kūno kryptimi. Be to, mažosios kreivės srityje uždegiminiai procesai esti ryškesni negu didžiosios kreivės srityje.

Esant opoms omentinėje dvylikapirštės žarnos srityje, 100% ligonių randamas duodenitas. Skrandžio gleivinės uždegimas gali būti difuzinis arba židininis (ypač pradinėje stadijoje). Endoskopinių ir histologinių tyrimų dinaminiai duomenys rodo, kad gyjant opai mažėja gastritas ir duodenitas.

6. *Opiniai procesai yra židininiai gleivinės procesai.* Jie yra susiję su patologiniais procesais, vykstančiais defekto srityje esančiose kraujagyslėse (venoje ir venulėse – kraujosrūvės, o arterijoje, arteriolėse – obliteruojantis arteritas). Toje vietoje, kur labiausiai sutrinka kraujo nutekėjimas, atsiranda židininis gleivinės defektas, o arterijos sienelėje plėtojasi endarteritas. Todėl ulcerogenezinės zonos arterijų pokyčius reikia laikyti ne pirminiais (šitaip manė R. Vir-

1 pav. Laisvosios druskos rūgšties sekrecijos priklausomybė nuo ligonių kūno statikos tyrimo procese ir morfologinių skrandžio kūno srities gleivinės pokyčių

2 pav. Klinikoje taikomas skrandžio rezekcijos būdai: 1 – dvylikapirštė žarna atjungama nuo skrandžio; 2 – pašalinama skrandžio dalis; 3 – atliekama abipusė kamieninė vagotomija; 4 – atliekama mažosios skrandžio kreivės devaskuliarizacija ir denervacija; 5 – linija, per kurią atpjaunama šalinamoji skrandžio dalis; 6 – peritonizuojama mažoji skrandžio kreivė; 7 – atstatoma mažoji skrandžio kreivė; 8 – skrandžio bigės anastomozė su plonąja žarna; 9 – vieta, kur skersinės gaubtinės žarnos pasaitas pritvirtinamas prie skrandžio bigės sienelės

chovas), o antrinais, t.y. todėl, kad sutrinka kraujo nutekėjimas ne tik iš skrandžio, bet ir iš arterijų sienelių.

7. *Skrandžio ir dvylikapirštės žarnos dėl uždegimo pakitusios ulcerogenezinės zonos dalies gleivinės hipoksija.* Ji priklauso nuo sutrikusios kraujo mikrocirkuliacijos. Bendra organizmo hipoksija taip pat turi įtakos opinų procesų plitimui. Ji padidina buvusią vietinę ulcerogenezinės zonos gleivinės hipoksiją, dėl to sparčiau plinta opinis procesas. Sergant lėtinėmis plaučių ir širdies ligomis ir esant jų funkcijų nepakankamumui, opaligė būna dar dažnesnė. Deguonies trūkumas taip pat padeda atsirasti ūminėms opoms; joms plečiantis sutrinka ir ulcerogenezinės zonos veninė kraujotaka. Ilgainiui stazė veninėse kraujagyslėse sukelia audinių hipoksiją, dėl to gleivinėje plėtojasi erozijos, opos (37). Tai, kad hipoksijai tenka svarbus vaidmuo plečiantis opiniam procesui, rodo teigiami rezultatai gydant ligonius hiperbarine oksigenacija. Jau po 7–10 dienų išnyksta skausmas ir dispepsiniai reiškiniai (33). Opos gerai gyja nepriklausomai nuo jų lokalizacijos, didumo, skrandžio sekrecijos, išsiskiriančio gastrino kiekio.

8. *Biologiškai aktyvių medžiagų padaugėjimas skrandžio sienelėse ir veniniame kraujyje, nutekančiame iš ulcerogenezinės zonos.* Šios zonos gleivinėje padaugėja biologiškai aktyvių medžiagų: histamino, acetilcholino, serotonino,

gastrino, kinių, prostoglandinų ir kt., sumažėja adrenalino, noradrenalino. Minėtų medžiagų kiekio kitimas ulcerogenezinės zonos audiniuose ir veniniame kraujyje, nutekančiame iš šios zonos, priklauso nuo vietinės mikrocirkuliacijos pakitimo: sutrikus kraujo nutekėjimui, kinta ir minėtų medžiagų kiekis audiniuose. Jos smarkiai veikia fiziologines audinių funkcijas, padidėja druskos rūgšties ir pepsino išsiskyrimas, pagausėja funkcionuojančių kapiliarų, jie išsiplečia, padidėja jų pralaidumas plazmai, dėl to prasideda audinių edema, kapiliaruose plėtojasi stazė, gleivinėje atsiranda uždegiminių židinių.

9. *Opaligė dažniau serga vyrai negu moterys (vidutiniškai – 4:1).* Tai, kad opaligė nevienodai serga vyrai ir moterys, buvo norima paaiškinti protekciniu estrogenų veikimu į gastroduodeninės srities gleivinę. Tačiau mėginimai gydyti ligą estrogeniniais hormonais buvo nesėkmingi. Žinoma, kad moterys yra gyvybiškesnės negu vyrai, gyvena ilgiau už juos, lengviau pakelia įvairių veiksmų neigiamą poveikį. Moterys rečiau serga opaligė dėl skirtingos kraujotakos ulcerogenezinėje zonoje. O tai yra susiję su skirtingu jų intraabdominiu slėgiu. Šis slėgis priklauso: a) nuo kvėpavimo tipo; moterims, kvėpuojančioms krūtinine, veninis kraujas iš pilvo ertmės venomis geriau nuteka negu vyrams, kvėpuojantiems pilvu; b) nuo slėgio pilvo ertmėje. Vyrų pilvo ertmė yra uždara. Viršutinėje jos dalyje – epigastriume – slėgis yra neigiamas, o apatinėje dalyje – teigiamas. Dėl to susidaro sąlygos veniniam kraujui kauptis neigiamo slėgio zonoje. Moterų pilvo ertmėje slėgio skirtumas ne toks ryškus, nes pilvo ertmė neuždara (pilvo ertmės slėgis per lytinius organus turi ryšį su atmosferos slėgiu), dėl to viršutinėje ir apatinėje pilvo dalyje slėgis tampa vienodas. Žinoma (14), kad nėštumo metu opaligės klinika išnyksta, o opos sugyja. Mat šiuo metu atmosferos slėgis nebeturi ryšio su pilvo ertmės slėgiu, o nuolat didėjanti gimda tarsi pakelia skrandį. Tuomet apatinės pilvo dalies teigiamas slėgis perduodamas į viršutinę pilvo dalį, taip pat ir į mažosios taukinės kraujagyslių sistemą, o veikiant dar ir krūtininio tipo kvėpavimui, iš jos geriau nuteka kraujas; c) nuo pilvo preso būklės. Vyrų pilvo presas yra stipresnis negu moterų, dėl to vyrų pilvo ertmėje yra didesnis teigiamas slėgis; dėl šio slėgio kraujas yra smarkiau stumiamas į neigiamo slėgio zoną, vyraujant pilvinio kvėpavimo tipui; d) nuo pilvo ertmės kraujotakos intensyvumo. Moterys mažiau piktnaudžiauja alkoholiu, mažiau valgo, dėl to jų skrandžio kraujotaka nebūna labai intensyvi. Be to, moterims nuolat, t.y. kas mėnuo (mėnesinių metu) pilvo ertmės organų kraujotaka „išsilygina“. Vyrai dirba sunkesnę darbą negu moterys. Kilojant sunkius daiktus, veninis kraujas smarkiau suteka į neigiamo pilvo ertmės slėgio zoną. Nemažai įtakos viršutinėje pilvo dalyje esančių organų kraujotakai turi vyrų diržas; gerai suveržtas jis suspaudžia vartų veną ir trikdo kraujo nutekėjimą iš ulcerogenezinės zonos.

10. *Opaligės klinika priklauso nuo gleivinės uždegimo išplitimo.* Jeigu opinis procesas vyksta pakitusioje gleivinėje, tai jis kliniškai neišryškėja tol, kol atsiranda opos komplikacijų. Nurodoma (9, 10), kad 5–20% ligonių, kuriems opos prakiuro, ir 30% ligonių, kuriems opos kraujavo, manė esą sveiki ir visiškai nesiskundė skrandžiu tol, kol atsirado komplikacijų. Mūsų duomenimis, 52%

ligonių, gydytų konservatyviai, nesiskundžia skrandžiu, nors rentgenologiškai tiriant randamas nišos simptomas. Taigi sumažėjus difuziniam gastritui, gali išnykti klinikiniai simptomai net ir nesugijus opai. Endoskopinių tyrimų duomenys rodo, kad klinikinė remisija nesutampa su endoskopiškai konstatuota remisija: klinika išnyksta anksčiau nei opos. Taigi galima išskirti tris klinikines opos stadijas. Pirmojoje stadijoje būna ryški opaligės klinika ir nustatoma opa. Antrojoje stadijoje klinikiniai simptomai išnyksta, opa dar yra nesugijusi (klinikinė remisija). Trečiojoje stadijoje išnyksta ne tik opaligės klinika, bet ir pati opa (klinikinė ir rentgenologinė, endoskopinė remisija). Mūsų nuomone, kiekviena besiplėtojanti opa pereina tylios opos stadiją, ypač kai ji atsiranda židinio gastrito fone. Jeigu opa plėtojasi difuzinio gastrito (duodenito) fone, tai gastrito simptomų būna daugiau ar mažiau.

11. *Opaligės klinika priklauso nuo liginio kūno statikos.* Apie liginio kūno statikos kitimo įtaką opaligės klinikai ir gydymo rezultatams jau buvo kalbėta. Norėdami nustatyti kūno statikos kitimo svarbą gydant opaligę, tyrėme tris liginų grupes, kurioms gydymo metu buvo taikytas skirtingas kūno statikos režimas. Visų trijų grupių liginų procentas lyties, amžiaus, skausmo intensyvumo, opų lokalizacijos, jų didumo, jų pobūdžio, ligos trukmės ir gydymo trukmės atžvilgiu buvo panašus. Gydyti 252 ligoniai, kurių 57 (I grupė) gulėjo anttortostatinėje (lovos kojūgalis pakeltas 20–30 cm) padėtyje, 108 (II grupė) – horizontalioje padėtyje. Abiejų grupių ligoniai valgė visa tai, ką jie mėgo, laikėsi statikos režimo – vaikščiojo (vertikali statika) per parą ne ilgiau kaip 2 valandas, nevartojo jokių vaistų, netaikytos ir kitos gydymo priemonės. 87 ligoniai (III grupė) nesilaikė statikos režimo, vartojo įvairius vitaminus, ganglioblokatorius, hormonus, atropiną, antacidus ir kt., laikėsi dietos, jiems buvo taikytos fizioterapinės priemonės ir kt. Gydymas truko 3–4 savaites. Šių trijų liginų grupių gydymo duomenų analizė parodė, kad opaligės klinikinių simptomų dinamika didžiausia buvo pirmojoje liginų grupėje, o mažiausia – trečiojoje. Pirmiausia išnykdavo skausmas, po to – dispepsiniai reiškiniai ir galiausiai skausmingumas perkutuojuojant ir palpuojant epigastrinę sritį (2, 3, 4, 5 lentelės). Gravitacijos poveikis anttortostatinėje padėtyje gulėjusių liginų ulcerogenezinės zonos veninei kraujotakai buvo mažiausias (hidrostatinis spaudimas veninėje sistemoje buvo mažiausias), todėl kraujas gerai nutekėdavo.

12. *Ligoniui gulint, opiniai defektai užgyja nepaisant sekrecinės skrandžio funkcijos (druskos rūgšties, pepsino išsiskyrimo) dinaminį pokyčių gydant.* Iki šiol pepsinis veiksnys daugelio tyrinėtojų opaligės etiopatogenezėje yra laikomas labai svarbiu ir manoma, kad opa atsiranda dėl jos poveikio. Todėl gydant tiek konservatyviai, tiek chirurgiškai visais būdais stengiamasi kovoti su pepsiniu veiksnium. Tačiau literatūroje (28, 35) pateikiami duomenys ir klinikiniai stebėjimai rodo, kad nepaisant išskiriamo druskos rūgšties kiekio dinamikos opos užgyja, o opaligės klinika regeneruoja. Kyla klausimas: ar iš tikrųjų pepsinis veiksnys nulemia opos atsiradimą ir jos plėtojimąsi. Tirdami sekrecinę skrandžio funkciją ir atsižvelgdami į liginio kūno statiką tyrimo metu, konstatavome, kad toji funkcija priklausė ir nuo statikos, ir nuo morfologinių skrandžio

gleivinės pakitimų. Ištyrę 61 ligonį (pav. 1), konstatavome, kad vyraujant normaliai skrandžio gleivinei didesni laisvos ir bendros druskos rūgšties išskyrimo rodikliai buvo gauti tada, kai tyrimo metu ligoniai buvo vertikaliaje statikoje, o mažesni – kai tyrimo metu jie gulėjo (horizontali statika). Kai gastritas buvo paviršutinis, gauti priešingi rezultatai: didesni druskos rūgšties išskyrimo rodikliai gauti tada, kai ligoniai tyrimo metu gulėjo, ir mažesni – kai ligoniai buvo tiriami vertikaliaje statikoje. Atrofinio gastrito atveju druskos rūgšties išskyrimo rodikliai buvo maži ir skirtumas tarp jų, atsižvelgiant į tiriamųjų statiką, buvo nedidelis. Taigi, nors paviršutinio gastrito metu didesni laisvos ir bendros rūgšties išskyrimo rodikliai buvo gauti tada, kai ligoniai tyrimo metu gulėjo, opaligės klinika regresavo ir po 3 savaičių opos sugijo (25 iš 27 ligonių – 92,6%). Tad koks yra pepsinio veiksnio poveikis opos etiopatogenezėje?

Kintant ligonio kūno statikai, kinta ir kraujotaka, ypač veninė. Sekretinė skrandžio funkcija atspindi morfologinę gleivinės būklę ir priklauso nuo joje vykstančios kraujotakos. Žinoma, kad sutrikus veninio kraujo nuotėkiui atsiranda gastritinių (gastroduodenitinių) pokyčių. Jiems didėjant, sutrinka barjerinė skrandžio gleivinės funkcija, daugiau rezorbuojama H jonų, kurie dirgindami giliau esančius audinius didina gleivinės raumens tonusą. Dėl to dar labiau sutrinka vienos ar kitos gleivinės vietos židininė mikrocirkuliacija ir tuomet jau pepsinis veiksnys pradeda veikti patogeniškai pakitusius audinius. Tačiau pagerėjus skrandžio sienelės audinių trofikai, t.y. pagerėjus kraujo nuotėkiui (kai ligonis guli), sumažėjus hidrostatiniam slėgiui veninėje sistemoje, gleivinėje sumažėja uždegimo pokyčių, dėl to lastelės regeneruoja, opiniai procesai regresuoja, nors pepsinis veiksnys ir toliau veikia. Todėl galima teigti, kad pepsinio veiksnio poveikis yra antrinis. Galima suprasti, kodėl esant vertikaliam kūno statikai, kai pepsinis veiksnys veikia daugiausia tik apatinę skrandžio dalį, opos plėtojasi ir vidurinėje ar viršutinėje ulcerogenezinės zonos dalyje, kur pepsino veiksnio poveikis yra mažesnis. Be to, gerai žinoma, kad skrandžio žaizdos (po operacijų, sužalojimų – biopsijų) sugyja, nors pepsinis veiksnys yra nuolatinis. Jo poveikiu negalima paaiškinti opinio proceso išplitimo židiniiais: kodėl viename taške yra opa, o šalia jos (kitas taškas) gleivinėje opos nėra.

13. *Opaligės klinikos ir opų recidyvų sezoniskumas.* Seniai pastebėta, kad opaligės eigai būdingas periodiškumas, cikliškumas ir sezoniskumas. Paūmėjimų sezoniskumas yra būdingas opoms, kurios lokalizuojasi distalinėje ulcerogenezinės zonos dalyje. Periodinis skausmas daugiau būdingas ligos pradžiai, žinoma, kad jis praeina ir be gydymo. Ligos pradžioje skausmo periodai būna trumpi, o neskausmingi periodai – ilgesni (iki 4–5 mėnesių), vėliau skausmas pasidaro sezoninio pobūdžio, dažniau sustiprėjantis pavasarį ir rudenį. Tada atmosferos sąlygos būna labai nepastovios (drėgna, svyruoja oro temperatūra, veikia radiacija, kinta atmosferos slėgis). Ligos paūmėjimas paprastai trunka 1–8 savaites. Opalige sergantys ligoniai geriausiai jaučiasi vasarą. Kadangi opaligė paūmėja periodiškai, tai sunku spręsti apie gydymo efektyvumą. Opaligės sezoninių paūmėjimų priežastis gali būti neurohumoralinės ir endokrininės sistemų funkcijų pokyčiai, askorbininės rūgšties ir kitų vitaminų stoka organiz-

me. Kraujyje padaugėja 17-dezoksikortikosteroidų ir 17-ketosteroidų, o sumažėja mineralokortikoidų. Dėl to kinta centrinės nervų sistemos funkcija, sustiprėja sekrecinė skrandžio funkcija, padidėja jo tonusas, atsiranda prievartčio spazmų. Mūsų nuomone, opaligė paūmėja todėl, kad rudeni ir pavasari padidėja fizinis krūvis, dėl to padidėja ir hidrostatinis slėgis veninėje sistemoje. Padidėjus dar ir skrandžio sienelės tonusui, kinta ulcerogenezinės zonos gleivinės mikrocirkuliacija, iš šios zonos sunkiau nuteka kraujas.

Peržvelgus visas žinomas opaligės etiopatogenezės teorijas, galima konstatuoti, kad šios teorijos negali paaiškinti visų ligos ypatybių ir kad tas ypatybės gerai gali paaiškinti tik kraujagyslinė veninė teorija (aiškinanti opinio proceso plėtojimąsi kraujo nutekėjimo iš ulcerogenezinės zonos sutrikimu; 6 lentelė). Ši teorija, pagal kurią tiriama lignonio kūno statikos kitimai ir tos sąlygos, nuo kurių priklauso didesnis ar mažesnis gravitacijos poveikis klinicinei ligos eigai, sekrecinei ir motorinei skrandžio funkcijai, gydymo rezultatams, nurodo, kad svarbiausias konservatyvaus gydymo veiksnys yra gravitacijos poveikio skrandžio ir dvylikapirštės žarnos ulcerogenezinės zonos veninei kraujotakai sumažinimas, t.y. lignonio gulėjimas horizontalioje ar antiortostatinėje padėtyje.

Vilniaus universiteto, Medicinos fakulteto Chirurgijos ligų katedroje atlikti eksperimentai su 153 šunimis ir 84 triušiais parodė, kad perrišant skrandžio mažosios kreivės venas ar įsodinto plonosios žarnos sienelės lopinėlio į skrandžio sienelę venas (dėl to sutrikdomas kraujo nutekėjimas) sukeliamas gastritas, erozijos, opiniai procesai ir lėtinės opos. Rasti skrandžio gleivinės pokyčiai tikriausiai būtų dar ryškesni, jeigu, atliekant eksperimentus, triušių ir šunų kūno statika būtų nehorizontali. Tuomet skrandžio sienelės veninė mikrocirkuliacija, veikiant hidrostatiniam slėgiui, būtų dar labiau sutrikusi.

Ištyrus skrandžio ir dvylikapirštės žarnos ulcerogenezinės zonos opų etiopatogenezę, nustatyta, kad ji yra panaši į kojų (blauzdų) trofinių varikozinių opų etiopatogenezę. Abiejų rūšių opos pasižymi daugeliu bendrų ypatybių: dėsninga lokalizacija (pirmosios atsiranda ulcerogenezinėje zonoje, antrosios – apatiniame blauzdos trečdalyje), abiejų lokalizacijų opos greitai sugyja, kai kūno statika yra horizontali, abiem atvejais matomos išplitusios regioninės venos, audiniuose randama hipoksija ir sutrikęs metabolizmas; aplink opas esančiuose audiniuose pagausėja biologiškai aktyvių medžiagų (histamino, serotonino, acetilcholino, kininų, prostaglandinų ir kt.), kurios taip pat turi įtakos audinių trofikai. Taigi ir vienu, ir kitu atveju tos pačios priežastys gali sukelti vienodą organizmo reakciją, kurios išraiška yra opinis procesas.

Priežastį, kurios sukelia kraujo nutekėjimo iš ulcerogenezinės zonos sutrikimą, yra daug ir visas jas galima suskirstyti į tris grupes (7 lentelė): 1) padidėjęs hidrostatinis spaudimas ulcerogenezinės zonos venose; 2) padidėjęs skrandžio sienelės tonusas; 3) ligos, kurių metu sutrinka ulcerogenezinės zonos audinių kraujotaka (mikrocirkuliacija) ir plėtojasi jų hipoksija.

Hidrostatinis spaudimas ulcerogenezinės zonos venose didėja pereinant žmogui iš horizontalios statikos į vertikalią; tada gravitacinis poveikis kraujotakai būna didžiausias, veninis kraujas sunkiausiai nuteka. Kraujo nutekėjimą

trikdo dar keletas priežasčių, kurios pateiktos 7 lentelėje.

Skrandžio sienelės tonusas taip pat priklauso nuo kūno statikos: vertikalioje padėtyje tonusas didesnis negu horizontalioje.

Pirmosios ir antrosios grupės priežastys, trikdančios kraujo nutekėjimą iš ulcerogenezinės zonos, dažniausiai išnyksta arba jų įtaka sumažėja tuojau pat, kai sumažėja gravitacinis poveikis, t.y. kai ligonis atsigula (horizontali ar anti-ortostatinė padėtis). Tuomet sumažėja hidrostatinis spaudimas venose ir skrandžio sienelių tonusas, dėl to geriau nuteka kraujas iš ulcerogenezinės zonos, geriau priteka arterinis kraujas, pagerėja minėtos srities audinių trofika.

Trečiosios grupės priežastys, trikdančios kraujo nutekėjimą iš ulcerogenezinės zonos, turi įtakos opinių procesų plėtojimuisi ir ligoniui gulint, nes tos zonos audinių trofikos atsistatymo procesai dėl bendrųjų organizme vykstančių pataloginių procesų yra nepakankami. Gastritinių, erozinių, opinių gleivinės pokyčių atsiradimas priklauso nuo ankstesnės jos būklės: esant ryškesniems gastritiniais pokyčiams, opiniai procesai plėtojasi sparčiau, negu esant ne tokiems ryškiems gastritiniais pokyčiams.

Opinio proceso plėtojimasis yra susijęs su kraujo nutekėjimo iš ulcerogenezinės zonos sutrikimu ir dėl to atsiranda morfologinių gleivinės pakitimų. Opaligės klinika ir priklauso nuo tų pakitimų. Kadangi pakitimai būna įvairūs ir nevienodai išplitę, tai ir ligos klinika būna įvairi. Opinio proceso klinikoje yra skiriamos keturios stadijos: 1) funkcinė; 2) gastritinė; 3) erozinė; 4) opinė (8 lentelė). Funkcinės stadijos simptomai: geras apetitas, skrandis ir „akmenis virškina“; gastritinės stadijos: rėmuo po valgio, sunkaus darbo, dirbant priverstinėse padėtyse ir kt.; erozinės stadijos: sustiprėjęs rėmuo ir lokalus skausmas, išnykstantis trumpai pagulėjus (10–15 min.); opinės stadijos: rėmuo ir pastovus skausmas epigastrinėje srityje.

Reikia skirti opinio proceso plėtojimosi kliniką nuo komplikacijų klinikos (penetracijos, perforacijos, prievarčio susiaurėjimo, kraujavimo, opos malignizacijos). Diagnozuojant opaligę, reikia remtis ankstyvaisiais simptomais (funkcinės, gastritinės, erozinės, opinės stadijų), nelaukti opų komplikacijų simptomų.

Opų komplikacijų simptomai: 1) opos perforacijos: ūmus peilio dūrio skausmas epigastriume ir peritonito požymiai; 2) opos penetracijos: skausmas duobutėje, persiduodantis į nugarą, o palpuojant – skausmas penetracijos vietoje; 3) prievarčio susiaurėjimo: pradinėje stadijoje sunkumas duobutėje po valgio, o vėliau – „horizontalus“ dinaminis skausmas epigastriume ir pagaliau (dekompensacijos stadijoje) – vėmimas (dirbtinai sukeltas); 4) kraujavimas: vėmimas krauju ir juodos skystos išmatos (melena); 5) malignizacija: pradžioje simptomų nėra, vėliau jaučiamas pastovus skausmas duobutėje.

Opaligės kraujagyslinės veninės etiopatogenezės teorijos pagrįstumą patvirtina ne tik anksčiau minėtieji faktai, bet ir chirurginio gydymo vėlesnieji rezultatai. Kaip žinoma, daugumą tiek konservatyvaus, tiek chirurginio opaligės gydymo metodų sudaro skrandžio sekrecijos – druskos rūgšties, pepsino išskyrimo mažinimas. Tačiau sekreciniai kriterijai parenkant gydymo meto-

dą (daugiau kaip 500 konservatyvaus ir daugelis chirurginio gydymo metodų) nedavė laukiamų rezultatų (24). Po klasikinės skrandžio rezekcijos būna 5 ir daugiau procentų opų recidyvų ir didelis procentas porezekcinių sindromų. Po paliatyvių, skrandį tausojančių operacijų opos kartojasi dar dažniau – iki 20–30% (9). Kraujagyslinė veninė opaligės etiopatogenezės teorija davė pagrindą teigti, kad gydant šią ligą konservatyviomis priemonėmis ar taikant chirurginį gydymą nereikia stengtis šalinti tik pepsinį skrandžio sulčių veiksnį, o būtina įveikti visas priežastis, kurios trikdo veninio kraujo nutekėjimą iš ulcerogenezinės zonos (2 pav.):

1) likviduoti ulcerogenezinės zonos veninius ryšius su aplinkiniais audiniais (mažąja taukine);

2) sumažinti skrandžio sienelės tonusą – nutraukti ar sumažinti tonizuojantį centrines nervų sistemos poveikį skrandžio ir dvylikapirštės žarnos ulcerogenezinei zonai;

3) pašalinti distalinę skrandžio dalį, kurioje būna nepakankami mažosios ir didžiosios skrandžio kreivių veninių sistemų tarpveniniai ryšiai;

4) sumažinti skrandžio kraujotaką (atlikus kamieninę vagotomiją, skrandžio prisipildymas krauju sumažėja 30–70%, o gleivinės perfuzija krauju – 29–74%).

Laikantis minėtų chirurginio gydymo principų, operacijos metu buvo šalinama distalinė skrandžio dalis (atliekama antrektomija), atliekama mažosios skrandžio kreivės devaskuliarizacija ir denervacija (iki stemplės), abipusė subdiafragminė kamieninė vagotomija. Tokią operaciją pirmą kartą pasaulyje 1945.07.05 mūsų klinikoje atliko prof. Pranas Norkūnas ligoniui, sirgusiam dvylikapirštės žarnos ulcerogenezinės zonos opalige. Iki 1993 m. atliktos skrandžio rezekcijos 4089 ligoniams. Neskubiai buvo operuota 86% ligonių, o skubiai – 14%. Dėl kraujuojančių opų buvo operuota 10,8% ligonių, dėl perforuotų opų – 3,2%. Buvo operuota 82,8% vyrų ir 17,2% moterų. Operuotų ligonių amžius 15–84 metai. Daugiausia rezekcijų (79%) atlikta 30–60 metų ligoniams. Trumpa opinė anamnezė (iki 3 metų) konstatuota 13,3% ligonių. Daugumos ligonių opinė anamnezė buvo ilga – nuo 5 iki 25 metų – 74,7%; daugiau kaip 25 metų – 12%. Proksimalinės (*cardia, corpus, angulus, antrum*) opos sudarė 34,3%, distalinės (*pylorus, juxtapylorica, duodeni*) – 65,7%. Proksimalinių opų dauguma buvo skrandžio kūne – 22,7%, distalinių – jukstapiliorinėje srityje – 36,2%. Ligoniams iki operacijos buvo konstatuota įvairi sekrecinė skrandžio funkcija: normalūs bendrosios druskos rūgšties rodikliai rasti 32,1% ligonių, padidėję – 36,6%, sumažėję – 31,2%, achlorhidrija (laisvos druskos rūgšties) – 11,8%. Padidėjusi sekrecinė skrandžio funkcija dažniausiai buvo distalinių opų atvejais – 75,1%. Taigi padidėjęs skrandžio sulčių rūgštingumas nebūtinai opaligės požymis. Anksčiau minėta klinikoje taikoma operacija buvo atlikta visiems ligoniams nepaisant skrandžio sulčių rūgštingumo ir opų lokalizacijos.

Vėlesnieji rezultatai buvo ištirti 1418 ligonių: I grupės – 1050 ir II – 368.

Abiejų ligonių grupių lyties, amžiaus, buvusios opų lokalizacijos, ligos trukmės, taikytų operacijų būdų ir kitais požymiais procentas panašus ($P > 0,05$).

Vėlesniame periode buvusieji opaligės klinikiniai simptomai ir duomenys apie ligonius žymiai pakito, o kitimo dinamika buvo didesnė I ligonių grupėje. pvz.: skausmo nekonstatuota I grupėje 92,7% ligonių ir II – 86,7% ($P < 0,01$), dispepsiniai simptomai konstatuoti didesniai procentui ligonių II grupėje ($P > 0,05$); geras apetitas buvo didesniai procentui ligonių I grupėje ($P < 0,001$), laisvi ir nepastovūs viduriai konstatuoti didesniai procentui ligonių I grupėje, kieti viduriai – II grupėje. Didesnis procentas ligonių I grupėje rūkė, vartojo alkoholinius gėrimus, dirbo sunkesnę darbą ($P < 0,01$), turėjo normalų svorį ($P < 0,001$), mėgo saldumynus ($P < 0,01$).

Sekrecinė skrandžio funkcija vėliau po operacijos buvo panaši abiejose ligonių grupėse, tik bendras druskos rūgšties išskyrimas po insulino ir histamino dirgiklių buvo didesnis II grupės ligoniams ($P < 0,05$). Visi skrandžio funkcijos rodikliai laipsniškai mažėjo, ilgėjant trukmei po operacijos.

Abiejų grupių ligonių vėlesnius rezultatus aptarėme pagal patologinius sindromus (9 lentelė). Antrosios grupės ligoniams būdingesni šie sindromai: dempingo sindromas, hipoglikeminis sindromas, recidyvinės opos, sumažėjęs svoris ($P < 0,05$), privedamosios kilpos sindromas, skrandžio bigės vėžys, lėtinis žarnyno nepracinamumas, mažakraujystė ($P > 0,05$). Pankreatitas ir viduriavimas labiau būdingas I grupės ligoniams ($P > 0,05$); ligonių invalidumas abiejose grupėse buvo beveik vienodas ($P > 0,05$).

Recidyvinės opos konstatuotos I grupėje 4 (0,38%) ligoniams ir II – 16 (4,3%), ($P < 0,05$). Visiems I grupės ligoniams recidyvinės opos atsirado po pirmos klasikinės 2/3 skrandžio rezekcijos, darytos kitose liginėse. Nors šie ligoniai buvo pakartotinai operuoti mūsų klinikoje, taikant mūsų metodą, opos vėl atsirado. Du ligoniai sirgo širdies ir kvėpavimo organų ligomis (taip pat minėtų organų funkcijų nepakankamumas) ir mirė nuo opų komplikacijų (perforacijos ir kraujavimo). Kitiems dviem ligoniams buvo atliktos gastrektomijos. Pakartotinių operacijų metu buvo konstatuotos gausios sąaugos tarp likusios skrandžio dalies mažosios kreivės ir kepenų. Sąaugose buvo ryškios venos, kasoje gastrinomos nekonstatuota. Iš 16 II grupės ligonių, kuriems buvo konstatuotos recidyvinės opos, buvo operuota 10 ligonių. Jiems buvo atliktos rekonstrukcinės operacijos (Haberer₂ ir Hoffmeister-Finsterer tipo) su mažosios skrandžio kreivės devaskuliarizacija, denervacija, kamienine vagotomija.

Žymiai geresni vėlesnieji rezultatai buvo konstatuoti I grupės ligoniams (10 lentelė).

Vėlesniųjų rezultatų duomenų analizė rodo, kad operacija, kurios metu likviduojamos priežastys, skatinančios opinio proceso plėtojimąsi, duoda geresnius chirurginio gydymo rezultatus negu operacija, kurios metu nebuvo atliekama kamieninė vagotomija (II grupės ligoniams). Ši vagotomija, mažindama skrandžio sienelės tonusą ir jos kraujotaką, yra svarbi gauti teigiamiesiems vėlesniesiems rezultatams.

Nevienodą veninę kraujotaką ml/min mažosios ir didžiosios skrandžio kreivės venose nustatėme operacijų metu; šią kraujotaką tyrėme elektromagnetinės floumetrijos būdu 76 ligoniams. Nustatėme, kad kraujotakos greitis ml/min yra nevienodas minėtų kreivių venose skirtingose ligonių grupėse. Ligoniams, sirgusiems tulžies pūslės akmenlige, mažojoje kreivėje vidutinis kraujotakos greitis buvo 85,4 ml/min, o didžiojoje – 91,7 ml/min ($P > 0,05$); ligoniams, sirgusiems dvylikapirštės žarnos ulcerogenezinės zonos opalige, kraujotakos greitis buvo atitinkamai 50,9 ir 71,1 ml/min ($P > 0,05$); ligoniams, sirgusiems skrandžio vėžiu, buvo 32,4 ir 65,0 ml/min ($P > 0,05$); ligoniams, sirgusiems skrandžio ulcerogenezinės zonos opalige, buvo 19,1 ir 63,2 ml/min ($P < 0,05$). Skrandžio vėžiu ir ulcerogenezinės zonos opalige sirgusių ligonių skrandžio magistralinėse venose kraujotaka buvo gerokai sumažėjusi, lyginant ją su skrandžio ligomis nesirgusių ligonių (tirti sirgusieji tulžies pūslės akmenlige) mažosios kreivės venine kraujotaka ($P < 0,05$). Didžiosios skrandžio kreivės venose kraujotaka buvo greitesnė nei mažosios kreivės venose, ypač skrandžio ulcerogenezinės zonos opaligės atvejais ($P < 0,05$).

Pateiktieji opaligės klinikos, konservatyvaus ir chirurginio gydymo duomenys leidžia teigti, kad skrandžio ir dvylikapirštės žarnos ulcerogenezinės zonos opaligė yra gravitacinė liga ir kad jos klinikos dinamikos pokyčiai priklauso nuo gravitacinio poveikio pokyčių gydymo metu ir kasdieniniame ligonio gyvenime nuo kintančios kūno statikos. Todėl ir ligos profilaktikai svarbiausia yra įveikti gravitacinį poveikį skrandžio ir dvylikapirštės žarnos ulcerogenezinės zonos kraujo nutekėjimo sutrikimui, jo koregavimui. Reikia vengti visų tų veiksnių poveikio, kurie sudaro sąlygas kraujui blogiau nutekėti iš minėtos zonos, pvz.: nekelti, nenešti sunkių daiktų, negulėti nehorizontalioje padėtyje, vengti įvairių priverstinių kūno padėčių (darbo susilenkus, persikreipus ir kt.; tada būna perlenkiamas kepeninis dvylikapirštės žarnos raištis). Patariama gulėti horizontalioje padėtyje (pagalvėlė tik po galva, ne po pečiais), skrandį „paguldyti“ („imobilizuoti“) ne mažiau kaip aštuonias valandas per parą. Norint išvengti žymaus skrandžio kraujotakos pakitimo (kraujotaka kinta valgant), patartina ligoniams mažiau, bet dažniau maitintis (kas tris valandas). „Rekomenduotina nesirgti“ kitomis vidaus organų ligomis (tada kinta ulcerogenezinės zonos veninė kraujotaka). Reikia atsargiai vartoti įvairius vaistus, ypač sąnarių skausmą ir uždegimą, kraujospūdį mažinančius (aspirinas, butadionas, indometacinas, kortikosteroidai, rezерpinas ir kt.). Nereikia užmiršti, kad kiekvienas žmogus yra potencialus opininkas ir gali susirgti šia liga, veikiamas veiksnių, kurie trikdo kraujo nutekėjimą iš skrandžio ir dvylikapirštės žarnos bet kurio ulcerogenezinės zonos taško.

1 lentelė. Skrandžio ir dvylikapirštės žarnos ulcerogenezinės zonos tiksli opų lokalizacija
(nustatyta operacijų metu)

Nr	Skersinė ašis	Išilginė ašis									
		mažoji kreivė				didžioji kreivė				iš viso	
		priekinė sienelė	kreivė	užpakalinė sienelė	iš viso	priekinė sienelė	kreivė	užpakalinė sienelė	iš viso	skaičius	%
1.	Cardia	26	117	33	176	–	–	–	–	176	2,4
2.	Corpus	97	968	307	1372	1	5	2	8	1380	18,6
3.	Angulus	67	148	24	179	1	–	–	1	180	2,4
4.	Antrum	63	202	39	304	4	–	2	6	310	4,2
5.	Pylorus	149	240	44	433	–	5	–	5	438	5,9
6.	Regio juxtapylorica	1200	810	507	2517	5	40	14	59	2576	34,8
7.	Duodenum omentale	933	514	885	2332	3	7	2	12	2344	31,7
	Iš viso	2475	2999	1839	7313	14	57	20	91	7404	100,0
	%	33,4	40,6	24,8	98,8	0,2	0,8	0,2	1,2		

Pastaba: Tiksliai 7404 opų lokalizacija nustatyta 6393 operacijų metu (4089 skrandžio rezekcijų, atliktų 1945–1992 m., ir 2304 skrandį tausojamųjų operacijų metu – 1968–1992 m.)

2 lentelė. Skausmo sindromo dinamikos pokyčiai, priklausantys nuo kūno statikos

Ligonių kūno statika	Rodikliai	Ligonių skaičius	Skausmo sindromo intensyvumas			Skausmo sindromo išnykimas gydant iki							Skausmas išnyko	
			silpnas	vidutinis	stiprus	3 dienas	5 dienas	10 dienas	15 dienų	20 dienų	neišnyko	iki 10 dienų	iki 20 dienų	
Antiriotostatinė	skaičius	57	8	9	40	20	18	11	5	2	1	49	7	
	%		14,0	15,8	70,2	35,1	31,6	19,3	8,8	3,5	1,7	86,0	12,3	
Klinostatinė	±n		4,1	4,8	6,1	6,3	6,2	5,2	3,7	2,4	1,7	4,6	4,3	
	skaičius	108	17	25	66	18	48	17	15	9	1	83	24	
Laisva	%		15,7	23,1	61,1	16,7	44,4	15,7	13,9	8,3	0,9	76,8	22,3	
	±m		3,5	4,1	4,7	3,6	4,8	3,5	3,3	2,7	0,9	4,1	4,0	
	skaičius	87	15	15	57	5	10	28	20	12	12	43	32	
	%		17,2	17,2	65,5	5,7	11,5	32,2	23,0	13,8	13,8	49,4	36,8	
			4,0	4,0	5,1	2,5	3,4	5,0	4,5	3,3	3,3	5,4	5,2	
<i>t</i> tarp duomenų:														
antiriotostatinės ir														
klinostatatinės ir														
statikos			-0,32	-1,17	1,18	2,53	-1,65	0,56	-1,02	1,33	0,42	1,49	-1,97	
antiriotostatinės ir														
laisvos statikos			-0,56	-0,23	0,59	4,32	2,85	-1,78	-2,43	-2,49	-3,21	5,17	-3,62	
klinostatatinės ir														
laisvos statikos			-0,28	1,03	-0,63	2,50	5,60	-2,69	-1,62	-1,28	-3,74	4,07	-2,22	

4 lentelė. Epigastrinės srities perkusinio ir palpacinio skausmo dinamikos pokyčiai, priklausantys nuo kūno statikos

Ligonių kūno statika	Rodikliai	Ligonių skaičius	Skausmas epigastrinėje srityje perkutuojant ir palpuojant išnyko per						Skausmas išnyko per	
			5 dienas	10 dienų	15 dienų	20 dienų	25 dienas	sumažėjo	15 dienų	daugiau kaip per 15 dienų
Antitortostatinė	skaičius	57	25	13	8	3	3	5	46	6
	%		43,9	22,8	14,0	5,3	5,3	8,8	80,7	10,5
	$\pm m$		6,6	5,6	4,6	3,0	3,0	3,75	5,2	4,1
Klinostatatinė	skaičius	108	10	31	14	18	7	28	55	25
	%		9,3	28,7	13,0	16,1	6,5	25,9	50,9	23,1
	$\pm m$		2,8	4,3	3,2	3,6	2,4	4,2	4,8	4,1
Laisva	skaičius	87	4	15	10	8	17	33	29	25
	%		4,6	17,2	11,5	9,2	19,5	37,9	33,3	28,7
	$\pm m$		2,2	4,0	3,4	3,1	4,9	5,2	5,0	4,8
<i>t</i> tarp duomenų: antitortostatinės ir klinostatatinės statikos										
			4,84	-0,83	0,19	-2,46	-0,07	-3,04	4,19	-2,20
antitortostatinės ir laisvos statikos										
			5,66	0,81	0,44	-0,03	-0,92	-4,55	6,51	-2,88
klinostatatinės ir laisvos statikos										
			1,30	1,93	0,68	-0,06	-1,58	-1,79	2,52	-0,88

5 lentelė. Nišos simptomo dinamikos pokyčiai, priklausantys nuo kūno statikos

Nišos simptomai išnyko esant opoms							
Ligonių kūno statika	Rodikliai	Ligonių skaičius	proksimalioms distalinėms				iš viso išnyko
			buvo	išnyko	buvo	išnyko	
Antiortostatinė	skaičius	51	17	16	34	29	45
	%		33,3	94,1	66,7	85,3	88,2
	±m		6,6	5,7	6,6	6,1	4,5
Klinostatinė	skaičius	108	20	15	88	65	80
	%		18,5	75,0	81,5	73,9	74,1
	±m		3,7	9,7	3,7	4,7	4,2
Laisva	skaičius	73	14	4	59	19	23
	%		19,2	28,6	80,8	32,2	31,5
	±m		4,6	12,1	4,6	6,1	5,4
Iš viso	skaičius	232	51	35	181	113	148
	%		22,0	68,8	78,0	62,4	63,8
	±m		2,7	6,5	2,7	3,6	3,1
	t tarp duomenų antiortostatinės ir klinostatinės statikos		1,95	1,70	-1,95	1,49	2,27
	antiortostatinės ir laisvos statikos		1,76	4,89	-1,76	6,18	7,95
	klinostatinės ir laisvos statikos		0,11	3,00	0,11	5,43	6,19

6 lentelės tęsinys

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
Ulcerogenezinės zonos audinių hipoksija	+	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	+
Biologškai aktyvių medžiagų padaugėjimas ulcerogenezinėje zonoje	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+
Dažnesnis vyrų sergamumas opalię negu moterų	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	+
Klinikos priklausomybė nuo gleivinės uždegiminio proceso intensyvumo ir išplitimo	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+
Klinikos priklausomybė nuo ligonio kūno statikos	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+
Gydant klinoterapiju būdu, opos sugyja nepaisant rūgšties ir pepsinio veiksnio poveikio	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+
Opalięs sezoniškumas	-	-	+	+	-	-	-	+	-	+	+	-	-	-	-	+

Pastaba: + paaiškina, – nepaaiškina

7 lentelė. Priežastys, dėl kurių sutrinka kraujo nutekėjimas iš ulcerogenezinės zonos

Priežasčių grupė	Kokios priežastys	Kas turi įtakos
Pirmoji	Padidėjęs hidrostatinis slėgis ulcerogenezinės zonos venose	Kūno statika (esant vertikaliai statikai, padidėja) Anatominės vartų venos ypatybės: 1) skirtingas vartų venos plotis; 2) vartų venos padėtis ir paslankumas; 3) kairiosios skrandžio venos skaičius ir plotis, jos kryptis; 4) kairiosios skrandžio venos su prievartčio ir viršutine tuščiąja vena ryšys; 5) kaip įteka kairioji skrandžio vena į vartų veną (tiesiogiai į ją, į blužnies veną, į kepenis), koks įtekėjimo kampas (status, smailus); 6) arterioveninių anastomozų ryškumas; 7) mažosios kreivės venų ryšys su didžiosiomis skrandžio venomis Sąauginis procesas aplink skrandį ir omentinę dvylikapirštės žarnos dalį (perigastritas, periduodenitas) Pilvo preso būklė Skirtingas slėgis pilvo ertmės viršutinėje ir apatinėje dalyje (viršutinėje – neigiamas, apatinėje – teigiamas) Kvėpavimo tipas (kvėpavimas krūtine, kvėpavimas pilvu) Skrandžio ir žarnyno prisipildymas (maistu, išmatomis) Skrandžio arterinės kraujotakos intensyvumas Priverstinės kūno padėtys ir sunkus fizinis darbas
Antroji	Padidėjęs skrandžio sienelės tonusas	Kūno statika (esant vertikaliai kūno statikai, padidėja) Nervų sistema (kortikovisceraliniai ir viscerovisceraliniai refleksai) Neuroendokrininiai veiksniai Rūgštis ir pepsinis veiksnys Maistas Rūkymas Vaistai ir kiti veiksniai
Trečioji	Ligos, kuriomis sergant sutrinka ulcerogenezinės zonos mikrocirkuliacija ir joje plėtojasi hipoksija	Širdies ir kraujagyslių sistemos ligos, esant širdies veiklos nepakankamumui Kvėpavimo sistemos ligos, esant kvėpavimo funkcijos nepakankamumui Kepenų ligos (cirozė), kasos ligos (pankreatitas) Inkstų ligos (lėtinės), esant inkstų funkcijos nepakankamumui Sunki liginio būklė, susijusi su kvėpavimo ir širdies bei kraujagyslių funkcijų nepakankamumu (traumos, šokas, sepsis, sunkios operacijos, stresinė būseną ir kt.)

8 lentelė. Opaligės (kraujo nutekėjimo iš ulcergenezinės zonos sutrikimo) stadijos ir klinika

Opaligės variantai	Anamnezė	Skrandžio gleivinės būklė	Opaligės			
			stadijos	klinika	komplikacijos	komplikacijų klinika
Opaligės (ryški klinika)	Ilga	Funkcinė patologija	Skrandžio gleivinės hiperfunkcija	Ligoniai džiaugiasi geru virškinimu (skrandis ir „akmenis virškina“)		
			Anatominė patologija	Gastritinė	Gastrito (rėmuo)	Kraujavimas, malignizacija
			Erozinė (gastritas–erozija)	Ryškaus gastrito simptomai (rėmuo, lokalizuotas skausmas duobuteje)	Gastrito ir erozijos	Kraujavimas, prievartio stenozė, malignizacija
			Opinė (gastritas–erozija–opa)	Labai ryškaus gastrito simptomai (labai vargina rėmuo ir lokalizuotas skausmas duobuteje)	Gastrito, erozijos ir opos	Kraujavimas, prievartio stenozė, perforacija, malignizacija
			Normali arba funkcinė patologija su židininiais anatominiais patologiniais pokyčiais	Normalios gleivinės (žmonės, kurių virškinimas normalus, viską gali valgyti) arba jos hiperfunkcinės stadijos, tylios opos klinika	Židininio gastrito	Kraujavimas, malignizacija
Židininis (opos komplikacijų klinika)	Trumpa	Normali arba funkcinė patologija su židininiais anatominiais patologiniais pokyčiais	Normalios gleivinės (žmonės, kurių virškinimas normalus, viską gali valgyti) arba jos hiperfunkcinės stadijos, tylios opos klinika	Normalios gleivinės (žmonės, kurių virškinimas normalus, viską gali valgyti) arba jos hiperfunkcinės stadijos, tylios opos klinika	Židininio gastrito ir erozijos	Kraujavimas, prievartio stenozė, malignizacija
			Židininio gastrito (židininio gastrito–erozijos)	Židininio gastrito (židininio gastrito–erozijos)	Židininio gastrito ir opos	Kraujavimas, prievartio stenozė, perforacija, malignizacija

9 lentelė. Pirmosios ir antrosios grupės ligonių patologiniai sindromai vėlesniuojų laikotarpiu

Ligonių grupė	Ligonių skaičius	Rodikliai	Patologiniai sindromai											maža- krau- jystė	kūno ma- sės defi- citas	inva- lidu- mas	
			demi- pingo	hipo- glike- minis	prive- damo- sios kilpos	recidy- vuojan- čios opos	skran- džio vėžys	pan- krea- titas	vidu- riavi- mas	lėtinis žarnų nepra- cīma- umas	poope- racinė išvar- ža						
Pirmoji	1050	skaičius	201	13	7	4	10	52	57	18	13	7	133	18			
		%	19,1	1,2	0,7	0,4	0,9	4,9	5,5	1,7	1,2	0,7	12,7	1,7			
		±m	1,2	0,3	0,2	0,2	0,3	0,7	0,7	0,4	0,3	0,2	1,0	0,5			
Antroji	368	skaičius	127	9	6	16	5	17	13	8	12	3	77	7			
		%	34,5	2,4	1,6	4,3	1,4	4,6	3,6	2,2	3,2	0,8	20,9	1,9			
		±m	2,5	0,5	0,7	1,7	0,6	1,1	1,0	0,8	0,9	0,5	2,1	0,7			
t tarp pirmosios ir antrosios grupės duomenų																	
			-5,57	-3,46	-1,57	-3,67	-0,91	0,26	1,35	-0,53	2,06	-0,16	-2,17	-0,28			
p			<0,001	<0,001	>0,05	<0,001	>0,05	>0,05	>0,05	>0,05	<0,05	>0,05	<0,05	>0,05			

10 lentelė. I ir II grupės ligonių vėlesnieji rezultatai

Vėlesnieji rezultatai	Ligonių grupės				
	I		II		
	skaičius	%±m	skaičius	%±m	P
Labai geri	675	64,3± 1,45	1,65	44,8± 2,59	<0,001
Geri	315	30,0± 1,41	127	34,5± 2,48	>0,05
Patenkinami	44	4,2± 0,62	52	14,2± 1,81	<0,001
Prasti	16	1,5± 0,37	24	6,5± 1,28	<0,05
Teigiami	990	94,3± 0,71	298	79,3± 2,11	<0,001
Neigiami	60	5,7± 0,71	76	20,7± 2,11	<0,001

THE PEPTIC ULCER IS A GRAVITATIONAL DISEASE

Summary

The peptic ulcer disease now is one of the main gastroenterological problem in the pathology of organs of digestion. The problems of diagnostics and treatment of peptic ulcer disease are being investigated by the Surgical diseases department of medical faculty of the Vilnius university since 1945. Abundant clinical data of this kind has been accumulated at the surgical department (as of 1992, 4089 gastric resections and 2304 conservative operations have been performed). The treatment of peptic ulcer disease was based on the theory of etiopathogenesis suggested in 1948 by prof. Pranas Norkūnas. During this period of time it was proved that peptic ulcer disease primarily is a gravitational disease, i. e. it depends on the influence of gravitational forces, that ulcerous processes do not occur in the whole stomach or duodenum but only in a certain place of these organs – in an ulcerogenetic zone. A patient falls ill when due to the influence of gravitational forces (vertical statics of the body), under appropriate conditions the blood flow out of this zone gets disturbed.

New theories of etiopathogenesis of ulcer disease and new methods of conservative, surgical treatment were not able to solve the scope of the problems concerning this illness. To solve the problem, it is necessary to make out which of these theories is the most realistic. The solution of this question should be based on the objective criteria. They should be the main peculiarities of the ulcer disease: anatomics (4), morphologicals (2), histochemicals (2), clinicals (5). Making use of these peculiarities, we can decide which of these current theories concerning the etiopathogenesis of ulcer disease can explain then. So the most realistic theory is that which may explain these peculiarities in the best way. The analysis of the localisation of 7404 ulcers observed, at the clinic during 6393 operations show that 98,8% of the ulcers occurred in the zone where the little epiploon is attached to the stomach and duodenum, i.e. in the venous system of the little curve. The ulcers in the zone of the venous system of the great curve amounted only 1,2% and most frequently they occurred in the distal part of the stomach or in the initial part of the duodenum. The said localisation of ulcers is not accidental, but a regular phenomenon. It means that we deal with the disease of the ulcerogenetic zone of the organs mentioned above rather than with the stomach or duodenum as a whole. The existence of such a zone explains the fact that the main place where ulcer forms is just here. So, when the blood flow in one or several places of this zone is disturbed, ulcer disease is known to be formed there. The main peculiarities of peptic ulcer disease can be explained so far with the help of this phenomenon. No other theories can be of any help.

The blood flow out of the ulcerogenetic zone disorder depends upon the anatomic peculiarities of the vein system, an increased tone in the walls of the stomach and the duodenum, the influence of gravitational forces on the vein blood circulation (on the hydrostatics pressure), etc.

The clinic of the blood flow out of the ulcerogenetic zone disorder depends upon its extent (diffusive, focal), the degree and the expression of morphological changes in mucosa (its hyperfunction, gastritis, erosive and ulcerous changes in it). The main symptoms of the blood flow out of the ulcerogenetic zone disorder are: an increased appetite (in the stage of hyperfunction), heartburn (in the stage of gastritis), a more expressed heartburn and non-constant pain in the epigastrium (in the erosive stage), the most expressive heartburn and localized pain in the epigastrium (in the ulcer stage). Clinic ulcerous processes in the ulcerogenetic zone must be differentiated from the clinic of their complications: penetration, perforation, obstruction of pylorus, hemorrhage, malignisation. The above mentioned symptoms indicate that ulcer disease of the ulcerogenetic zone of the stomach and duodenum should be diagnosed as early as possible to take preventive measures.

In the uncomplicated ulcer the pain depends on the position of a patient's body. It vanishes when the patient lies down for 20–30 minutes (horizontal position of the body). In the case of penetrating ulcer the pain not only spreads to the back of the body, but it doesn't vanish after lying for a short time; at night the pain becomes much stronger.

In treating the ulcer disease of the ulcerogenetic zone conservatively and preparing the patients for operations it is very important to keep the regime of clinotherapy (particularly in an antitortostatic position). In this position we must decrease as much as possible the influence of gravitational forces on the venous blood circulation in the ulcerogenetic zone. The inflammatory features of mucosa intensively lessens its trophic improves, clinical symptoms vanish rapidly and the ulcer cures.

The secretory function of the stomach depends upon the morphological stage of mucosa (in cases of a normal mucosa all the data are normal; in cases of superficial gastritis all the data are increased; in cases of atrophic gastritis all the data are reduced) and it also depends upon the statics of the patient's body when he is under examination. In cases of the normal mucosa of the gastric body the secretion of hydrochloric acid and pepsin is more intensive in those patients whose body statics at the moment of investigation is vertical. When the mucosa is gastrically changed the data of investigation are higher in those patients whose body statics during investigations is horizontal ($P < 0,05$).

The proof of the ulcerogenetic zone is very important for the choice of surgical treatment method. The existence of the zone mentioned above helps us to understand that the ulcer disease of the stomach and duodenum is characteristic of both organs, therefore, the surgical principles of treatment and method are the same for the proximal and distal ulcers. Treating the ulcer disease of the ulcerogenetic zone surgically, we must eliminate the factors interfering with the blood flow out of the zone. For this purpose not only the resection of the distal part of the stomach is performed (from pylorus to angulus-sinus in which the vein system sectors of the little and large curve of the stomach are more or less isolated), but also the devascularisation and denervation of the remaining part of its little curve (till esophagus) and truncal vagotomy is carried out. The resection line must go parallelly to the blood vessels of the stomach walls. After the operations of this type the latter results are much better than after the operations when not all factors interfering blood flow out of the zone are eliminated, i. e. when the vagotomy was not performed. In the first group 1050 and in the second group 368 patients (when the vagotomy was not performed) were investigated (from 6 months to 35 years after operation). Pathological syndroms were more expressed in the second group: dumping syndrome 19,1 and 34,5%, recurrence ulcer 0,38 and 4,3% ($P < 0,001$). Excellent and good results were obtained in 94,3 and 79,3% of the patients respectively ($P < 0,001$), satisfactory and poor in 5,7 and 20,7% of the patients. The surgical treatment of ulcer disease of the ulcerogenetic zone should be applied earlier (when preventive measures and conservative treatment in a two-year period with clinotherapy were unsuccessful) when the clinic complications of ulcer might have not appeared yet.

The preventive measures of ulcer disease of ulcerogenetic zone of the stomach and duodenum are linked with the elimination of factors affecting the blood flow out of the zone.

If we want to achieve good later results of surgical treatment of the ulcer disease of the ulcerogenetic zone of the stomach and duodenum (not taking into consideration the localisation of ulcer process, length of the disease, the patient's age and sex), we should apply the economical resection of the stomach with the devascularisation and denervation of the remaining part of the little curve and with truncal vagotomy.

LITERATŪRA

1. Bojanowicz K. Pathogenese der Ulcuskrankheit mit besonderer Berücksichtigung eigener Untersuchungen über die Rolle der Nebennierenrinderdismorphose // *Z. gesamte inn. Med.* 1963. Bd. 18. N. 13. S. 605–612.
2. Caroli J. Le clinostatisme dans le diagnostic et le traitement des ulcères gastroduodénaux // *Presse Med.* 1937. Vol. 45. N. 12. P. 212–214.
3. Dragstedt L.R., Rogers H., Evans S.O. Stress and Duodenal Ulcer // *Ann. Surg.* 1956. Vol. 144. N. 3. P. 450–456.
4. Du Plessis D.J. Pathogenesis of Gastric Ulceration // *Lancet.* 1965. Vol. 1. N. 7393. P. 974–978.
5. Gray S.J. The Adrenal Glands and Peptic Ulcer // *Gastroenterology.* 1960. Vol. 39. N. 5. P. 554–555.
6. Hollander F. The Two-component Mucous Barrier. Its Activity in Protecting the Gastroduodenal Mucosa against Peptic Ulceration // *Arch. Intern. Med.* 1954. Vol. 93. N. 1. P. 107–110.
7. Kirk R.M. Factors Determining the Site of Chronic Gastroduodenal Ulcer // *Hepato-gastroenterol.* 1982. Vol. 29. N. 2. P. 75–85.
8. Kowarschik J. Der Mensch und die Schwerkraft // *Arch. Phys. Ther.* 1959. Bd. 11. N. 6. S. 393–399.
9. Long Term Results of highly Selective Vagotomy for the Treatment of Duodenal Ulcer / Raab M., Said S., Hilgers R.D., Pichlmaier H. // *Hepatogastroenterology.* 1989. Vol. 36. N. 5. P. 357–362.
10. Mackay D.B., Gent A.F. Management of upper Gastrointestinal Haemorrhage / *Ann R. Coll. Surg. Engl.* 1977. Vol. 59. N. 1. P. 55–56.
11. Mačiūnas L. Opaligė – gravitacinė liga. Vilnius, 1991. P. 224.
12. Modification of the Effects of Two Weeks on Bed Rest upon Circulatory Functions in Man / Miller P.B., Hartman B.O., Johnson C.R., Lamb L.E. // *Aerospace Med.* 1964. N. 8. P. 931–938.
13. Norikūnas P. Skrandžio ir dvylikapirštės žarnos opaligė. Vilnius, 1974. P. 172.
14. Philip J. Ulcus ventriculi und Schwangerschaft // *Dtsch. med. Wochr.* 1983. Bd. 108. H. 21. S. 840–841.
15. Ramos E.A., Tytgat G.N. Duodenal ulcer Disease. To Heal or to Cure // *Gastroenterology.* 1991. Vol. 100. N. 2. P. 573–575.
16. Selye H. The Physiology and Pathology of Exposure to Stress. Acta Inc. Montreal. Medical Publ., 1950. P. 200.
17. Shay H. Etiology of Peptic Ulcer // *Am. J. Dig. Dis.* 1961. Vol. 6. N. 1. P. 29–49.
18. Абакимян В. А. Современные аспекты хирургического лечения язвенной болезни желудка и двенадцатиперстной кишки: Автореф. дисс. д-ра мед. наук (14.00.27) / Кубан. гос. мед. ин-т. Краснодар, 1982. 32 с.
19. Богер М. М. Язвенная болезнь. Новосибирск, 1986. 256 с.
20. Быков К. М., Курций И. Т. Кортико-висцеральная теория патогенеза язвенной болезни. Москва, 1949. 87 с.
21. Бурмазян А. И., Газенко О. Г. Гравитационная биология // Справочник по космической биологии и медицине. Москва, 1983. С. 80.
22. Гайтон А. Физиология кровообращения. Минутный объем сердца и его регуляция. Москва, 1969. 472 с.

23. Григорьев П. Я. Ликвидировать язвенную болезнь можно, если... / / Врач. 1991. № 6. С. 16–20.
24. Ермолов А. С., Уткин В. В. Хирургия язвенной болезни желудка и двенадцатиперстной кишки. Рига, 1983. 210 с.
25. Коваленко Е. А., Гуровский Н. Н. Гипокинезия. Москва, 1980. 318 с.
26. Крушина Т. Н., Федоров В. М. Проблема гипокинезии и адаптации (физиологические аспекты) // Физиология человека. 1977. Т. 3. № 6. С. 997–1005.
27. Липовский С. М. Эндокринные железы и желудок. Москва, 1969. 173 с.
28. Мачюнас Л. Воздействие клиностатики при лечении язвенной болезни: Автореф. дисс. канд. мед. наук (14.00.27). Вильнюс, 1970. 35 с.
29. Мачюнас Л. Этиопатогенез, клиника и хирургическое лечение язвенной болезни ulcerogenezной зоны желудка и двенадцатиперстной кишки: Автореф. дисс. канд. мед. наук (14.00.27) Вильнюс, 1988. 38 с.
30. Норкунас П. К вопросу этиопатогенеза язвенной болезни желудка и двенадцатиперстной кишки: Автореф. дисс. канд. мед. наук (14.00.27). Вильнюс, 1949. 14 с.
31. Норкунас П. Материалы о патогенезе и лечении язвенной болезни желудка и двенадцатиперстной кишки: Автореф. дисс. д-ра мед. наук (14.00.27). Ленинград, 1957. 25 с.
32. Панов А. Г., Лобзин В. С. Некоторые неврологические проблемы космической медицины // Космич. биология и авиакосмич. медицина. 1968. Т. 2. № 4. С. 59–67.
33. Погромов А. П., Егоров А. П., Смотрова И. А. Гастроэнтерология // Руководство по гипербарической оксигенации. Москва, 1986. С. 267–279.
34. Смирнов К. В., Уголев Л. М. Космическая гастроэнтерология. Москва, 1981. 276 с.
35. Успенский В. М. Пред'язвенное состояние. Ленинград, 1982. 143 с.
36. Фолков В., Нил Э. Кровообращение. Москва, 1976. 462 с.
37. Шахламов В. А., Сороковой В. И. Реакция клеток на гипоксию // Арх. анатомии, гистологии и эмбриологии. 1983. Т. 88. № 7. С. 12–15.

PROF. DALIA TAMULEVIČIŪTĖ, SAULĖ BRAŠIŠKIENĖ, Vilnius

LAKTOZĖS MALABSORBCIJOS DIAGNOSTIKA IR KOREKCIJA

Laktozės malabsorbcija (hipolaktazija arba hipolaktazemija) – tai fermento laktazės aktyvumo sumažėjimas arba jo deficitas plonosios žarnos epitelinių ląstelių membranose. Hipolaktazija išsamiau pradėta nagrinėti 1963 m. (Auricchio S. et al., Dahlquist A. et al.). Įrodyta, kad visų placentinių žinduolių naujagimiai laktacijos metu sugeba metabolizuoti laktozę (pieno cukrų), o žmogus gali tai daryti vėliau. Plonosios žarnos mikrogaurelinės epitelio citų membranos šepetinio krašto fermentas laktazė (florizinhidrolazė) skaido laktozę (disacharidą) į gliukozę ir galaktozę (monosacharidus). Laktozė – tai glikoproteinas, disacharidazių grupei priklausanti B-galaktozidazė, kuri vienintelė skaido pieno cukrų. Laktazė būna tik visiškai susiformavusių epitelio citų apikalinių membranų mikrogaurelių viršūnėse. (Kitos disacharidazės išsidėsčiusios iki mikrogaurelių vidurio.) Laktazės molekulė susideda iš 1927 aminorūgščių, atskyla nuo savo prekursoriaus 866-oje molekulės pozicijoje (Kien C.J. et al., 1989; Marin J.M., 1991). Laktazės aktyvumas didžiausias vidurinėje plonosios žarnos dalyje ir mažėja į proksimalinę ir distalinę pusę. Laktozei suskilus, apie 88% gliukozės ir 62% galaktozės absorbuojasi į kraują. Likusi dalis (12 ir 38%) lieka žarnos spindyje. Vaisiaus žarnose fermentas laktazė susiformuoja 10–12 raidos savaitę. 26–34 savaitę šio fermento aktyvumas pasiekia 30%, o 35–38 savaitę – 70% suaugusiųjų lygio. 9 mėnesių vaisiaus laktazės aktyvumas būna toks kaip suaugusiųjų (Valenkevič L., 1977; Ugolev A., 1985; Pomeranz J., 1992). Laktazės aktyvumas būna didžiausias per laktaciją. Po to jis mažėja arba visiškai išnyksta ir tik nedidelei žmonių daliai išlieka pakankamai aktyvus. (Kitų sacharidazių aktyvumas būna neženklus vaikystėje ir labai padidėja suaugusiesiems).

Laktozės malabsorbcija (hipolaktazija) būna įgimta (pirminė) ir įgyta (antrinė). Pirminė (įgimta) yra paveldima autosominiu recesyviniu būdu dėl struktūrinio tėvų geno mutacijos, kuri lemia fermento laktazės sintezę kūdikiui gimstant arba naujagimių alaktaziją (Mobassalech M. et al., 1985 ir kt.).

Alaktazija labai retai pasitaiko. (Šiuo metu literatūroje aprašyti tik 43 tokie atvejai. Iki alaktazinio pieno gamybos tokie kūdikiai mirdavo.) Pirminė suaugusiųjų hipolaktazija arba vėlyvoji (Flatz G., 1987) – tai genetiškai determinuotas laipsniškas laktazės aktyvumo sumažėjimas, pasibaigus normaliam laktacijos periodui iki žemo lygio (apie 10% naujagimio lygio) arba aktyvumas šio fermento visiškai išnyksta suaugusio žmogaus amžiuje (Arola H., 1989 ir kt.). Laktazės aktyvumo persistencija (t.y. kai fermento aktyvumas išlieka visą gyvenimą) genetiškai determinuojama autosominiu dominantiniu būdu. Žmonių su tokiu genotipu pasaulyje žymiai mažiau negu su autosominiu-recesyvinium, lemiančiu pirminę suaugusiųjų hipolaktaziją (šis genotipas būna visų placentinių žinduolių). Pirminės hipolaktazijos atveju plonosios žarnos gleivinės morfologija nebūna pažeista. Todėl kai kurie autoriai (Sahi T., 1978) tokią būseną vadina selektyvia suaugusiųjų laktozės malabsorbcija (kitų plonosios žarnos membraninių fermentų aktyvumas normalus).

Kadangi hipolaktazija paveldima, todėl šiuo klausimu buvo atlikta nemaža tyrimų. A.Ferguson ir bendraaut. (1984) tyrė laktozės malabsorberiams plonosios žarnos gleivinės biopsatus ir teigia, kad kontroliuojančio laktazės aktyvumą geno lokuse yra 3 genai (allelės): L (dominantinis) ir 11 bei 12 (recesyviniai). Homozigotai LL ir heterozigotai L 11 bei L 12 lemia didelį laktazės aktyvumą visą gyvenimą (laktazės persistencija). Genas 11 kontroliuoja laktazės sintezę tik kūdikystėje. Todėl esant homozigotiniam 11 11 genotipui, naujagimių laktazės aktyvumas būna normalus, ir tik vėliau atsiranda pirminė suaugusiųjų hipolaktazija. 12 genas kontroliuoja laktazės sintezę tik suaugusiojo periode. Todėl labai retas homozigotinis genocidas 12 12 sukelia naujagimių alaktaziją. Netiesioginiais laktozės malabsorbcijos testais galima nustatyti tik 2 fenotipus: 1) laktozės malabsorbuotojus (homozigotai ir heterozigotai laktazės persistencijos geno atžvilgiu) ir 2) laktozės malabsorbuotojus (homozigotai hipolaktazijos geno atžvilgiu).

Be genetinių faktorių, laktazės aktyvumą gali šiek tiek veikti ir kiti veiksniai. D.H.Alpers (1969) nurodė, kad laktazės aktyvumą slopina monosacharidai (gliukozė, galaktozė, fruktozė), suvalgyti kartu su pieno cukrumi (laktoze). Šis efektas būna esant žarnos pH 6,0, kuris yra optimalus laktazės aktyvumui ir maksimalus cukrų transportui. Kasos fermentai, susijungę su tulžies rūgštimis, skatina laktazės atsiskyrimą nuo epiteliocito membranos ir kartu sumažina laktozės malabsorbciją. Daugelio autorių duomenimis, hipolaktazijos paplitimas tarp suaugusiųjų nepriklauso nuo amžiaus ir lyties (Flatz G. et al., 1984 ir kt.).

Antrinė (igyta) hipolaktazija (Villiers F.P., 1988) atsiranda, kai pažeidžiama plonosios žarnos gleivinės ultrastruktūra (būna morfologinių pakitimų), kai sumažėja ar visiškai išnyksta ne tik laktazės, bet ir kitų membraninių fermentų aktyvumas. Tai pasitaiko sergantiesiems daugeliu plonosios žarnos ligų. Jei tokios ligos išgydomos ir išnyksta gleivinės morfologiniai

pakitimai, tai laktazės aktyvumas vėl būna normalus. Antrinė laktazės malabsorbcija būna ūminė ir lėtinė, priklausomai nuo ją sukėlusios ligos (Villiers F.P., 1988).

Pirminė suaugusiųjų hipolaktazija traktuojama ne kaip liga, nes jos paplitimas daugelyje pasaulio šalių yra daugiau negu 60%, o pietryčių Azijos šalyse (Japonijoje, Kinijoje, Tailandė, Filipinuose ir kt.) siekia 100%. Afrikoje ir Viduriniuosiuose Rytuose hipolaktazija yra dažniau 65% žmonių, išskyrus kai kurias klajoklių tautas (beduinus, tuaregus) 7–13%; jie verčiasi pienine gyvulininkyste (Gudmand-Hoyer E., 1991).

Hipolaktazija neabejotinai susijusi su pienine gyvulininkyste, kuri atsirado prieš 10 000–8000 metų, kai buvo prijaukintos ožkos, avys. Žmonėms ir jų palikuonims, kurie vartojo pieną, hipolaktazija yra reta, o kurie nevar-tojo – dažna. Dėl to hipolaktazijos paplitimas įvairiose tautose (etninėse grupėse) skirtingas. Tyrinėtojai mano, kad laktozės malabsorbcijos skirtumai labai dideli ir jų negalima paaiškinti atsitiktinėmis mutacijomis. Matyt, tai susiję su kitų žmonių kilmės geografija. Ši F.Simoons (1970) pateikta hipotezė vėliau buvo pavadinta geografine kultūrine hipolaktazijos paplitimo teorija, kurią šiuo metu daugelis tyrinėtojų pripažįsta. T.Sahi (1991) nurodo, kad dar nedaug metodiškai teisingų tyrimų atlikta populiacijose (išskyrus Suomiją ir Estiją). Nustatyta, kad mažiausiai hipolaktazija paplitusi Danijoje, Švedijoje, Olandijoje, Belgijoje, Didžiojoje Britanijoje, Airijoje (1–7%). Vokietijoje 6–9% šiaurės vakaruose, 22–23% rytuose ir pietuose. Panašūs duomenys Austrijoje (21%). Link rytų ir pietų hipolaktazijos paplitimas didėja: Lenkijoje – 37,5%, Vengrijoje ir Prancūzijoje – 37%, Italijoje – 64%, Graikijoje – 75%, Lietuvoje – 32% (Tamulevičiūtė D., Kalibatiene D., 1994).

Daugiausia laktozės (pieno cukraus) yra moters piene (6,98%). Mažiau: karvės piene 4,7%, ožkos – 4,4%, avies – 4,8%, kupranugarės – 4,1%, kumelės – 6,14%, Šiaurės elnės – 2,5%, lamos – 5,6, jakės – 4,6%. Laktozės šiek tiek yra kituose maisto produktuose: grietinėje – 3,4%, sūryje – 4,0%, svieste – 0,4%, įvairiuose pieno mišiniuose kūdikiams – nuo 4,8 iki 8,3% ir kt. (Kalibatiene D., 1994 ir kt.).

Hipolaktazija diagnozuojama atsižvelgiant į simptomatiką ir atliekamų mėginių rodiklius. Pagrindiniai laktozės malabsorbcijos požymiai yra tokie: išgėrus nevirinto pieno arba suvalgius jo produktų būna šleikštu, pučia, raižo pilvą, atsiranda gurgėjimas ir dažnai pradedama viduriuoti (fekalijos rūgščios reakcijos, skystos). Šiuos požymius lemia nehidrolizuota laktozė, kuri veikia kaip osmozės faktorius: sulaiko plonosios žarnos spindyje vandenį ir traukia jį iš audinių (tuščiosios žarnos epitelis labai laidus vandeniui). Kartu kaupiasi ir natrio chlorido. Nehidrolizuota laktozė labai pagreitina žarnų peristaltiką ir sutrumpina tranzito laiką. Storojoje žarnoje bakterijos (daugiausiai anaerobai) pradeda skaidyti laktozę į labai mažo molekulinio svorio cukrus, kurie dar labiau padidina osmozę. Šio proceso metu susidaro

trumpų grandžių riebiosios rūgštys (laktatai, acetatai, butyratai, propionatai, suksinatai) ir dujos (vandenilis, anglies dioksidas, metanas). Fermentacijos veikiamas sumažėja storosios žarnos turinio pH, o tai dar labiau pagreitina peristaltiką ir evakuaciją.

Laktozės malabsorbcijos simptomatika priklauso ir nuo storosios žarnos mikrofloros sugebėjimo utilizuoti pieno produktus, nuo vieną kartą suvalgyto maisto kiekio, kuriame yra laktozės. Jei suvalgoma daugiau nei yra normalių fermento laktozės galimybių, bus dispepsijos požymių. Turi reikšmę maisto evakuacijos iš skrandžio greitis (kuo lėtesnis, tuo laktozės absorbcijos galimybės didesnės). Jei laktozė į plonąją žarną patenka mažomis porcijomis, tai užtenka subnormalaus laktozės aktyvumo jai hidrolizuoti. Taip pat kuo laktozės tranzito laikas per žarnas trumpesnis, tuo ryškesni simptomai.

Ilgimta alaktazija pasireiškia nuo pirmųjų gyvenimo dienų: dažnu vėmimu, meteorizmu, diarėja, toksikoze, eksikoze, laktozuriija, hipotrofija. Neduodant kūdikiui pieno ir jo produktų, šie požymiai praeina, nors tai dažniausiai nesuderinama su gyvybe.

Diferencijuoti ir verifikuoti laktozės malabsorbcijai atliekami mėginiai. Tai laktozės mėginys, praktiškai atliekamas dažnai: 50 g laktozės ištirpinama 400 ml virintame vandenyje. Nustačius nevalgiusiam tiriamajam kapiliariniame kraujyje gliukozės koncentraciją, išgeriama laktozės tirpalo. Po 20–40–60 min. vėl tiriama gliukozės koncentracija. Normaliai gliukozės kiekis kraujyje turi padaugėti 20% (arba 1,2 mmol/l). Jei gliukozės koncentracija nežymiai padidėja, tai po kelių dienų atliekamas monosacharidų (25 g gliukozės + 25 g galaktozės) mėginys, norint diferencijuoti monosacharidų malabsorbciją. Jei gliukozės padaugėjo 20%, tai rodo gerą monosacharidų absorbciją. Gliukozės koncentracijos padidėjimas laktozės absorbcijos mėginio ir gliukozės + galaktozės mėginio santykis neturi būti didesnis kaip 0,4 (Kuusk J., 1981; Tammur R., 1988; Tamm A., 1991). Šio testo specifiškumas – 94%, jautrumas – 88%. Vaikams laktozės mėginys netinka (invazyvus), ypač kūdikiams. Todėl jiems nustatoma galaktozė kraujyje ir šlapime. Tai jautrenis ir specifiškesnis mėginys negu laktozės absorbcijos testas. Nustatyti galaktozei naudojamas toks pat laktozės kiekis, pridendant į tirpalą etanolio (300 mg/l kg kūno masės). Etanolis slopina intrahepatinę galaktozės konversiją į gliukozę (Solomons N.W., 1985). Galaktozės koncentracija veniniame kraujyje tiriama du kartus: prieš mėginį ir po 40 min. išgėrus laktozės–etanolio tirpalo. Esant hipolaktazijai, galaktozės koncentracija padidėja ne daugiau kaip 0,3 mmol/l. Šio testo specifiškumas – 89–97%, jautrumas – 97–100% (Liemer M., Tamm A., Villako K., 1991). Tačiau vaikams etanolis netinka, dvi venos punkcijos – sunku tiriančiajam personalui, sudėtinga nustatyti galaktozę (brangūs reagentai). Galaktozė nustatoma šlapime po 40 min. išgėrus laktozės (irgi naudojant 150 mg 1 kg kūno masės). Pastaruoju metu šis mėginys atliekamas ir be etanolio (Arola H., 1988). Esant hipo-

laktazijai, galaktozės šlapime būna mažiau negu 2 mmol/l arba reagentinė juostelė nekeičia spalvos. Specifiškumas tiriant reagentinėmis juostelėmis – 97%, jautrumas – 91% (Lember M.E., 1990). Pastaruoju metu gliukozės koncentracija kraujyje ir šlapime, taip pat galaktozės koncentracija šlapime nustatoma „Bayer“ firmos reagentinėmis juostelėmis „Multistix SG8“. Yra aprašyta ir daugiau hipolaktazijai diagnozuoti mėginių, tačiau jie sunkiai pritaikomi ir mažiau efektyvūs.

Laktozės malabsorbcija koreguojama alaktozine dieta (iš maisto racio- no ekskliuduojamas pienas, o kartais ir pieno produktai). Šiuo metu yra gaminamas sintetinis fermento laktazės preparatas – laktaidas. Vartojant laktaidą, pienas ir jo produktai nesukelia jokių reiškinių. Laktaido skystis vartojamas taip: 5 lašai pridedami prie kvotos (1,14 l) pieno, jis laikomas šaldytuve 24 val. ir po to valgomas. Laktaido milteliai sauso pieno gamyboje vartojami vaikų pieno mišiniams. Miltelių galima pridėti į maisto produk- tus, kuriuose yra laktozės (pieno cukraus). Laktaido tabletės („Laktaid-Cap- let“) – 1 tabletėje yra 3000 vien. laktazės. Skiriama nuo 1/2 iki 3 tablečių prieš valgant maistą, kuriame yra laktozės. Laktaido pienas (pienas su lak- taidu) – jame yra 70% suskaidytos laktozės į monosacharidus. Šį pieną gali- ma šaldyti, virinti ir jo savybės išlieka. Be to, su laktaidu gaminami sūriai ir kiti įvairūs produktai.

Per pastaruosius penkerius metus mūsų klinikoje buvo diagnozuota 275 ligoniams daugiau ar mažiau ženkli hipolaktazija. 29,3% tai buvo pagrindi- nė diagnozė, o 70,7% – šalutinė. Dažniausi hipolaktazijos požymiai buvo viduriavimas, pilvo pūtimas, gurgėjimas, šleikštulys, spazminis pilvo skaus- mas. Diagnozę verifikavome padarę laktozės ir gliukozės – galaktozės mė- ginius. Nepaisant būdingų simptomų, ligoniniai, kuriems pagrindinė diagno- zė buvo tik hipolaktazija, pasiūsti ištirti į mūsų kliniką, nustačius nepagrįs- tas diagnozes (lėtinį gastritą, pankreatitą, kolitą, enteritą, chlecistitą, opali- gę). Tik 5 ligoniams buvo nustatyta tiksli diagnozė – hipolaktazija. Tiems 70,7% ligonių, kurių hipolaktazija buvo šalutinė diagnozė, nė vienam, siun- čiant į kliniką, nebuvo nurodyta šios diagnozės.

Taigi laktozės malabsorbcija yra dažnas reiškinys. Ji koreguojama alak- tozine dieta arba laktazės sintetiniu preparatu – laktaidu.

MALABSORPTION OF LACTOSE: DIAGNOSTICS AND CORRECTION

Summary

Malabsorption of lactose is determined by a decreased activity of the enzyme lactase or its deficiency. This enzyme decomposes disaccharides, lactose and milk sugar into monosaccharides (glucose and galactose) in the membranes of the small intestine mucosa. Hypolactasis has two forms: inherited (primary) – inherited in an autosomal recessive way due to structural mutation of the parents' gene and acquired (secondary) which is caused by morphological changes of the small intestine.

Prevalence of primary hypolactasia is different in different parts of the world. It is obviously connected with dairying which started approximately 10 000 years ago. Thus, hypolactasia is rare in human groups with a long tradition of consuming milk as well as in their descendants and it is quite frequent in human groups that are not used to milk.

After consuming milk or dairy products people with hypolactasia suffer from dyspepsia and diarrhea. Lactose and galactose tests and sometimes biopsy of mucosa of the small intestine are carried out to diagnose malabsorption. Hypolactasia is corrected by a lactose free diet or a synthetic preparation of the enzyme lactase – lactaid. We are investigating gastrointestinal patients for hypolactasia, differentiate its causes and correct it.

LITERATŪRA

1. Alpers D. H. Inhibition of Intestinal Lactase. A Possible Role in Lactose Intolerance // Clin. Res. 1969. Vol. 17. P. 296.
2. Arola H. The Strip Test for Hypolactasia also Works without Ethanol // Scand. J. Gastroenterol. 1988. Vol. 23. P. 851–855.
3. Arola H. Hypolactasia (Lactase Restriction) – a Normal Condition for the Adult // Digestive Diseases. 1989. Vol. 7. N. 6. P. 301–309.
4. Auricchio S., Rubino A., Landolt A., Semenza G. // Lancet. 1963. N. 1. P. 324–326.
5. Brašiškienė S. Hypolactasia (Malabsorption of Lactose) as a Frequent Enzymopathy // Proceeding of the Congress: Gastroenterology 1993, Urgent Gastroenterological Problems. Vilnius, 1993. P. 14–15.
6. Dahlquist A., Hammond J. B., Crane R. K. et al. Intestinal Lactase Deficiency and Lactose Intolerance in Adults // Gastroenterology. 1963. Vol. 45. P. 488–491.
7. Flatz G., Bernsau J., Behrens A. Lactose Absorption and Malabsorption in Healthy Children: Improved Phenotypic Resolution by Simultaneous Determination of Breath Hydrogen and Carbon Dioxide // Eur. J. Pediatr. 1982. Vol. 138. N. 4. P. 304–306.
8. Fratz G., Kuhnau W., Naftali D. Breath Hydrogen Test for Lactose Absorption Capacity: Importance of Timing of Hydrogen Excretion and of High Fasting Hydrogen Concentration // J. Clin. Nutr. 1984. Vol. 39. N. 5. P. 752–756.
9. Fratz G. Genetics of Lactose Digestion in Humans // In: Advances in Human Genetics. Eds Harris H., Hirschon K. New York, 1987. Vol. 16. P. 1–77.
10. Gudmand-Hoyer E. Disaccharide Malabsorption Diagnosis and Clinical Significance // In: Abstracts of the Symposium: Hypolactasia, Clinical and Diagnostic Aspects. Tartu, 1991. P. 40–43.
11. Kalibaitienė D. Geographical-Historical Conception of the Prevalence of Hypolactasia According to the Multilateral Study of the Population of Lithuania. Vilnius University Press, 1994.
12. Kien C. L. et al. Digestion, Absorption and Fermentation of Carbohydrates // Seminars in Perinatology. 1989. Vol. 13. N. 3. P. 78–87.
13. Kuusk I. E. Selektivi laktozės malabsorbcija tarp estų // Med. m. kand. disert. autoref. Tartu, 1981 (rusų k.).
14. Lember M., Tamm A., Villako K. Lactose Malabsorption in Estonians and Russians // Eur. J. Gastroenterol. Hepatol. 1991. Vol. 3. N. 6. P. 479–483.
15. Lember M. E. Laktozės malabsorbcijos diagnostika klinikiniais ir epidemiologiniais tyrimais pagal galaktozės koncentraciją šlapime // Med. m. kand. disert. autoref. Tartu, 1990 (rusų k.).
16. Marin I. M. Carbohydrates and Lipids – Metabolically Related // Medicina Clinica. 1991. Vol. 97. N. 17. P. 655–657.
17. Mobassalech M. et al. Development of Carbohydrate Absorption in the Fetus and Neonate // Pediatrics. 1985. Vol. 75. P. 160–166.

18. Pomeranz Y. Research and Development Regarding Emzyme-Resistant Starch (RS) in the USA – a Review // *Eur. J.Clin. Natur.* 1992. Vol. 46–S 2. P. 563–569.
19. Sahi T. Epidemiology of Hypoplasia in Europe // *Abstracts of the Symposium: Hypolactasia, Clinical and Diagnostic Aspects.* Tartu, 1991. P. 9–14.
20. Sahi T. Dietary Lactose and the Etiology of Human Small Intestinal hypolactasia // *Gut.* 1978. Vol. 19. P. 1074–1086.
21. Simoons F. Y. Primary Adult Lactose Intolerance and the Milking Habit. I. Problem in Biologic and Cultural Interrelations. II. Aculture Historical Hypothesis // *Amer. J.Dig. Dis.* 1970. Vol. 15. P. 695–710.
22. Solomons N. W., Guerrero A. M., Torun B. Dietary Manipulation of Postprandial Colonic Lactose Fermentation: 1. Effect of Solid Foods in a Meal // *Amer. J. Clin. Nutr.* 1985. Vol. 41. N. 2. P. 199–209.
23. Tam m A. Hipolaktazija tarp suomių–ugrų ir kaimyninių tautų // *Simpoziumo medžiaga: Hipolaktazija, klinikiniai ir diagnostiniai aspektai.* Tartu, 1991. P. 15–18 (rusų k.).
24. Tam m ur R. Ch. Selektvinės laktozės malabsorbcijos paplitimas tarp estų, praktinė reikšmė ir paveldimumas // *Med. m. kand. disert. autoref.* Tartu, 1988 (rusų k.).
25. Tam m ulevičiūtė D. Plonosios žarnos ligos ir malabsorbcijos sindromas. Vilnius, 1986. P. 91–93.
26. Tam m ulevičiūtė D., Kalibatienė D. Lactose Malabsorption and Tolerance of Milk // *Abstract book: XIII International Congress of Gastroenterology. VI European Congress of Digestion Endoscopy.* Rome, 1988. Vol. 1. Suppl. 1. P. 15.
27. Tam m ulevičiūtė D., Kalibatienė D. Laktozės malabsorbcija sergant virškinimo trakto sistemos ligomis // *Terapijos archyvas.* 1988. Nr. 2. P. 83–86 (rusų k.).
28. Tam m ulevičiūtė D. J., Kalibatienė D. J. Selektvinės malabsorbcijos paplitimas tarp lietuvių // *Lėtinės žarnų ligos.* Maskva, 1987. P. 137–141 (rusų k.).
29. U g o l e v A. M. Pieno netoleravimas // *Virškinimo evoliucija ir funkcijų evoliucijos principai.* Leningradas, 1985. P. 58–60 (rusų k.).
30. V a l e n k e v i č L. N. Laktozės aktyvumas ir pieno netolerancijos sindromas // *Klinik. medicina.* 1977. Nr. 8. P. 136–140 (rusų k.).
31. Villako K. P., Kuusk I. E., Tam m A. O. // *Aktualūs gastroenterologijos klausimai.* Maskva, 1975. 8 leid. P. 288–290 (rusų k.).
32. Villiers F. P. R. Relationship between Milk Lactose and Body Mass in Teenage Tswana Schoolchildren // *South African Medical Journal.* 1988. Vol. 74. N. 10. P. 499–502.

PROF. VYTAUTAS T. BRASIŪNAS, VYTAUTAS BRASIŪNAS, Kaunas

NAUJŲ ANTINAVIKINIŲ JUNGINIŲ SINTEZĖS PERSPEKTYVOS

Piktybinių navikų gydymas – viena svarbiausių dabarties medicinos, biologijos ir chemijos problemų. Jau daugelį metų pagrindinis navikinių ligų gydymo metodas yra operacinis, kartu taikoma spindulinė terapija ir antinavikiniai cheminiai preparatai. Ši liga globaliniu mastu paliečia milijonus žmonių. Pasaulio sveikatos organizacijos duomenimis, 2015 m. bus užregistruota 15 milijonų naujų vėžio ligų atvejų (L. Granas, 1993). 1993 m. Lietuvoje užregistruoti 45 000 vėžiu sergantys ligoniai, daugiausia užleistų formų. Mirė 7505 (K. Valuckas, 1994).

Pagal dabartinę klasifikaciją cheminiai antinavikiniai preparatai skirstomi į šias grupes: 1) alkililinantys, 2) antimetabolitai, 3) alkaloidai citostatikai, 4) antibiotikai, 5) hormonai ir jų antagonistai, 6) įvairių cheminių grupių medžiagos.

Vaistų žinynuose priešvėžiniams preparatams skiriama apie 60 puslaپیų (M.D. Maškovskij, 1993). Specialistai teigia (17), kad dauguma antivėžinių preparatų ne visuomet sėkmingai taikomi klinikoje dėl nepakankamo specifiskumo ir didelio toksiškumo. Ne mažiau svarbu ir tai, kad vartojant cheminius antinavikinius preparatus susiformuoja atsparumas vartojamiems preparatams. Todėl antinavikinių vaistų skaičius papildomas naujais preparatais – plečiamas asortimentas. Nepakankamą žmogaus piktybinių navikų gydymo efektyvumą lemia ir tai, kad jų yra labai daug – per 200 (21). Todėl naujų antinavikinių cheminių junginių su specifinėmis savybėmis sintezė, tyrimas ir taikymas klinikoje yra labai svarbi problema.

Nuo pirmojo cheminio preparato mustargeno (dichloreno) panaudojimo klinikoje praėjo 48 metai (3). Pirmieji klinikiniai stebėjimai paskatino sintetinti ir ištirti daugybę naujų citostatikų grupės junginių, iš kurių tiktai embichinas, novoembichinas, o vėliau sarkolizinas (p-di-(2-chloretil)-aminofenilalaninas ir kt. įgavo ribotą klinikinę reikšmę. Visiems šios grupės preparatams būdingas ryškus nepageidaujamas pašalinis veikimas – jie ne-

igiamai veikia kraujo gamybos organus. Su chloretilaminais buvo glaudžiai susieti etilenimino grupės darinių tyrimai, nustačius, kad vandeniniuose tirpaluose chloretilaminų molekulės viduje įvyksta ciklizacija susidarant etileniminiam ciklui. Iš šios grupės tam tikrą klinikinę reikšmę turi TEF (2, 4, 6-trietilenimino-s-triazinas) ir TioTEF (trietilentiofosoramidas). Tačiau ir jie toksiškai veikia kraujo gamybos organus. Ne toks toksiškas yra dipinas (tetraetileniminopiperazin-N, N-difosforo rūgštis), bet ir jis skatina trombocitopeniją, leukopeniją ir anemiją (18). Lietuvoje naujų chloretilaminų sintezės tyrimus pradėjo J. Degutis (KPI), o vėliau ir Onkologijos mokslinio tyrimo instituto grupė, vadovaujama J. Degučio. Tyrimus atliko mokslininkai K. Karpavičius, D. Šukelienė, D. Klibaldiūtė-Džiuvienė, S. Paulikaitė. Biologiniai junginių grupės tyrimai atlikti taip pat šiame institute. Juos atliko S. Keblas, V. Kutorga, S. Zdanuskas (8). Šių darbų konkretus rezultatas – naujas originalus antinavikinis preparatas lofenalis (p-[bis-β-Chloretil]amino] fenacetil-D, L-fenilalaninas, palyginti ne toks toksiškas kaip sarkolizinas.

Gera žinoma didžiulė antibiotikų reikšmė gydant infekcines ligas, chirurgijoje ir kt. Didelių rezultatų buvo tikimasi panaudojant antibiotikus piktybinių navikų sukeltoms ligoms gydyti. Dabartiniuose vaistų žinyuose aprašyti tik keli antivėžiniai preparatai antibiotikai, tačiau visi jie yra labai toksiški. Jau daug metų ieškoma ne tik naujų antinavikinių netoksiškų antibiotikų, bet ir atliekami platūs tyrimai modifikuojant antivėžinių antibiotikų chemines struktūras. Ieškoma netoksiškų žinomų antibiotikų analogų. Intensyviausiai tiriami antraciklinų grupės junginiai – įvairūs adriamicino ir rubomicino dariniai, kurių pagrindą sudaro antrachinono ciklas (19).

Naujų farmakologiškai svarbių cheminių preparatų sintezei didžiulę įtaką turėjo gamtinių alkaloidų cheminės sudėties tyrimai, panašios struktūros junginių sintezė ir tyrimai. Taip buvo atrasti sintetiniai kokaino, chinino, morfino pakaitalai ir kt. Piktybiniais navikams sunaikinti vartojami alkaloidai: kolchaminas, vinblastinas ir vinkristinas. Šie alkaloidai yra indolo dariniai. Dideliu antinavikiniu veikimu pasižymi febrifuginas, tačiau jis yra toksiškas (16). Veiksmingas alkaloidas yra chinolino darinys – kamptotecinas (9). Dabar plačiai tiriami įvairiausios cheminės struktūros alkaloido ellipticino analogai bei į jo cheminę struktūrą panašūs heterocikliniai junginiai (2, 6, 10, 13–14). Kadangi ellipticino cheminės struktūros pagrinde yra indolo kondensuota pirido-(4, 3-b) karbazolo sistema, tai pastaraisiais metais intensyviai tiriami įvairiausių kondensuotų indolo sistemų dariniai, ieškoma naujų antinavikinių preparatų. Vienas iš šio straipsnio autorių ilgus metus skyrė tokio tipo junginių sintezei ir tyrimui. Atlikto darbo rezultatai sintetinant naujo tipo netoksiškus antinavikinius junginius pateikti Lietuvos Respublikos patentų literatūroje (11, 12). Numatoma plėtoti šios krypties tyrimus.

Paskutiniaisiais metais literatūroje randama duomenų apie kai kurių kardiologijoje ir reumatologijoje vartojamų preparatų antinavikinį (anti-

metastazinių) veikimą. Ryškiai metastazes slopina, sergant spontaniškai metastazuojančiais piktybiniais navikais, kurantilis (dipirimidolis). Kurantilio ir kito kardiologinio preparato trentalio (1) antinavikinis veikimas siejamas su fermento difosfodiesterazės slopinimu. Fermentų slopinimas atitinkamais cheminiais junginiais yra labai specifiskas. Todėl itin svarbu ištirti ir nustatyti fermentų ir cheminių medžiagų struktūrinių ir elektroninių ypatumų tarpusavio ryšius. Fermentų slopinimo reiškiniais daugiausia pagrindžiami vaistų veikimo mechanizmai, o tai yra labai svarbu praktikai. Literatūroje (15) nurodoma, kad trentalis, kaip netoksiškas preparatas, vartotinas kaip profilaktinis antinavikinis preparatas.

Kai kuriems piktybiniais navikams, susijusiems su hipertermija, kaulų destrukcija ir skausmo sindromu, gydyti vartojami ir nesteroidinės struktūros prieš uždegiminius preparatus (NSPP) (23). Visų mokslininkų ir klinikistų nuomonė vienoda – indometacinas (1-(p-chlorbenzoi)-5-metoksi-2-metilindolo-3-acto rūgštis) pasižymi ryškiausiu antinavikiniu ir antimetastaziniu efektu. Indometacino ir kitų NSPP antinavikinis ir antimetastazinis veikimas siejamas su arachidono ir linoleno rūgščių metabolizmu, prostaglandinų bei eukozanoidų biosintezės slopinant arachidono bei kitų nesočiųjų rūgščių metabolizmą. Indometacinas stipriai slopina prostaglandinų sintezę. Tačiau indometacinas kaip antinavikinis ir antimetastazinis preparatas plačiai negali būti vartojamas, nes pasižymi ulcerogeniškumu, nefrogeniškumu ir kitomis nepageidaujamomis savybėmis (22).

Remiantis naujausiais duomenimis, antivirusiniai preparatai gali atlikti svarbų vaidmenį vėžiu sergančius ligonius gydant vadinamąja kombinuota terapija – pirmiausia ligoniams skiriami antivirusiniai preparatai, o po jų antivėžiniai cheminiai vaistai – taip pasiekiamas radikalus efektas. Kombinuotos terapijos principas vartojant tos pačios paskirties preparatus medicinoje, pavyzdžiui, fizinatrijoje, onkologijoje taikomas seniai. Įdomu, kad gydymo efektui didelę įtaką daro net preparatų naudojimo eiliškumas. 1981 m. paskelbti duomenys (20), kad gydant vėžiu sergančius ligonius platinos junginiais ir sarkolizinu, stabilus antinavikinis efektas buvo gautas tik tuo atveju, kai kompleksiniai platinos junginiai buvo vartojami prieš sarkoliziną. Pakeitus vartojimo nuoseklumą, t.y. pirmiau vartojant sarkoliziną, o po to platinos preparatus, antinavikinis efektas buvo kur kas silpnesnis. Šiuo principu sudaromos visos onkologijos chemoterapinio gydymo schemas.

Kokios perspektyvos mūsų šalies klinikose vėžiu sergančius ligonius gydyti kombinuota terapija skiriant antivirusinius ir antivėžinius cheminius preparatus? Antinavikinių preparatų asortimentas palyginti gausus. Daug blogesnė antivirusinių preparatų gamybos padėtis. Sintetinių antivirusinių preparatų asortimentas negausus: oksolinas, tebrolinas, florenalis ir kt. Tačiau jie toksiški, sukelia toksines alergines reakcijas, ilgiau vartojami jie neigiamai veikia žarnyną ir kt. Šiuo požiūriu tyrimus atliko KMA habil. dr. V.Janulis. Jis iš augalo *Desmodium canadense* D.C. Š. *Fabaceae* išskyrė fla-

vonoidų mišinį, kuris pavadintas preparatu „Helepinum D“ (7). Šis preparatas pasižymi antivirusiniu veikimu, jis ne toks toksiškas, nesukelia nepageidaujamų reiškinių. Be abejo, vėžiu sergantiems ligoniams gydyti kombinuota terapija vartotini tik augaliniai flavonoidiniai (arba kitos cheminės sudėties) antivirusiniai preparatai, kurie yra netoksiški, nepasižymi embriotoksinio, teratogeninio mutageninio, alergizuojančio veikimu.

Kartu norėtume pareikšti pageidavimą mūsų šalies botanikams, farmakognostams skirti daugiau dėmesio šios grupės augalų žaliavos tyrimams. Kasmet Lietuvoje miršta apie 10 000 vėžiu sergančių ligonių. Tai išpūdingi skaičiai, verčiantys rimtai rūpintis šios problemos sprendimu. Teoriniu aspektu įdomūs tokie antinavikiniai preparatai, kurie turi ir antivirusinį veikimą. Jau daugelį metų klinikoje vartojamas 1957 m. sintezuotas 5-fluorouracilas (4,5). Nors šis preparatas labai toksiškas, bet plačiai vartojamas klinikoje kai kurių piktybinių navikų sukeltoms ligoms gydyti. Galima prognozuoti, kad ir kiti cheminiai junginiai, jungiantys antivirusines ir antinavikines savybes, būtų efektingi gydant piktybinių navikų sukeltas ligas. 1993 m. aprašytas indolo darinys – Arbidolis (1-Metil-2-feniltiometil-3-karbetoksi-4-dimetilaminometil-5-oksi-6-bromindolo hidrochloridas (24, 25), pasižymintis antivirusiniu (slopinančiu gripo viruso dauginimąsi) ir antimetastazinio veikimu.

Aptartieji klinikiniai duomenys sudaro pagrindą plėtoti naujų priešvėžinių, priešuždegiminių bei antivirusinių junginių preparatų paieškas labiau siai šalyje paplitusioms ligoms gydyti.

THE PERSPECTIVE OF SYNTHESIS OF THE NEW CANCER CHEMOTHERAPEUTIC AGENTS

Summary

Cancer treatment is one of the major problems in medicine and biology. This disease affects millions of people. 15 million cases of cancer are suspected by the year 2015. 45000 new cases of cancer were diagnosed in Lithuania in 1993. (K.Valuckas). Because of a big toxicity and insufficient specificity, many of the chemotherapeutic agents can no be used in clinical practice. Synthesis of the new anticancer agents is a very important problem. In recent years in the world literature there is a new data indicating the antitumor activity of the drug like Indomethacin attesting the synthesis of prostaglandins. A xanthin derivative Trental could be used for cancer prevention. A new indol derivative Arbidol has been show to have antiviral antitumor activity.

On the basis of this data new chemotherapeutic agents with antiviral, antiinflammatory, antitumor activities could be developed.

LITERATŪRA

1. Biddle W.C., Ambrus C.M., Gostpar H. Antineoplastic effect of the xanthine derivative Trental // J. Med. 1984. Vol. 15. Nr. 5. P. 355; Chemical Abstracts. 1986. Vol. 104, 14607 f.
2. Cronwell P.A., Saxton J.E. Synthesis of ellipticine // Chem. Ind. (London), 1962. P. 45.

3. Gilman A., Phillips F.S. Biological action and therapeutics applications of the β -chloroethylamines and sulphides // Science. 1946. Vol. 103. P. 409.
4. Gordon M.P., Staehelin M. Incorporation of 5-fluoruracil into the nucleic acid of tobacco mosaic virus // J.Amer. Chem. Soc. 1958. Vol. 80. P. 2340.
5. Heidelberger C., Chaudhuri N.K., Dannenberg P. et al. Fluorinated pyrimidines, tumor-inhibitory compounds // Nature. 1957. Vol. 179. P. 663.
6. Honda T., Kato M., Inore M. et al. Synthesis and antitumor activity of quaternary ellipticine glycosides, a series of novel high active antitumor agents // J. Med. Chem. 1988. Vol. 31. Nr. 7. P. 1295.
7. Janulis V. Naujas biologiskai aktyvių junginių, pasižyminčių priešvirusiniu ir hipoazoteminiu veikimu, augalinis šaltinis – *Desmodium canadense* DC. Kaunas, 1993. P. 24.
8. Keb las S., Kutor ga V. Kai kurių Lietuvoje susintetintų priešnavikinių preparatų – aromatinių eilės chloroetilaminų veikimo tyrimai // Sveikatos apsauga. 1959. Nr.5. P. 24.
9. Kepler J.A., Waut M.C., McNaul J.N. et al. An Approach toward the synthesis of Camptothecin // J. Org. Chem. 1969. Vol. 34. Nr. 12. P. 3853.
10. Kohn K.W., Waring M.J., Glaubiger D. et al. Intercalative binding of ellipticine to DNA // Cancer Research. 1975. Vol. 35. Nr. 1. P. 71.
11. Lietuvos Respublikos patentas Nr. 2566 // Lietuvos patentų biuras. Vilnius, 1994.06.16.
12. Lietuvos Respublikos patentas Nr. 2567 // Lietuvos patentų biuras. Vilnius, 1994.06.16.
13. Woodward R.B., Iacobucci C.A., Hochstein F.A. The synthesis of ellipticine // J.Amer. Chem. Soc. 1959. Vol. 81. Nr.10. P. 4434.
14. Yaw-Huei H., Hai-Yong W., Leroy L.F. Topoisomerases: novel therapeutic targets in cancer chemotherapy // Biochem. Pharmacol. 1988. Vol. 37. Nr. 9. P. 1801.
15. Беспалов В. Г., Александров В. А., Лидак М. Ю. Экспериментальное изучение возможностей применения пентоксифиллина // Экспериментальная и клиническая фармакология. 1993. № 5. С. 35.
16. Вермель Е. М., Сыркина-Кругляк С. А. Противораковая активность алколюда фебрифугина в опытах на животных // Вопросы онкологии. 1960. Т. 6. № 7. С. 56.
17. Галушко С. В., Булкина З. П., Петруша Н. А. и др. Исследование фармакокинетики 6-азациитидина // Химико-фармацевтический журнал. 1986. № 11. С. 1302.
18. Комиссаров А. Н., Комиссарова Н. Е. О лечебных свойствах дипина при опухолевых заболеваниях кроветворной системы // Вопросы онкологии. 1960. Т. 6. № 1. С. 79.
19. Преображенская М. Н. Рациональное конструирование и синтез веществ для химиотерапии рака // Химико-фармацевтический журнал. 1976. № 4. С. 139.
20. Преснов М. А. Комплексные соединения платины в химиотерапии злокачественных опухолей // Вопросы онкологии. 1981. Т. 27. № 9. С. 103.
21. Сыркин А. Б. Пути преодоления противоречий между экспериментальной и клинической химиотерапии опухолей // Вопросы онкологии. 1990. Т. 36. № 6. С. 740.
22. Тринус Ф. П., Мохорт Н. А., Клебанов В. М. Нестероидные противовоспалительные средства. Киев, 1975.
23. Ушоров А. Г. Перспективы применения нестероидных противовоспалительных средств в лечении злокачественных новообразований // Вопросы онкологии. 1990. Т. 36. № 10. С. 1163.
24. Чистяков В. В., Ермаков И. А., Голованова И. В. Фармакокинетика Арбидола у крыс // Химико-фармацевтический журнал. 1993. № 9. С. 11.
25. Ядровская В. А., Савина Е. П., Цышкова Ф. А. и др. Синтез 14 С-Арбидола и особенности его распределения в организме животных // Химико-фармацевтический журнал. 1993. № 2. С. 11.

PROF. JUOZAS BLUŽAS, DR. INA BLUŽAITĖ, DR. JULIJA BRAŽDŽIONYTĖ,
AUDRONĖ STATKEVIČIENĖ, AUDRONĖ MICKEVIČIENĖ,
HABIL. DR. KAMILĖ L. BLOZNELIENĖ, Kaunas

BONEKORO ANTIARITMINIS EFEKTYVUMAS GYDANT SKILVELIŲ EKSTRASISTOLIJĄ

Efektyvių antiaritminių vaistų paieškos rezultatas yra naujas medikamentas fenotiazino darinys – tiracizino hidrochloridas, priklausantis IC klasei. Firminis pavadinimas – *Bonnecor*. Eksperimentiniai tyrimai rodo, kad bonekoras yra labai efektyvus gydant supraventrikulinius ritmo sutrikimus, skilvelių aritmijas, taip pat skilvelių virpėjimo profilaktikai (2). Be to, bonekoras neturi neigiamo inotropinio poveikio, neblogina širdies vainikinių arterijų kraujotakos (3). Pastaraisiais metais stengiamasi tai patvirtinti klinikiniais tyrimais.

Svarbiausias neinvazinis aritmogeninio skilvelių aktyvumo nustatymo metodas yra skilvelių vėlesnių potencialų (atliekant suvidurkinto signalo elektrokardiogramą) registravimas (1, 4).

Mūsų darbo tikslas – nustatyti naujojo vaisto bonekoro (tiracizino hidrochlorido) antiaritminį efektą gydant sergančiuosius ischemine širdies liga, kai sutrinka širdies veiklos ritmas, ir šio vaisto poveikį atliekant suvidurkinto signalo elektrokardiogramą.

TYRIMŲ OBJEKTAS IR DARBO METODIKA

Ištirti 48 ligoniai, sergantys lėtine ischemine širdies liga ir skilvelių ekstrasistolėmis. Bonekoras buvo skiriamas po 100 mg 2 kartus per dieną 3 mėnesius. Prieš skiriant vaistą Holterio monitoriumi 24 val. buvo atliekama kontrolė; bonekorą vartojo ligoniai, kuriems monitoruojant nustatytos II, III, IV a ir b, V gradacijų skilvelių ekstrasistolės. Visiems tirtiems ligoniams per tas 24 val. neduota jokių kitų antiaritminių vaistų (amiodaronas vartotas vieną mėnesį prieš monitoravimą). Monitoriumi buvo atlikta kontrolė po 1 savaitės, paskui po 1 mėnesio, vėliau po 3 mėnesių gydymo. Tirtas

bonekoro ir suvidurkinto signalo EKG pakitimų ryšys 28 ligoniams, sergantiems lėtine ischemine širdies liga. Suvidurkinto signalo EKG buvo registruojama prieš skiriant bonekorą, paskui po 2 val. išgėrus 100 mg bonekoro ir po 7 dienų vartojant po 200 mg bonekoro per parą. Visą laiką buvo atliekama laikinė ir spektrottemporalinė analizė.

REZULTATAI IR JŲ APTARIMAS

Nustatyta, kad iš 48 ligonių geras antiaritminis efektas (t.y. skilvelių ekstrasistolijų sumažėjimas 75% ir daugiau) pasiektas 40-čiai (83,3%) ligonių. Tiems ligoniams, kuriems po savaitės nepavyko pasiekti gero antiaritminio efekto ir atsirado pašalinių reiškinių (vienam ligoniui – nemiga, vienam – stipri tachikardija, vienam – alerginis išbėrimas), bonekoras buvo nutrauktas. Po 1 mėn. geras antiaritminis efektas išsilaikė 38 (79,2%), o po 3 mėn. – 37 (77,0%) ligoniams. Dviem ligoniams atsiradusi I laipsnio atrioventrikulinė blokada neprogresavo, o vienam ligoniui atsiradusi kairės Hiso pluošto kojų tės blokada išnyko, sumažinus bonekoro dozę. Svarbu, kad bonekoras nė vienam ligoniui nesukėlė bradikardijos, buvo matoma net širdies susitraukimų dažnio padidėjimo tendencija.

Prieš skiriant bonekorą, skilvelių vėlesnieji potencialai (VP), atliekant laikiną suvidurkinto signalo EKG analizę, buvo užregistruoti 15 iš 28 (53,6%) ligonių. Nustatėme, kad duodant po 100 mg bonekoro VP vienam ligoniui išnyko po 2 val.; jų neužregistruota ir pavartojus bonekorą 7 dienas (200 mg parai). Pavartojus bonekorą, dviem ligoniams VP atsirado po 2 val., vienam – po 7 dienų.

Bonekoro įtaka suvidurkinto signalo EKG laikinės analizės rodikliams buvo tokia: vartojant bonekorą, statistškai patikimai nekito filtruoto QRS komplekso, QRS komplekso žemiau 40 mikro V trukmė bei paskutinių 40 ms QRS komplekso amplitudė.

Atlikę spektrottemporalinę QRS komplekso ir ST segmento analizę, nustatėme, kad bendras spektrinis intensyvumas prieš skiriant bonekorą buvo 1402–168 dB, po 2 val. – 1053–197 dB, o po 7 parų – 1210–175 dB, t.y., vartojant bonekorą, nustatyta bendro spektrinio intensyvumo mažėjimo tendencija, tačiau statistškai patikimų pakitimų nekonstatuota. Taip pat statistškai nekito didelio bei mažo dažnio svyravimų intensyvumas.

IŠVADOS

1. Mūsų tyrimai patvirtino, kad bonekoras yra efektyvus antiaritminis vaistas, tinkantis gydyti skilvelių ekstrasistoles.

2. Nenustatėme ryšio tarp bonekoro antiaritminio efekto ir skilvelių vėlesnių potencialų atsiradimo ir išnykimo, taip pat tarp antiaritminio efekto ir suvidurkinto signalo elektrokardiogramos parametrų, nustatomų atliekant spektrottemporalinę analizę, pakitimų. Reikia tolesnių tyrimų.

THE EFFECTS OF ANTIARRHYTHMIC DRUG BONNECOR ON
THE VENTRICULAR ARRHYTHMIAS

Summary

The effects of class I C antiarrhythmic drug bonnecor on the ventricular arrhythmias was studied in 48 patients with coronary artery disease and the effect of this drug on the signal-averaged electrocardiogram was evaluated in 28 patients. No influence on normal rhythm in our patients could be noted. In our study administration of bonnecor prevented ventricular arrhythmias in 83,3 percent of patients with coronary artery disease. This study has shown, that bonnecor can modify the signal-averaged electrocardiogram indices. The value of signal-averaged electrocardiogram indices associated with late potentials in patients on antiarrhythmic drug bonnecor need to be reassessed.

LITERATŪRA

1. Barbola J. The effects of antiarrhythmic drugs on the signal-averaged electrocardiogram in patients with sustained ventricular tachycardia // Alpe Adria 2nd Cardiology Meeting: Abstract Book. Brijuni, 1994. P. 49.

2. Žaliūnas R., Braždžionytė J., Blužaitė I., Mickevičienė A. ir kt. Miokardo infarktas: vėlyvų potencialų ryšys su skilveliniais ritmo sutrikimais, kairio skilvelio išmetimo frakcija bei Q-T intervalo pailgėjimu // Sveikatos apsauga. 1990. Nr. 6. P. 31.

3. Кобрин В. К., Вестриков В. А. Влияние боннекора на трансмембранные потенциалы кардиомиоцитов сократительного миокарда желудочков интактного сердца и фибрилляции желудочков / Кардиология. 1992. Т. 32. N. 6. P. 61.

4. Смердина И. С., Фомичев В. И., Нестеров В. Н. и др. Фармакодинамика нового антиаритмического препарата боннекора по данным острого лекарственного теста // Кардиология. 1993. Т. 33. N. 7. P. 11.

DR. I. VAŠKELIENĖ, HABIL. DR. A. PAUNKSNIS, L. TAMOŠEVIČIENĖ,
DR. J. JANKAUSKIENĖ, S. KALPOKAITĖ, Kaunas

TINKLAINĖS GELTONOSIOS DĖMĖS IR LĘŠIUKO ANKSTYVŲ AMŽINIŲ PAKITIMŲ DAŽNIS PROFILAKTINIŲ TYRIMŲ METU

Akis – tai sudėtinga sistema, kuri priima elektromagnetinių bangų dirgiklius ir paverčia juos nerviniais impulsais. Kad ši sistema galėtų gerai funkcionuoti, turi būti skaidrios optinės terpės – spindulius praleidžianti dalis ir sveika tinklainė, kurioje elektromagnetinės bangos transformuojamos į nervinius impulsus.

Organizmui senstant, keičiantis jo medžiagų apykaitai, dėl įvairių nepalankių aplinkos veiksnių regos organe atsiranda įvairių distrofinių-degeneracinių pakitimų, kurie neretai tampa aklumo ir silpnaregystės priežastimi.

PSO duomenimis dažniausia pasaulyje aklumo priežastis – katarakta. Išsivysčiusiose šalyse drumsto lęšiuko pašalinimas ir dirbtinio įsodinimas padeda atstatyti optinių terpių skaidrumą. Todėl šiose šalyse, pavyzdžiui, JAV, dažniausia silpnaregystės priežastis – senatvinė geltonosios dėmės distrofija, ypač jos drėgnoji forma, kurios 88% atvejų – aklumas.

Mūsų darbo tikslas – profilaktinių patikrinimų metu apsilankiusiems asmenims ištirti lęšiukų būklę, geltonąją dėmę, nustatyti jos funkciją.

Pagal lėtinių neinfekcinių ligų profilaktikos programą ištyrėme 188 Kauno gyventojus, kurių amžius nuo 28 iki 88 metų. Visiems atliktas įprastinis oftalmologinis tyrimas, lęšiuko bei geltonosios dėmės biomikroskopija, geltonosios dėmės funkcijos nustatymas „foto-stress“ mėginiu ir Amslerio tinkleliu.

72 asmenims rasta įvairaus intensyvumo lęšiuko drumsčių, 36 – tinklainės centrinės dalies amžinių distrofinių pakitimų.

Asmenims, jaunesniems kaip 40 m., amžinių lęšiuko pakitimų nerasta. Nuo 40–50 metų pradinė katarakta nustatyta 3,77% žmonių, senstant ji dažnėja ir buvo nustatyta visiems, vyresniems kaip 70 metų (1 lentelė).

1 lentelė. Pradinės kataraktos dažnumas įvairiose amžiaus grupėse (%) 1993 m.

Amžius	iki 40 m.	40–49 m.	50–59 m.	60–69 m.	70 ir >	Iš viso
1993 m. apsilankė	11	53	61	47	16	188
pradinė katarakta		2	15	39	16	72
%		3,77	24,6	82,9	100	38,29

Dažniausia buvo pradinė kortikalinė katarakta (74,8% akių). 2,9% – pradinė komplikauta katarakta dėl kitų ligų – cukrinio diabeto, didelio laipsnio trumparegystės (2 lentelė).

2 lentelė. Pradinių kataraktų tipai. Tirta 1993 m.

Kataraktos tipas	Kortikalinė	Branduolinė	Kapsulinė	Mišri	Iš viso
Akių sk.	104	4	4	27	139
%	74,8	2,9	2,9	19,4	100

36 asmenims (66 akyse) pirmą kartą diagnozuoti geltonosios dėmės pokyčiai, pasireiškę sausos makulodistrofijos forma (19,15% asmenų). Ankstyvų geltonosios dėmės distrofinių pakitimų jau rasta iki 55 m. darbingo amžiaus žmonių grupėje, o vyresniems žmonėms jie buvo žymiai dažnesni (3 lentelė).

3 lentelė. Geltonosios dėmės distrofinių pokyčių dažnis įvairiose amžiaus grupėse (%)

Amžius	iki 40 m.	40–49 m.	50–59 m.	60–69 m.	70 m. ir >	Iš viso
Asmenų skaičius	11	53	61	47	16	188
Geltonosios dėmės distrofiniai pokyčiai	1	4	9	12	10	36
%	9,09	7,55	14,75	25,53	62,50	19,15

Biomikroskopiškai buvo nustatytas geltonosios dėmės distrofinių pakitimų pobūdis: suveltas geltonosios dėmės piešinys (netolygus pigmento pasiskirstymas ir ryškus grūdėtumas) rastas 24 akyse (36,36%), drūzos (Doino tipo makulodistrofija) – 4 akyse (6,06%), *circinata* tipo – 2 (3,03%), smulkūs balti židiniai su pigmentu ar be jo – 34 akyse (51,52%), stambesni distrofiniai židiniai su taškinėmis kraujosrūvomis – 2 (3,03%) (4 lentelė).

4 lentelė. Geltonosios dėmės distrofinių pakitimų pobūdis

Geltonosios dėmės pakitimai	Netolygaus pigmento pasiskirstymas, grūdėtumas	Doino tipo makulodistrofija	Makulodistrofiniai židiniai <i>circinata</i> tipo	Smulkūs distrofiniai židiniai	Smulkūs ir stambesni distrofiniai židiniai	Iš viso
Akių skaičius	24	4	2	34	2	66
%	36,36	6,06	3,03	51,52	3,03	100,0

Geltonosios dėmės funkcija nustatyta panaudojant „foto-stress“ mėginį 31 asmeniui, kuriems rasta pakitimų geltonojoje dėmėje, ir 18 asmenų, kuriems nustatyta pablogėjusi geltonosios dėmės funkcija. Pradinėje makulodistrofijos stadijoje pablogėjusi tinklainės funkcija – 25 atvejai, o kai geltonojoje dėmėje pokyčiai yra didesni – pablogėjusi funkcija 47,3%.

IŠVADOS

1. Biomikroskopinis lęšiuko, tinklainės geltonosios dėmės tyrimas bei funkcinės būklės nustatymas leidžia pradinėje stadijoje diagnozuoti lęšiuko drumstis ir geltonosios dėmės distrofinius pakitimus.

2. Pradinė katarakta dažniausiai nustatyta asmenims, vyresniems kaip 60 m.

3. Dažniausiai diagnozuota pradinė kortikalinė katarakta.

4. Trečdaliui asmenų, vyresnių kaip 50 m., nustatyta sausa geltonosios dėmės distrofija, tačiau ir darbingame amžiuje jau buvo rasta pradinių geltonosios dėmės distrofinių pokyčių.

5. Dauguma žmonių nesiskundė regos pablogėjimu, tačiau jiems buvo rasta pradinių pakitimų lęšiukuose ar geltonojoje dėmėje, todėl asmenims, vyresniems kaip 50 m., patarta bent kartą metuose pasitikrinti akis, kad ankstyvoje stadijoje diagnozavus šiuos pakitimus būtų galima taikyti gydymo procedūras, lėtinančias jų progresavimą.

EARLY CHANGES IN AGING MACULA AND LENS FOUND DURING PROPHYLACTIC INVESTIGATIONS

Summary

Senile macular degeneration and cataract are the main problems that cause blindness in the world. 188 citizens of Kaunas were investigated according to the program of the prophylactics of chronic non-infectious diseases. Early aging changes of the lens were found in 38,29% and changes in the macular area, caused by senile macular degeneration – in 19,15%. Macular function was evaluated by „foto-stress“ test and Amsler grid.

LITERATŪRA

1. Hirvela H., Laatikainen L. Visual Acuity in a Population aged 70 Years and Older; Prevalence and Causes of Visual Impairment. *Acta Ophthalmol Scand* 1995; 73 99–104.
2. Laatikainen L., Hirvela H. Prevalence and Visual Consequences of Macular Changes in a Population aged 70 Years and Older. *Acta Ophthalmol Scand* 1995; 73 105–110.
3. Mitchell R. A. Prevalence of Age Related Macular Degeneration in Persons Aged 50 and over Resident in Australia. *J. Epidemiol Community Health* 1993, Feb 4(1): 42–5.
4. Vinding T. Age Related Macular Degeneration. Macular Changes, Prevalence and Sex Ratio. An Epidemiological Study of 1000 Aged Individuals. *Acta Ophthalmol-Copenh* 1989 Dec; 609–16.
5. West S. K., Valmadrid Ch. T. Epidemiology of Risk Factors for Age Related Cataract. *Surv Ophthalmol* 39: 323–334, 1995.

DR. DANĖ ŠLAPKAUSKAITĖ, Vilnius

SVEIKATOS SĄVOKA IR PROGRAMA

Pasaulis nuolat yra prieštaraujančioje būsenoje: tarp gera ir bloga, tarp laisvės ir prievartos, tarp sveikatos ir ligos. Mąstytojai ir mokslininkai kalba apie kūrybos ir evoliucijos tęstinumą šiais laikais. „Evoliucija vyksta proto, dvasios link“, – rašo P. Teilhardas de Chardin SJ, pasaulinio garso mokslininkas, paleontologas. Viena iš šiandieninės evoliucijos charakteristikų – humanizmas. Tobulėjant sąmonci, išsilaisvinant iš moralinio blogio, kuriama žmoniška žmonija (8). Lietuvoje taip pat turime galimybę pasvarstyti ir pajusti, kur esame, ką vertiname, kokie mūsų tikslai ir uždaviniai. Mums, katalikams gydytojams, tenka dalis atsakomybės sprendžiant ir sveikatos problemas.

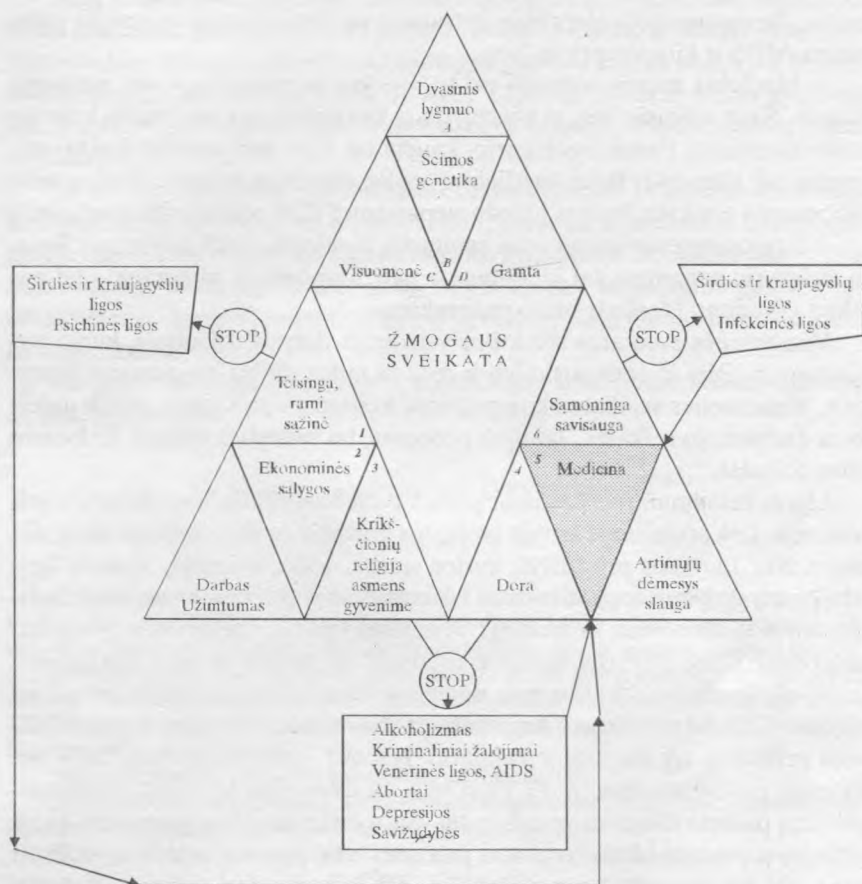
PSO nuostatų preambulėje sveikata apibūdinama kaip pilnutinė fizinė, dvasinė ir socialinė gerovė, o ne ligų ir fizinių defektų nebuvimas. Tai harmonija ir iki tam tikros ribos šios trys dalys viena kitą kompensuoja.

Betgi kas tą žmogaus sveikatą saugo? Kas gadina? Daugelis ligų, sužalojimų turi egzogeninę priežastį, kai nepaisome privalomos tvarkos gamtoje, visuomenėje, proto–valios–jausmų darnoje. Įpročiu tapo kaltę dėl žmogaus nesveikatos priskirti medicinai. Kartu su Pasaulinės Bažnyčių tarybos Krikščioniškosios medicinos komisijos atstovais (1) pamąstykime apie harmoniją ir disharmoniją gamtoje, visuomenėje. Kad būtų aiškiau, pastudijuokime mūsų – lietuvių siūlomą schemą-modelį: Sveikatos sąvoka ir programa (žr. brėž.).

Schemoje pavaizduoti žmogaus sveikatą veikiantys fiziniai, dvasiniai ir socialiniai faktoriai. A, B, C, D – nuo asmens nepriklausantys, ilgalaikiai. Dvasiniu lygmeniu vadinu vertikaliai žmogų veikiančią Dvasios jėgą. Tai gali pasireikšti ir betarpiškai, bet daugiau – per gamtos ir visuomenės dėsnius, sąveikoje su asmens genetiniu turtu.

1. Teisinga sąžinė: jei ji rami, tai reiškia, jog elgiuosi teisingai. Vadinas, neskriaudžiu kitų nei už centą, nei už milijoną, nenervinu, nekeliu kraujospūdžio kitam; tai insultų ir infarktų profilaktika. Piktadarystės vienu kitoms sukelia depresijas, širdies ir kraujagyslių ligas.

SVEIKATOS SĄVOKA IR PROGRAMA SCHEMA – MODELIS

2. Ekonominės sąlygos per teisingą maitinimąsi, pakankamą aprangą, gyvenimo sąlygas, be abejo, veikia sveikatą. Daug tiesos, bet ar ekonomikoje, ir civilizacijoje laimė? Ar šiandieninis XX a. žmogus laimingesnis už primityvų žemdirbį? Ar ne kitiems kuriama laimė per darbą, per ekonomiką įprasmins ir mano vietą didžiajame civilizacijos kompiuteryje?

3. Krikščionių religija asmens gyvenime – tai ne etiketė. Tai Dievo ir Bažnyčios įsakymų laikymasis, tai dorovė, tai Gyvosios Dvasios – vertikalės veikimas Bažnyčios gyvenime (2;7). Be Šventosios Dvasios Bažnyčia būtų grynai žmogiška, su savo įstaigom, su savo biurokratija, įstatymais, tradicija. Katalikai gydytojai privalome leisti Dievo Dvasiai veikti mumyse. Tene-pastoja jai kelio mūsų nuodėmės, mūsų farizejiška laikysena.

4. Moralinė švara aplinkoje, kitaip sakant, dorovė, net jei žmogus ir netiki į Dievą, artima religijai. Tai geros valios žmonių laikysena.

Religija gyvenime – tai STOP visokiems nusikaltimams, ligoms, žalojimams. Tai egzogeninių depresijų ir traumų profilaktika, tai vengimas grėsmingo AIDS ir kitų venerinių ligų.

5. Medicina mums tarnauja po to, kai jau nepakanka savos, artimųjų slaugos. Kaip priimsiu ligą, skausmą, daug kas priklausys nuo mano kančios vertės suvokimo. Pasak Racingerio, kančia tik tada turi prasmę, kai tai aukojama už kitus (4). Betgi medicinai tenka nelaimės ir ligos, kurios nėra visuomenės sveikata, kurios įvyksta nepaisant STOP moralinėje tvarkoje.

6. Sąmoninga savisauga – tai sanitarija ir skiepai prieš infekcines ligas, tai viršsvorio vengimas, tai judėjimas ir pan. Sąmoninga savisauga – tai pagaliau gyvenimo idealo ir būdo pasirinkimas.

Visuomenės sveikatos struktūrą vaizduoja didysis trikampis, kurio pagrindas – religija ir dora, artimieji ir mes su mūsų darbu, tarpusavio santykiais. Visuomenės sveikatos komponentų keitimas – toli gražu ne tik medicinos darbuotojų reikalas. Tai ilgas procesas, tai valstybės vadų ir kiekvieno mūsų reikalas.

Ligos, žalojimai, nusikaltimai yra už sveikatos ribos. Tiek fizinėje, tiek dvasinėje, tiek socialinėje srityje sveikatos grąžinimas pareikalauja daug dėmesio. Kur tikrosios priežastys, kurios siurbia lėšas, energiją, mokslą ligų, sužalojimų gydymui ir profilaktikai? Iškrypimas iš tvarkos, ar ne taip? Sąžinės, doros ignoravimas, ar ne taip? Venerinės ligos – argi tai doro gyvenimo padariny? Kurgi pagarba moteriai motinai? Ar nėščia moteris yra ligonė? Kodėl aštrūs įrankiai drasko gyvą negimusį kūną? Kas skaičiuoja moralines žaizdas? Kam tai naudinga? Ar negalvojančiai miniai, kuri kaip ir prieš 2000 metų reikalavo tik duonos ir žaidimų? Dorovė – tai gyvenimas. Tai – nei žiūrovas, nei diktatorius (2; 3). Dorovė – tai dinamika: tai proto lavinimas, kad būtų pažinta tikrosios vertybės, tai valios lavinimas, kad įprastume blogi ryžtingai pavadinti blogiu ir ištarti jam „ne!“, tai jausmų ugdymas siekiant gėrio. Tai yra nesveikatos profilaktika. Tik laikydamiesi religijos ir doros normų galime ir privalome kurti fizinę, dvasinę ir socialinę gerovę.

Bažnyčia orientuoja žmogų į teisingą, sveiką gyvenimo būdą. Anot B. Heringo, nesą taip, kad pasaulis turi priklausyti Bažnyčiai. Atvirkščiai: Bažnyčia yra visai žmonių šeimai (2). Katalikams: šeimoms, tėvams, mokytojams, gydytojams visų pirma tenka atsakomybė. Šiandieninis pasaulis kuriamas, planuojamas žmonių aktyvumu. Tiek Europoje, tiek Lietuvoje buvo ir yra asmenybių, tvirtai stovinčių Tiesos pozicijose ir padedančių kitiems susiorientuoti. Buvo ir yra organizacijų, judėjimų, kurių nariai pirmiausia patys stengiasi gyventi dorai, sveikai ir tampa atrama silpnesniems.

Lietuvoje žinome gydytojus J. Basanavičių, V. Kudirką, V. Pietarį, kuriems rūpėjo ne tik žmogaus kūno, bet ir Tautos kūno ir dvasios gerovė. Pasaulis žino gydytoją Anną Dengel, airę, kuri įsteigė Gydytojų seserų misionierių

ordiną, kad padėtų Indijos ir kitų engiamų kraštų žmonėms, ypač moterims (5). Panašių asmenybių yra ir dabar Lietuvoje.

Kitų kraštų, ypač Europos humanistams rūpi Lietuva; jie žino mūsų dvasinio auklėjimo stoką ir bando padėti. Vokietis daktaras Siegfriedas Ernstas, olandas daktaras Karelus Gunningas padeda mums nagrinėti moralinio auklėjimo klausimus; mūsų vienybe rūpinasi italas ir čekas gydytojai fokoliarai. Argi Lietuva negali būti Europos centras, iš kurio sklistų Šviesa ir Tiesa?

Moralinio Europoje pertvarkymo organizatorius Fr. Buchmanas teigė, kad pasaulis pasikeis, ne diegiant naujas idėjas ir techniką, bet tobulėjant konkrečioms žmonėms. Mūsų filosofo humanisto St. Šalkauskio (7) kečiami idealai tinka ne tik jaunimui, bet ir mums, katalikams gydytojams: idealo meilė, dorinis jautrumas, proto gyvumas, pasiryžimas nuolat tobulėti, optimizmas.

Katalikai gydytojai, keiskimės, tobulėkime ir kurkime sveiką visuomenę plačiaja prasme.

HEALTH CONCEPTION AND PROGRAM

Summary

Health – physical, social and emotional wealth. Human beings and society's health depends: I – from factors not depending from subject: Spirits Force, family genetics, society, nature; II – variable factors: conscience, economical conditions, religion, morals, medicine, conscious security.

Medicine help for human being, when they are ill, has injury, nevertheless what are the reasons. The reasons, of great part of evils, are neglecting of religious and morals: alcoholism, criminal injuries, venereal diseases, abortions, egsgenical depressions, suicides. Infarcts, insults, high blood pressure – are very often for being not honest.

Infectious diseases – often for bad sanitary and hygiene.

So the reasons of being society not healthy and single people are the same – not taking care about order, neglecting harmony and morality, religious and etc.

Doctors catholics have to take care about their own improvement and society health.

LITERATŪRA

1. Das christliche Verständnis von Gesundheit, Heilung und Ganzheit. DIFÄM, Tübingen, 1990.
2. Häring B. Frei in Christus. Herder, 1989.
3. Häring B. Von Glauben, der gesund macht. Herder, 1984.
4. Ratzinger J. Glaube, Erneuerung, Hoffnung. 1981.
5. Plechl P.M. Die Ärztin im Habit. 1985.
6. Spoerri T. Dynamik aus der Stille. Caux, 1971.
7. Šalkauskis St. Jaunuomenė ir Gyvoji Dvasia. Vilnius, 1990.
8. Ш а р д е н П. Т. Феномен человека. Москва, 1987.

DR. LAIMA BLOZNELYTĖ-PLĖŠNIENĖ, LINA PAKALNIŠKIENĖ, Vilnius

FOTODINAMINIS IR GAMADINAMINIS MELANOMOS GYDYMAS

Odos melanoma yra viena aktualiausių šiandieninės onkologijos problemų; sergančiųjų šia liga sparčiai daugėja.

Melanoma, kaip joks kitas navikas, sugeba sukaupti ypač daug porfirinų, todėl būtų logiška manyti, kad fotodinaminis gydymas turėtų būti efektyvus.

Apžvelgę mums prieinamas publikacijas (nuo 1980 iki 1995 m.) matome, kad fotodinaminis gydymas laikomas kaip pasirenkamasis metodas, gydant akies gyslainės melanomą, tačiau jokių išsamesnių darbų, skirtų klinikiniam fotodinaminiam odos melanomos gydymui, neradome. Daugelis autorių, pateikdami odos navikų fotodinaminės terapijos rezultatus, nurodo vos kelis gydytos odos melanomos atvejus. Jų duomenimis, odos melanomos fotodinaminė terapija esanti nelabai efektyvi. Tatai bandoma aiškinti įvairiai:

1. Melaninas sudaro unikalų optinį ekraną, turintį specifinių šviesos išsklaidymo bei absorbcijos savybių, kliudančių trumpesnėms nei 700 nm ilgio bangoms giliau įsiskverbti į audinius.

2. Melanino plokštelės turi savybę kaupti lipofilinius fotosensibilizatorius ir dėl jų agregacijos juos inaktyvuoti.

3. Melaninui būdinga didelė jonų kaita gali stabilizuoti dėl fotodinaminės terapijos atsiradusio membranos pažeidimo sukeltus jonų pusiausvyros pokyčius ir taip sumažinti fotodinaminį efektą.

Kadangi, kaip sakytą, odos melanoma yra viena aktualiausių šiandieninės onkologijos problemų, tad ieškoma naujų būdų išplėsti šios ligos fotodinaminio gydymo galimybes. Fotodinaminį odos melanomos gydymo efektyvumą bandyta padidinti naudojant fotosensibilizatorius, kurių absorbcijos smailė būtų tolimesios raudonos šviesos srityje ($\lambda > 700$ nm).

Eksperimentiškai tirtas bakteriofeoforbido esterio, kurio $\lambda = 775$ nm (J.G.Moser), įvairių chlorofilo darinių (J.Tregub ir kt.), Si (IV) naftalocianino, kurio $\lambda = 776$ nm (R.Biolo, G.Jori ir kt.), tinkamumas fotodinaminiam melanomos gydymui. Deja, nė vienas šių fotosensibilizatorių, gydant pigmentines melanomas, nebuvo efektyvus.

Nustačius melanomos audinių savybę gausiai kaupti porfirinus ir tai, kad fotodinaminė terapija, literatūros duomenimis, buvo labai efektyvi gydant gyslainės melanomą, bet neefektyvi gydant odos melanomą, taip pat tai, kad gydant odos melanomą buvo taikyta įprastinė fotodinaminės terapijos metodika, buvo galima iškelti tokią hipotezę:

Taikant įprastinę terapiją, šviečiant 200–300 mW galia ir esant dideliame šviesos galios tankiui (200–300 mW/cm²), greitai žūva paviršiniai odos melanomos audiniai, sudarydami tankių audinių plėvelę, kuri trukdo šviesai patekti į giliau esančius audinius. Panašų reiškinį mes matėme šviesdami pelėms įskiepytus navikus (taip pat ir melanoma B16) palyginti didele galia: 1–1,5 W/cm². Paviršiniai naviko audiniai žūdavo, o po savaitės kraterio formos navikas vėl ataugdavo.

Norėdami išvengti minėtų reiškinių, pasiūlėme naują fotodinaminės terapijos metodą – mažos galios ilgalaikį daugiaetapį melanomos apšvietimą, laipsniškai didinant šviesos galią. Šį metodą taikėme ligoniams, kuriems citologiškai verifikuota melanoma ir ultragarsu nustatytas melanomos infiltracijos į odą gylis.

Ligoniui i/v suleidavome 5 mg/kg hematoporfirino. Pirmą parą po suleidimo melanomą šviesdavome mažos galios (30–50 mW) helio – neono lazerio raudona šviesa. Šviesos galios tankis būdavo 20–50 mW/cm². Dažniausiai pirmą parą realizuodavome 1/4–1/5 visos melanomos sugertos šviesos energijos (E). Realizavus šią sugertos šviesos energijos dozę, tuoj po švietimo, kartais po 6–12 val., atsirasdavo pirmieji melanomos audinių pažeidimo požymiai: šlapiavimas, paburkimas, spalvos kitimas, niežulys.

Atsiradus šiems pokyčiams, kitą parą (t.y. antrą parą po hematoporfirino suleidimo) melanomą šviesdavome 75–100 mW galios raudona šviesa (šviesos galios tankis buvo 75–100 mW/cm²) naudodami aukso garų lazerį. Esant tokiai šviesos galiai, realizuodavome 1/2 visos sugertos šviesos energijos. Likusią sugertos šviesos energijos dalį – 1/4 realizuodavome trečią parą po hematoporfirino suleidimo, šviesdami 150–250 mW galios raudona šviesa (šviesos galios tankis buvo 150–300 mW/cm²). Naudojome aukso garų lazerį.

Bendras melanomos audinių sugertos šviesos energijos tankis buvo 400 J/cm².

Schematiškai šį fotodinaminį melanomos gydymą galėtume pavaizduoti taip:

$$T_{1(\min)} = \frac{D^2(\text{cm}) \times 100(\text{J/cm}^2) \times 13,1}{50(\text{mW})}$$

$$T_{2(\min)} = \frac{D^2(\text{cm}) \times 200(\text{J/cm}^2) \times 13,1}{100(\text{mW})}$$

$$T_{3(\min)} = \frac{D^2(\text{cm}) \times 100(\text{J/cm}^2) \times 13,1}{200(\text{mW})}$$

Čia T_1 – laikas, kai švietėme melanomą pirmą kartą po hematoporfirino suleidimo; T_2 – laikas, kai švietėme melanomą antrą parą po hematoporfirino suleidimo; T_3 – laikas, kai švietėme melanomą trečią parą po hematoporfirino suleidimo; D – melanomos skersmuo.

Praėjus 7–12 dienų po fotodinaminės terapijos, ligoniams buvo atliekama plati melanomos ekscizija. Po operacijos, tiriant histologiškai, buvo nustatomas nekrozės gylis; jį lygindavome su ultragarsu nustatytu melanomos invazijos į odą gyliu.

Šį fotodinaminės terapijos metodą taikėme 41 ligoniui, 74 melanomos židiniams gydyti. Tarp jų buvo 32 pirminiai ligoniai (36 melanomos židiniai). Visiems 32 ligoniams, prieš atliekant fotodinaminę terapiją, ultragarsu buvo nustatytas citologiškai verifikuotos melanomos invazijos į odą gylis. Praėjus 5–10 dienų po fotodinaminės terapijos, 28 ligoniai buvo operuoti – pašalintas buvęs melanomos židinis. Du ligoniai dėl sunkios būklės buvo neoperuojami, kiti du – operuoti praėjus 2,5 mėn. po fotodinaminės terapijos.

Tirdami histologiškai, nustatę nekrozinį audinių invazijos į sveiką odą gylį, lyginome jį su ultragarsinio tyrimo metu nustatytu melanomos infiltracijos gyliu. 28 ligoniams šie parametrai sutapo. Visų pirminių ligonių melanomos infiltracijos lygis pagal Klarką buvo toks:

Klarko infiltracijos lygiai	II	III	IC	V
Ligonių skaičius	3	18	5	6

Trisdešimčiai pirminių ligonių, prieš fotodinaminės terapijos taikymą atliekant klinikinius, rentgenologinius bei ultragarsinius tyrimus, melanomos metastazių nerasta (T_1 – N_0M_0). Dviem ligoniams nustatytos metastazės sritiniuose (kirkšnio) limfmazgiuose (T_2 – N_1M_0). Jiems pritaikius fotodinaminę terapiją, kartu su pirminio melanomos židinio pašalinimu buvo atlikta ir Diukeno operacija. Daugumai ligonių, nustatę pirminę melanomą (30 ligonių) ar melanomos recidyvus (11 ligonių), su melanomos židinio bei potencialių metastazių sričių (sritinių limfmazgių) fotodinamine terapija kartu taikėme ir gamadinaminį gydymą, t.y. 24, 48 bei 72 h po hematoporfirino suleidimo šios sritys buvo spinduliuojamos 2 Gy doze (suminė dozė buvo 6 Gy).

Visi 32 ligoniai, išskyrus 3, buvo stebimi nuo 12 mėn. iki 4 metų ir 1 mėn. (žr. 1 lentelę). Vidutinė šių ligonių stebėjimo trukmė buvo 16,1 mėn. Kartu su 32 pirminiais ligoniais, kuriems citologiškai verifikavus melanomą taikyta fotodinaminė terapija (grupė M), buvo kontrolinė grupė (grupė K). Šią grupę sudarė 52 ligoniai, kuriems nuo 1991 m. lapkričio mėn. iki 1994 m. liepos mėn. buvo morfologiškai nustatyta pirminė melanomos diagnozė.

Visi šie ligoniai buvo operuoti – sveikų audinių ribose pašalinti melanomos audiniai. Kai kuriems ligoniams taikyta chemoterapija. Kontrolinės grupės ligonių melanomos infiltracijos lygis pagal Klarką buvo toks:

Klarko infiltracijos lygis	II	III	IV	V
Ligonų skaičius	4	34	8	6

50-čiai šių ligonių nustačius melanomos diagnozę klinikinių tyrimų metu melanomos metastazių nerasta ($T_{1-4}N_0M_0$). Dviem ligoniams per 1–2 mėn. po pirminės diagnozės nustatymo rastos metastazės sritiniuose limfmazgiuose ($T_{1-4}N_1M_0$). Kontrolinės grupės ligonių vidutinė stebėjimo trukmė – 16,4 mėn.

Fotodinaminę terapiją kartu su gamadinamine terapija taikėme ir 9 pakartotiniams ligoniams, kuriems buvo nustatyta 38 melanomos recidyvai odoje (poodyje) ir gleivinėje (pogleivyje). Jų duomenys pateikti 1 lentelėje. Septyniems ligoniams (36 melanomos židiniai) šis gydymas buvo radikalus. Dviem ligoniams dėl ligos išplitimo sritiniuose limfmazgiuose bei vidaus organuose, fotodinaminę terapiją taikėme kartu su gamadinamine terapija paliatyvinio tikslu. Šiems ligoniams pagrindinis gydymas buvo gamadinaminis.

FOTODINAMINIO MELANOMOS GYDYMO REZULTATAI

Pritaikę fotodinaminę terapiją 74 melanomos židiniams gydyti, gavome šiuos rezultatus:

Melanomos nekrozė	Navikų skaičius	Pirminė melanoma	Melanomos recidyvas
Visiška	50(68%)	21(58,3%)	29(76%)
Žymi ($\geq 75\%$)	8 (11%)	8 (22,2%)	0
Dalinė ($\geq 50\%$)	12(16%)	3 (8,3%)	9 (24%)
Nežymi ($\leq 50\%$)	4 (5%)	4 (11,1%)	0
Iš viso:	74	36	38

Kaip matyti, artimieji pirminės melanomos fotodinaminės terapijos rezultatai nebuvo geresni už melanomos recidyvų, kuriems buvo pritaikyta fotodinaminė terapija, rezultatus.

Pritaikę fotodinaminę terapiją 32 pirminiams ligoniams, kuriems citologiškai buvo nustatyti 36 melanomos židiniai, gavome šiuos rezultatus:

Melanomos nekrozė	Navikų skaičius	Ligonų skaičius
Visiška	21	19
Žymi ($\geq 75\%$)	8	7
Dalinė ($\geq 50\%$)	3	2
Nežymi ($< 50\%$)	4	4
Iš viso	36	32

lentelė. Melanomų, kurioms taikyta FDT, charakteristika ir gydymo rezultatai

Ligonis				Navikas			Rezultatai		
Nr	Pirm.	Skaičius	Amžius, lytis	Dydis (cm)	Klarko infiltracijos	Lokalizacija lygis	FDT data	Artimieji	Vėlesnieji
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1	-	1	81M	1x1x0,3	-	Nugaros oda	93.03	VN	Be recidyvo, 94.02 mts. plaučiuose
2	+	1	57V	2x2x2,5	IV°	Nugaros oda	93.12	VN	94.03 mirė
3	+	1	53M	2x1,5x0,2	IV°	Blauzdos oda	91.06	VN	Be recidyvo
4	+	1	56V	1,5x1,4x0,2	III°	Blauzdos oda	93.06	NN	Be recidyvo
5	-	1	41M	20x40x2	-	Siaunies ir pilvo oda (daugybines mts.)	94.06	DN	Be recidyvo
6	+	1	39V	2x2,5x1	III°	Nugaros oda	94.03	VN	Liga progresuoja
7	+	2	55V	2x1x0,3	V°	Pado oda	91.04	ŽN	Be recidyvo
8	+	2	66V	3x3x0,5	IV°	Kelties oda	91.05	DN	92.08 recidyvas
9	+	1	62M	2x1,5x1,5	III°	Pėdos oda	3.06	ŽN	92.12 mirė
10	+	1	67V	2x2x1,8	III°	Pėdos oda	94.01	ŽN	92.08 recidyvas
11	+	1	41M	1x1,2x0,3	III°	Nugaros oda	91.05	VN	Be recidyvo
12	+	1	73M	1x1,5x0,2	III°	Siaunies oda	94.05	VN	Be recidyvo
13	-	6	67M	0,5x0,1	-	Nugaros oda	94.03	VN	Be recidyvo
				0,1x1	-	Makšties gleivinė		VN	Be recidyvo
				0,5x0,4	-	Makšties gleivinė		VN	Be recidyvo
				0,6x0,5x0,6-	-	Makšties gleivinė		VN	Be recidyvo
				4x4	-	Šlaipės gleivinė	94.03	VN	Be recidyvo
				1x1	-	Šlaipės gleivinė		VN	Be recidyvo
14	+	1	42M	2x1,7	-	Šlaipės gleivinė		VN	Be recidyvo
15	-	2	75V	1,5x2,3	III°	Tarpupirščio oda	93.12	ŽN	95.01 mts. kirkšnyje
					-	Kulno oda	93.09	VN	Be recidyvo

1 lentelės tęsinys

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
26	+	1	53M	4x2x0,1	IV°	Kelties oda	94.05	NN	Be recidyvo
27	+	1	82M	4,5x5,2	V°	Dilbio oda	93.11	ŽN	Be recidyvo
28	+	1	47M	1,4x0,2x1,3	III°	Blauzdos oda	93.10	VN	Be recidyvo
29	+	1	64V	1,3x1,2x0,3	III°	Juosmens oda	94.05	VN	Be recidyvo
30	+	1	25V	6x4x0,1	V°	Pado oda	94.03	ŽN	Be recidyvo
31	-	4	23M	1x0,8	-	Peties oda	94.02	VN	Be recidyvo
				1,1x1,3	-	Žasto oda		VN	Be recidyvo
				3x2	-	Pilvo oda		VN	Be recidyvo
				2x5	-	Pilvo oda		VN	Be recidyvo
32	+	3	20M	2x1,8	III°	Nugaros oda	94.03	VN	Be recidyvo
				1x1,5	III°	Pilvo oda		VN	Be recidyvo
				0,8x1,2	III°	Pilvo oda		VN	Be recidyvo
33	-	3	39M	7x8x0,5	V°	Šlaunies oda	93.06	VN	Be recidyvo
				2x3x0,1		Blauzdos poodis		VN	93.11 liga progresavo
				6x5x4		Blauzdos poodis		DE	94.01 mirė
34	+	1	52M	1,8x2x1	IV°	Ausis	94.06	VN	94.12 mts.kaklo 1/m
35	-	2	64M	7x8x2	-	Šlaunies oda	94.07	VN	93.12 liga progresavo
				6x5x4	-	Blauzdos oda		VN	94.02 mirė
36	+	1	55M	1,8x1,2	III°	Šlaunies oda	94.05	VN	Be recidyvo
37	-	2	47V	2x3,5x0,3	-	Skrusto oda	91.09	DV	Liga progresavo
				3,7x4x2	-	Kaklo 1/m mts		DN	92.01 mirė
38	+	1	50M	2x2x0,2	II°	Žasto oda		DN	Be recidyvo
39	+	1	54M	2x1,4x0,1	III°	Peties oda	94.12	VN	Be recidyvo
40	+	1	72V	1,5x1x0,2	II°	Peties oda	94.12	VN	Be recidyvo
41	+	1	68M	2,5x2x0,1	III°	Kelties oda	94.12	NN	Be recidyvo

Santrumpos: Pirm. – pirminis ligonis.

VN – visiškai melanomos nekrozė, ŽN – žymi nekrozė (išnyko $\geq 75\%$ visos melanomos),DN – dalinė nekrozė (išnyko $\geq 50\%$ visos melanomos), NN – nežymi nekrozė (išnyko $\leq 50\%$ visos melanomos).

Kadangi artimiesiems fotodinaminės terapijos rezultatams įtakos galėjo turėti melanomos infiltracijos gylis, pateikiame melanomos fotodinaminės terapijos rezultatų pasiskirstymą priklausomai nuo melanomos Klarko infiltracijos lygio.

Naviko nekrozė	Klarko infiltracijos lygis				Iš viso
	II	III	IV	V	
Visiška	2	13	3	3	21
Žymi ($\geq 75\%$)	–	4	–	4	8
Dalinė ($\geq 50\%$)	1	–	2	–	3
Nežymi ($< 50\%$)	–	3	1	–	4
Iš viso:	3	20	6	7	36

Kaip matyti iš pateiktų duomenų, Klarko infiltracijos lygis artimiesiems melanomos fotodinaminės terapijos rezultatams žymesnės įtakos neturėjo. Remiantis mūsų stebėjimais, po fotodinaminės terapijos atsiradusi melanomos nekrozė taip pat nepriklausė nei nuo melanomos tūrio, nei nuo ploto.

Aptariant artimuosius fotodinaminio melanomos gydymo rezultatus, būtina atkreipti dėmesį, kad dviem ligoniams, kuriems nustatyta tik nežymi melanomos nekrozė, ir vienam ligoniui, kuriam nustatyta žymi melanomos nekrozė, navikai buvo nepakankamai apšviesti raudona lazerio šviesa.

Svarbu pažymėti ir tai, kad taikant fotodinaminį gydymą melanoma, remiantis mūsų atliktų tyrimų duomenimis, kartais visiškai išnyksta tik praėjus 7–10 parų po apšvietimo lazeriu. Todėl geriausia ligonį operuoti praėjus 10 parų po fotodinaminio gydymo. Iš 20 pirminių ligonių, kuriems operacija buvo atlikta praėjus 10 parų po fotodinaminio gydymo, melanoma nebuvo visiškai išnykusi tik trims. Kitiems 10 ligonių, kurių operacinę medžiagą histologiškai ištyrus rasta gyvybingų melanomos audinių, operacijos buvo atliktos praėjus mažiau nei 10 parų po fotodinaminio gydymo.

Įdomu ir tai, kad tiems ligoniams, kuriems citologiškai buvo nustatyta melanoma, po taikytos fotodinaminės terapijos tiriant operacinę medžiagą, be nekrozinio melanomos audinio, kartais būdavo rastas ir nepakitęs sveikas nevuso audinys. Šis faktas yra reikšmingas pasirenkant gydymo taktiką. Neabejotinai kai kuriems ligoniams, kuriems citologiškai nustatoma melanoma, nevusai nėra visiškai supiktybėję. Todėl atlikus fotodinaminę terapiją, net ir tada, kai melanoma yra visiškai išnykusi, ligoniams būtina atlikti įprastinę operaciją. Kitaip išlieka grėsmė, kad likę sveiko nevuso audiniai vėliau gali supiktybėti ir tapti nauju melanomos židiniu.

Vėlesnieji rezultatai, gauti pritaikius fotodinaminę terapiją 32 pirminiams ligoniams, kuriems citologiškai buvo nustatyta odos melanoma, pateikti 1 lentelėje. Visi ligoniai, išskyrus tris, buvo mūsų stebimi nuo 11 iki 49 mėn. Trys ligoniai stebėti 5,5 mėn. Vidutinė ligonio stebėjimo trukmė

16,1 mėn. Per šį stebėjimo laiką iš 32 pirminių mūsų gydytų ligonių penkiems ligoniams (15,6%) liga progresavo. Dviem ligoniams nustatyti vietiniai naviko recidyvai. Du ligoniai (6,2%) nuo melanomos progresavimo mirė praėjus 17 ir 20 mėn. po fotodinaminio gydymo.

Reikia pasakyti, kad abiem ligoniams jau pirmą kartą atvykus buvo rasti melanomos satelitai, o vienam ligoniui ir metastazė kirkšnyje. Pritaikius fotodinaminį gydymą, abu ligoniai nebuvo operuoti (vienas buvo neoperuotas dėl organizmo sunkios būklės).

Svarbu ir tai, kad iš 5 ligonių, kuriems liga progresavo, 4 po fotodinaminės terapijos nebuvo operuojami bent 2,5–5 mėn. dėl sunkios jų organizmo būklės. Tai dar kartą rodo, kad praėjus 10 dienų po fotodinaminio gydymo, jeigu galima, reikia atlikti radikalią melanomos pašalinimo operaciją.

Dar du iš mūsų gydytų 32 pirminių ligonių mirė dėl širdies patologijos be melanomos recidyvo ar progresavimo.

Visi 32 ligoniai, kuriems nustatėme pirminę melanomą, sudarė M grupę. M grupės ligoniams vidutinis laikas iki naviko vietinio recidyvo buvo 18,2 mėn., o vidutinis laikas iki ligos recidyvo ar progresavimo – 14, 17 mėn.

1995 m. gegužės mėn. šių ligonių stebėjimo galutiniai rezultatai buvo tokie: 25 ligoniai sveiki (78%), 3 ligoniams (9,55) nustatyta remisija, 4 ligoniai (12,5%) mirė, iš jų 2 (6,25%) mirė nuo melanomos progresavimo, 2 (6,25%) – nuo širdies ligų (be melanomos).

Iš 52 kontrolinės K grupės ligonių liga pasikartojo ar/ir progresavo 25 ligoniams (48%). Vidutinis laikas iki ligos recidyvo K grupės ligoniams buvo 10, 27 mėn. Vietiniai naviko recidyvai nustatyti 12 ligonių (28%). Vidutinis laikas iki naviko recidyvo buvo 14,7 mėn. Kontrolinės grupės ligonių rezultatai buvo tokie: 15 ligonių (29%) mirė nuo melanomos progresavimo, 3 ligoniams (6%) liga progresuoja, 4 ligoniams (8%) nustatyta ligos remisija, 30 ligonių (57%) yra sveiki.

Turint omenyje, kad į kontrolinę grupę įtraukėme tik tuos ligonius, kuriems diagnozės nustatymo metu nebuvo metastazių, o pooperacinio histologinio tyrimo metu melanomos infiltracijos lygis pagal Klarką buvo kiek mažesnis nei mūsų gydytų ligonių (žr. 2 lentelę), jų rezultatai galėjo būti palankesni nei mūsų gydytų ligonių.

2 lentelė. Kontrolinės grupės ligonių ir ligonių, kuriems taikyta fotodinaminė terapija, melanomų pasiskirstymas pagal Klarko infiltracijos lygį

	Melanomų Klarko infiltracijos lygis			
	II	III	IV	V
Kontrolinės grupės (K) ligonių skaičius	4 (8%)	34 (65%)	8 (15%)	6 (12%)
Tiriamosios grupės (M) ligonių skaičius	3 (9%)	18 (56%)	5 (16%)	6 (19%)

Sulyginus kontrolinės grupės ligonių ir ligonių, kuriems nustačius pirminę melanomą pritaikyta fotodinaminė terapija, rezultatus bei statistiškai juos apdorojus (pritaikant „SAS“ paketą), matome:

Ligos progresavimas ar recidyvai nustatyti	K grupėje 25 ligoniams (48%)	M grupėje 5 ligoniams (15,6%)
---	---------------------------------	----------------------------------

Šis skirtumas statistiškai patikimas – $p \leq 0,005$. Toks skirtumas atsiranda antrą stebėjimo mėnesį ir išlieka visa stebėjimo laiką, išskyrus 13-ąjį mėnesį.

Vidutinis laikas iki ligos recidyvo ar progresavimo	K grupėje 10, 27 mėn.	M grupėje 14, 17 mėn.
--	--------------------------	--------------------------

Nors šis skirtumas nėra stasistiškai patikimas, tačiau matoma tendencija $p=0,08$, kad laikas iki ligos recidyvo M grupėje yra ilgesnis.

Vietiniai naviko recidyvai nustatyti	K grupėje 12 ligonių (23%)	M grupėje 2 ligoniams (6,25%)
---	-------------------------------	----------------------------------

Grupių skirtumas statistiškai patikimas – $p < 0,042$. Toks skirtumas atsiranda penktą stebėjimo mėnesį ir išlieka visą stebėjimo laiką (iki 34 mėn.).

Vidutinis laikas iki naviko vietinio recidyvo	K grupėje 14, 7 mėn.	M grupėje 18, 2 mėn.
--	-------------------------	-------------------------

Šis skirtumas statistiškai nėra patikimas, yra tik tendencija, $p \leq 0,168$, kad M grupėje šis laikas yra ilgesnis.

Per mūsų stebėjimo laiką nuo melanomos progresavimo mirė	K grupėje 15 ligonių (29%)	M grupėje 2 ligoniams (6,26%)
--	-------------------------------	----------------------------------

Šis skirtumas statistiškai patikimas $p \leq 0,04$. Toks skirtumas K ir M grupėse atsiranda 11-ame mėn. ir išlieka visą stebėjimo laiką (iki 39 mėn.).

Per stebėjimo laiką mirusių buvo	K grupėje 15 ligonių (29%)	M grupėje 4 ligoniams (12,5%)
-------------------------------------	-------------------------------	----------------------------------

Šis skirtumas nėra patikimas, tačiau matoma ryški tendencija ($p \leq 1,4$), kad M grupės ligonių mirtingumas yra mažesnis.

Palyginimui pateikiame ligonių, kuriems melanomos gydymui taikyta fotodinaminė terapija (M grupė), ir kontrolinės grupės (K grupės) ligonių baigties rezultatus.

Ligonų grupė	Sveiki	Remisija	Liga progresuoja	Mirė	Iš viso
M	25 (78%)	3 (9,5%)	–	4 (12,5%)	32
K	30 (57%)	4 (8%)	3 (6%)	15 (29%)	52

Kaip matyti, M grupėje geri galutiniai stebėjimo rezultatai buvo 28 ligoniams (87,5%), o K grupėje – 34 ligoniams (65%). Blogi galutiniai rezultatai M grupėje buvo 4 ligoniams (12,5%), o K grupėje – 18 ligonių (35%). Šis skirtumas yra statistiškai patikimas, $p \leq 0,005$. Palyginę anksčiau pateiktus K ir M grupių ligonių gydymo rezultatus, matome, kad taikant priešoperacinę fotodinaminę terapiją pirminiams ligoniams, kuriems citologiškai nustatyta melanoma, neabejotinai pagerinami šių ligonių gydymo rezultatai.

Fotodinaminė terapija buvo taikyta ir 9 pakartotinių ligonių 38 navikų – 10 vietinių melanomos recidyvų bei 28 melanomos metastazių odoje, poodyje ar gleivinėje bei pogleivyje – gydymui. Po fotodinaminės terapijos nustatyta 29 navikų visiškai nekrozė ir 9 navikų dalinė nekrozė. Po fotodinaminio gydymo nė vienas iš 29 navikų nepasikartojė (vidutinė ligonių stebėjimo trukmė lygi 10,3 mėn.).

Idomu, kad iš šių 29 navikų po fotodinaminio gydymo 18 operacinis gydymas netaikytas. Septyniems ligoniams (žr. 1 lentelę, Nr.1, 3, 13, 15, 31, 33, 35) fotodinaminė terapija buvo taikyta kaip pagrindinis gydymas. Trys iš jų šiuo metu yra sveiki (stebėjimo trukmė nuo 14, 15 iki 16 mėn.). Vienam ligoniui liga progresavo, 3 ligoniai mirė nuo ligos progresavimo. Visiems trims po fotodinaminės terapijos buvo nustatyta ligos remisija, kuri truko 14, 7 ir 6 mėn.

Išvada: mažos galios ilgas daugiataapis fotosensibilizuotos melanomos apšvietimas, laipsniškai didinant šviesos galią, padeda visiškai pašalinti odos bei gleivinių melanomą ir žymiai pagerina tolesnius gydymo rezultatus.

Šis metodas efektyvus gydant tiek pirminę melanomą, tiek melanomos recidyvus bei metastazes odoje, poodyje, gleivinėje ir pogleivyje.

PHOTODYNAMIC AND GAMMADYNAMIC TREATMENT OF MELANOMA

Summary

The total of 41 patients with 74 cytologically verified melanoma lesions has been treated by us, applying Photodynamic (PDT) and Gammadynamic treatment preoperatively with a wide melanoma excision after 7–10 days. There was also a control group (52 patients) with primary cutaneous melanoma for whom wide melanoma excision was performed.

Full necrosis of 21 melanoma malignancies, significant necrosis of 8, partial necrosis of 3 and slight necrosis of 4 tumors was the immediate result of PDT.

Whats concerns distant results, there was recurrent disease in 5 patients (15,6%) for whom PDT was provided, and in 25 control group patients (41%).

There was only 2 deaths (6,16%) from melanoma in patients treated with PDT and 15 deaths (29%) in control group patients.

SUVAŽIAVIMO ORGANIZACINIO KOMITETO PIRMININKO DR. MINDAUGO BLOZNELIO BAIGIAMASIS ŽODIS

Organizacinio komiteto vardu dėkojame visiems Suvažiavimo dalyviams ir svečiams, savo pranešimais ir diskusijomis padėjusiems geriau pažinti Dievą Jo darbuose, tiesos, grožio ir gerumo pastangomis siekiantiems Lietuvos dvasinio atsinaujinimo.

Dėkojame Vytauto Didžiojo universitetui, suteikusiam galimybę sėkmingai dirbti visoms Suvažiavimo sekcijoms, Kauno jėzuitams, teikusiems nuolatinę dvasinę paramą Suvažiavimo dalyviams, Kauno Arkikatedros bazilikos klebonui Vincentui Jalinskiui, kompozitoriui P.Beinoriui ir jo kūrinįs giedojusiam Kauno Arkikatedros bazilikos chorui, Kauno J.Gruodžio konservatorijos mišraus choro vadovui D. Jokūboniui ir choro dalyviams, Kauno kunigų seminarijai, priėmusiai dalyvius prie atsisveikinimo vakarinės stalo, Kazimieriečių vienuolynui, suteikusiam nakvynę Suvažiavimo dalyviams ir mielai leidusiam naudotis ta dvasinga aplinka, kuri supa Pažaislio vienuolyno ansamblį. Dėkojame ir Petrašiūnų parapijos jaunimui bei Kauno mokytojų namų chorui, leidusiems patirti pakilią vakaro nuotaiką Pažaislyje.

Dėkojame Lietuvos mokslų akademijos chorui, koncertavusiam Jėzuitų bažnyčioje Suvažiavimo dalyviams, G.Dalinkevičiui ir jo vadovaujamam Kauno kameriniam orkestrui, giedrai nuskaidrinusiam Suvažiavimo atidarymą, Rumšiškių liaudies buities muziejaus administracijai, Rumšiškių folkloriniam ansambliui ir visiems kitiems.

Šio Suvažiavimo lėšomis nerėmė valstybės institucijos. Pirmąjį įnašą (200 Lt) dar sausio mėnesį gavome iš dr. S.A. Bačkio. Parėmė prof. J.Pikūnas ir prof. Kalvaitis. 500 Lt skyrė prof. F.Palubinskas ir jo žmona, arkvyvsk. S.Tamkevičius. 100 USD parėmė dr. prel. L.Tulaba, 250 USD – dr. V.Dambrava.

Nuoširdžiai dėkojame p.Antanui Songailai, padėjusiam gauti „Hermio“ banko paramą (2000 Lt) Suvažiavimo tezėms spausdinti, taip pat p. Alfonsui Vitkauskui, padėjusiam jas skubiai išspausdinti Alytaus spaustuvėje.

Daug pasidarbavo, negailėdami laiko ir pastangų, Suvažiavimo sekcijų

vadovai; jiems teko ne tik organizuoti darbą sekcijose, bet ir atrinkti bei įvertinti pateiktus Suvažiavimui pranešimus.

Ypač dėkojame už rūpestį ir nuolatinę pagalbą Garbės pirmininkui prof. Antanui Liuimai ir niekada neatsisakančiam padėti dr. prel. Ladui Tulabai.

Visi renginiai yra bendrų Organizacinio komiteto narių pastangų vaisius. Noriu ypač padėkoti p. Augustinui Bytautui, dr. Mečiui Paulauskui, kultūrinių renginių vadovei Vitalijai Truskauskaitei, p. Repčiams, p. Paliams, dr. Vilmantei Borutaitei, Raškinų šeimai, Alfonsui Paškevičiui, VDU rūmų valdytojai ir visiems šių rūmų darbuotojams.

Noriu padėkoti ir ateitininkams bei skautams, nuolat mums talkinusiems per visus renginius.

Suvažiavime perskaityta 203 pranešimai, vyko aktyvios diskusijos. Suvažiavimo darbe dalyvavo per 1000 žmonių. Be abejo, Suvažiavimo darbui įvertinti reikės ilgesnio laiko, bet jau šiandien galima teigti:

1. Suvažiavimas paskatino įsitraukti į Lietuvos katalikų mokslo akademijos mokslinę veiklą daug naujų jaunų žmonių; tai leidžia tikėtis ženklesnio kūrybinio pakilimo LKMA veikloje.

2. Suvažiavimo metu vyravo labai tolerantiška, geranoriška kitų atžvilgiu nuotaika, pakantus dialogas. Tą patį baigiamųjų pamaldų metu Kauno Jėzuitų bažnyčioje dr. kun. J. Boruta SJ įvardijo kaip iš esmės katalikišką nuostatą.

3. Suvažiavimo darbe išryškėjo, kad lietuvių dvasinio atsinaujinimo problema yra viena iš pagrindinių dabartinės LKMA veiklos kryptių.

Baigdamas noriu paskelbti Suvažiavimo rezoliucijas, priimtas baigiamajame posėdyje.

Dėkoju viesiems susirinkusiems ir skelbiu Lietuvos katalikų mokslo akademijos XVI Suvažiavimą baigtą.

LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJOS XVI SUVAŽIAVIMO REZOLIUCIJOS

Lietuvių katalikų mokslo akademijos (LKMA) XVI Suvažiavimo baigiamajame posėdyje buvo apžvelgtas Suvažiavimo metu atliktas darbas atskirose sekcijose, apibendrinti rezultatai ir priimtose pasiūlytos rezoliucijos.

1. BEATIFIKACIJOS BYLŲ KĖLIMAS

Suvažiavimas laiko svarbia dvasinio atgimimo paskata kelti į altoriaus garbę Lietuvos kankinius, kentėjusius ir atidavusius gyvybę ginant tikėjimą ir žmogaus nepriklausomybę nuo totalitarinės valstybės agresijos.

LKMA XVI Suvažiavimas, reikšdamas pagarbą Lietuvos Vyskupų Konferencijai, remia jos pastangas pradėti kankinių – arkivyskupo Mečislovo Reinio, arkivyskupo Teofilio Matulionio, vyskupo Vincento Borisevičiaus beatifikacijos bylas.

Tikėdamiesi iš Lietuvos Vyskupų Konferencijos tolesnių veiksmų, ryžtamės jai talkinti malda ir konkrečiais darbais.

2. LKMA VAIDMUO LIETUVOS MOKSLINĖJE VEIKLOJE

LKMA XVI Suvažiavimo darbai išryškino intelektualinį potencialą, pasiūsią įvairiose LKMA struktūrose ir galinti veiksmingai dalyvauti šalies mokslo veikloje greta šiuo metu valstybės pripažintos Lietuvos mokslų akademijos.

LKMA XVI Suvažiavimas įpareigoja LKMA Centro valdybą imtis visų reikiamų priemonių įteisinti Lietuvių katalikų mokslo akademiją kaip Lietuvos įstatymų pripažintą mokslo instituciją, vykdančią mokslo plėtojimo, ekspertizės ir mokslo tiriamuosius uždavinius Lietuvoje.

3. TEOLOGIJOS IR FILOSOFIJOS MOKSLŲ PLĖTRA

Teologijos ir filosofijos sekcijose skaityti pranešimai ir diskusijos atskleidė sielovados problemų aktualumą, drauge ir gilesnių teologinių išvalgų stoką. Filosofijos sekcijoje skaityti pranešimai parodė būdingą postmodernizmui vertybių krizę. Diskusijose filosofinės problemos dažnai įgydavo teologinį

aspektą. Filosofinės įžvalgos išryškėjo matematikų ir fizikų pranešimuose. Svarbu, kad tiek teologijos, tiek filosofijos pažanga bei lygis Lietuvoje būtų daugiau siejamas su mokslininkų, gyvenančių pagal krikščioniškąsias vertybes, veikla.

LKMA XVI Suvažiavimas siūlo LKMA struktūroje, kaip jungiančioje Lietuvoje ir užsienyje įvairiose mokslinėse ir akademinėse struktūrose dirbančius mokslininkus, įkurti Teologijos ir filosofijos institutą, kuris rūpintųsi teologijos ir filosofijos problemų raida Lietuvoje, ir prašo Lietuvos Vyskupų Konferenciją visokeriopai remti šį sumanymą.

4. AKADEMIKO PRELATO A.DAMBRAUSKO-JAKŠTO ATMINIMO PAGERBIMAS

LKMA XVI Suvažiavimo pranešimuose apžvelgta prelato A.Dambrausko įtaka įvairių mokslo šakų raidai ir konstatuota, kad Kaune, kur plačiai skleidėsi įvairiapusė šio mokslininko ir visuomenės veikėjo, pirmojo LKMA akademiko, LKMA pirmininko 1926–1938 m., veikla, visai nėra pagerbtas jo atminimas.

Gatvei, dar pirmojo Nepriklausomybės laikotarpio metais pavadintoje jo vardu, ligi šiol negražintas A.Jakšto pavadinimas. Nėra jokios paminklinės lentos jo gyventame name Rotušės aikštėje.

LKMA XVI Suvažiavimas kreipiasi į Lietuvos visuomenę, LKMA Centro valdybą, LKMA Kauno skyrių imtis priemonių gražinti pavadinimą A.Jakšto gatvei Kaune, įrengti paminklinę lentą jo gyventame name Rotušės aikštėje ir parengti bei išleisti LKMA lėšomis monografiją apie jo gyvenimą ir veiklą.

5. SOCIALINĖS GLOBOS IR RŪPYBOS REIKALAS

Šiuo metu Lietuvoje ypač aktualu socialinės rūpybos ir globos organizavimas. LKMA socialinių mokslų sekcijos pranešimuose buvo akcentuojama krikščioniškosios socialinės doktrinos svarba ir priemonės jos sklaidai. Šios sekcijos iniciatyva XVI Suvažiavimas priėmė rezoliuciją.

Siūloma LKMA struktūroje drauge su kitomis institucijomis įsteigti Socialinių problemų institutą, kuris tirtų socialinę būklę Lietuvoje ir vadovautų katalikiškosios socialinės akcijos plėtojimui Lietuvoje, padėtų spręsti aktualias socialines problemas, rengti specialistus akademinėse ir kitose institucijose socialinės rūpybos struktūroms.

6. ŠEIMOS SEKCIJŲ ORGANIZAVIMAS

Šeimos sekcijos tikslas – burti šeimos klausimus tiriančius narius, skatinti juos dalytis savo žiniomis ir patirtimi su šioje srityje dirbančiomis institucijomis (šeimos centrais, poliklinikomis, švietimo tarnybomis, vaikų globos ir apsaugos įstaigomis, vyskupijų ir parapijų organizacijomis ir pan.).

Ši sekcija galėtų tapti tam tikru turimų žinių, patirties, informacijos kau-

pimo šaltinių. Čia susibūrę šeimos sekcijos nariai galėtų padėti šią informaciją skleisti visuomenei, skatinti naudotis ja šeimų ugdymo institucijose, skatinti visuomenės atsakomybę mūsų tautos ateičiai, skelbti publikacijas apie šeimos problemas dabartinėje Lietuvoje.

7. PEDAGOGŲ AKTUALIJOS

Pedagogikos sekcijoje skaitytų pranešimų ir diskusijų teiginiai kelia mintį, kad šiuo metu sutelktomis pedagogų mokslininkų ir praktikų jėgomis būtų galima rengti:

- krikščioniškojo dorovinio ugdymo programą;
- mokinių ir jaunimo rengimo krikščioniškai šeimai programą;
- mokomųjų dalykų katalikiškosioms mokykloms programas;
- vadovėlius, kuriuose dėstomos mokslo tiesos būtų grindžiamos krikščioniškosiomis vertybėmis.

Lietuvos dorovinė situacija reikalauja imtis radikalių priemonių tautos dorai gaivinti, todėl manome, kad turėtų būti įsteigta krikščioniškojo dorovinio ugdymo respublikinė taryba, į kurią įeitų Bažnyčios, Švietimo ir mokslo ministerijos, Vyriausybės, jaunimo organizacijų, studentų, pedagogų, spaudos, radijo, televizijos, jaunimo laisvalaikio organizatorių ir pan. atstovai.

Dr. kun. J. Boruta SJ

LKMA Centro valdybos vicepirmininkas mokslo reikalams

Dr. M. Bloznelis

Suvažiavimo organizacinio komiteto pirmininkas

ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ

- Ablakatova A. 614, 624
 Ademaras Montejetis 35
 Adomavičius A. 453
 Adomonis T. 487
 Afrodita P. 611, 614
 Alabianas G. 479
 Alantas V. 413, 422
 Aleixandre 174
 Alekna A. 277, 278, 327
 Aleksa A., žr. Angarietis Z.
 Aleksandras IV, pop. 40, 41
 Aleksandras II, caras 278
 Algirdas, Liet. did. kunig. 256
 Alifanovienė A. 453
 Alinskaitė-Mickonienė Z. 259
 Ališauskas A. 144, 448, 453, 457, 458
 Aliukonytė A. 633
 Aliulis V. 225, 226, 235
 Allport G.W. 377
 Almagras 38
 Alpers D.H. 732, 736
 Ambrazevičius J. 643
 Ambraziejus J. 520
 Ambrukaitis J. 7, 13, 445, 448, 454, 455, 457, 458, 460
 Ambrus C.M. 741
 Andreski E.S. 80
 Angarietis Z. 507, 514, 516
 Antanas, šv. 301, 337
 Antoine K. 505
 Anttila V. 334
 Anundis (Burkauskas) 303, 305, 307
 Anužis S. 323, 327
 Anzenbacher A. 117
 Apanavičius R. 319, 327
 Aramavičiūtė V. 7, 13, 365, 374
 Arata A. 217
 Aristotelis 67, 68, 69, 77, 100, 106, 113, 468
 Armonas P. 324
 Arner B.J. 472
 Arola H. 732, 734, 736
 Ašakaitis P. 342
 Ašmenskas J. 312, 327
 Atencia M.V. 181
 Aubert R. 245
 Augustas, Lenk. kard., Liet. did. kunig. 235
 Augustinas (Aurelius Augustinus), šv. 105, 310, 370, 399
 Auricchio S. 731, 736
 Avakimjanas V. 703
 Avetisianas D. 161
 Avižonis P. 450, 458
 Babič A. 612, 614
 Bachmatov A. 535
 Bačkis A., arkivysk. 4, 11, 19, 22
 Bačkis S.A. 29, 216, 218, 223, 765
 Bagdanavičius V. 257
 Bagdonas A. 448, 458, 459
 Bagužas B. 327
 Bakuninas M. 501, 506
 Bal M. 171
 Balčikonis J. 143, 147
 Balčikonis P. 669
 Balčiūnas V., prel. 25
 Baldauskas J. 332
 Balduinas Enotietis 35
 Balduinas Flandrietis 36
 Baldžius J. 332
 Balevičius V. 278
 Baliukonytė O. 181
 Baltėnas A. 305
 Baltrušaitienė E. 607, 611, 614
 Balvočiūtė J. 633
 Bandaravičius A. 666, 669
 Baranauskas A., vysk. 25, 142, 147, 183, 185, 190, 194, 195
 Barbora J. 745
 Barnes B. 48
 Barnes D. 381
 Baršauskas J. 492
 Barth P. 80
 Bartininkaitė J. 623
 Bartolinis 210
 Basanavičius J. 300
 Batoras S. 203
 Batowski Z. 489, 492
 Baudelaire 173
 Baužys D. 323
 Bearn P. 181
 Bebelis A. 515, 516, 522
 Becenbergeris (Bezenberger) A. 331, 333
 Behrens A. 736
 Beyer B.J. 4, 11, 31, 33
 Beinorius P. 11, 765
 Bellah R. 47
 Bellottas B. 232
 Benedict R. 92
 Bergey's 611, 614
 Bergsonas A. 104, 105, 513
 Bernardas, šv. 35
 Bernardas Sienietis, šv. 260
 Bernotas A. 66
 Bernsas R. 378
 Bernsau J. 736

- Bernšteinas E. 502
 Biddle W.C. 741
 Biederlack J. 502
 Biegeleisen H. 332
 Bikinas J. 505
 Bikinas K. (Dumbrė D.) 503
 Bykovas K. 703
 Bilaj V. 611, 612, 614
 Bindokienė D. 455, 458
 Binilauskaitė (Puipienė) J. 607, 608, 609, 610, 611, 614
 Biolo R. 754
 Birietienė Z. 678
 Biržiška M. 327
 Bisletti 213
 Bistras L. 208, 222
 Bystroń J.S. 342
 Biševskis K. 495
 Bytautas A. 766
 Blackewell R. 53
 Blanke H.W. 80
 Blokas (Bloch) M. 73
 Bloom A. 58, 60, 61
 Bloznelienė K.L. 10, 697, 743
 Bloznelis M. 3, 4, 8, 10, 11, 14, 19, 29, 499, 531, 765, 769
 Blozelytė-Plėšnienė L. 10, 16, 697, 754
 Bložė V. 178
 Blužaitė J. 10, 16, 697, 743, 745
 Blužas J. 10, 16, 697, 743
 Boduen de Kurtenė-Erenkroicova C. 300
 Bohemundas Tarentietis 35
 Bojanovitz K. 703, 729
 Bokša P. 479
 Bonifacas II Monferatietis 36
 Bonifacas VIII, pop. 40, 42
 Borecki Z. 621, 623
 Borisevičius V., vysk. 25, 767
 Bortkevičius V. 303, 305
 Boruta J. 2, 4, 11, 31, 44, 766, 769
 Borutaitė V. 766
 Boskus J. 400
 Bower B. 469, 472
 Bradūnas 176
 Brasiūnas V. 10, 16, 697, 738
 Brasiūnas V.T. 10, 16, 697, 738
 Brašiškienė S. 10, 16, 697, 731, 736
 Braunas 107
 Brazaitis J. 25
 Brazdžionis B. 544
 Brazys P. 223
 Brazdžionytė J. 10, 16, 697, 743, 745
 Bražinskas B. 320
 Breisach E. 80
 Brenšteinas M. 270, 285
 Bretkūnas J. 142, 144, 312, 330
 Breton A. 173
 Bricklin M. 472
 Briliuėnas 109
 Brizgys V. 422
 Brundza K. 606, 607, 609, 625, 628
 Buchmanas Fr. 753
 Būčys P., vysk. 25, 200, 203, 204, 207, 503
 Būda V.P. 5, 12, 119, 141, 146
 Budreika E. 5, 16, 197, 225, 325
 Budrienė M. 455, 458
 Budriūnas A. 327
 Budriūnienė D. 616
 Būga K. 139
 Bujauskas A. 8, 14, 581, 595, 605
 Buračas B. 259, 320, 327, 333
 Burba A. 6, 12, 169, 182–195
 Bush'as G. 576
 Butkevičius J. 350
 Butkienė Z. 616, 617, 621, 623, 624
 Butkus V. 5, 12, 119, 146, 163
 Butkus V., biolog. 618, 620, 621, 623, 624
 de Candolle A.L. 595
 Canevera D. 586
 Carnegie 45, 46
 Caroli J. 729
 Cernuda L. 174
 de Chardin T.P. 750
 Chaudhuri N.K. 742
 Chevalier J. 257
 Chodkevičius J.K. 484
 Chruščiovas 141
 Ciamp S. 489
 Cicėnienė J. 437
 Ciplijauskaitė B. 5, 12, 169, 171
 Cinvinskas A. 503, 504, 505, 509, 510, 513, 517, 518, 519, 522, 523, 524, 526
 Coyne G.W. 50, 55, 56
 Coll A.R. 729
 Collingwood, žr. Kolingudas
 Combs A. 377
 Conde C. 180
 Cooper R.K., žr. Kuperis
 Coppens Ch. 98
 Costo R. 225
 Crane R.K. 736
 Cronwell P.A. 741
 Czapliński W. 487
 Čaplikas J. 278
 Čaplikas P. 241
 Čepaitienė A. 6, 13, 247, 265, 276

- Čepinskis V. 205, 224
 Čerbulėnas K. 263, 487
 Černyšova L. 154, 162
 Černius R. 443
 Česnavičius A. 507
 Česonis S. 615, 623
 Četvernia A. 649, 650, 663
 Čikoidžė G. 162

 Dagytė S. 633, 640
 Dahlquist A. 731, 736
 Dalinkevičius 765
 Dambrava V. 15, 553, 765
 Danauskas J. 306, 307
 Danauskas K. 306
 Danytė M. 5, 16, 197, 237
 Dannenberg P. 742
 Dante 172
 Dargevičienė L. 448
 Darvinas Č. 62, 71, 504, 595, 599
 Daujotytė V. 179
 Daukantas S. 183, 322, 327, 664
 Daukša M. 142, 321
 Daukšytė J. 381
 Daulenskienė J. 448
 Daunys J. 306, 307
 Daunys P. 450
 Degutis J. 739
 Dekartas R. 51, 62
 Del Bene 489
 Demskis J. 421
 Dereškevičius P. 458
 Dielininkaitis P. 25, 223
 Diltėjus V. (Dilthey W.) 74, 75, 79, 80, 379
 Diurkheimas (Dürkheim) E. 72
 Djakinas V. 645
 Długosz J. 487
 Dobrovolskaitė D. 458
 Donelaitis K. 85, 142, 331
 Dostojevskis F. 57
 Douglas K. 172
 Dovydaitis Pr. 25, 201, 207, 208, 209, 210, 225
 Dovydas, karal. 308, 314
 Dragstedtas (Dragstedt) L. 703, 729
 Droizenas (Droysen) J.G. 66, 68, 69, 70, 75, 79, 80
 Druskus, žr. Jakštas A.
 Dudaitis G. 287
 Dulaitienė-Glemžaitė S. 318, 327
 Dundulienė Pr. 327, 351, 352
 Du Plessis D.J. 703, 729
 Dzenuškaitė St. 7, 13, 365, 387, 394

 Eade J. 536
 Eastop V.E. 674
 Eidintas A. 240, 245
 Einšteinas A. 53
 Eliade M. 81
 Elijošienė J. 453, 454
 Elisonas J. 344, 345, 346, 347, 352
 Elliott C. 174, 611, 612, 614
 Eluard P. 173
 Endriukaitis A. 280
 Eretas J. 208, 209, 210, 214, 217, 224
 Eriksonas (Erickson) M. 408, 412, 472
 Eringis K. 8, 15, 553, 573
 Ernstas S. 753
 Eskird Ž, E.D. 461
 Esmaitis 422
 Evans S.O. 729

 Falconijus D. 237
 Fedotovas J. 161
 Ferguson A. 732
 Fevras (Febvre) L. 73
 Fischer D. 80
 Flamarionas K. 504
 Flatz G. 732, 736
 Flint'as R. 599, 605
 Fowlie W. 171
 Försteris F.W. 368, 400, 404
 Fraenkel'is E. 122
 Franklis (Frankl) V. 377, 378, 381
 Fratz G. 736
 Fredas L. 490, 492
 Fredyani J.B. 490, 492
 Frydrichas Barbarosa 35
 Fukuyama F. 58, 61
 Fulkas iš Neji 36

 Gailienė J. 453, 458, 649, 650, 663
 Gailius-Gailevičius 261
 Gajauskas K. 313, 314, 323
 Galaunė P. 265, 276, 277, 285, 302
 Galaunienė K. 281, 282
 Galilėjus G. 51, 53, 54, 77
 Galinis V. 605, 629, 632
 Gamov G. 52
 Ganusauskas E. 356
 Garmus P. 203
 Garnier J. 545
 Garrigan P.J., vysk. 244
 Garšvienė A. 453, 454, 458
 Garunkštis A. 630, 632
 Gauronskis O. 438
 Gavėnavičius G. 6, 17, 247, 295, 296, 298, 299

- Gaučas P. 359
 Geda S. 49, 50
 Gedminas 261
 Gelvonauskis B. 667
 Genys J. 8, 14, 581, 583, 584, 585, 587
 Gent A.F. 729
 Gergelis A. 419–420
 Gerhold H.D. 586
 Gertz C. 47
 Gëtė J. (Goethe J.W.) 66, 538
 Gevorgianienė V. 453
 Gheerbrant A. 257
 Giedraitis M., vysk. 312, 314, 316, 325
 Giedrienė R. 448, 458
 Giesebrecht F.W. 65
 Gilman A. 742
 Gimbutienė M. 180
 Gimžauskas S. 188, 194, 195
 Girnius J. 218
 Giulnazarianas G. 161
 Glaubiger D. 742
 Goliszek A.G. 470, 472
 Gonzalas 38
 Gorbaciovas M. 38, 281, 576
 Gordon M.P. 742
 Gornostejevas J. 161
 Gostpar H. 741
 Gotfrydas Bulonietis 35
 Górski J. 502
 Grabauskas V. 527
 Grabienė 339
 Gray S.J. 703, 729
 Granas L. 738
 Grauslys A. 403
 Greilichas G. 507
 Greimas J.A. 87
 Griezuchina T. 161
 Grybauskas K. 633, 639, 640
 Gričius J. 238, 240, 241, 242, 243, 244, 245
 Gričiūtė S. 8, 14, 581, 625, 628
 Grigaitis J. 222
 Grigaliūnaitė B. 626
 Grigaliūnienė D. 443
 Grigalius IX, pop. 40
 Grigalius Nysietis (Gregorius Nyssenus), šv. 102
 Grigas A. 663
 Grigelionis B. 26
 Grinius J. 25, 205, 218, 255, 266, 276, 277, 285, 288
 Grünewald K. 467
 Gudanavičius S. 633, 640
 Gudavičius L. 321
 Gudmand-Hoyer E. 733, 736
 Guerrero A.M. 737
 Guillén J. 174
 Gulbinas A. 359, 360
 Gunningas K. 753
 Gurvitch G. 530
 Gutauskas J. 400
 Gutauskas S. 327
 Haidegeris M. 383
 Hai-Yong W. 742
 Hammond J.B. 736
 Hanušas (Hanus) J.J. 333
 Harper R. 551
 Hartman B.V. 729
 Hartmanas N. 113
 Hauser A. 475, 487, 476, 481
 Häring B. 753
 Heidelberger C. 742
 Henrikas, Angl. kar. 243
 Henrikas, kunig. 36
 Hégelis G. 74
 Henzenas K. 212
 Herbartas 368
 Hernandas 38
 Hildebrandas D. von 113
 Hilgardas E. 472
 Hilgers R.D. 729
 Hille Ris Lambers D. 674
 Hirvela H. 749
 Hitze F. 505
 Hochstein F.A. 742
 Hofmann 621, 623
 Holcmanaitė M. 633
 Hollanderis (Hollander) F. 703, 729
 Honda T. 742
 Hortelanas A. 400
 Hrebnickis A. 665
 Hudman'as L.E. 537
 Humboltas V. fon (Humboldt W. von) 67, 80
 Husas J. 38
 Iacobucci C.A. 742
 Yaw-Huei H. 742
 Yeats 174
 Iggers G.G. 80
 Ignotas, šv.; žr. Lojola
 Ikamas G. 316
 Ikamas S. 316
 Yla S. 22, 397, 398, 400, 405
 Ilcana E. 611, 614
 Inocentas IV, pop. 40, 41
 Inore M. 742
 Ireland'as J. 240
 Itar Ž. 461
 Ivanauskas T. 665, 669

- Ivinskis L. 606, 609
 Ivinskis Z. 204, 255, 256
 Ivoškienė R. 454, 458

 Jablonskis J. (Rygiškių Jonas) 139, 140, 147
 Jablonskis K. 250, 254
 Jackson'as R.H. 537
 Jackūnas Z. 458
 Jaksebogaitė J. 254
 Jakštas-Dambrauskas A. 25, 142, 147, 503, 504, 505, 507, 511, 519, 768
 Jakštas J. 258, 259
 Jakštienė 337, 339
 Jakubėnas V. 324
 Jalbžikovskis R., vysk. 279
 Jalinskis V. 765
 Jančauskas R. 443
 Jančevskis (Janczewski) E. 664, 669
 Jankauskas J. 287
 Jankauskienė J. 10, 697, 746
 Jankus J. 191
 Janulis P. 493, 497
 Janulis V. 742
 Janušienė V. 678
 Jarmalavičius R. 282
 Jasiukaitis K. 503
 Jaunius K. 147
 Jäger F. 80
 Jeronimas, tėvas 310
 Jėzus Kristus 34, 258, 259, 260, 261, 301, 302, 312, 316, 391, 398, 400
 Jogaila, Liet. did. kunig.; Lenk. karal. 38
 Johnson C.R. 729
 Jokela J.J. 586
 Jokūbonis D. 11, 765
 Jokūbonis G. 85
 Jonaitis J., 244
 Jonaitis M. 448, 458
 Jonas XXII, pop. 39
 Jonas XXIII, pop. 37
 Jonas Krikštytojas, šv. 301, 317
 Jonas Paulius II, pop. 4, 19, 21, 26, 27, 33, 34, 53, 54, 55, 97, 98, 99, 102, 103, 117, 255, 263, 387, 388, 392, 394, 397, 398, 399, 400, 401, 403, 404, 405, 406, 543, 544
 Jonauskis J. 302
 Jones A.R. 171
 Jori G. 754
 Jovaiša L. 7, 16, 473, 475
 Jovaišienė E. 649, 650, 663
 Jucevičius F. 95, 422
 Jucevičius L.A. 334, 345
 Jučas M. 422
 Juknevičienė G. 8, 14, 581, 633
 Jundzilas J. 664
 Jungingenas U. fon 37
 Juodaitytė A. 7, 13, 365, 413
 Juodaitis Juozas 414, 419, 420, 421, 422
 Juodaitis Justinas 414
 Juozapas, šv. 301
 Jurčys S. 255, 258
 Jurevičius B. 459
 Juronis V. 8, 15, 641, 670, 674
 Juška A. 273, 332
 Juškaitis J. 176

 Kairiūkštytė-Jacinienė H. 492
 Kalibatiienė D. 733, 736, 737
 Kalinauskas R. 4, 12, 31, 107, 112
 Kalnius P. 6, 12, 247, 355
 Kalpokaitė S. 10, 697, 746
 Kalvaitis 765
 Kalvaitytė-Karvelienė P. 279
 Kamarauskas J. 232
 Kaminskas V. 535
 Kanapinskienė R. 649, 663
 Kantas I. 382
 Kapeleris K. 334, 343
 Karčiauskienė M. 6, 13, 365, 367
 Karevičius P. 200, 203
 Karlas V 65
 Karolis Ferdinandas 478
 Karpavičius K. 739
 Karpovič (Karpowicz) M. 487, 489, 492
 Karvelis V. 7, 13, 216, 445, 447, 448, 452, 454, 458, 459
 Katilius J. 222
 Kato M. 742
 Kaukėnaitė L. 453
 Kaupas A. 503, 506, 507, 510, 514, 516, 517, 518, 520, 521, 526
 Kautskis K. 502, 515
 Kavaliūnas J. 443
 Kazakas J. 420
 Kebłas S. 739, 742
 Keiteris Dž. 161
 Kekelija M. 254
 Kent A. 472
 Kepler J. A. 742
 Kęstutis, Liet. did. kunig. 256
 Kiauleikis V. 10, 15, 679, 685
 Kien C.J. 731, 736
 Kiplingas R. 295
 Kirk R.M. 729
 Kirpicznikov M. 605

- Kitkauskas N. 16, 232, 473
 Klanius A. 303
 Kleinas D. 142
 Kleinhempel H. 611, 612, 614
 Klemensas IV, pop. 40, 42
 Klemensas V, pop. 39
 Klibavičiūtė-Džiuvienė D. 739
 Klimas A. 310, 327
 Klingenbergas 278
 Kloss E.J. 621, 623
 Klumbytė V. 695
 Kognowicki K. 487
 Kohn K.W. 742
 Kojelavičius (Koiałowicz Winiuk) A. 478, 487
 Kolingvudas R. Dž. (Collingwood R.G.) 76, 77, 78, 79
 Kolvenbachas P.H. 55
 Komenskis J.A. 400, 401, 402
 Končius J. 302
 Končius J. 320
 Kontas O. (Comte A.) 71
 Kopernikas M. 51, 53
 Korsakas J. 453
 Korsakas K. 176
 Kortesas (do Cortés) H. 38
 Kowalczyk J. 487
 Kowalczykowa A. 231
 Kowarsschik J. 729
 Krasnickas J. 238
 Krauzė G. 507
 Krėvė V. 191
 Krikštopaitis J.A. 4, 12, 31, 81, 87
 Krikštopaitytė S. 6, 17, 247, 300
 Kripaitis A. 420
 Kristus 22, 28, 34, 41, 43, 46, 51, 260, 261, 262, 263, 289, 293, 301, 310, 314, 385, 390, 392, 393, 399, 401, 402, 404; žr. Jėzus Kristus
 Kritskaja V. 161
 Kruglikova O. 437
 Krukauskas R. 686
 Krupavičius M. 506
 Kučas A. 241, 245
 Kučinskaitė A. 2, 143
 Kučinskas A. 420
 Kudaba Č. 306, 307
 Kuhnau W. 736
 Kukta J., vysk. 212, 214
 Kulakauskienė S. 33
 Kulvietis A. 311
 Kunas (Kuhn) T.S. 62, 79, 80
 Kunigas, žr. Cīvinskas A.
 Kuolys D. 476, 481, 487
 Kuperis (Cooper) R.K. 469, 472
 Kupriūnas Kl. 259
 Kuraitis 208
 Kurcinas J. 703
 Kutorga 739, 742
 Kuusk J. 734, 736, 737
 Kuznecov J. 535
 Kübler-Ross 546
 Kviklys B. 327
 Kviklys V. 459
 Laatikainen L. 749
 Labanauskaitė O. 223
 Lachutis D. 161
 Ladigienė D. 678
 Lamarkas 62
 Lamb L.E. 729
 Landolt A. 736
 Landsbergis V. 576
 Landsdown R. 472
 Langlua S. 72, 73
 Lasker-Schüler E. 180
 Laumenskaitė J.E. 384
 Laurutytė S. 316
 Laužikas J. 447, 448, 450, 452, 458, 459, 463
 Lazauskas P. 241, 242
 Lazersonas V. 450, 458, 459
 Lažinskas V. 280
 Leibnics G. 67
 Leinia B. 649, 663
 Lekavičius A. 629, 632
 Lemaitre G., 52, 53
 Lember M. E. 735, 736
 Leninas V. 504, 518, 645
 Leonas XIII, pop. 51, 55, 238, 515
 Leonavičius V. 4, 12, 31, 88
 Lepneris (Lepner) T. 331, 333
 Leroy L.F. 742
 Lessio L. 50
 Leuba J. 45
 Levi-Strauss C. 81
 Liaugminas A. 443
 Liegutė E. 278
 Liemer M. 734
 Lyotard T.E. 61
 Lipeikaitė V. 282
 Lipovetsky G. 61
 Lysenka 528
 Liubičius D. 162
 Liudvikas IX, Pranc. karal. 36
 Liudvikas IV Baviarietis, imperat. 36
 Liudvikas XIV, Pranc. karal. 65
 Liūma A., SJ, prof. 22, 26, 29, 255, 766
 Liulevičius V. 203, 424, 443
 Liūnė Sutema 176
 Loiola J., šv. 39

- Lorca G. 174
 Lorenčas (Lorentz) S. 231, 232, 236
 Lošakovas V. 649, 650
 Lozoraitis K. 224, 225
 Lozoraitis S. 224, 225
 Lukoševičienė J.K. 8, 14, 499, 527
 Lukoševičius A. 8, 15, 641, 664, 665, 667, 669
 Lukšienė M. 377, 381

 Maceina A. 7, 13, 25, 117, 210, 223, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 381, 395, 400, 410, 412, 422
 Mackay D.B. 729
 Mackus A. 176
 Mačernis J. 51
 Mačiekus V. 6, 12, 247, 249, 254
 Mačiūnas L. 10, 16, 697, 699, 729
 Maffeo S. 51
 Magyla A. 649, 650, 663
 de Mailly Laskaris K.J. 489
 Maironis 142, 194, 287, 291
 Major F. 459
 Makiavelis 385
 Maksimavičius-Apuokas J. 281
 Maldeikis P. 400
 Maliauskis A. 207, 208, 209, 216
 Malkiewicz A. 487
 Mallarmé 174, 181
 Maminskaitė-Kulbokienė V. 278
 Mantvydas P. 218, 223
 Marcinkevičius Just. 85, 177
 Marcinkus J. 450, 459
 Margiris 37
 Marija Švč. 260, 261, 262, 288, 289, 293, 301, 308, 310, 313, 315, 339
 Marin J.M. 731, 736
 Maritenas Ž. (Maritain J.) 95–106, 400
 Marksas K. 501, 505, 507, 509, 510, 515, 520, 521, 523, 528, 530
 Martin J.R. 476, 487
 Martinaitis P. 7, 13, 365, 382
 Martinkėnas V. 279
 Martišauskienė E. 7, 13, 365, 407
 Marwich A. 80
 Masalskis J., vysk. 234, 236
 Masliow A.H. 377, 381
 Mastauskis 606
 Mašovskij M.D. 738
 Matulaitis J., arkivysk., pal. 206, 384, 504, 505
 Matulionis T., arkivysk. 767
 Matulis J. 352
 Matusas J. 256, 257
 Mazūras H. 259
 Mažeika V. 633
 Mažvydas M. 5, 12, 121–124, 142, 145, 311

 McKeen W.E. 621, 623
 McLaughlin P. 52
 McNaull J. N. 742
 Meinecke F. 80
 Melamedaitė C. 625, 628
 Melzer 621, 623
 Merkienė R. 327
 Merli J. 489, 490, 492
 Mersenne M. 50
 Meškytė-Siurblienė P. 315
 Michalskis A. (Michalski) A. 620, 623, 625, 628
 Michelevičius, vysk. 241
 Michelsonas S. 241, 242, 245
 Mickevičienė A. 10, 697, 743, 745
 Mickevičius J. 279
 Mickevičius-Kapsukas V. 508, 509, 514, 520, 521
 Migdala A. 109
 Mikaliūkštys J. 629, 632
 Mikėnas J. 85
 Mykolaitis-Putinas V. 172, 208, 538
 Mykolas, vysk. 256
 Mikučianis V. 495, 497
 Mikulskis A. 324
 Miliauskaitė N. 179
 Milis Dž.S. (Mill J. St.) 71, 72
 Milius V. 6, 12, 247, 258, 276, 277
 Miller J. 46
 Miller P.B. 729
 Miłobędzki A. 477, 479, 487
 Mindaugas, Liet. karal. 206, 256
 Mindotas, karal. 42
 Minkevičius A. 606, 607, 609
 Misevičiūtė A. 667, 669
 Miškinis A. 175
 Mitchel R.A. 749
 Mitchell'as G. 577
 Mobassalech M. 731, 736
 Mockus K. 305
 Molitor J. 530
 Monkevičius E. 8, 15, 553, 555
 Montefiore J. 181
 Montesori M. 400, 401
 Montvydaitė M. 320
 Montvila V. 664, 665
 Morkūnas A. 633, 640
 Morkūnienė M. 633
 Morozova G. 453
 Moser J.G. 754
 Motuzas A. 6, 13, 17, 247, 308, 327
 Mörlinas M. 124
 Movšovičius (Mowszowicz) J. 625, 628, 670, 674
 Moze 145, 308

- Mozoliauskaitė-Mikulskienė O. 324
 Muras V. 612, 614
 Muravjovas 278
 Murray-Jobsis J. 472
 Musteikis A. 14, 499

 Nacevičius 606, 609
 Naftali D. 736
 Napoleonas I, imperat. 65
 Narbutas O. 476, 487
 Narjauskas J. 223
 Nasvytis A. 232
 Nauman K. 614
 Navickas J. 407, 412
 Nemeikša J. 459
 Nepomucenas-Koskovskis J. 449
 Nyburas (Niebuhr) B. 65
 Nyčė (Nietzsche) F. 73, 173
 Niemi A. R. 327
 Nirje B. 467
 Niutonas J. 51, 53, 62, 77
 Norberg-Schulz Chr. 487
 Norkūnas P. 702, 714, 730
 Norkus Z. 4, 11, 31, 62
 Norvilas A. 443
 Nurowski E. 459

 O'Connell D. 52
 Ogrijewicz B. 674
 Ona, šv. 301
 d'Orsas E. 475
 Orvelas Dž. 88
 Ostriker A.S. 181
 Ovčínikova T. 282
 Ozolaitė V. 454

 Pabrėža J. 316, 334
 Pacai 488, 490
 Pacas J. 484
 Pacas K.Z. 480, 488, 489, 490
 Pacas M. 484, 485, 488, 491
 Pacas M.D. 488
 Pacas M.K. 488, 489
 Pacas M.S. 489
 Pacas P. 489
 Pacas S. 480, 488, 489, 490
 Packevičius J. 223
 Padleckas J. 314
 Pakalniškienė L. 10, 16, 697, 754
 Paknys M. 7, 16, 473, 488
 Pakštas K. 201, 203, 208, 209, 212, 214, 216
 Paliai 766
 Palionis J. 141
 Paliulis St. 327
 Palloni M.A. 489, 491
 Palšis P. 316
 Paltarokas K., vysk. 217, 504, 509, 510, 517, 522
 Palubinskas F. 765
 Pancekauskienė D. 8, 14, 581, 591
 Paszenda J. 478, 483, 487
 Paškevičius A. 766
 Paškus A. 407, 412
 Patackas A. 146
 Patrimpas, žr. Kaupas A.
 Paukštė V. 615
 Paukštys J. 183
 Paulauskas J. 286, 303, 304, 307
 Paulauskas M. 766
 Paulikaitė S. 739
 Paulius, apašt. 105, 400
 Paunksnis A. 10, 16, 697, 746
 Pavientiškis 214
 Paz O. 171, 173
 Pažėra A. 695
 Pearson R. 46
 Pečiulaitis P. 279
 Pečkauskaitė M. 400, 402
 Peleckis P. 281
 Penkauskienė E. 633
 Perkovskis J. 265, 266, 276
 Perry A.G. 551
 Perti P.J. 489, 490
 Pestalocis J.H. 368, 372, 395, 400, 402
 Petkus N. 245
 Petkus V. 562
 Petrarca 172, 174
 Petras, apašt. 34
 Petras Atsiskyrėlis 35
 Petrauskas A. 313, 315
 Petrokienė R. 128
 Petrošiūtė N. 327
 Petrulis J. 273, 276, 307, 350
 Petruščinskis (Pietruszczyński) Z. 606, 609
 Philip J. 730
 Phillips F.S. 742
 Piaulokas J. 305, 307
 Picasso 174
 Pichlmaier H. 729
 Picho A. 649
 Piechnik J. 487
 Pietaris A. 328
 Pignotelli (Pinjoteli) G.C. 225
 Pijus IX, pop. 238
 Pijus XI, pop. 206, 324
 Pijus XII, pop. 52, 53, 55, 310
 Pikūnas J. 7, 13, 445, 468, 765
 Pilypas II 65
 Pilypas Augustas 35

- Pilkaitė-Butvilienė R. 267
Pinel F. 461
Pinikas J. 302, 307
Pinjoteli D.K. (Pignotelli G.C.) 225
Piotrovskis P. 162
Pipekas (Pipek) J. 331, 332
Pisaras (Pizzaro) F. 38
Piškinaitė-Kazlauskienė L. 6, 12, 247, 342
Platelis K. 178
Platonas 67
Plech P.M. 753
Plėšnys A. 4, 11, 31, 113
Pliszka K. 621, 623
Pobrein V. 454
Počiulpaitė A. 6, 13, 247, 284
Poliakovas V. 162
Pomeranz J. 731, 737
Poniškaitienė I. 8, 14, 499, 545
Poperis K. 73, 80
Poškutė-Pumputienė E. 259
Potockis A. 303, 305, 307
Potter A. 551
Pound 174
Povilaitienė J. 625, 628
Pranciškus Salezas, šv. 482
Prapuolenis K. 522
Pretorijus M. 331
Prewitt K. 46
Prochorova S. 437
Prudonas P. 501, 506
Prunskis J., prel. 25
Pruskus V. 7, 8, 13, 365, 499, 501
Ptolemėjas K. 53
Puišytė A. 180
Pūkelevičiūtė B. 180
Pumputis J. 454
Purakevičius P. 8, 15, 553, 568
Puronas V. 277, 280
Purvinas M. 6, 7, 16, 17, 247, 295, 473, 493
Purvinienė M. 6, 7, 16, 17, 247, 295, 473, 493
Puskunigis J. 320
Putinas, žr. Mykolaitis-Putinas V.
Puttini P. 490, 492

Raab M. 729
Rabikauskas P. 487
Račinskas K. 232
Račiūnaitė R. 6, 12, 247, 336
Radaitienė D. 8, 14, 615, 623, 624
Radvila A.S. 480
Radvila Našlaitėlis M.K. 477, 478, 479, 481,
482, 483, 484, 485, 486, 487, 537, 538
Radvila Perkūnas 481
Radvila S.A. 489

Radzevičiūtė D. 262
Raeymaecker L. 96, 101
Ragažinskienė O. 8, 14, 581, 633
Raigas H. 649, 663
Rakauskas R. 670, 674
Ramos E.A. 730
Rančelis V. 605
Rankė L. 65, 66, 67, 68, 72, 73, 79, 80
Rapolionis S. 311
Raškinis A. 10, 15, 679, 680, 684, 766
Raškinis G. 10, 15, 679, 680
Ratonskytė G. 617, 624
Ratzingeris J. 397, 753
Raugalas E. 8, 15, 641, 643
Raulinaitis P. 209
Raulinaitis V. 207, 208
Reagan'as R. 577
Regan M.S. 171
Reinys M., arkivysk. 26, 197, 199–224, 767
Remesa A. 309, 328
Retzbach A. 505
Rickert H. 74, 75, 76, 79
Ričardas Liūtaširdis 35, 36
Ryliškis A. 667
Rimdeikienė A. 281
Rimkienė S. 633
Rinkūnas A. 443
Rinshede G. 536, 539
Riūzenas (Rüsen) J. 62, 63, 79, 80
Rogers C.R. 377
Rogins H. 729
Rogožnikova R. 154, 162
Rossi G. 479
Rossi J. 490
Rostowski S. 487
Rougemont de D. 171
Rubino A. 736
Rubšys A. 398, 399
Rugienis R. 667
Ruigys Pilypas 142
Ruigys Povilas 142
Rukas 279
Rukša A. 205
Rumša B. 203
Rupais A. 670, 674

Sadūnaitė N. 412
Sahi T. 732, 733, 737
Said S. 729
Sajkowski A. 487
Sakalauskaitė R. 330
Saladinas 35, 36
Salamavičius S. 492
Salinas P. 174

- Salys A. 134
 Salomeja Nėris 175
 Samoilov O. 535
 Samonis V. 15, 553
 Sanz M. 181
 Sapiega K.J. 481
 Sapiega L. 479, 480, 483, 484, 485
 Sapūnas K. 142
 Sarbievijus M.K. 480
 Sasnauskas Č. 309
 Saudargas A. 562
 Saxton J.E. 741
 Schlessingeris B. 527, 529, 530
 Schopenhaueris 218
 Schulze W. 80
 Schutz A. 48
 Segen E. 461
 Selye H. 703, 730
 Semenza G. 736
 Senjobosas S. 72, 73
 Sennas 208
 Serli S. 477
 Serre J. 504
 Shay H. 703, 730
 Sheleris M. 113
 Showalter E. 181
 Siaga E. 649, 663
 Sybel H. 65
 Siezpiński W. 502
 Simoons F. 733, 737
 Sinkevičienė V. 649, 663
 Sirvydas K. 142
 Skardžius P. 122
 Skaržinskas E. 282
 Skromanas 493, 497
 Skrupskelis I. 222
 Skuminas-Tiškevičius T. 484
 Skvireckas J., arkivysk. 25, 205, 212, 214, 216, 217
 Sladckevičius V., arkivysk. 21
 Slauta V. 623
 Slavėnas P. 421
 Slavinskas Z. 326, 328
 Smalstys A. 459
 Smitas (Smith) A.H. 108, 472
 Smitas E. 606
 Smith W.C. 47
 Smuglevičius P. 232
 Snarskis P. 629, 632
 Snieškienė V. 8, 14, 581, 608, 609, 611
 Sodano A., kard. 21
 Sokel B. 472
 Sokratas 372
 Solomons N.W. 734, 737
 Solženyčinas A. 92
 Songaila A. 765
 Sounders C. 545
 Spaar D. 614
 Spenceris J.C. 527, 529
 Spėnseris (Spencer) H. 71
 Spoerri T. 753
 Sprangeris E. 368
 Sprogis J. 256
 Stabingis A. 279
 Staehelin M. 742
 Stakauskas J. 255, 256
 Staknevičius, kun. 242
 Stalinas 141
 Stanionis K. 684
 Stankevičienė N. 633
 Stankevičius J. 255
 Stankevičius M. 342
 Stapp C. 611, 614
 Starowolski Sz. 478, 487
 Stasiulevičiūtė A. 7, 13, 365, 387
 Statkevičienė A. 10, 697, 743
 Staugaitis J. 213, 414, 503, 504
 Steinberg S. 45, 46
 Stepanavičienė V. 8, 14, 581, 629
 Stephan B.R. 586
 Steponas, karal. 312
 Stiklorius J. 422
 Stolypinas 644, 645
 Stoškus K. 304
 Stravinskas A. 6, 13, 247, 255
 Strazdas A. 142, 193, 318, 328
 Strykovskis M. 319, 322, 328
 Strolaitė S. 448, 451, 459
 Strolia J. 309, 325, 328
 Strukčinskas M. 607, 610, 620, 623, 624, 625, 628
 Strumyla (Stumillo) J. 664
 Stulginskis A. 217
 Stulpinas T. 467
 Stuoka-Gucevičius L. 233, 236
 Stžeminska (Strzemjska) M. 450
 Subačius P. 5, 12, 169, 182
 Sužiedėlis S. 223
 Svencickis 483
 Svirskis V. 259, 281, 287
 Szandrey A. 334
 Šakenis K. 216
 Šalkauskis S. 25, 207, 208, 209, 380, 400, 533, 535, 753
 Šaltenis B. 616, 624
 Šarapova R. 438
 Šarkinienė I. 629, 630, 632
 Šatrijos Ragana 25

- Šaulys K. 503, 505, 515, 517, 518, 521, 523
 Šemerys 173
 Šepetys J. 328
 Šerkšnas A. 377, 381
 Šešelgis K. 495, 497
 Šibutaniš T. 540
 Šikšnianas T. 667
 Šileikaitė J. 650, 663
 Šimkūnaitė E. 633
 Širmulis A. 261, 262
 Širvys P. 176
 Šiupinienė A. 144
 Šlaitas V. 176
 Šlapelis J. 310, 328
 Šlapkauskaitė D. 10, 16, 697, 750
 Šleinyš R. 8, 15, 641, 675, 678
 Šlepetytė-Janačienė A. 26
 Šležas P. 328
 Šliūpas J. 239, 328, 368
 Šopauskienė D. 678
 Špengleris O. 78, 370
 Štaras J. 667, 669
 Štitiilienė O. 453, 454
 Šukalienė D. 739
 Šukevičius V. 285
 Šulcas T. 142
 Šulcienė L. 4, 12, 31, 95
 Šultė S. 503, 511, 512, 513, 525
 Šurkus J. 459
 Švarcaitė J. 8, 14, 581, 587
 Švedas A. 678
 Švedas J. 317, 324
 Šventas Jonas iš Kryžiaus (San Juan de la Cruz) 172
- Tagorė R. 396
 Talmantas J. 320
 Talve J. 334
 Tamas Dž. (Tam.G.) 686
 Tamkevičius S., arkivysk. 11, 765
 Tamm A. 734, 736, 737
 Tammur R. 734, 737
 Tamošaitis A. 266, 276
 Tamoševičienė L. 10, 697, 746
 Tamošiūnienė L. 459
 Tamulevičiūtė D. 10, 16, 697, 731, 733, 737
 Tankredas 35
 Tarvydas B. 280
 Tauterienė A. 259
 Telksnys V. 279
 Temčinas S. 128
 Tencalla C. 480
 Tencinskis G. 484
 Teobaldas 310
- Tertulianas 401
 Thalheimer F. 47, 49
 Thulin I.J. 586
 Tyla A. 26, 307, 676, 678
 Tiškevičius A., vysk. 257
 Tytgat G.N. 730
 Toločka V. 459
 Tolstojus L. 504
 Tomas, šv. 113, 114
 Tomas Akvinietis (Thomas Aquinas) 95, 103, 105, 220, 520
 Tomas Bėketas, šv. 243
 Tomkiewicz W. 487
 Toporov V. 81
 Torun B. 737
 Totoraitis J. 25, 328, 415, 419, 421, 422
 Trakšelis F. 315
 Tžebinskis (Trzebiński) J. 620, 623, 625, 628, 670, 674
 Tregub J. 754
 Truskauskaitė V. 766
 Tučkus P., žr. Krupavičius M.
 Tuinyla V. 665, 666, 669
 Tulaba L., prel. 11, 31, 765, 766
 Tumas-Vaižgantas J. 142, 459
 Tumėnas A. 216, 223
- Ugolev A. 731, 737
 Ulrichas fon Jungingenas 37
 Umbrasas J. 319
 Unciūrys J. 448, 459
 Urbonas II, pop. 35
 Urbonas IV, pop. 40, 42
 Urbutis V. 129, 130
 Urmanas J. 216, 223
 Usynin G. 535
 Ūsoris S. 216, 223
 Ušinskis K. 400
 Utaras A. 306
 Uždavins G. 2, 4, 11, 19, 24, 26
 Uždavins I. 2
- Vabalas-Gudaitis J. 450, 459
 Vagnorius G. 562
 Vaičiūnaitė J. 180
 Vaičiūnas V. 450, 459
 Vailokaitis J. 503
 Vaina B. 479, 484, 485, 537
 Vaišnora J. 203, 204, 223
 Vaišvilaitė J. 479, 487
 Vaitiekaitis A. 223
 Vaitiekūnas D. 314
 Vaitiekus (Adalbertas), šv. 310
 Vaitkevičius J. 458

- Vaitkevičius R. 10, 15, 679, 691
 Vaitkus 174
 Valančius G. 328
 Valančius M. 141, 142, 147, 277, 314, 316,
 317, 318, 321, 322, 326, 328, 332, 409, 424
 Valavičius J. 484
 Valeckienė A. 5, 12, 119, 125
 Valenkevič L. 731, 737
 Valeška A. 255
 Valéry P. 174
 Valevičius A. 4, 11, 31, 57
 Valikonytė I. 251, 254
 Valiukas J. 623
 Valkavičius (Wolkovich) V. 242, 245
 Valmadrid Ch. T. 749
 Valuckas K. 738, 741
 Vareikis E. 8, 15, 553, 561
 Vasiliauskienė A. 5, 16, 197, 199
 Vasinauskienė M. 8, 14, 581, 606, 608, 610
 Vaškelienė I. 10, 16, 697, 746
 Vavilovas N. 595, 599, 605
 Veblaitis P. 328
 Vėbra E. 678
 Vėbra R. 502, 503
 Vėlius N. 347
 Vengeliauskaitė A. 670, 674
 Verlaine-Rimbaud 174
 Vidugiris A. 5, 12, 119, 132
 Vydūnas 379, 381
 Vilhelmas Beturtis 35
 Vilkaitis V. 606, 610, 620, 623
 Villako K. 734, 736, 737
 Villiers F.P. 732, 733, 737
 Vilsonas, JAV prezidentas 242
 Vimba E. 625, 628
 Vinding T. 749
 Vinickas Z. 625, 628
 Virbalis B. 279
 Virchovas R. 706
 Vyšniauskaitė A. 6, 12, 247, 329, 332
 Vyšniauskas J. 201
 Vytartas A. (Kvietkus) 504
 Vytautas, Liet. did. kunig. 38, 184
 Vitkauskas A. 765
 Vitkauskas V. 356
 Visockaitė N. 320, 328
 Vladislovas Vaza 480, 486
 Vlodkovičius (Włodkowiec) P. 37
 Vojtyla K. 400
 Voldemaras A. 204
 Vorobjovas S. 650, 663
 Vosyliūtė A. 8, 14, 499, 536
 Wall T.W. 470, 472
 Wallace W. 51
 Ward A. 551
 Waring M. J. 742
 Waut M.C. 742
 Weil S. 27
 Weingartner D.P. 621, 623
 Wegner E. 640
 Wenzl A. 50
 West S.K. 749
 Westfall R. 54, 586
 Westlake L. 551
 Weter W.C. 472
 Whitman W. 174
 Williams'as, arkivysk. 242, 243
 Williams B. T. 551
 Windelband W. 74, 75
 Witort J. 254
 Woodward R.B. 742
 Wolberg L.R. 472
 Wolff J. 492
 Wolflin H. 475
 Wright J.V. 586
 Wuthnow R. 44
 Zabinkova N. 605
 Zabulionis J. 244, 245
 Zarewicz L. 492
 Zdanuskas S. 739
 Zigmantas Vaza 478
 Zimanas G. 143, 146
 Zinkevičius V. 5, 12, 119, 148, 155
 Zinkevičius Z. 5, 12, 26, 119, 121, 356
 Zinovjevas S. 161
 Znamierowska-Prüfferowa M. 307, 343, 344,
 346, 347, 349, 351
 Zorys P. 320
 Zubovas A. 161
 Zubrys E. 625, 628
 Žagrakalys J. 222
 Žaliūnas R. 745
 Žekonienė V. 8, 15, 641, 649, 650, 663
 Žemaitė 334, 537
 Žemaitis V. 395
 Žemaitytė Z. 307
 Žibaitis R. 377, 381
 Žievytė-Kulvietienė Z. 625, 628
 Žygimantas Augustas, Liet. did. kunig., Lenk.
 karal. 320, 326, 482
 Žilevičius J. 309, 314, 319, 321, 328
 Žilevičius L. 489, 490, 492
 Žiliberas (Gilibert) J.E. 664
 Žilinskas (Žilius) J. 240, 242, 243, 244

Žilinskas T. 244
 Žukauskas A. 177
 Žukas S. 173, 174, 178
 Žvinienė N. 633
 Žvinys J. 651

Абакимян В.А. 730
 Александров В.А. 742
 Бандзайтене З.Ю. 619, 620, 624
 Белавская А.П. 629, 632
 Беспалов В.Г. 742
 Бочер М.М. 730
 Булкина З. П. 742
 Бурмазян А.И. 730
 Быков К.М. 730
 Вакулин А.А. 678
 Вермель Е.М. 742
 Вестриков В.А. 745
 Газенко О.Г. 730
 Гайтон А. 730
 Галушко С.В. 742
 Гальнская Н.А. 622, 624
 Гвоздяк Р.И. 614
 Голованова И.В. 742
 Горленко С.В. 622, 624
 Григорьев П.Я. 730
 Гуровский Н.Н. 730
 Даубарас Р.В. 619, 624
 Егоров А.П. 730
 Ермаков И.А. 742
 Ермолов А.С. 730
 Житкевич Н.В. 614
 Игнатавичюте М.К. 620, 624
 Катанская В.М. 629, 632
 Кайков Н.Т. 618, 624
 Клебанов В.М. 742
 Кобрин В.К. 745
 Коваленко Е.А. 730
 Козаржевская Э.Ф. 624
 Комиссаров А.Н. 742
 Комиссарова Н.Е. 742
 Крушина Т.Н. 730
 Курциш И.Т. 730
 Лабокас Ю.Б. 619, 624
 Лидаи М.Ю. 742
 Липовский С.М. 730
 Лобзин В.С. 730
 Лошаков В.Т. 663
 Макевнин С.Т. 678

Мачюнас Л. 730
 Микельсон В. 663
 Михеева Л.Н. 621, 624
 Мичурин И.В. 624
 Мохорт Н.А. 742
 Мухина Л.Н. 624
 Назина И.Д. 327
 Нестеров В.Н. 745
 Нил Э. 730
 Норкунас П. 730
 Панов А.Г. 730
 Петруша Н.А. 742
 Пихо А. 663
 Погромов А.П. 730
 Поглавская Г.И. 629, 632
 Преображенская М.Н. 742
 Преснев М.А. 742
 Савина Е.П. 742
 Сизова Т.П. 621, 624
 Синадский Ю.В. 621, 624
 Скрипаль И.Г. 614
 Смедрина И.С. 745
 Смирнов К.В. 730
 Смотрова И.А. 730
 Сороковой В.И. 730
 Сукачев В.Н. 629, 632
 Сыркин А.Б. 742
 Сыркина-Кругляк С.А. 742
 Тринус Ф.П. 742
 Уголев Л.М. 730
 Успенский В.М. 730
 Ушморов А.Г. 742
 Уткин В.В. 730
 Федоров В.М. 730
 Федченко Б.А. 629, 632
 Фолков В. 730
 Фомичев В.И. 745
 Цышкова Ф.А. 742
 Чистяков В.В. 742
 Чударс С. 663
 Шадрен П.Т. 753
 Шахламов В.А. 730
 Ядровская В.А. 742

**"KATALIKŲ AKADEMIJOS" LEIDYKLA
NUMATO IŠLEISTI:**

LKMA Metraštis, X tomas

Panevėžio vyskupija, jos istoriniai duomenys ir pastoracinė veikla.
Serija "Fontes historiae Lituaniae".

Vilniaus vyskupijos Kauno dekanų 1782 m. vizitacijų aktai.
Vysk. J. Masalskis. Serija "Fontes historiae Lituaniae".

M. MATUŠAKAITĖ. Medžio drožybės menas - bažnyčių interjero
tyrinėjimai XVII - XVIII a. (Kartu su leidykla "Baltos lankos").

**DAR GALIMA ĮSIGYTI
ŠIUOS LIETUVIŲ KATALIKŲ
MOKSLO AKADEMIJOS LEIDINIUS:**

LKMA Suvažiavimo darbai, XIV tomas, 1993.

LKMA Suvažiavimo darbai, XV tomas, 1995.

LKMA Metraštis, VII tomas, 1994.

LKMA Metraštis, VIII tomas, 1994.

LKMA Metraštis, IX tomas, 1995.

JUSTINAS STAUGAITIS. Mano atsiminimai, 1995.

E. VIDMANTAS. Religinis tautinis sąjūdis Lietuvoje XIX a.
pusėje - XX a. pradžioje, 1995.

Kražiai, 1993.

VIKTORAS GIDŽIŪNAS OFM. Jurgis Ambraziejus Pabrėža, 1994.

Tremties ir kalnimo vietos. Enciklopedinis žinynas, 1995.

Teirautis tel. 8 (22) 22 74 61, 22 73 95
arba adresu: Vilnius, A. Jakšto 9, 305, 307 kab.,
Lietuvių katalikų mokslo akademija

LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJA SUAŽIAVIMO DARBAI, XVI

Redaktorės J. Kardelytė, L. Sidarienė
Dailininkė J. Stančikienė

SL 1902. 49 sp.l. Tiražas 300 egz. Užsak. 575
"Katalikų akademijos" leidykla, A. Jakšto 9, Vilnius
Maketavo "Atkulos" leidykla, Donelaičio 16 - 9, Vilnius
Spaudė Poligrafinių paslaugų įmonė, A. Strazdelio 1, Vilnius
Kaina sutartinė